

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1890.

Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai 1890-ben.

Balassa József.
Barabás Ferencz.
Baráth Ferencz.
Barbarics L. Róbert.
Bartal Antal.
Bartha Döme.
Bayer József.
Becker Nándor.
Binder Jenő.
Bognár F. D.
Böhm Károly.
Boros Gábor.
Csengeri János.
Czirbusz Géza.
Endrei Ákos.
Erdélyi Pál.
Fináczy Ernő.
Fröhlich Róbert.
Gärtner Henrik.
Háhn Adolf.
Halász Ignácz.
Haraszti Gyula.
Heinrich Gusztáv.
Hellebrant Árpád.
Himpfner Béla.
Hittrich Ödön.
Irmei Ferencz.
József Főherczeg.
Kapossy E. J.
Kassai Gusztáv.
Katona Lajos.
Kelemen Béla.
Kiss Albert.
Kont Ignácz.
Kovács Péter.
Kováts S. János.
Kuzsinszky Bálint.
Kvacsala János.
Lázár Béla.
Lehr Vilmos.
Matirko Bertalan.
Négyesi László.
Némethy Géza.
Patrubány Lukács.
Pecz Vilmos.
Petz Gedeon.
Pozder Károly.
Pruzsinszky János.
Reményi Ede.
Rózsa Béla.
Schill Salamon.
Sebestyén Gyula.
Simon Lajos.
Steuer János.
Szigetvári Iván.
Szinnyei József.
Takáts Sándor.
Thewrewk Emil.
Timár Pál.
Török Károly.
Vári Rezső.
Várkonyi Endre.
Veress Ignácz.
Vietórisz József.
Volf György.
Werner Adolf.
Weszely Ödön.
Wigand János.

TARTALOM.*)

I. Értekezések.

*) A csillaggal jelölt czikkek a Vegyesek rovatában vannak.

II. Hazai irodalom.

III. Philologiai programm-értekezések.

IV. Külföldi irodalom.

V. Budapesti Philologiai Társaság.

VI. Fordítások.

VII. Vegyesek.

VIII. Nyilt tér.

1890. JANUÁR. XIV. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

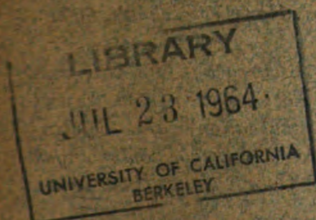
EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1890

TARTALOM.

A budapesti Philologiai Társaság 1890 január 27-én d. e. 10 órakor tartja meg 1889. évi közgyülését.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

CONIECTURAE IN LIBROS CICERONIS DE FINIBUS.

Cum nuperrime libros Ciceronis De finibus in nostra «Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum», quæ curante Aemilio Thewrewk de Ponor sumptibus R. Lampel in publicum prodit, in usum scholarum editurus denuo diligentissime perlegerem, facile perspexi, quæ communis virorum doctorum est opinio, codicem archetypum librorum manuscriptorum, quos habemus, omnium lacunis interpolationibus diversissimisque corruptelis adeo fuisse inquinatum, ut plurimis locis scriptoris verba divinando sint restituenda. Quare commentationes virorum doctorum, quæ huc spectant, omnes religiosissime in meum usum converti neque in eo, quod coniecturas et aliorum permultas et meas nonnullas in contextum recepi, parum me vidisse puto. In quas igitur ipse primum incidi, eas nunc in hac ephemeride, quod in præfatione editionis propter loci angustias facere non licuit, proponam pauloque fusius explicare temptabo.

I.

In l. I. c. VI. §. 17. Cicero de physica Epicuri doctrina, de atomis præsertim disserens eum a Democrito pendere contendit. «Democritea dicit — inquit — perpauca mutans, sed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem depravare videatur.» Deinde in §. 18. et 19. — afferam enim, ut lectores scriptoris mentem facilius assequi possint, locum integrum — sic loqui pergit: «Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, non fere labitur. Quamquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod, cum in rerum natura duo quærenda sint, unum, quæ materia sit, ex qua quæque res efficiatur, alterum, quæ vis sit, quæ quidque efficiat, de materia disseruerunt, vim et causam efficiendi reliquerunt. Sed hoc commune vitium; *illae Epicuri propriae ruinae:*

censet enim, eadem illa individua et solida corpora (sc. atomos) *ferri deorsum suo pondere ad lineam;* hunc naturalem esse omnium corporum motum. 19. *Deinde ibidem homo acutus,* cum illud occurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur et, ut dixi, ad lineam, nunquam fore, ut atomus altera alteram possit attingere, *itaque attulit rem commenticiam:* declinare dixit atomum perpaulum, quo nihil posset fieri minus; ita effici complexiones et copulationes et adhæsiones atomorum inter se, ex quo efficeretur mundus omnesque partes mundi quæque in eo essent.»

De verbis *itaque attulit rem commenticiam* procul dubio corruptis Madvig in editione sua rectissime ita disputat:

«Insolens oratio est. Nam primum *itaque* nec solet poni in oratione, quæ a proposito et a periodi forma paulo liberius evagata est, revocanda, sed *igitur,* nec significatione et compositione, quæ coniungendi vim habet, ad eum usum aptum est; deinde nulla omnino hic est periodi talis inflexio, ut in viam revocanda fuerit; protasi brevi subicitur apodosis, ne minima quidem sententia interposita. Non iniuria igitur suspectum *itaque* fuit Manutio, Ursino, Ernestio; etsi addendi quæ potuerit causa esse non apparet; et fortasse aliud latet mendum, ut exciderit verbum aliquod, cuius subiectum esset *homo acutus.*»

Restat igitur, ut locum probabili ratione emendemus. Nam Bœckelio, qui in editione sua (Berol. 1872.) verba in quæstionem vocata prorsus tollenda esse censuit, rectissime respondit ibidem Madvig: «Fuit nuper, qui totum hoc *itaque — commenticiam* tolleret, prorsus improbabiliter, vel ob vocabulum *commenticiam.*» Vidit hoc *Gustaffson,* qui in commentatione sua «De Ciceronis primo de finibus libro» (Helsingforsiæ 1878) Madvigii vestigia legens locum hoc modo emendare temptavit: *ruit atque attulit rem commenticiam,* in quo tamen verba *ruit* et *attulit* minus apte cohærere non animadvertit.

Nos inprimis tenendum esse censemus, duos errores hoc loco tributos esse Epicuro a Cicerone, primum, quod atomos ferri deorsum suo pondere ad lineam sine causa affirmasset, deinde quod easdem perpaulum declinare dixisset. Bis igitur in eadem quæstione *homo acutus* secundum Ciceronem ausus est proferre *res suas commenticias* neque eas inter se apte cohærentes. Quare scribendum censeo levissima mutatione: *homo acutus* — **iterum** *attulit rem commenticiam;* nam atomos sine causa perpaulum declinare

statuit, cum iam supra de motu atomorum naturali mera commenta protulisset.

II.

In l. II. c. XXIV. §. 78., ubi Cicero Epicureorum de amicitia sententiam impugnat, legimus hæc:

«Amicitiæ vero locus ubi esse potest aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? Quid autem est amare, e quo nomen ductum amicitiæ est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiamsi ad se ex iis nihil redundet? Prodest, inquit, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. *Esse enim, nisi eris, non potes;* qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non subducta utilitatis ratione effici solet, sed ipsum a se oritur et sua sponte nascitur.»

Verba: *esse enim, nisi eris, non potes* nullo modo intellegi posse statim apparet, quod etiam Madvig concedit in editione sua hæc dicens: «Paulo obscurius Cicero et, si severe verba exigas, subabsurde significavit conclusionem argumenti», locum tamen intactum reliquit. Contra Graser in programmate gymnasii Gubenensis a. 1847. scribendum esse censuit: «*esse enim, nisi videris, non prodest,* quod Baiter secutus est; sed Ciceronem ipsum eum correxisse, ut ait Madvig, apparet iam ex duabus vocibus separatis *(eris—potes)* sine ullo indicio mutatis, apparet etiam ex eo, quod sequitur: «qui autem *esse* poteris», in quo continuatur argumentatio. Eadem fere dici possunt contra Bœckelium, qui in editione sua coniecit: *esse enim, etsi videris, non potes.* Quod autem Thomas (Revue de philologie, t. VII. p. 169.) proposuit: *prodesse enim, nisi eris, non potest,* neque ad sensum totius loci aptum est neque, quo modo ex *prodesse* factum sit *esse,* facile intellegitur.

Nos hoc loco lacunam esse statuimus legendumque censemus: **nisi noster eris;** nam *noster* propter antecedens *nisi* et sequens *eris* facile excidere potuit. Sensus est igitur talis: «Prodest, inquit Epicureus, mihi eo esse animo. — Immo videri fortasse eo esse animo. Esse enim eo animo, nisi noster eris et ab Epicuro desciscens nobis te adiunges, non potes. Qui autem esse poteris noster, nisi te amor ipse ceperit?»

III.

In l. II. c. XXXIII. §. 107., ubi Cicero Epicureos, qui omnes animi et voluptates et dolores ad corpus rettulerunt, refutat, legimus hæc:

«Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, omnes animi et voluptates et dolores ad corporis voluptates ac dolores pertinere? Nihilne te delectat unquam (video, quicum loquar), te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? Omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est; hæc leviora ponam: poema, orationem cum aut scribis aut legis, cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam, signum, tabula, locus amoenus, ludi, venatio, villa Luculli (nam, si tuam dicerem, latebram haberes; ad corpus diceres pertinere) — sed ea, quæ dixi, ad corpusne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, *si persliteris* ad corpus ea, quæ dixi, referre, aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris.»

Verba *si perstiteris* in codicibus Erlangensi et Palatino 1525. (*B*) sic, ut scripsimus, traduntur; in codice longe optimo, Palat. 1513 (*A*) legitur: *si hi perstiteris,* in deterioribus *si in eo perstiteris.* De his discrepantiis Madvigius ita disputat: «Secutus sum cum Baitero Erl. et *B.* Nam *in eo* apparet corrigendo natum ex eo, quod in *A.* obscure scriptum est, id autem ipsum *(si hi)* ex geminatione quadam litterarum potest ortum esse . . . *Persto in eo — referre,* quod e deterioribus codd. propagatum est, Latine dici nequit.» Quæ nos quoque probamus, iis tamen, quæ de scriptura cod. *A.* dicit, exceptis. Putamus enim e corruptela optimi libri genuinam lectionem, ut sæpius, restitui posse: *si hic perstiteris.* Adverbium *hic* significat *hoc loco, in hac questione,* ut sæpissime apud Ciceronem. Cf. Or. pro Sulla, §. 20: *Hic* ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse; ibid. §. 24: *Hic* tu epistulam meam sæpe recitas.

IV.

In l. III. §. 61. Cato e Stoicorum sententia et manendi in vita et migrandi rationem exponit, ut iis, qui pluribus naturalibus frui possint, nulla honestatis ratione habita in vita manendum esse comprobet. «Nam bonum illud et malum — inquit — quod

sæpe iam dictum est, postea consequitur; prima autem illa naturæ, sive secunda sive contraria, sub iudicium sapientis et dilectum cadunt, estque illa subiecta quasi materia sapientiæ. Itaque et manendi in vita et migrandi ratio omnis iis rebus, quas supra dixi, metienda. Nam *neque virtute retinentur in vita,* nec iis, qui sine virtute sunt, mors est oppetenda.»

Madvig inter verba *neque* et *virtute* lacunam esse statuit et Ciceronem scripsisse suspicatur: *neque is, qui virtute utitur, retinetur in vita,* eodem pertinent coniecturæ Lambini: *neque iis, qui virtute fruuntur, manendum in vita,* Nissenii: *neque ii, qui virtutem tenent, retinentur in vita,* et Baiteri: *neque virtutem qui habet, virtute retinetur in vita.*

Nos, cum lacuna in codicibus nusquam indicetur, una littera mutata rem conficere nobis videmur: *neque virtute retinemur in vita,* ut sensus sit talis: «Ratio et manendi in vita et migrandi rebus naturalibus, non honestate, est metienda. Nam neque nos, qui virtutem habemus, virtute retinemur in vita, neque iis, qui virtute carent, mors est oppetenda.

V.

In l. IV. §. 65. 66., ubi Cicero sententiam Stoicorum, omnes insipientes æque esse miseros, impugnat, legimus hæc:

«Nisi forte censes, Ti. Gracchum patrem non beatiorem fuisse quam filium, cum alter stabilire rem publicam studuerit, alter evertere. Nec tamen ille erat sapiens; quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi et dignitati, multum in virtute processerat. 66. Conferam *autem* avum tuum Drusum cum C. Graccho, eius fere æquali? Quæ hic reipublicæ vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Si nihil est, quod tam miseros faciat, quam impietas et scelus, ut iam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt, non est tamen æque miser, qui patriæ consulit, et is, qui illam extinctam cupit.»

Coniunctionem *autem* codices meliores, Erlangensis et Palatinus 1525. omittunt, quamobrem C. F. W. Mueller eam prorsus sustulit. Quod nos, cum in ll. IV. et V. careamus auctoritate optimi testis, codicis Palatini 1513. in l. IV. §. 16. desinentis, quocum codices deteriores sæpius consentiunt, facere non audemus, auctore Madvigio, qui *autem* ante *avum* excidere potuisse non sine causa

statuit. Adde, quod verba *conferam avum tuum* sine coniunctione cum præcedentibus minus apte cohærent.

Nos igitur hoc *autem*, cui hic non est locus, corruptum esse censemus et *conferam* item *avum tuum* scribendum esse suspiciamur. Nam Cicero primum Ti. Gracchum patrem cum filio, deinde Drusum cum C. Graccho contulit, ut insipientes non æque miseros esse demonstraret.

VI.

In l. V. §. 69., ubi Piso Peripateticos sequens e virtute et externis bonis cumulari et absolvi extremum et summum bonum demonstrare conatur, legimus hæc:

«Quomodo igitur, inquies, verum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiæ, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hac videlicet ratione, quod ea, quæ externa sunt, iis tuemur officiis, quæ oriuntur a suo cuiusque genere virtutis. Nam et amici cultus et parentis ei, qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod ita fungi officio in recte factis est, quæ sunt orta a virtutibus. *Quae quidem sapientes utentes sequuntur duce natura tamquam;* non perfecti autem homines et tamen ingeniis excellentibus præditi excitantur sæpe gloria, quæ habet speciem honestatis et similitudinem. Quod si ipsam honestatem ..... penitus viderent, quonam gaudio complerentur, cum tanto opere eius adumbrata opinione lætentur?»

Verba *quae quidem sapientes utentes sequuntur duce natura tamquam* difficultate molesta laborare nemo non videt. Quare editores plurimi *utentes* et *tamquam* uncis incluserunt neque tamen, quod inprimis quærendum est, athetesin adhibentibus, cur interpolator hæc verba adscripsisset, explicare studuerunt. Recte igitur eos Madvig interrogat: «Verum unde hæc adscribere ad *duce natura* cuiquam in mentem venit? .... Latet aliquid huiusmodi: «Quæ quidem sapientes *videntes* sequuntur duce natura *eam viam.*» Ubi *videntes* pro *utentes* optima coniectura est: Cicero enim dicere voluit sapientes *recte facta*, in quibus continetur honestas, ipsa *videre et sequi*, non perfectos autem homines tantum adumbrata eius specie, gloria, lætari. Minus apta est ad sensum totius loci altera coniectura: *eam viam*, nam de via recte vivendi supra sermo non erat. Sed propius ad veritatem accedere licet, si comparamus l. V. §. 43., ubi Piso de rebus similibus disserens pueros virtutum

simulacris moveri, sapientes autem ratione, ut expetant honestatem, adduci exponit:

«Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur, ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent gemina, sine doctrina moventur; sunt enim prima elementa naturæ, quibus auctis virtutis quasi germen efficitur. Nam cum ita nati factique simus, ut et agendi aliquid et diligendi aliquos et liberalitatis et referendæ gratiæ principia in nobis contineremus atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinem aptos animos haberemus a contrariisque rebus alienos, non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut *eam quasi deum ducem subsequens* ad naturæ perveniat extremum.»

Unde coniecturam nostram: *quae* (scilicet recte facta) *quidem sapientes videntes sequuntur duce natura tamquam* deo, maxima commendari probabilitatis specie facile apparet.

Geyza Némethy ph. dr.

EGY ISMERETLEN HOMER-FORDÍTÓRÓL.

A ki könyvészetünket némileg ismeri, nem állhat meg a régibb családi könyvtárak poros állványai előtt a nélkül, hogy az ódon köteteket föl ne nyissa. Nem rejtenek-e valami titkot? valami olyat, a mit hiányos könyvészetünk talán még nem ismer? S ha százszor csalódik: kiváncsiságát még mindig ébren tartja azon tudat, hogy szoktak ilyen helyeken értékes gyöngyöt kivájni azok is, a kikről a megörvendeztetett tudós világ csak illedelemből hallgatja el, hogy tulajdonkép semmit sem kerestek és a lelet értékét sem ismerték jobban a mesebeli tyúknál. A kutatási ösztönt éleszti még az is, hogy ezen könyvtárak egyre fogynak, nagy részök embertelen módon megsemmisűl vagy az enyészet fele-útjára, pinczébe és padlásra jut; s különösen éleszti az, hogy rendesen találnak valamit azok is, a kik keresnek, — ha nem is azt, a mit kerestek. Miért tagadnám tehát, hogy sok dohos könyvet fölnyitottam én is, mígnem a szerencsés véletlen csalódásaimért azon érdekes lelettel fizetett, melyet ez alkalommal ismertetni szándékozom.

Az ádándi (Somogym.) református parochián hozták elő az enyészet említett fele-útjáról azon régiségeket, melyek közt egy kéziratos kötet is volt e czímmel: «*Homérosz' Odüszszeájja* magyarra fordítva Simony Imre által.» A fordítást, mely pár lap hián az epos I—XII. énekét tartalmazza, egy rövid értekezés előzi meg «Homérosz' tudományos históriájá»-ról. Évszám nincs; de a papir és helyesírás után már első pillanatra is meghatározható volt, hogy a sűrűn javított szöveg századunk harminczas éveiből származik. A bevezető értekezés ismét arról győzött meg, hogy fordítónk a Homer-kérdés akkori állásával, sanyarú irodalmi viszonyainkhoz mérve, eléggé tisztában volt. Ismerte Vood-ot, Villoison-t, J. H. Voss-t, Wolf prolegomenáit és Besseldt Odyssea-bevezetését, s ezek alapján tárgyalja a Homer személyére vonatkozó föltevéseket és az eposok szövegének történetét, melyet hat időszakra oszt. Mielőtt magával a fordítással is megismerkedtem volna, tudakozódtam az érdekes ismeretlen élettörténetéről, kerestem műve befejezését s esetleg egyéb irodalmi hagyatékát is. Így történt aztán, hogy rövid időn birtokába jutottam az életrajzi adatoknak, az *Odyssea* befejező részének, a *Batrachomüomachiának* és az *Iliás* második felének, s nyomára akadtam *Lukianos dialogusai* fordításának is. A vaskos kötetek egyikén az 1840-ik év van megjelölve keltűl, tehát az az idő, midőn a lefordított remekek közűl még csak az Iliás forgott a magyar olvasó közönség kezén Vályi-Nagy Ferencz fordításában, míg a többit pusztán rövid mutatványokból ismerték. Ha hát hiányt is pótoltak volna, vajon miért nem jelentek meg? . . . Ennek története van.

Fordítónk 1791. febr. 11-ikén született Szent-Király-Szabadján, a veszprémmegyei kies Balaton-vidéken. Középiskoláit és a theológiát a reformátusok dunántúli főiskolájában, Pápán végezte. Tanárai Tóth Ferencz a nagyszorgalmú egyháztörténetíró, Márton István a főiskola újjáteremtője, Látzai Szabó József egyházi író s műfordító és a classica philológia egyik tekintélye, Mokri Benjamin voltak. Eleintén a gyengébb tanulók közé tartozott, de később első eminenssé lett, a mit eléggé bizonyít az is, hogy 1810-ben administrátor, 1811—12-ben pedig senior volt. Tanulmányai végezte után Pápán maradt segédlelkésznek, hol később a rendes lelkészi állomás betöltésekor erős pártja volt egykori tanárával, a későbbi superintendenssel, Tóth Ferenczczel szemben. Innen visszakerült a Balaton mellé. Először a zánkai (Zalam.),

utána a litéri (Veszprémm.) egyház választotta meg rendes papjának. Ez utóbbi helyen 13 évig maradt. Innen Nemes-Pécselre (Zalam.) vitték. A gyakori megválasztatást, mely mindig jövedelmezőbb egyházba juttatta, jó hírnevének kell tulajdonítanunk. Hivatalos teendői mellett mindig jutott ideje arra, hogy az egyházmegyei gyűléseken is részt vegyen. Kartársai még ekkor csak a tehetséges egyházi embert ismerték benne s mint ilyet a megtisztelő tanácsbírói állásra emelték. Azt azonban senki sem tudta, hogy a mit egyszerű háztartásán megtakarít, szépirodalmi munkák, különösen classicus írók vételére költi; senki sem sejtette, hogy a ki Krisztus tudományát oly rajongó hévvel predikálja, az egy pogány bölcs írásait is forgassa és fordítsa, — hogy a ki az egyházmegyei száraz számadásokkal annyit bíbelődik, balatonparti magányában az Aegei-tengert hajózó hősök gyönyörű mondáin álmodozzon.

Titkát 1839-ben, az egyházkerületi közgyűlésen leplezte le. (Tehát azon évben, midőn a nála 10 évvel fiatalabb Szabó Istvánt, mint ügyes fordítót, Vörösmarty tagságra ajánlotta a magyar tudós társaságban.) Ezen esetről a kerületi levéltárban található írott jegyzőkönyv is megemlékezik, melynek 117-ik pontja alatt a következő jelentés és határozat olvasható: «Tudós Bocsor István professor úr, bemutatta Nemes és Nagy-Pécseli predikátor Simony Imre úr Homerus Odysseájának két darabban, ismét Lucianus Dialogusainak egy darabban görögbül magyarra lett fordítását, kéziratban. — Elvitte mindegyiket, Esperest Végh Mihály úr, hogy néhány tudósok megvizsgálván, ha érdemeseknek tartatnak nyomattassanak ki.» — És ezzel kezdődik egy hosszú hányatás, melynek utóvégre sem lesz semmi eredménye.

A főiskola nyomdáját a kerületi közgyűlés kezelte. A ki, mint Simony is, ott akart nyomatni, annak a gyűléshez kellett fordúlnia. A benyujtott kéziratot kiadták aztán egy szűkebb körű bizottságnak, mely ha elfogadhatónak ítélte s ha az anyagi viszonyok megengedték, a mű nyomtatás alá került. Simony fordításainak a tudós tiszteletesek kiváló jelentőséget tulajdonítottak, a mit eléggé bizonyít az, hogy kiadatásukat majd minden gyűlésen tárgyalás alá vették. A következő 1840-iki gyűlés pl. így határozott: «Azokról szólló egy Recensió felolvastatván kiadatott a Tudós fordító Pécseli Predikátor Simony Imre úrnak, hogy a megigazítandókat megigazítván kinyomatás alá adattathassanak.»

(86. p.) Ezen recensiót «a komáromi esperesség némely tudósai» készítették, kikkel a fordító alig lehetett egy véleményen, mert már a következő évben «ellenészrevételek»-et terjesztett a gyűlés elé. Ugyanekkor nyujtotta be «a megmagyarított Iliás első darabját», azaz első felét is, (1841: 114. p.) A kétszeresen meglepett közgyűlés most illetékes bírálóúl Hetényi János tanácsbírót és akadémiai rendes tagot [1]) adta Végh Mihály mellé. Az új kritika lassan és alaposan készűlt; mikor aztán kész volt, magánúton közölték a fordítóval, ki azt illő tisztelettel fogadta és értékesítette új átdolgozásában.

Simony Imre ezen szereplésével neves és keresett emberré lett. 1842-ben a fehérmegyei népes Iszka-Szent-György választotta meg papjának. Gyakran meghívta a pápai iskolaszék is a tudós vizsgáló bizottságba. Ilyenkor ő volt a legszigorúbb censor, valószínűleg a legtöbb tudományú is. Különösen a philosophusok grádusai és az öreg theológusok rémültek tőle. Mikor azonban ezt maga is észrevette, mindig magához tudta szelidíteni őket jóakaró segédkezésével, egy-egy tréfás megjegyzéssel vagy alkalomszerű adomával. Az ilyen kedélyes pillanatok emlékét sokan megőrízték máig. Eleveníthetnénk fel mi is nehányat, ha nem volna sokkal tanulságosabb e helyett azt megtudni, hogy a sokak által félt censor komoly tudományának eredményeit miért feledték el.

Az 1843-ki [2]) jegyzőkönyv 66. p. alatt azt olvassuk, hogy a homeri eposok fordítását újra benyújtotta s kérte a közgyűlést, hogy nyomassa ki «annál is inkább, hogy ő használta és hálásan elfogadta azon észrevételeket, melyeket ezen munkáknak jegyzőkönyvileg kinevezett birálója t. Hetényi János úr rájuk tett, ezeket (t. i. a kéziratokat) tőle kitelhetőleg kijavította, nem csak, hanem ezeket a pápai anyaiskola javára, ennek könyvnyomó intézetének ajánlja és adja». Az önzetlenség ezen meglepő nyilvánúlása után a hatás sem maradhatott el. A jelen volt egyházi és világi méltóságok fordítónk ügyét élénken megvitatták, aztán a következő határozatban állapodtak meg: «A főconsistorium illő méltánylattal fogadta azon jeles humanistának működéseit, ki

[1]) Emlékbeszédet Toldy F. tartott felette. L. *Irodalmi arczképei s újabb beszédei.* 1856, 215—223. l.

[2]) Ezen évtől fogva az egykázkerületi közgyülések jegyzőkönyvei már nyomtatásban is megjelentek.

falusi magányában üres óráit az utólérhetlen Őskö1tő remekeinek áttételére szentelte, és mint mondja, az Odysseát önkezeivel hétszer, az Iliást pedig négyszer írta-le. Elvégeztetett tehát, hogy miután az Augusztus hónapban Pápán folytatandó közgyülésben e' munka' leendő ára meghatároztatik, N. t. Esperes urak hirdessék ki megyéjökben e' vállalatot és elsőben az Odysseára gyüjtsenek aláirókat, kiknek száma, ha a 300-at megüti, legott tétessék kisérlet e' megmagyarosított hősköltemény kinyomatásával.» A pápai gyülést megtartották, de a fordítások ügye nem került tárgyalás alá. A következő évben Tatán jöttek össze, hová fölrándúlt a már türelmetlenkedni kezdő Simony is, hogy a gyülést igéretére figyelmeztesse. Kartársai ismét jóindulatúlag fogadták s jegyzőkönyvileg kimondották, «hogy elsőben az Odyssea bocsáttassék könyvsajtó alá 's e' czéllal azonnal aláirás nyittatván-meg, Esperes uraknak ajánltatott gyüjteni aláirókat, kik ha 250-en leendenek: a' kinyomatás megkezdendő, egy példány ára 4 vftokban állapíttatván-meg.» (66. p.)

Ez 1844-ben történt. Öt esztendő telt bele tehát, míg elvileg dülőre jutottak. Biz' ez egy kicsit sok, de a megvárakoztatott Simonyt vigasztalhatta az, hogy egyéb ügyek elintézésében sem voltak valami gyorsak. Hátra volt még a pénzügyi kérdés megoldása. Az előfizetők gyüjtését maga a fordító ajánlotta, mint legczélszerübb módot a nyomtatási költségek előteremtésére. A gyülés elfogadta. Összesen ezer váltóforintra lett volna szükség. A kéziratok a nyomda tulajdonát képezték, a jövedelem is ezt illette, de azért nem előlegezhetett semmit, mivel pénze nem volt. Egyik számadásában $34^{1}/_{2}$ ezer forintnak van ugyan fölvéve «tiszta activ értéke», a mit azonban nagyon lefogyaszthatunk, ha a beleszámított «activ tartozásokat», a megrendelőknél künlevő 13 ezer forintot levonjuk s rovására írjuk a nyomda által csinált $9^{1}/_{2}$ ezer forintnyi «passiv» tartozást. A mi még fenmarad tiszta vagyonnak, az a nyomdai szerekbe fektetett összeget jelenti. Simony I. tudta ezt legjobban, azért innen nem is várt semmit. Minden bizalmát az esperesekbe helyezte, a kik a gyüjtést rögtön meg is indították. Saját egyházmegyéje, a veszprémi, jó példával járt elől, mert negyven darabot rendelt meg, azon lelkes indokolással, hogy a fordító saját kebelébe tartozik. (Egyh. megyei jegyzők. 1844—45: 49. p.) A többiekben is gyült valami, de lassan. Az akkori garasos könyvárakat túlliczitáló összeg (4 váltóforintok) csinált-e

nehézséget, vagy a fordító neve nem bírt elég varázszsal? Dehogy; — Homert nem ismerték! Pedig ha valaki jártas volt a görögben, akkor abban a jó szentatyáknak kellett volna jártasoknak lenni, ha nem is épen Homer végett, de a Krisztus általuk hirdetett tudománya végett, a mit illő lett volna eredetiben is megérteniök. Az iskolákban tanították ugyan ezen nyelvet is, de mert 1848-ig nem volt hivatalosan fölvéve az úgynevezett kenyérkereső tudományok közé, a diákság nem igen tanulta. Igen érdekes — és igen alkalomszerű mentség is, — hogy e bajt ép a dunántúli református egyházkerület vette először észre, s 1843 óta 47-ig majd minden gyűlésen megvitatta. 1845-ben írták pl. jegyzőkönyvükbe azt a helyet, hol a classicus nyelvek, különösen «a legmagasabb fokon álló görög nyelv» szigorúbb tanítását «a haladottabb nemzetek példájára» elrendelik s a remekírók műveihez való könnyebb hozzáférhetésről is gondoskodnak, hogy a középiskolák oktatói «főkötelességöknek ismerjék, ezen örök példányok után képezni tanítványaik' izlését és irásmódját». (25. p.)

Ezen új áramlatok csak táplálhatták Simonyban a reményt, hogy a kissé szigorú föltételekhez kötött kinyomatás, lassan ugyan, de meg fog valósulni. Az elébb említett gyűlés ő róla hallgatott, a mi világosan azt jelentette, hogy a kivánt számú aláirás még nem gyűlt össze. Kéziratai már a nyomdában voltak s várták a kerület további intézkedéseit, a mi a közel jövőben talán be is következett volna, ha egy váratlan esemény közbe nem jön és a fordító hét évig élesztett reményeit füstbe nem meneszti. Az 1846-ki jegyzőkönyv 234. p. szerint «iszka-szent-györgyi lelkész tiszt. Simony Imre úr, Homérnak általa megmagyarosított 's jelenleg nyomda fölügyelőnél levő Iliását kéri hozzá visszaküldetni. — Nyomda fölügyelő úr hivatalosan szólíttassék föl a' visszakövetelt kéziratnak vagy egyenesen a tisztelt tulajdonoshoz, vagy mint levelében nyilvánítja, tek. Kocsi Horváth Sámuel veszprémmegyei első alispán úrhozi leküldésére.» Az 1847-ki gyűlés még rövidebben végezett. «Múlt évi j. k. 234-dik pontját illetőleg, tiszt. Simony Imre úrnak magyarított Homer Iliása a' tisztelt fordítónak visszaadatott. — Tudomásúl bejegyeztetik.» (117. p.) Ez volt az utolsó megemlékezés. Mi lett az Odysseával, Batrachomüomachiával és az agyonhallgatott Lukiánossal, nem tudjuk. Az egyházi élet bőbeszédű krónikásainál hiába keresgélünk adalék után. A protestáns lelkészek életrajzát tárgyaló *Uj Magyar Athénás* fordítónknak

még csak nevét sem ismeri, holott azok teljes számmal benne díszelegnek, a kiket az igazságos történetíró aligha fog majd egyéb emlékre érdemesíteni, mint hogy Simony érdemeit feledni engedték.

A váratlan fordulatnak senki, még Simony leglelkesebb pártfogói sem kérték magyarázatát. Mindenki tudta, hogy 1846-ban a magyar tudományos akadémia egy Odysseát adott ki Szabó István forditásában. Simony hétszer lemásolt és újra dolgozott forditása fölöslegessé vált, el volt jegyezve a feledésnek. A dicsőség megosztásának utolsó eszközét ismerhette ő is a két Virgil-forditó, Baróti Szabó és Rájnis durva vitáiból; de az ő becsületességéhez ilyesmi nem fért. Nyugodtan nézte végig az elsőnek tartott magyar Odyssea diadalait és azon kitüntetéseket, melyekkel forditóját Széchenyi indítványára elhalmozták. Mély elkeseredésének csak úgy adta jelét, hogy a nyomdából nem a megelőzött Odysseát, hanem az Iliást kérte vissza. Ha első nem lehetett Szabó István előtt, második sem akart lenni Vályi-Nagy után. Nem vádolt senkit, pedig lett volna oka tehetetlen egyházkerületét vádolni; nem vigasztalta senki s nem engesztelte semmi, — ha csak a kerületi jegyzőkönyv szűkszavúságában nem látta némi nyomát a gyűlés szégyenkezésének.

Szabó István «a magyar legjelesb hellenista» még csak egy rövid, de annál furcsább mutatványt fordított Homer Iliásából (karancs-vidéki palócz nyelven), midőn akadémiai tag lett s midőn az Odyssea egy énekét lefordította és kiadta az 1842-ki Nemzeti Almanachban, Simony már készen volt a homeri eposok teljes fordításával. Az elsőség tehát joggal csak őt illetheti. Az ő munkássága korábbi időkre, a huszas és harminczas évekre esik, közvetlenül a Kazinczy által 1821-ben kiadott Vályi-Nagy Iliása után. A széphalmi mester e fordítást hibásnak tartotta, de a hibákra talált mentséget is. «Homért jól fordítani — mondja az általa írt előbeszédben — nem is eggy ember' 's nem eggy kor' dolga, 's magyar Fordítójának nem juta az a' szerencse a' mi Vossnak a' Németeknél, ki a' magáét sok másoknak nyomaik után dolgozá 's négy ízben adhatá ki, 's minden újabb kiadásaiban tetemes igazításokkal.» Egyelőre csak hiánypótlónak tartja, «míg — úgymond — eggy más Fordító, a' Vályi-Nagy' szellemében, de szerencsésebb csillagzatok alatt, a' nagy munkát megteheti.» Mindez mentségképen van mondva, de buzdítást foglal magában. Az akkori

irodalmi élet legnagyobb tekintélye mondta ki s nem is maradt hatás nélkül. Ugyane fordítás miatt kezdődött meg a híres Iliás-pör is, a mi szintén segítette a figyelmet Homerra fordítani. Kezdtek szemelvényeket kiadni, a mit a közönség kedvvel olvasott. Az irodalombarátok az ilyen rövid kóstolókban szerették egy teljes fordítás előhírnökét sejteni, de mindig csalódtak. A nagy munkára a mi fiatal lelkészünk szánta el magát, a ki jól ismerte az egykorú irodalmi viszonyokat. Valami olyat akart nyújtani, a miről a széphalmi mester álmodott. Előzői nem voltak ugyan még nagy számmal, de voltak már olyanok, kiknek tévedéseiből lehetett tanulni. Ismerte a Kazinczy által méltán magasztalt Voss-féle fordítást és a Stolbergét is. A szerencsésebb csillagzatok is kezdtek feltűnni Vörösmarty, Czuczor és Horvát Endre személyében. Az 1825-ben megjelent «Zalán futása» és «Cserhalom» sorai ép úgy megközelíttetik a görög vers szépségét, mint akár Voss, akár Klopstock vagy Goethe hexameterei. Csak egy hiányzott még: nem volt Herderünk, a ki helyes fordítási elveket hirdetett volna, a ki remek gyakorlati példákat mutatott volna fel, a régi badarságok helyett. Nálunk ezen szerepre Kazinczy vállalkozott, de ép oly kevéssé pótolt egy Herdert, mint a hogy nem pótolta tanítványában, Simony Imrében, a jóindulat és szorgalom Voss J. H. lángeszét.

A műfordításról nálunk Bacsányi kezdett először beszélni az 1787-ki Magyar Músában. Értekezését a göttingai Gatterer után fordította szabadon s benne azt hirdette, hogy «a fordításnak az eredeti-irás' hiv és igaz mássának kell lenni». Vizet prédikált, bort ivott. Mellette az öreg Baróti Szabó igyekezett pártot teremteni, ellene pedig a heves Rájnis küzdött éktelen gorombaságokkal és alapos igazságokkal. Kazinczy a maga elvét így foglalta össze: «Nem elég, hogy az originálból semmi el ne vesszen: a' ki csak ennyit tud, nem tud sokat; az a' mesterség, hogy *úgy*, nem hogy *azt*.» A formai hűség ezen elvét példázták számos fordításai is. Az eredeti szöveg nyelvi és verselési sajátságát oly művészien utánozta, hogy mindenkit bámulatba ejtett. A próza rhythmusa, a vers szórendje, a nagyobb mondatok szövevénye nála hű mása volt az eredetinek. Szokatlannak tetszett ugyan, de nem természetellenesnek; utánozni mindenki vágyta, de csak keveseknek sikerült; meghonosításukat mindenki hitte, s mindenki csalódott. A mi fordítónk szintén Kazinczy babérjaira vágyott. Kitartásban,

lelkesedésében felül múlta mesterét, de aztán minden egyébben mögötte maradt. Többször átdolgozta és lemásolta az Odysseát, mint az Sallustiust, de azon apró részletek, melyeket a finom érzékű Kazinczy apránkint észrevett és lefordított, a mi fordítónk előtt még mindig rejtve maradtak. Kazinczy a meglevő nyelvet idegen analogiák után alakította, újította; a szavaknak új árnyalatait, a kifejezéseknek új fordulatait fedezte föl. Sokszor tévedett, de ez a lelkes követőket nem riasztotta vissza. Hiába intette őket, hogy »a' hol a' vétket sem szükségből nem tesszük, sem szépsége miatt nem, ott a' vétek — vétek»; nem használt vele, mert a kik vakon követték — mint rendesen történni szokott — ép a vétket utánozták legszerencsésebben. Már Bacsányi is megmondta, hogy «a solœcismusok — s gyermekei a græcismusok, latinismusok stb. — szenvedhetlenné teszik a fordítást»; de leghívebb elvtársa, az ő felügyelete alatt dolgozó Baróti, sem tudott megszabadulni tőlök. A tekintélyek intései elhangzottak. Olyan mondatok váltak közkeletűekké, melyek a jó Bessenyei szerint is «füledet lemarczangolják, ájulásba ejtvén értelmedet, mely olvasásokat tűréssel nem győzi». És e hibák már műfordítói szabadalommá váltak, midőn a Homer-fordítás örvendetesen megindult. Már Vályi-Nagy is utánozta az Iliás nyelvét és a furcsa eredményt bőven szaporította a szöveg ferde értelmezéséből és a verselettel való küzdésből származó hibákkal. A mi ismeretlen fordítónk jobban értette a görögöt, mint híres kortársai, s ép úgy beleélte magát az eredeti szövegbe, mint Kazinczyék, de nem volt finom nyelvérzéke és verselési ügyessége, a mi őt a mesterhez sokkal közelebb vitte volna a nála figyelmetlenebb elvtársaknál. Ő is *úgy* akart fordítani, és nem *azt*. Homer mondatait nem oldja fel magyarosabb formákra, tagoltságaikat meghagyja úgy, a mint az eredetiben találta. Szavakat fordít, nem a szellemet. Ezért lett aztán szárazabb a pongyola Szabó Istvánnál s pontosabb a kevesebb készültségű Vályi-Nagynál. Az eredeti szöveget annyira jobban érti náluk, hogy a hol eltér, ott az eredeti mindig részére dönt. A magyar nyelven választékosság kedveért nem követ el annyi erőszakot, mint Szabó; de egy-egy dunántúli szó fölvételétől ő sem idegenkedik ott, hol a jóhangzást vele elősegítheti. Pedig ez igen nagy merészség volt mesterével szemben, mert Kazinczy és követői még Berzsenyi nyelvében is barbarizmusnak tartották azt, a mi a mondolatos Dunántúlra emlékeztetett. A verselés sem akasztja meg, mert a

hexameterek lábait a lelkiismeret nyugodtságával vonta ő is a kényszer otromba spanyol csizmáiba. Mindazáltal kora kitünő fordítót ünnepelt volna benne, mert művészi terméknek vette volna divatos idegenszerüségeit, kuszált mondatait, a nyelv és verselés kényszerházasságát. Mi már valamivel szerencsésebb csillagzatok alatt élünk, de azért nem féltjük az itt közlendő mutatványokat, mert a valamivel jobb fordítások még nem kényeztettek el bennünket annyira, hogy velök szemben a helyes történeti álláspontra helyezkedni ne tudnánk.

Az Odyssea IV. énekét így fordítja:

Igy szólt *), 's bú' vágyját gerjeszté mindenikében.
Sirt vala Árgeji, Zevsz nemzette leány Helené, és
Télemakhósz is sirt, meg' az Atreidesz Meneláosz,
s Nesztorideszneк sem vala könnyektől szeme száraz;
mert emlékeze lelkibe' a' jeles Antilokhoszra,
a' kit is a' fényes Hajnal' csodaszép fia ölt meg;
jutva eszébe az ő neki, szólt illy' szárnyas igéket:
  Atreidész, az öreg Nesztor téged' valamennyi
embernél, rólad ha beszélénk, monda okosbbnak,
ő palotájábann, és egymás közt ha mi szóltunk.
Most is azért, ha lehet, hajts szómra mivel vacsorán tul
a' siralom nékem nem öröm; lesz holnap is ímé
majdan reggeli nap: bár nem kárhoztatom éppen
a' siratást, ha kimúlik az ember 's végit eléri.
A' nyomorult embernek ugyan csak az a' nyeresége,
hogy megnyírje haját, 's artzárul könnyeket ejtsen.
Nékem is elhala egy bátyám, ki az Argejiok közt,
nem vala leggyávább; te biz' esmered öt, mivel én nem
esmértem, 's láttam: mondják sokakat megelőzött
Antilokhosz, ki futásba' igen gyors volt 's viadalban.

Az Odyssea XXIV. énekéből:

  Én vagyok az magam édes atyám, a' kit tudakozsz te,
's most huszad' esztendőbe' jövék földjébe hazámnak.
A' könyües bútol, 's siralomtul szünj meg azomba!
Mert mondom teneked, szükséges igen sietésünk,
a' kérőket házunkban meg ölém, boszút álván
boszszantásaikért, 's szivsértő tetteikért is.

*) «a' sárga vitéz Meneláosz».

Néki pedig szóllott Láertész ujra felelve:
már ha Odüszszevsz vagy te az én fiam, és haza jöttél;
mondj'sza világos jelt nékem, hogy hidjek is osztán.
Néki felelt pedig a' sokféletanácsu Odüszszevsz:
hát elsőbe' is e' sebhelyt szemléld szemeiddel,
Párnészon *) rajtam mit vága fehérfogu vadkan,
én oda menve, hová küldél, én tisztes anyám' is,
Avtolükosz kedves nagy atyámhoz, ajánl'tt adományit
vennem el, a' miket ő ide jöttibe' nékem igére.
El mondom neked én a' fákat is, a' miket a' szép
rendü gyümöltsösben rég' egyenként nekem adtál;
mint gyermek hogy kértelek, és kertben követélek:
a' fák közt mentünk, 's te nevezted mindeniket ki.
Körtvélyfát te tizenhármat, 's almát tizet adtál,
meg' negyven fügefát, 's hogy szőlősort adol ötvent,
nyilván mondtad is, és valamennyie terme szüretre;
és mindennemü szőlőfürtök függtek azokrul,
feljűröl ha teherbe Zeüsznek időszak'i ejték.

Az Iliás XVIII. éneke:

Akhillevs Patroklos' halálán kesereg. A' vigasztalásra hozzá menő Thetis, meg érti Hektort meg ölni kivánó szándékát, noha annak utánna meg halnia van végezve felőle, — 's meg igéri neki, hogy Hefaistossal csináltat fegyvereket. stb. (A «Foglalat»-ból.)

Igy hadakoztak azok, valamint az erős lobogó tüz.
Antilokhós Akhilevshez azonban gyors követül ment;
's lelte előtte magas faru gályáknak meg, azokrúl
lelkibe' gondolkodva, mik estek ugyan meg is immár.
Fel sóhajtva pedig magas érzetü lelkihez igy szólt:
Jaj nekem, ujra miért futnak hajfürtös Akhájok
olyan igen zavarogva, ijedve mezőn le hajókhoz?
Bús aggságim a' istenek oh bár végre ne hajtnák,
mint nekem ezt rég mondta anyám, 's nekem ő lebeszélte:
a' leg erősebb Mürmidon én éltemben ugyan még
haggya el a' napnak fényét Trósok' keze által.
Már bizonyára Menojtiosnak erős fia meg halt —,
rosz; lám mondtam, az ellenségi tüzet ha le hajtja,
térne hajókhoz, 's Hektorral ne viódjon erősen!

*) Parnészosz, Parnassus, kettős tetetejü nagy hegy Fokiszban Helikon és Kithajron hegyek' szomszédságában. (A «Rövid világosító Jegyzetek»-ből).

Mig lelkében eszében is ő eszméle ezekrül;
ő hozzája dicső Nestor' fia ért közel addig,
forró könnyeket ejtve, meg is mondá az erős hirt:
Jaj nekem oh hadi bölcs Pélevs' fia, ah be felette
gyászos hirt hallasz, minek is nem kelle megesni.
Fekszik Patroklos; de csupasz holt teste körül harcz
van: remegő sisakos Hektor lám fegyverivel bir.
Monda; 's amazt bánat' feketés felhője fedé be:
's két kezivel markolt hév por-hamut önte fejére,
még gyönyörű ábrázatját is eléktelenítė,
s isteni dolmányát bé lepte fakó hamu környül.

A Békaegérhartz-ból.

Kezdetül a' Múszák' seregét leg elébb Helikonbul
szálni szivembe ki kérem az éneklésnek okáért,
mellyet térdeimen minap én táblákra tevék fel,
a' nagy hartzot, az Áresznek zavaros hadi mívét;
vágyva halandóknak mind eljuttatni fülökbe,
a' békákra miként egerek rohanának erősen,
a' Földszülte Gigászfiakat dolgukba követvén;
földi halandók közt hire mint vala: kezdete ily volt.
Rég a szomjas egér kikerülve menyét' veszedelmét,
a' szomszédbeli tóba bocsátá gyenge kis állát,
édes viznek örült vala lám; meg látta pediglen
őt a sokszavu Limnokharisz, 's teve ő neki ily szót:
Óh vendég, te ki vagy? honnét jösz partra? ki nemzett?
mond igazán el mind, hazudásba' ne érjelek ám el.
Mert ha barátnak lész'sz méltó, házamba viendlek,
én teneked vendégadományt is adok, sokat és jót.
Én vagyok im ni király Fűszignathosz, e' tavakon ki
mint békák' vezetője vagyok mindég becsületben;
's rég' az atyám Pélevsz nemzett, szerelembe merülvén
Hüdromedúszával, partjánál Éridanosznak.
Látom azonba te is szebb vagy, meg erősb egyebeknél,
és hatalompáltzáju király, 's harczokba' viárfi;
no 's de nekem tüstént nemzetséged' te beszéld el . . .

Jegyzékek a' versek' száma szerént.

1. A' Múszák' serege ugyan csak kilentzből állt; de a' sereg szó szebb és érthetőbb a' karnál. Ők Beótziai nevezetes hegy' Helikonon gondoltattak lakni.

7. A' híres Gigászokat a' Föld' fiainak mondja lenni az ó mese.

12. Limnokharisz — Békanév; — magyarul: Tónakörülő.

17. Füszignathosz — békanév — pofafúvó.
19. Pélevsz — békanév: sáros — sárbeli,
20. Hüdromedúsza: vizbeparants'ló. Eridanosz, most Pó; Itáliai folyóviz.

Legyen elég! Ma már híres kortársaiból sem olvasunk élvezettel többet.

Adhattunk volna jobb ízeltetőket; de mi igazságosak akartunk maradni s bemutattuk hibáit is. Csak azt kérjük, hogy a kik ezeket végig olvasták és itéletet akarnak mondani, vessenek még előbb egy futó pillantást az egykorú fordítókba is. Így a kritika igen megenyhül, mert megtudjuk, hogy a mit fordítónknak bűnül róttunk fel, az tulajdonkép az egykorú téves fordítási elvekben leledzik. Különösen a vele történetileg összefüggő Szabó-féle fordításokat nem szabad figyelmen kívűl hagyni. Mi már összemértük őket s azon eredményre jutottunk, hogy Szabóé szabadabb és pongyolább, Simonyé szárazabb és pontosabb; amaz, mint tíz évvel fiatalabb ember, sokat tanúlt a vele egykorú Vörösmartytól, Czuczortól és a többi kitünő hexameter-íróktól, míg ez még a Kazinczyék túlzott és félreismert elveinek volt rabja. Szabóé tehát jobb; de ne feledjük, hogy azon időben, midőn Simony fordításai a nyomdában vesztegeltek, irodalmunkban még az általa követett elvek uralkodtak: ha tehát idejekorán napvilágot láthat, könnyen megtörténhetett volna, hogy őt olvassák és ünneplik Szabó István helyett.

Miként vélekedett erről a szerény Simony, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ő is végzett magában ilyen mérlegelést, és az eredmény, ha még oly szerény volt is, csak lassíttatta vele a mostoha sorssal való megalkuvást. Az egyházkerület intéző köreiből visszavonúlt s örült, hogy a közeli ismerősöktől is megszabadult az által, hogy 1847-ben a balaton-henyei (Zalam.) egyház hívta meg papjának. Új otthona, a Bakony nyúlványai által körített völgy, igen illett az ő elzárkózott életéhez. Itt legalább nem háborgatták lépten-nyomon a barátok és ismerősök jóakaró vigasztalásai. A sors keze azomban elért ide is.

Özvegy ember volt. Boldog házasságából egy ritka észtehetségű fiú-gyermek maradt, a ki szerető apja gondozásai alatt kitünő eredménynyel végezte iskoláit. Szükséges-e mondanunk, hogy a komor apát ugyancsak szíven találta a végzet, midőn most ezen utolsónak maradt reményétől is megfosztotta. Lelki világa ijesz-

tően sötétedett. Hogy az előre sejthető következmények elől meneküljön, a vigasztalódásnak kereste valami módját s kimondhatjuk, hogy a sok közül előhaladott korával meg nem egyeztethető módot választott, midőn egy fiatal és könnyelmű nővel egybekelt. Ezen másodvirágzás gyümölcse egy kis leánygyermek lett, kinek korai halála ismét csak szomorúságot hozott reá. Boldogtalan családi életének több kellemetlenségét érintetlenűl hagyva, elég legyen annyit megtudnunk, hogy a könnyelmű nőt kénytelen volt utóvégre is magától eltávolítani. E paphoz nem illő lépést azzal vélte igazolhatni, hogy az ok után fürkészők előtt nejét kis leánya korai halálával vádolta. Szerencsére senkisem tartotta e rettenetes vallomást egyébnek agyrémnél.

Most a komor emlékek elől újra a szórakozásban keresett és talált menedéket. Gyakran meglátogatta a közeli falvak lelkészeit, a kik még mindig nagyrabecsülték és szívesen vigasztalták, ha nekik néha elpanaszkodott. Szerette a víg társaságot és a komoly mulatságokat is. Gyakran felcsalta meghittebb barátjait a szőlős hegyoldalakba, a hol valamelyikök pinczejénél fesztelenül elmulattak. Előhozakodtak egyről is, másról is, nóta is jutott eszökbe, s ha Simony ilyenkor neki melegedett, elszavalta a haragvó Achilles valamelyik kitörését vagy a fiát sirató Penelope búját. Sohasem fejezte be anélkül, hogy a végén ne könnyezett volna, mert sohasem szavalt olyat, a mi az ő keserveire némileg ne vonatkozott volna. Az ilyen pillanatok vitték rá a búfelejtő mértéktelen használatára. Először csak a bizalmas baráti körben, de később, midőn e káros szenvedély már természetévé vált, idegen környezetben is. Mikor aztán papi méltóságáról megfeledkezett, gyakran cselekedett olyat, a mire a késő megbánás pillanatában talán már nem is emlékezett. Hívei zúgolódtak és elidegenedtek tőle; mielőtt azonban megbotránkozásuknak hangos kifejezését adták volna, a végzet mindent elintézett. Az 1851-ik év nagyhetében írtak, midőn Simony híveinek utolszor predikált. Jézus jeruzsálemi diadalmenetéről tartotta a szent leczkét, melynek sikeres előadása után szokása szerint egy nagy kancsó borral kiült a körtefa alá. Mire érte mentek, a szél megütötte.

Lelkésztársai díszes végtisztességben részesítették; de aztán gyorsan elfeledték, ők is, mások is. Pedig a gazdátlanúl maradt könyvtárt mennyien megdézsmálták — emlékekért! Mire az illetékes egyházmegye lefoglalta, már csak maradéka volt. Mit a

megboldogúlt nagy pénzáldozatokkal szerzett, most 100 frtért árulták, de nem kellett senkinek; utóbb 70, 50, majd 30 frtért kínálták fűnek-fának, s még e potom ár mellett is egy fiatal segédlelkésznek kellett megyéjét a szégyentől megmenteni.*) E vétellel Simony 23 kötetnyi kéziratából csak 2 jutott őrző kezek közé; a többit már elprédálták. Mint maga lábán járó ember egyházi beszédeket is írt. Egy időre ezeknek is nyoma veszett, később azonban egy kegyeletes utód, nt. Oláh János esperes, megtalált közűlök néhányat. Némelyek szerint nyomtatásban is megjelentek; de mi minden fáradságos utánjárás mellett sem tudtunk nyomukra akadni. Az általunk nagyon elkésve fölelevenített műfordítói munkásság is alig részesülhet már ily utólagos elégtételben; de annyival még mindig tartozunk S. emlékének, hogy kéziratait kutassuk, míg csak fordításai teljes gyűjteményét nem bírjuk. A rendelkezésemre bocsátott kötetet legméltóbb helyére véltem juttatni, midőn a Philologiai Társaság szakkönyvtárának ajándékoztam, azon remény fejében, hogy a többi kötetek tulajdonosai is fogják e példát követni. Vajha cselekednék! Akkor legalább nálam avatottabbakon múlnék, hogy a hányatott művek odysseájának méltó befejezése ne a jelen szerény ismertetés legyen, mely nem czélzott egyebet, mint azt, hogy a magyar műfordítás történetét néhány adatával teljesebbé tegye.

SEBESTYÉN GYULA.

Párhuzamos idézetek.

Livius XXII. 54.: «Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset.»

Petőfi «Isten csodája, hogy még áll hazánk!»

Horat. II. 16. «Et mihi forsan, tibi quod negarit,
Porriget hora» (t. i. otium).

Kazinczy: «Majd feltalálom egykor én is
Hasztalanul keresett nyugalmam!»

Sophokl. Oid. Kol. 955: «θανόντων δ' οὐδὲν ἄλγος ἅπτεται.»

Kölcsey Berzsenyi felett: «A sirdomb békeség laka, s küszöbén emberi érdek nem léphet be.»

VÁRKONYI ENDRE.

*) E derék ifjú ember a jelenlegi iszka-szent-györgyi ref. lelkész, nt. Pap Sándor úr volt, a ki Simonynak hivatali utódja volt Balaton-Henyében is. Tőle kaptuk meg az Odyssea és Iliás második felét, a Batrachomüomachiát és az életrajzi adatok nagyobb részét. A többiért — saját kutatásunk eredményeit leszámítva — Csiszér A., Fa I., Somogyi K. és Thúry E. lelkész uraknak tartozunk köszönettel.

SCHILLER DEMETRIUSA.

Schiller utolsó műve, mely csak mint töredék maradt reánk, nagyobb alkotásai között az első, melynek keletkezése a weimari udvari eseményekhez fűződik. Ha az anyag megválasztásánál érvényesülő külső okok valamely műnek az alkalmiság jellegét kölcsönözhetnék, a mellett, hogy az anyag azután egyedül művészi intentiok szerint dolgoztatik föl, akkor ez a jelleg a Demetriustól nem volna elvitatható. E körülmény azonban mit sem vonhatna le a mű költői becséből.

Az 1803. év őszén a svéd király Schillert értékes gyürűvel ajándékozta meg, köszönetet mondva a Schiller «harminczéves háborúja» által neki szerzett örömért. Schiller ezt az eseményt Körnernek csakhamar megirja, ki szept. 25-én irt válaszában tréfásan megjegyzi, hogy Sándor czártól is kaphatna Schiller ilyen gyémántgyürüt: most, a weimari trónörökösnek Mária Pavlovna orosz nagyherczegnővel való házasságra lépésekor, kinálkozik a legjobb alkalom, a czárnak egy megdicsőített őse révén sok hizelgő dolgot mondani. De Körner maga belátja, hogy e szándék csak nagy nehezen valósítható; az orosz történelem s hősei kevés méltó tárgyat nyujtanak, mégis ajánlja neki N. Pétert. De Schiller éles látása s drámai érzéke másképen határoztak. Az 1804. év márczius havában Schiller már határozott, jegyzőkönyvében e szavakat találjuk: Mich zum Demetrius entschlossen. És ez időtől egész addig, mígnem a halál költőnk működésének kora véget vet, drámánkon fáradozik. A «zellei herczegnő» itt-ott még kisért ugyan levelezésében, a Phædra fordítása még foglalkoztathatta beteg óráiban, de különben egészen Demetriusának él. Már juniusban kérést intéz Wolzogenhez, sógorához, ki Szent-Pétervárott tartózkodott, hogy minél több népismei, történeti adatot, művet közöljön vele. Ő maga a fölkarolandó anyag elég lelkiismeretes tanulmányozásába merül; előmunkálatai bizonyitják, hogy mily buzgósággal szerez magának ismereteket az orosz és lengyel alkotmányos élet, hadügyük, egyházuk és művelődésük körül; általában mindazon tényezőkre kiterjed figyelme, melyekben a népek szelleme nyilatkozik: ismeretei, ezen tudományok akkori csekély fejlettsége mellett, természetesen mindig felületesek maradtak.

Pótolhatatlan vesztesége a német irodalomnak, hogy Schiller

munkáját, mely ily széles alapokon nyugodott volna, csak oly kis töredékben birjuk. Boxberger phantasiája nem űzhetett volna ugyan olyan élenk játékot, mint azt a Hempel-féle kiadásban, a drámához írt bevezetésben látjuk. Ő Schiller számára jósló tehetséget vindikál — hisz a Haramiák a bastille ostromlását, Fiesco a brumaire eseményeit, Wallenstein a cæsarismust előre jelezték — és azt akarja velünk elhitetni, hogy a költő a zabolátlan kozákcsapatokban a németek későbbi szabadítóit a «frankok galád igája» alól akarta dicsőíteni: Dicsőségesen szerepelt volna az orosz nép szinpadunkon.

Schiller följegyzéseiben azonban semmi sem található, a mi távolról is igazolná ezt a véleményt. Schiller szorgalmasan följegyzi mindazt, mit forrásaiban*) ezen korszak kegyetlenségére és durvaságára vonatkozólag talál. Gyakran fölemlíti, hogy csakis akkor menthető műve a valószinütlenség vádja ellen, ha tekintetbe vesszük a kor példátlan barbárságát.

Sivár és kevés változatosságú, mint az orosz birodalom végtelen pusztaságai, a moszkoviták története is. Belőle merítette Schiller hatalmas conceptiojú művének meséjét. Rurik háza, mely hét századon át adta Oroszországnak nagyherczegeit, Feodorban, 1598-ban kihalt. Benne már nem élt családja vad tettereje. Csak árnyéka volt elődeinek, minden energia nélkül, egészen sógora Godunov Boris gyámsága alatt. Mielőtt egy új dynastia a birodalomnak a rég ohajtott nyugodalmat megadta és ősi fényét újból megragyogtatta volna, heves megrázatásokon megy át az ország; a polgárháboru két pártra bontja a népet, az egyik Otrepiev György, egy elszegényedett nemes család sarja köré sorakozik, ki azelőtt Hiob metropolita íródeákja volt.

Gregor nagy becsvágyú ifjú volt, kiben nem hiányzottak sem a tehetség, sem a tetterő. Iródeáksága korában volt alkalmában a hazai viszonyokkal jól megismerkedni. Arról is értesül, hogy Boris, az uralkodó czár, Feodornak zsenge korú öcs-

*) Moscowitische Geschichte, Treuernek ajánlva (e művet Sch. mindig Treuer név alatt idézi) 1617: Offt begehrte Beschreibung der Neuen Orientalischen Reise, so durch Gelegenheit einer Holsteinischen Legation an den König in Persien . . . . . durch M. Adamum Olearium 1647. Connor, medicus, Beschreibung des Königr. Polen; Levesque, histoire de Russie (6 köt.), végre G. F. Müller, Sammlung russischer Geschichte, melynek utolsó kötete tartalmazza a Demetriusok történetét.

csét, Dmitrit, az uglicsi kastélyban, melyet számára tartózkodóhelynek rendelt, megölette. A gyilkosság napján Boris a kastélyt föl is gyújtatta és azt hiresztelte, hogy az ifju herczeg a tűzben pusztult el. Több rendbeli testi hasonlóság, melyet — a leírásokból itélve — az ifjú herczeg meg apja IV. Iván és önmaga között constatálhat, azt a kalandos gondolatot érleli benne, hogy magát a czárevicsnek adja ki, ki csodálatos módon megmenekült. A gondolat tetté lesz. Jó ösztöne a czélja elérésére szükséges eszközök megválasztásában bámulatosan segíti. Gregor jól ismeri a két északi állam hagyományos féltékenységét, örökös vetélkedésüket: Lengyelország segítségére támaszkodik tehát, mely szivesen nyujt istápot az oroszországi rend bármely megbontójának. De nemcsak egy hatalmas állam barátsága jutott osztályrészeül, hanem még erősebb támaszt nyert a katholikus papságban, mely kiváló eszközt látott benne nagyszerű czéljai elérésére. E barátainak éles látása tette fejedelmi származását kétségtelenné: Megszereznek a számára egy keresztet, mely a Rurikok családi ereklyéjéhez bámúlatosan hasonlít; ne feledjük a rövidebb félkart, meg a szemölcsöt, s ki lehetett még kétségben? Gyengéd kötelékek is fűzik hősünket Lengyelországhoz; úgy vélte, hogy Marinában, Mnischek hatalmas lengyel vajda leányában, találta meg védangyalát — de senkisem siettette annyira romlását, mint Marina. Nyilt szövetségét Lengyelország a trónkeresőnek nem nyújthatta, de János Zsigmond király megengedte, hogy az Oroszországgal kötött húszéves békeszerződés daczára Demetrius Lengyelországban csapatokat toborozhasson, és egyáltalán kedvezett a vállalatnak. A kozákok, kik a szerint, mint előnyük kivánta, majd Orosz- majd Lengyelországért küzdöttek, az ifjú kalandorhoz csatlakoztak. Az 1604. év vé ével tör be orosz földre Demetrius; legelsőben sikerül Demetriusnak a Boris seregét kisebb ütközetben megverni, minek következtében majdnem egész déli Oroszország Demetrius mellett kel fel. Ekkor Boris utoljára kétségbeesetten megfeszíti minden erejét és szétveri Demetrius csapatait, ki menekülni kénytelen. De Boris csapataiba is már beszivárgott a tévhit, vezérei nem használják ki a győzelmet, nem akarnak testvéri vért ontani. Demetrius ügye mégis végképen elveszett volna, ha nem múl ki még ekkor Boris rögtöni de természetes halállal; uralkodása bölcs volt és fölötte alkalmas arra, hogy trónralépésének borzadályait elfelejtesse. A babonás nép a halált Isten itéletének veszi; ismét

megnyilnak Demetrius előtt a városok kapui, melyekbe a hű nép ujjongása között vonúl be a fejedelem.

Marina czárnő, a lengyelek uralkodnak az országban; Demetrius gyanakodó természetű, megveti a régi szokásokat és a katholicismus felé hajol, — elég ok arra, hogy az orthodox népet ellene hangolja, s így hal meg egy bojár tőrdöfése alatt, miután őt az igazi Demetriusnak kezdetben megfélemlített anyja is megtagadta. Rövid intermezzó után a Romanov-ház lép a trónra (1606 május havában).

Első pillantásra kitünik, hogy a történeti Demetrius nem tragikus hős. A furfangos csalóval, ki magasra emelkedik, nem érzünk rokonszenvet, és igazságos bukása nem tölthet el sajnálattal. A történeti események rövid vázából inkább Boris emelkedik ki tragikus alakként, kinek egész élete tisztulás egy a becsvágytól parancsolt bűneért. Schiller e körülményt, mely a compositio egységét még meg is bonthatta volna, egész horderejében nagyon jól ismerte. Előkészítő munkálataiban is többször hangsúlyozza, hogy Demetriusnak, ha már nincs is a szinpadon, mindig a néző lelki szemei előtt kell lennie, neki kell a drámai beszélgetés összes anyagát szolgáltatnia, hogy az érdeklődés ne forduljon hatalmas ellenfele felé, kit még a kedves szerelmi pár, a nemes czárkisasszony és a deli Romanov, vesznek körül.

Mit tett tehát Schiller, hogy hősét mint embert, meg mint a művészi érdeklődés tárgyát, közelebb hozza lelkünkhöz? Egy szó e Demetriust tragikus hőssé varázsolja, a nélkül, hogy a történeti hűség ellen, mely inkább csak a külső keretet és az események vázát illeti, valami nagyobb vétség történnék: Schiller hőse csaló ugyan, de öntudatlan csaló. Isteni szent jogának kiirthatatlan érzése sarkalja, eme tudatban küzd és küzdet magáért, fűzi össze a maga javára a sors kedvezését Marina fondorkodásaival, míg csak iszonyú tévedését be nem látja, de múltja vaskarmaitól lekötve, többé nem hátrálhat és magát meg mindent, mi rajta függ, iszonyú tragikus bukásba sodorja.

Mnischek vajda sambori nemesi lakába egy ifjú orosz szökevény hoz uj életet. Kolostori növendék volt, ki lovagias és becsvágyó gondolkozásával nem tudta megszokni a szerzetesek szemlélődő életét; menekül és itt a nemesi udvarban talál barátságos menhelyet. Sebtiben meghódítja a vajda jóakaratát, ki őt személye körül való szolgálatokra alkalmazza, és a kastélyban udvarló többi nemes

urakét — még a szakács is nemes ember e helyen — úri viselkedésével meg nyájas természetével. Szolgai minősége daczára szemét Marinára, a vajda legfiatalabb lányára, veti. Valami benne élő isteni szikra mindig magas czélokra irányítja és csodálatos, hogy a gőgös Marina kitünő ösztönében nem fordul el tőle. De nem szíve szava ugratja át vele az ősi szokások korlátait: hiusága mindabban tetszeleg, mi a közönségestől eltér vagy annak ellenmond.

«Mit einem grossen Ehrgeiz paart sie eine Starkgeisterei», mondja Schiller. Marina vonzalma az idegenhez idézi fel azt az eseményt, mely Demetrius életében váratlan fordulatot jelez. Marina jegyese, a nádor, rossz szemmel nézi a jövevény szerencséjét, czivódást keres, de életével lakol. Demetriusnak, habár ártatlan, az idegenek törvénye szerint, halált kell szenvednie és börtönében férfias elhatározottsággal várja annak közeledtét. De máskép akarja a sors. Boristól számkivetett előkelő orosz urak érkeznek a vajda kastélyába. Politikai beszélgetések közben azt a kószahírt is fölemlítik, hogy Demetrius czárevics csodálatos módon megmenekült legyen. A szökevénynek egy ereklyeként őrzött keresztje, melyet a börtönben az őr leányának átszolgáltatott, a bojárok figyelmét a legnagyobb mértékben fölkelti; tulajdonosát tudakolják, mert a Rurik-család egy régi kincsét ismerték föl benne. Demetrius elé vezetik őket, ki bennök hóhérjait véli közeledni; kikérdezik a kereszt származása felől, múltjáról. Grisa elmondja, hogy mióta eszmél, a kereszt kedves tulajdona volt, a kolostorban mindig szívére kötötték, hogy drága ereklyeként őrizze. Különben ő azt hiszi, hogy egy görög zsoltáros könyv bővebben kielégítheti az urak érdeklődését; elé hozzák a könyvet és a bojárok térdre borúlva üdvözlik fejedelmüket.

A helyzet egyszerre egészen megváltozott; Gergely egész környezete — még Marina sem kételkedik az első pillanatokban — meg van győződve a fejedelem valódiságáról; az olvasó is fejedelemnek tartja a jövevényt, ki fejedelmi módon viseli czári méltóságát. Lelke visszaemlékezik oly eseményekre, melyeket csak most érthet meg, s melyek ezért majdnem kihaltak emlékezetében:

Emlékek támadtak fel íziben
Elmúlt időknek messze távolában.
S mint végső tornyok messze tündökölnek

A nap arany fényében, úgy tünék fel
Világosan lelkemben két alak,
Az öntudat legfelső csúcsai.
Láttam repülni vak éjben magam'
S hogy hátra néztem, láng emelkedett
Mögöttem a fekete éj ködében.
Ősi korra eszmélés volt bizonynyal.
Mert mi előtte volt s mi követte,
Ki volt aludva távol messzeségben. *)

Igy szól Demetrius Krakóban, az összegyűlt rendekhez. Schiller a fejedelmi szülött fölismertetésénél nem reflektál a rövidebb kar és az anyajegy külső imertetőjeleire, bizonyára azért, hogy a nézőt is a trónkövetelő valódiságának meggyőződésében tartsa mindaddig, míg a dráma a moszkvai bevonúlással tetőpontját el nem éri. Mert bizonyára mindenki szemében főképen az újra éledő emlékek teszik őt valódi Demetriussá; azt, hogy Uglicsban a szerencsétlen herczeggel még egy ugyanolyan természeti sajátságokkal bíró fiú élt volna annak játszótársaként, az annak idejében bizonyára nagyon feltűnt volna, és most is az urak figyelmét rögtön magára vonta volna, a prætendens valódiságát tehát legalább is kétségessé teszik. Hogy ez ne történjék, Schillernek a valódiság legmeggyőzőbb bizonyítékát, az ifjú visszaemlékezését az iszonyú menekülésre, kellett volna mellőznie, mert akkor Demetriusa ép ennek elkerülése végett sem lehetett a herczeg gyermekkori játszótársa. A krakói rendekhez intézett hosszú beszédében Demetrius természetesen e sajátságokra is hivatkozhatik.

Marina számára már most megérkezett az az időpont, midőn vágyai megfogható czél felé irányúlnak. Demetrius mindinkább visszalép a cselekvés szinteréről; ő csak az actio motivuma. Marina ravasz fondorkodó, a lengyel nő kitűnő politikai érzékével; rábeszélő tehetsége páratlan, édes hizelgése majd törhetetlen makacssága épúgy kicsikarja az apa hadisegítségét Demetrius számára, mint a hogy határozott fellépésével a romlott nemességnek imponál. Szavai hatalmát tökéletes kaczérságával támogatja: fátyola foszlányait elosztja az apja udvarnokai között, ne feledjük, oly időben, mely nem ismeri a lovagi korszak minnejét; e foszlányok-

*) Csengeri János fordítása.

kal elválhatatlanúl diadalmi kocsijához fűzi a bocskoros nemeseket.

Ezek után Demetrius a nagy walny elé akarja vinni ügyét, a lengyel köztársaság nagy gyűlése elé, melyben az úgynevezett király elnököl. Elbúcsúzik jövendő nagyságának szülőhelyétől, de ezzel Nausikaajának, az őt imádó Lodoviskának szívét megtöri. Ha a tragœdia Schiller eredeti tervei szerint épült volna fel, mindenesetre e lányka lett volna legköltőibb s legvonzóbb alakja. A mythologikus phantasia Eosát juttatja eszünkbe, ki az ifjú Nap feljöttével meghal. A költészet alig nyújthat szebbet a nemes nőiességnél, mely nem követel semmit, mely csak áldoz és boldog, ha önmagát föláldozhatja. Az elválás fájdalma megöli a lányt és nem is történik többé az egész tragœdiában említése, csak a kedves utolsó óráját sugarazza be emlékezete. Végtelen szerelme azonban halála után is él, testvérét küldi a kedves ótalmára, ki annak leghűbb embere és jó testvér — Demetriust fedve nyeri helyette a halálos döfést.

Az eddigiekben láttuk azt, mi a különböző följegyzésekben szétszórva az első fölvonás, vagy az előjáték tárgya lett volna — Schiller első tervezgetése szerint. E jelenetekből a legtöbb nincs kidolgozva; itt-ott párbeszédbe csap át a szöveg, alig szándékoltan, inkább csak a drámai anyag önkéntelen kibontakozását látjuk benne. De néhány jelenetnek már verses formája is van: a Schilleri dictio utólérhetetlen magas röptét azonban nem igen fedezhetjük föl bennök. Minthogy a töredékben a krakói országgyűlés van első fölvonásnak nevezve és abban Demetrius egész történetét a rendekhez intézett beszédében előadja, bizonyos, hogy ez az egész előjáték Schiller későbbi tervezgetése szerint elmaradt volna. De kérdés, hogy Demetrius ezen aránylag rövid beszéde, mely a nézőnek a legszükségesebb fölvilágosításokat megadja ugyan, kárpótol-e ama költészetért, mit az előjáték nyújtott volna; attól, hogy mennyivel inkább hat reánk a szemmel látott valóság, mint annak elbeszélése, el is tekinthetünk. A drámai œkonomia követelményeire hivatkozó kifogások sem volnának igen igazolhatók. Midőn Hebbelnek szemére vetették, hogy a saját Demetrius drámájában milyen nagy terjedelemben vannak az előzmények földolgozva, azt válaszolta: mindenütt kell hogy œkonomikus legyen a költő, csak az alapmotivumokban nem. Hebbelnek ebben mindenesetre igaza van. Másrészt pedig kétségtelen, hogy a czáre-

vics fölismerésének és a kísérő körülmények színrehozatala sokat levont volna az országgyűlési jelenet szépségéből, mely drámai erőre és hatásra mindent fölülmúló.

Schiller eredetileg az országgyülést teljes lefolyásában akarta színre hozni; nagyon előnyére válik azonban a drámai hatásnak, hogy a költő a tiszteletreméltó és okos érsekkel azonnal a mi tárgyunkat terjeszteti a rendek elé. Milyen fárasztó lett volna egy lengyel országgyűlés számtalan viharos jelenetén túlesni, habár ezekben is bizonyára bámulatosan érvényesült volna Schiller rendkívüli tehetsége a tömegek szerepeltetésében. Az érdeklődés azonban Demetrius felléptéig mégis már lankadt volna és a jelenet vesztett volna hatásából. Heves szóharcz folyik még a hős fellépte előtt Demetrius jóakarói és az agg Sapieha herczeg között. A szavak harcza hatalmas viharrá lesz, midőn Demetrius beszédét befejezte, melyre annyi meggyőző hév, elragadó férfiasság van árasztva, hogy majd elfeledtetik az előjáték elmaradtát. Csak Sapieha áll szírtként a zajongó tengerben és vetojával a háborút zúgó nemesek és a Demetriusnak szintén kedvező főurak akaratát semmivé teszi. Csak az érsek által föléje tartott kereszt hatalma menti meg életét az ártól; ügye igazságának érzete, a pillanat nagysága adják a nagy aristokrata szájába e szavakat, melyek azonban csak mint tűzbe öntött olaj hatnak:

A többség,
Mi az a többség ? a többség butaság:
Az értelem mindig kevés ember java.
Földhöz ragadt az összessel törődik?
Választhat a koldus tán szabadon ?
Hatalom az ura, mely megfizeti,
Szavát eladja csizmán, kenyeren.
A voksokat ne számláljuk, de mérjük,
Az államnak kell vesznie, előbb-utóbb,
Hol többség győz és butaság határoz.

Talán illustrálja e conservativ kifakadást Marina egy későbbi jelenete lengyel nemesekkel, kik szolgálatukat ajánlják fel:

Csizmát adál és sarkantyut nekünk,
Szívünk vérével szolgálunk neked,
Kit üssünk hát agyon ?

Marina messzelátó gyanakvásában Sapiehát a király bábjának nézi, nehogy ez utóbbi személye bármely oldalról lekötve

legyen. Schiller maga is mondja: Es darf scheinen, als handle Sapieha auf Sigismunds Instigation, és más alkalommal: Marina kann die Politik des Königs aussprechen. De semmire sem utalhatnánk, a mi a krakói gyűlésen a férfias nemes Sapieha nimbusából a legkevesebbet is levonhatna. Valószínű, hogy a költő abbeli szándékától, hogy Sapiehát úgy alakitsa, minőnek Marina hiszi, eltért. Sapieha felől, ki életét teszi koczkára, midőn ellenszegül, nem hihetjük, hogy a király eszköze, a ki mint lengyelek királya, alattvalói részéről úgy is csak nagyon problametikus hódolattal s engedelmességgel dicsekedhetik. Sapieha, miként Schiller maga is megjegyzi, mindenek előtt az állam érdekét tartja szem előtt, annyiban ő a mi drámánk Burleighja — de nem oly merev, mint ez és sokkal rokonszenvesebb. Az állam érdeke mellet szent előtte a jog is, meg az igazságosság — hisz az előbbi talán parancsolná is az orosz háborút — míg Burleigh szükkeblű politikus Macchiavelli iskolájából, ki nem ismer humanitást.

Sapieha hatalmas szava megvonhatja Demetriustól az államsegélyt, de érette fegyverkeznek a hatalomra törő lengyel oligarchák s a zsákmányt leső alsóbb nemesseg. Hogy e szenvedélyeket, melyek czéljainak szolgálni hivatvák, lángra lobbantsa, Demetrius nem szükölködik az eszközökben. Igéretekkel fizet, és a határt, hol a nagy adományok — fejedelemség s roppant kincsek — egy majd meghódítandó ország rovására, kissé komikus színezetet nyernek, bizony-bizony megközelíti. De sokat elnézünk az ifjú szeretetreméltó könnyelműségének, mely őt gyakran túlságosan bőkezűvé teszi.

Az emberektől lakott világ határszélén van egy sötét kolostor, maga egy egész világ, a mienktől elzárva, hol annyi fájdalom hal el az idő lassú orvoslása mellett. Ide vonúlt Marfa is végtelen fájdalmával, gyászolva egyetlen gyermekét és az elvesztett birodalmat. Tizenhat év folyt le amaz iszonyú éj óta. A tavasz ismét beköszönt; néhány sugara e sirba is behatol, de Marfa szivében a régi bú honol s olthatatlan gyülölet a bitorló ellen.

Gyáva lélek az,
Időtől a mely gyógyulást veszen,
Potlást azért, mi nem pótolható.

De még e szívben is, még e nyomorúságtól feldúlt talajban is gyökeret verhet a reménység. A halászfiú szavai, ki neki a csodás hírt hozza, megrendítik szívét; de újabb, még iszonyúbb csalódás-

tól fél. A Boris czár által kiküldött Hiob patriárka örvendetes bizonyosságot hoz. A czár nevében azt kéri Marfától, hogy tagadja meg a csalót, ki fiának adja ki magát. Miután a czárnő ügyes fordulatokkal a patriarkát mindannak elmondására bírta, mire a követelő valódiságának bizonyitására hivatkozhatik, merész és diadalittas szavakkal ereszti vissza küldőjéhez a patriarkát. Demetrius diadalaiból, a czár remegéséből azt következteti, hogy a prætendens valóban az ő vére. Hiob fenyegetései hatástalanok, erősebbnek érzi magát; mint igazi asszony — habár még Boris kezében van — nem mondhat le arról, hogy hosszú beszédbe öntse ki sokáig visszafojtott elkeseredését. Hisz tudja azt, hogy halálánál fényesebb bizonyitékkal Demetriusnak nem szolgálhatna.

A boszút ép oly édesnek találja, mint a nem várt anyai örömöt; heroikus asszony, dämoni erővel. A czárnő imája dithyrambikus árjával, melyben áldást kér fiára, Schiller utolsó följegyzése; halála után dolgozó asztalán találták:

Nincs egyebem, csak esdeklés, ima,
Hőn ezt merítem keblem mélyiről,
Ezt küldöm hittel ég magas honába.
Anyai könnyek és anyai áldás
Minden javam, s miként páncélozott
Seregeket bocsátom ím eléd.

Természetes átmenet visz bennünket e költészet szárnyain a hőshöz, ki főképen Marina erélyes munkálkodásának köszönheti, hogy seregei már átlépték az orosz határt. Inkább csak plasztikus hatású jelenet, midőn Demetrius hazája határán maga előtt látja elterülni a virágzó mezőket, melyeket a béke jóságos geniusai lebegnek körül, kiket neki kell onnan elűznie. «Mit rührender Naivetät stellt er an sich die Frage, ob sein Vorgehen nicht ungerecht. Nur im unerschütterlichen Gefühl seiner Sicherheit kann er derartige Reflexionen anstellen» véli Schiller. A költő közelebb akarja szívünkhöz hozni Demetriust, a ki hazájának, melyet magának csak vissza akar hódítani, hű fia, genialis hadvezér, ki személyével is hódít. Boris leghívebb emberei, élükön Soltikov, meggyőződésből pártjára állanak, míg mások csak az árral úszva árúlják el urukat, a czárt, ki, büszkébb levén, hogysem maga is forgasson kardot árulók és csalók ellen, fővárosában várja az események folyását. Már hordja szívében a tövist, közeledő végének tudatát; mi csak az oroszlán halálküzdelmének vagyunk tanúi.

Miként sok nagy jellem, kiket egy hajthatatlan akarat vezérel, ő is ennek daczára egyéni létét a külvilág eseményeivel — legyenek azok csillagok constellatiói vagy földi dolgok — okozati összefüggésbe véli hozhatni. Tula, hol Demetrius győzelmi pályájának csúcsát látszott elérni, elveszett és evvel eltünt utolsó reménye. Valami istenit, meg nem határozhatót érez, a mivel szemben okosságának s bátorságának vége. A rémhírek egymást érik, leghívebb szolgái elárúlják; roppant keserűség tölti el a miatt, hogy élete czélját el nem érhette.

»Patriarch, es bringt mich von Sinnen. Wahr ist's, ich hab' das Reich nicht unschuldig erworben, aber ich hab es gut verwaltet». De csak halála engesztelhet bűneért. Érzékenyen elbúcsúzik kedves Axiniájától és meghal. «Királyhoz méltóan halt meg, de engem megfosztott a nagylelkűség dicsőségétől», mondja Demetrius és sejteti velünk a leendő kitünő uralkodót, kinek már alkalma nyilt arra is, hogy egy merénylőnek megbocsásson. Ellenségének eleste megnyitja az ifjú hős előtt a Moszkvába vezető útat, a nagyobb városok hódolnak neki és üdvözlő küldöttségeket menesztenek hozzá. Marfa már elhagyta a kolostort, hogy anyai karjaiba zárja fiát és urát.

Boldogságának e legmagasabb fokán sujtja a sors csapása iszonyuan hősünket. Az igazi Demetrius gyilkosa a trónkeresőtől, kit ő látott el akkor ama ismertető jelekkel, véres tettének jutalmát kéri, mit annak idejében Boris a zsarnokok ismeretes módjára megtagadott. Egy angyal bukása a paradicsomból sem lehet szörnyűségesebb Demetrius megsemmisülésénél; lelke megbomlik, a még tovább működő romok mintha nem is őt szolgálnák. Csak a hizelkedés s képmutatás mély gyűlöletét menti meg és viszi át sötét zsarnoksága korába, és ezzel erkölcsi fensége biztosítva van. Anyjával szemben nem fitogtat gyermeki érzelmeket; rábeszéli, hogy engedjen ő is csak boszúja érzetének és tartsa tiszteletben az állam érdekét, mely mellette szól. Az anya rááll és Demetriust Moszkvában megkoronázzák; Romanow, ki üldözőjének árváiról, Boris gyermekeiről nemesen gondoskodik, börtönbe jut, gyengéd viszonyát, mely Axiniához fűzi, nyers kezek megbontják, és Axinia maga is szenved a dühöngő czár üldözéseitől. Kemény, vad zsarnokká lett ugyanis Demetrius, mióta elvesztette belső támaszát, mely mindenek fölé emelte és mely mindent legyőzetett vele, korhadt tölgy, melyet a rothadás belékerült férge megemészt. A barátságos, derült

lelkű és bizalmas ember sötét, gyanakvó természetüvé lett: egy előkelő bojár, ki beszédében véletlenül rátér a kószahírre, mely a czár származásáról épen kering, életével lakol. A mily hatalmasan közreműködött Marina az uralom elnyerése körül, úgy sietteti most annak megdőlését. Nyiltan bevallja Demetriusnak, hogy sohasem hitt valódiságában, hanem csak eszköznek tartotta becsvágya, magas czéljai elérése körül. Halálos csapást mér reá, midőn gyülölt vetélytársának, Axinianak, méregpoharat küld. A czár erkölcsileg már megsemmisült, életének szükségképen physikai véget is kell érnie: Marfa lábainál hal meg, ki őt a lengyel rémuralom megdöntésére felkelt bojároknak kiszolgáltatja, megtagadva az üdvözítő testére a hamis esküt.

A tragédia eszméje világossá lett cselekvésének fölépítése által: a sikeres törekvés lehetetlen azon öntudat nélkül, hogy az igazért harczolunk, lehetetlen, ha iszonyúan hányattatunk a valóság és a között, a minek látszanunk kell. Hősünk legyőzhetetlen, ügye diadalmas, míg annak szentségéről és igazságosságáról él a meggyőződés szívében; a tragédia fordulópontján megbizonyosodik ezek ellenkezőjéről, vissza nem akar és nem is fordulhat többé — különben is tárgytalanná válnék ez által a dráma — és nem tud megküzdeni az ellene tornyosuló elemekkel, legnagyobb segítsége, jó lelkiismerete nélkül szükölködve. Ha a kész dráma nekünk azt nyújtaná, mire most csak a följegyzésekből következtethetünk, hősünket, különösen a dráma első részét illetőleg, gyámoltalansággal s minden kezdeményező tehetség hiánya vádjával kellene illetnünk; Marina fondorkodásai azok, meg a politikai constellatio, mik őt és ügyét előbbre viszik; ő magáért csak a nagy országgyülési beszédjében, meg az igéreteiben cselekszik.

A valóság megismerése lázas tevékenységbe ejti ugyan Demetriust, de egyuttal szívébe ülteti bukásának csiráját, gyanakodását és zsarnokságát.

Felemlíthető végül, hogy Schiller azt is fontolgatta, ne fejezze-e be Demetriust a második Ál-Demetrius egy beszédével, ki az ország pecsétjét magának megkerítette, és ezáltal ne nyisson-e perspektivát a bekövetkezendő hosszas zavargásokra. Nagy történelmi actiojú drámák ugyanis rendesen egy bűnös nemzetség vagy tarthatatlan állapotok bukása után végkifejlésökben reményt nyújtanak egy jobb korra; így látjuk ezt Macbethben, III. Rikhárdban, Antoniusban, így még a germán mythologiai tragédiában, a

Völuspában is, hol a bűnbe esett istenek elpusztulása, a Götterdämmerung után, ismét beköszönt az aranykorszak.

Különben is bajosan egyeztethette volna össze Schiller e szándékát avval a körülménynyel, hogy a börtönben sinlődő Romanovnak megjelenteti egy látomásában Axiniát, ki az ő küldetését isteninek mondja.

TIMÁR PÁL.

ÁBEL JENŐ. †

Folyóiratunknak keletkezésétől egyik legszorgalmasabb dolgozótársa és két év óta társszerkesztője, a classica philologiának egyik legkitünőbb képviselője és legsikeresebb művelője hazánkban, kihez e folyóirat szerkesztőit a legbensőbb barátság és szeretet kötelékei fűzték, *Ábel Jenő* tegnap hosszas súlyos szenvedés után és mégis váratlanúl húnyt el. E percz nem alkalmas arra, hogy veszteségünket és a tudomány veszteségét bővebben fejtegessük; megjön ennek is az ideje. Most csupán mélyen érzett fájdalmunknak adunk kifejezést e nagy tehetségű, ernyedetlen munkásságú, kedves jó barátunk elhunyta fölött, ki irodalmunkban, az egyetemen és szíveinkben betölthetetlen űrt hagy maga után.

Nyugodjék békében és áldott legyen emléke!

Budapest, 1889. deczember 14.

A szerkesztők.

A VARÁZSLÓ LEÁNYOK (ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΡΙΑΙ).

(Theokritos 2-ik idyllje).

Az összes, úgynevezett bukolikai költészetben alig találhatunk æsthetikai, régiségtani, sőt néprajzi szempontból is ehhez foghatót. Csodálatunkat kelti fel Theokritos azon *ízléses* naturalismusa, a melyet a szerelem és féltékenység individualizálásában és erőteljes, drámai előadásában feltüntet. A végleteket szerencsés tapintattal csupán jelezve, kitárja egy szerető szív legkényesebb titkait. Ábrázolásában megindít a leány, ki noha áldozatául esett odaadó szenvedélyének, ment maradt a sikamlósságnak még látszatától is, sőt alakja befejezésül önnön szenvedései által megtisztultan magaslik ki. Drámai hév jellemzi nyelvezetét, gyors, helylyel-közzel szinte vágtató, szaggatott beszédmód. Eme tulajdonságánál fogva szerfölött elüt úgy az epikai stilus hagyományos, egyöntetű nyugodtságától, mint másrészt a görög drámai irálynak elvont eszmékkel telített tömöttségétől, noha műfaji osztályozás szempontjából költeményünk e kettő között foglal helyet, mindenikből bírván egyes alkotó-elemeket. Valódi gyöngye a közvetlen népéletből sarjadzó költészetnek, igazi εἰδύλλιον, azaz dialogizált jelenet, a melynek szereplői az alsó néposztályhoz (nem kizárólag a pásztorsággal foglalkozóhoz) tartoznak. A scholionok egyhangú tanuságából kitűnik, hogy tárgya a dór Sophron mimosköltőnek drámai előadásra szánt eredetijéből vétetett. Vajjon azonban csak az első része, a melyben Simaitha, féltékenységtől gyötörtetve varázsitalt kotyvaszt szolgálója, Thestylis, segédkezése mellett, visszaszerzendő hűtlen kedvese, Delphis, vonzalmát, vagy pedig a második is, melyben maga a szerelmi történet monolog alakjában beszéltetik el: e kérdés elégséges adatok hiján többé el nem dönthető. Különben is az utánzás, vagy tárgykölcsönzés egy oly erősen költői egyéniségnél, mint a milyennek Theokritos mutatkozik, épenséggel nem tudható be a költői becs rovására. Ellenkezőleg érdekes adalék annak bebizonyítására, hogy mennyire konzervativok voltak a görögök költői tradítióik folytatásában. Igy egészítették ki a cyklikusok a trójai mondakörnek az Ilias- és Odysseaban fel nem dolgozott részleteit; az Orestes mondával foglalkozott mind a három nagy tragœda; a vígjátékíróknak is meg voltak a maguk typikus alakjai és themái stb.

Érdekes világot vet továbbá ezen idyll tárgyi szempontból az ókori boszorkány konyha mindama furfangjaira, a melyek szerelmi varázslatnál, mystikus ráolvasásoknál szerepeltek. Egy bizonyos iynx nevű madár áll az igézetek központjában. Eme bizarr természetű madarat Pindaros egy scholiastája tarka-barka tollazatúnak, ösztövér, nyulánk

nyakúnak és sok ágra hasított nyelvűnek írja le. Nyakának és fejének szakadatlan forgatásával kápráztatta a szemlélőt. Izgalmas nyugtalansága miatt mint ὄρνις μαινάς (iynx torquilla, le torcol), a szenvedélyes szerelem jelképe gyanánt szolgált. Egy koronghoz (ῥόμβος) kötözték, a mely szíjacskák segélyével gyors — és pedig *egy* irányú forgatásba hozatott. A babona ekkép hitte benne a szerelemkeltő erőt felébreszthetni (vis in amatoriis, φασὶν αὐτὴν ἐν τῇ φύσει ἔχειν ἐρωτικὴν πειθώ). A visszafelé való forgatás a szerelem lelohasztását, a viszony megszakítását eszközölte (citumque retro solve, solve turbinem. Horat. Epod. 17.).

Vergilius a VIII. ecloga 2. részében utánozza — jobbadán a külsőségek után kapdosva — Theokritos ezen költeményét. Nála az oltár (altaria) szolgál a bűbaj középpontjául, a melyet szalagokkal cziczomáz fel a féltékeny leány s rajta illatozó tömjénnel varázs-füveket éget el, hogy ezek bűverejű hamvával a hűtlent megtérítse. A borzalmasság, a mysticismus festésében Vergilius túltesz előképén, képtelen azonban a szenvedő leány lelki állapotának megvilágítására, mert ehhez tehetsége tulságosan elvont irányúnak mutatkozik; Vergiliusnál a varázslat hatékony s a megtért szerető közeledte befejezésül költeményének dramatikus hatását lerontja. Theokritosnál a kesergő leányban csak alig látunk reményeket ébredni a költemény vége felé; a tárgy oly drámai mozgalmassággal van előadva, hogy váratlanul kedvező megoldást el sem tűr.

Vergilius is megtartotta a ráolvasás benyomását tevő következő refraint:

«ἴυγξ, ἕλκε τὸ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα,»
«ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.»

Az eredeti versmértékben fordítva, a következőkben leli a nyájas olvasó a költeményt:

Mondd, hova tőd a babért; mondd Thestylis és a varázslét?
Végy biboros bárány-gyapjút s gyöngyöld be a kelyhet:
Elhidegült szeretőmet e szerrel visszaigézzük.
Óh a gonosz már két hete, hogy nem látogatott meg,
Még föl sem veszi, hogy meghaltam-e, vagy pedig élek,
Ajtómon nem zörget a hűtlen. Máshova bizvást
Röppene már csapodár szívével Eros s Aphrodite.
Holnap a Timaget vívótermébe menendek,
Hogy lássam s megfeddni fogom, mért bánt velem ekkép?
Tömjénnel fogom őt lebüvölni. Ragyogj te Selene
Tündöklőn! Hozzád esdeklem o hallgatag isten,
Meg Hekatehez alant, a kitől ebek is megijednek,
Hogyha sötét vérért a kimultak hantjain ógyelg.

Üdv neked, iszonyatos Hekate, légy czélra segédem
Főznöm e bájos italt, melynél nem erősb vala Kirke,
Sem Medeiának, sem a rőt Perimeda varázsa.
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
Égjen előbb el lánggal a liszt, szórd már be a tűzbe
Testylis, óh nyomorult! neked is hol kóborog elméd?
Semmirekelló, hát neked is gúny tárgya levék már?
Szórd a darát s mondd, hogy: «Delphisnek szórom a csontját.»
Iynx, kérlek igézd szeretőmet, vissza lakomba!
Delphis megszomoríta, de én Delphisre babérgalyt
Égetek. A hogyan ez sisterg, lobbot vet a lángtól,
Hirtelen elhamvad s nem látszik más csak a perje:
Akként még Delphis tetemét is a tűz megemészti!
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
Mint e viaszt olvasztani egy isten segit engem,
Ugy olvaszsza legott szerelem heve myndosi Delphist.
S a mint Aphrodite kegye megforgatja korongom,
Úgy küszöbömnek előtte forogjon Delphis is egykor!
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
Most meg e pozdorját neked áldozom, Artemis, aki
Megtöröd a vasat is s mindent, mi szilárd van a földön —
Thestylis, ím ebeink, halld, városszerte szükölnek:
Istennőnk a keresztuton, eh, verd gyorsan a katlant!
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
Mily halkan van a tenger, mint hallgatnak a szellők!
Ám kebelemben a bú el nem hallgat soha többé.
Lángol egész szivem érte, ki engemet ily nyomorulttá
Tőn, felesége helyett becsületvesztette leánynyá.
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
Hármasan áldozok én s háromszor, oh, mennybeli, kérlek:
Légyen nő, vagy férfi, ki nyúgoszik oldala mellett,
Jusson sorsaul oly feledés, mint mennyire Theseus
Diaban feledé a kecsesfürtű Ariadnet.
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
«Ló-dühe» némi növény neve Arkadiában, a melytől
Gyors kanczák s csikaik veszekedten a hegyre rohannak.
Ugy lássam Delphist ujból közeledni lakomhoz
Őrültként megszökve a fényes bajnoki térről.
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
E szalagot Delphis hullajtá el köpenyéről,
Izibe széttépem s lobogó lángokba hajítom.
Jaj, gyötrelmes Eros! Mért szívtad a vért ki belőlem

Mind, testemre tapadva, miként a mocsári pióeza.
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
Szétzuzok egy gyíkot s beadom neki holnap e mérget.
Rajta, varázsfüveim vidd el most, Thestylis, innen
S szórd tele a kapuját felül, a mig az alkalom enged.
Mondd, köpdösve reá: «Delphisnek szórom a csontját.»
Iynx, kérlek igézd szeretőmet vissza lakomba!
Végre magamra hagyott! Hol kezdjem e bajt panaszolni?
Kit vádoljak ezért, ki hozá e csapást a fejemre?
Eubulos deli lánya vonult kosarasnak, Anaxo,
Artemis erdőjébe, hol akkor az ünnepi pompán
Ritka vadak seregét mutogatták, sőt egy oroszlányt.
Nézd, a szerelmem honnan eredt fejedelmi Selene!
A thrák Theucharide, ő volt oka, néhai dajkám.
Szomszédban lakván könyörög vala s unszola folyvást,
Hogy megnézzem a diszmenetelt. Balpillanatomban
Véle menék byssos dolmánykát öltve magamra
S vállaimat Klearistenek patyolatja borítá.
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
Csaknem a félúton voltam, Lykonékig elérve
S meglátám Delphist s Eudamippost, ki követte.
Szöszkébben helichrysosnál serkedze szakálluk,
Szép kebelük sokkal ragyogóbb volt, mint te Selene,
Épen előbb hagyván fel a díszes bajnoki harczczal.
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
Megláttam, meg is őrültem s szivem, a nyomorultnak,
Búba merült. Arczom szine sápadt, észre se vettem
A menetet többé se miként értem haza, nincs már
Sejtelmem, forróhidegen reszkettem a láztól,
Kórnyoszolyán feküvém tiz nap s tiz éjtszaka folyvást.
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
Vérehagyott testem thapsosnál lőn halaványabb;
Egyszálig kiveszett a hajam. Nem voltam egyéb már,
Mint csak a csont meg a bőr. Hova nem tettem be a lábam,
S hol kuruzsolt oly anyóka, kinél én nem tudakoztam?
Semmi sem enyhített, csak időm telt hasztalan ezzel.
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
Végre cselédemnek nyiltan megvallani kezdtem:
Rajta, keress hű Thestylis írt súlyos nyavalyámra.
Rabja levék nyomorultul a myndosinak. Te tehát menj
Lesni reá Timagetos vívótereménél,
Mert oda járni szokott s örömest elmúlatoz ottan.

Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
A mikor őt egyedül leled, adj jelt csendesen intve
S mondván, hogy Simaitha hivat, házamba vezéreld.
Igy szólék. Ő ment s sikerült elhozni magával
A ragyogó Delphist. De midőn érzém közeledtét,
Könnyed lépteivel mint ért ajtóm küszöbéig —
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
Minden csepp vérem jéggé hidegült, a verejték
Gyöngyöze homlokomon sűrűn, mint reggeli harmat,
Nem voltam még szóra se képes, sem dadogásra,
Mint a hogyan csecsemő álmodva rebesgeti anyját.
Gémberedett testem megsárgult, mint a viaszbáb.
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
Észrevevén az a csalfa, szemét le a földre sütötte;
Majd nyoszolyámra leült s mondott ilyforma beszédet:
«Simaithe jobban megelőztél, mint a futók közt
Én megelőztem a karcsu Philinest versenyezésben.
Hajlékodba előbb híttál, mint hinni reménylém.»
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
«Hozzád jöttem volna, biz édes Erosra, te hozzád,
Három avagy négy társammal mint éji szerelmes.
Hozva ölemben ajándokul a Dionysosi almát,
Nyár-galyt tűzve fejemre, Herakles szent csemetéjét,
Béfonván e füzért környül biboros szalagokkal.»
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
«Hogyha szeretve fogadsz vala, lett vón' kellemes élet!
Hisz legjobb s legszebb daliának tartanak engem,
S ajkaid egyetlen csókjával boldogan alszom.
Ámde ha visszataszítsz vala, béreteszelve az ajtód,
Úgy hozzád fejszém s a szövétnek tör nekem útat.»
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
«Most hálámmal először is a Kyprisnek adózom,
Kypris után teneked, ki a lángokból kiragadtál,
Szép hölgyem! Hisz hajlékodba fogadtad a félig
Úgyis elégettet. Biz Eros gyujtó heve forróbb,
Mint Hephaistosnak Lipara szigetén a kohója!»
Nézd a szerelmem honnan eredt, fejedelmi Selene!
«Rút őrjöngéssel szüzeket züllesztt ki világgá,
Forró nászágyból kizavar gyakor ifju menyecskét.»
Igy szólott s én bizva hiszékenyen a csapodárban
Megragadám kezeit s puha párnáimra hanyatlék.
Kéjben reszkete testen a test s pír gyúlt ki legottan

Lángzó órczánkon s gyönyörédes volt susogásunk.
Mit csacsogok hoszszan szerelemről, nemde Selene!
Végletekig mentünk, czéljához elért a kivánság.
Tegnapig ő még semmi okért rám meg se neheztelt,
Én se reá, de ma itt volt látogatóba Philiste,
Samosi nőfuvolyásnak, meg Melixónak az anyja,
A mikoron fel a mennyboltjára rohannak a mének
S jő velük Ókeanosbul a rózsapiroskaru Eos.
Hírül adá sok egyéb közt, hogy Delphis szeret *egy mást.*
Vajjon némber után epedez, vagy egy ifjura vágyik,
Nem lehetett — úgymond — kitalálni, csak azt, hogy Erosra
Színborral teli kelyhet üritgete s távoza futvást
Annak a hajlékát koszorúival ékesítendő.
Igy ujságola ő s igazat megmondni szokása.
Mert azelőtt háromszor s négyszer is eljöve egy nap
S házamban helyezé el olajjal a dorisi butykost.
Két hete mult most már s nem láttam néki szinét sem!
Nyilván másba lelé gyönyörét s nem is emlekezik rám.
Bájitalom majd visszaigézi, de hogyha jövőre
Megbánt, Moirák uccse, Hades kapuján bekopogtat!
Öldöklő füveket rejtek számára dobozban,
Melyeket, óh urnőm, assyr jövevény ada nékem.
Te pedig üdvöz légy s hajtsd Okeanos fele ménid,
Mennybeli s én viselem búmat, mint tűrtem imeddig.
Légy boldog, szépfényü Selene, meg ti a többi
Csillag, a hallgatag éj szekerének hű követői!

Dr. Reményi Ede.

AHLQVIST AGOST.*)

(1826—1889.)

Finnország legkitünőbb fiainak, a tudományos világ az ugor-összehasonlító nyelvészet legkiválóbb munkásainak egyikét vesztette el Ahlqvistban, ki rövid, de súlyos szenvedés után november 20-dikán fejezte be munkás életét.

---

*) Virittäjä. Toimittanut Kotikielen Seura. II. Porvoossa, 1886.

Ahlqvist Ágost Engelbrecht 1826. aug. 7. született Kuopioban. Középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, s még az iskola padján ülve kezdte meg irodalmi működését egy földrajzi kézikönyvecske fordításával, mely 1844-ben nyomtatásban is megjelent. Már ezen deákkori dolgozatával is hasznos szolgálatot tett az akkor még nagyon szegény finn irodalomnak, mert az ő könyvecskéje volt az első finn nyelvű földrajzi tankönyv. Ezt egy évvel utóbb egy rövid egyetemes történelmi kézikönyv, szintén fordítás, követte. Már ekkor Ahlqvist a helsingforsi egyetem hallgatója volt, hol nagyobbrészt történelmi és philologiai tanulmányokkal foglalkozott.

Azon idő, melyben Ahlqvist az egyetemre került, a nemzeti ébredés kora volt. Ő is, a legtősgyökeresebb finn vidék szülötte, azon lelkes ifjak közé állott, kik azt a czélt tüzték maguk elé, hogy a svéd nyelv helyébe a finn nyelvet teszik az iskola, az irodalom, a műveltség s a közélet nyelvévé. Az első és fő teendő volt: annyira fejleszteni a nép nyelvét, hogy a szellemi élet minden terén alkalmas közlő eszközül szolgálhasson. Ahlqvist nagy buzgalommal fogott hozzá a nyelvművelés munkájához, s 1845 és 46-ban több kötetnyi svéd eredetiből fordított elbeszélést és költeményt bocsátott közre. A finn irodalmi nyelv akkor még csak alakuló-félben volt, s Ahlqvist — mint maga mondja, — lépten-nyomon akadályokba ütközött; küzdenie kellett a símulni, hajlani nem akaró nyelvvel, melynek törvényeit és bőséges szókészletét, szólásait, fordulatait addig még nagyon kevéssé ismerték. Mint minden kezdő nyelvművelő, Ahlqvist is csakhamar átlátta, hogy nem lehet el a nyelvnek beható tudományos vizsgálása nélkül. Így lett ő nyelvművelőből nyelvbúvárrá. 1846-ban útnak indult, bejárta Karjalát, tanulmányozta a nép nyelvjárását és gyűjtögette a népdalokat, meséket. Egész sereg régi éneket hozott haza, melyeket aztán Lönnrot beleillesztett a Kalevala új kiadásába. A következő évben Pohjanmaa keleti részeiben folytatta a gyűjtést, szintén jelentékeny sikerrel.

Miután 1853-ban elnyerte az első egyetemi gradust, a magisterséget, a következő évben távolabbi vidékekre ment népnyelvi adatok és népköltési termékek gyűjtése czéljából. Járt a viborgi kormányzóság déli részeiben, azután Ingermanlandban, hol igen gazdag népköltési gyűjteményt sikerült összejegyeznie. Majd két ízben kirándulást tett a vót nyelv (a finn nyelvnek egyik dialektusa) megtanulása végett, s idő közben Észt- és Livországban is tartózkodott, tanulmányozva az észt nyelvet és irodalmat. 1855-ben a vepszek közé indult nyelvészeti tanulmány-útra, s ezzel befejezvén a finn dialektusok búvárlását, visszatért Helsingforsba.

Csak rövid ideig tartózkodott otthon, míg földolgozta és közrebocsátotta tanulmányai eredményének egy részét. A finn tudós társaság

*Actá*iban kiadta svédül írt vót nyelvtanát, nyelvmutatványokkal és szójegyzékkel: *Votisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning* (1856), és a finn irodalmi társaság *Suomi* czímű évkönyvében finnül írt tanulmányát az észt irodalomról (1855).

Már 1856 elején ismét hosszabb tanulmány-útra indult, mely három évig tartott. A Volga s az Ural vidékén lakó rokon népek nyelvével való megismerkedés volt ezen hosszú és fáradságos utazás czélja. Rövid ideig Sz.-Pétervárott és Kazánban tartózkodván, tanulmányai tárgyává legelőször is a csuvasok nyelvét tette, melynek hová-tartozandósága akkor még vitás volt. Tisztába akarta hozni ezt a kérdést, de külömben is érdekelte a csuvas nyelv, mely hatással volt a finn nyelvnek egyik rokonára, a cseremiszre. Tanulmányai folytán azon határozott meggyőződésre jutott, hogy a csuvas nyelv a török-tatár nyelvek közé tartozik.

A csuvasoktól a hegyi cseremiszekhez fordult, kiknek főleg szókincsét jegyezgette össze. Visszatérvén Kazánba, néhány hónapig a tatár nyelvet tanulta, s az összegyűjtött csuvas nyelvanyagot rendezgette. Ezzel elkészülvén, délre indult a mordvinokhoz, s előbb az erza-, azután a moksa-mordvin dialektust tanulta. Télire ismét visszatért Kazánba, hol folytatta anyaggyűjteményének rendezését, s előkészületeket tett szibériai útjára.

1858 tavaszán körülbelül egy hónapi utazás után Jekaterinburgon és Tobolskon át a vogulok földjére érkezett. Megismerkedett a vogul nyelvnek három dialektusával, azután őszszel az osztjákok közé indult, s végre itteni tanulmányait befejezvén, 1859 elején visszaérkezett hazájába.

Utazásait igen érdekesen írta le *Oroszországi úti emlékek (Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—1858)* czímű munkájában. mely 1859-ben jelent meg. Ugyanazon évben elnyerte a doctori fokozatot, és a moksa-mordvin dialektus igetanáról írt értekezése *(Läran om verbet i Mordvinskans Mokscha-dialekt)* alapján az ugor nyelvek magántanárává képesítették és nevezték ki. Két évvel utóbb kidolgozta és kiadta a mordvin nyelv moksa dialektusának grammatikáját németül nyelvmutatványok és szójegyzék kiséretében: *Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichniss* (Sz. Pétervár, 1861.) Ezzel egyidejűleg jelent meg a vepsz nyelvről írt ismertetése: *Anteckningar i Nord-tschudiskan.*

Két évig tartózkodott otthon, azután 1861 és 62-ben Dániában, Németországban és hazánkban folytatta nyelvészeti tanulmányait; megtanulta a magyar nyelvet is, és írt egy értekezést a magyar nyelvnek a finnel való rokonságáról: *Om Ungerska språkets förvandtskap med Finskan.*

1863-ban Lönnrot nyugalomba vonulása után Ahlqvist lett a finn nyelv és irodalom tanára a helsingforsi egyetemen. Dissertatiója, melyet az ottani szokás szerint a tanári szék elnyerése czéljából benyújtott, a finn verstanról szólt.

Egyetemi előadásaiban nem maradt a tulajdonképeni finn (suómi) nyelv határán belül, hanem kiterjeszkedett a Finnországon kívüli dialektusokra is, és hallgatói használatára 1869-ben kiadta a *Finn nyelvjárások könyvét (Suomalainen Murteiskirja)*, mely észt, karjalai, vót, lív, vepsz szövegeket és szójegyzékeket tartalmaz.

Szintén egyetemi előadásaiból keletkezett a *De vestfinska språkens kulturord* czímű nagyérdekű munkája, mely néhány évvel utóbb németül is megjelent: *Die Kulturwörter der Westfinnischen Sprachen* (1875) czím alatt. Ezen munkában Ahlqvist a finnek ősi kultúráját vizsgálja a nyelvtudomány világánál.

Hosszas előkészület után kiadta 1877-ben *A finn nyelv rendszeré*-nek *(Suomen kielen rakennus)* első kötetét, mely a névszók alkotásáról és ragozásáról szól; függelékül a finn verstan van hozzácsatolva, melynek tartalma a fönnebb említett dissertatióéval nagyobbára megegyez.

Tanári teendői, melyeket a legszigorúbb lelkiismeretességgel teljesített, annyira elfoglalták, hogy hosszasabb ideig kénytelen volt abban hagyni a szaktárgya körétől távolabb eső rokon nyelvek tanulmányát. Régibb gyűjtéseinek kiegészítése és szerzett ismereteinek fölfrissítése czéljából 1877-ben a kormánytól kapott bőséges utiköltséggel ellátva újra fölkereste a szibériai nyelvrokonokat, s fél esztendőt töltött az éjszaki osztjákok és a vogulok között, tanulmányozva a nyelvet és a népéletet. Végre 1880-ban harmadszor is meglátogatta a kondai vogulokat, hogy kiegészíthesse korábbi följegyzéseit. E két utazásának eredményei voltak: az *Über die Sprache der Nord-Ostjaken* (1880) és az *Unter Wogulen und Ostjaken* (1883) czímű munkái.

Ahlqvist sokat dolgozott föl és adott ki a tanulmány-útjaiban gyűjtött anyagokból, de mégis sok maradt földolgozatlan és kiadatlan; így csuvas szövegei, nyelvtani és szótári jegyzetei, cseremisz szógyűjteménye, tatár szójegyzéke, erza-mordvin anyagai, és a legbecsesebbek: vogul és osztják gyűjtései. Ezeknek földolgozását és kiadását tanítványaitól várhatjuk, kik közül már nem egy jeles nyelvtudós vált ki.

Ahlqvist ugyanis, mint minden igazi egyetemi tanár, ki helyesen fogja föl hivatását, nem tartotta elegendőnek, hogy a tudományt tanítsa és maga előbbre vigye, hanem gondja volt arra is, hogy a tudomány művelésére és előbbre vitelére mennél több fiatal munkaerőt és tehetséget képezzen ki. 1871-től 75-ig egy *Kieletär* czímű nyelvtudományi

folyóiratot adott ki, s ebben maga köré csoportosította a fiatalabb nyelvész-nemzedéket. Azután 1876-ban magalapította a *Hazai nyelvtársaság*-ot *(Kotikielen Seura)*, melynek tagjai részint egyetemi hallgatókból, részint az ő volt tanítványaiból teltek ki. E társaság már több jóravaló kiadványnyal adta tanújelét életrevalóságának. Ezen kívül egyik alapítója volt Ahlqvist a *Finn-ugor társaság*-nak *(Suomalais-Ugrilainen Seura)* is, mely 1883-ban alakult meg, s azóta már igen élénk és nagy kiterjedésű munkásságot fejtett ki, melynek eredményeit évkönyveiben teszi közzé, még pedig, hogy a külföldnek is hozzáférhető legyen, nemcsak finnül, hanem németül és francziául írt dolgozatokban is.

Ahlqvistnak utolsó nagyobb munkája *Kalevalan Karjalaisuus (A Kalevala karjalaisága)* czím alatt 1887-ben jelent meg, s ebben azon kérdéssel foglalkozik, hogy a Kalevala mely vidéken keletkezett. Meggyőző argumentumokkal támogatja azon régi (még Lönnrot-nyilvánította) meggyőződést, melyet újabban megtámadtak, — hogy a Kalevalát a karjalai nép teremtette.

Ahlqvist azonban nemcsak elsőrangú tudományos író, hanem költő is volt: a legkiválóbb finn lyrikus. Oksanen álnév alatt *Säkeniä (Szikrák)* czímmel bocsátotta közre költeményeit. Zárkózott természetű, mondhatni rideg ember volt, de költeményei arról tanúskodnak, hogy a rideg külső alatt mélyen érző szivet rejtegetett. A nyelvvel oly mesterien tudott bánni, mint rajta kívül senki más.

Nagybecsű tudományos működéséért Ahlqvist sok kitüntetésben részesült. Külföldi tudós társaságok, köztük a magyar akadémia is, tagjaik sorába választották, s az uralkodó az államtanácsosi czímmel tüntette ki.

1884-ben megválasztották az egyetem rectorának, s ezen tisztét három évig viselte. A mult év végén mint «emeritus» nyugalomba vonult, hogy teljesen irodalmi munkásságának szentelhesse magát. Nemzete és a tudományos világ még sokat várt tőle, de a kérlelhetetlen halál váratlanul kiragadta kezéből a tollat.

Dr. Szinnyei József.

HAZAI IRODALOM.

Pázmány Válogatott Egyházi Beszédei bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette *Belládgh Aladár*, középiskolai tanító. Jeles írók iskolai tára, XXXVI. Franklin. XX, 204 l. Ára 60 kr.

A reformáczió gyors elterjedésének és megszilárdulásának egyik fő emeltyűje volt kétségkívül a nemzeti nyelv érvényesülése a vallási élet terén. Mig a katholikus egyház és ritus ugyanis századok óta a holt deák nyelvvel élt és él ma is, az egyházi iskolákban az oktatás nyelve szintén kizárólag a latin volt, az új tanok és eszmék egyszerre mindenütt nemzeti nyelven terjedtek. Luther nem közönséges előrelátást árult el akkor, midőn meghagyta minden prédikátornak, hogy nemzeti nyelven hirdesse az Ur igéit. Mindenfelé seregesen tódultak az új hit kebelébe: különösen pedig az alsóbb, kevesebb értelemmel és műveltséggel bíró nép közt keltett rendkívüli lelkesedést, midőn az isteni tiszteleten az előtte érthetetlen deák nyelv helyett saját nyelvét hallá megszólalni.

Majd megeredtek a vitatkozások; a legnagyobb elmék ragadtak tollat, hogy meghatározzák, melyik az Isten igaz egyháza. A vallási iratok és irodalmi művek hosszú sora látott rövid idő alatt napvilágot; megszületett a könyvirodalom; a nyelv pedig e viták hevében megtisztulva, gördülékenyebb, kifejezőbb, szóval a gondolat kifejezésére alkalmasabb lett. A legnagyobb európai nemzetek irodalma a reformáczió által lendült fel.

Nálunk, Magyarországon, a reformáczió mozgalmai kissé más irányban haladtak, mint a külföldön. A mohácsi vésznap után bekövetkezett zavarok közepett a reformáczió egybeforrt a nemzetiségi kérdéssel. A nemzeti párt ugyanis politikai önállóságunk megerősödését várta attól a vallástól, a mely az egyházi élet és isteni tisztelet körébe a nemzeti nyelvet vitte be, s a melynek hirdetői a nemzeti nyelvet iparkodtak az érintkezés közegeül felavatni.

Vallásos irodalmunk mezeje úgyszólván parlagon levert; az ős, avult kódexeken kívül alig hogy termelt valamit. Ez oknál fogva a nyelv is fejletlen, nehézkes maradt. Ellenben a reformáczió egészen megváltoztatta a dolgok rendjét; irodalmunk alig néhány év alatt óriási lendületet nyert, és a nyelv erőben, élénkségben, kifejezésbeli tisztaságban gyarapodva került felszínre.

Az új vallás hirdetői ugyanis bámulatos tevékenységet fejtettek ki, hogy fő feladatukat megoldják: azaz, hogy a közönséget az új, tanoknak megnyerjék. A XVI. századbeli magyar protestáns irodalom a dogmatika és vitatkozás terén szokatlan gazdagságra tett szert. Ellenben a kath. dogmatikai és psolemiai irodalom Pázmány Péter előtt vajmi

sovány volt. A protestantizmus elterjedésétől Pázmány fellépéseig 1530—1602-ig, 50—60 protestáns hittudományi munkával szemben alig mutathatni fel 10—15 katholikus irodalmi terméket. Ily körülmények közt nem csoda, ha a katholikus vallás régi dicsősége a XVII. század elején alkonyodóban volt, híveinek száma egyre apadt és a vallási buzgalom nagyon megcsappant. A protestantizmus aranykorát élte; a katholiczizmust a bukás veszélye fenyegette.

Mikor azonban a katholikus egyház már végveszély szélén állt és a protestantizmus diadalát ülte, a kath. egyház váratlanul felocsudott zsibbasztó álmából s összes erejét megfeszítette, hogy előbbi domináló állását visszavívja. Európaszerte megindult, hol enyhébben, hol erőszakosabban, az elleureformáczió, melynek egyik leghatalmasabb harczosa Magyarországon *Pázmány Péter* lett. Pázmány élete czéljául tüzte ki, hogy Magyarországon a katholiczizmust régi fényébe és hatalmába állítja vissza, és hogy az élő szó és toll fegyvereivel fog küzdeni az új tanok terjedésének meggátlása végett. És egész életén keresztül eme czél eléréseért lelkesült, hevült és buzgott. Nagy tudományával, szónoki lángeszével, népszerű előadásmódjával egyszerre megváltoztatta a dolgok rendjét. Tolla és szónoklata ereje által kivívta, hogy a protestánsok elvesztették tulsulyokat és Magyarországon ujra megerősödött a katholikus egyház.

Nagyszámú munkái közől hatásra és erőre nézve különösen kettő válik ki: az «Igazságra Vezérlő Kalauz» és az «Evangéliomokrul való Predikácziók, melyeket élőnyelvének tanítása után irásban foglalt. Posonban 1636.» Ez utóbbi munkájából vett 14 beszéd fekszik előttünk, mint a Jeles írók iskolai tárának XXXVI. kötete. A szerző művét eljárását igazoló előszóval, Pázmány nyelvéről írt bevezetéssel és a ritkább szókat meg kifejezéseket értelmező szótárral látta el. Azonban egy fontos részt nem tárgyalt! Ha Pázmány beszédeiből szemelvényeket adott ki, azt tartom, igen elkelt volna, ha Pázmányt mint szónokot méltatja. Mert Pázmány, a «magyar biboros Cicero», mint író nagyban elütött a szónoktól.

Szónoklatai hangja ugyanis szerfölött különbözik vitatkozó iratainak éles hangjától; amaz sokkal higgadtabb és mérsékeltebb, de nem is oly változatos és érdekes. Ékesszólása inkább tiszteletkeltő, mint elragadó, kevésbbé korbácsolja fel a szív hullámait. Nem annyira megragadó vagy elbájoló, mint inkább nyomatékos, a megfontoláshoz szóló. Beszédein a tanár-korában megszokott modorosság bélyege ül. Mivel nem azon a módon nyomattak ki, mint a szószékről elhangzottak, hijával vannak a közvetetlenség melegének. Soha sem részesültek abban a nagy népszerűségben, mely a *Kalaúz* osztályrésze lett.

Hangjából hiányzott az érczesség és az árnyékoló képesség, mely

az érzelmek fokozásának kifejezésére és felébresztésére oly szükséges. Inkább az észhez szólt, mint a szívhez. A fősulyt nem a művészi előadásra, hanem az érvek erejére és világosságára helyezi. Mindig alkalmazkodik hallgatói értelmiségi fokához, «azért bizonyítékait első sorban azon eszmékből meríté, melyek a szellemek közös tulajdonát képezik, s azon érzelmekből, melyek a szívnek veleszületett hagyományai.» Képeinek és hasonlatainak megválasztásában hallgatói foglalkozásának színvonalára száll le. Mindazáltal gyakran igazi szónoki hangulat árad beszédeiből. Sohasem csábíttatja el magát polemiai hajlamaitól: a szószéken szélcsend honol lelkében. Beszédei ma is gyönyörködtető olvasmányt nyujtanak és az egyházi szónoklat mintáiul szolgálnak.

Ez okból érdemes munkát végzett Belaagh ur, midőn Pázmány válogatott beszédeit a tanuló ifjuság, különösen a VI. osztály számára kiadta. Az ifjúság a manapság közkézen forgó tankönyvekből tősgyökeres, szűz magyarságot nem igen szerezhet: Gondolkodás- és kifejezésmódja idegen mezt ölt és nyolcz évi kinlódás után helyes és tiszta magyarságra nem bír szert tenni. E baj bibéje nagyrészt az iskolai olvasmányok hibás megválasztásában rejlik. Amúgy is édes-keveset olvastatnak a tanulókkal, jobbadán a költészet köréből vett olvasmányokon nyargalásznak, s ép ezért a hibátlan prózát nem képesek elsajátítni. Nagy hasznot hajtott tehát B. ur az iskolának, hogy a magyar irodalom egyik legjelesebb prózai írójának beszédeit használható alakban nyujtotta az ifjuság kezébe.

De lássuk egyenkint a mű részeit. Az előszóban a szerkesztő számot ad eljárása módjáról, a melyet Pázmány beszédeinek kiszemelésében és a helyesírás módjában követett. Megemlíti, hogy a kiadásba csak oly beszédeket vett fel, a melyek nem sértik senki vallási meggyőződését vagy érzületét. Helyes. De nem tudjuk felérni észszel, miért hagyta ki P. Szent-Istvánnapi remek prédikáczióját, a mely pedig nem sérti senki «vallási érzületét». Már a beszéd tárgya olyan: az ellenség iránti szeretetet tárgyalja a szónok. A más vallásúak elleni kifakadásról, éles megtámadásról tehát szó se lehet benne. Kár volt ennélfogva «sajnálattal elhagyni» ezt az igazán remek beszédet.

Az ortografiában ejtett változtatások közt van két pont, a melyet teljesen nem helyeslünk. A melléknevek közép fokának ragját,ha magánhangzó előzi meg, a szerkesztő megkettőzte. Az eredetiben mindenütt egy *b* van, de csak a puszta alakokban; a ragozott alakok rendesen *bb*-vel vannak írva: pl. job — jobban, töb — többen. A végzett jelen egyes számu 3. személyének ragját magánhangzók után szintén a mai helyesírás szerint írja a kiadó, holott az eredetiben következetesen majdnem mindig *t*-t találunk a ragtalan alakokban, s *tt*-t a ragosakban. Pl. látogatot, mutattuk, érdemlettünk, nyujtot, nyujtotta. Pázmány ortografiájáról való

rövidke magyarázattal könnyen lehetett volna segíteni a maitól elütő írásmód megértésén. A többi ortografiai változtatás az öregbetük szükségtelen használatát, az összetett hangzók, hosszú régies ſ = s, kötő- és hiányjeleket illetőleg helybenhagyható.

A munka második része Pázmány nyelvéről értekezik. Ez az írói jellemrajz egy részét teszi ama tanulmánynak, melyet e gyűjtemény kiadója a Figyelő 1887-iki évfolyamában közzétett. E részben a kiadó szól Pázmány nyelvének tősgyökeres, erővel teljes és közmondásokkal dúsan megrakott stiljéről és megvédelmezi a latinosság vádja ellen.

Sajnos, e Pázmány nyelvéről szóló czikkben több stilisztikai és helyes magyarság elleni hibára akadtam, a melyek pedig a tanulók szemében is könnyen felötlenek. Ilyenek: határozó és kötőszóhalmaz: *mindazáltal talán azért is, mert* (XV. l.) . . . a nyelv *rythmusa* (helyesebben rhythmusa vagy ritmusa) *és zeneisége felismerésére*, e helyett: nyelv ritmusának vagy zeneiségének felismerésére . . . (XV. l.), *meg van* egybe irandó, mert jelen esetben egy szó. Jó hangzat elleni hiba: *noha nem mindig igen siet czélja felé*. Kissé hibás szórend: *mindazáltal elég könnyen s elég gyorsan ér el egyszerű, de meggyőző okoskodásai s képei hosszú sorának segítségével kitűzött czéljához*. Helyesebb szerkesztés lett volna ekként: mindazáltal elég könnyen s elég gyorsan ér el kitüzött czéljához egyszerü stb. (XVI. l.)

Nem kis merészség kell hozzá, hogy összehasonlította Pázmány fantaziáját Shakespere gazdagságával és elevenségével. Szónokot tragédiaíróval! Azt állítja, hogy Pázmány szavajárása csakugyan hasonlít Shakespere gazdag nyelvéhez. No, ezt már nem merném aláírni, mert bizony mákszemnyi hasonlóságot sem találok Pázmány és Shakespere nyelve közt, hacsak azt nem veszi fel hasonlóságul, hogy mind Pázmány, mind Shakespere koruk szokásaként szerették himezés-hámozás nélkül, a maga nevén kereken megnevezni a tárgyat. Az értekezést a Pázmányról szóló irodalom fejezi be.

Pázmány beszédeinek olvastatása, véleményem szerint, a VI. osztály anyaga közé tartozik. S a szónoki beszéd szerkezetének tanulmányozására Pázmány beszédei alkalmasak is nagyon. Pázmány a felvett tárgyat szépen kikerekíti, felosztja, s az egyes részek tartalmát a lap szélén több izben jelzi. A szerkesztő ezeket a jelzéseket, nem tudhatni, mi okból, mellőzi, nem kis kárára az olvastatás könnyítésének s a beszédek világos és könnyű áttekinthetésének. Ime nehány beszéd felosztása! Az első beszédben mindjárt, melynek czíme: «Az utolsó ítéletnek rettenetességérül». I. rész, a számadásrúl; II. rész, az utólsó sentencziárúl. — «A fiaknak istenes nevelésérűl» szóló beszédben I. rész: A gyermekek jó nevelése, mely szükséges? II. rész: Miben áll a jó nevelés? — Végre abban a beszédben, mely arról

szól: «Mint kell a fiaknak tisztelni szüléjeket?» I. rész: Parancsolatok és igéretek az atyák tiszteletirül. II. rész: Büntetése a gonosz fiaknak. III. rész: Szüleinken kivül kit kell atyánknak tartanunk?

A beszedek közül csak pár van némileg megkurtítva, de a rövidítés nem okoz homályt; olyan részek hagyattak el, melyek többnyire terjengős és már jól körülírt pontok kibővítésére szolgálnak.

Végezetre a szótárról néhány szót; Pázmány munkáinak megértése efféle szótár segítsége nélkül a régibb irodalomban kevéssé vagy épen nem jártasak előtt vajmi bajos. Ez okért P. műveihez ilynemű szótár okvetetlenül szükséges. S e szótár teljesen meg is felel czéljának. Kiterjed minden manapság nem használt vagy ismeretlen szóra vagy kifejezésre. Azonban néhány olyan szó is került beléje, melyek maiglan is használatosak. Ime néhány: Akadék: akadály; — arany-érő: aranyat érő. Ez utóbbi magyarázat helytelen; mert ha az átható igék jelen idejü melléknévi igeneveivel tárgyukat úgy kapcsoljuk egybe, hogy egy fogalmat alkossanak, akkor a melléknévi igenévhez a tárgy mindig rag nélkül járul hozzá; pl. szó-fogadó, szép-tevő, csirke-fogó, köpönyeg-forgató stb. — Barona: borona, burit: borit tájszavak; egy végben: egy folytában; elsőben: először; hevenyében: gyorsan; hóharmat: dér; idején: korán; immel-ámmal: kelletlenűl; jártányi erő: járni való erő; közelget: közeledik; ösztövér: sovány; ural: urnak vall stb.

A szótár egybeállításánál észrevehető, hogy a magyarázó Kiss Ignácznak a Nyelvtudományi Közlemények 15-ik kötetében «Pázmány nyelve» czímü munkáját használta. Ezzel azonban nem akarom az önállóságot elvitatni. De a forrást illő lett volna legalább megemlíteni. Azonfelül a szövegben több oly név és kifejezés fordul elő, melyeknek magyarázata a szöveg alatt okvetetlenül elkelt volna, holott a magyarázatok hiánya nem egyszer a megérthetés rovására esik.

Kováts S. János.

Euhemeri reliquiae. Collegit prolegomenis et adnotationibus instruxit *Geyza Némethy* phil. dr. (Akad. értek. 1889.)

Hónapok multak el, mióta Euhemeros töredékeinek általam rendezett gyűjteménye a M. T. Akadémia kiadásában megjelent, de ismertetője vagy bírálója mindeddig nem akadt. A ki tudományos irodalmunk szomorú viszonyait ismeri, nem is csodálkozhatik azon, hogy az ilyen munka, mely a görög irodalomtörténet egy ily félreeső alakjával foglalkozik, szakavatott bírálóra nem talál. Hiszen még a magyar irodalom vagy nyelvészet körébe vágó munkák is gyakran ily sorsban részesülnek! Igy tehát, mivel nem szeretném, ha e művem, melyen hosszú időn keresztül nagy fáradsággal, s merem mondani, lelkiismeretességgel dolgoztam, nyom nélkül maradna abban a folyóiratban, melynek több

éven keresztül erőm javát szenteltem, kénytelen vagyok magam vállalkozni az ismertető tisztére.

Euhemeros az ὁ Ἱερὰ ἀναγραφή (Sacra Historia) czímű könyvével nem csekély szerepet játszott a görög felvilágosodás történetében. Ő alapította meg a mythologia magyarázatának történeti irányát, melyet róla euhemerismusnak neveztek el, a mennyiben a görög vallás minden nevezetesebb istenalakjának emberi eredetet tulajdonított s őket a meséskor királyainak és hőseinek nyilvánítá, kiket a nép véghezvitt nagy tetteik miatt haláluk után isteni tiszteletben részesített. E munka, melynek regényszerű alakja annak idején a nem tudós olvasó közönség körében is nagy elterjedést biztosított, elveszett s egyes töredékei idézetek gyanánt szétszórva maradtak reánk legkülönbözőbb római íróknál. Ebből tehát az ókor kutatóira az a feladat háramlott, hogy módszeres töredékgyűjtemény rendezésével a lehetőségig visszaállítsák az eredetit.

Az első kísérletet erre nézve *Columna* tette meg 1590-ben megjelent híres Ennius-kiadásában. Ennius ugyanis latinra fordította Euhemerus művét s e fordítás töredékeit Columna gyűjtötte először össze. Ezenkívül összeszedte a görög eredeti néhány töredékét is, a nélkül azonban, hogy teljességre s a munka meséjének módszeres reconstructiójára gondolt volna. Ő utána *Vahlen* (Ennianæ poeseos reliquiæ, 1854), *Müller Lucian* (Ennii carminum reliquiæ 1884) és *Bährens* is (Fragmenta poetarum Latinorum 1886) kiadták az Ennius-féle fordítás maradványait, de a görög eredeti maradványaival annyira sem törődtek, mint Columna, s ennek következtében nemcsak a latin fragmentumok összefüggéséről nem tudtak teljesen megfelelő képet adni, hanem még a szöveg egyes romlott helyeit is érintetlenül hagyták, holott a görög eredeti összehasonlítása azonnal kezökbe adta volna a javítás egyszerű eszközét. Az ellenkező hibába esett *Mullach* «*Fragmenta philosophorum Graecorum*» czímű híres gyűjteményének második kötetében (431. l.): ő ugyanis összegyűjtötte a nagyobb görög töredékeket, de az Ennius-félékkel nem kombinálta s így se a teljességet nem érhette el, se a mű egészéről képet nem alkothatott. Sokkal hasznosabb előmunkálatot adott *Sieroka* (De Euhemero, Regimonti 1869), a ki először igyekvék megállapítani az Euhemerost idéző írók hitelességét s egyes fragmentumok valószínű összefüggését, de teljes gyűjteményt adni s a maradványok szövegét kritikailag megállapítani nem volt czélja. Nagy dícséretet érdemel *Block* «Euhémère, son livre et sa doctrine» (Mons, 1876) czímű munkája is, melyben az euhemerismus ókori történetét adja s a Ἱερὰ ἀναγραφή egészéről is fogalmat igyekszik nyújtani. Az egyes fragmentumok kritikai tárgyalásába s az összefüggés szerint való elrendezésébe azonban nem bocsátkozott s így Euhemerus teljes és kritikus töredék-gyűjteményét a kitünő előmunkálatok daczára mindeddig nem birtuk.

Ezt a hézagot akartam én — természetesen latin nyelven írt — munkámmal betölteni, arra igyekezvén, hogy az Euhemerusra vonatkozó összes ókori adatok, tanúságok és idézetek kritikailag rendezett tárházát adjam, melyre biztosan támaszkodhassanak mindazok, a kik ezzel az érdekes íróval ezentúl bármily irányban foglalkozni akarnak. E czélhoz képest munkámat a következőleg osztottam be: 1. Quaestiones Euhemereae; 2. Testimonia veterum; 3. Euhemeri reliquiæ; 4. Adnotationes; 5. Index librorum ad Euhemerum pertinentium; 6. Index nominum.

Az első rész ismét négy fejezetre oszlik. Az első fejezetben *(De vita Euhemeri)* az Euhemerus életére vonatkozó összes adatokat bírálom s az egyes tanuságok egymástól való függését állapítom meg. Végeredményképen azt hozom ki, hogy írónk Kr. e. 340 és 260 között élt. A második és harmadik fejezetben (De Euhemeri apud veteres praeter Ennium memoria, De versione Ennii) a hagyomány két forrását igyekszem egymástól pontosan elválasztani s megkülönböztetni a görög eredetire visszamenő tanúságoktól és idézetektől azokat, melyek az Ennius fordításából vannak merítve. A mi az elsőket illeti, ezek ismét három csoportra oszthatók: a történetírók, a philosophusok és az egyházatyák tanúságaira. Ez utóbbiak különösen érdekesek azért, mert a keresztény hit első védelmezői a pogányok tévedéseit megczáfolni akarván, mint tekintélyre hivatkoztak Euhemerusra, mint a ki pogány létére régen kimutatta a görög istenek emberi eredetét. Mindazáltal nagyon kevesen voltak a rendelkezésünkre álló régi írók között, a kik magát Euhemerust olvasták s nagyon tanulságos és az adatok hitelességére nézve rendkívül fontos annak a meghatározása, hogy forrásaink miképen függnek kölcsönösen egymástól. Magából a Ἱερὰ ἀναγραφή-ből bonyodalmas és itt azért bővebben nem tárgyalható vizsgálódásaim szerint csak a következők merítettek: Kallimachos, ki Euhemerus ellen a vallás megsértése miatt hevesen kikel, Eratosthenes és Polybius, a kik a geographia és a történetírás szempontjából minden hitelességet megtagadnak tőle, Diodorus, ki viszont készpénzül veszi minden állítását s az istenek szigetének, Panchaiának hosszú leírását helyenkint szóról szóra kiírta nagy történeti munkájában, továbbá Varro, Hyginus és talán Plinius. Eratosthenestől és Polybiustól függ Strabo, csak hírből ismerték a Sacra Historia-t Plutarchus és Aelianus. Sokat beszél ugyan Euhemerusról, de szokása szerint csak mások után a híres egyházatya Clemens Alexandrinus, a kit minden kritika nélkül használt fel e kérdésben a keresztény hit két másik védelmezője, Arnobius és Firmicus Maternus. Közös forrásból, és pedig valószínüleg egy epicureus szellemben írt philosophiai munkából merítettek Aëtius, a doxographus és Sextus Empiricus, a skeptikus; valamely ehhez hasonló s hihetőleg ebből merítő anthologiából Theophilus püspök. Aëtiust használta Pseudo-Plutarchus a *De placitis philosophorum* czímű

4*

munkában, Pseudo-Plutarchust ismét Pseudo-Galenus a Φιλόσοφος' ἱστορία-ban és Eusebius egyházatya a *Praeparatio Evangelica*-ban, végül Eusebiust Theodoretus, keresztény író a *Graecae affectionis curatio*-ban. Mindezekből az tünik ki, hogy Euhemerust sokan emlegették s tanait nagyjában ismerték a görögség későbbi korszakában is, de időszámításunk kezdete óta vajmi kevesen olvashatták.

Nem kevésbbé bonyodalmas az Ennius-féle fordítás hagyománya is. Az első vitás kérdés itt az, hogy Ennius prózában-e vagy versben, és, ha versben, minő versalakban fordította Euhemerost. Én arra az eredményre jutottam, hogy a fordítás hexameterekbe volt foglalva, és pedig egy Noniusnál előforduló (l. VII. p. 216.) hexameteres töredék alapján, melyet eddig az *Annales* maradványai közé igyekeztek beilleszteni, holott tartalma határozottan mutatja, hogy a Sacra Historia-ból való. Ez a töredék a fordítás egyetlen direkt maradványa; a többi írók közül, a kik reá hivatkoznak, csakis Varro, Cicero, az aranykor költői és Columella olvasták magát Enniust. Már Lactantius egyházatya, a kinél pedig legtöbb töredéket találunk, a verses fordítás egy prózai átdolgozását használta, melynek czélja az lehetett, hogy Ennius munkáját a nehezen érthető archaismusoktól megszabadítva újra népszerűvé tegye. Ezt az átdolgozást ismerte még három keresztény író, Minucius Felix, Firmicus Maternus és Augustinus.

Az összes adatoknak a leírt módon való bírálata és rendezése után fogok hozzá a negyedik fejezetben (Historiæ Sacræ argumentum) az egész mű reconstructiójához. Kitünik ebből, hogy Euhemerus munkája nem volt egyszerű mythos-gyűjtemény, hanem elejétől végig összefüggő, az egyes mythosokból ügyesen összeszőtt elbeszélés, melynek fonalát Uranus uralkodásától kezdve egészen Juppiter haláláig a ránk maradt töredékek nyomán igen szépen lehet követni. Ezen túl azonban csak oly maradványokra bukkanunk, melyek összefüggése többé még csak nem is sejthető. Az egészből azonban világosan kitünik, hogy az író a legismertebb mythosokból indult ki, melyeket csodás jellegüktől megfosztva, mint az őskor királyainak és hőseinek tetteit adott elő; felhasználta azonban az egészen lokális, így a krétai Juppiter-mondákat is; merített egyet-mást a mysteriumokból; végül sokat foglalkozott az idegen népek, az egyiptomiak, babyloniak, syrok és zsidók vallásával, természetesen mindenütt bizonyítékokat keresve a saját tanai számára.

Munkám második főrészében *Testimonia veterum* czím alatt közlöm az Euhemerusra vonatkozó összes régi tanúságokat 21 szám alatt, időrendben, úgy hogy az olvasó rövid idő alatt tudomást szerezhet magának arról, mint vélekedtek s mit tudtak írónkról a régiség különböző korszakaiban. A testimoniumokhoz a legjobb kiadások után apparatus criticust is mellékeltem.

A harmadik részben jőnek végre 49 szám alatt a fragmentumok, és pedig az 1—29. sz. alattiak a reconstruált mese fonala szerint összefüggésbe hozva, a 30. számtól kezdve pedig az egyes istenalakok szerint rendezve. A töredékekhez a legjobb kiadásokból vettem a kritikai apparatust, néhány kéziratot, így a lipcsei Lactantius- és Columella-codexeket melyekhez hozzáférhettem, magam is megnéztem. E gyűjteményben számos oly fragmentum is van, így a IV., XXXIII—XXXVIII., XLV., XLVI., XLVIII., és XLIX. számúak, melyek az összes eddigi Euhemerus- és Ennius-kutatók figyelmét elkerülték.

A negyedik rész a jegyzeteket tartalmazza. Itt találtak helyet mindazok az aprólékos kritikai kérdések, melyeket az első részben, hol a forrástanulmány volt a főczél, nem tárgyalhattam. Ilyenek a fragmentumok különböző olvasásainak (varietates scripturæ) megbeszélése, idegen coniecturák birálata, saját emendatióim igazolása. Sok bajt okoz az is, hogy a régi írók majnem mind indirecte idézik Euhemerost s így sokszor külön kutatást kíván annak a megállapítása, hogy valamely reá vonatkozó helyen mi tulajdonítandó az idéző írónak s mi neki magának. Mindezt megtalálja az olvasó jegyzeteimben az ide vágó irodalom folytonos szemmel tartásával.

Az ötödik részben, hol az Euhemerusra vonatkozó összes szakmunkákat felsorolom s néhány szóval ismertetem, főleg azoknak akartam szolgálni, a kik az íróval ezután foglalkozni akarnak. Bibliographiai adataim sok fáradságos kereséstől fogják őket megszabadítani.

Az utolsó rész az *Index nominum*, görög és latin részre osztva. Jó hasznát vehetik ennek a mythologia kutatói is, a kik, ha tudni akarják, hogy pl. Juppiterről vagy Venusról mit mesélt Euhemerus, csak itt kell utána nézniök s néhány percz alatt megkapják a szükséges adatokat. Nem érdektelen különben ez index az ókori geographiával foglalkozókra nézve sem, kik megtalálhatják benne az írónknál előforduló költött földrajzi neveket.

Ennyiben akartam igénytelen munkámra felhívni e folyóirat t. olvasóinak figyelmét. Czélom világosan állott előttem: adni Euhemeros teljes kritikai töredékgyűjteményét s ezzel kitölteni szaktudományunk egy nagyon érezhető hézagát. Hogy mennyiben sikerült ezt elérnem, s hogy munkám nevezhető-e nyereségnek a tudományos irodalomra nézve, itéljék meg azok, a kik e soraim után talán kedvet kapnak elolvasására.

Dr. Némethy Géza.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Wilhelm Gurlitt, Über Pausanias. Untersuchungen. Graz, Leuschner és Lubensky. 1890.

Pausanias irodalmának legújabb terméke e munka, melynek megjelenése azt mutatja, hogy a görög periegeta leírása Görögországról még mindig nincs teljesen feldolgozva.

Ez irodalomban háromféle irányzatot lehet megkülönböztetnünk. Vannak, a kik lelkesednek Pausaniasért s az ő leirásának minden adatát teljes hitelűnek s bizonyosnak tartják, a kik tehát minden kritika nélkül követik; s ide tartoznak különösen azok, a kik Pausaniassal mindjárt könyvének megjelenése után foglalkoztak. Vannak másodszor olyanok, a kik Pausanias egész leirását fictiónak, hamisnak vagy mások könyvéből egyszerűen kiirtnak tartják s azt állítják, hogy Pausanias sohasem látta azon helyek legtöbbjét, melyeket könyvében szárazan élvezhetetlenül felsorol. Ezen iránynak az újabb időben fő képviselői: Kalkmann, Wilamovitz és még egy-két német tudós. E két szélsőséget igyekszik kiegyenlíteni a harmadik irány, a mely azt mondja, hogy Pausanias látta ugyan az általa leírt helyeket és műemlékeket, de műve gazdag egyes tévedésekben, miért is adatait kritikával kell olvasnunk és használnunk.

Ezen most megjelent munka is ezt az utolsó irányt szolgálja. Hat fejezetben tárgyalja Pausanias leírását, 494 lapon. Tartalmát következőkép vázolhatjuk:

Az első fejezet, Schubart Pausanias német fordításához írt bevezetéséhez hasonlóan, foglalkozik utazónk hazájával s ezt igen helyesen a kisázsiai Lydiába teszi; elég elmésen bizonyítja magából Pausanias adataiból az egyes könyvek keletkezése idejét, s általában sok új szempont szerint tárgyalja az egész munkát. Különösen új, hogyan foglalkozik Pausanias munkájának felhasználásával az egykorú és újabbkori írók által; újak továbbá az episodokat, az excursiókat, Pausanias citálási módszerét és leírási rendszerét tárgyaló részek.

A második fejezet az újabbkori írók nézeteit foglalja magában Pausanias munkájának keletkezési módjáról. Éles és beható bonczolás alá veszi itt mindazok véleményét és feltevését, a kik Pausaniast csak egyszerű másolónak vagy plagiátornak vagy általában hitelevesztett írónak tartják. Szépen megczáfolja Wilamovitz Polemon-féle utánzási theoriáját, valamint Kalkmann s mások roszakaratú s ellenszenves nézeteit Pausanias autopsiájáról és forráshasználatáról. Összeveti Pausaniast más egykorú vagy korábbi írókkal, mint Polemonnal, Arianossal, Aristeidessel és Dion Chrysostomossal.

A következő III—VI. fejezetben sorra czáfolja Pausanias elleneseit, bő részletességgel kimutatva a Piræus, Athén, Olympia és még egypár görögországi városra vonatkozó adatok teljes hitelét; teszi ezt leginkább a más irott forrásokkal való összevetés alapján s az ásatások eredményeinek felhasználásával.

Az egyes helyek tárgyalásánál mindig Pausanias adatait veszi elő legelőbb; mert, mint maga mondja, Pausaniast akarja főkép megismertetni. Ez adatokat összeveti Lukianos, Serv. Sulpicius, Strabon s mások leírásával. Elővezi a feliratokat, az egyes épületeket, emlékeket s művészeket, és igyekszik megállapítani a kort, melyben azok keletkeztek vagy szerepeltek. Felsorolja Pausanias topographiai tévedéseit és hiányzó adatait, melyeket a forrásokból kiegészíteni törekszik, s az V. és VI. fejezet végén azt az eredményt vonja le, hogy «Die Angaben des Pausanias befinden sich in vollkommener Übereinstimmung mit den gesicherten Resultaten der Ausgrabung. Ein Irrthum, welcher nur durch den Mangel an Autopsie erklärt werden könnte, ist nicht nachzuweisen. Die Fülle der Monumente ist in sachliche Gruppen eingetheilt, innerhalb deren die rein topographische Anordnung wie im ganzen Werke des Pausanias festgehalten ist». És «dass, soweit es sich, um die eigentliche Periegese handelt, nichts uns zwingt, den «Reisenden» Pausanias fallen zu lassen und an seine Stelle den «Abschreiber» Pausanias, mag man ihn nun als Compilator oder als Plagiator fassen, zu setzen.»

A munka czélját legjobban kifejezik a szerzőnek szavai: «in dem Streite, welcher über Pausanias und seine Beschreibung Griechenlands entbrannt ist, vor allem den Autor selbst zu Worte kommen zu lassen.» Fokozza Gurlitt könyvének becsét az egyes fejezetek végén levő megjegyzések bősége, melyek egyszersmind a szerző sokoldalú olvasottságáról is tanuságot tesznek.

A könyv kétségtelenül nevezetes haladást képez a Pausanias-irodalomban és dicséretére válik a szerzőnek. Különös érdeme, hogy a száraz tárgyat élvezhető alakban, élénk stilussal tárja elénk. Ajánlhatjuk mindazoknak, a kik bármi tekintetben foglalkoznak Pausaniassal.

Kaposy E. J.

Der verlorene Sohn im Drama des XVI. Jahrhunderts. Zur Geschichte des Dramas. Von *Dr. Franz Spengler*. Innsbruck 1888.

A XVI. századi német drámáról való ismereteink még sok tekintetben fogyatékosak. A tudományos feldolgozás alapjául szolgáló anyag már magában véve is igen nagy: a különféle irányzatok (az antik dráma utánzásai, egyházi tárgyú és tanító irányú drámák, modern, világi tárgyak feldolgozásai) nagyszámú termékekben vannak képviselve. A kutatást megnehezíti az a körülmény, hogy e nagyszámú

írott és nyomtatott maradványok meglehetősen szét vannak szórva a különféle könyvtárakban, mindegyiköknek újból való kiadására pedig még csak gondolni sem lehet. Ép azért egyelőre lehetetlen e drámairodalom összefoglaló és kimerítő tárgyalása (a mint azt Scherer tervezte) s meg kell elégednünk a főszempontok kiemelésével s az általános összefüggés kimutatásával, a részletekre nézve pedig e drámák egyes csoportjainak behatóbb, monographikus tárgyalásával. Az e korbeli színműveknek ily csoportokba foglalásánál nemcsak a drámai műfajok és irányok, az írók személyisége stb. szolgálhatnak szempontúl, hanem a színművek tárgyának azonossága is. Mert e drámairodalomra nézve jellemző, hogy egyes tárgyak (József, Zsuzsánna, a szegény Lázár története stb.), a melyekkel bizonyos kedvelt problémák, motivumok és typusok szorosan egybefűződtek, újra meg újra előkerülnek a legkülönfélébb drámai feldolgozásokban és hogy az írók bizonyos naiv elfogulatlansággal utánozzák és írják ki előzőik drámai alkotásait. E tárgyak közül — a drámai feldolgozások nagy számából ítélve — a XVI. század, úgy látszik, kiválóan kedvelte a *tékozló fiúról* szóló bibliai elbeszélést. Drámai feldolgozásairól, miután Scherer itt is tisztázta a főszempontokat (*Die Anfänge des deutschen Prosaromans* 1878. *Quellen und Forschungen* 21. köt., 50. s k. l.), néhány évvel ezelőtt Holstein értekezett (*Das Drama vom verlornen Sohn.* Geestemündei progr. 1880.), újabban Spengler tette közzé fentidézett irodalomtörténeti monographiáját.

A tárgy kedveltségének okai Spengler szerint egyrészt a XVI. század pædagogiai hajlamaiban keresendők, a melyeknek e parabola nagyon megfelelt (hisz ezzel rokon drámák egész csoportja egyenesen az iskolát teszi a cselekvény színterévé, mások az egyetemi deákéletet rajzolják), másrészt abban, hogy a római comœdia újra éledő termékei, Plautus és Terentius darabjai, számos rokon motivumot, kifejlődött typust szolgáltattak, a melyeket a drámaírók kényelmesen felhasználhattak. Ezek mellett, úgy hiszem, a tárgy kedveltségét nagyban előmozdító körülmény lehetett az is, hogy e mese bizonyos vallási és egyházi tendentiák kifejtésére volt alkalmas. Az a felfogás, a mely az idősebb fiút a katholikus, a tévedező és kereső, kutató ifjabbikat a protestáns egyház képviselőjéűl tekintette és a mely Burchard Waldis és csoportja drámai műveiben lel kifejezést, a reformatio e korszakában az írók szemében bizonyára nagyon ajánlatossá tette e parabolának drámai alakban való feldolgozását.

Ezzel megemlítettük a *filius prodigus*ról szóló dráma egyik legkiválóbb képviselőjét, Waldist. Az ő német és Gnapheus latin drámájából indúl ki az ezen csoportot alkotó drámai feldolgozások túlnyomó része. Spengler valószínűvé teszi, hogy úgy Waldis, mint Gnapheus (és a még említendő Macropedius) drámája egy elveszett, latin nyelven

írt drámára megy vissza mint archetypusra. Ennek az eredeti prodigusdrámának az ismeretes új testámentomi parabola (Luk. XV. 11—32.) volt forrása. A drámaíró a bibliai elbeszélésből három jelenetet meríthetett: a könnyelmű ifjúnak apjától való elbúcsuzását, a majorban való tartózkodását, és az apai házba való visszatérését; a közbeeső dolgokra a példázat épen csak czéloz (dissipavit substantiam suam... vivendo luxuriose, és: devoravit substantiam suam cum meretricibus). De a tékozló, dorbézoló élet ecsetelése mind a mellett nagy tért foglal az egyes drámákban, itt szabadon csaponghatott a költők képzelete s a néző közönség is ép az efféle jelenetekben találta gyönyörűségét.

Burchard Waldis darabja (*De parabell vom verlorn szohn* 1527) két felvonásra oszlik. Az első felvonás első jelenete a fiú búcsúját tartalmazza, a második egy rosszhírű korcsma tulajdonosának egy gazemberrel (*spitzboue*) való párbeszédét. A korcsmáros hevesen kikel az új idők szelleme ellen, Luther, a ki az erkölcstelenséget kárhoztatja, oka annak, hogy neki oly rosszúl megy a dolga. A caupo vigasztalja, neki jó prédára van kilátása. Csakugyan meg is jelenik a tékozló fiú, a *yuncker*, a kit két nőszemély segítségével befonnak, játékban megcsalnak, ruhájától megfosztanak és kidobnak. A következő jelenetek a bibliai elbeszélés nyomán haladnak. A tékozló fiú a majoros disznait hízlalja, míg ő maga éhséget szenved; a második felvonásban következik a bűnbánó monologus s a megbocsátás. A mezőről hazatérő bátya megtudja a történteket, neheztelve otthagyja az apai házat, remetévé lesz, imádsággal és bőjtöléssel akarja megszolgálni a mennyei üdvösséget: a katholikus egyház képviselője. Ellenben az elveteműlt korcsmárost az új tan téríti meg, Istenbe veti minden bizodalmát s csak ő tőle remél kegyelmet és üdvözülést. — Waldis e drámája a XVI. századi drámai költészetnek egyik legjelentékenyebb műve. A költő protestáns szellemben magyarázza a parabolát, a hit általi megigazulás tanát fejtvén ki belőle. A felfogás mélysége összes társai felé emeli őt. Az ő drámáján alapszik Hans *Salat* (1537) és Hans *Sachs* drámája (1556).

Több utánzója volt a parabola egy másik feldolgozójának, *Gnapheus* hágai gymnasiarchának. Az iskola embere pædagogiai tendentiával írta meg darabját s a római comœdiára, főleg Terentius drámáira, támaszkodott. A hős *Acolastus* (Schmidt szerint = *Aristoteles*) nevet visel, ez a czíme magának a drámának is, mely 1529-ben jelent meg. A személyek száma szaporodott, Acolastus oldalán áll Philautus, a ki már az apai házban káros befolyással van a fiú erkölcsi érzületére s ily módon Acolastus tévelygésének motiválására s ama tétel bizonyságáúl szolgál, hogy rossz társaság elrontja a jó erkölcsöket. A fiú elhagyja apja házát, a korcsmában mindjárt egy pár lator kelepczéjébe kerűl, természetesen Laisnak is jut szerepe. A korcsmai jelenet avval

fejeződik be, hogy elpáholják Acolastust s kiteszik a szűrét. Erre Gnapheus drámájában is a bűnök megbánása, az éhség nyomora és a viszontlátás öröme következik; az idősebb fiú ellenkezését mellőzte. Gnapheus darabja a Waldiséval szemben önálló szerkezetű és előadású, csak a korcsmai jelenetek motivumaiban tünik fel nagyobb egyezés, ez azonban a forrás közös voltából magyarázódik. Bár darabja gyöngébb a Waldisénál, mégis sokkal nagyobb befolyása volt a későbbi productióra. Ezen alapulnak *Binder* György drámája (*Acolastus* 1535), a melyet ismét a bécsi *Schmeltzl* Farkas vett mintáúl (*Comedia des verlornen Sons* 1540). Gnapheust követi továbbá *Ackermann* (Agricola) János (1536), a ki a motivumokat és személyeket szaporítja, ő vezeti be egyebek közt az anyát, a ki elkényeztette a fiát. Ackermann darabjából dolgoztak *Scharpfenecker* (1545), *Risleben* (1586) és *Nendorf* (1608). Egyenesen Gnapheusra vezetendő vissza *Wickram* György drámája a tékozló fiúról (1540). *Kirchhoff* és *Schoen* (1599) hasonló tárgyú darabjai elvesztek. Gnapheus, részben talán még Binder darabján alapúl *Hollonius* (Holle) drámája (1603), szintúgy *Bohemus* (Böhme) Márton *Acolastusa* (1608), ez utóbbinak egyes vonásai Nendorfra is utalnak. Bohemust, azonkívül Holloniust és Nendorfot követi *Locke* Miklós (1619). A tékozló fiúról szóló drámát az *angol komédiások* is felvették repertoirjukba; e feldolgozás, Spengler szerint, nem angol eredetin, hanem a német traditión alapszik.

Waldis és Gnapheus drámáitól független *Macropedius* György *Asotusa* (1537). Ő főkép Plautus egyes darabjait (*Mostellaria*, *Captivi*) használta fel. Macropedius tekintettel van a hely egységére, ép ezért mellőznie kell a tékozló fiúnak az idegen tartományban való tartózkodását s elhagynia a dőzsölés jeleneteit. Lehet, hogy e kedvelt részek elmaradása állott útjában Macropedius drámája nagyobb elterjedésének; utánzója nem akadt, írótársaira csak egyes motivumokkal hatott.

Macropedius másik két darabja, a *Rebelles* (1535) és *Petriscus* (1536), rokon körbe, a szoros értelemben vett *iskolai drámák* (*Schulspiegel*) körébe vezetnek. A színhely az iskola, a filius prodigus iskolásfiúvá lesz, mellette a tanító lép előtérbe. A prodigus-dráma egyéb motivumai (korcsmai jelenetek, a parasiták, a nőszemélyek stb.) azonban megmaradnak. Macropedius drámáin kívül e csoportba tartoznak még Hayneccius Márton *Almansor sive ludus litterarius* (1578), Georgius Mauricius *Ein schoene Comoedia von dem Schulwesen* (1606) és Schonæus *Dyscoli* (1629) czímű darabjai. A prodigus-dráma egy másik elágazása a *speculum juventutis* (Knabenspiegel), mely amannak motivumait és személyzetét megbővíti a *Schulspiegel* jellemző typusaival (iskolamester stb.). Itt *Wickram* novellája és annak dramatizálása (*Der jungen Knaben Spiegel*), továbbá *Ayrer* Jakab hasonló czímű drámája említendők.

Még egy lépéssel tovább mennek azok a drámák, melyek a prodigus-thémát az egyetemi élet köreibe viszik át. Gnapheus hatása még ezeknél is kimutatható, e mellett e drámák egyenesen Terentiusból is merítik motivumaikat. Ilyenek *Stymmel* Jakab *Studentes* (1545) és *Schoch* János *Comoedia vom Studentenleben* (1668) cz. darabjai (v. ö. E. Schmidt, *Komödien vom Studentenleben* 1880).

A prodigus-dráma története érdekes példáját nyújtja annak, mikép fejlődnek egy egyes irodalmi tárgynak különféle alakulatai, hogy válnak el és képződnek ki belőle a legkülönfélébb motivumok, hogy szövődnek azok ismét össze s mily kölcsönhatással lehetnek egymásra. A tékozló fiúról szóló bibliai parabolából fejlődött a tulajdonképeni *prodigus-dráma;* majd az *iskola tüköre* s az *ifjuság tüköre*-féle drámák ágazódtak el belőle; a *deákéletet* tárgyaló komédiák már leginkább eltávolodtak az eredeti tárgytól. Erre azután lassanként feledésbe merül e kedvelt tárgy, míg az újabbkori német irodalom küszöbén ismét feléled egy hatalmas prodigus-drámában: Schiller *Haramjáiban.*

Dr. Petz Gedeon.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/9.

1. Szvorényi József, a magyar nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban és egyéb elmeműveiben elétüntetve. (Egri kath. főgymnasium.) Különnyomatban is, 61 l.

A kik figyelemmel kisérik az évről-évre megjelenő programm-értekezéseket, tudhatják, mily ritkán van alkalmuk, egyet-egyet megelégedéssel tenni le kezükből. Nagyobb részük sebtében készült alkalmi felolvasásokból, iskolai vagy egyéb ünnepélyeken előadott értekezésekből kerül ki s természetes, hogy ezekkel szemben magasabb követelményekkel hiába lépnénk föl. Csak elvétve, nagy ritkán akad oly dolgozat, mely önálló törekvés és komoly tanulmány gyümölcse s melynél sajnáljuk, hogy épen mivel programm-értekezés, csak szűk körben nyerhet elterjedést s nem olvashatják annyian, a mennyi olvasót megérdemelne.

Elvétve bár, de olykor mégis sikerül ily értekezést a programm-dolgozatok özönéből kihalászni. Örömünkre szolgál, hogy a lefolyt tanévről szóló értesítők dolgozatainak ismertetését egy valóban érdemes és számot tevő értekezésen kezdhetjük meg. Ez *Szvorényi* Józsefnek, az egri cistercita-főgymnasium kitünő igazgatójának tanulmánya az általa

szerkesztett értesítőben, ily czímmel: «A magyar nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban és egyéb elmeműveiben elétüntetve.»

E dolgozatnak történeti jelentősége is van. A szerző ugyanis az elsők egyike volt, a kik közmondásainkra és népies szólásmódjainkra felhívták tudósaink figyelmét; 1847. aug. 27-ikén tartott akadémiai felolvasásában, mely az akadémiai Értesítőben látott napvilágot, kimutatta, mily soknemű elem egyesül a közmondásokban s mennyire megérdemlik, hogy nyelvészeink, történetíróink, lélekbuváraink tanulmány tárgyává tegyék. Ez értekezés után három évvel, 1850-ben jelent meg Ballagi Mór magyar példabeszédgyűjteménye, majd kevéssel rá, 1851-ben Erdélyi Jánosnak a Kisfaludy-társaság megbízásából szerkesztett munkája, a kerek szám kilenczezer közmondást tartalmazó «Magyar közmondások könyve.»

Most, mikor közmondásaink nagyobb része már össze van gyűjtve s a gyűjtést a «Magyar Nyelvőr» még mindig buzgón folytatja, Szvorényi József elérkezettnek látja az időt, hogy hozzáfogjunk az összehalmozott anyag feldolgozásához, a közmondások, példabeszédek és népies szólások nyelvészeti, phraseologiai és néppsychologiai méltatásához. Kétségkívül igaza van, mikor károsnak mondja, hogy ezzel a nagyon is ránk érett feladattal tudósaink oly kevéssé törődnek. S ő, a ki Dugonics után az első volt, a ki a közmondások összegyűjtésének fontosságát hangoztatta, most az első, ki azok mindenoldalú feldolgozására példát mutat s a további kutatás irányát megjelöli. Értekezése tehát, mely a cisterci rend egri főgymnasiumának értesítőjét megnyitja, már mint a jelzett irányban való komoly kísérlet is megérdemli figyelmünket.

Nézzük, mily úton halad a szerző kitűzött czélja felé.

A «nép» fogalmának rövid meghatározása után a közmondások általános természetét, gyanítható keletkezése módját, jelentőségét a nép szellemi és erkölcsi életében, szóval a közmondást mint ilyet fejtegeti. Azután rámutat a rokon vonásokra s a különbségre a közmondás, példabeszéd, jelesmondat, elmés mondat, élcz, ötlet s adoma közt. Érinti azokat a népies műfajokat is, melyek mintegy oldal-ágon rokonok a közmondással: ez erkölcsi népmesét, a mondát, regét és a népdalt.

Újat még e fejtegetésekben nem igen találunk. A szerző többnyire megelégszik az általános körvonalakkal, s inkább csak érinti mindazt, a mit el akar mondani, semhogy kifejtésükbe bocsátkoznék. Előadásának e változatossága okozza, hogy egyes helyeken, mint pl. a közmondás rokon fajainak megkülönböztetésénél, meghatározásai nem elég világosak és szabatosak. Az a megkülönböztetés, hogy a példabeszéd nem egyenesen, hanem csak czélzással, példálózva adja elő az igazságot, mig a közmondás a legrövidebb, egyenes úton mondja oda a magáét, — alapjában helyes, de nem érthető, hogy ha a szerző az olyat, mint: «Hat

ökör jár ki udvarából» (azaz tehetős, jómodú) példabeszédnek mondja, és miért nevezi azt, hogy: «Csak a part mentében hajókáz», közmondásnak?

Érdekesebb és értékesebb része a dolgozatnak a következő, mely közmondásaink különleges tartalmával foglalkozik és a bennük nyilatkozó néplélektani vonásokat állítja össze. Népünk jellemének ősi vonásai: az adott szó szentűl tartása, az egyenesszívüség, a jog és igazság iránti érzék, a szabadság- és hazaszeretet mind kifejezésre jutnak a közmondásokban. Szívós fajbeli érzületét mutatja az ősi szokásokra, szertartásokra, nemzeti játékokra való számos vonatkozás: az áldozás, a szt. János áldása, a sz. Iván tüze, a pünkösdi királyság, az öntözködés, a sz. Gergely vitézei; a régibb népviseletek is nagyban szerepelnek közmondásainkban s méginkább népünk előítéletei, balhite, babonái. A szerencsefűre, igézésre, rontásra, továbbá a lucza-székére, garabonczás diákra, a sárkányokra, lidérczre, vasorrú bábára stb. vonatkozó példabeszédeket és közmondásokat a szerző nagy gonddal állítja egybe s itt-ott ősmythologiai jelentőségükre is rámutat, bár ennek részletesebb vizsgálatába nem bocsátkozik.

Néppsychologiai és néprajzi szempontból kiváló érdekűek a népbölcseség ama nyilatkozatai, melyek a vallás-erkölcsi fogalmakat, a polgári és családi életet, a háztartási és társadalmi viszonyokat érintik. Alig van társadalmi osztály, hivatalos állás, üzlet, foglalkozásmód stb., melynek igazi vagy vélt ferdeségei a népgúny nyilait elkerülnék. Az orvosokról, inzsellérekről, fiskálisokról, papokról stb. szóló közmondásokban érdekesen tükröződik a nép fiának józan, de gyakran egyszersmind naiv felfogása arról, a mi önnön értelmi körén felül áll. Figyelmet érdemelnek ama közmondások is, melyek történeti vonatkozáson alapulnak. Ezek sok oly művelődéstörténeti adatot őriztek meg, melyekről okmányok és emlékek nem szólnak. Már a régibb történetírók hasznát vették ennek: a komoly Plutarchusban hemzsegnek az adagiumok, a római M. Varro a közmondásokból veszi mondáinak tárgyát és alakjait; Saxo Grammaticus dán történeteihez számos adatot merített a runikus énekekből, a nyelvből és közmondásokból. Érdemes munkát végezne, a ki tüzetes vizsgálat tárgyává tenné a közmondásainkban található művelődés-történeti és történelmi anyagot, a mint már Szirmay (Hung. in Parabolis, 1804) és Dugonics (Magyar példabeszédek és jelesmondások, 1820) megkisérlették. Szvorényi József, dolgozata keretéhez képest csak a főbb dolgokat emeli ki, de már ebből látni, mily gazdag tere nyilik itt a kutatásnak.

A tanulmány harmadik része a közmondások alaki, azaz széptani és nyelvi sajátságait tárgyalja: a jelvi (symbolikus) kifejezést, a hason-

latot, általában a képes beszédet, a nagyítást és kicsinyítést, a rhythmust, a nyelvi alakzatokat stb. Szépen jellemzi közmondásainkat e szakaszban a szerző következő soraival, melyek egyszersmind például szolgálhatnak stíljére nézve: «Annyit el kell ismernünk, hogy népünk nyelvművei között közmondásainál sem fontosabbnak, sem tanulmányozásra méltóbbnak nem tarthatunk egyet is. E «szokás-mondások» minden korokról tanuságot tesznek magyar fajunk eszejárásáról s teljes eszmevilágáról, öröklés után nemzedékről nemzedékre átjuttatván s az emlékezet tábláira irván életviszonyainak s viszontagságainak minden jelentősebb mozzanatát, — hogy onnét naponkint szájára vehesse s régi szólásban, régi igazsággal éltesse, oktassa, útba igazítsa magát és másokat; vagy a hol szükséges, majd nevetve, majd neheztelve is csípje, szúrja, irtsa a mi félszeg, hibás, vagy épen bűn másban, vagy akár magában. Szellemükre nézve tehát, mint a nép kebelében élő s itélő «kisbiró», a lelkiismeret hamisítatlan sugalmait; s irányukra nézve, mint a legemberségesebb jóakarat adományait; kifejezési módjukra nézve pedig mint azon csinálatlan egyszerűség szólásait tekinthetjük őket, melyek, mint a gyermek, szemre-főre nézés nélkül kimondják, a mi szivükön van. — Mint akármely szépműnek, a közmondásnak is az *eszme* a lelke, az *alak* pedig annak tükre, arcza. S ha már most közmondásaink eszmegazdagsága méltán meglephetett: alaki tömérdekfélesége bámulatunkat fogja fölidézni. S e fölött még a tökéletes előadás mintája annyiban mindenik, hogy fő törvénye mindenütt: «röviden és jól!» S már csak ez képes megadni a közmondás gnomikus előadásának két főtulajdonát: az elmésséget és a gyors hatást, — a rövidség lévén lelke mindkettőnek, sőt mint Jean Paul mondja: «a rövidség maga az elmésség.» Takarékos, jól gondolt a közmondás mindig; kifejezésében nyelvileg magyaros és tiszta, mint a kipróbált arany, és végre kerekded, mint a patak százados hömpölygetésében kigömbölyödött kavics.»

Mint a föntebbi vázlatból látni, Szvorényi minden oldalról megvilágítja a közmondásokat. Nincs vonásuk, melyre figyelmét ki ne terjesztené. Bevonja tárgyalása körébe a népies elmetermékek egyéb fajait is. Ezért joggal igér a dolgozat czíme többet, mint egyszerűen a közmondások ismertetését. A magyar nép szellemi életének minden oldala elénk tűnik e tanulmányból. Majdnem azt mondhatjuk, hogy a szerző a magyarság psychologiáját írta meg benne. E téren Erdélyi János után Szvorényié az alapvetés érdeme. Most, mikor a folklore művelésére önálló társaság alakult hazánkban, remélhető, hogy Szvorényi dolgozata nem fog nyomtalanúl a programm-értekezések nagy katakombájába hullani.

S van a dolgozatnak még egy aktualis tanulsága. Az előbb idézett sorok fogalmat adnak róla, mily zamatos magyarsággal ír Szvorényi

József. A színtelen értekező stíl mai világában igazán lelki gyönyörűség az ő előadását olvasni. Pedig Szvorényi nem tartozik amaz újabb magyar orthologiának barátai közé, melynek hívei a «helyes magyarságot» a szabálytalanul alkotott kifejezések kerülésében látják s nem akarják elismerni, hogy a nyelv életében nem a *szabály* a fejlesztő elv, hanem a szokás, a szükség, s minden kifejezés jó, melyet megértünk, akár a nyelvtani szabályok szerint készült, akár csak a pillanat, az ötlet szülte. Hogy a *láthatár, egylet, szünidő, indok, tanoda, idény, tanmondat, látnok, jegeczedik, rövidlátó, gondterhes* s az orthologia által indexre tett egyéb kifejezések egyáltalán nem rontják a nyelvérzéket s nem megölői a jó magyarságnak: azt világosan mutatja Szvorényi stílje, a ki minden aggály nélkül veszi tollára a hibásaknak kikiáltott szókat és szólásokat, s nyelve magyarságán mégsem esik csorba. Mit is nyerne vele nyelvünk, ha egy pár törvénytelenűl képzett, a népnyelv és a nyelvtörténet által nem igazolható, de mindenkitől megértett kifejezést sikerülne kiirtani, mikor megmarad még vagy másfélezer épp oly törvénytelenűl képzett kifejezés, melyeknek kigyomlálására még a legvérmesebb orthologus sem mer gondolni?

Tanulmányozzuk a népnyelvet, járjunk el buzgón annak kiapadhatatlan forrásához, hogy eredeti zamatot, sajátos színt és erőt merítsünk belőle, de ne igyekezzünk az irodalom és a tudomány nyelvét a népies nyelv kaptájára húzni, hogy a mi e kaptára nem fér rá, mint korcsot lenyirbáljuk. Ne feledjük, hogy a nyelvi kifejezés, akár törvényes, akár törvénytelen keletkezésű, csak holt anyag, melybe a beszéd és az írásbeli használat lehel életet. Szvorényi József értekezésének nem utolsó érdeme, hogy minden elfogulatlan olvasónak alkalmat ad e tanulság levonására.

Kelemen Béla.

2. **Marcus Aurelius. Irta Dr. Vajda Károly.** (Fehértemplomi állami főgymn.) — Ez az értekezés nem akar önálló, tudományos munka lenni; czélja az, hogy népszerű modorban ismertesse meg a nagy közönséggel és a tanuló ifjusággal Marcus Aureliust, s főleg híres elmélkedéseit. Hogy Vajda úr tapintatosan választott tárgyat programmértekezése számára, az első pillanatra világos, mert a classicus ókorban alig találunk több oly vonzó és a modern kor fia előtt is oly könnyen érthető egyéniséget, mint Marcus Aureliust, elmélkedései pedig mindig az elsőrangúak közé fognak tartozni az erkölcsnemesítő és jellemképző, az ifjuságnak legjobb lélekkel ajánlható olvasmányok sorában. Annál jobban sajnáljuk, tehát, hogy Vajda úr értekezése a kitűzött czélnak se tartalmában se alakjában nem tesz eleget.

A mi először is a tartalmát illeti, a szerző megelégedett azzal, hogy négy lapon keresztül adja Marcus Aurelius életrajzát s azután

lefordítja s itt-ott egy kis magyarázattal kiséri az elmélkedések nevezetesebb helyeit. Pedig ha már laikusoknak írt, figyelembe vehette volna, hogy a philosophus császár elmélkedései egészen stoikus gondolatkörben mozognak és a stoikus műnyelvet használják s így a stoikus rendszer ismerete nélkül meg sem érthetők. Végig kellett volna tehát mennie röviden e rendszer történetén, kiemelve különösen azokat a változásokat, melyeken a stoicismus a római császárok korában átment, midőn, főleg Senecánál és Epiktetosnál, levetkezve eredeti ridegségét, a keresztény eszmékhez közeledett. Ismertetnie kellett volna továbbá azokat a főbb philosophiai fogalmakat, melyekkel a stoicismus a rendszer kiépítésében dolgozott s melyek a secta műnyelvében lépten nyomon előfordulnak: csakis ezek előre bocsátása után lett volna szabad hozzáfognia az Elmélkedések szemelvényes bemutatásához. Mivel ezt elmulasztotta, értekezése csonka maradt s a laikus közönség előtt jó részben érthetetlen.

Még több kifogásunk van az alak ellen. Itt ugyanis azzal a súlyos váddal vagyunk kénytelenek Vajda úr ellen fellépni, hogy *nem tud magyarúl*, s hogy különösen phraseologiája és szórendje botrányosan hibás. Ime néhány ékesen szóló példa; «Egész műve, de a mint látni fogjuk, *összes léte* (e helyett: *egész lénye)* is mintegy át van hatva azon elvektől, melyeket a keresztény világ vall. (2. l.).» — «A nélkül, hogy azért államfői kötelességeimben kevesebb méltóságot vagy hatalmat *kifejtsek* (e h. *fejtsek ki*, 7. l.).» — «*Magam is sohasem jutottam* (e. h. *magam sem jutottam soha)* abba a kényszerűségbe, hogy másoktól valamit elfogadjak (8. l.).» — «Im látod, mily kevés az, *a mit meg kell követni* (e. h. *a mit szem előtt kell tartani)*, hogy valaki boldog lefolyású, istenhez hasonló életet töltsön (9. l.).» — «A világban vagy *uralkodik zavar* (e. h. *zavar uralkodik)* vagy egység, rend és gondviselés.» — «M. Aurelius gondolatai, melyek lényegéről *fogalmat szerezni* (e. h. *fogalmat adni)* gyenge kísérletem czélja volt.» — De elég ebből ennyi, mert e néhány példa is világosan mutatja, hogy mily élvezhetetlen Vajda úr stilusa. Hát még a görögből fordított részletek! Mi csak azon bámulunk, hogy ha már ennyire gyönge a magyar nyelvben, miért nem javíttatta ki kéziratát valamely magyarul jól tudó collegájával. Mi tehát ahhoz az óhajtáshoz, a mit V. úr értekezése végén kifejez, hogy az akadémia vegye fel Marcus Aureliust is classicus fordításainak gyűjteményébe, még egy másikat csatolunk, azt tudniillik, hogy ez esetben a philosophus császár hivatottabb tolmácsra találjon.

Dr. Némethy Géza.

3. **Kotunovics Sándor. A közegészségügyi intézmények a régi Rómában.** (Nagyváradi prémontrei főgymn. Különlenyomatban is. 30 l.). — Miként a különlenyomat czímlapján is olvashatjuk, ez érte-

kezés tudományos igényekkel nem lép fel. A legismeretesebb class.-philologiai kézikönyvek nyomán, ha nem is egészen kielégítő rendszerességgel és szervesebb összefüggésben, mégis általában igen józanul és figyelemre méltó lelkiismeretességgel iparkodik a nevezett intézményekről képet nyújtani. Szól Róma vízvezetékeiről, kútjairól, csatornáiról, fürdőiről, orvosairól és a népélelmezésről — a mennyire azt régiségtani munkák alapján épen lehet, — ismétlem — elég eredményesen. Ajánlható ez értekezés már azért is, mert — kevés kivétellel — szerzője abba a sallangos és czikornyás stilusba, mely — legalább referens eddigi tapasztalatai szerint — programmértekezéseink legtöbbjét élvezhetetlenné szokta tenni, bele nem sodortatja magát. Egynéhány hibás állítástól persze a jelen értekezés sem ment, s ha mégis felsorolom őket, csak azért teszem, hogy az értekezésnek hasznavehetőségéhez hozzájárulhassak én is.

A 11. s k. lapon azt állítja, hogy «Appius követői a vizet a tenger színe fölött 50—60 méter magasságban fekvő városnegyedekbe is fölvitték. Az aqua Marcia 55 méterre emelkedett fel; a többiek még felülmúlták e magasságot». Nem egészen pontos állítás. Tudvalevőleg Róma dombjainak túlnyomó része 39—48 méter között váltakozik. Az Aventinus 49 méter, a Pincius 50 méter s csak a Janiculum 77 méter a Tiberis színe felett. A Tiberis színe pedig Rómánál 6·7 méterrel magasabb, mint a tenger felszíne. Ha tehát az aqua Marcia-ra nézve helyes is K. úr adatja, a hátralevő 17 vízvezetékre nézve *általában* csak nem lehet mondani, hogy 55 méternél még nagyobb magasságra is vezettek. (V. ö. *Otto Richter*: Topographie von Rom. Az Iwan-Müller-féle Hdbch III. kötetében 1889. p. 747 s k.). — A 15. lapon a lacus Orphei-t a Suburába helyezi. A Subura a IV. regióban volt, míg a constantinusi «Curiosum et Notitia» az V. regióban sorolja fel az említett viztartót. — 8. l. Lacus Sabatinus a helyes, és nem a kétszer előforduló Sabbatinus. — 17. l. Abból, hogy Agrippa a cloaca maxima-n végig csolnakázott, nem igen következtethetjük azt, hogy a csatorna «mily széles és magas volt». Inkább Strabo azon megjegyzéséből, hogy egy megrakott szénás szekér kényelmesen elférhetett volna benne, ha már nem akarjuk még pontosabban megjegyezni, hogy legbelső boltívkörének átmérője 13—14 lábnyi volt. (L. *Rich*, Illustr. Wörterb. s. v. *Cloaca)*. — 18. l. Fürdő összesen nem 952, hanem a Curiosum és Not. szerént 1067 volt, ú. szintén (p. 28.) horreum nem mintegy 290, hanem 344. — 21. l. Nem tudom, honnan szedte azt az adatát, hogy a Domitian által épített fürdő a legnevezetesebbek közé tartozott volna. A Curios. és Not. még meg sem említik. — Zavarcbb tollhibák p. 6. «Servilius-féle fal (Aurelius + Servius-ból), p. 21. a 19. sorban «Autonianæ». — Furcsa végre az ilyen mellérendelés (p. 4): «Hasonlóképen említésre mél-

tók a magán és nyilvános latrinák és a nyilvános mulató, szórakoztató helyek.»

De ezek mellett is az értekezés ajánlható, s reméljük, hogy szerző szorgalma a jövőben sem fog lankadni.

Modena. Dr. VÁRI REZSŐ.

Abday Asztrik. Az imádság és átok a görögöknél és rómaiaknál. (Komáromi kath. gym. 5—29. l.)

Badics Ferencz. Fáy András tanulókora. (Ujvidéki kath. főgym. 3—18. l.)

Binder Laura. A növényvilág és a költészet. (Kolozsvári áll. felsőbb leányisk.)

Bódiss Jusztin. Hat év (63—57. Kr. e.) Cicero életéből. (Győri kath. főgym. 1—116. l.)

Bournóz Ernő. Az olympiai játékok. (Brassai kath. főgym. 1—19. l.)

Brassai Sámuel. Horátius öt ódájának iskolai magyarázata. (Unitárius vallásközönség isk. 3—19. l.)

Cserei József. Sophokles Oedipus királyáról. (Lévai kegy. r. főgym. 3—28. l.)

Czövek Frigyes. A Labdakidák Sophoklesnél. (Bajai kath. főgym. 3—65. l.)

Dengi János. A Kisfaludy-család. (Lugosi kath. főgym. 3—19. l.)

Edelmann Ottó. Róma topographiája. (N.-Becskereki főgym.) 4. l.

Endrei Ákos. Hazánk a német költészetben. (Csurgói ref. főgym. 3—13. l.)

Enyi László. A Toldi-trilógia nőalakjairól. (Trencséni áll. felsőbb leányiskola.)

Farkas József. Titus Flavius Vespasianus. (Kolozsvári kath. főgym. 1—57. l.)

Fröhlich Róbert. Herodotos pontosi útja. (Budapesti ág. ev. főgym. 1—25. l.)

Gergye Lénárt. A homerosi kor kosmographiája. (Esztergomi főgymn. 3—35. l.)

Grósz Jakab. A magyar nyelvtan oktatása iskolánk első osztályában. (Temesvári áll. főreál. 7—12. l.)

Hatvan Ferencz. A német nyelv tanítása a közép- és polgári iskolákban, különös tekintettel a kereskedelmi középiskolákra. (Soproni áll. keresk. akad.)

Hornyik József. Egy lap irodalmunk történetéből. (Kecskeméti főreál. 3—33. l.)

Kapás Aurél. Simai «Zsugori, telhetetlen fösvény ember» czímű drámája. (Pozsony-sz.-györgyi kath. algym. 3—21. l.)

Kassai Lajos. Báró Orczy Lőrincz emlékezete. (Székelyudvarhelyi főgym. 3—39. l.)

Katona Lajos, dr. Moliére otthon és a társaságban. (Pécsi. áll. főreál. 3—26. l.)

Kocsner József. A régi római vízvezetékek. (Beszterczebányai főgym. 6—44. l.)

Kotunovich Sándor. A közegészségügyi intézmények a régi Rómában. (Nagyváradi kath. főgym. 3—30. l.)

Körösi Henrik. A magyar népmesék anyagáról. (Budapesti II. ker. főgym. 5—32. l.)

Kürcz Antal. A kereszténység, főképen a katholicismus befolyása a művészetre. (Budapesti V. ker. főgym. 3—11. l.)

Lehr Albert. Gœthe Hermann és Dorotheája I. énekének magyar fordítása. (Budapesti ág. ev. főgym. 26—32. l.)

Máthé György. Mikor kezdhetjük meg az idegen nyelvek oktatását? (Nyiregyházi ág. ev. főgym. 3—21. l.)

Néyyesy László. dr. Verseghy Ferencz mint versújító. (Szolnoki áll. főgym. 3—17. l.)

Nosz Gusztáv. A görög drámáról. (Eperjesi ág. ev. főgym. 1—20. l.

Pál Antal. A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai. (Gyulafehérvári főgym. 3—100. l.)

Pausinger Sándor. A német helyesírásról. (Kolozsvári plg. isk.)

Pintér Ede. A latin igeragozás rendszere. (Kaposvári főgym. 3—25. l.)

Pintér Kálmán. A bölcselő elem Vörösmarty lyrai költeményeiben. (Budapesti kegyesr. főgym. 31. l.)

Rácz Soma. Állapothatározó és attributum. (Zombori főgym. 3—29. l.)

Schambach Gyula. Classica philologiai szemléltető eszközök. (Kaposvári főgym. 26—35. l.)

Schultz A. A nyelvtanítás észképző tényezőiről a kezdőknél. (Munkácsi áll. gym. 3—7. l.)

Szvorényi József. A magyar nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban s egyéb elmeműveiben eltüntetve. (Egri főgym. 3—61. l.)

Takács Menyhert. Az eleusisi mysteriumok. (Kassai főgym. 1—50. l.)

Theisz János. Der Lateinunterricht an unseren Gymnasien mit besonderer Berücksichtigung der Anfangsklasse. (Medgyesi ág. ev. főgym. 3—20. l.)

Uhlárik János, dr. Nyelvészeti tanulmány Anonymus «De gestis Hungarorum» czímű munkája felett. (Nagyszombati érs. főgym. 1—72. l.)

Vajda Károly, dr. Marcus Aurelius (Fehértemplomi főgym. 3—24. l.)

Vass Bertalan, dr. A szonett és jelesebb művelői (Székes-fehérv. kath. főgym. 3—108. l.)

Vicin A. Din vocalismulu limbei române. (Balázsfalvi főgym. és preparandia. 3—25. l.)

Weninger László, dr. Lessing G. E. «Bölcs Náthán»-ja. (Budapest VIII. ker. főreál. 3—15. l.)

Zimányi József. Báróczy Sándor «védelmeztetett magyar nyelv» e. (Ungvári főgym. 10—20. l.) Közli HELLEBRANT ÁRPÁD.

VEGYESEK.

— **Lessing dráma-töredékei** közt van egy ‚Virginia' czímű is, melyre eddigelé annál nagyobb súlyt fektettek, mert ‚Emilia Galotti' első, eredeti alakjának tervezetét vélték benne fölismerhetni. Most Roethe Gusztáv kimutatja (Vierteljahrsschrift II, 520), hogy e jelenet hű fordítás Crisp Sámuel ‚Virginia' cz. tragédiájából, mely 1754. febr. 25. Londonban színre került s főkép Garrick (Virginius) jeles játékánál fogva tetszett is, de utóbb nem tarthatta magát a színen s a kritika is elitélte, első sorban cselekvényének szegénysége s kifogásos szerkezete miatt. Crisp darabja ötlábú jambusokban van írva; Lessing fordítása próza, de igen jó próza. Roethe aztán kifejti, hogy Lessing ‚Emilia Galotti' számára is használt föl egyes vonásokat Crisp művéből, de e vonások nézetem szerint legnagyobbrészt olyanok, hogy Lessing az angol mű nélkül is rájok jöhetett. *h.*

— **A Siegfried-dalnak** új kritikai kiadását eszközölte Golther Farkas (Halle, 1889, Neudrucke 81. és 82. sz.). E kizárólag mondatörténeti szempontból érdekes és értékes verselménynek első szövege nem ismeretes; a reánk maradt nagyszámú kiadások (a legrégibb, Hergot Kunigund nürnbergi nyomdájából, 1527—1538 közt jött létre) mind egy régibb szöveget tesznek föl, melyből származtak. A költemény a XVI. és XVII. században rendkívül népszerű volt és számtalanszor jelent meg nyomtatásban; de a kiadások nagy része értéktelen, mert többnyire hanyag lenyomatok. Így pl. jelent meg 1580 körül egy kiadás, melyben a történetben szereplő óriás, Kuperan, sajtóhibából Ruperan néven szerepel, s íme, számos XVII. századi szövegben Ruperan az óriás neve! A dalnak költői értéke csekély, alakja is fogyatékos; nyelve durva s verselése egyszerű szótagolvasás. Alakja a Hildebrand-szak, mely a Nibelung-strófától csak abban különbözik, hogy utolsó (negyedik) sora teljesen azonos alakú az első három verssel. Jellemző a költemény eredetére nézve, hogy közép- és új-felnémet alakok tarkán váltakoznak benne. Kétségtelen is, hogy e dal, eredeti elemeiben, igen régi. Ez elemei két régi dal, melyek közül az első a Siegfried-dal első tizenöt szakában lappang, míg a többi versszakok a második dalon alapúlnak. A 16. versszak csakugyan úgy hangzik is, mint egy egészen önálló dalnak a kezdete:

Ein Stadt leyt bey dem Reyne, Dieselb ist Wurms genant,
Darinn da was gesessen Ein Künig Gybich gnant,
Der het bey seyner Frawen Drey Sün' so hoch geporn,
Ein Tochter, durch die warde Manch küner Held verlorn.

Golther az első dal eredetijét a XII. századba teszi, úgy hogy régibb volna mint a Nibelung-eposz, melynek III. éneke e dalon alapúl; a második dal, melyben Otnit pajzsáról történik említés, 1230 körül keletkezett volna. E dalok természetesen nem eredeti alakjukban s nem közvetetlenül mentek át a reánk maradt Siegfried-dalba, hanem abban az alakban,

melyet a XV. században nyertek, miután több századon keresztül éltek volt, bizonyára sokféle eltérő változatokban, a nép ajkán.

Kiadásának függeléke gyanánt közli Golther a *Siegfriedről szóló prózai népkönyvet* is, melynek legrégibb ismeretes kiadása 1726-ban jelent meg (Braunschweig und Leipzig); a czímlap szerint ‚aus dem Frantzösischen ins Teutsche übersetzt und von neuen wieder aufgelegt.' Franczia eredetiről persze szó sem lehet; a népkönyv kétségtelenül a Siegfried-dalból keletkezett, még pedig valószínűen csak a XVII. század végén vagy talán még később. Francziából fordítottnak hirdették, mert ez időben a franczia irodalom termékei hódítottak legtöbb olvasót Németországban. — A Siegfried-dal és népkönyv bizonyítják, hogy a Nibelung-monda, ha romlott alakokban is, mindig népszerű volt a németeknél s hogy a nép a legrégibb időktől egészen a jelenkorig érdeklődött Siegfried iránt és mesélt róla. *h.*

— **Deutscher Minnesang** czímen egy kötet középkori német dal jelent meg a lipcsei ‚Universalbibliothek'-ben (2618. és 19. sz.), Obermann Bruno fordításában. A 266 lapra terjedő, csinos kiállítású és igen olcsó (40 fillér, 24 kr.) kötet a Kürenbergtől Hadlaub Jánosig hatvannégy középkori lyrikustól tartalmaz dalokat. A bevezetés (3—24. l.) elég jól tájékoztat a minnesang fejlődéséről s nem igen tartalmaz téves adatokat, bár kár azt állítani, hogy a lyrikusoknak fényes párizsi (most újra heidelbergi) kézirata Manesse Rüdiger és János svájczi nemesek gyüjtésein alapúl; Neithartról is nem találóan mondja, hogy ‚Medlickben' Bécs mellett kapott hűbérbirtokot, holott e helységet mai nevén (Mölk) kellett volta említeni. Igazi hiba, hogy az ismeretes ‚Mária-hymnuszt' a straszburgi Gottfriednek tulajdonítja, mit ma, Pfeiffer Ferencz kitünő tanúlmánya után, már senki sem hisz többé. A költemények igen jól vannak megválogatva, úgy, hogy az olvasó igazán kellő képet nyer a középkori lyra fejlődéséről, irányairól s fajairól. A fordítások is jobbak, mint a középfelnémet művek átültetései szoktak lenni, bár persze nem minden darab mondható sikerültnek. A függelék régi népdalokat vagy névtelenül fönnmaradt költeményeket tartalmaz. *h.*

— **Egy görög comœdia-töredék dór nyelvjárásban.** A Rainer főherczeg papyrus-gyüjteményét ismertető közlemények ötödik (1889) kötetében Gomperz egy töredéket közöl, mely a dór comœdia első és mindeddig egyetlen maradványa, s a mely nem egy azt idéző író kezén ment keresztül, hanem közvetetlenül maradt ránk az ókorból. A papyrus-kéziratban az accentuatio szigorúan dór, és megírásának ideje k. b. Augusztus korába esik. A dór versek a lap alján vannak és felette a magyarázó scholionok. Gomperz e töredéket Epicharmus 'Οδυσσεὺς αὐτόμολος-ából valónak tartja és kimerítő nyelvi és tárgyi magyarázatot ad hozzá, valamint közli az illető papyrus-lapot is fénynyomatban. *p. r.*

— **Martialis** kilenczedik könyvének utolsó epigrammájában két szép ikerfiut énekel meg:

Quæ nova tam similes genuit tibi Leda ministros?
Quæ capta est alio nuda Lacæna cygno?

Dat faciem Pollux Hiero, dat Castor Asylo
Atque in utroque nitet Tyndaris ore soror.

A költemény azt sejteti velünk, hogy mind a kettő a költő egyik Mæcenásának házában mint pohárnok szolgált. A két igen ritkán előforduló név ezen epigrammán kívül együtt található még egy most eredetiben elveszett rómavárosbeli feliraton, mely egy 1660-ban az Aventinus alján talált Hercules-szobor-töredék bunkóján volt olvasható, és Henzen restitutiója szerint (C. I. L. VI, 280) így hangzik: HIERVS ET | ASYLVS | TI. cl. LIVIANI | SER. HERCVLI | DD. Már e felirat első kiadója, Fabretti, megjegyzi: geminos fratres Hierum et Asillum (így olvassák ez utóbbi nevet Martialis kiadói egészen Gilbertig) forma insignes... celebrat Martialis. Istine iidem cum nostris fuerint, credat cui libet.

Giese (de personis a Martiale commemoratis p. 7.) a következő megjegyzéssel utal e feliratra: nescio an eidem sint, sőt De Vit (Onomasicon l. Hierus) azt hiszi róla, hogy Martialis epigrammája alapján van meghamisítva. Hülsen (Berl. Phil. Wochenschr., 1889, 22. sz.) a felirat meghamisításának hiedelmét alaptalannak tartja, s abban a nézetben van, hogy a felirat és a Martialis-féle epigramm azonossága meglehetős bizonyossággal állítható, és nézetét a következő megjegyzésekkel támogatja: Mindenekelőtt fontos az, hogy az illető feliratban említett patronus neve (Livianus) azonos Martialis egyik előkelő kortársának nevével, a mire Fabretti nem juthatott reá, mert másolatának épen harmadik sora (TI ENVIANI) hibás. Viszont Henzen, ki, mint említettük, a feliratot a C. I. L. VI, 280-ban közli, utal e helyt egy másik feliratra (C. I. L. VI, 718), mely egy bizonyos Alcinus Ti. Cl. Liviani vilicus által van dedicálva, a nélkül azonban, hogy valami megjegyzést fűzne a hercules-szoborbeli feliraton említett patronus nevéhez, míg Hülsen habozás nélkül azonosnak tartja azon Ti. Cl. Livianussal, kit egy másik rómavárosbeli felirat is említ (C. I. L. VI, 1604: Ti. cl. Liviano pr. pr. amico Optimo), s a ki nem más, mint Trajanus præfectus prætorio-ja, ki Kr. u. 101—102-ben Licinius Surával együtt folytatta a daciai királylyal Decebalussal való sikertelen békealkudozásokat (Dio, 68, 9). Livianus præfecturája Trajanus uralkodásának kezdetére esik, míg Martialis kilenczedik könyve. Kr. u. 94-ben jelent meg, tehát olyan időben, a mikor már Livianusnak mindenesetre magas állást kellett elfoglalnia. Más feliratok (pl. C. I. L. XIV, 3439) arról tanúskodnak, hogy Livianusnak Olevano közelében villája, és valószínűleg Palestrina mellett tégla-égetője (v. ö. Dessaunak a C. I. L. XIV. 4091, 30-hoz való megjegyzését) volt. Mindezen adatok alapján Hülsen azt hiszi, hogy Livianus háza is azok közé tartozott, hol Martialist mint clienst és költőt szívesen látták, és hogy az epigrammájában említett két fiú Livianus pohárnoka volt.

p. v.

KÖNYVÉSZET.

Acsay Ferencz. A prózai műfajok elmélete. Budapest Kókai L. 1889, (8-r. XIV, 790 l.) 5 frt.

Albrecht János. Német olvasókönyv. Gyakorlatokkal és nyelvtannal. II. kötet. A gymnasiumok IV. osztálya számára. Pozsony s Budapest. Stampfel 1890. (8-r. 176 l.) 1 frt.

— Német nyelvtan. Közép- és polgári iskolák számára. Pozsony s Budapest. Stampfel, 1889. (8-r. 100 l.) 60 kr.

Balassa József. Magyar olvasó könyv poetikai és rhetorikai bevezetéssel. Kereskedelmi és középiskolák használatára. I. kötet. Az 1. osztály számára. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r.) 1 frt. 50 kr.

Balassa József. Kereskedelmi zsebszótár. I. Német-magyar rész. Kereskedelmi középiskolák és akadémiák használatára. Székesfehérvár, Singer Ede, 1889. (12-r. 174 l.) 1 frt.

Cicero. De imperio Cn. Pompeii, Pro P. Sulla, Pro P. Sestio. 5. füz. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. 50. füz.) Pozsony, Stampfel 1889. (16-r. 257—318. l.) 30 kr.

Csengeri János, dr. Jegyzetek Homeros Odysseájához. A homerosi nyelv fő sajátságainak összefoglalásával. Budapest, Eggenberger, 1889. (8-r. 198 l.) 1 frt. 20 kr.

Dávid István és *Pozder Károly.* Tacitus műveiből való szemelvények. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 159 l.) 1 frt.

Felsmann József. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. II. Theil. 8. umgearbeitete Auflage. Budapest Lampel R. 1890. (8-r. 204 l.) 80 kr.

Festi, Sexti Pompei —, de verborum significatu, quæ supersunt, cum Pauli epitome. Ed. *Aem. Thewrewk de Ponor.* I. Budapestini, Akadémia 1889. (8-r. VIII, 631 l.) 3 frt. 80.

Füredi Ignác. Magyar-német és német-magyar szótár. I., II. rész. Budapest, Méhner V. é. n. 1889, (8-r. 622, és 564 l.) 3 frt.

— Magyar-német és német magyar zsebszótár I., II. rész. u. o. (16-r. 391, 352. l.) 1 frt. 60.

Graf Jakab. Olvasókönyv és nyelvtan a német nyelv gyakorlati elsajátítására. Polgári és felső leányiskolák számára. — I. rész: az I. és II. osztály számára. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 184 l.) 80 kr.

Gyulai Pál emlékbeszédei. — Kazinczy Ferencz. — Pákh Albert — B. Eötvös József. — Toldy Ferencz. — Kriza János. — Szigligeti Ede. — B. Kemény Zsigmond. — Csengery Antal. — Arany János. (Jeles irók iskolai tára. 37. sz.) Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 189 l.) 70 kr.

Havas Sándor (Gömöri). Budapest régiségei. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. I. Bevezetés. Irta G. Havas S. — A legújabb aquincumi ásatások 1887—88. Irta Dr. Kuzsinszky Bálint. Budapest 1889. (4-r. 170 l.)

Király Pál. Apulum. (Különnyomat az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet 1889-ik évi Évkönyvéből.) Kolozsvár, 1889. 58 l.

Korda Imre. Stylistika és verstan. A gymnasiumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Halas, Práger F. 1889. (8-r. VIII. 184. l.) 1 frt. 20 kr.

Körössy László, dr. Katholikus költők. Irodalomtörténeti anthologia. Esztergom, Buzárovits G. 1889. (8-r. XII, 387 l.) 2 frt.

Kunos Ignácz. Oszmán-török népköltési gyüjtemény. II. kötet. Oszmán-török népmesék és népdalok. Fordította —. Budapest, Akadémia, 1889. (8-r. XXXIV, 420 l.) 2 frt 80 kr.

Langraf Moritz. Deutsche Sprachlehre mit Uebungsaufgaben. I. Theil, Die Wortlehre. 41. vermehrte u. verbesserte Auflage. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. V, 143 l.) 36 kr.

Margitai József. Rövid zsebszótár. Segédkönyv a horvát és magyar nyelv megtanulására. I. magyar-horvát rész. II. horvát-magyar rész. Nagy-Kanizsa, Fischel F. 1889. (8-r. 111 és 144 l.) 1 frt. 60 kr.

Maurer János és *Zsingor Mihály,* Magyar-német torna-szótár. Budapest, Ifj. Nágel Ottó, 1889. (8-r. 63 l.) 30 kr.

Névy László. Olvasókönyv az alsófokú kereskedelmi iskolák számára. II. rész Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. 239 l.) 1 frt. 20 kr.

Ovidius Naso (P.) műveiből való szemelvények. 2. füz. Ford. és magy. Kapossy Lucián. (Tanulók könyvtára. 49. füz.) Pozsony, Stampfel, 1889. (16-r. 65—128 l.) 30 kr.

Pollacsek Mauritz. Theoretisch-praktische Unterrichts-Briefe. (Nach Rosenthal's Meisterschafts-System), zur Erlernung der ungarischen Sprache. Hauptsächlich für den «Selbstunterricht» Budapest, Grimm G. 1889. 45 Briefe. (8-r.) 1 frt.

Sallustius Catilina. 2. füz. Ford. és magy. Kapossy Lucián. (Tanulók könyvtára, 51. füz.) (16-r. 65—127 l.) 30 kr.

Salustii (C. Crispi-) Bellum Catilinæ et Bellum Jugurthinum. Edidit Gu. Pecz. Budapestini, Lampel R. 1889. (8-r. 120 l.) 40 kr.

Schack Béla, dr. Német olvasókönyv alsófokú kereskedelmi iskolák I. és II. osztálya számára. Pozsony, Stampfel 1890. (8-r. 192 l.) 80 kr.

Schambach Gyula. Classica-philologiai szemléltető eszközök. Kaposvár, Hagelmann K. 1889. (8-r. 13 l.) 20 kr.

Szamosi János, dr. Jegyzetek a Platon műveiből való szemelvényhez. Gymnasiumok használatára. Budapest, Eggenberger, 1889. (8-r. 134 l.) 80 kr.

Szántó Kálmán. Magyar olvasókönyv polgári és felsőbb leányiskolák használatára. I. kötet. Az I. osztály számára, 2. átdolg. kiadás. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 132 l.) 60 kr.

— Ugyanaz. II. kötet. a II. osztály számára, 2. átdolg. kiadás. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 164 l.) 80 kr.

— Irály- és költészettan polgári fiú és felsőbb leányiskolák használatára, 2. átdolg. kiadás. Budapest, Franklin t. 1889. (8-r. III l.) 60 kr.

Tacitus évkönyvei (Annales). 2. füz. Ford. és magy. dr. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára. 52. füz.) Pozsony, Stampfel, 1889. (16-r. 65—128 l.) 30 kr.

Tomor Fer. és *Váradi Ant.* Magyar olvasókönyv a középiskolák III. osztálya számára. Az uj tanterv és ministeri utasítás értelmében. 5. kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 224 l.) 1 frt. 20 kr.

Ujvári Béla. A XIX. század franczia költészetének alapvetői. (Lamartine, Victor Hugo.) Sopron, Római Frigyes. 1889 (8-r.) 38 l.

Vécsey Tamás. Sextus Cæcilius Africanus jogtudós. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. X. köt. 6. sz.) Budapest, Akadémia, 1889. (8-r. 96 l.) 60 kr.

Vergilius Aeneise. Fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Barna Ignácz. Bevezetéssel ellátta Némethy Géza. Latinul és magyarul. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 648 l.) 3 frt.

— Ugyanaz csak magyarul. (8-r. 348 l.) 2 frt.

Vikár Béla. Gáti István steganographiája. Kapcsolatban a modern stenographiával. Gáti István arcképével, és «Tachigraphia vagy szapora irás módja» czímű munkája 2. kiadásával. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XIV. köt. 2. sz.) Budapest, Akadémia. 1889. (8-r. 44, V. l.) 40 kr.

Nagy

1890. FEBRUÁR. XIV. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1890.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, uri-utcza 39. sz. küldendők.

ÁBEL JENŐ.*)

(1858—1889.)

E gyülekezetnek és a tudománynak, melynek zászlaja köré csoportosultak társulatunk tagjai, mély és fájdalmas veszteségök van. Mintha a sors megirigyelte volna, hogy a társaság minden tekintetben halad és emelkedik, s hazánkban a classica philologia már a külföldön is figyelemmel kisért virágzásnak indul, mért ránk oly csapást, melyet enyhíteni a jövő egész reményével és vigaszával sem képes. Mert vele, ki már férfikora küszöbén tudott egy fényesen megfutott irodalmi pályára, dicsőségesen felhasznált multra visszatekinteni, jövőjében többet veszített a nálunk oly fiatal tudomány, sem hogy azzal egy egész generatio vállvetett munkája fölérjen. Mi mindent veszítettünk el benne, azt elképzelteti, ha meggondoljuk, mi mindent köszönünk neki! Azért mi, kik mindig kegyelettel szoktunk megemlékezni a philologia rég elhalt nagy munkásairól, most a szeretet és ragaszkodás, a hála és súlyos fájdalom együttes érzetével annál inkább emlékezzünk meg a magunk pótolhatatlan veszteségéről, szentelve egy órát a férfiú emlékének, kinek működése és egyénisége nemcsak társaságunk eddigi egész történetével forr szorosan egybe, hanem a kit tudományunk terén tisztelni és bámulni velünk együtt megtanult a külföld is.

Mozgalmakban, eseményekben gazdag életet nem élt. Inkább a tudományos, mintsem a társadalmi életben szerepelt. De még így is gyöngének érezném magamat feladatom megoldására: vázolni tudományos működését, jellemezni sokoldalú tevékenységében, rámutatni az irányokra, melyeket követett és kijelölt, — ha kötelességemnek nem tartanám, mint volt tanítványa, kinek vele sűrűbben érintkezhetni adatott, azt a hatást is leírni, melyet a tudós és az

*) Felolvastatott a philologiai társaság f. é. januárius 26-iki közgyűlésén.

egyetemi tanár, személyes érintkezésben és kathedrán egyaránt tanítványára gyakorolt.

Ábel Jenő született 1858. július hó 24-én Budapesten mint Ábel Albin zongoramester és Ábel szül. Knight Claudina legidősebb gyermeke. Hogy kelleténél korábban került az iskola padjaira, hogy mindig kitünően tanult, az kiváló észtehetséggel megáldott emberek tanulókorában nem rendkívüli momentum. Középiskolai tanulmányait a budapesti ágostai hitv. gymnasiumban végezte (ámbár kath. vallású volt), hol tanárai Heinrich Gusztáv, Elischer József, Fröhlich Róbert stb. voltak. Már a gymnasiumban feltünt nőttön növekedő ismereteivel. Édes anyja angol születésü lévén, Ábel már első gyermekségében egyszerre tanult meg magyarul és angolul, mihez nem sokára a német nyelv, s gymnasiumi évei alatt a franczia nyelvnek ismerete járult,*) s így már igen korán jutott abba a kiváltságos helyzetbe, hogy a nyugati népek irodalmával az eredetiben megismerkedhetett. Halomszámra gyüjtötte s mohón olvasta az angol és német classicusok olcsó, népszerü kiadásait mindaddig, míg a gymnasium felsőbb osztályaiban a görög és latin classicusokkal való megismerkedése szellemét más irányba nem terelte. Ekkor érlelődött meg benne a tanári pályára és a classica philologiára lépésnek gondolata s nem áll, hogy eleinte mathematikai pályára készült volna, mint egy biographusa állítja. (*Nemzet*, 1887. jul. 15. Esti szám). Sőt oly megfeszített szorgalommal tanult, hogy egészségét félteni kellett, s az orvos azt tanácsolta, hogy a középiskola látogatásában egy évig szüneteljen. Szülei sem akarták, hogy tudományos pályára lépjen, de eltökélt szándékát meg nem hiusíthatván, czélszerünek látták őt 1873 május havában légváltoztatás kedvéert Londonban élő nagyatyjához s ezután három havi tartózkodásra a Kent grófságban fekvő, *Deal* nevezetü tengeri fürdőbe vinni. 1874 őszén a budapesti m. kir. tudományegyetem bölcsészethallgatói közé iratkozott s a classica philologiai előadások mellett német, franczia és összehasonlító nyelvészeti előadásokat hallgatott. Már *Ponori Thewrewk Emil* első latin seminariumi órájában feltünt a classicusokban való olvasottságával és éles gondolkozásával. 1877 közepén tett tanári vizsgálatot a görög, latin, német és franczia nyelvekből, ugyanazon év végén pedig «De infinitivi græci forma» czímü értekezése alapján a classica-philolo-

*) Egyetemi hallgató korában elsajátította az olasz nyelvet is.

giából mint főtárgyból, a német philologiából és indogermán összehasonlító nyelvészetből mint melléktárgyakból «summa cum laude» doctorrá promoveálták. Irodalmi működésének kezdete azonban már az Egy. Phil. Közlönynek életbe léptetése óta datálódik, s bár kezdetben minden határozott irány nélkül, mégis mindig behatóan és lelkiismeretesen dolgozott. Csak kritikái engedhettek következtetni a későbbi szövegkritikus és bíráló éles és figyelmes munkásságára. Határozott irányba, mint ő maga megvallja a Phil. Wochenschrift 1882. évf. 4. száma 112. lapján, a Konstantinápolyból hazaérkezett Corvin-codexekkel való foglalkozása terelte. Ime tehát a Corvin-könyvtár maradványainak feldolgozásával kezdődik meg tulajdonképeni pályafutása s 10 évvel később ugyanez eszme szolgálatában kell neki meghalnia. Ábel a Corvin-codexek értékének megállapításakor mély pillantást vethetett a Mátyás korában virágzó humanismus történetébe, s meggyőződhetett arról, hogy e korszak nagyszerű tudományos mozgalmai az utókor előtt eléggé feltárva még nincsenek, s hogy e tekintetben sok, ha nem minden teendő még. De miután e codexeket nemcsak a históriai, hanem a szövegkritika szemüvegén át is vizsgálta, nemcsak a kéziratok olvasásában tehetett szert phænomenalis gyakorlottságra, hanem megtanulta a kéziratoknak egymáshoz való viszonyát is megállapítani s a variansok értékéből következtetni a kéziratoknak egész családjukban való szerepére és fontosságára is. Eltökélt szándéka volt tehát egyfelől szövegkritikai és palæographiai tanulmányokat folytatni, másfelől a magyarországi humanismus történetében búvárkodni. Hajlama Pindaros s a görög eposz felé vonzotta s szándékában megerősítette *Ludwich Arthur*, königsbergi tanár, a görög epika kutatóinak nagymestere, ki abbeli kérdésére, vajjon ráadhatja-e magát a görög eposzra, s az esetben minő írókra fordítsa gondját, — levélben buzdította, s kijelölte neki azon epikusokat, kiknek kiadását nem foglalta le a maga számára. Erre 1878 őszén 1200 frtos állami ösztöndíjjal Olaszországba utazott s először a velenczei Marcianaban kutatott, mely kutatásának eredményeként az E. Ph. K. 1879. évfolyama januári füzetében megjelent következő czímű czikke tekintendő: «Janus Pannonius életéhez és műveihez», melyben velenczei kéziratokból kiadatlan költeményeket közölt. Velenczéből októberben Bolognába és Modenába utazott, hogy nevezetesen ez utóbbi helyen az orphikus költeményekre vonatkozó két kéziratot collationálja. Innen Milanót keresvén fel,

az Ambrosianaban végighasonlította az orpheusi Lithika főkéziratát (B. 98. Sup.), melyben az eddig ismeretesnél pár verssel többet talált, s mely kéziratnak egyéb értékes olvasásai alapján a nevezett művet később egészen új alakban adhatta ki. A codex értékét azonnal egy, Ponori Thewrewk Emilhez, volt tanárához intézett epistolában bőven kifejtette, s az 1879-ben megjelent művecskét Ludwich Ábelre nézve oly elismerően dícsérte meg, hogy a Bursian-féle Jahresberichtek referense, Rzach (VIII. évf. 1880. 1-te Abth. Berlin 1882. p. 100—102.), czélszerűnek látta a Ludwich-féle kritikát egész terjedelmében lenyomatni. Erre hosszú sora következett az értekezéseknek, melyekhez az anyagot főleg Rómában, hol négy hónapig tartózkodott, s Párizsban gyűjtötte, s melyek közül legfigyelemreméltóbb a Homercentókról írt közleménye. Miután ugyanis a Laurentianaban a Pindarscholionok, Tryphiodoros, a Vaticanaban ugyancsak a Pindarscholionok, Colluthus, Gregorius Nazianzenus, Nápolyban Festus, Quintus Smyrnæus, Colluthus és Gregorius Nazianzenus codexeit átcollationálta volt, egyenesen Párizsnak vette útját, hol a Bibl. Nationale Suppl. grec. nr. 388. számú kéziratában, mely Colluthus, Theognis és Tryphiodorusra nézve is főkéziratnak tekintendő (sæc. X!), — Eudokia császárné és Patrikios püspöknek Homercentóikra vonatkozó kiadatlan epigrammáit megtalálta. Párizsban ezenkívül Gregorius Nazianzenusnak összes kéziratait, az Anthologia Græca nevezetes codexének Joannes Gazæus Descriptioját tartalmazó részét vetette össze. — Angolországban, nevezetesen Londonban és Oxfordban főleg Gregorius Nazianzenusnak codexeit conferálta; az utóbbi helyen az egyházatyának eddig felhasználatlan, de legfontosabb kézirataira akadt. Angolországból Leydenbe utazott, hol az Apollonius Rhodiusscholionok párizsi recensiójának főkéziratát vetette egybe. Képzelhető ennélfogva, hogy midőn 1879 augusztus havában Münchenen és Bécsen keresztül hazatért, mily kincsekkel megrakodva jött meg. Ez időponttól kifejtett munkássága a rákövetkező három esztendő lefolyása alatt egy 22—24 éves embernél csaknem páratlanul áll a jelenkori philologia történetében. Nem kevesebb, mint kilencz nagyobb munkát készített el 1880—1883 között. — Még 1879-ben nevezték ki az V. ker. kir. kath. főgymnasiumnak rendes tanárává, míg a magy. tud. Akadémia 1882. jun. hó 1-én levelező tagjai közé választotta. Székét «Isota Nogarola» czímű 1885-ben magyarúl, 1886-ban a Geiger-szerkesztette «Vierteljahrsschrift für

Cultur und Literatur der Renaissance» cz. folyóiratban németül megjelent értekezésével foglalta el. Mint még huszonkettedik évét be sem töltött fiatal embert látjuk az 1880. év nyári semesterében a későbbkori görög eposz magántanáraként működni a budapesti tudományegyetemen, hol 1883-ig, egyetemi rendkívüli tanárrá való kineveztetéséig, hetenkint 2—3 órában a homerosi hymnusokról, homerosi szövegkritikáról az ókorban, Hesiodosról stb.-ről prælegált. Rendkívüli tanárrá való kineveztetése után megfeszített munkásságában kissé lankadt, hogy az 1885. és 1886. esztendőkben azután újból bámulatosan productiv működést fejtsen ki. E két évben ismét hét nagy munkát bocsátott közre, mire megint bizonyos ernyedés következett be, melyet részint annak tulajdoníthatunk, hogy az 1887. évben belépett az Egy. Phil. Közl. szerkesztőségébe, részint pedig annak, hogy dr. Télfy Iván, philologiánknak érdemes Nesztora nyugalomba lépésével a görög philologiának tanszéke az egyetemen megüresedvén, 1887. június 18-án rendes tanárrá neveztetett ki, mely kettős irányú elfoglaltsága szaktudományának oly intensiv művelésétől egy időre elvonta. 1888. június havában résztvett a budapesti m. kir. tudományegyetemnek a bolognai universitas fennállásának 500. évfordulója ünnepére menesztett küldöttségében, mely alkalommal számos philologiai celebritással, mint Schuchardttal, Jebbel, Meyer Gusztávval személyes ismeretséget kötött. Ez olaszországi útját Verona és Flórencz könyvtárainak látogatásával kapcsolta össze, főleg a hazai humanismus történetére nézve buvárkodva, miközben a Corvináról való tudomásunkat két codexének fölfedezésével gyarapította. Ugyanazon év vége felé azonban hátsó agybántalmai miatt félévre terjedő szabadságot vett magának, s egész családjával — legkisebb lánya kivételével — Rómába utazott, hol a Monumenta Vaticana Hungariæ érdekében kutatott. Midőn 1889 június végén visszajött, jobb színben volt, mint valaha. Számos terve volt, közte az is, megírni mennél előbb a hazai iskoláztatás történetét a XIV. században, mi végből mindjárt Rómából való hazatérte után a felsőmagyarországi levéltárak átkutatására indult. De július hó vége felé betegen jött vissza, s az orvosok által constatált chronikus tüdőgyuladását gleichenbergi gyógykezeltetése sem orvosolhatá. Mégis résztvett a m. tud. Akadémiának a török császári könyvtárak átkutatására alakult küldöttségében, s szeptember vége felé Konstantinápolyba utazott, hova testben annyira megtörve érkezett, hogy

az Eski-Serailt csak egyetlen egy ízben látogathatta meg. A küldöttség halálos betegen hozta haza október hó 14-én, de szívós természete s az otthoni gondos és szeretetteljes ápolás még két hónapig késleltették a katasztrófa bekövetkezését, mialatt nem szünt meg kézirati hagyatékát rendezni és kiegészítéséről gondoskodni. Mondhatni, végórájáig minden erejét a classica-philologiának és a magyar irodalomtörténetnek szentelte, s még kevéssel halála előtt, mely tudvalevőleg 1889 deczember hó 13-án reggeli 3 órakor következett be, Pindarscholionjai sajtó alatt levő 3. kötetének correcturájával foglalkozott.

Korán halt meg családjának, az egyetemnek, a tudománynak. Mert gyönge teste mellett is az ily időelőtti halálra nem volt prædesztinálva, sem oly beteges nem volt, minőnek őt halálakor a napilapok elhiresztelték. Igaz, hogy állandóan minden évben fürdőt vagy más üdülő helyet kellett fölkeresnie, de «rendes vendége» Görbersdorfnak vagy Gleichenbergnek nem volt. Előbbi helyen csak 1881-ben tartózkodott, Gleichenbergben, mint említettem, közvetlenül konstantinápolyi útja előtt. Mi a közbeneső éveket illeti, úgy tudom, hogy 1882 nyarát Olaszországban, főleg Flórenczben töltötte, 1883-ban Budakeszin, 1884-ben Bártfán, 1885-ben Stainczban (Grácz mellett), 1886-ban Aflenzben (Felső-Ausztriában), 1887-ben Lublón, 1888-ban Reichenauban (Alsó-Ausztriában, benső barátjánál, dr. *Schrauf Károly* bécsi cs. és kir. udvari levéltárnoknál) keresett és talált üdülést.

1882 őszén egybekelt Bosányi József biztosító társ. hivatalnok nagymíveltségű leányával, Bosányi Gizellával, ki házasságuk folyamán egy fiú- és három leánygyermekkel ajándékozta meg.

Ennyiben adom rövid tartamú életét főbb vonásaiban. Tudományos működésének teljes egész képére mai megemlékező soraimnak szűk a kerete. Csak vázolására, körvonalozására szorítkozhatom. Mert rendkívül sokat, becseset és a tudománynak két különböző mezején dolgozott. Hogy minek következtében ágazott el két irányba munkássága, azt már fentebb fejtettem ki, — csak arra nem mutattam rá, minő jelentőséggel bír munkássága a görög eposz, minővel a humanismus mívelése terén.

Eleinte az összehasonlító nyelvészetet is kultiválta, minek első productumául szigorlati értekezése tekintendő. A görög infinitivusi alakok tanulmányozása és Hóman Ottó Pindar-kiadására írt birálata a görög grammatika mezejére vonták, melyet, mivelhogy

leginkább a görög epikában fölhalmozott anyagból szedi életerejét, később természetszerűleg a görög epikának szövegkritikai szempontból való mívelésével váltott fel. Kritikai és palæographiai előiskolája után világosan állott előtte a czél: a későbbkori epikusok legnagyobb részének kritikai apparatuson alapuló kiadásait rendezni. Európai útján ez irányban Colluthus, Gregorius Nazianzenus, az orphikus költemények, Joannes Gazæus, Tryphiodoros, Musaios, a Nicander Alexipharmacaihoz való scholionok kézirati apparatusát gyűjtötte egybe. A kegyetlen sors nem engedte összes terveit realisálni, csak Colluthust, Joannes Gazæust és az Orphica kiadását, de még ez is elégséges volt arra, hogy nevét a görög eposz művelői közt az elsőkkel együtt emlegessék. Jellemzik ugyanis e kiadásait a volt kritikai apparatusnak új s mindig értékes anyaggal való gazdagítása s a variansoknak annyiban is becses gyűjteménye, a menynyiben bámulatosan pontos és lelkiismeretes teljességre törekedett. Ezen utóbbi elvéért persze nem egyszer azt a szemrehányást kellett eltűrnie, hogy kiadásait értéktelen kézirati variansokkal túlterheli, s vele a kellő áttekintést tetemesen megnehezíti. Másrészt azonban nem panaszkodtak azok, kik egy kéziratot minden értékével és minden hibájával kívántak megismerni.

A coniecturalis kritikához csak a legvégső esetben folyamodott, de ha coniiciált, mindig okkal és móddal tette azt. Még is nem a divináló kritikában lelhető fel ereje. *Genialitása a kéziratok értékének és egymáshoz való viszonyuknak meghatározásában állott.* Kivétel nélkül minden kritikusa kénytelen volt elismerni, hogy a kéziratoknak általa fölállított családfája correcturára, módosításra nem szorúl. S ez a szövegkritika mai czélja, ez volt s ez lesz czélja mindenkor, melyet Bentleytől le napjainkig még minden szövegkritikus szem előtt tartott. — Hozzá járult az illető szakirodalomnak mindenkor lelkiismeretes és teljesen áttekinthető felhasználása, mely különösen Pindarscholionjai kiadásában nyilvánul.*) E ki-

*) V. ö. *Otto Schroeder* bírálatát a Wochenschr. f. class. Phil. 1885. évf. 4. sz. 75. lapján: «Der Apparat ist, so weit wir sehen können, vollständig und zuverlässig. Da, wo wir am ehesten in der Lage sind, den Hrsg. zu kontrollieren, N. IX. X. XI. giebt er an Akribie seinem grossen Vorgänger [t. i. Bœckh] nichts nach. Ábel hat es nicht versäumt, ausser den Hss., von denen er die wichtigsten B. D. V. U. selber zweimal verglichen hat, auch die Angaben von Triclinius, Eustath, Tzetzes zu verwerten. *Die Leistungen der Neueren sind mit grosser, mit bewundernswerter Umsicht zusammengetragen.*»

adást, melyet fő munkájának tartott, megbeszélni tullépné e biographia szűkreszabott keretét; elégnek tartom tehát megjegyezni, hogy az említett munka gazdag apparatus criticusa, az olvasásoknak biztoskezű osztályozása által hazai tudományosságunk nagy ékességére válik.

Más szempontok alá csakis a homerosi hymnusoknak általa rendezett kiadása esik. Itt t. i. a kézirati apparatust nem ő maga gyűjtötte össze. De először annak egymástól való függését még az itt-ott hiányos collatiók alapján is — röviden bár — de mesteri világossággal fejtette ki, másodszor a digammának, jobban mondva a digamma mediumnak *hiteles testimoniumok alapján* való behozatala által legfényesebb bizonyságát adta annak, hogy ő *conservativ* szövegkritikus létére az összehasonlító nyelvészet nagy vívmányai elől — a kor áramla'a ellenére — nem szokott elzárkózni.

A hazai és külföldi humanismus körül folytatott productivitása csakúgy a fentebbi kriteriumok alá esik. A renaissance korát felölelő irodalomban nyilvánuló bámulatos otthonossága, a mindig kiadatlan forrásokon alapuló munkássága általános elismerést szereztek neki. Előtte nem volt idegen a középkori hazai, az olasz és német irodalomtörténet, — e nemzetek politikai történelme, geographiája. «Egyetemeink a középkorban» vagy «Színügy Bártfán a XV. és XVI. században» cz. művei csakoly meglepő alaposságúak, mint «Isota Nogarola» vagy «Luther, Melanchton és Leonhard Stöckel» czímű értekezései vagy az a geographiai ismereteiről tanuskodó terjedelmes függelék, melyet *Schrauf Károlynak* «Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen» czímű művéhez írt. De mindeme műveinek koronája a typographiailag valóságos remekműnek nevezhető, két vaskos kötetű Isota-Nogarola-kiadás, melyben classicus latinsággal írt hosszú életrajzát és kritikailag megállapított szövegű munkáit adta a tudós olasz humanistanőnek.

Magyar stilusára kevés gondot fordított. Német nyelven írt dolgozataira több figyelmet, latinul írt munkáira már a stilus minden csinját és elegantiáját fordította. De nem a latin stilisztika szűkkeblű kanonai értelmében, hanem individualisan, s mondhatjuk, ő írt nálunk legszebben latinúl, mert keresetlenűl írt.

Hivatalos teendőiben lelkiismeretesen és pontosan járt el. A társaságunk körűl folytatott hat évi titkári működését már előttem méltatták, a mint hogy egyáltalában a társaság hivatalos közlö-

nyének a külföldi szaklapokban való beható ismertetéseivel köszönetünkre és hálánkra tarthat számot.

Mint gymnasiumi és mint egyetemi tanár is lelkiismeretes volt és feladatával mindig tisztában. Tanítványaival ugyan ritkán érintkezett személyesen, de ha akaratot és törekvést vélt bennök észrevenni, nem restelte dolgozataikat átjavítgatni s methodusra s önálló gondolatmenetre tanítani őket. A seminariumban a vitatkozásoknál rögtön volt képes dönteni s az ellenargumentumokat azonnal megczáfolni. Vizsgálatainál és colloquiumainál minden rettegett szigorúsága mellett kivétel nélkül becsülték humanitását és részrehajlatlanságát.

Gazdag irodalmi örökséget hagyott hátra, mely még az ő szellemében való feldolgozásra vár. De minden örökségnél becsesebb az eszme, melyet a vele való érintkezésből és irataiból lehetett és lehet meríteni: mindig állhatatosan az igazság mellett törni lándzsát s a munka és kitartás verejtéke árán diadalra jutni. Legyen ez vigaszunk különösen nekünk, volt tanítványainak, kik a kalauz biztos kezét és támaszát még sokáig nélkülözni fogjuk. S nyugtasson meg az a tudat, melynek Ponori Thewrewk Emil adott kifejezést ravatala fölött, hogy ha élni nem annyit tesz, mint hosszan élni, hanem tenni annyit, a mennyi egy egész hosszú életre elég, úgy Ábel Jenő eleget élt a classica philologia és a magyar irodalomtörténet dicsőségére.

Dr. Vári Rezső.

Ábel Jenő irodalmi munkássága.

I. Önálló munkák, értekezések.

1877.

1. *A Hesiodosra vonatkozó legújabb irodalom.* Egyet. Philol. Közl. I. évf. p. 309—317 és 282—389.

2. *Wolf Frigyes Ágost és a classica philologia.* E. Ph. K. I. p. 428—442.

1878.

3. *De infinitivi graeci forma.* Ad summos in philosophia honores ab amplissimo philosophorum ordine Budapestinensi rite impetrandos scripsit E. A. Budapestinensis. — Budapestini apud Weiszmannos. — 1878. 8°. 41. ll.

4. *Kéziratokról.* (I. A pozsonyi Terentius-töredék. II. Nemzeti Muzeumunk «Apollonius Tyrius» codexéről.) E. Ph. K. II. p. 25—28.

5. *Corvin-codexekről.* I. E. Ph. K. p. 65—75. II. p. 166—173.

6. *Adalékok a latin orthographiához.* E. Ph. K. II. p. 333—379.

7. *II. Psammetich görög zsoldosainak Ipsambulban levő feliratai.* E. Ph. K. II. p. 429—444.

8. *Die classische Philologie in Ungarn.* Litterarische Berichte aus Ungarn. II. p. 239—262.

9. *Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus.* Litt. Ber. aus U. II. p. 556—581.

1879.

10. *Corvin-codexek.* Budapest, 1879. Akadémia. 8°. 104. ll.

11. *Epistula ad Aemilium Thewrewk de Ponor de codice Ambrosiano Lithicorum quae Orphei nomine circumferuntur.* Budapestini MDCCCLXXIX. Typis societatis Franklinianæ. 8°. 23. ll. — Ism. Egy. Phil. K. III. p. 216—222. Latkóczy Mihály. — Jenaer Literatur-Zeitung. 1879. Nr. 6. p. 79—81. A. Ludwich.

12. *Janus Pannonius életéhez és műveihez.* E. Ph. K. III. p. 1—18.

13. *Az «Anthologia Latina»-hoz.* E. Ph. K. III. p. 81—89.

14. *Pannoniai verses feliratok.* E. Ph. K. III. p. 175—186.

15. *A görög epikusok töredékeihez.* E. Ph. K. III. p. 303—311.

16. *A Homercentókról.* E. Ph. K. III. p. 585—592.

1880.

17. *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon.* Kiadja a m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Budapest, 1880. Akadémia. 8°. 296 l. (Ezen czím alatt is: Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Academiæ Scientiarum ed E. A. Lipsiæ — Budapestini 1880.) — Ism. E. Ph. K. IV. p. 620—623. Dr. Ábel Jenő. — Phil. Rundschau I. Jahrg. 1881. p. 288—289. x.

18. *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság.* Budapest 1880. Akademia. 8°. 125. l. — Ism. E. Ph. K. IV. p. 620—623. Dr. Ábel Jenő. — Phil. Rundschau I. Jahrg. 1881. p. 288—289. X. —

19. *Trója története.* Budapest. Programm 1880. — Ism. Egy. Ph K. V. évf. p. 145—147. Kont I.

20. *Colluthi Lycopolitani carmen de raptu Helenae.* Ed. Eug. Abel. Berlin 1880. Calvary. 8°. 140 ll. — Ism. Neue Jahrbücher für Philologie und Pædag. 123. köt. p. 113—122. A. Ludwich. — Lit. Centralblatt 1881. évf. Nr. 16. p. 575. A Leh. — Egy. Phil. K. V. évf. p. 408—410. P(ecz). — Revue critique 1881. Nr. 29. p. 49—51. P. de Nolhac.

21. *I. György kalocsai érsek.* E. Ph. K. IV. p. 32—44.

22. *Garázda Péter.* E. Ph. K. IV. p. 98—100.

23. *Janus Pannonius halálának helyéről.* E. Ph. K. IV. p. 101.

24. *Guarinus Veronensis.* E. Ph. K. IV. p. 632—634.

25. *Die gelehrte Donaugesellschaft des Conrad Celtes in Ungarn.* Litt. Ber. IV. p. 321—349.

1881.

26. *Egyetemeink a középkorban.* Budapest 1881. Akadémia. 8°. 96. ll. — Ism.: Phil. Wochenschrift II. évf. (1882.) p. 565 skk. A(bel). — E. Ph. K. VI. évf. p. 604—605. h. .

27. *Homeros Odysseája.* I—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta dr. Á. J. Budapest. 1881. Franklin, 8°. 206 l. Ism. E. Ph. K. V. évf. p. 699—710. Veress Ignácz. — VI. évf. p. 151—156. Ferencz Valdemár.

28. *Homeros Iliása.* I—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta dr. Á. J. Budapest, 1881. Franklin, 8°, 175 ll.

29. *Orphei Lithica. Accedit Damigeron de Lapidibus.* Rec. E. A. Berlin 1881. Calvary, 8°, 198 l. -- Ism. Lit. Centralblatt 1881, Nr. 23. p. 800. A. R. — Nuova Antologia XXVII. 2. Nr. 10. p. 360—362. — E. Ph. K. V. évf. p. 731—734. P(ecz). — Philol. Anzeiger XIV. 5. 6. p. 270—275. R. Volkmann. — Berl. Phil. Wochenschrift IV. 16. p. 488—492. G. Knaack. — Phil. Rundschau 1882. p. 577—585. A. Rzach.

30. *Joannes Philoponosnak az ékezetekről szóló munkájához.* E. Ph. K. V. évf. p. 32—36

31. *Plinius Naturalis Historiájához.* E. Ph. K. V. p. 82—83.

32. *Janus Pannonius kézirataíról.* E. Ph. K. V. p. 170—173.

33. *Tacitus legnagyobb művének czime.* E. Ph. K. V. p. 398—405.

34. *Zu den Homercentonen.* Zeitschrift für österr. Gymnasien XXXII. 3. p. 161—167.

35. *Die Söldnerinschriften von Abu-Simbul.* Wiener Studien III. 2. p. 161—184.

36. *Galeotto Marzio.* Ung. Revue. I. p. 29—42.

37. *Die ungarischen Universitäten im Mittelalter.* Ung. Revue. I. p. 496—514.

38. *Die Handschriften der Budapester Universitätsbibliothek.* Ung. Revue. I. 904—908.

1882.

39. *Joannis Gazaei* Descriptio tabulæ mundi et Anacreontea. Rec. E. A. Berlin 1882. Calvary. 8°. 87 l. — Ism. Liter. Centralblatt 1882. Nr. 24. p. 806. Cl. — Revue critique 1882. IV. 28. p. 33—34. P. de

Nolhac. — Phil. Wochenscrift II. 29. p. 897—899. J. Sitzler. — Phil. Rundschau III. 7. p. 199—203. A. Rzach.

40. *Charles Graux*. E. Ph. K. VI. p. 833—836.

41. *Die Landesbücherausstellung*. Ung. Revue. II. p. 640—669.

42. *Neuere Ausgrabungen in Altofen*. Ung. Rev. II. p. 286—289.

43. *Zur Handschriftenkunde des Pindar*. Wiener Studien IV. 2. p. 224—262.

44. *Philologische Revue aus Ungarn*. Berl. Phil. Wochenschrift. II. 4. p. 109—114.

1883.

45. *Corippus Joannisa*. E. Ph. K. VII. p. 948—950.

46. *Petrus Garázda, ein ung. Humanist des XV. Jahrhunderts*. Ung. Revue III. p. 21—31.

47. *Die Anfänge des ungarischen Buchhandels*. Ung. Revue III. p. 169—185.

48. *Johannes Mezerzius, der Begründer der dacischen Epigraphik*. Ung. Revue III. p. 373—383.

49. *Die Catullus-recension des Guarinus*. Zschrift für öst. Gymnasien XXIV. 3. p. 161—166.

1884.

50. *Scholia vetera in Pindari Epinicia*. Ad librorum manuscriptorum fidem edidit E. A. Vol. II. Scholia in Pindari Nemea et Isthmia. Berolini. 1884. Calvary. 8°. 524 l. — Ism.: Deutsche Literatur-Zeitung 1884. p. 1090. U. v. Wilamovitz-Moellendorff. — Berl. Phil. Wochensch. IV. p. 464—472. p. 1245—1246. p. 1277—1278. Σ. (M. Schmidt). — Centralblatt 1884 p. 1640, 1885 p. 881. — Phil. Rundschau 1885. p. 321—329. R. Volkmann. — Phil. Anz. XV. 1885. p. 26—30. L. Bornemann. — Wochenschr. f. class. Phil. II. 1885. p. 72—77. O. Schroeder.

51. *A bártfai Szt-Egyed-temploma könyvtárának története*. Kiadja a m. t. Akademia irodalomtört. bizottsága. Budapest 1884. 8°. 206 l. — Ism. Budapesti Szemle 1885. 105. sz. 439. l. K. — Ung. Revue VI. p. 555—566. L. Hoffmann.

52. *Színügy Bártfán a XV. és XVI. században*. Századok. 1884. p. 22—51.

53. *Das Schauspielwesen zu Bartfeld im XV. und XVI. Jahrhundert*. Ung. Revue IV. p. 649—675.

1885.

54. *Curtius György görög nyelvtana. Alaktan.* A Gerth Bernát közreműködésével javított 16. eredeti kiadást fordította dr. Á. J. Budapest. 1885. Lampel. 8°. 207. l.

55. *Curtius György görög nyelvtana. Mondattan.* A Gerth Bernát közreműködésével javított tizenhatodik eredeti kiadást ford. dr. Á. J. Budapest. 1885. Lampel. 8°. 172 l.

56. *Isota Nogarola.* Budapest 1885. Akademia. 8°. 82 l.

57. *Orphica.* Rec. E. Abel. Accedunt Procli hymni, hymni magici, hymnus in Isim, aliaque eiusmodi carmina. Pragae, Tempszky—Lipsiae, Freytag. 1885. 4°. 320 l. — Ism.: Berliner Phil. Wochenschrift V. Nr. 39 p. 1218—1222. A. Ludwich. — Lit. Centralblatt 1886. N. 5. p. 159—160. Cr(usius). — Neue phil. Rundschau. I. Nr. 11. p. 161—167. J. Sitzler. — Wochenschrift f. class. Phil. IV. 7. p. 199—201. Heidenhain. — Classical Review I. 9. p. 270—272. J. H. L.

1886.

58. *Schenkl Károly, Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához.* A 12. eredeti kiadást ford. dr. Á. J. Budapest. 1886. Lampel 8°. II. 241 l.

59. *Curtius György görög nyelvtana. Alaktan.* II. lényegében változatlan kiadás. Budapest 1886. Lampel. 8°. 207 l.

60. *Irodalomtörténeti Emlékek.* I. Nicolaus de Mirabilibus, élete és munkái. Kiadja a m. tud. Akademia irodalomtörténeti bizottsága. Budapest. 1886. 8°. XXV—XLVIII.1289—468. —Ism. Budapesti Szemle 1886. 48. köt. p. 146—152. l. — Századok 1886. p. 725—727. Váczy János.

61. *A homerosi Demeter-hymnusról.* Budapest. 1886. Akadémia. 8°. 82. l. — Ism. E. Ph. K. XI. p. 264—268. Fináczy Ernő.

62. *Isotae Nogarolae Veronensis opera quae supersunt omnia.* Accedunt Angelæ et Zeneveræ Nogarolæ epistolæ et carmina. Collegit Alex. comes Apponyi, edidit et præfatus est E. A. Vindobonæ, Gerold — Budapestini, Kilian, 1886. I. CLXXVII, 269 l. II. 477 l. 3 photol. táblával. — Ism. Lit. Centralblatt 1886. Nr. 24. p. 818—820. H. H. — Ung. Revue VII. p. 446—453. G. Heinrich. — Archivo Storico Italiano. 1887. p. 200—202. Remig. Sabbadini. — Berl. Phil. W. VIII. p. 245—249. K. Hartfelder. — Budapesti Szemle 1888. áprilisi füzet p. 144—158. Heinrich Gusztáv.

63. *Homeri hymni, epigrammata, Batrachomyomachia.* Ed. E. A. Pragæ, Tempszky — Lipsiæ, Freytag. 1886. 4°. XXVI, 152 l. — Ism. Berl. Phil. Woch. VI. 26. p. 805—810. A. Ludwich. — Deutsche Literaturzeitung. 1886. Nr. 28. p. 990— 991. Willamovitz-Mœllendorff. — Zeitschrift f. d. öst. Gymnasien XXXVII. 5. p. 356—359. A. Schneider. — Wochenschrift f. class. Phil. VI. 23. p, 708. Gemoll. — Classical Review I. 7. p. 198. W. Leaf. — Korrespondenzbl. f. die württemb. Schulen. XXXIV. p. 471. W.

64. *Isota Nogarola.* Vierteljahrsschrift f. Cultur und Literatur der Renaissance. I. p. 323—355. 440—473.

1887.

65. *Az ó- és középkori Terentius-biographiák.* Budapest. Akadémia. 1887. 8°. 62 l. — Önism. Wochenschr. f. class. Phil. V. 32—33. p. 1000—1005. — E. Ph. K. XI. p. 769—772. Kovács Pál.

66. *A Corvina Juvenalis-codexéről.* E. Ph. K. XI. p. 321—326.

67. *A bártfai színügyhöz.* E. Ph. K. XI. p. 777—779.

68. *Unedirte Briefe von Luther, Melanchton und Leonhard Stöckel.* Ung. Revue. VII. p. 705—724.

1888.

69. *A Nogarola nővérekről.* E. Ph. K. XII. p. 167.

70. *Az orpheusi astronomiához.* E. Ph. K. XII. p. 337—346.

71. *Beriszló Péter énekéhez.* E. Ph. K. XII. p. 529—534.

72. *Cox mythologiája.* E. Ph. K. XII. p. 770—785.

74. *Zum γένος Ἡσιόδου des Joannes Tzetzes.* Wiener Studien. XI. 1. p. 88—93.

II. Birálatok és ismertetések.

1877.

1. *Felsmann József:* A német rhythmika alapvonalai. Budapest. 1877. — E. Ph. K. I. p. 129—132.

2. *Homeros Iliása.* Magy. és bevez. ellátta Veress Ignácz. I—III. ének. Budapest. 1877. — E. Ph. K. I. p. 202—207.

3. *Pindár versezetei.* Kritikai és magy. jegyzetekkel kiadta Hóman Ottó. I. kötet. Lipcse 1875. — E. Ph. K. I. p. 278—286. -- Erre Hóman válasza. — Ábel replikája. E. Ph. K. p. 341—356.

4. *Görög elemi olvasókönyv* Curtius nyelvtanához. Schenkl nyomán . . . . alk. Vajdafy Géza által. Budapest. 1875. — E. Ph. K. I. p. 288—290.

5. *Csontosi J.:* A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése. Budapest. 1877. — *Török:* XXXV Handschriften. Budapest 1878. — E. Ph. K. I. p. 454—456.

6. *Lévai-Vida:* Magyar-görög szótár. Budapest. 1877. — E. Ph. K. I. p. 459—461.

7. *Hagen H.:* Räthselpoesie. 2. Auflage. Bern 1876. — E. Ph. K. I. p. 221.

8. *Bender:* Grundriss der römischen Literaturgeschichte. Leipzig 1876. — E. Ph. K. I. p. 299.

1878.

9. *Ipolyi Arnold:* Gr. Prokesch-Osten Antal emlékezete és Mátyás kir. könyvtára maradványainak fölfedezése. Budapest 1878. — E. Ph. K. II. p. 232—237.

10. *F. Arz:* Die socialen Zustände in Homers Ilias und Odyssee. Prgr. Szász-Régen. 1878. — E. Ph. K. II. p. 476.

11. *C. Gross:* Die römische Lagerstadt Apulum in Dacien. Prgr. Segesvár. 1878. — E. Ph. K. II. p. 476—477.

12. *Wenczel G.:* Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz etc. Budapest. 1878. — E. Ph. K. II. p. 478—479.

13. *Hübner:* Grundriss zu Vorlesungen über röm. Literaturgeschichte. Berlin 1872. Grundriss zu Vorlesungen über die Geschichte und Encyclopædie der class. Phil. Berlin 1876. Grundriss zu Vorlesungen über die lat. Grammatik. Berlin 1876. — E. Ph. K. II. p. 54—56.

14. *A. Tibulli* Elegiarum libri duo. Rec. Aem. Bæhrens. Lipsiae 1878. — E. Ph. K. II. p. 188—191.

15. *E. Baehrens:* Unedierte lat. Gedichte. Leipzig 1877. — E. Ph. K. II. p. 191—193.

16. *J. Hilberg:* Epistula critica ad Joannem Vahlenum. Vindobonae 1877. — E. Ph. K. II. p. 322—324.

17. *Aschbach*: Die Wiener Universität und ihre Humanisten im Zeitalter Kaiser Maximilian des I. Wien 1887. — E. Ph. K. p. 377—378.

18. *Poetae lyrici graeci.* Rec. Bergk. Ed. IV. vol. I. Berolini 1878. — E. Ph. K. II. p. 488.

19. *G. Fraknói:* Joannis Vitéz de Zredna .... orationes .... item Aeneæ Sylvii epistolæ. Budapestini 1878. — Litt. Ber. aus Ung. II. p. 624—627.

1879.

20. *Villányi Sz.:* Győri adalékok a menhelyek történetéhez. Győr 1878. — E. Ph. K. III. p. 151.

21. *Harmath K.:* A pozsonyi evang. lyceum kéziratgyűjteményének ismertetése. Pozsony 1879. — E. Ph. K. III. p. 498—499.

22. *E. Rohde:* Der griechische Roman und seine Vorläufer. Leipzig. 1876. — E. Ph. K. III. p. 75—78.

23. *Il carme orfico delle gemme* recato in vs. ital. dal Conte Coriolano Malingri di Bagnolo. Torino 1878. — E. Ph. K. III. p. 569—570.

24. *A. Reumont:* La biblioteca Corvina. Firenze 1879. — E. Ph. K. III. p. 570—571.

1880.

25. *Aristophanes vígjátékai.* Ford. Arany János. I. kötet. Budapest 1880. — E. Ph. K. IV. p. 444—446.

26. *Bászel A.:* Theokritos idylljei. Budapest 1880. — E. Ph. K. IV. p. 710—714.

27. *J. Hilberg:* Das Princip der Silbenwägung und die daraus entspringenden Gesetze der Endsilben in der griech. Poesie. Wien 1879. — E. Ph. K. IV. p. 198—201.

28. *Hesiodi carmina.* Rec. et comment. instruxit C. Goettlingius. Ed. III. quam curavit J. Flach. Lipsiæ 1878. — E. Ph. K. IV. p. 358—364.

1881.

29. *T. M. Plautus Trinummusa.* Magy. és bev. ellátta Gerevics G. Budapest 1880. — E. Ph. K. V. p. 308—310.

30. *Fináczy E.:* A görög nő az ókorban. I. Budapest 1881. E. Ph. K. V. p. 558—563.

31. *A. Persius Fl. és Sulpicia satirái.* Ford. dr. Barna Ignácz. Budapest. 1881. — E. Ph. K. V. p. 727—728.

32. *Waltemath Gy.* De Batrachomyomachiæ origine, natura etc. Stuttgarti 1880. — E. Ph. K. V. p. 86.

33. *Modenai és velenczei követek jelentései* Magyarország földrajzi és culturai állapotáról a XV. és XVI. században. (Olasz czímmel is.) Budapest. 1881. — Ung. Revue. I. p. 976—979. — Berl. Phil. Woch. I. p. 361—361.

34. *Catalogus* codicum Universitatis Budapestinensis. Budapestini 1881. — Berl. Phil. Woch. I. p. 196—197.

35. *Bászel:* Thukydides beszédei. Budapest. 1881. — Berl. Phil. Woch. I. p. 200—201.

36. *Mészáros A.:* Horatius epistoláinak idő- és sorrendje. Nagy-Károly 1881. — Berl. Phil. Woch. p. 360.

37. *Kont I.:* Lessing mint philologus. Budapest 1881. — Berl. Phil. Woch. I. p. 361.

38. *Egyetemes Phil. Közl.* 1881. évf. ism. Berl. Phil. Woch. I. p. 85—88, 119—120, 220—221, 362—363.

39. *Philoponi* collectio vocum ed. P. Egenolff. Vratislaviæ. 1880. Zeitschr. f. öst. Gymn. XXXII. 3. p. 179—181.

1882.

40. *Xenophon emlékiratai Sokratesről* (szemelvények). Bev. és magy. ellátta dr. Kassai Gusztáv. Budapest 1881. — E. Ph. K. VI. p. 51—56.

41. *Taciti* Annalium . . . . libri I—VI. Bevezetéssel és kivonatokkal ellátta Petrovich Ferencz. Budapest 1881. — E. Ph. K. VI. p. 249—250.

42. *Pecz Vilmos:* Latin verstan és prosodia. Budapest 1881. — E. Phil. K. VI. p. 250—252.

43. *T. M. Plauti Captivi.* Magy. és bev. ellátta Gerevics Gusztáv. Budapest 1882. — E. Ph. K. VI. p. 691—694.

44. *Bászel A.:* A classica philol. jelesebb munkásai életrajzokban. Budapest 1882. — E. Ph. K. VI. p. 800—805. — Berl. Phil. Woch. II. p. 935—936.

45. *Pecz V.:* Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Budapest 1882. — E. Ph. K. VI. p. 865—874.

46. *Voigt G.:* Die Wiederbelebung des class. Alterthums etc. Zweiter Band. 2-te Aufl. Berlin 1881. — E. Ph. K. VI. p. 70—72.

47. *Fünf Bücher Epigramme von Conrad Celtes.* Herausg. von Dr. K. Hartfelder. Berlin 1882. — E. Ph. K. IV. p. 172—173.

48. *Bászel A.:* Néhány szó a régi hellének főjellemvonásairól. Lőcse 1882. — Berl. Phil. Woch. II. p. 936.

49. *Hampel J.:* A papföldi ásatások. Budapest 1881. — Berl. Phil. Woch. II. p. 131.

50. *Torma K.:* A limes Dacicus felső része. Budapest 1880. — Ung. Revue II. p. 278—285. — Berl. Phil. Woch. II. p. 168—171.

51. *Heinrich G.:* Boccaccio élete és művei. Budapest 1882. — Berl. Phil. W. II. p. 567—568.

52. *Kassai G.:* Variæ Quæstiones. Prg. Budapest 1882. — Berl. Phil. Woch. II. p. 1633—1635.

53. *Vécsey T.:* L. Ulpius Marcellus. Budapest. 1882. — Berl. Phil. Woch. II. p. 519—521.

54. *Tibullus elegiái.* Ford. Latkóczy M. Budapest. s. l. e. a. — Berl. Phil. Woch. II. p. 563.

55. *Egyetemes Phil. K.* 1882. évf. ism. Berl. Ph. W. II. p. 305—308, 336—338, 533—534, 862—863, 1152, 1645.

56. *Századok.* 1881. évf. p. 1—39, 511—516, 643—676. — Berl. Phil. Woch. II. p. 146—148, p. 148—149, 171—173.

57. *Századok.* 1882. évf. p. 236—239. — Berl. Ph. W. II. p. 277—278.

58. *Budapesti Szemle.* 1882. évf. 4. füz. p. 1—31. — Berl. Ph. W. II. p. 1516.

59. *Középiskolai Szemle.* 1882. évf. 1—5 füz. — Berl. Ph. W. II. p. 826—827.

60. *Ungarische Revue.* II. évf. p. 80—90. — Berl. Ph. W. II. p. 277—278.

61. *A m. tud. Ak. üléseiről.* — Berl. Ph. W. II. p. 1442. p. 1618.

1883.

62. *Boros G.:* Szemelvények a görög lantos költészet remekeiből. Budapest 1882. — E. Ph. K. VII. p. 80—83.

63. *Éneisz. Irta Virgil.* Ford. etc. Márki József tdr. Budapest. 1882. — E. Ph. K. VII. p. 605—606.

64. *Aigner K.:* A könyvnyomdászat vázlata. — Budapest 1883. E. Ph. K. VII. p. 928—929.

1884.

65. *Egy. Phil. K.* 1884. évf. ism. Wochenschrift f. class. Phil. I. p. 1011—1014.

66. *Ungarische Revue.* 1883. évf. ism. Woch. f. cl. Phil. I. p. 1045—1050.

1886.

67. *Die Homerischen Hymnen.* Herausg. u. erläut. von dr. Alb. Gemoll. Leipzig 1886. — Zeitschrift für österr. Gymn. XXXVIII. 1. p 10—25.

68. *Rem. Sabbadini.* I. Studi Vergiliani. II. Se Guarino Veronese abbia fatto una recensione di Catullo. Torino 1885. — Vierteljahrsschrift f. Cultur u. Liter. der Renaissance. I. p. 521—523.

69. *Catalogus librorum saec. XV° impressorum,* quot-quot in bibl. Acad. litt. Hung. asservantur. Descripsit Arp. Hellebrant. Budapestini. 1886. — Ung. Revue VI. p. 813—817.

1887.

70. *Homeros Iliása.* B5 szemelvényekben kiadta etc. dr. Csengeri János. Budapest 1886 — és

71. *Homeros Odysseiája.* B5 szemelvényekben kiadta etc. dr. Csengeri János. Budapest 1886. — E. Ph. K. XI. p. 47—57.

72. 73. *M. T. Ciceronis de Officiis ll. 3.* Magy. Köpesdy Sándor. Budapest 1887 — és

M. T. Ciceronak két beszéde: Pro S. Roscio A. és de imp. Cn. Pompei. Magy. Köpesdy Sándor. Budapest 1887. — E. Ph. K. XI. p. 680—590.

74. *Szamosi János,* Latin nyelvtan. II. Budapest 1887. — E. Ph. K. XI. p. 757—759.

75. *Reményi Ede:* A görög epigramma s a görög anthologia eredete. Budapest 1887. — E. Ph. K. XI. p. 759—762.

76. *Egyetemes Ph. K.* 1885. évf. ism. Wochenschrift f. class. Phil. IV. p. 310—312., 342—344.

1888.

77. *Historia Apollonii regis Tyri.* Ed. M. Ring. Posonii et Lipsiæ 1888. — E. Ph. K. XII. p. 288—293. — Zeitschrift f. öst. Gymn. XXXIX. p. 732—743.

78. *Télfy Iván,* Jelentés újhellén munkákról. Budapest 1887. — E. Ph. K. XII. p. 86—87.

79. *Wayand Géza,* A katholicismus befolyása Magyarország nevelésügyi viszonyaira. Budapest 1884. — E. Ph. K. XII. p. 87—88.

80. *Dallos Gyula,* Gyakorlati angol nyelvtan. 4-kiad. Budapest 1888. — E. Ph. K. XII. p. 186—187.

81. *Dr. Pecz Vilmos.* Aeschylosból. Prgr. Budapest 1886. — E. Ph. K. XII. p. 208—210.

82. 83. *Fludorovics János,* Q. Horatius Flaccus bölcsészeti nézetei. Prgr. Debreczen. 1886. —

Drajkó Béla, Horatius ethikai elvei Prgr. Budapest 1886. — E Ph. K. XII. p. 210—212.

84. *Szölgyémy János,* Lycurgus és Solon törvénye. Prgr. Budapest 1887. — E. Ph. K. XII. p. 212—213.

85. *Vincze Ambró,* Az areopag. Prgr. Székesfehérvár 1886. — E. Ph. K. XII. p. 438—440.

86. *Jo. Rosenboom,* Quæstt. de Orphei Argonauticorum elocutione. Halis S. 1887. — Wochenschr. f. cl. Phil. V. évf. p. 841—844.

1889.

87. *Luebbert,* Commentatio de Pindaro dogmatis de migratione animarum cultore. Bonnæ 1888. — Berl. Phil. Woch. IX. p. 365—368.

Ezenkívül számos közlemény névtelenül az Egy. Phil. Közlöny *Vegyesek* czimű rovatában.

Összeállította Dr. VÁRI REZSŐ.

AGIS A VILÁGIRODALOMBAN.

I. Agis és a XVIII. század.

Egy reformokért lelkesülő szép lélek, ki eszméiért mindenét feláldozza, de a körülmények ellene vannak: ime Agisnak, a spártai királynak élete, melyet Plutarchusban megfelelő részletességgel olvashatni. Sorsa drámai conflictust rejt magában, s így e tárgy egy drámaíróban kelthet költői érdeklődést is. Akadt is feldolgozója elég, különösen a XVIII. század második felében. Gottsched, Bessenyei, Saigvelot, Alfieri, Jacobi, Lafontaine, Obernyik, mind e tárgygyal foglalkoztak, s az egy Jacobit kivéve, mindannyian tragédiában dolgozták fel. De talán van valami oka annak is, hogy miért nyultak *e tárgyhoz* oly feltünő nagy számmal, s miért épen *e korban?*

A XVIII. század egy jellemző sajátsága érvényesült itt is. Ez idétt, mikor Bayle scepticismusával világot keresett a scholasticusok mysticus sötétségében, mikor Grotius és hívei elszakadtak ama régi, theologiai felfogástól, hogy a királyi jog istentől származó jog, felállították helyébe azt a tételt, hogy: a nép az, mely a király fenségét teremtette, s Locke, Rousseau, levonva ebből a következményt, kimondták az egyéniség jogát: ebben a korban a kiváló egyéniségek, a hősi lelkek bibliájához, Plutarchushoz fordultak a kor gondolkozó emberei. Plutarchus hősei nagyok és lelkesülők, eszméik és erejök, lelkük és szivük van. Plutarchus lesz a könyvek könyve, ebből veszik a költők tárgyukat, hősei közül választják meg ideáljaikat. Schiller Plutarchusból vette «Räuber»-jeihez ihletét és a motivumokat, Moor Károly is Plutarchust olvassa, Klinger, Lenz, Herder is lelkesednek érte; kedvencz hőse Brutus volt, kiről mondja: «in meinem Herzen ist sein Bild sehr tief.» Gottschedné leánykorában, 1730-ban, azt írja Gottschednek: «Most Plutarchust olvasom. Kiváncsi vagyok arra, ki a kedvencz hőse, s hogy választásunk egybeesett-e?» Alfieri önéletrajzában dicsőíti Plutarchust, és Brutust, Catot és Agist mondja kedvencz hőseinek. Ez alakoknak a haza és szabadságért való nemes lelkesedése, ideális gondolkozásmódjuk az emberi nem jövőjéről, «a fájdalom és düh könnyeit facsarják ki belőle — írja, elgondolva, hogy ő oly országban, oly korban és oly kormány

alatt született, a mikor a haladásra és a fejlődésre irányuló bármilyen mozgalomnak útja el van zárva.»

Ime az ok, miért nyultak a költők Plutarchushoz, s könnyű lesz a felelet arra is, miért nyultak annyian Agishoz. Agisnak reformtervei vannak, azokért lelkesedik, vagyonegyenlőség, az osztálykülönbségek eltörlése az eszméi, s a XVIII. században a reformeszmék folyton-folyton keletkeztek, alakultak, újat újabb, jót jobb, egyremást váltott fel. E tervek egynehánya kiállotta a tűzpróbát s a franczia forradalom után életbe is léptek, de nagy részben nem sokkal születésük után el is enyésztek újra.

De nemcsak a reformtervek alakításának motivuma, hanem egy másik, jóval jellemzőbb motivum is mintegy kinálta e tárgy feldolgozását. Agis reformokat óhajtó *király*, s az encyklopédisták állameszménye épen nem a forradalom, hanem a felvilágosodott absolutismus volt. Király kellett nekik, ki észszerű törvényeket ad, s Agis lelke hevével csüggött ezen. A körülmények, melyek között föllép, nem engedik ugyan, hogy terveit dülőre hajtsa, s ő is velök bukik: ebből akartak drámai conflictust meríteni a költők, kik között Alfieri emelkedik ki szilárd és classicusan egyszerű körvonalakban. Két magyar költő is neki fog, de mindegyik nevezetesebb eredmény hiján. E feldolgozások egymásközti viszonyát legyen szabad fejtegetnem s levonnom belőle a tanulságokat, melyek egy empirikus alapra fektetett æsthetika szempontjából talán nem lesznek minden érdek híján.

II. Gottsched.

1749 kora őszén Gottsched nejével Bécsben volt. Bejárta az egyetemi könyvtárt, a régiségtárat, a képtárakat. Ha az Eszterházy-ebéden megkérdezte valaki látogatása okát, bizonyára azt adta feleletül, hogy Bécset akarja megnézni. Pedig belsejében másra gondolt.

Viharos élete volt. — Fiatalon lesz egyetemi magántanár s tíz évvel utóbb rendes tanár. Ekkor kezdi meg reformterveit, s iratai hirneves emberré teszik. Harczban áll a korabeli nézetekkel, s akadnak ellenesei is. 1740-ben Bodmer és Breitinger, két komoly szobatudós, lép fel ellene, de csak guerilla-harczot folytatnak. Ő megunta e folytonos polemiát, s egy eszme villant fel agyában. Bécs, a mulató és pezsgő Bécs fogja őt megmenthetni. Kicsiny lett előtte Lipcse és érezte, hogy már mihamar lejátsza ott magát.

Bécsbe, még pedig udvari alkalmazásba, teszem, mint a királyné gyermekeinek nevelője, szeretett volna jutni.

S Bécsbe-érkeztekor el is terjedt a híre. Egy híres német professor van itt és annak tudós neje! Ezt a csodát vágyott a királynő is megtekinteni. A kihallgatáson szivélyesen fogadta őket az uralkodónő, de a nevelőségből semmi sem lett, s Gottschednek még csak ezután keletkeztek valódi irodalmi vitái: Lessing támadt fel ellene s 1759-ben erkölcsileg lehetetlenné tette, de azért ő hét évet még nyugodtan elélt.

A porosz szívósság Gottschednek vérében volt. Szívósan ragaszkodott első terveihez s míg egyrészt e szívósságának köszönheti, hogy azok elterjedtek és egyidőre legalább általános érvényüek lettek, másrészt szivós ragaszkodása ahhoz a formához, melybe ő öntötte őket, a változott idő eljöttével őt magát nevetségessé, majd tönkre is tette! Mert eszméi a parókakor merevségét, egyoldaluságát, keresettségét és fagyosságát mutatják. Ő jót akar, haladást is akar, de a haladást csak bizonyos mértékig kivánja és a jóba sok zavaros elemet is kever. Olyan a belseje, mint a külseje: erőteljes, de durva. Mikor ő Opitz Antigone-fordítását olvassa, a nyelvezet gyengesége odavezeti, hogy a tárgyat sem találja szépnek. Mit kritizál meg Shakespearen? Hogy vétett a hármas egység ellen, hogy az egységes értelem ellenére ott is lángol, hol nem kellene, hogy hasonlatai keresettek! Bayer József szavai találóak: «A míg csak német irodalom és német professor lesz, itten-ottan Gottschedok is kerülni fognak. Gottschedben a német természet *prózai oldala* jelentékenyen észrevehető!» (Von Gottsched bis Schiller, p. 31.) Igenis, Gottsched józan, de hideg; számító, értelmes fő, de korlátolt; lelkesedő, de önző egyszersmind. Czélba veszi a nyelvnek finomítását s azt gondolja, hogy az ő stilusa aztán tökéletes; a német költészetnek új formát mutat, mikor a franczia költészetet állítja fel példányúl: Corneillet, Racinet, Voltairet; de e forma merev, egyhangú, fagyos. A természet utánzását mondja ki alapelvéül, de folytonos ellenmondásba jő a részleteknél; életrevaló, mélyebbreható logikát nem ösmer, s mikor Lessing e fegyverrel támadja meg, tönkre is teszi.

1745-ben jelent meg Gottsched *Agis*-a első kiadásban. Öt évvel utóbb második kiadásban is kijött. Zittauban 1748-ban színre is került, miről maga Gottsched értesít bennünket. (D. Schaubühne, V. Vorrede.) Agis sokkal jellemzőbb reá, mint akármelyik

más drámája, bár *Cato*-ja sokkal nagyobb port vert fel azidétt. *Cato*-ja körül irodalmi harczok törtek ki, mert e darabját példányképül állította oda, mint az igazi drámaírás szabályai szerint írt minta-darabot! *Agis*-áról alig kapunk korabeli nyilatkozatot; mindössze Bodmernek Gottschedné Pantheája ellen írt birálatában találtam egy rosszakaratú czélzást. (Beurtheilung der P. — Köln 1746. p. 10.) Egy pár lappal utóbb, mikor már a Pantheát keményen lehordta, még ezt veti oda: «des Herrn Gottscheds *Agis* selbst wäre nach einem Modell mit der Panthea geschrieben!»

Agisát Plutarchus elbeszéléséből vette, s így vizsgáljuk első sorban az elbeszélés főbb mozzanatait.

IV. Agis, II. Eudamidas spártai király fia, csak rövid ideig uralkodhatott. Királytársa, II. Leonidas, ki sokáig Seleukos satrapa szolgálatában állott, alig vette figyelembe Sparta erkölcseinek romlását, a nők pazarlását, a pénzvágy, tékozlás folytonos emelkedését: míg mindennek szemlélése annál nagyobb fájdalmat okozott Agisnak. Elhatározta, hogy reformokat hoz be. Visszaállítja Sparta régi erkölcsét, a régi törvények és szokások új életbe hivása által. Eltörölteti az adósságleveleket s egyenlő részletekre osztja fel a földeket. E terveit közölte barátjaival is, s Lysander, Mandrokleides és nagybátyja Agesilaos osztoztak nézeteiben. Rávette anyját is, ki vagyonával segítette, mig Agesilaos csak adósságaitól akart megszabadulni, s azért állott Agis oldalához. Agis tervei ellen az asszonyok dolgoztak, mert ezek a fényüzést és hatalmukat féltették, melyek akkor az asszonyok kezében voltak. Leonidas az ellenpárthoz csatlakozott, s mikor Agis a népgyűlésen terveit előadta, s hatszáz talentumnyi vagyonát a közczélra felajánlotta, a gazdagok és ephorok Leonidas pártjára keltek, s tervét leszavazták. Ekkor Lysander bevádolta Leonidast egy régi törvény alapján, hogy idegen földön megházasodott, s Leonidasnak szöknie kellett. Leánya Chelonis követte szökésében, ott hagyta férjét Kleombrotost, ki Leonidas helyébe király lőn. Agis ekkor terveit kivihette: az adósságleveleket megégettette, de Agesilaos tanácsára a földek felosztását akkorra hagyta, mikor a hadjáratból, hova az achaiak segítségére indult, visszatér. Agesilaos azalatt azonban dölyfösen viselkedett, a nép is, a gazdagok is ellene támadtak s visszahivták Leonidást, s mire Agis megjött a hadból, Kleombrotost a templomba menekülve s Leonidást a trónon találta. Agis is Athene templomába menekül, s mig Kleombrotosnak leánya kérelmére bocsánatot ad Leonidas,

ki számüzetésbe megy nejével Chelonissal: Agist egy kilesett pillanatban, mikor a fürdőből a templomba indul, Leonidas szolgái elfogják s a börtönben felakasztják.

Tagadhatatlanul van e tárgyban tragikai mag, sőt ez ugyanaz, a mit Gottsched előszavában igyen ir le: «Agis fiatal herczeg, felséges nézetekkel és nemes hajlamokkal: de nincs elég tapasztalata nézeteit czélirányosan dűlőre hajtani.» Tragikai vétséget követ el, «ein kleines Versehen», mint Gottsched mondja, mikor fel mer a világrend ellen támadni, tehát bukásán önmaga dolgozik. De e tragikai magot nem birta Gottsched kifejteni. Gottsched Agisa Agesilaossal megbeszéli terveit s a módot, mikép lehetne Spartában Lykurgus törvényeit visszaállitani. Agis vagyonát ajánlja fel erre a czélra s kéri Agesilaost, hogy beszélje rá anyját, hogy ez is adja oda kincseit, s az ép odaérkező Agesistratát sikerül is rábeszélniök. Ennek hire el is jut Leonidashoz (hogyan? arra nincs felelet), ki eljő tudakozódni. Az adósságban sinylő nép persze lelkesedéssel fogadja Agis terveit, de nem úgy a gazdagok. Leszavazzák, s ekkor Agis — Lysander tanácsára — elhatározza Leonidas bevádolását, a miért az idegen földön, idegen nőt vett el. Agesilaos ekkor rá akarja birni Agist, hogy egyelőre csak az adósságlevelek érvénytelenségét mondja ki, de nem a vagyonegyenlőséget is. Agist meg anyja arra figyelmezteti, hogy ne nagyon higyen Agesilaosnak, mert az csalárd is lehet, hogy azonban miféle alapon gyanusítja itt Agesistrata Agesilaost, nem tudjuk. A harmadik felvonásban csupa hireket kapunk. Hogy Leonidast tényleg bevádolták s el is itélték, hogy meg is szökött, hogy Kleombrotos lett a társkirály. Leonidás leánya, Chelonis, atyja sorsán évődik; az, hogy királyné lett, nem enyhíti bánatát, ott hagyja férjét s elindul kisérni atyját a számüzetésbe. Kleombrotos tudtunkra adja, hogy az adósságlevelek elégtek, s hogy nemsokára a vagyonegyenlőség is ki lesz mondva, a mit valahogy meg akar akadályozni Agesilaos. Agisnak Lysander hirül hozza, hogy Agesilaos most, hogy adósságlevelei elégtek, uralkodik, a tanácsot magának megnyerte s tanácsolja neki, hogy tegye le a tanácsot. Anyja hírül hozza, hogy a tanács Leonidasért küldött, s úgy ő, mint Kleombrotos javallják Lysander tanácsát. De e terv nem sikerül. Leonidas visszajő, s a gazdagok Agis ellen támadnak, Kleombrotos elmenekül nejével, ki elhagyja atyját s férjéhez pártol, s Agist Leonidas megöleti.

Íme mivé lett e hatalmas tárgy Gottsched felfogásában. Gott-

sched egy vétkező ifjut mutat be, ki nem elég megfontolt, s elbolondíttatja magát más által. Légy tehát elővigyázó! szól a morál. Gottsched száraz moralizálása, mely ott van monológjaiban és kitör dialogjaiból, a konczepczio hétköznapi voltában nyilvánul par exellence! Gottsched Agisa egy szavaló báb, ki terveit — mint Bodmer irta — lapos, alacsony, elnyujtott («platt, verstiegene und zweideutige») alexandrinekben ugyan elmondja egy párszor, de előttünk mit sem cselekszik. Minden a színfalak mögött történik. A hol szónokolni kell, az a szinen megy végbe, s Gottsched a színpadot, ugy látszik, stilusgyakorló helynek tartotta is. De cselekvésről szó sem lehet nála! A IV. felvonás egy kortestanya benyomását teszi reánk, jövő menő hirnökökkel, kik lerakják hireiket s mennek tovább. Az indúlat nyelvét nem ösmeri, az érzelmeket festeni nem tudja, mindenre egy hangja van, s e hangnak nincs szine, sem illata. Agist füle-hallatára dicséri Agesilaos agyba-főbe anyja előtt, fűszerezve egy kis moralizálással s rhetorikai frázisokkal! — Gottsched ragaszkodik Plutarchushoz, s bár megértette a tragikai magot, nem birta azt kifejteni. Nem Agis, de barátai a reformerek. Itt-ott Agis iránti érdeklődésünk csappan, sőt felvonásokon át a színre se jő, s ha igen, úgy akkor is idegen ügyben. S nem is Agis sorsa hozza mozgásba a cselekvényt, de Agesilaos ármánya. S Agesilaos sincsen jellemezve. Jellemét nem tetteiből, de beszédéből tudjuk meg. Általában Gottschedtól sem jellemeket, sem igazi cselekvényt nem kapunk. Egy franczia mintákra szabott dramatizált, s ügyetlenül dramatizált Plutarchus-fejezet, hol sok a czifra szó, üres beszéd s hangzatos frázis, olcsó morál s lapos gondolkozásmód, de minél kevesebb a drámai élet s a természetnek az a megfigyelése s utánzása, melyet Gottsched folyton hangoztatott. Lássuk ezt közelebbről.

Az expositióban megtudjuk, hogy Spartában nagy a fényüzés és nagy az erkölcstelenség. Megtudjuk, mert mondják. Kort festő képek azonban nem alakulnak ki előttünk. Csak szó-áradat végiglen e darab, de sehol semmi, miből a IV. Agis alatti Spartát pillanthatnók meg. Felfogása mindvégiglen hű a történelemhez, előszavában még azért is mentegetődzik, hogy Agisnak hadba-menését kihagyta, mint a melyet nem tudott a cselekvény keretébe illeszteni. Úgy látszik, ő Agis életét akarta dramatizálni, de a cselekvény helyett dialogokat írt, s drámai erő helyett pedans morált nyújt. Minden, a mit a historikus említ, meg van említve Gottschednél is. De több-

nyire csak beszélnek róla, a színen mit sem látunk cselekedni, de annál többet hallunk beszélni.

Jellemzési módja sem a drámaírói. Az epikus jellemezhet úgy, mint Gottsched teszi, hol a személyek tulajdonságai elő vannak sorolva, s az is nemcsak egy ízben. De monologjai a legjellemzőbbek reá, mert a helyett, hogy érzelmeket fejezne ki, értekezéseket ír.

Agis Gottschedet, az írót mutatja be nekünk. Egyedül őt, sajátos és jellemző vonásaival egyetemben. A pedans moral, a külsőségek száraz betartása, a felfogás kisszerüsége, a szenvedély hiánya, hasonlatainak és egyáltalán stilusának fagyossága, feszessége, a paróka-kor ízlését tárják elénk, bemutatják Gottschedet a maga józan prózaiságában, ott, hol a költészet magas szárnyalását, az elet, a világ költői felfogását keresnők: a tragédiában! *Agis* nemcsak Gottschedre, de a korra is jellemző. Ilyen volt valamennyi ugynevezet «szabályos» dráma. Minták után készültek s hasztalan keresnők bennök a természetnek, az életnek meleg lehét. Azt hirdették ugyan, hogy a szép természetet kell megfigyelni, de a természet nekik Corneille, Racine és Voltaire művei volt; ezeket tanulmányozták és utánozták, természetesen szellemök, mélyreható tekintetük nélkül. A mi Corneillenél s Racinenál természetes volt, mert viszonyaikból, a korból, melyben éltek, megérthető, az Gottschednél már formalismus, pedanteria!

III. Bessenyei György.

Gottsched *Agis*a Bécsben is színre került. Bécsben volt ekkor Bessenyei György is, a csinos testőrhadnagy, és nagy érdeklődéssel figyelte s tanulmányozta Bécs irodalmi és müvészi eseményeit. A gárda délczeg egyenruhájába került a szabolcsmegyei nemes ifjú, s a mentén, panyókán és a testhez álló nadrágon kívül parókát is viselt. Ez a *paróka* volt épen az, mely megkülönbezteti őt, már külsőleg is, a honmaradtaktól. Gondolkozóba eshetett a fölött, a mit Bécsben látott, s a mi Bécset sokkal érdekesebbnek, simábbnak s műveltebbnek tüntette fel előtte szabolcsmegyei otthonánál.

Az új környezet bizony merőben új is volt. A hatásra, melyet e környezet Bessenyeire gyakorolt, csak szórványosan s nem a kellő erélylyel mutattak rá. A puritán nevelés jó útra terelte Bessenyeit s tanulni kezdett. Szégyelleni kezdte tudatlanságát s könyvekhez nyúlt. Megtanúl elsőben is németül s természetszerüleg

olvassa a Bécsben ép akkor folyó ujságokat s az ujonnan megjelent könyveket is.

Különösen Sonnenfels József állott ekkor jó hírben. Bécsben az Erzsébet-hidon van felállítva szobra, s a köpenybe burkolt, rövid rokkos, harisnyás, czopfos alak, nyílt magas homlokkal, biztos tekintettel, kissé hajlott orral, fölvetett ajakkal s ovál arczával úgy áll ott, mint az életben állhatott, mikor merészen szemébe nézett a Klemm paródiáját kaczagó publikumnak! Mert reformterveit nem vihette ki egykönnyen. Katona lesz, s unalomból, mint írja, nyelveket kezd tanulni, majd Petrasch generalishoz kerül, ki annyira megkedveli, hogy az egyetemen egy tanszéket szerez számára, melyet megtartott haláláig. Mint ilyen író lesz. Sikerül neki kivinni azt, miről Thomasius már 1680-ban annyit írt: a tortura eltörlését. Sonnenfels hosszasan és jelesen ír e tárgyról. Megindítja a harczot a Hanswurst és a franczia előadások ellen. Tisztítja az izlést s elméletileg sokat foglalkozik a drámával. Lessing mintájára szinházi leveleket kezd írni*) s kiad egy lapot is *Der Mann ohne Vorurtheil* czímmel. Különösen sokat beszél a franczia szinészet ellen. Mikor 1766-tól kezdve a Kärthnerkapu mellett ujonnan épült szinházban németek, a várszinházban francziák játszottak, neki esik e franczia előadásoknak, s ennek eredménye, hogy 1772-ben, gróf Kohári intendánssága alatt, a várszinházból a francziák csakugyan elbocsáttatnak, de négy évig tart, míg abban a német dráma teljesen otthonosan érezheti magát. A nemzeti nyelv diadala volt ez! Jelentős példa az ott élő Bessenyeinek s ösztök, hogy ő is hasonlót kiséreljen meg. Hátha neki is sikerül? Hogy Bessenyei első írói kisérletei drámák, ezt Bécsnek és Sonnenfelsnek, nem pedig Voltaire hatásának tudom be. Mert nem fogadható el az a nézet, hogy Bessenyei pusztán dialogokat írt, melyekben alkalma volt korának eszméit a magyar közönséggel közölni, hogy, mert a franczia irodalom súlypontja ép a drámákra esett, választotta e műfajt, de minden dramaturgiai ismeret nélkül, nem gondolva szinpaddal és drámai törvényekkel. E nézetből igaz annyi, hogy a drámára esett a franczia irodalom súlypontja, de Bessenyei a drámával nemcsak az irodalomban találkozik; vitatkoztak erről a szalonokban, az elő-

*) *Briefe über die Wienerische Schaubühne* 1768. újra 1882. L. Petz Gedeon ismertetését e *Közlöny*ben IX. (1885.), 208–212. l.

szobákban, a gárdatisztek összejövetelein, ujságokban és röpiratokban egyaránt. Dramaturgiával volt tele a levegő s nem pusztán nyelvi kérdések állottak ott szemben. Ez a vitatkozó hang kihangzik Bessenyei előszavából is: «Úgy hiszem, hogy egy Tragœdiába is, mint egyéb írásokba, legjobb törvény az igazságnak s emberi indulatoknak természet-szerint való fel-fedezések.» Tehát az indulat hangját akarja megszólaltatni, s azon az igaz, természetes módon, a mint az az életben történik. Más kérdés: hahogy sikerült-e ez neki? De mert a dráma volt az érdeklődés központja ekkor Bécsben, Bessenyei, bár tudta, hogy darabját a színről nem láthatja, mégis e formához nyúlt, mert ennek elméletével volt még leginkább tisztában. Lessing és Sonnenfels dramaturgiai iratait ismerte. A szóbeli vitákon is tisztázhatta eszméit. Bessenyeitől dramaturgiai elvek ismeretét elvitatni nem lehet, s bár kora eszméit hirdette is tragédiáiban, ezek azért nem puszta dialogusok, hanem tudatosan felépített compositiók, melyekhez igenis dramaturgiai szempontokkal közeledhetünk. Sonnenfels adott tehát neki elsőben is *példát* és *irányt*, s Voltaire csak később *anyagot* és *formát*. Még kettőt: nemzeti hősnek a választását és a nemzeti irodalom megteremtésének eszméjét közvetetlenűl Sonnenfelstől vette Bessenyei.

1768-ban sürgeti Sonnenfels a nemzeti hős választását a költészetben, mert csak az a nemzeti költő, ki nemzete temperamentumát tanulmányozta s vizsgálja, miféle módon jönnek létre nemzete kedélyében azok a jelenségek, miknek érzéki alakba öntését czélba vette; ezáltal hathat nemzetére s czélja csak az lehet: nemzetére hatni. Ime azok az eszmék, melyeket Bessenyeinél is hallunk, melyeket nem vehet Voltairetől, mert ez e pontig sohasem jutott el. A magyar nyelvet sajátosságában akarta felfogni Bessenyei, hogy ezen az alapon ujíthasson, de nemcsak a nyelvet, hanem a nemzetet is a míveltség színvonalára emelni s új életet, új vért önteni beléje, volt vezérgondolata. «Legyen hát új-tanulásmódja, fogadjuk el!» S nemzeti hőst is választ tragédia-tárgyúl: Budát, Etelét, Hunyady Lászlót! Nemzeti irodalomról is álmodozik, írókat gyűjt maga mellé, serkent, buzdít, levelez, tanít. Különösen a nyelv finomítására törekszik, s vele kezdődik meg költői nyelvünk fejlődése. A dán irodalom analog esetet tud. Holberg, a vígjáték-író, a dán irodalmi nyelv megteremtője. Holberg nyelve «klasszikussá» vált, pedig irodalmi iránya épen nem mozgott

klasszikus földön. Bessenyei, a magyar irodalom újralendülésének megindítója, Sonnenfels s utóbb Voltaire híve: természetes ellenszenvvel viseltetett az irodalom azon termékei iránt, melyek után akkor kapott a közönség: a Kónyi Jánosok, Markalfok, Argirusok, Álmoskönyvek iránt. Ép úgy történt ez Holberggel. Holberg ismerteti meg Dániával Baylet, Grotiust és később Voltairet is. Bayle híve aztán nem is rajonghat a népkönyvek és imádságos könyvekért! Úgy volt ez Bessenyeivel. Más ideáljai támadtak s azon volt, hogy az ő ideáljai el is ösmertessenek! «Bölcseségnek» nevezi tudományukat, s naiv szívvel rajong is érettök. Ezt a lelkesedést megtartja akkor is, mikor már rég elkerült Bécsből, meg Kovácsiban, pusztai magányában, haláláig.

1772 előtt Gottsched *Agisa* is színrekerült Bécsben. (Laube, Das Burgtheater p. 10—12.) Lehet, hogy Bessenyei látta, de a tárgyválasztáson kívül mi rokonságot sem konstatálhatunk, mert a miben megegyeznek, az közös forrásukra, Plutarchusra vezethető vissza.

Bessenyei *Agisának* is Plutarchus a forrása. Laczka ugyan azt írja: «Agisnak ideáját másunnan vette, de ő öltöztette tragédiaruhába.» E forrást Beöthy Zs. egy novellában keresi, de e novellának nem juthatott nyomára, s én sem találtam meg; így fölveszem, hogy pusztán Plutarchusból indult ki, melyet alapeszméjéhez képest megváltoztatott. Bessenyeinél Agis minisztere Leonidasnak, s nem, mint a történelemben, társkirály vele. Szomorkodik Sparta erkölcstelenségén s Kleombrotossal Lycurgus törvényének visszaállítását akarja kivinni, de Leonidas Amfares tanácsára kérelmét visszautasitja. Később azonban, Demokares tanácsára, beleegyezik Leonidas Agis kérelmébe. Agesilaos, Agis hive, tudatja Amfaressel, hogy ő színt játszik, ő csak adósságától akar megszabadulni, mással nem törődik. A III. felvonásban Agis kifejti Leonidas előtt a nép kivánságát s Leonidas belenyugszik. Leonidast Agesilaos biztosítja hűségéről és ez megbízza őt, hogy Agist és Kleombrotost tegye el láb alól; de Agis és Kleombrotos felesége kihallgatják őket, s Telonisban vágy támad atyja megölésére. Agiaris azonban lebeszéli eről, sőt a gyilkosságot meg is akadályozza. Agis és Kleombrotos most több oldalról hallják, hogy életök veszélyben forog, mire elhatározzák, hogy védik magukat. Leonidas eljő kibékülni, miközben bejő Amfares s jelenti, hogy a nép ismét lázong (hogy miért? azt nem tudjuk meg), mire Leonidas kivételével

mindnyájan elmennek, hogy a népet lecsendesítsék, a mi sikerül is; ekkor Leonidas, tanácsosaira hallgatva, követeli Agis- és Kleombrotostól, vallják be, hogy a király ellen feltámadni merészkedtek; ezek nem vallanak, mire Agist a színen leszurják s Kleombrotost elfogják. Miben egyezik meg a Gottsched felfogása a Bessenyeiével? Részletekben mi sem mutatja azt, hogy itt rokonsági viszonynyal állanánk szemben, sőt *hatásról is alig beszélhetünk.* A miben megegyeznek, az közös forrásukra vezethető vissza.

Mindkettőnél reformokra törekszik a hős, de a mód, melylyel e tervét ki akarja vinni, mig Gottschednél Plutarchushoz ragaszkodó, Bessenyeinél már változást szenved. Gottsched Agisa, anyjának vagyona révén akarja a népet megnyerni, Bessenyeinél Agis a nép megbizottja. Gottschednél is bukik a hős, tervei nem sikerűlnek, s Agesilaos ármánya ebben közre is játszik; de Bessenyeinél nem az ephorok szavazata, hanem Leonidas király szava dönti el Agis terveinek sorsát, s Agesilaos ármánya nem játszik oly fontos szerepet. Agis jelleme Gottschednél nem drámai jellem; nem cselekszik, Bessenyeinél többet cselekszik s benne is van a dráma alakjai közt határozottan a legtöbb erő. Gottsched többi alakjai is szavaló bábok s Bessenyeinél is többet szónokolnak és annál kevesebbet cselekesznek. De van egy pont, a melyben feltünő egyezést találunk mindkét író felfogásában. Nem merem ez okból még Gottsched hatását Bessenyeire kimondani, bár az, hogy vagy látta vagy olvasta a Gottsched drámáját, elég valószínű.

Az egyezés a III. felvonás konczepcziojában van, hol Agis sorsa mind a két szerzőnél háttérbe szorul, a hős a színre se igen kerűl, vagy (mint Bessenyeinél) csak egy jelenetben, s a főérdeket Kleombrotos és nejének Telonisnak sorsa képviseli. Gottschednél Telonis, atyjához hű férjét otthagyja s kiséri atyját a számüzésbe (ragaszkodva Plutarchushoz); Bessenyeinél Telonis férjéhez hű, nem atyjához. Agiarisnak le kell beszélnie, nehogy atyját megölje, sőt a gyilkossági kisérletet el is követi, de Agiaris Leonidast a «döfés alól elrántja». A főcselekvény itt egyszerre háttérbe szorúl, az epizód emelkedik előtérbe, s e jelenséget mindkét műnél észrevehetjük. Ez az egyetlen pont az, hol bizonyos közeledést konstatálhatunk, de ez is olyan esetlegesség lehet, melyért még nem merem Bessenyei drámáját a Gottschedével viszonyba állítani. S van is egy pont, mely Bessenyei sajátos felfogását a legpregnansabban bizonyítja. Ez alapeszméje, melyet minden tragédiájában

kifejez, mely eszme egészen az encyclopædisták hívét mutatja be nekünk, eltér Gottschedtől, kinek ily mélyreható gondolata sohasem volt. Gottsched a franczia klasszikus drámaírókat formában utánozta, azok szelleme nélkül — «légy óvatos»-féle morállal, Bessenyei az encyclopædisták eszméit fejtegeti, fogadja el alapeszméjéül, s nemcsak Agisából, de többi tragédiájából is kihangoztatja ezeket. Mit mutat fel tulajdonképen Bessenyei? Egy miniszterei által agyontanácsolt királyt és egy jót-akaró minisztert. Hőse kettő, s így alapeszméje is kettő. Az egyik szerint:

. . . Egy királynak nehéz tenni hivatalát,
Igen sokan vannak, kik rángatják dolgát.
Kiki csak hűségét mutatja tettébe,
De sok titkon mérget táplálhat szivébe.

E gondolattal, melyet itt Leonidas mond Agisnak, ugyancsak sokszor találkozunk. Benne van a Mária-Teréziához intézett előszó-levélben, s Leonidas máskor is nem egyszer felsóhajt, hogy a «sziveket látni haszontalan fárad». De Agis bukásában ki van fejezve az a gondolat is, hogy a fennálló világrend ellen csekély emberi erővel nem szabad fellázadni, mert akármilyen nagy legyen is a czél, elbukhatni.

Ime Bessenyei drámájának Achilles-sarka. Hiányzik belőle a *belső-egység*, bármilyen szorgosan igyekezett is a hely- és időegység megtartására. Agis reformterveibe már a II. felvonás végén belenyugszik Leonidas, a III. felvonásban megadja kivánságát, s úgy ezen mint a következő két felvonásban, tervei érdekében mit tesz tulajdonképen Agis? *Semmit.* A negyedikben az asszonyok Agis életét féltik és Leonidassal békül ki Agis, az ötödikben pedig megölik. Sőt mi több, Agisnak mindvégiglen *nincs önálló akarata.* A reformok sürgetését Agesilaos tanácsára teszi; mikor meg Kleombrotoshoz fordul, hogy őt tervének megnyerje, akkor is vitézei tanácsára hajt. Majd mikor Leonidas belenyugszik terveibe, ő is kész Leonidas előtt térdet hajtani, sőt elfogadja barátságát is. S Leonidas? Ez is *önállótlan alak.* Beleegyezik Agis terveibe, meg visszavonja, aztán ismét belenyugszik, a milyen tanácsossal épen beszél. Nem tudja végiglen, ki az igaz tanácsosa, s Agist is Demokares tanácsára öleti meg. Mind Agis, mind Leonidas jelleme tehát határozatlan, elmosódott, szintelen, zavaros. Az a plasticitás, egyszerűség és határozottság, a melylyel Plutarchus őket megrajzolta, merőben veszendőbe ment Bessenyeinél.

Toldy Ferencz egy másik kifogással áll elő: A historiai kép helyett egyszerű udvari cselszövényt ad. Ugy az egyes alakok, mint az egész conceptio, igaz, annyira elsilányult a Bessenyei felfogásában, hogy e cselekvényt még udvari ármánynak sem mondhatjuk. Azonban kivánhatjuk-e ezt Bessenyeitől, mikor historiai képet mesterei sem nyujtottak, s nem is akartak nyujtani?

S most eljutottunk e kérdéshez: mily viszonyban áll Bessenyei felfogása a történelemhez? A történeti Agis Sparta királya, Bessenyeinél Leonidas tanácsosa. Ezt alapeszméje kedvéért tette, de megmásította vele azt a tragikumot, mely a történelemből sugárzik ki. Agis tragikuma Bessenyeinél, — hol Agis Leonidasnak minisztere, ki tanácsokat ad királyának, melyeket, mikor ez nem akar elfogadni, a nép elé terjeszt, s mikor meg elfogad, térdet hajt előtte, s rá a király, mert Agis merészelt felszólalni, megöleti, — mondom, Agis tragikuma az, hogy ő sokkal büszkébb, semhogy bűntelensége nemes tudatában megalázkodjék; ezért összeütközésbe jöve a fejedelmi tekintélylyel, buknia kell. Ez a tragikum nem tiszta, sőt mikor Kleombrotos sorsa egyező Agiséval, az érdeklődés hármójuk között megoszolván, a hol három a hős, egyik sem hős. A történelem Agisának tragikuma tiszta. Egy a fenálló világrendet reformálni óhajtó lélek, kinek lelkesedése nem áll arányban erejével és a ki nem bir a nagy czélhoz szükséges óvatossággal; a társadalom föléje kerül, s ennek hatalma elsöpri.

A jellemrajz végtelenül gyenge nála s a módot, a hogy a drámairó jellemez, épen nem ösmeri. A drámai jellemzés nem a tulajdonságok felsorolásában áll. Cselekedeteivel jellemzi a szereplő önnönmagát. Romeo egy heves ifju, kinek mindene a szerelem, ki szerelmes volt világéletében, előbb Rosába, majd Juliába, tulajdonkép szerelmes volt a szerelembe. Szenvedélyes és vérmes ember, mohó és odaadó jellem. Mindezt nem írja le Shakspeare, nem mondatja el Romeoval, de még egy barátjának szájával sem, hanem Romeot cselekedetei után ösmerjük meg. Bessenyei elmondja drámája alakjainak jellemét, de a szinen már nem igazolja. Ez az adomány teljesen hiányzott nála, pedig előszavában maga megköveteli, hogy megadja az emberi indulatoknak természet szerint való hangjaikat. A kifejezésnek indulatfestő ereje, a hangváltoztatás művészete még meg sincs kisértve sehol Bessenyeinél, de Gottschednél sem, a ki azonban nem is törekedett erre, mert szerinte a dráma hangja a rhetorikai kifejezés hangja. Pedig ő a természet

utánzását tüzeti ki maga elé. Nem gondolt a jó öreg arra, hogy egy szerencsétlen ember rhetorikai kifejezésmódja nem lehet azonos egy öröm ében kitörőével, egy szomorú hangulatú ember máskép beszél, mint egy nyugodt lelkiállapotú. Az indulatkifejezés kérdésével összefügg a monolog kérdése is. Bessenyei alakjai a monologokban töprengenek, de nem fejezik ki lelkiállapotukat, örömüket, vagy fájdalmaikat. Gottsched a monologot moral-hirdetésül használja, Bessenyei értekezéseket ír. Egy részről Gottschedet, a «mestert», Addison lelkes hivét, a lipcsei nyelvmivelő társaság seniorát, pillantjuk meg, és másrészről Bessenyeit, a metaphysikai gondolatokon évődő gárdahadnagyot, kit az encyklopædisták és Voltaire elvei zavarba hoztak, s ki ezeken gondolkozik.

Ez elvek Bessenyeiben nemcsak hivőt, de ismertetőt és terjesztőt is nyertek. Ebben rejlik a Bessenyei-féle *Agis* korára tett hatásának oka. Bessenyei a felvilágosodás elveit hirdette, ez új elveket, melyeken a közönség ha nem is kapott, de velük foglalkozott. A türelmesség, a jobbágyság érdekeinek védelmezése, az egyenlőség elvei, mind szónokot nyernek Bessenyeiben:

. . . . Jobbágyink, törvények kivánják csak tőlünk,
Különben örömest izzadnak érettünk.
Ha elveszszük tőlök kínos adójukat
Hordozzuk igazság szerint hát dolgukat,
Mint herék ne szíjjunk róluk izzadtságot,
A lélekből tegyünk nekik igazságot!

S másoldalt: nyelve. Ha drámai szempontból nem is, de rhetorikai tekintetben elismerésre tarthat igényt, s ez magyarázza meg a tetszést, melylyel drámáját fogadták. S ép ez a tetszés biztosítja nagy irodalomtörténeti értékét, mert mindaz a nagy, elhatározó mozgalom, mely Bessenyeitől indult ki, *Agisával kezdődik.* S ebben határozódik meg tulajdonképen Agisnak értéke a magyar irodalomtörténet szempontjából. Nem mint dráma, nem mint költői alkotás; de mint nagy történeti értékkel bíró irodalmi jelenség, mint szerzőjének mégis legérdekesebb költői alkotása vizsgálandó és veendő szemügyre. Gottsched *Agis*ának sem hatása, sem nagyobb értéke, sem irodalomtörténeti érdeke nincs. A mi szempontunkból azonban vonzó már csak azért is, mert Bessenyei e tárgyat feldolgozva, történeti érdeket juttatott neki. És ép Bessenyei *Agis*ának ez a nagy irodalomtörténeti érdeke biztosít engem

arról, hogy olvasóim elkövetnek vizsgálódásaim további folyamán is, midőn az «Agis»-tárgynak egyéb feldolgozóit és műveiket tárgyalom.

LÁZÁR BÉLA.

MÉG NÉHANY SZÓ PÉCZELIRŐL.

Méltán meg lehet várnunk minden kritikustól, hogy ha már a megbírálandó munkára vonatkozó levéltári adatokat, egykorú kéziratokat és levelezéseket nem is nézi át, legalább magát a munkát olvassa el lelkiismeretesen. De ha még ezt sem teszi, ha saját fantáziájából vett eszméket állít azok ellenében, melyeket okiratokkal lehet bizonyítani, ha oly hiányzó dolgokról beszél, melyek a műben több lapon át tárgyaltatnak, ha oly fejezetet erőszakol a munkára, a milyen az illető könyvben nincs is, ha azt, a mit a szerző írt, másnak tulajdonítja: akkor írása nem csak kritikának, de még fölületes ismertetésnek sem válik be. Ilyen forma czikk jelent meg a Philologiai Közlöny múlt számában az én munkámról. Lássuk különben egyenkint állításait, hogy tisztában legyünk azoknak irányával és értékével.

Először is nevetségessé teszi Péczelit azért, mivel a magyar ruha mellett kardoskodott, s a tisztelt kritikus úr nem veszi észre, hogy e kijelentésével egész sereg múlt századi írót tesz nevetségessé, kik még Péczelinél is jobban sürgették a magyar ruhát. Szegény Görög és Kerekes, Virág és Gvadányi, Ányos és Berzsenyi stb. nevetségesek vagytok, mert a magyar ruha mellett harczoltatok! Sőt te is, kedves népem, nevetséges vagy; mert a házában szerteszét énekelted:

Ördög-e, bagoly-e, magyar-e kicsoda?
Tehénpaczal fején, nem tudni micsoda.
Tarka mint a szarka, nem más, hanem csoda,
Megszökne ha látná régi magyar Buda.

Bizony, nem ezek a nevetségesek, hanem azok, a kik nem tudják magokat beleképzelni a múlt századi viszonyokba s nem ismerik azoknak törekvéseit és czéljait. Felsorol ezután a czikkező úr egy sereg általános eszmét, melyekről azt állítja, hogy nincsenek bent könyvemben, pedig kettőt kivévén, mind bent vannak; persze különféle helyeken. Az a kettő, mely hiányzik, a tisztelt kritikus úrnak azon légből kapott állítása, hogy Péczeli Gellerttől tanulta el a bizalmat a hit erejében és hogy két év alatt 29 kötetet írt! Ám e két állítás közül egyik sem igaz. Először a hitben való bizalomra édes anyja és Varjas tanította, nem pedig Gellert; másodszor Péczeli két év alatt nem írt 29 kötetet, hanem

több kötetet és több két-három lapos füzetet, s ezeknek a száma 29. Nem igaz a tisztelt czikkező úr amaz állítása sem, hogy én az irodalom újjáteremtésének vezérférfiáúl Orczyt jelölöm ki. Én csak *tényeket*, megczáfolhatlan tényeket említek, t. i. hogy Orczy volt az *első kezdő*, és hogy Bessenyeit a többiek rovására túlságosan dicsérik. Ezek tények, s ezeket meg nem czáfolja a Beöthyre való hivatkozás. Azt mondja a tisztelt kritikus úr, hogy nem magyarázom meg, miért lett Péczeli író, s miért csatlakozott a francziás irányhoz. Igen is megmagyarázom Péczelinek levelei alapján, még pedig könyvem 6, 7, 10—18, 32—33 és 93—96. lapjain, melyeket a bíráló úr, úgy látszik, átlapozott.

Azt mondja továbbá a t. czikkíró, *hogy én fel sem vetettem a kérdést*, honnét van a két egymástól teljesen elütő jellem, Gvadányi és Péczeli között a meleg barátkozás? Igen szelid akarok lenni s csak azt mondom, hogy *ebből egy betű sem igaz.* A levelezés ismertetését én mindjárt azzal kezdem, hogy vázolom mindkettőnek politikai és hazafiúi nézeteit, idézem Gvadányi politikai hitvallásátk s eresem a kapcsot, mely őket összefűzé. Azután kijelölöm Péczelinek és Gvadányinak egymásra való hatását, kimutatom, miként kedveli meg Gvadányi a francziás, és Péczeli a népies irányt, s miben és hol nyilatkozik a kölcsönös hatás? *Ezt az ismertetést, habár több oldalra terjed, a biráló úr meg sem nézte, hanem rám fogja, hogy meg sem kisérlettem a vázolást!* A meséknek ismertetésénél azt írja, hogy Gyulai Gellert hatását is hangoztatja! *Nem vette észre, hogy ezt én állítom a 194. lapon s a Gyulai előadásairól kiadott íveken az én mondásom van szórul-szóra!* A Mindenes Gyűjtemény ismertetését igen gyöngének találja; pedig maga bevallja, hogy új adatok és egykorú levelek alapján mutatom ki az eddigi tévedéseket a lap keletkezésére és elterjedésére vonatkozólag. Kimutatom munkatársait, irányát, czélját, a kiadással járó nehézségeket stb.; de még is gyenge, mert nem szólok az egyes czikkek hatásáról! Nagyon naiv követelés. Mutassam ki egy oly lapnak hatását a társadalomra, melybe Péczeli saját bevallása szerint csak kezdők dolgoztak, s melynek a komáromiakon kívül még kilenczven előfizetője sem volt. A nehézségek daczára is megtettem ezt annyira, a mennyire a levéltári adatok kevés volta engedte. *Azt azonban, a mit a czikkező úr ír, hogy t. i. Péczeli egész haláláig folytatta a Gyűjteményt, csakugyan nem én írtam; mert én világosan megmondom, hogy a Gyűjtemény már 1790-ben megszünt, tehát nem folyt az 1792-ig.* A kilenczvenedik évtől kezdve csak ugyanoly nevű fordítások jelentek meg kötetekben, de a folyóirat már rég megszünt! Young éjszakáinál én azt állítom, hogy ez a magyar műpróza első kísérlete; a bíráló úr, a ki előbb oly fennen hivatkozott Beöthyre, megfeledkezik arról, hogy ez nem csak az én nézetem, hanem Toldyé, Beöthyé stb. is. Nem igaz az az állítása sem, hogy én a komá-

romi társaságnak és íróinak külön fejezetet szentelek. *Ilyen fejezet nincs is könyvemben!* Hanem szólok ezekről *Péczeli Vegyes Munkái* czímű fejezetben. A tudós társaságra vonatkozólag azóta új adataim is vannak, melyek megerősítik ítéletem helyességét.

Végül utolsó állítása, hogy munkám minden érdekessége mellett sem válik be monographiának, csak egyéni nézet lehet, melynek indokolását hiába keresem a terjengős bírálatban; különben is igen előkelő fővárosi lapok s több más kritikusom épen az ellenkezőjét állítják.

Budapest, 1889 decz. 30. Dr. Takáts Sándor,
kegyesrendi tanár.

HAZAI IRODALOM.

Győr színészete, I. rész 1849-ig. Irta dr. *Koltai Virgil*, Győr (év n.) 176 l. Ára 1 frt 20.

A vidéki magyar színészet történetével csak a legujabb időben kezdenek nálunk behatóbban foglalkozni. Egy pár csekélyebb terjedelmű és még csekélyebb értékű dolgozatot leszámítva, az idevágó első, könyvalakban megjelent színészettörténeti monographia: *Klestinszky Lászlótól* a Kassai magyar színészet története (Kassa 1878). Megjelenésétől napjainkig részint hírlapok hasábjain, részint városi monographiák keretén belül, részint könyvalakban, a debreczeni, kolozsvári (erdélyi), komáromi és nagyváradi magyar színészet multjáról terjedelem és használhatóság szempontjából egymástól eltérő munkákat írtak Géresi Kálm., Jakab Elek, id. Szinnyei József és Nagy Sándor. Ha megemlítjük még, hogy a Klestinszky László munkáját alig lehet komolyan venni, és a Szinnyeié csak 1837-ig tárgyalja a komáromi magyar színészet történetét, Géresi pedig Debreczen városa monographiájának keretén belül a részletekre ki nem terjeszkedhetett, Jakab Elek az erdélyi színészet külső történetét adja és a színészet beléletével behatóbban ép oly kevéssé foglalkozik, műsort ép úgy nem közöl, mint a váradi színészet írója: elmondhatjuk, hogy irodalmunk ez az ága eddig meglehetősen mostoha bánásmódban részesült. Nem akarom, hogy félreértsenek. Az utóbbi helyen említett négy munkát fogyatkozásaik mellett olyanoknak tartom, melyek levéltári kutatáson alapulván, teljes hitelű adatokat tartalmaznak s mint ilyenek becses műveltségtörténeti adalékul szolgálnak és igazán sikerrel használhatók, sőt egyike-másika élvezetes olvasmányt is képez. Ha az irodalomtörténetileg fontos és a magyar színészet fejlődése menetére jellegző részleteket nagyobb figyelemre méltatják, teljesség,

érték dolgában mindegyikök csak nyert volna. Nem túlozunk tehát, midőn 12 év munkásságának ezt az öt monographiát keveseljük még szám szerint is.

Örömmel olvastuk már hónapokkal ez előtt, hogy az aradi színészet története sajtó alatt van s Győr színészetéét készítik. Ama föntebb említett néhány munka 12 éven belül készült s íme egy év alatt egyszerre két újat is hirdetnek. Jele ez annak, hogy eme rég érzett hiányon most már segíteni akarnak. E hirdetett munkák közül az utóbbi látott előbb napvilágot s habár Koltai műve Győr színészete történetét nem tárgyalja a legújabb korig, mégis ez az I. Rész 1849 ig, kerek egy egészet képez és bízvást megjelenhetett önállóan.

Győr magyar színészete a Nemzeti Szinház megnyitásaig úgy szólván semmi jelentőséggel sem bír. Még csak másod rendű átmeneti állomáshelynek is alig mondható. A város polgársága német, de e polgárság jó módú, élvezetet hajhászó s így nem csoda, ha Győr, Pozsony és Sopron mellett, a német színészet legerősebb vára a Dunántúl. Mint megyei központ nem elég erős arra, hogy a magyar színészet számára helyet *követeljen* egy oly városban, melynek gazdag polgársága meg sem értené a magyar szót. A megye tehát nem nagyon erőlteti a dolgot. Hiszen még a központi magyar színészet iránt is inkább platonicus érzelmeket táplál és csengő ércz helyett szóvirágos fölterjesztésekkel támogatja a sinlődő magyar theatrum ügyét, a helyett, hogy a közel Fehérmegye példáján buzdulva, legalább akkor segélyezné némi rendszerességgel a magyar szinészetet, midőn éhező, kopott ruházatú apostolai a város falai közé tévednek. Jellemző adatúl hozzuk föl, hogy míg a székesfehérvári színtársulat el-el látogat még Pécsre, Veszprémbe, söt Zomborba és Szabadkára is, 1826-ig Győrbe nem megy (megfordúl ugyan itt is egy-egy vándorló társulat pl. a Kilényi Dávidé 1820 tavaszán és őszén, 1821 nyarán, 1824—25-ben a téli időre). De ha Győrmegye tekintetes KK. és RR.-ei komolyan veszik a magyar színészet ügyét, valóban misem kinálkozott inkább hazafias tettnek, mint egyesülni a Fehérmegye által kimerületig istápolt társulattal. Nyoma sincs annak, hogy Győrmegye ilyesmire csak gondolt volna. Közönynyel nézte, hogy Fehérmegye rendei 1825-től kezdve nem bírták tovább támogatni a magok erejéből a Székesfehérvárott működő, akkor egyik legkiválóbb magyar színtársulatot. Pedig Koltai fölemlíti, hogy 1820-ban a székesfehérvári társulat főigazgatója szintén kérte a győri szinházat bérbe — de hasztalanul. Szomorubban jellemző adat, hogy Győr városa 1822-ben maga szólítja föl Sopron városát, hogy ezután közösen tartsanak egy — német színtársulatot. (64. 66. l.)

Ime Győr színészetének jellemző vonásai: a német színészet hivatalos gyámolítása s a magyar színészet elhanyagolása; egyrészt

olyan társaséleti helyi viszonyok, melyek kedvezők a német színészetre; másrészt közöny még azok részéről is, a kik egyébként buzgó *szó*vivői a magyar színészet ügyének a fővárosban. Igy tart ez az állapot 1840-ig a magyar színészet rovására, mígnem ez időponttól kezdve a két színészet szerepet cserél Győrött. Az emelkedés folytonos és tetőpontját 1849-ben éri el, mely politikailag is kimagasló éve a huszonötös évekkel kezdődő reform-mozgalmaknak. Kicsinyben tehát csaknem ugyanaz, a mi a fővárosi magyar színészet küzdelmében jellemző. Helyi vonatkozások tekintetében mindamellett sok új, sok érdekes adatra bukkanhatni, a mi a kutató munkáját kellemessé teheti, de nem merjük mondani, hogy könnyűvé is. Győr régibb színészetének története nem sok új adattal gyarapíthatja a magyar színészet egyetemes történetét: ezzel előre tisztában lehetett szerzőnk, mielőtt műve megírásához hozzáfogott. Mindamellett munkára sarkalhatta az a szándék, hogy bemutassa, vajjon a magyar színészet egyetemes küzdelmében minő szerepet juttasson éppen Győr színészetének, mely kezdetben nagyon jelentéktelen volt, de később már arra tart igényt, hogy a Nemzeti Szinház előkészítő iskolája legyen. (114. l.)

E nagy ugrásnak rendkívül érdekes részletei lehetnek. E félszázad történetének megírása, valóban megérdemli a reája fordított fáradságot.

Az *Életképek* VI-ik kötetében*) «Győri freskók» cz. alatt olvasom a következőket: «Győr azon városaink egyike, mely hajdanta magyar volt, aztán megszűnt az lenni és most ismét azzá igyekszik lenni; mely visszamagyarosodási buzgalma annál inkább magasztalandó, mivel a jelenlegi lakosság legnagyobb része idegen földről ide szivárgott, neki zsírosodott elem» .... Minő különbség 1820 és 1846 közt! Egy ilyen fajtájú egykorú följegyzés elégséges arra, hogy az ambitiosus író előtt a kutatást kellemessé, magát minden fáradságra megedzetté tegye. Hiszen egy ily város magyar színészetének története a magyar műveltség történetének egyik legbecsesebb adalékává válik!

A vidéki városok színészetének multjáról írni látszólag könnyű munka, de csak látszólag. Mert ha nem keresi írója azt a kapcsolatot, melyet az egyetemes és a vidéki színészet történetében a kiszemelt városé elfoglal s megelégszik az időrendi adatok tisztába hozatalával, elmondhatjuk, hogy ez esetben is elég hasznos munkát végzett (főleg, ha adatai kifogástalan hitelűek), csakhogy a krónikás szerény színvonalán túl nem emelkedett. A ki például Győr színészetét írja meg, de nem kutatja föl a dunántúli színjátszó-társaság, a székesfehérvári színészet és későbben (1837 után) a Nemzeti Színház actáit vagy hozzá még mellőzi a rendelkezésére álló egykorú hírlapi adatokat, az úgy jár mint

*) 1846. évf. 654 l.

Koltai, a ki Győr szinészetéről szorgalmas egymásutánban összeállítja a levéltári adatokat, de nem képes tiszta képet nyujtani arról, hogy ezen kereten belül mekkora jelentőséget tulajdonítsunk Győr színészetének? A vidéki színészet története megíróinak az volna a föladatuk, hogy ne csak a kiszemelt város színészetével foglalkozzanak, hanem figyelemmel legyenek legalább a szomszédos vármegyék hasonló mozgalmaira; kutassák legalább annak a társulatnak egész multját, mely hozzájok bevetődött s fenmaradásához életerőt merített náluk is. Az igaz, hogy ez sok fáradtsággal, sok tanulmánynyal jár. A megírandó monographiának néha talán 20 sorához 20 napi fáradságos munka emléke füződik, melyről nem vesz tudomást a közönség, legfeljebb a szakértő fogja méltányolni. Csakhogy enélkül félmunkát végezünk: kutatásunk eredménye tisztán helyi érdekűvé lesz, a helyes perspectiva teljesen hiányzik és azt veszszük észre, hogy kronikát adtunk történet helyett, mert az összehasonlítás fontos momentuma figyelmen kívül hagyatott.

Általános szempontokból véve, ez Koltai művének egyik legnagyobb hiánya. Annyira helyi érdekű, hogy még legközelebbi szomszédairól sem vesz tudomást, az azokkal való összehasonlítást egészen mellőzi, miáltal lehetetlenné válik, hogy olvasója (nem az, a ki ismeri az érintkezéseket) helyes fogalmat alkothasson maga-magának, a Dunántúl többi városai mellett Győr színészetéről. Mindig csak helyi érdekű küzdelmet látunk; az olvasónak nincs mihez hozzámérni e küzdelem értékét. Vagy túlbecsüli majd jelentőségét vagy kicsinyelni fogja — a mi mindenképen baj, ha tiszta képet akarunk adni egy városnak kezdetben alig számot tevő, de később jelentékenyebb színészetéről. Koltai munkájának nem közönséges érdeme, hogy levéltári hiteles adatokon alapuló krónikát nyújt; de ez az előnye nem ellensúlyozza munkája azon nagy fogyatkozását, hogy a vidéki színészetnek történetét (főleg az őt közelebbről érdeklőét) nem ismeri, meg hogy adatainak teljessége érdekében még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy fölkutatná a fővárosi szépirodalmi sajtónak idevágó adatait. Hogy ez a tájékozatlanság hová viszi őt, egy pár jellemző adattal fogom támogatni.

A 76. lapon így ír: «Az 1834-ik év októberhavában Komlóssy társulata is szerepelt, ezt novemberben Baky Gábor csekély erejű és készületű társulata váltotta föl» ... alább: «A dunántúli Játszó-Társaság Komlóssy igazgatása alatt már egészen más társulat volt s okt. 16-án búcsújátékúl adta Gr. Benyovszky és Rontó Pált.» Most mit cselekszik Koltai, hogy jellemezze a Komlóssy *győri* társulatát? Idézi Déryné Naplójának azon részeit, melyekkel Déryné Komlóssynak *kassai* társulatát magasztalja! Ez egy kissé nagyon kényelmes eljárás, pedig ha Koltai tudná, hogy a Honművész elég terjedelmes színi tudósításokat közölt ezen évfolyamában is a győri

színészetről, bizonyára nem idézte volna Déryné Naplója említett helyét. Nézze csak meg a Honművész idevágó számait (1834 IV. évn. 81., 83. és 85. sz.), milyen részletesen szólnak ezek az 1834. évi októberi előadásokról, s mennyire más véleményen van a győri kritikus Komlóssy felől, mint Koltai — egy rosszúl alkalmazott idézet alapján. «Komlóssy társulatáról ezen rövid idő alatt — írják Győrből — általában elmondhatjuk, hogy *benne nem igen kitünő az előre haladás* s azt hinni láttatik, hogy a publikum ő neki sokkal, de ő ennek semmivel sem tartozik. *Jeles fiatal tagjait*, u. m. Lászlót, Szakátsit, L. Rozát [1]) és M. Lujzát [2]) *igen sajnáljuk, mert gondos kéz alatt a magyar színészet kedves tagjaivá válhatnának.* Ritka az, ki önmagától bár mennyi szorgalom után is a tökéletesség pontjára juthasson; a fiatalnak és kezdőnek vezér és útmutató kell, *azt pedig, hogy ezen társaságnak előkelőbb és öregebb tagjai a fiatalokat akár actióra, akár a színen állásra itt létök alatt tanították volna, éppen nem tapasztaltuk.*» Megengedi Koltai, hogy ez nem hangzik úgy, mintha dicséret volna. És úgy látszik, hogy Komlóssy nem is igen érdemelte meg a dicséretet győri szereplésééért. Nézzük csak mit adott elő: okt. 2. *Szapáry Péter;* okt. 4. *A törvény szava a népszava* (Kotzebue); oct. 5. *A két Andorváry* (Kotzebue-Láng); oct. 6. *Tigris Róbert;* oct. 7. *Az árkádiai menyasszony;* okt. 9. *A szerelem diadalma* (eredeti: Csipákytól); okt. 11. *Hamlet;* okt. 12. *Mátyás diák;* oct. 14-én utoljára *A negyven rabló* és 16-án még egyszer utoljára: *A dijoni bolondok háza.* Ez utóbbi darab kitüzése csak csalétek lehetett, mert a győri tudosító ezt írta: «előre örültünk ezen kedvelt darabnak látására, de örömünk kellemetlenségre változék, midőn *a nélkül, hogy okáról csak egy szóval is értesíttettünk volna, a régi gr. Benyovszkyt kelle látnunk*». Bármit mondjon Koltai, de Komlóssynak ez az eljárása nem volt tisztességes Győrött. Aztán a műsora miből állt, Hamletet kivéve? A láda fenekéről elószedett óságokból, de a melyek sok személyű darabok lévén, nagyon kecsogtetők voltak a közönségre. Ez a jó közönség rendesen csak utólag vette észre, hogy a színlap kiírt személyei közül a valóságban ⅓-ad nem is fordult elő. A győri tudósító ezt méltán fölpanaszolja Komlóssynak. Koltainak kár volt ezt a tudósítást teljesen mellőzni. Milyen érdekes vonás ez a vidéki magyar színészet életéből, melyben a szép dolgok mellett nem egy rútra is akadhatni. Továbbá milyen ügyes jellemzéseket állíthatott volna össze e beszédes tudósításokból pl. Czelesztin színi egyéniségéről, magáról Komlóssyról, meg a pályájok kezdetén álló Lászlóról, Laborfalvy Rózáról és Magda Lujzáról, — a helyett, hogy

[1]) Laborfalvy Rózát érti.

[2]) Magda Lujzát, a későbbi Hubenay Ferencznét érti.

már mások által elmondott s Győr színészetéhez alig tartozó, azt alig jellemző általánosságokat hozzon föl, mint azt a 95—98. lapon teszi. Az igaz, hogy amaz a fáradságosabb fele a munkának, de elhanyagolása a mű eredetiségének és értékének rovására fog történni. Föltételezzük egyébként azt a lehetőséget, hogy Koltai nem akart hitelt adni a győri tudósítónak — Déryné adatai mellett. De hiszen Komlóssynak 1834 augusztusi szerepléséről a Honművész 69-ik számában egy másik tudósítást talált volna Pápáról, mely tanulságos összehasonlításul kinálkozott a 93-ik számbeli kassai tudósítással egyetemben. Ennek az írója a győri tudósító ellenében védelmébe vévén Komlóssyt, a Pápáról írott tudosításra azt jegyzi meg, hogy annál becsületesebbet nem olvasott. A győri tudósító nem maradt adósa a kassainak (96. sz.) s ügyesen replikál a 93. és 97. számokban fölhozott vádakra s azt a nem kevésbbé fontos megjegyzést koczkáztatja, hogy *Komlóssynak kassai társulata annyiban jobb lehet a Győrött szereplőnél, a mennyiben az új és jó tagokkal szaporodott*, mint pl. Déryné, Szákfi, Szőke, Szőkéné, a kik Győrött nem voltak, s a gyengébb tagoktól megvált, ezek pedig ott voltak Győrött (V. ö. Hm. 1835 I. évn. 151. lap.)

Lám, ha Koltai figyelemmel kiséri a Honművész tudósításait, mennyivel sikerültebb rajzot készíthetne Komlóssy győri szerepléséről és ez esetben aligha írja ki Déryné jellemzését a kassai színészetről — a győri társulat javára. Időben és személyekre nézve ily tévedés a felületesség következménye. De menjünk tovább. Koltai a Baky-féle társulatot «csekély erejűnek és készületűnek» tartja. Mi okból? Nem mondja. Nézzük csak meg ismét, mit mond a Honművész a Kis-Kunság pártfogása alatt lévő társulatról, melynek győri működését nagy figyelemmel kiséri (v. ö. 1834. évf. 767, 775—76, 783, 806 és 829—30 ll.). «Noha ezen társaság — írja a régi tudósító — mívelt publicumunk előtt igen soknak hiányával volt és a tagok (kivált Szaplonczainak és nejének elköltözésökkel) nagyobbadán részint kezdők, részint színi haladásuknak még csak középpontján állók; *mégis a köztük uralkodó pontosság, mindenben a legszorosabb rendtartás, erkölcsi megkülönböztetés által előttünk magát ez a társaság egészen megkedvelteté*» elannyira, hogy a városi tanács a színházat ezen társulatnak ingyen fölajánlotta. És mit tett Baky társulata e kecsegtető ajánlatra? «Dicséretére legyen mondva e társ. igazgatóságának — írja a tudósító, — hogy *erőtlenségét jól tudván, becsülete fentartása végett a nyilvános hasznot* — minekutána nézőjük minden előadásokban még önmegelégedésökön is túl valának — *eleresztvén, ezen felette megkülönböztető kedvezést csak azon esetben fogadta el, ha a társaságot a publicum műveltségéhez alkalmazott jó tagokkal hova hamarább elláthatja.*» Miután ez nem sikerült, Komáromba mentek addig, «míg e társaság ereje publicumunk kivánságaival mérkőzhetik». Vajjon egy

ilymódon jellemzett, egy ilyen önzetlen törekvésű — mégha kezdő-társaság is, megérdemelte-e Koltai részéről azt a rövid elbánást? Ha «csekély erejű és készületű» volt, vajjon nem volt-e nem egy oly kiváló (s a Honművész tudósításaiban eléggé részletezett) jó tulajdonsága, mely a hangsúlyozást megérdemelné? Aztán a műsora: *Farkas a tündérsziklán*; — *A kísérő fehér szüz*; — *Bátory Mária*; — *Vanda*; — *Ilka*; — *Száz arany egy csókért*; — *Vallástétel*; — nem volt-e legalább oly jó mint a Komlóssy társulatáé, mely nagy erejű és készületű volt Győrött, mint Koltai hiszi!

Fölületes eljárása következményének tulajdonítjuk azt is, hogy pl. Komlóssynak 1835. évi szept. 30-ától október végeig tartó győri szerepléséről mitsem említ könyvében, pedig a Honművész (a 82, 84, 86 és 87. számokban) elég részletességgel emlékezik meg a hosszú czímű «Túl a Dunai és Kassai dal- és színésztársaság» előadásairól, melyek hogy Győrött októberen túlig nem terjedtek, onnan következtethetjük, mivel Komlóssy társasága november 1-én már Kassán játszott.*) De nem részletezünk tovább e kérdésnél. Csupán azt akartuk bebizonyítani egy esetnél, hogy mily nagy hátrányára vált Koltai munkájának a Honművész teljes mellőzése. Irodalmi értékkel nem bírnak a Hm. színi tudósításai, de igazat kell adnunk Garay Jánosnak, a ki egyik polemiájában azt mondotta, hogy a Hm. tudósításai nélkül majdan nem lehet megírni a magyar színészet történetét. Sajnos, hogy ezt még egy félszázaddal későbben ismételgetni kell.

Garaynak ezt az állítását ki kell bővítenünk azzal, hogy még a német színészet magyarországi történeténél sem lehet mellőzni a Hm. színi tudósításait.

Koltai könyve nemcsak a győri magyar, de a győri német színészettel is elég bőven foglalkozik. És ezt helyesen cselekszi. A német színészet helyi viszonyainak ismerete nélkül alig volna megérthető a magyar színészet térfoglalása, alig mérlegelhető annak a jelentősége. Természetesen szükséges volna a város nemzetiségi viszonyait, ezek átalakulását az idők folyamán, legalább mint a festmény hátterét kiszínezni. Csak így értenők meg a magyar színészet culturalis jelentőségét Győrött. A magyar és német színészet helyi küzdelme egymás mellett

*) Megemlitjük, hogy a Komlóssy társulata 1832-ben is megfordult Győrött, mint azt a következő Emlékkönyv is bizonyítja. «Az 1832-dik Esztendő Boldogasszony hava első napjától fogva előadott Játékdarabok nevei Fejérváron, Kaposváron, Zalaegerszeghen, Szombathelyen, Veszprémben, Keszthelyen, Komáromban, Füreden, *Győrben*, Pozsonyban január 13—febr. 27-ig 1833.» — Koltai szerint 1832-ben nem volt Győrött magyar színtársulat. (V. ö. 165. l.)

tárgyalva némileg pótolja ezt a hiányt. Szükséges azonban, hogy e küzdelmet minden jelentősebb momentumában tárgyaljuk. Kár, hogy Koltai nem vett annyi fáradságot, hogy fölkutassa azt az egy pár reánk maradt jellemzőbb hírlapi tudósítást, mely e küzdelem rajzának elmosódó körvonalai közül legalább egyet-mást jobban megvilágít.

Kilényi Dávid 1819-ben merész vállalatba fogott. Sorra vette ez év nyarán Pozsonyt, Sopront s bár mind a két helyen rendesen jó német társulatok működtek (Bécs közelsége sokat tett), mégis nemcsak e két helyütt, hanem «más több helyeken is megkülömböztetett szívességgel fogadtatott». A következő év tavaszán Győrött találjuk s a kedvező fogadtatás az 1820. évi okt.—decz. évnegyedre visszaédesgeti őt oda. «A játszás igaz bizonysága lett a hazafiúi nemes érzésnek, *mert a városnak minden lakosi egyaránt kívántak részt venni ezen nemzeti mulatságban* .... Az első előadás után naponkint jobban szaporodott a nézők száma. Ez világosan megmutatja, *hogy ns. Győr városának lakosi is érzik magokban a nemzeti méltóságot és az anyai nyelv édességét a közmulatságokban is kóstolgatják*».*) Hát nem jellemző-e a német ajkú lakosságra ez a nehány megjegyzés? Ezek alapján nem tehetünk-e szemrehányást a hivatalos Győrnek, mely távol állott a nemzeti iránytól, pedig — e tudósítás szerint — maga a polgárság eziránt hajlandóságot mutatott? Nem bizonyítja-e ez Győrmegye közönyét, midőn a jóindulatot észrevehetné, czéljaira kizsákmányolhatná, — de e helyett nyugodt phlegmával nézi a Theater-Verein gyakorlati működését és csak 1840-ben gondol egy részvényes biztosító társaságra, mely kezességet vállaljon egy magyar társaság mellett? Nem csoda, ha a város polgársága oly soká a nemzetinek csak a *kóstolgatása* mellett maradt, lakmározni azonban a német Thaliához járt! Aztán talán a város polgárságát nem is lehet oly nagy mértékben vádolni? A «Győri freskók» írója ezt mondja 1846-ban az Életképekben: «Színház egész éven át van, nyáron németek, télen magyarok kergetvén benne a művészetet. *A német színészetet, mely undorodásig aljas bohózatokat adott ittlétem alatt, főkép a zsidóság tartja s élelmezi ki.*» (VI. kötet 689. lap.) Vajjon ez az adat nem világítja-e meg új oldalról a német színészet kérdését Győrött 1846-ban?

Nem kevésbbé jellemző, de a felhozottakkal egyetemben Koltai által szintén nem ismert adat, hogy a győri német színészet már a 30-as években azáltal törekedett helyzetét kedvezőbbé tenni, hogy a magyar irodalom drámai termékeinek német nyelvű előadásával hizelegni akart az ébredező nemzeti iránynak. 1835 julius 2-án ugyanis a Weidinger-féle német színtársulat előadta valami *Pácsics* nevű nyug. kapitány fordításában *A lelkes magyar leányt*. «*A nemzetihez vonzódás*

*) Haza és Külf. Tud. 1820. II. 46. sz.

írja a Honművész 1835. 57. sz.) *tán akaratja ellen is a közönségnek, kimutatá magát e játéknál* .... Az igazgató s kivált a fordító úrnak nem lehet köszönetet nem mondani e vállalatáért. Az elsőnek, hogy e szokatlan új darabot betanultatá, a másiknak, hogy egy magyar műnek igen szerencsés átfordításával litteraturánknak egy kis növényét némileg a külföldibe ültetni igyekezék.» Hihetőleg az elért siker vitte reá Pácsicsot, hogy a Dárdai házat is németre fordítsa. Előadták-e Győrött, nem tudjuk. Koltai nem vet ügyet arra, hogy a német műsor magyar vonatkozású dolgait fölkutassa.

Ime néhány jellemző adata e küzdelemnek. Csak az egykorú hírlapokban kellett volna az írónak szorgalmasan kutatgatni. Mindegyik azt mutatja, hogy a nemzeti iránti vonzódás meg volt a közönségben s még az idegen társulat is hizelegni kezd a nemzeti iránynak, mert inogni érzi maga alatt a biztosnak hitt talajt.

A helyzetet tehát egyoldalúan világítja meg Koltai, midőn a német színészetnek jobbadán csak időrendjét adja s a *Vaterland*on meg a *Hazánk*-on kívűl nem veszi figyelembe a fővárosi sajtó tudósításait. Szerettük volna, ha e két lap kritikai irányával behatóbban foglalkozik. Úgy látszik maga is gondolt ennek a szükségére, de amit ad, az nem alkot teljes egészet a színi-kritika állapotáról Győrött. Minél több részletet nyújt, annál helyesebb fogalmat alkothattunk volna arról, vajjon miféle nevelője volt a győri színészetnek a helyi színikritika. Művének ez a része becses adalékát képezhetné a magyarországi színi-kritika általános történetének. De egyebütt is fukarkodik a részletekkel. A *Theater-Verein*ről eleget beszél, de elfelejti megismertetni szervezetét, alapszabályait, pedig innen tudnók meg: milyen mély gyökeret vert a német színészet a győri közönség szívében? Fenállásának időtartama szintén lényeges tudnivaló volna. De viszont Koltai dicséretére legyen mondva, hogy a magyar színészetet meghonosító társaság szabályait a Függelékben szószerint közli, a mivel a magyar színészet egyetemes történetét egy igazán becses okmánynyal gazdagította.

Az anyag bősége teszi-e, vagy az adatok könnyebb hozzáférhetősége, de tény, hogy Koltai műve az 1840-el kezdődő korszaktól élénkebbé, tartalmasabbá válik. A német színészetnek egész az arczátlanságig menő vergődéséről, hetvenkedéséről, a magyar színészet fokozódó sikereiről ügyesen összeállított képet ad (VII. fej.) és az utolsó fejezet összefoglalása is egészen jó dolog befejezésnek. Itt is szerettük volna, ha a győri tízek társulatáról, a puszta emlegetésen felül elmondana egy-két lényeges adatot. Részünkről ennek fejében szivesen elengedtük volna azt az általánosságban tartott elmélkedést erről a thémáról: hogy kezdettől fogva a soknyelvűség volt átka hazánknak. Győrre nézve inkább helyén való volt volna arról elmélkedni: hogyan lett magyar városból

németté s hogyan törekedett visszamagyarosodni! A «Győri freskók», cz. elmefuttatásban nem egy idevágó adat van.

Az utolsó fejezetről beszélvén, akaratlanul az a kérdés merülhet föl, vajjon az I. fejezetről miért nem szóltunk? Szándékkal hagytuk a legvégére. Midőn Győr színészete történetét a kezünkbe kaptuk, örömmel fogtunk az I-ső fejezet elolvasásához. Végre valahára egy vidéki város színészete történetében fölvéve találjuk az iskolai drámát! A munka írója tanár s hozzá egyházi férfiú, tehát egészen illetékes e kérdéshez hozzászólani s bizonyára alapos előkészültséggel fogott thémája feldolgozásához. Végre tehát részleteket kapunk Ipolyi, Beőthy és dr. Nagy Sándor általánosságokban tartott dolgozataik után. Időközben megjelent Weiser Frigyesnek nagy szorgalommal készült anyaggyűjteménye a magyarországi iskolákról, melynek egyik kötete tömérdek adatot tartalmaz az eljátszott iskolai drámák idejéről, helyéről, módjáról, hatásáról, tárgyáról (Literæ authenticæ, exhibentes origines scholarum Hungariæ etc. Fasciculus tertius, pars prima). Mennyi alkalom összehasonlításra, rendezerezésre, a kérdés tisztázására — már helyi érdekből is, mely e kérdésnél nagyon lényeges. Győrött 1630 óta jezsuiták tanítanak. Alig hihető, hogy itt ne űznék nagyban az iskolai drámát legalább oly buzgalommal, mint a szomszédos Komáromban, melynek iskolai színjátékairól Magyari Szulpicz a Komáromi Lapokban (1883. 6—12. sz.) hoszszabb ismertetését közöl. Koltai a következő megjegyzéssel óhajtja kiváncsi olvasóit kielégíteni: «a győri jezsuita intézetben is *bizonnyára (!!)* voltak drámai előadások, de az *évkönyvek elveszvén vagy ismeretlen helyre kerülvén*, az előadásokról s az előadott darabokról csak annyit tudunk, a mennyi a következő adatokból meríthető volt» (7. l.). Nézzük csak, hogyan világítja meg Koltai a győri iskolai drámák kérdését. Elősorolja a Győrben nyomatott (!) és az ugyanott játszott iskolai drámákat. Ezen utóbbiak közül már Szinnyei fölemlíti, mint Győrött előadott iskolai drámákat: *Jekoniást*, *Semiramist*, *Heraldus* és *Ericust* meg *Abdolonimust* (Irod. tört. Bpest 1876. — 35 és 39—40. l.). Faludi *Constantinusát*, a *Castrum Ignorantiae Expugnatum*ot és a *Megsértődött ártatlanság*ot azért hozza föl Koltai, mert azok — Győrött kerültek ki a sajtó alól A másodikról csak annyit tud, hogy előadták Komáromban 1730-ban. A másik kettőről még ennyit sem. Megemlékezik ugyan még egy *Tamerlán* cz. és 1761-ben Győrött megjelent iskolai drámáról, melyet a — pápai deákság adott elő. Elmondja e három utóbbinak, Heraldus és Ericusnak, meg Abdolonimusnak tárgyát s így fejezi be szavait: «Ily tartalmúak *voltak* ez iskolai drámák, melyekben a főszereplők az iskola kiválóbb tanulói *voltak*, de mellékszereplők is lehető nagy számmal *voltak*, tömegek, csoportok, hogy lehetőleg soknak jusson a szerencse a színpadon felléphetni.» Beszél aztán a mæcenások bőkezűségéről és azt — komáromi

példával magyarázza. Valóban nem értjük Koltait! Ha munkájába illőnek találta a Győrött *nyomtatott*, a Komáromban és Pápán *előadott* iskolai drámák nyomán elmondani azt, a mi az I-ső fejezet ezen czímét *Iskolai drámák Győrött* igazolná, miért nem vett inkább annyi fáradságot, hogy a Weiser-féle munka nyomán legalább az iskolai drámát érdeklőleg egy általánosabb érdekű s bizonyára tudományos értékkel bíró fejtegetésbe bocsátkoznék, és ne csak a már elmondottakat ismételgetné, hanem előbbre vinné egypár lépéssel e kérdés tisztázását vagy legalább azt az eszmét pendítené meg: vajjon honnan van az, hogy a jezsuita rendháznak 1802 óta győri örökösei, a benczések, miért nem léptek elődeik nyomdokába ezen a téren is? Nem tudjuk, vajjon a benczések korából szintén elvesztek-e vagy máshova kerültek az idevágó évkönyvek, csak az bizonyos, hogy létezésöknek nyomát sem árulja el Koltai. De még egy dolog bizonyos és ez az, hogy Koltai az 1773 utáni kort ép oly kevés szorgalommal kutatta át, mint az előbbit. «Hogy a győri növendékpapok is tartottak színi előadásokat a mult század végén — írja Koltai — arról biztos tudomásunk van.» Lássuk csak mily ingadozó e biztos tudomása. Állítása támogatására idézi a *Magyar Hirmondó* egyik 1792-ik évi tudósítását, — de semmit sem tud egy ennél előbbiről és sokkal fontosabbról. A *Magyar Kurir* 1791. évi folyama febr. 27-éről keltezett győri levelet közöl, mely szerint a győri növendékpapok «felső tanuló palotájában» az *Öreg fösvény Zsugori Máté* czímű 3 felvonásos darabot adták elő «nagy elevenséggel». Ugyanaz a levélíró így folytatja: «Mélt. győri püspök úrnak és ftiszt. *Somogyi Leopold* győri kanonok és a nevendékház elöljáró urának bőv adakozása itten köszönettel ismeretes, a *kiknek költségéből építtetett föl a több esztendőkig tartandó alkotvány, hogy ezen, édes Hazánk egyik szüleménye minden félbeszakadás nélkül esztendőnkint gyakoroltasson.*» Ami azt jelenti, hogy a győri növendékpapoknak állandó házi színpadjuk épült, azon határozott czélzattal, hogy azon évenkint előadásokat tartsanak. Ime mily becses adat összehasonlításra a jezsuiták előadásaival szemben. Volt-e azoknak is állandó színpadjuk? Mikor, mit játszottak, kik előtt, magyarul-e vagy latinul? Az bizonyos, hogy a jezsuita drámák túlnyomó része idegen nyelvű. Ezt az elveszett évkönyvek daczára — Győrre nézve épúgy föltehetjük. Mennyivel egészségesebb irányt jelez ez az új intézmény, melynek látásán így kiált föl a győri levelező 1791-ből: «bárcsak immár *hazai nyelvünkön nyilván való helyeken is* víg- és szomorú-játékokat szemlélhetnénk!» Még helyi érdekből is említésre érdemes megjegyzés maradt reánk e tudósításban. «A mi a mesének erkölcsét Aristoteles rende szerint illeti, hogy a *jelen lévő időkhöz légyen szabva*, szépen megtartotta a fösvény Zsugori Máté, holott a kéregető koldusok előtt, áldotta II. József császárnak hamvait a béhozott «Armen-Institutumért», *de meg hurogatott nem tudom kiket,*

hogy a koldusok a templom ajtai előtt, utczákon, udvarokban szüntelen alkalmatlankodnának. Dicsérte Buda városát, hogy az újságban kihirdetteti, mennyi jött be, mennyi osztogattatott föl és így ki-ki magában elarányozhatja, mennyit kellessék a következendő kéregetőknek adni» ... Vajjon nem úgy hiszi-e Koltai, hogy egy ily adat jellemzőbb a győri iskolai drámák történetében, mint az ott elő sem adott drámák tartalmáé? Nem jellemzőbb-e a győri előadásokra e levél azon megjegyzése «legszebben illett Zsugorinak *Lehel módjára készült bajnoki öltözete* midőn a Martziussal küzködött» vagy, hogy a Télnek «*pillongó jeges bajusza volt és szakálla*» — mint az általa idézett *komáromi* pompa ? !

Koltai megelégszik a Hirmondó jelentéktelen adatával s a miről egyébként tudomással kellene bírnia (a Hirmondó is a kispapok «maguk theatrumáról» beszél), a győri kispapok állandó házi színpadját nem említi föl. Pedig az állandóságra irányuló jó szándék aligha semmisülhetett meg egyhamar vagy éppen azonnal; de ha megsemmisült, nagyon érdemes volna megtudni ennek bizonyára mélyreható okait.

Hogy mily fölületességgel kutatta ezt a kérdést Koltai, az az adatunk is bizonyítja, hogy az *academiai ifjuság* 1820-ban *Szökevény* czímmel egy színdarabot adott elő a király születése napján. És hogy ez nem afféle véletlenül összeverődött előadás lehetett, sejtelmünket egy 1824-ből ránk maradt tudósítás támogatja, mely szerint «*Győr visszavétele* ezen nevezet alatt — írja a tudósító — a győri academicusok *már 3 esztendő előtt* vitézi játékokat adtak elő. A közmegkedvelés azt vitte végbe, hogy az idén Szt. Mártonban is előadatnék a declamatiókban való gyakorlásul» . . . . .

De sietünk befejezni hosszúra nyúlt ismertetésünket. Még csak e fejezet záradékát jegyezzük ide: «Ime! csak ez egy-két adatból is látjuk, hogy növendékpapjaink abban az időben, midőn a magyar Thalia csak vándorolt, tanulmányaikból fenmaradt idejüket annak a gyámolítására fordították. . . . .» Ezt a gyámolítást sehogy sem látjuk K. munkája ezen fejezetében az ő szószerint vehető egy-két adata alapján. De igenis látnók, ha a papnövelde állandó színpadjáról tudna részleteket mondani, ha az academiai ifjúság színi előadásainak rendszerességével megismertetne, ha párhuzamosan tárgyalná e műkedvelő előadásokat a magyar színészet szereplésével és kimutatná, hogy a kath. papság eme szervezett intézménye évenkint mikor és hány ízben adott alkalmat Győr idegen ajkú közönségének azon tény megitélésére, hogy a magyar szó is kedvesen hangzik a színpad deszkáin. Továbbá, ha a régi, jezsuita-korbeli drámák meg az 1773 után jövő kor iskolai drámái közti lényeges különbséget kiemelné. azt mutatván ki, hogy amaz miként hatott inkább az írókra és előadókra, emez meg inkább a közönségre, akkor megértenők a gyámolítást, megértenők azt, hogy miként készítette elő a visszamagyarosodás

talaját a kath. papság és tanuló ifjúsága. De ezeknek hiánya miatt csak egy zavaros kép áll előttünk, melynek nincsen középpontja, alakjai el vannak rajzolva, háttere elmosódott és lehetetlenné teszi a főcselekmény plastikus kidomborodását.

Koltai munkájának legnagyobb érdeme, hogy Győr színészetéről eléggé teljes, eléggé megbízható időrendi adatokat kutatott föl. A vége felé élénk, kellemes olvasmányt képez. De tudományos értékét nem emeli, hogy a nyomtatásban megjelent, tehát könnyen hozzáférhető adatokat nem kutatta föl; hogy önállóságra nem törekszik, hogy a részletezés elől általánosságokkal tér ki, és adatait többszörösen ismételgeti. Az I-ső fejezetén legjobban meglátszik, hogy beható előtanulmány nélkül fogott hozzá munkájához. Őszintén óhajtjuk, hogy műve II. része, legalább az I-ső rész utolsó fejezeteinek képezze méltó folytatását.

Bayer József.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die Anfänge der ernsten bürgerlichen Dichtung des XVIII. Jahrhunderts von *W. Wetz.* I. Band, I. Abth. Worms, 1885.

A drámai középfaj keletkezését legérdekesebb és legtanulságosabb a francziáknál, a modern szinpad uralkodóinál szemlélnünk. Szinte lépésről lépésre, csirájától teljes virágzásáig, kísérhetjük fejlődését és minden kis győzelme, minden arasznyi hódítása jelentőssé vált, oly jelentőssé, mint sehol másutt, sem Angliában, sem Németországban. Hisz a mi a drámát e két országban támogatta és sikerre segítette, hogy t. i. a classicus tragédiát, ez idegen, importált terméket, ki akarta szorítani, ép az Francziaországban diadalra jutásának egyik legnagyobb akadálya volt. Francziaországban a classicus tragédia igazán nemzeti termék, a talaj, melyben termett, a levegő, mely táplálta, a nap, mely érlelte, mind nemzeti volt, s míg másutt csak mesterségesen kultivált exoticus növény, itt még hibáival is szilárdan a nemzeti földben gyökerezik. Azért bámulatosan szívós élete van. A franczia forradalom vihara, mely annyi erős fát gyökerestül kitépett, a rothadt, egy évszázad óta haldokló szűette classicismuson kiméletesen siklik át. A classicus tragédia a XVII. század vége felé beteg, az irodalomnak már terhére van. Ellenségeinek száma folyton növekszik. De oly egészségesnek látszik, régi tekintélye oly nagy, a megszokottság oly erősen támogatja, hogy sikertelenül törnek rá. Csak kerülő úton, a vígjáték félrevezető lobogója alatt, tudják végre meglepni, bár le nem győzni. A komédia ugyanis Molière utódainál mindinkább átalakúl és mind tudatosabbá válik az a czélzata, hogy a

tragédiát helyettesítse. Különösen Destouches és Nivelle de la Chaussée nevei jelzik a komédia ezen komolylyá válását. Ez utóbbinak darabjaiban hiába keresünk már komikumot. A mit ő ír, az egészen új műfaj, melynek egyenes törekvése, hogy a tragédia helyét elfoglalja.

A komédiának ezen a komoly dráma felé való evolutiójával újabban két figyelemre méltó dolgozat foglalkozott: az egyik Wetz fentnevezett munkája, a másik C. Lanson *Nivelle de la Chaussée et la comédie larmoyante* cz. műve. Ezúttal Wetz munkáját akarom röviden ismertetni, Lanson művét egy következő alkalomra hagyván.

Wetz dolgozata egy nagyobb szabású műnek első része. Tervbe vette a polgárinak nevezett múlt századi egész irodalom történetének megírását, a drámának Destouchestól Diderotig való fejlődését, valamint Marivaux s Richardson családi regényeit is fogja tárgyalni.

Eddig azonban tudtommal csak az első kötet jelent meg, mely egy általános, áttekintő részen kívül specialisan Destouchessal foglalkozik. A dolgozat komoly tanulmányra, alapos tárgyismeretre vall, de a szerző nem uralkodik eléggé az adatok tömegén, tárgyalása kissé kúszált, sokszor mintegy elvész a részletekben s kimerítő jellemzésre törekedvén, halmozza a vonásokat, de nem tud bennök eléggé válogatni s a jellemző vonásokat kiemelni s rendezni. Sokat tanulhatni a munkából, de nehéz belőle világos, teljes képet nyerni.

Az első szakasz a fejlődés menetét vázolja. A classicismus hanyatlásával a költészet kezd nemzetibb, népiesebb, democraticusabb lenni. Elhagyja az udvar légkörét és új tárgyakkal, új formákat keres. A polgári világ lép előtérbe; kezdik komolyan venni, nem tréfa tárgya többé. A heroikus regény és heroikus tragédia helyett a családi regény és az érzékeny dráma válnak uralkodó műfajokká. A classicus szabályszerűséget és eleganicziát szabadabb, elevenebb pezsgés váltja fel. Az átmenet persze csak lassanként történik. Megszokott gondolkodásmódot nem vethetni le, mint egy elfakult ruhát. Hiába hoznak új személyeket, új viszonyokat szinpadra, a változás csak külsőleges; a benső világ classicus jellege, a szenvedélyek conventionális rajza, az emberek felfogása a régi. Hosszú idő kell még ahhoz, hogy megtalálják, a mit keresnek: több természetességet és élethűséget.

A kezdő átalakulás legfontosabb mozzanatai a *moralizálás* és a *polgári elemnek a komoly* tárgyalásba való bevonása, különösen a regényben és vígjátékban. Ez utóbbi szemlátomást komolyabbá válik. A jellemvígjáték mindinkább családi drámává fejlődik. La Chaussée darabjaiban már csak elvétve találni egy-egy víg jelenetet vagy komikus vonást: mese, jellemek, összeütközések és tendenczia, minden komoly drámai. A mindent elárasztó érzékenységgel együtt lépten-nyomon feltolakodik a tanító moralizálás. Az egész *mese* szövése arra való, hogy valamely

erkölcsi igazságot kellő világításba helyezzen, a *személyek* gyakran csak moralis eszmék megtestesítői, a mennyiben cselekvéseiket nem a lelki indulat, hanem moralis reflexiók határozzák meg, és végre a *dialogusban* is csak úgy hemzsegnek az oktató, erkölcstanító fejtegetések. A költészetnek, úgy látszik, már csak egy feladata van: az erkölcsök javítása. De akármily elütő legyen az új productum Molière vígjátékától, — nem tekintve a túlságos érzékenységet, — mégis emennek egyenes továbbfejlődése. Az összefüggés szálainak kimutatása a könyv második részében történik. Egy külön fejezet tárgyalja a Molièrei vígjátékot, a későbbi vígjátékra való tekintettel, és azután Destouchesra tér át, mint a ki az átváltoztatás első stádiumának képviselője. Rövid életrajz után egyenkint és csoportokba foglalva fejtegeti Destouches darabjait.

Molière komédiái lényegükben vígjátékok, mivel alapjuk a komikum és czéljuk első sorban a megnevettetés. Molière még a legkomolyabb, igazán drámai problemákat (Tartuffe, Misanthrope) is víg oldalukról mutatja be; oly kellemes burkolattal veszi körül a keserű magot, hogy csak az veszi észre, a ki közelebbről megnézi. De a keserű mag azért megvan. Darabjainak nem egyszer oly sötét a háttere, a cselekvény alapja oly kevéssé tréfás, hogy Molière valóban a «legtragikusabb komikus». Némely hőse csaknem tragikus vaksággal van sújtva, mely, igaz, komikus helyzetekbe juttatja, de azért magát a jellemet szánalomra méltóvá teszi. Minden egyes pillanatban komikus, de egészében tragikus. A daraboknak nincs is igazi befejezésük; az ármány véget ér ugyan, de a hős nem változik; ezentúl is csak oly gyengének marad, mint a milyen volt. «A komikus jellem ekkép valójában egy oly tragédiának hőse, a mely csupa komikus jelenetből áll. A költő azonban nem akarja, hogy egy ilyen, tragikai fájdalommal vegyes, hangulat támadjon bennünk, azért fátyolt von a jövő elé, valódi befejezés helyett mesterségest varázsolván elénk.» (74. l.) Példa rá a «Képzelt beteg» stb.

Molière azonban nemcsak jellemeivel, hanem tendencziájával is előzője a későbbi komoly vígjátéknak. Mint a józan ész éber őre nem elégszik meg azzal, hogy nevetség tárgyává teszi a fonákságokat és dőreségeket, hanem figyelmeztet káros következményeikre is. Tanít, oktat, sokkal hatásosabban, mint deklamáló, erkölcsöt prédikáló utódai. És hogy Molièrenél szándékos, czélzatos a tanítás, azt az is mutatja, hogy darabjaiban mindig van egy személy, a ki a költő nézeteit tolmácsolja, levonja a demonstrált igazságot, ki is mondja a leczkét. Csakhogy Molièret művészi tapintata megóvta követőinek túlzásaitól és mértéktelenségétől. A jellemvígjáték és a családi dráma közötti űrt *Destouches* (Phil. Néricault 1680—1754.) hidalta át. A jellemvígjátékkal annyiban függ össze, hogy többnyire egy-egy jellemet igyekszik megvilágítani, a mint azt sok darabjának czíme is elárulja (L'Ingrat, L'Irrésolu, Le Mé-

disant, Le Glorieux, L'Ambitieux stb.), csakhogy a komikum ő nála rendszerint mesterkélt. Az ő személyei dőreségeket követnek el, a nélkül, hogy komikusak lennének, mert oktalan cselekedeteik nem állnak összefüggésben jellemükkel. Szerelem és házasság körül forgó darabjaiban régi ösvényeken halad; az ármány a szolgák kezében van; a bonyadalom megoldása külsőleges stb. Az első lényeges új momentumok, a melyekben Destouches előzőitől különbözik: darabjainak *komoly* jellege. Ez Destouchesnál nem annyira a szándékosság, mint a költői tehetetlenség eredménye. Destouches nem nagy költői tehetség. Nincs benne elég alkotó erő, hogy érvényre juttassa azt a komikumot, melyet valamely tárgy magában rejt. Nem tudja előidézni az ellenállhatatlan derűt, a győzelmes vígjátéki hangulatot; csak elvétve tud mosolyt csalni ajkunkra. A csekély komikumot többnyire a szolgák tréfái szolgáltatják. Azonkívül hőseinek hibái oly gyűlöletesek, ellenszenvesek, vagy annyira túlzottak, hogy a visszatetszés elnyomja a derültséget. Tárgyai többnyire a családi életben gyökerező összeütközések; a cselekvénybe és jellemzésbe érzékeny vonásokat sző: megható találkozást és felismerést, nagylelkű lemondást és érzékenykedést. A szülők pl. nem *követelnek* gyermekeiktől engedelmességet auctoritásuknál fogva, hanem gyermeki szeretetükre, kötelességükre kérik őket esdekelve, sőt lábaikhoz borulva. Ekkép maga Destouches készíti elő azt az érzékeny, derű nélküli családi drámát, melyet annyira kárhoztatott és melynek elterjedését oly kedvetlenül nézte.

Destouchesnál azonkívül előtérbe nyomul az erősen hangsúlyozott oktató tendenczia. Erkölcsi problemát vesz alapul és a darab menetébe számos moralizáló fejtegetést sző. Ezek azonban lényegesen különböznek a Molière kedvelte okoskodásoktól. Ha Molière valamely hibát vagy vétket rajzol, arra törekszik, hogy annak a családra és társadalomra kiható következményeit minél élesebben feltüntesse és e czél szolgálatában áll nála az okoskodás is. Destouches kevésbbé hangsúlyozza a fonákságok káros voltát, socialis veszedelmességüket; ő a vétkek ellen csak azért küzd, mert erkölcsileg megvetendők. Ezzel a művészettől egészen idegen szempont válik a költészetben uralkodóvá. Az erkölcsiség kezd dominálni az irodalomban. Destouches egyik előszavában kifejti, hogy a drámai művészet csak annyiban tiszteletre méltó, a menynyiben tanító is. Addig ismételgetik ezt, míg végre a sok erkölcsösség kiszorítja a költészetből — a költészetet.

Művészi tekintetben is kifogás alá esik ez elmélkedő részleteknek a darab keretébe való illesztése. Míg Molièrenél a darab alapeszméjével függnek össze, itt csak külsőleg fűződnek az egészhez és túlságosan sok helyet foglalnak el. Molière, hogy a főjellemet jobban kidomborítsa, szembe állítja vele a józan ész képviselőjét. Destouches spanyol min-

tára élesíti az ellentétet: ő az egyik véglettel szembe állítja a másikat, a rideg nővel a túlságosan szerelmest, a hálátlannal a feláldozóan hálást, a felette bizalmassal a gyanakvót. Ily módon a jellemek bizonyos párhuzamossága áll elő.

Az erkölcsi czélzat, mint említettük, Destouchesnál már a problemák választásában is kitünik. Morális czél lebeg szeme előtt ép úgy leálczázó darabjaiban (à la Tartuffe), melyekben az intrigáns főszereplő lelepleztetik és azzal bűnhödik, hogy a remélt hozomány másé lesz, — mint a gyenge vagy vétkes hős magába szállását, megtérését ábrázoló vígjátékaiban vagy akár végre azokban, melyek a korabeli romlott társadalomnak házasságellenes tendencziáit állítják pellengérre. Főleg ez utóbbiakban jut kifejezésre az új irány *polgári* jellege. Ha Destouchestól keltezzük a polgári drámaköltészetet — mint szokásos és mint Wetz is teszi — ez csak cum grano salis értendő, t. i. a mennyiben e költészet állandó themája az, a mi a polgári élet középpontját képezi, a *család*. Csakis abban nyilvánul a polgári gondolkodásmód, hogy a házas élet szentségét hirdeti. De maga az ostorozott ferdeség nem polgári többé, hanem aristocraticus. Polgári körökben, a középosztályban sohasem kaphat lábra az a fonákság, hogy a házasságot s a házasok szerelmét nevetségesnek találják. Az efféle divatnak hódolás az előkelő világ előjoga. Ez a divat tényleg fennállott a mult század harminczas éveiben. A bon ton azt követelte, hogy férj és feleség mondjanak le egymásról és minél közönyösebben viselkedjenek egymás irányában. Gúnyos epigrammákkal halmozták el azt a férfit, ki nem szégyelt felesége iránt szerelmet vagy épen féltékenységet árulni el. Hogy ez előítélet valóban uralkodott, arról sokan tanuskodnak; bizonyítják az ismételten ellene irányzott támadások is. Destouches is több darabjában kel ki ellene, ezek egyike, *Le Philosophe marié ou le Mari honteux de l'être*, talán legjelesebb darabja. Erkölcstörténeti documentum értékével bír annak a rajza, hogy a philosophus Ariste mikép szabadkozik öt felvonáson át titkos házassága megvallásától, hogyan teszi ki magát a legkellemetlenebb complicatióknak, szeretett feleségét pedig a legvakmerőbb ajánlatoknak, s pokolbeli féltékenység kinjai daczára csak akkor lel bátorságot nyilt vallomásra, mikor a dolog már kitudódott. Midőn aztán feleségét dicsérve szeretetének ad kifejezést, környezete kezd józan eszében kétkedni.

Az a világ, a melybe Destouches vezet bennünket, egészen aristocraticus. Az író felfogása épen nem polgári. Látjuk ezt a rangon aluli házasság kérdésének felfogásában, mely ez időben napirendre került. Molière álláspontja sokkal inkább polgári, sokkal elfogulatlanabb. Ő határozottan ellenzi a nemesek és polgárok közötti házasságot, mivel szerinte a nemesek csak a legaljasabb indokokból ereszkednek le a polgá-

rokhoz, a kik gazdag hozományukért egyebet sem nyernek cserébe, mint gúnyt és megvetést. Destouches látszólag democraticusabb nézeteket vall, a mennyiben Lisette, a derék, erényes szobaleány (a *Glorieux*-ben) méltónak találtatik arra, hogy az úrfi megszeresse és nőül vegye. Ám ez csak látszat, hisz kisűl, hogy az alacsony származásúnak vélt szobaleány egy grófi család sarjadéka. Sőt mi több: Destouches emberei előtt a rang elleni házasság csaknem elképzelhetetlen valami. A *Philosophe marié*-ban Céliantenak *szíve mondja*, hogy szeretője, Damon, okvetlenül nemesi születésű, származását csupán csak titkolja. Egy egész darab pedig *(La Force du Naturel)* azt akarja demonstrálni, hogy *nemes* és *paraszt* nemesnek és parasztnak *születnek*. Egy paraszt dajka kicseréli földesúrának leányát a magáéval. De hiába nevelik a parasztleányt a grófi kastélyban, a leggondosabb nevelés daczára örökké otromba cseléd marad, az igazi grófkisasszony ellenben finom magaviseletével mindenkit meglep. Ily exclusiv aristocraticus irány mellett önkénytelen satirának tetszik, hogy a józan ész, sőt erkölcsi nagyság képviselője e darabban épen e parasztleány, a ki, midőn megtudja alacsony származását, fájdalom nélkül lemond rangról és vagyonról, míg az előkelő kör, melyben nevelkedett, vele szemben szinte siralmas szerepet játszik.

Nem csodálkozhatunk már most azon, hogy itt az élet egyéb kérdéseit, valamint általános felfogását illetőleg sem akadunk polgári nézetekre. E kör, melyben kizárólag grófok, bárók, nemesek lépnek fel — ha czímük nincs is megjelölve, de mindig fel van tételezve — a gazdagságot és az élvezettel telt életet oly maguktól értetődő dolgoknak tekinti, a melyek nélkül az ember nem is létezhetik. A szerelmesek házasságuk előtt mindig jól megfontolják az anyagi helyzetet — rendszerint legalább egyikök dúsan meg van áldva földi javakkal, — az hogy a fiatalok tisztán csak szerelmet kivánnak, hogy szerelmük minden számítástól ment, hogy szegénységük daczára is egymáséi akarnak lenni, mindez Destouches 23 darabja közül csak egyetlen egyben *(Le Dépôt)* fordul elő. Ellenben akárhányszor látjuk a szerelmesekben a józan számítgatást, mely a vagyont latolgatja. Hogy a fiatal pár nagy vagyon nélkül, csakis szerelmében bízva, lépjen ki a világba, az Destouchesnál el sem gondolható. De természetesnek találják, hogy a szegény nemes minden áron gazdag házasságra törekszik, akármily vén asszonynyal. Ha csak gazdag, akkor semmi nevetségest sem látnak abban. Munkára, becsületes szerzésre ki gondolna! Ellenkezőleg! Lisimon, a szegény nemes *(Philosophe Marié)* szemrehányást tesz gazdag bátyjának, hogy *megfeledkezik származásáról*, mivel pénzügyi hivatalt vállalt s üzlete által szerzett magának vagyont. Az igazi nemeshez nem méltó a munka.

GÄRTNER HENRIK.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/9.

4. **Dr. Weninger László, Lessing G. E. «Bölcs Náthán»-ja.** (Budapest-fővárosi VIII. ker. főreáliskola. 15 l.). — Ez értekezés, a mint a szerző bevezető szavaiból kitűnik, tanulók, specialiter reáliskolai tanulók számára készűlt. Készséggel elhiszszük neki — még ha nem is hivatkozik a reáliskolai tantervre — hogy nagyon érdemes ezekkel megismertetni Lessing utolsó remekművét. E megismertetés legegyszerűbb és leghatásosabb módja ugyan az lesz, ha magát a művet adjuk a tanulók kezébe, de azért a róla szóló értekezés is hasznos lehet a tanulóra nézve. A kik a *Náthánt* az iskolában olvastattuk, tudjuk, mi mindenféle magyarázat szükséges az olvasáshoz; e magyarázatoknak ügyes csoportosítása, összefoglalása és kiegészítése, gondos formában előadása nemcsak a tanuló ismereteit bővítheti, hanem mintájául is szolgálhat irodalmi thémák kidolgozásánál.

Dr. Weninger úr dolgozata, sajnos, nagyon távol áll a mintaszerűségtől. Igérni sokat igér; értekezése, úgymond, «a tanuló látkörén belül ezen drámát lehetőleg kimerítőleg tárgyalja, hogy az *minden oldalról kellőleg megvilágítva* álljon az olvasó előtt». De sokat markol, keveset fog. Beszél ugyan, ha nem is mindenről, legalább mindenféléről, de oly módon, hogy a sok adat és itélet szétfoszlik tolla alatt és az olvasó a darabnak még csak *egy* oldaláról sem nyer kellő világos képet. A dolgozat jellemző vonása a confusió. Igaz, hogy külsőleg, de csakis külsőleg, nagyon átlátszóan van disponálva az értekezés; a szerző fejezetekre is osztotta és külön czímekkel látta el fejezeteket *(Bevezetés. A dráma keletkezése. A dráma fogadtatása. A dráma tárgya és annak feldolgozása. Befejezés).* De rovatokon belül azután alig van valami a maga helyén. Mások — valószínűleg nem minden ok nélkül — az efféle drámai fejtegetéseket a forrás ismertetésével kezdik meg: a szerző ezt épen a befejező fejezetre hagyta, de természetesen nem kerülhette el, hogy már előbb is egy párszor ne hivatkozzék a forrásra. Viszont nagyon természetes dolog, hogy a darab alapeszméjéről csak akkor szól az ember, ha már magát a darabot, a cselekvényt, a jellemeket ismertette; az alapeszmének ezekből önként ki kell tünnie. Szerzőnk itt is megfordítva járt el, mindjárt a bevezetésben fejtegeti, mi képezi «drámánk lényegét». A dispositio zavaros voltára például szolgálhat az a fejezet, mely a darab fogadtatásáról szól. Elmondja, mily reményeket táplált Lessing a fogadtatás iránt, hol adták elő a drámát, hogy fogadták az orthodoxok, hogyan Lessing barátai, hogy a lutheránus theolo-

gusok (az orthodoxok nem voltak lutheranus theologusok ?), mily verset írt Gœthe Lessing utolsó éveiről, elmondja továbbá azt, hogy «Náthán egy közkedveltségűvé (!) vált mondása a fiatal Klingernél egy vígjáték költésére vezetett», miként vélekedett Klinger öreg napjaiban a darabról, és hogy «Náthán ezen szavai: *Wie aus einer guten That doch so viel andre gute Thaten fliessen*, több regény megteremtője lőn Klingernél». E megteremtés mikéntjéről, sajnos, nem ád felvilágosítást. Erre Gœthe, Mendelssohn és Schiller ítéletei következnek, — a történeti sorrenddel a szerző nem sokat törődik. Majd azt fejtegeti, miért nevezte el Lessing *Náthán*ját *drámai költemény*nek, miért nevezhetjük mi *színműnek*; megjósolja, hogy «ha Schiller tovább él, hogy alkalma lett volna pathetikus drámával jobban megismerkedni (?), úgy a vígjáték ideális formáját eredménynyel kultiválta volna», kimondja a nagy szót, hogy Schiller ily (minő ?) felfogása mellett *a szomorújáték egészen fölösleges volt*, az igazi vígjáték pótolja annak helyét». Majd, ismét eszébe jutván, hogy a *Náthán* fogadtatásáról ír, elmondja, hogy «Lessing barátai valami gúnyoros művet reméltek», hogy Lessing hogyan fejtette ki drámájának irányát, hogy utasította vissza a vallástalanság vádját, miért választotta szereplőit a pogányok és zsidók közül. Erre három sorban «az újabbkori szépészet» kifogásai következnek, végül a Schlegel testvérek és Platen ítéletei. Mi a szellemi nyeresége már most az olvasónak, a tanulónak ez egész fejezetből? Összefüggésükből kiragadott, többnyire motivatió nélkül adott ítéletek összekuszált halmazát kapja, még mielőtt a darabról magáról szó lett volna. Avagy nem hasznosabb dolog lett volna, ha a szerző ezen és a következő fejezet helyett részletesen elmondta volna a dráma tartalmát, feltüntette volna a cselekvések motivumait, kifejtette volna a gyakran magyarázatra szoruló szép gondolatokat, utalt volna a szerkezetre stb.? Valódi irodalmi ismereteket adjunk tanítványainknak, ne meg nem emésztett æsthetikai itéleteket, csengő-bongó phrasisokat.

Magának a darabnak beható, alapos ismertetése pedig haszonnal járt volna nemcsak a tanulóra, hanem a szerzőre nézve is. Mert elgondolhatjuk, mily figyelemmel olvasta a szerző a darabot, a melyről egész értekezést ír, ha Náthán e szavaihoz: «Indem stiegt Ihr vom Pferd und überreichtet mir das Kind in Euern Mantel eingehüllt» stb., ezt jegyzi meg: «Ezen szavakat mondja ő *azon apának, kinek örökbe fogadja leányát*, kinek hitsorsosai családját elégették» (10. l.). Ezen szavakat mondja ő a szerzetesnek, ez pedig csak nem volt Recha apja! Vagy hogy mondhat a szerző olyat, hogy a kolostoros *Lessingnél* mint Saladin testvére öcscse ismertetik fel» (6. l.)? Az egész nem egyéb, mint Düntzernek Pfranger színdarabjára *(Der Mönch vom Libanon)* vonatkozó eme szavainak félreértése: «*Der Mönch vom Libanon*, ein

Nachtrag zu Lessings *Nathan*, worin der Mönch, der sich am Schlusse als Saladins Bruder Assad zu erkennen gibt, Christi Verdienste schildert» stb. (*Erläuterungen* 17. l.), a mellékmondat itt természetesen Pfranger darabjára, nem pedig Lessing *Náthánjára* vonatkozik. Ily félreértés persze nem eshetik meg azzal, a ki kellően ismeri Lessing darabját.

Hogy az értekezés kisebb részei is zavarosak és homályosak, fejtegetései elégtelenek, adatai helytelenek, azon az eddigiek után nem igen csodálkozhatunk. Mindjárt az első lapon kiemeli, hogy «szépészeti tekintetben hiányosak a versek, a darab előmeséje túlságosan hosszú és a valószínűtlenségek egész seregével találkozunk», de hozzá teszi, hogy «tekintettel Lessingre, ki határozottan mondja, hogy a történeti eseményektől való eltérések . . . tekintetbe nem veendők a darab tendencziájának szem előtt tartásánál, *ezen hiányok talán előnyökké válhatnak*». Ugyan mikor és miféle tekintetben vált előnyére valamely költői műnek verseinek hiányos volta és «a valószinűtlenségek egész serege» ? Különben *valószinűtlenségek* és *a történeti eseményektől való eltérések* közt különbség is van ám! Elégtelen továbbá az, a mit a darab alapeszméjéről mond. «Mi a vallásnak tulajdonképeni lényege? ezen kérdés képezi drámánk lényegét», a felelet pedig az: «az igaz vallás azon feltételekhez van kötve, hogy *higyjünk és bízzunk*». Lessing ugyan nehezen írta volna meg drámáját csak azért, hogy *ezt* süsse ki belőle s ezt Gœze-ék sem vették volna neki rossz néven. Szerzőnk megfeledkezik arról, hogy drámánk alapkérdése nem az, hogy mi a vallás tulajdonképeni lényege, hanem Saladin eme szavai: «Was für ein Glaube, was für ein Gesetz hat dir am meisten eingeleuchtet?» A felelet pedig az: a positiv vallások egyformán igazak, egy általános vallás különböző formái, s ebből folytatólag a tolerantia, a praktikus szeretet, a valódi humanitás eszméi következnek. — Elégtelen az is, a mit a szerző a deisták jellemzésére mond. A tanuló nem tud meg semmit az ilyenekből, hogy «Leibniz és Wolff az *ész vallását* hirdették», vagy épen az ily phrásisokból, hogy a deisták azon igyekeztek, hogy «a vallás önérzetét önállóvá tegyék» (4. l.). Reimarus műveiben pedig különb dolgok is voltak, mint annak kimutatása, hogy «csoda lehetetlen» (4. l.). Ujság meg az, hogy Lessing« Breslauban töltött idejét a theologiai irodalom rendszeres tanulmányozására fordítá» (5. l.); különös motiválás, hogy «Lessing ezen tudományt (a theologiát) nem kedvelte, mert sohasem volt komoly szándéka ezen pályára lépni» (u. o.). Talán megfordítva. — Szerzőnk szerint Lessing csak a censura megvonása után és «Braunschweigon kívül nyomatta híres «*Anti-Göze*»-jét (5. l.), pedig az e czímű iratokat már régebben (1778 húsvétjétől kezdve) adta ki; a munka, melyre szerzőnk gondol, a *Nötige Antwort* volt. — Lessing «a *Náthánhoz* egy második *magyarázó kötetet* akart

adni» (6. l.), talán a drámai interpunctióról szóló magyarázatot érti? — Schlegel V. Á. már említett ítéletéből ép azon szavakat rántja ki, a melyek a tanulóra nézve ily alakban teljesen semmitmondók («A forma szabadabb és terjedelmesebb, mint Lessing többi darabjaiban, hasonlít Shakespeare színműveihez» 9. l.). — «Náthánhoz *sok eszmét* szolgáltatott Voltaire» (9. l.), alkalmasint Scherer e szavainak helytelen visszaadása: «Nathan, zu dem auch Voltaire *einige Elemente* geliefert». — «Boccaccio *Decameronja* szolgáltatta az első impulsust és főleg *a harmadik beszély gazdag forrása lévén a színpadi jeleneteknek*, ez volt reá sarkaló hatással» (10. l.). Ez is felszínes olvasáson és félreértésen alapúl. Lessing saját szavai: «Allerdings ist die dritte Novelle *des ersten Buchs, dieser so reichen Quelle dramatischer Produkte*, der Keim aus dem sich Nathan entwickelt hat». (Testvére életrajzában, Reclam-féle kiad. 226. l.). Tehát a dekameron egész első könyve volt a drámai termékek gazdag forrása, nem pedig csak harmadik novellája. — Naiv módon jellemzi a zsidóknak mult századbeli állapotát: «A zsidókat csak tűrték, de nem voltak egyenjoguak a többi nemzetekkel, csak Hamburgban voltak irántok engedékenyebbek, a mennyiben megengedték nekik, hogy *a tőzsdére bejárhassanak.* De a zsidók ezen engedékenységért rosszúl fizettek, rövid idő alatt nagyon meggazdagodván, nagy vagyonukat jótevőik (!) elnyomására használták fel, miért is a városi hatóság *újból megtiltotta a tőzsde látogatását*» stb. Mintha a tőzsde látogatásán fordúlt volna meg a lét és nem-lét kérdése!

Végűl még néhány stilpróba: «Az igazi gyűrű (értsd: ereje) nem nyilvánúl minden embernél egyformán» (4. l.); «Spinoza theol. tractatuma, az angol deisták *befolyása* és Reimarus fragmentjei bő anyagot szolgáltattak a *Náthánhoz*» (9. l.). «A szultán fitestvérének gyermekei, ki *szerelem okozta keresztény vallásra* tért» (10. l.). «Náthán körül sorakozik a Sultan mint vértanu (?!) és a dervis, mint az ő megvetőjük, valódi *költői, de egyuttal keleti jellemek*» (13. l.).

Az értekezés egészében és részeiben, tartalmát és formáját tekintve, felszínesen és sebtében készűlt dolgozat benyomását teszi, a minőt a szerzőtől nem vártunk volna. Ilyen alakban a dolgozat épenséggel nem méltó a tárgyhoz, a melyről szól. de nem méltó az intézethez sem, a melynek programmjában napvilágot látott. Dr. Petz Gedeon.

5. Abday Asztrik, Az imádság és átok a görögöknél és rómaiaknál. (Komáromi kath. algymn.) — Ez értekezés nem eredeti munka, hanem *Lasaulx* egyik tanulmányának átdolgozása, mely a szerzőnek *Studien des Classischen Alterthums* czímű, Regensburgban, 1854-ben megjelent munkájából van kivéve. Az átdolgozás módjáról Abday úr, ki elég furcsán, nem a munka élén, hanem egy eldugott jegyzetben tesz említést a munka eredetijéről, e jegyzetben (16. l.) így nyilatkozik: «Közlő,

mivel a szaktudósok úgy is ismerik az eredetit, laikusoknak szánta e részleteket, s azért az összes jegyzeteket elhagyta, csak néhány idézetet vett föl a szövegbe, egyet-mást innen is kitörölt, s kerülte minden latin és görög szöveget, s csak azon volt, hogy azok, kiknek kezeibe legtöbbnyire az ily programmközlemények hamarjában eljutnak, jó kedvvel el is olvassák és olvasás után ne mondják rá: igen is tudós, igen is unalmas».

Az átdolgozás e módja ellen, a kitűzött czélhoz képest, nincs is kifogásunk, legfölebb néhány classicus idézet fölületes fordítását róhatjuk meg. Az, a mit nem helyeselhetünk, az eredetinek megválasztása: mert ez a tanulmány a tárgyat távolról sem meríti ki, számos fontos dolgot mellőz, s a mi a legnagyobb baj, az imádságot és az átkot az illető két népnél nem mutatja be történelmi fejlődésében, hanem egy kalap alá vonja az egymástól távol eső korokat, a szerint, a mint a keresztény vagy zsidó szokásokkal való összehasonlításra alkalom kinálkozik. Azt hisszük, hogy Abday úr sokkal jobban megismertethette volna a nagy közönséggel és a tanuló ifjúsággal az ókori vallásrégiségek ez érdekes részét, ha értekezését a tudomány mai színvonalán álló nagyobb idevágó munkákból maga állította volna össze.

6. Cserei József, Sophokles Oedipus királyáról. (Lévai kegyesrendi főgym.) — Ez értekezéssel röviden végezhetünk. Igénytelen munkácska ez, mely nehány rövid æsthetikai megjegyzésen kívűl nem ád egyebet, mint Sophokles Oedipus királyának bő tartalmát. A tanuló ifjuság bizonyára hasznát veszi, ha megismerkedik az Antigonén kívül a nagy görög tragikus egyéb munkáival is: erre kedvet ébreszteni az értekező czélja. Ezt a czélt azonban még jobban elérhette volna Cserei úr, ha munkájában, melynek összeállítása úgy sem kerűlhetett nagy fáradságába, nagyobb gondot fordít az alakra és a stilusban a pongyolaságot jobban kerüli.

Dr. Némethy Géza.

7. Kőrösi Henrik, A magyar népmesék anyagáról. (Budapesti II. ker. főgymnasium, 5—32 l.) Áldott emlékű Kriza Jánosunk a «Vadrózsák» meséihez írt jegyzetei egyikében a «Megölő Istéfán» czíműnek egészen friss és tösgyökeres székely eredetéről teljesen meggyőződöttnek vallja magát, sőt Fa Miska személyében e gyönyörű legenda szerzőjét is átadja a halhatatlanságnak. E feltevést már 1867-ben helyreigazította Arany László (Kisf. társ. Évl. Ujfolyam IV. köt. 141. l.), egyúttal igen tanulságos példával világítván meg az első pillantásra legeredetibbeknek és egészen újaknak tetsző mese-, monda-, legenda- és adomatárgyak régiségét és valóságos ubiquitását. De úgy látszik, népmeséink egyik legalaposabb ismerője és annak idején szerencsés gyűjtője hiába utalt említett székfoglalójában elég világosan a népköltés termékeinek, különösen az elbeszélő fajokhoz tartozóknak a legrégibb idők óta szüntelen tartó vándorlása- és kölcsönös kicserélésére; hiába idézi fel-

olvasásában elég gyakran *Benfey* nevét s a «Pancsatantrát», amaz indiai mesegyűjteményt, a melynek forrása oly nagy és fontos szerepű volt több más hasonló természetű gyűjtemény mellett a keleti mese- és novellatárgyak nyugatra való átszármaztatásában. Újra meg újra találkoznunk kell még ma is azon naiv felfogással, a mely népköltésünk minden gyümölcsét egy képzelt elszigeteltségben kizárólag önmagának és önmagából élő népszellem egészen saját és eredeti szülöttének hiszi; kényelmesebbnek és így mindjárt szebbnek és jobbnak tartván a képtelen csodát kritika nélkül elfogadni, mint egy aprólékos és száz meg száz helyről nagy ügygyel-bajjal összekeresgélendő adathalmazra az ennek biztos alapján nyugvó igazságot, — ezt a különben nem is olyan tetszetős és nemzeti hiúságunkat ki nem elégítő igazságot felépíteni.

E kifogás csak részben érheti Kőrösi úr értekezését, a melynek a 7. lap élén olvasható szavai világosan elárulják, hogy a szerzőnek van tudomása a mesék vándorlásáról s a mi meséinknek más népekéihez való hasonlóságáról; holott dolgozatának bevezető sorai e tudomásának alapos és őszinte volta felől szinte kétségben hagynának bennünket, ha nem lennénk hajlandók inkább az előbb említett világos kijelentésre, mint az utóbbi tétovázó szavakra alapítani véleményünket. Avagy mit tartsunk — a csak alább következő helyreigazító megjegyzés olvasása előtt — a szerzőnek azon kellőnél többet és kevesebbet is mondó szavairól, a melyek szerint: «Népköltészetünk gazdag tárházában van lerakva nép*ünk* gondolkodásának és jellemének *minden* vonása. Megtaláljuk benne *mindazt*, a mi a népszellem alkotó elemét képezi. Dalaiban nyilatkozik érzelemvilága; mondáiban nemzeti hagyománya, közmondásaiban és talányaiban bölcselme és eredeti észjárása, meséiben pedig *hite, erkölcse, szokása* s általában *világnézete; együttvéve népünk egész lelki élete* tükröződik belőlük vissza.» (A kiemelt szavakat én jelöltem meg.) Kellőnél *többet* tulajdonít e szavaiban a szerző a népies hagyományoknak, midőn azoknak csak szóbeli részéről szól s mégis az egész néplelket tükrözteti abban, a mi e népléleknek sok más mellett csak egyik, még pedig ép a legkevésbbé eredeti nyilatkozata. Másrészt meg *kevesebbet* vél bennök feltalálhatni annál, a mi belőlük kiolvasható, midőn nem vet számot azzal, hogy e hagyományok legnagyobb részében más népek és korok szelleme és világnézete is tükröződik a mienké mellett; sőt hogy van e hagyományaink között elég nagy számú olyan is, a mely ugyan rendkívül érdekes világot vet a népköltési termékek nemzetközi csereforgalmára, azonban és ép *ezért* alig szolgálhat megbizható adatul ott, a hol saját népünk eredeti «gondolkodása», «bölcselme» és «észjárása» felkutatását tűztük ki czélunkul.

A miért is, ha Kőrösi úr szemei előtt «a népmesék *anyagáról*» czímű, de tulajdonképen csak a bennök szereplő *alakokról* szóló érteke-

zése írásakor az ép említett czél lebegett, úgy e czélra nem épen a legalkalmasabban választotta a meséket, ill. ezekkel együtt még a mondák- és legendákat is; mert ép ezekből szűrődik a kritika óvatos rostáján keresztül a legkevesebb világosság arra, a mit saját népünk genuin szellemének alkotó részeiként egyéb s megbizhatóbb forrásokból felismernünk még alig, inkább csak sejtenünk lehet. De ne legyünk igazságtalanok a szerző iránt, oly szándékot imputálván neki, a melyet szerényen elutasít magától értekezése egy más helyén, midőn határozottan kijelenti, hogy «ezúttal csak *iskolai tanulmányunk kiegészítéseképen* tisztán magát a magyar népmesék anyagát — ezt sem kimerítően, mert tere e czélra vajmi csekély — szándékszik főbb csoportokba osztani és a csoportokat néhány példával megvilágítani.» A kiemelt szavak, megvallom, szeget ütöttek a fejembe; de lehet, hogy csak az én nehéz felfogásom az oka, ha nekem kissé orákulumszerűen hangzanak, míg mások tán egészen tisztában vannak azzal, a mit K. úr velök mondani akar. Sőt az sem lehetetlen, hogy megértésöknek részemről amaz idegenkedés és bizalmatlanság is útját állja némikép, a melylyel a nálunk ma uralkodó pædagogiai iránynak a népmesék és a mythologia nevelési és didaktikai becséről táplált véleményét tekintem. Én ugyanis hajlandó vagyok e véleményt jórészben azon idők örökségének tartani, a mikor még romantikusabb szinben látták a mesék és mythosok jelentését s ennek félreértése alapján tulajdonítottak nekik a jellem- és értelemfejlesztés javára kamatoztatható oly értéket, a minőt ma már csak a hagyományba, mint speciális tanulmányaik tárgyába egyoldalún szerelmes rajongók látnak bennök. Ezt csak úgy mellesleg említvén, lássuk már most, a népmesék *anyagának* mely *főbb csoportjait* veszi szemügyre K. úr előttünk fekvő dolgozatában, illetőleg saját kijelentése szerint jóval hosszabbra tervezett tanulmányának itt közölt részében.

Nem akarunk itt az *anyag* szóba belekapaszkodva, a szerző ellen e szónak úgy általános, mint különösebb értelmétől némileg eltérő használata miatt pert indítani. Tegyük fel, hogy abban, a mit a 7. lapon mond, midőn sorra veszi először is vallásos tárgyú vagy vonatkozású meséink (azaz mégis inkább *mondáink*, vagy még pontosabban *legendáink*), aztán szorosabb értelemben vett, u. n. tündérmeséink s egyéb rokonféle népköltési termékeink szereplő személyeit, az egyéneket ép úgy mint a typikus alakokat, továbbá a helyszíneket, a melyeken a szereplők járnak-kelnek, sőt még a személytelen vagy részben személyesített tárgyakat, u. m. az állat-, növény- és ásványvilágnak a mesékben előforduló képviselőit, — tegyük föl, mondom, hogy mindebben vázoltuk, a szerzővel szólván, népmeséink *anyagát*, a mely szónak elég tág és rugalmas keretébe sok más egyéb mellett, az igaz, a föntemlítettek is beleférnek. Odaszámítja az elsoroltakat — és méltán — a nép-

mesék világszerte egyöntetű terv szerint megindítandó elemzésének legbuzgóbb sürgetője: az angol Folklore Society is, midőn nem régiben kibocsátott hivatalos kérdőívein a következő schema szerint kivánja az egész mesekincset feldolgoztatni: 1. Az illető mese czíme. 2. A benne szereplő személyek és előforduló tárgyak. 3. A mese rövid tartalma az egymásután következő események sorában. 4. Ugyanezek abc-rendben. 5. Párhúzamok s egyéb megjegyzések. — Egy franczia tudós (Ch. Ploix) e tervezetet csak módosítva s különösen azon valóban szükséges kibővítéssel fogadja el, hogy benne a helyszínnek és a cselekmény, ill. az egyes események idejének is jusson rovat. Ilyenféle vagy esetleg még jobb keretben szerettük volna elemezve látni magyar népmeséinket, s ha Kőrösi úr igazán jó szolgálatot akar tenni, úgy az összehasonlító irodalomtörténet mint a néppsychologia még az anyaggyűjtés munkáján túl nem jutott tudományának, akkor szegődjék a tárgy iránt kétségtelenül mutatkozó lelkesedése- és szerencsés érzékével a tervszerűen bonczolók szorgalmas táborába, a hol az összehasonlítás és eredet-kutatás mellőzésével is sokat lendíthet az ügyön; holott oly alakban, a minőt jelen tanulmányának adott, az említett kiegészítő munkálatok hiánya nagyon is érezhető. Érezhető pedig különösen azért, mert az olvasó az ily általánosságukban színtelenekké halványuló megjegyzések közt egy pillanatra se szabadul meg teljesen azon alighanem a szerző szándékától is idegen tendentia kisértő képétől, a mely folyton olybá véteti vele az elmondottakat, mintha azok a magyar népmesék egészen sajátos és más népek hasonló produktumaiban fel nem lelhető vonásait akarnák kidomborítani, s e vonásokból aztán K. úr az azokat kizárólag önmagából merítő néplélek képét vélné megrajzolhatni.

Maguk e vonások azért a szerző dolgozatának eddig csak a legendák leggyakoribb alakjaira (Atyaisten, Szűz Mária, J. Krisztus, Sz. Péter, angyalok, ördög) s ezek szereplésének futólag érintett szinterére vonatkozó részében elég hűen vannak feltüntetve. Egyes jellemző árnyalatoknak, úgy látszik, paedagogiai szempontból történt mellőzése csak akkor esnék kifogás alá, ha nem iskolai értesítőben, hanem tisztán szakembereknek szánt alakban és csak ilyenek számára hozzáférhető helyen látott volna e munkácska napvilágot. Annyit mindenesetre szíves-örömest elismerünk, hogy már a gondolat maga, programm-értekezéseink mindenféle tücsköt-bogarat összehordó halmazába végre egyszer egy folklorisztikus tárgyút is juttatni dicséretes kivételképen, mindenesetre szerencsésnek üdvözölhető s utánzást érdemel. Vajha a szerző s a nyomába lépők, a népies hagyományok rengeteg halmazának eredményes feldolgozását maguknak is megkönnyítendők meg az ügy érdekében is, kissé több figyelmet fordítanának a külföldön, kivált Angliában és Francziaországban e téren hangyaszorgalommal folyó munkásságra, a melyből

igen szépen gyümölcsöző methodikai tanulságot szerezhetnének s ezen okulva, czélszerű erő- és feladatbeosztással fognának az ilyen nélkül akár sisyphusi erőlködés s még oly jó szándék mellett is mindig újra meg újra kezdendő, de soha kielégítő megoldásig nem vezető vizsgálathoz.

Dr. Katona Lajos.

VEGYESEK.

— **Alany nélküli mondatok.** A nyelvtudósok között tudvalevőleg régóta s különösen a legutóbbi időkben élénk vita tárgyát képezi a kérdés, vannak-e olyan mondatok, melyek állítmánynyal nem bírnak. A kérdés az úgynevezett személytelen igék mondatbeli szerepére vonatkozik, és megfejtése körül már egy jókora irodalom keletkezett — e helyt csak Miklosich «Subjectlose Sätze» (Bécs, Braumüller, 1883, második kiadás) czímű munkájára utalunk — a nélkül, hogy eldöntöttnek volna mondható. Nem lévén szándékunkban ez alkalommal a kérdést részletesebben fejtegetni, csak a következő mozzanatok kiemelésére szorítkozunk. *Logikai* szempontból nyilvánvaló, hogy lehetetlen alany nélküli mondatot fölvenni, mert az alany épen úgy mint az állítmány, alkotó eleme a mondatnak, illetőleg az általa kifejezett gondolatnak. De a mondat alanynélkülisége, eltekintve a logikától, tisztán *grammatikai* szempontból se fogadható el, mert igaz ugyan, hogy olyan, elhallgatott de könnyen oda gondolható alanynyal bíró állítmányi kifejezéseken kívül, mint pl. dicunt (sc. homines), vannak személytelen igék (pudet, piget, pænitet stb.), melyeknél az alany annyira határozatlan valami, hogy concret fogalommal ki nem fejezhető, de legyen az bármily általános értelmű, mégis kifejezést nyer grammatikailag azon *személyragban* mely az illető személytelen ige járulékát képezi. Ezen utóbb említett igék functióját tehát úgy fogjuk fel, hogy alanyuk logikai határozatlansága a puszta személyragban nyer grammatikailag is határozatlan kifejezést. Igen érdekes azonban, és a kérdés megoldása szempontjából nézetünk szerint nem csekély fontosságú az a körülmény, hogy pl. azon *személytelen igék*, melyek a klasszikus latinságban, az alanyt maguktól megtagadni látszanak, a klasszikus kor előtti és után időkben személyes constructióban, tehát *határozott alanynyal* fordulnak elő, m. pl. «si pænitere possint» (sc. homines), vagy Plautusnál «parietes perpluunt,» Vitruviusnál «aqua perpluit» (a classikus korban csak pænitet me alicuius rei és pluit csak magában állva, vagy pedig az anyag accusativusával vagy ablativusával). Valószínű tehát, hogy a latin nyelv klassikus korának határozatlan alanyú személytelen kifejezései eredetileg mind határozott alanynyal bírtak, mely azután újból kifejezést nyert a későbbi időkben. A czímben jelzett kérdésre vonatkozó nézetünk, röviden összefoglalva, az, hogy vannak határozatlan alanyú mondatok, de nincsenek alanynélküliek.

p. v.

— **Az accusativus mint az alany kifejezője.** Az a nézet, hogy az acc. c. inf. valóságos mondat — rendszerint tárgyi mellékmondat — s hogy benne az inf. az állítmányt az acc. az alanyt fejezi ki, nincs általánosan elfogadva a nyelvészek által. «Az újgrammatikai irány és a psychologiai momentum a mondatban» (Egy. Phil. Közl. 1882) czímű értekezésemben és görög mondattanomban kifejtettem, miként fejlődött ki a latinban és görögben a quod és ὅτι, ὡς-szal bevezetett mellékmondatokból analogia útján a nom. c. inf. és acc. c. inf. szerkezet, nevezetesen, miként lett az acc. c. inf.-ban az acc. analogia útján az alany kifejezőjévé. Hogy az acc. c. inf.-ban — mely a latin és görög nyelv leggyakoribb syntaktikai jelenségei közé tartozik — az accusativust nemcsak a tények okát kutató nyelvbúvár veheti alanyi természetünek, hanem a latin és görög nyelven beszélők is olyannak érezték, kétségtelen bizonyítéka az, hogy a Kr. u. negyedik századbeli népies latin nyelvben az alany olyan mondatokban is, melyekben az állítmány tisztán igével (nem infinitivussal, azaz főnévi igenévvel) van kifejezve, accusativussal fejeztetett ki, m. pl. «hic quiescunt *duas matres*», a mi csakis az acc. c. inf. *alanyi természetű* accusativusának analogikus hatásából magyarázható.

p. v.

— **Félszázados magyar lap.** Egy év mulva a «Religio», melyet 1841. január 1. Szaniszló Ferencz indított meg Budapesten, fennállásának ötvenedik évfordulóját éri el. Ennyire magyar lap még nem vitte, sem Budapesten, sem a vidéken. Mint a gr. Széchenyi István által keltett nemzeti ujjászületésnek maga is egyik legéletrevalóbb alkotása a vallási és irodalmi téren, ez a lap — nagy idők, nagy emberek, nagy átalakulások emlékezetét magával körül hordozó élő tanú az országban. Élő tanúja ez a lap a 40-es évek szép korszakának, azután a forradalomnak, az abszolutizmusnak és Magyarország legujabb korszakának 1867 óta mai napig. Ez a körülmény arra indította a lap alulírt szerkesztőjét, hogy mintegy programmul egy századός lét második fele számára a következő 1890-ki évfolyamban megírja, a mennyiben a körülmények már most megengedik, a lap félszázados történetét, vagy legalább is, hogy írjon e történethez korszerű bevezetést és rajzokat. Minthogy pedig ez a dolgozat *közérdekű* lesz, nem egy tekintetben és nem csupán a «Religio» jelenlegi olvasóit fogja érdekelni, hanem mindenkit, a ki Magyarország vallási, társadalmi, politikai és irodalmi életének félszázados multja iránt érdeklődik, alulirott ezennel kötelességemnek tartom a nagy közönség figyelmét előzetesen felhivni a «Religio» cz. egyházi és irodalmi lap 1890-iki évfolyamára. — Megjelen e lap hetenkint kétszer, szerdán és szombaton. Szerkesztősége: Budapest, Pál-utcza 2. Előfizetési ára: egész évre 10 frt, félévre 5 frt, negyedévre 2 frt 50 kr. *Dr. Breznay Béla*, tud. egyetemi ny. r. tanár.

— **A Thewrewk Emil szerkesztésében megjelenő** «Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum» cz. klassikus szövegkiadásgyűjtemény első darabjáról, a Némethy Géza *Aeneis*-éről kedvezően nyilatkoznak a külföldön. Így *Deuticke* a Wochenschrift f. klass. Phil. 1889-iki folyamának 1204. lapján így nyilatkozik: «Wie kürzlich Oesterreich, so

empfindet und befriedigt jetzt auch Ungarn das Verlangen nach einheimischen Schulausgaben der lateinischen und griechischen Klassiker. Die vorliegende von Némethy, dessen gesundes Urtheil über die Aeneis auch der oben Sp. 814 mitgeteilte Auszug aus einem Aufsatze der ungar. Ztschr. für allgemeine Philologie erkennen lässt, bietet nach Heynes Inhaltsangaben in nahezu fehlerfreiem Druck mit grossen Buchstaben und weiten Zwischenräumen, nur auf etwas dünnem und bläulich-kaltem Papier, einen lesbaren Text der Aeneis ..... Ueber den kritischen Standpunkt des Herausgebers berichtet kurz das Vorwort. In besonnenem Eclecticismus entscheidet er sich von Fall zu Fall selbständig». Nagy örömmel üdvözli a Havet transpositióját a VI. k. 601. versénél, mely a Némethy kiadásában van először felhasználva, míg a recensens a Ladewig-féle Aeneis-kiadás átdolgozásánál e sikerült felfedezést értékesíteni elmulasztotta. «Mir wurde — ugymond — Havets Begründung zu spät bekannt, um die Verbesserung in meinen Text aufnehmen zu können, während Némethy trotz früheren Abschlusses sie noch zu verwerten in der glücklichen Lage war.»

— **Lenau menyasszonya**, Behrends Mária k. a., 1889. szept. 6. halt meg szülővárosában, Majna-Frankfurtban. A szerencsétlen leány, ki rövid nehány hétig Németország egyik legjelesb költőjének arája volt, 1811. októb. 4. született (Lenau 1802. aug. 13), tehát 33 éves volt, midőn 1844-ben a 42 éves költővel Baden-Badenben találkozott. Mária (saját följegyzései szerint, melyeket a «Deutsche Rundschau» deczemberi füzete közöl) 1844. jun. 27-én látta először Lenaut, ki nem sokára közeledett a vonzó leányhoz, de ez csak jul. 2. tudta meg, hogy új ismerőse Niembsch báró = Lenau Miklós. A költő már jul. 9. tett vallomást, mert Mária másnap haza utazott, s jul. 16. megjelent Frankfurtban, hogy Mária anyjával szólhasson (atyja, ki tekintélyes ügyvéd s frankfurti polgármester volt, 1843. halt volt meg), ki csak nehezen és csupán Lenau szenvedélyes könyörgésére helyeselte a viszonyt. Az anya főaggálya az új pár anyagi helyzete volt: mind a kettőnek volt ugyan, de csekély vagyona, s tartott tőle, hogy Lenau nem lesz képes, irodalmi munkásságával magának és családjának gondtalan életet biztosítani. Mária tehát arája lett a költőnek, ki most Stuttgartba sietett, hogy kiadójával, Cottával, szerződjék, ki neki eddig megjelent munkáiért 20,000 forintot biztosított. E kellemetlen üzlet elintézése után aug. 2. újra Frankfurtba érkezett, hol a jegyesek most boldog napokat éltek aug. 6-ig. Lenau ekkor Bécsbe ment ügyeinek elintézésére, mint maga hitte, nehány napra; arája nem látta többé. Szept. 29-én érte Stuttgartban a szél; októb. 12. tört ki az őrülés; októb. 23. vitték a winnenthali, 1847. máj. 15. a döblingi gyógyintézetbe. Itt halt meg 1850. aug. 22-én. Arájának 1844. szept. 27-én írt utoljára (mert októb. 8. kelt levelét, melyben betegségéről értesítette, nem küldte el). Mária októberben s újra 1845. nyarán jött Stuttgartba, de a boldogtalan költőt nem volt szabad látnia.

Lenau betegségének közvetetlen oka Löwenthal Miksáné, szül. Kleyle Zsófia volt, kivel a költő 1833 óta szenvedélyes viszonyt folytatott. E szép és szellemes nő, kiről Lenau ismételve állította, hogy múzsája és mindene, nem akart lemondani a költőről, és ennek nem volt elég ereje, bár mélyen

és igazán szerette Máriát, hogy erőszakosan szakítson vele. 1844. augusztusban haza ment, hogy Zsófiával tudassa eljegyzését és barátságosan búcsúzzék el tőle; aug. 14. találkozott vele Lainzban — de nem ért czélt. ‚Egyikünknek meg kell őrülnie‘, kiáltott föl Zsófia, midőn Lenau távozni készült, s néhány hét múlva tényleg bekövetkezett a katastropha.

De bekövetkezett volna ez ezen események nélkül is, ha valamivel később is. Lenau gyermekévei óta kedélybeteg volt és mindig sejtette hogy meg fog őrülni. E betegségét valószínűen atyjától örökölte (egyebet sem örökölt tőle), ki a legkicsapongóbb emberek egyike volt s már 29 éves korában esett féktelen szenvedélyeinek áldozatáúl. A költő már fiatal éveiben érezte, hogy ‚belsejében valami megszakadt‘, és ez az érzés megfosztotta lelkét nyugalmától. Szenvedélyes és bűnös viszonya Zsófiával csak siettette a katasztrophát, igazi oka születésétől volt meg lelkében. Ibsennek ‚Kisértetek‘ cz. iszonyú drámája mintha Lenau életét és sorsát tárgyalná!

Lenaunak a Deutsche Rundschauban most első ízben kiadott levelei érdekes adalékot szolgáltatnak e nemes, de boldogtalan ember jellemzéséhez. Minket közvetetlenűl 1847. aug. 27. kelt levelének azon sorai érdekelnek, melyekben kijelenti, hogy magyar polgárjogáról annál kevésbbé szándékozik lemondani, «da sich mir in der Perspective der Zukunft Aussichten auf ehrende Anerkennung, ja selbst auf reale Vortheile von Seite meines Vaterlandes eröffnen». Ismeretes dolog, hogy Németországban mindig magyarnak nevezte magát, de fájlalta egyúttal, hogy nem igazi magyar: «ich möchte so urwüchsig, so feurig und so naiv, so husarentapfer und gutherzig sein, wie sie (t. i. a magyarok). Ich bin aber ein deutscher Dichter». Lelkének ez a meghasonlottsága is csak fokozhatta boldogtalanságát. *h.*

— **A dal-elmélet tarthatatlanságát** fejtegeti Merbot Reinhold a következő füzetben: *Forschungsweisen der Geisteswissenschaften. I. Beitrag: Forschungsweisen der Literatur-Wissenschaft, insbesondere dargelegt an den Grundlagen der Liedertheorie* (Frankfurt, é. n., 36 l.). E nagy hangzású czímnek nem igen felel meg a kis terjedelmű füzetke tartalma; de azért kétségtelen, hogy a szerzőnek igaza van, csakhogy újat nem igen mond. Szerinte a mai irodalomtörténeti kutatás főhibája az alkalmazott módszer helytelensége; de hogy milyen más módszer alkalmazandó, azt nem mondja meg. A Wolf, Lachmann és Müllenhoff nézeteit helyesen birálja; helyesen utal arra, hogy e tudósok folyton ‚költőről‘, ‚átdolgozóról‘, ‚hagyományról‘ stb. beszélnek, de e fogalmaknak tudományos meghatározásával nem törődnek. Egész okoskodásuk alanyi, föltevéseik alanyiak, következtetéseik alanyiak. A kérdéses eposzokban található ‚ellentmondásokról‘ beszélnek, de nem vetik föl azt a kérdést, hogy mennyiben lehetségesek egyazon költőnek müveiben az ily ellentmondások. Vajjon hány írónak tulajdonítanák e tudósok nem Gœthe munkáit, hanem csak az egy ‚Faustot‘, ha nem tudnák, hogy Gœthe írta? Hányféle stil, világnézet, verselés van ez egy műben — és ugyanez az író írta Iphigeniát és W. Meistert, a franczia forradalomra vonatkozó gyenge komédiákat és az optikát is! Ezt a példát én említem föl; Merbot csak általánosságban hangsúlyozza, hogy nagyobb súlyt kellene fektetni a modern irodalmak tanulmányozására, mert itt vilá-

gosan látunk és pontosan ismerjük az egyes munkák keletkezését. Szerző úgy látszik nem tudja, hogy újabban a nyelvtudomány terén is hangsúlyozzák a nyelvtörténet ősi problémáinak földerítésére az élő nyelvek viszonyainak tanulmányát, különben bizonyára hivatkozott volna e tanúlságos pendantra.

Persze jobb módszert nem tud ajánlani. «A philologus kell, hogy æsthetikus és történész legyen» (35. l.); ez következtetéseinek összege. De ezt eddig is tudtuk, s minden philologus azon volt, hogy æsthetikus és történész is legyen, és az újkori jeles philologusok meg is feleltek e követelménynek. Nem itt van a hiba, hanem az alkalmazott fogalmak árnyékosságában, a használt föltevések alaptalanságában. Mi a hagyomány? és melyek a hagyomány törvényei a különböző századokban? A VIII. századi költő nem dolgozott úgy, mint a mai, — mi a különbség kettejök közt? Lachmann egész Nibelung-elmélete azon alapúl, hogy az *A* kézirat tartalmazza a legrégibb szöveget. Miért? mert ez a szöveg a legrosszabb! Már Holtzmann figyelmeztetett e föltevésnek furcsaságára. Másutt azt a kéziratot tekintjük mértékadónak, mely a legjobb szöveget tartalmazza, — miért a német eposznál azt, mely a legrosszabbat nyújtja? Minél jobb a szöveg, annál rosszabb az, és megfordítva, — van-e az ily észjárásnak alapja? És Lachmannak összes ú. n. ‚kriteriumai' is ily tisztán alanyi természetűek. A ki másképép érez, az másképép fogja föl és dönti el a dolgot, — de ez csak nem tudományos álláspont?

Merbot füzete sem biráló, sem positiv részében nem tartalmaz újat s azonfelűl igen gazdag nagyhangzású általánosságokban, melyek keveset mondanak. De nem érdektelen dolgozat, mert gondolatokat ébreszt az olvasóban és óvatosságra int a tudománynak némely oldalról oly önhitten dicsőített úgynevezett vívmányai iránt. *h.*

— **Hans Sachs viszonyát a renaissancehoz** tárgyalta Thon Frigy. Vilmos egy terjedelmes tudori értekezésben, melyből nehány részletet kinyomatott: *Das Verhältniss des H. Sachs zu der antiken und humanistischen Komoedie* (Halle, 1889, 51. l.). Kiindulva Gervinus ismeretes megjegyzéséből, ki a XVI. századot Aristophanes-féle korszaknak nevezte, Thon mindenek előtt meghatározza a reformatio korának azon vonásait, melyek e jellemzést indokolják. Ezek szerinte a következők: a tartalomnak politiko-polemikus, szatirizálva irányzatos jelleme; az allegoriának alakban és szerkezetben divatja, mely főkép a per formáit igen kedveli; végre az előadásnak, élcznek és tréfának trágár durvasága. Az első fejezetben azután bővebben s igen tanúlságosan kifejti, hogy ez elemek mennyiben vannak meg H. Sachs irodalmi munkásságában, s úgy találja, hogy a nürnbergi mesterdalnok csak az első pontban nem eléggé aristophanikus, mit (az író szelídebb, békülékeny jelleme mellett) igen helyesen arra is vezet vissza, hogy H. Sachsra, mint általában az egész korra, nem is anynyira közvetetlenűl Aristophanes, mint inkább ennek szelídebb tanítványa, Lucianus, volt legnagyobb befolyással. — A második fejezet tárgya H. Sachs egyik legismertebb darabja: «Comœdia, darin die göttin Pallas die tugend und die göttin Venus die Wollust verficht» (1530. febr. 3.), a költőnek első,

több fölvonásra tagolt színműve, melyről eddig azt hitték, hogy H. Sachsnak önálló műve s hogy azt utóbb Funckelin Jakab a gazdag emberről és szegény Lázárról írt drámájába (előadva 1550. aug. 24.) némi módosításokkal ugyan, de mégis plágiumképen fölvette. Thon most kimutatja, 1. hogy H. Sachs drámája nem eredeti mű, hanem átdolgozás. Forrása Chelidonius Benedek előbb nürnbergi benczésnek s körülbelül 1515 óta bécsi skót apátnak «Voluptatis cum Virtute disceptatio» cz., 1515-ben Bécsben nyomtatásban megjelent drámája, mely szerző szerint, Reuchlin ‚Henno' ja mellett e korszaknak legjobb latin vígjátéka; — és 2. hogy Funckelin, függetlenül H. Sachstól, közvetetlenül Chelidonius színműve alapján írta kis drámáját. A benczés apát darabjában V. Károly császár itél az ellenséges felek (az erény és gyönyör) pörében. Már Chelidonius előtt szerepeltette hasonló helyzetben a fiatal fejedelmet az ágostai Pinicianus János egy 1510-ben megjelent prózai dialogusban, melyben Voluptas és Virtus meg akarják hódítani Károlyt magát és az Erény meg is nyeri az ifjú királyt. Nem lehetetlen, hogy Chelidonius ismerte Pinicianusnak e párbeszédét. A mi H. Sachs művét illeti, elég benne az eredeti szöveg félreértéséből származó tévedés; de még így is, tekintve H. Sachs latin tudományát, bajos elhinni, hogy a nürnbergi mester egyszerűen és közvetetlenül a latin szöveget dolgozta volna át, vagy ha igen, csak nálánál jobb latinista segítségével tehette. — A függelékben még kimutatja Thon, hogy H. Sachs «Ein Richter, ein Buhler, ein Spieler und ein Trinker» (1531 körül) cz. farsangi játékának forrása Beroaldus Fülöp declamatiója «Contra scortatorem et de ebrioso Aleatore» (1499). E declamatiót Wimpheling 1507-ben Vittenbergában újra lenyomatta és németre is lefordította, de e fordítás sem kéziratban sem nyomtatásban nem maradt reánk. Később, 1531-ben, Franck Sebestyén fordította le e declamatiót németre és H. Sachs valószínűen ezt a fordítást használta föl. *h.*

— A karácsonyi ünnepről, melynek a mysteriumokra való tekintetből irodalomtörténeti jelentősége is van, kimutatja Usener Hermann (*Religionsgeschichtliche Untersuchungen* I. 1889), hogy az Rómában 354-ben alapíttatott, azaz: ezen évben ünnepelték először deczember 25-ét, mint Krisztus születése napját, míg 354 előtt csak az Epiphaniát (január 6. vagy 10-én) ünnepelték, mint a Megváltó születésének és keresztelésének együttes ünnepét. Rómából egy század lefolyása alatt terjedt el az új ünnep előbb Konstantinápolyba, azután Alexandriába, végre Jeruzsálembe, hol 451 körül fogadták el. Ez idő óta karácsony az összes keresztyén egyházban az Úr születésének ünnepe. *h.*

— Az első Kürenbergi-strófa szövege legújabbau ismételt controversiák tárgya volt német philologiai folyóiratokban. A szakasz első sorát, mely a kéziratban hézagos (*vil lieber frúnt*), Lachmann így egészítette ki: *vil lieber friunde váren* (veszélyeztetni), Bartsch ekkép: *vil lieber friunde fremden* (elidegeníteni). Sievers (*Beiträge z. Gesch. d. deutsch. Spr. u. Lit.* XII. 492.) helyteleníti a kézirati szövegtől eltérő *friunde* gen. plur.-alakot; mikor csak egy szerelmes párról van szó, nincs értelme, hogy a

friunt szó (mely itt már «szerető, kedves» jelentést vett fel) többesben álljon. Egyes számú alakot kíván az ezzel ellentétben álló következő sor: *swer sînen friunt behaltet* is. A *vâren* vagy *fremden* (elveszíteni) helyébe azután Sievers a *verliesen* igét teszi s ekkép az egész sor nála így hangzik: *vil lieben friunt verliesen, daz ist schedelîch.* — Schröder (*Zeitschr. f. deutsch. Altert.* 1888, XXXII, 137—141. l.) elfogadja a *lieben* accusativust és a *friunt* singularis-alakot, igéül azonban a *verkiesent* veszi, a melynek jelentésében inkább bennerejlik az elhanyagolás fogalma, tehát egyuttal a másik szerető hibájának gondolata. A *friunt* Schröder szerint ez első sorban, mely egyenesen közmondásra czéloz, még a «barát» értelmében veendő, a következő sorban levő *friunt* szóban azután már a kedvesére gondol a beszélő hölgy. A strófa első sora Schröder szerint tehát: *vil lieben friunt verkiesen, daz ist schedelîch.* Ez és a következő sor: *swer sînen friunt behaltet, daz ist lobelîch*, két egymással összeillesztett sententia; a későbbi költészetben számos párhúzamos helyet találunk, a mely tartalmilag megfelel e közmondásszerű verseknek. (Ulr. v. Zatzikhofen: *er belîbet dicke sigelôs, swer die sîne verkôs;* Kaiserchronik: *guoten friunt alten sol man wol behalten;* Freidank: *ouch muoz er sîn ein wîse man, der guoten friunt behalten kan;* stb.). Még 200 évvel később a limburgi krónika egy német népdalt említ, mely több vonásban emlékeztet a szóban levő Kürenbergi-strófára; lehet, hogy mind a kettőnek egy XII. századbeli népdal volt az alapja.

Schröder e fejtegetéseivel szemben Sievers (*Zeitschr. f. d. Altert.* XXXII, 389.) újból védelmezi a saját feltogását. Ellenmondást lát a Schröder ajánlotta *verkiesen* igének a *lieben friunt*tal való összekapcsolásában; a kit szeretünk, azt nem hanyagoljuk el szándékosan. Kimutatja, hogy a *verliesen* jelentésével is össze lehet kötve a vesztes hibás voltának gondolata. Sievers szerint tehát a kezdősorok értelme: «Fájdalmas dolog kedves barátnak az elvesztése, (azért) dicsérendő, ha a barát megtartására törekszünk.»

Nem vállalkozunk e helyen a *verliesen* és *verkiesen* kérdésének eldöntésére; körülbelül egyenlő erős okok szólanak úgy az egyik, mint a másik felvétel mellett és ellen. Úgy látszik, a két ige jelentésbeli különbsége nem volt olyan, hogy csak az egyiket mondhatnók e helyen kétségtelenűl jogosúltnak; épen a limburgi krónika népdala egymás mellett használja a két kifejezést: «Wisset, wer den sînen î *vurkôis* und âne alle scholt getrûwen frunt *vurlôis*» stb. Fontosabbnak tartjuk azt, hogy Schröder összeállításai világot vetnek *a Kürenbergi-strófák népies jellemére* és azt bizonyítják, hogy *egyes régi motivumok és fordulatok újból felélednek a XIV. századi népdalban.*

p. g.

— A ‚sváb' név etymologiájával foglalkozik Much Rudolf a *Zeitschr. f. deutsches Altertum* XXXII. kötetében (1888, 407. l.). Grimm Jakabnak (*Gesch. d. d. Spr.* 321. 489) nézete, mely szerint a *Suebi*, *Suevi*, Σουῆβοι néptörzs neve az ószl. *svobodĭ* szabad, *svoboda* szabadság, szókkal és magával a szláv nép nevével is függ össze, nem vehető már komolyan számba. Helyesebb uton járt Grimm, midőn egy másik helyen (*Gramm.* II, 25) a **svëfan* (aludni) igével kapcsolja egybe a nevet, az ott adott további

magyarázatot azonban, hogy a névnek jelentése ‚pacifici', esetleg ‚pacificantes' lehetett, Zeuss avval a megjegyzéssel utasította vissza, hogy e jelentés nem felelne meg a suevek jellemének és történetének, sem Cæsar szavainak: Suevorum gens est longe *bellicosissima* Germanorum omnium. Much már most arra figyelmeztet, hogy a *svëfan* igéből képezett ugyanaz a szó, mely népnevévé lett, továbbra fenmaradt eredeti általános jelentésében is: óskand. *svaefr* aluszékony (a *kveldsvaefr* szóban); e jelentés emléke él talán abban a mondában is, a mely *Svávalandnak* egy *Svafnir* («sopitor») nevű királyt tulajdonít. Hogy a germánok fajrokonaiknak egy részét a **Swaebiz* «álmosak» gúnynevével nevezték el, annak oka, Much szerint, abban kereshető, hogy a törzs megmaradt a szárazföldi germánok régi hazájában s ragaszkodott az ősi szokásokhoz (Tiusnak mint főistennek tiszteletéhez stb.) akkor, midőn a germánok nagy része észak és kelet felé tódult a kelták eredi lakóhelyeire s új kulturhatásokat, új vallásos képzeteket vett fel. Ekkép történeti jogosultsága lehet a gúnyos elnevezésnek. A sváb név mellé rokonértelműként lehet állítani a *gepidák* nevét, a mely talán ásítót (ó·k. **gapadhr, gapandi)* vagy lustát jelentett. Egyezik evvel az is, a mit Jordanes (ed. Mommsen 82. l.) mond a gepidák nevéről. *p. g.*

— **Magyar írók élete és munkái** czímmel nagy fontosságú bio- és bibliographiai vállalat indult meg. Id. Szinnyei József írja, a M. T. Akadémia támogatja, Hornyánszky V. adja ki. A magyarországi írók életrajzát és munkásságát lehető teljesen akarja magában foglalni; betűrendben adja az írók életrajzi adatait, munkáik jegyzékét és a róluk szóló dolgozatok sorozatát. A négy kötetre (32 füzet) terjedő munka egyelőre negyedévenként kiadandó öt íves füzetekben jelenik meg s egy-egy füzet ára 50 kr. Az első füzet igen csinos kiállításban már megjelent; Aachs-tól Andrád-ig foglalja magában a magyar írókat, régieket, újabbakat és legeslegújabbakat. A mennyiben egy füzet alapján itélhetni, ügyesen szerkesztettnek, igen gazdagnak és teljesen megbízhatónak találjuk Szinnyei művét, mely kétségtelenül a legszükségesebb és leghasznosabb irodalmi vállalatok egyike.

— **A szonett eredetét** újra tárgyalja Biadene Leandro, *Morfologia del Sonetto nei secoli XIII e XIV* (Roma, 1888, 234 l.) cz. könyvében. A szonett eredetére nézve két vélemény áll egymással szemben. Az olaszok az olasz népköltészetből származtatják; e vélemény szerint a szonett két négysoros és egy hatsoros népies versszakból alakult, a mily versszakok pl. a négysoros ‚strambotto' és a hatsoros toskánai ‚rispetto'. E vélemény főképviselői d'Ancona (La poesia popolare italiana, Livorno 1878), a német H. Welti (Gesch. des Sonetts in der deutschen Dichtung, Leipzig 1884) és most Biadene. Az ellenkező véleményt, hogy t. i. a szonett a provencei költészetből kölcsönzött alak, képviselik Mussafia (Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 76. köt.), Tobler (Jenaische Literaturzeitung 1878, p. 669) és Gaspary (Gesch. der italienischen Literatur. I. p. 66).

Biadene főkép a következő két argumentummal támogatja D'Ancona föltevését: 1. Szerinte a régibb szonettekben az első két négysoros versszak közti *tartalmi* pauza nem oly erős, hogy a költemény első felét okvetetlenül két négysoros szakra kellene tagolnunk; a rímek elhelyezése e sza-

kokban eredetileg nem is *abba abba* (mint később rendesen), hanem *abababab*, a mi inkább a négy verspárra való tagolást látszik indokolni, s Biadene csakugyan négy verspárból keletkezettnek tekinti a szonett első felét. A mi a rímek elhelyezését illeti, tény, hogy a váltakozó rím eredetileg *gyakoribb*, mint az ölelkező; de már a tartalmi pauzára vonatkozó állítás csak kivételes esetekről áll; rendszerint tényleg két négysoros szakra tagolt gondolattal találkozunk a régibb szonettek legnagyobb részében. — 2. A két terzettnek keletkezését a népköltészetből nem sikerül neki valószinűvé tennie. A rímek eredeti elhelyezése itt *cdccdc* volt, melyből később a *cdecde* formula fejlődött. Biadene azt állítja, hogy a két terzett az első félben kifejlett két quartettnek mintájára keletkezett, a mi lehetséges ugyan, de nem oly bizonyíték, mely a szonett olasz-népies eredetét kétségtelenné tenné. Azért részemről még mindig egyszerűbbnek s valóbbszinűnek tartom az ellenfél véleményét, mely szerint a szonett ép úgy (s körülbelül egy időben) mint a canzona, a Provenceból került az olaszokhoz, kik aztán ezt az alakot a művészi tökély legmagasabb fokára emelték. h.

— Dante Beatriceja már sokat foglalkoztatta a kutatókat s régebben ismételve tekintették a nagy olasz mesternek e halhatatlan ideálját allegoriának, melynek semmi realis alapja nincsen. De újabban elejtette a tudomány ez elméletet, úgy hogy Gietmann G. könyve: *Beatrice. Geist und Kern der Danteschen Dichtungen* (Freiburg, 1888, 198 l.) már alapfölfogásánál fogva is elavult. Mert Gietmann szerint nevetséges és «izléstelen» dolog azt hinni, hogy Beatrice = Bardiné, szül. Portinari. Szerinte Beatrice az egyház, atyja a pápa, halála V. Cœlestin lemondása, bátyja a főpapság, halála a szentszék átköltözése Avignonba (1305) stb. Hát ez «izléses»? Az izlésre nézve különben még eltérhetnének a vélemények, — de a tényeket komoly tudós nem ignorálhatja (ha t. i. ismeri). Dante világosan mondja, hogy Beatriceja 1290. junius 9. meghalt és a ‚commediában' ez adatnak teljesen megfelelően beszél a szeretett nő után érzett tíz évig tartó vágyakodásáról. És mint ezzel a főadattal, áll Gietmann nézete számos más ténynyel is a legélesebb ellentétben. Legborzasztóbb azonban, a mint Gietmann a ‚Vita nuova' egyes tényeit vagy adatait magyarázza, hogy elméletébe bele illeszthesse. Igy pl. meséli Dante, hogy tiszta és félénk szerelmét profán nézők előtt úgy palástolta, hogy színleg más hölgyre fordította tekintetét. Itt szerzőnk szerint a másik hölgy a «papi vagy püspöki hivatal symboluma, mert a templomban a pap lép a láthatatlan egyház és a hivők közé.» Ez Gietmann szerint Dante «izléses» magyarázata, és izlésesnek találja azt is, hogy az egyház a kilenczéves fiúnak nyolczéves leánygyermek alakjában jelenik meg, hogy Dante csónakázni kiván barátjaival és az egyházzal, hogy a költő az egyházat enyelegve folyton Bice-nek nevezi, hogy az egyház 1290. junius 9-én 24 éves korában meghal stb. De gustibus csakugyan non est disputandum! (Hogy Beatrice a *Commedia* III. részében több helyütt symbolummá lesz, azt senki sem tagadja). h.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KÖZGYŰLÉSE

1890. jan. 26.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt Társaság! Szomorú köteleséget teljesítek, mikor az egybegyült tagtársak színe előtt ama nagy veszteségekről emlékezem meg, melyek társaságunkat egy év leforgása alatt érték.

Két kiváló tagtársat vesztettünk el: Schott Vilmost és Ábel Jenőt.

Schott életét már 1875-ben ismertettem a magyar közönséggel a Magyarország és a Nagyvilág XII. évfolyama 45. számában, ahol jól talált arczképe is látható. [1]) Amint akkor a nagyvilágnak ezt az elsőrangú tudósát, Magyarországnak ezt az igazi barátját s nyelvészetünknek külföldön legkitünőbb képviselőjét a magyar művelt közönségnek akartam bemutatni, úgy most sem a hideg kritikai méltatást szabtam magam elé, mi részint a sinologusok dolga, kik az elhúnytban korszakuk alkotóját tisztelik, részint a magyar összehasonlító nyelvészet embereitől várható, kik jól tudják, mennyit köszönhetünk e téren az ő kezdeményező működésének. Mikor Hunfalvy Pál az ötvenes évek elején a magyar-finn összehasonlítást megindította, következményeiben fontos fellépteкor Schottra, Castrenra, Bollerra hivatkozott. Akkor hallatszott Schott neve legelőször hazánkban. Azóta a Magyar Tudományos Akadémia megismerte és nagyrabecsülte minket közelről érdeklő érdemeit s 1858. decz. 16. külső tagjának megválasztotta. Nyelvünkre és nyelvünk rokonaira vonatkozó műveit a Magyar Nyelvészet s a Nyelvtudományi Közlemények ismertették és méltatták.

Én nem tudományos érdemeit dicsőítem, hanem meleg életéből véve adataimat, oly képet akarok nyujtani róla, mely hozzám és társaságunkhoz való viszonyát mutatja s e kiváló embert és halhatatlan tudóst hazánk önzetlen őszinte barátjának tünteti föl.

Schottal Berlinben 1873. decz. 9-én ismerkedtem meg. Hunfalvy Pál ajánló soraival mentem hozzá [2]) s ő a legnagyobb nyá-

---

[1]) Az életrajz végső passusait a szerkesztő módosította olyanokká, hogy magaméinak csak részben ismerhetem el.

[2]) A Tempelhofer Bergen a 7. sz. házban lakott.

jassággal fogadott. E percztől fogva őszinte barátommá lett s e barátság 15 éven át mindvégig változatlanúl maradt. Működésemet folytonos figyelmére méltatta, külföldön való ismertetésével támogatta s velem egész haláláig levelezett, több izben kifejezvén azt az óhaját, bárcsak még egyszer látnók egymást az életben, a mi, fájdalom, nem teljesült.

Schott Vilmos, a mint 1885. jan. 3-án hozzám intézett leveléből is kitűnik, se 1807-ben, se 1806., mint általában írják, hanem 1802-ben szept. 3-án Mainzban született. (V. ö. Dr. Thomas, Worte des Gedächtnisses. Am Sarge des Herrn Prof. Dr. Schott, 11. lap, a hol 3. März helyett 3. September olvasandó, a mint azt téntával Thomas maga kiigazította.) Édes atyját korán vesztette el, mire vagyontalan anyja egyik öregebb fiához Francziaországba költözött. Így a szegény már szülővárosa gymnasiumán csak nélkülözésekkel vergődött keresztűl, a honnan 17 éves korában érettségi bizonyítványnyal távozott. A giesseni egyetemen, melyet először látogatott, rokonai részéről csak szegényes támogatásban részesült. Halleban pedig, a hova theologusnak ment, de utóbb az úgynevezett keleti nyelvek tanulására adta magát, miben jobbadán saját maga volt a mestere, saját szavai szerint csupa adósságból élt, minek törlesztésével jócskán előrehaladott koráig kellett bajlódnia, persze úgy, hogy kétannyit is térített meg, mint a mennyit kapott volt. Igaz ugyan, hogy már 20 éves korában doctor lett; de ez a kitüntetés mitsem hozott a konyhára, úgy hogy írói s magántanítói nyomoruságos keresetre volt utalva. 1830-ban Berlinbe költözött, hol a királyi könyvtár kincseiben a tanulmányaihoz szükséges forrásokat megtalálta s egyúttal alkalma nyilt a török és perzsa nyelvet gyakorlatilag megtanulni. Így érlelődött tudományos kutatásainak első gyümölcse «Versuch über die tartarischen Sprachen», mely 1836. Berlinben jelent meg. Schott 29 éves volt, mikor e művével a világ elé lépett. Hogy mily fogadtatásban részesült, bizonyítja az, hogy két évre rá, t. i. 1838-ban a fiatal tudóst a berlini egyetem rendkívüli tanárának, 1841-ben pedig, mely évben «De lingua Tschuwaschorum»-féle munkáját közölte, a berlini tudományos Akadémia tagjának választotta. De fájdalom, itt is, ott is éveken át ingyen dolgozott. Humboldt Sándornak kellett közbenjárnia, hogy a nagyérdemű és nagyhirű férfiú az államtól legalább annyira-mennyire megfelelő fizetésben részesüljön.

Ez az örökös nyomorgás okozta, hogy egy félszázadnak kellett elmúlnia, míg szeretett jegyesét elvehette. Azért mindig szomorusággal telt el, valahányszor fiatal és java férfikorát előtte emlegették. (V. ö. Dr. Thomas: Worte des Gedächtnisses, 4—5. l.)

Hadd halljuk erre nézve saját szavait, melyeket 1875. okt. 18-án kelt levelében hozzám intézett:

«ich theile darin (t. i. életében) das Schicksal manches Mitkämpfers auf bedenklicher Wahlstatt, dass die Bedürfnisse des wirklichen Lebens mir gar lange zu schaffen gemacht, was vielleicht weniger der Fall gewesen wäre, hätte ich mehr Gewandtheit und erlaubte List besessen. Viele Fehlgriffe, Thorheiten und damit nothwendig verbundene Täuschungen machen mir den Rückblick auf einen ansehnlichen Theil meines Lebens unerfreulich.»

A berlini egyetemen 51 esztendeig örömmel és hathatósan működött. A mi előadásait illeti, érdekes megtudnunk, hogy azok a chinai, japán, tibeti, mongol, mandzsu, török, magyar és finn nyelvekre és irodalmakra terjeszkedtek ki.

Irodalmi műveinek rendszeres fölsorolását és érdemleges ismertetését, a mint már fönt mondottam, az illetékes szakemberekre bízom. Csak utolsó közleményét említem, melyet már csak halála után kaptam meg. Czíme: Einiges ergänzende zur beschreibung der chinesischen litteratur. Ezt ő a berlini Akadémiának 1888. okt. 18-án mutatta be, mikor már 87. évébe lépett volt; tehát alig két hónappal halála előtt.

Ilyen korban ilyen szellemi élénkség valóban bámulatra méltó. Pedig hát a senectus ipsa est morbus rajta is teljesült. De még 75 éves korában sincs e miatt oka panaszkodni. 1877. jul. 18-án irja, hogy ketten feleségével, a kit «meine Erzsi»-nek szokott nevezni, Nusdroy-ba, a Pommerania melletti szigetre készülnek, hogy ott körülbelül két hónapig a tengerben versenyt uszkáljanak, mert mind a ketten kitűnő úszók.

Csak a reá következő évben hallom első panaszát (1878. jul. 22.). Makacs czúz bántja s a miatt a szünidőt Gräfenbergben tölti.

1880. jan. 5. kelt levelében egyebek közt eme szép szavak foglalvák: obgleich die Zeit nach Humboldt elastisch sein soll, so scheint ihr diese Eigenschaft in einem weit vorgerückten Lebensalter doch immer untreu zu werden. Man muss gar Vieles

aufschieben und der Zukunft überlassen, während kaum eine Zukunft bleibt.

1883. jan. 7. így szól egészségéről: Mit meiner Gesundheit kann ich nicht mehr zufrieden sein wie sonst, da jetzt häufige Anfälle von (physischem) Schwindel (den ein unausstehliches Bitterwasser bekämpfen soll) dem vorgerückten Alter eine neue Last auflegen.

1885. jan. 3. mind a maga, mind Erzsije nevében megható szavakkal üdvözöl engem: «und hoffen wir beide — úgymond — dass Ihr noch jugendliches Lebensalter Sie in reichlichem Grade möge erleben lassen, was Sie um der Wissenschaft und Ihres Vaterlandes Willen verdienen. Mit mir ist es schon lang eine andere Sache. Mein sehr hohes Alter lässt mir wenig Hoffnung mehr, oder, wie der schweizerische Patriarch in Schillers Tell sagt: «Unter der Erde schon liegt meine Zeit.» «Ein Achtziger, sagt das chinesische Sprichwort, darf nicht mehr über einen Tag hinaus Pläne machen.»

1886. czukorbetegségben sinylett. E miatt négy hetet töltött egy rajnai gyógyintézetben, a hol das sogenannte diabetische System segítségével állapota megjavúlt. Kérdi, hogy nálunk is fölkapták-e annyira azt a rendszert, mint ő náluk. «Man wird — úgymond — nothgedrungen zum Freunde des Sauern und Bitteren, bekommt aber gute Esslust, wird mager und behülflicher als vormals. Ob noch viele Jahre bei solchen Vortheilen verbürgt sind, ist freilich sehr zweifelhaft, denn schon habe ich das vier und achtzigste zurückgelegt!! — Was mich mehr als das Alter grämt, ist meine immer schlechter werdende Handschrift in Verbindung mit häufigen zum Teil sinnlosen oder kehrsinnigen Verschreibungen.»

Az 1889. jan. 16. kelt levél már nem az ő írása. Dr. Gruber Vilmos berlini egyetemi magántanárral iratta. Akkor már súlyos beteg volt: hólyagbajban szenvedett. Üzeni, mennyire örvend, hogy sógora Sorel Albert Párisban a M. Tud. Akadémia részéről fényes elismerésben részesült, a mennyiben «Európa s a franczia forradalom»-ról szóló művét magyarra fordíttatja. A fordítást tudvalevőleg Szathmáry György végzi. Gruber azzal a mentegetődzéssel fejezi be levelét, hogy a magyar nyelvben nem eléggé jártas és azért kénytelen németűl írni.

Ez a levél volt Schottnak hozzám intézett utolsó üzenete.

Azonnali feleletemre már csak gyászjelentéssel válaszoltak. Schott Vilmos 1889. jan. 21. hosszú betegség után meghalt. Temetése január 24-én d. e. 10 órakor a Jerusalemer Kirchhofban történt. A gyászbeszédet dr. Thomas predikátor mondotta.*)

Schott nemcsak a német tudományos világé, hanem a miénk is. Sohasem volt Magyarországon; de azért nyelvünket megtanulta s ha nem beszélte is; mert a mint sajnálkozva mondotta, soha sem volt alkalma, magát benne gyakorolni, de érteni annyira értette, sőt tudományosan is annyira ismerte s foglalkozott vele, hogy az összes külföldi nyelvészek közt alig van hozzá fogható. Én mindig csak magyarúl írtam neki, ő meg németűl felelt; olykor azonban magyar idézeteket is szőtt a maga szavai közé. Például 1875. nov. 27. kelt levelében így szól:

Im Streben selbst liegt ja auch der wahre Genuss, nicht in dem, was man bereits erreicht hat, und sehr richtig sagt irgendwo der verewigte Eötvös: «Isten olyannak alkotá az emberi szívet, hogy az állandó megelégedését ne az élvezetben, hanem csak a törekvésben találja.»

Egy izben még engem is idéz, mi annyival meglepőbb volt, mert mai nap sem tudom, hogy idézetét honnan vehette. 1886. decz. 30. kelt levelét eme szavakkal fejezi be. «Sie sagen irgendwo sehr wahr und richtig (das wo? habe ich aber vergessen): «csak az boldog a míg él, a *kit szive boldogít.*» Möchte diess bei Ihnen stets und ganz in Erfüllung gehen!»

E két vers egy «emléklap»-nak a második fele. Az egész, mi fiatalkori költeményeim közt jelent meg (Józsa, Pest. 1862. 151. l.) így szól:

Boldogság a földi czél,
A mit kincs nem biztosít,
Csak az boldog, a míg él,
A kit szíve boldogít.

Schott ezt a kiadványomat aligha ismerte. Talán a Dvorzsák János-féle Idézetek tára (Budapest 1883.) 84. lapjáról vagy más előttem ismeretlen Anthologiából vette a szóban forgó verseket.

A Magazin für die Litteratur des Auslandesnek Schott volt

---

*) Czíme: Worte des Gedächtnisses. Am Sarge des Herrn Professors Dr. Wilhelm Schott, Mitglied der Akademie der Wissenschaften. Gesprochen vom Prediger Dr. Thomas. Dr[uck] von Hermann Schmidt, Berlin C.

a magyar referense. Ott látta az ember, mily jó indulattal s igazi barátsággal volt ő a magyar nemzet iránt.

Mikor az említett lapnak 1874. május 23-iki számában «A helyes magyarság elvei» czímű akadémiai pályamunkát ismertette, czikkét a következő szavakkal fejezte be:

«És ilyen higgadt vizsgálódásokkal szemben a mi hazánkfia Löher F. sok esztelenséget tartalmazó művében («Die Magyaren und Ungarn») gúnyolódik a pesti nyelvpékek fölött, kiket ő maga talált fel.»

Greguss Ágost Tanulmányait nem csak ismertette, hanem többeket le is fordított közülök, melegen dicsérve e hazai æsthetikusunk felfogásának eredetiségét és mélységét. Mikor megküldtem Schottnak Greguss halála hírét s halálára írt versemet, mely így szólt:

Szép-, igaz- és jóért volt folytoni lelkesedésed,
  Téged e szent eszmék vittek az életen át.
Bízva tekintettél a síri homálynak eléje.
  Mester nem hal meg: műve örökre tanít.

1883. január 7. kelt válaszában eme szavakat szenteli az elhunytnak: Der Verlust eines wackeren magyarischen Freundes in der Person des verblichenen Greguss Ágost hat mir auch wehe gethan. Er ist weit jünger als ich, wenn ich nicht irre. Möchte er den Weg der Glückseligkeit (S. 211 seiner Versek) nun gefunden haben.

«A könyvmoly és a ruhamoly» czímű nyelvészeti mesém, mely a Fővárosi Lapok 1876. évf. 73 számában jelent volt meg, szintén részesült ama kitüntetésben, hogy Schott német fordításban mutatta be a külföldnek *). (L. Magazin 1876. jun. 3. 23. sz.)

Társaságunkat és közlönyünket mindig éber figyelemre méltatta s rólunk való közleményei mindig őszinte rokonszenvre vallanak.

Mikor közlönyünk legelső füzetét neki megküldtem, a legáldottabb haladást kivánja e folyóiratnak s eme szép szavakkal folytatja levelét (1877. jan. 8.): Den Spruch «Aller Anfang ist

*) 1877. jan. 8. kelt levele végén: Nachschrift. Meiner Elise würde ein neues Mährchen von Ihnen ebenso willkommen sein, wie mir. Sie hat an dem ersten viel Geschmack gefunden!

schwer» hat unser Goethe umzukehren sich erlaubt, da nach seiner Überzeugung die Schwierigkeiten erst hinterher kommen, wie etwa ein aus der Ferne gesehener Berg schön glatt erscheint und seine Schlünde und Schluchten kaum ahnen lässt. Doch kann dies nur Gültigkeit haben, wo der Mensch sich über die Pflichten seines Berufes noch nicht ins Klare gekommen ist, was man bei Ihnen gewiss nicht vorauszusetzen befugt ist. A közlönyünkre és egyéb philologiai dolgozatainkra vonatkozó nyilatkozatai közül hadd említsem a következőket:

Einen wohlthuenden Eindruck machen die meisterhaften Nachbildungen Meleager'scher Poesie. (1878. január 8 án kelt levelében).

Die gründliche Arbeit des Herrn Krajcsovics über mittelalterliche Verskunst in den zwei letzten Heften des E. Ph. K. (t. i. VI. évf. 705—732 és 837—864. lapján) würde mir sehr nützlich gewesen sein, als ich (1877) ziemlich hülflos über den Stabreim der Völker des Altai schrieb (1883. jan. 7. kelt levelében). Értekezését, melyre czéloz, 1877. máj. 7. olvasta fel a berlini Akadémiában. Czíme: Über den Stabreim bei Finnen und Tartaren.

Die Bearbeitung des altfranzösischen Fabliau's im 10. füzet Ihres E. Ph. K. vom X. Jahrgang erscheint mir ganz musterhaft (1886. decz. 30. kelt levelában). Az itt említett fordítás Radó Antaltól való.

Anakreont vortreffliches, in jeder Hinsicht musterhaftes Werk-nek nevezi (1885. jul. 15. kelt levelében. V. ö. Magazin für die Litteratur des Auslandes 1885. szept. 26.).

Igazságszeretete azonban nem engedi, hogy a mi helytelen vagy legalább kétes, az előtt szemet hunyjon. Igy például a közlönyünk I. évfolyamában megjelent «A pún szöveg Plautus Pœnulusában» czímű értekezésre nézve így nyilatkozik:

Die Versuche, den punischen Text im Pœnulus auszulegen, erscheinen mir sämmtlich als übel angebrachter Scharfsinn und undankbare Bemühung. Was kann nicht Alles in diesen Text hineingedeutet werden und wo bleibt ein Kriterium der unumstösslichen Richtigkeit? (1877. jan. 8. kelt levelében.)

Ez az irántunk való élénk és jóindulatú érdeklődés indította társaságunkat arra, hogy 1877. julius 6-án tartott közgyűlésében Schott Vilmost, a berlini egyetemi tanárt, az európai hírű tudóst, a magyar nyelv és irodalom alapos ismerőjét és ismertetőjét, a

magyar nemzet lelkes barátját, egyhangulag tiszteleti tagjának megválasztotta.

E kitüntetést az a férfiú, ki majdnem 30 nyelvet ismert, tiszteletgerjesztő szerénységgel fogadta.

Társaságunkhoz intézett köszönő levele, mely eddig nem látott napvilágot, így szól:

Meine Herren! Die mir durch Ihre Wahl zum Ehrenmitglied bewiesene Auszeichnung war mir ebenso erfreulich als überraschend, da ich obgleich selbst in gewissem Sinn Philologe, doch den vornehmsten Gegenständen Ihrer Thätigkeit ziemlich fremd geworden bin und vielfach von Ihnen lernen muss, statt umgekehrt.

Empfangen Sie die Versicherung, dass ich immer nach Kräften bestrebt sein werde, meine Dankbarkeit zu bethätigen. Hochachtungsvoll Schott m. p. Berlin 20./7. 77.

A ki ezt a levelet írta s tiszteleti tagjaink közt oly kiváló helyet foglalt el, most már csak emlékben a miénk, de ez az emlék oly mélyen van a philologiai társaság szivébe vésve, hogy azt onnan semmi ki nem irtja.

Míg Schott 87. évében korszakalkotó működésének befejezte után rótta le a mulandóság adóját, Ábel Jenő még csak 31 éves volt, mikor a kérlelhetetlen halál körünkből kiragadta. Alig nehány hete, hogy végbúcsút vettünk tőle s koporsója előtt tanuságot tettünk arról, mennyire becsültük és mennyire szerettük. Társaságunk díszes babérkoszorút tett «felejthetetlen tagjának» ravatalára s én az egyházi beszentelés után a következő rövid bucsúztatót intéztem a dicsőülthöz:

«Engedje meg a mélyen tisztelt gyászoló gyülekezet, hogy mind a magam, mind a budapesti tudomány-egyetemi bölcsészeti kar, mind a philologiai társaság nevében egy pár búcsúszót szóljak e megdöbbentő néma koporsó előtt.

Úgy állok itt, úgy érzem magam, mint az apa, ki fiát temeti.

Én voltam az, ki téged a tudományos pályára kalauzoltalak.

Kitünő tanítványból kitünő tanártársam s felejthetetlen barátom lettél.

Ki hitte volna, hogy az a visszás eset fog bekövetkezni, hogy ne te engem, hanem én téged búcsúztassalak még ama hosszu útra is, ahonnan semmi hir, semmi visszatérés.

A tudomány nagyságához képest vajmi rövid életet éltél, s mind a mellett mondhatni elég ideig arra, hogy működésed mind

egyetemünkön, mind Akadémiánkon, mind philologiai társaságunkban fényes nyomokat hagyjon maga után s hogy ritka tehetségeidhez kötött további reményeink vesztét mélyen érezzük, keservesen siratssuk.

Lesujtó gyászunkban egyetlen vigasztalásunk, hogy szellemed nem távozik közülünk: élni fog s tündökölni mint vezető láng, mint követendő példa számos tanítványaid pályafutásán. Csak tetemeidet viszszük a temetőbe; de ott is, hitünk szerint, Isten kezei takarják.

Isten veled, legjelesebb tanítványunk! Isten veled, kitünő kartársunk! Isten veled, felejthetetlen barátunk!»

Ezennel csak ezt a pár szót szentelem Ábel emlékének. Majd mikor gyászunk enyhül s alkalmunk lesz kéziratban hátrahagyott munkáit is mind megismerni s az életére vonatkozó adatokat pontosan összegyűjteni, ügyekezni fogunk életét és működését tudományos szakirodalmunk története számára mentől teljesebben megírni. Még egyszer búcsút véve két felejthetetlen tagtársunktól, hadd fordítsuk szemünket megint az élet felé, mely tovább foly és kötelességeink teljesítésére hiv.

A gyarló ember rendszerint csak a holtak érdemei iránt igazságos, az élőkéit többnyire kisebbíti vagy csak kénytelen-kelletlen méltányolja. Egy életrevaló társaság, melynek érdekében áll a czéljához szükséges erőket összegyűjteni s a maga fényét telhetőleg gyarapítani, ezt a hibát el nem követheti.

Saját erőnk és fényünk gyarapodását óhajtva, a novemberi választmányi ülésen két oly férfiut jelöltünk ki tiszteleti tagságra, kiknek csak neveit kell említenünk s érdemeik azonnal lelkünk előtt állanak. E két férfiu dr. Schuchardt Hugo, gráczi egyetemi tanár, a jelenkornak egyik legkiválóbb nyelvtudósa, kit az idén választott kültagjának a M. Tud. Akadémia, és Szabó István kazári plébános, a hellén classicusok nagyérdemű fordítója, kinek nov. 23-án ülték meg akadémiai tagságának 50 éves jubileumát.

A jelen közgyűlést azzal a méltó óhajtással nyitom meg, hogy e két jelölt megválasztása mentől impozánsabb bizonysága legyen a valódi érdem iránti hódolatunknak s hogy minden intézkedésünk a hazai tudománynak és művelődésnek javára váljék!

Budapest, 1890. január 26-án. PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelensés.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A központ, melyben társaságunk működése egyesül, melyre majdnem minden tevékenysége, közvetetlenül vagy közvetve irányúl: társaságunk folyóirata, az Egyetemes Philologiai Közlöny, melynek fentartása s tovább fejlesztése fő czélunkat képezi. Közlönyünknek az anyagot jó részben havi felolvasó gyüléseink szolgáltatják, melyek ez évben, kivéve Némethy Géza «Coniecturák Firmicus Maternushoz» czímű értekezését, általánosabb érdeküek voltak; így Fialovszki Lajos «A meghonosodott idegen szók írásáról» értekezett, Hegedüs István Petőfi «Őrültjének» és «Egy gondolat bánt engemet» czímű költeményeinek latin fordítását mutatta be, Pruzsinszky János «Horatius e vagy Horácz?» czímen tartott felolvasást, Wieder Gyula «Az idegen szókról», Hermann Antal «A hazai és rumén philologia terén mutatkozó újabb jelenségekről», Sebestyén Gyula «Egy ismeretlen Homer-fordítóról», Lázár Béla «Agisról a tizennyolczadik században» értekeztek. A classica philologiai értekezések, fájdalom, aránylag csekély tért foglalnak el, s hogy ez jövőre ne legyen így, különösen kivánatos, hogy ebbeli törekvéseinket a kipróbált szakerők minél nagyobb csoportja állandó támogatásban részesítse. Kiemelendőnek tartjuk, hogy a szerkesztőség igéretéhez képest megjelent az 1888-ik évi magyar philologiai irodalom tervszerű összeállítása Hellebrant Árpádtól, s hogy tőle várjuk az első tíz évfolyamhoz való név- és tárgymutató elkészítését is, melyből a három első évfolyam anyagát már Fináczy Ernő összeállította. Fontos mozzanat Közlönyünk fejlődésében, hogy a mult közgyülés határozata szerint megjelent ez évben a folyóiratunkkal kapcsolatos pótkötetek első évfolyama, az igért tizenöt ív helyett huszonhét ívnyi terjedelemben, gazdag és változatos tartalommal.

Hasonlóképen a mult közgyülés megbizta a választmányt saját indítványára, hogy a classica philologiai encyclopædia ügyét, mely társaságunk fennállása óta foglalkoztatja annak intéző köreit, újból felkarolja, nevezetesen, hogy első sorban a vallás- és közoktatásügyi miniszter Ő Excellentiájától e fontos vállalat anyagi és erkölcsi támogatását kérelmezze. Sajnálattal kell azonban jelentenünk, hogy a remélt anyagi támogatást meg nem kapván, kénytelenek vagyunk abbeli tervünk megvalósítását a viszonyoknak jövendőben remélhető kedvezőbb alakulásától tenni függővé. E mostoha körülmény még súlyosabban nehezedik ránk, ha meggondoljuk, hogy a classica philologiai encyclopædiának megírása nem egyedüli megoldandó feladatunk, hogy volna még egy más nagy jelentőségű munka is, melynek megindítása szintén a mi társaságunk teendői közé tartoznék: értem a classica philologia kézikönyvét, mint a minő a németeknél a Müller-féle Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft. Ha már nagy míveltségű nyugoti

33. sz. 1890.

DOBROWSKY ÁGOST

ÓDON MUNKÁK TÁRÁNAK

(Budapesten, IV. ker. Egyetem-utcza 2. sz)

33. sz. jegyzéke.

Ezen **jegyzék** szives terjesztését tisztelettel kérem.

Egyes **munkákat,** valamint egész könyvtárakat készpénzen vásárlok.

TARTALOM:

Fejér Gy. Az ember kiformáltatása gondolkodó erejére nézve. Vagyis a közhasznu logika. Pest, 1810. 1.—
— Az ember kiformáltatása esmérö erejére nézve vagyis: a közhasznu metaphysika. Buda, 1835. 1.—
— Bevezetés a philosophiára vagyis: propaedeutica. Buda, 1836. 1.—
— Ember-nemesités, vagyis a természeti erkölcs-tudomány. Pest, 1842. Fvszkt. 1.20
Feuchtersleben, E. Zur Diätetik d. Seele. 32. Aufl. (12-r.) Wien, 1868. —.75
Feuerbach, L. Das Wesen des Christenthums. 3. Aufl. Leipz., 1849. Fvszkt. 1.40
Fichte, J. G. Die Anweisung zum seeligen Leben. Berl., 1806. —.60
— Populär-philosoph. Schriften. 4 Bde. Berl., 1846. Vszkt. 6.—
— Anthropologie. Leipz., 1856. Hfrzbd. (6.30) 3 20
Fischer, Kuno. Diotima. Die Idee des Schönen. Pforzh., 1839. Vszkt. 1.60
Fleischl, E. Eine Lücke in Kant's Philosophie, und Ed. v. Hartmann. Wien, 1872. (—.20) —.10
Frauenstädt, J. Schelling's Vorlesungen in Berlin, Darstellung u. Kritik d. Hauptpunkte derselben m. bes. Beziehung auf d. Verhältniss zw. Christenthum u. Philosophie. Berlin, 1842. Fvszkt. —.60
— Der Materialismus. Seine Wahrheit u. s. Irrthum. Leipz., 1856. Vszkt. (3 80) 1.20
— Das sittliche Leben. Ethische Studien. Leipz., 1866. Fvszkt. (5.10) 2.60
— Blicke in d. intellectuelle, physische u. moralische Welt. Leipz., 1869. Vszkt. 2.80
— Schopenhauer-Lexikon. Ein philosophisches Wörterbuch nach Schopenhauers sämtl. Schriften u. Handschriftlichen Nachlass bearbeitet. 2 Bde. Lpzg., 1871. Fbörkt. 5.50
Gay, S. Physiologie du ridicule. Paris, 1864. —.40
Gellert, C. F. Briefe. nebst einer prakt. Abhandlg von d. guten Geschmacke. Leipz., 1763. Fbörkt. —.50
Geschichte, Philosophische —, des Aberglaubens. Cölln, 1796. —.40
Goltz, B. Hinter den Feigenblättern. Eine Umgangs-Philosophie und pathol. Menschenkenntniss. 3 Bde. Berl., 1862. Kötve (7.—) 3.—
Graciani, B., Criticon üb. d. allgemeinen Laster d. Menschen. 3 Thle. Frankf., 1710. Börkt. —.80
Graham, S. Lectures on the science of human life. London. Vszkt 1.—
(Számos fametszetü ábrával.)
Greguss Á. Pantheismus és személyes isten. Pest, 1862. —.70
— Az egyetlen tudományról. (16-r.) Past, 1872. — 20
— A szabadságról. Bpest, 1874. —.20
Griepenkerl, F. K. Lehrbuch d. Aesthetik. 1 Thle. Braunschw., 1827. Ppkt. 1.—
Grün, K. Die Philosophie in d. Gegenwart. Realismus u. Idealismus. Leipz., 1876 (3.80) 1.80
Hartmann, Ph. C. Der Geist des Menschen in s. Verhältnissen z. phys. Leben. Wien, 1820. —.40
Hartmann, Ph. K. Glückseligkeitslehre für d. physische Leben d. Menschen. Leipz., 1832. Fbörkt. —.80
— Az ember szelleme, viszonyaiban a testi élethez, vagy a gondolkodás élettudománynak alapvonatai. S.-Patak, 1847. Fvszkt. —.60
— Boldogságtan az ember testi életére nézve. Pest, 1864. (1.50) —.80
Hauthaler S. Moralphilosophie des klassischen Alterthums. Salzburg, 1857. 1.20
Hellenbach, L. B. Eine Philosophie d. gesunden Menschenverstandes. Wien, 1876. (2.—) 1.—
Hellenbach, L. B. Die Vorurtheile der Menschheit. 3 Bde. Wien, 1879—80. (10.—) 4.—
Helvetius, J. C. H. Der wahre Sinn des Natursystems. Frankf., 1783. Fbörkt. —.40
— Discurs üb. d. Geist des Menschen. Liegn., 1787. Ppkt. —.60
Hetényi J. A lélektudománynak nevelési fontosságáról. Pest. 1844. —.80
Hobbes, Th. Elementa philosophica de cive. (16-r.) Amsterd., 1657. Elzevir. Pgmkt. 1.50
Hobbins, Th. Elementa philosophica de cive. (16-r.) Pgmkt. —.50
(Czimlapja hiányzik.)
Home, H. Grundsätze der Critik in drey Theilen. 2 Thle. Leipz., 1763. Fpgmtkt 1.—
— **D. D.** Révélations sur ma vie surnaturelle. Paris, 1864. —.80
Jaeger, G. Die Entdeckung d. Seele. 2 Bde. Leipz., 1880—85. (9.—) 4.—
Jeitteles I. Aesthetisches Lexikon. 2 Bde. Wien, 1835/37. Fbörkt. 1.80
Kant I. Sämmtl. Werke. Herausg. v. Karl Rosenkranz. 12 Bde. Leipz., 1838—40. 25.—

Nagy-Kanizsán, nyomatott Fischel Fülöpnél.

I. Irodalomtörténet. Bibliographia.

Abafi L. Id. Szinnyei József. Életrajz. Arczképpel. Bpest, 1881. —.20
— **Mikes** Kelemen. Bpest, é. n. (—.60) —.30
Ábel E. Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Bpest, 1880. Ppkt. —.30
Ábel J. Egyetemeink a középkorban. Bpest, 1881. (1.—) —.50
Albert, Mich. Das „Rosetum Franckianum", ein Beitrag zur siebenbürgisch-sächsischen Literaturgeschichte. (4-r.) Hermannst., 1882. (Progr.) —.30
Arany János „Tetemre hivása". Fejt. Moller E. Bpest, é. n. (—.20) —.10
— Pandora. A nagy-idai czigányok. Megbirálta Thewrewk Á. I. füzet. Pozsony, 1872. —.25
Badics F. Gaal József élete és munkái. Bpest, 1881. (1.—) —.50
— Arany János. Pozsony, 1884. (—.40) —.25
Badke, O. Das italien. Volk im Spiegel seiner Volkslieder. Bresl., 1879. (2.60) 1.20
Baehr, J. C. F. Geschichte der römischen Litteratur. 2. Aufl. Carlsr.. 1832. Fbőrkt. (5.85) 1.50
Bajza J. Replica, vagy mellyik a valódi Aurora törvény és józan ész előtt? Pest, 1834. —.40
Bánóczi J. Révai Miklós élete és munkái. Bpest, 1879. (2.60) 1.30
— U. a., vászonkötésben. 1.50
— Kisfaludy Károly és munkái. 1 köt. Bpest, 1882 (2.40) 1.20
— U. a. 2 köt. Bpest, 1882—83. (5.20) 3.20
Barna F. A finn költészetről, tekint. a magyar őskőltészetre. Pest, 1873. (—.80) —.40
Baschet A. Honoré de Balzac. Paris, 1852. 1.—
Bauer, J. J. Bibliothecae librorum rariorum universalis supplementor. 1—3. Nürnb., 1774. Fvszkt. 2.50
Baumgarten, S. J. Nachrichten von merkwürd. Büchern. 1—9. Thl. Halle, 1752. Félpgmkt. 6.—
Bayer F. Czuczor Gergely élete és költészete. Bpest, é. n. (—.20) —.10
Bel, M. De vetere litteratvra Hvnno-Scythica exercitatio. Lipsiae, 1718. 8.—
(Belnay, G. A.) Historia literarum bonarumque artium in Hungaria. Poson., 1799. Bőrkt. 1.—
Beöthy Zs. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. Bpest, 1889. (2.50) 1.40
Bergerat E. Theophile Gautier. Paris, 1879. (3 frcs 50) 1.—
Berkeszi I. A magyar nyelv a magánélet terén 1711—1790. Fehértempl., 1885. —.30
Berwerth, Wilh., u. **Th. Fabini.** Fachwissenschaftl. Katalog der Bibliothek des Gymn. in Schässburg. 1. 2. u. 4. Heft. (4-r.) Hermannst. (Progr.) —.50
Bibliographia hist.-polit.-philologica curiosa. (12-r.) Germanop., 1677. Pgmkt. —.50
Bibliotheca Menckeniana. Lips., 1727. 1.—
— Hohendorfiana, ou catalogue de la bibliothéque du baron de Hohendorf. 3 parties. La Haye, 1720. —.80
— nominalis curiosa, s. notitia autorum et librorum maximam partem nostri aevi. Vitemb.. 1703. Ppkt. —.80
— Menarsiana, ou catalogue de la biblioth. d. J. J. Cherron. (12-r.) La Haye, 1720. Fbőrkt. 1.—
— Riviniana sive catalogus librorum philol.-philos.-historicorum etc. Praemissa est vita Rivini descr. per G. J. Hermannum. Lips., 1727. Pgmkt. —.80
— Sam. com. Teleki pars I—III. Vienn., 1796—800. Ppkt. 6.—
— Pars I. et II. Vienn., 1796—800. Kötetenként 2.—
— juridica. Verzeichniss der vorzügl. Werke aus allen Zweigen der Rechts- u. Staatswissensch. Wien, 1871. —.50
Boas E. Schiller und Goethe im Xenienkampf. 2 Thle. Stuttg.. 1851. Fvszkt. (4.70) 2.—

Bodnár Zs. Chateaubriand és kora. I. rész. Pest, 1867. (1.20) —.40
— Urania. Kármán és Pajor. Irodalomtört. értekezés. Bpest, 1880. —.30
Boecleri, J. H. Bibliographia critica, scriptores omnium artium atque scientiarum ordine percensens. Rec. J. G. Krause. Lipsiae, 1715. Pgmkt. 1.20
Boerner, Chr. Fr. De doctis hominibus graecis litterarum graecarum in Italia instauratoribus liber. Lips., 1750. —.80
Brehm, G. N. Bibliograph. Handbuch d. gesammten Literatur. 4 Thle. Leipz., 1797. Ppkt. 3.—
Briefe an Ludwig Tieck. Ausgew. u. herausg. v. K. Holtei. 4 Bde. Bresl., 1864. Fvszkt. (16.—) 4.50
Brucker, J. Miscellanea historiae philosophicae literariae criticae. Aug. Vind., 1748. Ppkt. — 50
Büchersaal. Neuer-, der schönen Wissenschaften u. freyen Künste. 10 Bde. Leipzig, 1745—50. Fpgmkt. 5.—
Bücherschatz der deutschen National-Litteratur des XVI. u. XVII. Jahrh Berl., 1854 Fvszkt. (—.85) —.40
Budai É. Régi római vagy deák irók élete. Debreczen, 1814. Fbőrkt. 1.—
— Régi tudós világ históriája. Debrecz., 1802. Fbőr. 2.—
Carove, F. W. Beiträge z. Litteratur, Philosophie u. Geschichte. Leipz., 1838. Fbőrkt. —.50
Carriére. Rousseau. Győr, 1888. —.10
Carus, C. G. Goethe u. zu dessen näherem Verständnisse. Leipz., 1843. (2.90) 1.—
Catalogue des livres de la bibliothèque de P. A. Bolongaro-Crevenna. 4 vols. Amsterd., 1789. Fbőrkt. 4.50
— des livres de la bibliotheque de M. le duc de La Valliere. 3 tomes. Paris, 1783. Vszkt. 6.—
— de livres du college des ci-devant jesuites de Louvain. Louvain, s. a. 1.—
Catalogus bibliothecae Popowitschianae. Wien, 1776. —.50
— bibliothecae theologicae, in quo libri theologici, in bibliotheca Reimanniana extantes, enumerantur. Hild., 1731. —.50
— bibliothecae hung. nation. Széchenyianae. Tom. I. 1. 2., suppl. I. II. et 3 indices. Sopron. et Poson., 1799—1803. 12.—
— manuscriptorum bibliothecae nationalis hungaricae Széchenyiano-regnicolaris. 3 vol. Sopronii, 1814—5. Bőrkt. 7.50
Chapsal M. Modèles de litterature française, ou morceaux choisis en prose et en vers des meilleurs écrivains depuis le 16. siécle jusqu'a nos jours. 2 vols. Paris, 1868. Fvszkt. 1.20
Chasles, É. Histoire nationale de la littérature française· Paris, 1870. (3.90) 1.80
Chassin, Ch. L. Le poéte de la révolution hongroise. A. Petoefi. Paris, 1860. Fvszkt. 1.—
Cherbuliez V. Etude de littérature et d'art. Paris, 1873. 1.—
Cholevius, L. Aesthet. u. historische Einleitg nebst Erläuterg zu Goethe's Hermann u. Dorothea· Leipz., 1877. Fvszkt. 1.40
Chovancsák J. A subjektiv elem Moliére drámáiban. Vácz, 1881. —.60
Costa, E. H. Bibliographie d. dtschen Rechtsgeschichte. Braunschw., 1858. 1.—
Courriére C. Hist. de la littérature contemporaine en Russie. Paris, 1875. 1.—
Csányi P. A görög irodalom története. Kolozsv., 1866. Ppkt. —.60
Csaplár B. Révai Miklós élete. 3 kötet. Bpest, 1881. (9.—) 4.50
Csevapovich, Gr. Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum prov. S. Joannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae. Budae, 1823. Ppkt. 1.50
Csoma J. dolgozatai. Összegyüjt. Duka. Bpest, 1885. (3.—) 1.50
Czapáry L. Szekér Joákim Alajos élete és művei. Sz.-Fehérvár, 1888. (Progr.) —.40
Czimjegyzéke A budapesti m. kir. egy. könyvtár codexeinek. Bpest, 1881. —.80
Czvittinger, D. Specimen Hungariae literatae, virorum eruditione clarorum natione hungarorum, dalmatarum etc. vitas, scripta etc. ord. alph. exhibens. (4-r.) Francof., 1711. Fbőrkt. 8.50
Danielik és **Ferenczy**. Magyar irók. Életrajz-gyüjtemény. 2 köt. Pest, 1856—58. Ppkt. 4.50
— U. a., diszes félbőrkötésben 5.—
Dankó J. A franczia könyvdisz a renaissance korban Bpest, 1880. (.30) —.80
— Franczia könyvdisz a renaissance korban. Kivonat. Bpest, é n. —.15
Décsy S. Pannóniai Féniksz avagy hamvából feltámadott magyar nyelv. Bécs, 1790. Ppkt. 2.50

Deinhardt, H. Beiträge zur Würdigung u. z. Verständnisse Schillers. I. Band. Stuttg., 1861. (2 70) —,80
Devrient E. Dramat. u dramaturg. Schriften. 4 Bde. Leipz., 1846. (11 —) 3.—
Die **Dioskuren**. Literar. Jahrbuch. XVI. Jahrg. Wien, 1887. 2.—
Doering H. Schillers Biographie. Jena, 1853. Ppkt· (1.90) —,40
Domby M. Csokonai V. Mihály élete, s némely még eddig ki nem adott munkái. Pest, 1817. 2.—
Düntzer H. Erläuterungen zu Goethes Werken. VII—X Jena, 1858—59. Fvszkt. —.40
Eckermann, J. P. Gespräche mit Goethe in d. letzten Jahren s. Lebens. 3 Thle. Leipz., 1837—48. Vszkt. 4.50
— Dasselbe. 1. u. 2. Thl. Leipz., 1837. 3.—
Eckstein, E. Beiträge zur Geschichte d. Feuilletons. 2 Bde. Leipz., 1876. (2.40) 1.20
Eichhorn, J. G. Litterärgeschichte. 1. Hälfte. Götting., 1799. Ppkt. —.80
Elmélkedések. A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiui elmélkedések. Béts, 1790. —·50
Emlékkönyv, akadémiai —, a Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről 1859. (4-r.) Pest. Vszkt. —.60
— P. Horvát Endre születése százados évfordulati ünnepélyének emlékére. Győrött, 1879. —.80
— A magy. tud. akadémia palotájának megnyitási ünnepélyére. Pest, 1865. Ppkt. —.50
— a kolozsvári róm. kath főgymnasium önképzőkörének 25 évi működéséről. Kolozsvárt, 1888. —.50
Endrődi S. Dugonics András. Irodalomtört. tanulmány. Pest, é. n. (1.20) —.60
Ercsey S. Arany János életéből. Bpest, 1883. (2.—) 1.—
Erdélyi J Az ó-kori irodalom törté ete. Pest, 1871. 1.20
Erdélyi muzeum. Szerk. Döbrentei Gábor· 10 füz. Kolozsv., 1814—18. Ppkt. 12.—
Eródi B. Leila és Medsnun. Török irodalomtört. tanulmány. Bpest, 1875. —.30
— **D.** Petőfi költészetének nemzeti idomairól. Bpest, 1879. (1.—) —.50
Ersch J. S. Literatur der Geschichte u. deren Hülfswissenschaften seit der Mitte des 18. Jahrh. Leipz., 1813. (5.85) —.60
Eszterházy K.-né. Költészettan és történet nők számára. Bpest, 1878. (2.—) —.80
Eyring, J. N. Synopsis historiae literariae qua orientis, graeca, romana, item aliarum lingvarum scriptis cultarum, literatura taob. synchronist. exhibetur. (4-r.) Gotting., 1783. Ppkt 1.—
Fábián A. Kalászat a magyar irodalom terén. (4-r.) Győr, 1859. (Progr.) —.25
Faludi M. Goethe Iphigeniája. Irodalom történeti tanulmány. Székes-Fehérvár, 1880. —.30
Fejér, G. Historia academiae scient. Pazmaniae archi-episcop. literaria. (4-r.) Budae, 1835. Ppkt. 3.—
Fekete J. Értekezés az irod. s a román nemzet irodalmáról Eger, 1864. —.30
Ferenczi Z. Báró Eötvös József. Bpest, 1884 (—.60) —.30
— A kurucvilág énekei Tanulmány. Bpest, é. n. (—.60) —.30
— **Zs. J.** Magyar irodalom és tudományosság története. Pest, 1854. —.80
Figyelmező az egyetemes literatura körében. Szerk. Schedel és Vörösmarty. I—III. évf. Pest, 1837—39. Vszkt 7.50
Figyelő. Irodalmi és szépművészeti lap I. évf. Szerk. Szana T. Pest, 1871. (8—) 2.—
— Irodalomtört. közlöny. Szerk. Abafi L. I—XVI kötet. Bpest 1876—81. (—.64) 32.—
— U. a. I—XXIV. köt. Bpest. 1876—88. 50.—
Fischer, H. Forschungen über d. Nibelungenlied. Leipz., 1874. (3.15) 1.40
France, A. La vie littéraire. Paris, 1888. 1.—
Frapporti, G. Sulla filosofia di Dante Alighieri commentario. Vicenza, 1855. 1.—
Friesen, H. Ludwig Tieck. 2 Bde. Wien, 1871. (6.—) 2 50
Gautier Th. Portraits et souvenirs literaires. Paris, 1875. (3 frcs 50) 1.—
Georg, Th. Allgem. europäisches Bücher-Lexicon. 4 Thle. (Fol.) Leipz., 1742. Fbőrkt 5.—
Gerecze P. Kazinczy Ferencz vallási és bölcselmi nézetei. Pécs, 1881. —.50
Gischig J. Handbuch der französischen Litteratur. Wien, 1873. (2.—) —.70
Glagau, O. Fritz Reuter u. s. Dichtungen. Berlin, 1866. —.80

Glagau, O. Die russ. Literatur u. Iwan Turgenjef. Berlin, 1872. —.75
Göder I. Hollók Imre rozsnyói nagyprépost-kanonok irod. működése. Kassa, 1884. (Progr.) —.20
Goedeke K. Goethe u. Schiller. Hannov., 1859 Vszkt. (1.80) 1.—
Goethe's Briefwechsel mit e. Kinde. 2 Thle. Berl., 1835. (6.50) 3 —
Goldzieher J. Jelentés a m. t. akadémia számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomda viszonyokra keleten· Bpest, 1874. —.20
Greguss Á. A balladáról. Pest, 1865. (1.—) —.70
— Toldy Ferencz félszázados irodalmi munkássága. Pest, 1871. (1.—) —.60
— Arany János balladái. (Jeles irók tárából.) (—.50) —.30
Gretes J. Gyöngyösi István élete és irodalmi működése. N.-Becskerek, 1879 (Progr.) —.20
Griesebach, E. Die deutsche Literatur. 1770—1875. Wien, 1876. 1.50
Guzmics Izidor és Kazinczy Ferencz közti levelezés. Eszterg. 1860. (1.50) —.80
Gyulai P. Vörösmarty életrajza. Arczképpel. Bpest, 1879. Fvszkt. 1.50
Hantz Gy. Költészetünk története. (4-r.) N.-Becskerek, 1876. (Progr.) —.25
Haraszti Gy. Költészetünk uj népies iránya. Bpest, é. n. (—.60) —.30
— Csokonai Vitéz Mihály. Bpest, é. n. (1.60) —.80
(Heine H.) Meissner, A. Heinr. Heine. Erinnerungen. Hamb., 1856. Vszkt. (2.85) 1.50
— Erinnerungen an H. Heine u. s. Familie. Berl., 1868. Vszkt. (2.60) 1.—
— Hüffer, H. Aus d. Leben Heines. Berl., 1878. (1.90) 1.—
— Embden-Heine. Erinnerungen an H. H. Hambg., 1881. (1.65) —.80
— Biographische Skizzen v. G. Karpeles. Berlin. —.60
Heinrich G. Boccaccio élete és művei. Bpest, 1882. (1.50) 1.—
— Kudrun a monda és az eposz. Bpest, 1885. —.25
Hellebrant Á. A m. t. Akademia könyvtárában levő ösnyomatványoknak jegyzéke. Budapest, 1886. (8-r.) 1.20
Helmár Á. Heltai Gáspár „Magyar krónikája". Pozsony, 1874. (Progr.) —.20
Herder, J. Gottfr. Abhandlungen u. Briefe über schöne Literatur u. Kunst. Wien, 1813. —.70
Herrig, L. The british classical authors. Select specimens of the national literature of England. Brunsw., 1858. Fbőrkt. 1.50
Herrmann A. Lessing „Nathan"-ja Magyarországban. Adatgyüjtés. Fehértempl., 1883. (Progr.) —.20
Hertz, W. Die Nibelungensage. Berl., 1877. —.30
Hettner, H. Robinson u. d. Robinsonaden. Berlin, 1854. —.30
— Gesch. d. engl. Literatur. 1660—1770. Braunschw., 1856 (5.10) 2.40
Heumann, Chr. A. Consp ctus reipublicae literariae. Hanov., 1763. Fbőrkt. 1.—
Hévizy János. A Zrinyiek és a Zrinyiász. N.-Károly, 1882. (Progr.) —.25
Hillebrand J. Die deutsche Nationalliteratur seit d. Anf. d. XVIII. Jahrh. II. u. III. Bd. Haub.. 1851. Ppkt. (7.50) 3.—
Hirsch, F. Illustr. Literaturgesch. d. deutschen Volkes. Berlin, 1878. Vszkt. (2.60) 1.40
Hirzel L. Göthe's italienische Reise. Basel, 1871. —.25
Hollósy I. A jövő költészetének reformjai. M.-Sziget, 1877. (—.60) —.30
Horányi, A. Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. 3 ptes.
— Nova memoria hungarorum. Pars I. Vienn. et Pest., 1775—95. Ppkt. 18.—
— Nova memoria hungarorum. Pars I. (A—C) Pestini, 1792. Fbőrkt. 4.—
Humbert, C. Molière. Shakespeare u. die deutsche Kritik. Leipz., 1869. (5.70) 3.—
Ideler, L. Handb. d. italien. Sprache u. Literatur. 3 Thle. Berl., 1800. Ppkt. 1.—
Imre S. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Pest, 1869. —.30
— Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Bpest, 1880. —.30
Index librorum prohibitorum Innoc. XI. p. m. jussu editus usque ad a. 1681. Accedit in fine appendix usque ad m. Junii 1704. Pragae, 1726. Bőrkt. 1.—
— librorum prohibitorum usque ad diem 4. Junii 1744. regnante Benedicto XIV. Romae, s. a. Fbőrkt. 1.—
— librorum prohibitorum Benedicti XIV. jussu recognitus. Romae, 1764. —.60
— librorum prohibitorum Alexandri VII. jussu editus. (Fol.) Romae, 1667. Vászkt. 2.50
— rariorum librorum bibliothecae universitatis r. Budensis. Pars II. Budae. 1781. 1.80
Ipolyi A. Veresmarti Mihály XVII. századi magyar iró élete és munkái. Bpest, 1875. Félvszkt. 1.20
— Veresmarti Mihály megtérése históriája. Bevezetésül Veresmarti M. XVII. századbeli magyar iró élete és munkái. Bpest, 1875. 2.60

Jahn, O. Über Goethe's Iphigenia auf Tauris. Greifswald, 1843. —.30
Jakab E. Aranka György és az erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság. Bpest, 1884. —.30
Jámbor P. A magyar irodalom története. Pest, 1864. (3.—) 1.—
Jankovich Gy. Don Pedro Calderon élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1883. (—.50) —.25
Jerney J. Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. 2 köt. 1851. Fvszkt. 2.50
Jókai, M. Ein ungar. Dichter. Erlang., 1871. —.30
Jung, A. Briefe über Gutzkow's Ritter v Geiste. Leipz., 1856. (1.30) —.70
Kállay F. A szózat criticai birálatja. Pest, 1843. —.40
Kapper, S. Die Gesänge d Serben. 2 Thle. Leipz., 1852. Fvszkt. 1.20
Karpf, K. Die Idee Shakespeares u. deren Verwirklichung. Hambg., 1869. (2.60) 1.20
Kazinczy F. Magyar régiségek és ritkaságok. I. kötet. Pest, 1808. Fvszkt. 3.50
— levelei Kis Jánoshoz. 2 köt. Buda, 1842. 2.50
— levelei Sipos Pálhoz. 1806—1816. Lipcse, 1846. —.60
— levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Pest, 1860. Vszkt. 1.50
— és Guzmics Izidor közti levelezés 1822—1831-ig. Közli Gulyás E. Pest, 1873. (1.50) —.75
— Erdélyi levelek. Bpest, 188). Vszkt. (2.40) 1.50
— Pályám emlékezete. Bpest, é. n. Vszkt. 1.—
Kerékgyártó E. Tompa Mihály költészete. Bpest. é. n. (—.60) —.30
Kertbeny K. M. Petőfi's Tod vor 30 Jahren 1849. Lpzg., 1880. Ppkt. —.40
— Memorial an August von Trefort. Bpest, 1878. —.20
Kluge H. Geschichte der deutschen National-Literatur. Altenburg, 1879. Fvszkt. (1.20) —.60
Kőhalmi Klimstein J. Pályám emlékei. Értekezések és széptani dolgozatok. N.-Szombat, 1884. —.60
A **Kölcsey**-egyesület évkönyve 1881—83. Szerk. Márki S. Arad, 1884. —.80
— II. és III. évfoly. Arad, 1885. Egyenkint —.80
Koenig, H. Literar. Bilder aus Russland. Stuttg., 1837. Ppkt. 1.—
Konrad, E. O. Paul Lindau. Lpzg., 1875. (—.65) —.30
Könyv-szemle, Magyar. III. és V. köt. Bpest, 1878. Fvszkt. Egyenkint 2.—
— U. a. XIII. köt. Bpest, 1889. 2.50
Környei J. A magy. nemz. irodalom vázlata. Bpest, 1874. Fvszkt. —.50
Koszoru. Szépirodalmi s átalános miveltség terjesztő hetilap. Szerk. Arany János. I. II. évf. és III. évf. I. félév. (4-r.) Pest, 1863/65. Vszkt. 30.—
— A Petőfi társaság közlönye. Szerk. Szana T. 4 köt. Bpest. (16.—) 7.50
Kreyssig Fr. Studien z. franz. Cultur- u. Literaturgeschichte. Berlin, 1865. (3.20) 1.50
— Gesch. d. franz. Nationalliteratur. 4. Aufl. Berl., 1873. Hfrzbd. 2.—
Kritikai lapok. Kiadja Bajza. 1. 2. 6. és 7. füz. Pest, 1831—36. Füzetenként 1.—
Kuh, E. Biographie Fr. Hebbels. 2. Bd. Wien 1877. 1.—
Kulke, E. Erinnerungen an Fr. Hebbel. Wien, 1878. (1.—) —.50
Landau, M. Boccaccio, sein Leben u. s. Werke. Stuttg., 1880. (4.20) 2.40
Laur, E. Zur Gesch. d. franz. Literatur. 3 acad. Vorlesungen. Mannh., 1874. (1.60) —.75
Lann, A. O. Goldsmith. Sein Leben u. s. Werke Berlin, 1876. (1.90) —.80
Lewes J. Goethe's Leben. 2 Bde. Berl., 1875. Fvszkt. (3.25) 1.80
— **Gy. H.** Göthe élete. Ford. Szász K. 2 köt. Bpest, 1873—74. 2.50
— U. a. Vászonköt. 3.—

Nova **librorum** rariorum conlectio, qui vel integri inseruntur vel adcurate recensentur. 8 fasc. Halae, 1709. Pgmkt. 1.20
Limiers, M. Histoire de l'academie, appelée l'institut des sciences et des arts. Amsterdam, 1723. Fbőrkt. —.60
Lindau P. Literarische Rücksichtslosigkeiten. Leipz., 1871. (2.60) 1.40
— Gesammelte Aufsätze. Berl., 1875. (4.50) 2.—
— Moliére. (16-r.) Bpest, 1879. —.20
Lipenii, M., bibliotheca realis philosophica. 2 tomi. Francof., 1682. Fbőrkt. 2.50
— U. a. 2 tomi. Lipsiae. 1757. Pgmkt. 2.—
Littrow-Bischoff. Aus d. persönlichen Verkehre m. Franz Grillparzer. Wien, 1873. (1.50) .60
Lóskay B. A magyar nyelv, irodalom s müveltség története. A legrégibb időktől a mohácsi vészig. Pest, 1868. —.80

Magyar museum. I. köt. Pest, 1788—89. 1.50
[Hiányzik az előszó 1—18 lapja, továbbá a 185—90, 343—46. és 363—69. l.]
Mädly J. Der Roman d. XIX. Jahrh. Berl., 1872. —.35
Mähly, J. Geschichte d. antiken Literatur. 2 Thle. Leipz., 1880. Vászkt. 1.50
Major K. A magyar Ezópi meseirás története. Kolozsv., 1887. —.40
Margalits E. Hősi eposok meséi. Bpest, 1881. —.25
Márki S Lugossy József költeményeiről. Arad, é. n. —.20
Mátray G. A Konstantinápolyból legujabban érkezett négy Corvincodexről. Pest, 1870. —.10
Michel, Fr. La chanson de Roland et le roman de Roncevaux des XII. et XIII. siécles. Paris, 1869. (2 50) 1.20
Mickiewicz A. Vorlesungen über slavische Literatur u. Zustände. 4 Thle. Leipz., 1849. 4·50
Miletz J. Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Bpest, 1886. (2 50) 1.30
Minckwitz J. Lehrb. d deutschen Verskunst. Leipz., 1851. Fvszkt. (1.20) —.50
Mindes gyüjtemény. I/V. negyed. Komárom, 1789—91. 10.—
— U. a. 1—3 és 5. köt. kötetenként 2.—
Mitterdorffer, Seb. Conspectus historiae universitatis Viennensis. Viennae, 1724. —.70
Möbius, P. Katechismus der deutschen Literaturgeschichte. Leipz., 1866. —.40
Moller E. Arany János „Tetemre hivása.“ Bpest. é. n. (—.20) —.10
- Magyar Kalliope. Sopron, 1877. Fvszkt. —.70
Molnár Gy. Gyöngyök és homokszemek Moliére Tartuffe vigjátéka és előadásáról. Szeged, 1885. (—.50) —.30
— Shakspeare. III. Rikhárd király. Szabadka, 1878 —.30
— **J.** Magyar könyv-ház. 1. 2. köt. Posony, 1783. Fbőrkt. 1.50
Móricz Gy. A széppróza és Kazinczy. Sz.-Udvarh., 1874. (Progr.) —.20
Morley, H. Of english literature in the reign of Victoria. Leipz., 1881. —.60
Morvay Gy. Lucifer. Madách tanulmány. Bpest, é. n. —.30
Müldener, W. Bibliotheca historica, oder systematisch geordnete Uebersicht d in Deutschland u. d. Auslande auf d. Gebiete d. gesammten Geschichte neu erschienenen Bücher im J. 1872—73. Göttingen. Fvszkt. —.60
Müller és **Donaldson.** A régi görög irodalom története. 2 köt. Pest, 1861. 4.—
Mundt Th. Geschichte d. Literatur d Gegenwart. Leipz., 1853. Fvszkt. (4 30) 1.50
Munkácsy B. Votják népköltészeti hagyományok Bpest, 1887. 1.30
Mylius, C. Fr. Aus Volkes Mund. Spichwörtl Redensarten ; Citate aus class. Dichtgen etc. Jüdisch-Deutsch. Frkfrt a/M· 1878. (1.55) —.80
— Memoria bibliothecae academicae Jenensis. Jenae, 1746. Börkt. —.80
Nádor-codex. Kiadta Toldy F. (4-r) Buda, 1854 3.—
Nagy F. Régi magyar könyvek a kecskeméti ref. lyceum kvtárában. 2 közlem. Kecskem., 1882—83. (Progr.) —50
Neumayr, F. Idea poeseos, sive methodica instructio de praeceptis, praxi, et usu artis ad ingeniorum culturam. Augustae, 1768. Ppkt. —.20
Névy L. Az irásművek elmélete. 4 kiad. Bpest, 1875. Fvszkt. —.80
Nisard D. Histoire de la litterature française. Tomes II. III. Bruxelles, 1846. Fvszkt. —.80
Nisard D. A franczia irodalom története. Ford. Szász K II köt Bpest, 1879. Vszkt. 1.50
Noël e t d e l a P l a c e. Lecons de littérature et de morale. 24. édit. Bruxelles, 1851. Fvszkt. 1.60
Noiré, L. Résumé de l'histoire de la littérature franq. Mayence. 1875. Fvszkt. —.30
Normann H. Perlen d. Weltlitteratur. Aesth. krit. Erläut. klassischer Dichterwerke aller Nationen. 52 Hefte. Stuttg, (15.60) 7.50
Notice abrégé de l'imprimerie nationale de Lisbonne. Lisbonne, 1869. —.50
(Franczia és spanyol nyelven.)
Nyelvemlékek, Régi magyar. Szerk. Döbrentei G. I III. k. IV. k. 1. oszt. és V. k. Buda, 1838—46. 15.—
Nyelvemléktár, Régi magyar. Kiadja a m. t. akademia. 1—8. 11—13. köt. Bpest. 1874—86. (22.—) 12.—
— U. a. XIII. köt. külön 1.20
Okoskodás és költészet tudománya a szép tudományok ismertetésével. Pest, 1836. —.50
Ortvay T. Száz év egy hazai (pozsonyi) főiskola életéből. Bpesten, 1884. 1.20

Otto, F. Lehrbuch d. russischen Literatur. Leipz.. 1837. Ppkt. 1.50
Pápay S. A magyar literatura esmérete. I. köt 1. 2. rész. Veszprém, 1808. Ppkt. 2.50
Papp I. Magyar poézis. Weszpr., 1828. —.60
Paulus E. Ludwig Uhland u. seine Heimat Tübingen. M. Illustr. Berlin, 1869.—.50
Payer Hugo. Bibliotheca Carpatica. Igló 1880. Fvszkt. 2.20
Ploetz, Ch. Manuel de littérature française. 4. édit. Berl., 1874. Fvszkt. 1.60
Professoren, Göttinger. Ein Beitrag zur deutschen Cultur- u. Literar-Geschichte. (8-r.) Gotha, 1872. (1 70) —.60
Prutz R. Die dtsche Literatur d. Gegenwart. 1848—1858 2 Bde. Lpzg,, 1859. Fvszkt. (6.50) 2.—
Pulszky Ferencznek ötvenéves irói működése jubileumára. 1834—1884. (Emlékkönyv.) Kiadták Br. Nyáry J. Henszlmann I. Torma K. Havas S (n. 4-r.) Bpest, 1884. 2 50
(Számos műmelléklettel.)
Rajnis J. A magyar Helikonra vezérlö kalauz. Posony, 1781. Bőrkt. 3.—
Raschke, M. Eine vergleichende Betrachtung beider Blütenzeiten der deutschen Dichtung. (4-r.) Teschen, 1858. (Progr.) —.30
Raumer Fr. Handb. d. Gesch. d. Litteratur. 4 Bde. Leipz., 1864. (10.50) 4.—
Ravier. Répertoire de libraire Paris, 1807. —.80
Régiségek, magyar. Szerk. Kiss Bálint. 3 kőmetsz. rajzolattal Pesten, 1839. 3.—
— és ritkaságok. Kiadta Kazinczy Ferencz. Első köt. Pesten, 1808. 12.—
[Kazinczy Ferencz saj tkezü jegyzeteivel s javításaival]
Reinholdt A. Gesch. d. russischen Litteratur. Lief. 1. Lpzg, 1885. —.20
Rényi R. Petrarca és Kisfaludy Sándor. Irodalomtört. tanulmány. Bpest, 1880. (—.80) —.40
— Itália költészete a középkorban. Bpest, 1887. 1.—
Révai, J. N. Antiquitates literaturae hung. Vol. I. Pest, 1808. Fbőrkt. 2.50
Riedl Sz. A német irodalom kézikönyve. 2. kiad. Pest, 1871. Fvszkt 1.20
Roux A. Histoire de la litérature contemporaine en Italie. Paris, 1874. 1.—
Rózsaági A. Vezérfonal a franczia irodalomtörténethez. Arad, 1880. (2 50) 1.30
Sándor I. Magyar könyvesház. Győr, 1803. 30.—
[Szép példány.]
Sayous, A. Conseils a une mére pour l'éducation littéraire de ses enfants. Paris, 1863. Vszkt. 1.—
Scherr, J. Bildersaal d. Weltliteratur. Stuttg., 1855. Vászkt. 2.50
Schier, F. X. Memoria academiae Istropolitanae ejusque nonnullorum professorum. (4-r.) Vienn., 1774. 1.—
Schiller u. Goethe. Ein psycholog. Fragment. Hamb., 1841. —.30
— Briefwechsel 1794—1805. 2 Bde. Stuttg., 1856. Vszkt. (7.60) 4.50
— **Lotte** 1788. 1789. Stuttg., 1856. Hlbfrz. (4.50) 2.50
Schleichert, A. B., institutiones historiae litterariae theologiae. Pragae, 1783. Fbőrkt. —.50
Schmidt, J. Geschichte d. deutschen Literatur seit Lessigs's Tod. 3 Bde. Lpzg, 1866. Fbőrkt. (19.50) 10.—
— Gesch. d dtschen Literatur im 19. Jahrh. 3. Aufl. 3 Bde. Leipz., 1855. Vszkt. (13 —) 6 50
Schubart, K. E. Ueber Goethe's Faust. Berl., 1830. Leihbiblbd. (3.90) 1 20
Schwarz A. Brevier d. Weltliteratur. Lpzg. Eleg. gbd. 1.80
Seivert, J. Nachrichten v. Siebenbürgischen Gelehrten u. ihren Schriften. Pressburg, 1785. Fbőrkt. 5.—
Serie dell' edizione Aldine per ordine cronologico ed alfabetico. Firenze, 1803. Fbőrkt. 1.20
Silberstein, A. Denksäulen im Gebiete d. Cultur u. Literatur. Wien 1879. (3 50) 1.50
Simrock K. Die Edda, die ältere u. jüngere, nebst d. myth. Erzählgen d. Skalda. Stuttg., 1874. 2 80
Somogyi A. Régi magyar énekek. 2 füzet. Arad, 1873. (1.20) —.60
— **G.** Értekezés a' magyar verselés módjáról és fordittásokról Veszprém, 1819. 2.—
[Benne van: Válasz a „Mondolatra" felelőkhöz, és recensensekhez.]
Sonnenfeld Zs. Német nyelv és irodalmi kézikönyv. 3. oszt. szám. Bpest, 1878. —.75
— Lenau Miklós élete és müvei. Bpest, 1882. (1 40) —.80
Spach, L. Zur Geschichte d. mod. franz. Literatur. Strassb., 1877. (2 60) 1.30
Spavento Don. Wiener Schriftsteller u. Journalisten. Typen u. Silhouetten. Wien, 1874 (1.80) —.80

Spazier, R. O. Jean Paul Fr. Richter. Ein biogr. Commentar. Leipz., 1840. Fvszkt. 1.40
— Dasselbe. 3 Bde. Leipz., 1833. Cart. 1.20
Spaziergänge eines Wiener Poeten. Hamburg, 1832. Börkt. 1.—
Stahr A. Goethe's Frauengestalten. 2 Bde. Berl., 1875. Vszkt. (5.20) 2.—
— Kleine Schriften. Band I. Biographisches 1871. Band III. Aus d. alt. Weimar, 1875. Band IV. Aus m. Lebenserinnerungen. Biograph. u. Kritisches. 1875. Berlin. (9.10) 3.—
Stern, A. Zur Literatur der Gegenwart. Bilder u, Studien. Lpzg., 1880. (5.20) 2.—
Stollii, G., introductio in historiam litterariam. (4-r.) Jenae, 1728. Pgmkt. 1.20
Strausz, D. Fr. Lessing's Nathan der Weise. Berlin, 1864. —.50
Strodtmann A. Das geistige Leben in Dänemark. Berl., 1873. (5.20) 2.—
— Immortellen Heinrich Heine's Hamburg, 1871. Vászkt. (2 60) 1.20
Struvii, B. G., introductio in notitiam rei litterariae et usum bibliothecarum auctoris ipsius mstis observationibus etc. illustr. 2 ptes. Francof., 1754. Ppkt. 1.20
Summer M. Les heroines de Kalidasa et les heroines de Shakespeare. Paris, 1879 — 60
Sybel, H. Die deutschen Universitäten, ihre Leistungen u. Bedürfnisse. Bonn, 1874. —.30
Szana T. Nagy szellemek. (Leopardi. — Poe Edgar. — Burns. — Tegnér. — Heine. Lenau.) Pest, 1870 (1.50) —.75
— Molière élete és művei, Bpest, é. n. (1.50) —.75
— A két Kisfaludy. Bpest, é. n. (—.40) —.20
— U. a., diszkiadás. (1.50) —.80
Szász B. A reflexiv és vallás-erkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Bpest, 1884. —.20
— **K.** A Nibelungének keletkezéséről és gyanitható szerzőjéről. Pest, 1868. —.10
— Gróf Széchényi István és az akadémia megalapitása Bpest, 1880. —.80
— Az Arthur mondakör és Tennyson király idylljei. H. n. 1882. Könyomat. 2.50
Szeberényi L. A königinhofi kézirat. Bpest, 1873. —.30
Széll F. Egy XVI. századi codex históriás énekei. Bpest, 1884. —.25
Szent-Katolna. Magyar iró külföldön. 2 kötet. Pest, 1865. (4.50) 2.—
Sziklay J. A magyar népszinmű története. I. rész. Bpest, 1884. (—.80) —.30
Szilágyi J. Adalékok a m. tud. akadémia megalapitása történetéhez. Bpest, 1877. (—.60) —.25
Szinnyei J. Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. Történelem és annak segédtudományai. I. köt. Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesitvények repertoriuma. 1778 1873. Bpest, 1874. 3.—
— Két verses krónika a XVII. századból. Bpest, 1879. —.25
— ifj. A magyar történetirás ismertetése. Bpest, 1878. —.40
Szvorényi J. A magyar irodalmi tanulmányok kézikönyve. Pest, 1868. Fvszkt. 1.—
— Irodalmi tanulmányok kézikönyve. Bpest, 1876. (2.—) 1.—
— Ékesszólástan. Bpest, 1877. (1.—) —.50
Tatay J. Költészeti és szónoklati remekek. Pest. 1847. Fbörkt. 2.—
Thaly K. Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. I. kötet. Pest, 1864. Fvszkt. 1.—
Thewrewk Á. Faludi Ferencz mezőnyei. Bpest, 1875. —.20
— Ágnes asszony. Arany J-tól. Bpest, 1882 —.20
— Magyar nyomtatott munkák a XVI. és XVII. századból. Bpest, 1882. —.20
— **J.** Magy. nyelvkincsek I. Leopold és VI. Károly fénykorából. Pest, 1858. 1.—
Toldy, F. Handb. d. ungrischen Poesie. I. Bde. Pesth, 1828. —.80
— Kisfaludy Károly élete. Buda, 1832. —.60
— A magy. nemz. irodalom története. 2 köt. Pest, 1851. 1.—
— U. a. 2 köt Pest, 1862. 1.20
— U. a. Pest 1864. 1.20
— U. a 2 köt. Pest, 1872. 1.20
— U. a. 4. kiad. Bpest, 1878. (2 40) 1.60
— A magyar költészet kézi könyve a mohácsi vésztől a legujabb idöig. 2 kt. Pest, 1855/7. Fbörkt. 3.—
— irodalmi arczképei s ujabb beszédei. Pest. 1856. 1.—
— Régi magyar passió. Rajzokkal. Pest, 1856. —.80
— A debreczeni legendás könyv a Krisztina legendával. Pest, 1858. 1.50
— Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. (12-r.) Pest, 1859. —.60

Toldy F. Geschichte d. ungr. Dichtung von d. ältesten Zeiten bis auf Alex. Kisfaludy. Uebs. v. G. Steinacker. Pest, 1863. Hfrzbd 1.50
— Geschichte d. ungr. Literatur im Mittelalter. Uebs. v. M. Kolbenheyer. Pest, 1865. Hfrzbd. 1.50
— A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig. Pest, 1866. 1.80
— A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. Vszkt. 1.20
— U. a., félbőrkötésben 1.50
— Irodalomtörténeti olvasókönyv, vonatkozással magyar irodalom történetére. 2 kötet. Pest, 1868. Fvszkt. 1.20
— U. a. 2. kiad. 2 köt. Bpest, 1876. 1.20
— Magyar államférfiak és irók. Életrajzi emlékek. 2 köt. Pest, 1868. Vszkt. (4.60) 2.70
— Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 2 rész. Pest, 1869. 1.—
— irodalmi beszédei. 2 köt. Pest, 1872. Vszkt. (4.60) 2.80
— Irodalmi arczképek és szakaszok. Bpest, 1873. Vszkt. (2.20) 1.40
— kritikai berke. 1. köt. Bpest, 1874. 1.20
Tolnay L. Tompa Mihály költészete. Bpest, 1878. —.40
Tones G. Arany János „Török Bálint" czimü költeményének forrásai. Szabadka, 1887. (Progr.) —.25
Tooth J. Költészet-tan. Pest, 1847. —.30
Török Á. Petőfi-e, vagy Arany? Bpest, 1881. —.20
— **I.** A „Querela Hungariae" s az általa támasztott polemia. Kolozsv., 1883. (Progr.) —.25
Tóth S. A lirai álláspont és Arany János. Eszthetikai tanulmány. Bpest, 1878. (1.—) —.60
— A magyar irodalom tört. N.-Szeben, 1881. —.50
— **L.** Bocatius. Kassa, 1885. (Progr.) —.40
Treitschke R. Literarische Stossvögel Neue Randglossen z. Zeit u. Streitfragen. Lpzg., 1882. (1.65) —.80
Trimm, T. La vie Ch. Paul de Kock. Paris, 1873. Fvszkt. —.30
Ugodi J. Shakespeare Vilmos. Hugo V. után. Pápa, 1883. 1.—
Uhland's Leben. Stuttg., 1874. Vszkt. (3.—) 1.30
Ujfalvy. Musset. (Czimlapja hiányzik.) —.50
Vadnay K. Az első magyar társadalmi regény. Pest, 1873. —.25
Vahot I. Petőfi Sándor élete és müvei. Bpest, é. n. (—.40) —.20
Vajda E. Bergmann Fr. V. uj alliteratiói theoriájának jelentősége és alkalmazása külön. az Eddabeli Atlamálra. Kolozsv., 1881. —.20
— Attila szereplése a Saumundar-Eddában, a Waltharius és Niebelung-énekben. Sz.-Udvarhely, 1886. (Progr.) —.40
— **V.** Kölcsey Ferencz. Bpest, é. n. (2.—) 1.—
— A grande Chartreuse és a kartauziak. Kecskemét, 1889. —.40
Váli B. Vas Gereben, Radákovics József élete és munkái. Bpest, 1883. —.40
Vass L. Nehány szó ezen iratra: irói rágalmazás. (4-r.) Pest, 1842. —.40
Versuch über den Roman. Leipzig, 1774. —.30
Verzeichniss, Allgem.—, neuer Bücher mit kurzen Anmerkungen. I—VIII. Jahrg. Leipz., 1776. Fbőrkt. 6.—
— von Büchern aus d. fürstl. Palmischen Bürcherschatz. 3—12. Regensb., 1812—1820. 3.50
Vogt, Joh. Catalogus hist.-crit. librorum rariorum. Hamb., 1747. Fbőrkt. 1.—
Voltaire, commentaires sur Corneille. Paris, 1862. Fvszkt. (2.40) 1.20
Vutkovich S. Magyar irók albuma. Élet- és jellemrajzok. (n. 8-r.) Pozsony, 1873. 1.50
Wallaszky, P. Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria. Poson., 1785. Fbőrkt. 2.—
— Ed. 2. Budae, 1808. Ppkt. 3.—
Wehle, J. H. Die Zeitung. Ihre Organisation u. Technik. Wien, 1878. (1.50) —.80
— Das Buch. Technik der Schriftstellerei. Wien, 1879. (1.50) —.80
— Die Reclame. Ihre Theorie u. Praxis. Wien, 1880. (1.50) —.80
Westphal, R. Theorie d. neuhochdtschen Metrik. Jena, 1870. (1.40.) —.70
Weszprémi, St. Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Cent. I. et II. pars 1. Lips., 1774—78. 10.—
Wittmer, G. Die naive Poesie in unserer Zeit. Cassel., 1868. (—.95) —.50
Wlislocki H. HAPAXLEGOMENA az Atlamálban. (12-r.) Kolozsv., 1879. —.20
— Haideblüthen. Volkslieder d. transsilv. Zigeuner. Lpzg., 1880. (—.65) —.40
Wolff O. L. B. Poetischer Hausschatz d. deutsch. Volkes. Lpzg., 1849. Lwdbd. Einbd fehlerhaft. (5.20) 2.—

Wolff, P L B. Il tesoretto. Hausschatz italienischer Poesie. Wien, 1846. Vászkt. (3.50) 1.40
Wuttke H. Die Entstehung d. Schrift, die versch. Schriftsysteme u. d. Schriftthum d. nicht alfabetarisch schreibenden Völker. Lpzg., 1872 Fvszkt. (9.—) 4.50
Zabel, E. Literarische Streifzüge durch Russland. Berl., 1885. (2.20) 1.20
Zelliger A. Esztergomvármegyei irók. Bpest, 1888. (2.—) 1.20
Zilahy K. Magyar koszorusok albuma. Irói élet és jellemrajzok arczképekkel. Pest, 1863. Vszkt. 3.—
Zoltványi J. Guzmics Izidor életrajza. Bpest, 1884. (1.50) —.90
Zsilinszky M. A magyar költészet és szónoklat kézikönyve. Pest, 1868. (2.50) 1.20

II. Nyelvészet.

Acta comparationis litterarum universarum. — Összehasonlitó irodalomtört. lapok. Ed H. Meltzl. Novae seriei vol. 5. (4-r.) Claudiop., 1883. 2.—
Adelung, J. Chr. Wörterbuch d. Orthographie. Wien, 1805. Ppkt. —.60
— **Fr.** Uebersicht aller bekannten Sprachen u. ihrer Dialekte. St-Petersb., 1820 Fbőrkt. 3.—
Aryda, A. Institutiones grammaticae arabicae. (4-r.) Viennae, 1803. Ppkt. —.80
Bakos G. A magyar jogi műnyelv alapelvei és törvényei. Bpest, 1883. —.50
Bálint G. Török nyelvtan. Bpest, 1878. (3.—) 2.—
Ballagi M. Uj teljes magyar és német szótár. 2 kötet. Pest, 1854—57. Vszkt. 5.—
— Nyelvujitás és nyelvrontás. Pest, 1857. —.25
— Brassai és a nyelvujitás. Bpest, 1876. —.10
Bambas W. F. Das Sprachgeheimnisz. Prag, 1849. —.35
Barna F. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Bpest, 1875. —.15
— A hangsúlyról a magyar nyelvben. Bpest, 1875. —.20
Bitnitz L. A magy. nyelvbeli előadás tudománya. Pest 1827. Fvszkt. 1.—
— Magyar nyelvtudomány. 2 rész. Pest, 1836. Fvszkt. 1.50
Bobula J. Pasigrafiai szótár a magyar nyelvhez. Bachmaier rendszere szerint. Bpest. 1886. —.60
Bopp, Fr. Vocalismus od. sprachvergl. Kritiken üb. J. Grimm's dtsche Grammatik u. Graff's althochdtsch. Sprachschatz. Berl., 1836. Fbőrkt. 1.50
Brassai S. A neo- és paleologia ügyében. Bpest, 1875. —.20
— A mondat dualismusa. Bpest, 1885. —.40
Budenz, J. Ugrische Sprachstudien. 2 Thle. Pest, 1869—70. (2.—) 1.—
— Finn nyelvtan olvasmányokkal és szótárral Bpest. 1880. 1.20
— és **Szarvas G.** Vélemény a magyar helyesirás javitásáról. Bpest, 1876. —.10
Bugát és Schedel. Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv. Pest, 1833. Ppkt. 1.—
— Természettudományi szóhalmaz. Buda, 1843. Fvszkt 3.—
Bukovecz. A magyar prosodia és versköltői oktatás. N.-Várad, 1806. —.25
Buschmann, C. E. Über d. Naturlaut. (4-r.) Berlin, 1853. —.60
Cambini, C. Vocabulario pavese-italiano ed italiano pavese. Pavia, 1850. Fbőrkt. 2.50
Castelli, J. F. Wörterb. d. Mundart in Oesterreich unter d. Enns. Wien, 1847. Vszkt. 1.40
Cihac, A. Dictionnaire d'étymologie daco-romane éléments latins comparés avec les autres langues romanes. Francfort a/M., 1870. 2.20
Cormon, F. Sobrino aumentado o nuevo diccionario de las lenguas espanola, francesa y latina. 2 voll. (4-r.) Amberes, 1776. Ppkt. 4.50
Csalomjai. Vázlatos jegyzetek a magyar nyelv és helyes irás körül. B.-Gyarmat, 1859. —.15
Czinke F. Beszéd a magyar nyelv ügyében. Pest, 1808. —.25
Czuczor G. és Fogarasi J. A magyar nyelv szótára. 6 kötet. Bpest, 1862—74. 12.—
— U. a., félvászonkötésben 15.—
Danielovics K. A mondat. Zombor, 1887. —.20
Dankovszky G. Kritisch-etymologisches Woerterbuch der magyarischen Sprache. Preszburg, 1833. Vszkt. 8.—
Engel J. A magyar nyelv gyökérszavai. Buda, 1839. —.50
Engstler J M. Institutiones linguae sacrae. Viennae., 1778. Börkt —.60
Erődi B. Gyakorlati török nyelvtan. Bpest. 1877. 1.—

Értekezések a m. t. akadémia nyelv- és széptud. oszt. köréből. I XIII. köt. Pest, 1867—85. Fvszkt. 20.—
Fábián I. Finn nyelvtan. Pest, 1859. 1.50
Fejes J. De lingua, adminiculis et perfectione ejus in genere et de lingua hungarica in specie. Pestini. 18?7. —.30
Fogarasi I. Jogtani műszókönyv. Pest, 1842 Fvszkt. —.70
— A magyar nyelv metaphysikája. Pest, 1834. —.60
— A magyar nyelv metaphysicája, vagy a betüknek eredeti jelentései a nyelvre alkalmaztatva. Pest, 1834. — (Vitéz J.) Ungarische Sprachlehre nach d. alten Methode. Wien, 1841. Fbőrkt. 1 —
— Művelt magyar nyelvtan elemi része. Pest, 1843. Vszkt. —.80
— Művelt magyar nyelvtan elemi része. (8-r.) Pest, 1843. — Fogarasi J. Népszerü magyar dalok énekre és zongorára. H. és é. n. (8-r.) Fbőrkt. 1.—
— A magyar igeidőkről. Pest. 1858. 1.—
— Az uj szókról. Bpest, 1875. —.20
Fürst, J. Hebräisch-chaldäisches Schul Wörterb. üb. d. alte Testament. (12-r.) Leipz. (2 60) 1 50
Gajret-Name vagyis a magyar szózat, török nyelvre forditva Vámbéry Á. által. Pest 1861. —.20
Galgóczi G. Tévedések a nyelv körül az egész magyar irodalomban. Pest, 1846. —.25
— Magyar nyelvtan. A magyar nyelvet a természetből és természetesség szerint, szoros szószármazási rendszeren fejtegetve Pest, 1848. (2.20) —.60
Girault-Duvivier. Grammaire des grammaires. (n. 8-r.) Bruxelles, 1851. 1.50
Goldis J. A román nyelv latinsága. Arad, 1880. —.40
Grammatika, magyar —, avvagy nyelvtudomány. Buda 1818. Fbőrkt. 2.50
Gyergyay F. A magyar nyelv sajátságairól. Kolozsvár, 1856. Fvszkt. —.50
— A magy. nyelv sajátságairól. Kolozsv., 1856. —.40
Hoefer, A. Beiträge z. Etymologie u. vergl. Grammat. d. Haupt sprachen des indogerman. Stammes. 1. Bd. Zur Lautlehre. Berl., 1839. 1.50
Hunfalvy P. Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Pest, 1861. (3 —) 1.—
Jancsó B. Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok a 16—17. századból. Bpest. 1881. (1.50) —.75
Jankovich M. Magyar szónemzés 50 példákban. Pest 1812. —.80
— **V.** A magyar nyelv tárgyában. B. Gyarmat, 1859. —.10
Joannovics Gy. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Pest. 1870. —.20
— Szórendi tanulmányok. II. Bpest, 1887. —.25
Kainis. Die Derbheiten im Reden des Volkes. Sprüchwörter. Lpzg., O. J. 1.—
Kállay Ferencz. Finn-magyar nyelv. Pest, 1844. —.80
Kálmány L. A hold nyelvhagyományainkban. Bpest, 1887. —.10
Kalmár G. Prodromos idiomatis Scythico-Mogorico-Chvno (sev. Hvnno) Avarici, sive adparatvs criticvs ad lingvam hvngaricam. Posonii, 1770. Bőrkt. 6.—
Kassai J. Magyar nyelv-tanitó könyv. S.-Patak, 1817. Vszkt. 2.—
— Származtató- s gyökerésző magyar-diák szókönyv. I—V. kötet. Pest, 1833—36. Fbőrkt. 6.—
K(emény) H. Egy csillagász mint a magyar-ugor összehasonlitó nyelvészet megalapitója. Sopron, 1882. (Progr) —.20
Kerekes Ferentz. Értekezés és kitérések. Debrecz., 1836. 2.50
[Értekezés a kettős betüjü hangokról. — Kitérések hozzá. — 600 ol'alra terjedő kötet.]
Királyföldy E. Ujdon-uj magyar szavak tára. Pest, 1846. —.50
Kis-Viczay P. Selectiora adagia latino-hungarica. Bartphae, 1713. Bőrkt. 10.—
Kmethy I. A magyar helyesirás rendszerének alapvonalai . . . . Nyiregyháza, 1884. —.30
— Nyelvtudományi csevegések. Budap., 1885. —.20
Kőrész K. Nyelvészeti tanulmányok a mondatkötésről. Pest, 1860. —.30
Körte, W. Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Deutschen. 1861. Lwdbd. (5.20) 2.30
Kovách, L. Uj kimeritő tisztirási szótár. (8-r.) Buda, 1846. —.40
Közlemények, nyelvtudományi. Kiadja a m. t. akademia. I—XIX. és XX. köt. 1. füz. Bpest, 1862—86. 30.—
Kramer, Fr. Idiotismen des Bistritzer Dialectes. Beitrag zu einem siebenbürgisch-sächsischen Idiotikon. Bistr., 1876—77. (Progr.) —.80

Kresznerics F. Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal. 2 köt. (4-r.) Buda, 1831—32. 14.—
— Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal. II. rész. Buda, 1832. 5—
— U. a. Gy.-től végig. Buda, 1832. 7.—
Kún miatyánkok. H. és é. n. —.10
Kúnos Ign. A „ki" igekötő használata. Bpest, 1884. —.30
— Oszmán-török népköltési gyüjtemény. 2 kötet. Budapest, 1887—89. 3.20
— Oszmán-török népköltési gyüjtemény. II. köt. Bpest, 1889. (2.80) 1.80
— **E.** Szófüzér, vagyis a tudomány, müvészség stb. ujonnan alkotott vagy fölélesztett szavainak jegyzéke. Pest, 1834 —.60
Kyss A. Allgemeines Elementar-Alphabet, Logometrie, Orthographie, Logosophie, die diplomatische u. currente Schrift des ganzen menschlichen Geschlechts auf die ewigen Gesetze der Natur gegründet. Pesth. 1813. —80
Lepsius, R. Paläographie als Mittel für d. Sprachforschung. Leipz., 1842. —.80
Leschka, F. Elenchus vocabulorum europaeorum cumprimis slavicorum magyaricinsus. Budae, 1825. 2.—
A magyar **Lexiconnak** szükséges voltát tárgyazó elmélkedések. Béts, 1802. —.10
Loderecker Péter. Dictionarivm septem diversarvm lingvarum, videlicet Latine, Italice. Dalmatice, Bohemicé, Polonicé, Germanicè et Vngaricé, vná cum cuius libet Linguae Registro siue Repertorio vernaculo, in quo candidus Lector, sui idiomatis Vocabulum, facilé innenire poterit. Pragae, 1605. Pgmkt. 12.—
(Az elején mintegy 60 levél a jobb sarkon rongálva van.)
Lovász I. Értekezés a magy. nyelvujitásról és annak hibáiról. Pest, 1835. —.70
Magyarházi. Az igék részesülői nyelvünkben s helyes magyarázatuk. Bpest, 1873. —.25
— Őszinte figyelmeztetés az ik-es igék divatos ragozásának alaptalanságára. Bpest, 1873. —.25
Magyar nyelv rendszere. Közreb. a tud. társ. Buda, 1847. Fvszkt. —.50
Mándy P. A magy. nyelv eredete és előnyei s javaslat: mikép lehetne a magyar irást könnyiteni. Szatmár, 1858. —.80
Margalits E Bácskai közmondások és szólásmódok. Baja, 1877. —.30
Máttyus J. Hadi müszótár. Német-magyar rész. Pest, 1868. —.50
Mátyás F. Észrevételek finnező véleményre. Pécs, 1858. —.60
Meltzl, H. Székler Volksräthsel u. Vexierfragen. Kolozsv., é. n. —.50
Miklósfi J. Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága. Pest, 1805. 1.—
Moritz, K. Ph. Grammatisches Wörterb. d. dtschen Sprache. 4 Bde. Berl., 1793. 1·20
Müller, M. Ueber die Resultate der Sprachwissenschaft. Strassb., 1872. —.30
— fölolvasásai a nyelvtudományról. Bpest. 1873. 1.80
— **F.** A népvándorlások a nyelvészet világánál. Bpest, 1878. —.40
Nagy J. Tiszta magyar gyökök. Buda, 1838. —.50
Nátly J. Némely vélekedések a magyar nyelv ügyében. Szeged, 1825. —.30
Nyelvészet, Magyar —. Szerk. Hunfalvy Pál. 1—6. kötet. Pest, 1856—61. Fvszkt. 35.—
— U a. Szerk. Hunfalvy Pál. III—VI. évf. Pest, 1856—61. Folyamonként 5.—
[A VI. folyamból az utolsó füz. hiányzik.]
Nyelvészeti pör. Még egy szó tán idején is tul. N.-Enyed, 1838. Ppkt. 1.—
Nyelvőr, Magyar. Szerk. Szarvas Gábor. I—IV. és VII. köt. Pest, 1872—79. Kötetenként 2.80
— U. a. Szerk Szarvas G. I. 1. 2. 4. 7—10., II. 8., III. 2., IV. 2. 4—12., V. 5. 6., VI. 2. VII. 10., VIII. 8., IX. 3., XI. 1—3. 9—11., XIII. 2—7. 9. 10. 11., XIV. 8., XV. 1. 3—11. Bpest, 1872—86. Füzetenként —.25
Nyelvtudományi pályamunkák I. és II. kötet. Buda, 1834. Kötetje —.80
Obermüller, W. Deutsch-keltisches, geschichtl.-geograph. Wörterb. 2 Bde. Leipz., 1868—72. Hfrzbd. 9.50
Olshausen, D. J. Ueber den Ursprung des Alphabetes u. üb. d. Vocalbezeichnung im alt. Testamente. Kiel, 1841. —.25
Origo et formatio lingvae ugoricae-ungaricae. Viennae, 1834. —.80
Pántzél P. A' magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről. Pest, 1806. Ppkt. —.70
Pázmándy, Sam., schediasmata peaeludialia cogitationum coniecturalium, circa originem, sedesque antiquas. & linguam, Vhro Magarvm populorum. Pars I. (8-r.) Pestini, 1786. Ppkt. 3.—

Peisner J. A nyelv életéből. Bpest, 1884. (—.50) —.30
Pereszlenyi, P. Grammatica lingvae ungaricae. Tyrnav, 1702. Ppkt. 2.—
— U. a. Tyrnav., 1682. Bőrkt. 2.—
(Czimlapja s az első és utolsó lev. hiányzik.)
Podhorszky, L. Etymolog. Wörterb. d. magyarischen Sprache Paris, 1877. 1.50
Pollák K. Héber-magyar teljes szótár. Bpest, 1881 (3 20) 2.—
Ponza, M. Vocabulario piemontese-italiano e ital.-piemont. (12-r.) Torino, 1846. Fbőrkt. 1.20
-- Vocabolario piemontese-italiano. Pinerolo, 1859. 1.—
Puscariu, J. Die romanische Aussprache. Ein Compend. d. roman. Sprachlehre. Hermannst., 1860. Vszkt. —.80
Putnoky M. Az etymologicum magnum Romaniae, és az összehasonlitó nyelvészet jelene Romániában. Bpest, 1887. —.15
Révai, J. N. Elaboratior grammatica hungarica. 2 voll. Pest, 1806. Vszkt. 10.—
Riedl Sz. Magyar hangtan. Prága, 1859. —.80
— Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Bpest, 1878. —.20
Sajnovics, J. Demonstratio, idioma hungarorum et lapponum idem esse. (4-r.) Tyrnav., 1770. 2 50
Sanders, D. Wörterb. d. Hauptschwierigkeiten d. dtsch. Sprache. Berl., 1872. —.80
— Vorschläge zur Feststellung e. einheitl. Rechtschreibung. Berl., 1873. —.40
— Orthographisches Wörterbuch. Leipz., 1875. Fvszkt. (1.95) 1.—
Sárcsevics A. Magyar délszláv közigazgatási és törvénykezési müszótár Szabadka, 1870. Fvszkt 1.—
Scheuchenstuel, C. Idioticon der österr. Berg- u. Hüttensprache. Wien, 1856.—.70
Schlegel, Fr. Ueb. d. Sprache u. Weisheit d. Indier. Ein Beitrag z. Begründg. d. Alterthumskde. Heidelb, 1808. Fbőrkt. —.80
Schwartzer G. Török közmondások. Bpest, 1876. —.20
— Török-magyar társalgó. Bpest, 1878. --.30
Severin, J. Analekten d. Sprachenkunde. 2 Thle. Leipz., 1820. Cart 2.80
Simonyi Zs. A jelentéstan alapvonalai. Bpest, 1881. —.20
— A magyar szótők. Bpest, 1887. —.20
— A nyelvujitás történetéhez. Bpest 1887. —.15
Somogyi A. A nyelv huszonnégy hangjárul mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről. Arad, 1871. —.50
Sprichwörter u Spruchreden der Deutschen Lpzg., o. J. —.20
— u. Redensarten, deutsche. (12-r.) Stuttg., 1840. —.50
Stalder, F. J. Versuch e. schweizerischen Idiotikon mit etymolog. Bemerkgen untermischt. 2 Bde. Basel, 1806—12. Bőrkt. és ppkt. 3.—
Steuer J. A székely nyelv hangjai. Adalék a magyar nyelvjárástanhoz. Bpest. 1888. — 30
Szabó M. A magyar nyelv eredete. Szeged, 1889. —.40
Szarvas G. A magyar igeidők. Pest, 1872. 1.20
— A nyelvujitásról. Bpest, 1875. —.10
— A magyar nyelv szótára, készitették Czuczor G. és Fogarasi J. Bpest 1880. (—.60) —.35
Szász Károly. Magyar nyelv-tudomány. Magyar tanitók s tanulók számára. 2 köt. N.-Enyed. 1839. 2.—
(Szemere P. és **Kölesey F.)** Felelet a „Mondolatra" néhai Bohógyi Gedeon urnak. Pest. 1815. Ppkt. 6.—
Szentkatolnai B. G. Kazáni tatár nyelvtanulmányok. 3 kötet. Bpest, 1875/77. (3.--) 1.80
Szilágyi I. A magyar szókötés szabályai. Pest, 1846. —.80
Szily K. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa? Bpest, 1886. —.10
Szinnyei J. Révai magyar-ugor nyelvhasonlitása. Bpest, é. n. —.25
Szirmay A. Magyarázattya azon szóknak, mellyek a magyarországi polgári s törvényes dolgokban előfordulnak. Kassa, 1806. 2.50
— Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia, et dicteria hungarorvm. Buda, 1807. 3.—
Szókötés, A magyar —, főbb szabályai. Buda, 1843. —.40
A nagy magyar **szótár** belső elrendelésének, s miképeni dolgoztatásának terve. Buda, 1840. —.20
Szvorényi J. Magyar ékes szókötés. Buda, 1846. —.50

Szvorényi J. Fejlődési tünemények a nyelvben, fő vonatkozással a nyelvujitásra. Eger, 1877. (Progr.) —.40
Tájszótár, Magyar. —. Buda, 1838. Ppkt. 3.50
— U. a., Lugossy József nyelvészeti jegyzeteivel. 6.—
Takács I. Kisérlet három kérdés megfejtésére a magyar nyelv köréből. Pest, 1869 —.30
— Egy pár észrevétel Simonyi Zsigmondnak az ikes igékről szóló czikkére. Bpest, 1887. —.20
— Nyelvünk ik-es igéi és Révai szabálya. Bpest, 1887. (—.50) —.30
— Válasz Szarvas Gábornak azon birálatára, melyet Takács Istvánnak „Nyelvünk ik-es igéi és a Révai szabálya" cz. munkájáról közölt. Budapest. 1887. —.20
Teleki Lászlónak a magyar nyelv elé mozditásáról buzgó esdeklései. Pest, 1806. 2.—
Teweles, H. Der Kampf um d. Sprache. Linguist. Plaudereien. Leipz., 1 84. —.50
Thewrewk E. Iktatás. Magyar nyelvészeti értekezés. 1868. —.15
— A nyelvészet mint természettudomány. Pest, 1869. —.20
— A nyelv optikája. Pest, 1870. —.20
— J. Beretválkozó-tükör az uj magyarok számára. Pozsony, 1833 —.80
— Velenczei szappanpor az uj magyarok számára. Pozsony, 1834. —.70
— Dictionarium pentaglottum. Posonii, 1834. 1.50
— Drága-Vilma Szónyomozási játék Erdély helyneveivel. Pozsony, 1840. —.70
— Keresztesi József 1799-iki nyelvtud. művének megismertetése. Pozsony, 1844. —.50
— Összehasonlító-szikélytár. Esztergom, 1863. —.60
— Szikély-koszoru. Esztergom, 1863. —.60
Thury J. A kasztamunii török nyelvjárás. Bpest, 1885. —.30
Toldy F. Az uj magyar orthologia. Bpest. 1875. —.10
Török Á. Magyar nyelvbuvárlatok. I. Bpest 1881. (—.30) —.15
— U. az. I.—III. füzet. (.90) —.50
Vajda P. Magyar nyelvtudomány. Kassa, 1835. Ppkt. —.60
— magyar nyelvtana. 1. füz. Szónyomozás. Buda, 1840. —.40
Vass J. Dunántuli nyelvjárárás. Pest, 1860. —.80
Versegi Ferentznek megfogyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban. Pest 1805. 1.50
— Lexicon terminorum technicorum azaz tudományos mesterszókönyv. Buda 1826. 3 —
Viotte Ch. Grammaire turque. Leipzig, 1856. Kötve —.50
Virág B. Magyar prosodia és magyar irás. Buda, 1820. Ppkt. 1.—
Vizoly Z. Germán elemek a magyarban. Déva, 1880 —.25
Wackernagel, W. Über den Ursprung u. die Entwickelung der Sprache. Basel, 1876. —.35
Wagner, L. Miklosich u. d. magyar. Sprachwissenschaft. Pressb., 1883. —.25
Wander K. F. W. Allg. Sprichwörterschatz. I. Bd. Hirschberg, 1836. Fbőrkt. —.70
Weber, F. A. Kritisch erklärendes Handwörterb. d. dtsch. Sprache. Leipz., 1838 —.50
Wlislocki, H. Die Sprache der transilv. Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch. Leipz., 1884. (1.90) 1.—
Wolff, J. Der Consonantismus des Siebenbürgisch-Sächsischen. Hermannst., 1873. (Progr.) —.60
Zahourek J. Über die Fremdwoerter im Magyarischen. Eine sprachwiss. Studie. Prag, 1856. —.40
Závodnik M. Az Ehrenfeld codex nyelvi sajátságai. Eger, 1888. (Progr.) —.50

III. Görög és latin nyelv. — Görög és római irók.

Ábel J. A homerosi Demeter-hymnusról. Bpest, 1885. —.30
— Az ó- és középkori Terentius biographiák. Bpest, 1887. —.40
Aeliani de natura animalium libri XVII. Curante A. Gronovio. 2 voll. (4-r.) Tubingae, 1768. Fbőrkőt. 12.—
(Igen correct és keresett kiadás.)
— de animalium natura libri XVII. P. Gillio & C Gesnero interpretibus. (16-r.) 1611. Pgmkt. 1.80
— variae historiae libri XIV. (16-r.) Genevae, 1599. Pgmkt. 1.20
— variae historiae libri XIV. C. notis Schefferi Argent., 1713. Pgmkt. 1.20
— Werke. Uebers. v. E. Wunderlich. 5 Bdchen. Stuttg., 1839. Vászkt. 1.20

Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Aelius Lampridius. Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio et Flavius Vopiscus. M. Boxhorn-Zverius recensuit. (16-r.) Lugd.-Batav., 1632. Pgmkt. 2.—
Aeschinis et Demosthenis orationes in Ctesiphontem et de corona sev pro Ctesiphonte. Cum interpret. D. Lambini (12-r.) Ingolst., 1595. Pgmkt 2.—
— Socratici dialogi tres graece et latine. Notis illustr. J. Clericus. Amstelod., 1711. Fbőrkt 1.80
— Des Socratikers Gespräche u. Cebes des Thebaners Gemälde. Stuttg., 1827. Vászkt. —.20
— der Redner. Uebers. v. J. H. Bremi. 3 Bdch. Stuttg., 1828. Vászkt. —.45
Aeschylus. A le-bilintsezett Prométheus. Buda, 1792. —.60
— Deutsch von J. J. C. Donner 2 Bde. Stuttg., 1854. Vászkt. 1.20
Aesopi appologi sive mythologi cum quibusdam carminum et fabularum additionibus Seb. Brant. (k. 2-r.) Basil., 1501. Pgmkt. 50—
[Minden lapon egy-egy fametszetü képpel. Czimlapja hiányzik s több levél kissé foltozva van.]
Altmann, J. G. Meletemata philologico-critica. (4-r) Trajecti ad Rh., 1753. Bőrkt. —.80
Anacréon. odes. Trad. par Saint-Victor. Paris, 1813. Vszkt. —.60
Anthologia Fábián Gábor műforditásaiból · Lucretiusából s argonauticonából. Bpest, 1874. —.50
— lyrica, cont. Theognidem, Babrium, Anacreontea c. caeterorum poetarum reliquiis. Ed. Th. Bergk. Lips., 1854. Fvszkt. —.80
Apophthegmata graeca regum & ducum, philosophorum item, aliorumque quorundam: ex Plutarcho & Diogene Laertio. Cum lat. interpret. (16-r·) 1568. Bőrkt. 2.50
Apuleji, Lucii, M. Platonici philosophi opera. Biponti, 1788. Fbőrkt. 1.—
Aristophanes. Lustspiele. Deutsch v. J. Minckwitz. 18 Hefte. Stuttg., 1855. (3.50) 1.80
— Lustspiele. Deutsch v. Donner. 3 Bde. Leipz., 1861. Fvszkt. (10.—) 4.50
— Lustspiele. Uebers. v. H. Müller. 3 Bde. Leipz., 1861. (7.—) 3.50
— Die Wolken. Erkl. v. Th. Kock. Leipz., 1852, —.30
— physicorum libri. J. Argyropylo & F. Vatablo interpretibus Lugd., 1559. Pgmkt. 1.50
— physicorum libri V. Francof., 1593. Pgmkt. 2.50
— organum, hoc est libri omnes ad logicam pertinentes, graece & latine. (Fol.) S. l., 1584. Pgmkt 3.—
— Nikomachoshoz czimzett ethikája. Ford. Haberern J. Bpest, 1873. Fvszkt. 1.—
— rhetorikája. Ford. Kis J. Bpest, 1875. Fvszkt. 1.—
— Organon, oder Schriften zur Logik. Uebs. v. C. Zell. 7 Bdchen. Stuttg., 1836. Vszkt. 1.20
— Schriften z. Naturphilosophie. 2 Bdchen. Stuttg., 1845. Vszkt. —.50
— Stagyrite lib. metaphy. XII. cum singulorum epitomatis, hactenus non impressis. Cum comme. Auer. Lugd., 1528. Bőrkt. 2.—
— repurgatus a mendis, et imitatione Plauti atque Terentii interpretatus, ita u fere carmen carmini, numerus numero, pes pedi, modus modo, latinismus graecismo respondeat Ed N. Frischlin. (12-r.) Francof, 1586. Pgmkt. 2.50
— comoediae. Ed. Th. Bergk. 2 vol. Lips., 1857. Fvszkt. 1.—
Auctores latinae linguae in unum redacti corpus. Adiectis notis Dion. Gothofredi. (4-r.) Genevae, 1622. Pgmkt. 2.—
Balázs F. Az ó remek nyelvészet és tudományos birálata· Szeben, 1875. —.25
Bászel A. Thukydides beszédei. Bpest, 1881. 1.—
— Bedeutung des Studiums d. Klassiker im Rahmen d. humanist. Gymnasiums. Weisskirch., 1887. —.20
Biographie, Classische —, od. die Leben u. Charaktere aller classischen Auctoren d. griech. u. latein. Poeten. Halle, 1767. Bőrkt. —.80
Blackwall, A. De praestantia classicorum auctorum commentatio. Lipsiae, 1735. Ppkt. —.80
Boissier G. Cicero és barátai. Tanulmány a Caesar korabeli római társadalom fölött. Bpest, 1876. Vszkt. 3.—
— Virgil. (12-r.) Bpest, 1876. —.20
Brassai S. Laelius. Kolozsv., 1874. —.30
Bröder, Ch. G. Kleine latein. Grammatik. Leipz., 1866. (1.10) —.50
Buttmann, Ph. Lexilogus, od. Beiträge zur griech· Wort-Erklärung, hauptsächlich für Homer u. Hesiod. 2 Bde. Berl., 1865. Fvszkt. (4.50) 2.—
— Griechische Grammatik Berl., 1869. (1.95) —.80

Caesar. I. commentari di C. G. C. Trad. da Fr. Baldelli. (16-r.) Vinegia, 1572. Börkt. 1.—
(Kötése rongált.)
Caesaris quae extant, ex doctor. viror. emendatione. (16-r.) Amstelaed., 1746. Börkt. —.70
— commentarii de bello gallico et civili. Cum adnotatt. Chr. Cellarii. Patavii, 1763. —.50
— comment. de bello gallico et civili. 2 voll. Mannh., 1779. Fbőrkt. —.80
— commentarii de bello gallico et civili. Ed. Es. Budai. Debrec., 1797. Fbőrkt —.40
— commentarii de bello gallico et civili. Cur. A. Baumstark. 3 tomi. Stuttg. 1828. —.60
— minden munkái. Ford. Szenczy Imre. 2 köt. Buda, 1839—40. Fvszkt. 3.—
— U. a. II. köt. Buda, 1840. 1.20
— Emlékiratok a galliai hadjáratról. Ford. Sárváry Béla. (12-r.) Pest, 1856. —.60
— művei. Ford. Sárváry B. 2 kötet. Pest, 1856. Vszkt. 1.50
— Commentarii de bello gallico. Erklärt von Fr. Kraner. Mit einer Karte. Berlin, 1881. (1.40) —.70
— Dasselbe. Leipz., 1858. —.50
— Memoiren üb. d. Gallischen Krieg. Deutsch v. Kochly u. Rüstow. Stuttg., 1856. Fvszkt. —.45
— Les commentaires de C. par M. Danville. 2 vols. Amsterd., 1763. 1.—
(Számos képp-l.)
Calepini Ambr. dictionarium undecim lingvarum. (2-r.) Basiliae, 1627. 3.—
(Csak az I. kötet 99. — végig és a II. kötet 1—284. oldalai vannak meg.)
Catullus Tibullus Propertius, cum Galli fragmentis et pervigilio veneris Biponti, 1783. Fpgmkt. —.80
Ciceronis opera, quae exstant omnia. A. G. Denys ad vetustissimarum membranarum fidem castigata. 4 voll. Lutel. Paris.. 1587. Fbőrkt. 2.50
— quae vulgo feruntur orationes quatuor. Recogn. animadversiones Marklandi et Gesneri, suasque adiecit F. A. Wolfius. Berol., 1801. —.70
— orationum volumina 3. Emend. a J. Sturmio. Argentor., 1574. Pgmkt. —.80
— de finibus bonorum et malorum libri V. Ed. F. V. Otto. Lips, 1831. Ppkt. —.80
— U. a. Ex recens. J Davisii. Cantabr., 1728. Börkt. —.80
— de natura deorum libri tres. Emend. L. Fr. Heindorfius. Lips., 1815. Ppkt. —.40
— libri de divinatione ex recensione Jo. Jac. Hottingeri. Lipsiae, 1793. Vszkt. —.50
— epistolae ad familiares. Recens. J. A. Ernesti. Halae, 1826, Ppkt. —.50
— epistolae ad Atticum, ad M. Brutum, ad Quintum fratrem, multorum locorum correctione illustratae. Venetiis, 1548. Pgmtkt. 2—
— Orationes selectae ed. Ch. Wahl. 3 tomi. 1775. Ppkt. —.75
— pro T. Annio Milone oratio. (12-r.) Witemb., 1568. —.80
— in M. Antonium Philippicae orationes XIV. cum P. Manutii argumentis. Rec. J. Fr. Stubelius. Lips., 1738. Börkt. —.40
— orationes selectae. Ed. M. Dresserus. — Accedit C-nis oratio pro Avio Cecinna. (12-r.) 1602. Pgmkt. —.70
(Titelblatt des Ersteren fehlt.)
— orationes selectae XIX. Recens. R. Klotz. Lips., 1862. —.60
— **C.-nak** az embernek tisztéről és kötelességeiről a maga fiához irt három könyvei. Ford. Kovásznai S. Posony, 1795. Ppkt. —.60
— Lélius, vagy beszélgetés a barátságról. Ford. Virág B. Pest, 1802 —.70
— kiválogatott levelei. Ford. Hegyi J Szeged, 1804. —.50
— beszédek, levelek és Scipió álma. Buda, 1837. 1.50
— beszéde Manilius törvényjavaslata mellett a néphöz. Ford. Pintér E. Bécs, 1846. —.60
— és K. Plinius Cecilius válogatott levelei. Szeged, 1816. Ppkt. —.80
— összes levelei. Ford. Fábián Gábor. 7 köt. Pest, 1861—64. 9.—
— Kiszemelt szónoklatai. Ford. Sárváry B. 2 kötet. Bpest, 1876—81. Fvszkt. 1.50
— L. Catilina ellen tartott vádbeszédei. Ford. Dávid J. Pozsony, é n. Fvszkt. —.40
— Laelius a barátságról. Bpest, 1886. —.15
— Drey Bücher de officiis u. andere philosoph. Schrifften. (16-r.) Nürnb., 1770. Fbőrkt. —.50
— Auserlesene Reden für Sextus Roscius wider L. Sergius Catilina und für den Dichter Licinius Archias. Mit Anmerkgen v. Ant. Möbius. Hannover, 1831. — Für die Manilische Bill, für Qu Ligarius, den König Deiotarus, M. Marcellus, L Murena u. T. Annius Milo. Hannover, 1833. Fbőrkt. 1.20
— Plaidoyer pour Milon. Avec la text latine et franc. Paris, 1880. —.50
Claudianus Cl. Ex optimorum codicum fide. Bassani, 1722. —.80
— Opera quae exstant. Biponti. 1784. Fpgmkt. —.80

Clerici, J., ars critica, in qua ad studia linguarum latinae, graecae & hebraicae via munitur. 3 voll. (12-r.) Amstelaed, 1700. Pgmkt. 1.20
Collegium Hesiodeum ubi graeca Hesiodi Ascraei carmina, quae extant, omnia ad unum latine vertuntur. Amsterod., 1646. Pgmkt. —.80
Comenii, J. A., janua aurea linguarum graecae et latinae. Ed. Th. S. Holsatus. (16-r.) Amsterod., 1642. Elzevir. Pgmkt. 1.80
Conciones sive orationes ex graecis latinisque historicis excerptae. (Fol.) S. l., 1570. Bőrkt. 4.—
Cornelius Neposnak hires nevezetes hadi fejedelmeknek életekrül és tselekedetekrül irtt könyve. Ford. Balogh Gy. Posony, 1777. —.70
— a jeles hadi vezérek életéről. Ford. Szentgyörgyi G. Pest, 1817. —.60
— fenmaradt minden munkái. Ford. Czuczor G. Pest, 1843. Ppkt. —.80
— De vita excellentium imperatorum. Erkl. durch E. Sincerum. Augsp., 1738. Bőrkt. —.40
— De vita excellentium imperatorum. M. Anmerkgen v. Bremi. 4. Ausg. Zürich, 1827. Ppkt. —.80
— M. Anmerkgen v. J. Siebelis. Leipz., 1885. —.50
— Vies des grands capitaines. Trad. per E. Sommer. Paris, 1875. —.80
Crusii, M., Aethiopicae Heliodori historiae epitome. Francof., 1584. Pgmkt. 2.—
— graecae et latinae lingvae, cum oratoria, annalium svevicorum dodecas tertia. (Fol.) Francof., 1596. Pgmkt. 3.—
Csengeri J. Homeros. Győr, 1888. —.10
Curtii Rufi historiarum libri. (16-r.) Amstelod., 1630. Pgmkt. 1.20
— de rebus Alexandri Magni historia superstes. Recens. Chr. Schottgenius. (16-r.) Lips., 1711. Pgmkt. —.80
— de rebus Alexandri Magni historia superstes. (16-r.) Lips., 1721. Bőrkt. —.80
— de rebus gestis Alexandri Magni historia (12-r.) Patavii, 1755. Bőrkt. —.60
— De rebus gestis Alexandri Magni. 2 tomi. Biponti, 1782. Fpgmkt. 1.50
— de rebus gestis Alexandri Magni libri X. Ex recens. Vallart. (16-r.) Parisiis, 1810. Bőrkt. —.80
— Von d. Leben u. d. Thaten Alexanders d. Grossen. Uebs. v. J. Fr. Wagner. Lemgo, 1768. —.50
— Von d. Leben u. Thaten Alexanders des Grossen. Uebs. v. Ostertag. Illustrirt. 2 Bde. Wien, 1799. Fbőrkt. 1.50
De re rustica. M. Catonis lib. I. M. Terentii Varronis lib. III. Palladii lib. XIV. — Priscarum vocum, in libris de re rustica enarrationes, per Ggium Alexandrinum etc. Lugduni, 1535. Bőrkt. 2.—
Demosthenis orationes Olynthicae tres & quatuor Philippicae. Argentorati, s. a. Pgmkt. —.80
— Oeuvres complétes. Trad. par. J. F. Stiévenart. (gr. 8°) Paris, 1870. 2.50
— Ausg. Reden. Erkl. v. A. Westermann. 2 Bde. Leipz., 1850—53. Fvszkt. 1.—
Dentzler, J. J. Clavis. linguae latinae. Basil, 1697. Bőrkt. 1.—
Dionis Cassii historiae romanae libri XLVI. J. Leunclavii studio tam aucti, quam expoliti. Francof., 1592. Pgmkt. 2.—
[Több levél rongált]
Dobronoki, St. Phrases latinae. (12-r) Tyrnav., 1709. 3.50
Doederlein, L. Handb. d. latein. Etymologie. Leipz, 1841. 1.30
Drümelius, J. H. Lexicon manuale generis sui novissimum et copiosissimum, h. e. thesaurus vocum et phrasum latinarum interprett. germanicis. (4-r.) Ratisb., 1753. Pgmkt. 1.—
Ebeling H. Griechisch-deutsches Wörterbuch zu Sophocles. Lpzg., 1869. Vászkt. 1.—
Engelmann, W. Bibliotheca philologica. Lpzg., 1853. — Bibliotheca scriptorum classicorum et graecorum et latinorum. Lpzg, 1858. Fbőrkt. (9.10) 3.50
Epiktetosnak kézikönyvetskéje. Ford. Mokry B. Pest, 1825. —.60
Erdéli D. Latin nyelvtani verses szabályok. Temesvár, 1880. —.15
Esopus. Válogatott darabok Esopus elmés meséiből. Pest, 1835. Ppkt. —.40
L'**Esope** français. Fables nouvelles, par L. S. Desmay. Avec des figures de tailles douces. (16-r.) 1678. Bőrkt. 2.—
Euripidis fabulae. (Graece et latine) Recogn. Th. Fix. Parisiis, 1843. Fvszkt. 2.80
Evtropii Fl. Breviarivm romanae historiae ad valentem Augustum. Debrecini, 1777. Bőrkt. —.40
Eutropius. Római történetek rövid tartalma. Ford. Homonnai I. Buda, 1832. —.70
— Abriss der römischen Geschichte. Uebs. v. A. Forbiger. Stuttg., 1865. Fvszkt. —.35
Eyssenhardt, Fr. Die Homerische Dichtung. Berl., 1875. —.25

Fabricii, J. A., bibliotheca latina. 3 tomi. Lips., 1774. Börkt. 1.50
Fabvlae Aesopicae a J. Camerario oratione soluta, & G. Faerno versibus explicatae & iconibus illustratae. Lips., 1600. Börkt. 8.—
[Több száz fametszetü képpel.]
Fedrusnak Esópusi meséi. Weszpr., 1833. — 30
Festi, Sexti Pompei. De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrewk. Pars I. Bpestini, 1889. (3.80) 2.20
Flori, L. A., rerum romanarum libri IV. C notis J. J. Pontani. (16-r.) Amstelaed., 1736. Börkt. —.60
— rerum romanarum libri quatuor. (12-r.) Lips.. 1718. Pgmkt. —.50
— rerum romanarum epitome. Interpret. et notis illustr. Anna Tranquilli Fabri filia. (4-r.) Bassani, 1787. Fbörkt. 1.50
— Epitome rerum romanorum. — M. Ampelli liber memorialis. Biponti, 1783. Fpgmtkt. —.80
— A római viselt dolgokról irott négy könyve. Ford. Dálnoki Benkö Márton. (16-r.) Kolosvár, 1702. Fbörkt. 4.—
— Abriss d. römischen Geschichte. Uebers. v. Pahl. 3 Bdchen. (12-r.) Stuttg., 1834. Fvszkt. —.50
Freund, W. Gesammtwörterbuch der lateinischen Sprache. 2 Thle. Bresl. 1844. Fbörkt. 4.50
Frisii, J., dictionarium bilingue lat.-germ. et germ.-lat. Tiguri, 1704. Börkt. 1.—
Funke, E. P. Neues Real-Schullexicon, enthaltend die zur Erklärung d. alten Klassiker notwend. Hülfswissenschaften. 5 Bde. Wien, 1805/7. Fbörkt. 4.—
Gassendi, P., animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii. (Fol.) Lugd., 1649. Pgmkt. 3. —
Gaudii, V., dissertatio ad Qu. Horatium Flaccum. Laubaci, 1760. Ppkt. —.30
Gellii, Auli, noctium Atticarum libri XIX. (Fol.) Basil. 1519. Ppkt. 5.—
— Fragmente der alten Geschichte u. Philosophie aus d. Attischen Nächten. Wien. 1803. —.75
Georges, E. K. Lateinisch-deutsches Handwörterbuch. 2 Bde. Lpzg., 1855. Fvszkt. 5. —
Geréb Józs. Herodotos vallási és ethikai elvei. Bpest, 1883. —.25
Gradus ad parnassum, sive novus synonymorum epithetorum, et phrasium poeticarum thesaurus. Ed. a Paulo Aler. Colon. Agr., 1699. Börkt. 1.—
— ad parnassum, sive synonymorum epithetorum et phrasium poëticarum thesaurus continens plenum artis poëticae subsidium. 2 tomi. Budae, 1827. Fbörkt. 2.50
Grósz E. Miképen lett Q. Horatius Fl. költő Augusztus császár egyeduralmának megszilárditója? Késmárk, 1886. (Progr.) –.20
Harles, Th. Chr. Introductio in notitiam litteraturae romanae inprimis scriptorum latinorum. Norib., 1781. —.80
— Brevior notitia literaturae romanae. Lips, 1789. Fbőrkt. —.70
Hederich, M. B. Deutsch-lateinisches Lexikon. 2 Bde. Leipz., 1777. Pgmkt. 1.20
— Notitia auctorum antiqua et media, od. Leben u. Schriften der fürnehmsten griech. u. latein. Kirchen-Scholaltischen u. profanem Scribenten. Wittemb., 1714. Pgmkt. 1.—
Herbesti, B., orationis Ciceronianae, quam ad quirites post suum ab exilio reditum habuit, explicatio. S. l., 1560. Pgmkt. —.60
Herodiani historiarum libri VIII. Ingolst., 1617. Pgmkt. 1.—
— Geschichte d. Kaiserthums. Uebers v. Osiander. Stuttg., 1830. Vszkt. —.30
— Geschichte des römischen Kaiserthums. Deutsch v. Stahr. Stuttg., 1858. Fvszkt. —.70
Hérodote. Histoire. Suivie de la vie d'Homére. Ed. par A. F. Miot. 2 vols. Paris, 1858. 2.—
Hesiodi Ascraei opera, quae quidem extant, omnia graece, c. interpret. latina. (12-r.) Basil., s. a. Pgmkt. 3.—
(Correct és keresett kiadás a XVI. század elejéről.)
— Georgicorum liber: per Nicol de Valle conversus e greco in latinum. (4-r.) Lipsiae, 1520. 1.—
— Werke u. Orpheus d. Argonaut. Uebs. v. J. H. Voss. Wien, 1817. (1.95) —.60
— Werke. Deutsch von E Eyth. Stuttg., 1865. Vszkt. —.35
Homer's Werke. Deutsch von J. H. Voss. 2 Bde. Stuttg., 1839. Fbörkt. —.80
— Iliása. Ford. Szabó István. Pest, 1853, Fvszkt. 4.50
— Iliása. Ford. Télfy I. Pest. 1866. Fvszkt. 1.40
— Ilias latinis versibus expressa a R. Cunichio. 2 tomi. Venetiis, 1784. Fbörkt. —.80

Homeri Odyssea, ejusd. Batrachomyomachia, hymni, aliaque eius opuscula, seu catalecta. Graece et latine. Basileae, 1582. Börkt. 2.—
— Odyssee. Prosaisch übers. v. J. S. Zauper. 1. Bdch. Prag, 1853. Fbörkt. —.50
— The story of Achilles. Edited by J. H. Pratt and W. Leaf. London, 1880. Vszkt. 1.50
Horatius Flaccus. Ad usum et castos mores studiosae juventutis accomod. Coloniae-Agrippinae, 1664. Fbörkt. —.60
— Opera omnia (12-r.) Lips., 1721. Börkt 1.20
— Opera omnia ad exemplar Bentleri excusa. (8-r) Fbörkt. —.80
— Opera. Illustr. Chr. G. Mitscherlich. 2 voll. Reutl., 1814—16. Fbörkt. 2.50
— Opera. Rec. et illustr. Frid. Guil. Doering. 2 tomi. Lipsiae, 1815—24. Fbörkt. 2.50
— Opera omnia. Cur. C. Zell. 2 tomi. Stuttg., 1827. —.40
— Epodon liber. Eiusd., de arte poetica. Item, Epistolarom libri duo. (4-r.) Argentor., 1515. —.80
— Munkáji. Magyarul és lat. Ford. Édes G. 2 kötet. Pest, 1819. Ppkt. 1.50
— Epodusok. Ford. Virág B. Buda, 1817. —.70
— Levelei, Wielandnak jegyzéseivel. Ford. Kiss János. 1. köt. Sopr, 1811. —.80
— Levelei. Fordítá Kis J. és Kazinczy F. Latinul és magyarul. Pest, 1843. P kt. 2.50
— Levelei. Ford. Kis J. Az ered. szöv. s magyar jegyzetekkel Kazinczy F. által. Pest, 1833. 2.—
— Levelei. Ford. Virág B. Buda, 1815. 1.—
— Poetikája. Virág B. által. Pest, 1801. —.80
— Ódái. Kiadta Lassu István. Buda, 1829. 1.—
— Levele a Pizókhoz. Ford. Édes Albert. Bpest, 1876. —.25
— A költészetről. Ford. Czuczor G. Bpest, 1877. —.10
— Poemata. Mit Anmkgen v. C. Gottschling. Wien, 1770. Börkt. —.40
— Sämmtl. Werke. 3 Bde. Wien, 1800. 1.—
— Sämmtliche Werke. Übers. v. J. M. Voss. Deutch u. lateinisch. 3 Bde. Wien, 1817—19. Fbörkt. 1.—
— Sämmtl. Werke. In metr. Uebersetzgen ausgew. v. Th. Obbarius. (12-r.) Berl., 1847 (1.90) —.70
— Oden u. Epoden. Deutsch v. W. Binder. Stuttg., 1855. Fvszkt. —.30
— Satyren. Uebrs. v. Wieland. 2 Thle. Wien, 1813. Börkt. —.70
— Briefe. Aus d. Latein. übers. v. Wieland. 2 Thle. Wien, 1813 Börkt. —.80
Humboldt, W. Ueber d. Dualis. (4-r.) Berl.. 1828. —.60
Isocratis scripta quae quidem nunc extant, omnia, graeco-latina, postremo recognita. H. Wolffio interpr. (Fol.) Basil., 1570. Börkt. 3.—
— Orationes tres. Holmiae, 1700. Pgmkt. —.80
— Orationes ad Demonicum et Nicoclem. Cum interpret. lat. (12-r) Ingolst., s. a. Pgmkt. —.70
— Erkölcsi intései. Latinul, s magyarul. Pest 1822. —.50
Jacobitz u. **Seiler**. Griechisch-deutsches Wörterb. Leipz., 1850. Hfrzbd. (7.80) 4.—
Justini historiae Philippicae. Adj. P. Burmannus. (16-r.) Lugd. Batav., 1722. Börkt. —.80
— Historiae Philippicae. Cur. A. Gronovius. 2 tomi. Lugd. Batav, 1760. Börkt. 2.50
— Historiae Philippicae. Biponti, 1784. Fbörkt. —.80
Juvenalis, D. Junii, satirae XVI. Rec. a Ge. Alex. Ruperti. 2 ptes. Gottingae, 1803. 1.20
Die **Kaisergeschichte** der sechs Schriftsteller. (12-r.) Stuttg., 1856. Fvszkt. 1.—
Kebes, Az élet képe. Ford. Toldy Istv. Pest, 1860. —.25
Kirschil, A. Fr., abundantissimum cornu copiae lingvae latinae et germanicae selectum. Ratisb., 1759. Fbörkt. 1.20
Koch, E. Griechische Schulgrammatik. Leipz., 1869. (1.50) —.80
Kont J. Lessing mint philologus. Bpest, 1881. —.20
— Seneca tragédiái. Bpest, 1884. (—.60) —.35
Kornélius Néposnak geografiai kultsa. Ford. Méhes I. Pest, 1801. —.50
Krausz J. Sophokles élete. Bpest, 1881. —.30
Kreuszler, O. Lateinisch-deutsches u. deutsch-lateinisches Handwörterbuch. Leipz., 1841. Vszkt. 1.50
Krüger K. W. Griechische Sprachlehre. 2 Theile. Berlin, 1852. Fvszkt. (5.40) 2.—
— Görög nyelvtan. Sárospatak. 1861. —.40
Lange, L. Die classische Philologie in ihrer Stellung zum Gesammtgebiete der Wissenschaften. Prag, 1855. —.15

Lévay J. és **Vida A.** Magyar-görög szótár, Bpest, 1877. 1.—
Lhomond-Holzer. Urbis Romae viri illustres, a Romulo ad Augustum. Pest, 1871. (1.50) —.60
Lipsii, J. de recta pronunciatione latinae linguae dialogus. (4-r.) Antverp., 1586. Pgmkt. —.80
— Dissertatiuncula apud principes: item C. Plini panegyricus liber Traiano dictus (kl Fol.) Antverp., 1604. 1.—
— De recta pronvnciatione latinae lingvae dialogvs. Antverpiae, 1699. —.60
— Flores Senecae. Posonii, 1746. Fvszkt. —.50
Livii, T., que extant decades cum epitome L. Flori in omneis libros etc. (Fol.) Parisiis, 1510. Bőrkt. 5.—
— Historiarum ab urbe condita tomi 3. (16-r.) Halae, 1759—61. Bőrkt. 5.—
— Historiarum tomi VI. (4-r.) Venetiis, 1714—15. 15.—
(Szép és becses kiadás.)
— Ab urbe condita libri. 1. Bd. Erkl. v. W. Weissenborn. Leipzig, 1853. —.50
— Histoire romaine. Trad. par M. Gaucher. 4 vols. Paris, 1877. 4.—
Lübker, Fr. Reallexicon des classischen Alterthums. 2. Aufl. Leipz., 1860. Fvszkt. 4.—
Lucani, M. Ann., de bello civili libri decem. (16-r.) Antverp., 1576. Bőrkt —.80
Lucanus Pharsaliája vagyis a polgár háboru. Ford. Laky D. Pest, 1867. (2.—) 1.—
— Pharsaliája. Ford. Baksai S. Pest, 1869. Fvszkt. 1.20
— Fársália vagy polgárharcz. Ford. Márki J. Bpest, 1886. (2.—) 1.20
— Pharsalia. Deutsch v. J. Krais. Stuttgart, 1863. (1.—) —.40
— Pharsalia od. der Bürgerkrieg. Dtsch. v. Bothe. 3 Bdch. Stuttg., 1855. Vszkt. —.45
— Pharsalia. Ed. par P. A. Lemaire. 3 vols. Parisiis, 1830/32. Fvszkt. 3.—
— Sämmtl. Werke. Uebs. v. Wieland. 6 Bde. Leipz., 1788. 2.50
— Werke. Uebs. v. A. Pauly. 15 Bdch. Stuttg., 1827. In 7 Lndbden. 2.20
Lucretii Cari de rerum natura libri VI. Patavii, 1777. Fbőrkt. —.80
— de rerum natura libri VI. Biponti. 1782. Ppkt. —.80
Lucretius T. C. Tankölteménye a természetről. Ford. Fábián G. Bpest, 1873. (2.—) 1.—
— Tankölteményének a természetről V. könyve. Ford. Fábián Gábor. Arad, 1870. —.30
Lysias. Oeuvres complètes. Trad. par Auger. Paris, 1783. Ppkt. —.80
Macrobius. Recens. Joan. Riuius. (Fol.) Venetiis, 1513. 5.—
Macrobii opera, cum notis Pontani, Meursii, Gronovii, quibus adjunxit et sua J. C. Zeunius. Lips., 1774. Ppkt 1.20
— Opera. 2 tomi. Biponti, 1788. Fbőrkt. 1.50
Marcellini, Ammiani, rerum gestarum qui de XXXI. supersunt libri XVIII. 2 tomii. Biponti, 1786. Fpgmtkt. 1.50
Margalits E. Lucanus. Élet és jellemrajz. Baja, 1877. —.10
Márton, J. Lexicon trilingue lat.-hung.-germanicum. 2 ptes. Vienn., 1828. Bőrkt. 2.50
— Deutsch-ungarisch latein. Lexikon. 2 Bde. Wien, 1823. Fbőrkt. 2.—
— Német-magyar Lexicon, vagyis szókönyv. 2 köt. Béts, 1803. 1.—
— Magyar-német Lexicon. Béts, 1807. Fbőrkt 1.—
Maywald J. Görög régiségek Goethe „Iphigenie auf Tauris“ czimü drámájában. Bpest, 1884. —.50
Messala Corvinus, L. Ampelius u. S. Rufus. Uebs. v. Fr. Hoffmann. (12-r.) Stuttg., 1830. —.25
Meursii, J., elegantiae latini sermonis. Ppkt. 2.50
[Kézirat.]
Mihalik A. Catilina Cicero és Sallustiusnál. Sz.-Fehérvár, 1882. (Progr.) —.40
Minckwitz, J. Vorschule zum Homer. Stuttg., 1863. 1.—
Mokry B. A régi római nevezetesebb klassikus irókon épültt deák-magyar etymologiai Lexikon. Pesth, 1823. Fvszkt. 3.—
Molnár. A., & J. Chr. Beer. Dictionarium quadrilinque latino-ung.-graeco-germanicum. Norib., 1708. Ppkt. 3.50
— **I.** Párhuzam Xenophon és Platon symposionja között. Fehértempl., 1879. —.25
Mühlmann, G. Latein. u. deutsches Handwörterbuch. 2 Bde. Leipz., 1865. Fvszkt. 2.50
Nagy F. Odák Horátz mértékeinn. Kassa, 1807. Ppkt. —.70
Nieremberger, B. Fr. Deutschlateinisches Wörterbuch. (4-r.) Regensb., 1753. Pgmkt. 1.20
Noehden, G. H. De porphyrii scholiis in Homerum. Götting., 1797. —.30

Noltenii, J. F., lexicon latinae lingvae antibarbarum quadripartitum. Lips., 1744. Börkt. 1.20
Nyelvtudomány, latin. N.-Enyeden, 1838. —.40
Ovidii Nasonis, opera. 3 tomi. Biponti, 1783. Fpgmtkt. 2.—
— Elegiae tristium libri V. Ed. J. Pontanus. Tyrnaviae, 1731. — 30
— Elegiae tristium libri V. ed J. Pontani. Tyrnaviae, 1749. Börkt. —.40
— elegiae tristium libri V. Tyrnav., 1769. Börkt. —.40
— elegiae tristium libri V. Budae. 1809. Fbörkt. —.40
— tristium libri V. Recens. R. Merkel. Lips., 1875. —.15
— epistolae, seu elegiae de Ponto libri quatuor. Ed. J. Pontani. Tyrnaviae, 1731. —.80
— heroidum epistolae. Francof., 1579. —.60
— heroidum epistolae. Francof., 1598. Börkt. —.80
— Epistolae heroidum. (8-r.) Tyrnaviae, 1760. —.25
— metamorphoses. Lips., 1834. —.50
— metamorphoseon libri XV. Cum annotatt. J. Min-Ellii, quas emend. P. Rebus. Francof., 1701. Pgmkt. 1.—
— fastorum lib. VI. Tristium lib. V De Ponto lib. IV. Francof., 1579. —.60
— metamorphoseon libri XV. Ex J. Micylli recognitione. Lips., 1578. — Ovidii fastorum libr. VI. Tristium libr. V. De Ponto libr. IV. Dirae in Ibin, Halieutikon. Lips., 1582. — Ovidii heroidum epistolae. Amorum libri III. De arte amandi lib. III. De remedio amoris lib. II. (12-r.) Lips., 1582. Pgmkt. 1.50
[Erősen körülvágva.]
— quaedam epistola. Viennae, 1789. —.30
Ovidnak deákból forditott változásai. Győr, 1792. Ppkt. —.70
Ovid, magyar, az által-változásokról Forditotta Viski T. P. I. darab. Kolozsvár, 1802. Ppkt. —.40
— heroidái vagyis őskori hősnők levelei. Pest, 1873. (1.—) —.50
— szomoru verseinek öt könyve. Ford. Homonnay Imre. Pest, 1828. Fbörkt. 1.—
— levelei vagy pontusi elegiái. 4 könyv. Ford. Egyed A. Pécs, 1845. Fvszkt. —.80
— keservei. 5 könyvben. Ford. Egyed A. Sz.-Fehérvár, 1826. —.60
— keservei. Öt könyv. Ford. Egyed A. Pest, 1847. Fvszkt. —.80
— pontusi levelei. Ibise, diófa keserve és ortza orvossága. Ford. Homonnay Imre. Buda, 1827. Fvszkt. —.80
— metamorphoseon libri XV. Mit Anmerkgen v. Bach. 2 Bde. Hannov., 1831. Fbörkt. 1.80
— metamorphoseon libri XV. Mit teutschen Anmerkgen. Nürnb., 1757. —.60
— Metamorphosen. Uebs. v. R Suchier. 3 Thle. — Festkalender. Uebs. v. Kluszmann. — Klagelieder, Briefe aus Pontus, Halieutica u. Ibis. Uebs. v. Berg. 2 Bdch. — Erotische Werke. Uebs. v. Berg. 3 Bdch. Stuttg., 1865—68. In 2 Hlnbden 8 —
Palaephati de incredibilibus graece. Ed. J. F. Fischer. Accessere prolusiones quatuor in P. Fabulas. Lipsiae, 1789. Ppkt. 1.—
Palingeni, M., Zodiacus vita. (16-r.) Lugd., 1556. —.80
— Zodiacus vitae libri XII. Hamb., 1721. Börkt. —.80
— Zodiacus vitae libri XII. Hamburgi. 1736. Börkt. —.60
— Zodiacus vitae. Ed. Ch. Weise. (16-r.) Lips., 1832. —.40
— Zodiacus vitae. Ed. J. v. Ruynen. Börkt. —.50
(Czimlapja hiányzik.]
— Versuch e. Uebersetzung des Thier Kreises des Lebens. Aus d. Latein. von Ph. W. Machenau. Halberst, 1743. Ppkt. —.80
— Zodiacus vitae libri XII. Hamb., 1736. — T. H. Schubart. Ruhe nach geschehener Arbeit, in unterschiedl. Gedichten u. Uebersetzgen. Hamb., 1733. Pgmkt. 1.—
Palkowitsch, Gg. Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. 2 Bde. Prag, 1820—21. 1 börkt. 3.—
Papinii Statii opera ex recens. I. Fr. Gronovii. (16-r.) Amsterod., 1653. Fpgmkt. 1.20
Pareus, J. Ph. Calligraphia romana· In qua velut thesauro linguae latinae omnes phrases, quotquot extant in optimis linguae romanae classicis auctoribus, per certos titt. locorum communium colliguntur· Francof, 1620. Pgmkt. 2.—
Páriz-Pápai, F. Dictionarium latino-hungaricum et hungarico-latinum. 2 ptes. Leutsch., 1708 Börkt. 4.—
— Ed. P. Bod. Cibinii, 1767. Börkt. 4.—
— U. a. Poson, & Cibin., 1801. Fbörkt. 4.—
Paullus, H. Oratio de dignitate historiae, et de lectione Herodoti. Witebergae. 1553. —.40

Pecz V. Euripides tropusai. Összehasonlitva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Bpest, 1882. (—.60) —.30
Persii, A., Flacci et Dec. Jun. Juvenalis Satirae. Biponti, 1785. Fgmkt. 1.—
— satirae. Vindob., 1804. —.40
— satirae VI. Rec. a G. L. Koenig. Accedit: Commentarius in Persii Flacci satiras VI. Conspectus a G. L. Koenig. Gottingae, 1803. —.60
— Szatiráji. Ford. Kis János. Soprony, 1829. 1.20
— satyrae. Uebs. v. G. G. Fülleborn. Latein. u. dtsch. Wien, 1801. —.60
— sechs Satiren. Uebs. v. J. A. Nasser. Kiel, 1807. Fvszkt. —.50
Phaedri fabularum Aesopiarum libri V. Curante P. Burmanno. Amstelaed., 1698. Pgmkt. 2.—
— Fabulae Aesopiae. Biponti, 1784. Fpgmkt. —.60
— Aesopi meséinek 5 könyve. Ford. Sárváry J. Bpest, é. n. (—.20) —.10
— Fables. Trad. en franç. avec la latin á côté. (16-r.) Metz, 1705 Ppkt. —.60
Philippi, F. Kleines latein Conversationslexicon. Dresd., 1825. —.50
Philologiai közlöny, egyetemes 1880. 1—4. 9. 10., 1881. 3. 4. 6. 7., 1882. 1. 6. 7. 1885. 2. 3. füz. Bpest. Egyenként —.25
Pindari carmina. Curante Chr G. Heyne Götting., 1817. Fbőrkt. —.30
— Magyarra ford. Fábchich József. Győr, 1804. 1.60
— Versuch e. prosaischen Uebersetzg s. griech. Lieder. 4 Abthlgen. Berl., 1770. Fbőrkt. - .50
Platonis dialogorum argumenta exposita et illustrata a D. Tiedemann. Biponti, 1786. —.80
— Gastmahl. Uebs. v. Prantl. Stuttg., 1864. —.15
— epistolae graece et latine: notis logicis, ethicis et politicis distinctae & illustratae & Machiavellismo oppositae. Opera et studio J. J. Brevreri. (4-r.) Basil., 1586. — Ecclesiastes, s. concio Solomonis; de summo hominis bono. Basil., 1590. Ppkt. 1.—
— Le premier Alcibiade. (En français et en grec) Paris, 1848. —.50
— Georgias. Trad. par Fr· Thurot. Paris, 1869. —.50
Plauti fabulae superstites XX. (12-r.) Francof., 1598. Bőrkt. 2.—
— comoediae superstites XX. (16-r.) Amstelod., 1721. Bőrkt. 1.—
— Lustspiele. Deutsch v. Donner. Bd. I. u. II. Leipz., 1864. Fbőrkt. (6 50) 3.—
Plinii Secundi epistolae. Adiectae notae, & emendationes, auctore C. Minoe. (16-r.) Parisiis, 1608. Ppkt. 1.20
— **Caecilii** Secundi epistolae et panegyricus. Ed. J. Minellius. Lips., 1727. Bőrkt. 1.—
— epistolae. Mit Anmerkgen hrsg. v. C. Gottschlingen. Nürnb., 1738. Bőrkt. 1.20
— panegyricus Traiano augusto dictus etc. (4-r.) Basil., 1520. Bőrkt. 2.50
— panegyricus. Gotting., 1749. —.50
— historiae naturalis libri XXXVII. Curante J. P. Millero. 3 tomi. Berol., 1766. Bőrkt. 2.50
— Bücher u. Schriften von Natur, art u. eygenschaft aller Creaturen od. Geschöpffe Gottes. (Fol.) Frankf. a. M., 1584. Pgmtbd. 6.—
[Mit zahlr. Holzschnitt Illustrationen. 3 Blt. fehlen aus d. Mitte: Einband ramponirt.]
Plutarchi de philosophorum placitis libellus elegantissimus, interpr. G. Budeo. (4-r.) Argent., 1516. 1.—
— vitae comparatae illustrium virorum graecorum ac romanorum. H. Crvserio interprete. Tom. I. (16-r.) Lvgdvni. 1566. Bőrkt. 1.20
— moralia, quae usurpantur, sunt autem omnis elegantis doctrinae penus. Omnes de graeca in latinam linguam transscripti. Basil., 1572. Pgmtkt. 1.50
— ethica, sive moralia, opera quae extant, omnia. Interpr. H. Cruserio. (2-r.) Basil., 1573. Pgmtkt. 3.—
(Czimlapja hiányos s elöl az indexből 4 lev. kéziratilag van pótolva.)
— opusculum de liberorum institutione. Graece et latine. (12-r.) Vitenb., 1607. —.70
— de librorum educatione comment., c. interpret. lat. Heumanni. Lips., 1749. Bőrkt. —.60
— Párhuzamos életrajzok. Ford. Székács J. Pest, 1847. 2.—
— Biographien, mit Anmkgen v. G. S. v. Schirach. 8 Thle. Berl., 1779. Ppkt. 6.—
Polybii historiarum reliquiae. Graece et latine. Pars. II. Parisiis, 1839. 1.—
Princeps christianus. Sive aphorismi politici ex C. Plinii secundi panegyrico ad Traianum. Accesserunt breves dissertationes a J. Bruck. (16-r.)Argent., 1617. - .50
Radó A. Görög költők. Szemelvények magyar forditásban. Bpest, 1886. 1.—
Quintilianus. Forent., 1515. Bőrkt. 2.80
[Ritka és keresett kiadás.]

De re rustica M. Catonis liber. M. Ter. Varronis lib. III. Palladij lib. XIV. Columellae lib. XIII. etc. (12-r.) Colon., 1536. 2.50
Remekírók, széptani I. köt. Buda, 1846. 2.—
Sabinus, G. Fabularum Ovidii interpretatio. (12-r.) Vitenb., 1555. 1.—
Salvstii Crispi historiae, de coniuratione Catilinae de bello Iugurthino etc. Basil., 1590. 1.20
— Catilinarium et Jugurthinum bellum G. Ferrarii diligentia illustratum. Venet., 1761. Ppkt. —.40
— Opera. Biponti, 1780. Fbőrkt. —.80
— quae extant. Item epistolae de republica ordinanda declamato in Ciceronem et pseudo-Ciceronis in Sallustium. Ex recens. Cortii. (16-r.) Norimb., 1790. Bőrkt. —.50
— de conjuratione Catilinae et de bello Iugurthino libri. Erkl. v. R. Jacobs. Leipz., 1852. —.35
— épen maradt minden munkái. Ford. Kazinczy F. Buda, 1836. Ppkt. 1.50
— Szent Györgyi Gellérd magyarázásával 2 köt. Buda, 1811—12. 3.—
— de conjuratione Catilinae. Magyar. Holub M. Pest, 1870. Fvszkt. —.30
— C. Marius beszéde a népgyülésben. Ford. Losonczy L. Kecskemét, 1860. (Progr.) —.20
— Werke. Uebs. v. Cless. 2 Bde Stuttg, 1855. (1.80) 1.—
Sanctii, Fr. Minerva, seu de causis linguae latinae commentarius. Franequ., 1702. Bőrkt. 1.—
Schilling L. Catilina, Julius Caesar. Két tanulmány. Kolozsv., 1882. —.60
Schmidt, J. A. E. Griechisch-deutsches u. deutsch-griechisches Handwörterbuch. 2 Bde. Leipz., 1847—50. Fvszkt. (5.50) 2.20
Schneider, R. Christl. Klänge aus den griechischen und römischen Klassikern. Gotha, 1865. (3.80) 1.50
Schultz, F. Kleine lateinische Sprachlehre. 6. Aufl. Paderb., 1860. Fvszkt. —.50
— Lateinische Sprachlehre. 4. Ausg. Paderb., 1857. (2.60) 1.20
Scriptores rei rusticae veteres latini. Cato, Varro, Columella, Paladius etc. 2 tomi. Curante J. M. Gesnero. (4-r.) Lipsiae, 1773. Bőrkt. 7.50
— rei rusticae veteres latini. Ex recens. J. M. Gesneri. 4 voll. Biponti, 1787. Vszkt. 8.—
Scriveri, P., opera philologica et poetica. (4-r.) Arnhem., 1752. Fbőrkt. 1.—
Senecae, L. A., Philosophi et rhetoris quae extant opera. (24-r.) Rathelengii, 1609. Bőrkt. 1.50
— tum rhetoris tum philosophi opera omnia. 2 tomi. Genevae, 1665. Pgmkt. 1.80
— philosophi opera omnia. Accessit a viris doctis ad Senecam annotatorum delectus. Lips., 1770. Bőrkt. 1.50
— philosophi opera. Ad optimas editiones collata. 2 vol. Biponti, 1782. Fbőrkt. 2.—
— tragoediae. Lugdvni, 1548. Pgmkt. (16-r.) —.80
— et aliorum tragoediae. (16-r.) Amsterd., 1664. Bőrkt. —.80
— tragoediae ad optimas editiones collatae. Biponti, 1785. Fbőrkt. 1.—
— svasoriae, controversiae, cum declarationum excerptis. 3 tomi. Venet., 1695. 2.50
— flores. Jaurini, 1746. Bőrkt. —.50
— Erkölcsi leczkék. Pozsony, 1834. —.40
— III. könyvei a' haragról. Ismét I. könyve a' vigasztalásról. Ford. Komjáthy G. Kassa, 1841. —.50
— könyve Szerenushoz a kedély-nyugalomr. l. Ford. Zsoldos I. Pozsony, 1861. —.30
— vigasztalása Márciához. Bpest, 1874. Ppkt. (—.80) —.50
— A bölcs állhatatosságáról. Ford. Zsoldos I. Pest. 1872. (—.60) —.30
— munkái. Ford. Zsoldos I. Bpest, é. n. (1.60) —.80
— christianus. Das ist: Richt-Schnur eines christlich-tugendhafften Lebens. (12-r.) Frankf., 1730. Bőrkt. —.40
Seybold, J. G. Selectiora adagia latino-germanica. (16-r.) Norimb., 1683. 1.20
Silii, Caji, punicorum libri XVII. Biponti, 1784. Bőrkt. —.70
Sintenis, K. H. Versuch e. prakt. Anleitg zu Cicero's Schreibart. Leipz., 1794. Ppkt. —.40
Sokrates. A szinopei Diogenesz dialogusai. Wieland írásiból Kazinczy. (16-r.) Pest, 1793. Ppkt. 1.20
Sophocles. Szinművei. Ford Szücs Dániel. I. és II. köt. (Antigone.— Electra.) Pest, 1847. —.40
— tragoediái. Ford. Csiky Gergely. Bpest, 1880. Vszkt. 2.80
— Oidipusz király. Ford. Szabó Károly. Kecskem., 1857. —.30
— Uebs. v. Donner. 2 Bde. Leipz., 1868. (3.90) 1.80
Svetonii Tranquilli duodecim caesares. (16-r.) Raphel.. 1601. Pgmkt. —.80
[Czimlapja rongált.]

Svetonius Tranquillus (16-r.) Amsterod, 1630. Pgmtkt. 1.—
Suetonius, C. Tr. Ad optimas editiones collatus. Biponti, 1783. Ppkt. 1.—
— vitae XII. caesarum. Ed. Weise (16-r.) Lipsiae, 1845. Fvszkt. —.60
— Kaiserbiographien. Deutsch v. A. Stahr. 1. Bdch. Stuttg., 1857. —.40
— Histoire des douze césars. Trad. par J. F. de Laharpe. Tome I. Paris, 1875. —.10
Szamosi J. A női jellemek Sophokles tragoediáiban. Kolozsv., 1875. —.20
— Demosthenes Görögország legnagyobb szónoka. Kolozsvárt, 1875. —.20
Szász K. Az Odüsseia. Bevezetéssel a homéri époszokba. Bpest, 1884. —.40
Szepesi J. Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. Bécs 1868. 1.—
Szombathy J. A görög és gót helyes olvasás, a régi görög, latin és gót kéziratok alapján. Győr, 1878. —.20
Szvorényi J. Az ó-classica literatura vagy görög és római remek-irodalom történelmének főbb pontjai. Eger, 1851. Fvszkt. 1.—
Taciti opera quae exstant, a J. Lipsio recensita. Item Velleius Paterculus cum eiusdem J. Lipsi notis. (Fol.) Antverp., 1648. Pgmtkt. 3.50
— quae extant. M. Zuerius recens. & animadversionibus nonnullis illustravit. (16-r.) Amstelod., 1658. Pgmkt. 1.20
— Opera omnia. Ed. Jer. Jac. Oberlin. 5 vol. et index. Parisiis, 1819. Fbőrkt. 8.—
— Cum optimis exemplaribus collatus. (16-r.) Amstelod, s. a. Börkt. 1.—
— opera, ex recens. G. Chr. Crollii. 2 tomi. Biponti. 1798. Ppkt. 1.50
— Munkái. Ford. Barits György. I. k. Bécs, 1822. Ppkt. —.40
— Könyvecskéje Német ország fekvéséről, szokásairól és népeiről Ford. Rácz S. Pest, 1826. Ppkt. —.50
— Agricolája és germániája. Ford. Télfy J. Pest, 1867. —.25
— Agricolája Ford. Szenczy Imre. Bpest, 1847. —.40
— könyve Germania helyzete, erkölcsi és népeiről Ford. Czuczor G. Pest, 1851. —.40
— Werke. Uebers. von H. Gutmann. 2 Bde. (16-r.) Stuttgart, 1831—34. Fvszkt. 1.20
— Werke. Deutsch v. Roth. 24 Bde. Stuttg., 1861. Fvszkt. (6.80) 3.—
— Der Kaiser Tiberius. Augsb, 1772. Fbör. —.40
— Oeuvres complétes. Trad. par J. L. Burnouf. Paris, 1875. 1.—
Tappius, E. Germanicorum adagiorum latinis ac graecis collatorum, centuriae septem. (12-r.) Argent., 1539. 2.—
Télfy I. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. Bpest, 1885. —.15
— Jelentés uj hellén munkákról. Bpest, 1887 —.20
— Három franczia hellenista és a volapük. Bpest, 1888. (—.20) —.10
Terentii, P. A., comoediae sex. 2 tomi Biponti, 1779. Fpgmkt. 1.—
— Lustspiele. Deutsch v. Donner. 2 Bde. Leipz., 1864. Fvszkt. 3.—
— Andria M. Anmkgen v. R. Klotz. Leipz., 1865. (3.90) 1.30
— Az androszi leány. Vigj. 5 felv. Kassa, 1829. —.30
Theocriti reliquiae graece et latine. Recens. Th. Chr. Harles. Lips., 1780. 1.50
— Idyllen, Bion u. Moschos. Deutsch v. Mörike. Stuttg, 1855. (1.—) —.40
— maradványai. Ford. Guzmics J. Győr, 1824. —.80
Theophrasti notationes morum. J. Casaubonus recens, in lat. sermonem vertit & libro comment. illustravit. Brunsv., 1659. Pgmkt. 1.20
— characteres. Recens. J. Fr. Fischerus. Accessit comment. I. Casavboni. Coburgi, 1763. 2.50
Thewrewk Á. Mire való az a görög nyelv? Bpest, 1875. ● —.20
— Theognis. (12-r.) Bpest, 1875. —.20
Thucydides. Die Krankheit zu Athen. Stuttg., 1845. —.20
— Histoire de la guerre du Péloponnése. Trad. par A. Firmin Didot. (En fr. et en grèc.) 2 vols. (gr. 8°) Paris, 1868/77. 3.—
— Historiae de bello Peloponnesiaco libri VIII. In lat. linguam conversi a V. Winsemio. (Fol.) Witeb., 1569. Fbőrkt. 3.—
(Az előszó nehány levele foltos.)
Tibulli, A., carmina. Lat. u. deutsch. Wien, 1801. —.35
— Elegiái. Ford. Latkóczy M. Bpest, é. n (—.60) —.30
Tursellinus, H. Particulae latinae orationis. Budae, 1777. Ppkt. —.30
Ueber das Studium des Homers in niederen u. höheren Schulen. Leipz., 1783. Ppkt. —.45
Uebersicht verschiedener Ausgaben der griech. u. römischen Classiker mit Anmerkungen v. E. Harwood. Wien, 1778. Ppbd. —.80
Ursini, J. H., acerra philologica mille. (16-r.) Francof., 1659. Pgmkt. —.80
Valerius, C. F., Orgonauticon. Ford. Fábián Gábor. Pest, 1873. (2.—) 1.20
— **Maximus** nuper editus. (12-r.) Venetiis, 1534. Aldus. Fbőrkt 2.—

Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. (16-r.) Antverp., 1615. Pgmkt. 1.—
— U. a. Hafniae, 1744. Börkt. 1.—
— U. a. Biponti, 1783. Ppkt. 1.—
Varronis M. Ter. di lingua latina libri qui supersunt cum fragmentis ejusdem acc. notae A. Augustini etc. 2 tom. Biponti, 1788. Fpgmkt. 2.—
Velleius Paterculus novissime recognitus emendatus et illustratus praemittuntur M. Dodwell. Biponti, 1780. Fpgmkt. 1.—
— historiae romanae libri duo (16-r.) Norimb., 1794. Ppkt. —.50
Veress I. Aristophanes vigjátéka, a Lovagok. N.-Szeben, 1874. (Progr.) —.20
Victoris, S. A., historiae romanae breviarium, illustr. A. Schottii, D. Machanei, J. Gruteri commentt. integris. Traj. a Rh., 1696. Fbörkt. —.80
— übers. von A. Forbiger. 2 Bdchen. Stuttg., 1866. Fvszkt. —.50
Vida A. Aristophanes madarai. Tanulmány. Eperjes, 1877. —.20
Vergilii Maro, Opera, quae quidem extant omnia. (2-r.) Basileae, 1575. Pgmkt. 4.50
— jam emandatior. (16-r.) Amstelad., 1650. Pgmkt. —.80
— opera. Tyrnaviae, 1719. Fbörkt. —.40
— Ex edit, N. Heinsii et P. Burmanni. Amsterd., 1744. Börkt. —.50
— opera. accedit M. Manilii Astronomicon. 2 tomi. Biponti, 1783. Fpgmkt. 1.50
Opera cum interpretatione et nonnulis notis P. Caroli Ruaei. 3 tomi. Budae, 1802. Fbörkt. —.75
— opera. Bucolicon. Georgicon. Aeneis, Ed. Greg. Bersmann. Lipsiae, 1596. Pgmkt. 1.50
— Bucolica, Georgica et Aeneis. 3 tomi. (n. 2-r.) Romae, 1763—65. Fbörkt. 15.—
— culex. Cum libro comment. a F. Taubmanno. Wittenb., 1609. .60
— Werke. Deutsch v. J. H. Voss. 3 Bde, Wien, 1800. Fvszkt. —.80
— Bucolica, Georgica et Aeneidos libri XII. Mit teutschen Anmerkungen. Nürnb., 1765. —.70
— Aeneis. Deutsch v. J. H. Voss. Lpzg., o. J. Vszkt. —.30
— Publiusnak eklogái, azaz: válogatott pásztori versei. Forditotta Rajniss József. A Mentö-irásssal együtt. Posony, 1789. Ppkt. 4.—
— Magyar Éneisz. Ford. Kováts Jósef. 1. és 3. db. Komárom, 1799. Egyenként —.40
— Magyar, — az az Virgilius Aëneássának némely darabjai, melyek Deákeredeti versekből etc. Magyar Versekbe foglaltattak Nagy János által. Győr, 1806. —.50
— pásztori dalai. Ford. Gyurits A. Pest, 1851. —.40
— Aeneise. Ford. Gyurits A. Pest, 1851. —.40
— Eneisz. Hősköltemény 12 énekben. Ford. Márki J. 2 köt. Bpest, 1873. —.80
— Dido királyné. Ford. Barna I, Bpest. 1877. 1.—
— U. a., diszkötésben (3.20) 1.30
Voss, G. J. De historicis graecis libri IV. (4-r.) Lugd. Batav., 1651. Pgmkt. 1.20
— De historicis latinis libri III. Lugd. Batav., 1651. Pgmkt. 1.50
— duo tractatus aurei, unus de historicis latinis, alter de historicis graecis. (4-r.) Francof., 1677. Pgmkt. 1.50
Wagner. F. Universae phraseologiae latinae corpus. Tyrnaviae, 1775. Börkt. 2.—
— U. a. Buda, 1822. Fbörkt. 2.—
— Universae phraseologiae latinae corpus. 2 voll. Budae, 1822. Börkt. 2.50 (Szép példány.)
Wahrmund, A. Die Geschichtschreibung der Griechen. Stuttg., 1859. —.35
Weber, J. G. Latein.-dtsches u. deutsch-latein. Universal-Wörterbuch. 3 Thle. Dresd., 1770. Börkt. 1.20
Wohlfahrt, J. A, Biographien griech. Aerzte. Halle, 1770. —.50
Xenophon's Anabasis. Uebs. v. A. Forbiger. 2 Bdchen. Stuttg. Fvszkt —.50
— Memorabilien, Uebs. v. A. Zeising. Stuttg., 1855. —.30
— Memorabilien. Erkl. v. Breitenbach. Berl., 1857. (—.90) —.50
— hallenische Geschichte. Uebs. v. J. Rieckher. Stuttg., 1857. Fvszkt. —.50
— Sokrates nevezetességei. Ford. Kis J. Kassa, 1831. 2.50
— nak Cyrus hadjárata, vagy Anabasisa. Ford. Télfy J. Pest, 1856. Vszkt. (1.60) —.80
— La retraite des dix mille. Trad. par D'Ablaucourt. Paris, 1875. —.15
Zimmermann, E. Kleines deutsch-latein. Wörterb. in etymolog. Ordnung. Darmst., 1814. —.40

IV. Bölcsészet.

Alexander B. A philosophia történetének eszméje. Bpest, 1878. —.40
— Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. 1. köt. Bpest, 1881. Vszkt. 1.50
Apelt, E. F. Metaphysik. M. 2 Tafeln. Leipz., 1857. (9 50) 4.50
Bacon, Fr. Analyse de la philosophie. 2 vols. Paris, 1755. Ppkt. 1.—
— Über die Würde u. d. Fortgang d. Wissenschaften. Pest, 1783. Ppkt. 1.—
Ballagi M. A tudomány fejlődése hajdan és most. Pest, 1870. —.20
Balmes. A gyakorlati ész. Arany könyvecske mindenki számára. Pest, 1864. —.30
Balogh P. A vissza-igazitásra való feleletnek vissza-igazitása. Pest, 1831. —.50
— (Almási) Felelete ezen kérdésre: Tekintvén a philosophiát, miben s mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél? Buda, 1835. —.60
Bärenbach, Fr. Herder als Vorgänger Darwin's und der modernen Naturphilosophie. Berlin, 1877. —.50
Barthelemy. A délusi Filoklesnek a boldogságról való beszélgetése. Posony, 1816.—.40
Bauer S. Gondolkodás és tudás. Bölcseleti értekezés. Szeged, 1876. (Progr.) —.20
Beck, J. Grundriss d. ungarischen Psychologie u. Logik. 1876. — Encyclopädie d. theoret. Philosophie. Stuttg., 1877. Fvszkt. 1.80
Beck. Bölcsészeti előtan azaz tapaszt. lélektan és gondolkodástan. Pest, 1856. —.30
Benedek A. Czeczil levelei. Életbölcseleti olvasmányul. Pest, 1872. —.50
Biedermann, G. Die Wissenschaft d. Geistes. 3. Aufl. Prag. 1870. (4.50) 2.40
Bihari P. A philosoph. tudományok encyclopaediája. Bpest, 1875. —.40
Blair Hugo rhetorikai és aesthetikai leczkéi. Ford. Kis János. II. köt Buda, 1838. 2.—
Boethii, A. M. De consolatione philosophiae libri V. denuo recusi. Tyrnaviae, 1735. Ppkt. —.30
Boethius, A bölcseség vigasztalásai. Ford. Horvát D. Sz.-Fehérvár, 1838. Ppkt.—.50
Böhm K. A lényeg formaisága. Bpest, 1881. —.25
Bölcseleti folyóirat. Szerk. Kiss J. és Palmer M. II. évf. Temesv., 1886—87. (8.75) 2.—
A **böltsességnek** és jó erköltsnek könyve. Posony. 1774. Ppkt. —.30
Bonnet, C. Philosophische Palingenesie, od. Gedanken üb. d. vergangenen u. künftigen Zustand lebender Wesen. 2. Thl. Zürich, 1769—70. 1.—
Brassai S. Logicai tanulmányok. Bpest, 1877. —.15
Büchner, L. Der Gottes-Begriff u. dessen Bedeutung. Leipz., 1874. —.40
Capesius, J. Die Metaphysik Herbarts. Leipz., 1878. —.5o
Cornill, A. Materialismus u. Idealismus in ihren gegenwärt. Entwickelungskrisen. Heidelk.. 1858. Hfrzbd. (3.80) 1.60
Cousin, V. Premiers essais de philosophie. Paris, 1873. (2.20) 1.20
Davy, H. Les derniers jours d'un philosophe. Trad par C. Flammarion. Paris, 1869.1.—
Descartes. Principien d. Philosophie. Uebs. v. Kirchmann. 4 Hefte. Berl., 1870. —.75
Dictionnaire philosophique ou introduction á la connaissance de l'homme. Londres, 1751. Börkt. —.70
Domanovszki E. A bölcsészet története. 3 köt. Bpest, 1870—78. 4.—
— U. a. I. és III. köt. Pest, 1870. 2.50
— A bölcsészet szükségképeni tudomány. Pest, 1872. — 15
— A logica fogalma. Bpest, 1876. —.30
Emericzy G. Tapasztalati lélektán. Igló, 1875. —.50
Engel J. J. Ideen zu einer Mimik. 2 Bde. Berlin, 1802. 1.50
— Der Philosoph für die Welt. Berl., 1860. — 25
Erdmann, J. E. Vorlesungen üb. Glauben u. Wissen. Berl, 1837. Ppkt. 1.50
— Fichte, der Mann d. Wissenschaft u. des Katheders. (16-r.) Halle, 1862. —.20
— Grundr. d. Gesch. d. Philosophie. 2 Bde. 2. Aufl. Berl., 1869—70. (11.70) 6.—
Ertekezézek a bölcsészeti tudományok köréből. I. köt. 1867—1870. Pest, 1873. Fvszkt. 1.—
Értesitő, Magyar akademiai. I. év. 1. 3. és 4. sz. Pest, 2840—41.
— U. a. Uj foly. A philos oszt. közlönye, I. III. IV. köt. Pest, 1860—63. 54.—
— U. a. III. köt. 3. IV. 1. á —.30
Facciolati, J., institutiones logicae peripataticae. Venet., 1751. —.30
Faustin, od. das philosoph. Jahrhundert. (12-r.) 1784. Ppkt. —.40
Fejér Gy. Anthropologia, vagyis az ember ismertetése. Buda. 1807. Fbörkt. 1.50

szomszédaink is szükségét érezték annak, hogy a rohamosan fejlődő tudomány eredményeit a legkiválóbb szaktudósok közreműködésével egy nagy encyclopædikus munkában egyesítsék, mennyivel inkább rászorulunk mi egy hasonló irányú műre, mely, habár rövidebbre fogva mint a Müller-féle Handbuch, adja a tudomány mai szinvonalán állva mindazon disciplinákat, melyek a classica philologiai tudomány összegét képezik. Egy ilyen, a tanárokat minden irányban tájékoztató s az egyetemi hallgatókat tanulmányaikba bevezető kézikönyv kétségtelenűl egyetemesen emelné a classica philologia színvonalát hazánkban, s az egyetemi hallgatókra nézve a legégetőbb szükséget pótolná. A terv megvalósítására egy igen lényeges tekintetben különös nehézséget nem látok, s ez az, hogy, habár kevesen vagyunk, a szellemi tőke meg van hozzá mi nálunk is, és ha ezt lelkesedéssel és összes munkaerőnk kifejtésével párosítjuk, megalkothatunk egy oly művet, mely nagy fontosságú, üdvös hatásával társaságunk működésének koronáját képezné. Jól tudom, mélyen tisztelt közgyűlés, hogy ez egyelőre csak ábrándja lehet tudományos törekvéseinknek, de hadd tüzzünk magunk elé ideális czélokat, melyek messziről ható mágnesként előre vonzva, közelebb juttatnak közelebbi feladatainkhoz!

Tagjainknak és Közlönyünk előfizetőinek száma a mult évihez képest csak nyolczczal szaporodott, a mi igen szomorú tanuságot tesz szakembereink nagy részvétlenségéről, meggondolva azt, hogy a tagok és előfizetők száma a jelenlegi 513-nál bizvást még egyszer annyi is lehetne. A mi a társaság pénzügyi viszonyait illeti, arról bőven fog szólni a pénztárvizsgáló bizottság jelentése. Itt csak annyit említek fel, hogy sikerült ezt az évet is hiány nélkül fejezni be. Ez tehát már a második év, mely ilyen örvendetes eredménynyel záródik, melynek legfőbb érdeme páratlanúl buzgó pénztárnokunkat illeti. Elértük ezt az eredményt annak daczára, hogy a Pótkötetet az igért 15 ív helyett 27 ívnyi terjedelemben nyomattuk, s ezért a reá fordított költség is az előirányzott 500 frt helyett 850 frtra rugott. De épen azon körülmény, hogy zárszámadásainkat így is némi feleslegel zárhattuk le, a legbiztosabb jele pénzügyi állapotaink megszilárdulásának. A társaság vagyoni állapotában nevezetesebb örvendetes változás nem történt, mert a vagyonegyensúly csak kevéssel emelkedett, de az a jelenség, hogy mégis emelkedett, szintén megnyugvásunkra szolgálhat.

Fájdalom, nem mulik el egy év se, hogy ne kellene halottainkról is megemlékeznünk. Ez évben hunytak el Székely Ferencz nagyenyedi ev. ref. gymn. tanár és Andrássy Jenő pozsonyi kath. gymn. tanár, rendes tagok; továbbá Schott Vilmos berlini tanár, tiszteleti tag, és dr. Ábel Jenő, a budapesti tudomány-egyetemen a classica philologia ny. r. tanára, társaságunk volt első titkára, s a két utolsó évben

Közlönyünk egyik társszerkesztője. A két utóbb említettről már megemlékezett tisztelt elnökünk, s ugyanő mondott a társaság nevében Ábel Jenő ravatalánál megható búcsúszavakat. Nem mulaszthatom azonban el, mélyen tisztelt közgyűlés, hogy Ábel Jenőről, ki e társaságban hivatalbeli elődöm volt, s kihez a benső barátság számos kötelékei fűztek, én is egy pár szóval meg ne emlékezzem. Azon számos érdemeit, melyeket mint társaságunk első titkára szerzett, méltattam már akkor, a mikor első alkalommal volt szerencsém évi jelentésemet megtenni; de megjegyzem — a mit külömben mindnyájan úgyis jól tudunk — hogy ő mint a Közlöny szerkesztője is élénk és tevékeny részt vett egyesületi életünkben. Ábel Jenő munkássága csak legcsekélyebb részében esik a mi társaságunk körébe: egyénisége teljes valójában a tanárban, a tudósban, a jellemben nyilvánúl. Tudományos működését ez évi jelentés szük keretében még vázlatosan se méltathatom, hiszen ő, a 31 éves korában elhunyt, oly rendkívüli munkásságot fejtett ki, mely egy magas életkort elért tudósnak is becsületére válhatnék. Mint kiváló tanár jeles tanítványokat nevelt, mint európai míveltségű, széles és mély tudományú férfiú köztiszteletben részesült, mint kiváló tehetség és határozott jellem imponált mindenkinek. Erős emlékező tehetsége, éles, gyors és biztos itélete, bámulatos, fáradságot nem ismerő munkaereje lehetővé tették, hogy gyorsan sokat és alaposan dolgozzék. Valóban Ábel Jenő érezvén, hogy nincs veszteni való ideje, egész életén át reggeltől estig lázas sietséggel dolgozott, s csak akkor tette le kezéből a tollat, mikor a kérlelhetetlen halál már-már jelentkezett. Valahányszor meglátogattam, ha csak egy negyed órára is, munkához fogott velem, és még halála előestéjén is egyik rokonával együtt dolgozott. Már mint 20 éves ifjú annyi anyagot gyűjtött a külföldi könyvtárakban, hogy még 10—15 évig lett volna rajta dolgozni valója. Egyénisége a ridegséggel volt határos, de az érdes burok alatt egyenes jellem és jó szív rejtőzött. Nézete, meggyőződése mindig határozott volt, melyeknek hajthatatlan következetességgel és férfias bátorsággal szerzett érvényt mindenki előtt egyaránt. Az utolsó pillanatig se vesztette el lelki erejét, s ha csak egy szót is mondhatott, abban is változatlanul az ismert férfiú nyilvánult; a halálról látszólag tudni se akart — legalább nem mutatta ezt környezete előtt — de hogy mégis gondolt reá, bizonyítják azon jegyzetek, melyekben tájékoztatást nyújtott irodalmi hagyatékáról. Utoljára halála előtt négy nappal láttam őt. Tudva, hogy nagy érdeklődéssel hall irodalmi híreket, elmondtam neki egyet-mást, s a többek között olyasmit is, a mi nyilván megörvendeztette. Felragyogtak szemei, szólani akart, de szava a lélekzetvétel rettenetes küzdelmében elakadt; melegen megszorítva kezemet intett, hogy beszélni nem bír, s én mélyen megrendülve siettem ki a gyászos

szobából. Mi mindannyian, kik ismertük őt, kegyeletes érzéssel és tisztelettel fogjuk megőrizni emlékét, és bizonyára nem egyszer visszhangoz majd az a titkos sóhaj lelkünkben: «Vajha élne még!» Vajha élne, mert a nagy űr, melyet távozásával maga után hagy, betöltetlen marad!

Ezek után, mélyen tisztelt közgyűlés, még csak egy kötelességem van, s ez az, hogy úgy a magam mint tiszttársaim dr. Fináczy Ernő második titkár és Cserhalmi Samu pénztárnok urak nevében köszönetet mondva a belénk helyezett bizalomért, hivataloskodásunk harmadik évének leteltével alapszabályaink értelmében ezennel lemondjak.

Dr. Pecz Vilmos.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Alulirtak, mint a Budapesti Philologiai Társaság választmányától kiküldött pénztárvizsgáló-bizottságnak tagjai f. é. decz. hó 27-én tisztünkben eljárván, vizsgálatunk és tapasztalatunk eredményét a következő jelentésben van szerencsénk a t. közgyűlés elé terjeszteni:

A) alatt mellékelve bemutatjuk társaságunk f. évi bevételeinek és kiadásainak részletes kimutatását, szembeállítva az eredményt az előirányzattal. Előirányoztatott bevételként 3400 frt 09 kr.; — az eredmény 4339 frt 99 kr., tehát 939 frt 90 krral több, minek oka az, hogy az idei pénztári év egy egész hónappal hosszabb volt a rendes naptári évnél, ugyanis a mult évi nov. 26-tól f. évi decz. 27-ig terjedt. Másik oka az, hogy a pótfüzetekből a mult évi közgyűlés csak próbaképen irányzott elő 50 frt bevételt, de az eredmény tényleg 398 frt bevétel lett, s másrészt különféle bevételek czímén, — mely bevételek alatt hogy mik értendők, arról a múlt évi pénztárvizsgáló-bizottság részletesen szólott, — nem irányoztatott elő semmi, de az eredmény 155 frt 04 kr. lett. Csupán két kisebb rovatban nem felelt meg az eredmény a várakozásnak, s ezek közül az egyikben azért, mert a választmány az előirányzott 18 frt előfizetési hátralékból 12 frtnak törlését határozta el. Az «egy térítmény» czímen előirányzott 40 frt bevételből épen semmi sem folyt be; erre nézve a pénztárvizsgáló bizottság azon véleményét nyilvánítja, hogy ezen 40 frt, melyet kötelességszerüleg a jövő évi költségvetésbe is felvett, — illetőleg a vagyonmérlegben szereplő 80 frt követelés, mert ama 40 frt ezen 80 frt követelésnek egy része — teljesen meddő előirányzás lesz a jövőben is. — A kiadásokra előirányoztatott 3394 frt, — az eredmény lett 3265 frt 68 kr., tehát 128 frttal kevesebb. Vagyis: előirányoztatott 6 frt 09 kr. pénztári maradvány, az eredmény pedig 1074 frt 31 kr. lett. Ezen igen kedvező eredmény azonban csak azért van, mert a f. évi október—deczember hónapokban a Franklin-társulatnál felmerült költségek még nem kerültek fizetés alá, a mult évi pénz-

tárvizsgáló bizottság javaslatára hozott ama határozat alapján, hogy a számlák ne præsentálásuk, hanem lejáratuk napján fizettessenek csak ki. Így magyarázható csak meg, hogy a Közlöny nyomására előirányzott 1700 frttal szemben az eredmény csak 1349 frt 33 kr., s a pótkötetekre előirányzott 500 frttal szemben az eredmény csak 447 frt 39 kr.; mert, ha ezen összegekhez hozzáadjuk a VIII—X. füzetnek és a pótkötet II. részének költségét, azt találjuk, hogy az eredmény túllépte az előirányzott kiadásokat. Különösen feltünt a pótköteteknél mutatkozó többkiadás. A f. évben kifizetésre került 447 frt 39 kr.-hoz hozzáadva a jövőben még fizetendő 403 frt 96 krt, kitűnik, hogy a pótkötet 851 frt 34 krba került. Több volt a kiadás az előirányzottnál a pénztárnok fizetésének, az irodai költségeknek és az írói tiszteletdíjaknak rovatánál is, a mi az első két rovatra vonatkozólag magától értetődik. A többi rovatoknál a kiadás az előirányzatnál tényleg kedvezőbb volt, de mindamellett felmerültek különféle czímen 79 frt 55 krnyi összeget tevő elő nem irányzott kiadások is.

De, ha a f. é. okt.—decz. havi még kifizetetlen tartozásunkat, 924 frt 15 krt levonjuk is az 1074 frt 31 kr. pénztári maradványból, még akkor is 150 frt 36 kr. feleslegünk van, mely a jövő évi költségvetés javára fog esni.

B) alatt a f. évi vagyonmérleget mutatjuk be, melyhez csak annyi megjegyezni valónk van, hogy vagyon-oldalán új tételként a pótfüzetekből fenlévő 98 frt követelésünk szerepel, és teher-oldalán új tétel alatt még kifizetetlen október—deczember havi tartozásaink vannak felvéve. A vagyonegyenleg a tavalyi 1820 frt 09 krral szemben 1954 frt 46 krra emelkedett.

C) alatt a jövő évi költségvetés tervezetét mutatjuk be, mely szerint bevételre 5000 frt 71 kr., kiadásra 4959 frt 15 kr. irányoztatik elő; a tervezett pénztári maradvány e szerint 41 frt 56 kr. Új rovatok a bevételnél is, kiadásnál is a «Különfélék», mert a tapasztalás mutatja, hogy mindig fordulnak elő ilyen, véletlen körülményekből folyó bevételek és kiadások. Új rovat továbbá a kiadásnál a «Könyvtári kiadás», — egyelőre csak 50 frttal. A pótkötetre csak 550 frt kiadást irányoztunk elő, mert, ha a jövő évi pótkötet csak 18 ívnyi lesz, a mint a mult évi közgyűlés elhatározta, úgy ez az összeg erre tökéletesen elegendő.

Ezek után nincs egyéb hátra, mint hogy a pénztárnok részére, ki az egyesület pénzügyeit mintaszerű pontossággal és buzgalommal kezelte, a szokásos felmentvény megadását indítványozzuk.

Kelt Budapesten, 1889. évi deczember hó 27-én.

A pénztárvizsgáló bizottság nevében:

Dr. Fröhlich Róbert, elnök.

Dr. Fináczy Ernő,
Dr. Gyomlay Gyula.

Mellékletek a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez.

A) A Budapesti Philologiai Társaság 1889. évi bevételeinek és kiadásainak kimutatása.

Pénztárkönyv: 90. lap 1. tételtől 154. lap 1082. tételig. — Időtartam: 1888. november 26-tól 1889. deczember 27-ig.

Rovat	Bevétel	Előirányzat frt	Előirányzat kr.	Eredmény frt	Eredmény kr.	Rovat	Kiadás	Előirányzat frt	Előirányzat kr.	Eredmény frt	Eredmény kr.
1	Pénztári készlet 1888. végén	22	09	22	09	1	Az E. Ph. K. nyomása 1889-ben	1.700	—	1.349	32
2	Előfizetés 1889-re	800	—	839	50	2	Szétküldési költsége	139	—	126	81
3	Rendes tagdíjak 1889-re	1 000	—	1.289	50	3	Czímszalagok nyomása	65	—	15	83
4	Rendkívüli tagdíjak	100	—	129	—	4	Irói tiszteletdíj	500	—	627	10
5	Rendes tagdíjhátralék	250	—	348	—	5	Szerkesztési költségek	100	—	100	—
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	30	—	32	50	6	A pénztárnok tiszteletdíja	235	—	308	46
7	Előfizetési hátralék	18	—	6	—	7	Meghivók nyomása	35	—	15	30
8	Oklevelekért	50	—	40	—	8	Oklevelek nyomása, szétküldése	40	—	16	—
9	A M. T. Akadémia segélye	1.000	—	1.000	—	9	Teremszolga	10	—	10	—
10	Egy térítmény	40	—	—	—	10	Levelezési s egyéb irodai költségek	70	—	144	92
11	A Közlöny elárusításából	20	—	42	13	11	A pótfüzetek összes kiadási költsége	500	—	447	39
12	Különféle kamatok	20	—	38	23	12	Dr. Ábel Jenő koporsójára koszoru	—	—	25	—
13	A pótfüzetekből	50	—	398	—	13	Különféle kiadások	—	—	79	55
14	Különféle bevételek	—	—	155	04	14	Pénztárkészl. 1889. decz. 27. mint egyenleg	6	09	1.074	31
	Összesen	3.400	09	4.339	99		Összesen	3.400	09	4.339	99

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapesten, 1889. decz. 27-én.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Róbert, elnök. *Dr. Fináczy Ernő* *Dr. Gyomlay Gyula.*

B) Vagyonmérleg.

Sor-szám	Vagyon	forint	kr.	Sor-szám	Teher	forint	kr.
1	Pénztári készlet	1.074	31	1	A Közlöny 1889. évi VIII—X. füzeteiért	508	39
2	Alapítványok	400	—	2	A Pótkötet II. feléért	403	96
3	Egy kötelezvény	100	—	3	Meghivók-, évjegyekért, stb.	11	80
4	Kamatok	20	—	4	Vagyonegyenleg	1.954	46
5	Előfizetési hátralék	22	80				
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	100	—				
7	Rendes tagdíjhátralék	635	50				
8	Pótkötetért	98	—				
9	A Közlöny raktári készlete	300	—				
10	Egyéb követeléseink	128	—				
	Összesen	2.878	61		Összesen	2 878	61

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapesten, 1889. decz. 27-én.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Róbert, elnök. *Dr. Fináczy Ernő* *Dr. Gyomlay Gyula.*

C) A Budapesti Philologiai Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1890-re.

Rovat	Bevétel	forint	kr.	Rovat	Kiadás	forint	kr.
1	Pénztári készlet 1889. végén	1.074	31	1	Kifizetetlen tartozások 1889. végén	924	15
2	Előfizetés 1890-re	1.000	—	2	Az E. Ph. K. nyomása 1890-ben	2.000	—
3	Rendes tagdíjak 1890-re	1.100	—	3	Szétküldési költsége	130	—
4	Rendkívüli tagdíjak 1890-re	100	—	4	Czímszalagok irásaért	50	—
5	Pótkötetért 1890-re	200	—	5	Irói tiszteletdíj	600	—
6	Rendes tagdíjhátralék	250	—	6	Szerkesztési költségek	100	—
7	Rendkívüli tagdíjhátralék	30	—	7	A pénztárnok tiszteletdíja	275	—
8	Előfizetési hátralék	17	40	8	Meghivók nyomása	30	—
9	Pótkötetért hátralék	25	—	9	Oklevelek nyomása, s étküldése	50	—
10	Oklevelekért	50	—	10	Teremszolga	10	—
11	A M. T. Akadémia segélye	1.000	—	11	Irodai költségek	140	—
12	Egy térítmény	40	—	12	A Pótkötet összes kiadási költsége	550	—
13	A Közlöny eladásából	24	—	13	Különféle kiadások	50	—
14	Különféle kamatok	40	—	44	Könyvtári kiadás	50	—
15	Különféle bevételek	50	—	15	Pénztárkészlet mint egyenleg	41	56
	Összesen	5.000	71		Összesen	5.000	71

IV. Jegyzőkönyv a közgyűlésről, 1890. jan. 26.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Heinrich Gusztáv, Gyomlay Gyula, Maywald József, Cserhalmi Samu, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Köpesdi Sándor, Riedl Frigyes, Csengeri János, Váli Béla, Bartal Antal, Némethy Géza, Heinrich Károly, Drajkó Béla, Tóth György, Pap ev. János, Pozder Károly, Dávid István, Bermüller Ferencz, Lintner Lajos, Volf György, Herald Ferencz, Hermann Antal, Zichy Antal, Kuzsinszky Bálint, Király Pál.

1. Elnök a gyűlést megnyitván, terjedelmes beszédben emlékezik meg a társaság két kiváló elhunyt tagjáról, Schott Vilmos berlini, és Ábel Jenő budapesti egyetemi tanárról.

2. Az első titkár felolvassa a lefolyt évről szóló jelentését, melyben a társaság elhunyt tagjai közül bővebben szól hivatalbeli elődéről, Ábel Jenőről. — Tudomásul szolgál.

3. Némethy Géza felolvassa Vári Rezsőnek «Ábel Jenő emlékezete» czímű értekezését.

4. Fröhlich Róbert felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését a lefolyt év pénztári állapotáról, és a jövő évi költségvetésről. — A jelentés tudomásul vétetik, és a jövő évi költségvetés elfogadtatik.

5. Fináczy Ernő felolvassa Cserhalmi Samu abbeli indítványát, hogy Ábel Jenő nevének megörökítésére a társaság az 1889-ik év bevételi többletéből 150 frtos alapítványt tegyen, melynek kamatai a rendes bevételek szaporítására fordítandók. — Egyhangulag elfogadtatik.

6. Elnök indítványára dr. Schuchardt Hugó gráczi egyetemi tanár, a jelenkornak egyik legkiválóbb nyelvtudósa, és Szabó István, kazári plébános, hellén-classicusok nagyérdemű fordítója egyhangulag tiszteleti tagokká választatnak.

7. A közgyűlés tárgysorozatának utolsó pontja a többi választások megejtése volt, melynek eredménye a következő:

Elnök: Ponori Thewrewk Emil egyhangulag 22 szavazattal;

alelnök: Heinrich Gusztáv 22 szavazattal (1 szavazat Zichy Antalra esett);

első titkár: Pecz Vilmos 23 szavazattal;

második titkár: Fináczy Ernő 22 szavazattal (1 szavazatot Csengeri János kapott);

pénztárnok: Cserhalmi Samu 22 szavazattal;

budapesti választmányi tagok: Csengeri János, Fröhlich Róbert, Kassai Gusztáv, Köpesdi Sándor, Maywald József, Riedl Frigyes 24, Bartal Antal, Király Pál, Pozder Károly 23, Bermüller Ferencz, Gyomlay Gyula 22, Dávid István 16 szavazattal; azonkívül esett még 11 szavazat Némethy Gézára, ki mint a Közlöny társszerkesztője hivatalból úgy is tagja a választmánynak, és egy-egy szavazat Szerelemhegyi Tivadarra, Herald Ferenczre, Váli Bélára, Király Pálra, Volf Györgyre;

vidéki választmányi tagok: Geréb József, Hehelein Károly, Náthafalussy Kornél, Petrovics Ferencz, Pirchala Imre, Schambach Gyula, Spitkó Lajos, Szamosi János, Szinnyei József, Veress Ignácz 24, Bászel Aurél, Dóczi Imre 23 szavazattal; egy-egy szavazatot kaptak még Timár Pál és Vida Aladár.

8. Egyéb tárgy nem lévén, elnök a gyűlést bezárja.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1889. deczember 6-tól 1890. január 20-ig terjedő időköz alatti befizetésekről.

Rendkivüli tagdíj 1885—1886-ra: dr. Halász Frigyes. — **1887-re:** dr. Halász Frigyes 2 frtot. — **1889-re:** ***B**itter Illés. — ***H**orváth József. — ***L**ázár Béla. — **1890-re:** Lázár Béla.

Rendes tagdíj 1886-ra: Ferencz Valdemár. — Szerelemhegyi Tivadar. — **1888-ra:** dr. Danielovics Kálmán pótlásul 2 frtot. — Dr. Versényi György. — **1889-re:** ***A**mbrus Mór. — ***B**ozsenik Béla. — *Bartal Antal pótlásul 1 frt 50 krt. — Dr. Bélay Jenő. — *Dr. Barna Ignácz. — *Dr. Ballagi Mór. — ***C**sászár Árpád. — *Dr. **E**rdélyi Károly. — *Dr. **H**arrach József. — Dr. Herzl Mór. — *Dr. Hómann Ottó. — *Horváth György. — Dr. **I**ványi Ede. — ***K**öpesdy Sándor. — *Kempf József. — *Dr. Kovalik János. — *Király Pál. — ***L**ázár István pótlásul 4 frt. — *Lehr Albert. — ***M**atskássy József. — *Máthé György. — *Márton Jenő. — *Markusovszky Sámuel. — ***P**ap Ev. János. — ***R**áth György. — Ranschburg Viktor. — *Réti Ferencz. — Récsei Viktor. — ***S**imonyi Zsigmond. — *Steuer János. — *Dr. Szász Károly. — *Dr. Szemák István. — *Székely Salamon. — *Dr. Szombathy István. — ***T**iber Ágost. — *Timár Pál. — ***V**ass Sámuel. — Dr. Varga Bálint. — Végh Endre. — *Dr. **W**eninger László. — ***Z**ichy Antal. — **1890-re:** Dr. **B**alassa József 4 frtot. — Barbarics Róbert. — Dr. **C**serép József. — **D**ergács Sándor. — Dr. **G**yomlay Gyula 4 frtot. — *Dr. **H**einrich Gusztáv. — Hóman Ottó 4 frtot. — ***J**anny László. — **K**otunovics Sándor. — Káposztássy Jusztinián. — Dr. **N**émethy Géza 4 frtot. — **P**feiffer Antal pótlásul 3 frtot. — **S**chill Salamon. — Dr. **T**óth György. — **V**árkonyi Endre.

Előfizetés 1889-re: *Kecskeméti ref. lyceum. — *Zombori állami főgymn. — **1890-re:** ***B**ékési ev. ref. gymn. — Budapesti áll. polg. isk. tanítóképezde. — Budapesti ág. ev. főgymn. — Budapesti kegy. r. főgymn. — Budapesti áll. polg. isk. tanitónőképezde. — Budapesti V. ker. áll. főreáliskola. — Beszterczebányai ág. ev. gymn. — **C**siksomlyói gymn. igazg. — Concilia Emil az I. félévre. — *Csáktornyai áll. tanítóképző. — ***D**évai főreáliskola. — **E**sztergomi reáliskola. — Esztergomi szentbenedekrendi székház. — Egri kath. főgymn. — *Eperjesi kir. k. főgymn. — **G**yőri szentbenedekrendi székház. — Gyulafehérvári főgymnasium. — Gyönki ev. ref. gymn. — **H**ornyánszky V. — Hajdunánási ev. ref. gymn. — **K**örmöczbányai áll. főreáliskola. — Kecskeméti r. kath. főgymn. — Kiskunhalasi ref. főgymn. könyvtár. — *Kalocsai érseki főgymn. könyvtár. — Késmárki ev. lyceum. — Keszthelyi gymnasium. — Kunszentmiklósi ev. ref. gymn. az I. félévre. — Komáromi szentbenedekrendi

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

székház. — Kassai áll. főreáliskola. — Kassai főgymn. önképzőkör. — **L**évai főgymnasium. — *Losonczi áll. főgymn. — **M**arosvásárhelyi r. kath. főgymn. igazg. — Mezőturi ref. gymn. könyvtár. — Miskolczi ref. főgymn. az I. félévre. — Magyaróvári r. kath. algymnasium. — Munkácsi államgymnasium. — *__N__agykanizsai főgymn. az I. félévre. — Nagykanizsai polg. isk. az I. félévre. — Nagykőrösi ev. ref. tanítóképző. — *Nagyenyedi Bethlen-főtanoda. — Nagyszombati érseki főgymn. — Nagybányai áll. főgymn. — Nagykállói állami főreáliskola. — Nyiregyházai ág. ev. főgymn. — *Nagyváradi áll. főreálisk. — **P**annonhalmi könyvtár. — Pozsonyszentgyörgyi gymn. az I. félévre. — Podolini gymn. tanári könyvtár. — Pancsovai főgymn. — Pauker Dániel. — *Pápai kath. algymn. — Pfeiffer Ferdinánd 3 példányra. — **R**imaszombati egyesült prot. főgymn. az I. félévre. — Rozsnyói ev. főgymnasium. — **S**átoraljaujhelyi gymn. könyvtár. — Székesfehérvári főreáltanoda. — Szászvárosi ev. ref. Kuuntanoda. — Sepsi-szentgyörgyi ev. ref. Székely-Mikó-kollegium. — Szatmár ref. gymn. — **T**óth Dániel. — Trócsányi Bertalan. — Temesvári főreáltanoda. — **V**eszprémi r. kath. főgymn. — **Z**ilahi ev. ref. főgymnasium.

Pótkötetért 1889-re: Dr. Csengeri János. — Hajdunánási ev. ref. gymnasium. — Kiskunhalasi ref. főgymn. könyvtár. — Kotunovics Sándor. — Trócsányi Bertalan. — Wolff Béla.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

Nagy József

1890. MÁRCZIUS. XIV. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1890.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

A HOMEROSI HYMNUSOK CODEX ESTENSISE (III. E. 11) ÉS SZÖVEGKRITIKAI ÉRTÉKE.

A ránk maradt görög epikai művek közűl tudvalevőleg kevés jutott reánk oly depravált alakban, mint a homerosi hymnusok. Két oknál fogva: először, mert az alexandrin kritikusok a szöveg megállapításán nem fáradoztak, ha talán ismerték is a hymnusokat, mint *Guttmann*, *Gemoll* s mások valószinűvé akarják tenni, — másodszor, mert a kézirati apparatus, melylyel rendelkezünk, legtöbb esetben cserben hagy, valamennyi codex egy oly archetypusra menvén vissza, melyet meglehetősen interpoláltnak és depraváltnak van jogunk föltételezni. A 20 — átlag fiatal — kézirat közűl, melyekről tudomásunk van, tekintetbe egyáltalában csak 4 jöhet, mely négy ismét két osztályra szakad, az egyikre, melyet egy, jelenleg Leydenben őrzött codex *Mosquensis* (M) képvisel, s egy másikra, melyhez a *Laurentianus* plut. 32 cod. 45 (L.), *Ambrosianus* B 98 sup. (D) és az *Estensis* III. E. 11 (E.) tartoznak. A hátralevő többi kézirat közűl 12 ismét egy osztályt képez, mely *Abel* szerént ugyanabból a forrásból — melyből a jobb codexek — eredő, csakhogy pongyolán másolt és meginterpolált kéziratból származik le,*) s mely osztály, minthogy közöttük 3 párizsi kézirat fordúl elő, *classis Parisina*-nak neveztetik. Három kéziratnak variansai az Ambrosianuséival való nagy rokonságot tüntetnek fel, míg egy *Matritensis* még átvizsgálatlan. Az összes kéziratok tizenötödik-századbeliek a Mosquensis kivételével, mely a tizennegyediknek végére helyezhető. Mint már említettem, csak a 4 először nevezett kézirat értékének megállapítására szorítkoznak a tudósok, mert egyedül ezek a codexek engednek következtetni a többiekkel szemben a jó hagyományra.

---

*) Homeri hymni, epigrammata, Batrachomyomachia. Edidit *Eugenius Ábel.* Lipsiæ — Pragæ. 1886. p. VI.

Az M L D E kéziratok variansaival operál a Gemoll- *) és az Ábel-féle kiadás. Minthogy az M-éinek kivételével az L D E collatióját mindegyikök mástól nyerte, magától érthető, hogy apparatus criticusok a variansok felsorolásában egymástól oly elütő; kevésbbé az L D kéziratokra, mintsem a Modenában a biblioteca Estenseben őrzött codexre nézve, melylyel e sorokban behatóbban foglalkozni akarunk. Ugyanis sem Gemollnak, sem Ábelnak nem sikerült e kéziratnak pontos collatióját nyerhetni, minél fogva az ezen codex olvasásaiból levont következtetéseik nem egyszer meg nem állhatják helyöket. Ezért Ábel felszólítására a kéziratot a hely színén tüzetes vizsgálat alá vettem, s iparkodom most az új collatióból folyólag az Estensisnek értékét meghatározni. — Gemollnak *kettős* collatió állott rendelkezésére, az első egészen negyedik s a hatodik hymnusra nézve, még pedig I. II. *Wilamovitz-Moellendorf*tól, III—IV s VI *Treu* breslaui igazgatótól, továbbá az összes hymnusoknak *Hollander* osnabrücki gymnasiumi tanártól készített collatiója. Ábel számára a modenai könyvtár viceprefektusa készíttetett collatiót. A mi most e különböző collatiókat illeti, legjobban olvasott Hollander, legteljesebben, de nem a leghivebben Ábel paläographusa. Wilamowitz collatiója mit sem ér, míg a Treué nagyon hiányos. A magam collatiójára nézve, melyet az Appendix I.-ben közlök, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy *csak azokat a variansokat említem fel, melyek Ábelnál vagy nincsenek vagy hibásan vannak felsorolva,* hogy a Gemoll apparatus criticusának ez irányban való tévedéseire nem tartottam szükségesnek külön reflektálni s hogy végre collatióm teljes pontosságra tart számot.

Hogy a jelen codex a Laurentianushoz igen közel áll, azt mind Gemoll és Hollander, mind Ábel már belátták. Ők e két kéziratot egy és ugyanazon példányból, melyet Λ-nak neveztek el, származtatják le közvetlenül (v. ö. Gemoll præf. p. IX. Ábel præf. p. VI), csak a kézirat értékére nézve térnek el annyiban, hogy Ábel és Hollander a Laurentianust helyezik *valamivel* magasabbra, Gemoll az Estensist. Hogy a kettő tényleg közvetlenül egy archetypusra megy vissza, e factumon egy perczig sem szabad kételkedni; bizonyítják e példák mint I. 6 βίον, I 18 ὑπινόποιο, I 28 ἐξείει, I 75 ἀδῆ οἵ, I 83 ὄμοσεν, I 119 ἄπασσαι, I 135 ἄπασσα, II 33 ἣ ἄμ',

*) Die homerischen Hymnen. Herausgegeben von *Dr. Albert Gemoll*. Leipzig 1886.

II 35 τρίοπος, II 66 τόθί οἱ, II 70 οἶ τέ μοι, II 180 χαλεποῖσι, III
H
42 ὀρσσχώ λώνης, III 111 πόρια etc. etc. Feladatunk ennélfogva csak az, hogy az uj collatió alapján meghatározzuk, vajjon a Laurentianus-e az értékesebb, tehát a főkézirat, vagy az Estensis-e? E végből azon fontosabb variansokat fogjuk elővenni, hol e két codex között lényegesebb discrepantia mutatkozik.

Mindenekelőtt azonban azt a kérdést kell tisztázni, hogy miként hangzik az E codexben a hymnusok felirása? A kik eddigelé a kéziratot collationálták, ezt írták ki maguknak belőle: ὁμήρου ὕμνοι εἰς ἀπόλλωνα, mire *Gemoll* mindjárt azt a következtetését építi, hogy Athenæus (I. 22. C), ki a II. h. 337. sorát úgy czitálja, hogy Ὅμηρος ἤ τις Ὁμηριδῶν ἐν τοῖς εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνοις, az Apollohymnust szintén azzal a felirással, milyen az E codexben olvasható, találta, mi neki egy okkal több, hogy az *Ilgen* óta szétválasztott első két Apollohymnust ismét conglutinálja. Igen plausibilis volna okoskodása, ha a codexben ez nem állana; Ὁμήρου
ν
ὕμθοι · εἰς ἀπόλλωνα. S a margón α^ος, a mi annyi, mint πρῶτος, s mi igen szépen aránylik a Hermes hymnus felirásához, mely ekként hangzik: ὕμνος δεύτερος εἰς ἑρμῆν. — Hogy a collationálók egyike sem tartotta érdemesnek felemlíteni a ὕμθοι hibát s annak egy fekete, fölébe írt ν-vel való kijavíttatását, inkább annak a bátortalanságnak szeretném betudni, melynek hatása alatt az ilyen non sens-alakot nem is merik föltételezni, s szemeiknek hinni. Pedig a dolog úgy magyarázható, hogy a másoló előtt, mikor a felirást írta, a μῦθος alak lebeghetett.

Ha most a variansokat tekintjük, először az I. Apollohymnus 55. sorának olvasásainál kell megállapodnunk. Az idézett sort a vulgata ekként adja: οὐδὲ τρύγην οἴσεις, οὔτ' ἄρ φυτὰ μυρία φύσεις.
πολλὴν
A Laur. τρύγην οιστεις, míg φύσεις helyett οἰσεῖς-t nyujt. Az Est.: οὐδὲ τρύγην οἰστεῖς πολλὸν, οὔτ' etc. — Kérdés, mi itt a jó hagyomány? οἴσεις-e, vagy πολλὴν? Minthogy az Estensis és Laurentianus egy codexből másoltattak, minek ez a példa is a bizonyítéka, Λ-ban ennek
πολλ
kellett állani: ουδὲ τρύγην οἰστεῖς, οὔτ' ἄρ φυτὰ μυρία φύσεις, a margón pedig οἴσεις, azaz az értelmetlen οἰστεῖς-nak rectificálása. A Laur. másolója már most helyesen πολλὴν-nak olvasta azt a glossát, melyet az Estensis másolója, Georgius Valla, hibásan πολλὸν-nak olvasott. Másrészt azonban a φύσεις mellé írt οἴσεις-t vette be a

szövegbe, mi által többek közt a figura etymologica is veszendőbe ment. Valla a glossát a szövegbe az οἶστεῖς mellé írta jeléül annak, hogy ő a glossát más olvasásnak tartja, de a szövegbe felvette, minthogy nem tudott, vagy nem akart választani a kétféle olvasás közt. Közöttük tényleg nem könnyű határozni. Gemoll Hollander után a πολλὴν-t vette fel a szövegbe, Ábel az οἴσεις-t. — Helyesen Ábel járt el, mert az ἂρ itt csak két igét kapcsolhat össze, nem pedig két oly fogalmat, mint τρυγὴν πολλὴν és φυτὰ μυρία, melyek körülbelül ugyanazt mondják. Olvasandó ennélfogva: οὐδὲ τρύγην οἴσεις, οὔτ' ἂρ φυτὰ μυρία φύσεις.

Következik I 59, a hymnusokban a legromlottabban reánk
μ
maradt versek egyike. A Laur. a verset így adja: δηρὸν ἄναξ εἰ
μ ϑ
βόσκοις ...... σ' ἔχωσιν, az E. a szövegben δηρὸν ἄναξ εἰ βοσκοις περί
τας..... a margón pedig εἰ βόσκοισθε οἶκε σ' ἔχωσιν. Gemoll és Hollander azt hiszik, hogy az Estensis περί τας-a alatt περὶ τὰ ϛ' olvasandó, azaz, hogy a Λ. kéziratban ezzel azt akarták jelezni, hogy körülbelül 6 betűt nem olvashatott a másoló. Ez egészen valószinűtlen, már csak ezen két oknál fogva is. Először ott van a περὶ-nek π-je fölött a ϑ, az Ambrosianusban pedig olvasni βόσκοις ϑεοὶ κέ σ' ἔχωσιν-t, minél fogva ϑ-nak kellett a corrupt olvasásban lenni. Másodszor, igaz, hogy spatium van a Laurentianusban épúgy, mint az Estensisben, mi azt bizonyíthatná, hogy a Λ-ban is megvolt, ennek a szélén pedig a περὶ τὰ ϛ' — csakhogy egy Cobet vagy Valckenaer sem tudna két arsist és két thesist hat betüvel kitölteni, melyek közűl 5-nek vocalisnak kell lennie. A dolog nézetem szerént úgy áll, hogy a Λ codex id. versének második fele nem volt olvasható biztossággal. A Laur. írója már most megelégedett azzal, hogy azt írja le, a mit biztosan olvashatott, míg Georgius Valla annyit, a mennyit biztosnak *vélt*, írt a szövegbe, a margóra pedig, a mit azonkívül gyanított. Az Estensis περί τας-ára tehát mit sem lehet adni. — Az idevágó conjecturák közűl megemlítem azt, mely legtöbb valószínűséggel bír, a Cobetét: δημοῦ ἀναΐξει βοσκήσεις ϑ' οἶ κέ σ' ἔχωσι, mert ἄναξ-nak nem csak hogy Leto e beszédjében nem lehet helye, hanem digammája is meg volna sértve.

βαμ
I. 162. βαμβαλιαστύν E, κρεμβαλιαστύν L, a többi mind κρεμβαλιαστὺν-t ad. Az E. és L. törzskéziratjában mindenesetre úgy volt

olvasható, mint a Laurentianusban ma. Az E. codex az itt értelmetlen βαμβαλιαστὺν-t vette fel, minél fogva e helye is egyszerűen mellőzendő a Laurentianus mellett.

I. 171. ὑποκρίνασθε ἀφ' ἡμέων L., ἀποκρίνασθε ἀφ' ὑμέων E. — Minthogy e vers Thukydidesnél is van idézve (III. 104), még pedig a jobb kéziratokban: ὑποκρίνασθε (-ασθαι) ἀφήμως, a rosszabbakban: ὑποκρίνασθε εὐφήμως (mit *Ruhnken* ὑποκρίνασθ' εὐφήμως-ra javított, s ezt vette fel szövegébe Ábel), látjuk, hogy a Laurentianus közelebb jár a jó hagyományhoz, mint az Estensis.

II. 2. μίλητον L., μήλιτον E. Minthogy az *M* codex is μήλιτον-t nyujt, azt tételezhetnők fel, hogy L és E apographumjában (Λ-ben) μήλιτον marginalis olvasás volt. De M-nek másolója ismeretes arról, hogy szeret javítgatni és conjiciálni, mely szokásnak pedig nem egyszer G. Valla is hódol, minél fogva a μήλιτον-t szintén Valla conjiciálgatásának lehetne tulajdonítani. Legvalóbbszinű azonban félreolvasásból eredő metathesist föltételezni.

II. 39. ἢ μαγνηίδας L, ἢ μαγνιήνας E és a margón L. Bár a codexek-nyujtotta olvasások mind corruptak, s helyettök *Matthiae* conjecturája ἠδ' Ἐνιῆνας fogadandó el, mégis mindenki látni fogja, hogy L az olvasások lemásolásában nagyobb hűséget tüntet fel, mint az E. codex.

II. 98. τελφούσῃ E., δελφούσῃ L. — Nem csak a' Λ kéziratban kellett annak állania, mi a Laurentianusban, hanem már abban az átjavított codexben, melyre a mi összes kézirataink visszamennek, mert az Ambrosianus δελφούσῃ-t ad, a Mosquensis pedig τελφούσῃ-t.

II. 166 az Estensisben nincsen meg. Oka természetesen az, hogy a rákövetkező vers szintúgy οὔτε πότ'-tal kezdődik; az anaphora következtében maradt ki tehát a vers. Ilyen esetre számos példánk van. Én elégnek tartom egy codex Ambrosianusra (sæc. XV., sign. Z. 78. sup.) utalni, mely Gregorius Nazianzenus költeményeit tartalmazza, s hol hasonló oknál fogva maradtak ki a párizsi összes kiadás (1840.) 390. lapján olvasható VIII. költ. 53. és 220. sora, a 958. lapon olvasható LXI. költ. első sora, etc.

II. 213. τε ῥέζουσι E, τέῤῥέξουσι L. A körmondat többi igéiben is a futurum lévén megkövetelve, E-nek variansa mit sem ér.

II. 328—330 hiányoznak E-ben, mi a fölületes másolás eredménye. Ugyanúgy kezdődvén ugyanis a 328. vers, miként a 327.

és ugyanúgy végződvén a 330., mint a 327., e versek hiányzása könnyen magyarázható.

III. 45. ἀμαλδύναι E a szövegben, L a margón, mely utóbbi kéziratnak szövegében a helyes ἀμαρυγαί-t olvasni. Ime ismét egy példa arra, hogy a Λ-ban levő marginalekat E nem adja vissza híven, hanem a maga izlése szerént válogat.

III. 217. πορφυρείη E., πορφυρέην L a javítás előtt, javítás után πορφυρέη. A Laurentianus utólagos correcturája mutatja, hogy mi állott Λ-ban.

III. 224. ἔλπομαι εἶναι E és a margón L., ἤστην ὁμοῖα a szövegben (ἔστιν ὁμοῖα a többi codex az M kivételével) L. Hogy miért vette fel Valla a kétségkívűl Λ-ban is a margón olvasható ἔλπομαι εἶναι-t, annak oka a neki a versbe nem illő ἤστην lehetett. Mert meg kell jegyezni, hogy a Laurentianus írója nem volt annyira hatalmában a görög nyelvnek mint Valla, mit azonban neki hibának a jelen esetben nem róhatunk fel.

III. 322. αἶψα δ' ἵκοντο κάρηνα E, a class. Par., és L margója, míg L szövege s a másik 2 főkézirat αἶψα δὲ τέρθρον ἵκοντο-t nyujt. *Gemollj* (p. 10), minthogy az Estensist becsüli legtöbbre, azt hiszi, hogy a szövegen azért változtattak ez izben, hogy a nem homerikus τέρθρον-t csúsztassák be. Nos, ezen már Ábelnak is volt joga (p. XII.) csodálkozni. Mert hiszen ki ne látná be, hogy épen a szokatlan τέρθρον-t (csúcsa, széle valaminek) magyarázta valaki κάρηνα-val, mely aztán egy másolót emlékeztetve a gyakran előforduló homerosi αἶψα δ' ἵκοντο κάρηνα-ra, a jobban hagyományozott olvasásnak evvel való helyettesítésére indította.

III. 366. E, ἑρμῆς δ' ἄλλον μῦθον ἐν ἀθανάτοισιν ἔειπεν-t nyujt a szövegben, mit (kivéve, hogy ἀόλλον) L a margón. E kézirat a szövegben a többivel egyetértőleg a sokkal elegansabb kifejezést adja: ἑρμῆς δ' αὖθ' ἑτέρωθεν ἀμειβόμενος ἔπος ηὔδα-t. Mégis Gemoll az E olvasását vette fel, mert meg van győződve arról, hogy az Estensis a legértékesebb kézirat.

IV. 68. μητέρα θεῶν a kéziratok a szövegben, egyedűl E a margón: γρ. θηρῶν. Ez pedig a helyes hagyomány, minthogy az idézett vers ismétlése az Ilias VII. éneke 47. sorának. Az egyedüli eset, melyben E a marginalis olvasást megőrízte, ellenben L nem. Következtethetünk-e ebből az egy esetből, hogy a Laurentianus nem a leghívebb kézirat? Ez egy eset nem lehet döntő a két kézirat megitélésében, s én még csak ez egy pro-val akartam szol-

gálni, mely azonban azt a meggyőződésünket, hogy L az E-nél hasonlíthatatlanul hívebben tükrözteti vissza az anyakézirat állapotát, perczig sem fogja befolyásolhatni. A két codex közt mutatkozó hátralevő discrepantiákra nézve utalok Gemoll kiadásának 9—11. lapjára, honnan azonban ugyancsak azt a tanulságot fogjuk levonni, hogy Georgius Valla a kétféle olvasás közt rendszerint subjectiv izlése szerént választott, s csak akkor írta le mindakettőt, ha maga sem volt bizonyos benne, hogy melyik olvasásnak adjon elsőséget.

Hogy mint minden kéziratnak, úgy e kettőnek is megvannak speczialis tollhibái, az természetes. A Laurentianusban ilyenek pld. III. 109 ἐπελετε, 360. λάων fölött βλέπων, 402 ἴφιμα (v. ö. Ábel p. XII.), IV. 244 κάτα a szövegben, mit a fölébe irt τάχα-val kijavít (v. ö. Ábelt u. o.), — az Estensisben I. 36 ἐΰκτισμένη (v. ö. I. 102. II. 245.), III. 38 ἀείδεις (fölötte: οις), III. 161 θνητῶν (fölötte: οῖς), III. 263 πιθόμην (bár D. is ezt nyujtja, mégis amott is, emitt is tollhibának declarálandó), etc. etc.

Hogy egy ilyen kézirat, mely távolról sem tünteti fel a A. kézirat állapotát annyira, mint testvércodexe, a Laurentianus, hogyan és mily jogon tartható első rendű kéziratnak, s mily jogon fektethető egy kritikai nagy kiadásnak, minő a Gemollé akar lenni, alapjává, az előttem megfoghatatlan valami. Mert ha már egy kéziratból következtettünk a forrás minden értékére és minden hibájára, s a második kézirat, mely sokkal hanyagabbul tapad az eredetihez, legfeljebb megerősíti az elsőnek olvasásait, akkor minden philologiai canon és præceptum értelmében a második kézirat az első melllet csaknem a semminek értékére devalválódik s legfeljebb ott szerepelhet az apparatusban, hol a szöveget az elsővel szemben egymaga képviseli, a mint az a mi codex Estensisünkre nézve a VII. hymnus 34. versétől fogva áll is. Mert az ezt megelőző verssel végződik a codex Laurentianus. Jóllehet az Estensist a görögben annyira jártas ember, mint Georgius Valla írta, nekünk a kézirat értékének megitélésében nem Georgius Vallának kritikai érzéke fog irányadóul szolgálni, hanem a kézirat hűségének a kérdése. Ezen szempontból kiindúlva *a Laurentianust kell főkéziratnak tekinteni* az Ambrosianussal és Mosquensissel, *az Estensist pedig akár mellőzhetni ott, hol a Laurentianus fekszik előttünk.* A Mosquensis-nek értéke sincs még eléggé megállapítva. Érdekes

volna, ha kiderülne, hogy a Laurentianus után ez a legértékesebb, a mint hogy relative az összes kéziratok között az is, mert ez tartalmazza egyedül a Demeterhymnust s a fragmentarius XXXIV. Bacchushymnust.

Appendix I.

Codex Mutinensis, sign. III. E. 11, chart. in 4⁰ maioris formæ, sæc. XV., continet hymnos Orphei, Callimachi et (foliis 50—86) Homeri.

Inscribitur codex: 'Ομήρου ὕμθοι. εἰς ἀπόλλωνα. α^{ος}, de qua inscriptione vide supra. 2. ὃν τε. — 3. ῥάγ'. — 7. ἐλοῦσα. — 8. πρὸ. — 30. ὅσους. — 35. αὐτοκανῆς. — 36. ἐϋκτισμένη. — 38. ἤ νῆσος. — 39. κορύκου. — 50. προσήυδα. — 51. γὰρ κε θέλεις. — 53. σεῖο ποθ' ἅψεται. — λίσσει. — 55. οἰστεῖς πολλὸν οὔτ' ἀρ. — 57. ἄνθρωποι. — 58. ἐνθὰ δ'. — 59. δηρὸν ἄναξ εἰ βοσκοις περί τας .... et in margine εἰ βόσκοιςθε οἶκε σ'ἔχωσιν. — 60. πεῖας. — 61. φᾶτο. — προσήυδα. — 62. κυδῖστη. — 65. ὧδε. — 70. τώ. — 71. ἴδης. — 72. ἐπείη. — κραναήπεδος. — 75. ἦκεν ἀδὴ οἱ. — 77. τέ. — 78. ἀκηδέα ἄχη τειλάων. — 79. ὀμόσσαι. — 83. ὄμοσεν. — 84. εὐρὺς. — 86. δεινότατος. — 91. ἐννῆμαρ. — 93. τέ ῥέη. — 98. ἥστογ ἀρ corr. ex ἥσται ἀρ. — 100. ἄρ. — 102. αἶδ'. — ἶριν. — ἐϋκτισμένης. — 107. ἴρις. — 109. ἵκανε. — 110. ἄρ. — ἀπ' ἐκ. — 111. προσήυδα. — 116. τὴν τότε δὴ. — εἷλε. — 123. ἄρ. — 126. οὕνεκα. — 128. οὔσε γ'. — 129. δεσμά τ'. — 130. μετήυδα. — 131. κίθαρις corr. ex κιθαρης. — 135. ἅπασσα. — 136—138 (qui apud Abelium seclusi sunt, v. p. 152) in margine cum adnot.: ἐν ἑτέρῳ κεῖνται καὶ οὗτοι οἱ στίχοι. — 136. λητους. — 139. ὅτέ τεῤῥίον. — 155. νῆας τ'. — 169. ὕμμιν. — 171. ἀποκρίνασθε. — 172. δε. — 176. ἐπειδὴ.

II. 10. κίθαρεις [sic!]. — 16. ὧραι. — 19. οὔτε λάχεα. — 24. ἀμφὶ φαείνει. — 26. οἵ δ'. — 33. ἤ ἅμα. — ἤ ἅμ' ἐρωθεῖ. — 35. ὅδ'. — 39. ἤ μαγνιήνας. — 40. ἵκανες. — 48. γὰρ. — 49. πώ ποτε. — 50. ἀμπεδίον. — 51. προτήρῳ. — 52. ἵξες. — 54. δὲ. — 55. θορῶν. — οὐδέ. — 59. ὡς. — 62. ἄρ. — 56. τόθί οἱ. — 69. δελφούσ'. — 70. οἵ τέ μοι. — 78. δελφοῦσα. — εἶπε τε. — 79. ἑκαεργε. — 113. οἶδ'. — τέ. — 118. λαΐνον. — 119. υἱέε σεργίνου. — 122. καλλίροος. — 127. καὶ. — ἥρης. — 129. δν. — ἄρ. — ἥρη. — 131. ἦδ'. —

133. πᾶσαι. — 134. ὧς ἐμ'. — 138. ὅγ'. — 139. ἥφαιστος. — 140. ἐλοῦσα. — ἔμβαλεν. — 141. ἀλλὰ ἑ. — 142. ἧσι. — 144. σχετλιε. — 147. ἔχουσιν. — 148. μὲν· τοὶ γὰρ ἐγὼ. — ὧς. — 151. πολήσομαι. — ἀπο. — 152. θεοῖσιν. — 157. τιτῆνες. — 158. ἐξ. — 162. ἵμασε. — 163. ἧδ'. — δὲ ἐσιδοῦσα. — 164. οἴετο. — 167. οὔτέ ποτε. — το. — 169. νηοῖσιν. — 170. οἷς. — 172. ὥραι. — 173. ἧδ'. — 175. τὸνδε. — 176. ἧδ'. — 179. πρὶν γε. — 180. ἧδ'. — 182. ἡδὲ. — 184. ὅδ'. — 186. οὐ δέ σύγε. — 187. οἷ. — 189. τι. — θάνατον. — 192. ὅσσε. — 193. ἵμερον. — 197. ἄρ. — ἧσιν. — 198. οὕνεκα. — καλλίροος. — 199. ἐπι. — 200. καὶ. — 201. ἄρ. — 207. καλλιρόου. — ἐνθὰδ'. — 209. οὕνεκα. — 211. οὕς τινας. — 213. τε ῥρέζουσι. — 217. ἤμαθό'. — 218. κνώσσου. — ῥα τ'. — 221. ὃ. — 226. οἶδ'. — 233. ἴξον. — 236. ἤθελον. — 238. εἰ. — 239. πολυΐχθονον. — 240. νηὺς ἐυεργής. — 241. παρεκπολοπόννησον. — 243. ἡ. — 245. αἰπύ. — 250. ὑπ' ἐκ νεφέων. — 260. ἴζον. — 261. ἧδ'. — 265. κατέδυσσε. — 266. ἄρ. — 267. αἶδ'. — 269. εἷλεν. — 272. εἰλυμένος. — 273. προσηῦδα. — 278. ἤσθον. — 283. περιφρένας. — 285. ηὖδα. — 289. ταῦτ'. — 293. ὧδε. — 294. ἱέμενοι. — 298. τοπρὶν. — οὐκέθ'. — 299. ἔστε. — 301. καλλοῖσι. — 312. ἐπὶῤῥηγμῖνι. — 317. ὃ. — 318. αὐτὸς δέλφειος. — 319. ἄρ. — 321. ἐξ ἕρον. — ἧσθε. — 324. οἶδ'. — 325. λύσαν. — 328—330 desunt. — 335. ἐδητύος. — ἐξέρον. — ἔντο. — 340. οἶοι. — οἰσί. — 343. ἄρ. — 345. δ'ἄγων ἄδυτον ζάθεον (ζάθεον). — 347. ηὖδα. — 352. ὀπηδεῖν. — 356. ὅμμ'. — 359. κἀγάγωσι. — 362. ἡέτι pro eo, quod apud Ab. legitur ἡέ τι. — 363. ἐστι. — κατὰ θνητῶν.

III. 1. ὑμνεῖ. — 6. ἐσωναίουσα. — 15. ἔμελλε. — 24. εὑρὼν. — 27. βοσκόμένη (οις). — 34. οἶσω] εἴσω cod. — εἰς. — 38. ἀείδεις. — 39. ἄρ. — 47. δ' ἄρ. — 51. ἑτανύσσατο. — 53. ἧδ'. — 55. αυτοσχεδίης. — 58. ὡρίζεσκον. — 59. ἧντ'. — 64. ὅδ'. — 66. οἷα τε. — φῶντες. — 69. αὐτοῖσιν. — ἄρ. — 72. ἀκειρασίους. — 78. ὄπισθεν. — 82. ὕλης. — 86. οἷα. — 87. ἀλωήν. — 88. ἱέμενον. — 90. γέρων. — 99. ἡδὲ. — 100. μεγαμειδείοιο corr. ex μεγαμαιδείοιο. — 104. λιμῶνος. — 105. ἔπει. — 107. ἐρσήεντα. — 108. ἐφόρα. — 110. ἄρμενον (H) corr. ex ἄρμαινον. — δὲ om. — 111. πυρία. — 114. ἰεῖσα. — 116. ὑπὸ βρυχίας. — 117. ἔπλετο. — 121. δοῦρα τέοισι. — 122. αἷμα. — 125. τά μετ' ἄσσα. — 133. πέρην. — ἱερῆς. — 134. κατέθηκε. — 137. οὐλοκάρηνα. — 140. ἀνθρακίην. — 141. καλὸν δε. — 143. τις. — 146. διακλήιθρον. — 154. ἄρ. — εἶπε. — μύθον. — 157. ἡ τάχ'. —

οῖς
158. διεκ. — 159. φιλητεύσειν. — 161. θνητῶν. — 168. ἀθάνατοισιν. — 173. δσιῆς. — 175. δὲ φιλητεύων. — 181. αἶκε θέλησθα. — 186. ὀγχηστὸν δ'. — 188. εὗρε. — ἀλωῆς. — 193. ἀπ'. — 195. οἱ. — 196. ὁ δὴ. — 205. δαήμεναι. — 207. ἀλωῆς. — 209. ὀπήδει. — 210. ἐπιστράδην. — 212. ῥ. — ὁδὲ. — 219. τὸ δ'. — 222. γίνεται. — 232. τανάυποδα. — 233. λάϊον. — 234. ἀντρον. — 237. θυέεντ'. — 238. ἀνθρακίην. — 239. ὡς. — 242. ἄγρης· εἰνέτεόν τε. — 250. εἶρματα. — 251. οἷα. — 257. εἰς. — 263. πιθόμην. — μύθον. — 269. πόθου. — 272. τόδ'. — 273. ἀπαλοὶ. — δε. — 274. ὁμοῦμαι. — 277. οἷον. — 278. ἆρ. — 280. ἄλιον. — 282. ἧσε. — 285. οἶ'. — 293. ἆρ. — 294. συν. — 296. ἀγελιώτην. — 299. προ πάροιθε. — 303. ταύτοις. — 304. φάτ' ὅδ'. — 308. ὧδε. — 311. αἵτινες εἰσι. — 319. πολυμηχανον. — εὗρεν. — 328. ὅδ'. — 330. μενοεικέλα. — 332. μήθ'. — 336. εὗρον. — 342. εὐθυ πόρον δ'. — ἆρ. 346. δ' οὗτος. — ὅδ' ἐκτὸς. — 347. ψαμαθῶδε. — 355. ἑλῶντα. — 365. ἆρ. — 383. αἴτιος εἰμι. — 384. τὰ δ'. — 389. κακομήδεα. — 398. ἶξον. — 399. ἀγροὺς. — ἄυλιον. — 402. εἰς. — 406. ὧδε. — 409. ἆρ. — 410. ἀγνοῦ ταίδ'. — 412. πάσσῃσιν. — 414. τότε δὴ. — 419. ἧδ'. — 428. ταπρῶτα. — 430. ἤ. — 440. σοι. — 444. πώποτε. — ἀνδρῶν. — 450. ὀλυμπιάδεσσι. — ὀπηδός. — 452. μολπῆ. — 459. μητρή. — 460. ἦμεν. — 466. ἤπιος. — 468. υἱὲς. — 482. ἧματος. 490. καὶ τοι. — 494. τὲ. — οὐδέ τι. — 496. ὁδ'. — 501. ἧδ'. — 504. περικαλέα. — 505. ἀφορροι. — 506. μητίετα. 509. σῆμα τ'. — 510. ὅδ'. — 514. ποικιλομήτα. — 520. ἕρδοις. — 527. ἅμα πάντων. — 530. ἧσε. — 534. σε. — 542. περιτροπέων. — 545. οὗτος. — 547. ἐξέρεείνειν. — 549. φῆμ'. — 552. εἰσι. — 555. ναιετάουσι. — 560. αἵ δ'. — ἐδηδυῖαι. — 561. ἐθέλωσι. — ἐδωδήν. — 563 in margine quod Abelii app. crit. exhibet, nisi ἀλλήλωνδε νέουσαι. — πειρῶνται. — 571. μήλοισι. — 579. οὗτω.

IV. 1. μοῦσα. — 10. καὶ ἀγλαὰ ἔργ' ἀλεγύνειν. — 14. τὲ. — 16. κελαδινήν. — 17. φιλομειδῆς. — 18. ἅδε. — 20. τὲ. — 21. ἅδεν. — 22. ἱστίη.]— 31. τιμάοχος ἐστὶ. — 39. κατὰ θνητῇσι. — 41. ἤ. — 44. κεδν'. — 47. μήδ'. — ἀπὸ ἐργμένη. — 49. φιλομειδῆς. — 50. ὡς ρα. — 51. κατὰ θνητοὺς. — ἀθανάτοισι. — 52. ὡς. — κατὰ θνητοῖς. — 53. δ' ἆρ. — 61. χρίσαν. — 64. ἐσσαμένη. — 65. φιλομειδῆς. — 68. ἶκανε. — 72. ἧδ'. — 73. οἵ δ'. — 77. ἀποκάλλος. — 79. ὁ. — οἷος. — 85. εἶδος τε. — 86. ἔεστο. — 88. ἐλάμπετο. — 90. περικαλέες. — 91. ἠύδα. — 95. που. — 102. σύ δ'. — 109. οὔτις. — 110. δε. — 111. ὄνομα κλυτὸς. — 113. ἡμετέρην] ὑμετέρην. —

116. δή τοι. — γλῶσσαν τε. — 118. χρυσηλάτου. — 122. δ' ἐπήγα-
γεν. — κατὰ θνητῶν. — 124. φοιτῶσι. — 125. φυσιζώου. — 126. λέ-
χεσι. — 128. ἤτοι. — 144. εἶλεν. — 154. δοῦναι. — 155. φιλομει-
ε
δῆς. — 156. μεταστραφθεισα. — βαλούσα. — 163. πόρπας τέ. —
164. λύσε. — 166. ὅδ'. — 170. ἆρ. — ἐπιγλυκὺν. — 171. ἔννυτο. —
172. ἐσσαμένη. — 175. οἶοντ'. — ἐστιν. — 176. ἐκ τ'. — 179. νοή-
ε
σας. — 180. ὁδ'. — 181. δε. — καλ'. — 186. ἔειπας. — 188. ἀνθρώ-
ποισι. — 192. κατὰ θνητῶν. — 197. τοι. — 197. και. — 200. κατὰ
θνητῶν. — 203. ἥρπασ' ἐνὸν. — 204. ἐπὶ οινοχοεύοι. — 210. υἱὸς. —
218. ὡς. — 223. μεταφρεσὶ. — ποτνία. — 224. ξῦσαι τ'. — ἀπο. —
230. δή τοι. — 235. ἠδε. — 237. κἶκυς. — 241. εἶδος τε. — 243. ἔπειτα
μ'. — 245. νηλειεὺς. — 247. μετ' ἀθανάτοισι. — 249. ὀάρους. —
αἶς. — 250. κατὰ θνητῆσι. — 256. ἤδε. — 260. ἔδουσι. — 261. καὶ
τε. — 262. σεληνοί. — 264. ἆμ' ἢ. — 265. βοτιανείρῃ. — 266.
ἔστασ'. — 273. αἰ. — 274. δὲ. — 281. κατὰ θνητῶν. — 283. δε συ. —
285. αἶ. — καταείμενον. — 290. μήδ'. — 292. ἐϋκτισμένη.

VI. 2. ἦ. — 4. ἤνεικε. — 5. ἐνὶ. — 6. περι. — ἔσσαν. — 7. κρατί. — ἐΰτικτον. — 9. χρυσοῖο τε. — 10. ἀπάλη. — 11. οἶσι περ.

VII. Inscribitur: Διόνυσος ἢ λησταί. — 1. 'Αμφι. — 5. φάρος. — 8. οἱ. — 10. εἶσαν. — 13. ἀποτηλόσ' ἔπιπτον. — 14. ὁ. — 15. νοησας. — 16. οἶς. — 18. ἐυεργής. — 19. ὁδε. — 20. βροτοῖσιν. — 21. ἴκελος. — 23. μήδ'. — ἐπι. — 24. ὅρση. — 33. ἆρ. — 40. ἀφ'. — 44. ὃ δ'. — 49. ἀμφι. — 50. ἆρ. — ὃ δ'. — 51. οἱ. — 52. ἄλα. — 65. τῷ 'μῶ. — 56. διόνυσσος.

VIII. 1. ἄρες. — 6. ἐλίσσων. — 17. κῆρας τὲ.

IX. 7. οὔτω.

X. 6. σεῖο ex σαο corr.

XI. Inscribitur εἰς ἀθηνᾶν. — 5. ἅμι.

XII. Nil fuit enotandum.

XIII. Nil fuit enotandum.

XIV. 6. δ'.

XV. 2. ἐνὶ.

XVI. Nil fuit enotandum, similiter XVII.

XVIII. 10. οὔτω. — 12. ἐάων.

XIX. 4. αἴτε. — 15. ὑπὸ. — 17. ἤτ'. — 19. συν. 27. ὑμνεῦσι. — 28. οἶον. — 29. ἄγγελός ἐστι. — 30. ῥ. — 32. ψαφερότριχα. — 40. εἶς. — 41. περιώσσια. — 44. ἀθανάτοισιν. — 45. ἐὸν. — 46. δ' ὀμβάκχειος. — 48. οὔτω.

XX. 3. τοπάρος. — 4. ναιετάσκον. — 7. διάγουσι.
XXI. 5. ἵλασμαι.
XXII. Ἀμφι.
XXIII. 1. ἀεισομαι. — 3. ὀάρους.
XXIV. Nil fuit enotandum.
XXV. 1. ἀπόλλωνος τέ. — 4. ὅδ'.
XXVI. 5. ὅδ'. — 9. αἶδ'. — 10. ὅδ'. — 13. ὀράων.
XXVII. 6. καρηνα. — 7. ἐπιδάσκιος. — 18. αἵ δ'. — 19. ὥστε κε.
XXVIII. 1. ἀειδειν. — 4. μητιέτα. — 7. ἠδὲ. — 12. ἄλμη.
XXIX. 2. τὲ.
XXX. 10. ἐσθλὼν. — 12. ὀπηδεῖ. — 13. in margine ad vocem παῖδες: ἢ πάντες.
XXXI. 4. ἀγακλυτὴν. — 10. ἀκτίνες. — 15 ἄρ. — ὄγε.
XXXII. Inscribitur εἰς τὴν σελήνην. — 3. ἡς. — 4. κόσμον. — 15. ἧδ'.
XXXIII. 8. οἶδ'. — 12. οἶδ'. — 14. ἀέλλας] ἀνέμους et in margine γρ. ἀέλλας.

In calce codicis legitur sub titulo εἰς ξένους epigramma Homeri edit. Ab. I. — 2. Κόμης]νύμφης. — ἐρατώπιδος. — ἥρης. — 3. ναίετ' ἐς ᾄδην ἧς. — 4. θείου] ξάνθου. — 5. ἕβρου. — δινήεντος] καλὰ ῥέοντος.

Appendix II.

Ex codice Mutinensi II. B. 14, saec. XV., chart., in 4⁰, qui continet *Aratum* cum scholiis, *Joann. Tzetzis* carmina iambica de poetis, hymnorum homericorum VIII. IX. X. XI. XII. XIII, XIV. XV. XVI. XVII. XVIII. I. II. 1—9, *Hesiodi* theogoniam et scutum cum glossis et scholiis, *Isaaci Tzetzis* Prolegomena in poetas, *Lycophronis* Alexandram cum scholiis, denique aliquot odas pythias et nemeas *Pindari* cum scholiis, — contuli hymnum I et hymni II vss. 1—5 cum editione *Abelii*.

I et II 1—5 inscribuntur εἰς ἀπολλωνα. — 3. γ'. — 6. ἢ ῥα. — ἐκλήϊσε. — 8. τόξον ἀνεκρέμασε. — 9. εἰς. — 12. καθίζουσι. — 13. ἔτικτε. — 18. ὑπ' οἰνώποιο. — 19. γάρ. — 20. σέο]τοι. — νόμος βεβλήαται ᾠδῆς. — 22. ἄδον. — 26. κύνθος. — 30. om. τ'. — ἀθηνῶν. — 31. αἴγινα. — ad vocem εὔβοια add. κυδνή. — 32. τ' εἰρεσίαι. — 33. ἄθως. — 35. αὐτοκανής. — Post versum 35 legitur vs. 41. — 36. τ' εὐκτιμένη. — 44. ῥηναία τε. — 45. ἐπωδίνουσα. —

46. θέλει. — 49. βήσατο. — 50. προσήυδα. — 51. εἶ. — κε θέλοις. — 52. τ' ἐπὶ. — 53. λίσσει. — 54. γ' om. — οὐδ'. — 56. αἰ. — 57. ἀγινήσουσ'. — 58. ἐνθάδε γ' ἀρόμενοι. — 59 δηρὸν ἄνακτ' εἰ βόσκεις· δὴ ῥὰ θεοί κε σ' ἔχωσι. — 60. πεῖαρ. — 62. μεγάλοιο κρόνοιο. — 64. ἐτήτυμον εἰμὶ. — 70. δέδοικα. — 71. ὁπόταν. — το πρῶτον. — 72. ἀτιμήσῃ. — 73. ὤσει. — 74. καταχράτος. — ἄλλυδις
γρ. ἔσται
αἰεὶ. — 75. κλύσει. — ὅδ'. — ἤ κε. — ἀδῆ οἱ. — 82. ἐστιν. —
γρ. δμωσεν
83. ὄμοσσεν. — 86. τε πέλει]πέλεται. — 87. αἰὲν. — 88. σε γ'. — 90. γόνω. — 93. ἔσσαν. — ῥέῃ. — 94. Ἰχναίη τε]ἄλλαί τε ἦ τε. — 95. νόσφι. — 96. μεγάροις. — 101. τέξασθαι. — 102. αἶδ'. — 104. χρυσείοισι λίνοισιν ἐεργμένον. — 109. δίηνυσε. — 110. ἀπ' ἐκ. — 114. ἴδμαθ'. — 116. τὴν τότε δὴ. — μενοίνησε. — 119. προφόωσδε. — 120. ἔνθά. — λοῦον. — 125. ἀθανάτῃσι χερσὶν. — 128. σεγ'. — ἀσπέροντα. — 129. οὐδέτι. — δεσμάτ'. — 130. ἀθανάτοισι. — μετήυδα. — 132. τ'. — 133. ἐβίβασκεν ἀπὸ. — 135. ἀθανάται. — 136—138 om. — 139. ὅτε γ' ἀνθέει οὔρεος ἄνθεσιν ὕλῃ. — 141. βήσαο. — 142. δ' αὖ. — 143. τοι]τε. — 144. ἄκραι. — 146. σε sed in rasura. — ἐπιτέρπεαι ἦτορ. — 148. αὐτοῖς σὺν παίδεσσι καὶ αἰδοίῃς ἀλόχοισιν. — 149. οἱ δέ σε. — ὀρχηθμῶ. — 150. ὅταν. — στήσωνται. — 151. αἰεὶ] ἄνδρας. — 152. οἳ τότ'. — ἐπαντία σεῖο ἰάονες. — 155. νηας τ'. — 156. τόδ' αὖ. — ὃ οὐ. — 157. δ' ἑκατηβελέταο. — 158. ἆρ] ἂν. — 161. ἀείδουσι. — 162. κρεμβαλιαστὴν. — 163. μιμεῖσθαι. — 165. ἀλλ' ἄγε δὴ λητὼ μὲν. — 166. δ']γ'. — 168. ξεῖνος ταλαπείριος ἔλθ. — 171. ὑποκρίνασθε ἀφ' ἡμέων. — 172. ἐνὶ. — 173. πᾶσαι. — ἀριστεύουσιν. — 174. ὑμέτερον corr. ex ἡμέτερον. — 180. [II. 2.] μήλιτον. — 183. [5.] πρὸ. — Post versum 183. [5] finitur hymnus his versibus :

ἔνθεν δὲ πρὸ ὄλυμπον
χρυσέου ὑπὸ πλήκτρου καναχὴν ἔχει ἱμεροέσσαν. —

Ex hac collatione codicem Estensem alterum ex exemplari Ambrosiano (D.) derivari posse elucet.

Milano. Dr. Vári Rezső.

A BATTHYÁNYI CODEX IRODALOMTÖRTÉNETI ÉS LITURGIAI FONTOSSÁGA.

A Batthyányi-codexet erdélyi püspök korában gr. Batthyány Ignácz juttatta a gyulafehérvári püspöki Batthyányi-könyvtárba. Innen a neve. Toldy Ferencz mindig kitüntetve említette e codexet. Mikor leírja (Az ó s középk. magy. nemz. irod. története. 3. kiad. II. köt. 99. l.), «díszcodex»-nek nevezi és azt mondja róla, hogy «tartalma és alakja szerint valóságos *karkönyv* (chorale), hangjegyekkel», melynek «íratási kora a XVI. század folyta». Később (u. o. 117. l.) így szól: «A breviáriumon alapszik a gyulafejérvári könyvtár nagy *hymnáriuma*, tulajdonkép karkönyve (Batthyányi-codex), melyben válogatott zsoltárok, az év fő ünnepeire szóló hymnusok, antiphonák és prózák foglaltatnak. Ezen emlék irodalmi tekintetben azért is fő fontosságú, mert sok énekei átmentek a protestánsok liturgiájába is, a római egyházban pedig, bár változtatásokkal, mind máig fenntartották magokat. Vajon nem azon énekek gyűjteménye-e ez, melyeket a magyar egyház 1460 körül vizsgált és jóváhagyott? Egyébiránt becsök, mert különböző írók által dolgoztattak, igen különböző; egészben még nagy gyámoltalanságot árulnak el a formában, s kifejezésben is a gyakran igen költői eredetiek mögött tetemesen elmaradnak.» A codex énekeit másutt is a római breviariumból származtatja. A középkori egyházi költészetről szólva, azt mondja (A magy. költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. 96—97. l.): «Fő forrása az egyházi énekeknek nálunk is a római breviár volt. T. i. nagyobb része azon énekeknek, melyek némely régi codexeinkben, de különösen a károlyfejérvári könyvtár Batthyányi-hymnáriumában találtatnak, abból vétettek, s különösen azok verses formái is a középkori deák énekekére képeztettek ki.» A XVI. századbeli egyházi költészet tárgyalásakor újra kiemelve a codex szövege egy részének régiségét, így szól (u. o. 179—180. l.): «Mennyiben míveltetett az *egyházi ének* a katholikusok által e században, meg nem tudom mondani. Ismerek ugyan három katholikus karkönyvet, kéziratban, úgymint a Batthyányi-félét a gyulafejérvári, s két mást a sárospataki könyvtárban, melyek kétségkivül ez időszakból valók, de szövegök részben kétsegkivül nagy régiségre, tehát a megelőző időszakra mutat,

s bajjal állítható: járúlt-e hozzá e században valami egészen új, s kitől, mikor, s mi, miután sem a különben is csonka codexek, sem az egyes énekek évjegyet nem viselnek.» Ama szavaihoz, hogy az említette kéziratok «kétségkivül ez időszakból valók», ezt a jegyzetet csatolja (u. o. 180. l.): «A Batthyányié is, mely régibbnek tartatott volt, s melynek e helye; ‚Hogy a mi nyomorúlt országunkat pogány kéztől megszadítsd' mutatja, miszerint az 1541 után íratott.» Mind ebből látni, hogy Toldy Ferencz véleménye szerint a Batthyányi Codex katholikus, de tulajdonkép nem hymnarium, hanem karkönyv (chorale), melynek forrása a római breviarium, szövege részben igen régi és így jelentősége, különösen minthogy sok éneke a protestáns liturgiába is átment, a katholikus egyházban pedig mind máig fenntartotta magát, igen nagy, írása azonban csak 1541 utánról, de a XVI. századból való.

Azért idéztem ezeket és foglaltam egybe, mivel Toldy véleményének némiben magam is kénytelen vagyok ellentmondani, de kiváltkép, hogy Kálmán Farkas a legmerészebb és csekély kivétellel a legalaptalanabb állításokat veti ellene. Előljáró beszédkép ment világgá 1883-ban a «Protestáns egyházi és iskolai lap» XXVI. évfolyama 687. lapján a következő hír: «Érdekes irodalomtörténeti ujdonsággal lepett meg bennünket t. munkatársunk *Kálmán Farkas,* ki a dunamell. ker. gyül. alkalmával a bpesti különböző k.-tárakban énektörténelmi adatok gyűjtésével foglalkozik. Megvizsgálta u. i. a *Toldy* után az irod. tört. által XVI. százi maradványúl és pedig *pápista hymnarium* gyanánt tartott *Batthyányi* és *S.-pataki Codexeket,* egyelőre röviden kimondja, miszerint azok *nem XVI. száziak, nem is pápista hymnariumok,* hanem a Gelei-Rákóczi Graduál megjelenése »(tehát 1636)« után másolt (úgynevezett) *református irott Graduálok.* Nagy érdekkel várjuk t. barátunktól a tüzetes ismertetést.» A kinek csak egy kis szeme van a régi írásra és csak némi jártassága is a hajdani magyar orthographiában, ha látta a Batthyány Codexet, nem olvashatta mosolygás nélkül, hogy e codex jó mélyen a XVII. századból való legyen. A «tüzetes ismertetés» (A Batthyány Codex u. o. 996—1003 l.) meg épen 1650 utánra tette. De lássuk Kálmán Farkas állításait rendre. Legelőször is ismétli, hogy «ez a Codex se XVI. százi, se pápista hymnarium, hanem a XVII. százból a Gelei-Rákóczi Graduál megjelenése (1636) után iratott ref. Graduál, vagyis *református rituális* könyv» (996. l.).

Azután így fog a bizonyításhoz: «Ha Toldy e Codexben a rituális hymnusokat figyelmére méltatja, eredetüket, megjelenésüket kutatja; ha végire jár annak, hogy a rituális hymnusok elseje, az *‚Uj világosság jelenék', 1636-ban, a Gelei-Rákóczi-Graduálban jelent meg először:* mindjárt átlátta volna, hogy e Codexet a XVI. százba tenni nem lehet» (997. l.). Ez állítását meg így támogatja: «Hogy e hymnus ott jelent meg először, bizonyítja az, hogy az 1636. előtt megjelent írott Graduálokban sem pedig a XVII. és XVI. százi Cantionalékban (Gönczi, Bornemisza, Csáktornyai, Huszár stb.) sehol nem található. Irta: *Vékei* (a versfőkből). Erről a Vékeiről régebben sokan azt tanították, hogy a régi Cantionaléban levő hymnusokat egész a 64-ig ő írta volna. Ezt nemcsak felteszi, sőt meg is erősíti Szrógh János is, ‚XII Óra' cimű, igen becses énektanitó könyvében (Veszprém, 1804). De ez nem lehet. A többi 63 hymnus közül több elöjön az *Öreg* megjelenése előtt született Graduálok s Cantionalékban, sok épen a XVI. században, míg az ‚Uj világosság' egyedül és legelőször az Öregben jön elő. *Im, tehát ez az egy hymnus is megmutatja már, hogy a Batthyány-Codex nem a XVI. százból való.* De majd megmutatja még több is!» (998. l.). A «még több» a következőkből áll: 1. «2. Ad eadem: *Csillagoknak teremtője.* Ha ez a Codex XVI. százi volna, így kellene lenni az első sornak: *Hugyak felséges szerzője*, mely szószerinti fordítása az eredeti *Conditor alme siderum* szövegnek. Igy láttam én azon Codexekben, melyek a középkori fordítás szerint vették át, s eleinte épen nem tudtam miért fordítá a magyar fordító a *Siderum* (csillagoké vagy csillagoknak) szót *hugyaknak;* mígnem (elszigetelt helyzetemnél fogva) sok és hosszas tapogatódzás után rájöttem, hogy régenten a magyarok a *csillagot hugynak* hívták. Ezt megerősíté Szilády Áron, a ‚Régi magyar költők tára' (Budapest, 1877.) I. kötete 355. lapján, e hymnushoz adott kitünő magyarázatában. A későbbi Graduálok a Székely-féle *Csillagoknak teremtője* kifejezést vették át» (999. l.); 2. «Hymni quadragesimales: Hallgassuk figyelmesen mire Pál apostol *intsen* (nem is *intzen,* mint a XVI. században), sorrendben az Öreggel» (1000. l.); 3. «Vita Sanctorum: *Udvözlégy Krisztus ez világnak ura,* ez nincs meg az Öregben, de láttam több XVII. százi irott Graduálban, ez nem volt rituális ének, a XVI. században nyoma sincs még» (1000. l.); 4. «Uj évi invocatió: *Ez esztendőt megáldjad,* husvéti: *Ez husvét ünnepében,* pünkösdi:

Ez pünkösd innepében. Ha semmi nem, *ez a három ének kétségbevonhatlanul bizonyítja, hogy e Codex a Gelei-Rákóczi-féle Öreg Graduál megjelenési éve, azaz 1636. utáni időből, tehát nem a XVI. százból való, s hogy nem pápista, mutatják a benne foglaltató magyar nyelvű zsoltárok, hymnusok, s az eddigi és ezután bőven következő rituális ceremoniálék,* mert: 1. Történetileg kétségbevonhatlanul bebizonyított tény, hogy ez énekeket Gelei-Katona István írta, szerzette. 2. Hasonlóképp, hogy ez énekek az 1636-iki Öreggraduálban jelentek meg először. 3. Lélektanilag lehetetlen is, hogy kéziratban csavarogtak volna a két magyar hazában, mert az ‚Erdélyi Orthodoxus Püspök' nem szokta kiadni, mielőtt az ő elődé Keserűi Dayka által kezdett, s az ő általa — a két nagynevű fejedelem Bethlen és Rákóczi pártfogása s költségén — bevégzett Öreg-Graduálban, annak igazán méltó ékességére — megjelentek volna. Ha semmi más jel nincs e Codexben e három éneknél, — ez a három ének ékesebben s igazabban beszél a világ minden irodalom-történeténél, ezek maguk megmondják: *mi ez a könyv ?!*» (1001—1002. l.). A codex református voltának kimutatására még ezeket említi (1002. l.): «Sequuntur Cerimoniæ de sacro-sancta Cœna Domini. (Csak ezt nézte volna meg Toldy, mindjárt meggyőződhetett volna, hogy e Codex nem ‚katholikus karkönyv'!)», «Alius: Urunk végvacsorájára. (Ezt már a *nagy Toldy sem nézhette pápistának,* mert ilyet Róma nem tűr!)». Hogy a codex az Öreg Graduálnál legalább is 14 évvel fiatalabb, azt így iparkodik bizonyítani: «*Es most komoly figyelmet kérek!* Karácsonyi invocatió: *Karácson ünnepében, Karácson ünnepében, Orvendezzünk szivünkben.* Ha ettől az énektől kell meghatároznom e Codex idejét, ugy azt mondom, hogy: *1650 év után való.* Fenntartom ezt az állításomat addig is, mig hivatolt okmánynyal bizonyíthatnám, — most is bizonyítanám, de azon, — már a ‚Debreczeni Prot. Lap'-ban közlött, — ismertetésem, midőn ez éneket először láttam, *nincs itthon nálam,* egy tanulni szerető fiatal társunknál van, mihelyt megjön, azonnal megmondom az évet is» (1001. l.). Mind ennek koronája: «Különben nyugodjék csendesen a gyulafejérvári könyvtár polcán, *fiatalabb Graduált nála még nem láttam, s előttem csak épen ezért érdekes.* A rendetlen berendezésen túl, más épen nincs benne, a mi a buvár figyelmét magára vonhatná, se egy uj hymnus, se egy uj dallam, mind csak az a minden jó ízlés előtt kiállhatatlan rituális gajdolás, nyafogás,

még csak a *Kyrie puerorum* sincs benne, a melyben legalább igazi szép dallam-menet található. Különben — mint a bemutatott tartalom mutatja — töredék, s részint az Öreg, részint más irott Graduálokból másolva az egész» (1003. l.). «Időkorát tekintve, az elmondott kimutatások szerint, *határozottan 1650 utánról való»* (1003. l.). Így szól Kálmán Farkas, miután egy előbbi alkalommal (u. o. 773. l.) azt is kimondta: «Ugyanazért csak köszönje meg B.» (Bogisich) «ur a Muzeum szivességét, hogy részére Gyulafehérvárról meghozatta s küldjék vissza a könyvtárba tisztes régiségül, mely irodalom- s istentisztelet-történeti tekintetben megér tán 5 forintot».

Egyetlenegy dolgot kivéve, soha nagyobb garral tájékozatlanabbúl nem beszéltek. Legelőször is Kálmán Farkas egyáltalában nem illetékes, hogy erről a codexről vagy akármely másról ítéletet mondjon. Értenie kellene a palæographiához, a régi magyar orthographiához, a régi magyar nyelvhez, és főkép ismernie kellene legalább ezt a codexet meg azonfölül, minthogy a Geleji Katona-féle Öreg Graduálból származtatja, ezt a neki tulajdonított forrását is. Mind ezekben vajmi csekély a jártassága. A Batthyányi Codex írását csak az teheti a XVII. századra, sőt még ennek is a második felére, a ki vagy nem látta vagy nem ért a régi írás tudományához. Minden szakértő egy egész századdal régibbnek kénytelen ítélni. Hogy Kálmán Farkas mennyire nem tudja a régi írást olvasni, az megtetszik ebből: «Alius. Jövel sz. lélek ur isten, *csak* be a mi sziveinkbe» (1000. l.), a hol a *csak* úgy lett, hogy a codex 90. lapján levő «ſzal'» ſz-ét *cs*-nek, l'-ét pedig *k*-nak nézte és így a szót szállj helyett hibásan *csak*-nak olvasta. Ez nem esett volna meg rajta, ha értene a régi íráshoz vagy ha a codex igazán abból a korból való volna, melybe ő teszi, mivel ez esetben a szállj *á* hangja nem a-val, hanem á-val volna jelölve. Olvasása hibás voltára még az Öreg Graduál sem figyelmeztethette, mivel itt, mint ő maga is megjegyzi, az illető hymnus nincs meg. Hogyan ismeri a régi magyar orthographiát, az abból a már fentebb idézett mondásából itélhető meg, hogy az *intsen* szót a XVI. században *intzen*-nek írták volna (1000. l.). Biz így abban a korban soha se írták, hanem *cz*-vel, *ch*-vel, ʟ-hez hasonló alakú *cs* jelentésű külön betűvel, és legfeljebb még *ć*-vel. A codexben egyébiránt (47. l.) nem *intsen,* hanem inczen van. A régi magyar nyelvben való jártasságáról az ád képzetet, hogy szerinte,

mint már szintén említve volt, a Conditor alme siderum a XVI. században csakis «*Hugyak* felséges szerzője», nem pedig «*Csillagoknak* teremtője» lehetett volna (999. l.). Minthogy e helyen a Régi költők tára I. kötetére hivatkozik, meggyőződhetett volna arról is, hogy itt a 188. és 189. lapon az Ave maris stella közvetetlenül egymás mellett így van magyarul: «O istennek kögyelmes anyja, Ki vagy tengöri *csillag*» és «Idvezlégy tengernek *hugya*». Amaz az 1513-ról való Czech Codexből, az utóbbi az 1494 utánról való Festetics Codexből van közölve. Látni való, hogy a *csillagok* miatt a Batthyányi Codex bátran a XVI. század elejéről való is lehetne. Már most lássuk mennyire ismeri a codexet meg az Öreg Graduált. Ki kell mondanom, hogy a codexet soha még csak nem is látta. Kitünik ez kézzelfoghatóan abból a tartalomjegyzékből, melyet közöl. A tartalom egymásutánjáról ezt mondja: «A Codexben *a zsoltárok vannak elől.* Én ebből azt következtetem, hogy mind a beköttető könyvtárnok, mind a könyvkötő ügyetlen, s e nemben tanulatlan emberek voltak. *Egy példát se látunk arra, hogy a zsoltárok állnának első helyen a Graduálokban;* minden Graduál így kezdődik: *Incipiunt hymni de adventu dmni,* a zsoltárok pedig *hátul vannak,* s nagyon természetes is, mert az illető ünnepre rendelt ceremonia szerint az elölkántáló papnak több izben kellett némely zsoltárokat felolvasni (miként ezt megirtam a kolozsvári ‚Prot. Közlöny' mult évi utolsó számaiban, a karácsonyi cerimoniánál), s természet szerint biztosabban fordíthatott *jobb kézzel hátra,* az illető zsoltárra, mint *ballal előre;* de meg nem a zsoltár-olvasáson kezdődött az istentisztelet, hanem a kiszabott invocatió és hymnus intonálásával» (997. l.). Továbbá említi (1002. l.), hogy az Ant. Communes után következik a Canticum Mariæ és hogy «ezután megint Zsoltárok jönek» 103-tól 147-ig. Miután pedig ismételte: «Mint mondók, a ki a könyvkötőnek adta, — az ily Codexekkel teljesen ismeretlen, s e nemben — bocsánat a kifejezésért — tudatlan ember volt» (1002. l.), befejezésül még egyszer így szól: «A rendetlen berendezésen túl más épen nincs benne, a mi a buvár figyelmét magára vonhatná» (1003. l.). Mind ebből, «komoly figyelmet kérek!», egy szó sem illik magára a Batthyányi Codexre. Ezt tehát Kálmán Farkas nem láthatta. A mit ő látott, az csakis a codexnek az Akadémia könyvtárában levő másolata lehetett, mely az ötvenes években késztült; mert csak ebben a másolatban

volt még akkor a 207—286. lap (az 1—96. zsoltár és a Canticum Zachariæ) az 1. lap (Incipiunt Hymni de Adventu Domini) elé kötve; de most már az eredetinek rendje szerint van megigazítva. Magában a codexben az a hiba nem volt soha! Kálmán Farkas tévedéseit azonban még a másolat sem menti ki, mert ebben is csak «ſzal'» meg «inczen» látható, és mert nincs megmásítva benne az eredetinek orthographiája, sőt még az írás is elég ügyesen utánozva van. De bár olyan hű volna is ez a másolat, hogy össze lehetne téveszteni az eredetivel, honnan tudhatta volna azt Kálmán Farkas, mikor csakis amazt látta? Az eredetinek látása és beható vizsgálata nélkül lelkiismeretes kutató a legkitűnőbb másolat alapján sem mer döntő ítéletet koczkáztatni. Kálmán Farkas pedig nemcsak hogy az eredetit nem látta, hanem még a másolatot sem vizsgálta meg kellően. Ép oly fölszínesen ismeri aztán az Öreg Graduált. Ime néhány példa. Miután megemlítette a «Jeſus Chriſtus mi menńei eǵ Meſterẘnc» kezdetű hymnust, mely a codexben a 138., az Öreg Graduálban pedig a 192. lapon kezdődik, ezt az észrevételt teszi: «*Eddig épen azon rendben következett minden, a mint az Öreg Graduálban található*» (1000. l.). Tehát egész idáig nem vette észre, hogy a codexhez képest az Öreg Graduálban számos előre- és visszaugrás van. A darabok kezdete szerint így felelnek meg egymásnak a lapszámok: Cod. 14., 17., 19., 21., 23. lap = Ör. Grad. 5., 26., 7., 6., 27. lap; — Cod. 72., 73., 76. lap = Ör. Grad. 90., 190., 92. lap; — Cod. 136., 138. lap = Ör. Grad. 197., 192. lap. Ebből kitűnik, hogy Kálmán Farkas nem ismeri pontosan az Öreg Graduál rendjét. Máskor meg eltérést lát, a hol nincs. Szerinte (999. l.) az «Az Iduezitőt regenten» kezdetű hymnus (Cod. 8—11., Ör. Grad. 4—5. l.) 13. versszakában a «Legen az ſzẘznek elete» szavak helyett az Öreg Graduálban «legyen a Jézus élete» van, holott itt is csak «Légyen az Szűznek élete» olvasható. Azután azt állítja (1000. l.), hogy a «Vita Sanctorum» föliratu és «Iduőz leǵ Chriſtus ez vilagnak ura» kezdetű ének, mely a codex 73. lapján kezdődik, «nincs meg az *Öregben*», pedig megvan itt is egész terjedelmében a 190—192. lapon. Hasonlóképen állítja (1001. l.), hogy a codex 140—143. lapján levő «Iduez leǵ irgalmas Iſten» kezdetű hymnus az «Öregben nincs», noha ez is csak megvan itt a 147—148. lapon. Ugyanazt mondja (1001. l.) a codex 157. lapján olvasható «Halat adǵunk minńaian»-ról, a mely épen kétszer is megvan az Öreg

Graduálban, először a 46.[a]), másodszor a 265.[b]) lapon. Gyakran csak «némi különbséget» lát, a hol valósággal igen nagy van. Igy pl. ezekben (1000—1001. l.): «Oh diczőſeges ſz: haromſag» (Cod. 91—92., Ör. Grad. 148—149. l.), «Oh felſeges aldot kiral'» (Cod. 122—124., Ör. Grad. 187—188. l.), «Az eczakai ſetetſeg» (Cod. 132—134., Ör. Grad. 187. l.), «Oh mi ſzent Atťank» (Cod. 135—136., Ör. Grad. 196—197. l.), «Jeſus Chriſtus mi menńei eǵ Meſterẅnc» (Cod. 138—139., Ör. Grad. 192—193. l.).

Ime ennyire jártas Kálmán Farkas a régi írásban, régi orthographiában és régi nyelvben, ennyire ismeri a codexet és Öreg Graduált. Ekkora tehát a tárgyi illetékessége; lássuk mekkora a logikai. Alkotott magának valami újdonatúj és rendkívül könnyű korhatározó módszert. Alapja az, hogy a datálatlan mű szükségképen újabb a datáltnál. Igy a datálatlannak ismert Batthyányi Codex természetesen újabb a datált Öreg Graduálnál, sőt még egy 1650-ről való munkánál is. Egy-egy közös darab elegendő ennek kimondására. Ez vagy az a darab a Batthyányi Codexen kívül nem található hamarább mint az 1636-ban megjelent Öreg Graduálban vagy abban az 1650-ről való munkában. Ezek a darabok tehát, így szól az itélet, először az Öreg Graduálban meg abban a másik műben fordulnak elő, «jelentek meg» először. Így, quod erat demonstrandum, a Batthyányi Codex 1636, sőt 1650 utánról való. Hogy a datálatlan könyvnek a datáltnál nem kell szükségképen újabbnak lennie, hanem absolute tekintve ép akkora valószinűséggel lehet régibb is és hogy ennélfogva ama darabok talán nem az Öreg Graduálban és abban az 1650-ről való műben, hanem megfordítva a Batthyányi Codexben «jelentek meg először», az a gondolat Kálmán Farkast egy pillanatig se háborgatja. De még ha állna is, a mi nem áll, hogy a datálatlan könyv szükségkép újabb a datáltnál, még mindig nagy kérdés volna, hogy a Batthyányi Codexnek ez meg az a darabja a XVI. századi graduálokban és cantionalékban nem fordul elő; mert hát, mint fentebb láttuk, Kálmán Farkas a codexnek több darabját nem látta meg az Öreg Graduálban sem, noha mind megvan benne, egy meg épen kétszer is. Hátha azokban a XVI. századi graduálokban és cantionalékban is csak olyan jártas mint az Öreg Graduálban? Azután pedig fenmaradtak-e, valahány csak volt, az összes graduálok és cantionalék? Nem pusztulhatott el egy se, melyben a Batthyányi Codex kérdéses darabjai meglehettek? Látni való, hogy Kálmán Farkas

korhatározó módszere még akkor is igen gyarló maradna, ha alapnézete, mely szerint a datálatlan könyv újabb a datáltnál, helyes volna, és még a személyes tévedés lehetősége is ki volna zárva. Ő azonban annyira bízik benne, hogy még az első hymnus (Uy vilagoſſag ielenek) versfőiből kisütött Vékeit is jóval fiatalabbá akarja tenni, mint a milyennek eddig tartották; mert hát az a hymnus ő szerinte «egyedül és legelőször az Öregben jön elő». Egyetlen egy argumentuma van, mely ellen logikai tekintetben nem lehet kifogást tenni. Azt mondja az «Ez eztendőt meg aldod» és «Ez huſuet innepeben» és «Ez Pünkőſd innepeben» (Cod. 159—160., Ör. Grad. 267. b l.) kezdetű invocatiókról: «Történetileg kétségbevonhatlanul bebizonyított tény, hogy ez énekeket Gelei-Katona István irta, szerzette», és «hogy ez énekek az 1636-iki Öreggraduálban jelentek meg először.» Ha amaz csakugyan «történetileg kétségbevonhatlanul bebizonyított tény», akkor nincs sok haszna, ha az utóbbit, mivel azok az énekek már nyomtatásban való megjelenésük előtt kéziratban foroghattak, nem fogadjuk is el bizonyosnak. De hát csakugyan tény-e az a «tény»? Maga Kálmán Farkas hangoztatja legerősebben, hogy «a hypothesis, az ‚aszongyák', az ‚ez mondta, az mondta' nem ér semmit» (1003. l.), és mégis csak így bizonyít: «Történetileg kétségbevonhatlanul bebizonyított tény, hogy ez énekeket Gelei-Katona István irta, szerzette». Ne higyük el, a mit ez vagy az, pl. Toldy Ferencz mond; de tartozó kötelességünk elhinni, a mit Kálmán Farkas állít. Így igen természetesen nem szükséges megmondania, ki, mikor, hol, mivel bizonyította be, hogy azokat az énekeket «Gelei-Katona írta, szerzette». Csak egyet nem érthetni; ha az csakugyan olyan «kétségbevonhatlanul bebizonyított» tény, akkor mi szükség volt annyi kiokoskodott dologra hivatkozni? Tán a kiokoskodott dolog erősebb mint a tény? Érezte nyilván Kálmán Farkas is, hogy a dolog nem olyan nagyon «kétségbevonhatlan». Annyi bizonyos, hogy maga Geleji Katona István nem vállalja el azt a három éneket. Az Öreg Graduál elé írt «ajánló levele» utolsó előtti lapján ezt vallja: «Avagy némellyeket magam elmémmel ſzerzettem hozzá, mint az minden Vaſárnapokra való Reſponſoriakot, Verſiculuſokot, és Benedictiokot, avagy az egéſz ének léſt bé rekeſztő Áldáſokot, az mellyekben az egéſz eſztendőt által való Euangeliumoknak ſummájokot, és velejeket, rhythmuſonként rővideden fontos ſzókkal bé foglaltam, az mellyek ſoha még eddig egy Graduálban ſem láttat-

tak, mert ugyã nem-is vóltak. Olvafd meg ôket az Graduál végén, f-ugy tégy itéletet felôlôk, és valamig te fzépbeket, és jóbbakot nem irfz, addig foha ne otsárôllyad. Az én itéletem fzerént az Graduálnak egéfzfęgéhez azok-is fzûkfęgesképpẽ kévántattak, mert tsak az jeles ûdnep napokra vóltanak, f-az Vafárnapokra penig nem». Geleji Katona világosan csak hármat mond a maga szerzésének: «az minden Vafárnapokra való Refponforiakot, Verficulufokot, és Benedictiokot». Ezeket meg is találjuk az Öreg Graduál legvége felé (Refponforia Dominicalia 224—240., Verficuli Dominicales 241—252., Benedictiones five Vota Dominicalia 252—264. *b* l.). A három exordium vagy újévi, husvéti és pünkösdi invocatio, melyet Kálmán Farkas oly határozottan Geleji szerzésének állít, a bevallottakon túl abba a négy lapnyi részbe esik, mely a könyvet befejezi. E rész vegyes függelék és a benedictióktól, az utolsótól, a mit Geleji a maga szerzésének vallott, külsőkép is élesen elválik. Addig az egész könyvön végig minden lapon volt tartalommutató; e négy lapon többé ilyen nincsen. Ha a benedictiókhoz kellene számítani, a mi ellen tartalma is tiltakozik, akkor a «Benedictiones five Vota Dominicalia» tartalommutató itt is folytatódnék. Már kezdete is hangosan int, hogy az e részben foglaltakat ne tartsuk Geleji szerzésének. Élén találjuk a katholikus egyházban ős idők óta használatos Grates nunc omnes magyarját, mely még mint fordítás se lehet Gelejié, mivel azonos formában megvan a könyv eleje felé is (46. *a* l.), tehát abban a részben, mely a mindenünnen összehordott írott graduálokból szerkesztett és Bethlen Gábor költségén készült nagy írott graduálból való. E részt a körülmények ép úgy kirekesztik mint Gelejinek világos szava. Még ha a kérdéses három darab nem volna is exordium, hanem responsorium, versiculus vagy benedictió, akkor se lehetne Geleji szerzése, mivel világosan «jeles ûdnep napokra» (újévre, husvétra, pünkösdre) való, melyekre ő nem készített se responsoriumokat, se versiculusokat, se benedictiókat, mivel «az jeles ûdnep napokra vóltanak». Geleji csak a mire nem talált, «az Vafárnapokra» szerzett «Refponforiakot, Verficulufokot, és Benedictiokot»; minden egyebet elutasít magától. De hát Kálmán Farkas még magánál Geleji Katona Istvánnál is jobban tudja a dolgot. Neki «történetileg kétségbevonhatlanul bebizonyított tény, hogy ez énekeket Gelei-Katona

István írta, szerzette», és «hogy ez énekek az 1636-iki Öreggraduálban jelentek meg először».

Tehát Kálmán Farkas ama nagy hűhóval világgá bocsátott állítását, hogy a Batthyányi Codex 1636, sőt 1650 utánról való, épen semmi sem igazolja, míg a codex írása és orthographiája a leghatározottabban ellene szól. A nagy fölfedezés után ott vagyúnk, a hol voltunk Toldy korában, a ki, mint már láttuk, a Batthyányi Codexet igen helyesen 1541 után «a XVI. század folytára» tette. De az időt jóval pontosabban is meghatározhatjuk. Ismeretes dolog, hogy az írás szépsége a XVI. század utolsó negyedében, a nyomtatásnak mind nagyobb terjedésével nagyon hanyatlott és már azt a folyó charactert vette föl, melyet nagyjában majdnem az egész XVII. században mutat. A codexnek szép újgót írása ennél jóval régebbre, a tartalommal egyezve a XVI. század közepére utal. Ezt teljesen igazolja egy bejegyzett évszám, melyet még eddig senki se vett észre és magam is csak akkor födöztem föl, mikor a kor kérdésére nézve már tisztában voltam. Ez évszám nem az eredeti kéztől, hanem azon korbelitől ered. A 273. lap külső kettős határvonala közébe lábbal befelé ez van írva: «Os homini sublime dedit cœlum qe tueri O mihi præteritos referat si Jupiter annos 1563». Ez évszámban az 5 azzal a némileg 7-hez hasonló, a 6 pedig azzal a horpadt hátú jegygyel van írva, mely a XVI. századból minden palæographus előtt ismeretes. Mikor e bejegyzés belekerült, a codexnek már készen kellett lennie. E szerint írása 1541 és 1563 közé teendő. Amannál nem lehet régibb, mivel a «Litania maior»-ban már benne van: «Hoǵ az mi ńomorult orſzagunkat az pogan keztől meg ſzabadiczad» (45. l.); emennél nem lehet újabb, mivel külömben nem kerülhetett volna bele 1563-ról való bejegyzés. Így az időköz, melyre tehetjük, nem tesz ki egy negyed századot se és az írással, orthographiával, nyelvvel és tartalommal teljes megegyezésben szintén a XVI. század közepére utal. Csak Kálmán Farkas nem tudja elég hangosan mondani, a menyiben nem is cursiv vagy ritkított, hanem vastag betűvel hirdeti, hogy a Batthyányi Codexnél «fiatalabb Graduált nem látott» s hogy «előtte csak épen ezért érdekes». Pedig fő nevezetessége épen abban rejlik, hogy eddigelé a legrégibb graduál, és hogy minden valószínűség szerint még régibbet már nem is fogunk fölfedezni. Mert abban mégis Kálmán Farkasnak van igaza, hogy a Batthyányi Codex

nem katholikus hymnarium vagy pedig, mint Toldy Ferencz állította, katholikus karkönyv (chorale), hanem református rituális énekes könyv, református graduál. Mindamellett hogy Kálmán Farkas szerint «irodalom- s istentisztelet-történeti tekintetben megér tán 5 forintot», a codex fölötte fontos, rendkívül becses. Toldy Ferencz igen helyesen ismerte föl Janus-fő természetét; egyik arcza a régi, másika az új egyház felé fordul. Még abból az időből való, mikor a két egyház olyan nagyon még el se vált egymástól, sőt egy templomban is végezte istentiszteletét, mint az első keresztények is még a zsidókkal együtt a jeruzsalemi templomba jártak imádkozni. Így pl. Sztárai Mihály idejében Tolnán mind a két felekezetnek a főtemplomban volt az istentisztelete. «Sztáraira nézve is jellemző az», mondja Szilády Áron (Régi magy. költők tára. V. köt. Budapest, 1886. 309. l.), «a mit Skaricza a tolnai templomnak ezen közös használatáról 1553-ból följegyzett. Azt írja ugyanis, hogy szokása volt Sztárainak» a domonkosrendi katholikus plébános «Józsa prédikácziójára, ki közvetlen ő előtte, ugyanazon templomban tartotta beszédeit, egy-egy tanuló ifjút beküldeni, a ki az ott hallottakat, tőle telhetőleg szószerint följegyezte. Sztárai azután átvette a jegyzeteket s nyomban utána tartván prédikáczióját, annak folyamán élesen támadta és czáfolta meg az az által mondottakat. Beszéde rendesen főkép a mise, a pápa és a szerzetesek ellen irányult». Sztárai idejében, melybe codexünk írása is esik, e háromnál és még a papi nőtlenségnél egyébre nézve alig is volt különbség a két felekezet közt. Dogmatikus szőrszálhasogatásokkal még nem bibelődtek; sokkal gyakorlatibb dolgok érdekelték. Azért az új egyház minden lelki furdalás nélkül átvehette majdnem az egész katholikus ének-, zsoltár-, imádság- és szertartás-készletet, s a régi egyház hívei is igen sok új éneket fogadhattak el viszonzásul protestáns atyjukfiaitól. Toldy Ferencz helyesen mondja az új egyházról (A magy. költ. tört. 180. l.): «Eleinte az, úgy mint Németországban, csak a katholikus énekkészlethez folyamodott, s részint a régi magyar templomi hymnusokat vette át, hol szóról szóra, hol némi változtatásokkal; részint új fordításokat készített». Szavait teljesen igazolja a Batthyányi Codex. A római egyházban régtől fogva énekelt latin hymnusok közül tömérdek soknak találjuk itt a magyar fordítását; így megvan pl. a Verbum supernum prodiens (6—7. l.), Deus creator omnium (11—13. l.), Conditor alme

siderum (14—15. l.), Veni redemptor gentium (19—20. l.), A solis ortus cardine (kétfélekép, 23—25. és 26—27. l.), Pange lingua gloriosi (61—65. l.), Vexilla regis (65—67. l.), Aurora lucis rutilat (67—69. l.), Festum nunc celebre (79—82. l.), Jesu nostra redemptio (83—84. l.), Veni creator spiritus (85—87. l.), Salve rex misericordiæ (93—94. l.), Te deum laudamus (95—101. l.), O pater sancte (135—136. l.), Corde natus ex parentis (150—152. l.), Lucis creator (152—153. l.), Jam ter quaternis trahitur (154—155. l.) stb. Hogy ezek közül a Veni redemptor gentium (19—20. l.), A solis ortus cardine (23—25. és 26—27. l.), Pange lingua gloriosi (61—65. l.) és több efféle fordítása, a hol föllengős szavakkal van dicsőítve Krisztus anyjának, a «tiſzta ſzűznek», «ſzŵz» Máriának szeplőtelensége, nem a reformatoroktól ered, hanem régibb időből való és így magyarul is a katholikus énekkészletből van átvéve, az nem csak lehetséges, hanem igen valószínű. Legalább az, a mivel kimutathatólag maguk járultak a magyar énekek szaporításához, mint pl. Uy vilagoſſag ielenek (1—3. l.) és Sok ńauaſankban Atſankhoz kialczunk (147—149. l.), melyeknek versfőiből UEKEI (Vékei) és STIPANVS (István) nevek fejthetők ki, Máriáról egyáltalában még csak említést se tesz. A Veni creator spiritus (85—87. l.) nagyon világosan mutatja, hogy már régibb magyar fordításnak a másolata. Mert 2. versszaka végére csakis hibás másolásból kerülhetett a «lelki keńerŵnk», mely helyett «lelki kenetŵnk» kellene, a mint hogy a Keszthelyi Codexben e helyen (Nyelvemlékt. XIII. k. 313. l.) csakugyan «lelky kenethnek» olvasható, mivel a latin eredetiben «spiritalis *unctio*» és nem «spiritalis *panis*» van. Fordítás révén nem juthatott «kenetŵnk» helyébe «keńerŵnk», mivel «unctio» nem nézhető «panis»-nak; ellenben «kenetŵnk» elég könnyen olvasható «keńerŵnk»-nek. A hibás olvasást előmozdíthatta az is, hogy az alapul szolgáló magyar szöveg talán egyáltalában nem különböztette meg az *ny* hangot, a mi csak annál nagyobb régiségére mutatna. Kétségtelen katholikus eredetű a zsoltárok fordítása (207—340. l.). Nem akarok túlságos nagy fontosságot tulajdonítani annak, hogy e fordítás mennyire szabad. Még akkor a protestantismus, kivált nálunk, az eredetihez ragaszkodó pontos hűséget, ha törekedett is rá, a gyakorlatban nem követelte teljes szigorúan. Ez azonban csak már meglevő, azonnal használatra kinálkozó fordításról áll, melynek az új egyház még fejletlen organisatiójában gyakorlati szükségből könnyen

megbocsáthatta, a mit új fordításnak épen nem nézett volna el és a mit ilyen maga sem engedett meg magának, a mint hogy minden protestáns új (akár teljes akár részbeli) bibliafordítás már akkor is a latin Vulgatától az eredeti nyelvekhez fordult. Tehát csak megtűrésről lehet szó és így a fordítás szabadsága nézetem szerint elég nyomós bizonyíték katholikus eredete mellett. Még valószínűbbé teszi ezt a szabadság igen nagy foka. Az V. zsoltár 7—9. verse (213. l.) pl. nagyon távol esik nem csak a héber eredetitől, hanem még a Vulgatától is. Továbbá lépten-nyomon igen föltünő, hogy úgy mondjam, anachronismusokkal találkozunk. Így előfordulnak ilyenek: «Szent Lelekkel meg vilagofodot hw̃ kerefztẽnek» (224. l. XIX. [kath. XVIII.] zs. 19. v.), «Ekefb az Chriftus emberfegenek abrazattẽa», «Meg telek fz: Lelekkel az ő fzaia», «Annak okaert alda meg teged az attẽa Iften vigaffagnak fz: Lelkeuel», «az te hiueidnek fziuekből es az aňafzenteǵhazbol», «Allapek az aňafz: eǵhaz iob kefz felől», «Halgaffad hw̃ kerefztẽn az Iftennek igeiet», «A hw̃ kerefztẽnnek minden tifzteffege az ő tifzta lelki efmereti» (246—248. l. XLV. [kath. XLIV.] zs. 3., 8., 9., 10., 11., 14. v.). Ilyen még akár hány van. De nem vagyunk a puszta okoskodásra utalva; vannak mindennél világosabban szóló adataink. Tudvalevő dolog, hogy a Vulgata 10. zsoltárnak egybeköti a héber 10. és 11. zsoltárt, úgyszintén 113. zsoltárnak összevonja a héber 114. és 115. zsoltárt, de nyomban 114. és 115. zsoltárnak kétfelé választja a héber 116. zsoltárt, végül hasonlóképen 146. és 147. zsoltárnak ketté osztja a héber 147. zsoltárt, és hogy ennél fogva 10. zsoltára után a hébernél egy számmal hátrább marad, míg a 148. zsoltárnál a számok ismét összetalálkoznak. Minthogy a protestánsok a héber számozáshoz tértek vissza, az első tíz és az utolsó három számot kivéve a katholikus számozásnál mindig egy számmal előbbre vannak. A Batthyányi Codex írója protestáns voltát documentálva a protestáns számozást alkalmazza. Csakhogy öt helyen megfeledkezve a protestáns számozás szerint 31., 33., 43., 96. és 97. zsoltár fölé a katholikus 30., 32., 42., 95. és 96. számot teszi. Megjegyzendő, hogy ez öt helyen kivéve az utolsót, mindenik előtt hiányzik a közvetetlen megelőző zsoltár, úgyszintén kivéve a másodikat és negyediket, mindenik után hiányzik a közvetetlen következő zsoltár is. A codex írója tehát tudva katholikus zsoltárfordítást másolt, melyet a lehető legegyszerűbb módon úgy változtatott protestánssá, hogy a 10-en

fölül levő számokat mindig 1-gyel nagyobbra tette; de négyszer hézag után, hol az előbb leírt szám nem figyelmeztethette, és egyszer már elkövetett hiba után, mely félrevezette, vigyázatlanul pusztán lemásolta az eredetijében látott számot. Elkövetett még egy másik nevezetes hibát is. Gyanútlanul lemásolta a katholikus 113. zsoltárt (298—301. l.) és számát mechanikusan 1-gyel nagyobbra téve, oda írta föléje, hogy «Pſal. 114.» Nem vette észre, hogy itt a Vulgata nyomán két zsoltár van egyesítve, melyet neki mint protestánsnak el kellett volna választania és a 8. vers után 115. számmal jelölnie. Ez adat még az előbbieknél is hangosabban szól és így nem lehet többé kétség, hogy a Batthyányi Codex zsoltárfordítása katholikus eredetű. A mi a codexnek egy harmad részéről teljesen bizonyos, azt másik két harmadáról is szabad gyanítani, különösen mikor, mint már láttuk, igen fontos indiciumok vannak rá. Kivételt csak nagyon kevés darabra nézve vagyunk kénytelenek megengedni. Ilyenek az «Uy vilagoſſag ielenek» és «Sok ńaualſankban Atťankhoz kialczunk» kezdetű hymnusok (1—3. és 147—149. l.), melyek már mint Vékei és valami István művei voltak említve; továbbá egy csonka hymnus (385. l.), mely «OH idvȍſſéges áldozat» kezdettel teljesen, csak a «Meltatlanul ezzel ne elſȕnc» szavak kifelejtésével, az Öreg Graduál 244—247. lapján található és dogmatikus okokból nem lehet katholikus eredetű, ha ugyan megvoltak benne az Öreg Graduálbeli hymnus eme szavai: «Bizonyſágot valláſt errȍl téſzȕnk, ſzent teſtének jegyét ha eſzſzȕk, és ſzent vérének jegyét iſzſzuk, ſzent haláláról emlékezȕnk», és «Hitȕnkkel kel Chriſtus teſtét ennünk, mert menybe vitetett mi tȍlȕnk», melyekben igen világosan a református fölfogás nyilatkozik. Az «Vrnak vegh vaczoraiara» kezdetű hymnusról (386—387. l.) azt mondja Kálmán Farkas (id. h. 1002. l.): «Ezt már a *nagy Toldy sem nézhette pápistának*, mert ilyet Róma nem tűr!» De azt hiszem, hiába olvassa el akárki; nem fogja fölfedezni, mért ne tűrné ezt Róma. Általában úgy áll a dolog, hogy a Batthyányi Codex legtöbb darabjának protestáns volta mellett nem lehet egyebet említeni, mint hogy protestáns könyvben van. Hogy ez mint bizonyíték mennyit nyom, azt világosan mutatják az ugyan abban a protestáns könyvben levő kétségtelen katholikus eredetű zsoltárok. A hol tehát nincs különös ok a protestáns eredet mellett, ott el kell ismerni a katholikus eredetnek is a lehetőségét, valamint megfordítva azt is meg kell

engedni, hogy a mi nem specifikus katholikus, az viszont protestáns eredetű lehet. Minthogy a Batthyányi Codexben sok az olyan, a mire nézve sub iudice lis est, mind katholikus, mind protestáns, szorosabban véve református részről kiváló figyelemre méltó.

A reformátusoknak codexünk még más tekintetben is fölötte fontos, a mennyiben a Keserűi Dajka János és Geleji Katona István szerkesztette híres Öreg Graduálnak nem hogy másolata volna, mint Kálmán Farkas állította, hanem egyenesen egyik, még pedig legrégibb forrása. Tudvalevő dolog, hogy az Öreg Graduál az egyetlen nyomtatott graduál; előzői és követői mind csak írottak voltak; sőt eredetileg maga az Öreg Graduál sem volt nyomtatásra szánva, és jó ideig szintén csak írva volt használatban. Történetét megtudjuk Gelejinek a kiadást bevezető ajánló leveléből. Geleji ugyanis régtől fogva bánván a használatban levő graduálok sokféle fogyatkozásait, hibáit és eltéréseit, udvari papsága idejében folyton ostromolta «idvözült Prædeceſſorát, Keſerűi Dajka János Vramat, az Erdélyi Orthodoxa Eccleſiáknak akkori ditséretes Püſpökjöket», hogy a kivánatos teljesség, hibátlanság és egység elérése végett reformálja a graduált. Keserűi Dajka aztán Geleji Katona segitségét is kivánva, végre rászánta magát a nagy munkára. Minthogy a szerkesztés módjáról elmondottak a codex és az Öreg Graduál egymáshoz való viszonyának megvilágítására nagyon szükségesek, ide iktatom egész terjedelmükben. Keserűi Dajka, így szól Geleji, «meg indula bóldogul benne, ſ-az Hymnuſokot, igen ſzép Magyarſággal (mert jeles Magyar ember vala) egygyező végeződéſű rhythmuſokra, (mivel az ének ſzerzésben-is vólt módja) az Deák Exemplarok ſzerént, meg igazitá, az mellyek penig Deákul nem találtathattak, azokot az kereſztyéni hitnek és valláſnak rámájára ſzabá, és az notákhoz alkolmaztatott ékes verſekre formálá, mint az ki ólvaſſa, ſ-az elöttiekkel öſzve veti, könnyen meg iſmérheti a' keze ſzennyét rajtok. Ez annak az Iſten fęlö jámbornak ezen az Gradualon való derekaſſab munkája. Ez után iſmet az, hogy az iminnen amonnan Váróſokrol, még onnan küvöl Magyar orſzágból-is, bé kéregettetett Graduálokból az miénknek hijját ki potolta, és ki töltötte. Végezetre hogy az más fęl ſzáz Sóltárokot, (az mint látom az bóldog emlekezetű Carolyi Caſpar forditáſa ſzerént) mivel az elötti Graduálokban tsak egy néhány Sóltárok vóltak (azok-is nem literaliter, hanem tsak periphraſticé, az az, bövebbedkén való körül járó beſzéddel,

az mint az kiſſebbik Cantionaleban kell lenni) verſenként ſzaggatván az notával való énekléſre egéſzlen le irta, ſ-az Graduál irónak eleiben adta. Ez minden munkája annak az tudos fő embernek ezen az énekes kőnyvőn. — Az Lamentatiokot, avagy az Jeremias ſiralmit (mellyeket en nem tudom mi okon vőtték vólt fel az mi eleink, hogy az Nagy Héten énekellyék) az Paſsiot, avagy az mi meg váltó Urunk Jeſus Chriſtuſnak értűnk való kénſzenyvedéſinek hiſtoriáját, az ſzent Mathe ſzerént, egy Huſvéti űdnepre én corrigáltam vala meg, oſztán tsak abban maradának. Sok rut vétſęgeket hánytam belőlők ki, mind az iráſnak módjára, ſ-mind az materiára, avagy hiſtoriára nézve, mert Szent Mathe ſzerént vólt ugyan az tituluſsa az Paſsionak, de ſok vólt kőzzé elegyittetve az tőbb Euangeliſtákból-is, ugyhogy ſem egygyik ſem máſik ſzerént nem vólt igazán, hanem egéſzlen le kelletett irnom igéről igére az ſzent Matheból, ſ-ugy kellett ujjonnan meg kótáltatnom. Az Proſakot, Antiphonakot, Te Deumot, Litaniát, és tőbb kotás cæremoniákot-is nem bántotta, hanẽ tsak az előtti állapattyokban hagyta, maga bizony azokot-is meg ólvaſni igen ſzűkſęges lőtt vólna.» Így elkészülvén a munka, Keserűi Dajka és Geleji Katona egyszer mutatót vittek belőle Bethlen Gábor fejedelemhez, a ki «ólvaſgatván igen tetszék néki, és nagyon meg ditséré, ſ-igéré kegyelmeſen, hogy az le irattatáſa felől illendő gondviſeléſſel léſzen, mellyet meg-is tselekedett, mert az maga őregbik Cancelláriáján lévő jó kezű Deákkal, régál papyroſra, nagy őreg bőtűkkel le iratá, és igen ſzép aranyaſon bé kőtteté, tábláit az ſzegeleteken ezűſtel kazdagon meg boglároztatván, eleit, avagy az fel nyiló felét, meg kaptsoſztatván, az oldala kőzepire két felől az maga tzimerét ſzegeztetvén». E könyv azonban templomi használatra «képtęlen» nagyságánál és ennek megfelelő roppant súlyánál fogva, mely miatt «egy embernek nagy baj» volt «egy helyből más helyben emelni, ſ-nehéz-is penig, auagy ugyan lehetetlen-is jól ki nyitni», nagyon alkalmatlan volt. Azért Bethlen Gábor utódja I. Rákóczi György, hogy ezen a bajon is segítsen, de legfőképen, hogy még tökéletesbítve több egyháznak használhatóvá tegye, mindjárt fejedelemsége elején elhatározta a munka kinyomatását. A kiadás gondja már «az egygyes H betű»-től vagyis az 57. laptól kezdve, mivel Keserűi csakhamar meghalt, egészen Gelejire szállott. A testes munka nagy ívrét alakban mindössze 200 példányban jelent meg 1636-ban Gyula-Fehérvárt. Rákóczi a nyomtatott Öreg Graduált sajátkezű

aláírásával ellátva, ajándékba küldte a hazai nagyobb gyülekezeteknek. A ki figyelembe véve a szerkesztés módjának fentebb közölt leírását, összeveti a Batthyányi Codexet az Öreg Graduállal, azonnal észreveszi, hogy a mi fogyatkozást és hibát Geleji említ, az a Batthyányi Codexben világosan szemlélhető. Itt találjuk a gyarlón verselt, hiányosan rímelő s latin eredetijükhöz nem nagyon hű fordított hymnusokat; a «Deákul nem találtatható» nem egészen «az kerefztyéni hitnek és vallásnak rámájára szabott» vagyis a református tanításnak nem tökéletesen megfelelő énekeket; a nem teljes számú és nem «literaliter» híven, hanem «periphraſticé» fordított zsoltárokat; még a hibáztatott lamentatiókat és passiót is. A nyers anyag és a földolgozás egymáshoz való viszonyáról elég világos fogalmat adnak a fentebb említett hymnusok. A codex egynéhány darabját az Öreg Graduál mellőzte. Ezek a következők: «Oeruendezzen mar ez uilag» (55—57. l.), «*Ió*uel ſzent Lelek ur Iſten ſzal' be az mi ſziueinkbe*n*» (90—91. l.), «Vilagnac nemes teremtőie» (152—153. l.), «Attya mindenhato Iſtennek ſz: lelke» (158—159. l.), «Karaczon innepeben» (159. l.). A többi, természetesen Keserűi és Geleji változtatásaival, mind átment az Öreg Graduálba. Egynéhány darab ide úgy látszik csakis ebből a codexből kerülhetett. Ilyen mindjárt az első, «Uy vilagoſſag ielenek» kezdetű hymnus (Cod. 1—3. Ör. Gr. 1—2. l.), mely Kálmán Farkasnak már idézett állítása szerint «az 1636. előtt megjelent írott Graduálokban, sem pedig a XVII. és XVI. száz Cantionalékban (Gönczi, Bornemisza, Csáktornyai, Huszár stb.) sehol nem található». Ilyen továbbá az «Iduőz leǵ Chriſtus ez vilagnak ura» kezdetű hymnus (Cod. 73—76. Ör. Gr. 190—192. l.), a melynek ugyancsak Kálmán Farkas szerint «a XVI. században nyoma sincs még». Ilyen végre az «Ez eztendőt meg aldod», «Ez huſuet innepeben» és «Ez Pẅnkőſd innepében» kezdetű három invocatió (Cod. 159—160. Ör. Gr. 267 *b* l.), melyet Kálmán Farkas alaptalanúl Geleji Katona István eredeti szerzeményének állított. Mind ehhez járul még a Batthyányi Codex gyulafehérvári provenientiája. Bizonyára nem véletlen dolog, hogy e codex az Öreg Graduál szerkesztése, másolása, nyomtatása és kiadása helyén került elő. Külső és belső okok egyaránt erősítik, hogy a Batthyányi Codex azok közül a graduálok közül való, melyek alapján czímlapjának és Gelejinek vallomása szerint az Öreg Graduál készült. Hogy ennél legalább is háromnegyed századdal regibb és ez idő szerint

valamennyi graduál ősének tekintendő, az becsét csak még inkább emeli.

Mindent összefoglalva tehát az eredmény ez: A Batthyányi Codex ugyan alakja szerint nem katholikus hymnarium, mint régebben hitték, se nem katholikus karkönyv (chorale), mint Toldy Ferencz gondolta, hanem református rituális énekes könyv, közismeretes nevén graduál («az mint az notáknak gradufikért hiják», magyarázza Geleji), mint Kálmán Farkas állította; de tartalma szerint, minthogy csak igen csekély részben mutat nyilvánvaló protestáns szerzeményt és fordítást, hanem leginkább már készen talált katholikus szerzeményekből és fordításokból van szerkesztve, jóval igazabban mondható katholikusnak mint protestánsnak; korára nézve pedig nem Kálmán Farkas okoskodása szerint 1650, hanem Toldy Ferencz helyes itélete szerint 1541 utánról, a benne levő későbbi bejegyzés szerint pedig 1563 előttről, tehát középszámmal a XVI. század közepéről való, és így, minthogy minden protestáns bárminemű énekes könyv, mely 1563-nál előbbről való volna vagy lehetne, mint Gálszécsi István énekes könyve (Krakkó 1536.), Székely István istenes énekei (u. o. 1538.), melyeknek egyetlen példánya 1849-ben Enyed égésekor pusztult el, és Kálmáncsehi Márton rituális énekes könyve (XVI. száz.), vagy még vagy már csak hírből ismeretes, a Batthyányi Codex ez idő szerint nem csak a legrégibb református graduál, hanem egyáltalában a legrégibb magyar protestáns énekes könyv. Ime tehát Kálmán Farkas ellenében e codexen is betelt a szentírás szava (CXVII. zsoltár, 22. vers): «A kő, melyet megvetettek az épitők, szöglet fejévé lőn.»

Volf György.

Örömtelen idők.

(Walther von der Vogelweide.)

Már minek szó bája? Dalnak árja?
Nő szépsége? Kincs, javak minek?
Immár szerte víg öröm se járja.
Isten ellen nyiltan vétenek,
Hűség, jóság, illem és tisztesség
Hitelök' vesztették;
Kedvét — haj! — ez soknak szegi meg.

Wigand János.

A FRANCZIA KÖZÉPKORI IRODALOM.

I.

A középkori franczia emlékek kutatásában és tanulmányozásában ép oly érdeme van a külföldnek, mint magának a francziának. Az előbbire kiterjeszkedni nem vág feladatunkba. Nagy tömege messze túlszárnyalná csekély terünket; de nem is érdekelne mást, mint a romanistát, ki midőn a középkor nagyszámú franczia irodalmi termékeit tanulmányozza, kénytelen az egyes román nyelvjárások fonalán egy universalis irodalmi élet mozgalmaiba mélyedni, mely a franczia termékeken kivül kiterjed egyszersmind az északi olasz és spanyol irodalomra, sőt a normann hódítás óta Angliában messzebb északra.

A franczia irodalomtörténetnek tulajdonkép a benedictinusok vetették meg alapját a l'Histoire littéraire de la France-szal; e nagy művet egy akadémiai bizottság folytatja 68 év óta. A kiadott források alapján létesültek az egyes jelesebb középkori irodalomtörténeti művek, pl. az Ampère-é, vagy Paris Paulin művei, ki nem más mint az előttünk fekvő művek *) szerzőjének, Paris Gastonnak atyja. Paris Paulinnak, a Collège de France tanárának, a középkori franczia irodalomtörténeti tanulmányokban egyike jutott a legfontosabb szerepeknek. Mások több szöveget bocsátottak közre; mások jobban behatoltak bizonyos philologiai kérdésekbe; mások eszméiket a közönségre nézve hozzáférhetőbb alakban tudták közzé tenni. De tényleg senki sem ismerte jobban a középkor irodalmát gazdag változataiban, senki sem bizonyította azt be oly kiváló mértékben oly különféle, számos és fontos publicatio által, senki sem tett annyi fölfedezést és nyitott meg annyi új utat. Már mint ifjunak kitünt előszeretete a középkor, a romanticismus iránt. Ő ki a rheimsi székesegyház árnyékában nőtt fel, szembe állította azt az ókori építészet legszebb emlékeivel és már fiatalon oly ismereteket tanusított a régi franczia irodalom maradványaiban, melyekben vele kevesen osztoztak. Midőn megírta a franczia krónikások Villehar-

---

*) *La poésie du moyen age*, leçons et lectures par Gaston Paris, membre de l'Institut. Paris, 1885, Hachette.

La littérature française au moyen age (XI—XIV. siècle), par Gaston Paris, membre de l'Institut. Paris, 1888, Hachette.

douin, Joinville és Froissart-ról szóló tanulmányait, e nyilatkozatot tette: «A mit régi történeteinkről mondtam, még több joggal alkalmazhatom régi regényeinkre... Az idegenek méltányolni tudták azokat, de csaknem mind kivetkőztették formájukból. Talán sikerülni fog meggyőzni némely olvasómat, hogy a Kerek Asztal lovagjai, a szép Tristan, a szép Isonde, Lancelot és a Tó Hölgye, Nagy Károly udvarának tizenkét pairjének történetei mind eredeti francia termékek: némelyik, melyet a lantosok elhordtak magukkal az angol, olasz és spanyol várkastélyokba, megszülettété Boccaccio elbeszéléseit, Tirant le Blanc történetét, Bojardo költeményeit és Ariosto gyönyörű költeményét. De a francziák a helyett hogy e gazdag forrásból merítettek volna, inkább utánozták az idegeneket, kik maguk is másolták azokat.» Paris Paulin egy nevezetes irodalmi tette a Grimm Jakabbal való vitája, midőn Renart és Ysengrin (Reinecke Fuchs) kalandjait adta ki modern nyelven. Ismeretes a jeles német nyelvész elmélete, mely szerint ez elbeszélés egy állatépopéa, párhuzamosan az emberi epopéával. És abban tulajdonkép a germán fajok ősi geniusza nyilatkozik meg. Elismeri ugyan, hogy e költemény több episodjának legrégibb változatai franczia eredetüek, de egyszersmind meggyőződése, hogy azok nem egyebek, mint az ősnémet költészet viszhangjai és hogy a német és németalföldi utánzatok hívebben adják vissza az ősi énekek szellemét. E felfogást Francziaországban is elfogadták, habár megszorításokkal. E körülmény ujabb tanulmányokra indította Paris Paulint, melyeknek eredménye röviden a következő: a Renart különféle tagjainak alapját æsopi mesék képezik, melyeket papok vettek át a latin irodalomból, kik azokat *közönséges* vagyis franczia nyelvre fordították először és az ő eszméjük volt legelőször néhány mesének az összefoglalása, melyekben a farkas, daczára erejének, mindig a rászedett fél marad, mig a róka ravaszságánál fogva mindig diadalmaskodik. Ez elemekből fejlődtek az episodok. E mulatságos küzdelem hősei, mely küzdelemben az emberi élet tüneményeire ismerünk, oly egyéniséget öltöttek, melynek a generikus nevek már nem felelhettek meg. Tehát tulajdonneveket kaptak abból a körből, melyben a költők éltek; a XI. század óta a farkas neve Isengrim és a róka neve Renart lett. E neveknek Grimm szerint etymologiai jelentése volt, mely alkalmazásukban lelte magyarázatát az ős német költeményekben. Paris ellenben puszta tulajdonneveket látott azokban, természetesen német neve-

ket a többi régi franczia névhez hasonlóan; és e neveket véletlen vagy valamely ismeretlen ok adta minden etymologiai értelem nélkül. Paris szerint minden germán utánzás a franczia *után* keletkezett és az eredeti német részletek puszta inventiók. Grimm Jakab utolsó válasza e fejtegetésekre érzékeny és ingerült volt. Paris Paulin mégis győzött, mert a germanisták eltértek Grimm álláspontjától. Az «állatépopea» semmivé lett és senki sem védelmezi többé a Renart german eredetét.

Paris Paulin fia, Paris Gaston, atyja örökébe lépett, mind kutatásainak tárgyaira, mind a Collège de Franceban elfoglalt tanszékére nézve. Tanúlmányai (1866—1884) a fentczímzett két kötetben jelentek meg. Az egyik akademiai felolvasások sorozata, a másik rendszeres irodalomtörténet a XI—XIV. századokra terjedőleg.

A tudós fejtegetéseit a franczia nemzet és nyelv megalakulásával kezdi, mely utóbbi nem volt egyéb mint éjszaki Galliának vulgaris latin nyelve; a római hódítások latinizálása igen erős volt. A főbb gallusok római polgárok, sőt Cæsar alatt már senatorok is lettek. Az egész gall nép elsajátította a latin nyelvet, nem a grammatikusokét, hanem az élő familiaris nyelvet. Saját nyelvét elfelejtette és a francziában annak alig van nyoma. Négy század multával senkisem beszélte többé a gall nyelvet. Ily körülmények között bizonyos kelta vonások megmaradhattak a franczia jellemben, de az irodalomban nem észlelhetők, mondja Paris. De a tudós e nyilatkozatával alig érthetünk egyet, mert pl. a franczia esprit, melyre már Cæsar is kitér, bizonyos értelemben gall szellemi tulajdonságnak látszik. Különben hogy Gallia mily erősen volt romanizálva, annak bizonysága, hogy Gallia, Afrika előtt, utolsó menedékhelye volt a latin ékesszólásnak és költészetnek; itt találkozunk a gall panegyrikusokkal, Ausoniussal, Sidoniussal, Apollinarissal meg a nyelvtani-rhetorikai iskolákkal. A nép természetesen más latin nyelvet használt mint a hivatalos világ. Még akkor is, mikor a barbarok szétrombolták a római világot, a klasszikus latin nyelv maradt az irás, az állam és egyház nyelve. És ez nem is lehetett máskép, miután a vulgaris latin nyelvet hibásnak tekintették, a német nyelvet pedig a többség nem értette, a frank pedig irásban nem is használta. A franczia nyelv tehát nem egyéb mint a népies latin nyelvnek vagyis *román*-nak egyik dialektusa és a gallok fiai tizennyolcz század óta Tiber partjain formált nyelven beszélnek.

Erősebb nyomokat hagyott a frankok nyelve a franczia nyelv-

ben. A francziába nagy számmal olvadtak germán szók, nemcsak tárgynevek, hanem melléknevek, igék is.

Így a hadakozásra vonatkoznak a *guerre eschiele* század, *estour* roham, *herberge* táborozás, *maréchal, geude* gyalogság, *guigre* és *algier* lándzsa, *broigne* mellvért, *bannière, escremir* kardgyakorlás, *blesser*. Más eszmekörökből: *maller* törvény elé idézni, *faide* magánharcz, *garantir, saisir, gage, garçon robe, écharpe, bourg* (már a III. században), *bord, banc, fauteuil, gâteau, rôtir, bière, canif, danser, espringuer* (szintén tánczolni, franczia képzővel), *orgueil, dru* (barát), *morne, franc, hardi, riche, laid, svelte, choisir, haïr, epargner, effrayer, garder, fournir, gagner, garnir, lande, jardin, gazon, epervier, hanche, blanc, bleu, blond, brun, fauve, gris, guère, trop*. Nevezetes, hogy a franczia nyelvképzésbe behatoltak german képzők is mint: *ard* (vieillard), *aud* (sourdaud), *lenc* (chamberlenc).*)

A szerző hosszabban foglalkozik a középkori társadalom megalakulásával, a mit négy alkotó elemre visz vissza: 1. a homályban levő kelta alap, 2. a rómaiak assimilatiója, 3. a kereszténység fölvétele, 4. a germánok hatása. Ez a feudalis társadalom, mely négy osztályból áll: a kastélyokban tanyázó nemesek, kiket az egymásnak tartozó fokozatos védelem és szolgálat kapcsol össze; a városokban lakó polgárok, kiket bizonyos jogok védelmeznek az urak ellen és többé kevésbbé önmagukat kormányozzák; a jobbágyok kik uraik földjeit mivelik; végre a klerikusok, a kikhez még mindazok is soroztatnak, kik a szabad művészeteket gyakorolják, a mesterek, jegyzők, ügyvédek, cancellariákban alkalmazottak, irnokok, másolók, orvosok stb. A klerikusok, szemben a három előbbi osztálylyal, egy külön világot képeznek, melynek saját nyelve van, nagy részben nőtlen állapotban van, minden osztályból kiegészíti magát, de az adoptáltakat teljesen átalakítja. A nemesek és polgárok közt a tanultság ritka; olvasni és latinul tudni majdnem egy és ugyanaz, és mindkettő a papság birtokában van. Mindazonáltal a kivételek nem hiányoznak a felsőbb körökben, hol a nők némelykor a papok tudásával birnak. De az olvasás annyira nincs gyakorlatban, hogy a közönséges nyelv irodalmi műveit vagy éneklik

*) E példák okvetlen számba veendők a mi dühösebb orthologusaink által még akkor is, ha azt az ellenvetést tennék, hogy a franczia és germán közös eredetű nyelvek, a mi azonban nem terjedhet ki még a képzőkre is.

vagy hangosan felolvassák az olvasni nem tudók előtt. A társadalmi szervezet különben folyton ugyanaz marad. Senkinek sem jut eszébe, hogy azon változtatni lehetne. Ez állapot hátrányos volt az irodalomra, mert megfosztotta azt más korok irodalmának érdekes voltától és mélységétől, mert nem nyilatkozhatott meg benne az ember tépelődése rendeltetése fölött, a fájdalmas kutatása a nagy erkölcsi problemáknak, a kétség a boldogság és erény alapjai fölött, az összeütközések az egyéni törekvés és a társadalmi rend között. A középkori társadalmat és irodalmat nem díszíti a görög szellem műveinek összhangzatossága. Korlátolt, conventionalis élete van. A szépség érzése majdnem egészen hiányzik a lelkekből. A középkori franczia irodalom eredetisége egyfelől a naiv és gyakran erőteljes kifejezésben és a feudalis társadalom heves szenvedélyeiben nyilvánul; másfelől érdekes benne a két nem közötti uj viszonyok rajza, a mint azok a kereszténység hatása alatt megalakultak, és az udvariság (courtoisie), mely a nőket magasabb, de inkább látszatos mint valódi piedestalra helyezte; figyelemre méltó továbbá némely polgári körökből eredett mű, a melyekben már erőteljes vonásokban fölismerhető a franczia szellem több jellemvonása: a józan észjárás, a szellem, a malicia, a finom bonhomia, a könnyed báj és az élénk találó kifejezés. Általában ez irodalom érdekessége abban áll, hogy minden történelmi okmánynál világosabban mutatja be a középkor erkölcseit és érzelmeit és hogy abban a franczia nemzet a szomszéd nemzetekkel szemben a kezdeményezést képviseli intellectualis, irodalmi és társadalmi tekintetben egyaránt.

A mi a franczia tartományok részvételét illeti az irodalmi tevékenységben, egyenlő része nincs mindegyiknek. Az első kizárólagosan epikus korszak keletkezési szintere éjszakkelet és Isle de France; a finomultabb költészet, mely leginkább a Kerek Asztal regényeiben jut kifejezésre, Champagneban és Picardiában virágzik; ugyane vidéken művelték a magasabb körök és később a polgári rend a lyrai költészetet. Normándia és környéke a Plantagenetek óta kiválóan a történeti és didaktikai irodalmat művelte. E normandiai irodalomtól nem lehet elválasztani az angol-normann irodalmat, mely két évszázadon át élt Anglia franczia társadalmában a normann hódítás óta. A nyugati tartományok részvétele gyönge volt, de nem egy figyelemre méltó terméket hoztak létre különösen nyelvészeti tekintetben. Burgundia a megmaradt emlékekben alig van képviselve. A kelet és éjszakkelet nagy tevékenységet fejtett ki

vallásos művek fordításában kezdve a XII. évszázadtól. Orleans vidékéről való a XIII. században az a két költő, kikben a kor jellege leginkább nyilvánul; ezek de Lorris Vilmos és de Meung János. Ugyane században Champagne szolgáltatta a legjelentékenyebb történetírókat, főleg emlékiratok szerzőit, míg Flandria az általános történetek szerkesztésében működött közre. A színjáték a picardiai nagy községekben virágzott. Végre a nemzeti irodalom valamennyi ága többé-kevésbbé képviselve volt Isle de Franceban és a XIII. századtól kezdve az irodalom központja Páris lett, a hol a latin tanulmányok már virágzottak. Itt fordították a szentírást, itt szerkesztették a királyi krónikákat, Andéli és Rutebeuf az itteni egyetemi viták alapján formálták a franczia költészetet, de Meung János itt írta a Rózsaregény második részét és ide siettek minden irányból a tehetségek, hogy érvényesülhessenek. V. Károly uralkodásával darab időre az udvar lett minden komolyabb irodalmi mozgalom központja.

Szerző a bevezetés után áttérvén az elbeszélő költészetre, kifejti, mily szerepük volt a jongleuröknek (joculatores) a franczia hősköltészet megalakításában: ők colportálták az énekeket helyről helyre, közölték egymással, és ujabb inventiók által kiegészítették. Ily módon a XI. század első feléig óriási epikai anyag halmozódott össze. A kéziratok kora 1150—1470. E kéziratokba foglalt óriási verstömeg semmi ahoz a mi létezett. A mi fenmaradt, annak csak egy kis része van kiadva, de a kiadatlan anyag nem is értékes.

Mialatt a déli vidékek troubadourjai különösen a lyrában tünnek ki, az éjszak trouvèrejei csupán az epikát művelik. Műveik általános elnevezése «chansons de gestes» (gesta). A keresztes hadak vallásos lelkesedése különösen Nagy Károlyt dicsőítette mint a hitetlen saracenek ostorozóját. A Károly-mondakör legrégibb és legnevezetesebb költeménye tudvalevőleg a *Roland-dal,* melynek fenmaradt redactiója Turoldtól ered a XI. századból. Assonanszokkal van írva. Egy assonansz annyiszor ismétlődik, a míg csak a költő ki nem fogyott belőlök és újat kénytelen kezdeni. A redactiók különben különfélék. A Turoldén kívül még a következők teszik bonyolulttá az eredetre vonatkozó vitapontokat: egy velenczei kézirat olaszosított nyelven, egy rímes kézirat a XII. századból, egy norvég fordítás prózában a XIII. századból, Konrád német verses fordítása 1133-ból, egy németalföldi fordítás a XIII. századból és

végül különféle olasz versiók a rímes redactio részleteivel.. Mindezek, úgy látszik, egy közös kéziratból erednek.

A Rolanddalban az emberi igazság és a részletek különfélesége állandóan alá vannak rendelve az általános eszmének, a keresztények harczának a saracenek ellen Francziaország vezérlete alatt. Inkább typusok mint jellemek szerepelnek benne. A műben határozottan *franczia* művészet nyilvánúl, mely emlékeztet a klasszikus franczia tragédiák conceptiójára. A cselekvés nincs elbeszélve, hanem szemeink előtt megy végbe. A költemény a tableauk egy sorozatából áll; az igék csaknem mindig jelen időben vannak használva. Valamint minden régibb chanson de geste, úgy a Rolanddal is elüt a homéri költeményektől. Fejlődésében szakadozott. Nincs meg benne a Nibelungen-dal egyenletes és lassú szárnyalása sem Tulajdonkép egymást érő kitörésekből áll, melyek rövid lélekzetűek és hirtelen újra kezdődnek. Lehetetlen benne megkülönböztetni a régiebb részleteket az újabbaktól; mindazonáltal a törzs, a roncevauxi csata elbeszélése, úgy tekinthető, mint egy korábbi költemény, mely régibb mindannál, a mi megelőzi és követi. Stílje egyszerű, határozott, hatásos, nagyság és érzés nem hiányzanak belőle, de nélkülözi a fényt, a valódi költészetet. Színtelen, egyhangú, kissé szomorú és képekben szegény. Találkozunk ugyan benne kész formulákkal, melyek a régebbi epopeákból erednek és a melyek megkönnyítik a költő eszméinek kifejezését, de ez többnyire közönséges és nélkülözi a festésben a látott dolgok által előidézett személyes emotiót. A régebbi költészetből veszi eredetét bizonynyal egy procedura, melyet a szerző néha szerencsével alkalmaz és a melyet a későbbi redactiókban is megtalálunk: ez ugyanegy elbeszélésnek, tableaunak vagy ugyanazon szavaknak ismétlése. Igy pl. Olivier háromszor szólítja fel Rolandot, hogy szólaltassa meg kürtjét és a haldokló Roland háromszor akarja kardját eltörni.

A Rolanddal még számtalan kérdést vet föl, melyeket a bírálat valószínüleg sohasem fog végkép eldönteni. A kéziratok alapjáúl szolgált legrégibb redactio helye és datuma még nincs végkép megállapítva. Úgy látszik, hogy Bretagneban jött létre, Anjouban átdolgozáson ment keresztül és szerzője I. Fülöp alatt nemzetibb és királyibb felfogásban fejezte be.

A középkor nagyszámú franczia epikai költeménye közt a legrövidebb és legfurcsább *Nagy Károly zarándoklása.* Eredeti verses formájában elveszett és két XIV. századbeli prózai kézirat-

ban maradt fenn. Tartalma következő: Nagy Károly egy nap a Saint Denis apátságban van környezetével és e kérdést intézi a királynőhez: van e még az ég alatt ember, kihez oly jól illik a korona és kard? Midőn neje erre Hugot, a konstantinápolyi császárt nevezi meg, a király felszólítja báróit, hogy kövessék őt jeruzsálemi zarándokútra és Konstantinápolyba. El is indul tizenkét pairjével és 80,000 emberrel. Jeruzsálemben a patriarcha értékes ereklyékkel ajándékozza meg; ezek a töviskorona, a keresztszögek egyike, a szent szűz inge stb. Innen Konstantinápolyba érkezik, hol Hugo király nagy pompával fogadja és a lakoma után Károlyt és pairjeit egy közös hálószobába vezeti. Az ittas francziák lefeküsznek, Károly pedig felszólítja őket, hogy alvás előtt rendezzenek *gab*-játékot. *Gaber* annyit jelentett, mint egymást a hóbortos nagyzásokban felülmúlni. A pairek hozzá fognak a játékhoz. Szerencsétlenségre a görög király egy kémje elrejtőzik és kihallgatja a gabokat, és komolyan veszi a francziák hallatlan dicsekvéseit. «Hozzák elém, szól Károly, Hugo király legderekabb lovagját kettős fegyverzetben és erős lovon, olyat vágok kardommal rá, hogy ketté hasítom lovastul és kardom még egy lábnyira a földbe hatol.» — Roland így beszél: Adja ide Hugo király kürtjét és én kimegyek a városból és akkorát fúvok belé, hogy minden kapu kifordul sarkából és ha a király megjelen, úgy megforgatom, hogy elveszti köpenyét és szakálla elég... Dániai Oger: Látjátok ezt az oszlopot, mely az egész palotát tartja? Holnap reggel úgy megrázom, hogy a palota összedűl. Jaj azoknak, kik jókor el nem menekülnek! — Aimer: van egy csodás kalapom, mely láthatatlanná tesz, fölteszem a fejemre és holnap az ebédnél megeszem a király halát, megiszom borát, és fejét az asztalhoz koppintom. — A királyleányba szerelmes Olivier gabját nem idézhetjük. Hugo király, ki a gabokról értesült, másnap a templomba menetelnél felszólítja Nagy Károlyt és grófjait, hogy teljesítsék fenyegetéseiket, különben életüket vesztik. Károly visszavonul kíséretével egy kápolnába, kiteszi a kapott ereklyéket és imádkozik, mire egy angyal megjelen és megigéri, hogy a francziák minden kísérlete teljesedni fog. Megvigasztalódva mennek Hugo elé, ki először is Oliviert választja. Megdöbbenve értesül másnapra, hogy Olivier gabját végrehajtotta. Következik d'Orange Vilmos, ki azzal dicsekedett, hogy egy óriási golyóval negyven lábnyi falat kitör a palota falából. Végrehajtja. Brusbant Bernát kivezet ágyából egy nagy folyót és elárasztja a várost; Hugo

a legmagasabb toronyba megy és kéri Károly császárt, mentse meg, akkor minden kincsét neki adja. Károly imádkozik és az áradat visszamegy ágyába. Hugo leszáll a toronyból, meghajtja magát Károly előtt és hűbéresévé akar lenni. De Károly nem fogadja el, hanem felszólítja, hogy tartsanak díszmenetet fejükön koronáikkal. E díszmeneten Károly egy lábbal és négy hüvelykkel nagyobb Hugonál. Búcsut véve Nagy Károly hazatér Saint Denisbe és leteszi az oltárra az ereklyéket. A királyné lába elé borúl, Károly pedig megbocsát neki.

Ez epikus költemény egyes részei igen különbözők. Alig képzelhető valami fenségesebb, mint a mikor Károly 12 pairjével helyet foglal a templomban Jézus és a 12 apostol helyén. Másutt pedig a császár méltatlan helyzetekben van rajzolva, a mint pl. leiszsza magát. Paris Gaston a következő eredményekre jut: A Nagy Károly zarándoklatának nincs történeti hagyományos alapja. Az egy költőnek fictiója. A költemény, mely a XI. század műve, szellemére nézve közel áll a *Jean de Paris* czímű kedves regényhez, melytől négy század választja el. A költemény egyszersmind úgy tekinthető, mint *a párisi szellem* legrégibb terméke. Költője bizonynyal Isle de Franceból és Párisból való volt, mely akkor már gazdag polgársággal dicsekedhetett. Valószínű, hogy a Roland-dal a párisi előkelő világban, a királyság egyenes hatása alatt öltötte fenmaradt alakját. E lovagi költészettel szemben Károly zarándoklása a polgári költészetet képviseli.

Az ókor utánzatai. A középkor, mely sohasem ejtette el végkép a görög-latin klasszikusokat, utánozta ezeket, csakhogy inkább a hanyatlás íróit vette mintaképül. Művelői természetesen papok voltak. Így keletkezett a Chanson d'Alixandre 1200 után. E költemény 12 tagú versekben van írva és innen vette eredetét az alexandrinus verssor. Alapjául Kallisthenes II. századbeli regénye szolgált, melyet görögből latinra fordított Valerius. Így keletkezett belőle az első dauphinéi versio Basançoni Alberiktól. Nagy Sándor teljes feudalis környezetben jelen meg itt, mint valamely franczia király bárói és lovagjai közepette. Lambert le Tort és de Bernai bibővítették. A többi között 1160 körül *Trojá*ról keletkezett egy regény egy tourainei költőtől, Sainte-More Benedektől, ki azt Eleonora angol királynőnek ajánlotta. 30,000 versből állott és több részeiben jelentékeny tehetséget árult el. Forrását azonban nem Homerosz, hanem két görög regény képezi a hanyatlás korából.

Önálló részleteket is költött hozzá, pl: Briseida és Troilus szerelmét és Diomedest; az egyik tárgyul szolgált Shakespearenek, a másik Boccacciónak. E regény igen népszerű volt. Lefordították németre, latinra is. Ugyan e költő Eneasról is írt egy regényt Virgil műve után, szintén a középkor bélyegét ütve rá. Veldeke Henrik lefordította német nyelvre és az udvari (courtoise) költészetet inaugurálta vele a németeknél. Ovid a középkori iskolák egyik kedvencz költője volt. Metamorfozisait átdolgozta Le Gouais 70000 versben; érdekes benne látni a XII. század elbeszélőjét, a mint küzd a latin költő választékos rhetorikájával. Ugyane század hozta létre Pyramus és Thisbe egy gyönyörű utánzását és Narciss kalandját gyökeres átalakitásban.

Görög és byzanczi regények. E művek is latin forditásban kerültek nyugatra és megragadták a szellemeket bizarrságuk és az által, hogy a szerelem nagy szerepet játszott bennök; közvetítőül déli Olaszország szolgált, mely részben még mindig görög volt. Ide tartoznak Jourdain de Blaie népszerű regénye Apolloniusról, mely tárgyul szolgált Periklesben Shakespearenek; *A hét bölcs története;* Heliodor elbeszélése. Byzanczi regényekből, melyek azóta már elvesztek, vétettek *Eracle* Arrasi Gautiertől; *Floire és Blanchefleur,* melyet Boccaccio is felhasznált; *Aucassin és Nicolette* bájos története; *Florimont; Athis és Porphirias* (Boccaccio is felhasználta); *le comte de Poitiers* és le *Roman de la Violette,* melyeknek tárgyai megvannak Boccaccionál és Shakespearenél (Cymbeline); *Manekine,* melyet a XIII. században Beaumanoir szerkesztett: egy király saját leányába szeret és kényszeríti, hogy ez magát megcsonkítsa és elmeneküljön; miután neje lett egy királynak, újabb megpróbáltatásokon megy át, végül diadalmaskodik és épségét is visszanyeri; az eredeti byzanczi már nem létezik. A *Partenopeus de Blois*nak tárgya hasonló Psyche történetéhez, színezete görög. Még több ily regényt sorolhatnánk elő, ha terünk engedné. Mind e művek ugyanabban a stílben vannak tartva; az alak nyolcztagú sor páros rímmel. Tárgyuk rendesen szerelem, mely az akadályokon végül győzedelmeskedik; beléjük vegyül számtalan tengeri és szárazföldi kaland, elbűvölés, jóslat, átalakulás stb.

A breton regények. Főleg *Artus király* és a Szent Graal mondaszerű hagyományaival foglalkoznak. Az Artusmondát Walesből menekülő brittek vitték Bretagneba és itt összekötötték egy apokryph elbeszéléssel arimatheai Józsefről. E szerint ő felfogta az

üdvözítő vérét egy gyémánttálban (Graal a keltában tál) és Bretagneba hozta, a hol a kereszténységet hirdette. Artus (Artur) kit a történet úgy ismer, mint a kelta nemzetiség védelmezőjét az angolszász hódítók ellen, a walesi bardok dalaiban a VI. században még mindig a nemzeti hős. Csak később válik a franczia és német költők műveiben a keresztény hősök eszményképévé. Az ő paladinejai képezik a kerek asztal lovagjait. És a szent Graal képezi a maga csodatevő erejével kalandjaik titokteljes központját. E cyclus leghiresebb regénye *Parcival,* melyet Chrétien de Troyes kezdett meg, Gautier de Denet és Manessier végzett be 1210 körül. A *Tristan*-monda is az előbbitől származik. Tudvalevőleg e költeményeket eschenbachi Wolfram és strassburgi Gottfried ültették át a német irodalomba.

Az Artus-mondakör egy tagját *Lancelot du Lac* képezi. Különféle kalandjai és a szép Iblissel való házassága tárgyát képezte egy angol-normann költeménynek, melynek csak egy német versiója maradt fenn Zatzikoventől. Egy episodját Chrétien is feldolgozta és ő gondolta ki Lancelot és Ginevra vétkes viszonyát. Ide tartozik Gaufrei de Monmouth prózában írt műve, mely Lancelotot születésétől haláláig követi.

A kelta költészetet breton énekesek plántálták be a román világba. E kelta zenészek gyakran vannak említve, a mint az angol és franczia udvarokban megjelennek. Közönséges hangszerük a *rote,* egy kis hárfa. Ennek kisérete mellett adták elő regényes kalandjaikat, melyeket lai-knek neveztek el. E jelesebb elbeszélések csakhamar átmentek a franczia nyelvbe. Mintegy husz ily nyolcztagú verssorban componált lai ismeretes, melyeknek nagyobb része egy nőtől ered. *Mária,* ki Francziaországban született s az angol udvarhoz került, megtanulta a breton vagy az angol nyelvet (mely ez elbeszéléseket már bírta) és II. Henrik király uralma alatt egyszerű kedves versekbe foglalta ez elbeszéléseket. Tárgyaik kalandok és szerelmek, közbevegyülnek tündérek, csodák, átalakulások. Gyakran van szó bennük a halhatatlanság országáról, Avalon ama szigetéről, a hová a tündérek bevezetik a hősöket, Arturról, kinek udvara némelykor az elbeszélés színhelyét képezi és Tristanról... Ez elbeszélések maradványai egy régi mythologiának. A kelta személyek lovagokká vannak átalakítva. A költemények hangja gyöngéd és mélabús. Mária legszebb elbeszélései: *Lanval* (egy lovag, kit egy tündér megszeret és elragad); *Ywenec* (a kék madár törté-

nete); *Frêne* (Griseldis); *Tidorel* (egy királynő és egy titokszerű lovag szerelme); *Eliduc* (egy lovag kettős szerelme, az egyik hölgy föltámad, a másik lemond); *Guingamor* (egy lovag időtöltése a tündérek országában, hol 300 esztendő mint három nap mulik el) stb.

Mindezek és más hasontartalmú művek (Merlin, Palamède stb.), melyek egy óriási gyűjteményt képeznek, 1250 körül fejeztettek be. 1270 körül egy olasz, pisai Rusticciano ezt kivonatolta egy kéziratból, mely III. Eduard angol királyé volt. Ennek a compilatiónak nagy sikere volt és latinra fordítva, több költeménynek szolgált alapúl. *Lancelot*ot lefordították a XIII. században németalföldi, később német nyelvre. Másokat lefordítottak olaszra, spanyolra, portugallra, angolra. — A franczia *Perceforest* és a spanyol *Amadis* nem egyebek, mint ama nagy regények utánzatai prózában. Az eredetieket általánosan bámulták Európában: Dante, a ki többször említést tesz róluk, úgy tekinti azokat, mint az elbeszélő próza főbb rangú műveit, és *Brunetto Latini* az ő Rhetorikájába átvette a Tristanból egy nő rajzát mint a leírás mintaképét. A szerző így jellemzi e műveket: e regények conceptio és stíl tekintetében mesterkéltebbek és modorosabbak, hogy sem nekünk tetszhetnének, de tagadhatlanul szép darabok is vannak köztük (különösen Tristan) és prózai nyelvük már biztosságot mutat és művészi hatásokra törekszik. Legfőbb érdemük az, hogy belőlük legjobban meg lehet ismerni az akkori előkelő társadalom socialis, erkölcsi és költői eszményképét. A középkori lovagi szellem e regényekben tükröződik leginkább úgy, a hogy az ember azt fiatalabb korában képzeli.

Kalandos regények. Így nevezik a középkori irók néha a byzanczi és kelta regényeket. A szerző azonban olyanokat sorol ez osztályba, melyek vagy már a modern regény előfutárjainak tekinthetők; vagy olyanokat, melyek nemzeti hagyományokból keletkeztek vagy a melyek keleti eredetüek. E regények száma mintegy hatvanra rúg. Elősorolásukkal maga a szerző sem képes megbirkózni. Legnevezetesebbek: a *Châtelaine de Couci*, mely elveszett, de Würzburgi Konrád utánzatában megvan; *Artois gróf* (feldolgozta Boccaccio és Shakespeare: Ha vége jó, minden jó); *Jean de Dammartin et Blonde d'Oxford* Beaumanoir Fülöptől; *la Châtelaine de Vergi* (a XIII. század e kis bájos és megható költeménye külön említést érdemel: szerelmi kalandot beszél el a nagy világ-

ból, tragikus kifejlődéssel minden hagyományos és csodaszerű elem nélkül; ez már majdnem a modern regény leszámítva a végén némi túlzást, az elemzés finomsága és az érzelmek gyöngédsége is feltűnő.); *Ördög Róbert* (fantastikus és vallásos elbeszélés, tulajdonkép nem ered sem Normandiából, sem a történetből); *Oroszlánszívű Richard* (tele van mesékkel, már csak angolban létezik); *Pontieu grófné* (prózában a XIII. századból, különös és drámai jellegű kaland, a keresztes hadak cyclusához tartozó), *Eustache a Barát* (hőse vakmerő lovag, rabló és varázsló, ki a kétségbeesésig viszi a flandriai grófot és az angol királyt; Eustache személye valódi és a cselekedetek egy része történeti alappal bír); *Foulke Fitz Warin* (angol-normann prózában, analog az előbbivel; a Robin Hood cyclus is ide tartozik); *Trubert* (szerzője Drouin, XIII. század, komikus kalandok, melyekben a hős, ki látszólag anyámasszony, az egész világot rászedi, keleti eredetű és különféle irodalmakban meg van) stb.

A *Fableau-k.* Ez elbeszélések hősei rendesen polgárok, parasztok és alsóbb rendű papok. A jongleurok rendesen ebéd, gyűlés, ünnepélyek alkalmával adták elő, kezdetben csak prózában. Verses formát a XII. század óta kezdtek ölteni. *Fablel*eknek nezték, többes számban fabliaus, helyesebben fableaux. Legnagyobb részük indiai eredetű. Kettős úton jutottak Európába; Syriából és Perzsiából Byzanczon át, másfelől az arabok importálták Spanyolország meghódítása által zsidók közvetítésével. Spanyolországban az átültetés főleg irodalmi volt. Péter Alfonz, egy megkeresztelkedett zsidó a XII. század végén, kiadott egy gyűjteményt arab (indiai) elbeszélésekből (Disciplina clericalis), melyből két verses fordítás létezik francziául. Keleten a keresztesek szóbelileg gyűjtöttek sokat. Az ascetikus irányú budhista elbeszélésekre könnyen ráütötték a keresztény bélyeget; más elbeszélések a moralitas czélzatának köpenye alatt csiklandós kalandokat tárgyaltak. Némely fableauk inventión alapulnak. A költők néha más és más nevet is adtak a fableauknak (une trufe, une bourde, une risée, un gab). Némely ily mű a hihetetlenségig obscœn és cynikus. Némelyik bizonyos osztályokat gúnyol, különösen a parasztokat, polgárokat és papokat. Nem nők számára irattak és a jongleurök mindig a hölgyek távollétében adták azokat elő.

A fabliau mintegy másfél századon át virágzott és egy részük átszivárgott az olasz és angol irodalomba is. Kevés szerző ismere-

tes. Ilyenek: *Huon le Roi,* kinek szép elbeszélése Phédrus meséjén alapszik: a szegény és becsületes szerelem legyőzi a gazdagot, mely vele versenyre kel; *Bodel*től *Brunain la vache au prêtre* (satyra a plébánosok ellen), *A fösvény és az irigy* (ajándékot igérnek a másodiknak ama feltétel alatt, hogy az elsőnek kétannyija legyen: erre az irigy egyik szemére megvakíttatja magát); a *Bolond kivánság* (obscœnitas); *Gombert és a két pap* (ugyanazon tárgy mint La Fontaine Bölcsője); *Le Long*tól *az Özvegy és az ifju, ki a jót fölcseréli a roszszal,* azaz megnősül, élénk és finom satira, különös és nehéz, de nagyon egyéni stílben; *Baisien*től a *Vessie au prêtre,* csiny, melylyel egy pap megtréfálja a kolduló barátok birvágyát; *Andeli*tól *Aristoteles,* melyben a szerelem hatalma diadalmaskodik a legnagyobb bölcs fölött is; *Rutebeuf*tól *l'âme du vilain* vastag guny a parasztok ellen; *A szamár végrendelete,* eredete keleti, érdekesen gúnyolja az egyházi rend kapzsiságát és mások.

A névtelen fableauk közt a legnevezetesebbek: *Richeut,* nagyon realistikus rajza a XII. századi courtisane-oknak; *Az abbevillei mészáros,* jóízű rászedése egy kapzsi papnak; *A hosszú éjszaka,* megvan az Ezeregyéjben; *Az orleansi polgárasszony,* az asszonyi ravaszságról, megvan Boccaccionál; *Constant du Hamel,* sajátságos, mert itt egy paraszt győzedelmeskedik egy lovag, egy pap és egy polgár bűnei fölött; stb.

A vallást érintő fabliauk rendkívül érdekesek, mert ezekből érthetjük meg leginkább, miként fogták azt fel az akkoriak. Ilyenek: *A paradicsom udvara,* különös elbeszélés, melyben az isten, szűz Mária és a szentek tánczra kelnek; *A paradicsomot meghódító paraszt,* a ki kemény igazságokat mond a szenteknek, a miért ezek a menyországból ki akarják zárni; *Szent Péter és a jongleur:* egy jongleurt ki halála után a pokolba jutott, az ördög megbíz a lelkek őrzésével míg ő maga távol van, de koczkajátékkal szent Péter ellenében elveszti valamennyit; ez idő óta az ördög nem fogad be a pokolba több jongleurt. Természetesen e fableaukat nem szabad összetéveszteni a valódilag vallásos fableaukkal.

Történelem. A latinul nem tudó laikusok számára hosszú időn át nem létezett történelem; az alatt a chanson de geste-k pótolták. A franczia történetírás tulajdonkép *versekben* indult meg és a keresztes had szolgáltatott rá alkalmat. Már Bouillon Gotfried kíséretében volt egy költő, *Richard a Zarándok,* ki arról nevezetes, hogy jó pénzért bárkit megemlitett művében, mely az első keresz-

tes hadjáratot magasztalta. E mű nem létezik, valamint egy másik sem, mely a második hadjáratról keletkezett. A legrégibb fenmaradt franczia történet a harmadik hadjáratról szól, írta egy *Ambrus* nevű jongleur 12,000 nyolcztagú verssorban. Kisérője volt Oroszlánszívű Richardnak; műve a történetírás szempontjából igen becses. A negyedik hadjárat hozta létre a középkor historiai főművét, *Konstantinápoly elfoglalását Villehardouin*tól, ki 1160-ban született Villehardouinban és Byzancz elfoglalása után a thrakiai Messinopolis ura lőn. Sorrendben és világosan beszéli el az eseményeket 1198-tól 1207-ig.

Itt hirtelen félbeszakítja művét. Valószínűleg dictálta művét. Hangja őszinte, de iránya apologetikus, mert osztozkodik az osztozkodó «főbb emberek» nézeteiben. Szerencsére fenmaradt e hadjáratról egy más prózában írt mű is, melyet egy egyszerű picardiai lovag, *de Clari Robert* szerkesztett. Ő is részt vett e vállalatban, de élesen itéli meg a «főbb emberek» magaviseletét és «a szegény lovagok» nézeteit képviseli. Művét kétségtelenül Francziaországban írta 1210-ben. Stílje gyöngébb mint vetélytársáé.

A középkori történetírás második hatalmas műve *Joinville*-é, ki IX. Lajost kisérte a hatodik hadjáratban (1248—1254). Művének vége erőtlen. Az eleven rajzot csak a hadjárat leirása tükrözi, a miből következik, hogy művét darabonkint, hosszú idő alatt szerkesztette. Joinville kitünő typusa a XIII. századbeli lovagnak: vitéz, hű, vallásos, ragaszkodik királyához, de védi ellenében feudalis jogait, protectora hűbéreseinek és híven őrzi a hagyományokat (egy olasz, a ki látogatást tett a franczia udvarnál, látta őt a mint a lovagiasság és szokások kérdéseiben biráskodott); más felől értelmisége mindig a részletekben akad meg és nem képes az általános okokat fölfogni. A rossz hadi operatiókat nem képes birálni; helyesli a király türelmetlenségét; elbeszélésében gyermekességekbe esik; egy szóval szíve és szelleme egy gyermeké. Stílje nem erőteljes és solid mint Villehardouiné.

Tyrusi Vilmos († 1184) és Marco Polo ázsiai utazása szintén a középkor legérdekesebb művei közt foglalnak helyet. A normandiai herczegek, Anglia meghódításával, lendületet adtak a történetírásnak is. Így jött létre elsőben *Gaimar* műve, *Az angolok története* versekben, melyet Fiz-Gislebert Konstantia számára írt 1147—1151-ben. Rőt Vilmos haláláig megy. A normann történetírók közt a legfőbb *Wace*, ki 1184-ben halt meg Angliában. *Le*

Brut d'Angleterre czímű művében elbeszéli egy mesés angol király, Brutusnak történetét. Második műve, a *Roman de Rou et des ducs de Normandie*, ennek folytatását képezi Az előbbiben megvan Lear király története; az utóbbiban a hastingsi csata leírása. Wace latinból dolgozik, de művét tarkítja népies elbeszélésekkel és a hagyományból eredő tényekkel. Verseinek nyelve kitünő; stílje világos, tömör, egyszerű, bár elég egyhangú.

Az angol normannok verses történetirásának legnevezetesebb műve *Guillaume le Maréchal élete*, ki III. Henrik kiskorusága alatt Anglia régense volt. Halála után (1219) szerkesztette egy költő, ki tehetségre nézve jóval fölötte áll legtöbb versenytársának. Stílje behizelgő, könnyed, alkalmilag rendkivül erőteljes és lelkes; akár jellemeket fest, akár beszélgetéseket ad, akár mulatságos adomákat beszél el, hangja mindig a tárgyhoz illeszkedik és mindig a valóban jellemző részleteket emeli ki; költeménye, melynek még csak csekély része van kiadva, egyike a legfontosabb okmányoknak a XII. és XIII. század történetére, erkölcseire, szokására, társadalmi életére, gondolkozásmódjára. A tizenharmadik századtól kezdve, néhány prózai compilatiót kivéve, megszünik Angliában a történetírás franczia nyelven.

A tulajdonképeni Francziaországban *Turpin* krónikáját fordították legelőször franczia nyelvre versekben. Öt fordítása létezik. A legrégibb (XII. sz.) *de Genlis Miklós*tól ered; erősen interpolálta egy saintongei iró, ki a legrégibb franczia krónikát is irta, a *Gesta Francorum*ot. Ide tartoznak még a *Saint-Denis* apátság franczia krónikái. Kiemelendő még *Mousket* Fülöp rimes krónikája, mely 1242-ig terjed. E nagy munka történeti értékkel bir a szerző korára és irodalmi érdekkel a Karolingek korára nézve, mert Mousket régi elveszett gestákat is fölvett művébe. — *Guiart Vilmos, A királyi nemzetségek fájá*ban (1306) IV. Fülöp flandriai háborúját írja le. Arról nevezetes, hogy új szellemet hoz a történetbe, a polgárit: kigúnyolja a chanson de gestek csodaszerű meséit és csak az igazságot akarja napfényre hozni. A mit lát, jól látja és világosan beszéli el; műve kivállóan történeti értékű. — *Geoffroi de Paris* krónikája (1300—1316) kizárólag Paris történetét öleli föl e korban; stílje rossz, de megfigyelése találó és a párisi polgárság gondolkozására nézve jellemző. A XIII. és XIV. század egyéb krónikái nem valami értékesek és a történetírás terméketlen egész *Jean le Bel*ig, ki Froissart előfutárja.

Irmei Ferencz.

BOÉR SÁNDOR ELFRIDE-JE.

Midőn néhány évvel ezelőtt Dugonics András *Kún László*-ját újra kiadtam*) és a Bevezetésben az Elfride-drámákat tárgyaltam, nem ismertem Boér Sándor darabját ill. fordítását, melyet a következőkben röviden ismertetek.

A magyar darab az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* első szakaszának második darabjában (Kolozsvár, é. n., t. i. 1793, p. 3—80) jelent meg a következő czímmel: *(IV.) Elfride vagyis a szépség áldozattyai. Szomorújáték három felvonásokban. Szabadon fordította németből K. Boér Sándor*, — a «kiadóknak» következő megjegyzésével: «Ezen szomorú Darabot, oly véggel ajánlja különösen a Nemzeti Játtzó Társaságoknak a Fordító, hogy jó meg-válaszszák azon személyt, a ki Elfridét játzodja: mert ennek, a legjobb néma jelentéseknek ki-adásával kell bírni, mellyek valamint ha hibásak, semmit, úgy ha szépen esnek, igen sokat tesznek a Nézők előtt.» (A német eredetiben a II. felv. 3. jelenetéhez járúl egy megjegyzés, mely arra figyelmeztet, hogy a darabnak számos néma jelenete az olvasásnál hatástalan marad, de a színen, sikerült előadásban, a legmélyebben megindítja a nézőt.)

A dráma eredetije Bertuch *Elfridé*-je, tehát ugyanaz a dráma, melyet Dugonics András egyidejüleg *Kún László*-jává magyarított s melyről e darab kiadásához írt bevezetésben bővebben szóltam. Boér «szabad» fordításnak nevezi e művét, pedig legnagyobbrészt egészen hű, majdnem szószerinti átültetés. A legfontosabb eltérések az eredetitől a következő három:

1. Bertuch minden személy följléptével vagy távoztával jelez jelenetet; Boér ebben következetlen s többször, de fölismerhető ok nélkül vonja össze a német eredetinek két-két jelenetét egygyé. A jelenetek így felelnek meg egymásnak:

Bertuch.	*Boér.*
I. felv. 1. és 2. jel.	I. felv. 1. jel.
« 3. 4. jel.	« 2. 3. jel.
« 5. és 6. jel.	« 4. jel.
« 7. 8. jel.	« 5. 6. jel.
« 9. és 10. jel.	« 7. jel.
II. felv. 1. jel.	II. felv. 1. jel.
« 2. és 3. jel.	« 2. jel.
« 4. és 5. jel.	« 3. jel.
« 6. 7. 8. jel.	« 4. 5. 6. jel.
« 9. 10. és 11. jel.	« 7. jel.

*) Budapest, 1885, Olcsó Könyvtár 186. sz. 224 l.

III. felv. 1. 2. jel.	III. felv. 1. 2[1]. jel.
« 3. és 4. jel.	« 3. jel.
« 5. és 6. jel.	« 4. jel.
« 7. jel.	« 5. jel.
« 8. és 9. jel.	« 6. jel.
« 10. és 11. jel.	« 7. jel.
« 12. jel.	« 8. jel.

2. A személyekben való eltérések: *a)* Elfride két komornája, Emma és Albina, egy alakká van összevonva, melyet Boér is Albinának nevez. A két leány csak egyetlen egy jelenetben (Bertuch III, 9) van egyszerre a színen; Boér itt (III, 6) Emma szerepét Evinre, Atelwold komornyikjára ruházza, a mi nincsen kellő összhangzásban a szereplőnek jellemével és a jelenetnek tartalmával. — De ez kevésbbé jelentékeny eltérés, sokkal fontosabb, *b)* hogy *Dunstan, Abt von Glastenburg* helyébe Boérnél *Gróf Ardulf, belső Tanátsos* lépett. A német darabban, a XVIII. század második felének szellemében, nagy szerepet játszik a «papok» gazsága, hisz Dunstan, az egész ármány indítója, leginkább azért gyülöli Atelvoldot, mivel ez a papság túlkapásait ellenzi és meggátolja.[2])

3. E módosítás értelmében elmaradt a darabból minden czélzás a papokra és az egyházra. Az összes eltérések e tekintetben a következők:

I, 1. *Dunstan.* Nun, Athelwold, sollst du sehen, was es heisst, den Bischöfen auf den Fuss treten und mich Edgarn verdächtig machen.	I, 1. *Árdulf.* Majd, Atelvold, majd meglátod te, mit tégyen engemet királlyom előtt gyanússá tenni és magadat szándékaimnak ellene szegezni.
I, 2. *Edgar.* Hier ist, was ihr wolltet. Ich hab's unterschrieben. Eure Mönche besitzen nun die Klöster allein und die Secularen müssen heraus.	*Edgár.* Itt vagyon, a mit akart; alája írtam nevemet. Nem reméllem, hogy azon emberek, kiket a gróf uram szoross erköltseiigazgatnak, ezen erőszakkal visszaéljenek.
Dunstan. Segen, Segen des Himmels auf Ew. Majestät Haupt dafür. Unsere heilige Kirche seufzte über diese Ungebühr der Secularen. An allen sinnlichen Freuden der Laien nahmen sie theil, lebten mit ihnen in ärgerlicher Gemeinschaft,	*Árdulf.* Áldott légyen ezért kegyelmes királlyom és minden birodalmai. Elhiggye felséged, hogy ollyan hiveinek, a kiknek legfontosabb foglalatosságok, uralkodói kegyességit és nagy lelküségit a néppel megesmértetni, soha elégséges

[1]) Itt a szereplők közt tévedésből áll Atelvold e h. Albina (a mi a sajtóhibák jegyzékében meg van említve.)

[2]) A kegyesrendi Dugonicsnál is *Kún Túlon, a király komornikja* lépett Dunstan apát helyébe.

kaum einmal des Jahres liessen sie sich die heilige Krone ihrer Häupter scheeren; und kurz, sie waren die Schande der Klöster. Aber nun —

Edgar. Nun sei's. Wenns nur gut geht.

Dunstan. O ganz gewiss, Sire. Ich und die Bischöfe wollen's schon machen.

I, 3. *Olgar.* Hier steckst du nun, meine Tochter? drei Monat schon? Arme Nonne! und warum? . . . . . Das war ehrlich von dir, Dunstan, ob du gleich Pfaff bist . . .

I, 5. *Atelwold.* — Weil ich mich gegen den Strom der Clerisey stemme . . . . Raubte er nicht die Nonne Editha aus den heiligen Mauern ihres Klosters mit Gewalt?

II, 1. *Edgar.* Der Abt kann uns beym Gefolg erwarten.

Atelwold. Jagt ihr nicht mit, Herr Abt?

Dunstan. Spottet nur!

Atelwold. Ihr Herren seid doch sonst gute Schützen.

Dunstan. Eurer Sünden.

II, 7. *Dunstan.* Unsere heilige Kirche erlaubt es (a házasság fölbontását).

tisztességet és fényességet nem lehet ajándékozni.

Edgár. Mégis visszaélnek itten ezekkel — az ország dolga elromolhatatlan bilintsekbe vagyon. Elég példákat lehetne erre számlálni.

Árdulf. Ezeket eligazítom én. Felséged ismeri az igazsághoz való szeretetemet, mely tulajdon testvéremnek sem tudna kedvezni.

Edgár. Meg vagyok vélle elégedve, csak arra kérem, jól follyanak dolgaink.

I, 2. *Olgár.* Itt vagy hát elrejtve, kedves leányom! már három hólnapoktól fogva — . . . Az egészsz dologról semmit sem tudnék, ha Árdulf nékem meg nem irta vólna; ezért, akármely hízelkedő légyen is ő, mégis nemes szívű.

I, 4. *Atelvold.* — mivelhogy én szándékainak és czimborás pajtásainak ellensége voltam. . . . Nem e szerint vette ki Editát erővel lakásának kőfalaiból?

II, 1. *Edgár.* Árdulf! várjan meg a kastélyba ez alatt.

Atelvold. Hát a grófnak nem tettzik vadászni?

Árdulf. Jól tudja, hogy én a vadak vérzésibe semmi gyönyörűségemet nem lelem.

Atelvold. Annál többet az emberekébe.

Árdulf. Igen a vétkesekébe.

— — — — — —

III, 7. *Dunstan*, Die Kirche spricht Sie von der Schuld seines Todes frei, Sire; er hatte gesündigt und musste Strafe leiden. Gott bediente sich Ihres geheiligten Armes, einen Verbrecher zu strafen, der längst seinen Zorn gereizt hatte. Mit welchen Verläumdungen verfolgte er nicht oft bei Ew. Majestät die heiligen Orden unsrer Kirche und die frommen Väter derselben! Wie oft widersetzte er sich Ew. Majestät, wenn Sie aus gnädigem und frommem Herzen die Kirche Gottes in Ihrem Reiche erweitern, Klöster stiften, Kirchen bauen und selbst ihren Schatz nicht schonen wollten, die Religion und ihre Häuser zu unterstützen.

III, 5. Az ő halála a legirtóztatóbb fene vadtól mentette meg a világot. Valaki királlyának bizodalmát mutskollya, valaki Edgárt tsalárdsággal illetheti, az minden vétkeknek bizonyosan baráttya. Én vóltam előtte mindenkor az, a kiszándékainak ellensége vóltam. Nemes tselekedeteimet árulásnak és az igazsághoz vonszó szoros hívségemet, emberiséget nem esmérő érzésnek mondotta. Itt láttzik már az igazság; leesett ennek fedező hálója és a vétek a porba hever.

Egyébként keveset változtatott Boér az eredeti szövegen. Itt-ott elhagyott vagy rövidített egyes helyeket (pl. mindjárt az első jelenetben a sakk-játékot) és összevonta a párbeszédet. A következő helyeken megtoldotta az eredetit:

II, 7. *Olgar*. Bei Gott, das soll er! denn sein Kopf sitzt ziemlich locker. Nun, ich wills nicht hindern, wenn's so gehen kann! Aber Königin muss Elfride werden, und soll's mein Blut kosten. Darauf verlasst euch, Herr Abt! Werdet ihr mir beistehen?

II, 5. *Olgár*. Én is azt akarom hadd lakolják hitetlenségiért. Nem akadállyoztatom a dolgot, ha így véghez mehet. Jól tévő Isten! ruházd fel ezen szempillantások alatt mindenféle kellemetességekkel leányomat, tedd őtet méltóvá egy koronára. Adjad, hogy az a ki házastársi hívséggel ölelte, ezután meghajtott fővel tisztellye. Akár hogy s mint királynénak kell Elfridének lenni, ha mingyárt véremmel kellene is a thronusig való úttyát öntözni. E mellett maradjunk. Lészen-é a gróf nékem segíttségül?

II, 8. *Elfride*. Ach, er geht! hört mich nicht mehr! (Sie sinkt in

II, 6. *Elfride*. Elmene elöllem Szerentsétlen teremtés! mit kel

einen Stuhl). Allgütiger! hast du mich denn ganz verlassen? (weint).

még ma érned? Mit remélhetek akkor, midőn az atya eggyetlen egy gyermekének szavára sem halgat — midőn az ártatlanság mindenektől elhagyattatik? (keservesen sir.) Szent Isten! tekints le ezen környékre, a holott az atyám fejemre akarja emelni kezeit.

II, 10. . . .

II, 7. *Árdulf* (Evin elbeszélését e szavakkal szakítja félbe). Mit hallgattz? beszéld elé az egéssz történetet végig.

E helyeket azért is közlöm, mert jellemző mutatványokban tünteti föl Boér fordító eljárását. A fordítás igen sok szavú, terjengős, többnyire lapos. Míg az eredeti Lessing lakonikus és szakadozott dialogusát igyekszik (persze siker nélkül) utánozni, a magyar átdolgozó mindent körülír és ellapítja a német szövegnek sok sikerült részletét. A következő helyek még kiegészíthetik a mondottakat:

I, 8. Fasse dich. — II, 10 Fassen Sie sich! — III, 2 Fassen Sie sich doch.

I, 6. Keményítsd meg magadat. — II,7. Keményíttse meg szívét. — III, 2. Keményíttse meg természetit.

II, 6 hätt' er mein Volk aufgewiegelt.

II, 4 ültette vólna fel népemet.

II, 10 das Wild auftreiben. — Ihr Elemente (III, 6 is).

II, 7 a vadakat fellázzasztani. — Ti élető állatok (III, 4 az éltető állatok).

III, 2 Vorbereitet empfängt man einen Feind immer glücklicher, als wenn er uns überrascht.

III, 2. Mindenkor szerentsésebben fogadhattya ellenségit az ember, ha el van készülve, mint ha reméntelenül érkezik.

III, 4. Vergiss den Verräther, der dir es (die Krone) so lange vorenthielt.

III, 3. Felejtsd el aztat, a ki eltartóztatta vólt.

III, 5. Da ich noch nicht lallen konnte.

III, 4. Midőn még csak a szót daraboltam.

III, 10. Erholen Sie sich! um Gottes willen erholen Sie sich!

III, 7. Az Istenért végyen erőt magán. Keményíttse meg természetit.

Végül még ide iktatom azokat a helyeket, melyeken Boér a német eredetit félreértette.

II, 6. Ich will verdammt sein, Graf, wenn ich sie (t. i. die Liebe) eher als diesen Augenblick kannte! — — Verlass dich auf mein Herz.	II, 4. Átkozott légyek, Elfride! ha a grófnét ezen szempillantásig ismértem. (Ennek semmi értelme.) — — Bizd magadat az én szivemre.
III, 7. Ich wünschte wohl, dass wir hätten besser auseinander kommen können!	III, 5. Megvallom, akartam vólna másképpen lehető megegyezésünket (e h. hogy jobb módon válhattunk volna meg egymástól).
III, 9. Sie riss sich den Schmuck aus den Haaren, und diese flogen ihr so grässlich um den Nacken.	III, 6. Leszakasztá hajából drága köveit — elveté azokat.
III, 12. Ein andrer wird die Unschuld an euch rächen.	III, 8. Más fogja valaki benned megboszszúlni vétkedet.

Eddig Boér művéről, mely egy félszázadon keresztül, egészen 1834 április 5-ig, tartotta magát a magyar színen.[1])

Kún László-hoz írt bevezetésem óta Schmidt Erik is tárgyalta az Elfride-drámákat (*Charakteristiken*, Berlin 1886, p. 403—417). Schmidt voltakép Heyse Pál Elfride-művének strassburgi előadásáról (1879 február 3) szól s bevezetésképen tárgyalja Mason, Bertuch, Klinger és Schiller műveit — tehát ugyanazokat a színműveket, melyeket én is jellemeztem, csakhogy én még Marggraff Hermann tragédiáját (1841) is tárgyaltam. Bevezetésem 9-ik lapján azt állítom, hogy «az Elfrida-monda első drámai feldolgozása az angol Mason Vilmos[2]) műve» (1752). Ez tévedés; a tárgy első drámai feldolgozása Lope de Vega sajátszerű színműve *La hermosa Alfreda*, melyet nem ismerek s úgy látszik Schmidt Erik sem ismer. Igen kedvezőtlenül itél e darabról Grillparzer Ferencz (*Werke*, 4. kiad. XIII, 178), ki különben a termékeny spanyol költőnek nagy és lelkes tisztelője. A spanyol darabban Németország a cselekvény színhelye, a minek természetesen semmi jelentősége. A király hűtelen barátja, ki Alfredát nőül veszi, itt Godofre, ki előbbi kedvesét, Lisandrát, átengedi a királynak. Alfredáért Selandio is lángol. Midőn Godofre árulása kiderül, Alfreda rögtön elhagyja férjét, mire Godofre, Selandio és Lisandra megőrülnek és végül a férj holtan összerogy, úgy hogy Alfreda

---

[1]) Bayer József, *A nemzeti játékszin története*, I, 277.

[2]) Mason színműve részben Hill Aaron Elfrida-drámáján alapszik, mely először 1709-ben és második, egészen új földolgozásban 1731-ben jelent meg.

minden akadály nélkül a király nejévé lehet. «Ein ganz guter Stoff», mondja Grillparzer, «nur dass schwer ein Schluss zu finden ist.» E megjegyzés fején találja a szeget, mint *Kún László*hoz írt Bevezetésemben az egyes Elfrida-darabok tárgyalása alkalmával kimutattam.

HEINRICH GUSZTÁV.

A PETŐFI-CULTUS ERDÉLYBEN.

Még az ötvenes években Pákh Albert pendítette volt meg azt az eszmét, hogy Petőfi barátai, szövetkezve, írnák meg a nagy költővel volt viszonyukat, s mintegy enquête-et formálva, dolgoznának kezére a majdani biographusnak, ki az összes vallomások alapján kimerítő s minden oldalról megvilágított életrajzot készíthetne. Ha valaki, Pákh bizonyára képes volt volna Petőfi barátait e czélra egyesíteni, terve azonban, szerzőjével együtt, sírba szállott.

Míg a Pákh által tervezett Petőfi-enquête, irodalmunk nagy veszteségére, csak jámbor óhajtás maradt, addig a kolozsvári «Acta Comparationis» kiadója által évtizedek mulva concipiált s néhány egyetemi hallgatóval megbeszélt Petőfi-Muzeum terve már két oldalról is a megvalósulás stadiumába lépett. Először a Csernátoni, Ferenczi és Korbuly által szerkesztett ily czímű folyóirat indult meg harmad éve Kolozsvártt,*) melynek czélja «teljes tájékozást nyujtani a Petőfi-irodalom terén, tisztázni a Petőfire vonatkozó, nem kellő kritikával felhalmozott adatokat, előkészíteni egy teljes és kritikai Petőfi-kiadás létrejöttét, s összegyűjteni minden, habár csak egy pár szóból álló, Petőfit illető adatot, melyek még eddig ismeretlenek vagy nem elég nyilvánosak». E programmból nyilvánvaló, hogy a folyóirat czélja főképen kritikai, ámbár az æsthetikát sem látszik kizárni keretéből.

A Petőfi-Muzeum, mint a kiadók előre bocsátják, «tisztán tudományos törekvéseinél fogva, a Petőfiről szóló kutatások *módszerén* is változtatni óhajt, a mennyiben kizárja a *tárczaírói stílt*, mint a mely lényegesen hozzá járult a Petőfiről szóló, kivált életrajzi adatok idegenszerű színezéséhez». Mi részünkről a két fogalom közt nem tudjuk az

---

*) *Petőfi-Muzeum.* Kiadják dr. *Csernátoni* Gyula, dr. *Ferenczi* Zoltán, *Korbuly* József. Kolozsvár, 1888—1889. Eddig két évfolyam; az első évfolyam három, a második két hónaponként jelent meg. Egy-egy évfolyam előfizetési ára 2 frt 50 kr. — A másik vállalatról egy legközelebbi czikkben szólunk.

ellenmondás viszonyát fölfedezni; mert a helyes módszer szépen összefér a könnyed, fordulatos, eleven tárcza-stíllel, vagy, jobban mondva, a módszer által felszínre hozott igazságot, akár az életrajz terén, akár más téren, ez a stíl, vagy bármelyik, nagyon kevéssé alterálja. A módszer azon eljárások összesége, melyeket az értelem az igazság fölfedezésében s megállapításában követ, míg a stíl a feltalált igazságok nyelvi kifejezésének sajátos módja, s mind a kettő meglehetősen független egymástól. Hogy az igazság a vonal alatt néhány hasábon van-e elmondva, vagy borjubőrbe kötött vaskos folióban: az a lényegén semmit sem változtat, mint nem változtat az ember lényegén a darócz vagy bársony köntös, melyben az emberek között megjelenik. Olvastam igen sok tárczát, melyben kitünő módszer igen jó stíllel párosúl; és olvastam igen sok nagyképű dissertatiót, melyben a módszer gyarlóságát csak a stíl gyalázatossága mulja felül.

Bizonyára, a szerkesztőségnek van oka a tárcza-stílről a mélységes lenézés hangján nyilatkozni, mert a folyóirat első czikke, minden következetességet megcsúfolva, semmi más, mint — tárcza, még pedig rossz tárcza. Nem szólok stíljéről, csupán módszerét veszem vizsgálóra, mert a vállalat kiadói épen erre látszanak súlyt helyezni. Várady Károlyné asszony e czikkben (Egy költemény története) azt bizonyítja, hogy Petőfi az *Erdélyi hadsereg* czímű költeményét, mely a kiadások szerint Bánffy-Hunyadon kelt, nem itt, hanem Tordán, az ő atyja házánál, 1849 márczius 30-án írta, alig 20 vagy 25 percz alatt. Az érdemes úrhölgy talán az órát is pontosan meg tudná mondani, melyben Petőfi e költeményt papirra vetette, s ugy állítja őt elénk, mintha a nagy költő demonstrálni akarná gazdája előtt, mily könnyen rázza ki ő dolmánya ujjából a verset, s főkép mily sokat tart a kalligraphiára. De arra nem gondolt sem a czikkiró, sem a szerkesztőség, hogy e költeménynek van még egy kézirata, melyen a datum nem Torda, hanem Bánffy-Hunyad. E kézirat a Nemzeti Muzeumban, Petőfi számos kéziratával, reá vonatkozó egyéb iratokkal és ereklyékkel együtt, azon ládikában őriztetik, melynek tartalmát Majláth Béla még 1880-ban ismertette volt, midőn a nagybecsű gyűjtemény hagyatékképen a Muzeumra szállott.*) Különös, hogy épen a Petőfi-Muzeum szerkesztősége mitsem tud a másik kézirat létezéséről, s Váradyné asszony kéziratát unicumnak tartja vagy legalább eredetinek. Pedig ha a Muzeumbeli kézirat, melyet Petőfi az Emichnél sajtó alá kerülendő ujabb gyűjtemény számára írt le, nem léteznék is: a czikkiró s vele együtt a szerkesztőség akkor sem állíthatja Tordát a *keletkezés* helyének, míg erre más bizonyítékot fel nem hozhat. Evidens ténynek csupán annyit lehet elfogadni, hogy Petőfi Tordán 1849 márczius 30-án

---

*) Magyar Könyvszemle, 1880, p. 193.

Miklósék számára, bizonyosan emlékül, *leírta* a szóban levő költeményt. A többi, a mi e tényhez fűződik, merő suppositio, mely az igazság értékével nem bir. Supponálja Váradyné asszony, hogy Petőfi náluk is *szerezte* azt a verset, és akkor reggel, atyja szobájában, ennyi és ennyi percz alatt, vetette papirra először; supponálja, hogy az ő birtokában levő kéziraton kívűl más eredeti kézirat nincs; és ezen suppositiók alapján következteti, hogy téves a Bánffy-Hunyad datum, Torda a valódi kelet.

A tudmányos módszer két alapmívelete, az analysis meg a synthesis, két sarkalatos szabálynak van alávetve: a vizsgálandó kérdésnek ugyanis egyetlen részletét sem szabad mellőzni, és semmit sem szabad supponálni. Ezt a két sarkalatos szabályt a kiadók mindjárt az első czikkben ignorálni látszanak, s később is igen flagráns módon megsértik. A második füzetbe (I, 59) az Urházy-féle Unio számára írt két költeményről (Tűz, Rongyos vitézek), melyeket Petőfi saját kéziratában a 47-beliek közé sorol, azt akarják elhitetni, hogy 1845. junius és szeptember között irattak. Az okoskodás, nagyjából, a következő. A kiadók szerint, Urházy, az Unio megjelenése érdekében, 1846 juliusban felhívást tesz közzé, s a zsebkönyvbe szánt művek beküldésének határidejéül ugyanazon év szeptember 15-ikét jelöli meg. Ha Petőfi *erre* a felhívásra küldte be valamennyi versét, akkor a két költemény datumául 1846 volna elfogadandó; de gondolható-e, hogy Urházy már 45-ben zsebkönyv kiadását tervezze, — mint ez, többek közt, a Pesti Divatlap egyik erdélyi hiréből kitünik, — a nélkül, hogy Petőfitől ne épen első sorban óhajtson költeményt? Supponálva tehát ezt a körülményt, továbbá, hogy Petőfinek 1845 (?) a bordalos éve (l. a *Tűz)*, végre, hogy ez évbeli hazafias költeményeiben a hazaszeretet még némi átalánosságban nyilatkozik, épen olyanformán, mint a Rongyos vitézekben: majdnem világos, hogy e költemények 1845-re, a Czipruslombok és a Szerelem Gyöngyei közé esnek, és így oda volnának sorolandók.

Mellőzve a kézirat tanuságát és egyéb csekély fontosságú érveket vagy inkább föltevéseket, az egész okoskodás oda lyukad ki, hogy Petőfi a Tűz és Rongyos vitézek czímű költeményeit nem 47-ben, hanem 45 junius és szeptember között írta, mivel az Unio tervét Urházy már 45-ben megpendítette volt, s ily vállalatból Petőfit már akkor sem hagyhatta ki. Igaz ugyan, vagy legalább valószínű, hogy Urházy még 45-ben felkérte Petőfit a közreműködésre, s valószínű, hogy 46 és 47 folyamán e kérést ismételhette. De ha Petőfi adott is egy-két verset Urházynak, adhatta azokat 46-ban, tehát akkor, midőn az Unio megjelenése 47-re csakugyan kilátásban volt, midőn, a szerkesztői felhivás szerint, már el voltak hárítva az akadályok, «melyekkel e honban minden ilyszerű vállalatnak küzdeni kell». Valószínű, hogy Petőfi azon öt vers közül, melyek tőle az Unióban megjelentek, a három elsőt (Költői álom . . . . ,

Isten csodája, Erdélyben) 1846 őszén küldötte Urházynak, s minthogy az Unio mindig késett, e költemények 47 tavaszán a nagy összes kiadásban láttak először napvilágot. Később az Unio (1848-ra) csakugyan sajtó alá kerülvén, Urházy akkor a részére átengedett, de az Összes Költemények közt már kijött versek mellé néhány újat, kiadatlant is óhajtott. Igy küldhette Petőfi, vagy talán személyesen adta át Urházynak a Tűz és Rongyos vitézek czímű verseit, midőn 47 október második felében vagy két napig Kolozsvártt időzött. Valóban alig hihető, hogy Petőfi minden ok nélkül oly sokáig dugaszban tartotta volna két jelentősebb versét, mikor a három elsőt időközben kiadta volt Összes Költeményei közt. A mi pedig a költemények színét, hangját és tartalmát illeti, azokból épen nem vonható oly messzemenő következtetés, melyet a Petőfi-Muzeum érdemes kiadója koczkáztat, sőt a költőnek 46-ban kelt utolsó verse (Egy gondolat bánt engemet....) alapgondolatban sajátságosan egyezik a Tűzzel, mely 47 elejéről valónak látszik, de mindenesetre 47-ből való.

Látni e szerint, hogy a kiadók ismét figyelmen kivül hagyták a módszer sarkalatos szabályait, s egész okoskodásukat kétes értékű suppositiókra épitették. Supponálják, hogy a szóban levő két versnek más rendbeli kézirata nem létezik; supponálják, hogy Petőfi már 45-ben elküldötte volt ama két verset Urházyhoz; supponálják, hogy a három elsőt a nagy összes kiadásból vette át az Unio szerkesztője, és supponálják, hogy a Tűz és Rongyos vitézek hangja is 47 előttre utal. Sőt midőn a Budapesti Szemle birálójának (1888 május) a miénkkel egyetértelmű helyreigazítását, részben, közlik is (I, 213—214), nem azt ismerik el, hogy *rossz úton* keresték az igazságot, hanem csak az dönt előttük, hogy a Szemle birálója *biztos forrásból* tudja, hogy a szóban levő költemények csakugyan 1847-ben küldettek be Urházyhoz. Belátják, hogy *tényleg* vagy *esetleg* a Szemlének van igaza; de hogy az általuk követett módszerrel nem is *lehet* az igazságot felfedezni, erre a belátásra még, ugy látszik, vagy nem jutottak el vagy röstellik azt bevallani.

A Petőfi-Muzeum, mint a programm mutatja, egyrészt egy teljes Petőfi-életrajz, másrészt egy teljes és kritikai Petőfi-kiadás előkészítését tűzte ki czéljául. Mind a két feladat egyaránt fontos, s a kettő szorosan összefügg egymással. A kritikai kiadás eszközléséhez első lépés a szöveg végleges megállapítása a Petőfi életében megjelent utolsó kiadások és az általa sajtó alá készített kéziratok alapján. Második lépés az összes variánsok egybegyüjtése és rendezése, hogy az olvasó mintegy tanujává legyen a kristályosodás azon egész folyamatának, melyen a költői kifejezés keresztülment. Ugy a szövegnek végleges megállapítása azonban, mint a variánsok összegyűjtése nem ily fölötte korlátolt terjedelmű folyóiratba való, mint a Petőfi-Muzeum, s voltakép annak lenne munkája, ki

majdan Petőfi műveinek — sokára ugy sem halasztható — kritikai kiadására vállalkozik. Ám ha megengedjük is, hogy akad szakember, ki e folyóirat tiz vagy tizenöt évi folyamából — ha ugyan elél addig a vállalat — az emendatiók és variánsok töméntelen számát kiböngészni hajlandó: olyan semmi esetre sem fog akadni, ki e hosszadalmas böngészetre akkor is rá adja fejét, ha annak meddő, haszontalan voltát már az első közleményekben tapasztalja. Már pedig a Csernátoni által megindított, de a második közleménynyel megszakadt «Kritikai jegyzetek Petőfi költeményeihez» épen nem állják ki a kritikát. Igaz, hogy az érdemes kiadó nem igényli számukra a «tökéletességet és csalhatatlanságot», s a folyóirat egyik fő czéljának azt vallja, hogy «a Petőfire vonatkozó adatok *nyilvános discussio* tárgyává tétessenek, s így bármely tévedés a netalán *jobban értesültek* által azonnal kijavítható legyen». Oly cauteláк, melyek talán helyükön vannak ott, hol uj nézetek, nem közvetlen forrásból nyert adatok vagy a közfelfogástól nagyban elütő személyes tapasztalatok közzétételéről van szó; de ott, hol csupán eltérő szövegek leirása, már nyilvánosságra jutott adatok reproducálása a kérdés, ott nem látjuk be, miért ne lehetne emberileg a legtökéletesebb munkát végezni s miért volna lehetetlen a tökéletes pontosság oly téren, mely nagyobb intellectualis erőfeszítést nem igényel. A szaktudós, természetesen, kritikával fogad minden, bárhonnan származó adatot; de a kritikának bizonynyal más mértékét fogja alkalmazni dilettansokkal, és más mértékét azokkal szemben, kik a szaktudósság színeivel állnak ki a küzdő térre. Ha egy szakfolyóirat mindjárt az első próbán megbízhatlannak és rosszul informáltnak bizonyul: a szakember szívesebben fog maga utána járni minden adatnak, semmint a folyóirat felhasználásával magát is, másokat is tévútra vezessen. Ki fogja hasznát venni oly collatióknak, melyek közűl pontosságra és teljességre alig egy-kettő tarthat igényt, s melyek a gyakorlatlan kezet és szemet az első pillantásra elárulják? Mellőzve itt, hogy az interpunctio s az orthographia eltérései átalában nincsenek feltüntetve, csak néhány öregebb hibára utalok, melyek mind a *Hazámban* czímű költemény collatiójában fordulnak elő, s melyek az olvasót az egész dolgozat értéke felől egyszeriben tájékozzák.

Az Athenaeum szövege.	*A Petőfi-Muzeum reproductiója* (I, 35.)
2_3 Fejem fölött mig őszi légen *ált'*	— — — — — — — —
3_2 Kezet szo*rí*tva, búcs*út* mondtam én,	Kezet szo*ri*tva, búcs*u*t mondtam én.
5_2 Holott kö*nyü*imből sok elfolya,	Holott kö*nnyü*imből *ott* sok elfolya.
8_2 Az álom első mézét sz*í*tam én.	Az álom első mézét sz*ív*tam én.

A figyelmes olvasó észrevette, hogy az *ált'* variáns e collatióban elő sem fordul; e szó fölött elsiklik az érdemes kiadó, mintha sajtóhiba volna. Pedig ép úgy nem sajtóhiba, mint a *balzam* a *Dunán* czimű költe-

ményben. Az előbbi lehet ugyan az Athenæum szerkesztőjének correctuma, de az is plausibilis, hogy magától Petőfitől származik, ki ezt akkor egészen jogos és helyes formának vélhette (v. ö. *ált-út* B. Szabó Dávidnál), mely a *szállt* igével jó rímet is alkot. A *balzam*-ot is inkább hajlandók vagyunk Bajza correctumának, semmint sajtóhibának tekinteni. Bajza verseinek első kiadásában (Pest, 1835) csupán ezt a formát találjuk, s Kazinczynál és követőinél ezek a lágyabb formák: *Múza, balzam, pézma* elég gyakoriak és senki előtt fel nem tűnnek, ki e század négy első tizedének könyveit és hirlapjait forgatta volt.

Sokkal magasb színvonalon áll és teljes elismerést érdemel Badics Ferencz czikke: «Szövegjavítás Petőfi költeményeiben» (II, 163), mely voltakép a szerző által rendezett iskolai Petőfi-kiadás utólagos correcturája gyanánt veendő. Mint a czímből is látni, Badics nem annyira a variánsok összegyűjtését, mint inkább a szöveg restitutióját czélozza, s csupán az ő gyűjteményében foglalt néhány újabb (46 utáni) költeményre szorítkozik, kimutatva a közkézen forgó kiadások szövegének eltéréseit a Muzeumban őrzött irányadó eredeti kéziratoktól, melyekhez ő már csak akkor juthatott, mikor könyvének utolsó íveit nyomták. Badics szövegjavítása egészen pontos, ámbár — mint ő n aga megjegyzi — nem teljes, mert a helyesirási variánsok közűl csak azokat említi föl, melyek verstani szempontból is fontosak. Különösen értékes adalék a szöveg történetéhez a kéziratban kitörült első fogalmazású passusok kibetűzése, melyek az általánosan elterjedt balvélemény ellenében bizonyítják, hogy Petőfi igen sok munkáján ép oly műgonddal dolgozott, mint azok, kik műveik mellett a forró verejtéket is piaczra viszik. Reméljük, hogy Badics e fáradságos kutatás eredményeit munkájának uj kiadásában mentül előbb értékesíteni fogja.

Petőfi szövegének kritikájához nem kevéssé fontos adalékul szolgálnak eddig ismeretlen kéziratok facsimiléi, melyek sikerült kiállításban a Petőfi-Muzeum egyes füzeteihez vannak mellékelve. Az első évfolyamban közölt három facsimile (Az erdélyi hadsereg, Tűz, Rongyos vitézek) azonban csak másodrendű érdekkel bír; a három közűl tudniillik csupán az első mutat néhány jelentősebb variánst. — Szövegkritikai tekintetben fontosabbak az Egressy Gábor hagyatékából Kolozsvárra került kéziratok (Dalaim, Az őrült), melyeknek szintén sikerült facsimiléit a II. évfolyamban találjuk. A négy ívrét lapon, melyek, mint Ferenczi constatálja (II, 22), világosan valamely könyv vagy füzetből vannak kitépve, Petőfinek sajátkezüleg írt két verse olvasható: *Dalaim* a 81-ik, s *Az őrült* a 82—83-ik lapon, míg a 84. sz. lap üres. Az utóbbi költemény kéziratának számos eltérése az Életképekben (1846 decz. 17) megjelent első s az Összes Költeményekben megjelent második kiadástól meglehetős pontossággal van registrálva. Ez eltérésekből ugy látszik,

mintha Petőfi «Az őrültet» az első dolgozásból, talán épen emlékezetből írta volna le Egressy számára, mielőtt a költemény nyomtatásban kijött, tehát 1846 vége feié. Csakugyan, *Az őrült* a 46-ban írt versek közt foglal helyet az Összes Költeményekben is; e szerint keltéhez semmi kétség nem fér. Ámde mit tartsunk a *Dalaimról?* mely az Egressy-féle emlékkönyvben «Az őrültet» *megelőzi*, míg az Ujabb Költeményekben (1858) a 47-beliek közé s mindjárt az első helyre van iktatva. Maga Petőfi e költeményt a Bajza-féle Ellenőrnek engedte át, mely külföldön 1847-ben jelent meg; de abba a kéziratos kötetbe nem vette föl, mely 47-ben írt költeményeit, sajtó alá rendezve, foglalja magában. Ez a kötet az *Egy barátom az ifjuság*.... czímű költeménynyel kezdődik, mely a közkézen forgó kiadásokban a második helyet foglalja el. A *Dalaim* csak külön lapra írva található — három példányban is — Petőfinek a Muzeumban őrzött kéziratai közt, *minden datum nélkül*, s így van okunk fölvetni azt a kérdést: melyik évben iratott ez a költemény, 46-ban-e vagy 47-ben, mert csupán e két esztendőről lehet szó.

Ha Petőfi a *Dalaim* czímű költeményt 47-ben írta volna, mint közönségesen hiszik, akkor nem látjuk be, miért hiányzik ez 47-beli költeményeinek nem csupán sajtó alá rendezett gyűjteményéből, hanem a két példányban fennmaradt s Petőfi által sajátkczűlegí rt tartalomjegyzékből is. Igaz, hogy e költemény végstrophájában a forradalmi eszme oly erővel és leplezetlenűl nyilatkozik, hogy a censura kétségkívül egészen elfojtotta vagy legalább is megcsonkította volna. De ha *A majtényi síkon*, melynek tartalma szintén aggályos lehetett a censor előtt, s mely abban az évben szintén csak az Ellenőrben láthatott világot; ha továbbá *A nép nevében*, mely csak Petőfi holta után jelent meg az Újabb költemények közt, ha ezek, mondom, nem hiányzanak az említett kéziratos gyűjteményből: valószínű-e, hogy Petőfi a *Dalaim* czíműt a censurára való tekintettel már előre mellőzte volna s nem jelölte volna ki helyét az 1847-ik év termékei közt? Bizonyára beiktatta volna ezt is, de a költemény, úgy látszik, nem a 47-ik, hanem a 46-ik év terméke, mely, végstrophája miatt a nagy összes kiadásban meg nem jelenhetvén, egyelőre az Ellenőrben látott világot, hagy később, talán kedvezőbb sajtóviszonyok közt, elfoglalja helyét egy újabb gyűjteményes kiadásban is. Így vélem magyarázatát adni ama sajátságos körülménynek, hogy a *Dalaim* Petőfi említett kéziratos gyűjteményéből hiányzik s hogy Egressy emlékkönyvében *Az őrültet* megelőzi. Megjegyzem azonban, hogy e magyarázat csupán a hypothesis értékét vindicálja magának s a kérdés eldöntésére nagyon fogyatékos.

A gyüldei ifjakhoz czímű költemény teljes szövegét nem a Petőfi-Muzeum közli először; de az itt közlött szöveg (II, 101—102), mely Timár Károly vízaknai földbirtokos egykorú másolatából jutott nyilvá-

nosságra, kétségkívül a legcorrectebbek egyike s a költemény szövegének végleges megállapításában különös figyelmet érdemel. E másolat pontos összevetése a Kórody-féle másolattal, mely először a Koszorú 1881. évi folyamában jelent meg (VI, 1—2), s később a Baróti által kiadott Petőfi-reliquiákban (p. 27—28) újra lenyomatott, csakugyan igazolja a Petőfi-Muzeum kiadójának azt a megjegyzését, hogy a Petőfi dictatuma alapján készült s a költő sajátkezű aláírásával ellátott másolat tekinthető a költemény eredeti szövegének, melytől a Timár-félében csak egy pár, kevésbbé lényeges eltérés foglaltatik. Ez eltérések száma azonban ugyancsak felszökken, ha a Koszorúban közölt szöveg helyett a Baróti által reproducált szöveget collationáljuk, mely annyira incorrect, hogy szinte új variánsnak tartanók, ha a kiadó meg nem jegyezné, hogy «minden kihagyás nélkül a *Koszorúban* jelent meg» (nem a IV., hanem a VI. kötetben). A Baróti-féle gyűjtemény szövegei átalában oly könnyelműséggel és gondatlansággal vannak publicálva, hogy csak a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel használhatók. Intő példáúl jónak látjuk itt e költemény néhány versszakát a Reliquiák meg a Koszorú közlése alapján szembe állítani.

Baróti közlése.	*A Koszorú közlése.*
1. A honnak egy igaz zászlója van, Ezt mi álljuk körül. S ti elhagyátok a hon zászl*a*ját, *Elhagyátok*, oh ifjak, hitetlenül.	1. A honnak egy igaz zászlója van, Ezt mi álljuk körül, S ti elhagyátok a hon zászl*ó*ját? *Elhagyhatátok*, oh ifjak, hitetlenül?
2. Szégyen, gyalázat! hát az oroszlán Rókák fészkébe tért? Silány rongyot hogy cserélhett*é*tek? A haza szentséges, dicső zászló- jáért?	2. (Szégyen, gyalázat! hát az oroszlán Rokák fészkébe *tér*?...) Silány rongyot hogy cserélhett*e*tek A haza szentséges, dicső zászló- j*ae*r?
3. Hi*gyj*étek el, hogy rókafészek az, Hov*a* *betértetek* .... — — — — — — — — — — — — — — — — — —	3. Hi*gy*étek el, hogy rókafészek az, Hov*á* *beléptetek*, — — — — — — — — — — — — — — — — — —
4. *S* hol a szabadság, ott van a haza.... S ti elválhattatok E két szentségtől? És *oly* korán! — — — — — — — — —	4. *Hol* a szabadság, ott van a haza, S ti elválhattatok E két szentségtől és *olyan* korán? — — — — — — — — —

Petőfi egyes költeményeinek ezen új kéziratain kívül egész sor apróbb, többé-kevésbbé érdekes Petőfi-reliquia van e folyóiratban, részint bemutatva, részint helyesebben, vagy előzményei- s következményeivel együtt közölve s részben kommentálva. Így először, vagy legalább teljesebben és correctebbűl jelennek meg itt: Petőfi rövid meg-

jegyzése Szeberényinek a pápai Képző Társaság nevében tett azon hivatalos kijelentésére, hogy a *Tavasz* czímű zsebkönyv a társaságtól egészen független vállalat (I, 16); a Pesti Divatlap szerkesztőségének, úgy látszik, Petőfitől származó vagy általa sugalmazott két rendbeli izenete a Szeberényi által beküldött, de visszautasított költemény, illetve nyilatkozat tárgyában (I, 17); Bem tábornok nyilatkozata a Vécseyről szóló s a Honvédben Petőfi által közzétett levelére vonatkozólag (I, 19); a pápai Képző Társaság által 1842 julius 30-án rendezett örömünnep programmja, melyen Petőfi egy megdicsért és egy jutalmazott balladájával (Lehel, Szin és való) és szavalatokkal szerepel (I, 165—168); Petőfinek 1844 augusztus 31-én kelt nyugtatványa a Képző Társaság néhány tagjától verseinek hat példányára fölvett előfizetési összegről (I, 167—168); egy emléksor (közölve facsimilében is), melyet a költő Burián albumába jegyzett volt Kolozsvártt, 1849 február 26-án («Lantom, kardom tied, oh szabadság!» I, 307—308); a Kozma-féle szinbirálatban (Regélő 1842, p. 372) foglalt és állitólag Petőfitől származó néhány sor Szathmáryné játékáról (II, 35; v. ö. Orlay, Adatok P. életéhez. Bp. Szemle XIX, 346); Petőfinek Luby Zsigmondhoz intézett egy kiadatlan levélkéje (dd. Szatmár, 1849 julius 31), melyet először E. Kovács Gyula közölt a Kolozsvári Ellenzékben (II, 36); Pákh Alberthez és Pákh nővéreihez intézett két levél Petőfitől (II, 287—290; először a Vas. Ujságban, 1889, 51. sz.); egy öt-hat sornyi német kézirat («Witziger Einfall» czímű anekdota), melyet Petőfi Aszódon II. éves grammatista korában (1835—36) írt, s mely jelenleg Petri Gyula igazgató birtokában van (II, 345—346); Petőfi és Emich szerződése (dd. 1847 junius 26) a kiegészítő ponttal együtt (dd. 1848 január 1), a Nemzeti Muzeum könyvtárában őrzött eredeti kéziratból (II, 351—354); továbbá Petőfi és Arany egy-egy levélkéje, Beöthy Zsolt szóbeli közlése után (II, 383—384); végre Térey Mari levele Petőfihez (dd. Nagy-Károly, 1847 május 5), melyben a költő és kedvese közt támadt félreértéseket eloszlatni törekszik s biztosítja Petőfit Julia változhatlan szerelméről (II, 349. 352). Vannak ezenkívül értéktelen kivonatok Petőfi és Arany levelezéséből (I. 247), melyek a másolásra fordított időt aligha megérdemelték s pusztán laptöltelékül szolgálnak, ép ugy mint a sajtóhibákkal teljes svéd, holland és franczia fordítások, melyekből itt ugyan senki sem fog okulást meríteni.

De bármily elismerés illeti a folyóirat kiadóit ezen újabb Petőfi-reliquiák összegyűjtéseért, azt hiszszük, nagyon is gyönge kifejezés a naiv magahittség ama programmbeli passus jellemzésére, mely a Petőfi-Muzeum megindítása alkalmából épen a Gœthe-Jahrbuch példájára hivatkozik. Si parva licet componere magnis! .... Hisz a kinek egy pompás és kényelmes palota szintúgy, mint egy kisszerű, szegényes házikó, csak

congeries lapidum, semmi több: ám fogadja el a párhuzamot és őrizze meg fönséges komolyságát. Mi részünkről még a publicatióban, tehát a philologiai munkásság egyik legegyszerűbb mozzanatában is, végtelen távolságot látunk a német vállalat meg a magyar között. Mily bő és mélyreható kommentárral, a diplomatikai hűség és avatottság mily tökéletes apparatusával vannak ott a levelek közrebocsátva, s az éleselműség, az akribia mily fényesen nyilatkozik a Miscellaneák legapróbb adalékában is! Apróságok, igen, de apróságok, részletek ismerete nélkül a nagy tények, az egész ismerete nagyon ingadozó alapon áll, s a philologiai kutatás közvetlen tárgyát épen a detail-kérdések képezik. A Lubyhoz intézett levélnek pl. aligha fogjuk hasznát venni, ha nem ismerjük Petőfi viszonyát a czímzetthez s ha nem kutatjuk fel, mikor módunkban volna, a levél eredetijét, mely a datum kérdését is egyszeriben eldöntené. Laikusnak megbocsátjuk még, ha ily reliquiákat minden magyarázat nélkül, egyszerüen kidob a nyilvánosság piaczára; de szakembertől megbocsáthatlan mulasztás, majdnem csupaszon s a szigorú diplomatikai hűség mellőzésével tenni közzé bármely iratot, melynek eredetije épen nem hozzáférhetlen s egy kis utánjárással kellően megvilágítható. Maga Kovács Gyula és Pákh Károly is, laikus létökre, szükségét látták a megfelelő kommentárnak, s a kutató bizonynyal nem a szakfolyóirat közlését, hanem az övéket fogja felhasználni, ha az eredetiekhez talán hozzá nem fér.

Igen tanulságos adalék Petőfi pályája ismeretéhez mindazon prózai és verses nyilatkozatok összesége, melyeket a következő czím alá lehetne foglalni: «Petőfi a kortársak világításában.» Négy-öt évtized távolságából első pillantatra ugy látszik, mintha Petőfi *egy* csapással hódította volna meg a közönséget és a kritikát. De mélyebben vizsgálva a dolgot, arra a meggyőződésre jutunk, hogy ez nem épen könnyű munka volt, s hogy Petőfinek az élet bajaival ép oly erős harczokat kelle vínia, mint a hagyományos költészet és æsthetika balitéleteivel. Nem méltányolhatjuk eléggé — ámbár a bővebb kommentár itt is elkelne még — a Muzeum kiadóinak szorgalmát, melylyel mindazon nyilatkozatokat öszszegyűjtik, melyekkel a kortársak a nagy költő szellemének legkisebb mozzanatára reagáltak. Petőfi lényének s az általa inaugurált költői renaissancenak hatását és jelentőségét nem érthetnők teljesen ama nyilatkozatok nélkül, melyek az ő sajátos, eredeti, felforgató egyéniségének mintegy hátteréül szolgálnak s képét erősebben kidomborítják. Előtte a költők magas cothurnusban, szertartásos méltósággal és feszességgel állták a nyilvánosság elé, s a mit nyujtottak, nem önnön lényök volt, a maga természetes, hamisítatlan mivoltában, hanem átidomítva, kiforgatva bizonyos convenientiák, iskolai szabályok és formák által, melyek az egyéniséget, az igazi tartalmat érvényre jutni nem engedték. Petőfinél

a tartalommal együtt születik meg a forma, és vele összeolvad elválhatlanul. Ezért a kortársak közül, azt hiszszük, senki sem fogta fel jobban Petőfi költészetének lényegét, mint Szemere Pál: a benső harmoniát «dalidom és anyag» között, egy — fájdalom! — annak idején meg nem jelent s később is feledségre jutott tankölteményben, mely a Petőfi-Muzeum lapjain most újra világot lát (I, 291). Petőfi nem a szokott ünnepies tartásban jelenik meg a költői tribuneön, s egyátalán nem alkalmazza a hagyományos gestusokat és szólamokat, melyek a gondolat hiányát elleplezni alkalmasak. Neki a külső eszközökre nem is volt szüksége; neki mindig volt *mondani-valója*, midőn kiállt a közönség elé, s inkább fékeznie kellett Pegazusát, semmint erőn-erejével sarkantyúznia. Petőfi nem hazudta magára az ihlettséget, a hangulatot; mikor ő énekelt, akkor szíve együtt zengett lantjával, minden ízében *őszinte* volt. Nem is gyűlölt semmit úgy, mint a nagyképűsködést, az iskolás phraseologiát, a hazugságot.

A dicsőítő versek nagy része, ugy látszik, illetetlen hagyta Petőfi lantját, ki talán meg is botránkozott egy némely panegyrista buzgó ömlengésein, melyek többet árthattak neki, mint a Honderű, mely 1845-ben megfoghatlannak találja, hogy «bizonyos idő óta alig jelenik meg lap, melyben Petőfihez intézett dicsőítő, magasztaló versezetek Eduardo-Kunigundája ne ismételtetnék». Az első panegyristák, még mindig az Athenæumban megjelent *Borozó* hatása alatt, a bormámort tartva költészete fő motivumának, valami újkori Anakreont láttak Petőfiben, az élet örömeinek pajzán, jókedvű dalnokát, kinek költeményei, a mily rendkívül «könnyen futók», ép oly «hamar elfutók», s ki talán mélyebb érzelmekre nem is képes. Kerényi (1844) csakugyan «pogány Anakreonnak» nevezi, mint Lisznyay később «Anakreon unokájának», és Sujánszky (1844) nem találja szükségesnek megczáfolni azt a mende-mondát, mely rágalomnak is beillenék:

«Hogy csak tivornya és víg czimborák
Tudják tüzelni lángra szívedet
És bortul ázik minden éneked.»

Az e korbeli panegyrikusok typusa Lisznyay hosszú és izetlen poémája, mely Petőfi arczképével együtt a Pesti Divatlapban jelent meg (1845). A Fóti dal rhythmusára írt költeményben Petőfi úgy van feltüntetve, mint vadgenie, kemény nyakú magyar, ki tanácsra, útmutatásra nem szorul, s ki legszebb verseit kancsó mellett írja, mint Csokonai Vitéz Mihály. E balvéleményt a Czipruslombok és a Szerelem Gyöngyei sem tudták eloszlatni; átszármazott az a forradalom utáni korra is, a törpe epigonokra, kik *ebben* a Petőfiben találták föl eszményképöket. A későbbi panegyristák nagy része a szabad eszmék s a nemzeti aspira-

tiók szószólóját látja Petőfiben. Igy Lauka Gusztáv (1847) Petőfit mint a népszabadság dalnokát, a nép apostolát dicsőíti; Szelestey (1841) az emberjog költőjét, Mentovich (1847) az Unio hívét, Szemere Bertalan a szabadságharcz Tyrtæusát, a «költőt és polgárt» magasztalja; csak Greguss verse (1845) szól a «magyar Bérangerről», ki nem az «iskolák porában virágzott fel honunk díszére», s kinek «a halhatatlanság virúl,» míg a törpék csoportja, mely gúnyt és átkot szór reá, halálba dől és elfelejtetik.

A mily korlátolt és ferde fölfogás nyilatkozik a legtöbb panegyrikusban, ép oly kevés szellemet találunk ama gúnyversek- és pasquillekben, melyek Petőfi rovására kortársai által lanciroztattak. E gúnyversek nagy része a Honderűben jelent meg, mely valóságos hadjáratot folytatott Petőfi ellen, s a költőt ama hirhedt kifakadásra ingerelte (A Honderűhöz), melyet később maga is megbánt. Ámbár Petőfi viszonya a Honderűhöz még nincs eléggé tisztázva, annyi bizonyos, hogy a mind élesebbé vált antagonismus közte és Horváth lapja közt inkább elvi, mint személyi okokban gyökeredzik. A Petőfi-Muzeum kiadói sok érdekes adatot összehordtak, hogy e viszonyt megvilágítsák; de a divatlapok kisszerű csetepatéinak rajzában s az idézetek útvesztőjében hiányzik a vezető fonál: a vezér alakok jellemzése, tájékozás az uralkodó eszmék, az átalános helyzet felől, s bizonyos rendszeres egymásután, mely a kutatásnak egységes, biztos alapot vet és a részletek kanyargós ösvényein az eligazodást lehetővé teszi. Nem elég csak úgy ötletszerüen kijegyezni a Petőfire vonatkozó adatokat; ez magában csekély érdem. Az adatok rendszerbe foglalása, áttekinthető csoportosítása és tüzetes kommentálása az igazi *tudományos* feladat, méltó ahhoz a folyóirathoz, mely Petőfi mélyrehatóbb, intensivebb tanulmányát akarja megindítani, s magát oly nagyszabású és magas színvonalon álló vállalathoz méri, minő a Gœthe-Jahrbuch, melynek azonban csak hiu árnyéka most: imago, sine re.

Nem vesztegetjük a szót azon æsthetikai kisérletekre, melyek Petőfit (plane az *Uti jegyzetek* alapján!) Heine fölé emelik (I, 69, 181), hanem rá térünk a bibliographiára, mely a folyóiratnak legsikerültebb rovatát képezi. Óhajtanók azonban, hogy határozottan, kellő nyomatékkal elismertessék itt id. Szinnyei József érdeme, ki Papp Miklós Történeti Lapjaiban már 1875-ben rendszeres, bár nem teljes, bibliographiát állított össze, mely nemcsak Petőfi önálló műveit és egyes költeményeit, hanem azon életrajzi és kritikai adatokat is felöleli, melyek Petőfiről az időszaki irodalomban megjelentek. Szinnyei munkája, rendszerességénél fogva, mindenkor hasznára lesz a kutatónak, s részünkről e munka javított kiadását többre becsülnők a zilált jegyzetek egész halmazánál, melyekkel a Petőfi-Muzeum hasábjai zsufolva vannak. Fő dolog

itt a rendszer és pontosság, a legutolsó vonásig, — pontosság, mely nem tűr hozzávetést s úgy írja le az adatokat, a mint a valóságban jelenkeznek. Hogy mi a különbség a pontos könyvészeti leirás meg a hozzávetés között, azt csupán a *Helység kalapácsa* meg a *Cziprualombok* leirásával illustráljuk, nem lévén szándékunk a példák számát fölöttébb szaporítani.

A Petőfi-Muzeum leírása.	*A mienk.*
1. *Helység kalapácsa.* Hősköltemény négy énekben. 12°. Budán, 1844. A m. kir. Egyetem betüivel. Pesten, Geibel K. sajátja. 68 l, Velinen, rajzolt borítékban fűzve 36 kr. p. p. (Az egész egyszerű másolata Szinnyei leírásának, I, 22.)	a) *Boríték:* A Helység Kalapácsa | Hősköltemény | négy énekben | irta | Petőfi Sándor. | Geibel Károly sajátja. b) *Külső czímlap:* A Helység Kalapácsa. | Irta | Petőfi Sándor. | Budán | A Magyar Kir. Egyetem Betüivel. | 1844. c) *Belső czímlap:* A Helység Kalapácsa. | Hősköltemény Négy Énekben. | (Készült 1844-ben.) 12°, 68 számozott lap, velinen, borítékba fűzve, két kőnyomatú rajzzal a boríték elő- és hátlapján, Grimm Vinczétől Pesten. (Teljesség okáért a rajzokat is le kellene írni.)
2. *Czypruslombok Etelka sirjáról.* 16°. Pest, 1845. Beimel József betüivel. 63 l. velinen, borítékba fűzve 30 kr. p. p. (Ismét Szinnyei leírásának egyszerű másolata, I, 26.)	a) *Boríték:* Czipruslombok | Petőfitől. b) *Külsó czímlap:* Czipruslombok | Etelke Sírjáról. | Irta | Petőfi Sándor. | Pest. | Beimel József Betüi. | 1845. c) *Belső czímlap:* Cziprualombok Etelke Sírjáról. | († január 7. 1845.) 16°, 63 számozott lap, velinen, borítékba fűzve. (A zár-vignette leírása.)

Az életrajzi czikkek közűl legérdekesebb «Egy új adat Petőfi Sándor haláláról». Ez volt a «great attraction», melylyel a vállalat nagy trombita-harsogással megjelent a nyilvánosság piaczán. Petőfi halálának kérdése, kétségkivül, ma is erős fascinatiót gyakorol a szellemekre, ámbár higgadt és elfogulatlan vizsgáló már régóta kizártnak véli a teljes bizonyosságot oly téren, hol csekély az objectiv tényálladék, melyből okoskodásunk szálait megszakítás nélkül tovább fonhatnók. Annyi bizonyos, hogy Petőfi részt vett a fejéregyházi csatában, de csak mint szemlélő, az is, hogy akkor nem viselt katona-ruhát, s hogy nyomtalanul eltünt julius 31-én. A csata előtt s a csata folyamán többben látták őt olyanok, kiknek szavához semmi kétség nem fér. Petőfi elestét azonban,

minden részleteivel, csak egyetlen *szemtanú* erősíti, Szkurka, 10. huszárezredbeli közlegény, ki a csatából menekülve, éjjeli 11 óra tájt, Kőhalomban beszéli el a történteket egyik feljebbvalója és pajtásai előtt. Ez a feljebbvalója Vajna Sándor, kolozsvári ügyvéd, ki 1884-ben halt el, s ki a szabadságharcz alatt vitéz tiszt volt a Vilmos-huszároknál. Vajna élőszóval többször elmondotta volt Petőfi elestének körülményeit, s emlékeit dr. Török Aurél egyenes felszólítására akkor jegyezte föl, midőn a segesvári ásatások ügyében néhány évvel ezelőtt mozgalom indult meg. Mire Vajna elkészült a följegyzéssel, a mozgalom már megszünt, s így jegyzetei egész haláláig fiókjában maradtak. Itt találta meg azokat fia, dr. Vajna Vilmos kolozsvári orvos, s a család kivánságára az Erdélyrészi Magyar Kultur-egyesületnek adta át megőrzés végett, melynek titkára Sáudor József aztán a Petőfi-Muzeum szerkesztőire bízta az érdekes irat publicatióját.

Szkurka a vert haddal ellenkező irányban, a Kőhalom felé vezető úton menekült, s itt találkozott az «ajjutáns» Petőfivel, ki civil-ruhában, egyedül, gyalog, hajadon fővel és minden fegyver nélkül volt. Egy ideig, a kengyelbe fogózva, Szkurkával együtt haladt, de később, midőn belátta, hogy így sem menekülhet, bal felé a hegynek fordult a kukoriczásba, mely a csata színhelyétől «egy öreg ágyulövésnyire» lehetett. Ekkor már az utánok száguldó négy muszka lovas csak pisztolylövésnyi távolságra volt tőlük. Petőfi alig tehetett 25 vagy 30 lépést fölfelé a kukoriczában: az elől érkezett két muszka lovas utána ugratott, s Szkurka látta, a mint réznyelű kardjával az egyik kettőt vágott a fejére. Petőfi szemben fogadta üldözőit, s csak a második vágásra esett le, mire a muszka még a földön egy vágást tett reá. A menekülés ellenkező iránya magyarázza meg, Vajna szerint, azt a körülményt, «hogy Petőfit annyi ezer ember közül senki sem látta sem elesni, sem megmenekülni, és a sebesültek közül is, kik pedig többen felgyógyultak, egy sem állította soha, hogy Petőfit megsebesülni vagy elesni látta volna.» (I, 6—13.)

Szkurka vallomásának hitelét támogatja, hogy Petőfit ő már azelőtt is látta volt, többek közt midőn Bem Temesvár alatt szemlét tartott, melyre a Vilmos-huszárok szintén kivonultak. Mással tehát aligha téveszti össze, ámbár feltünő, hogy a sok szóbeszédben Petőfi személyleirásáról megfeledkezik. Az is sajátságos, hogy Szkurka rá ért egész pontosan megfigyelni, mi történik Petőfivel, holott ő maga is lóhalálában menekült s ugyancsak igyekeznie kellett, hogy a másik két muszka elébe ne kerüljön. Átalában, az egész vallomás inkább vallatás eredményének látszik, semmint spontan nyilatkozatnak, s már ez bizonyos irányt, *tendentiát* ad neki, mely sokat levon hitelességéből. Ezenkivül egy nagyon erős ellenmondást is constatáltak benne. Szkurka tudnillik Bem menekülését, mely tizedfélkor történt, tizenegykor már ujságolja Kőhalomban, a

mi — a Segesvár és Kőhalom közti távolságot tekintve — határozottan lehetetlen.

Mindezen és sok más oknál fogva, azt hiszszük, korán volna még a Lengyel-féle versiót elvetni (Vasárnapi Ujság, 1860, 42. sz.), mely annyi más között mindekkorig meg tudta őrizni tekintélyét. Az ujabb versiók közt talán legtöbb figyelmet érdemel gróf Haller Ferencz tudomása, ki maga is activ részt vett a csatában s Petőfit a csata előtt polgári ruhában látta Bem oldalánál. Petőfi, ugy mond, az ütközet kezdete előtt, a mint a felállítás megtörtént, leszállott lováról, melyet visszavezettek a fedezethez, és gyalog a Haller tulajdonához tartozó *Monasteria* nevű kert közelébe vonult, s ott egy emelkedett helyen telepedett le *). Itt jegyezgetett és szemlélte a csatát. — Azontúl nem látta többé Petőfit; de Papp Lajosnak, Bem hadsegédének, ki a csata végéig a Monasteria-kerttől nem messze felállított ütegek mögött volt, s több jelenvoltnak tanusága szerint, Petőfi az ütközet alatt a kert melleti gyepen pihent. Innen pedig csak az országút felé menekülhetett, — ha menekült, — s az országutat a muszkák már elözönlötték volt. Petőfit polgári ruhája nem menthette meg a muszkák öldöklő haragjától, kik Skariatin halála miatt is fel voltak a mieink ellen bőszülve.

Gróf Haller, mint látjuk, épen nem bocsátkozik merész és phantastikus következtetésekbe, s állításaiban szerényebb és óvatosabb még azoknál is, kik a csatának távoli szemlélői voltak. Hogy Petőfi haláláról ennél bizonyosabbat nem tudhatunk, annak ő más és természetesebb okát adja, mint Vajna Sándor, kinek följegyzéseiről az imént emlékeztünk. «Petőfi, mondja Haller, koránsem volt még a Bem hadseregében sem annyira feltünő és ösmert egyén, mint azt ma gondolnók; másfelől, az ütközet hirtelen befejezése után oly nagy volt a zavar, hogy bizony mindenki csak saját életének megmentésére gondolhatott s nem ügyelhetett a zömtől különben is távolabb álló költőre.» (I, 246.)

Nem szándékunk itt kiterjeszkedni azon rémes versiókra, melyek Petőfi elevenen való eltemetéséről forgalomba hozattak, s egy mosolylyal napi rendre térhetünk azon megbotránkozás felett is, mely a Petőfi meneküléséről szóló «mende-mondák» terjesztését nem tartja összeférőnek a nagy költő iránti kegyelettel. Egész irodalma van már Petőfi eltünésének, s ez a háládatos thema egyre foglalkoztatja még a kicsiny elméket és phantasiákat, melyek a szűk körben valóságos orgiákat üllnek. Nem csodáljuk azért, hogy épen a «megbotránkozók» egyike idején valónak látja már, hogy a Petőfi-Muzeum szerkesztősége, egyetértve

*) L. a fejéregyházi csatának gróf Haller Ferencz által vázolt térképét (P.-Muzeum I, IV. füzet), mely Petőfi helyzetéről is kellő tájékozást nyujt.

a budapesti Petőfi-szobor-bizottsággal, három tagú bizottságot alakítna, «*melynek tagjai közt egy se lenne olyan, ki a segesvári csatában részt vett vagy Petőfi elestéről valaha írt.*» Ezt a tisztelt «megbotránkozó» egész komolyan mondja ugyan; de kell-e találóbb kritikája a Petőfi eltünéséről keletkezett újabb irodalomnak, mint ez a jámbor indítvány, mely a maga naivságában a legmaróbb ironia?

HÁHN ADOLF.

A NÉMET *E*-HANGOKRÓL.

Az ófn. és kfn. nyelvnek tudvalevőleg két rövid *e*-hangja volt: az egyik az ősgerm. (és idg.) *e*, melyet a nyelvtanok és kiadások *ë*-vel jelölnek (kfn. *dëgen, ërde, hërze, gëben, hëlfen, nëmen)*, a másik az *a* umlautjából előállott *e (geste, mensch, brennen, legen)*. Kfn. költők a rímelésben szigorúan megkülönböztetik a különböző eredetű két *e*-t, jó költők pl. a *dëgen: legen, gëben : heben*-féléket nem tekintik tiszta rímeknek. Ebből már régen arra következtettek, hogy e két vocalis ejtésre nézve még a kfn. korszakban is különböző volt, e különbség pedig — a régibb felfogás szerint — abban állott, hogy az *a*-ból keletkezett *e* ejtése az *a*-hoz közelebb álló, nyilt volt, míg a másik *e*-t, mely a szótövekben *i*-vel váltakozott *(hëlfen : hilfe)*, zártabban ejtették. E felfogást, melyet Grimm is a magáénak vallott, az újabb kutatások megczáfolták; már Hildebrand és Weinhold mást tanítottak, újabban pedig, főleg Franck fejtegetései *(Zeitschr. f. deutsch. Altert.* 25, 220) óta ép az ellenkező nézet vált általánossá, hogy t. i. a germ. korból való *ë* nyilt, az újabb keltű umlaut-*e* zárt ejtésű volt, bizonyos consonantikus befolyások azonban módosíthatták e kiejtést; így az umlaut-*e ht* előtt nyiltabb *(=ë, geslehte)*, a germ. *ë* ellenben *st* előtt zártabb ejtésű *(swëster* rímelhet *vester*-re). Legújabban, főleg a Paul és Braune-féle *Beiträge zur Gesch. d. deutsch. Sprache* XI—XIV. (1886—1889) köteteiben több czikk jelent meg, melyek a német *e* hangokról való eme felfogást részben megerősítik, részben továbbfejtik. A kéziratok tanusága e phonetikai természetű kérdés eldöntése mellett csak kevéssé jő számba, bár ezek közül is (már ófn. kéziratok közül) egyesek gyakrabban jelölik a régi *e*-t *ae* vagy *ę*-vel, mint az umlaut-*e*-t. (Sievers, *Beitr.* 9, 464.) Legtöbbet bizonyít az élő nyelv tanusága, természetesen nem a mesterségesen fejlődött irodalmi nyelvé és beszédé, hanem az organikus fejlődésü dialectusoké. A német nyelvjárások, a melyek megkülönböztetnek két rövid *e*-t, mind az utóbb említett különbséget tüntetik fel; az nem fordul elő sehol sem, hogy a régi *ë* zárt, az umlaut-*e* nyilt, a mint azt régebben állították. Ily állapotokat tüntet fel

egyebek közt a hozzánk közelebb álló osztrák dialectus, l. erre nézve Luick czikkeit *Beitr.* 11, 492 és 14, 127. Legfeltünőbb itt a két *e* közti különbség az *el* hangcsoportban. Igaz hogy a nyelvjárás a vocalis öblösítésével *öl*-lé változtatta e hangcsoportot, *stellen* : osztr. *štöln*, *welt* : *wölt* ; (míg másrészt az irodalmi nyelv *ö*-jeivel szemben az osztr. dialectus *e*-t mutat *schön* : *šēn*), de azért az eredeti qualitásbeli különbség fenmaradt az *ö*-re nézve is. A régi germ. *e*-t tartalmazó *helfen*, *melken*, *schnell*, *selten*, *welt* szóknak megfelelő dialektikus alakok *ö*-je nyiltabb mint a *gelse*, *kälte*, *eltern*, *gefällig* alakoké. Luick e megfigyelését a pozsonyi német dialektusról való ismereteim alapján megerősíthetem. Ebből tehát az következik, hogy az öblösítés beállta előtt is meg volt a megfelelő különbség az alapúl szolgáló *e* hangok között. Egyéb hangok környezetében is, midőn nem *l* következik rá, az umlaut *e* ugyancsak zárt (*blätter*, *äpfel*, *fest*, *besser*), sőt *r* előtt egész *i*-be csap át (a *kerze*, *merken*, *sperren*, *fertig* stb. szókat az osztr. dialektus *i*-vel szereti ejteni), *ht* előtt azonban az *e* nyiltabb (*nächte*). A másik (germ.) *e* ellenben nyilt (*krebs*, *knecht*, *recht*), ez az *e* nem lesz *i*-vé az *r* előtt (*berg*, *erde*, *herz*, *kern*) ; *st* előtt a fent adott szabálynak megfelelőleg zárt (*nest*, *schwester*). A hol a quantitásbeli viszonyok nem maradtak a régiek és az *e* megnyúlt, ott a qualitásra nézve némi zavar állott be, l. Luick *Beitr.* 14, 127. A két *e* megkülönböztetésére nézve ezekhez hasonló megfigyeléseket lehet tenni a többi felső-német, valamint a középnémet és alnémet dialektusokban is (l. Holthausen *Beitr.* 13, 370 és Braune u. o. 573. l.). — Feltünő mindenesetre az, hogy az umlaut útján keletkezett új *e* nem azonosúlt a régivel. Az olyan magyarázat, hogy az *a* egyszerre, az articulatióban beállott ugrással vált zárt *e*-vé, a melyet még Wilmanns is tanít (*Die Orthographie in den Schulen Deutschlands* 1887. 64. l.), ellentmond a nyelvfejlődés törvényeinek. Valószínübb Paul magyarázata (*Beitr.* 12, 548). E szerint az *a*-nak *e*-vé válása lassan, egyes közbeeső fokokon át, ment végbe s egy fokon a keletkező új hang egészen egyenlő is volt a régi *e*-vel. Hogy mégis tovább haladt még a zártság felé, annak oka a következő szótagban álló *i* (illetőleg a közbeeső consonans jésítése) volt, mely magát az umlautot is okozta. Ez az *i* még mindig hatott a vocalisra s a nyilt *e*-t zárttá változtatta. A régi germ. *ë*, a mely után szabályszerüleg nem állhatott *i*, megmaradt nyiltnak ; a hol más okok folytán mégis *i* került a szótagba, ott ez az *e* is zárttá lett, pl. az ófn. *fëlis* compromissumformában : kfn. *vels* (úfn. *Fels*), vagy a *pelliz* kölcsönszóban (úfn. *Pelz*).

Az úfn. irodalmi nyelv már korán összezavarja a két *e*-t, irásban és kiejtésben. Opitz poetikájában (cap. VII.) rosszalja ugyan az *ehren* : *nehren* (*nähren*) rímeket, itt azonban kfn. *ê* és *e* vannak egymással szembe helyezve, a rövid *e*-ket ő már különbség nélkül használja (l. Heilborn, *Die e-Reime bei Opitz. Beitr.* 13, 567). Az úfn. korszakban beállott

zavart részben phonetikai ok, névszerint a tőszótagbeli vocalisok megnyulása (a mivel együtt szokott járni zárt hangok kedvelése), idézhetteelő, de még inkább külső ok: a confusus orthographiai állapotok. A 17. század grammatikusai rendet akartak teremteni a helyesirásban és rendetlenséget hoztak létre. Mindinkább előtérbe lép az a törekvés, hogy az *a*-ból származott *e*-t *ä*-vel jelöljék. Gottsched kárhoztatja az addig divó irásmódot: *Mann : Menner, Vater : Veter*, kimondja, hogy tekintettel kell lenni a szók eredetére. A szabályozás aztán természetesen megfelelt e férfiak etymologiai ismereteinek; Gottsched szerint *Knäbelbart*-ot kell írni, mert a *Knabe* szóhoz tartozik, *schmäucheln*-t, mert a *schmauchen* ige származéka. És nagyobbára e szabályokon alapúl az *e*-hangok mai jelölése, a melyre nézve igaza van Wilmannsnak (*Die Orthographie* stb. 75. l.), hogy akár a történeti nyelvtan, akár a mai nyelvre szorítkozó elemi nyelvtan álláspontjára helyezkedjünk, szabálytalannak és önkényesnek kell azt mondanunk. A mai német orthographia sok szóban nem jelöli meg az umlautot, ámbár vannak mellettök *a*-s alakok: *Eltern (alt), behende (Hand), Henne (Hahn), brennen (brannte, Brand), heften (Haft), Schenke (Schank), netzen (nass), wecken (wach), Menge (manch), fertig (Fahrt), Strecke (stracks), edel (Adel)*; más szókban, a hol hiányzanak *a*-s alakok, természetesen még kevésbbé várható az umlaut jelölése: *Erbe, Ente, besser* stb. Másrészt *ä* t írnak, a hol szó sem lehet umlautról: *Käfer* (kfn. *këver), Schädel* (kfn. *schëdel), gebären* (kfn. *bërn)* stb., meg ott is a hol helytelenül származtatták a szót *a*-s alakból: *rächen* (a *Rache* miatt, kfn. *rëchen), schämen* (Scham); a *Bär* szót (kfn. *bër)* ma egész Németország *ä*-vel írja csak azért, mivel Zesen a *bar* melléknévből származtatta («weil er nackend gehe», Wilmanns 73. l.). — A mi végül az *e*-hangoknak a mai német közbeszédben való ejtését illeti, legtöbben úgy járnak el — és ezek tesznek még a leghelyesebben — hogy nem különböztetik meg a különféle eredetű két hangot (a mai *e*-t és *ä*-t), legfeljebb a szomszéd mássalhangzóknak engednek módosító befolyást (a nálunk dívó német ejtésben pl. az *r* előtt álló *e* nyiltabb); másoknál a dialektusban levő különbség szolgál alapúl, természetesen a szókincsnek csak a nyelvjárásban meglevő részére nézve, a többiben mindenféle más befolyás érvényesül (v. ö. Luick adatait a bécsi «művelt» kiejtésről *Beitr.* 14, 139.). Azon szavakban, a melyekben az úfn. korban megnyúlt egy régebben rövid *e*, e hang qualitására nézve nagy befolyása van az orthographiának is; főleg Észak-Németországból (a mely az újfelnémet irodalmi nyelvvel, épen mivel felnémet, mint idegennel áll szemben s ép azért lehetőleg betü szerint törekszik azt kiejteni) indúl ki az az áramlat, mely a nyújtott *e* hangot, ha *ä* jegygyel írják, nyiltnak, ha *e (eh, ee)* jegygyel jelölik, zártnak ejti ki (Braune, *Beitr.* 13, 580). Az önkényes orthographia tehát e tekintetben oly állapotot

idézett elő, mely teljes ellentétben áll a nyelvtörténeti tényekkel: a kfn. korszakban nyilt *e*-t ejtettek a *gëben*, zárt *e*-t a *nern* igében, ma az az irányzat válik általánossá, mely az elsőt zártan, a *nähren* tőhangzóját ellenben nyiltan ejti ki.

PETZ GEDEON.

A szerelem balgasága.

(Walther von der Vogelweide.)

A szerelem — haj — gonosz
Egy szokást vall, bár ne tenné,
Szép volna nagyon.
Vele soknak bút okoz,
A ki tőle nem érdemlé.
Illik ez vajon?
Huszonnégy év ő neki
Negyvennél sokkal kedvesebb,
S ősz hajszálat ha lát, az már kedvét szegi.

Szerelem! — szolgáltam én,
Tudtam minden titkát, csinyját;
S ime búra vitt:
Ifjabb most ha erre mén,
Még suhancz bár, én rám mindjárt
Görbén kancsalit.
Mit gondol a balga nő?
Ám cziczomázza fel magát,
Ámítson együgyüt, — csak vénebb nálam ő.

Szerelem most szerteszét
Gyerkőcz nép után bolondul,
Balgamód futos.
Vajjon hol hagyá eszét?
Az oktalan hova gondul?
Nem lesz már okos.
Bár ne vón' ily csapodár,
S mint más tisztes nő, járna úgy!
Nyilván még megbotol, hogy szinte szánom már.

Szerelem! — ne vedd zokon,
Hogy a mig te itt kalandozsz,
Én megpihenek.
Kedvem ám magas vagyon,
Mint annak, ki fenn ugrándoz.
Több ugyan minek?
Végkép nem is hagylak el.
Lásd, hol kapsz hétből hat napot,
Tőlem nem jár csak egy: a hetedik ha kell.

WIGAND JÁNOS.

HAZAI IRODALOM.

A szombatosok, történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchi Simon főkanczellár életére és munkáira. Irta *dr. Kohn Sámuel.* Budapest, Athenæum, 1890. XVI, 377 l. Ára 2 frt 50 kr.

Élt Keleten Erdélyben a székelyek között egy maroknyi népség, elvonulva, sőt elnyomva s rajongva áldozva az egy igaz istennek Jehovának. Nem volt az sem keresztény sem zsidó vallására, de nemzetiségére székely, tehát magyar. Egy maroknyi népség a közelmultban, s a XVII. században egy tekintélyes felekezet, egy hatalmas szekta, mely azt hitte magáról, mint minden szekta, hogy megtalálta az igaz egy istent, s azt imádva szánalmasan nézte le a négy recepta religio követőit, kiket tévelygőknek tartott, a keresztényeket. Volt irodalma, volt sajátos külön élete, voltak emlékei és hagyományai, voltak reményeik. Volt egy-két kiváló emberök, kiknek oltalma alatt meghúzódva emelkedni kezdettek, kik tekintélyre, sőt félelmes ellenség hírére emelték magukkal e törvények által üldözött rajongó felekezetet. Később eljött a megpróbáltatások ideje, aztán az elmulásé, s ez a megnyomott felekezet beleolvadt a zsidóságba, melynek vallásos nézeteihez minél jobban és jobban közeledett, elfeledve, hogy a keresztény unitárius hitből szakadt ki, megtagadva múltját, emlékeit, hagyományait, alapítóját és költőit. Nem tudott ellenállani az idők hatalmának, mely egy elszigetelt felekezet rajongását elnyomta. A szombatosok, zsidózók, sabbatarianusok szektájáról ennyit tudtunk eddig. Kerestük emlékeit, kutattuk irodalmát, elemeztük költői termékeit, és csodáltuk bennök a mély vallásosság ihletét, a költői kedély gazdagságát. Jóformán úgy ástuk ki őket a feledés leple és az idők romjai alól, költői maradványaik révén. Lugossy, a ki az első szombatos énekeskönyvet ismertette, s dr. Nagy Sándor, a ki már egy egész irodalomnak felszínre került maradványait mutatta be, nem a zsidózó felekezet múltját és dogmáit, hanem költői, irodalmi emlékeit vizsgálták, s mind azok, a kik eddig foglalkoztak velök, mint vallásos és költői ihletű felekezetet jellemezték. Eme maradványok kapcsán fordult feléjük a figyelem, s lettek a szombatosok hazai művelődésünk múltjában érdekkeltő, figyelmet követelő felekezet. Általok újabb erősbödést nyert az a tudás, hogy a történet színpadán minden egyéb mulandó és kétes dicsőségű, csupán a szellemi eredmények biztosítanak halhatatlanságot, mert nem veszhet el az idők végtelenében oly nép, melynek irodalma van. Abban van letéve az az ige, mely új életre kelt. Ime a szombatosok is irodalmi érdemeik alapján kerültek elő a feledés homályából, hova a rájuk bizonyára áldatlan idő

temette őket. E réven lettek érdeklődés tárgyává, s ennek köszönhetjük a czímben kitett munkát, mely történetükkel foglalkozva, megismertet a zsidózók szektája egész múltjával. Megismerkedünk velök, történetükkel, dogmájukkal, vallásos életükkel, nagy alakjaikkal, szóval tisztán látjuk magunk előtt mindama kérdéseket, melyek ezideig megfejtetlenül állottak elénk. Szerző munkája nemcsak mint érdemes, hanem mint hézagpótló és gazdag eredményű mű határozott nyeresége irodalmunknak.

Nehéz volt a feladat, melyet megoldott, de nem koszorú nélküli a siker sem, melyet elért. Mert a zsidózók külső történetét megírni, irodalmukat ismertetni nem elég, magyarázni kell theologiájukat, és megmutatni azt az utat, melyet az unitarismusból kiszakadt székelység a zsidóságba történt beleolvadásig megtett. Át kell hidalni azt az ürt, mely az unitarismus és a judaismus között van, s melyet a szombatosok háromszázados multjokban majdnem észrevétlenül támasztottak. E feladat megoldása kettőt kiván különösen, a történeti és a zsidó theologiai jártasságot. — Csak ezek segítségével lehetett munkához fogni, s magunk is csak most látjuk, olvasván e munkát, hogy azok nélkül bárki is félszegen dolgozott volna. Az igazság érdekében azonban már eleve meg kell jegyeznünk, hogy szerzőnk a dogmatikus részek tárgyalásában sokkal erősebb, mint akár a történeti, akár az irodalmi fejtegetésekben. A középkori rabbi-irodalomban való nagy jártassága, s a zsidó theologia alapos ismerete tették számára lehetővé, hogy e nekünk egészen ismeretlen területen biztos kalauz lehessen. Azok a fejtegetések, melyek a szombatosok dogmáit magyarázzák, a könyv legjobban megírt részei. Látszik bennök a zsidó theologia s a rabbi-irodalom szakavatott mestere. E részek olvasása után nyert itéletünk feltétlen elismerést biztosít szerzőnknek, mert bár a héberség titkait, vallásos mysteriumait, dogmáinak subtilitását és irodalmának gazdagságát, sőt nyelvét, de még betűit sem ismerjük, előadása oly igazságosnak, olyan tisztának fejti ki fonalát, hogy teljes nyugodtsággal formálhatunk itéletet.

A könyv, mint czimében világosan olvastuk, a szombatos felekezet történetét, dogmatikáját és irodalmát tárgyalja, Péchi Simon életére való különös tekintettel. Megismertet tehát mindazzal, a mi e rajongó felekezet multjára és vallásos életére vonatkozik, megismertet különösen Péchi életével és tevékenységével. E közben magáénak követel egy eddig unitáriusnak ismert irót, Bogáthit, ki mint énekszerző és zsoltárfordító nevezetes alakja XVI. századi irodalmunknak, összeállítja a szombatos énekeskönyvek bibliographiáját és meghatározza az egyes énekeket, s e részekben az irodalom-történetet nehány új névvel és sok eddig ismeretlen adattal gazdagítja.

A szombatosság az unitáriusságból szakadt ki, s Dávid Ferencz

apostoli hevét túlzó tanaiban gyökerezik, melyek a Krisztus nem imádásban tetőzve teljessé tették az ellentétet az egy istent imádó és a Krisztust nem imádó unitáriusok között. Dávid Ferencz küzdött és elbukott, de tanításának tételeit a szombatosság alapjának ismerjük föl. A szekta gyorsan terjedt, felköltötte a hatalom figyelmét — s elnyomatott; e röviden jelzett mult teljes háromszáz esztendő alatt folyt le, s a szekta élete ez idő alatt, az első félszázadot kivéve, szomorú tengődés volt. A szombatos mult dicsősége 1638-ig, a deési terminusig emelkedett, onnéttól kezdve sülyedve sülyedt. Erre az időre esik két legnagyobb irójának java munkássága, erre az időre esik irodalmának virágzása. Az a félszázad maga kimeríti a szombatosság multja nagyságát, történetének gazdagságát és irodalmának kincses bányáját. A mi maradandó benne, ez alatt az idő alatt alkotta, a mi azután következik, az az erőtlenedés, elgyengülés kora, melynek csak egyetlen erénye volt: a vallásbeli állhatatosság, s a velejáró szivósság. Csak az volt a kérdés, meddig él, s nem az, hogyan él, s a szombatosság sanyarú viszonyai daczára soká élt, korunkig elhúzta, s a közelmultban beleszakadt abba az áramlatba, mely felé lelke vonzotta, sőt természetes iránya vitte. Ez a kor már nem érdekelhet minket annyira, az elgyengülésben nincs vonzó, a megerősödés már maga a vonzalom. Mintha e gondolat észrevétlenül ugyan, de belopta volna magát szerzőnkbe is, mintha jobb kedvvel dolgozott volna a munka derekán, mint elején és végén. Azok a lapok, fejezetek, melyek a szombatosság nagy korával és nagy alakjaival foglalkoznak, nagyobb erővel vannak írva, szinte kiérzik az író kedve, lelkesedése. Az ezt megelőző és követő részletek hatása, úgy tetszik, valamivel erőtlenebb. Péchi Simon életrajza annyira kerek és annyira egész, hogy mint önálló kötet is bátran helyt állhatna. Ha talán Péchi bukásának okait nem politikai, hanem vallási tényezőkben keresné, s e pontban kimerítőbb lenne, sokat nyerne vele, mig igy — e kérdésben nem nyugtat meg teljesen. Péchi fejedelme kegyét elvesztette, s mint bukott államférfi nemcsak saját emelkedésének útját vágta be, hanem ama felekezetéét is, melyhez tartozott, a melyet addig magával emelt. A szombatosság sorsa össze volt kötve Péchiével; a mint ennek csillaga letünt, halványodni kezdett amazé is. Péchi nemcsak elismert feje volt a szombatos-felekezetnek, hanem elismert theologusa és kitünő költője is, kinek a felekezet szervezetét, theologiáját és liturgiáját köszöni. Azonkivül tőle valók istenitiszteletére szolgáló hymnusai is, szóval ő lelke volt a felekezetnek, terjesztője, oltalmazója hitének, utóbb áldozata hitsorsosaihoz ragaszkodó hűségének. Kettejök sorsa szorosan egybe van foglalva, dicsőségük épen úgy közös mint bukásuk.

Péchi élete még nem volt megirva; sem a történelem sem az irodalom nem gondolt vele, pedig mind a kettő egyformán büszke lehet

rá. Ha mint államférfi, mint kanczellár Erdély sorsát egy darabig vezette, intézte, mint zsidó-theologus nemcsak a magyarságnak, hanem az egész kornak kiváló embere volt, sőt, mint szerzőnk mondja: «nem csak a maga korának hanem minden idők nem zsidó hebraistái közt kiváló helyet foglal el.» Költői és theologiai munkái révén nagyobb hálával számíthatjuk az irodalom emberei közé, s ez magyarázza meg, miért foglalkozunk könyvünk után alakja nagy vonásaival annyira. Ez az ember egyaránt tiszteletünk tárgya, akár mint államférfi, akár mint író, de sokkal inkább az, mint ember. Alacsony sorsból emelkedett előkelő méltóságra, saját tehetségei és szorgalma segítségével; politikai befolyására, vagyoni gyarapodására, családi összeköttetéseire nem volt rátartós, mint az olyanok rátartósak szoktak lenni. Tudományára kimagaslott, s munkáit a mai kor kutatójának kellett meghatároznia, nem sietett azokat nevével ékesíteni, hogy nevének megmaradását biztosítsa. Bukásában olyannak mutatta magát, a milyennek hatalma delelőjén ismertük, csupán egyben kivánt kitünni, vallásos áhitatban és az isten szolgálatában. Szóval Péchi Simon nagy alakja multunknak, s élete részletes megismertetése hálás munka volt, mely dicséretre nem szorul.

Bogáthi Fazekas Miklós a XVI. századi irodalomnak soká nyilt kérdése volt, s mint énekszerző, prédikátor és zsoltárfordító különféle versiókban szerepelt. Az unitárius hit és költészet számára foglalták le, mig könyvünk munkáiból ki nem derítette, hogy voltaképen szombatos író vala. Életrajza második eredménye szerzőnktől irodalmunknak, egyúttal immáron megfejtett és megmagyarázott kérdése. Az első teljes zsoltárfordítást tőle birjuk, s a mint az eddig töredékesen közölt darabokból következtethetünk, méltó emléke az munkásságának. Megelőzte Sz. Molnár Albertet, és bizonyara sikerrel mérkőzik vele, ha munkája sajtó alá kerülhet. A zsidózó irodalomnak második alakja Bogáthi Fazekas Miklós, jelentőségre Péchit követi, mig korra megelőzi. Épen úgy, mint őt Eössi Avdrás, a zsidózók első literatora, theologiájuk első megállapítója. Eössi a harmadik, eddig ismeretlenül lappangott író, kinek életéről, munkásságáról szerzőnk beszámol. Jobban csak vázlat, de lehetőleg teljes, a mi nagy eredmény az adatok szükössége s a források rövidszavúsága miatt. Hármukon kivül még nehány névvel gyarapította az énekszerzők sorát e könyv, melynek irodalmi értéke már ezekből is kitünik.

Irókon kivül irodalmi termékekkel is foglalkozva, ismerteti a prózai theologiai irodalmat és a költői zsoltárok, hymnusok, énekek gyűjteményeiből felkutatott maradványokat. E téren talált legtöbb előmunkálatot, mert a szombatos énekeskönyvek vizsgálását az irodalomtörténet Lugossy óta már feladatának ismerte. A prózai, dogmatikus irodalom ismertetése, mint már röviden említettem, a legderekabb fejezeteket tölti

meg. Ezekben ismerjük fel különösen amaz előföltételeket, melyek nélkül e kérdés tárgyalásába bocsátkozni nem lehet: a zsidó theologia tudását, s a rabbinikai irodalomban való teljes jártasságot. Dr. Kohnt erről az oldaláról már régebbtől ismertük, de mélyreható gondolkodását és éles szemét eme kényes és finom subtilitások meghatározásában tanultuk méltányolni. Összerakni, megállapítani egy teljes dogmatikát verses és prózai darabokból, fáradságos, de nem nehéz dolog; de rekonstruálni egy egészen feledésbe ment vallásnak tételeit, és épen hiányos, töredékes, s nem is szorosan rendszeres maradványokból, ez nemcsak fáradságos, hanem nehéz dolog is.

A prózai termékek ismertetése meglehetős röviden, s inkább vallási, mint irodalomtörténeti szempontból történt. Valamivel hosszasabban foglalkozik az énekek, énekeskönyvek tárgyalásával, de azzal sem szorosan irodalmi, mint inkább bibliographiai czéllal. Elkülönítette és felsorolta a szombatosság három korszaka szerint mindamaz énekeket, melyeket különféle codexekben őrzött meg számunkra a véletlen. Meghatározta az egyes énekeket, liturgiai jelentőségüket és szereztetésök korát, s így egybeállítván azokat, s felsorolván czímöket, szombatos éneinknek lehető teljes jegyzékét adta. Így tehát tulajdonképen nem magát, a szombatos költészetet, hanem annak csupán jegyzékét mutatja be. Rövid vázolása, jellemzése a szombatos költészet eddigi ismertetőinek nyomán nem kárpótol bennünket azért a veszteségért, melyet szenvedünk, hogy a felsorolt és meghatározott czímek helyett nem a költeményeket találjuk. Bármilyen szerénytelennek tessék e megjegyzés, nem indokolatlan. A szombatos költészetről már eddig elegendő sokat szóltak és írtak, de nem adták oda a közönségnek saját kezébe, hogy maga olvassa. Most, hogy a legnehezebb részt szerzőnk elvégezte, t. i. az egyes énekek meghatározását, kétszeresen megokolt kivánságunk lehet, hogy végre egy teljes szombatos kanczionálét kapjon a közönség, mely végül is hajt ugyan a tekintélyek szavára, de maga is szeret saját fejével gondolkozni. Szívesen elismerem, hogy e gyűjtemény felette megterhelte volna a könyv tartalmát, sőt megakadályozta volna helylyel-közzel a tárgyalást is, de szó nélkül nem hagyom legalább óhajomat, hogy ha már nem kaptuk függeléknek, kapjuk legalább külön kiadásban, külön kötetnek. A mint Thaly K. a vitézi énekek gyűjteményes kiadásával elérte, hogy elismertette az addig elhanyagolt kuruczköltészetet, mért ne lehetne, sőt, mért ne kellene elérni ugyanazt az eredményt egy külön kiadású szombatos kanczionáléval? Ilyen kiadásra az irodalomtörténetnek szüksége lenne, és ki tehetné meg ezt könnyebben, mint szerzőnk, ki a munkának egy részét már eddig elvégezte? Ha e hiányt jelen kötetben teljesen pótolni, talán technikai okokból is, nem lehetett, szívesen vettünk volna valamivel bővebb irodalmi szempontból

dolgozott ismertetést, általános jellemzést, a melylyel annyira a mennyire mégis pótolva lett volna. Ennek elmaradása csak akkor vigasztalna meg, ha szerzőnk előbb kifejtett óhajtásomhoz képest azt talán kiadandó Énekeskönyve Bevezetéseül tartotta volna vissza.

Történeti, dogmatikai és irodalmi tekintetben a nagyjában vázolt körben mozog e könyv. Nem lehet minden részletet sorba venni, csupán általános benyomásról kell beszámolni. S ezt tettem eddig is, de volna még szóm valamihez, a mi már részlet.

Szerzőnk első fejezetében bőven foglalkozik a bibliával, az ó szövetség tekintélyével és a magyar reformácziónak jól ismert költészetére tett hatásával. E fejezetben két állítása vonja magára figyelmünket: egyik, hogy a közvélemény a biblia hatása alatt egyformán jobbra fordúl nálunk és külföldön a zsidók iránt, s a másik, hogy a biblia és reformáczió hatásának lehet tulajdonítani a reformáczió költészetnek egyik sajátos jellemét, a bibliázást. Ezekről röviden a következőket.

Utopikus gondolatnak tartom az elsőt. A reformácziónak szüksége volt a bibliára, s mert annak hagyományosai, jóformán letéteményesei a zsidók voltak, miért változott volna kedvezőbbre a zsidók iránt addig táplált közvélemény? Sem az ellenkezőt rikítóan kiemelő történeti tényekre nem hivatkozom, a különféle zsidóüldözésekre, sem azt az állítást nem bonczolom, nem czáfolom, csupán egy analogiára, példaképen egy anachronismusra figyelek. Ma, mikor már a zsidók emancipatiója tizedek óta teljes, mikor törvény védi vallásukat, személyöket és vagyonukat; ma, mikor már egy jó darab utat megtettek, hogy a magyarosodás és nemzetiesedés által hozzánk közeledjenek, ily kedvező viszonyok között annyi idő óta mennyire fordult feléjök a közvélemény? S ha ma még van antisemitismusról szó, nem egy pár emancipált okos embert értek, hanem nagy tömegeket, hogyne lett volna a XVI. században, mikor politikai és egyéni szabadság nélkül, törvénytől nyomva egészen idegen elemként élt közöttünk a zsidóság? Ma már anachronismus az a fogalom, melyet antisemitismussal jelelnek, de nem volt az a XVI. században, a mikor állítólag kedvezőre fordult volna a zsidóság iránt a közvélemény. Ez legfeljebb néhány okosabb és korát megelőző ember gondolkodásában történhetett így, és nem a tömegek fölfogásában. Állításának indítékát alighanem a megett a *)-os jegyzet megett kell találni, melyben a magyar országgyűlés eljárását helyteleníti, mikor ismételten ráutaltak, hogy tágabb körökben még mindig nem ismerik a zsidók vallásos életét, kivált pedig erkölcstanukat.

Áttérve immár a másik megjegyzésre, hogy a bibliától és a reformácziótól nyerte volna a XVI. sz. magyar költészet egyik sajátos jellemvonását, a bibliázást, röviden csak annyit mondhatok, hogy ez nincs egészen így. A biblia, különösen az ó-szövetség a reformáczió

korától lett népkönyvvé, de nem *egyszerre*. Eleintén csak a papok, főranguak, szóval az olvasni tudók és vagyonosabbak szerezhették meg, részint mert a nyomdák XVI. századi termékei nálunk még magasra voltak felcsigázva; részint, mert az írni-olvasni tudás nem volt olyan általános birtoka a nemzetnek mint ma. Hogy tehát némileg pótolják e hiányt, a kiváló prédikátori rend ájtatos leczkékűl, vallásos színű mulattatásúl a bibliás történeteket énekekbe foglalván, oktató és térítő czéllal adták a köznép szájára, mely ezekből az énekekből ismerkedett meg először a bibliával. Hogy e mellett a magyar és zsidó nemzet sorsában levő rokon vonások miként kinálkoztak a parallel feldolgozásra vagy allegorikus átalakításra, hogy az énekszerzők legnagyobb részt bibliás emberek voltak, mindez csak elősegíti, de föltétlenül nem magyarázza a biblia tekintélyét és befolyását.

Ezek azonban, mint említettem, részletek, s ha e két dologra volt, s még több dologra is volna, megjegyzésem, az nem azt jelenti, hogy az egész ellen is vannak kifogásaim, hanem, hogy csak a részletekre.

Dr. Kohn művét irodalmunk határozott nyereségeűl tekintem, s általa egy eddig meg nem oldott feladatot látok megfejtve, és tudom, a szombatosság története immár nem találgatás és hypothesisek mezeje. Óhajtandónak tartanám, hogy mint említettem, szerzőnk ejtse módját e műve kiegészítésének oly módon, hogy a teljes szombatos kanczionálét kiadja. Neki van arra e kőnyve nyomán legtöbb joga.

ERDÉLYI PÁL.

Quæstiones de Firmico Materno astrologo. Scripsit *Geyza Némethy*. Budapest, 1889. Lampel R. bizománya.

Az az író, kivel e rövid, mindössze 33 lapra terjedő munkácskámban foglalkozom, a legelhanyagoltabb valamennyi ókori latin író között. Pedig nem lehet mondani, hogy meg nem érdemelné a vele való foglalkozást. Hiszen csak az ő nagy munkájában maradt reánk a régi astrologiának, a csillagjóslás titokkal teljes tudományának teljes rendszere. A renaissance korában, midőn az astrologia újra divatba jött és sokak előtt nagy tekintélyben állott, számos olvasója volt Firmicus Maternusnak is, de a mint a csillagjóslásban való hit meggyengült, csökkent az iránta való érdeklődés is, melyet végre teljes közöny váltott fel. Editio princepse Velenczében Bivilacqua Simonnál 1497-ben jelent meg; 1499-ben ugyanott Aldus Manutius nyomatta ki; Baselben pedig kétszer, 1533-ban és 1551-ben Pruckner Miklós adta ki. Ezóta újabb kiadása nem jelent meg. Nem csoda tehát, hogy a nyilvános könyvtárak, a mint azt németországi tartózkodásom alkalmával többször tapasztaltam, a legnagyobb féltékenységgel őrzik még meglevő példányait s hogy ma már vajmi kevesen vannak a classica philologiával szakszerűen foglalkozók között is, a kik ez íróhoz hozzáférhettek.

Könnyen képzelhető, hogy egy ily munka szövegében, melyet utoljára minden gond és tudományos készültség nélkül 1551-ben adtak ki, valósággal hemzsegnek a hibák s hogy a kritikusra itt még úgy szólván szűz tér és roppant feladat vár. Néhány coniecturát eddig csak *Haupt* (Opuscula philologica vol. III. p. 324. 580—581. 623—624), *Jahn Otto* (Philologus I. p. 648; XXVI. p. 8.) és *Dombart* (Jahrb. f. Phil. 1882. p. 592.) adtak; *Lessing* egy wolffenbütteli példányból kiegészítette a kiadások hézagos részeit (l. a Lachmann-féle Lessing-kiadás IX. köt. 421. lapját); a kéziratok ismeretéhez is csak ketten járultak adalékokkal, nevezetesen *Kelber* (Progr. der Studienanstalt in Erlangen, 1881), a ki egy müncheni, és *Bonnet* (Revue de philologie, VIII. p. 187—189), a ki egy montpellier-i codexet írt le. Ez mindössze Firmicus Maternns kritikájának eddigi irodalma.

De nemcsak a tartalom, hanem a szókincs és a syntaxis tekintetében is rendkivűl érdekes író Firmicus Maternus. Egész sereg oly szóalakot találunk nála, mely más íróknál vagy nagyon ritkán vagy egyáltalán nem fordul elő s a mely a legteljesebb szótárakban is vagy ki van hagyva vagy helytelenül magyarázva. Szófűzésében is van számos oly különösség, mely a latin syntaxis történetét tárgyaló munkákban meg sincs említve. Rámutatott erre már *Dressel* «Lexikalische Bemerkungen zu Firmicus Maternus» (Gymn. Progr. Zwickau 1882) cz. értekezésében, *Kelber* pedig a hiányt kipótolandó hozzá is fogott egy specialis Firmicus-szótár készítéséhez, melynek elejét 1883-ban (Progr. der Studienanstalt in Erlangen) ki is adta. De belátták mind a ketten, hogy e téren dolgozni korai mindaddig, míg biztos kritikai alapon nyugvó kiadásunk nincs.

E szükségletnek *Sittl* akar eleget tenni, kinek 1887-ben megjelent rövid közleménye (Archiv f. lat. Lexicogr. IV. p. 607—611) remélnünk engedi, hogy valahára bírni fogjuk Firmicus Maternusnak a tudomány mai kivánalmainak megfelelő kiadását s meg lesz a lehetőség, hogy ez íróhoz mindenki hozzáférhessen. Csakis ekkor indulhat meg minden irányban a specialis kutatás.

Azonban századok mulasztását helyre pótolni a kritika terén nem egy ember dolga. Ha valahol, úgy itt bizonyul be leginkább az a mondás, hogy több szem többet lát. Addig is tehát, míg Sittl igéretét beválthatja, jól teszik azok, a kik Firmicushoz hozzáférhetnek, ha adalékokkal szolgálnak a rettenetesen elcsúfított szöveg kijavításához.

Ez a czél lebegett szemeim előtt értekezésem első részében, mely, mint czíme *Emendationes in Firmicum Maternum* is mutatja, javításokat tartalmaz az Astronomica 31 helyéhez. E javítások közül 23 a Pruckner által kiadott szövegre, 8 a Lessing fönnebb említett pótlékaira vonatkozik. Nem ismertethetem itt egyenként minden emendatiómat,

mert relatióm ez esetben épen olyan hosszúra nyúlnék, mint maga az értekezés, hanem e helyett idézem német bírálóm, *H. Dressel* nyilatkozatát, a ki a «Wochenschrift für class. Philologie» 1889-iki évfolyamának 48. számában így ír: «Der erste Theil der Abhandlung enthält ungefähr 30 Emendationen. Von diesen sind einige (z. I. 3 statt *tribuit* und *contradicit: — unt;* II. 32, 4: *si: et;* IV. præf. 67 *fomentis — elementis;* V. præf. *formate* und *praemissi: firmate* und *promissi;* VI. 31 *impuro honore: i. ore;* VIII. 30. *conscriptione : constupratione)* überzeugend; ebenso eine Reihe anderer, die schon in dem von Lessing benützten Wolfenbüttler Exemplar stehen (III. 1 *admixtiones atque : admixtione aquae;* IV. præf. 32 *antiscii : antistites;* IV. 12 *informe : biforme;* VI. 25 *mortis : Martis*; VII. 27, 72 *nudi : undis;* VIII. 17 *fumosis : sinuosis).*» Ez utóbbi közlemény különös elégtételemre szolgált, hogy t. i. a wolfenbütteli példány, melyet Dresselnek átnéznie alkalma volt, — mert Lessing csakis a kiadásokban hiányzó részeket közölte belőle — hat esetben igazolja coniecturáimat.

Három gyanításomat teljesen elhibázottnak tartja a bíráló. A mi az elsőt illeti, az V. könyv præfatiójának e helyén: «ne in ipsis principiis intentio *tuta* invidiæ ac malitiosæ taciturnitatis vitio relinquatur» a *tuta* helyett *tota*-t coniiciáltam. E kétséges kisérlet helyett Dressel, a mint szivesen megvallom, sokkal valószinűbb javaslattal áll elő, a menynyiben *tuta* helyett *constituta*-t olvas, a mi Firmicus hasonló helyeivel igazolható. A VI. k. 25. fejezetében e helyen: «*mortis* autem inconsulta temeritas et ardoris improbitas ac inflammati caloris *algor* impatiens coniunctione Saturnii frigoris temperatur» *mortis* helyett *Martis*-t, *algor* helyett *altor*-t írtam. A Dressel által átnézett wolfenbütteli példány az elsőre nézve nekem ád igazat, *algor* helyett azonban *ardor*-t ír, a mi bizonyára helyes, mert Firmicusnál sem az *ardor* szó ismétlésén, sem a *caloris ardor*-féle pleonastikus kifejezésen nem lehet megütközni, sőt épen ez felel meg stilusa más helyeken észlelt sajátságainak. Nem adhatok azonban igazat bírálómnak a harmadik esetben, a VI. k. 13. fejezetében: «Sol si Lunæ quadrata fuerit radiatione coniunctus. . . in hominum decretis *efficaciam* ex aliarum stellarum *radius* prosperæ felicitatis accesserit, actus maximi . . . conferuntur.» Itt *in hominum* elé *si*-t tettem, *efficaciam* helyett *efficacia*-t, *radius* helyett *radiis*-t írtam. Dressel erre csak ennyit jegyez meg: «Ich ziehe vor statt *ex : habet et si.*» Ő tehát az *ex* helyére három szót akarna közbeszúrni. Itt bátran az olvasó ítéletére bízhatom, hogy melyik az egyszerűbb és valószínűbb javítás, még csak azt jegyezvén meg, hogy *efficacia*-hoz tartozik a *prosperae felicitatis* genitivus és hogy a birtokviszony két tagjának ily eltávolítása egymástól Firmicus stilusának egyik sajátsága. Azon javításaimról, melyeket a Lessing pótlékaihoz közöltem, röviden így emlékezik meg a referens:

«Auch zu den von Lessing herausgegebenen Ergänzungen werden einige, *meist zutreffende Verbesserungen* gemacht.»

Értekezésem második része, *De Firmico Materno Manilii sectatore*, azt akarja kimutatni, hogy astrologusunk a VIII. könyv 6—17. fejezeteiben az úgynevezett *sphaera barbarica* leírásánál Manilius Astronomica-jának V. könyvét használta egyik forrásúl. Erre már Scaliger utalt néhány szóval Manilius-kiadásában, de a dolog feledésbe ment, olyannyira, hogy több irodalomtörténeti kézikönyv positiv igazság gyanánt állítá oda a tételt, hogy Firmicus nem ismerte Maniliust; *Jacob*, a ki 1846-ban Berlinben ez utóbbit kiadta, szóval sem említi a dolgot. Később *Bechert* hasonlította össze a két író néhány helyét *De emendatione Manilii* cz. értekezésében. Érdemesnek találtam tehát a dolognak bővebben utána járni és 29 hely egymás mellé állításával kimutatni, hogy Firmicus csakugyan függ Maniliustól. E kérdés eldöntéséből kettős hasznot húzhatunk: először adalékot nyerünk Firmicus forrásainak ismeretéhez, a mire nézve még mindég a legnagyobb homályban vagyunk; másodszor az összehasonlítás rá vezet mind a két író romlott helyeinek javítására, úgy hogy ezután Firmicusnak a Manilius apparatus criticusában mint *imitator*-nak, Maniliusnak a Firmicuséban mint *auctor*-nak, helyet kell kapnia. Magam is koczkáztattam az egybevetés kapcsán úgy az egyikhez mint a másikhoz néhány emendatiót; a nyereség a kritikára nézve azonban még nagyobb lesz, ha a mai kivánalmaknak megfelelő kiadását fogjuk bírni mind a két írónak. Bírálóm, *Dressel* erre nézve így nyilatkozik: «Der zweite Theil enthält die Vergleichung einiger Stellen aus dem 8. Buche des Firmicus Maternus mit Stellen des Manilius, die *allerdings wahrscheinlich macht, dass jener diesen benutzt hat*, oder beide denselben Vorgänger, wie denn auch Némethy selbst einräumt, dass F. hier noch andere Quellen gehabt hat.» Én értekezésem végén a következőkben fejeztem ki véleményemet: «Permulta igitur noster Manilio debet, sed non omnia. Multo enim plura, quam Manilius, exempla ad demonstranda stellarum de hominibus decreta profert, ita, ut, quæ poetæ debet, ne dimidiam quidem partem descriptionis sphæræ barbaricæ efficiant. Quare pluribus fontibus, praeter Manilium huc usque ignotis, hanc operis particulam composuisse putandus est.» Constatáltam tehát, hogy Firmicus más forrásokat is használt, de azt nem vagyok hajlandó elismerni, hogy a két író összehasonlított helyeinek egyezése közös forrás utánzásából is ki lenne magyarázható. Meggyőződésem az, hogy Firmicusnak közvetlenül fel kellett használnia Maniliust. Az értekezésemben felhozott bizonyítékokon kívül utalok itt különösen két félreértésre, mely világosan mutatja, hogy írónk olvasta Maniliust, de homályos stilusával nem tudott mindég megbírkózni. Az astrologus költő V. könyvének 228. és köv. verseiben ezt olvassuk:

Nec silvas rupesque timent, vastosque leones
Aut spumantis apri dentes atque arma ferarum,
Effunduntque suas concesso in corpore flammas.

E helyet Firmicus a VIII. k. 10. fej. így utánozta: «Hi enim nunquam metuunt secreta silvarum, quin omnium ferarum morsus pro mentis animositate contemnunt, ita ut frequenter illis pericula et a feris et *ab incendiis* inferantur.» Maniliusnál szó sincs tűzveszélyről; de Firmicus nem érté ezt a sort: «Effunduntque suas concesso in corpore flammas», melynek értelme az, hogy a vadászok hevöket azaz öldöklési vágyukat oly lényeken töltik ki, melyek megölése meg van engedve, vagyis vadállatokon; így csinált ő a *flammas*-ból (heves indulat) *incendium*-ot (tűzveszély).

Manilius V. könyvének 298. verse így hangzik:

Cuspide vel triplici securum *figere* piscem;

ezt Firmicus a VIII. k. 12. fejezetében így utánozza: «Aut qui pisces *tridente vel cuspide* inter ipsa etiam undarum spatia *figet* intrepidus.» Itt Maniliusnál a *vel cuspide triplici* értelme: *vagy háromágú szigonynyal;* de mivel a *vel* a két szó közt állott, Firmicus két fogalmat csinált belőlök: *tridente vel cuspide*, azaz háromágú szigonynyal vagy dárdával. Ha tehát a tartalom és sorrend egyezése közös forrás használatából ki is volna magyarázható: az ilyen és hasonló félreértések csakis abban találják megfejtésöket, hogy Firmicus olvasta Maniliust és nem mindenütt értette meg.

Mielőtt soraimat befejezném, el nem mulaszthatom, hogy fiatal philologusaink figyelmét újra fel ne hívjam Firmicus Maternusra, mint oly íróra, a kinél a specialis kutatás még csak ezután fog megindulni. Ők, a kik annyit panaszkodnak, hogy a classica philologia terén már minden ki van dolgozva s hogy életre való új themát találni lehetetlen, nagyon jól tennék, ha ráadnák a fejöket az *Astronomica* olvasására. Foglalkozhatnának vele különösen két szempontból: először a források, másodszor a nyelvtan szempontjából. A mi az elsőt illeti, össze kellene hasonlítani az összes, úgy a görög mint a latin astrologiai írókkal s elemeire bontani a minden valószínűség szerint több forrásból mozaikszerűleg összerakott munkát. A mi pedig a másodikat illeti, a szókincs, a syntaxis és a stilus tanulmánya annál kevésbbé lehet gyümölcstelen, mert, a mint már előbb is mondám, a Firmicusnál található gazdag anyag se nagy szótárainkban se a historiai syntaxist tárgyaló munkákban módszeresen felhasználva nincsen.

Dr. Némethy Géza.

Petőfi élete és művei. Irta *Fischer Sándor.* Előszóval ellátta Jókai Mór. Németből fordította Tolnai Lajos. Budapest 1890. 8°. XV, 639 l.

A Petőfi életrajzán, mondhatni, több mint harmincz év óta csötlik-botlik egy csoport magyar író. Mióta Gyulai 1854-ben életének főbb adatait először összeállította s költészetének néhány kiválóan jellemző sajátságait fejtegette: azóta Zilahy Károlytól Vutkovichig többen foglalkoztak e ritka lángész rövid életének adataival, a melyekhez — alig múlik el egy év, — hogy valami új adalékkal ne járulnának lapjaink és folyóirataink.

Petőfit a nemzet osztatlan érdeklődése kiséri folyton-folyvást. Elismert, jeles és névtelen íróink egyaránt szívesen foglalkoznak életével és működésével, mintha valamennyien meg volnának győződve Aranynyal együtt arról, hogy míg másokat a haladó idő terhe elaggít: addig Petőfi folytonosan «gyarapúl névvel»; a mit adott: «abból semmi sincs elveszve, firól-fira száll, mint egy közös *eszme.*» A lángeszű költő viszontagságos életének s műveinek varázsa oly élénk, hatása annyira beleolvadt a nemzetiség újabb fejlődésébe, hogy nemcsak az irodalom, de a közönség is osztatlan érdeklődéssel kisér minden kisérletet, a mely e viszontagságos, de ritka fényű életpályára némi világot látszik vetni. Azok a való vagy látszólagos ellentétek azonban, a melyek a Petőfi jellemét alkotják: nagyon megnehezítik az életíró feladatát. Innen a sok áldatlan kisérlet, a melyeknek irodalmi értéke alig van, vagy legalább mennél kevesebb.

Ujabban egyik szépirodalmi társaságunk pályadíjt tűzött ki életadatainak összegyűjtésére. Sőt a magyar írók egy csoportja már régebben irodalmi társaságot is alakított emlékezetének fentartására s a Petőfi cultusának emelésére. Csakhogy ez a társaság 13—14 évi fennállása alatt majd semmit sem tett a költő életadatainak tisztázására s költészetének komolyabb fejtegetésére. Ellenben örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy egy magyar születésű német írót, a ki jól-rosszúl összeállította Petőfi életrajzának lehetőleg minden, előtte ismert, adatát, tiszteleti tagjai sorába iktasson. Nem keressük: vajjon osztozik-e az egész Társaság, elnökének, Jókainak elragadtatásában, ki a Fischer művét korszakalkotónak mondja: annyi bizonyos, hogy nagyon sikerült műnek hiszi, a mely a Petőfi életrajzára nézve alapvető. Véleménye igazságának támogatására összeszedi az összes napilapok itéleteit s kinyomatja a munka végére függeléknl, hogy rámutasson: íme a magyar sajtó egyhangú dicsérete a munkáról, a mely, bármit tartsanak is a czéhbeli kritikusok, sikerült munka, Petőfinek legjobb, «első kimerítő élet- és jellemrajza», a melynél jobbat nem kivánunk, de nincs is rá szükség. Ha még a magyar lapok egyhangú dicsérete — a melyre, mellesleg szólva,

komoly irodalmi ember édes-keveset ad — sem elég: sorakoztatja a Petőfi-társaság a *német* írók egész csoportját, hogy megerősítsék a magyar lapok véleményét. Egyenkint adnak számot Ebers György, Heyse Pál, Freytag Gusztáv, Wilbrandt Adolf, Brandes György, Dahn Felix stb. arról a hatásról, a melyet a Petőfi életrajza reájuk tett; nem igen koczkáztatnak ugyan véleményt a Fischer munkájáról, de annál jobban el vannak ragadtatva, hogy e szilaj lángész különczségeit és hóbortjait ily bőven megismerhetik. Magyar írónak, természetesen egynek sem találjuk elismerő nyilatkozatát közölve, s azt hiszszük, hogy a lapok ujdonságíróin kivűl nem is könnyen találkoznék számbavehető magyar író, a ki a németek elragadtatásában osztoznék, mind a mellett, hogy a Petőfi-társaság nagy nyereségnek tartja e művet irodalmunkra nézve. Kételkedünk azonban meggyőződésének igazságában. Sőt, ha egyenkint megszavaztatnák a tagokat: szavazatuk bajosan lenne összhangzó; a min annál kevésbbé csodálkozunk, mert magunk is azt tartjuk, hogy a Fischer könyve egy szorgalmas, de kevés tehetségű, buzgó, de kritikátlan észjárású író műve, a mely egy pár fejezet kivételével, elsietett, gyors dolgozásnak az eredménye. Oly mű, a melyben az adatok jobbadán a maguk nyersességében vannak elénk tárva s szerves összeillesztésöket meg sem kísérti az író. Oly mű, a mely a többi kisérletek számát egygyel szaporította, azzal a kivétellel mégis, hogy a Fischer könyve lelkiismeretesb utánjárás, valamivel gondosabb kutatás eredménye. Úgy látszik, hogy az összes kisérletek között legközelebb áll a Szokolyéhoz *(Petőfi életéből)*; a mivel azt akarjuk mondani, hogy az életíróban épen annyi volt a biograph, mint a regényíró tulajdonságaiból. Maga a mű a komoly életrajz és regényes korrajz különös vegyüléke. De az alkotás érzéke sem mint élet-, sem mint korrajz vagy regény írójában nincs meg. Oly vaskos műben nem a Petőfi, hanem egy Shakspere életét is jól meg lehet vala írni, ha a biograph tanulmányainak eredményét adja elő s nem magát azt a fáradságos munkát mutatja be, a melylyel adatait összegyűjté. Az olvasót nem érdeklik a készülődések, csak az eredmény. Fischer a vékony értelmet sok rétű phrasisba takarja s mire az olvasó könyvének végére jut: igazán alig marad meg más az eszében, mint a Petőfi különczségei, szilajsága, jellemének ellentétes, meg nem fejtett sajátságai, a melyeket valódi szeretettel színezett ki a szerző.

Azt nem lehet mondani, hogy Fischer nem ismeri a Petőfi irodalmát; helylyel-közzel fel is használja a legjobb forrásokat; de az a baj, hogy Petőfinek sem ifjú koráról, sem forradalmi szerepléséről, sem költészetének a magyar költészetet mintegy újjá teremtő vagy megifjító hatásáról nem tud valóban hű, élénk, szemlélhető rajzot nyujtani, hogy az olvasó maga elébe képzelhetné a költőt — ha nem is úgy, mint a milyen valóban volt (mint Jókai a Fischer művéről mondja — szeretetre

méltó nagyítással), csak úgy legalább, a hogy az életíró maga képzelte, a hogy alakját maga megalkotta.

Bármily sok kifogást lehet azonban tennünk a Fischer könyvének német kiadása ellen: hibái úgy tűnnek föl, mint egy nemzetünk törekvéseivel rokonszenvező idegen író tudatlanságai, a melyeket eszünk ágában sincs azzal a mértékkel mérni, mint ha e hibákat egy magyar író követi el. Fischer kevésbbé ismerte a tősgyökeres magyar életet s a magyar szellem fejlődésének menetét: a hol tehát elbeszéléseiben valami hibára akadunk (főleg a bevezetésben, a mely kiválólag a német közönség számára készült, számos hiba, téves felfogás, téves adat van), e hibákat mintegy kimenti az a rokonszenves hang, a mely az egész művön átvonúl s a milyenhez idegen írónál nem igen voltunk szokva eddigelé.

Egészen máskép vagyunk az életrajz magyar nyelvű kiadásával, a fordítással, a melyről a Petőfi-társaság azt mondja, hogy Tolnai Lajos »nagy tapintattal» felelt meg feladatának. Minthogy Fischer szabadságot engedett műve fordítójának, hogy rövidíthessen a szövegen ott, hol jónak látja: azt kelle várnunk a fordítótól, a kiről okunk van föltenni, hogy jól ismeri a magyar életet, mikép nemcsak ott rövidít, hol a külföldi közönségnek szánt részletek a magyar közönség előtt semmit sem jelentenek (mint a bevezetésben), hanem ott is, hol a szerző téves adatokat közlött, vagy hibás felfogásokból indult ki. Vagy ha épen az életrajzban semmit sem akart rövidíteni, legalább jegyzetekkel kisérte volna azon részeket, a melyeknek hibás voltát lehetetlen volt át nem látnia. Nem azt várta a Fischer művét figyelemmel kisérő olvasók kis számú csoportja Tolnaitól, hogy a regényes apróságokat, anecdotaszerű furcsaságokat (mint például, hogy Petőfi hogy szavalta egyik fenséges költeményét a Sz. Gellérthegyen az éji homályban), kalandos utazásait, jellemének ellentéteit mennél jobban kiszínezze, mennél könnyedebbé s egyszersmind pongyolává tegye: hanem azt várta, hogy a szerző hibáira egy-egy sornyi jegyzettel rámutasson s az olvasók tudását ne kivánja mintegy megvesztegetni hallgatásával. Azt várta, hogy a szerző bizalmának a tőle telhető legjobb tehetséggel felel meg; hogy valóban kiválogatja ama részeket, a melyek a magyar olvasókat csak untatják, fárasztják; hogy nem a könyv vastagságán törekszik, hanem annak lehető használhatóságán, s hogy a szerző forrásainak hiányos összeállításán nem a források teljes elhagyásával, hanem azoknak kiegészítésével, teljesebbé tételével segít.

Ha ezt várta Tolnaitól a közönség: tökéletesen csalódott. A fordító minden komolyabb irány és felfogás nélkül teljesítette tisztét. Úgy látszik, az volt egyetlen s legfőbb törekvése, hogy a könyv mennél hamarébb megjelenhessen. A gyors, hamar munka pedig, mint a magyar közmondás is tartja, ritkán sikeres. Még a legszembeszökőbb hibákat

sem tartotta érdemeseknek a kijavításra, sőt néhány oly hibát is ejtett, a melyek az eredetiben nincsenek meg. Az eredeti fogalmazásnak túlbizalmas, szinte komázó, egészen valami víg elbeszélésbe illő hangját csak fokozni tudta, úgy hogy az elbeszélés csak úgy hemzseg *a szegény éhes lélek*, *Sándor rossz bőrben volt*, a mi meghatotta *öregét*, *a szegény ördög*, *kóbor színész*, *csavargó* stb. kifejezésektől, a melyeken természetesen mind Petőfit kell értenünk. A mennyire a mű kétféle nyelvű kiadását figyelemmel kisérhettük: a bevezetésen kivűl semmit, vagy legalább nagyon keveset hagyott ki belőle, még azokat a hosszabb költemények idézését sem (mint *A jó öreg kocsmáros*, *Egy gondolat bánt engemet*, *A felhők* s *Az apostol* sok részletét stb.), a melyek helyökön voltak a német közönségnek szánt kiadásban, de a magyar nyelvűben semmi sem indokolja e műveknek per longum et latum-való idézését, annál kevésbbé, mert a Petőfi művei sokkal inkább el vannak terjedve, sem hogy erre a legkisebb szükség is lenne. Még valami régibb írónál, a kinek művei csak egy-két kiadást értek s nehezen hozzáférhetők: meg lehetne engedni e gyakori idézeteket magyarban is; de mindez Petőfinél teljesen fölösleges s csak arra szolgál, hogy a könyvet mennél vastagabbá tegye.

Fontosabbak azonban Fischer ama tévedései, a melyek közűl néhányat ide iktatunk annak a kimutatására, hogy a fordító mennyire nem tartotta érdemeseknek azok kiigazítását vagy magában a szövegben, vagy legalább jegyzetben.

Az irodalmi törekvésekről szólva: kemény vádat szór a régebbi magyar tanítókra, tanárokra s mindazokra, kik általában tanítással foglalkoztak a mult század végén s a jelen század elején. «A tudományos körök nagy része — írja Fischer — keveset törődött a nemzeti szellem fölébresztésével, s bizony nem igen törekedtek a reájok bízott kincset híven megőrizni s kamatoztatni.» Hogy ezt Fischer írja: azt tőle nem veszszük rossz néven, mert ő nem ismerte vagy legalább kevésbbé ismerte a magyar szellem fejlődésének történetét; de hogy Tolnainak erre nincs egy szónyi észrevétele sem: azt már nem értjük. Honnan került hát ki az a nemes gárda, a mely a jelen század első felében annyi nevezetes bajnokot, mondhatni, elszánt harczost állított a nemzeti ügy élére: ha az iskolában oly nemzetietlen, elhanyagolt nevelésben részesültek? Honnan szívta magába az a nemzedék a lelkesedést minden iránt, a mi a magyarság kifejlődésével kapcsolatban volt: ha az iskola erre semmi ösztönt nem adott? Vagy mutathat-e föl a magyar műveltség története több oly nevezetes epochát, mint a jelen század első fele volt? Ha az okozatról az okra következtetni szabad (a mit kétségbe vonni nem lehet): bizonyára ez az állítás fölér a képtelenséggel. (36. l.)

Petőfi, nincs kétségünk benne, szívesen forgatta a Kisfaludy Károly *Aurórá*ját is, de hogy «nagy gyönyörűséggel olvasgatta Jósika

báró regényeit az «Aurórá»-ban» : ezen méltán kételkedünk azon egyszerű oknál fogva, mert mikor az *Abafi*, Jósika első sikerült regénye megjelent, akkor az *Auróra* már rég megszűnt. Az *Abafi* 1836-ban jelent meg: az *Auróra* pedig már 1831-ben megszűnt, mit Tolnainak tudnia kellene. (66. l.) Nem kevésbbé kételkedünk azon is, hogy a vándor színészek repertoireján a Vörösmarty *Csongor és Tündé*je is megfordult volna (95. l.), mi ha csakugyan igaz: nagyon érdemes lett volna, ha már a szerző nem tette, följegyeznie Tolnainak, honnan vette ez adatot. Aztán, ha Fischer nem tudta, hogy az *Olmos botok* czímű híres satyrát Gaal József írta: Tolnai a Szalkay (és nem *Szálkay)* neve után legalább zárjelbe odatehette volna a szerző igazi nevét. (107. l.) S mikor Petőfi Mező-Berényben Orlai Petricscsel együtt játszott a rögtönzött színházban s egyszer fölvonás közben szavalt: nem *Az úrhölgyhöz*, hanem *Az úri hölgyhöz* czímű művét szavalta Vörösmartynak. A fordítónak nem volt ideje a mű valódi czímét megtekinteni s rábízta magát a Fischer szövegére, a melyben *An die Dame* czím mellé oda van téve zárjelbe *az úrhölgyhöz*. (113. l.) Petőfi költeményei 1843-tól fogva «sűrűbben jelentek meg az *Athenaeum* hasábjain, a *Honderű*ben, a *Regélő*ben» — írja Fischer, s Tolnai mindezt észrevétel nélkül hagyja: holott az *Athenaeum* 1843-ban megszűnt, a *Regélő* szerkesztőjével meg, ismeretes, hogy Petőfi nem sokára összeveszett s így valami «sűrűn» nem igen jelenhettek meg művei ezekben a folyóiratokban. (126.)

Tudva van, hogy Petőfi hírét a vidéken, kivéve talán Pápát, a hol iskolába járt, első verskötete alapította meg 1844-ben. Az életrajzban mégis azt olvassuk, hogy mikor az ifjúság megtudta Kecskeméten, hogy a költő Petőfi az (mikor még ezt a nevet, mint színész nem is igen használta) a szegény színész, a ki mint ember oly igénytelen: «szeretete és tisztelete lelkesedésben tört ki a vendég iránt.» «A ki csak tehette — olvassuk tovább — a színházba tódult, hogy a színész Petőfit is megcsodálja. De a lelkes ifjúság ebben keserűen csalódott.» (128. l.) Valószínű, hogy ily nagy várakozással nemcsak Kecskeméten nem, de sehol sem néztek az ő színészi föllépte elé, még akkor sem, mikor már némi hírre tett is szert. De hogyan is nézhettek volna föllépése elé valami nagy várakozással, ha «az egész ember egy esetlen, félszeg alak benyomását idézte elő (mi bizonyára nem egészen igaz, de jellemző a szerző és fordító észjárására), egy újonczét, a ki bő, pötyögős (= schlotterig?) ruhájában most teszi első próbáját».

De mind e baklövéseknél több világot vet a következő rész a szerző és fordító lelkiismeretes munkájára. 1843-ban Petőfi Pozsonyba megy avval az elhatározott szándékkal, hogy az ottani színtársulathoz szegődik. Fekete Gábor azonban, az ottani szinigazgató, nem szerződtette őt. Mit tehetett volna hát egyebet, mint hogy az országgyűlési tudósításokat

másolta «nevetséges olcsó díjért». (Mellesleg megjegyezzük, hogy nem a díj volt oly «nevetséges olcsó» a Petőfi szemében, s nem azért hagyott föl e munkával, hanem a gépies, unalmas, egyhangú másolás fárasztá.) Szabad idejét, a mi épen maradt, az országház karzatán tölté el. S itt egyik juratussal megmutogattatta magának a nap hőseit: Lonovicsot, Széchenyit, Eötvöst és Deákot. Persze Deákot is 1843-ban! «Ha Kossuth Lajos (?) beszélt az országgyűlésen — írja Tolnai ugyancsak az 1843-ki országgyűlésről — ez ünnepnap volt a hazafias ifjúság szivében. Sűrű csoportokban lepték el a karzatokat. A büszke, daczos ifjak közt ült egy halavány, kiéhezett arczú fiatal ember» stb. (135, 136. l.) Tehát Petőfi az 1843/4-ki országgyűlésen hallgatta Deákot és Kossuthot is! pedig egyik sem volt az akkori országgyűlés tagja. Vagy nem tudta legalább a fordító, hogy ebben az évben voltak a híres zalamegyei zavargások, a melyek után Deák semmi szín alatt el nem fogadta a követséget? S nem emlékezett legalább a Klauzál Gáborhoz írt híres s mindenki előtt ismeretes levelére Deáknak, a ki «zúzott kebellel önté ki szivének keservét» a történteken s a többek közt ezeket írta: «Én a credentionalison, melyet Zalának rendei ily módon történt választás után nekem kiadnának, vérfoltokat látnék .... nem jöhet semmi körülmény közbe, nem lehet semmi ok, mi engem arra birjon, hogy ez országgyűlésen követ legyek.» Kossuth pedig 1843-ban még a *Pesti Hírlapot* szerkesztette s szintén nem volt követ. Tudva levő, hogy csak négy évvel később, 1847-ben lett azzá Pestmegyében Szentkirályi Móriczczal együtt. Következőleg Petőfi nem igen hallgathatta 1843-ban az ő varázsszónoklatát, sem meg nem mutogattathatta magának a nap hősei közt Deákot. S minderre a fordítónak semmi észrevétele sincs, meg arra sincs, hogy az ekkori országgyűlésen a «mély belátású politikusok abban munkálkodtak, hogy a nemzetnek Ausztriával való viszonyát a lehető módon egyengessék». Holott a magyar politikának ez Achilles-sarkáról csupán Széchenyi gondolkozott, más senki, s ez az ügy nem is volt soha napirenden 1848 előtt.

Ilyen az a «nagy tapintat», a melylyel a fordító feladatát megoldá, hogy mind e tévedések előtt szemet huny, bár nem teszszük föl róla, hogy mindezt ő nem tudta volna.

De magában a Petőfi életadatainak elbeszélésében is nem egy ellenmondást s téves értesülést fedezhetünk föl, a melyeket legalább a fordítónak kötelessége lett volna elkerülnie. Igy például azt olvassuk a XXI. fejezetben, hogy Petőfi 1844-ik végén ment Duna-Vecsére, hogy itt «e falusi elzárkózottságában kipihenje magát». Ez pedig akkor történt, mikor a Petőfi első kötet költeményét kiadta a *Nemzeti kör.* 1844 közepétől kezdve egészen a következő év tavaszáig a *Pesti Divatlapnak* volt segédszerkesztője s míg csak meg nem vált véglegesen a laptól:

addig, legalább tudomásunk szerint, nem ment Petőfi sehova. Mikor megvált is: nem haza ment, hanem a felföldre, mint tudva van. A dunavecsei látogatás 1844-nek nem végén, hanem április-májusában történt, vagy inkább május-júniusában. Duna-Vecséről jött már az új hivatalhoz. Az sem való, hogy a *János vitéz*ből, melyet Vahot Imre, a kiadó ezer példányban nyomatott, csak ötszáz példány kelt volna el s a többi a kiadó nyakán maradt volna. (219. l.) Aztán, hogy a *János vitéz*, mint «*éposz*» felölelné a «népköltészet minden legendáját, kedvencz alakját»: szintén csak most a Fischer-Tolnai könyvében olvassuk először. (231. l.) Legendai elem nincs is az egész műben, csak népmesei elem, annál kevésbbé a népköltészet minden legendája. A költői műfajok ily zavaros ismeretének minden észrevétel nélküli lefordításában valóban sehol sem tudjuk felfödözni azt a «nagy tapintatot», a melyről a könyv előszavában olvasunk.

A *tízek társasága* már sokkal inkább tisztázva van az irodalomtörténettel foglalkozók előtt, semhogy annak e műben való zavaros elmondására érdemes volna bővebben reflectálnunk. Csak a fő hibát említjük meg pár szóval. «Szükségesnek találták — olvassuk a 344. lapon — (t. i. a tíz író) kinyilatkoztatni, mely szerint 1847. július 1-jétől fogva nem írnak a különböző lapokba.» stb. Ez nem 1847-ben, hanem 1846-ban, tehát egy évvel előbb történt.

Az Arany és Petőfi barátságáról a könyv német nyelvű kiadásában azt olvassuk, hogy ennek oly fontosságot közelről sem szabad tulajdonítanunk, mint a Goethe és Schiller közöttinek, a hogy némely irodalomtörténet- és hirlapírónál találjuk. Tolnai jónak látta ebből «nagyképűsködést» (381. l.) magyarázni ki, a mi, megjegyzendő, számbavehető magyar írónak e tárgyat illető felfogásában sehol sem fordul elő. Mindenki tudja, hogy költői tekintetben e két nagy költő csak nagyon kevés hatással volt egymásra.

Még furcsább az a felfogás, a melyből a Petőfi nejét megitélve látjuk e műben. Pl. a 389. lapon ez olvasható: «Júlia nem volt jellem.» Hogy értsük ezt? Jellemnek jellem volt: de az már más kérdés, hogy milyen? «Julia war kein Charakter» — az eredetiben is rosszúl van, még rosszabbúl van a fordításban. Azért hogy valaki a pillanat hatása alatt áll: még nem lehet vádolni jellemtelenséggel. Mert hiszen olyan a milyen, lelki sajátságok összesége teszi a jellemet. A szerző, a hol jobb forrásokra nem támaszkodhatott, hol a saját véleményét kelle adnia, rendesen ilyen képtelenségekre tévedt, a min a fordító meg sem kisérté valamit enyhíteni.

Ilyen az is, hogy Arany ha fölállott is, mint szónok a népgyűléseken, sohasem azért, hogy izgasson, hanem hogy csöndesítse a kedélyeket. Mi úgy tudjuk, hogy Arany soha sem volt népszónok, sem Szalontán,

sem Pesten. (404. l.) Mily csekély emberismeret kelle ahhoz, hogy valaki azt írja Aranyról (ha ezt magának Aranynak a nyilatkozataiból nem tudja is), hogy a múzeum előtti magaslaton Oroszország és Ausztria ellen Arany is szónokolt a nép előtt. (371. l.) Petőfi szerette volna valóban Aranyt is belevonni egészen a mozgalomba: de Arany egyénisége sokkal inkább elzárkózott, sokkal igénytelenebb volt, semhogy őt ilyenre könnyen rá lehetett volna vennie még legjobb barátjának is.

Egyébiránt az 1848 és 49-ki évek rajza az egész műnek leggyöngébb része. A szerző és fordító egyaránt úgy tűntetik föl az ekkori vívmányokat, mintha azokat csakugyan egészen a márczius 15-kén végbement pesti tűntetésnek lehetne köszönnünk. Szó sincs róla: ennek is része volt a kivívott új törvényekben, de hogy pusztán a «nemes ifjúság őrjöngő lelkesedése» teljesítette volna mindazt, a miért Kossuth «15 éven át a szellem fegyvereivel, a leírt és kimondott szó hatalmával küzdött»: azt talán maga a fordító sem hiszi. «Petőfi forradalmi dalai — olvassuk a 496. lapon — az «Életképek»-ben jelentek meg, melyek a dolgok rohamosabb kezdetétől fogva egyszerű divatlapból politikai radikális újsággá változtak át, a «Márczius tizenötödiké»-vé.» Fischer jól ismerte az 1848-ki politikai és szépirodalmi lapokat, ezért okunk van föltenni, hogy ő az eredetiben tán csak egy kissé rosszúl stilizálta a mondatot: Petőfi's revolutionäre Gesänge erschienen in den «Életképek», die sich seit dem Beginne der rapiden Bewegung aus einem Modejournal in ein politisches Blatt, und (t. i. erschienen) in der radicalen Zeitung «Der fünfzehnte März.» Az *Életképek* soha sem változott át a «Márczius tizenötödiké»-vé; ez utóbbi még 1848. márcziusának végén keletkezett s fönnállott még 1849 ben is egy ideig; az *Életképek* pedig 1848 végén megszűnt. Ha az eredetiben rosszúl lett volna is: Tolnainak meg kellett volna azt javítania s nem a jót is elrontania.

Ime egy csoport olyan téves adat, a melyhez még kétszer ennyit összeírhatnánk, ha valamennyit érdemesnek tartanók kijegyezni. Csak azokat szedtük össze nagyjából, a melyek a mű mindkét nyelvű kiadásában előfordulnak, de a melyeket a fordítónak elkerűlni lelkiismeretbeli kötelessége lett volna, ha igazán meg akart volna felelni a belé helyezett bizalomnak, annál is inkább, mert e hibás adatok a magyar nyelvű kiadásban sokkal szembeszökőbbek, mint a németben. Arról természetesen hallgatunk, a mi a Petőfi műveinek æsthetikai méltatására vonatkozik. Ezekben a részletekben is sokat javíthatott volna ugyan a fordító a magyar közönség részére: de ezt már szóvá tenni sem érdemes, mikor a legközönségesebb irodalomtörténeti adatok is sok helyütt annyira el vannak ferdítve, s még ezekre sem volt Tolnainak egy sor észrevétele sem.

Mielőtt azonban magáról a fordításról szólnánk: nem lehet érin-

tés nélkül hagynunk azt a ritka naivságot, mely a Petőfi egy-egy költeménye magyarázatában oly feltünő. Pl. a *Vizen* czímű költeményét akkor írta Petőfi, mikor egyszer csolnakázott a Dunán s anyja kérte, hogy többet ne csolnakázzék, mert egyszer ő is megjárja s oda vész. Atyja nem az életéért aggódott, hanem a ruhájáért. «Ezt a jelenetet leírta Petőfi s másnap barátai nagy örömére föl is olvasta előttük.» (195. l.) Ugyancsak Duna-Vecsén történt, hogy Zsuzsika atyja többször meghívta ebédre, ha pedig meg nem hívta, egy-egy kancsó bort küldött be leánykájával a vendéghez. Ily jelenetre vonatkozik e költeménye: «Ne hozd, ne hozd azt a bort, kis leány» stb. (198. l.) Mikor Petőfi Duna-Vecsére ment: egészen izgatott volt. Ha anyjára gondolt: meggyorsította lépteit, hogy «mentül előbb szivére borulhasson». «E viszontlátás örömét később e megragadó sorokkal festi egyik költeményében:

Egész úton hazafelé
Azon gondolkodám,
Miként fogom szólítani
Rég nem látott anyám»· stb.

Egyszer meg Petőfi vándorlásai közben betér egy csárdába. A csinos csárdásné bort visz neki s ott marad az ifjú mellett, a ki beszélni kezdi utazását s élményeit. «Árva szivének végtelenűl jól esik a szép asszony részvéte. De tetszik a fiú is a csinos fehérnépnek, kinek égő szemeiből forró szenvedély beszél. Odahajlik a fiúhoz s nem bánja, ha egy öleléssel, csókkal megnyitja a menyországot.

Hortobágyi korcsmárosné, angyalom!
Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom:
Debreczentől Nagy-Hortobágy messze van,
Debreczentől Hortobágyig szomjaztam» stb. (116. l.)

Ki nem mosolyog az efféle magyarázatokra? Van-e erre csak a legkisebb szükség is? Hiszen lehet, hogy talán épen így történt, mint a hogy e műben olvassuk: de vajjon egy költő, főleg Petőfi, minden művét így magyarázzuk-e meg? Oly kisszerű, gyönge felfogás nyilatkozik mindebben, hogy igazán alig érdemli a nyomdafestéket.

Az efféle magyarázatok ép úgy kimaradhattak volna a magyar kiadásból (a németben sem voltak helyükön), mint a bevezetés, mint az a sok költemény, a melyről föntebb szóltunk.

Tolnai azonban nemcsak nem javított az eredeti kiadáson, hanem határozottan rontott, még pedig sokat, minek legfőbb oka kétségkivűl az elhamarkodott munka s a fordító gondatlansága, figyelmetlensége, szórakozottsága. Egészben véve fordítása nem emelkedik fölül a középszerűségen. Helylyel-közzel vannak sikerült részletei is; különösen a regényes helyeken, párbeszédekben eléggé könnyed és magyaros, ámbár

ritkán művészies. E részletekben is meg-megakad egy-egy hibás vagy erőltetett kifejezés, egy-egy rosszúl hangzó jelző, mely sérti a jó magyar fület. Pl. Csapó Etelka halálos ágyán mint egy igéző menyaszony pihent. S mikor a költő szemléletébe merült: «*fuldokló* könyekkel» kiáltá: Ha életében nem szerettem volna stb. (265. l.) Aranyt Petőfi a *Toldi* megjelenésekor egy «szívteljes» költeménynyel üdvözli. (379. l.) Az eredetiben: Die Begeisterung gab ihm die Feder in die Hand und er schrieb *ein Gedicht*, in welchem er dem Dichter des «Toldi» seine Seele darbringt. A «szívteljes» jelző, úgy látszik, az eredetinek ez egész mondata helyett áll, melynek magyarja Tolnainál hiányzik: «Die prächtige Epistel «An Johann Arany» athmet den glühendsten Enthusiasmus für das Gedicht und den Dichter.» Ily önkényes változtatások, melyek a fordításnak nem igen válnak javára, másutt is előfordulnak. Ugy látszik, ilyenekben mutatja Tolnai a föntebb említett «nagy tapintatot». Vagy például, mikor azt írja, hogy «Petőfi első kötetét 700 példányban alig lehetett elárúsítani, úgy hogy a nyomatási költség igen bajosan *jött meg*.» (170. l.) Azt sem igen köszönte volna meg Petőfi, ha őt valaki, mikor a katonaságtól megvált, «rokkant obsitos»-nak czímezgeti vala (80. l.), a mi nem is volt.

De nem csak ilyenekben nyilatkozik a Tolnai szórakozottsága, gondatlansága, hanem a nevek elferdítésében is. Például Kecskeméten a gyermek Petőfi bizonyos *Hábel* nevű mészárosnál volt szálláson, mint mindenki tudja, s nem *Höbel*-nél, mint Tolnainál kétszer (12. és 15. l.) is előfordul. Az eredetiben helyesen van a vezetéknév közölve. Mikor meg Jókai «Visszaemlékezései»-ből Horváth Lázárra vonatkozólag egy részletet idéz: kétszer is Horváth *Laczi*ról beszél, *Lazi* (Lázár kicsinyítése) helyett (300. l.) stb.

S vajjon komoly irodalmi műbe való-e az ilyen kifejezés: «A hogy Vörösmarty köhentett és köpött: úgy köhentettek és köptek ők is», t. i. a többi költők? Az eredeti sem sokkal különb ugyan, de a fordításban talán mégis enyhébben lehetett volna ezt kifejezni: «Wie er räuspert und spuckt, das hatten sie ihm abgeguckt», pl. A hogy ő fújta, a többiek úgy tánczoltak vagy hasonlókép. (292. l.) Magyaros-e az ilyen fordítás: «Bem tudósítást kapott, hogy az oroszok Segesvárt elfoglalták. Nyomban ellenök vetett egy sereget»; az eredetiben így van: «Bem wurde benachrichtigt, dass die Russen Schässburg eingenommen hätten, und er beschloss, sie sofort anzugreifen.» (579. l.) A következő mondat pedig teljesen rossz: «Petőfi kitünő lapdázó, gyors futó, ügyes mászó, szóval *czingár termete daczára*, erős, ruganyos testű, *izmos* ficzkó volt.» (21. l.) Az eredetiben helyesen így: « . . . trotz seines unscheinbaren kleberen Körpers *ein kräftiger Knabe mit elastischen Muskeln.*» Szeberényinek a Petőfire vonatkozó műve: nem *Egy év*, hanem *Néhány év Petőfi életéből*

czímet visel. (40. l.) Az eredetiben is: *Einige Jahre.* Mikor Petőfi Sopronyban egykori tanulótársával találkozott, ki jól megrakott szekeret húzott maga után, arra a válaszra, hogy ő inas egy fűszerkereskedőnél, Petőfi így szólt hozzá: «No öcsém, nekem is rossz dolgom van ugyan, de még sem cserélnék veled», mit Tolnai így közöl: «No fiam — nekem is sok mindent el kell tűrnöm, de veled még sem cserélnék.» (70. l.) S mikor búcsút vett a színészettől, ezt írta Szeberényinek: Megváltam a szinészettől, «de, ha Isten segít, nem örökre», Tolnainál: «De Isten segítségével, nem örökre.» Petőfi úti leveleinek a Kerényire vonatkozó része is hibás. Petőfi azt írja, hogy Kerényi könnyen élhet, ha «bizonyos urak rákiáltják az *anathemát*, hogy ő nem költő». Tolnai *az anathemát* kifejezést egyszerűen elhagyja. (257. l.) Apróságok ugyan, de nekünk úgy tetszik, hogy a fordító gondatlanságára mégis jellemző apróságok. Hasonlóképen az ilyen kifejezések is: «Bárányt bizonyos *egyéni individualis* tulajdonok tüntették ki» (101. l.), mi szembeszökő tautologia. Ez a mondat: «Még a mosolya is maga volt a fájdalom» (111. l.) érthetetlen, e helyett: még a mosolya maga is fájdalom volt. «Eltekintve ettől a rajongástól ... » (129. l.), magyarosan: nem tekintve ezt a rajongást, stb. «Egressy Pozsonyban ... vendégszerepelt» (144. l.), helyesen: vendégül vagy mint vendég szerepelt.

Petőfinek a debreczeni nyomorúságai ismeretesek: de hogy íróasztaláúl a *banyakemenczét* használta volna (127. l.): ezt csak Tolnai födözte föl. Hogy mikép használhat valaki íróasztalúl banyakemenczét: át nem tudjuk látni, ha csak az oldalán nem ír, mert a teteje az ilyen kemenczéknek oly magas, hogy alig érheti föl az ember annyira, hogy azon még írni is tudjon. Mindenesetre egy regényiró phantasiája kell hozzá.

Ha Tolnai valóban komolyan fogja fel azt a feladatot, a melyre vállalkozott: nem lett volna szabad megelégednie a napi lapok túlzó dicséreteivel, hanem figyelembe kellett volna vennie azokat a komolyabb birálatokat is, mint a milyen pl. e folyóirat hasábjain (XIII, 221) is megjelent. Mindenesetre kikerülhette volna azokat a szembeszökő tévedéseket, amelyek közül néhányra rámutattunk s a melyek az irodalomtörténetben meglehetős nagy járatlanságról tanúskodnak.

Kovács Péter.

Fischer Károly Antal, A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. (Tizenkét régi magyar alphabettel és 83 különféle ábrával.) Ára 3 frt. Budapest, Heisler J. könyvnyomdája. 1889.

Az ugynevezett «hun-székely» irás kérdésének eldöntése, egyik legérdekesebb feladata a magyar régiség tudományának. Valóban volt-e a hunoknak és a magyaroknak ilyen ősrégi irásuk? Ha igazán voltak

külön betük, vajjon olyanoknak tarthatjuk-e őket, a milyeneket a XVII. században ilyenekül feljegyeztek? Milyen hitelességüek az erre vonatkozó emlékek? Mindezek oly kérdések, melyekre érdeklődéssel várhatjuk a feleletet. Szabó Károly foglalkozott eddigelé e kérdéssel legbehatóbban (Budapesti Szemle, 1866, V. és VI. kötet); most Fischer K. A. próbálkozott meg vele ujra fent jelzett müvében.

A szerzőnek nem ez az első müve. Már régebben kiadott egy kis füzetet «A hunok és magyarok fekete, illetve fehér elnevezésének megfejtése» (Budapest, 1888) czimmel. Ebben azt akarja bebizonyítani, hogy némely történetírónak a hunokra és magyarokra vonatkozó fekete, illetve fehér elnevezése arra vonatkozik, hogy a hunok fekete, a magyarok pedig fehér ruhában jártak, a mi ma is látható a szűrökön (!). E dolgozat historiai és ethnographiai részéhez nem akarok hozzá szólani (v. ö. Századok, 1888, márczius 15); csak a szerző nyelvészeti készültségét akarom már e müve alapján is bemutatni; mert hisz annak, a ki régi irásmód és régi emlékek megfejtésével foglalkozik, csak kell némi nyelvészeti ismerettel is birnia.

Van is alkalma a szerzőnek nyelvészeti ismereteit bemutatni, midőn mellékesen a magyar nép és nyelv eredetéről szól. Csakhogy mit látunk? Ő egyforma ellensége a finn, mint a török-tatár rokonságnak; s rettenetes naivsággal említ fel néhány szóegyeztetést, a mit vagy Budenz, vagy Vámbéry valahol felállított, s miután ő e szavak között hasonlóságot nem lát, hazugnak hirdeti az egész elméletet. Hogy a szerzőnek nyelvrokonságról, nyelvek történeti fejlődéséről, hangok és jelentések változásáról, tehát egyáltalán nyelvtudományról a legcsekélyebb fogalma sincs, azt minden sora (l. 8—13. ll.) fényesen bizonyítja. Hisz ő még azt sem tudja, hogy a magyar nyelvet soha senki sem származtatta a finnből, sem az ugor nyelvből (!). Nem tudja, hogy nálunk már régóta nem használatos a «finn-ugor» elnevezés, s nem tudja, hogy mit nevez Budenz ugor nyelveknek és mily fokú rokonságról szól e nyelvek között. Képzelhetjük, micsoda nyelvészkedés kerül ki abból, ha valaki ily tájékozatlansággal fog ily nehéz kérdés megoldásához.

Milyennek képzeli azonban Fischer a magyar nép és nyelv eredetét? Érdekes erre nézve könyvének két helyét összehasonlítani: «A finnek és magyarok közt nem leszármazási, hanem legfeljebb testvéri, de nagyon távoli nyelvrokonságot lehet tartani.» (13. l.*) és «A hun-magyar nemzet tehát éppen oly önálló, magából fejlődött (! ?) faj, mint a minőnek a szláv, a germán, a latin tartja a magáét.» (78. l.). Hogy képzeli a szerző ezt az önmagából való fejlődést, azt nehéz megitélni. A magyar

*) Ujabb munkájában már így szól: «Mióta azonban tudjuk (?), hogy nyelvünk egészen önálló, önmagából fejlődött nyelv . . . » (35. l.)

nemzetnek ezen őseredeti, önmagából való fejlődése oly nagy büszkeséggel tölti el a szerző kebelét, hogy tűzzel-vassal pusztítana minden ellenkező nézetet. Gonosz, hazafiatlan szellemnek (96. l.) nevezi mindazoknak a törekvését, a kik a magyar nép és a nyelv rokonait bárhol keresni merik. Dühében otromba támadást intéz azok ellen is, a kik Budenznek, vagy akár Vámbérynek hinni mernek. Ez a vádaskodás némely helyen (l. 95—96. l.) oly aljassá fajul, hogy a komolyan gondolkozó ember utálattal fordul el tőle.*)

Hasonlóan alapos nyelvtudományt látunk a Hún-magyar írásról szóló könyv függelékében is, mely ujra az előbbi tárgygyal foglalkozik. Itt ki is fejti nyelvészeti alapelveit: «Az összehasonlító nyelvészet egymagában semmit sem ér.» (100. l.) «Csak vékonyka botom lesz az összehasonlító, de sokszor csalóka nyelvészet, melyre ezért nem is szabad erősen támaszkodni.» (103. l.) Bizony gyenge fegyver ez a bot az olyan ember kezében, a ki azt se tudja, mi fán termett.

Nem kis képzelődésről és önhittségről tesz tanuságot ez a néhány sor: «Hogy röpiratom nem volt hatás nélkül a finnisták táborában, hiába tagadná valaki, mert beszélnek a tények. Megjelenése óta ugyanis a finnekről mit sem hallhatni. Most már a vogul rokonság járja, mert azoknak nyelve legközelebb áll a mienkhez, de azért mégis sokkal távolabb, mint a német vagy a szláv nyelvek a latintól.» Honnan merítette ezt a hitét Fischer úr? Elhiheti, hogy művét a «finnisták táborában» észre sem vették; s a rokonsági viszonyt a magyar és finn meg vogul nyelv között ma is ép olyannak hiszik, mint két évvel ezelőtt. Eszembe jut a légy, a ki rászállott a kocsi rudjára, s mikor a kocsi ment, azt hitte, hogy ő huzza.

Efféle nyelvtudománynyal fog a szerző a «hun-magyar» írás kérdésének megfejtéséhez. Bár a szerző már eddig jellemzett tudományos készültségénél, és azon lenéző, goromba és sokszor aljas beszédmódnál fogva, melylyel bármiféle ellenkező nézetről, bármely komoly törekvésről és tudományos meggyőződésről szól, nem érdemli meg a komoly birálatot, mégis részletesen akarok szólani művéről a tárgynál fogva, a melylyel foglalkozik.

Műve bevezetésében általában szól a székely írásmódról, melyet «hun-magyar irás»-nak nevez, mivel — szerinte — kétségtelen (?), hogy

*) Egy etymologiai kincscsel is gazdagítja e mű nyelvtudományunkat, melynek kár volna feledésbe merülni: «Említenek a scythák között *Amazonokat* is, kik női harczosok voltak. Ezen, a görög s latin nyelvekben nem elemezhető név az «asszony» szót rejti magában.» Mit szól Fischer úr ahhoz, hogy az *asszony* régi alakja, mint a HB.-ben is látható, *achscin* -*aχszin)*, s még a XIII. században *ohsun* volt? (L. Nyvtört. Szótár.)

ez írással nemcsak a székelyek, hanem a magyarok is éltek. Másrészt kétségtelen (?), hogy a magyar és hun nép egy és ugyanaz, köztük semmi különbség sincs, tehát kétségtelenül ők is használták ezt az írásmódot. Azt hiába várjuk, hogy e két, nagyon is kétséges feltevését bizonyítsa is a szerző; hisz az ő bizonyító eljárása nem egyéb, mint hogy képtelennek jelenti ki az ellenkező nézetet.

Maga a mű négy részre oszlik, melyek közül első: «A hun-magyar írásról emlékező írók időrendszerént való felsorolása.» Itt elsorolja a szerző mindazokat az írókat, a kik az V. századtól kezdve egész a mai napig említést tesznek a régi hun vagy magyar írásról. Ő azonban ott is lát efféle feljegyzést, a hol tényleg semmi sincs, a mi az ő kétségtelen hitét igazolná. Sőt ellenkezőleg! E nyilatkozatok elfogulatlan vizsgálata csakis arról győz meg bennünket, hogy a magyarok hajdanában bizonyos jeleket véstek (róttak) ugyan fadarabokra, mintegy emlékeztetőül; de hogy igazi írás volt-e ez, s hogy milyenek voltak az egyes betűk, ma már nem tudhatjuk. Annál kevésbbé tarthatjuk bizonyosnak azt, hogy az úgynevezett székely betűket a magyarok a keresztyénség felvétele előtt valaha tényleg használták volna.

A székely írásról először a XIV. századi Bécsi Képes Krónika tesz említést; azonban határozottan kijelenti, hogy ezt «pálczákra metszés segítségével, rovás módjára használják». Csakis ilyen székely rovásról szólnak mindazok, a kik ez írásról a XV. és XVI. század folyamán megemlékeznek. Mint valóságos külön írásmódról csakis a XVII. században kezdenek róla szólani; ebből az időből valók a fenmaradt alfabetumok is mind. Ugyanezen korba vezethető már vissza a kételkedők sora is, a kik között kiváló helyet foglal el a nagy nyelvész, Révai Miklós.

Tehát a székely írás egész irodalma csakis arról győzhet meg bennünket, hogy a XVII. században a székelyek között (de csakis itt) néhányan használtak különös írásjegyeket; arról azonban mit sem tudunk, hogy ezek a jegyek a régi magyar rovásjelek maradványai-e. Sőt még az sem lehetetlen, hogy az egész székely alfabetum csinálmány, mely csakis a hozzá fűzött hazafias mesének köszöni némi elterjedését s számos hivőjét. Mert rendkívül gyanus az, hogy míg maga az abéczé teljesen megvan, egyetlenegy emléket sem mutathatunk fel, melyen e betűket a XVII. sz. előtt használták volna.

A mű II. része a fenmaradt 12 régi magyar alfabetummal foglalkozik, a melyeken első pillanatra meglátszik, hogy közös eredetüek. Hitelességüket és régiségüket azonban mi sem bizonyítja. Magyarázatra szorul az is, hogy mért van köztük két jegy a *k* és kettő az *r* számára. Azonban nagyon gyanussá teszi az egész alfabetumot az, hogy a jelek használata oly nagyon egyezik nyelvünk mai állapotával. Pedig tudjuk — és pedig kétségtelenül — hogy nyelvünknek régibb koraiban a mainál

majd több, majd kevesebb hangja volt; de semmi esetre sem egyezhetett teljesen a IV. századbeli magyar hangrendszer a maival. Ezen Fischer természetesen nem ütközött meg, mert hisz ő neki fogalma sincs arról, hogy a nyelvek az idők folyamában változni is szoktak; sőt ellenkezőleg ő azt hiszi, hogy a hunok egészen azt a nyelvet beszélték, a mit mi ma; hisz ő — mint látni fogjuk — Attila kincsein mai magyar szavakat lát. Mit szólnának a német nyelvészek ahhoz, ha valaki olyan abéczét tulajdonítana a gót nyelvnek, a mely teljesen a mai német nyelv hangrendszerére illik!

Művének mindenesetre legérdekesebb része a harmadik, mely a hun-magyar írás emlékeit tárgyalja. Csakis hiteles emlékek bizonyíthatnának ez írás tényleges használata és régisége mellett. Azonban miféle emlékekről van itt szó? A csik-szt-mihályi egyház állítólagos felirata nyom nélkül elpusztult; a csik-szent-miklósi egyház felirata sincs ma már meg; másolata nem hiteles (a XVIII. századból való). Az egyedüli székely írású emlék, mely mai napig megmaradt, az enlakai unitárius egyház felirata 1668-ból. Az írás régisége mellett tehát ez sem bizonyít semmit.

Fischer Károly Antal úr, e mű szerzője, azonban még egy nagy dolgot cselekedett. A hun-magyar írásnak egy oly emlékét fedezte fel, mely kétségtelen tanubizonyságot tesz a mellett, hogy ezt az írásmódot már a hunok is használták, magyar nyelvű feliratok feljegyzésénél. S ez emlék nem egyéb, mint az úgynevezett «Attila kincsén» levő feliratok.

Az «Attila kincse» mindenesetre a keresztyénség első századaiból való, s minden valószínüség szerint valamely görög művész műhelyéből került ki. A rajta levő feliratok egy része kétségtelenül görög; némelyekben azonban Fischer hun-magyar írást akar látni. E feliratok első csoportját megfejtette már Hampel, midőn benne elkorcsult görög írást lát; s a betűkből egy oly mondatot állított össze, a melynek egészen elfogadható értelme van, s magának az edénynek rendeltetésére (keresztelés) vonatkozik. Hogy e tál keresztelő edény, bizonyítja a rajta levő kereszt is. E világos, s minden tekintetben elfogadható magyarázattal mit állít szembe Fischer? Ő a feliratban a hun-magyar írást látja, s nagy erőlködéssel a betűk egy részéhez talál is hasonlót a felsorolt alfabetumok közül majd az egyikben, majd a másikban. Hat betűhöz hasonlót azonban még így sem talál. A megfejtett 28 betű között pedig csak 5 magánhangzó van; természetes, hogy így az értelem kiderítéséről még csak szó sem lehet. Fischer mégis megpróbál egy pár szót kibetűzni ebből a feliratból: *eszes*, *ejt*, *sokak*, *rend*, *szép*, *ró*, *szó*, *ránk* v. *őrünk*. Tehát mai magyar szavakat keres a IV. századból való állítólagos hun edényeken! Ez is mutatja, mily nyelvészeti szakértelemmel fogott a szerző e feliratok

megfejtéséhez. Hisz csak négyszáz évvel azelőtt sem hangzott e szavak közül egyetlen egy sem úgy, mint a hogy ma mondjuk ki őket; hát még 14—15 évszázaddal ezelőtt!

A feliratok helyes megfejtése mellett szóló bizonyítéknak tartja a szerző «a magánhangzók ritkaságát, s csaknem hiányát» a megfejtett feliratban. Mintha lehetséges volna, a magyar nyelvet magánhangzók nélkül leírni; olyan nyelvet, melyben a magánhangzók majdnem oly számmal vannak, mint a mássalhangzók; s a mely nyelvben a hangzóilleszkedés törvényénél fogva a magánhangzók hiánya teljesen felismerhetetlenné teszi a szavakat. A magánhangzók hiánya már maga elég bizonyíték a megfejtés képtelensége mellett.

Hasonló eredménynyel fejti meg a szerző az Attila kincsén levő többi feliratot is. Csak nagy erőlködéssel talál az ő alfabétumaiban a föliratokhoz némileg hasonló betűket, melyek ismét csak mássalhangzók; értelmet azonban ezekből sem tud kibetűzni. Legfelebb néhány mai helynevet akar sejteni, s efféle szavakat: *nekem*, *enyém*.

Tehát mi az a nagy eredmény, a mit a szerzőnek elérnie sikerült? A IV. századbeli felirat betűihez hasonlókat lát a XVII. századból való hun-magyar abéczékben, a mihez nem csekély fantáziára volt szüksége; e betűk segítségével nemcsak értelmet, de még csak a legkisebb valószínűséggel elfogadható szavakat sem tud összehozni; — vagyis az eredmény: s e m m i.

Ugy hogy az Attila kincsén levő feliratok általa nyújtott megfejtését is a mű utolsó részében helyezheti el, mely a «koholmányokról s egyéb a hun-magyar írással tévesen kapcsolatba hozott tárgyakról» szól.

Ha tehát még egyszer végigtekintünk az egész mű érdemén, azt látjuk, hogy a székely írás kérdését egy lépéssel sem vitte előbbre, mint Szabó Károly 1866-ban. Hacsak azt a naiv verset nem tartjuk valami nagyszerű eredménynek, melyben megénekli, műve utolsó lapján, az általa megmászott hegyóriásokat. Megjegyezve: «Költői ihlet szállott meg engem, midőn e hegyóriások neveit rímekbe raktam. Ha a verslábak egyike-másika sántít: nem baj; nem én vagyok oka, hanem az, ki e hegyeknek nem adott oly neveket, melyeket jobb hangzású rímekbe szedhettem volna.»

Risum teneatis, amici?

BALASSA JÓZSEF.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/9.

8. **Edelmann Ottó. Róma topographiája.** (Nagy-Becskereki községi főgymn. értesítője.) — E parányi, mindössze négy lapra terjedő értekezés — melynek czíme azonban szerencsétlenül van választva, mert mást sejtet az olvasóval, mint a mit ád, — érdekes adalékul szolgál philologiai muzeumaink történetéhez. A miniszter sürgeti, hogy a philologiai oktatás sikeresebbé tétele czéljából minden gymnasiumban alkalmazni kell a szemléltetést és fel kell állítani muzeumot; Nagy-Becskerek városa azonban a mult tanévben e czélra egy krajczárral sem járult. Ez elszomorító tény mellett annál örvendetesebb látni, hogy az említett gymnasium egy ügybuzgó tanára, Edelmann úr, mégis megveté a muzeum alapját két saját maga által készített térképpel. Az egyik a régi Rómának és Nagy-Becskerek városának összehasonlító térképe, a másik Róma agyagba vésett domború alaprajza. E két szemléltető eszköz készítésének módját írja le részletesen E. úr, a minek ismertetése természetesen nem tartozik ide. Mi csak elismeréssel adózhatunk a szaktanár úr önfeláldozó ügyszeretetének, ki fáradságot és időt nem kimélve végezte nehéz munkáját; de nem szeretnők, ha más kartársaink is az iskolafenntartók fösvénysége miatt ilyen helyzetbe jutnának.

Dr. Némethy Géza.

9. **Uhlárik János, Anonymus latinsága.** Nyelvészeti tanulmány. Irta U. J. érs. főgymn. tanár. Nagyszombati érseki főgymn. értes. — Különlenyomatban is. 72 l. — Ha minálunk valamit életbe kell léptetni s a kezdet nehézségeivel megküzdeni, akkor rendesen huzamosabb időbe kerül, míg a tervezett vállalat eredményre nyújt kilátást. Közügyek s a tudomány terén egyformán. Nem egyszer szóban és írásban — legutoljára 1888-iki elnöki megnyitó beszédében — hangoztatta *Ponori Thewrewk Emil*, hogy régi latin nyelvemlékeinknek stilusát megvizsgálni és sajátszerűségeit fejtegetni egyenesen kötelességök volna a magyarországi philologusoknak, kiknek legnagyobb contingense vidéken tartózkodván, a classica philologia nemzetközi problemáival a kellő segédeszközök híján megbírkózni alig tud. *Bartal Antal* az E. Ph. K. XII. évf.-ban feldolgozta a «Diplomatarium relationum reipublicæ Ragusanæ cum regno Hungariæ» nyelvezetét azon czélból, hogy megmutassa, miként kellene a dologhoz fogni, s hogy az első lendületet ez irányban megadja. *Úgy látszik,* Uhlárik úr Bartal e czikkének hatása alatt írta meg ez értekezését, mert egy árva szóval sem említi meg, hogy tulajdonképen kitől eredt s ki volt legállhatatosabb szóvívője ez eszmének, — úgyde miért

nem követte az ott nyilvánuló szigorú methodust? — Bárhogy áll is a dolog, annyi tény, hogy azáltal, hogy Uhlárik úr a philologiának e minket erősen érdeklő, de mindeddig parlagon hevert mezejére lépett, eleve biztosította magának, hogy értekezését tudományos igényűnek vegyük és tudományos szempontokból bíráljuk meg, különösen, ha tudjuk, hogy a jelen dolgozat eredetileg doctori dissertatio volt.

Hogy legrégibb latin nyelvemlékünkbe fogott, az mindenképen helyeselhető. Ha — mint kilátásunk van — kezdő philologusaink a többi nyelvemléket is chronologikus sorrendben fogják feldolgozni, valahára a régibb magyarországi latin írók nyelvezete- és szókincsének régen nélkülözött gyűjteményéhez fogunk juthatni, s összeállítható lesz az a szótár is, melynek eszméjét *Finály Henrik* lexicographusunk pendítette meg. Azért most, midőn e chronologikus sorrrendben létesítendő gyűjteménynek — úgy szólván — még csak első magva fekszik előttünk, szükséges hangsúlyozni, hogy nekünk egy, tárgyát rendszeresen felölelő corpusra van szükségünk, mely nem úgy, mint a jelenlegi részlet, minden áttekintést, minden értékesítést egyáltalában lehetetlenné tesz.

Mert úgy állunk ám Uhlárik úr értekezésével. Ő három fejezetben dolgozta fel themáját. Az elsőben azon szókról beszél, melyek nem fordulnak elő a classicusoknál (p. 9—21), a másodikban azon szókról, melyek előfordulnak ugyan a classicusoknál, de más jelentéssel (p. 22—31), a harmadikban végre Anonymus szó- és mondatkötési eltéréseit tárgyalja (p. 32—69). Egy 8-lapos előszóban röviden a vulgaris latinság keletkezéséről, themájának szükségességéről és nehézségeiről értekezik, — végre 13 pontban összegezi Anonymus latinságának sajátságait, melyeket persze inkább a következő 60 lap elolvasása után szerettünk volna összefoglalva látni. De a felállított összes pontokat még így sem írnók alá. Igy mindjárt az első ilyen homályosan van fogalmazva: «Nem ügyel a consecutio temporum szabályaira; *a mellékmondat coniunctivusban álló ideit minden határozott szabály nélkül alkalmazza.*» —A 3. és 4. pontnál meg kellett volna jegyeznie, hogy vulgarismussal van dolgunk, minthogy a *si* kötőszónak «vajjon» értelemben való használata a franczia és olasz nyelvekben is észlelhető, a *suus, -a, -um*-nak *eius* helyett való használata pedig *Wölfflin*-nek kimutatása szerint (Archiv für lat. Lexicographie etc. II. p. 36) a római birodalom bukása után a latin nyelvben csakhamar általánossá lett. Nem szabad ugyanis egy író egyéni sajátságait az ő kora stilisztikai hagyományaival identifikálni, hacsak minden következő írónál ugyanazt nem akarjuk fölemlíteni, mit az előttevalónál már felemlítettünk volt. — A 7. pont ekként hangzik: «A quum kötőszó helyett majdnem mindenütt dum-ot ír s a hol quum-ot használ, azt hibásan cum-nak írja.» Már pedig a cum írásmód a classicus és helyes (l. *Brambach*: Hülfsbüchlein zur lat. Recht-

schreibung s. v. *cum).* A p. 63 idézett Quintilianus a hivatalosnyelvű inscriptiók mellett nem mértekadó. — A 11. pontban azt állítja, hogy An. nem ismeri az abl. comparationist. De ugyanazon a lapon a 3. pont alatt ezt az idézetet olvassuk: «Ut possem probare, si sint dulciores herbæ sabulorum olpar *herbis* Scythicorum.» — A mi pedig a 13. pont alatt olvasható «nyelvtani eltérést» illeti, hogy *causa* præpositiónak van véve, megjegyzem, hogy e tüneményt aligha említi vala fel, ha Ponori Thewrewk Emilnek az E. Ph. K. II. évf. 444. s köv. lapján közölt «Variæ lectiones»-eit figyelembe vette volna. — De mindez még nem valami nagy baj. Azt lehet sajnálni, hogy «fejezetről fejezetre, mondatról mondatra haladva» tüntette fel Anonymusnak a classicusokétól eltérő nyelvezete sajátságait. Igy az *ecclesia* szót az LII. és LIII. fejezetben, a *suus*-nak *eius* h. való használatát p. 38, p. 40, p. 44, p. 45, p. 46, p. 48. p. 52, p. 53 (bis), p. 54, p. 69 s hasonlót mindig újra és újra tálalja fel nekünk, mi által az értekezést is tetemesen elnyújtja, s megnehezíti az áttekintést. Nemkülönben fogyatékos az értekezés abból a szempontból is, hogy kiírja a szavakat, de a nélkül, hogy az egész passust, melyben előfordulnak, idézné. Igy p. o. a 28. lapon ezt olvassuk: «*Contrarius, -a, -um*, előfordúl, de az adverbium nem (t. i. a classicusoknál).» Anonymusnál tehát *contrarie* áll. — Ez sokkal helyesebb lett volna, mint Ducange-ból vagy Georgesből kiírni a citatumokat, melyeknek szerzői Uhlárik úr előtt még tán névleg is ismeretlenek. Mert mi hasznunk abból, ha idézi «Serg. 536, 5. Consent. 339, 15» a helyett, hogy egyenesen Georgesre utalt volna, mint a kinek szótárából e czitátumot kiírta? Vagy föltételezi-e Uhlárik úr, hogy a «Formulare Anglicanum» annyira ismeretes olvasói előtt, hogy így-úgy hivatkozni lehessen rá? Nem egyszerűbb akkor a Ducange név abbreviaturájával helyettesíteni az egész hosszú idézeteket? — De még ez sem elég. A szókat nem abban a sorrendben tárgyalja, a mint Anonymusnál egy-egy fejezetben előfordúlnak, hanem teljesen önkényű sorrendben. Igy az első fejezetből ekként tárgyalja e szavakat: *filamentum, zobulus, modernus, victualia, fornicator*, melyek Anonymusnál így következnek: *filtro* (erre csakhamar visszatérünk), *zobolus* (így Mátyás Flóriánnál), *victualia, fornicator, moderni.*

Ennyi jegyzendő meg a dolgozatról általában. De még a részletekbe is bele kell bocsátkoznunk s így főleg az *A.* és *B.* fejezeteknél állapodunk meg, minthogy a harmadik, a *C.* határozottan a legjobb és a legtöbb szorgalomra vall. P. 10. «*Teotonicus, -a, -um* nem fordul elő, de helyette Teutonicus, -a, -um.» Hogy ez csak hangtani eltérés, s hogy nem kell rá semmit sem adni, mutatja a theotonicus alak (így az 56. caputban is: theotonicorum), a *teothonicis*, mit Mátyás Flóriánnál olvasni, kinek kiadására reflektálni nem ártott volna. Nála ugyanis az I. caputban nem *filamentum*, hanem «temptoria de *filtro*» olvasható, s így

meg kellett volna határozni, vajjon a filamentum nem-e conjectura. Nála *zobolus* olvasható és nem *zobulus* stb. — P. 12. A szövegben előfordul «more paganismo». Ennek alapján U. úr egy ilyen, még a leggyarlóbb latinság korában is képzelhetetlen melléknevet tételez fel: paganismus, -a, -um. A codex paganismo-ja határozottan paganismi-re lészen javítandó, valamint az LV. fejezetben előforduló *Lothariensis* is kétségkívül tollhibának tekintendő Lotharingiensis helyett. — P. 13. Arra, hogy más auctoroknál a hermelinus alak fordúl elő, Anonymusnál pedig az ermelinus, absolute semmit sem lehet adni. A középkorban igen sok, magánhangzón kezdődő szót aspiráltak, másoknál pedig írásban az aspiratiót elhagyták. — P. 15. Cambiare fel van sorolva, mintha cserél, felvált értelemben elő nem fordulna a classicusoknál. Pedig Georges (Hw. der lat. Spr.) tanusága szerint előfordúl Charisiusnál, Apuleiusnál etc. — De már most Anonymusnál *cambivit* és nem cambiavit fordúl elő! — U. o. *Radico* előfordúl Georges szerént Cassiodorusnál is, *obstaculum* (p. 16) pedig Ammianus Marcellinusnál és Prudentiusnál. — P. 17. «*Picenati* Szabó szerint *besenyők*, Mándy szerint pedig *Patzinakiták*.» Egyre megy. Mándy a görögös alakkal adta vissza. — P. 18. «*Vulgariter*, közönségesen.» Ha Krebs Antibarbarusát használta volna Uhlárik úr, láthatta volna belőle, hogy a vulgariter szónak eml. értelemben való használata a classicusoknál sem rendkívüli. — P. 19. «*Agazo, -nis*, lovász. Liviusnál agaso alakban fordúl elő.» Miért csak Liviust említeni, ha Plautusnál is így fordúl elő? A *z*-s alak csak orthographiai eltérés. — A *dextrarius* szót paripa értelmében megtalálni *De Vit* glossariumában is. — P. 21. Valószínüleg *gemebundus*-t akart írni Uhlárik úr gemebendus helyett. — Jóllehet *praememorare* Ducangenál elő nem fordúl, előfordúl *De Vit* glossariumában = præmemoratus.

Mi a *B*. fejezetet illeti, először is megjegyzendő, hogy kifelejtette a *dilectio* szót, mely a prologusban kegyelmed értelmében előfordúl, lajstromába felvenni. — *Annuatim* (p. 24) azon értelemben, hogy évenként, előfordúl a Lucanus-scholiastánál és *De Vit* glossariumában (*annualiter* : annuatim). — P. 25. *Sella* a régieknél is annyit jelentett, mint nyereg. L. *Rich* Ill. Wörterb. s. v. — P. 28. Ha, mint állítja (de helytelenűl, mint fentebb említettük), contrarie nem fordúl elő a classicusoknál, miért idézte a *B*. fejezet alatt? — P. 29. *Dolabrum* azon értelemben, hogy bárd, előfordúlt a régieknél is, mint azt *De Vit* glossariuma bizonyítja, s a hibásan Philoxenosnak tulajdonított glossarium, hol: *Dolobra* ἀξίνη · τεκτονικη. — P. 30. *Decollo* alatt már a régiek azt értették, hogy «lenyakaz, lefejez». L. Georges-t s. v. — A *propinare* «felköszönt» értelmére való átmenet meg van Georges szerint már Enniusnál, Terentiusnál, Apuleiusnál. — P. 31. Azt mondja, hogy az LVI. fejezetben *exterminare* annyi mint elpusztít. S hozzá teszi: «Ha-

sonló értelemmel fordúl elő Sap. 16, 22 Exterminabat ignis ardens in grandine. 1. Mach. 9, 73. Et exterminavit impios ex Israel.» Igy idézve az elsőnél az ember sehogysem igazodhatik el, a második idézetnél pedig inkább az «elűz» értelemre gondol. — Egyáltalában írók munkáinak idézésénél is pontosabban járhatott volna el. Mert *Blass* Hermeneutik und Kritik-ját és *Schmalz* Syntaxisát Iwan Müller neve alatt idézi, a *Jebb*-féle irodalomtörténetet fordítója Fináczy-é alatt, Voigt-ra való hivatkozását *Browning* Neveléstörténelmének köszöni, Virg.-t ír Verg. helyett (p. 36) stb.

A *C.* fejezetben csak az únos-úntig előforduló, stereotyp «ismeretlen kifejezés» szúr szemet. Igazán hasznavehető az értekezés végén lévő «Vocabularium».

De mindennek daczára is nem lehet az értekezéstől a szorgalmat és törekvést elvitatni. Azért kétszeresen kell sajnálni, hogy dolgozatát hasznavehető formába nem tudta önteni a szerző.

Róma. Dr. Vári Rezső.

10. A Kisfaludy-család. Irta Dengi János (Lugosi róm. kath. magy. főgymnasium). — E rövid értekezésben (3—19. lapig) eredeti oklevelekből bizonyítja be Dengi, hogy Kisfaludy Sándornak ama büszke nyilatkozata, melylyel *Hatyúdalát* megnyitja:

Magyar föld szülöttje vagyok
Én is Zabolcs fajából.
Oklevelek tanusítják
Ezt Árpádok korából,

nem puszta dicsekvés, hanem való alapokon nyugvó igazság. A Kisfaludy nemzetség őse Chák, Szabolcsnak fia, s kezdetben csak e névvel jelölik magukat a család tagjai, pl. Thomas de genere Chák; a Kisfaludy nevet csak a XII. század végén veszi föl a család. Ezután levezeti Dengi e hatalmas család elágazását egészen Kisfaludy Sándorig s megmagyarázza egyuttal elszegényedését is, a mi a rendkívüli szétágazásnak volt következménye. Dicséretes szorgalommal szedte össze Dengi a legkisebb adatot is s szépen összeállította a családfát; de értekezésének végén olyan következtetéseket von le az előzményekből, a melyeknek nincs alapjok, mivel, úgy látszik, czélul tűzte ki magának «szétlebbenteni a rózsaszínű fátyolt, melyet Kisfaludy Sándor minden igyekezete s az idealis irodalomtörténetírók *Himfyre* és múzsájára vontak».

Igy azon a helyen, hol a Szegedy és a Kisfaludy-családnak közeli rokonságát mutatja ki, ilyformán okoskodik: «Kisfaludy Istvánnak Borbála nevű leánya második férjével Telekesi Török Imrével *Katalina* leányát nemzi, Szegedy Pál nejét. Ettől a Szegedy Páltól születik Szegedy Ferencz, Ferencztől pedig Ignácz, Szegedy *Rozáliának*, Kisfaludy Sándor

első feleségének atyja. A miből azután nyilvánvaló, a *Himfy-dalok* bevallott múzsája maga is Himfy- és Kisfaludy-ivadék s a költőt nejéhez nemcsak szívbeli és rokoni kötelékek, de *anyagi javak is vonták.*»

Ime, abból, hogy Kisfaludy Sándor és felesége Szegedy Rozália unokatestvérek voltak, az következik, hogy Kisfaludyt nejéhez anyagi javak is vonták. Maga a szerző is érzi, hogy az előzményekből mégis többet következtetett, mint a mennyit szabad lett volna s odaveti: «a mint ezt az alábbiak még kétségtelenebbé teszik». Nézzük meg hát az alábbiakat!

Ezekben a Darnai-család birtokában levő okiratokkal, reverzálisokkal és nyugtatványokkal mutatja ki, hogy a Kisfaludy-család a Szegedy és Somogyi-familia iránt több rendbéli tartozással volt terhelve, s ez volt az oka a feszült viszonynak, melyben a költőnek és nejének szülei éltek. Mindezek, úgymond Dengi, kérlelhetetlen prózaisággal furakodnak a két fiatal szív költői viszonyába is.

Ámde ezzel szemben én azt mondom, ha szomorú anyagi körülmények között volt is a Kisfaludy-család, ha az atya sokszor intette is fiát arra, hogy hasznos parthiet keressen, ha mindez áll is. csak akkor lesz érv a Dengi állítása mellett, ha előbb bebizonyítja, hogy Kisfaludy Sándor olyan jellemű ember volt, a ki ilyen prózai módon gondolkodott; mert ha nem prózai ember, akkor nem törődik az anyagi viszonyokkal, akkor szivére hallgat, nem apjára.

Pedig Dengi ezt nem tudja bebizonyítani. Kimondja ugyan, hogy «bizony a hasznos házasság gondolata minden költői gondolat mellett is fő gondolata volt Kisfaludynak», s hivatkozik is Kisfaludy Sándornak azon levelére, melyet az 1800. jun. 28., tehát nemsokára házassága után írt Takácsnak; ámde e levél mitsem bizonyít mellette. Dengi ugyanis azt mondja, hogy Kisfaludy e levelében a hasznos házasság gondolatát fejti ki s ajánlja megszivlelni Takácsnak is. Ámde Dengi olyant olvas ezzel ki, jobban mondva olvas bele a levélbe, a mi ott nem található. Kisfaludy u. i. ebben a levélben azt tanácsolja Takácsnak, hogy csak maradjon Pesten s prókátoroskodjék, mert így jobban megélhet, de a házasságról nincs benne semmi.

Az sem kétségtelen, mint Dengi mondja, hogy Kisfaludy «Rózáról csak Takácshoz írt leveleiben szól, kiről jól tudta, hogy a leánynak legbensőbb barátja, s így neki mindent elmond és megmutat». Épen nem kétségtelen; mert először is nemcsak Takácshoz intézett leveleiben szól Róziról Kisfaludy, hisz ott vannak a Skublics Imréhez irottak is, melyeknek majdnem mindegyikében szól Róziról *); másodszor meg, ha

*) *Kisfaludy S. Naplója.* Kisfaludy-társ. Évl. Új folyam. XVIII. köt.

csak azért emlegeti Rózát Takácshoz intézett leveleiben, mert tudta, hogy ez mindent elmond és megmutat Rózinak, mint legbensőbb barátjának, miért írta mégis tele ezen leveleket a Pepi grófné iránti szerelmével? Hisz Toldy épen ezen levelekből bizonyítja azt a nagy lángot, melylyel Kisfaludy a klagenfurti grófné iránt viseltetett. Ugyancsak rosszúl számított volna Kisfaludy, ha így akarta volna megnyerni a Róza kezét és szivét!

Bizony épen nem sikerült Denginek szétlebbentenie «azt a rózsaszínű fátyolt». Részletesebben nem akarom itt az ellenkezőt bebizonyítani; tavaszszal fog megjelenni úgyis egy művem, mely e kérdést részletesen tárgyalja. Csak azt jegyzem még meg, hogy nem nyugszik való alapokon Denginek az az állítása sem, hogy az anyagi helyzet tette Kisfaludyt komorrá, elégedetlenné s hogy regéinek sötét hangulatát a Kisfaludy S. kedélyélete adta meg. Nem való dolog ez sem, a mennyiben Kisfaludy nem volt komor kedélyü, hanem ellenkezőleg vidám, jókedvű ember, s csak regéiben komor hangulatú; épen ellentéte Károlynak, ki költeményeiben vidám, míg az életben komor.*)

Ezeket akartam ez értekezésről elmondani s csak arra figyelmeztetem Dengit, hogy következtetéseiben soha se lépjen túl a határokon, s ne akarjon olyan tulságosan reálista lenni; akkor nyereség lesz irodalmunkra a Kisfaludy Sándorról irandó monographia, melynek e programmértekezés egy részét teszi s melyen jelenleg, hír szerint, Dengi dolgozik.

WERNER ADOLF.

Sóvárgás a tavasz után.

(Walther von der Vogelweide.)

Tél te garázda! Minden ural:
Rét szine, erdő zöldje kihal,
Bokrai közt a madárka se dall.
Lapta ha száll künn s lányka rivall,
Ágrul is akkor zeng csak a dal.

Bár aluhatnám át ez időt!
Ébren a bú vesz rajtam erőt,
Télnek hogy ennyire rabja a föld.
Hagyd, jön a május és elüzi őt,
S rózsa terem, hol a zuzmara nőtt.

WIGAND JÁNOS.

*) *Kisfaludy S. Önéletrajza.* Hátrahagyott munkái. IV. kötet.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASAG VÁLASZTMÁNYÁNAK EMLÉKIRATA A GÖRÖG NYELV ÜGYÉBEN.

Nagyméltóságú Minister Úr!
Kegyelmes Urunk!

A budapesti philologiai társaság a philologiának, mint tudománynak művelésére van hivatva, és pedig nem csupán az ú. n. classicus, hanem a modern philologiának művelésére is. De mind e mellett nem zárkózhatik el a görög középiskolai tanulmányokra vonatkozó kérdések elől sem, és pedig nemcsak azért, mert tagjainak legnagyobb része középiskolai tanárokból áll, hanem azért is, mert a tapasztalás azt mutatja, hogy a classica philologiának, mint tudománynak fejlődése a latin, de különösen a görög irodalomnak és nyelvnek iskolai tanításával mindig szoros kapcsolatban állott. Nem zárkózhatik el a társaság ezen kérdések elől annyival kevésbbé, mert Excellentiádnak a közoktatási bizottságban s a képviselőházban tett nyilatkozataiból azon megnyugtató benyomást vette, hogy jóllehet a görög nyelv kérdésének *gyors* megoldása van tervbe véve, ezen megoldás módja «a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel, s a szakkörök nyilatkozatainak figyelembe vételével» fog megállapíttatni.

A philologiai társaság választmánya nem kíván ezúttal a görög iskolai tanítás mellett felhozható pædagogiai argumentumok mérlegelésébe bocsátkozni: de mint tudományos társaság, melynek hazai tudományosságunk és nemzeti irodalmunk jövőjén is őrködnie kell, aggodalommal néz a görög iskolai tanulmányok megszorítására irányuló reformok elé, különösen addig, míg e reformok lényegéről és életbe léptetésüknek módozatairól határozottabb tudomása nincsen.

*

A nyugati nagy civilisált népek művelődéstörténetéből meríthető tapasztalatok azt mutatják, hogy a görög tanulmányok iskolai helyzete semmiféle népnek iskoláiban nem eshetik egy tekintet alá a latin tanulmányok helyzetével. A latin nyelv a középkoron át sem szünt meg soha a tudományok nyelve lenni, s általában

tudós iskola sohasem volt sehol latin nyelv nélkül; ellenben a görögre vonatkozólag általában véve külföldön sem lehet szó arról, hogy valami *elavult traditiótól* menekülne meg az iskola akkor, ha tanítását megszorítaná, vagy eltörölné. Mert igaz, hogy a görög is már a reformatió kora óta iskolai studium tárgya volt, csakhogy koránsem abból a szempontból, melyet egyes régi tanférfiak, — a németeknél pl. Melanchthon és Gesner, a francziáknál Beulé és Rollin, — hasztalanúl ajánlgattak, s a mely az iskolai tanításban a németeknél csak a múlt század vége felé, a francziáknál pedig csak a jelen század elején érvényesült. A régebbi görög irodalmi tanulmányok, — ha ugyan megérdemlik ezt a nevet —, az említett korokig jobbára csak az új testamentom olvastatásából állottak, s mint valóságos irodalmi tanulmányok, semmiféle iskolában sem idősebbek egy évszázadnál.

Ezen körülmény magyarázatára nagy fontosságot tulajdonítunk azon ténynek, *hogy Európa művelt nemzeteinél a görög irodalmi tanulmányok és a nemzeti irodalom fejlődése közt feltűnő párhuzamosság mutatkozik,* mert ennek a kétségbevonhatatlan ténynek tulajdonítjuk azt, hogy a görög nyelv és irodalom mai értelemben vett *tanítása* is a nemzeti irodalmak ujjászületésének korában kezdődik, tehát akkor, midőn a nemzeti irodalom a görög tanúlmányok révén a zavaró idegen hatások alól felszabadúl, ú. n. classicus-nemzeti értelemben önállóvá válik, s lassanként az iskola is szükségét érzi annak, hogy azon tanulmányokkal foglalkozzék, melyek alapján az újabb irodalmak magasra fejlődtek. Így történt, hogy nemcsak az irodalom volt hatással az iskolára, hanem, hogy viszont az iskolának is nagy része lett a nemzeti irodalomnak magasra fejlesztésében.

Innen van, hogy szerencsésebb népeknél, melyek az említett irodalmi válságon már keresztülmentek, igen is kezdenek figyelemreméltó hangok emelkedni a traditionalis, idejét multa, irodalmilag kevésbbé jelentőséges *latin* tanítás ellen. A jelenleg folyó német egységes középiskolai mozgalom az új gymn. tárgyak, az angol nyelv és rajz számára a latin nyelv óraszámából akar időt megtakarítani. A görögöt illetőleg azonban még a jelenlegi németországi mozgalmat vezető egyletek is arra az eredményre jutottak, hogy a latinnnal egy szempont alá nem vehető, és a német nemzeti művelődés menete a reális tudományokon kívül a görög studium

megerősítését is megkívánja a tervezett egységes középiskolákban.*)

*

Ha már most a mondottakból hazai közművelődési viszonyainkra következtetést vonunk, nálunk még szembetűnőbbé válik az a különbség, mely a latin és görög nyelv iskolai helyzetét egymástól elválasztja. A latin nyelv helyzetéről általánosan ismeretes tény, hogy azon fontos szerepnek, melyet állami, társadalmi és irodalmi életünkben egészen a negyvenes évekig elfoglalt, minden időben teljesen megfelelő volt. Egészen máskép áll a dolog a göröggel. Volt ugyan hazánkban is már a század elején bizonyos irodalmi mozgalom, mely egyeseknek figyelmét a görög tanulmányok fontosságára felhívta; midőn Kazinczy Ferencz és iskolája a német-görög classicus irodalommal érintkezésbe lépett, Goethe, Schiller, Lessing, Herder, Winckelmann tanulmányozásában mélyen érezte a görög alapvető irodalmi tanulmányok szükségességét. «Az istenért, tanuljon az Úr görögül!» — így szól Kazinczy Kölcseyhez írt egyik levelében. Fejledező irodalmi életünket azonban nem támogatta megfelelő tudományos, philologiai mozgalom, a mi specialis állami és társadalmi viszonyaink között az említett szükségesség érzete nem vált általánossá, s így a görög nyelv és irodalom az iskolai studiumok közt helyet nem foglalt, sőt nagy íróink között is elszigetelten állanak Kölcsey Ferencz, és kivált Arany János, ki nagyságát, — de inkább mint a *jövő* költője —, a görög irodalom tanulmányozásának is köszönheti.

Egészen a forradalomig a görög irodalmi tanulmányok csak egyes protestáns iskolákban műveltettek, míg végtére a többé-kevésbbé tudatosan érzett szükségnek megfelelőleg leginkább csak a külföld példájára, és számos kisérletezés után helyet foglaltak középiskoláinkban a görög nyelvi és irodalmi tanulmányok. S jóllehet csak hézagosan és mindenféle módosításokkal foglaltak helyet, — hatásuk tagadhatatlanúl nap-

*) Schriften des deutschen Einheitsschulvereins. Viertes Heft. 6. «Danach lässt sich offenbar der allgemeine Gang unserer Bildungsentwickelung mit E. von Hartmann in die Worte zusammenfassen: *fortschreitende Beschränkung des Lateinischen, Verstärkung der Realwissenschaften und des Griechischen.*» V. ö. az 1888. apr. 5-én Kasselben tartott összes ülés végzéseinek 3. pontját.

ról-napra jobban nyilvánult; a philologiai tudományok örvendetes fejlődésnek indultak hazánkban is, megalakult a budapesti philologiai társulat, s legújabban a magyar tud. akadémia classica-philologiai bizottsága, mely már is kétségbevonhatatlan eredménynyel munkálkodik a görög irodalom remekeinek modern színvonalon álló fordíttatásán és publicálásán. De hogy mind e mellett közvéleményünk, sőt benne a legműveltebb elemek is, még nem méltányolják kellőleg a minden oldalon megindult fejlődést, azt mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy közönségünk irodalmi izlése koránsem az Arany János költészetében keres élvezetet, s hogy a század elejének irodalmával meg épenséggel csak az irodalomtörténész vagy a szaktudós foglalkozik nálunk. S hogy közvéleményünk nem érzi a görög irodalmi tanulmányok szükségességét, ez nagyon könnyen megmagyarázható. Nálunk az egész fejlődés nem természetes, hanem mesterséges volt; a görög studium bejutott az iskolába, de természetesen sem kezdetben, sem mai napig nem lehetett sem a kellő tanerőkről, sem a kellő segédeszközökről gondoskodni, s a mi a fő: irodalmi életünk még sokkal fejletlenebb, iránytalanabb, tudományos társulataink, s köztük a budapesti philologiai társaság, sokkal fiatalabb, semhogy a maga terén általánosabb jelentőségű, feltűnő eredményeket mutathatna fel, s jellemző, hogy bár vannak immár a philologiai tudománynak hazánkban is képviselői, ezeket inkább ismerik és méltányolják külföldön, mint idehaza. Sem terünk nincs rá, sem hivatásunk, hogy e helyen jelenlegi tudományos és irodalmi viszonyaink részletes vizsgálásába fogjunk; annyi azonban bizonyos, hogy egész irodalmi életünk nagyon emlékeztet a művelt nyugati népek azon állapotára, melyben körülbelül a múlt század végén voltak, mielőtt a legmélyebbre ható (görög) tudományos és irodalmi tanulmányok útján felszabadultak az idegen szomszéd népek culturájának hatása alól. Idegen népek culturájából hozzánk csempészett ferde irányok nyűgözik le irodalmunk különböző ágait, tudományos téren sem igen vállalkozunk specificus, nemzeti fontosságú feladatok megoldására,*) és, —

*) Igy pl. első sorban a philologusokra várna a hazai okmányok latin nyelvének tudományos feldolgozása, sőt bizonyos diplomatikai természetű munkásság sem volna mostani viszonyaink közt felesleges. Társaságunk igen t. elnöke maga is kiemelte ezt harmadéve tartott elnöki megnyitó beszédében.

a mi igen feltünő és elszomorító jelenség, — philosophiai mozgalomról nálunk mindez ideig nem lehet szó.

Tévedés volna azt hinni, hogy tudományos és irodalmi mozgalmaink, csak azért, mert a legutóbbi időben tényleg megindultak, már bele is juttattak minket a sokat emlegetett nyugat-európai közösségbe; ez a közösség inkább félelmes, mint kivánatos, ha a nemzeti talaj nincs biztosítva lábunk alatt. Tévedés volna viszont a phil. társaság választmányának meggyőződése szerint abból, hogy a görög tanulmányoknak eddig sem szépirodalmunkra, sem tudományos irodalmunkra nem volt kellő hatása, olyanféle következtetést vonni, hogy megszorításukkal vagy megszüntetésükkel valami sajátságos, nemzeti művelődésnek alapját vetjük meg. Ilyen sajátságos, nemzeti irányú fejlődés csak akkor lenne lehetséges, ha a szomszédos nemzetek culturája elől elzárkózhatnánk. De ez lehetetlen, mert hiszen folyvást rájuk szorulunk. Tudományos irodalmunkra vonatkozólag első megfontolásra szembetünő, hogy ilyenféle elszigetelt munkálkodás épen a külföldi tudomány avatatlan átvételére, — s egyszóval olyan iránynak megállapítására vezetne, a milyen általában 1848 előtti tudományos irodalmunkban uralkodott. A mi pedig szépirodalmunk nemzeti fölvirágozását illeti, a görög tanulmányok mindenféle megszorítását már a priori csak aggodalommal várhatja az, a ki, mint említve volt, a nagy modern nemzetek művelődésének történetéből azon tapasztalatra jutott, hogy a classikus tanulmányoknak és a nemzeti cultura fejlődésének párhuzamossága nem tudható be pusztán véletlenségnek, s a ki ehhez képest a mi culturánknak *igaz nemzeti alapokon* való kifejlődését, s ezáltal (— bár milyen paradoxonnak látszik is —) a nyugati nemzetek culturájának közösségébe való igazi belépésünket csak a jövőtől várja.

Ilyen helyzetben van jelenleg a budapesti philologiai társaság választmánya is, midőn attól tart, hogy az alig megkezdett görög iskolai studium megszorításával vagy megszüntetésével eltorlaszoljuk a görög irodalom forrását az egész jövő nemzedék vagy annak nagy része elől, s így olyan állapotba juttatjuk irodalmunkat, mint általában minden irodalom volt, mielőtt a görög cultura reá hatott volna: azaz, hogy a jövő nemzedék nemcsak nem tudja majd nagy nemzeti culturfeladatait helyesen megérteni, hanem még a nagy modern irodalmak utánzásában is balútra téved, mert épen legbecsebb termékeit, a hol a modern irodalmak az antikkal

érintkeztek, nem lesz képes általános emberi értékük szerint méltányolni, s első sorban még inkább befolyása alá kerül a fenyegető német culturának, mint ma, mikor pedig a görög tanulmányok üdvös hatása lassan-lassan mégis csak mutatkozni kezd, jóllehet a görög iskolai tanulmányok helyzete eddig épenséggel össze sem hasonlítható nálunk a külföldi iskolákban elfoglalt előkelő helyzetével.*)

*

A mennyiben végűl a görög nyelvi tanítás eltörlése vagy megszorítása tulajdonképen mint első lépés lenne szemügyre veendő további reformokra, melyek az «egységes középiskola» megalapítására vezetnének, engedje meg Excellentiád, hogy magas figyelmét a most folyó német mozgalmaknak egy határozottan és minden oldalról kifejezett tendentiájára felhívjuk.

Mint ismeretes Nagyméltóságod előtt, Németországban a hirhedett «Geschäftsausschuss für Deutsche Schulreform» működésével együttesen, vagy azt kisérve, nagy mozgalom keletkezett, mely az egységes középiskola (ott: höhere Schule) megalapítását tűzte ki czéljáúl. Ezen mozgalmat főleg a «Deutscher Einheitsschulverein», a m. é. ápr. 4-én alakult «Verein für Schulreform» és a két héttel később alakult «die neue Deutsche Schule» czímű egyesületek vezetik. Mellesleg megjegyezzük, hogy bármiféle tervezettel lépnek fel akár a nevezett egyletek, akár magánosok, a görög nyelv tanítására a jövendő egységes középiskolában sokkal több óraszámot adnak, mint mi jelenleg tesszük. Főleg azonban azt a momentumot akarjuk ezúttal kiemelni, hogy minden egyesület, nemcsak a «Heidelberger Erklärung», hanem még a reáliskolai tendentiákat képviselő «Verein für Schulreform» is erősen hangsúlyozza, hogy munkálataival csak a jövő fejlődésnek útját akarja egyengetni, s távol van attól, hogy reformgondolatainak gyors megvalósítására gondoljon. Még az utoljára említett egylet is csak annyit kér, hogy

---

*) Francziaországban a «*Conseil superieur de l'instruction publique*»-nek a tanterv módosítására kiküldött bizottságai legújabban (a f. év elején) abban állapodtak meg, hogy a görög nyelv eredményesebb tanítása czéljából az egy idő óta mellőzött «thême»-ket (franczia-görög fordítási gyakorlatokat) ismét életbe léptetik, s a természettudományok tanítására szánt időt *meg inkább megszorítják*. (L. a «Revue internationale de l'enseignement» legújabb számaiban levő jelentéseket.)

csupán egy-egy intézetben engedélyeztessék beadott tantervének [1]) alkalmazása, s a négy év mulva mutatkozó eredménytől tétessék függővé a végleges itélet. A «Deutscher Einheitsschulverein» épenséggel minden végzésében[2]), munkálatában és kiadványában a lassú, megfontolt haladást vallja a magáénak, és *Gossler* jelenlegi porosz közoktatási minister a m. é. márczius 6-án tartott képviselőházi ülésen szintén az óvatos, megfontolt haladás mellett nyilatkozott, «mely nem ront, mielőtt nem alkotott», s kijelentette, hogy reformra addig gondolni sem lehet, míg a tanárok pædagogiai kiképzésének javítására új intézkedés nem történik, s ezen új intézkedés sikeressége be nem bizonyúl.

A philologiai társaság Nagyméltóságodnak különböző alkalomkor többször ismételt tökéletesen hasonló nyilatkozataiban teljes garantiáját látja annak, hogy általánosabb természetű reformok idő előtti megvalósításától nem kell tartania, s hogy a végleges reform műve nemcsak elméleti vitatásoktól, hanem a gyakorlatban véghezvitt kisérletektől is lesz függővé téve.

*

Engedje meg Nagyméltóságod, hogy befejezésül a következőkben foglaljuk össze beadványunk tartalmát:

A budapesti philologiai társaság választmánya, mellőzve ezúttal a kérdés tárgyalásában felhozható pædagogiai természetű okokat, pusztán csak nemzeti culturánk jövőjére vonatkozó aggodalmától sarkalva, nem tudja, nem az lenne-é a kevesebb felelősséggel járó út, ha a görög iskolai tanítás minden rendelkezésre álló eszközzel, s első sorban a középisk. tanárképzés fejlesztésével és a még hiányzó segédeszközök megteremtésével elősegíttetnék; s általában kötelességének tartja kijelenteni, hogy bármiféle általánosabb természetű reform megvalósítását veszélyesnek tartaná, mielőtt minden oldalú elméleti megvitatása után helyessége és czélhoz vezető volta a gyakorlatban is kipróbáltatott volna. De ha már az itt jelzett útról, akár azért, mert nem vezet rögtön czélhoz, akár bármiféle más, helyes vagy helytelen okból, le kellene mondani, legalább is olyan reformnak szeretne elsőséget adni, mely az alig

---

[1]) L. a tantervet a «Pædagogisches Archiv» 1890. 1. számában.

[2]) L. Schriften des D. E. Viertes Heft. 2. lap, 2. pont.

megkezdett görög iskolai tanulmányok végleges elfojtására nem vezetne; s mivel tagjainak nagyobb része tanárokból áll, tapasztalatain okulva különösen azon, mostanában gyakran hangoztatott reformmódozatot tartaná veszedelmesnek a görög studium jövőjére nézve, ha a görög nyelv és irodalom az összes létező főgymnasiumokban ezentúlra csak facultativ, — nem kötelező — tárgygyá degradáltatnék.

A budapesti philologiai társaságnak 1890. évi február 19-én tartott választmányi üléséből.

A társaság megbízásából és nevében:

Dr. Pecz Vilmos
első titkár.

Dr. Ponori Thewrewk Emil
elnök.

NYILT TÉR.*)

Válasz Bartal Antalnak a Dávid-Pozder Tacitus műveiből való szemelvények cz. munkáról írt birálatára.

Du kannst Dir jeden Feind versöhnen und verbinden,
Nur beim Neider wirst Du niemals Gnade finden.

A silány birálat maga magát szokta tönkre silányítani, és így legjobbnak tartanám Bartal Antalnak e Közlöny XIII. évf. 9. füzetében írt birálatára nem is hederíteni, ha e birálat azért jelent volna meg, hogy a könyvnek szerzőit fölvilágosítsa, oktassa, tanítsa, vagy egyszerűen azért, hogy Bartal ártatlan megjegyzéseit, a ki valószínűleg más teendő hiányában unatkozik, a közönségnek föltárja; de e birálat hivatalos s tisztán azért készült, hogy a könyvnek ártson, azaz hogy lehetetlenné tegye. Most, miután a közokt. tanács a könyvet Bartal daczára approbálta, legyen szabad a birálatra néhány megjegyzést tennem.

De hát nézzük, micsoda kifogása van birálónknak a könyv ellen. A hány csillag van az égen, a hány porszem van a tengerpartján, a hány csöpp van a Duna folyamában, annyi kifogása van e könyv ellen, és ezért támadását mindjárt az «Elüljáró beszéd» ellen kezdi, és miután folytatólag mindent elmondott, a mit bölcs belátása szerint elmondhatott, akkor a végén hozzácsatolja, hogy még sok mindenfélét fölhozhatna a könyv ellen, de hát elég ez is. Hogyne volna elég, ha mind igaz volna, a mi fölhozatott, és nem volna puszta alanyi vélemény, önkényes itélet, rosszakaró magyarázat.

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

Plinius azt mondja: «Nullus est liber tam malus, ut non aliqua parte prosit», Bartal azonban talált egy kivételt, mert a Tacitus-szemelvények könyve neki elejétől végig rossz, nem talál benne egy mákszemnyi dicsérni valót, silány az elüljáró beszéd, rossz Tacitusnak két életrajza, rövidek a szemelvények, ki nem elégítők a jegyzetek, szóval mind rossz; és miért? «Mert nem jelent meg az Eggenberger-czégnél; mert sem Bartal nem adta hozzá kegyes jóváhagyását, sem Kármán jóakaró tanácsát; mert Dávidnak a műve, legalább fele részben.» És valóban lehetséges-e, valószinű-e, hogy egy iskolai könyv, melyet két eléggé ismeretes szerző a tanterv értelmében szerkesztett, még pedig a tőlük elvárható lelkiismeretességgel és pontossággal, melyről továbbá a másik biráló teljesen elismerőleg nyilatkozott, lehet-e, mondom, az a könyv olyan rossz? Birálatát Bartal úgy kezdi, hogy a szerzők a tantervet követték, az utasításokat pedig szem előtt nem tartották. Mert a tanterv szerint dolgoztunk, ezért mondja, hogy az utasításokat kellett volna követnünk; s megfordítva, ha az utasításokat követjük, azt mondta volna, hogy nem jól tettünk, mert nem a tantervet követtük, a mely irányadó, hanem az utasításokat, melyek csak némiképpen magyarázhatják amazt; ha már mostan az utasítások mást mondanak, mint a tanterv, akkor ez nem a szerzők hibája, és józan fejű ember legkevésbbé sem róhatja nekik föl hibául, hogy a tantervet követték és nem az utasításokat; ha pedig az utasítások a tantervvel megegyeznek, akkor ezen szőrszálhasogatás teljesen fölösleges. Miután így Bartal egy merész bukfenczczel a tanterven átugrott, ránczba szedi homlokát és elmondja, hogy a fölhozott szemelvények nem képeznek kerek egészet. No már ezt csak a legmérgesebb rosszakarat, a legönzőbb önkény és konok ferdítési viszketeg állíthatja. Ha már mi az adott szemelvények helyett, melyek az ő naiv véleménye szerint kerek egészet nem képeznek, Tacitus Annalesei első könyvét teljesen adjuk, világos, hogy éppen olyan joggal mondhatja, hogy «ez kerek egészet nem képez, mert hiszen a folytatása a második könyvben van», és ha ezt is hozzácsatoljuk, akkor sincs még véleménye szerint a kerek egész befejezve, mert folytatását a harmadik, negyedik, stb. könyv képezi; és ha végre az egész Tacitust adjuk, akkor is rámondhatja, hogy kerek egészet nem adtunk, mert hiszen Tacitus művének egy nagy része hiányzik és így nagyon világos, hogy a kivánatos kerek egész meg van szakítva.

A következő támadás az életrajzoknak van szánva. «Mindkettő beválnék elég kimerítő czikknek egy Conversationslexiconba», mondja Bartal, és ez elég elismerés a fölhozott életrajzokra nézve, mert ha egy *jó* Conversationslexikonba beválik (reméllem ilyet értett), akkor talán annak a VIII. osztálybeli tanulónak is elég, annál inkább, mert Bartal elfelejtette kimutatni, minő adatok hiányoznak Tacitusnak fölhozott két életrajzából. E helyett oda vágja, hogy a latin életrajznak sok nehézkes kifejezése van és a sokból nagynehezen egyet bír fölhozni, mely így hangzik: Inde ab adulescentia et huius artis studio et ceterarum bonarum litterarum amore ac mutuo commercio et morum similitudine in recti honestique sensu conspirante C. Plinio Secundo coniunctissimus fuit. Erre csak azt mondhatom,

hogy a kinek ez is «nehézkes», az idejét talán hasznosabban fordíthatta volna más foglalkozásokra, mint éppen classica philologiára, mert ehhez hasonló példát nem egyet, hanem ezret idézhetnék Ciceróból, a ki pedig, mint ezt a VI. osztályban tanulják, a latin stílusnak nagymestere volt. Részemről külömben nyiltan kimondom, hogy a ki a Latin Gyakorlókönyvének még 4-ik kiadásában is (Budapest, 1880.) ilyeneket ír: *demum dicit* (9. lapon); *quos Tullus rex virtute et robore domarat* (41. lapon), vagy: *vallis, quae sita inter collem Palatinum et Aventinum, iis datae sunt* (42. lapon), stb. az legalább latin stílusról beszélni ne merjen! Ugyan mi lett volna Bartal könyveiből, ha ezeket is valaki ily kíméletlenül, ily rosszakarólag és ily határtalan cynismussal birálja? Az idézett életrajzból előrántott példa külömben sem Dávid sem Pozder tulajdona, hanem épen ez Kritz hires latin philologusé (Taciti Agricola, Berol. 1859. pag. 3.), a ki, a mint ezt szakértők elismerték, nagy latinista is volt. A mi a *stilitibus* sajtóhibát illeti, azon kár annyira nyargalni, mert ki nem tudja, hogy Eggenbergernél megjelent Livius (XXI—XXII. k.) czímű könyv 2. kiadásából csak a 31. lapon álló szövegben (nem is életrajzban) négy vastag sajtóhibát olvashatunk: *Vergigarum, luum, qigritiaque, piressus*.

Kifogása van Bartalnak az ellen is, hogy «csak annyi nyelvtani magyarázatot adtunk, a mennyire az illető helynek megértése végett a tanulónak szüksége van»; nem helyesli tehát, hogy nem úgy tettünk, mint ő, a ki Livius két könyvéhez 32 lapnyi bevezetést írt, ezenkivűl 33 lapra terjedő 4 függeléket és minden egyes fejezethez tartalmat. Ez, megvallom, sem pædagogiánkkal, sem meggyőződésünkkel, sem lelkiismeretünkkel össze nem fért. Mert hiszen 65 lapra terjedő bevezetések és függelékek függelékei lehetnek ugyan a szerzőre nézve jövedelmezők, de szükségesek sem a tanárra, sem a tanulóra nézve nem lehetnek; az előbbi ugyanis a forrásokban jobban megtalálja, az utóbbira pedig semmiféle tanár, a kiben egy parányi pædagogiai tapintat van, ily kilometerekre terjedő munkát nem róhat; az egyes fejezetek vagy paragraphusok tartalmát pedig a tanulónak szájába rágni, véleményem szerint, szintén nem tanúskodik erős pædagogiai tapintatról.

A mi a nyelvi csoportosítást illeti, (melynek mellőzését megokoltuk), meg vagyok győződve, hogy valamint most Bartal Dräger eljárására hivatkozik és ezt ajánlja utánzásúl, ellenkező esetben, ha t. i. nyelvtani áttekintést adunk, Nipperdeyre fog hivatkozni, a ki igen bölcsen ezt nem tette, hanem, ha erre éppen szükség volna, a tanulóra bízta, mint ezt az újabb t. i. Herbart-Ziller-Stoy-Kármán-féle pædagogia kivánja! Ebből látjuk egyuttal, a mit külömben minden józan fő régen ismer, hogy az az úgynevezett pædagogiai és methodikai szempont valóságos Prokrustes-ágy, melybe a tárgyat kényünk-kedvünk szerint beletörhetjük és hogy ilyformán pædagogiai és methodikai szempontból a könyveket birálni, valóságos absurdum.

«A jegyzetek jobbára Nipperdey és Dräger kiadásai nyomán készültek.» Ez egyszerűen nem igaz; mert éppen e kettőt legkevésbbé használtuk, de Bartal, a mint gyanítom, nagyon tájékozatlan a Tacitus-irodalomban,

külömben Rupperti, Heræus, Wolff, Wex, Kritz, Freund és különösen...... kiadását említette volna, a kit, úgy látszik, még híréből sem ismer.

Venio nunc ad fortissimum argumentum! «E szerint már az «Elüljáró beszéd» mutatja, hogy itt nem pædagogiai művel, hanem egy véletlenűl, de nem szándéktalanúl (!!) létrejött tankönyvvel van dolgunk, mely épen csak tankönyv akar lenni, egyéb ambitiója nincsen.» Megvallom, ebben Bartalnak egyrészt igaza van. Mi ugyanis nem pædagogiai művet akartunk szerkeszteni, hanem tisztán egy jó tankönyvet, melyben *Tacitus műveiből kiszemelvén és megtisztítván a legérdekesebb helyeket az író sorrendjétől el nem térve kisebb-nagyobb összefüggő kerek egészet adunk és azt a VIII. osztálybeli tanuló fölfogásához mérten megmagyarázzuk, megkezdve Ab excessu divi Augusti történetével és végezve Jeruzsálem elpusztulásával és a zsidók jellemzésével*, a mi bizonyára ép oly érdekes, mint Tiberius vagy Nero jellemzése. Ehhez «hozzáadtunk Agricolából 4, mondd négy fejezetet»; minő szempont vezetett bennünket e választásban, azt Bartal, mint mondja, «kitalálni nem bírta», és ezt én neki nagyon is elhiszem, még ha maga nem mondaná is, hiszen «nehézkes» felfogását már előbb bemutatta; ismeretes dolog azonban, már legalább a szakférfiak előtt, hogy az Agricolából választott rövid, de jellemző szakasz a legszebbek és legmagasztosabbak egyike, a mit az ókor irodalma fölmutathat, és már ezért is a szemelvények közé való fölvételét teljesen megérdemelte. — Hogy mit akar mondani Bartal azzal, hogy könyvünket «véletlenűl létrejött tankönyvnek» nevezi, ezt én csak úgy birom magamnak megmagyarázni, ha ezen nyilatkozatát nem éppen véletlenűl létrejött óriási absurdumnak tartom. A mi pedig nyilatkozatának második felét illeti, mely szerint «*nem szándéktalanul létrejött tankönyvnek*» nevezi, ehhez kénytelen vagyok egy kis fényképpel szolgálni, melynek sajnos elég hosszú árnyékoldalai is vannak. Mikor mintegy tíz évvel ezelőtt tudtul adták a tanárvilágnak, hogy rövid idő múlva új tanterv fog megjelenni, feszülten várták mindnyájan megjelenését, sokan bizonyára azért, hogy eddigi tankönyveiket a tanterv értelmében átdolgozzák, vagy ha újat szerkesztenek, a tanterv szerint szerkesszék. De mennyire csalódtak ezek a szegények, mikor a tantervvel együtt és egyszerre egy egész határ tankönyv jelent meg Bartal és Kármán firmája alatt az Eggenberger-féle ismeretes sárga egyenruhás kiadásban. Latin Alaktan az I. és II. osztály számára, Latin Gyakorlókönyv az I. és II. osztálynak, Latin mondattan a III. és IV. osztálynak, Latin Gyakorlókönyv a III. és IV. osztálynak (kivonatos mondattannal), Latin Olvasókönyv a III. és IV. osztálynak, Sallustius, Horatius, Livius (XXI—XXII. k.) mérföldnyi bevezetésekkel, függelékekkel, oldalbavágott tartalmakkal és sajtó alatt lévő jegyzetekkel, Magyar olvasókönyvek, stb. stb. Cicero ékesszólása kellene hozzá, hogy fölsoroljam mindazt, a mit a világnak bámészkodó szeme elé röpítettek és a mit a közel és távol jövőre maguk számára lefoglaltak! És mindezen tankönyv «*véletlenül ugyan, de nem szándéktalanúl jött létre, és éppen csak tankönyv, egyéb ambitiója nincsen*»; tankönyv tehát, melylyel Bartal (azt talán maga sem fogja tagadni) a tudományt, az irodalmat egy parányira sem mozdította elő, habár ezt tőle, kit a véletlen gondtól inkább mentt helyzetbe sodort, mint éppen

Dávidot, méltóbban elvárhatná a világ, mint tőlem, kinek annyi gonddal, annyi ellenséggel, annyi támadással meg kellett küzdenie. Midőn erre mintegy öt évvel ezelőtt csekélységem Schultz latin nyelvtanát Wodianer kiadó fölszólítására átdolgozta és hozzá egy Latin Olvasó- és Gyakorlókönyvet mert írni, akkor Bartal, kinek «véletlen, de nem szándéktalanúl» gyártott tankönyvei dús jövedelmi forrást képeztek, mintegy megsértett privilegiumának érzetében haragosan föllobbant, segédeit fölhívta, hogy hivatalos és hivatlan birálatokat írjanak és könyveimet «üssék agyon», és ezen idő óta könyveimet üldözi, mert hiszen elég furfangos hozzá, hogy bírálat végett vagy maga kapja, vagy valamelyik segédje. «Már pedig, hogy lehetne alkalmas bíráló az az elfogult pædagogiai pártember, ki mindenütt és mindenben saját nézetét, saját dogmáját akarja érvényre emelni még a megismert igazság ellenére is, a ki nem tudja elfogulatlan szemmel nézni az ellentétes nézetüek törekvéseit?» (Egyet. Közokt. Szemle. 1889. 709. l.). — Bartal volt az, a ki a Latin Olvasó- és Gyakorlókönyvemhez összeállított Betűrendes Szólajstro mot, hogy saját kifejezésével éljek, agyonütötte azzal a szellemes bírálattal, hogy «felesleges», pedig bármi mást inkább lehetett volna mondani ezen ártatlan füzetről, mint azt, hogy fölösleges. Bartal volt az, a ki Latin Nyelvtanomat, midőn hat évvel ezelőtt megjelent, egyik jó embere által agyonütni iparkodott, a mi azonban, hála az igazságnak, nem sikerült. Bartal volt továbbá az, a ki három évvel ezelőtt megjelent Görög nyelvtanomat egy szintén napfényre bocsátott, de névtelen bírálattal a paradicsomba küldeni iparkodott, de ez alkalommal is győzött az igazság; mert ugyanezt a görög nyelvtant a másik két hivatalos és egy nem hivatalos bíráló (Philol. Közlöny. X. évf. 995. lapon) csak dícsérettel tudták elhalmozni. Bartal volt az, a ki 1864-ben, ... de minek is frissítsem föl a régi dolgokat?!

Már a mi a birálat többi kifejezését illeti, hogy «nem volna nehéz sok egyenetlenséget, sok feleslegest és sok hiányost kimutatni,» a mit azonban minden jóakarata mellett kimutatni nem tud, kár egy szót is vesztegetni; ezt Bartal csak azért írja, hogy eléggé száraz birálatának csattanós vége legyen: *Ah Corydon, Corydon, quae te dementia cepit!*

Ha jelen válaszomban a tárgy helyett gyakran a személylyel foglalkoztam, *) ezt nem szivesen tettem, hisz ez a tárgy nagyon meddő, de eljárásomat magának a birálatnak kell tulajdonítani, mely elejétől végig oly rosszakaratú, hogy a birálót a birálattól elválasztani nem lehetett és mindenelőtt megkellett fejtenem, honnan van az a kenyéririgység, honnan az a halálos gyülölet, melylyel engem Bartal és adlatusa hébe-hóba meg szokott tisztelni. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy én némelyektől a szentirásnak tulajdonított szavait: «A ki téged kővel dob meg, arra kenyér-

---

*) Ez okból nem is közöljük nagyon szivesen, és ismételve kérjük t. kartársainkat, hogy polémiáikban a lehető legnagyobb tárgyilagosságra törekedjenek. Szerk.

rel dobj vissza,» annyiban módosítottam, hogy kemény prófontot válaszoltottam, hiszen csakugyan a szentirásban áll megírva, hogy «a minő mértékkel mértek másoknak, olyannal fognak mérni nektek is.» —

DÁVID ISTVÁN.

Válasz Dávid I. tanár úrnak.

Nagyot téved D. t. úr, ha azt képzeli, hogy dühös kifakadásaira és tisztességtelen gyanusításaira hasonló módon felelek. Én részemről ezeket a gyönyörű stilgyakorlatokat egyszerűen nyugtázom avval a kijelentéssel: hogy sem a jelenben, sem a jövőben ezt neki vissza nem fizetem.

Egész irodalmi működésem alatt mindig megkülömböztettem a személyt a tárgytól, mert tudom, hogy a személyeskedés a leggyengébb fegyver, melyhez kétségbeesésében csak az nyúl, ki tárgyilagos okokat fel nem hozhat.

De mit is vétettem oly szörnyet? Egyik idétlen fiát, ezt a Tacitust, csak úgy szőrmentében megfésültem és rámutattam a tényleges és tagadhatatlan fogyatkozásokra, melyekben ez a teremtmény leledzik; nem rajtam múlt, hogy jót nem mondhattam róla. A szíves olvasó, ha ugyan érdeklődik a dolog érdeme iránt, nézze meg a Tacitus-szemelvényeket s olvassa el birálatomat, melynek egyetlen állítását sem czáfolta meg D. úr.

Volt idő, és ezt D. úr sem fogja tagadhatni, midőn munkálkodásáról elismeréssel szólhattam és nem egy könyvét ajánlottam.

Ha tehát hanyatlást tapasztalva, az illetőt, ki dolgozni tud, arra figyelmeztetem és fogyatkozásaira mutatok — önérzetesen hivatkozhatom minden elfogulatlanra —, vajjon nem nevetséges-e ezt az eljárást kenyérirígységből származottnak magyarázni és agyonütésről beszélni?

Budapest, 1890. febr 17.

BARTAL ANTAL.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

E Közlöny 1886-iki évfolyamát keresi a szerkesztőség.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. január 21-től február 20-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1889-re: dr. Schmidt Attila 2 frtot. — **1890-re**: **F**aragó János 1 frtot. — **K**apossy Endre 2 frtot. — *Kovács S. János. — ***S**ebestyén Gyula. — ***W**olff Béla.

Rendes tagdíj 1889-re: *dr. **K**is Sándor. — Dr. Szinnyei József 4 frtot. — **1890-re**: **B**ancsó Antal. — *Dr. Bayer József. — Breznyik János. — Dr. Burány Gergely. — **C**serny Ernő. — **F**ekete József. — ***G**ärtner Henrik. — *Dr. **H**einrich Gusztáv. — *Dr. **M**aywald József. — Munkácsy Elek. — *Dr. **N**émethy Géza pótlásul 1 frtot. — ***P**ácz Sándor. — *Dr. Petz Gedeon. — ***R**eményi Ede. — **S**zalay Gábor. — Dr. **T**akáts Sándor 2 frtot. — *Timár Pál.

Előfizetés 1889-re: ***É**rsekujvári gymn. könyvtár. — ***V**áczi kath. főgymn. — **1890-re**: ***B**alázsfalvai gör. kath. főgymn. — *Budapesti országos izrael. tanítóképző. — *Budapesti II. ker. főreáliskola. — **D**ebreczeni ev. ref. gymn. tanári könyvtár. — ***E**rzsébetvárosi kath. algymn. — Eperjesi ev. collegiumi Magyar Társaság. — ***G**erold et Comp. — Gyöngyösi kath. gymn. igazgatóság. — *Gyertyánffy Gábor. — **H**oldházy János (kimaradt a II. füzetből). — **J**ászói központi könyvtár. — **K**oczányi és Vitéz 2 példányra. — Kolozsvári kath. főgymn. önképzőkör az I. félévre; a pótkötetért szintén az I. félévre. — Kolozsvári ev. reform. főiskola. — Kisszebeni kath. algymn. igazgatóság 4 frtot. — ifj. Klein Mór. — **P**écsi r. kath. főgymn. — Privigyei kath. algymn. igazgatóság. — **S**zabadkai főgymn. az I. félévre. — *Székelykereszturi unit. gymn. — Székelyudvarhelyi r. kath. főgymn. — *Szegedi főgymn. önképzőkör. — Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola. — Szentesi városi gymnasium. — **T**rsztenai kir. kath. gymn. — ***V**áczi kegy. r. főgymnasium. — **Z**entai közs. gymn. — Zirczi apátsági könyvtár.

Pótkötetért 1890-re: **L**ázár Béla. — Dr. **V**ári Rezső.

Jegyzet. Helyesbítés a II. füzetben közölt nyugtázáshoz: dr. Herzl Mór 1889-re a pótkötetért **is** fizetett; ellenben Janny László 1890-re a pótkötetért **még nem** fizetett.

Kelt Budapesten 1890. február 20-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1890. ÁPRILIS. XIV. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1890.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

VARIAE LECTIONES.

LXXVI. Tacit. Germ. 38.

Most, hogy e jegyzeteimet újra érkezésem van folytatni, mindenek előtt Tacitusnak következő szavaira fordítom t. olvasóink figyelmét: apud Suebos usque ad canitiem horrentem capillum *retro sequuntur* ac sæpe in ipso vertice religant.

E szavakon már nagyon sokan törték a fejüket, de mindeddig hiába. A magyarázat nehézségén nincs segítve, a hiba nincs helyre igazítva.

Vannak olyanok, a kik a retro sequuntur-t védik, a mi a logikába ütközik. Követnünk csak azt lehet, a minek természetes irányához alkalmazkodunk, már pedig a haj nem a fejünk teteje felé, hanem éppen ellenkező irányban nő és hajlik. Nem csoda tehát, hogy a magyarázók legnagyobb része a hagyományozott szöveget romlottnak nézi s rajta javítani igyekszik.

Thomæ Frigyes, Observationes criticæ in Cornelium Tacitum. Dissert. inaug. Bonn. 1866. 17—19. lap a maga két conjecturájával együtt 16 kisérletet sorol fel. Jelenleg, a mennyiben nyomukba juthattam, az összes javaslatok száma 26-ra rúg. Ime az egész sorozatuk:

retro secernunt Ph. Melanchthon edit. Vittenberg. 1557.
retrosequus ac sæpe — religant. Scaliger.
retrorsum ac sæpe — religant. Theod. Marcilius.
retro comantur edit. Bipont. in adnot.
retro serunt Seebode.
recurvant Lachmann.
retro agunt Tross.
retrosum agunt Haupt.
retrorsum agunt Horkel.

retro agere suetum vagy: apud Suebos *suetum* — *retrorsum agere* Halm.

retrosum comunt Drohsin.

retro rectum habent Tagmann.

retro sibi plectunt Joh. Henr. Nolte.

retro ac sæpe — religant. Haase.

apud Suebos *omnes* usque ad canitiem horrentem *retro crinem* sequuntur Ritter.

pectine retro sequuntur B(ecker).

horrentem *retro* capillum *sequuntur* Wortberg.

retrorsum pectunt vagy: horrent*e* capill*o retrorsum pexo utuntur* Thomæ.

retrosus pectunt Schütz.

retro seponunt Holder.

retorquent Madvig (kit most Halm és Jo. Müller is követ.) «Halm vermuthet *retorquere suetum* und das ist vielleicht richtig», mondja Müllenhoff Germaniáról szóló collegiumában.

retrosum torquent Spalter.

ad canitiem *sequuntur,* horrentem capillum *retro* ac sæpe — religant. Bæhrens.

E tömérdek coniectura közül egy sem közelíti meg a hagyományozott szóformát annyira, hogy evidensnek mondhatnók.

Én hívebben ragaszkodom a betűkhöz, csak egy szótag átugrását tételezem föl s az értelemnek tökéletesen megfelelőleg így gyanítom Tacitus eredeti kifejezését helyre állíthatni:

retro seducunt.

V. ö. Stat. Theb. III 460: mons erat audaci seductus in æthera dorso. — Mihelyt a másoló a *du* szótagot átugrotta, a secun*t*-ból önként secunt', azaz secuntur és sequuntur válhatott.

LXXVII. Voces variae animantium.

A voces variæ animantium, melyek sokféle lajstromokban maradtak reánk, részben — mint azt már Hugutio kiderítette — Suetonius Pratum-ának de naturis rerum könyvén alapszanak. Lásd Lœwe Suetoniana 4. Rhein. Museum (1879.) 34. köt. 493—4. lap. = Glossæ Nominum Lips. 1884. 247—8. lap. Suetonius szövegének helyreállításánál tehát azokat a lajstromokat is számba kell venni. Ezennel jelentem, hogy azt a lajstromot, mely Aldhelmus de re grammatica-jában (Mai. auct. class. V. p. 569 sq. = Reiffer-

scheid Suetoni Reliqu. p. 248 sq.) olvasható, a Festus breviatust tartalmazó G (= Guelferbytanus 10, 3.) és L (= Vossianus 135.) codexben is megtaláltam. Közlöm teljes collatióját hozzávetve ama cod. Leidensis-beli olvasásokat is, melyeket Burmann Anth. Lat. V. 143. tom. II. p. 423. tett közzé és Reifferscheid Suet. Rel. p. 249. jegyzetébe iktatott.

E glossarium czíme GL-ben: AUGURIVM MULTORUM VOCUM. A Burmann-féle Leidensisben is ugyanaz, csakhogy ott MULTARUM áll MULTORUM helyett.

A következő egybevetés mutatja az Aldhelmus-féle szöveget s utána a szóbanforgó kéziratok eltéréseit.

Apes ambizant vel *bombizant:* bambizant GL. (= Burm.).

Aquilæ clangunt.

Anseres crinciunt vel *trinsiunt:* trinnuunt GL, (trinniunt Burm.)

Aves minurriunt vel vernant vel vernicant: minuriunt L. (Burm.) minnuriunt G. vernicant vel vernant GL. (= Burm.)

Accipitres pipant vel *plipiant:* piplunt GL. (=Burm.)

Anates teretissant: (teretrissant Burm.)

Arietes *trissitant* vel *blaterant:* crissitant G. crisitant L. (Burm.) blatterant L. (Burm.)

Asini *oncant* vel *rudiunt:* Asinæ Burm. concant L. Burm. rudiunt in rugiunt man. 2. mut. G. (rugiunt Burm.)

Apri frendunt. In GL. ante Asini ponitur. = Burm.

Arma crepant.

Aes tinnit.

Amphora profusa bilibit: Anfera GL. (Anfera Burm.)

Boues mugiunt vel reboant.

Cornices butant.

Cicni desistant: Cigni GL. Burm. dessitant G. desitant L. Burm

Cicadæ fretinniunt.

Ciconiæ gratulant vel *glottorant* vel critalant: grotolant GL. Burm.

Corvi *crocitant* vel croccant: crocciunt GL. Burm.

Caprae mucciunt: Capri GL. Burm. micciunt L. Burm. miccunt G.

Canes baubantur vel latrant vel ganniunt.

Catuli *glattilant:* glatillant G. gratulant Burm.

Cervi rugiunt.

Citharæ sonant.

Canis venatica *cusnitit:* nictit Burm. (n ex m? radendo corr.) L. nectit sed e in i ead. man. mut. G. — Illud *cusnitit* ex (venati)-cus nictit ortum.

Elephanti barriunt vel stridunt: Elefanti GL.

Equi hinniunt: Equi hinniunt vel gurgulant (Feræ

Feræ mussitant: — gruunt *om.)* GL. = Burm.

Grues gruddant vel gruunt vel grugulant.

Gallinæ cacillant: cacinnant GL. = Burm.

Galli cantant vel cucurriunt.

Galuae fringilliunt.

Graculi griciunt: critiunt (c in g corr.) G. grintiunt L. Burm.

Hirundines *trutissant* vel trissant: trissitant GL. = Burm.

Hyenæ hirriunt.

Hædi balant vel bebant.

Juppiter tonat ut fabulæ fingunt.

Infantes vagiunt.

Leones fremunt.

Lynces hyrcant: Linces hircant GL. = Burm.

Lepores vagitant.

Lupi ululant.

Litora murmurant.

Milvi *lugiunt* vel vigilant vel luriunt: iugiunt (vel — luriunt *om.)* L. = Burm. iungiunt vel iugilant vel luriunt G.

Meruli zinzitant: zinzilant GL. Burm. — Merulæ Burm.

Mustelæ dindrant: drindant GL. — drindrant Burm.

Mures mintriunt vel muniunt.

Noctuæ cucubiunt.

Olores drensitant.

Oves balant.

Onagri vagillant.

Palumbes *raucitant:* runcitant G. runtitant L. = Burm.

Passeres titiant.

Parri tinnipant: Basseres titiant vel parri (pari G.) tinnipant GL.

Pavi paululant.

Perdices cacabant.

Pulli et pueri pipant: Pulli perpipant G. Pulli perpitant (i ex u radendo corr.) L. perputant Burm.

Pantherae *chauriunt:* chaurriunt GL. = Burm.
Pardi *feliunt:* peliunt GL. = Burm.
Porcelli grunniunt.
Porci grundiunt. Extat in GL. om. Burm.
Ranæ coaxant.
Sturni parsitant.
Sorices *denticant:* dencitant (c in t man. 2 corr.) L. dentitant Burm.
Serpentes *sibillant*: sibilant GL. = Burm.
Silvæ strepunt.
Turdi soccitant vel facillant: socitant G. sotitant L. = Burm. facillant GL. =Burm.
Tigrides *raccant:* hraccant GL. rhaccant Burm.
Tubæ clangiunt: sic GL. clangunt Burm.
Tauri mugiunt.
Vultures pionpant.
Venti flant vel tremunt vel sibilant.
Ursi urgant vel sæviunt.
Vulpes eiulant } inverso ordine GL. = Burm.
Verres quiritant }
Item homines loquuntur, rustici iubilant et *reliqua similia:* cetera similia G. = Burm. cetera similiter L.

Hæc genera vocum non *ad ionicum* pertinebunt sed discretionis gratia probata sunt: Extat in GL. (nisi quod ad iocum pro ad ionicum). om. Burm.

A mint a glossarium feltünő czíme már maga mutatja, a GL-beli hagyomány valamint a Burmann-féle kézirató is egy közös forrásból ered. A Burmann-félét csak Reifferscheid idézetéből ismerem (Burmann Anthologiáját nem volt módom megnézni); nem tudom tehát megvan-e Burmann-nál az a Leidensis tüzetesebben megjelölve s azonos-e az én Leidensisemmel vagy nem. Ha azonos, akkor a Burmann-idézte collatio sok helyütt hibás, a mint az a fönt bemutatott egybevetésből kiderül. Ime Burmannnak eltérései:

A czímben multorum GL. multarum Burm.
Anseres alatt: trinnicunt LG. trinniunt Burm.
Anates « teretissant GL. teretrissant Burm.
Asini: sic LG. Asinæ Burm.
rudiunt L. rugiunt Burm. (ex corr. G.)

Amphora helyett Anfera GL. Ansera Burm.

Porci grundiunt: extat in LG. om. Burm.

Sorices denticant: dencitant (c in t man. 2. corr.) L. dentitant. Burm.

Tigrides alatt hraccant LG. rhaccant Burm.

Tubæ clangiunt: sic LG. clangunt Burm.

A végén: reliqua similia helyett cetera similiter L. cetera similia Burm. (ut G.)

Hæc genera — prolata sunt: extat in LG. om. Burm.

A ki e glossarium hagyományának a történetét nem ismeri, meg sem álmodhatja, mi rejlik az Auguria multorum vocum alatt. Előttem a dolog egészen világos. A glossarium belekerült a Festus breviatust tartalmazó codexeink archetypusába, közvetetlen az epitome után, úgy hogy az archetypus másolója az epitome utolsó szavát már a következő lajstrom czíméhez tartozónak vélte a mint azt mind a G mind az L bizonyítja, a hol az epitome így végződik:

Vernisera messalia
AUGURIA MULTORUM VOCUM

A rejtély meg van oldva. Most még csak arra kell felelnünk, mi az a multorum vocum? A szólajstromnak csonka és auguria miatt genetivusba került czíme. Eredetileg így szólt: Mutorum animalium voces. V. ö. cod. Palatin 1773 f 348^{r}a: ex regula foce grammatici .... unde non inmerito eloquium hominum. tinnitum inmobilium, sonitum corporalium plerique testantur. nam *vocem mutorum animalium* esse declarantes sic efferunt: aquilas clangere... Lásd Lœwe Suetoniana 4.

LXXVIII. Auruncat.

A Gœtz-féle Corpus glossariorum latinorum IV. 308. lap a Glossæ Abavus közt ez áll: *Altruncat* auertit alienat. A lemma nem averruncat-ra, hanem auruncat-ra javítandó. Mert ha Averruncus Auruncussá rövidülhetett, s ebben az alakjában csakugyan divatos is, a mint azt Lœwe Prodromusa 365—6. lap kimutatta: úgy averruncat-ból is lehetett auruncat, a mely alaknak a létezére az arruncat, aruncare-féle corruptelák is vallanak. A glossa tehát ezentúl így olvasandó:

Auruncat: avertit, alienat.

LXXIX.

Corp. Gloss. Lat. IV. 359: Lascibiens *luciens*. Hildebrand a maga glossarium-kiadásában ezt jegyzi hozzá: Ego malim gestiens vel lætans. Egyik javaslata sem fogadható el. A dolog nagyon egyszerű. A másoló cl-nek, azaz c-nek és szálas i-nek nézte, a mi d akart lenni. A glossa tehát így olvasandó:

Lasciviens: ludens.

LXXX.

Pauli Hist. Rom. I. 1. ed. Droysen: Ascanius, qui et *Julius*, eiusdem Aeneæ filius . . . deinde Ascanius *Julium* stb. Hogy Ascaniust máskép **Iulus**-nak, nem pedig Iulius-nak hitták, az csak egyszerű megemlítésre szorul. Lásd Klausen, Aeneas und die Penaten 1071. s köv. lap. Hogy Paulus Diaconus sem hibásan írta e nevet, bizonyítja a Festusból készített kivonatának Aemiliam kezdetű glossája (Festus-kiadásom 18. lapján), a hol ez van mondva: Alii, quod ab Ascanio descendat, qui duos habuerit filios, Iulum et Aemylon. Itt is Iulus van, csak azzal a különbséggel, hogy az az említett versio szerint nem Ascanius maga, hanem fia.

LXXXI.

A Georgius Grammaticus 1. költ. 65. verse így van közzé téve: ʻO *γέρων* ῎Ερως χορεύει. Csodálatos, hogy Bergk nem javított rajta, pedig kétségtelen, hogy a vers eredetileg így szólt:

ʻO γ ε λ ῶ ν ῎Ερως χορεύει.

P. Thewrewk Emil.

Heinrich v. Morungen.

Számkivetve él, ki
Félve fut az asszonyarcz elül;
Hisz' Isten ezt a férfi
Nemnek alkotá oly remekül.

Gyönge légi termetével
Annyi kedv- s örömre ő derít:
Balga az, ki földbe ássa,
Hogy ne tudja senki, kincseit.

Simon Lajos.

DE INSCRIPTIONIBUS LATINIS SEXTI ET SEPTIMI A. U. C. SAEC. METRO DACTYLICO COMPOSITIS.

Inter poetas Latinos Ennium haud sane primum fuisse, qui metris Græcanica arte compositis uteretur, satis constat, quippe cum scænici iam multo prius iambicos ac trochaicos numeros transtulissent; qui ut in fabulis ipsam vitam linguamque cotidianam imitabantur, ita in versibus pangendis inconstantem sermonis vulgaris pronuntiationem secuti sunt.

Ennius eo maxime de litteris Latinis meruit, quod Homeri vestigia legens non solum versum heroicum quasi civitate Romana donavit, sed etiam pronuntiatione doctiorum observata quantitatem uniuscuiusque syllabæ ad severiora præcepta revocare conabatur, etsi regulas a se hoc modo institutas ne ipse quidem observandas esse arbitrabatur nisi in numeris dactylicis.

Quo factum est, ut poetæ scænici temporibus reipublicæ liberæ maiore semper libertate in rebus metricis uterentur quam auctores carminum epicorum.

Attamen vel maximis laudibus extollendus est, quippe cui Romani imprimis debuerint, quod accentus grammaticus non adeo obscuravit suffixa vocabulorum, ut lingua Latina iam tum in modum sermonis Umbrici hebetata evaserit.

Quanta autem fuerit etiam apud imperitos poeseos Ennianae auctoritas, ea re maxime docemur, quod iam sæculo septimo versus vulgares, quibus inscriptiones metricæ procul dubio adnumerandæ sunt, inveniuntur metro dactylico compositi.

His tamen versibus artis novæ rationes tantum generatim observatas, ceterum licentias pronuntiationis cotidianæ etiam in posterum admissas esse facile apparet.

Operæ pretium igitur esse videtur in eos inquirere, quibus legibus observatis sint compositi, idque eo magis, quod hæc quæstio, exceptis Ritschelii commentationibus, nusquam accuratius pertractata esse mihi videtur.

Inscriptiones metricæ, quæ ex temporibus Cæsaris ætatem præcedentibus nobis extant et volumine primo operis Mommseniani, C. J. L., incriptiones antiquissimas continente sunt editæ, numero quidem præ monumentis euisdem generis ex ætate Imperatorum notis perpaucæ dici possunt, tamen mihi sufficere

videntur ad hanc nostram quæstionem explanandam. Nam ex undequinquaginta temporis supra dicti inscriptionibus metricis viginti et tres sunt metro dactylico, partim hexametro, ut n. 542, 1202, 1297, 1438—1454; partim pentametro ut n. 38, 1011, 1220 compositæ.

Hoc loco tamen ex iis septemdecim inscriptiones falso sortes Praenestinas*) nuncupatas exceptis duabus forma genuina servatis tantum ex Codice Vaticano 5248 aliisque operibus notas esse commemoremus necesse est.

Quibus ita expositis primum de forma pedum singulorum, deinde de cæsura versuum quærendum esse nobis videtur.

Iam si inscriptiones cum versibus dactylicis Ennianis comparamus, inopinatas congruentias inter duas versuum faciendorum artes esse facile apparet. Sic quinto pede hexametri dactylus solet poni, quamquam non desunt exempla versus spondiaci, ut inter sortes supra memoratas C. J. L. I. 1448

Laétus lubéns petitó: dabitúr: gaudébis sémper.

ibidem 1438:

Cónrigi víx tandém, quod cúrvom est fáctum, créde.

Quibus etiam ibidem 1451:

Pérmultís prosúm: ubei prófui, grátiā némo;

adnumerabis, si quinto pede positum ablativum *gratia* synizesi pronuntiaveris. Multo tamen veri similius videtur etiam hoc loco, ut alibi sæpius accidit, vocalem ultimam natura longam correptam esse. Immo ne id quidem alienum esse putandum est, vocabulum, de quo agitur, accusativo casu esse positum, cuius suffixum *m*, ut sæpius reperitur, abiectum esset, itaque eius ultimam natura brevem esse; quod si verum est, iam quinto pede pro spondæo dactylum habes in hanc speciem:

Pérmultís prosúm: ubei prófui, grátia(m) némo,

in fine autem verbum *habet* cogitatione supplendum est.

Quamquam enim linguam Latinam præ Græca satis abundare syllabis longis constat, inscriptiones dactylicæ huius ætatis, quæ facilem hexametrorum usum certe nondum habuit, non tam

---

*) Vide C. J. L. I. n. 1438—1454; P. L. M. E. tab. II. M—A. mn.

eo cedunt versibus Vergilianis, quod dactyli præ spondæis perpauci sunt, quam quod spondæi et dactyli minus apte distribuuntur.

Jam inter hexametros, quos in quæstionem vocavimus, tantum unus reperitur C. J. L. I. 1447: Júbeo ut iússei: sí faxít gaudébit sémper, qui nullos pedes nisi spondæos habet, cuius modi exemplum ceterum ipse Ennius præbuit illo versu notissimo:

Olli respondit rex Albai Longai.

Similiter accidit, ut leges numerorum haud minus in nostris monumentis, quam apud Ennium neglectæ iaceant. Sic eo vitio, quod vocabulum bisyllabum in fine versus est positum, quamvis quinto pede spondæus sit adhibitus, una cum versu Enniano novissime allato nostri supra commemorati versus spondiaci omnes laborant.

Cuius generis cæsuras easque quo pacto adhibuerit Ennius in hexametro, ex paucis eius fragmentis vix accuratius definias. Verisimile tamen videtur cæsuram penthemimeren iam ab eo primam potissimamque esse factam, quamvis invenias hexametros nonnullos ab eo compositos omni cæsura carentes.

Inscriptiones autem, in quibus similiter omnis incisio desideratur, etsi perpaucæ, tamen reperiuntur, ut C. J. L. I. 542, v. 4.

Cógendeí dissólvendéi tu ut fácilia fáxseis

porro ibidem n. 1202. v. 2.

Nón ævó exsácto vítai es tráditus morti.

Quibus tamen exceptis alibi nusquam cæsuram legitimam neglectam invenias. Sic sortes supra commemoratæ omnes habent penthemimeren adhibitam eamque maxima ex parte cum sensus clausula coniunctam, veluti C. J. L. I. 1442, 1451, 1452, 1443, 1449, 1448, 1450, 1444, 1439, 1453.

Nihilo minus frequens est hæc maxime usitata hexametri cæsura in ceteris monumentis nostris, etsi in iis rarius fit, ut ei orationis finis succedat. Præter penthemimeren bis solum hephthemimeren adhibitam habes, semel cum trithemimere coniunctam (C. J. L. I. 542. v. 3.)

Pentametri cum hexametris in disticha copulati cum sint multo recentiores hexametris modo tractatis pedibus quarto et

quinto semper dactylum positum esse neque ullam cæsuram in versu medio neglectam inveniri non est quod mireris.

Jam quæstio, utrum lex prima potissimaque hexametri, quod arsis dactylica in duas breves solvi non possit, ab Ennio, Græcæ severitatis inter Romanos auctore læsa fuerit necne, nondum soluta esse videtur.

Christ[1]) quidem illud verisimile esse censet atque eo, quod Ennius Homerum inepte imitatus sit, explicare studet, cum Ritschl[2]) itemque Mueller[3]) versus, qui hoc testari videntur, emendatione hac licentia liberare temptaverint.

Verum ut Ennium nunquam in hunc errorem delapsum versusque, de quibus agitur, a scriptoribus, in quorum operibus eos legimus, corruptos esse, probabile videtur, ita arsin solutam, quæ in versibus scænicorum trochaicis iambicisque itemque in versibus Saturniis persæpe occurrit, ad eorum exemplar etiam in monumentis nostris usurpatam esse procul dubio certum est. Exempla huc spectantia sunt hæc C. J. L. I. n. 1452:

Póstquam *cécide*rúnt spes ómnes, cónsulis tún me?

ubi pedem secundum anapæstus occupat, cuius duæ breves syllabæ ictum habentes pro soluta spondæi prima syllaba positæ sunt, porro ibidem n. 1447 secundum emendationem Ritschelianam:

Júbeo ut iússei: sí faxít, gaudébit sémper

qua haud sane rectior habenda lectio Mommseniana:

Júbeo vetí; sei síc fecerít, gaudébit sémper

nam in utraque arsi solutæ alia quoque asperitas accedit.

Versu C. J. L. I. 1444:

Fórmidát omnés: quod *métuit*, íd sequi sátiust.

pes quartus quidem tribrachys esse videtur, attamen admonendi sumus ultimam verborum in tertia perfecti persona singulari positorum genuinæ longitudinis fuisse, quæ mensura non solum a Plauto, sed ut infra videbimus, etiam in nostris inscriptionibus servata est. Si vero formam *metuit* temporis præsentis esse cum ultima natura brevi arbitreris, eiusdem vocabuli antepænultimam

---

[1]) Metrik p. 160.
[2]) Op. Phil. IV. p. 107.
[3]) Quint. Enn. p. 224.

accentu grammatico productam esse credas necesse est. Ceterum Keller*) etiam versum C. J. L. I. 542. v. 2. documento esse censet syllabam natura brevem accentu percussam interdum locum productæ obtinere in hanc speciem:

Cógendeí dissólvendeí t(u) *ut facília* fáxseis.

id quod hoc loco tamen ob eam potissimum causam minus probabile videtur, quod pede quarto positio neglecta est. Igitur rectius agere videmur, si Ritschelium sequentes quinto pede arsin solutam agnoscimus hoc modo:

Cógendeí dissólvendeí t(u) ut fácilia fáxseis.

Quamquam enim exempla supra commemorata maxima ex parte arsi solutæ potissimum in spondæo pro dactylo posito locum datum testantur, tamen hic synizesin evitandam esse arbitramur, cum proceleusmaticus anapæsto multo propius accedat ad dactylum, cuiusvis autem ordinis metrici finem, quantum fieri possit, proprios sibi referre numeros debere neminem fugiat.

Cum sermo Latinus nihilo minus, quam Græcus, quoties vocalis in fine syllabæ posita exciperetur insequente identidem vocali, substaret et quasi hiaret, poetæ ad hoc vitium tollendum eo validioribus remediis utebantur, quo molestior vocalium concurrentium collisio evadere videbatur.

Ratio prima, synizesis nomine significata, quæ potissimum in medio vocabulo adhibebatur, vocalibus ambabus in diphthongum contrahendis constabat.

Usitatissimum synizesis genus est vocabulorum bisyllaborum contractio in monosyllabam, veluti C. J. L. I. 542. v. 3:

Vísum animó suo pérfecít, tua páce rogáns te

ubi duas synizeses pronominum adhibitas habes, quarum alteram confer cum versu, qui sequitur, saturnio C. J. L. I. 33. v. 2:

Mors pérfecít, tua ut éssent | ómniá brévia

Verum neque asperius synizesis genus desideratur, ut versu C. J. L. I. 1297. v. 2:

Ploúruma qué fecít populó soveis gaúdia núges.

---

*) Der Sat. Vers p. 9.

Alterum synizesis genus est, cum litteræ *i* vel *u* in medio verbo positæ pinguescunt. Quod cum a numeris iambicis et trochaicis [1]) scænicorum itemque a versibus Saturniis [2]) alienum esse videatur, id primum ab Ennio in hexametro usurpatum esse verisimile est.

Inscriptiones dactylicæ ne hoc quidem synizesis genere carent, etsi exempla, quæ exstant, tantum vocalem *i* in consonantem mutatam habent, ut C. J. L. I. 1444:

Fórmidát omnés: quod métuit, íd sequi sátiust,

ib. n. 1454:

Qúr petis póstempús consílium? quódroges, nón est.

ib. n. 38. v. 1:

Vírtutés generís mieis móribus áccumulávi.

quibus fortasse etiam vs. C. J. L. I. 1440:

De íncertó certá ne fíant, sí sapis, cáveas

adnumerandus est, nam vocabulum *caveas* haud sane aliter atque *satiust* sive *consilium* pronuntiatum esse ipsa re docemur.

Ratio ac via altera, qua evitarentur collisiones vocalium concurrentium in vocabulorum fine ac principio positarum, priore vocali abiicienda constabat, id quod inde elisionis nomine significatur.

Etsi hæc licentia, si quidem ita nuncupari potest, natura linguæ Latinæ innititur, ab elisione adhibenda, ne asperiores vocalium concursus exstarent, ipsos Romanos alienos fuisse neminem fugit. Inde fit, ut sæpissime vocales breves et syllabæ in litteram *m* desinentes abiectæ sint, rarius longæ. Igitur elisiones brevium vocalium, potissimumque, ut exempla testantur, litterarum *e* et *a* in nostris quoque monumentis frequentissimas esse minime mirum est. Versus autem, in quibus elisiones vocalium brevium occurrunt, sunt hi: C. J. L. I. 542. v. 6.

Pró qu(e) hoc átqu(e) alieís doneís des sígna merénti.

ibid. 1202. v. 3.

Séd cum té decuít florér(e) ætáte iuvénta

---

1) L. Muell. de r. metr. p. 244.
2) L. Muell. D. Sat. Vers p. 60.

ibid. 1220. v. 4.

Ánt(e) obitús tristeís | Hélvia príma fuí

ibid. 1220. v. 8.

Déduct(a) ét fatalí | ígn(i) et aquá Stygiá

ib. 1011. v. 2.

Cóniunxs, úna meó | praédit(a) amáns animó

ib. n. 1011. v. 4.

Núll(a) in aváritiés | céssit ab óffició

ib. n. 1011. v. 7.

Vír conleíbertús fuit eídem, quó care(o) éheu !

Exempla verum, quæ documento sunt, quoties syllaba in *m* exiens sit elisa, sunt hæc: C. J. L. I. 542. v. 3.

Vís(um) animó suo pérfecít, tua páce rogáns te.

ib. 542, v. 5.

Pérficiás decum(am) út faciás veraé ratiónis

ib. 38. v. 3.

Maíor(um) óptenuí laud(em), út sibei m(e) ésse creátum

ib. 1011. v. 9.

Séptem mé naat(am) ánnorúm gremio ípse recépit,

Ne id quidem nos fugere debet, quod vocalem priorem sæpissime vocalis identidem longa sequebatur, quo concursus vocalium minus durus evasit, ut C. J. L. I. 1202. v. 4.

Ínterieíst(i) et líquist(i) ín mæróribus mátrem

ib. 1011. v. 9.

Séptem mé naatam ánnorúm gremio ípse recépit

ib. v. 10.

Quádragínt(a) annós | náta necís potiór

ib. v. 11.

Ílle me(o) ófficí(o) ádsiduó florébat ad ómnis.

Iam de elisione monosyllabarum in vocalem longam sive in *m* desinentium commemorandum nobis videtur poetas Latinos hoc elisionis genere — imprimis in prima arsi versus — minime uti solitos esse. Quamquam enim monumenta nostra hac licentia libera non sunt, vocabula tamen, in quibus hæc aspera synizesis adhi-

bita est, maxima ex parte haud magni momenti esse admonendi sumus, ut C. J. L. I. 1439.

Crédis quód deicúnt: non scín t(e) ita ré fore stúltum?

ib. n. 38. v. 3.

Maíorum óptenuí laudem, út sibei m(e) ésse creátum

ib. n. 542. v. 4.

Cógendeí dissólvendeí t(u) ut fácilia fáxseis

ib. n. 1440.

D(e) ín certó certá ne fiánt, sí sapis, cáveas.

Hoc loco denique, cum elisioni proxima sit aphaeresis, commemoranda sunt huius modi exempla: C. J. L. I. n. 1202. v. 1.

Éheu, heú Taraceí, ut acérbo(e)s tráditus mórti.

ib. n. 1438.

Cónrigi víx tandém, quod cúrvom (e)st fáctum créde.

itemque n. 1297. v. 1.

Prótogenés Cloulei suaveis heic, ei, situst mimus,

quamquam hic vocabulo *est* syllaba in *s* exiens præcedit, quæ littera — ut infra videbimus — nihil a littera *m* in fine vocabulorum posita differt.

Sed quamvis molesta auribus veterum fuerit collisio vocalium concurrentium, tamen interdum usu venit, ut neque synizesis, neque elisio admissa sit. Cum autem hiatus, quo ne nobilissimorum quidem poetarum opera omnino carent, apud eos sæpissime vi cæsuræ excusetur, idem nostris in versibus maxime ex parte nulla re mitigatur, ut C. J. L. I. n. 1202. v. 1.

Éheu heú Taraceí ut acérbo es déditus fáto

ib. v. 2. Nón ævó exsácto vitaí es tráditus mórti

ib. v. 3. Séd cum té decuít florére æ*táte iu*vénta.

Uno tantum versu fit, ut hiatui cæsara penthemimeres accedat. C. J. L. I. n. 1451:

Pérmultís pro*súm:* ubei prófui, grátia némo.

Iam ad regulas prosodiæ ut transeamus, hac re — ut in præfatione attigimis — potissimum, quantum inscriptiones nostræ ab Ennii hexametris differant, docemur atque hac parte præcipue mensura ultimarum respicienda videtur. Nam cum Ennius earum

quantitatem naturalem, quantum posset, servare conaretur, pronuntiatio cotidiana, quam inscriptiones æque ac fabulæ scænicorum sequebantur, ultimam vocabulorum, quæ iambum efficiebant antiquitus, corripuit, ut imperativi tene (Plaut. Trin. 1091) vide (ib. 763), viden (ib. 847), abi (ib. 830) in pyrrhichii modum attenuarentur. Sic ultimam pari mensura adhibitam habes etiam in monumentis nostris, ut exempla, quæ sequuntur, docent: C. J. L. I. 1442

Ét equos pérpulcér: sed tú vehĭ nón potes ístoc.
ib. 1443. Ést via fértiliór: qua véstigás, sequĭ nón est.
ib. 1444. Fórmidát omnés: quod métuit, íd sequĭ sátiust.
ib. 1438. Cónrigĭ víx tandém, quod cúrvom est fáctum, créde.

Immo ne talia quidem desunt, in quibus diphthongus correptus est, veluti C. J. L. I. 1451.

Pérmultís prosúm: ubeĭ prófui, grátia nemo.
ib. 1453. Quód fugis, quód iactás, tibeĭ quóm datur, spérnere nólei
ib. n. 38. v. 3. Máiorum óptenuí laudem, út sibeĭ me ésse creátum.

Quo nisu pronuntiationis Latinæ observato, eo magis memoratu dignum videtur longitudinem genuinam nonnullarum ultimarum, quæ a poetis ætatis Augusteæ semper correptæ adhibentur, non solum a Plauto sed etiam ab Ennio servatam esse. Hac enim mensura præcipue in suffixis verborum *at et it* utebantur poetæ veteriores, ut etiam versus noster C. J. L. I. n. 1444. testatur:

Fórmidát omnés: quod métuit, íd sequi sátiust.

Accidit tamen interdum, ut syllaba finalis, cuius longitudinem genuinam esse nulla res affirmat, producta sit. Quod cum fit, nemini dubium esse potest, quin brevis exitu vocis vocalis vi arsis longa facta sit. Quam productionem etiam in nostris inscriptionibus adhibitam esse eo minus admirandum est, quod ne versus quidem Saturnius ea caret, ut hoc exemplum docet C. J. L. I. n. 33. v. 2.

Mors pérfecít, tua ut éssent | ómniā brévia.

Ceterum ne Ennium quidem abhorruisse ab huiusmodi productione constat, quamquam eum hac licentia in monosyllabis quoque usum esse demonstrari non potest. Sed talem licentiam

non nisi in cæsura legitima ab eo admissam esse eo magis verisimile videtur, quod eadem in nostris quoque monumentis semper cum cæsura penthemimere est coniuncta in hunc modum C. J. L. I. 1440.

De íncertó certā ne fíant sí sapis cáveas.

ib. 1441. Dé veró falsā | ne fíant iúdice fálso

Exemplum productæ brevis in consonam exeuntis syllabæ nostræ quidem inscriptiones non exhibent, quamquam versus saturnius ne huius quidem generis productione caret. Iam restat, ut de altera plebei sermonis proprietate breviter quaeramus, quæ licentia supra explicata multo periculosior esse cœperat linguæ Latinæ.

Quis est enim, quem litteram finalem *m* adeo mutilatam esse fugiat, ut ea non solum ante vocalem posita elidi soleret, sed ne positionem quidem cum altera consonante copulata haberet? Quare in scriptura quoque persæpe omittebatur, ut inter inscriptiones permultas huc spectantes etiam hæc nostra testatur C. J. L. n. 542. v. 3.

Vísum animó suo pérfecít, tua(m) páce(m) rogáns te

Huc pertinet etiam versus supra memoratus C. J. L. I. 1451.

Pérmultís prosúm: ubei prófui, grátia(m) némo.

Qua parte ad litteram novissime tractatam proxime accedit consonans finalis *s*, quæ post vocales breves *i* et *u* posita usque ad ætatem Augusteam plus minusve a poetis omittebatur. Inde fit, ut in nostris quoque versibus huius generis detractio frequentissime occurrat, ut exempla, quæ sequuntur, demonstrant C. J. L. I. 1449.

Nón sumu' méndacís, quas díxti, cónsuli' stúlte.

ib. n. 1450. Núncine mé rogitás, nunc cónsuli' ? témpus abít iam.

ib. n. 1452. Póstquam céciderúnt spes ómnes, cónsuli' tún me ?

ib. n. 1454. Qúr peti' pós tempús consílium ? quód roga', nón est.

ubi præcipue altera mutilatio litteræ *s* notatu digna videtur, cum non solum finalem supra memoratam, sed simul ultimam naturalis longitudinis correptam exhibeat; porro C. J. L. I. n. 1448.

Laétu' lubéns petitó; dabitúr: gaudébis sémper.

ib. n. 1453. Quód fugi', quód iactás, tibei, quóm datur, spérnere nólei.

ib. n. 1442. Ést equo' pérpulcér, sed tú vehi nón potes ístoc.
ib. n. 1440. De íncertó certá ne fíant, sí sapi', cáveas.
ib. n. 542. v. 1. Dé decumá, Victór, tibei Lúciu' Múmmiu' donum
ib. n. 1202. v. 1. Éheu, heú Taraceí, ut acérbo es déditu' fato,
ib. v. 2. Nón aevó exsácto vítai es tráditu' morti.
ib. v. 4. Ínterieísti et líquisti ín maeróribu' mátrem
demum n. 1297. v. 1. Prótogenés Clouleí suaveís heic, eí, sitŭst mímus,

in quo mutilationem litteræ finalis *s* cum aphæresi coniunctam habes. Qua detractione pronuntiationem cotidianam non solum in litteris *m* et *s* usam esse facile apparet. De suffixo enim genuino *d* ablativi abiecto, re notissima, non est, quod copiosius disputemus. Sed ne alius generis quidem litterarum detractio, eaque interdum scriptura quoque expressa desideratur.*) Sic versu uno inscriptionum nostrarum consonam *r* mutilatam habes C. J. L. I. 1453:

Quód fugis, quód iactás, tibei quóm datŭr, spérnere nólei.

Quæ cum ita sint, haud sane recte hic positionem neglectam esse dices, quippe cum priorem consonantium concurrentium ne pronuntiatione quidem expressam esse manifestum sit.

Ceterum ubique in nostris inscriptionibus vocalem præcedentem vi sequentium consonarum productam esse admonendi sumus, excepta muta cum liquida copulata, quæ coniunctio consonantium ne in hexametris quidem Ennianis syllabam longam facit.

Quibus iam hoc modo perlustratis, quæ in præfatione diximus, habes indiciis manifestis confirmata. Quamquam enim numeros versuum novorum ab Ennio in poesin Latinam translatorum auribus Romanorum facile se accommodasse concedendum videtur, non tamen nos fugit discrepantia, quam inter inscriptiones pertractatas et hexametros Ennianos præcipue, quod ad prosodiæ regulas attinet, observamus.

Nam cum in illis inconstantia pronuntiationis plebeiæ infrenate grassaretur, ut consonantem finalem nunc abiectam nunc servatam videas, Græcæ elegantiæ assecla omnia in ordinem redigere et præceptis severioribus circumscribere conabatur, neque, una littera *s* excepta, usquam consonantem finalem mutilavit. Non

*) V. Prisc. Lat. Mon. Ep. p. 89.

igitur multum fallimur, si non solum sortes Prænestinas, ut Ritschelius, sed cetera quoque huius ætatis monumenta, quæ ille neglexit, metro dactylico composita *versuum plebeiorum nomine* notamus. VALENTINUS KUZSINSZKY.

Szépség és báj.

(Walther von der Vogelweide.)

Lánykám, én szerelmesem,
Most és örökké áldjon ég!
Vajha tudnék, szívesen
Te rólad szebben dallanék.
Ám zenghet-e másról dalom,
Mint hogy nincs a ki úgy szeret?
Jaj, ér azért sok bántalom.

Lám, szememre azt vetik,
Hogy dalom alacsonyt dicsér.
Hej, még megbánják pedig,
Hogy nem tudják, a *báj* mit ér!
Bájról nem tudnak azok
Szeretve szépséget, vagyont:
Szivökben vaj' szerelm buzog?

Szépség gyakran mostoha:
Mohón szépségre ne tekints.
Báj szivet nem bánt soha:
Szépségnél többet ér e kincs.
Bájtól széppé lesz a nő:
Szépségben ám nincs ily varázs,
Ne várj, báj tőle sohse jő.

Tűröm, tűrtem eddig én,
Eztán is tűröm gúnyszavok:
Szép vagy s oh nem vagy szegény;
Igy gáncsuk rajtam mit se fog.
Téged áld csak énekem,
S bár a királynéé *arany*,
Üveggyürüd drágább nekem.

Légy csak hű s szeress hiven,
Akkor nem félek én soha,
Hogy miattad a szivem
Búbánat érje valaha.
Ám légy egyszer csapodár:
Válnunk kell akkor, s jaj nekem,
Én rám ez a sors hogyha vár! WIGAND JÁNOS.

A FRANCZIA KÖZÉPKORI IRODALOM.

II.

Az erkölcsi irodalom. Az idevonatkozó művek között első helyen állanak az úgynevezett «Szerelem mesterségei», melyek természetesen Ovidius után készültek. Az utánzások s főleg Amiensi Jakabé (XIII. sz.) nagyon különbözik Ovidiustól és teljesen a maga korának társadalmát tünteti föl. Chrétien de Troyes lefordította az Ars amandit a XII. században, de fordítása elveszett. De maradt több más fordítás, melyek közül a legrégibb nem teljes. Szerzője pap. Fordítása kivonatos; a legtöbb részletet egyszerűen elhagyja, valamint elvesznek nála a stílus szépségei és a sok allusio, melyek az eredeti költeményt oly bájossá teszik. Itt-ott azonban módosította és bővítette mintáját és e passusai igen érdekesek. Már bekezdése is érdekes. Bejelenti, hogy valamint Ovidius, úgy ő is három pontra fog szorítkozni tanításaiban; ezek a kedves megválasztása, a mód, szerelmet megnyerni és végül a szerelem fentartása. Kijelenti, hogy kedvest keresni és találni a legalkalmasabb hely Páris. A szerző Párisban lakott és párisi polgár közönséghez szól. «Nagy számmal fogtok találni hölgyeket és kisasszonyokat, így szól, akár a szigeten, a hol sétálnak, akár Saint Germain mezőin, itt járkálnak egész körmenetben; tudom, hogy többen imádkozni jönnek ide, de a legnagyobb rész csak láttatni akarja magát és látni akar másokat.» Igen alkalmas találkozó helyeknek tartja a papok «játékait» vagyis a mysteriumok előadásait: «Ha a papok játékot adnak elő, összeszalad az egész világ, fiatal és öreg, férfi és nő... Közeledj ahoz a ki megtetszik, férközzél szorosan melléje; ha el is akarnál távozni, nem teheted, az emberek annyira összeszorulnak, hogy jobban lássanak.» Ovid a circusjátékot ajánlja ilyetén kép, csakhogy ő a félvilági hölgyeket veszi szemügyre, míg szerzőnk a férjes nőt hozza javaslatba.

Több érdeket nyujt egy más ily mű, *A szerelem kulcsa,* mely 3200 nyolcztagú versből áll. Ismeretlen szerzője szintén az Ars amatoriát utánozza, de elhagyva annak sok részletét. Találkozási alkalmul leginkább a tornajátékot tűzi ki, «a hol a hölgyek jól kicsípve, jókedvvel megjelennek, hogy lássanak és láttassanak. Ha a király történetesen meglátogatja a várost, vagy tornajátékot rendeznek, férközzél ahoz, a ki megtetszik, akár egy ablaknál, akár

valami emelvényen. Kezdd a társalgást valami általánossággal; kérdd meg a hölgytől, kié ez vagy az a ló. Ha a királyok és grófok kiséretükkel megérkeznek és hölgyed nevüket kérdi, mondjad: ez franczia, az Chartresból való. Viseld magad úgy, mintha mindent tudnál: ez az a király, az az a gróf». Nevezetes, hogy a szerző megvetéssel beszél a házasságról, a mi a középkori irodalomban általában ritka.

Amiensi Jakab hasonló műve kevesebb érdekes részletet nyújt az előbbieknél, mert rendesen általánosságban beszél. Említésreméltók benne a szerelmesek társalgási mintái. E párbeszédek eszméjét André le Chapelain latin művéből vette. André beszédei subtilis metaphysikai értekezések, míg Amiensi Jakab enyelgései egyszerűbbek: egyenesen a czélt tartják szem előtt és pedig kevés fínomsággal és illemérzékkel. Nem riad vissza a legkényesebb részletektől sem, és a míg Ovidius érzékisége fínom, szerzőnk polgáriasan vaskos.

E három művön kívül még megemlítendő Guiart kis költeménye, mely különös vegyüléke a durvaságnak és a vallásosságnak. Ő is három részre osztja művét, de a harmadikban nem a szerelem fentartásáról beszél, hanem ellenkezőleg arról, miként lehessen attól megszabadulni. Itt mintája némi részben Ovidius «Remedia amoris»-a.

Satirikus irodalom. A moralis irodalomtól a satirikushoz csak egy lépés. E lépés meg van téve a «Világ rendjei» költeménysorozatban, mely szemlét tart a különféle társadalmi osztályok fölött és feltárja bűneiket és hibáikat. A legrégibb a *Livre des manières de Fougères*től (1170), stylusa igen élénk, nyelve teljesen szabad és nem kimél senkit. Guyot de Provins és de Berzi Hugo *két bibliája* (XIII. sz.) is ide tartozik. Már czímük is azt akarja mondani, hogy csak az igazat hirdetik. Az elsőnek szerzője a nagyvilágban élt, azután benedictinus lett. Jól ismerte a világi és egyházi társadalmat és igen mulatságosan rajzolja. *A nők evangeliumá*ból megemlítjük a *Dit de Chichefacet*, melyben egy szörnyeteggel találkozunk, ki csupán férjeik iránt engedelmes nőkkel táplálkozik; szörnyű sovány; — ellenben Bigorne, ki papucshősöket eszik, a legnagyobb mértékben ki van hízva.

A római curia az egész középkoron át erős megtámadásoknak volt kitéve különösen képviselőinek kapzsisága miatt. Egy állandó vád az volt ellene, hogy elteszi a keresztes háborúkra összegyűjtött

pénzeket. Az idevonatkozó irodalom legfőbb darabja *Jeruzsálem-panasza* (1213). A XIII. század közepén a költészet jelentékeny részt vett a párisi egyetem és a kolduló barátok vitáiban és pártját fogja a világi tanároknak, még a királyi tekintélylyel is szembeszáll. E vitában különösen *Rusteboeuf* tűnt ki és itt már fölcsillanni látjuk a modern hírlapírás és pamphletszellem első szikráit. A tizenharmadik század egynémely kis darabja már állást foglal a király bizonyos cselekedetei ellen. Így az *Igazmondás* (1295) a nemes urak haragjának ad kifejezést a miatt, hogy Szép Fülöp a tanácsban alsóbb rangú emberek szavára hallgat.

A rózsa regénye. Az előbb említett elemek együtt mind megtalálhatók a középkor e rendkívül híres regényében, melynek első részét 1237 körül egy 25 éves költő írta, ki az orleansi iskolákban kitünő nevelést nyert. Neve *de Lorris Vilmos.* Meghalt a nélkül, hogy művét befejezhette volna. Műve egy valóságos ars amandi, Ovid sugalmazásait követi, de általában a XIII. századhoz símul, mely már nem egy pontban különbözött a XII. századtól; ezt inkább képviseli a Kerek Asztal. A regény kerete egy *álom.* A szeretett leányt egy rózsa allegorizálja, melyet az ifjunak le kell szakítani. A történet színhelye egy gyönyörű kert, *a szerelem paradicsoma,* a cselekvő személyek legnagyobb részt *személyesítések.* Mindez elemeket a költő már előző művekben találta.

A tartalom röviden ez:

Az ifjú húsz éves korában a szerelem kertjébe megy, melyet magas falak vesznek körül. Az élet szomorú és csúf dolgai mind e falak külső felére vannak festve, jelezve, hogy a paradicsomban nem foglalhatnak helyet. Az ifjú meglát egy bokorban egy rózsát, mely üdébb és szebb a többinél és e perczben a Szerelem istene nyilat lő szívébe. Hogy a rózsát leszakíthassa, a szerelem hűbéresévé lesz. Midőn a rózsához közeledik, Jófogadtatással találkozik, a kivel hamar barátságot köt; de ellenségeivé lesznek Veszély, Rágalom, Szégyen és Félelem. Nagyon is hamar akarja a rózsát érinteni: Veszély elűzi és nem látja többé Jófogadtatást. — Ész leszáll ekkor magas tornyából és szenvedélyétől eltériteni igyekszik az ifjut, de hiába. — Az ifjú ezután Baráttal társalog, ki őt megvigasztalja, aztán Veszélylyel, ki neki meg akar bocsátani, mert Őszinteség és Részvét megszelídítik és az ifjú viszontlátja Jófogadtatást. — Azonban csakhamar vakmerő lesz; Venus csaknem engedékenységre bírja Jófogadtatást, de Rágalom értesíti Féltékenységet, a

ki Szégyent és Félelmet felhajtja, szemükre vetvén hanyagságunkat. Ezek fölébresztik az elaludt Veszélyt, a ki megdühödik és ujból elkergeti az ifjut. — Ekkor Féltékenység tornyot építtet, hogy abba Jófogadtatást elzárja: a torony négy kapuját Veszély, Szégyen, Félelem és Rágalom őrzik. A toronyban egy öreg nő őrzi Jófogadtatást. Az ifjú kétségbeesésében monologba önti panaszait.

E monolog közepén szakítá félbe de Lorris művét. E mű a középkor legszebb termékeinek egyike. A szerző, miután gondosan alkotta meg tervét, tartózkodó finomsággal dolgozta ki azt. Stílje választékos és még sem affectált. Leírásai példányszerűek. Lorris Vilmos Castiliai Blanca regenssége alatt előkelők számára írta művét. Moralja nem igen szigorú, a házasságot nem is említi, durvaságba azonban soha sem esik. Mindez megváltozott a mű második részében.

Ezt Clopinel János írta, ki a Loire melletti Meunben született 1250 körül. De Meun János más műveket is írt, meggazdagodott és összeköttetésben állott korának legelőkelőbb uraival. Iskoláit Párisban végezte. Vilmos művét negyven év múlva folytatta annak halála után. Látszólag semmit sem változtat rajta, befejezi az ifjú monologját, ugyanazon személyeket szerepelteti, de nála a rózsa meghódítása már nem czél, csak ürügy. Az ifjú, kinek benső érzelmeit oly sikerülten írta le Vilmos, Jánosnál már csak puszta hallgatója a tömérdek beszélgetőnek, kik őt körülveszik. Semmi cselekvény, csak szavak. Vilmos csak az igazi szerelmet dicsőíti és megrója a «hamis barátokat», kik csak kéjelegni akarnak. Ellenben Jánosnál Ész a főszemély, a többi bolond. Vilmos kerüli a vaskosságokat, János egész cynismussal fejti ki elveit. Egyáltalában János a regény keretét csak arra használja, hogy elmondjon mindent, a mit tud és gondol.

Mind a két rész egyformán hozzájárult a mű népszerűsítéséhez. A szeretetreméltó és kéjelgő Vilmos elbájolta a nőket, a fiatalokat, a gyöngédebb szellemeket; ellenben János tanultsága, szabadelvű satirája, cynismusa megtetszett a papságnak és polgárságnak. Meglepték őket az új fogalmak, melyek addig csupán az iskolák szűk falai közt voltak hallhatók. János a középkor Voltaireja volt, ideértve minden árnyoldalt, mit ez a dicséret magában foglal, és ép úgy mint Voltaire, ő is számtalan föltétlen bámulóval és elkeseredett ellenséggel dicsekedhetett.

János a művet ekkép folytatja:

Az ifju folytatja panaszait Jófogadtatás fogsága miatt. Ész ismét leszáll tornyából, hogy a szerelmet kibeszélje az ifju fejéből. Definiálja a különféle szenvedélyeket és értekezik az igazságosságról, a szerencséről, a jóról és rosszról. Figyelemreméltó, hogy a szerző kizárólag pogány szerzőkkel bizonyít. A kifárasztott ifju Észt visszaküldi tornyába. — Fölkeresi ezután Barátot. Ez ismét hosszú tanácsokat mond a nőcsábítás különféle módjairól, óriási kitérésekben rajzolja az arany kort, mikor még nem kellett a nőknek ajándékokat adni stb. — Az ifju (a szerelem) föl akarja használni Barát tanításait, de nem igen halad. Szerelem bátorítja és összehívja összes hűbéreseit segítségül. Ezek közül a leghasznosabb Látszat, mert ölelés közben megfojtja Rágalmat. Szerelem megkérdi Látszatot, hol található leginkább, ha szükség lesz rá? Ez azt feleli, hogy leginkább a papi csuhában és mindjárt mint egy dominikanus kezd beszélni, dicsekedve, hogy csak neki van joga kiosztani mindenütt a szentségeket, mely privilegium akkor nagy ellentétbe hozta a kolduló szerzeteket a világi papsággal. Következik az önkéntes koldulás kérdésének fölvetése és Látszat áttér legnagyobb ellenségeire, különösen ama de Saint-Amour Vilmosra, ki legjobban védelmezte a párisi világi doctorokat a Koldulók ellen és a ki e miatt számüzetett. Egyébiránt Látszat győzhetetlen: megcsal minden csalót; erős a gyónás titkainál fogva (a dominikanusok voltak a főemberek gyóntatói), erős annál fogva, hogy az eretnekség vádját emelheti. E vakmerő kitérés nagyon hozzájárult a mű elterjedéséhez. — Udvariasság és Bőkezűség behatolnak a toronyba és megnyerik az öreg asszonyt a szerelmes ifju részére. Ez a reábizott Jófogadtatást tanítgatja. Beszédének tartalma az, hogy a nő nem lehet csupán egy férfié, mert a nő szabad *mint a madár a ligetben*. Ez az epizod Ovidius egy elegiájából van véve. — Most a szerelmes viszontlátja Jófogadtatást. Ujra merész lesz; Veszély fölkiált, Szégyen és Félelem előrohannak, ujra elzárják Jófogadtatást és elüzik a szerelmest. Ekkor Szerelem kezdi meg a csatározást. Veszély legyőzi Nagylelkűséget, de Részvét megmenti. A harcz általános lesz. Venus után küldenek és Szerelem összes csapatai rohamot intéznek a torony ellen. De a roham nem sikerül. — Ezalatt Természet azzal van elfoglalva, hogy kovácsműhelyében dolgozik, mialatt Művészet az ő lábainál titkait igyekszik kilesni: körbe járatja a mindenségben a halált és az életet. Természet fölkeresi papját Geniust (ez a szellem lelkesíti meg a terem-

tést), és meggyón neki (itt Genius diatribában tör ki az asszonyok csacskasága ellen). Ez a gyónás valóságos encyklopædikus kép. Természet képét rajzolja a világnak, melyben minden engedelmeskedik törvényeinek, kivéve az embert, a ki annak egész öszhangját tönkre teszi; majd összeveti az emberi szabadság kérdését és ennek öszhangzatát az isteni előretudással; beszél a végzetről, álomlátásokról, az astrologiáról, melyet kétségbe von, az üstökösökről, melyekről helytelenül hiszik, hogy a nagyok halálát jelentik (itt egy kitérés következik a valódi nagyságról: nagyok csupán a tudósok, a papok, ők fölötte állanak mindenkinek, mire áttér Vergiliusra, a klerikusok legnagyobbikára), továbbá a nap- és holdfogyatkozásokról, melyekben semmi természetfölötti nincsen. Csak az ember hálátlan Természet ellen és megszomorítja az által, hogy gyakran megtagadja az engedelmességet Szerelem parancsai iránt. Miután most is a szerelmes ifjut akadályozzák tervében, elküldi Geniust, hogy excommunikáljon mindenkit, a ki ellentáll és általános bűnbocsánatot hirdessen a többieknek. Ez az egész epizod: Természet a kovácsműhelyben, gyónása és panasza az engedetlen ember fölött egy XII. századbeli latin költeményből, Alain de Lille *Anticlaudianus*ából van véve; de János nagyon kibővítette, mert tárgyalja benne a szabad akarat és az emberi végzetre vonatkozó nézeteket; ennek a negativ része nagy éleselműséggel van kifejtve, megtámadja, Természet szájába adva a szavakat, a papi és szerzetesi nőtlenségi fogadalmat. Ez a része a költeménynek van legtöbb erővel és csínnal megírva. — Genius megérkezik az ostromlók táborába, ezek most már nagyobb sikerrel intézik a rohamot. Venus fölgyújtja a tornyot, elűzi Veszélyt, Szégyent és Félelmet (itt közbe van szúrva Pygmalion története es egy épületes összehasonlítás a szerelmi és keresztény paradicsom között): az ifju szerelmes letépi a rózsát. «Ainsi j'eus la rose vermeille; et le jour vient et je m' éveille.»

János és Vilmos együttes műve páratlan hatást tett és ez igen tartós volt. Megjelenése után mindjárt hollandi nyelvre fordították. Chaucer is leforditotta angolra, de műve elveszett. Mindamellett fenmaradt egy másik, bár csonka angol átültetés. Egy igen érdekes olasz fordítást (XIII. sz.) most fedeztek föl. Petrarca tagadja ugyan a Rózsa regényének nagy becsét, mégis úgy idézi mint a franczia irodalom legkitünőbb művét. — A mű hatása Francziaországban nem mondható szerencsésnek; nagyon elterjesztette az allegoriát és a XIV., XV. század műveire prózai, pedans bélyeget nyomott. János

műve halála után is sok megtámadásnak volt kitéve. Deguilleville a fajtalanság regényének nevezte és szerzőjét plagiummal vádolta. Pisai Krisztina joggal cynismussal és erkölcstelenséggel vádolta, Gerson értekezést írt ellene, melynek maga is allegorikus formát adott, és kimondta, hogy a szerző elkárhozása bizonyosabb mint Judásé; egyébiránt elismerte, hogy *in loquentia gallica non habet similem.* A humanisták elseje Montreuil és barátja Goutier Col tűzzel védelmezték a szerzőt, kit bámultak. A regény még a könyvnyomtatás feltalálása idejében is kapós volt és a XV. században számos kiadást ért.

A Rózsa regényét sokáig úgy tekintették, mint a franczia irodalom megnyitóját. Jobban megfelel az igazságnak, ha azt mondjuk, hogy tulajdonkép bezárta a középkor irodalmát, de úgy, hogy a modern irodalom alkotó elemeit, az ókor ismeretét és a bölcsészeti reflexiót vette föl magába.

A tiszta franczia lyra. Ez különbözik a provencei lyrától, mely később behatolt amabba; ezért a kettő megkülönböztetése nem mindig könnyü. Mint tudjuk, a franczia lyrának sokféle műalakja maradt fenn: lyrico-epikus dalok, motett, retrouenge, serventois, rondeau, ballette, estampie, vireli, pastourelle, lai, keresztes dal. Nem térhetve ki ezek nagy tömegére, csak ama keresztes dalra térünk ki, melyet egész Európa énekelt már az első keresztes háború idejétől kezdve; chanson d'outrée-nak nevezték, mert outrée volt a refrainje, mely aztán a keresztesek induló felkiáltása is maradt. E dal nem maradt fenn, de fennmaradt egy másik keresztes dal 1147-ből. Ide tartozik még egy csinos dal, mely szépen fejezi ki egy fiatal leány szomorúságát és félelmét kedvese távolléte fölött a szent földön.

A Provenceból eredt lyrai költészet. Ismeretes tény, hogy a Provenceban mily gyorsan fejlődött ki egy fényes társadalom, melyben a nők oly előkelő helyet foglaltak el, a hol a jó modor szabályait már korán megállapították, a hol tehát először fejlődött ki a *courtoisie*, a hölgyek dicsőítése, a szerelmi codex stb. E társadalom főorganuma a lyrai költészet volt, a mely csaknem mindig a szerelemből merítette lelkesedését és a melynek szigorúan megállapított formái voltak.

A troubadourok e költészete már virágzó volt a XII. században, éjszaki Francziaországra csak későbben terjedt ki hatása. E hatás leginkább Poitiers Eleonóra, II. Henrik angol király ne-

jének és leányának, Champagnei Máriának udvaraiban mutatkozott. Itt alakult egy előkelő társaság, melynek körében megállapították a szerelem törvénykönyvét. A leghiresebb troubadourok, Bertrand de Born és Bernard de Ventadour Eleonóra környezetében tartózkodtak, míg Chrétien de Troyes, Mária védnöksége alatt, a breton regényekbe átültette a szerelem elméletét, melyet e hölgyek véltek divatba hozni. Egyszersmind Chrétien egyike az elsőknek, a ki dalait a troubadourok formáiban hozta létre. A XII. századon át Champagne, Picardia, Flandria és Artois majdnem kizárólagos székhelye volt ennek a költészetnek. Művelték pedig maguk a nagy urak vagy olyan költők, a kiket ők tartottak. — Angliában e költészet kevéssé volt elterjedve.

E költészet fő alakja a *chanson* megállapított 5 és 7 strófás rímes verseivel. A troubadourok egy eredeti műalakja volt a *tençon*, melyben két költő egy-egy strófát komponál es egymásnak ellentmond. E vitákban az egyik személy helyét néha egy képzelt személy pl. *Szerelem* foglalja el. A provencei költészet éjszaki Francziaországban átment némileg polgárias irányba is, mely némi rokonságban állott a német mesterdalnokokkal. Ide sorolható Rustebœuf párisi költészete (meghalt 1280), mely alakjára nézve félig népies, tárgyára pedig érdekesebb a többinél. A költő majd kora eseményeit és személyeit énekli meg, majd beleavatkozik a párisi egyetem és az egyház közötti vitákba; gyakran kitér sorsára, mert kivetkőzött pap volt és nős, a nagyok kegyéből és a közönség adományaiból élt. Igazi bohemien volt, mint később Villon és mások.

A franczia lyrai költészet, mely a provenceiből vette eredetét, hatással volt Németországra, a hol a minnesängerek csakhamar utánozták mind a kettőt, továbbá Olaszországra közvetve vagy közvetlenül a sváb uralkodók német költői által. Olaszország egész kezdetleges költészete a provenceitól és francziától függ és befolyásuk még Dantenál, Petrarcánál is érezhető. A hatás és utánzás megvolt Spanyolországban és Portugalliában is. A XIII. század végétől kezdve ez a lyrai költészet egyszerre megszűnik. A társadalom, mint már megjegyeztük, más arczot és más erkölcsöket ölt; a nagy urak és dámák nem írnak és nem iratnak többé chansonokat.

Drámai költészet. Mindenki tudja, hogy a színi előadások a középkorban főleg vallásosak voltak. A világi színház, legalább kezdetben, maga is függött a cultustól, a mennyiben csak a szentek ünnepeinek előestéjén tarthatott előadást és gyakran confraterni-

tások által rendeztettek, melyekből a vallásos kötelék sohasem hiányzott. Egyébiránt a joculatorok vitáiból és monologjaiból következtetve, azt lehet mondani, hogy a szinköltészetnek volt egy világi kezdete is, a mit a századok homályán keresztül is észlelni lehet és a mit talán vissza lehetne vinni egész a római mimusokra.

A színköltészet világias formájával mindenekelőtt Arrasban találkozunk, a hol már a XIII. században két színmű előadásáról van tudomásunk. Mindkettőt Adam de la Halle írta. Arrasban született 1235-ben, papnak készült, azután latin tanulmányokra adta magát, majd nőül vett egy arrasi leányt, de csakhamar megbánta, hogy pályáját félbeszakította. Elindult Párisba tanulmányai folytatása végett, de visszatért Arrasba, részt vett az itteni polgári zavargásokban, minek következtében Douaiba költözött át. Artois Robert grófot mint menestrel kisérve követte Anjoui Károlyt Olaszországba és miután Károly meghalt, megénekelte. Meghalt 1288-ban. A maga idejében hires volt mint zenész és költő. Sírját még soká mutatták Nápolyban és Arras egy utczáját sokáig nevezték az ő nevéről.

Első drámai műve «A leveles szín alatti játék» (Jeu de la feuillée), melyet 1262-ben adatott elő Arrasban. Nagyon furcsa mű: föllépnek benne maga a költő, az atyja, a kit fösvénysége miatt kigunyol, neje, a kiről a legcynikusabb nyelven beszél, barátai és szomszédai, kiknek hibáit, visszásságait, nevetséges tulajdonságait nem kiméli. A színre van hozva egy nagy vásár összevisszasága, egy népjós ámításai, egy prédikáló barát; bájos fantastikumot képvisel benne három tündér (Arsile, Morgue, Gloriande) föllépte; behozzák a Szerencse kerekét is, melynek forgása az egyik embert magasba sodorja, a másikat földhöz vágja; az egész egy hosszú és mulatságos korcsmajelenettel végződik; itt a barát az eladott ereklyéken nyert pénzét elveszíti, mert a többiek kizsebelik. Az egész jelenetet zöldséggel fedett szín alatt játszák, melyet május ünnepén szoktak emelni. A darab akaratlanul is Aristophanesre emlékeztet a merészen concipiált személyeknél valamint a stílusok és rhythmusok különböző vegyülékénél fogva. Egyetlen mű ez a középkor irodalmában, telve költészettel, vastag tréfákkal, bájjal, malitiával, satirával és képzelettel. Csodálatos az is, hogy fennmaradt, a mit csakis a költő nagy hirnevének lehet tulajdonítani, és hihető, hogy nem egy ehez hasonló mű veszett el.

Másik műve a szerzőnek *Robin és Marion játéka* (Jeu de

Robin et Marion). Ugy látszik, Olaszországban írta; csak halála után adták elő Arrasban. Valaki szerkesztett hozzá egy drámai prologot is, «A zarándok játékát» : Egy Calabriából érkezett zarándok elmondja a hallgatóknak, hogy Adam mester, a nagy arrasi mester, meghalt Nápolyban és hogy ő írta a most előadandó művet; kéri a közönséget, hogy hallgassa meg figyelemmel. Két ficzkó csúfot űz belőle és meg akarja verni, mire a zarándok megugrik és a darab kezdetét veszi. Ez a különben gyönge prolog annyiban becses, hogy felvilágositásokat ad Adam életére vonatkozólag, egyszersmind érdekes tanuságot tesz az akkori színházi életről Arrasban. Maga a színmű igen jó, gyöngédsége és bája vetekedik az első darab nagy elevenségével és bolondságaival. Tárgya azonos a pastourellekével, melyekben rendesen egy lovag el akarja hódítani a pásztorleányt, a pásztor kedvesét. A legtöbb ilyen chansonban a pásztorleány neve Marion, a pásztoré Robin. Ezeket a személyeket hozza színpadra a szerző. A lovag megjelen a mezőn és Robin ütlegeket kap, mindamellett a két szerető igen meg van elégedve és mezei ünnepélyhez készül. Megjelennek szüleik, barátaik is és barmaikat legelni kihajtják; kiosztják közösen az eleséget, falusi játékokat rendeznek, énekelnek, tánczolnak és végre elindulnak, hogy megüljék Marion és Robin meg egy más jegyespár nászünnepét. Mindez világos, gyors haladású és jól szerkesztett jelenetekben folyik le, nyolcztagú kellemes versecskékben. E színműnek, melyet nem egész helytelenűl a legrégibb komikus operának mondtak, nagy sikere is volt, és kétségtelenűl sok városban előadták éjszaki Francziaországban. A tárgy hosszú ideig népszerű maradt, mert a személyeket kastélyok falaira festették és szőnyegekbe szőtték.

Egy kézirat boritékán egy kis bohózatot találtak, melynek czíme: Az ifju és a vak (Du garçon et de l'aveugle); előadták Tournaiban 1277. Tartalma az, hogy egy ifjú vezetőjévé lesz egy vak embernek, a kit aztán kifoszt és mint Lazarillo de Tormez a spanyol regényben, úgy megbotoltat, hogy feje betörik; meg is veri olyképen, mintha az ütlegek más valakitől jönnének, mint Scapin tesz Géronte-tal Molièrenél. E vidám kis darab bizonyságot tesz arról, hogy a bohózatok már a tizenharmadik században divatban voltak és hogy nem egy ily művecske veszhetett el.

A vallásos irodalom. Alig szükséges hangsúlyozni, hogy mily óriási vallásos irodalmat keltett Francziaországban is a XII., XIII.

és XIV. század. Miután teljes kivonatolása lehetetlen, csupán néhány érdekes mozzanatra szorítkozunk. A bibliát 1235-ben fordították le franczia nyelvre. A szent Szűz életéről több nagy mű keletkezett. A legérdekesebb *Gautier de Coinci*-é; ez a barát meghalt 1236-ban. Műve: *Miracles de Notre Dame* 30,000 versből áll. A középkor gyermekies hitének legfurcsább emléke. Mária tisztelete itt megóv minden bajtól, sőt a bűnök következményeitől is. Történeteit, melyek a józan vallásosságot annyira sértették, báj, naivitás és szívbeli együgyűség jellemzi, melyek megindítanak és nevetésre késztetnek. Példák: egy beteg barát úgy gyógyúl meg, hogy a Szűz megjelen neki és megszoptatja; egy tolvajt, a ki lopáskor mindig Máriát hívja segítségűl, megfognak és fölakasztanak, a szűz azonban három napon át fölemelve tartja őt, úgy, hogy miután életben találják, megkegyelmeznek neki; egy tudatlan barát az Ave Márián kivül nem tud egyebet recitálni, e miatt megvetik, de mikor meghal, a szájából kijövő öt rózsa bizonyítja szentségét, a rózsák Mária nevének betűit jelképezik; egy apácza elhagyja a kolostort és bűnös életre adja magát, később visszatér és kiderül, hogy távolléte alatt mindig Mária végezte helyette a sekrestyeszolgálatot, úgy, hogy azt senki sem vette észre. A szerző, ki egészen szabadon birálja az egyház romlottságát, fanatikus. Gyűlöletet hirdet a zsidók ellen, és miattuk azon keresztények ellen is, kik a zsidót tűrik. Invectiváiból sejthetők a XIII. század zsidóüldözései.

Az idevonatkozó művek közűl van még egy némely igen érdekes akár régiségénél és eredeténél, akár a szellemnél fogva, mely áthatja. Így az egyikben egy ifjú nászünnepélye napján jegygyűrűjét egy szobor ujjára teszi; a szobor este megjelen vőlegényénél és mennyasszonyi jogait követeli. E tárgyat Merimée föl is dolgozta «La Venus d'Ille» czímű művében és tudjuk, hogy a Zampa czímű dalmű is ezen alapszik. — Egy másik ily elbeszélés tartalma az, hogy egy lovag meg akarván gazdagodni, nejét odaigéri az ördögnek; mialatt vezeti, neje egy pillanatra egy Mária-kápolnába megy, ezalatt Mária az ő helyébe lép és miután a lovag átadja a sátánnak, a szent Szűz szigorúan megbünteti. — Más elbeszélés: egy lovag tornajátékra indúl, útközben egy templomban felejti magát Máriához való imádság közben; Mária ezalatt felölti fegyverzetét és a tornán helyette elnyeri a jutalmat. — Végre a legszebb elbeszélés, *Tombeor à Nostre Dame*, ama szegény

jongleur, a ki barát lesz és tudatlanságában nem tudván máskép szolgálni Máriát, ennek tiszteletére titokban czigánykerekeket hány; elrejtőzöttek pedig látják, hogy Mária megjelen a kápolnában és a testgyakorlatok után letörli szivacscsal a jongleur homlokáról az izzadságot. Akárhány ilyet lehetne még idézni, de ezek is elég jellemzők.

A *legendák*ból megemlítjük a minket közelről érdeklő *Magyarországi szent Erzsébet* történetét, melyet Rustebœuf írt. A középkor egyik legnevezetesebb művét, melyet Garnier pap írt 1173-ban, nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Csak oly jeles a nyelv használatában, mint Chrétien de Troyes, erőben pedig ezt még túl is szárnyalja. Tárgya Becket Tamás vértanusága. Művébe még törvénykezési és politikai documentumokat is fölvett ügyesen. Garnier a legexclusivabb ultramontának egyike, csak az egyház uralmáért rajong, de viszont megköveteli, hogy tagjai magas hivatásukhoz méltók legyenek, ostorozza a római curia pénzmanipulátióit, az angol püspökök gyöngeségét és képmutatását és pedig sokkal szigorúbban, mintsem a laikus hatalmak gőgjét és tudatlanságát. Garnier maga, mint akkor szokás volt mondani, kóbor pap volt, és a mint költeménye epilogjából ki lehet venni, nem igen folytatott szigorú életet. Mindamellett a középkori katholikus egyházi eszménykép interpretálójának mutatja magát a legmagasabb és legszűkebb értelemben véve; műve első rendű történeti és nyelvi documentum.

Áttérve azon vallásos tartalmú elbeszélésekre, melyek a szerző felosztásában külön álló csoportot képeznek, első helyen kell említnünk a középkor egy legnevezetesebb művét, «az angyal és a remete» czímű elbeszélést. Nem egy jeles író használta fel, a többi között Voltaire is, de valamennyien a közös középkori forrásból merítettek. Tartalma következő: Egy egyiptomi remete sehogysem tud megbarátkozni az isteni gondviseléssel, mert nem érti a dolgok rendjét; ennél fogva nyughatatlanságában elindul, hogy fölkeressen valakit, a ki őt az emberi dolgok folyásával kibékíthetné vagy erre nézve neki fölvilágosításokat adhatna. Útközben megismerkedik egy fiatal emberrel, mire útjokat közösen folytatják. Este egy remete szállására térnek. Az ifju azonban a szives vendéglátást azzal viszonozza, hogy ellopja a remete egy becses serlegét. Másik este egy városba érnek és bekoldulják magukat egy gazdag uzsorás házába, a ki igen rosszúl látja el őket. És az ifjú ezért jutalmúl

odaadja neki a lopott serleget. Ezt utitársa is megsokalja már és szemrehányásokat tesz neki. «Te nem ismered a világot, felel a remetének az ifjú, te nem tudod, mi a jó és a rossz.» A mint útjokat folytatják, egy hídra érkeznek, melyen egy öreg koldus kéregetett. Az ifjú a koldust a hidról a vízbe taszítja és megelégedett arczczal tekint alá, látván, hogy a koldus megfult. A remete pedig szólni sem mer rémületében. Megint egy városba érkeznek, hol egy vendégszerető házaspár szívesen fogadja őket. Csupán egy későn született gyermekük van, ki bölcsőjében azon szobában fekszik, hol az utasok vacsorálnak. Éjszaka az ifjú fölkél, a bölcsőhez lopózik és a gyermeket megfojtja. Utasaink erre korán reggel megszöknek; a remete meg van győződve, hogy egy gonosz démon hatalmába került. Negyed nap egy gazdag apátság vendégli meg őket; reggelre kelve az ifjú fölgyújtja az apátságot. Mikor mindketten elmenekülve, egy dombra érnek, az ifjú fölkiált: «Látod, mily jól ég az apátság, mily ragyogó fényt vet maga körül?» A remete mellét veri és szakállát tépi és így kiált föl: «Jaj nekem, miért születtem? Miért hagytam el rejtekhelyemet? Miért szegődtem e borzasztó emberhez? Most bűntársa, gyilkos és gyujtogató vagyok! Elvesztettem életemet és lelkemet, ezt a világot és a másikat! Az ördög megkisértett és kárhozatba vitt. Jaj nekem!»

Az ifjú pedig a remete vállára teszi kezét és így szól: «Csalódol, atyám, nem vagyok az, kinek te gondolsz és a miket cselekedtem, nem ok nélkül tettem. Tudom miért hagytad el rejtekhelyedet: te nem voltál képes megérteni az isten rendelkezéseit; te útnak indultál, hogy egy bölcs embert találj, a ki neked e titkokat megmagyarázza. Te megkisértetted a gonoszt és az megejtett volna téged, ha isten nem könyörült volna rajtad és fölvilágosításodra egy angyalt nem küldött volna. Én vagyok ez az angyal; én megmutattam neked, a mit tudni akartál: de miután nem értetted meg, megmagyarázom.

Te megbotránkoztál, látva, hogy a remete serlegét elviszem. E serleg vesztét okozta volna. E serlegen kívül, melyet annyira szeretett, egyebe sem volt. Láttad, mint tisztogatta imádság idején a helyett, hogy istennel foglalkozott volna. Az isten pedig azt akarja, hogy csak őt szeressük. A remete egész lelkével e tárgyon csüggött, isten pedig elvette tőle azt, hogy lelkét az ég számára megmentse. Én a serleget az uzsorásnak adtam, ki minket oly rosszul fogadott. Ámde ő az utolsó ítélet napján így szólhatott volna:

Igazságos-e az isten? Én megvendégeltem az ő szegényeit és nem kapok jutalmat. Vagy egy uzsorás alamizsnája mit sem ér előtte? A koldus, a kit vízbe fojtottam, jól élt egész addig és nem gondolt semmi gonoszra. De ha tovább él, kisértésnek lett volna kitéve, a melynek nem állhatott volna ellent és vétkezve, lelkét vesztette volna el. Én megmentettem és most hálálkodik érte az égben. Tudd meg azt is, hogy a megölt gyermek atyja és anyja húsz év óta a legerényesebb életet élték és mindenüket kiosztották a szegények között. De a mióta isten meghallgatta kérésüket és e gyermekkel ajándékozta meg őket, szívük jósága megszűnt, kizárólag gyermekük javára kuporgattak és közel voltak ahhoz, hogy a maguk és gyermekük üdvét eljátszák. A gyermek, ki még ártatlan volt, most meg van mentve, a szülők pedig ismét gyakorolni fogják jótékonyságukat. Isten mind a hárommal kegyelmét éreztette. A midőn az apátság, a hol aludtunk, alapittatott, a barátoknak nem volt sem jövedelmük, sem földjük, csak az isten kegyelmére voltak utalva. Akkor szent életüek voltak; semmi sem háborgatta őket imádságaikban. De az alamizsnákból lassankint meggazdagodtak és megromlottak. Ezer gond zavarta őket; lelküket csupán a gazdagodás foglalkoztatta, elfelejtették rendszabályaikat, elhanyagolták a szegényeket, mindegyikük dignitarius, apát, perjel, pinczemester akart lenni; refectoriumukban, termeikben csak fényüzést, hivalkodást lehetett látni. Az isten azt akarta, hogy mindezt a gazdagságot elveszítsék és megint szegények legyenek. Gazdag szerzetesről sohasem fog jó dal fölhangzani. Ezért gyújtottam föl az apátságot. Most távozom. Gondolj a leczkére, melyben az isten részesített. Menj vissza remete hajlékodba és bánjad bűnödet.» E szavak után az ifjú színt változtatott, fényes angyali alakot öltött és ezt énekelve: *Gloria in excelsis Deo* fölszállott a menyekbe.

Ez elbeszélés különféle középkori versióinak forrásai egy régibb szövegben keresendők, mely kiegészítő részét képezi a szent remetékről szóló életrajzok cyclusának. Eredetileg görögül irattak, talán kopt és más keleti nyelvre is lefordították, majd a latin irodalomba ültették át hitetőleg még a VIII. század előtt és így került a régi franczia irodalomba. Az elbeszélés epizodjai feltünően hasonlítnak Voltaire Zadigjének XX-dik fejezetéhez. Az egyiktől elvett és a másiknak adott serleg, a folyóba taszított koldus, a tűzvész mind a két szövegben föltalálható. Voltaire

*Zadig*ban és még inkább *Candide*-ban fölvetette az emberi végzet kérdését. Az optimismus akkor divatban volt, és nagyon foglalkoztatta Voltairet. E két regényében valamint iratainak más passusaiban védeni látszik az optimismust, de olyképen teszi ezt, mintha maga sem volna eléggé meggyőződve ügyének helyes voltáról, gyakran több ironiával mint komolysággal fejtegeti tárgyát. Érezhetni, hogy szeretné, hogy az optimismusban legyen az igazság, de maga sem találja valószínűnek.

Az idetartozó elbeszélésekből még megemlítendő *az igazi gyűrű* parabolája, melyet Boccaccio és Lessing népszerűsített; feltalálhatta valamely zsidó, ki kétséget akart kelteni a keresztényekben, vajjon a zsidóüldözés bir-e legitim alappal; később keresztény értelemben dolgozták át.

A *Méchant Sénéchal* egy ártatlan emberről szól, a ki kikerüli a neki szánt halált, míg az, ki az ő vesztét előkészíti, az önkészítette hálóba vész el. Forrása keleti, Schiller Fridolin-balladájából ismeretes.

A Chevalier du baril megható legendája, melynek verses szerkezete a XIII. századból való, egy lovagról szól, ki idegenkedik a gyónástól, de egy remete mégis föloldja borzasztó bűneitől azon föltétel alatt, ha megtölti vízzel az ő víztartóját. Hiába meríti azonban az edényt tengerbe, tóba, folyóba. Végre az igazi bűnbánatnak egy könycseppe hull a víztartóba és ez azonnal megtelik vízzel.

Végre ide tartozik du Pont Sándor (Laon 1258) különös műve, melyet latinból dolgozott át, a *Roman de Mahomet.* E költeményben Mahomet természetesen egy ámító, a ki gyermekes fogásokkal alapítja meg vallását. A középkorban elterjedt mindenféle legendák szerint disznók holtrészeg állapotban találják Mahometet és fölfalják: innen a mohamedánok idegenkedése a bortól és disznóhústól. Azt is beszélték, hogy Mahomet bibornok volt, ki azért lett az egyház ellenségévé, mert nem akarták megválasztani pápának.

A vallásos tanköltészet gyűjteményéből leginkább kiválik Deguilleville Vilmos (meghalt 1360 körül) cisterci szerzetes műve. Miután elolvasta a rózsa regényét, megírta *Az emberi élet zarándoklását* és *A lélek zarándoklását,* melyekhez később hozzá csatolta még *Jézus Krisztus zarándoklását.* Nagyon jól fogadták és a XV. században sokféle kiadást ért. Chaucer az angol költő kivett

belőle lyrai részleteket, a puritan Bunyan pedig valószínüleg ez után írta meg *A zarándok utazását*, mely az angol irodalomban a biblia után a legnépszerűbb mű.

A keresztény moral tanítására vonatkozó művek legkiválóbbja a *Somme des Vices et des Vertus*, a vétkek és erények summája, melyet *Lorens* dominikánus barát írt és dedikált 1279-ben Merész Fülöp számára. Művében az a figyelemreméltó, hogy nem akarja a világot zárdává átalakítani, mint a többi író, ki hasonló irányban dolgozott; alkalmazkodik a valódi élet szükségleteihez. Nagyon kedvelt könyv volt egykor és lefordították provencei, olasz és angol nyelvre; egyike volt a legelső nyomatott könyveknek Francziaországban.

A vallásos lyrai költészet Francziaországban feltűnőleg szegény a középkorban. Ugy látszik, az egyházi ének, a choral kevéssé volt gyakorlatban, vagy ha gyakorlatban megvolt, az emlékek elvesztek.

A vallásos drámai költészet története a középkor első felében inkább tartozik a latin semmint a franczia irodalomhoz. Megszületett a liturgiából, megszólalt a papok nyelvén, magában a templomban és csak lassankint vált ki abból. A tulajdonképeni mysteriumok, melyek a megváltás titkának két nagy epizodját: a megváltó születését és szenvedését hozzák színre, a Karácson és Husvét cyclusára oszlanak.

A karácsonyi cyclus két csoportot foglal magában. Az első Jézus születését adja elő akár az evangeliumokban, akár az apokryph szövegekben. Egy kis darabot kivéve, nem maradt fenn a tárgyalt századokból franczia szöveg. A másik csoport *Krisztus prófétái*, egy hosszú ideig szent Ágostonnak tulajdonított beszédből ered: a szerző egymásután a különféle személyeket hívja elő, a kik a Megváltó eljövetelére vonatkozólag jövendöltek és jövendöléseiket szájukba adja. Midőn e beszédet a templomban felolvasták, a megfelelő jelmezekbe öltözött papok haladtak el a felolvasó és a hívek előtt. Ha pedig a prófétiák alkalmat nyujtottak valamely drámai cselekvényre, előadták azt a templom chorusában többé-kevésbbé jelképes alakban. Igy föllépett Balaam a szamáron, Dániel az oroszlánbarlangban stb. E kis élő képek lassankint kis jelenetekké nőtték ki magukat, melyeket fiatal klerikusok játszottak papok rendezése mellett, és a latin versek, melyeket mondtak, néha franczia refrainekben végződtek. — E cyclushoz tartozik az *Adam* czímű,

teljesen francziа drámai mű, mely három részből áll, ezek: az eredendő bűn, Abel halála, és végre a prófétáк menete. E mű Angliában iratott a XII. században, szerzője valódi költői tehetség volt: Éva elcsábításának jelenete a keresztény dramaturgia egyik legkitünőbb darabja. E drámát már nemcsak a templomban, hanem az előcsarnokban is játszták és az istent személyesítő alak eltünt a templomba mintegy az égbe. Látni lehetett a poklot is, honnan ördögök bújtak elő és a pokol tornáczát, a hol a megigazultak megszabadításukat várták. A becses kézirat, mely e művet fentartotta, részletes utasításokat ad a jelmezekre és a jelenetezésre vonatkozólag.

A husvéti cyclus szintén két csoportra oszlik. A legrégebben előadásra került epizód a föltámadás. A föltámadás Gallia templomaiban már ősrégi időktől fogva majdnem drámai ceremonia tárgya volt: az oltár képezte a sirt, melyet a papok, kik a szent asszonyokat ábrázolták, látogattak; más papok ismét angyalokat játszottak és jelentették az asszonyoknak az Ur föltámadását. E kis mag több latin szövegből fejlődött és előre bocsátották a felfeszítést a Kalvarián, a mi nem lehetett más, mint egy egyszerű feszület. E játéknak megmaradt egy elégé kifejlett formája; angol-normann származású, mint *Adam*, de nem olyan régi és nem is oly költői értékű. Érdekes prologja van, melyben a játék rendezője megmagyarázza a nézőknek a különféle helyeket és személyeket, a melyek a darabban előfordulnak. Czíme *A Föltámadás* és közvetlen Jézus halála után a vak Longinus főlléptével kezdődik, ki visszanyeri szeme világát, midőn bedörzsöli szemeit a Krisztus sebeiből folyó vérrel; a következő jelenetben Nikodemus engedélyt kap Pilatustól, hogy eltemethesse Jézust; azután a játékrendező, ki közbe mindig kilép és rövid magyarázataival az egyes párbeszédek között a kapcsot megállapítja, elbeszéli, hogy a három Mária elindult, jóillatú szereket viendők a sírhoz; a nők megérkeznek és az angyalok, a kik eddig a sir mögött el voltak rejtőzve, előlépnek, hogy értesítsék őket az üres sirról és Krisztus föltámadásáról. A színjáték a szereplők hymnusával végződik.

A passio történetéből e korban nem maradt fenn sem franczia, sem latin mysterium.

A mysteriumok mellett a keresztény szinház gyakorolta még a *miraculumokat,* a melyek a szentek életrajzaiból vették eredetüket. Rendesen e szentek ünnepeinek előestéjén adták elő a ta-

nulók és papnövendékek. Ezekből megmaradt szent Miklósról négy latin verses darab Hilairetől, Abailard tanítványától, némelyik itt-ott franczia refrainnel végződik. E csoporthoz tartozik Bodel «*Szent Miklósa*». E mű egyik oldala vallásos és heroikus, a másik realistikus és népies: előadói bizonynyal polgárok voltak vagy az arrasi minstrelek confraternitásának tagjai. Szent Miklós legendája azt beszéli, hogy egy barbár e szent egy képének védelme alá helyezte kincsét, a tolvajok ellopták, mire a szent megjelent nekik és borzasztó fenyegetések közt elragadja tőlük a zsákmányt. E tárgyat Bodel egész szabadon és nagy szerencsével dolgozta fel. A barbárból saracén király lett, a szent képet megtalálják a keresztények táborában ezeknek egy nagy veresége után: ez alkalmat ad neki, hogy a kereszteseket lelkesedésük egész tüzében mutassa be, és nemes, pathetikus szavakat ad az ő és az angyal ajkaira, a ki nekik megjósolja közeli vértanuságukat. Másfelől Bodel a tolvajokat úgy rajzolja mint valódi arrasi ficzkókat és bármily pogányok is, a legfamiliarisabb és legkeresztényibb (értsd a legbotrányosabb) mondásokat adja szájukra, melyek akkoriban Arrasban divatban lehettek. A jelenetek, melyek e tolvajokkal a korcsmában ivásban és koczkajátékban és a legfurcsább beszélgetésekben lefolynak, festői képei az akkori alsóbb osztályok erkölcseinek. A csoda vastag komikuma a darabban nem hogy enyhült volna, még kirivóbbá lett; azonban szent Miklós általában alig jelenik meg és nem az ő közbelépésében rejlik a mű érdekessége.

Ezzel ismertettük Paris Gaston mindkét érdemes művét, melyek a franczia irodalom történelmét foglalják magukban a XI, XII, XIII és XIV. században. Sommásan jártunk el mint maga a kitünő szerző, kinek egy óriási irodalmi materiáléból kellett dolgoznia és vigyáznia, hogy a rostálás java megmaradjon. Mi sem említhettük a kivonatolt könyvekből a művek egy egész légióját, mely a franczia irodalmat egykor díszitette, és csak a legszükségesebb szemlére szorítkoztunk.

IRMEI FERENCZ.

AD HYMNI HOMERICI, QUI DICITUR IN APOLLINEM DELIUM, VS 9.

Λητὼ δ' οἴη μίμνε παραὶ Διὶ τερπικεραύνῳ
ὄφρα βιόν τ' ἐχάλασσε καὶ ἐκλήϊσσε φαρέτρην,
καί οἱ ἀπ' ἰφθίμων ὤμων χείρεσσιν ἑλοῦσα
τόξον ἀνεκρέμασε πρὸς κίονα πατρὸς ἑοῖο
πασσάλου ἐκ χρυσέου · κ. τ. ἑ.

Dicitur Latona de humeris Apollinis ad concionem deorum appropinquantis, deinde arcum suum laxantis pharetramque claudentis thecam sagittarum dempsisse et paxillo aureo suspendisse. Ubi corruptelam latere nemo huc usque animadvertit. Nam præpositiones πρός et ἐκ, simulque ἐκ et verbum ἀνεκρέμασε inter se coniungi non posse manifestum est. Pro τόξον ἀνεκρέμασε *Koechly*, qui voci τόξον sensum pharetræ subiicere noluit, τόξα κατεκρέμασε coniecit, quod recepit *Abel*, refutavit *Gemoll*. Sed vitio laborant mea sententia vocabula πασσάλου ἐκ χρυσέου, pro quibus *post versum 8 interpungens πασσάλῳ ἐν χρυσέῳ* scribendum esse censeo; cf. vs. 439 l. I. Odyss., ubi verbum ἀνακρεμάννυμι cum dativo coniunctum est:

ἡ μὲν τὸν πτύξασα καὶ ἀσκήσασα χιτῶνα
πασσάλῳ ἀγκρεμάσασα παρὰ τρητοῖσι λέχεσσι
βῆ ῥ' ἴμεν etc. —

Koechlii coniectura κατεκρέμασε significat «deorsum suspendere» (cf. ϑ. 67, 105: κὰδ δ' ἐκ πασσαλόφι κρέμασεν φόρμιγγα), quod post illa quidem verba: οἱ ἀπ' ἰφθίμων ὤμων χείρεσσιν ἑλοῦσα satis ineptum videatur oportet. Quibus ita expositis de correptione litteræ φ nil duco addendum esse.

Romæ. RUDOLFUS VÁRI.

«FAYEL.»

Az *Erdélyi Játékos Gyüjtemény* első szakaszának I. darabját (Kolozsvár, é. n., azaz 1793) megnyitja a következő czímű tragédia: *Fayel avagy az irtózatos szeretet. Szomorú játék öt felvonásokban. Németből fordította Bartsai László.* A kiadók a következő megjegyzéssel kisérik e drámát: «Ez egy a legnevezetesebb Szomorú Darabok közzül, csupán azt talállyuk benne, hogy igen sok felvonásokra van osztva, mellyeknek háromra való szakasztása bizatik a Nemes Játtzó Társaságok vigyázására.»

A darab tárgya ugyanaz az igen elterjedt monda,[1]) melyet legújabban Uhland Lajos *Der Castellan von Coucy* (1812) cz. szép romànczában földolgozott. E monda szerint Reignault de Coucy várnagy és Fayel gróf neje szenvedélyesen szeretik egymást. Midőn Fülöp franczia és Oroszlánszivű Rikhárd angol királyok a szent földre indulnak, Coucy is velök megy, hogy bűnös szenvedélyét legyőzze. Nem sokára egy csatában halálosan sebesül meg (vagy szerelmi fájdalmának lesz áldozatává) és arra kéri apródját, hogy kimúlása esetében vigye el szivét Fayel grófnénak. Az apród teljesíti ura kivánságát, de már a kastélyhoz közel találkozik Fayel grófffal, ki fenyegetésével vallomásra kényszeríti az apródot. A gróf bosszút forral: elveszi az apródtól Coucy szivét, megsütteti és föltálalja nejének, kit azután a történtekről értesít. A grófné halálra búsulja magát és Fayel, ki tettét megbánja, csak kevéssel éli túl.

Ez elbeszélés, mely a középkorban igen népszerű volt, — Németországban pl. Konrad von Würzburg († 1287) is földolgozta csinos verses novellává *(Daz mære von der minne* vagy *Daz herzmære),* — breton eredetű, de franczia földolgozások közvetítésével nyert európai kedveltséget. Francziaországban két történeti alakhoz füződik e monda: északon Reignault de Coucy trouvère és Fayelné neveihez ;[2]) délen, a provenciaknál, Guillem de Cabestanh troubadour és Raimon de Roussillon nejének (Soremonda) alakjaihoz.[3]) Ezt a provencei történetet földolgozta Boccaccio (Decamerone IV, 9) is, csakhogy a boldogtalan hölgy nála más módon hal meg. De a monda már a XII. században is ismeretes volt: a Thomas de Bretagne neve alatt reánk maradt ó-franczia Tristan-époszban Iseult e boldogtalan szerelemről énekel szomorú dalt.[4]) Németországban szintén egy költőnek, Reinmar von Brennenbergnek (kit

[1]) Goethe is czéloz rá 1776. január 27-én Steinnéhez írt levelében.

[2]) *Chansons du Châtelein de Coucy* ed. Fr. Michel, Paris 1830.

[3]) *Der Troubadour Guillem de Cabestanh* ed. Hüffer, Berlin 1869.

[4]) *Tristan* ed. Fr. Michel, III, p. 39, 681—690. v.

1270 körül agyonütöttek) nevéhez füződik e monda,[1]) melylyel angol (*The knigt of courtesy and the fair lady of Fayell*, Ritson gyüjteményében III, p. 193), német (Uhland gyüjteményében I, 158. l.) és svéd népdalokban is ismételve találkozunk. Egy svéd népdalban melynek hősei Freudenburg herczeg és Adelin kisasszony (Geyer és Afzelius gyüjteményében I, 95. l., németül: Rosa Warrens, *Schwedische Volkslieder*, p. 99), a hitves helyébe ennek leánya lépett, ki szeretőjének szivét nem eszi meg, de láttára szörnyet hal vagy megöli magát. E változat főkép Boccaccio egyik leghiresebb novellája (Decamerone IV, I: *Guiscardo és Gismonda*) útján lett igen népszerűvé és egy angol népballadának (Percy gyüjteményében I, 50) is teszi tárgyát. Hazánkban már a XVI. században dolgozta föl Enyedi György[2]) Boccaccio e szép elbeszélését verses novellává (Debreczen 1577) és, úgy látszik, e költemény hatása alatt keletkezett a *Szép Júlia* cz. székely népballada, mely maga is több változatban jutott reánk.[3])

Bartsai németből fordította a Fayel-drámát, de a német színmű maga is fordítás volt. Eredetije egy franczia dráma, melynek szerzője François Thomas Marie de Baculard d'Arnaud. Ez a d'Arnaud Ferencz 1718 szeptemb. 18. született Párisban s már igen korán kezdett a szinpad számára dolgozni. Voltaire tanácscsal és pénzzel segítette a tehetséges ifjut, kivel Nagy Frigyes is levelezésbe lépett. Egy évet a porosz király meghivására Berlinben töltött, mire egy ideig mint követségi tanácsos Drezdában tartózkodott, honnan hazájába visszatért. A terreur idejében ő is tömlöczbe került. Sem Voltaire, sem II. Frigyes, sem Beaumarchais irányában, kik mind sok jót tettek vele, nem viselte magát tisztességesen. Kortársai rendkívül túlbecsülték, hisz II. Frigyes a lenyugvó nappal (t. i. Voltairerel) szemben mint a derengő reggelt énekelte meg:

Déjà l'Apollon de la France (t. i. Voltaire)
S'achemine à sa décadence;
Venez briller à votre tour;
Élevez-vous, s'il baisse encore:

---

[1]) L. *Német irodalomtörténetemet* II, 48. és 136. l.

[2]) Heinrich G., *Boccaccio élete és művei* 1881, p. 179. — Ide tartozik Bürger balladája *Lenardo und Blandine* is. A Boccaccion alapuló német népkönyvet kiadta Simrock, *Deutsche Volksbücher* VI, 153. Drámává már Hans Sachs dolgozta föl a tárgyat: *Tragödie vom Fürsten Concreti* (rosszul olvasva *Tancreti* helyett!) 1515, ugyanaz elbeszélő költeménynyé (1516) és mesterdallá (1549).

[3]) Arany L. és Gyulai P., *Magyar népköltési gyüjtemény*, III, p. 8 és 426.

Ainsi le couchant d'un beau jour
Promet une plus belle aurore —

mit Voltaire sem II. Frigyesnek, sem Arnaudnak nem bocsátott meg soha. Arnaud 1805 novemb. 8. halt meg Párisban, nagy szegénységben. Sokat írt, drámákat és regényeket (ezeket legnagyobbrészt angol művek alapján), és ez utóbbiakra vonatkozólag mondta, szintén tetemes túlzással, Rousseau, hogy míg korunk legtöbb irója eszével és kezével, Arnaud a szivével írja műveit. Drámái közül az egyetlen *Le comte de Comminges* került 1790-ben színre, de csak tárgyának iszonyatosságával aratott némi múló sikert, mert Arnaud a borzasztónak, vérlázítónak a költője. Művei először 1770-ben s teljesebben 1803-ban jelentek meg 12 kötetben. Maradandó értékű művet sem a drámai, sem az elbeszélő költészet terén nem hozott létre.

Drámái közől, melyek mind rímes alexandrinusokban írvák, tudtommal a következők jelentek meg német prózai fordításban:

1. *Die unglücklich Verliebten oder Begebenheiten von Cominge*, Glogau 1766.

2. *Fayel*. Trauerspiel von d'Arnaud. Leipzig 1771 és Wien 1775 (= Augsburg 1777). A fordító Christ. Heinr. Schmid erfurti jogtanár († 1800).

3. *Euphemie oder der Triumph der Religion*, Coblenz 1772.

4. *Fanny oder Der Sieg der Tugend*, Mannheim 1778.

5. *Merinval*, Leipzig, é. n.

Magyar fordításban d'Arnaud következő darabjai jelentek meg

I. *A szerencsétlen szerelmesek avagy G. Comens*. Szomorú darab, melyet írt D'Arnod, a szakszóniai udvar követségének tanátsossa és a prussiai királlyi akadémiának tagja, frantziából fordított Báró Nalátzi József, a Gróf Kálnoki Antal Úr ő Exlája huszárezredében edgyik főkapitán. Kolozsváratt és Szebenben. Nyomt. Hochmeister Márton, 1793, XXXII és 201 l. A fordítás rímes alexandrinusokban, «A nagy erdélyországi szép nemhez» van ajánlva.

II. *Eufemia vagy a vallás győzedelme*. Szomorú darab d'Arnaud által, mely frantziából fordíttatott. Pozsony, Landerer M., 1783, 214 lap. Szintén rímes alexandrinusokban. Az «Előljáró-beszéd» előtt áll az «Ajánlás a nagy Erdélyországi hajadonokhoz», alatta *B. N. J.*, t. i. Báró Naláczi József.

III. *Fáyel*, melyet Bartsai László a német prózai fordítás alapján prózában magyarított. Ez rendkívül gyenge darab, melyben a vézna cselekvény egészen eltörpül a sok beszéd és a még több jajgatás mellett. Fayelt a féltékenység majd őrültté teszi; a darab legtöbb jelenetében alig beszámítható állapotban van. Neje Gabriela, ki Coucyt szenvedélyesen, de nem bűnösen szerette s csupán atyja parancsolatára lett Fayel

nejévé, folyton jajgat és sír. A III. felvonásban visszatér Coucy a szent földről, hol csodákat mívelt, és találkozik ideáljával, ki örökre elveszett számára, mert másé. Egyetlen életre való és hatásos jelenet van az egész darabban: midőn Fayel és a lánczokra vert Coucy szemben állnak egymással és ez utóbbinak nemes magatartása oly hatással van dühöngő vetélytársára, hogy Fayel levéteti foglyáról a lánczokat, hogy párbajt vívjon vele Gabriela birtokáért. Annál képtelenebb az utolsó felvonásnak az a jelenete, melyben Gabrielát kivezetik, hogy — meguzsonnáljon. Miután ezt megcselekedte és jóízüen megette Coucy szivét, rögtön visszatér, hogy férjétől megtudja, hogy mit evett. Erre a boldogtalan asszony szörnyet hal, Fayel pedig fölszakítja Coucytól a párviadalban kapott sebeit és szintén meghal. A személyek kinlódása és önkinzása az egész darabon végig annyira túlzott és egyhangú, hogy az olvasóra sokszor egyenesen komikai hatású. Persze, a mai nézőre még mulatságosabb hatással volna. Hogy a kortársaknak tetszett-e vagy sem, szinre került-e és vajjon sikerrel, — erről nincsen tudomásom. Bayer József (*A nemzeti játékszin története* I, 258. l.) azt állítja, hogy a magyarországi szinpadon *nagyon ritkán* adták. Pestmegye játékszini jegyzékében megvan, de nincs nyoma annak, hogy Budán adták volna.

Heinrich Gusztáv.

Cicero, De finibus l. V. §. 69.

Nuper in hoc Ephemeridis nostræ tomo p. 7. lacunam in V. de finibus l. §. 69. huncce in modum coniectura supplere temptavimus: *Quae quidem* (scilicet recte facta) *sapientes . . . sequuntur duce natura tamquam* deo. Quod ibidem verbis e l. V. §. 43. allatis: *e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam quasi deum ducem subsequens ad naturae perveniat extremum* satis comprobasse mihi videbar. Cum tamen amici nonnulli, quos de scriptis meis recte iudicare et posse et velle arbitror, argumentationem meam aliqua ex parte mancam esse affirmarent, certiora eruere indicia statui, quod mihi *librum Ciceronis De senectute* legenti mox contigit. Inveni enim locum huic simillimum §. 5: Quocirca si sapientiam meam admirari soletis . . . *in hoc sumus sapientes, quod naturam optumam ducem tamquam deum sequimur.* Quare nunc iam coniecturam meam ad certissimæ emendationis perspicuitatem explicatam esse confido. G. N.

HAZAI IRODALOM.

Simonyi Zsigmond, A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. köt, A magyar nyelv élete. II. kötet, A magyar nyelv szerkezete. Budapest, 1889. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia.

A tudományok népszerűsítésével nálunk ép azok törődnek legkevesebbet, a kik leginkább volnának arra hivatva, t. i. a szakemberek. A «népszerű» tudós, a ki akár tárczaczikkek, akár könyvek alakjában tárja tudományát a nagy közönség elé, ritkán árul igazi tudományos kincset. Rendesen rég elavult felfogást, s még régebben megczáfolt tényeket akar a hozzá nem értő közönséggel elhitetni. Az igazi, szaktudós pedig megelégszik avval, ha megtalálta az igazságot, a mit kutatott, ha sikerült neki magának is egy pár lépéssel tovább haladni az igazság felé vezető uton. Hogy a nagy közönség ezalatt, hivatlan vezetőket követve, még mindig a rossz irányban indult csapáson kóborol, avval ő keveset törődik. Igy aztán mind nagyobbá lesz az ellentét a közönség és a tudós között, s mind nehezebbé válik az, hogy egymást megértsék. Ép ezért nem szabad a tudósnak átengedni a közönség vezetését a hivatlanoknak; igyekezzék ő maga, a ki az igazságot felkutatta, meg is ismertetni azt a művelt közönséggel; igyekezzék ő maga, tudománya világával, a helyes útra téríteni mindenkit, a ki tudománya iránt érdeklődik. Ez lesz a tudomány igazi népszerűsítése!

Ilyen czélra törekszik Simonyinak ez a munkája is. Nyelvtudományunk az utóbbi évtizedekben, főleg az Akadémia Nagy Szótárának megjelenése óta, óriási haladást tett. A «délibábos» nyelvészet helyébe, melynek egyedüli elve az volt, hogy a hazafias érzelemnek kell hizelegni, a tudományos elvekre fektetett nyelvbúvárlat lépett, a mely tekintetbe véve a nyelvek természetes fejlődését, megteremtette az összehasonlító magyar nyelvtudományt, a magyar nyelv történeti vizsgálatát, s a ma élő magyar nyelv szókincsének és nyelvtanának szigorúan tudományos elemzését.

Simonyi, a ki nyelvészetünk ezen ujabb irányának egyik legkiválóbb harczosa, egyúttal a leghivatottabb is arra, hogy az ezen idő alatt többeknek vállvetett munkálkodásával elért eredményeket a művelt közönséggel megismertesse. S e mű, a melyben ezt teszi, a legutóbbi évtizedek nyelvészeti munkássága által elért eredményeknek s a megállapított igazságoknak teljes tárháza. De nemcsak egyszerű összefoglalása és rendszerezése e könyv a nyelvtudomány eddigi eredményeinek, hanem sok részében a szerző uj eredményeket, eddig még meg nem fejtett tényeket tár az olvasó elé, úgy hogy az olvasó magában a műben mintegy működésben látja a kutató szellemet, mely a helyesnek ismert elvek

alapján uj és uj igazságok felismerésére törekszik. A szerző legtöbb helyütt megismerteti az olvasóval a kutatás módszerét, bevezeti a nyelvtudomány műhelyébe, s mintegy együtt dolgoznak, ugy hogy az olvasó együtt örül a szerzővel, midőn a felállított elvek és helyesnek ismert módszer segítségével egy-egy meglepő eredményre bukkan.

A szerzőnek az a törekvése, hogy az olvasót belevezesse a nyelvtudományi kutatás legszövevényesebb módszerébe, az egész művön meglátszik. Minden egyes fejezet elején népszerüen és könnyedén kezd szólani tárgyáról; tárgyalás közben mind nehezebb és nehezebb problémák kerülnek az olvasó elé; ezeknek tárgyalása közben egészen belemelegszünk tárgyunkba, úgy hogy a fejezet végén a laikus olvasó is megérti és szívesen fogadja a mélyebbre ható, nehezebb fejtegetéseket is. Minden egyes fejezetet egy «Irodalmi tájékozás» rekeszt be, mely felsorol az illető tárgyra vonatkozó minden fontosabb müvet rövid, kritikai megjegyzések kiséretében. A műnek ez a formája kiválóan alkalmassá teszi e könyvet arra, hogy a művelt olvasóval nemcsak megismertesse, hanem meg is kedveltesse a nyelvészetet.

Ha fogalmat akarok nyujtani e mű gazdag tartalmáról, végig kell kisérnem a szerző fejtegetéseit fejezetről fejezetre.

Az első kötet élén álló *Bevezetés* előlegesen tájékoztatja az olvasót a nyelvek mivoltáról, eredetéről és fejlődéséről. Néhány általános vonással jellemzi a nyelvek életére legnagyobb befolyást gyakorló egyes tényezőket: a hangok változásait, az analógia folytonos működését, az idegen nyelvek hatását. Végül összeállítja rövid vázlatban a nyelvtudomány, s főleg a magyar nyelvészet történetét.

E bevezető fejezet után maga a mű két részre oszlik; az első tárgyalja a magyar nyelv életét, történeti fejlődését, a második pedig a mai magyar nyelv szerkezetét az összehasonlító és történeti nyelvtudomány világánál.

I. fejezet. A magyar nyelv eredete és rokonai. A nyelvek történetében mindig első az eredet kérdése; s nálunk is a magyar nyelvtudomány a szó igazi értelmében csak akkor jöhetett létre, midőn a magyar nyelv eredetére vonatkozó kalandos és minden tudományos alapot nélkülöző vélemények örökre letüntek. Azonban a tudomány által megállapított igazság még ma sem tudott elterjedni s hitelt találni a művelt közönség körében. Ennek főoka az, hogy a nemzeti hiuság némelyeknek ferde felfogása szerint ellentétbe jutott a tudomány által hirdetett igazsággal. S az irodalommal foglalkozók közül is többen ápolják még mai napig is ezt az igazság előtt szemet hunyó, nevetséges hiuságot. Simonyi művének ez a fejezete hivatva van arra, hogy ezt a ferde felfogást, mely csakis a dolgok nem ismerésén alapszik, végkép megszüntesse. Megmagyarázza előbb, mit nevezünk általában rokon nyelveknek; s mik a

rokonság legfőbb kritériumai. Ezután kijelöli a magyar nyelv helyét az altaji, azután pedig az ugor nyelvek sorában, a szókincs és a nyelvtan legfontosabb elemeinek egybevetésével bizonyítva állítását. Hogy a rokonság fokát minél világosabban megértesse az olvasóval, kifejti a magyar nyelvnek különös sajátosságait a többi ugorsággal szemben. Szembe állítja ezután az ugor nyelvcsoportot a többi altaji nyelvekkel; majd pedig az altaji nyelvek közös jellemvonásait foglalja össze s állítja szembe más nyelvcsaládok sajátságaival.

Miután így megállapította a magyar nyelv helyét a rokon nyelvek sorában, a II. fejezetben *(Idegen hatások)* arról a viszonyról szól, melyben a magyar nyelv más idegen nyelvekkel van, melyekkel történeti fejlődése közben érintkezett. Előbb szól általában az egymással érintkező nyelveknek egymásra gyakorolt hatásáról, s e hatás megállapításának fontosságáról a nyelvtudományra és a művelődéstörténetre nézve. Miután röviden megemlíti a szerző az ugor alapnyelv idegen elemeit, részletesen tárgyalja az egyes idegen nyelveknek a magyarra gyakorolt hatását. Ilyen nyelvek a török, szláv, német, olasz, latin és az oláh. Bemutatja mindezen nyelveknek a hatását, a mint a szókincsben, a nyelvtanban, vagy pedig egyes szólásokban és szerkezetekben jelentkeznek. Végül szól a magyar nyelvnek viszont más idegen nyelvekre gyakorolt hatásáról is.

A nyelv eredetének és az idegen nyelvek hatásának ismerete tájékoztat bennünket azon elemekre nézve, melyekből valamely nyelv megalakult; hogy azonban a nyelv mai állapotát teljesen érthessük, vizsgálnunk kell az illető nyelv történeti fejlődését is azon idő óta, midőn már a többi rokon nyelvektől elvált, s megkezdte önálló fejlődését. A magyar nyelvnek ezen történeti fejlődéséről szól Simonyi könyvének III. fejezete *(Nyelvtörténet és nyelvemlékek)*. Miután szólt általában a nyelvek történeti fejlődéséről, s e fejlődés ismeretének fontosságáról a nyelvtudomány minden egyes részére nézve, bemutatja a magyar nyelv állapotát és történeti fejlődését a legrégibb adatoktól, az árpádkori latin oklevelekben előforduló egyes szavaktól kezdve egész a reformáczióig. Ez a fejezet a nyelvészre nézve is kiválóan érdekes, mert egyrészt a régi latin nyelvemlékekben előforduló egyes magyar szavakból levonható tanulságokat még eddig senki sem fejtegette ily összefüggően és részletesen: másrészt pedig nyelvemlékeink teljes és részletes ismertetése is e műben található először.

Mindenesetre nagyon hasznos lett volna, ha a szerző itt folytatja nyelvünk további történetét, a mint az a legrégibb nyomtatványokban, majd pedig a XVII. és XVIII. század íróinál jelentkezik, s azután ép e történeti fejlődés alapján fog a nyelvújítási mozgalom megismertetéséhez és birálatához. A mű jelen alakjában a következő fejezet, mely a mai

népnyelvről és a nyelvjárásokról szól, megszakítja ezt az összefüggő tárgyalást.

Nyelvünk történetének tárgyalásában így egy kis hézag is maradt. A harmadik fejezet végén a szerző csak pár sorban emlékszik meg a legrégibb nyomtatványok nyelvéről; az ötödik fejezet pedig nyelvünk történetének fonalát a régibb nyelvujítókkal (Geleji Katona, Faludi, Ádámi, Kónyi) veszi ismét fel. Részletesen, alaposan, s mondhatjuk is, hogy a leghelyesebb, t. i. történeti szempontból tárgyalja e fejezetben *(Irodalmi nyelv. Nyelvhelyesség)* a szerző a nyelvujítás egész történetét. Evvel kapcsolatban szól két, a nagy közönséget leginkább érdeklő dologról: az irodalmi nyelv alakulásáról s a nyelvhelyesség kérdéséről. Az irodalmi nyelvről szóló fejtegetéseit a következőkben foglalhatjuk össze: «Sehol sincs irodalmi nyelv, mely teljesen egyezne valamely vidék vagy város nyelvjárásával. Az irodalmi nyelv mindenütt az összes nyelvjárások egymásra hatásának eredménye. Az irodalmi nyelvnek legjelentékenyebb rétegét azok az elemek képezik, melyek az összes nyelvjárásokban közösek.»

A nyelvujítás történetének tárgyalása után az idegenszerüségekről, főleg a régi iróknál tapasztalható latinos és németes szerkezetekről és kifejezésekről szól; ezek után áttér az idegen szók használatára, s úgy jut el a nyelvhelyesség igen fontos kérdéséhez. Miután megállapítja, hogy sem a logika, sem a szépség nem dönthet a helyesség kérdésében, legfőbb birónak a *nyelvszokást* tekinti. «Helyes mind az, a mit az egész magyar nép vagy a magyar népnek nagyobb része vagy legalább igen nagy része alkalmaz; de nem eshetik kifogás alá egy-egy olyan szó vagy szólás sem, mely kisebb vidéken járatos, ha egyébiránt megfelel az általános analogiáknak. Helyes tehát minden, a mit az irodalmi nyelv már eddig is a népnyelvből elfogadott, és a mit a népnyelvi kifejezések mintájára alkotott. Helytelen ellenben, a mi egy-egy írónál az egész népnyelv szokásaival ellenkezik; s az ilyent csak akkor tűrjük el kénytelen-kelletlen, ha valami okból állandó elemévé lett az irodalmi nyelvnek.» E fejtegetéseket minden művelt magyar embernek el kellene olvasnia.

A közbe iktatott negyedik fejezet befejezi a magyar nyelv életének leirását a mai *népnyelv és a nyelvjárások* ismertetésével. Ebben a fejezetben szól a szerző általában a nyelvjárások keletkezéséről s vizsgálatuknak fontosságáról a nyelvészetre nézve; a mennyiben megmutatja, hogy a nyelvjárások sok régiséget őriztek meg hangalakokban, nyelvtanban és a szókincsben, s ezáltal mintegy kiegészítik a nyelvtörténet nyujtotta eredményeket; másrészt ujabb fejleményeket is látunk a nyelvjárásokban, a mivel mintegy előre megjelölik az irodalmi nyelv fejlődésének útját a jövőre nézve.

Megpróbálkozik a szerző e fejezetben nyelvjárásaink osztályozásával is, a mi eddigelé még mindig megoldatlan kérdés. Azonban az ő osztályozása sem elégíthet ki bennünket. Osztályozási alapul az *e*-féle hangok *(e, ë, ê, é,)* használatát veszi; s ez helyes is volna, ha ezen hangok használata valóban választó falat képezne nyelvjárásaink között. Azonban már e mű 205. oldalán nyujtott összeállításból is látszik, hogy e sajátság egymástól nagyon távol eső, s egyéb tulajdonságaikra nézve egymástól nagyon eltérő nyelvjárásokat is egy kalap alá kerít. Igy pl. «a komáromi nyelvjárás mellé oda értendő a nagyszalonta-orosháza-mezőtúri vidék, s a Királyhágon túl Bánffy-Hunyad vidéke.» Pedig e három területen három egymástól teljesen eltérő nyelvjárást beszélnek. Nem pontos a határ továbbá a komárom-esztergomi és a dunántúli nyelvjárás között; mert az *í* (*é* helyett) Fehér és Veszprém, sőt Tolna megyében is hallható; sok szóban még Bács megyében is. Nem pontos az *ö*-zés területének meghatározása sem. Másik fogyatékossága ez osztályozásnak az, hogy nem veszi tekintetbe az ezen hangok helyén több nyelvjárásban hallható diphtongusokat, a mi pedig nagyon megváltoztatta volna magát ezt az osztályozást is. Mindenesetre azonban el kell ismernünk, hogy az eddigi kisérletek közül ez a figyelemre legméltóbb; fogyatékosságának oka főleg az, hogy a magyar nyelvjárásokat csakis egy sajátság szerint osztályozni egyáltalán nem lehet.

Ezután még bemutatja a szerző legfontosabb sajátságaikban a palócz, göcseji, őrségi, ormánsági, székely és csángó nyelvjárásokat; mindenütt egy kis népnyelvi szöveget is mutat be.

Az első kötetben megismerkedett az olvasó a magyar nyelv életével, történeti fejlődésével; a második kötet ezek alapján megismerteti vele a *mai magyar nyelv szerkezetét.* E kötet bő tartalmát már nem ismertethetem oly részletesen, hisz végig tárgyalja benne a szerző a magyar nyelvtan minden egyes részletét, a nyelv mai szerkezetét a történeti fejlődés alapján világítva meg. E második kötet nem egyéb, mint népszerüen írt és mégis teljesen a tudomány mai színvonalán álló történeti magyar nyelvtan. Különös figyelmet fordít a szerző a nyelvtan egyes homályos részleteinek megvilágítására, úgy hogy némely helyen fejtegetései egész önálló értekezésekké domborodnak ki. Utalok csak azokra a részletekre, a hol a képzők keletkezését fejti ki elhomályosult összetételekből s analogiás átvitel folytán; arra az egész fejezetre, melyben a jelentések viszontagságait ritka alapossággal s igazán érdekesen tárgyalja. Igen szép részlet az is, midőn az ikes igék történetét tárgyalja, s ezen alapon fejti meg az ikes ragozás mai szabálytalanságát. Végre meg kell említenem e kötet legszebb fejezetét, mely a szófejtés módjairól, segédeszközeiről s a belőle levonható tanulságokról szól.

Azt hiszem, hogy bárki olvassa el Simonyi e két kötetét, csak egy

véleménye lehet róla: élvezetes és hasznos olvasmány szakembernek és laikusnak egyaránt. Különösen nagy hasznot nyujthat e mű olvasása az olvasó közönség legfogékonyabb részének, az érett ifjuságnak. Bárminő pályára készül is az ifju, anyanyelvét ismernie kell; de nemcsak úgy, a hogy az alsó osztályok kis nyelvtanaiból megtanulta, hanem lássa be azt is, hogy anyanyelvének története magában foglalja sok tekintetben népe lelki életének történetét is; ne csak használja nyelvét, hanem értse és szeresse is. S ha e hitet az ifjuságban meggyőződéssé akarjuk érlelni, jobb könyvet nem adhatunk kezébe, mint Simonyi «Magyar nyelv»-ét.

BALASSA JÓZSEF.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti *Dr. Ábel Jenő.* I. Magyarországi tanulók a jenai egyetemen, összeállította Mokos Gyula. Bpest, 1890, a M. Tud. Akadémia kiadványa. XXXII, 207 l.

Az akadémia Irodalomtörténeti bizottsága a czímben jelzett kötettel kiadványainak új sorozatát kezdi, s azzal a magyar irodalom és történet oly forrását nyitja meg, mely eddigelé is kiváló fontosságúnak volt elismerve, de teljesen és egész valójában feltárva nem volt. S ebből a félig-meddig ismeretes forrásból már eddig is sokan és sokat merítettek, s reményünk nem csal, hogy ezután, ha az egész sorozat kezünk között leszen, gazdagon fog buzogni. Fraknói könyve a XVI—XVII. század búvárainak nélkülözhetetlen, s Révész, Haan és társaik közlései a különféle külföldi egyetemek bursáiból mindekkorig keresve keresett források voltak. Hogy ifjaink különösen a XVI század elején, a reformátio hatása alatt tömegesen tódultak, különösen a német és holland egyetemekre, míg előbb az olasz és más egyetemek csábították őket, köztudomású. S hogy amaz egyetemek anyakönyvei mily sok esetben adtak útbaigazítást s mily sok adattal gyarapították művelődés- és irodalom-történetünket, ismeretes. Igy a külföldi egyetemek anyakönyvei első rendű forrásainkká lettek, s publikálásuk eddigelé is, pontos kiadásuk ezutánra jelentékenyen szükséget pótló munka. E szükség késztette az Irodalomtörténeti bizottságot jelen sorozata megindítására.

Az első kötetet Mokos Gyula állította össze, fölhasználva az eddigi munkálatokat s kibővítve, olykor helyreigazítva, olykor nagyobbítva amazok szövegét. Az általa készített névlajstromban utólag konstatált hibákat a bevezetés végén találja helyreütve a szives olvasó; tudósít róla Ábel, a vállalat korán elhunyt szerkesztője. Igy e kiadás teljes, s a lehetőségig pontos képet ad a jenai magyar egyetemről. A szerkesztő bevezetése előzi meg Mokos összeállítását és hármas index fejezi be a kötetet, egy a nemeseket, egy betűsorosan a név-, másik szintén úgy a helyjegyzéket mutatja.

Az összeállításért s az indexek készítéseért Mokos urat illeti dicséret.

A második kötetet, a bécsi egyetem tanulóit, Schrauf Károlytól igérte a szerkesztő, kinek halálával nemcsak e vállalatnak lett nehezen pótolható vesztesége. ERDÉLYI PÁL.

A görög tragédia. Irta *Pecz Vilmos.* Első kötet: A görög tragédia története. Budapest, 1889. Ára 2 frt 40 kr. (Görög és római irodalomtörténeti munkák. Kiadja a M. T. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.)

Hogy az előttem fekvő műről itéletet mondhassak, előbb ki kell tűznöm a szempontokat, melyekből ki akarok indúlni. Azt hiszem ugyanis, hogy absolut mértékkel ily természetű munkát mérnünk nem szabad, ha csak az egyoldalúság hibájába esni nem akarunk.

Pecz művéről mindenek előtt mint irodalmi műről óhajtanék szólni. Az író egyebek közt arra is törekedett, hogy azt, a mit könyvtudományából vett, jól és értelmesen adja elé; s e törekvés, bár sok helyütt siker nem koronázta, magában is dicséretes, ha meggondoljuk, hogy philologusaink egy része még ott is, a hol lehetne, — mert nem mindenütt lehet — az irodalmi forma teljes megvetésével a czéhszerűség mystikus nyelvével szeret élni. Pecz abbeli törekvése, hogy művét olvashatóvá is tegye s vele irodalmilag hasson, dicséretet érdemel tehát; de a külső forma még nem minden, s lehet valamit elég érthetően, de a mellett igen szárazon, tűrhető magyarsággal, de egyuttal unalmasan és laposan megírni. Hogy valamely munka irodalmi értékkel bírjon, az az, a nemzet köztudatában élő eszmekörökre ha nem is módosítólag (mert ez nagy dolog), de legalább egyik-másik tekintetben gazdagítólag hasson, oda a forma külsőségeinek birtoklásán kivül más is szükséges. Kell, hogy az író philosophiailag iskolázott fő legyen; kell, hogy a lelkében meglevő képzetsorok ne csak befogadják az ujakat, hanem ujakat keltsenek, vagy a befogadottakat egyénileg alakítsák; kell, hogy belső szemlélete éles és tiszta legyen, s ha philologus és philologiai tárgyról ír, kell, hogy a modern irodalmakat is jól ismerje.

S ezzel elérkeztem a Pecz művének — ha mint irodalmi műről akarok róla szólani — egy nagy és kétségbevonhatatlan hiányára. Minden ismeret alapja az összehasonlítás. Azt állítom, — s ha nem csalódom, velem együtt hivatottabbak is, — hogy ez útszéli igazság sehol sincs jobban helyén, mint épen az ó-kori klasszikus irodalom tárgyainak fejtegetésénél. A ki valamely görög remekmű szerkezetéről és tartalmi jellemvonásairól akar írni (mint pl. Pecz a második könyv második részében), és nem vet ügyet a modern irodalom megfelelő remekeire

nem fogja megéreztethetni azt, a miben a görög író egyénisége annyira különbözik a modern írók szellemétől. Szempontjai alacsonyak, itélete valószínűleg gyönge, de mindenesetre egyoldalú lesz. Ha azt, a mi előttem fekszik, nincs mivel összehasonlítsam, becsléseimnek nincsen mértéke, s a kép, melyet magamban alkotok, homályos leend. Ha józan észszel áldott meg az Isten, észre fogom talán venni azt, a mi van, de nem azt, a mi nincsen; kritikám csak bizonyos határig lesz igaz, a meddig t. i. az előttem fekvő mű eszmeköre ér: a mi azontúl van, rejtély marad előttem.

Legjobb bizonysága ennek az a fejezet, mely a görög tragikumról szól. Minden elvont speculatiónál többet ért volna, elővenni az Antigonét vagy Oedipus királyt, azután Shakspere valamely nagy tragédiáját, s e két typuson szemléltetni a különbséget. E helyett mindenütt a «szürke theória» körében mozgunk. Minő csupasz felsorolás, mikor (133—4) a szerző, — igen alaposan bár — a tragikumnak a görög tragédiaíróknál előforduló nyilatkozásait iskolamester módjára elénk vezeti. Minő kietlen pusztasága a phantasiának, mikor ily hangon szól: «Felelősek vagyunk a születési és belső motivumokká alakult körülményi sorsunkból eredő szabad akarati tetteinkért!»

Lapozva az előttem fekvő könyvet, el tudom képzelni, mennyire küzdött a formával a nagy olvasottságú író, s mily önmegtagadásába kerülhetett a vonal alá, a jegyzetek közé száműzni azt a tömérdek idézetet és hivatkozást, melyekre a telivér philologusok oly büszkék szoktak lenni. A küzdelem jelei sok helyütt ismerszenek meg a stiluson, a beszéd nehézkességén *), de még inkább teljes meztelenségén. Az a sok igen tudományos philologiai munka nyilván ólomsúlylyal nehezedik szerzőnk lelkére s bilincsekbe veri minden szabadabb lendületét.

Ámde, ha Pecz könyve, mint irodalmi mű, kivánni valót hágy is, elismerés illeti meg a szerzőt, ha az a kérdés merül fel, hogy felhasznált-e mindent, a mit e tárgyról mások írtak, tudott-e a rengeteg anyagban kellőleg eligazodni, kritikával használta-e fel azt, a mit a görög drámáról németek, francziák és angolok mondottak, — más szóval, kellő lelki-

---

*) Pl. 18 l. «Dionysus cultusában különösen két jelenség vonja magára közelebbi érdeklődésünket, t. i. a phallosnak körülhordozása mellett tavaszszal énekelt phallikus dalok, melyek különösen az attikaiaknak — e könnyű kedélyénél fogva széleskedvü vígságra kiválóan hajlandó népnek — Dionysus cultusában lévén otthonosak, az attikai comœdia ősi magvát képezék, és a dórok által megalkotott, Dionysust tél és tavasz idején dicsőítő dithyrambus, mely leghívebben tükröztette vissza a Dionysus-cultus kettős jellemét, a mennyiben . . . oszolva . . . volt,» stb. — Tov. 80 l. «. . . . Euergetes idejében, *ki* . . . . kikölcsönöz*vén*, magának *tartotta*, és . . . . *küldött*, *átengedvén*» stb.

ismeretességgel és helyes módszerrel dolgozott-e a szó philologiai értelmében?

A mi a könyv tervezetét illeti, Patin után indúl, s tegyük hozzá, helyesen. A három tragikus műveinek összessége oly számos részletes kutatás feldolgozásával jár, hogy helyesnek látszott elkülöníteni azt, a mi elkülöníthető. Az előttünk levő kötet, hogy úgy mondjam, csak külső történelmét adja a görög drámának s feltünteti fejlődésmenetének egyes mozzanatait, kiindúlva az ősidők homályába vesző dithyrambusból s elérve egészen a byzantini korig. Ha van valami, a mit részemről megjegyezhetek, ez legfölebb az, hogy a majdnem túlságosan pontos szerző a kevésbbé jelentékeny korok összes harmad- és negyedrangú drámaíróit is kötelességének tartotta a szövegben hűségesen felsorolni, miközben persze nem ritkán csak száraz nomenclaturát adhatott. (A második, harmadik és negyedik kötet még egyszer fog a három nagy tragédiaíróval külön-külön foglalkozni.)

Pecz tehát ezen első kötetben a görög dráma technikájának, compositiójának és mivoltának fokozatos alakulását akarta feltüntetni. Hogy ez nem könnyű dolog, tudja mindenki, a ki az idevágó részletkutatások özönében egyszer-egyszer forgolódott. Még a nagy hírre kapott görög irodalomtörténetek (Bernhardy, Müller, Bergk stb.) se tudtak e feladattal teljesen kielégítő módon megbirkózni.

Az ily nagyobb szabású műnek értéke nyilván a kidolgozás alaposságától függ. E tekintetben nincs mit fukarkodnunk az elismeréssel. Kevés munkát ismerek, melyben a szak-irodalom oly nagy szorgalommal volna felhasználva; s a szerző se időt, se költséget nem kimélve minden legapróbb doctori értekezést megszerzett és felhasznált. Hogy számokat említsünk, a görög drámára vonatkozó 254 művet autopsiából ismer s aránylag kevés azon különben elavult és kevésbbé jelentékeny dolgozatok száma, melyek nem voltak többé kaphatók.

Kérdés már most, mikép viselkedett Pecz akkor, midőn valamely tárgyra nézve eltérő nézeteket, problematikus elméleteket vagy hypothesiseket talál maga előtt? Mert nem elég ismerni az anyagot, el is kell vele bánni. Általában el lehet mondani, hogy a szerzőt ilyen esetekben elég józan eklekticzismus vezérli, mely ép oly távol áll a régibb iskola túl-kegyeletes hiszékenységétől, mint az újabb, elfajult hyperkritikától. Látszik, hogy a szerző nem sietett a conclusiókkal; eleget elmélkedett az eltérő álláspontok felett, s eléggé mérlegelte a különböző felfogások pro- és contráit. Részletkérdésekben itt-ott újat is mond, vagy új szempontokra irányozza a figyelmet. Igy pl. új, a mit Isokrates Theodektes tetralogiáiról és drámáinak számáról, az ötödik századbeli Nikomachos, a negyedik századbeli két Diogenes, Moschion stb. működéséről mond. A németeket bizonyára érdekelni fogja az is, hogy még

ki nem aknázott feliratokból tizenkét tragikus nevét, továbbá kilencz tragédiának és egy satyrdrámának czimét idézi, melyeket más irodalomtörténeti munkákban hiába keresünk. Különös figyelmet érdemel a könyvnek azon része, hol a tragédia eredetének és első fejlődésének nehéz kérdését kellett megoldani. A szerző indokolt véleménye szerint a görög tragédia a dór eredetű, komoly és víg karból álló *népies* dithyrambusból (nem az Arion-féléből) keletkezett, oly formán, hogy a dithyrambus Epigenes óta a Dionysos mythosán kívül másokat is felkarolt, és hogy a satyrok kara jobban előtérbe lépett és nagyobb drámai élénkséggel adta elő dalát. Ezen chorikus költészeti fajt azután Thespis a szinész felléptetésével és a dialogus megteremtésével tulajdonképeni drámává fejlesztette. E drámát később Phrynichos a satyrok mellékkarának kiküszöbölésével komolylyá tette, Aischylos pedig trilogiává foglalta össze. — Több önálló gondolata van a szerzőnek a trilogia és tetralogia kérdésében is, kivált ott, a hol Aischylos művészetének fejlődéséről szól a trilogikus compositio tekintetéből. Ép úgy sajátja a szerzőnek az, a mit a három nagy tragikus vallási, erkölcsi és politikai irányzatosságáról mond.

Hogy ily nagyra tervezett munka apró tévedésektől egészen ment nem lehet, az természetes. De e tévedéseket egyrészt épen az illető détailkérdések nagy szövevényessége miatt, másrészt meg a feldolgozandó irodalom rengeteg voltánál fogva a szakember meg fogja bocsátani. Igy pl. a 176. lapon azt mondja szerzőnk, hogy a satyrok verses tréfái nem voltak trochaikus mértékben írva, holott Aristoteles egyenesen megmondja, hogy a trochaicus tetrameter azért volt a trimeter iambicus előtt a tragédia versmértéke, mert a tragédia eleinte satyrai természetű volt. De ilyen és hasonló hibák, — melyeknek száma egyébiránt elenyésző csekély — nem vonnak le semmit a munka érdeméből.

Ha már most Pecz könyvéről, mint szorosan vett philologiai munkáról kell végitéletet mondanunk, — s e folyóirat iránya ezt a szempontot helyezi előtérbe — jó lélekkel elmondhatjuk róla, hogy alapossággal és szigorú methodussal készült, a tárgyat teljesen kimerítő és tudományos irodalmunkban számot tevő művel van dolgunk, melyet kivált az egyetem philologus tanárjelöltjei nagy haszonnal fognak forgathatni.

Dr. Fináczy Ernő.

T. Livii ab urbe condita libri edidit *Stephanus Dávid.* Vol. I. Libros XXI—XXV continens. Budapestini. 1889. Lampel-Wodianer. Ára 80 kr.

Hogy valaki maga szerkesztette könyvéről itéletet mondhasson, teljesen elfogulatlannak kell lennie, a mi talán az ember legritkább tulajdonságaihoz tartozik. De hát nekem, szerencsémre, e ritka tulaj-

donságra ezen alkalommal nincs nagy szükségem, mert e kiadásomról, mely a Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum in usum scholarum edita curante Aemilio Thewrewk de Ponor czímű gyűjteményben jelent meg, nem akarok itéletet mondani már csak azért sem, hogy jó- és még inkább rosszakaró birálóim ne gondolják, mintha ezzel utjokat akarnám állani, hogy el ne mondhassák mindazt, a mit, ha a dologhoz tartozik, úgyis szívesen meghallgatok és hálásan fogadok, s a mit másrészt, ha a jóakaratnak némi hiányából eredne, a leghatározottabb ildomossággal visszautasítanék. Minthogy tehát tőlem saját könyvemről birálatot úgy sem vár senki, elmondom egyszerűen, hogy mikép jártam el Livius ezen kiadásának szerkesztésében. A kéziratokat, melyek Livius ezen könyveit tartalmazzák, össze nem hasonlítottam, sőt nem is láttam, mert e végett messze földre kellett volna utaznom, a mire, nem mondom kedvem, de se időm, se pénzem nem volt, és így meg kellett elégednem azzal, a mit hozzáértő emberek e tekintetben megtettek, és ezek közt régebben különösen Alschefski, újabban pedig Luchs az 1888. évben Weidmannál megjelent kritikai kiadásában. Ez utóbbi tehát, a ki a három legjobb kéziratot, úgymint a VIII. (szerinte VI.) századbeli Puteaneust és a XI. századbeli Colbertinust és Mediceust összehasonlította és az idézett kiadásban a külömböző helyeket feltüntette, a ki továbbá majdnem minden ide vágó conjecturát fölsorolt, főforrásom volt. Fölhasználtam azonkívül Weiszenborn, Hertz, H. J. Müller, Wölfflin és Zingerle kiadásait, továbbá Madvignak fölötte fontos *Emendationes Livianae* czímű művének 2-ik kiadását, melyet e vállalat szerkesztője szívességének köszönhettem, s végre a különféle folyóiratokban (mint Neue Jahrbücher für Philologie u. Pædagogik, Zeitschrift für Gymnasialwesen, Zeitschrift für österreichische Gymnasien, Gymnasium stb.) előfordúló javításokat és javaslatokat. Ezek segítségével iparkodtam oly szöveget létrehozni, a mely gymnasiumaink követelményeinek megfeleljen, és a mely a többi kiadással szemben némi haladást is mutasson. Mindezen változtatásokat a könyv előszavában felsoroltam, és vajjon csakugyan eltaláltam-e mindenütt a legjobbat, azt eldönteni jóakaró szakavatott birálókra kell bíznom, magamnak be kell érnem azzal, hogy *in magnis et voluisse sat est.* Részemről csak egy romlott helyet iparkodtam némiképpen kijavítani, azaz olvasását kisimítani, még pedig a XXV. k. 27. fej. 1. pontját, a miről kiadásomban szintén számoltam.

Egyik eljárásomat azonban ki kell emelnem, a mennyiben kiadásom előszavában meg nem említettem. Részemről ugyanis sehogysem tudom helyeselni, hogy iskolai kiadásokban olyan helyeket megtűrjünk, melyek a közerkölcsiséggel homlok-egyenest ellenkeznek, melyeket a tanulóknak pirulás nélkül föl nem tálalhatunk, melyeket a régi írók maguk is elhagytak volna, ha tudták volna, hogy iratаikat egykor az

iskolákban fogják olvasni. Ennélfogva oly helyeket, mint a XXII. 57. fejezetében (Eggenberger-féle kiadásban 114. lapon): *duae Vestales stupri compertae*, vagy valamivel tovább: *L. Cantilius scriba pontificis, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis caesus erat, ut inter verbera exspiraret*; vagy XXIII. 18. *somnus enim et vinum et epulae et scorta ... ita enervaverunt corpora animosque, ut ...*; vagy valamivel tovább: *nam et redierunt plerique scortis impliciti, et tironum modo corporibus animisque deficiebant*, egyszerüen megváltoztattam, úgy azonban, hogy, a mint legalább gondolom, Livius maga sem követelne kártérítést. A két utóbbi hely az Eggenberger-féle kiadásban csak azért nincs meg, mert a kiadás csak a XXI—XXII. könyvet tartalmazza. Ilyen helyeket hiába keresne a tanuló az én kiadásomban, vagyis jobban mondva nem is keresné, mert nem találná; a tanár pedig egy-két szónak kihagyásával vagy megváltoztatásával oly kiadást kap, mely egyszersmind *editio castigata*, a melyben külömbség nélkül minden helyet botrány nélkül bizvást elolvastathat tanulóival. Végre a helyesírásban azon elveket követtem, melyeket közelebbről a Latin Synonymikámhoz csatolt Latin Helyesírás vázlatában kifejtettem és összeállítottam. Dávid István.

Kis magyar nyelvtan feladattárral. Az elemi népiskolák számára írta *Erényi Mór*. A nyolczadik kiadást teljesen átdolgozta és sajtó alá rendezte *Balassa József*. Ára 30 kr. Budapest, 1890. Lampel R.

A napokban kezembe akadt e kis nyelvtan, és minthogy véletlenűl ugyane munkának hetedik kiadása is megvolt nálam, összehasonlítgattam a kettőt. A hetedik kiadás élén e nagyhangú előszó pompázik: «A jelenlegi kiadás oly alapos átdolgozásban részesült, hogy a könyvecske a *nyelvtudomány mai színvonalán* áll és beviszi az iskolába mindazon eredményeit, melyeket a néptanodába (!) bevinni lehet!» No, gondoltam magamban, akkor ez igen jó kézikönyv lehet és Balassának alig volt sok dolga a «teljes átdolgozással». Kezdem lapozgatni, hát néhány, az első lapokon levő kisebb hibát nem is említve, már a 11. lapon a régi világból följáró kisértetekkel, «hangugrató, éknyerő, ékvesztő, *v* betűt fölvevő nevekkel», majd «hangugrató, v betűt fölvevő igékkel» találkozom; majd a szépen elkeresztelt «melléklő, közelítő, határvető, tömegesítő» ragok gyönyörködtetnek, az igéknek állapotjegyzőjük, «kötmódjuk» van, a kötmódnak (!) ilyen alakjai *várandjak*, *várandnék* stb., a szóképzés terén pedig ilyen fejtegetésre akadunk *itcze* = **kis ital** (!)

Mikor is jelent meg a hetedik kiadás? 1883-ban. Hát ezen a színvonalon volt akkor nyelvtudományunk?

Valóban ideje volt már e könyvet, mely teljesen elavult rendszeren alapszik, gyökeresen átdolgoztatni. A kiadók e föladatra alig találhattak

volna alkalmasabb embert, mint Balassa Józsefet, nyelvészetünknek e ritka szorgalmú és tehetségű munkását, a ki egész lelkiismeretességgel megfelelt a rábízott feladatnak és az elmaradott könyvet a tudomány mai követelményei szerint gyökeresen átdolgozta. Az egész régi munkából úgy szólván semmi sem maradt meg egyéb mint a szabályokhoz való mondatok és a feladattár. A könyvnek az eddigi kiadásokban is megvolt az az érdeme, hogy mondattani alapon tárgyalja a nyelvi jelenségeket, csakhogy a szabályok kiinduló pontjáúl nem összefüggő olvasmány, hanem a tanuló emlékezetét semmihez sem kötő, összefüggéstelen mondatok szolgálnak. Kár, hogy Balassa ezeket meghagyta. Az is igaz, hogy ha ezen mondatokat törli és összefüggő olvasmányon alapulókkal helyettesíti, akkor a régi könyvbő semmi sem marad más a czímlapnál. Ennyi önfeláldozást pedig a leglelkiismeretesebb átdolgozótól sem kivánhatunk.

A szabályok az új kiadásban világosan, könnyen érthető nyelven vannak szerkesztve, és tanítóink értelmes része, mely a korral haladt, bizonyára örömmel üdvözli e gyökeres átdolgozást, melyet a népiskolák negyedik, ötödik és hatodik osztályában, esetleg a polgári iskolák első és második osztályában a legnagyobb eredménynyel használhatnak.

Talán nem is szóltunk volna a Phil. Közl. hasábjain Erényi nyelvtanának ez új kiadásáról, ha nem Balassa az átdolgozója és ha ez átdolgozás kapcsolatában nem akarnánk néhány szót a népiskolai nyelvtani tankönyvek állapotáról is szólni. Mert bizony, mi tűrés-tagadás, a népiskolai nyelvtanok legnagyobb része arról tanúskodik, hogy nyelvészetünk utóbbi husz esztendei rendkívüli fölvirágzása, haladása, majdnem teljesen érintetlenűl hagyta. Még mindig a régi, elavúlt nyelvtanból táplálkoznak, melynek rövid kivonatolásai. Ha föl akarnók a jókat sorolni, még öt ujjunkra se kerülne mind olyan, mely a mai követelményeknek csak nagyjában is megfelelne. Ez mindenesetre szomorú állapot és a tanítói kar nyelvészeti képzettségét nem a legjobb színben tünteti föl. Valószínüleg azonban csak az idősebb tanítók, kik a régi iskolában nevekedtek föl és az újabb haladást nem követték figyelemmel, irtóznak annyira a modernebb nyelvkönyvektől és tartják fönn oly csökönyösen az avult tanításokat; az ifjabb nemzedékről, melynek java része központi jó iskolákból került ki, ezt már nem tételezzük föl.

A kiadók igen sokat lendíthetnének a népiskolai nyelvi oktatáson, ha igazán hozzá értő embereket bíznának meg a tudomány mai színvonalán álló és a pædagogia követelményeinek megfelelő nyelvtani tankönyvek szerkesztésével; vagy, ha már a régi, sok kiadást ért «firmával» nem akarnak szakítani, úgy dolgoztatnák át e könyveket, mint a hogyan Balassa tette az Erényi-félével.

Halász Ignácz.

Oszmán-török népköltési gyüjtemény. I. kötet: Oszmán-török népmesék. Szóbeli közlés után gyűjtötte dr. *Kúnos Ignácz.* Budapest, M. T. Akadémia. 1887. — 8-r. XLV és 328 l. Ára 2 frt 30 kr.

— II. kötet: Oszmán-török népmesék és népdalok. Szóbeli közlés után gyűjtötte és fordította dr. *Kúnos Ignácz.* U. o. 1889. — 8-r. XXXIV és 422 l. Ára 2 frt 80 kr.

Török népmesék, eredetijét gyűjtötte és magyarra fordította dr. *Kúnos Ignácz. Vámbéry Ármin* előszavával. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Hornyánszky, 1889. — 8-r. VIII és 202 l. Ára 1 frt 60 kr.

«Akár az utczára szórt gyöngyök, gyémántok és egyéb drágakövek, úgy hevertek szanaszét a török népköltészet kincsei is, a nélkül hogy összegyűjtőjük akadt volna, a nélkül hogy az őket megillető figyelmet felébresztették volna», e szavakkal vezeti be a törökség legkiválóbb ismerője, hírneves orientalistánk, Vámbéry Ármin, Kúnosnak sikerült fordításait. Ez a tudós gyűjtő valóban nagy hálára kötelezte le mindazokat, a kik akár a török faj philologiájával, akár az összehasonlító folk-lore körébe vágó tanulmányokkal foglalkoznak, hogy a tudomány számára megmentette a török népszellem oly kincseit, a melyek különben a törökségre kedvezőtlenül ható társadalmi és politikai változások között nyomtalanul elvesztek volna. Pedig a török népköltészetnek egyik legérdekesebb hajtása épen gazdag mesevilága, a melynek 98 kisebb-nagyobb meséjét jellemző átirású török szövegben megtaláljuk a czímül irt első és részben második kötetben. Nem képezheti ez ismertetés feladatát mindarról számot adni, a mi a két testes kötetben anyag össze van hordva, vagy a mit Kúnos gyűjtésének eredményeképen két kitünő bevezetésében összefoglal; csak néhány önkényt szembeszökő hasonlóságra akarok mutatni, a mely a népmesék tágas birodalmában majd mindenütt fellelhető, és egy-két olyan philologiai megjegyzést csatolok a közölt anyaghoz, a mely bővebb feldolgozására hasznos lehet. Maga az érdemes gyűjtő is utal arra a munkára, a melylyel ezt az anyagot minden részecskéjében hasznavehetővé kell tenni: «Legyen későbbi feladat dolga e meséket apróra szedni, más népek meséivel összehasonlítani, és esetleges tanuságokat belőle kikövetkeztetni.»

A 13. számú mese az «Adj enni asztalkám»-mal, az aranyat, ezüstöt hullató malmocskával és az «Üssed botocskám»-mal a hasonló magyar és német népmesékre emlékeztet. A 29. és 40. számú nagyban hasonlít az ezeregy-éjszakai mesére (Tausend und Eine Nacht, deutsch von Max. Habicht, Fr. H. von der Hagen und Carl Schall, X[5], 3—69., a 426—436. éjszakában): az irigy nőtestvérek. Az éltet visszaadó víz az ezeregy-éjszakai Mahmúd herczeg meséjében is előfordul (X, 79—85, a 438. és 439. éjszakában). Közelebbi rokonságban vannak e mesék két német mesével, Grimm gyűjteményében a 96. és 97. számúval. E török mese rövid tar-

talma a következő: «Három leányzó üldögélt egyszer egy szegényes kunyhóban és beszélgetés közben azt mondja az egyik: Ha elvenne a királyfi, olyan sátrat csinálnék neki, hogy seregestül elférne benne. Én meg, mondja a középső, annyi ételt főznék neki, hogy országa valamennyi embere jóllaknék tőle és még maradna is. Ez még semmi, mondja a legkisebbik leány, én meg két aranyhajú gyereket hoznék neki a világra. Meghallotta ezt a beszédet a királyfi, *elveszi a három leányt*, az egyik elkészíti a sátort, a másik megfőzi az ételt és a harmadik kilencz hónap tíz nap elteltével olyan szépséges három aranyhajú gyermeket hozott a világra, hogy az éjszaka is ragyogott tőle. Király ura ép oda járt a csatába, a két irigy testvére ellopatja ezalatt a kis aranyhajúakat, három kutyakölyköt tesznek oda helyükbe, és a mint hazajön a király, megharagszik a feleségére és derékig a földbe ásatja. A kis aranyhajúakat egy szegény ember találja meg az útszélen, haza viszi, felneveli őket és sok sok viszontagság után megtalálják ártatlan anyjukat, apjukat, a gonosz testvérek meglakolnak, ők meg máig is boldogul élnek.»

Sok a török mesékben a *kopasz*, a *tar* legény, a ki mind valami különöset akar elérni, herculesi munkákat végez, czélját eléri, boldogul, sőt még a haja is megnő nagy erőlködésében. Jellemző e népmesékben a *ló*, a *táltos*, a *kamer-taj* (hold-ló) és az *ajgïr* (vízi csikó). A ló volt ősidőktől fogva az egész török fajnak kedvelt állata, ezt tenyésztette, ápolta, szerette ott Közép-Ázsia végtelen pusztáin; és mivel nem csuda, ha a török épen úgy látta a pusztában az örök egyformaságot és mégis folyton változót, mint a régi görög a tengerben: nem csuda, ha a görög Proteus mindenféle csúszó-mászó állattá, vízzé, tűzzé, oroszlánná, sárkánynyá, párduczczá, vadkanná, lombos fává lett (Hom. Od. IV, 418. 456—8.), a boszorkány pedig a török mesében szép lóvá, kis kutyává lesz (a 74. mesében).

A *találós mesék* feladása a török népköltésben szintén előfordul; ha valaki meg nem fejti, halál fia. A mint a favágó (a 10. mesében) hasogatja az erdőn a fát, eléje áll egy dervis és kérdi: Tudod-e, hogy mi a hold, mi a csillag, mi a nappal, mi az éjjel? Ha három napra meg nem adod rá a feleletet, vége az életednek. A favágó legkisebb leánya mondja meg: A dervis maga a pádisáh, a hold a király, a csillag a vezér, a nappal a jó népe, az éjjel a rossz népe. A három szultán-kisasszony (a 41. mesében) férjhez szeretne menni, de nem merik apjuknak megmondani; a legkisebbik gondol egyet, elővesz három tököt, az egyik egészen elfonnyadt, a másik idejét múlta, a harmadik java értében. Megértette a király hodsája (bölcse), hogy a három tök a három lány korát jelenti. Egyéb népek költésében előforduló találós mesék közül csak a Sáhnámeh-ra utalok, a melyben Zálnak feladják az ismert találós mesét (ed. Vullers, I, 208. l. 1416. v. — 211. l. 1476. v. Szász Károly Kisebb

műfordításai 211—214. l.): van tizenkét fa, mindeniknek harmincz ága, se több se kevesebb Perzsiában; van két gyors paripa, egyik fehér, másik fekete, folyton fut egymás után, soha sem éri el egymást; ime van harmincz lovas, ha jól megnézed, egygyel kevesebb, ha megint megolvasod, megint harmincz; zöldelő virágos kertben egy könyörtelen kaszás egyaránt levág mindent, száraz kórót, üde virágot; a viharos tengerből két cziprusfa nőtt ki, az egyik száraz, a másik örökké zöld, egy madár este az egyikre száll, reggel a másikra, a mikor elrepül, a fa minden levele elfonnyad, a mikor rászáll, lombja pézsma-illatot áraszt; van egy város kőszál tetején, lakói a völgyben építettek magoknak fényes palotákat és meg is feledkeztek az elhagyott városról, azonban egyszerre földrengés támad, az egész völgy elsülyed és a lakosság nem talál egyéb menekvést, mint a sziklán épült várost. E találós mesék eleje általánosan érthető és a népköltésben mindenütt elterjedt: a tizenkét fa a tizenkét hónap, harmincz ága harmincz napja; a fehér ló a nap, a fekete az éj; a harmincz lovas a hó harmincz éjszakája, a melyek egyikében a hold eltűnik; a kaszás az idő, és mi vagyunk a növények; a muszlim symbolikának hatása alatt készült a következő rejtvény: a két cziprus az ég két oldala, az egyik kedvező, a másik kedvezőtlen ránk nézve, a madár a nap; a szikla tetején épült város az örökkévalóság, a völgy e mulandó világ. Rejtvények feladásától és helyes megfejtésétől mint a hős okosságának bizonyítékától csak egy lépés választja el azt a népmesei fordulatot, mikor a hősnek tőrt vetnek a rejtvénynyel vagy kérdéssel egyáltalában, és okosságát épen azzal bizonyítja be, hogy visszás vagy rejtett értelmű feleletet ád, úgy hogy eszelősnek tartják és ezért nem bántják. Mikor a Sáhnámehban (ed. Vullers, II, 677, 2718 — 678, 2735.) Efrászijáb tőrt akar vetni unokájának Kej Chuszrevnek (a mondai Astyages a mondai Cyrusnak), azt kérdi tőle: Hogyan ismered meg a napokat és éjeket? Mit csinálsz nyájaiddal? Hogy olvasod meg kecskéidet és kosaidat? Chuszrev így felel: Nincs vad és nekem nincs sem íjam, sem húrom, sem nyilam. A király erre azt kérdi, hogy mit tanult és milyen volt addig sorsa; az ifjú ezt feleli: Mikor egy párducz megjelenik, a bátor ember szíve félelmében meghasad. Efrászijáb Iránt, Geng városát, apját, anyját tudakolja tőle, mire Chuszrev így felel: A harczias kutya nem bír a vad oroszlánnal. A király kérdi: Elmennél-e innen Iránba a vitézek királyához? Kej Chuszrev ezt válaszolja: Egy lovas elment mellettem tegnapelőtt éjjel a hegyek közt és a pusztán. A király újabb kérdése: Nem akarsz megtanulni írni? Nem kivánsz ellenségeiden boszút állani? Erre unokája azt mondja, hogy: Nincs már a tejnek föle; mind el szeretném kergetni a pásztorokat a pusztáról. Erre a király nevetve azt mondja, hogy a fiú bolond. Kivált ha tekintetbe veszszük, hogy a 2724. vers alakilag is kétértelmű (csunín dáde pászuch ki derrende

sír, nejáred szeg-í kárezárí bezír, a mi ezt is jelentheti: Igy adta a feleletet, hogy: A marczangoló oroszlán nem gyűri le a harczias kutyát), az egész jelenetet a költő czéljához képest jól megalkotottnak fogjuk találni. Kej Chuszrev utóbb (III, 1335, 1239—1240.) maga megmondja, hogy ekkor isten kötötte meg nyelvét és hogy megzavarodott ülőhelyében, hogy Efrásziját szív és fej nélkül való embernek találta és azért nem sietett ellene kegyetlenül eljárni. Mikor Iszfendijár az ércz kastélyt el akarja csellel foglalni, százhatvan ládába ugyanannyi vitézét bújtatja és mikor társaival kereskedőknek öltözve beviszik vállukon a ládákat, egy kérdezőnek azt felelik, hogy eszüket kellett vállukra venniök, úgy viszik fáradsággal (III, 1611, 2025—2026.). Mellékesen megjegyzem, hogy ez az episod emlékeztet az ezeregy-éjszakai Alí Baba és a negyven rabló történetére (az id. fordításban IX, 3—53. l., a 374—386. éjszaka). A Sáhnámeh idézett színlelő szavai természetesen nem lehetnek olyan naivak, mint ama népmeséké, a melyekre még nem tette műköltő a kezét, pl. az itt ismertetett gyűjtemény 23. meséje: «Elszerette egy legény a boszorkány-lányt és a mint nem volt az anyja otthon, kapják menekülnek. Mennek mendegélnek, hátra talál a lány nézni, íme utánok eredt boszorkány anyja. De a lány nem azért *dsadï* (boszorkány) lánya, hogy ne értsen a varázslathoz; egyet csap a fiúra: kert lett belőle, magára egy másodikat: ő meg kertész. Jön a boszorkány, kérdi a kertésztől, hogy nem haladt-e el erre egy legény meg egy lány. Nem érett meg a pórém, mondja a kertész, nagyon kicsiny még. Nem a pórédat kérdem én, kiáltja a boszorkány, egy legényt meg egy lányt ha láttál-e? Lelkem, feleli az ál kertész, a zöldséget még el sem ültettem, csak két hónapra ha meglesz, akkor eljöhetsz érte. Látja az asszony, hogy nem megy ezzel az emberrel semmire, visszatér és alig hogy elment, megint egyet csap a lány a fiúra is magára is, ismét legény, leány lett belőlük. A boszorkány ezalatt visszanéz, hát látja a lányát a fiúval, azonnal beszáll a boszorkányedénybe, ostorából kigyót csinál és utána a párnak. A lány is vissza talált nézni és a mint meglátja az anyját, egyet csap a fiúra: kemenczét csinál belőle, ő pedig pék lett. Jön a boszorkány, kérdezi a péktől: Pék gazda, nem láttál-e erre egy legényt meg egy lányt? Nem sült még ki a kenyerem, mondja a pék, két óra mulva meglesz, akkorára eljöhetsz érte. Bárányom, kiáltja az asszony, nem kell nekem a kenyered, legényt, lányt kérdek én tőled. Én is éhes vagyok, feleli a pék, elébb hadd süljön meg, aztán majd ehetünk. Látja a boszorkány, hogy nem boldogul vele, ott hagyja őket és visszarepül, a kemenczéből és a pékből ismét legény, lány lett. Kis idő vártatva visszanéz a boszorkány és a mint meglátja a lányát a fiúval, megérti, hogy az iménti kertész meg a pék az ő lánya volt, a kert meg a kemencze pedig a fiú, kapja ismét utánok a kigyóostorral. Hátra néz a lány, megint az anyja; ő se

rest, egyet csap a fiúra: tavat csinál belőle, a lány meg arany réczére változik, úgy uszkál a tóban. Jön a boszorkány és a mint látja a tavat, emerről is megkerülné, amarról is megkerülné, nem tudja. Megboszankodik, dühében visszatér és úgy elment, hogy sohase látta többé a lánya.»

A 78. számú mese bennünket közelebbről érdekel, mert tisztára a *Jóka ördöge* czímű «pórrege», a melyet Arany János művészi alakba öltöztetett. Csak a végén van annyi török, helyesebben muszlim színezete, hogy a szegény favágó elveszi mind a két szultán-kisasszonyt, a kit az ördögtől megszabadított. Arab mesei vonások e török népmesékben még a következők. *Anka*, a smaragd-tollú madár, néha a madarak, néha az összes perík (tündérek) királya. Az arab *'anká'* az *a'nak* melléknév nőneműje és a. m. a hosszúnyakú; az arab mesékben a név szerint ismeretes, de test szerint soha sem látott bűvös madár neve. Ha az ember valami nagy bajában az Ankának egy tollát elégeti, a melyet magától e bűvös madártól kapott, akkor az Anka azonnal ott terem és segít az ember baján. Erre van példa a 39. mesében. A 82. számúban ugyanilyen szolgálatot tesz az embernek egy galamb gyémánt tolla. Az Ankának megfelel a perzsa hősi mondában a *Szímurgh*, a sasmadár, a madarak királya (ed. Vullers, I, 139, 191.), a kinek csudatevő tollát szintén megégetik az emberek és nagy szükségökben segít bajukon (I, 222, 1664—6.), a kinek szárnya megvéd (III, 1112, 816.), a ki azonban az epos hőseinek, az íraniaknak ellenségeként is fordul elő (III, 1587, 1573. III, 1597. s köv. l.), de aztán megint csak segít ama családon, a melynek egyik ősét, Zált, ő nevelte fel fészkében, tulajdon édes fiaival együtt (III, 1702, 3639. s köv. v.). A perík szolgálatában néha galambok, máskor egyéb madarak állanak. A *madarak nyelve* is igen nevezetes a népmesékben, pl. a 31. számúban. A madár nemcsak emberi nyelven szólalhat meg (Mohl, Le livre des rois par Abou 'lkasim Firdousi, traduit et commenté, publié par Mme Mohl, V. köt. IV. lap), mint *Bulbulhezár*, azaz bulbul-i hezárdásztán, az ezerhangú fülemile, e bűbájos madár az Ezeregy Éjszakában (az id. kiad. X, 19.) és *Bulbul-el-sziják*, a panaszos hangok csalogánya (u. o. XI, 114.), hanem van neki külön nyelve, a melyet csak beavatott érthet meg. Nevezetes, hogy a görög a barbárok nyelvét gyakran a madarak csicsergésével hasonlította össze, Herod. II, 57. Aristophan. Aves 199. s köv. v. Nevezetes még a madárnyelv vagy szarkanyelv, a melynek klasszikus példáit Arany János a Jóka ördögében és Jókai Mór A lőcsei fehér asszony (Budapest, 1884. III, 161. l.) czímű regényében adta. V. ö. Polle, Wie denkt das Volk über die Sprache? (Leipzig, 1889.) 29., 34., 35. l. G. Herm. Meyer, Stimm- und Sprachbildung (Berlin, 1871.) 5. l.

Az arab néphit és népmese birodalmából származott a *dsin* a tö-

rök népmesékbe. «A dsinek vagy földön járók vagy égen repülők, temetőkben és tűzhelyek közelében tartózkodnak, tűzből keletkeznek, tűztől, csillagoktól enyésznek el. Felkapják a halandót, repülnek vele, messze országokba viszik, ismét visszahozzák és jó tanácscsal, hozzá még kalácscsal látják el az oltalmukba fogottakat. Különféle alakot ölthetnek, szörnyetegekké is válhatnak és ijesztik, büntetik a gonoszokat, jutalmazzák a jókat.» Magok az *arabok* a török népmesékben feketék, rútak és gonoszak; van világ-nagyszájú arab leány és arab szellem, a kinek olyan nagy a két ajaka, hogy egyikével a földet, másikával az eget sepri. Az arab eredetű alakok közé tartozik még *Emír* asszony, a 97. számú mesének egy jósasszonya.

A perzsa mythologia és népmese befolyását a következő alakokban lehet észrevenni. Van a török népmesékben is *perí*, «külön országban, külön király uralkodása alatt élő tündér, a ki zöld ruhában, fátyolosan jár, ha emberi alakot ölt; madárrá, galambbá változik, ha vándorútra kel. Vannak hárman *(ücsler)*, heten *(jediler)*, negyvenen *(kirklar)* és csak addig maradhatnak meg períknek, míg szívökhöz földi szerelem nem férkőzött. Királyuknak vagy királynéjuknak földi halandót rabolnak el, periségre tanítják és jaj annak a halandónak, a ki tyúk hátán forgó palotájukhoz közeledni merészel. Ha szabadulni akarnak perí voltuktól, megjelennek kiszemeltjük álmában, szerelemre bűvölik; felkeresi az aztán a perít, ha a világ végén volna is». «A *dev* (a perzsa *dív*, *dév*) néha emberi, néha állati alakban jelenik meg, fején szarvat, lábán sarkantyút visel, sokja megközelíthetetlen, mert tűzből van megalkotva, sokja láthatatlan, mert szélből áll, de mindenikének van talizmánja és ha ez kézre kerül, vége a hatalmának és erejének. Barlangokban, kútfenekén levő palotákban tartózkodnak, emberhússal, különösen ifjú leányok husával táplálkoznak és habár többnyire óriások, sokszor megmegremegnek, ha csak a nevüket is hallják az olyan világra szóló hősöknek, mint Mehemed sáh, Rőt sáh avagy Szulejmán királyfi. Sokja a perík szolgálatában áll, a tündérek kertjeit őrzik, az ellenséges szándékkal feléjük közeledőknek ellenségeik, a szép szóra szép szóval felelnek. Anyjok a *dev-asszony*, az ördögök nagy mestere, az elbűvöltek őrizője. Két hosszú emlője, az egyik a jobb, a másik a bal vállára átvetve, úgy áll útjában a világgá induló bajnokoknak és jaj annak a halandónak, a ki anyácskámnak nem szólítja, avagy emlőit magához szorítva szopni nem kezdi. Ha szép szóval közelednek felé, gyermekévé fogadja a halandót, mindenben kezére jár és még a saját fajzatát is feláldozza, csakhogy fogadott gyermeke czéljához jusson. A devek legveszedelmesebbike a szél-dev, fegyver sem járja, szem nem látja, repülése gyorsabb a szélnél.» Van szürke dev, körmetlen dev, csengős dev; ez utóbbinak fenyűszál nagyságú két szarván akkora csengők vannak, mint egy fürdő

kupolája. «Az aggastyán *pír* (perzsáúl a. m. agg, öreg) többnyire álomlátásban mutatkozik, jó tanácsokat osztogat, segíti a hőst a gonosz szellemek ellen való küzdelmében és mestere a bűvös tudományoknak. Tanítványai többnyire szultán-kisasszonyok, a kik messze földről galamb-alakban repülnek hozzá, bűvészetet tanulnak tőle és az érettök versengők közül annak adják kezöket, a ki a pír lakóhelyét s a pír nevét tudja. Álomban jelenik meg a *dervís* is (perzsául a. m. szükölködő, szegény, muszlim vallási színezettel kolduló barát), a királyfit szultánleánynyal, a szultán-leányt királyfival szeretteti meg, megjelenik, ha bajban vannak, és bűvös bottal, bűvös tűvel győzelemre segíti a rossz szellemek ellenében. Bűvös almájától megfogamzik a gyermektelen királyné, a gyermeknek ő adja a nevet és ő oltalmazza meg mindvégig. Ő a török meseviláq legfélelmetesebb és legtiszteltebb öregje.» A 70. mesében a dervís néhány szál haját adja a szegény fiúnak, hogy ha nagy veszedelemben van, égesse el, arra meg fog jelenni a dervís és kisegíti. Az *alma* vagy a hozzá hasonló narancs, czitrom a nő emlőjét jelenti; almával dobálja egymást leány és legény; alma a vőlegény ajándéka, a melylyel menyasszonyát megörvendezteti; az alma Venusnak van szentelve; egymással almát enni, egymást almával dobálni, egymásnak almát ajándékozni szerelmesek szokása; almával álmodni szerelmi szerencsét jelent. A Sáhnámeh-ban: ze szímín beres ruszte dú náredán (a lánynak) ezüst kebléből két gránátalma nőtt ki (ed. Vullers I, 150, 387.) A czigány népmeséében is kimondja a gyűlés, hogy ahhoz fog a nő menni, a kinek piros almát dob; minden szeretőjét odahítták és együvé állították; hát a nő az almát a czigánynak dobta oda (Dr. Friedr. Müller, Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache, a bécsi akad. kiad. LXI, 178—9.). V. ö. a következő helyeket: Catull. 65, 19—24. Propert. I, 3, 24. s köv. III, 34, 69. és 71. Vergil. Buc. 3, 64. és 70. Ovid. Trist. III, 10, 73—4, Priap. XVI. (ed. Lucian. Mueller, Lipsiæ, 1874.), a melyhez egy 1781. évi latin kiadás e verset jegyzi, a melyet Akontios Kydippével furfangosan elolvastatott: Iuro tibi sane per mystica sacra Dianæ Me tibi venturam comitem sponsamque futuram. Theocr. 3, 10. 5, 88. 6, 6. Almát eszik a régi perzsáknál a vőlegény, Spiegel, Erânische Alterthumskunde III, 677. Az osztrák-magyar monarchia cz. mű magyarországi részében (I, 380. II, 79.) is van szó az alma jelentőségéről. V. ö. az Egyetértés 1888. nov. 1. számának tárczájában egy bunyevácz népszokást. Az alma rossz hírét l. Preller, Römische Mythologie I, 454. V. ö. Egy. Philol. Közl. I, 264. III, 172. Magában a tárgyaltam könyvben (II, 404. l. 31. jegyz.) a török népdalok közt is van az almára való vonatkozás: altun tabak on elma, besin al besin alma, arany tányér tíz alma, ötöt végy, ötöt ne végy; elma attïm geline, gelin almaz eline, almát dobtam arának, ara nem veszi kezébe; elma verdim almazsïn,

almát adtam, nem veszed el; «mind ama régi szokásra vonatkozik, hogy a legény almát küldött a lányos házba; ha elfogadták az almát, jöhetett a legény háztűznézni; ha nem, elmaradhatott almástul.» Ide vonatkozik a mi népdalunk is: Három alma meg egy fél, Kérettelek, nem jöttél; elannyira, hogy a török népdalnak még rhythmusa is szakasztott olyan, mint a magyaré. Camões, Lusiad. IX, 56. a limonia gyümölcsét, az illatosat, a szűzi kebel bimbaihoz hasonlítja. A perzsa nárpisztán, gránátalma-emlőjű, olyan nőt jelent, kinek keble ruganyos, duzzadó. Török meséink egyikében (66. sz.) a három gránátalmáról van szó, a mely egy-egy szép leánynyá változik; az egész mese élénken emlékeztet Hesperis leányainak arany almáira és Héraklés kalandjaira. Torlak királyfi úgy született (31. sz.), hogy az anyjával egy dervís bűvös almát etetett. A török népdalok közt e vonatkozásokat is olvashatjuk: turuncs gibi memeler var, a két mellem mint a narancs (II, 392.) és: dedim turuncslarïn, dedi kojunmda, szóltam: a narancsid; szólott: mellemen (II, 379.).

Perzsa mythologiai alakok még a török népmesékben a *sárkányok*, perzsául *ezsderhá*. «Folyvást ellenségeskedésben vannak az emberekkel meg a többi szellemekkel és egyre fiatal leányok után áhítoznak.» Perzsa még a *dsadï* asszony; perzsául *dsádú* a. m. varázslat, varázsló. «Gonoszabb, mint a dev-asszony, noha nincs meg az a hatalma, a mi a deveknek, csak boszorkányságot űz, királykisasszonyokat tart varázs (*büjü*, a magyar *bű*, *büv-*; érdekes, hogy a konstantinápolyi népnyelvben a *v* és *j* szintén váltakozik, pl. *güverdsin*, mely majdnem *güjerdsin*-nek hangzik; épen így váltakozik a magyar és török nyelvnek egymáshoz való viszonyában *büjü* és *bűv-* magában a magyarban, pl. a Müncheni Codexben: Nem hatsz egy fürtöt fejérré tenned avagy *feketéjé*; ép úgy mondja a konstantinápolyi nép nyelve *devlet* helyett *deület*, *zevk* helyett *zeük*, *sevk* helyett *seük*, akár csak a magyar, *fenyv-* helyett *fenyü*, *nedv* helyett *nedü*, *hamv-* helyett *hamu*, l. II, 398. l.) alatt és szerető szívek közé akadályt vet. Néha devek meg sárkányok szolgálatába szegődik, lányai néha perí, neha dev természetűek és ép azért soha se foghat ki rajtuk, ha anyjuk elől menekülni akarnak. Ő is, mint a dev-asszony, útjában áll a világgá indulóknak, de jó tanács helyett inkább rossz útra juttatja őket és csak jó pénzért, marok aranyért ha mond néha egy-egy igaz szót. Edénybe száll, ostorából kigyó lesz, úgy üldözi a menekvőket, de kénytelen meghunyászkodni, ha nálánál nagyobb hatalommal áll szemben.» Abban, hogy a török népmese különösen hangsúlyozza, hogy a *dsadï* hazug, régi perzsa vallási meg erkölcsi vonásnak nyomát látom: az Avesztában *draogha* (az újperzsa *durúgh*) hazug, és mint hímnemű főnév hazugság; az óperzsa ékiratokban *drauga* hazugság, *duruds* hazudni; de már az ugyanezen tőből származó óbaktriai *drudsa* mind nő-

nemű lény, boszorkány. Ide tartozik-e a német mythologiai *Drude*, *Trude*, boszorkány? V. ö. Spiegel, Erân. Alterth. II, 136. Die arische Periode u. ihre Zustände 215. Die altpersischen Keilinschriften 203, 204. Justi, Handbuch der Zendsprache 161. 162. A Sáhnámeh-ban ugyan hazudik maga Rusztem is (ed. Vullers I, 363, 785—7. I, 489, 910. s köv. v.), azonban erkölcstanító szakaszaiban· mégis a hazugság a legnagyobb bűn (Mohl id. fordítása VI, 305.), a mely a perzsa ember vallásához és a király méltóságához nem való (u. o. VII, 77. V. ö. VII, 218, 390); az igazmondás perzsa erény (ed. Vullers III, 1510, 250. V. ö. II, 595, 1327, III, 1343, 1398.). Végre l. Herod. I, 136, 138.

Még csak néhány rejtett szót és népdalt közlök mutatóba. A Sáhnámeh-ból közölt találós meséhez hasonló a következő: «Nekem egy fám van, a fámnak tizenkét ága van, mindegyik ágán harmincz levele van, az egyik oldala fekete, a másik oldala fehér. Esztendő.» Érdekes a szójátékos rejtvény: *basï jokarï*, megfejtése: *basï jok arï*, azaz fel a feje, megfejtése: fejetlen méh. A magyar találós mesék kezdetére: «mese, mese, meskete» vagy «mese, mese, mess kenyeret», emlékeztet a török *tekerleme* nevű rejtvényfajta: matzal maszal matladï, iki szïcsan atladï. Ugyanaz a rhythmus tetszik fel ebben is, mint az előbb idézett magyar és török népdalban; értelme: mese mese meskete, két egér egyet ugrott. A népdalok ütemének és rímhelyezésének bemutatására ime legyen itt még két almával kezdődő: elma verdim almazszïn, szen elmazdan kalmazszïn, hangi ba'ïn gülüszün, zemheride szolmazszïn, almát adtam, nem veszed el, gyémánttól el nem maradsz; melyik kert rózsája vagy? kemény télen sem hervadsz. A keleti nyelvek műköltészetében is nagyon jelentős *redíf-rímek* (Egy. Philol. Közl. XIII, 250—251.) példája a következő: elmajï atan bilir, seftali szatan bilir, gencs kïzlarïn kijmetin, jalïnïz jatan bilir; az almát dobó tudja, baraczkot áruló tudja, ifju lányok értékét egyedül háló tudja. Egy régi magyar népdal rhythmusával (Magasan repül a daru, szépen szól) egyenlő a következő török szerelmi dalé: aman joszma jandïm szenin elinden, kurtulmadïm su alemin dilinden; ugyan bájos, égtem én te miattad, nem szabadultam e világ nyelvétől. Hát ha még egy másik szerelmi dal e sorát olvassuk: küsztürdüm jarïmï gajri szöjlenmez, rózsám bosszantottam, többé nem is szól! Mintha csak hallanók a magyar dal második sorát: Haragszik rám az én rózsám, mert nem szól! A *Plevne türküszü* (Plevna nótája) czíműből csak az utolsó szakot közlöm: Kara deniz akmam dedi, ben tunaja bakmam dedi, jüz bin kazak gelmis olsza, oszman pasa korkmam dedi; Fekete-tenger nem folyik, úgymond, a Dunába nem néz, úgymond; ha százezer kozák jön is, Oszmán pasa nem fél, úgymond. Épen olyan ütemű, mint ez a magyar nóta: Addig rózsám el nem veszlek.

De hát se szeri se száma annak az érdekesnél érdekesebb tudni-

valónak, a melyet Kúnos e három kötetében találhatni. E népköltési anyag szorgalmas és fáradságos gyüjtögetésével és gondos, tudományos kiadásával, megmagyarázásával a néprajznak valóban nagy szolgálatot tett.

Dr. Pozder Károly.

De tropis et figuris apud Terentium, doktori értekezés, írta *Simsay Lajos*, Kolozsvár 1889.

Ez értekezés az előszóban meglehetős részletességgel szól a tropusokról és figurákról általában s tanuskodik arról, hogy szerzője elég jól ismeri az ide vágó irodalmat. Majd az *első részben* a tropusokra tér át s miután ezek felosztását adta, Terentius tropusait a következőleg csoportosítja: I. De tropis ex proportione: 1. a homine sumpti; 2. a foro sumpti; 3. a re militari sumpti; 4. a re maritima; 5. a stadio circoque; 6. ab animalibus; 7. a re venatoria; 8. ab unguendi more; 9. ab ædibus; 10. a servorum poenis; 11. a scena; 12. ex fabula Græca; 13. e rebus gestis; 14. a mythologia; 15. a rebus sacris; — II. De metonymia: 1. in quibus locus vel tempus ponitur pro iis, quæ alterutro continentur; 2. in quibus consequentia mutantur et præcedentia; 3. in quibus effectus et causa mutantur; — III. De synecdoche: 1. Pars pro toto et contra; 2. Numerus terminatus pro interminato et contra; 3. Genus pro uno et contra.

A második részben a figurákat vizsgálja, és pedig első sorban a *figurae verborum*-ot a következő felosztás szerint: I. Quæ fiunt amplificatione; itt sorolja fel az annominatio, reduplicatio, polyptoton, epiphora, ploke, anaphora, anastrophe, circulus és polysyndeton példáit; II. Quæ fiunt detractione; itt bővebben csak az asyndetont tárgyalja; III. Quæ ordine fiunt: itt talál helyet a permutatio és mimesis. A mi a *figurae sententiarum*-ot illeti, ezeknél ugyanezt a három csoportot különbözteti meg, és pedig az elsőhöz a pleonasmust, az antithesist, az incrementumot s a gnomát, a másodikhoz az aposiopesist, a harmadikhoz az ironiát sorolja. Végül a függelékben röviden szól az alliteratióról és assonantiáról.

A munka mint anyaggyűjtő értekezés ellen nem igen lehet kifogásunk. Határozott szorgalomról s a tárgyalt író alapos ismeretéről tanuskodik, a csoportosítás is ügyes és könnyen áttekinthető, úgy, hogy Terentius költői nyelvének kutatói jó hasznát vehetik.

Már nem szólhatunk ilyen elismeréssel az értekezés azon részeiről, a hol a szerző kutatásaiból valami általánosabb eredményt akart kihozni. Így a 26. lapon felveti azt a kérdést, hogy Terentius a tropusok tekintetében görög mintáival szemben mennyiben lehetett önálló, e mellett azonban elmulasztja a fődolgot, hogy t. i. a tárgyalt Terentius-helyeket

az új komédia ránk maradt fragmentumaival összehasonlítsa. Ha ezt megtette volna s tekintetbe vette volna mindazt, a mit a régi commentatorokból és biographusokból Terentius görög mintáiról tudunk, könynyen átláthatta volna, hogy róla mint önálló költői egyéniségről beszélni nem lehet; őt csakis mint contaminatort és fordítót lehet megérteni és méltányolni. Nem fogadható el tehát az sem, a mit végeredményképen kiemel, hogy t. i. Terentiusnál, ha egyéb nem is, a hadi és katonai dolgokra vonatkozó tropusok eredetiek («omnes, quæ ad rem militarem spectant, vere Romanæ sunt»), hiszen jól tudjuk, hogy a görög új komédia egyik kedvencz alakja a *miles gloriosus* volt s hogy ennek és parasitusának szerepében bő alkalom nyilt az efféle tropusok komikai hatást keltő alkalmazására. Ugyanez okból teljesen elhibázott a 35. lapon a *De ingenio Terentii ex suis ipsius tropis diiudicato* czímű fejezet, melyben különben a szerző úgy sem jut semmi positiv eredményre.

Valósággal botrányos az értekezés latinsága. Stílusról nem is szólok, mert alig van az egészben egy-két mondat, melyet élvezhetetlenné ne tenne a rossz mondatfűzés nehézkessége és az értelmet csak alig sejtető homályosság. Sok baja van azonban a szerzőnek a grammatikával is. Így pl. egyes szókat helytelen értelemben használ: p. 5: *de recto cuiusdam opusculi sensu eruendo sit verbum* e h. *sit sermo*; p. 9: *adhortor me translationes non more rhetorum . . . esse tractaturum*, a hol a *hortor* és *moneo* igék értelmét zavarta össze; p. 21: *nobis omnibus scitum est* e h. *notum est*; p. 27: a *concives* szó nem klasszikus, *cives* helyett. Néha függő kérdés helyett acc. c. infinitivo-t alkalmaz, mint p. 35: *si spectatores cuius eruditionis cuiusque generis fuisse consideravimus*. Még borzasztóbb, midőn a *quod*-os mondatot és az acc. c. inf. szerkezetét összezavarja, mint p. 20: *quod comicus noster ab his rebus plurimas translationes duxisse*, vagy midőn az alanyt accusativus helyett nominativusba teszi, mint p. 36: *persuasum est nobis aetate Terentii adhuc maior pars (!) Romanorum agriculturae operam dedisse*. Germanismussal szennyezi be a latinságot p. 9: *adhortor me translationes non more rhetorum, sed eo (!) historicorum esse tractaturum* e helyett: *non rhetorum sed historicorum more*; egészen hasonló hely p. 28: *cum cuiuscunque Romani scriptoris translationes cum eis (!) Graecorum conferimus*. Sőt vannak oly constructiói is, melyek absolute érthetetlenek, mint p. 6: *Quum enim me eas potissimum partes classicae litteraturae non sim ignarus!!!*

Valóban bámulnunk kell, hogy, a ki ennyire nem tud latinul, hogyan mer, mikor nem kénytelen vele, latinul írni.

Dr. Némethy Géza.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Homeri Carmina. Recensuit et selecta lectionis varietate instruxit *Arthurus Ludwich.* Pars altera. Odyssea. Volumen prius. Lipsiæ. In ædibus B. G. Teubneri MDCCCLXXXIX. 8°. XXI, 315 l. Ára 8 mka.

A ki a homerosi szövegkritika mezején kifejtett munkásságot figyelemmel kisérhette és láthatta, hogy miként oszlanak a szöveg recenseálásában a kritikusok két nagy táborra, melyeknek egyike Bekker, jobban mondva Nauck elveit vallván, feladatául tűzte ki magának azokat a formákat restituálni, melyeket a homerosi költeményeknek keletkezési kora számára az analogia és összehasonlító nyelvészet vezérfonala útján föltételezni jogunk van, csaknem minden tekintet nélkül a hagyományra és az alexandrinusok által követett kritikai eljárásra, — másika, nevezetesen a königsbergi iskola, Lehrs nyomain haladva azt tanítja, hogy a Bekker-Nauck-féle elvek csak utópiák lehetvén, meg kell elégednünk avval, ha *lehetőleg* Aristarchos recensióját állíthatjuk helyre, mint a ki sokkal megbizhatóbb anyaggal rendelkezett, mint a milyennel mi, s így követésre legméltóbb, — mondom, a ki ezt a kétféle irányt s e visszás állapotot ismerte, őszintén óhajthatta, hogy akár az egyik, akár a másik irány követői mennél előbb nyujtsanak oly szöveget, melyben a szem előtt tartott vezérelvet teljes következetességgel keresztülvíve láthassuk.

Nem mintha az erre való törekvés mindkét részről meg nem lett volna! De egyik táborban sem sikerült a szöveg azon ideálját megteremteni, melynek megvalósításán teljes erővel fáradoztak. Mert a mi a fenn említett táborok elsejét illeti, vagy kudarczot vallottak a szöveg uniformizálásában, mint *Bekker* (a bonni kiadásában!), *Christ*, *Rzach*, *Cauer*, vagy a coniecturák és athetesisek sűrű és erőszakos alkalmazásával a szövegkritika józan határain túlmentek, mint *Cobet*, *Nauck*, *Leeuven-Mendes* és mindenekelőtt *Fick*. A mi pedig különösen jellemző, az az, hogy a speciális kérdéseknél egyetértésre vajmi ritkán tudtak jutni. A második tábor képviselői közül *Lehrs*-nek «De Aristarchi studiis Homericis» czímű útmutató munkája után először *Hoffmann* kísérelte meg az Ilias XXI. és XXII. könyvének kiadásában megvalósítani Lehrs elméletét s bár nagy ingeniummal fogott e munkájához, nem sajnálható, hogy torsonak hagyta, mikor átlátta, hogy a kellő anyaggal megközelítőleg sem rendelkezik. Az egész két költeménynek az alexandrinusok által megállapított szövegét először *La Roche* igyekezett adni, de részben hiányos palæographiai ismeretei, részben a scholionok fölületes értékesítése következtében sem hiteles kézirati apparatust adni,

sem Aristarchos szövegkritikája eredményeit a scholionokból kiböngészve a szöveg hasznára fordítani nem tudta. Pedig, hogy az alexandrinusoknak, nevezetesen Aristarchosnak érdemeit Homeros körül kellőképen méltathassuk, a scholionokban rejlő, belőlük csak fáradságosan és kiváló akribiával kifejthető kincseket kell ismerni és osztályozni. E rendkívül fárasztó munkára *Ludwich* vállalkozott s hogy csak tőle volt várható a Lehrs nevéhez fűződő tervnek szerencsés keresztülvitele, azt már az ezelőtt néhány évvel megjelent «Aristarchs homerische Textkritik» (Lipcse I. 1884. II. 1885.) czímű korszakalkotó munkája engedte remélnünk. Mivel e munka fejti meg az általa felállított s a czíműl írt kiadásban érvényesülő szövegproblemákat, nem mulaszthatom el előzetesen ez exegetikus-kritikus munka alapján rövid tájékozást nyujtani, hogy hogyan hatolhatni be a scholionok szövevényes útjain át az aristarchosi kritika lényegébe.

Az Iliasnak híres Ven. A codexében a legtöbb éneknek végén e megjegyzés olvasható: παράκειται τὰ 'Αριστονίκου σημεῖα καὶ τὰ Διδύμου περὶ τῆς 'Αρισταρχείου διορθώσεως, τινὰ δὲ καὶ ἐκ τῆς 'Ιλιακῆς προσῳδίας 'Ηρωδιανοῦ καὶ ἐκ τῶν Νικάνορος περὶ στιγμῆς. Azaz egy — Lehrs szerint a 2. században Kr. u., Herodianos és Porphyrios között élt epitomator munkájával van dolgunk, vagy helyesebben — mint Ludwich valószínűvé tette — ez epitome excerpált excerptumaival, melyek a codex Venetus A-nak már archetypusában megvoltak. De kétfélék voltak már ott, azaz egy részök csekély számú, de tartalmas scholionokból állott, más részök ellenben nagyszámú, de tetemesen kurtítottakból. Amazok híres velenczei kéziratunknak már archetypusa szélére voltak jegyezve, emezek az archetypusnak még fennlévő, teleírható közeibe toldásokként irattak be. Így tehát excerptumról excerptumra kellett visszamennie, még pedig Didymosnak Aristarchos diorthosisáról írt munkája epitomejére, a mely fogalmat ád nekünk Aristarchos kritikai eljárásáról. De neki még azonfelül azt is meg kellett állapítania, hogy mi megy vissza Didymosnak Aristarchosról írt munkájára közvetett úton, azaz mi származik egyéb forrásainknak Aristarchos kritikájáról való tudósításaiból. Hogy ez neki fényesen sikerült s hogy ekként ő lett hivatva Homerosnak kiadására, azt az egész kritika — kivéve persze az ellentábor egy-két képviselőjét — szivesen bevallotta.

Igen gazdag apparatussal operál, még pedig 24 értékes Odysseakézirattal, melyeknek itt-ott második sőt harmadik és legifjabb kezét is megkülönböztetni és kijegyezni szokta. Főcodexeknek a *Flor.* numero 2763, hodie *Laurentianus* 52-őt (F.) és a *Mediceus* pl. XXXII. cod. 24 (G.) tartja. Mellettök *a berlini papyrus* 154[a] (A. sæc. VIII. a ξ ének körülbelül 150 sorát tartalmazza) és az 1201. évben írt Heidelbergben

őrzött *Palatinus* nr. 45 (P.) még igen értékesek. Csak 6 kiadásra reflektál, a Bekker-féle első és másodikra, a Micyllus- és Camerarius-féle 1541-ben, a Henricus Stephanus-féle 1566-ban, a Barnes-féle 1711-ben és a Wolf-féle 1807-ben megjelent kiadásra. La Roche-ra nincs tekintettel, Cobet és Nauck coniecturáit azonban az apparatusban nem egyszer idézi. Feltünően csak Payne Knight olvasásai szerepelnek, különösen az ő a digamma initiale vagy mediale restituálása kedvéért alkotott szörnyformái. Valóban megáll az eszünk, s el nem tudjuk képzelni, hogy mi indíthatta rá, hogy csaknem minden egyéb e téren való kisérletet mellőzött, s ily formáknak, mint ὁϜο, προσῆυϜδαε, παραυϜδαε etc. adott helyet, ha az ilyenekhez, mint ενπρηϑσευ, προέχοντο, φρεσ' εμηδσαο stb. nem is akarunk megjegyzést fűzni. Igaz, hogy a königsbergi iskola az összehasonlító nyelvészetnek még azon hátramaradt álláspontján áll, mely Payne Knight kiadása megjelenésekor uralkodott, de akkor jobban tette volna, ha az úgynevezett haladó-párti szövegkritikát egészen mellőzi.

A szövegnek persze ezzel nem okozott kárt. Mert ha itt-ott talán a kézirati hagyományokhoz való makacs ragaszkodással egyéni szempontból nem értenénk egészen egyet, meg kell vallani, hogy *Ludwich* oly szöveget állapított meg, melyet ezentúl a Homeros-kutatás egy terén sem szabad mellőzni. Sőt joggal mondhatjuk azt is, hogy az ismertetett kiadás a szövegkritika szabályainak exakt alkalmazásával a legelsők és legjobbak közé sorakozik, melyek eddigelé a görög irodalom köréből megjelentek.

Róma. Dr. Vári Rezső.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/9.

11. Herodotos pontosi útja. Irta Fröhlich Róbert. (Budapesti ág. hitv. ev. főgymnasium). Fröhlich ezen figyelemre méltó értekezésében Herodotosnak a Pontosra vonatkozó adatait veszi alapos birálat alá, melyek után magától merül fel a kérdés, vajjon ismerte-e maga H. a Pontost. F. e kérdésre vonatkozólag arra az eredményre jut: «valószínü, hogy H. Byzantiumban is tartózkodott és hogy itt szerezte meg a Dareios skytha hadjáratára vonatkozó adatokat, valamint Kyzikosban is egyet mást megtudhatott a Pontos és skythákra nézve, *de legtöbb anyagot bizonyosan Athén városában gyüjtött.*» — Nézzük az érveket.

H. a Pontost 11,000 stadium hosszúnak és 3300 stadiumnyi szé-

lesnek mondja, a hossza tehát 277 f. mf. volna, holott csak 140 mf. a Bosporustól a Phasisig; a szélességet Themiskyra és Sindike közt 82 f. mf.-re teszi, holott tényleg 60 f. mf. — A Bosporus, Propontis és Hellespontosra vonatkozó számadatai megközelítik a valóságot. Hogy H. a Bosporustól egyenesen utazott volna Kolchisig, az nem valószínü; ellene mond a számadat s a mit a kolchisiakról mond, az sem bizonyítja azt, hogy ott járt volna, ha pedig a déli part mentében hajóz vala, meg kellene említenie Sinopét vagy Trapezust. Az sem valószínü, hogy széltében átutazta volna a Pontost, daczára annak, hogy így szól — οὕτω δέ μοι μεμετρέαται. — Mindezekből helyesen következteti F., hogy H. itt a hajósok adataiból combinálva számítja ki a Pontos hoszszát és szélességét, adataiban tehát csak ἱστορίη s γνώμη-t láthatunk.

F. szerint H. a Tearos forrásait sem ismerte, mert lehetetlen, hogy az egyik sziklából fakadó 38 forrás fele hideg s fele meleg volna; s a forrásoknak három várostól egyenlő távolságra való fekvése sem helyes állítás; ma ennek helyén vannak ugyan hideg források, Jochmus szerint Bunarhisszar helység mellett, de ez Perinthoshoz két annyira van mint Salmydessoshoz (ámbár Salmydessosra nem igen támaszkodhatunk, ha azt értekező szerint egy megyének veszszük). — Dareiosnak e forrásoknál lévő felirata pedig nem felel meg a perzsa királyi feliratok stylusának. H. szavaiból még azt sem lehet kivenni, hogy a Pontos nyugoti oldalán fekvő Salmydessos-, Apollonia- és Mesembriában megfordult volna, még kevésbbé az ezen város körül fekvő thrákok földén. — H. leírja az Istros torkolatát is s azt mondja, hogy a déli torkolat mellett van Istria városa, holott ez sohasem lehetett ott, hanem 8—9 mf.-nyire délre; még a meder esetleges változását sem lehet föltételezni. De hogy ezt a vidéket általában nem látta H., azzal bizonyítja F., hogy H. szerint az Istros torkolata szemben van a Nilusével, tehát délnek irányul (bár az εὖρος ἄνεμος délkeletet jelent) s hogy Thrakia az Istros torkolata körül öblöt képez, tehát kelet-nyugoti irányban, ezután, tehát keletre, következik Skythia, a mi földrajzilag helytelen. — A Maiotist H. majdnem akkorának tartja, mint magát a Pontost, pedig nem valószínü, hogy azóta oly nagy geologiai átalakulás történt volna. — A valótól eltérőleg írja le H. Skythia déli partját; az Istrostól a Borysthenesig s ettől a Maiotisig sem egyenlő a távolság, a mint azt H. képzelte, hanem az Istrostól a Borysthenesig jóval nagyobb. Skythia folyóiról a mily képet nyujt H., az sem felel meg a valóságnak. A Hypanis, az Exampaios és az utóbbiban felállított érczedény, mind nagyítva jutottak H. tudomására. A Borysthenes környékét részletesen írja ugyan le, de ezt hallomás után is tehette.

Mindez argumentuma az értekezőnek megállja helyét s valamenynyinek összefüggő bizonyító ereje elfogadhatóvá teszi hypothesisét, ki

ezenkívül még H. szavaiból azt is kimutatja, honnan vette értesüléseit? Maga H. mondja, hogy ezt meg ezt hallotta a skytháktól vagy a pontosvidéki hellénektől. Továbbá a Pontos vidékének egy helyénél sem jegyzi meg, hogy ott maga megfordult, mint egyebütt teszi, hanem F. szerint eddigi magyarázóit csak előadása szemléltető modorával tudta félrevezetni. — Valószínű tehát ezek után értekező azon hypothesise, hogy H. ily sok s távol eső dolgokról csak az akkor nagyon élénk Athenben, hol e tekintetben Perikles baráti támogatása is segíthette, szerezhetett magának ennyi, részben helyes, részben helytelen adatot. Inkább adhatunk igazságot tehát értekezőnek, mint az olyan declamatióknak H. hitelességéről, mint a melyek Baehr commentatióiban vannak, s annak a ki, mint Sittl megjegyzi, Aegyptusról szólva nem azt beszéli, a mit a régi emlékek beszélnek, hanem a mit az utczán beszélnek azokról s a ki a 478. évi napfogyatkozással jósoltatja meg a perzsa háborut, annak nem a pontosság az erős oldala. Dr. Hittrich Ödön.

12. **Gergye Lénárt, A homerosi kor kosmographiája.** (A Pannonhalmi sz. Benedek-rend esztergomi főgymnasiuma.) — Minthogy görög tanításunk kevés óraszámában a művelődéstörténeti szempontot másodrangúnak vagyunk kénytelenek tekinteni — mond a szerző bevezetésében — s a reáliák *rendszeres* tanítását magok az utasítások sem írják elő (de már hogy is ‚irhatnák elő' !), bajosan érhetjük el. hogy a görög népnek s evvel egyúttal a modern népek értelmi és erkölcsi életének alapjaival, az emberi művelődés egy jelentőséges korának és e kor gondolkodásmódjának minden egyes irányával tüzetesen megismertessük növendékeinket. Ily körülmények közt legalkalmasabbnak hiszi programmértekezésül oly tárgy választását, melynek fejtegetése mintegy pótlásául szolgálhat az iskolai előadás hiányosságának. Ezért választotta tárgyát a homerosi reáliák köréből s a homerosi *kosmographiát* épen azért, mert ebben tűnik föl a homerosi kor fölfogása a legeredetiebbnek és gondolkozása a legnaivabbnak. Én ugyan részemről azt hiszem, hogy a homerosi korra és emberre nézve sokkal jellemzőbb erkölcsi felfogása, világnézete, mint a légköri tüneményekről való képzetei, de azért nem gáncsolom a szerző tárgyválasztását. Mindenesetre jó dolog, ha iskolai értesítőkben bármily tekintetben a tanulók érdekét tartjuk szem előtt. Azonban annyit meg lehet várni mindenkitől, a ki tollat fog, hogy eljárásáról lelkiismeretesen beszámoljon. A szerző ugyan jegyzetben megemlíti *főbb* forrásait: Buchholtzot, Völckert, Pauly Realencyclopædiáját, Fleckeisen Jahrbücherjét s Ameis-Hentze Anhangjait, de azt nem vallja be, hogy értekezése legnagyobb részét *egyenesen* Buchholtzból vette s egyedüli törekvése az volt, hogy ez a *kölcsönzés* feltünő ne legyen s ily czélból egyedül a *sorrenden* változtat.

Az értekezés három első része: Az ég és az égi testek, a légköri tünemények, a föld és alakulatai nem egyéb, mint Buchholtz kivonatolása, még pedig nem pontos kivonatolása. Hiszen jó, azt mondhatná a szerző, ezeket Buchholtz már oly teljesen megírta, hogy hozzáadni alig lehetne valamit, s ő annyival kevésbbé adhatott hozzá valamit, mert rövidebb kivánt lenni s ő úgysem tudományos igényeket, hanem a tanulók érdekét tartotta szem előtt. Helyes, csakhogy kötelessége lett volna így is bevallani, hogy voltaképen Buchholtzot kivonatolta, másodszor e kivonatában pontosságra és érdekkeltő előadásra kellett volna törekednie. Buchholtz maga tudós embereknek való szárazsággal irta meg Reáliáit, tudván, hogy a Homérost ismerő tudós épen az ő pontos, száraz adatgyüjteményében fogja megtalálni azt, a mire szüksége van. De hogy a tanuló ifjuságtól hogy várhatja valaki, hogy egy még Buchholtznál is szárazabb kivonatban gyönyörködni fog, az igazán vérmes hiedelem. Könnyű volna kimutatni, hogy sok helyt épen a fontosabb dolgot mellőzte Buchholtzból. Nem említi például a holdnál, hogy a hónapoknak nevei nem szerepelnek a költőnél; nem említi, hogy a reggeli és esti csillag, mely a költőnél két különböző csillag, voltakép egy és ugyanaz, csak határozatlanul azt mondja az esti csillagról, hogy «egészen külön, önálló csillagnak van feltüntetve». A Siriosról megmondja, hogy rossz jelnek tekintették, de nem, hogy miért? hogy lázat hoz az emberi nemre. A Hyadoknál a népetymologiával hozza kapcsolatba a ὕειν-ből való származtatást, pedig inkább a ὕς-től való származtatás a népetymologiai. Nem mondja meg, hogy az Olympos máskép van föltüntetve az Iliasban, mint az Odysseiában. Viszont másutt lappalis, még a tanulók előtt is köztudomású dolgokkal, vagy érdektelen, gyermekes megjegyzésekkel igyekszik *bővíteni* Buchholtzot, hogy maga is mondjon valamit. Pl. «A napon és holdon kívül az égboltozaton ragyognak a **csillagok**, a melyeknek ismeretére a pásztoroknak és hajósoknak, különösen a régibb időkben mindig nagy szükségük volt.» «A napnak a föld körül való látszólagos mozgása, a mi valóságban nem más, mint a földnek saját tengelye körül való megfordulása, hozza létre a napot; a földnek a nap körül való mozgása pedig okozója az évszakoknak és e pályának befutására szükséges napok összege adja az esztendőt.» Hetedik-nyolczadik osztályos tanuló tudja ezt jól, még a legutolsó is. Máshol meg egészen túlmegy a középiskolai tanulónak való ismeretek határán s Buchholtznak utána mondja, hogy: «az éjfélnek μέση νύξ szavakkal való jelölése csak a *Kis Ilias töredékeiben* fordul elő.» Helytelen szellemeskedés az ilyen *eredeti* hely; «A földünket környező *légkörben* a hom. kor emberei két, egymástól különböző elemet különböztettek meg. E két elemben azonban ne keresse senki az oxygént és a nitrogént stb.» Aztán minő fogalmakat nyújt a tanulóknak a mythosok eredetéről az

ilyen felfogás: «A szivárványt, sok más természeti jelenséggel együtt, személyesítették is a hom. kor emberei (!!) és *Iris* istennő lett belőle, a ki az istenek izenetét az embereknek megviszi.» Az idézett görög szók és kifejezések tele vannak hibákkal, oly hibákkal, melyek a sajtóhibák tág mezején is túl látszanak csapongani. Itt-ott, a mi már csakugyan nem lehet sajtóhiba, rosszul is vannak lefordítva. Pl. ἠριγένεια a szerző szerint «koránkelő», Buchholtz szerint pontosabban: «in der Frühe geborene». Ἠέλιος κατενίσσετο βουλυτόνδε a szerző szerint: «a nap ökörkifogásig *haladt*», e h. hajolt. A ῥηγμίν-t a tengerpart elnevezésének tartja, a helyett, hogy azt mondaná, hogy csakis a parton levő hullámverődést jelenti, csak metonymice a partot. Néhol a kifejezést úgy idézi Homerosból, a mint ott előfordul, másutt változtat rajta, úgy hogy pl. a mi Homerosnál mult, azt jelenben czitálja, a mi hiba. Azt említi, hogy «a hom. eposokban napfogyatkozásról *határozott* említés nem történik»; de hogy határozatlanul igenis történik, azt már elhallgatja. (L. Buchholtz I, 1, 31.) A Kismedvéről, Sárkányról és Kepheusról azt mondja, hogy «*mint csillagképek* még nem voltak ismeretesek». Hát mint mik? — Beszél a θῆλυς alapjelentéséről, de hogy mi ez, azt már nem mondja meg. — Itt-ott bőséges phraseologiával pótolja a hiányokat; ha pl. Buchholtz ezt mondja: «Übrigens ist Eis in Griechenland ein seltenes Phænomen»; akkor szerzőnk így declamál: «Folyóknak, tavaknak oly mérvű befagyását, hogy az egész víz egy jégtömeget képez, Görögország lakóival mai nap is bajos elhitetni (!).» Értekezése harmadik részében egyébiránt már vannak részletek, a melyek nem Buchholtzból vannak véve, hanem a Neue Jahrbücherből. Dicsérem e buzgalmat, de az előbbi fejezetek hangjával sehogy sem tudom összeegyeztetni az ily előadást: «Ugyancsak újabb magyarázók, *a kik a történet előtti mythologia szempontjából szeretik a hom. eposokat s ezeknek egyes kifejezéseit magyarázni, a tenger* δῖα jelzőjét is egészen eredeti jelentményében fogják fel s levegői, légies, fénylő jelentésben fordítják.» Minthogy eddig nem volt szó a történet előtti mythologia szempontjáról, hogy értse ezt meg a középiskolai tanuló? — A negyedik fejezet legfüggetlenebb Buchholtztól, sőt ellenkezik vele, mert míg Buchholtz így nyilatkozik: «Manche haben sogar behauptet, Homer kenne überhaupt kein *unterirdisches Todtenreich*», addig szerzőnk épen ezen «Manché»-k közé áll és azt bizonyítgatja, hogy Homerosnál ha arról van szó, hogy valaki «*le*megy a Hadeshez», az csak azt jelenti, hogy «*be*megy» s nincs földalatti, csak Okeanoson túli földszintes alvilág. Sokkal hasznosabb dolgot végzett volna a szerző, ha kevesebb tárgyat vett volna fel s arról a kevésről foglalt volna össze mentől teljesebb képeket, felhasználva Buchholtzot, mint anyaggyüjteményt, s lelkiismeretes pontosságra törekedett volna, mert nagy hiba azt gondolni, hogy a tanuló ifjuságnak

egy pár tővel-hegygyel összehordott adat elég. Így sem az ifjuságot nem nyerjük meg Homerosnak, sem szemkörét nem tágítjuk, ha csak szót, szót és szót adunk eléje s a szellemhez nem engedjük hozzáférni.

Dr. Csengeri János.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. márczius 5-kén *felolvasó gyülést* tartott, melyben Némethy Géza bemutatta a Thewrewk-féle Bibliotheca két újabb kötetét, t. i. Livius 21—25. könyvének Dávid Istvántól és Cicero De finibus bonorum et malorum czímű munkájának a bemutatótól való szövegkiadását. Utána Lázár Béla felolvasta «Fortunatus historiája az irodalomban» czímű értekezését.

A felolvasó gyülést *választmányi ülés* követte.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Bermüller Ferencz, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Gyomlay Gyula, Heinrich Gusztáv, Maywald József, Némethy Géza, Pozder Károly.

1. A múlt három ülés jegyzőkönyveinek hitelesítése után elnök jelenti, hogy ő és az első titkár átnyujtották a közoktatásügyi minister úrnak a választmánynak a görög nyelv tanításáról szóló emlékiratát. Ő excellentiája elnöknek az átadást kisérő szavai után abbeli reményének adott kifejezést, hogy az említett kérdésben közte és a társaság választmánya között nincs kiegyenlíthetetlen eltérés: továbbá megjegyezte, hogy neki nincs szándékában a görög nyelvnek a gymnasiumokban való oktatását eltörülni; törekvése inkább oda irányúl, hogy azok, a kik e nyelvet ezentúl is tanulni fogják, ezt intensivebb módon tehessék, mint eddigelé történt. — Tudomásul szolgál.

2. Elnök ajánlatára dr. Tóth Kálmán, Csengeri János ajánlatára Faragó János rk. tagok rendes, Király Pál ajánlatára Mészáros Ernő, Mihalik Sándor, Zakkay Aladár, Kövér Sándor, Nagy Pál polgáriskolai tanitóképezdei hallgatók és Kerekes Ferencz nevelő Tibold-Daróczon 1890-től számítva rendkívüli tagokká választatnak.

3. Elnök jelenti, hogy Boross Antal rendkívüli tag a társaságból kilépni szándékozik. — Tudomásul szolgál.

4. Pénztárnok jelenti, hogy dr. Halász Frigyes a rendkívüli tagok sorából történt töröltetését semmisnek kéri nyilváníttatni, és hogy továbbra is tag óhajt maradni; továbbá jelenti, hogy f. é. márczius 5-ikéig a tagok száma a következő: 9 tiszteleti, 6 alapító, 308 rendes és 59 rendkívüli, a Közlöny előfizetőinek száma 155. Pénztárnoknak az 1889 deczember 27-ikétől 1890 februárius 19-ikéig terjedő időről szóló pénztári kimutatása szerint a bevétel 1834 frt 35 kr., kiadás 481 frt 77 kr., pénzkészlet 1352 frt 58 kr. — Tudomásul szolgál.

KÖNYVÉSZET.

Aeschylos. Prometheus. Drámai költemény. Ford. dr. Dezső Gyula. Nagy-Kőrös, 1890. (8-r. 32 l.)

Ásbóth Oskar. Russische Chrestomathie für Anfänger. Accentuirte Texte mit vollständigem Wörterverzeichniss. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1890. (8-r. VII, 187 l.) 2 mk. 25. fil.

Ballagi Géza. Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. (Ertekezések a társadalmi tudományok köréből. X. köt. 8. sz.) Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. 103 l.) 90 kr.

Cicero leveleiből. Ford. Kempf Józs. III. füzet. (Római remekírók magyar fordításban. 38. 39. füzet.) Budapest, Lampel R. é. n. (1889.) (16-r. 132 l.) 40 kr.

Csengeri János. Homeros. (Egyetemes könyvtár. 8. füz.) Győr, Gross G. 1889. (16-r.) 42 l. 10 kr.

Csillagh Mór. Balassa Bálint báró virágénekeiről. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1890. (8-r. 87 l.)

Évlapjai, A Kisfaludy-Társaság —. Új folyam. 23. köt. 1888—89. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 223 l.) — *Tartalom:* Hivatalos közlemények. — Irodalmi munkálatok. Bayer Józs. Shaksperei nyomok irodalmunkban és a magyar szinészet műsorán 1790—1837. — Kecskeméti Lipót: A paradicsom a középkori zsidó költészetben. — Radó Antal: Ginevra. Ariosto őrjöngő Lórántjából. — Sturm Albert: Ring Mihály emlékezete. — Horváth Boldizsár: Költemények. — Gr. Szécsen Antal: Rafael. — Szász Károly: Schweizi út. (Költemény.) — Vadnay Kár.: Emlékezés Sárosy Gyulára. — Abrányi Emil: A hajnal ellen (költemény).

Felsmann Jos. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. II. Theil. 8. umgearb. Aufl. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 204 l.) 80 kr.

Gérecz Károly. Villon. Tanulmány a franczia irodalomból. Bölcsészettudori értekezés. Sárospatak, Steinfeld B. (8-r. 39 l.)

Gyalui Farkas. A kopaszság dicsérete. Magyar humoros mű 1589-ből. Közli —. Kolozsvár, Horatsik J. 1890. (8-r. 29 l.)

Goethe. Iphigenie auf Tauris. Ein Schauspiel. Magyarázta Szemák István. Budapest, Lauffer. 1889. (8-r. X, 62 l.) 30 kr.

Gyulai Pál. Vörösmarty életrajza. 3. jav. kiad. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 308 l.) 1 frt 50 kr.

Gyulai Pál. Emlékbeszédei. (Jeles írók iskolai tára. 37.) Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 89 l.) 70 kr. — *Tartalom:* Kazinczy Ferencz. — Pákh Albert. — B. Eötvös József. — Toldy Ferencz. — Kriza János. — Szigligeti Ede. — B. Kemény Zsigmond. — Csengery Antal. — Arany János.

NYILT TÉR.*)

Kisfaludy Sándorról. Felelet a «Kisfaludy-család»-ról írt vázlatom birálatára.

Jelzett birálat e Közlöny márcziusi füzetében jelent meg. E birálat *alaposság* dolgában épen nem olyan, hogy vele komoly vitába ereszkedni az olvasókra tanulságos dolog lehetne. Ezért csak egyetlen állítására kívá-

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

nok ezuttal reflektálni, mert úgy is csak ez állítás körül forog az egész birálat, s mert irodalmi szempontból csakis ennek az állításnak lehet ilyen értéke.

Én azt állítom abban a vázlatban (mert csak vázlat, mint látszik is), hogy *Kisfaludy Sándort Szegedy Rózához nemcsak ennek ritka szépsége és kiváló műveltsége, hanem önérdek is vonta.* (13. l.) Ezt az állítást, a menynyiben ilyet egy 16 oldalos vázlatban bizonyítni lehet, *43 eredeti okmány alapján* mondom ki, mint az a vázlatban látható. Föltüntetem ezek alapján a családi és anyagi összeköttetést a Kisfaludy és Szegedy családok között; *érintem*, bár nem közlöm, Kisfaludy Sándornak egy Takátshoz írt levelét közvetetlen nősülése után (1800, jun. 28.), melyben ennek a praktikus nősülést köti a szivére; *érintem* ama viszonyokat is, melyek folytán Vajda Amáliát vette második feleségül stb. Mindezek *kétségtelenül* szétlebbentik a rózsaszinű fátyolt, melyet az idealis irodalomtörténetírók Kisfaludyra és muzsájára vontak; annyiban t. i., hogy Kisfaludy Sándort *önérdek is vonta* Rózához, a mivel Kisfaludy költői érdeme semmi tekintetben sincs kisebbítve, csak alkalom van nyitva *a mélyebb bepillantásra lelkébe.*

Mind ezt az én *idealis* birálóm tagadja, kétségbe vonja stb.; figyelmeztet, a mit valóban nagy köszönettel veszek, hogy ne akarjak túlságos realista lenni s ne tűzzem ki czélul magamnak a rózsaszinű fátyolt szétlebbenteni, mert következtetéseimnek nincs alapja stb. Hát ez a sok tanács és figyelmeztetés mind *igen számbavehető volna*, ha legalább egyetlenegy olyan adaton alapulna, melyet megszivlelni lehet. De hát az én birálóm csak két dologra tud hivatkozni: a Heinrich-féle nagyon érdekes vitára a Kisfaludy-társaság Évlapjaiban és — Kisfaludy Sándor Önéletrajzára, mely dolgokat minden embernek *első sorban* kell ismernie, mielőtt *Kisfaludy Sándor életének tanulmányozásához hozzáfog.* A tulajdonképeni munka csak ezután kezdődik: adatok gyűjtése a helyszinén (Sümegen), érintkezés az összes családtagokkal, megszerzése lehetőleg minden okmánynak és *egykorú*, hiteles nézetnek, összegyűjtése a költő, a család s a barátok levelezésének; mindezeknek beható tanulmányozása s azoknak és a költő leveleinek, műveinek összevetése alapján: a felfogás megállapítása.

Hogy birálóm mindezeken keresztül ment volna, azt birálata éppen nem igazolja. Mert, hogy *bámulatára* egyebet ne mondjak: a költő Önéletrajzára hivatkozni, mint döntő kútforrásra: végtelen naiv ismeretét árulja el Kisfaludy Sándor viszonyainak s egyéniségének. Beszélt-e Sümegen az én birálóm valaha Eitner Józseffel (a ki ma már nem él), Kisfaludy Sándor szomszédjával, évtizedeken benső barátjával? Tud-e valamit Milkovits Zsigmond földbirtokosról, Kisfaludy Sándor rokonáról s jó barátjáról? Kulcsárhoz, Takátshoz való belső viszonyáról? Áttanulta-e a meglevő családi okiratokat? Volt-e érintkezésben a Bezerédj-ekkel? Ha mindezt tette s az így nyert adatokat komolyan és objective egybevetette *sok más egyéb* adattal: akkor a legnagyobb készséggel vagyok hajlandó vele e tárgyról vitába bocsátkozni. De míg csak a költő Önéletrajzára bír hivatkozni, feleletem mosolynál egyéb nem lehet. Mert Heinrich objectiv értekezésében a maga állítását támogató adatokat nem talál, az nem az anyagi kérdést, a prózai

gondolkodást érinti, mit én nem is olyan «odavetve» mondtam, a mint azt birálóm állítja.

A helyett, hogy az én állításaim felett okoskodik, sokszor üdvösebb munkát végzett volna, ha hiteles, imponáló argumentumokkal száll ellenem síkra. Higyje el, én végtelen gyönyörüségemnek tartottam volna, ha látom, hogy valaki nemcsak állítja a levegőből, de *kétségtelenné* is teszi, megdönthetetlen bizonyítékokkal, hogy Kisfaludy ábrándos szivéhez minden hozzá férhetett, csak a prózai hajlandóság nem. No hanem «*tavaszszal meg fog jelenni úgy is egy műve, mely e kérdést részletesen támogatja*» s ekkor talán nekem, szegény vaknak is megnyilnak a szemeim, s látni fogok olyat, mit most a legnagyobb sajnálatomra, nem látok. Legyen tehát elnéző irántam, ha állításomat, hogy «*Kisfaludy Sándort Szegedy Rózához nemcsak ritka szépsége és kiváló műveltsége, hanem önérdek is vonta*» : az ő nagy érdekkel várt *műve* megjelenéseig *minden tekintetben fentartom.*

Dr. Dengi János.

Válasz Dengi János dr. úrnak.

E Közlöny márcziusi füzetében biráltam meg Dengi úrnak programmértekezését s az olvasók is megitélhetik, hogy sine ira et studio. De hisz nem is volt okom személyeskedésre: Dengi urat nem is láttam soha s csak nevéről ismerem. Birálatom mégis fölindította őt; úgy látszik, az fájt neki, hogy egy ismeretlen nevű ember merte őt megbirálni. De ha már fölindult is, legalább czáfolta volna meg birálatomat, én mint afféle kezdő ember, csak köszönettel tartoznám fölvilágosításaiért. De Dengi úr argumentumok helyett — melyeket pedig annyira emleget — lenéző, sértő gúnynyal ront nekem, s így nem hagyhatom feleletét szó nélkül.

Előre is kijelentem, hogy én sem személyeskedni, sem gúnyolódni nem fogok, hanem pontról-pontra veszem Dengi úr ellenbirálatát s minden pontra elmondom a magam észrevételeit.

Az ellenbirálat azzal a kijelentéssel indul meg, hogy az én birálatom «*alaposság* dolgában épen nem olyan, hogy vele komoly vitába ereszkedni az olvasókra tanulságos dolog lehetne». Érveimre tehát nem is reflektál Dengi úr, azokkal foglalkozni, véleménye szerint, nem lenne tanulságos az olvasókra. Pedig azt hiszem, szivesebben vették volna az olvasók is, ha sértegetés helyett érveimet czáfolja meg. Sőt ez egyenesen kötelessége lett volna neki, mert mégis csak szóba áll velem utóbb s egész komoly képpel sorolja el az értekezésében lévő dolgokat, mellőzve természetesen ellenök fölhozott érveimet.

Elmondja, hogy ő 16 lapos vázlatában 43 darab eredeti okirat alapján mondja ki azt, hogy Kisfaludy Sándort Szegedy Rózához anyagi javak is vonzották. Hisz épen ez ellen volt kifogásom említett birálatomban. Dengi úr ezen 43 darab eredeti okmánynyal bebizonyítja ugyan azt, hogy Kisfaludy Sándor és Szegedy Rózi unokatestvérek voltak, de ebből még nem folyik az, a mit következtet, hogy *anyagi javak is vonták Kisfaludyt Rózához ;* de még abból sem, hogy «a Kisfaludy-család a Szegedy- és Somogyi-familia iránt több rendbeli tartozással volt terhelve» ; mert akkor is

előbb azt kellett volna bebizonyítania, hogy Kisfaludy Sándor prózailag gondolkodott a házasságról. S ennek szükségét nagyon is érezte ő, azért mondja ki kedves szokásaként olyan kategorice, hogy «bizony a hasznos házasság gondolata főgondolata volt Kisfaludynak» s erre vonatkozólag «érinti — mint maga mondja — de nem közli Kisfaludy Sándornak Takácshoz írt levelét (1800 jun. 28.), melyben ennek a praktikus nősülést köti szivére». Hát arra megint nem reflektál Dengi úr, hogy én ezt birálatomban kétségbe vontam s azt mondottam, hogy ezt csak ő olvasta bele abba a levélbe.

Ellenvetéseimet nem is érintve, önelégülten mondja ki, hogy mindez kétségtelenné teszi az ő állítását s én mégis tagadni merem. Bizony, a legnagyobb sajnálatomra, most is csak azt mondom, hogy ezen adatok nem teszik állítását kétségtelenné, mert többet következtet az előzményekből, mint a mennyit szabad lett volna. S én csak erre figyelmeztettem őt, nem pedig arra, hogy «ne tűzze ki czélul magának azt a rózsaszinű fátyolt szétlebbenteni». Csak lebbentse szét, nyomós argumentumok előtt tisztelettel hajlok meg! De mert alaptalan következtetésekre ragadtatta magát, azért gondoltam arra, hogy erővel szét akarja «lebbenteni a rózsaszinű fátyolt» s ez vezette őt félre.

Ezek után elsorolja, hogy mit kellett volna tennem, ha érdemes akarnék lenni arra, hogy velem szóba álljon. «Adatok gyűjtése, érintkezés az összes családtagokkal, megszerzése minden okmánynak» stb. Megvallom őszintén, hogy a helyszinén nem voltam s a felsorolt, részben élő, részben már nem élő urakkal nem érintkeztem, de azért én is tettem valamit.

Áttanulmányoztam minden művet és értekezést, mely a Kisfaludy Sándor és Szegedy Rózi közötti viszonyról szól (Toldy, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kisfaludy Á. Béla, Szécsen Antal, Szana Tamás, Dengi János etc.); átolvastam Kisfaludynak mindazon kéziratait, melyekhez itt Pesten hozzáférhettem: nálam voltak a Kisfaludy-társaság birtokában levő kéziratok (úgy kerültek hozzám, a mint Dengi úr visszaküldötte); végignéztem Kisfaludynak az Akadémiában levő leveleit s elolvastam azt is, melyre Dengi úr hivatkozott (ráakadtam, ámbár rosszúl idézi értekezésében) s csakis így mondhattam, hogy olyat olvasott bele a levélbe, a mi ott nincs. De hát erre rá se hederített, hisz nem érdemes megczáfolni. Többször érintkeztem Kisfaludy Á. Béla egyetemi tanár úrral, a költőnek unokaöcscsével, kinél a család levéltára s okiratainak nagy része van. Ő szives volt azokat mind rendelkezésemre bocsátani és sokat beszélt Kisfaludy Sándorról és Szegedy Rózáról, a miket részben szüleitől, részben rokonaitól hallott.

Ezek után az olvasó megitélheti, vajjon volt-e jogom a Dengi úr értekezését megbirálni.

De nem látszik meg birálatomon, mondja Dengi úr, ezen tanulmányoknak hatása, mert csak két dologra tudok hivatkozni: *a Heinrich-féle nagyon érdekes vitára* a Kisfaludy-társaság Évlapjaiban és *Kisfaludy Sándor Önéletrajzára.* Igaz ugyan, hogy nem említi a Kisfaludy levelét, melyre szintén hivatkozom, de hát ezt elnézem neki. Hanem azt szeretném tudni

miért kellett volna nekem birálatomban több dologra hivatkoznom, mikor nem volt rá szükség (hisz azokra se reflektált volna) egy 16 lapos vázlat birálatában, mely vázlat csak *egy adatra* tud hivatkozni annak bizonyitására, hogy a hasznos házasság gondolata főgondolata volt Kisfaludynak? S ez adat ellenében is hivatkoztam magára a levélre, hogy abban ez nincs benne. Hát miért nem hivatkozott ő tételének bebizonyítására több adatra, akkor én is több dologra hivatkoztam volna. Az nem mentsége Dengi úrnak, hogy az ő értekezése csak vázlat; mert bármilyen rövid is az értekezés, föl kell és föl lehet sorolnia a legdöntőbb, legsúlyosabb argumentumokat.

A mi azt a két dolgot illeti, az elsőre rosszúl mondja, hogy én a Heinrich-féle nagyon érdekes vitára hivatkozom. Épen nem. Hanem úgy áll a dolog, hogy ő értekezésében azt mondotta: «Ma már kétségtelen, hogy Kisfaludy Szegedy Rózáról csak a Takácshoz írt levelekben szól, kiről jól tudta, hogy az a leánynak mindent elmond és megmutat.» S én erre azt mondottam birálatomban, hogy épen nem kétségtelen, mert nemcsak a Takácshoz, hanem a Skublics Imréhez intézett levelekben is szól Róziról, s ezért hivatkoztam ezen levelekre, melyek a Kisfaludy-társaság Évlapjaiban jelentek meg. Toldy Ferencz Naplónak nevezte őket, de kétségtelen, hogy az elsők valóban missilis levelek voltak s Skublics Imréhez el is küldettek. Ezt bizonyítja a kézirat is (Kisfaludy Á. Béla úr birtokában). Én tehát ezekre hivatkoztam, s nem Heinrichnek érdekes felolvasására, melylyel e Naplót a Kisfaludy-társaságnak bemutatta. Miért nem akart hát engem Dengi úr megérteni? Igen egyszerű dolog. Ez ellenvetésem az ő állítását megdönti, azért nem is akar semmit sem tudni a Naplóról.

De ha már ezen érvemre nem reflektált, miért nem szólt legalább ahhoz, hogy miért vannak telve ezen levelek (a Takácshoz intézettek) a Pepi grófné iránti lánggal? Mert értekezésében arról vádolja Kisfaludyt, hogy csak azért szól a Takácshoz intézett levelekben Róziról, mert ez a leánynak mindent elmond, megmutat, s így akarja behizelegni magát a Róza kegyeibe. Mikor azután én azt mondom ezen állítással szemben, hogy hisz Toldy épen ezen levelekből bizonyítja Kisfaludynak a klagenfurti grófné iránti szerelmét, hogyan mutathatja meg tehát Takács ezen leveleket Rózinak: akkor Dengi úr azt mondja, hogy birálatom nem alapos, nem is reflektál erre.

A másik helyen az önéletrajzra hivatkozom. Dengi úr u. i. azt mondja, hogy Kisfaludy komor hangulatú ember volt, s én ezzel szemben hivatkoztam az Önéletrajzra. De ő «bámulatomra» azt mondja, hogy Kisfaludy Sándor életének és egyéniségének naiv ismeretére vall az Önéletrajzra hivatkozni, mint döntő kútforrásra. Ha annak a bebizonyítására hivatkoztam volna az Önéletrajzra, hogy mi volt e búskomorságnak oka vagy hogy érdekházasság volt-e a Kisfaludyé, akkor jogosan mondhatná ezt. De mikor én csak azért hivatkozom az Önéletrajzra, mert abban az van, hogy Kisfaludy Sándor a társaságban víg, kedélyes ember volt, hivatkozom pedig Dengi úrnak olyan állítása ellen, melyet megint a sok közül

egy adattal sem bizonyít, akkor azt hiszem, nem naiv az eljárásom. Ha ő ott fölsorol egy csomó adatot, akkor én azokkal szemben semmi esetre sem hivatkozom az Önéletrajzra.

«Sokszor üdvösebb munkát végezett volna birálóm (folytatja tovább), ha hiteles, imponáló argumentumokkal száll ellenem síkra, a helyett, hogy állításaimon okoskodik.»

Ezt nem értem. Hát mit csináljak én, ha az ő értekezését birálom? Azt hiszem, állításain kell okoskodnom s azokat birálgatnom; én nem akartam ellene síkra szállni, mint ő gondolja, hanem értekezését akartam megbirálni.

Ezután azt mondja, hogy «ő neki végtelen gyönyörűségére szolgálna, ha kétségbevonhatatlan érvekkel bizonyítom be azt, hogy Kisfaludy ábrándos szivéhez nem fért a prózai gondolkozás». Hogy ez gyönyörűséget okozna neki, felelete után itélve, alig hiszem. Különben is nem nekem kellett azt bebizonyítani, hogy Kisfaludy nem volt prózai gondolkozású ember, hanem neki kellett volna az ellenkezőt bebizonyítania kétségbevonhatatlan érvekkel.

Végül művem fölött is gúnyolódik. Higyje el, nem vagyok oly önhitt ember, hogy annak valami nagyobb jelentőséget tulajdonítsak s nem is azért hivtam fel figyelmét arra, mintha én akarnám őt felvilágosítani, hanem csak azért említettem föl, mert nem terjeszkedhettem ki részletesen mindenre ily rövid értekezés birálatánál. Hisz még így is azt kívánta volna tőlem Dengi úr, hogy per longum et latum bizonyítgassam az ellenkező nézetet; hát még ha föl se említem a művet. Ha érdeklődik iránta, megmondhatom, hogy nem Kisfaludy Sándor életét írom meg abban, hanem levélregényét tárgyalom (Két szerető szív története); s az első fejezetben, a mennyiben a levélregény megértésére szükséges, szólok a Kisfaludy és Szegedy Róza közötti viszonyról. Felsorolva minden véleményt s egybevetve minden adatot és argumentumot, a melyekről csak tudomásom volt, igyekszem objektive megállapítani az igazságot. S kimutatva, hogy sem Toldynak, sem Denginek nem sikerült eddig bebizonyítani, hogy Kisfaludy Szegedy Rózit «hasznos és előnyös parthienak» mindenesetre kiszemelte, arra a következtetésre jutok, hogy így mindaddig, míg valami döntő adat nem kerül kezünkbe, az *a valószinű*, hogy Kisfaludy már kezdetben szerette Rózát, s nem «hasznos és előnyös parthienak» szemelte ki, a mint ezt a nézetet mai napság többen is vallják. En tehát nem mondom, hogy ez a nézet *kétségtelen*, hanem csak *valószinű;* ha valaki az ellenkezőt csakugyan kétségtelenül bebizonyítja, én azonnal meghajlok érvei előtt.

Ha annyira érdeklődik művem iránt Dengi úr, igérem, hogy fogok neki tiszteletpéldányt küldeni, mihelyt tehetem.

Ezek után azt kérdem a tisztelt olvasóktól, vajjon nem kell-e föntartanom birálatom minden pontját, úgy a mint van?

Budapest, 1890 márcz. 20.

WERNER A.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. február 21-től márczius 20-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1887-re: Dr. **H**alász Frigyes pótlásul 1 frtot. — **1888-ra:** Dr. **H**alász Frigyes. — **1889-re:** Dr. **H**alász Frigyes 1 frtot. — ***R**afain Jakab 1 frtot. — **1890-re: W**erner Adolf 2 frtot.

Rendes tagdíj 1887-re: Háhn Adolf pótlásul 3 frtot. — **1888-ra: H**áhn Adolf. — **1889-re:** ***H**áhn Adolf. — ***V**olf György. — **1890-re:** Gr. **A**pponyi Sándor. — ***B**alassa József pótlásul 1 frtot. — **D**évay József. — *Dr. **E**rdélyi Pál. — ***G**yőri Gyula pótlásul 2 frtot. — **H**éjas Elek az első félévre. — **M**érei Kálmán. — **P**etrovich Fer. — **R**ózsa Vitál. — *Dr. **V**áczi János. — Várkonyi Odiló. — *Volf György.

Előfizetés 1890-re: Beszterczebányai kir. főgymnasium. — *Budapesti IV. ker. főreáltanoda. — ***H**ornyánszky Viktor. — **J**ászberényi királyi főgymn. igazgatóság. — ***K**unfélegyházai gymn. igazgatóság. — **M**áxa Ferencz 2 példányra. — ***N**agykikindai gymn. — ***S**chempek és Huszár. — *Sümegi közs. alreáliskolai igazgatóság. — Székesfehérvári ciszterczita társház.

Pótkötetért 1889-re: Dr. **V**áczi János. — **1890-re: H**áhn Adolf.

Oklevélért: Áldori Bertalan. — **B**alogh Péter. — Bancsó Antal. — **F**ekete József. — **H**éjas Elek. — Dr. Horváth Cyrill. — **I**ncze István. — **P**erényi Otmár. — **S**zalay Gábor.

Jegyzet. A mult havi füzetben az 1890-re fizető rendes tagok között Szalay Gábor helyett «Szalay Gyula» Léváról olvasandó. — Az előfizetők között pedig a privigyei katholikus algymnásium igazgatósága a pótkötetért is fizetett 1890-re.

Kelt Budapesten 1890. márczius 20-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizették.

1890. MÁJUS. XIV. ÉVFOLYAM. V. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1890.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

A PARODOS ARISTOPHANES VÍGJÁTÉKAIBAN.

Az ó attikai komédia olyan nyilvános közegül szolgált a görögöknél, mint ma napság a szabad sajtó. S e közeg oly eszközzel rendelkezett a vígjáték *kar*ában, a melyet felelősségre vonni nem lehetett.

De valamint általában a komédiáról, úgy a vígjátéki kar működéséről is csupán Aristophanes fennmaradt darabjai nyomán szerezhetünk értesítést.

Midőn ezúttal a komédiai kardalok egyikéről, a parodosról szólunk, csak azt bocsátjuk előre, hogy az ó attikai komédia hat részből állt.

Minden komédia első része a *prologos*, a mely ép úgy magában foglalja a cselekvény szálainak kútfejét, — bár sokkal egyszerűbb kidolgozásban — mint a modern vígjáték expositiója. Erre következik a *parodos*, a kar első föllépése, fejtegetésünk tárgya. A harmadik rész az *epeisodion*, a cselekvény bizonyos bevégzettséggel biró része, s a darab cselekvényéhez képest 2—4 szokott lenni egy darabban. Elkülöníti ezeket egymástól a *stasimon* vagy olykor a *parabasis* s végül befejezi a darabot az *exodos*.

Sorba veszszük most Aristophanes darabjait, hogy kivonhassuk a parodos elméletét.

1. *Akharnaiiak* (Ἀχαρνῆς).

Aristophanes e darabját 425-ben vitte színre Kallistratos Euthydemos arkhonsága alatt [1]) a Lenaia ünnepen, [2]) s czélja, hogy

[1]) V. ö. Diodor. 12, 32. Skhol. Aiskhyl. 755. Scaliger: Olymp. Anagr. 321. Skhol. Akharn. 67.

[2]) L. Akharn. 504: αὐτοὶ γάρ ἐσμεν οὑ 'πὶ Ληναίῳ τ' ἀγών, χοὔπω ξένοι πάρεισιν.

rábirja az akharnaiiakat Spártával békekötésre. Ez egyszerű themát a költő utólérhetetlen képzelme, a komikus jelenetek hosszú sora, a gyorsan fejlődő cselekvény és jellemek által, a melyeket egy-egy oda vetett mesteri vonás domborít ki, oly kitünően dolgozta föl, hogy a figyelmet folyton ébren tartja.

A *prologosban* (1—203) a színpad a pnyxet ábrázolja, mintha népgyűlést akarnának tartani. A színen Dikaiopolis jelenik meg boszankodva honfitársainak fecsegő természetén. Végre jőnek a prytanok nagy néptömeg kiséretében. Először Amphitheos, egy főrangú athenaii, emel szót; dicsekedve mondja, hogy majd békét köt ő Spártával, — mert az istenek úgy rendelik. Dikaiopolis mellette van, de hiába; elutasítják. Titokban elküldi azonban Amphitheost, hogy hozza el Spártából a békét. El is hozza a különféle békefajokat boros korsók alakjában. Dikaiopolis a legrégibbet, a harmincz évest, választja; öröme végtelen s jó kedvében Amphitheossal együtt a falusi Dionysiára megy. [1])

Itt következik a *parodos* (204—240). Az öreg akharnai harczosokból álló kar elkeseredetten nyilatkozik a peloponnesosiak ellen, kik tönkre tették szőlőiket. Amphitheost üldözik, mert hallották, hogy békeért járt Spártában, de nem érhetik utól a «vének» a «félistent».

E parodos előadásának módjára nézve, főleg azon tekintetben, hogy annak egyes verseit, illetve versszakait ki adta elő, a lehető legellentétesebb véleményekkel találkozunk. Szükségesnek tartjuk sorba venni a legfontosabb nézeteltéréseket s egyenként mondani el róluk véleményünket.

Főkép három nézet jöhet itt tekintetbe, a melyeknek elfogadása vagy megczáfolása esetében az előadás módjának kérdését eldöntöttnek tekinthetjük.

Muff [2]) e parodost két, egymástól teljesen külön álló részre osztja, u. m. 204—207 = 219—222 és 208—218 = 223—233. Az előbbi verseket a karvezetőnek, az utóbbiakat pedig a karnak adja. Muff tehát megengedi, hogy a parodosban a kar első fellépésével találkozunk, csakhogy a trokhaikos katalektikos tetrametereket (204—207 és 219—222) a karvezetőnek tulajdonítja. Érvei arra

[1]) L. Haupt Opuscula II. 458. köv.

[2]) Ueber den Vortrag der chorischen Partieen bei Aristophanes. Halle, 1872. 134. l.

nézve, hogy a parodos egyes részeit rendszerint a karvezetőnek kell adni, a következők: «Gehen wir zunächst vom Inhalt aus, . . . so sind einmal alle diejenigen Stellen dem Chorführer zuzuweisen und der Mehrzal nach als gesprochen anzusehen, wo zwischen Personen, die auf der Bühne stehen, und dem Chore Gespräche stattfinden, die sich von müssigen Reflexionen und lyrischen Ergüssen fernhalten und in ganz prosaischer Weise nur darauf abzielen, die Handlung zu fördern und zur Erreichung eines bestimmten, praktischen Zieles zu dienen», [1]) — «Wie aber den Schauspielern, so werden auch dem Chor selber wiederholt Befehle gegeben, etwas zu thun oder zu lassen, und auch hier ist es in den allermeisten Fällen kein anderer, als der Koryphäus, aus dessen Munde die Aufforderungen kommen. Die Aufforderungen des Führers zeugen von Ueberlegung, verrathen Selbstbeherrschung und massvolle Würde und sind durchweg der Lage der Dinge angemessen», [2]) — s a legfontosabb: «weil in diesen Versen die energische Aufforderung zu rascher Verfolgung enthalten ist.» [3])

Az első természetszerűleg támadó kérdés az, ha vajjon van-e alapja annak, hogy a kar megosztja működését a karvezetővel? Sokkal ismertebb s számosak által megbizonyított tény ez *általában*, hogysem tagadni akarnók, sőt alább látni fogjuk, hogy a parabasis bizonyos részeit más nem is adhatta elő, mint a karvezető, mivel úgy az előadás hangja, mint az előadott részek tartalma és iránya határozottan ezt követeli meg. Nem tekinthető azonban elfogadhatónak Muff első érve a parodosra nézve *szoros értelemben*, mert annak elfogadása esetén a komédia mindazon kardalait, a melyekben a kar és valamely személy szerepel, amaz az orkhestrán, ez meg a színpadon, kizárólag a karvezetőnek kellene tulajdonítani, már pedig azt úgy az összes skholionok, valamint a komédiai karnak lényege meggzáfolja. A második érvnek végső tétele pedig egyenesen elvetendő, mert Aristophanes sokkal művészibb alkotású műveket teremtett, semhogy bármely párbeszéd, akár egyes személy s a kar, akár több személy között folyt az, nem vinné legalább egy lépéssel előbbre az illető résznek cselekvényét. Kétségtelen, hogy az aristophanesi komédia messze marad a modern drama-

[1]) E. m. 7. l.
[2]) E. m. 8. l.
[3]) E. m. 15. l.

turgia adta szerkezeti szabályoktól, a mennyiben többnyire csak lazán kapcsolt cselekvény-részletekből, lélektanilag kevéssé összefűzött jelenetekből áll, ámde Aristophanes ereje, nagysága, művészete éppen e jelenetekben nyilvánul, a melyekben a világhumor nagy képei mesterileg rajzolvák. Mozaikszerűleg kidolgozott vígjátékaiban tehát e mozaikok megalkotására fekteti a súlyt s az egyes jelenetekben szabályszerű és következetes fejlődést találunk s a párbeszédek egyenkint új és új rugók e fejlődés megvalósításához.

A harmadik érv, a melyet Muff kizárólag éppen az Akharnaiak parodosáról mond, érthetetlen; ha figyelembe veszszük ezen szavait [1]): «Denn der komische Chor hat das vor dem tragischen voraus, dass er nicht wie dieser fast nur das lyrische Element im Stücke repräsentirt und sich im Grunde darauf beschränkt, den Fortschritt der Handlung mit Reflexionen zu begleiten, sondern dass er *thätig in dieEntwickelung der Dinge eingreift und mit den Schauspielern in den unmittelbarsten, lebendigsten Verkehr tritt.*» E vélemény amaz előbbivel összeférhetetlen s amaz alapjában, önmagában véve is hamis, mert a komédiai kar sohasem puszta szemlélő, hanem mindig a darab leglényegesebb tényezője.

Az akharnaiak parodosára nézve tehát Muffnak csakis azon érve bír a jogosultság látszatával, a mely a parodost a kar és karvezető között azért osztja föl, mert az illető helyek fölszólításai megfontoltságról, önuralomról és komoly méltóságról tanúskodnak. De ez is csak látszat. A parodos minden sora egy természetű, a darab jellegéhez illő s a legélesebb szőrszálhasogatással sem lehet föltalálni ama különbséget a 204—207 és a karnak adott 208—218 vagy az ezeknek megfelelő sorok között. Az akharnaiak üldöző vágya fokonként emelkedik s a parodos végén tetőpontját éri el e szavakkal:

ἀλλὰ δεῦρο πᾶς
ἐκποδών· ϑύσων γὰρ ἀνὴρ ὡς ἔοιχ' ἐξέρχεται.

Ezt a változást észreveszi minden olvasó, de a Muff jelezte különbség legnagyobb valószínűség szerint az előre kieszelt elmélet valamelyes bizonyítására van kierőszakolva.

Hornung [2]) úgy a trokhaikos tetrametereket, valamint az ana-

[1]) E. m. 6. lapján.

[2]) Commentationes de partibus comœdiarum, particula I. Berolini 1861. II.

paistosokat a karvezetőnek tulajdonítja, mert az általa fölállított elvek szerint e parodos ezen kategoriába esik. Az okozatot nem fogadhatjuk el oknak, mert nem a szabályhoz kell alkalmazni a példát, hanem megfordítva, a példák adják meg a kivonható szabályt. Hornung pedig éppen ellenkezőleg jár el. Előadja a szabályt s — ha mindjárt erőszakosan is — ehez illeszti az egyes komédiák parodosait. Megokolást nem ad sehol s különben a Muff érveire kifejtett nézeteink magukban foglalják a czáfolatot Hornung nézetére is. Ha nem engedhettük meg azt, hogy a kar megosztja feladatát a karvezetővel, még kevésbbé írhatjuk alá azon — egyébiránt minden megokolás nélkül felállított — tételt, hogy az egész parodost a karvezető adta elő.

Arnoldté, [1]) a harmadik nézet, a melyről most kivánunk szólani. Általánosságban előre kell bocsátanunk, hogy szerző új elméletet akar meghonosítni. *Hermann, Bamberger, Ritschl* s mások megkisérelték Aiskhylos darabjaiban a kar felosztását különböző részekre, sőt Hermann [2]) tovább ment s a komédiára, éppen Aristophanes Darazsak czímű darabjára is átvitte azon elvet, hogy egyenként és egymás után szerepeltek a kardalnokok. Ezzel szemben *Westphal* [3]) még a tragédiára nézve is megokolva elveti azon elméletet, *Richter* [4]) pedig megdönti Hermann elméletét. Ezen kívül Hermann újítása hatástalan maradt, talán nem is sokan ismerték. Arnoldt az első, ki a Hermann által még csak röviden, összevéve másfél lapon [5]) előadott nézet tovább fejlesztésére s valamennyi komédiára való alkalmazására vállalkozott. Sorra veszi Aristophanes darabjainak parodosait s felosztja úgy, hogy a kardalokból semmit sem hágy az egész karnak, hanem minden sort vagy valamely kardalnoknak vagy a karvezetőnek tulajdonít. Az akharnaiak parodosáról egyenesen kijelenti [6]): «Ein schlagendes Beispiel für die Verwendung der Reihe nach sprechenden Choreuten bei Aristophanes liefert auch der Acharnerchor 204—346, indem sich hier

---

[1]) Die Chorpartieen des Aristophanes, Leipzig, 1873. 30. köv. l.

[2]) De choro Vesparum, Lipsiæ, 1843.

[3]) Proleg. zu Aesch. Trag. VI. 126. l.

[4]) Proleg. Wesp. 65. l.

[5]) Maga az értekezés 16 lapra terjed ugyan, de a füzetke legnagyobb részét a Darazsak 230—494. lenyomatása, a kardalnokok megjelelése, kritikai jegyzetek képezik.

[6]) E. m. 30. l.

die Vertheilung der Chorpartieen unter die 24 Personen des Chors mit grösster Leichtigkeit und völlig gesetzmässig ergibt».

A felosztás tagadhatatlanúl szépen sikerült; a sorok türelmesek. De vajjon mire alapítja Arnoldt egész eljárását. Három okot hoz föl, u. m. *1.* hogy csak így érthetők meg a parodos felhívásai, kérdései és parancsai,[1] — *2.* hogy sok az ismétlés a négy fő gondolatban (οἴχεται 210. 221; δίωκε 204. διωκτέος 221. διώκειν 233; οἴμοι τάλας τῶν ἐτῶν τῶν ἐμῶν κτλ. 210. s köv.; νῦν δ' ἐπειδὴ στερρὸν ἤδη τοὐμὸν ἀντικνήμιον κτλ. 219. s köv.; βάλλε 281, οὐ βαλεῖς 283),[2] — *3.* hogy végre a metrumbeli változások múlhatatlanúl föltételezik a személyeknek is folytonos változását.[3] Meg vagyunk győződve, hogy Aristophanes e parodosát bárki megérti Arnoldt felosztása híján is. A kar számtalanszor intéz itt is kérdéseket, mint egyebütt, maga felel rájok, de ezen megütközni ép oly kevéssé lehet, mint ha egyes személyek teszik, mert hiszen a kar egységében mint egy személy lép föl. Azután nincs az az éles megfigyelő tehetség, a mely akár csak erőszakkal is képes volna e parodosban huszonnégyféle gondolatbeli árnyalatot, ugyan annyiféle kifejezést és metrumot megkülönböztetni ..... Arnoldton kívül. A tautologiák, ismétlések, gondolatbeli és kifejezésbeli halmozások, változatok olyan megszokott dolgok, hogy ha Arnoldt elve megállaná helyét, igaz volna az bármely műre, s pl. évszázak múlva a Hamlet To be or not to be-jéhez hasonló ismétlésekkel nem tudnák, mit tegyenek a kritikusok. A metrumra vonatkozó érvét *Westphal*[4] azon különben helyes elvére fekteti, hogy a metrumban a szereplők hangulatának változása tükröződik le. Arnoldt azonban az emberi jellem természetszerű tulajdonait tagadja meg vagy mellőzi, ha azt a következtetést vonja le, hogy a nyugodtsággal váltakozó szenvedélyesség nem képzelhető ugyanazon egy személynél.

És vajjon minek nevezzük Arnoldt következő állítását: «Hierher gehören die Anreden und Befehle, die der Chor an sich selbst richtet und zwar mit πᾶς, welche zum mindesten weit weniger passend im Munde *aller,* als einzelner Chorpersonen sind.» Tehát a πᾶς, ez a legáltalánosabb s legösszefoglalóbb értelmű szó in-

---

[1]) E. m. 30. l.
[2]) U. o. 32. köv. l.
[3]) U. o. 34. köv. l.
[4]) Griechische Metrik. II[2] 850. köv. l.

kább illik egyes személyekre, mint az egészre?! Erre nem kell ellenérv.

De még más kifogás is emelhető Arnoldt elmélete ellenében.

Ő maga bevallja már nagyobb művének megjelenése előtt:[1] «dass man im späteren Alterthum nichts mehr von einzeln sprechenden Chorpersonen wusste, — dass völlige Unkenntniss der alten Philologen von einzeln singenden oder sprechenden Choreuten, die in den tragischen und komischen Scholien bemerklich ist, durch nichts widerlegt wird.» S e tekintetben még csak arra sem hivatkozhatunk,[2] hogy vannak hypothesisek, a melyekről a régiek nem sokat tudtak s mégis elfogadtuk régen. Arnoldt elmélete híjával van minden történelmi alapnak, ügyesen megalkotott merészség s éppenséggel nincs elhihető alakban földolgozva. Tehát az ókori magyarázóknál semmi nyoma egyes kardalnokok szereplésének, nincs reá egyetlen útaló szócska és nincs is semmi szükség e felosztásra.

Végűl még egy körülményre kívánjuk fordítani a figyelmet.

A görög népnek minden idealismusa, költőisége, erős rhythmikus érzéke mellett s művészi ösztöne ellenére sem képzelhető, hogy azon 24 kardalnok mindegyike oly magas zenei képzettséggel, solóra alkalmas csengő hanggal bírt volna, hogy a néha oly annyira nehéz menetű verseket, versszakokat, a legnagyobb változatosságú rhythmusokat egyként képes lett volna előadni. Föltéve, de meg nem engedve, hogy az a 24 dalnok mindenike valódi művész volt, kérdjük: ugyan mi értelme volt a kar legelső föllépésének, ha voltakép nem is a kar, hanem csupán egyesek szerepeltek? Lehetetlen elhinni, hogy éppen akkor, midőn a karnak először nyílik alkalma bemutatnia magát a műértő közönségnek, midőn azon tisztének kelle eleget tennie, hogy kifejezze érzületét, gondolatát általánosságban a darab meséjét illetőleg, midőn, hogy úgy mondjuk, egyedi jellemvonását kellett föltüntetnie az egésznek működésében: a komédia szerzője egyesekre bízza a szereplést.

Eddigi vizsgálódásunk nyomán bátran kimondhatónak tartjuk, hogy sem az ókori hagyomány nem tud semmit a kardalnokok egyenként szerepléséről, sem semmiféle ok nem forog fenn, a mely

---

[1]) Scenische Untersuchungen über den Chor bei Aristophanes, Elbing 1871, 7, 19. l.

[2]) Mint Muff teszi e. m. 122. l.

csak némi jogosúltságára vallana ama légből kapott elméletnek. Ámde a mellett sem nyilatkozhatunk, hogy a parodosban a kar helyett a karvezető vett részt, különösen azért nem, mert a karnak az első kardalban való együttes szereplését — ha minden egyébtől eltekintünk, már csak a színpadi illusió kedveért is — sokkal fontosabbnak látjuk, semhogy azt egy karvezetőre bízhatónak tarthatnók. A karvezetőnek önálló, különleges működését távolról sem akarjuk kétségbe vonni, ellenkezőleg alább lesz alkalmunk rámutatni részletesen azon érvekre, a melyek okvetetlenül föltételezik a karvezető szereplését, hanem ugyanazt minden alap híján ráerőltetni a parodosra, hogy egy szépen kigondolt mesterséges elméletre alkalmazzuk, egyenesen tévedésnek kell bélyegeznünk.

Egyszóval tehát a kifejtett okok alapján az akharnaiaik parodosában úgy a trokhaikos katalektikos tetrametereket (204—207 = 219—222 és 234—240), mint a paionokat (208—218 = 223—233) kizárólag a karnak tulajdonítjuk, a mely énekelve adta elő.

2. Lovagok (Ἱππῆς).

E darabbal 424-ben Stratokles arkhon alatt győzött a költő a Lenaia ünnepen.

A *prologosban* (1—246) két rabszolga jelenik meg Demosthenes és Nikias képében, kik a paphlagon Kleon alatt nyomor és kíntól csaknem kétségbeesve, szövetkeznek egy hurkással, hogy a bőrkereskedőt elpusztítsák.

A *parodos*ban (247—277) a lovagokból [1]) álló kar lép föl s Kleon ellen a hurkás mellett foglal állást.

Arnoldt [2]) elmés mesterkedése itt már első tekintetre képtelenségnek tünik s valóban bámulatos, mikép akadhatott fenn a tudós szerző ily minden nehézség nélkül szükölködő szerkezeten. Az egész trokhaikos tetraméterekből álló parodos feloszlik Kleon és a kar között. Nincs benne strophe és antistrophe, tehát még csak félkarokra sem lehet gondolni és Arnoldt mégis — a már fölebb említett elveihez ragaszkodva — egyes kardalnokokra erőlteti a sorokat, tökéletesen megzavarva ily módon az összefüggést a parodos gondolatai között. Nem is lett volna minden merészsége ellenére sem képes a 247—277 közé eső részt úgy felosztani, hogy el

---

[1]) Innen vette czimét a darab.

[2]) E. m. 43. k. lapjain.

tudja foglalni mind a 24 kardalnokot, s azért feláldozva a komédiai cselekvény szemmel látható nehézkedő pontjait az elméletnek, a 247. verstől a 497-ig nyújtja ki a kérdéses részletet.

Különben *Kock* is[1]) hasonló tévedésbe esik, midőn ezt állítja, hogy: «Parodos der Chors, mit dem ersten Epeisodion untrennbar verbunden (235—497»). Tehát a parodost nem is a kar fellépésével kezdi, hanem elmondat a paphlagonnal 5 sort, Demosthenessel 7-et s csak azután lépteti föl a kart.

Ilyen elvek mellett nem lehet meghatározni a parodos fogalmát. Ha a parodos nem a kar föllépését jelzi, akkor elveszíti önállóságát, rendeltetését, akkor nem tudjuk, hol kell határt vonni a prologos és parodos, illetőleg a parodos és epeisodion között.

A mily képtelenség továbbá Kocktól a parodos kezdetét a 235-ik sorra tenni, ép annyira elfogadhatatlan az ő és Arnoldt nézete a parodos végét illetőleg, a melyet a nevezett tudósok a 497-ik sorra tesznek. Nemcsak azért képtelenség pedig ez, mivel ilykép az a soha és sehol sem igazolt eset forogna fönn, hogy a parodoshoz egyenesen csatlakoznék a parabasis (498—610), hanem azért is, mivel így a parodos bele nyúlnék az első epeisodionba, a mire szintén nem tudunk analogont.

De ha vizsgáljuk a Lovagok cselekvényét, lehetetlen is tovább nyújtani a parodost a 277-ik sornál. A parodosban is ugyanis a kar és Kleon vitája van leírva. A kar komikusan útalva Kleon viselkedéseire, mintegy szóbeli párbajra kényszeríti őt a hurkással, tudtára adva a közönségnek, hogy ő (a kar) egyenesen Kleon ellen a hurkás mellett foglal állást a kit biztosít is, hogy

ἀλλ' ἐὰν μὲν τόνδε νικᾷς τῇ βοῇ, τηνελλάσει·
ἢν δ' ἀναιδείᾳ παρέλθῃ σ', ἡμέτερος ὁ πυραμοῦς.

Itt új változás áll be. A kar által felajánlott párviadal megkezdődik Kleon s a hurkás között, közbe-közbe a kar dala által szakítva meg. A 277-ik sornál új phasis áll be a drámai cselekvény fejlődésében, tehát a parodosnak véget kellett érnie. Véget is ér minden kétség nélkül.

E parodost is — mint Muff is megengedi[2]) — az egész kar énekelte el. Már említettük, hogy félkarokra még csak gondolni

---

[1]) Kiadása 31. lapján.
[2]) E. m. 138. l.

sem lehet. Pedig voltak, a kik gondoltak. Ilyenek *Beer*[2]) s utána irodalomtörténetében *Bode* s fordításában *Droysen*. Beer szerint a kar nemcsak lovagokból áll, hanem ezek csak az egyik félkart alkotják, az ennek megfelelő másik félkart öreg lovagok teszik. A metrum különbözőségéből azonban sehogysem lehet arra következtetni, hogy itt Aristophanes a kétféle metrummal azt akarta jelezni, hogy a kar kétféle lovagokból áll s a ἱππεῖς τινες csak a 24 lovagból álló karra vonatkozik szemben a lovagok összes számával. A további érvekkel nem lehet okunk foglalkozni, minthogy a kiinduló pontúl fölvett hibás alapot kénytelenek voltunk elvetni.

Bode és Droysen a 242. s következő sorból:

ἄνδρες ἱππῆς παραγένεσθε· νῦν ὁ καιρός. ὦ Σίμων,
ὦ Παναίτι' οὐκ ἐλᾶτε πρὸς τὸ δεξιὸν κέρας·

indúlva ki, azt állítják, hogy Simon és Panaitios az egyes félkarok vezetői s az egyik félkart öreg, a másikat ifjabb lovagok teszik. Simon és Panaitios valóban létező egyéniségek, mindkettő lovaghadnagy [1]); de a mily kevéssé képzelhető, hogy tényleg részt vettek itt e darabban a lovagok karában, sőt, látnivaló, szándékosan czélozott rájok a költő, mint ismert személyekre — a mi az ó attikai komédia egyik szokásos eljárása, — ép oly valószínűtlen, hogy alattuk karvezetőket kell érteni. Semmi módon sem igazolható hypothesis ez megint, a mely újabb nehézséget teremt ugyan a magyarázó számára, de az ó attikai komédia előadásának módjára éppenséggel nem nyújt felvilágositást. Egyébkint a sok tekintetben hyperkritikus Arnoldt sem tud arról, hogy valamikor két karvezető lett volna. Növeli a lehetetlenséget még az is, hogy e helyen mindkét karvezetőnek a jobb szárnyra kellett volna kerülnie, a miről ép oly kevéssé szól a hagyomány, mint a hogy általában nem ismer két karvezetőt ugyanazon egy kardal előadása közben. Leghelyesebbnek tartjuk tehát megmaradni a mellett, hogy az a két név a kar két tagjára czéloz, a kik bizonyára amaz ismert két egyént ábrázolták a komédia szabadságának folytán. Végűl kimondhatjuk, hogy e parodost, az összes trokhaikos tetrametereket a lovagoknak egész kara adta elő együtt énekelve.

(Folyt. köv.)

Boros Gábor.

---

[1]) Ueber die Zahl der Schauspieler bei Aristophanes 27. l.

[2]) Mint a skholiasta megjegyzi: ἵππαρχοι δὲ ὁ Σίμων καὶ Παναίτιος.

VARIAE LECTIONES.

LXXXII. Anth. Pal. XV. 13.

Ez az epigramma a cod. Parisin. 667. lapján, a mint a kezemnél levő fénykép mutatja, következőkép van hagyományozva.

Czíme a jobboldali margón: τ μακαρῖ κωνσταν του σικελου-εισ τὸν θρονον ἀυτου

A költemény maga meg így:

εἰ μέν τις σοφός ἐσσι ἐφέζεο εἰ δε γε μούσης·
δακτυλωι ἀκροτάτωι ἀπεγεύσαο πόρρω·
στῆθ' ἀπ' ἐμεῖο καὶ ἄλλοθι δίζεο ἕδρην·
κλεισμος ἐγὼ φορέων σοφίης επιίστορας ἄνδρας.

Jacobs a megcsonkult szöveget így gondolta kiegészíthetni:

εἰ δέ γε Μούσης
νῆϊς, δακτύλῳ ἀκροτάτῳ ἀπεγεύσαο μοῦνον
πόῤῥω στῆθ'

egybevetvén IX. 583, 1—2:

Ὦ φίλος, εἰ σοφὸς εἶ, λάβε μ' ἐς χέρας· εἰ δέ γε πάμπαν
νῆϊς ἔφυς Μουσέων, ῥῖψον ἃ μὴ νοέῃς.

és IX 191, 5—6:

εἰ δέ σε φίλατο Καλλιόπη, λάβε μ' ἐς χέρας· εἰ δέ
νῆϊς ἔφυς Μουσέων, χερσὶ βάρος φορέεις.

Boissonade így:

δακτύλῳ ἀκροτάτῳ ἀπεγεύσαο, ὦ ξένε, πόῤῥω
πόῤῥω στῆθ'.

Én egyikhez sem csatlakozhatom: Boissonadehoz azért nem, mert πόῤῥω ismétlése éppenséggel nem valószínű; Jacobshoz pedig azért nem, mert δακτύλῳ ἀκροτάτῳ-t kimozdítja hagyományozott helyéből. Ez ellen határozottan tiltakozik a rhythmus. A rhythmus azt érezteti velünk, hogy a szók eredetileg így gördültek egymás után:

δακτύλῳ ἀκροτάτῳ ◡ ◡ – ἀπεγεύσαο — —

A hézagokban alighanem olyan szók állottak, melyek ἀπεγεύσαο-nak a tárgyát jelezték. Tekintve tehát az értelmet, én a következő kiegészítést javaslom:

εἰ δέ γε Μούσης
δακτύλῳ ἀκροτάτῳ γλυκέων ἀπεγεύσαο δώρων,
πόῤῥω στῆθ'.

V. ö. Archiloch. Eleg. 1, 2. Μουσέων ἐρατὸν δῶρον. Solon fr. 13, 51 'Ολυμπιάδων Μουσέων δῶρα. Pindar. Nem. 8, 12 τὰ τῶν Μουσῶν καὶ Απόλλωνος δῶρα.

LXXXIII. canistellum.

Hagen Grad. ad. crit. 92. lap idézi a Cod. Bern. 236. f. 30ª col. 1. és ibid. f. 24ᵇ col. 1-ból eme glossát:

Cerefrẽ canistris expetunt panis *carnis telis* adponunt.

Cererem carnis expediant panis *carnis tellis* adponunt.

E codex Vergilius-féle glossákat tartalmaz. Az előttünk levő glossa Aen. I. 701—2. versére vonatkozik, mely így szól:

Cereremque canistris
Expediunt.

A lemma tehát világos. Az interpretamentumbeli carnis telis vagy carnis tellis nem canistrisnak olvasandó, mint azt Hagen teszi, hanem canistellis-nek, amint azt a hagyomány követeli. Ime a deminutiv formának egy újabb előfordulása. Az egész tehát helyreigazítva így szól:

Cererem canistris expediunt: panes canistellis adponunt.

LXXXIV. Az Abavus-glossariumhoz.

A corp. Gloss. Lat. IV. 342, 53. sz. glossa így szól: Figura imago *sine pectore* (vagy: *peccatore).* Hildebrand Gloss. Paris. p. 143. ezt jegyzi hozzá: Sine peccatore ineptum est. Latent duo voc. quæ figura voc. interpretantur, *icon pictura.* Hogy sive pictura olvasandó, úgy hiszem, semmi bizonyításra sem szorúl.

LXXXV. brisca.

Cod. Bern. 236. fol. 65ª col. 2: Fabum! brisca idest opera avium. Hagen Gradus ad criticen 54. lap. e glossát a v és p hibás írásbeli váltakozásának példájául idézi: avium helyett ugyanis

apium olvasandó. E javítást nem kell igazolni; mert magától értetődik: persze tudnunk kell, hogy brisca mi. Sem Hagen, sem szótáraink meg nem mondják, úgy hogy az ember ezt is hibának nézi, pedig nem az; brisca népies latin szó és lépet, mézes sejtet jelent. Belőle vált a sardiniai bresca, spanyol cataloni bresca, provençali bresca, ófranczia bresche, mantuai bresca, siciliai brisca. Lásd Dietz, Etym. Wörterbuch der roman. Sprachen. 4. kiadás 66. lap. G. Gröber, Vulgärlat. Substrate romanischer Wörter a Wölfflin-féle Archiv I. 352. lapján.

P. Thewrewk Emil.

Kolosvár.*)

3-dik Szám Decemberi Abonnement 1805,
A' FELSŐBBEK ENGEDELMÉBŐL.

Ma *Szombaton* ugymint December 28-dik Napján
A'
NEMZETI JÁTSZÓ TÁRSASÁG,
fog elé-adni
Egy Szomorú Játékat 3 Felvonásban
ezen nevezet alatt:
E L F R I D E.

Játszó Személlyek;

Edgár Anglus Király	Sáska.
Olgár Devonszirei Gróff	Kotsi.
Elfride, ennek Leánya	Lángné.
Gróff Athelvold, ennek férje Fő-Vezér	Láng.
Gróff Ardulf, Belső Tanácsos	Kemény.
Evin, Athelvold Komornyikja	Ernyi.
Albina, az Elfridé Szoba-Leánya	Theresia.

A' Bémenetel Ára

Zárt-Helyre	30 xr.
Első-Hellyre	21 xr.

A' Játék kezdődik pontban Hat után egy fertályal,
vége lesz kilentz Ora elött.

*) A Jancsó-féle szinlap-gyűjteményből közli Bayer József.

HAPPEL «MAGYAR HADI ROMÁN»-JA.

I.

A középkori lovagregény utódja a spanyol eredetű Amadis-regény. Jellemzi az erotikus elem. A hős egy hölgy kegyéért egy varázsos világ hőseivel, bűvészeivel és mesés szörnyetegeivel lép síkra, rengeteg sok kalandon esik át, míg végre méltó lesz az «egyetlen» szerelmére. E bűvös világot romba dönti Don Quijote «szomorú alak»-ja. De ekkor már az Amadis-regény számos fordításban özönlötte el Franczia- és Németországot s óriási kedveltségnek örvendett, sőt elfajulásának tetőpontján állott. Nemcsak a la Mancha-i lovag, hanem a kor szelleme, melynek jelszava: fölvilágosodottság, harcz minden ellen, a minek látható, reális alapja nincs, — küzdött ellene. Opitz gúnyolja az Amadis-olvasókat, Logau és Bucholtz egyenesen ártalmasnak nevezik az Amadist. Gyalázó beszédeket intéznek «a valótlan és a tiszta költés ellen; ez ezen okos, sivár és fagyos idő hangja, mely költészetet és hazugságot hason fogalmakul tekint. Ezen alapul a regény átmenetének belső szükségessége a történelemre.» *) A való után áhitoznak, a varázsrege és a csodás elem elvesztik hitelöket és érdekességöket, a regény alakjait modern mezbe bujtatják s hogy az ez által keletkezett egyhangúságot és unalmasságot enyhítsék, összevegyítik a cselekvényt a történelemmel, s így teremtették az állami és szerelmi históriákat. E regények a renaissance bélyegét viselik magukon, felölelnek minden lehető anyagot, a romantikus középkor világát azonban állhatatosan kerülik. A költők figyelme a jelenre irányul, oly műveket létesítenek, melyek a történeti múlt mellett a jelen eseményeit tárgyalják, de idegen czégér alatt. Zesen Fülöp regényeinek hősei és hősnői pásztorruhába öltöztetett XVII. századbeli emberek; a braunschweigi herczeg korabeli udvari, való történeteket ecsetel, melyekben a tényeket és neveket a felismerhetetlenségig elferdíti; Lohenstein a habsburgi ház császárainak történetét adja allegorikusan és a nevek betűinek helycseréjével.

A kor ridegsége leghatározottabban nyilvánul a hamburgi «regénygyár» működésében. Lohenstein «Arminius»-ában beleviszi a tudós elemet a regénybe, melyet a hamburgiak hallatlan módon

*) Gervinus, Gesch. d. poet. Nat. Lit. III. 395.

kiaknáztak. E regények nem egyebek, mint a tudákosság és a történeti adatok irtóztató tömkelege, melyet szerzőik minden kritika nélkül hordtak össze; a keret lett fődologgá; a tudomány sivatagában a szerelmi historia vékony ere néha egész félköteten keresztül eltünik. E regények elemei: minden népek és korok történelme, nép- és földrajz, útleirások, természet és morál, minden ágában, alkotmánytan és a kormányzás művészete, erkölcsi és életszabályok, régiségek, újdonságok, titkos udvari skandalumok, bölcselet, új találmányok, astrologia és sok egyéb babona; s e rengeteg tudomány mind rendszerint egyetlen egy regény keretén belül található. S csodálatos! e torzalkotások tetszettek s a mi még csodálatosabb, kivált női közönségük volt, egyik kiadást a másik után érték. E «tudós» regények gyorsan lettek népszerüekké, gyorsan is feledték el őket. «A XVII. század végén és ép Lohenstein műveivel szemben, beáll az ellenhatás e ,megbolondult reálencyclopaediák' (a mint Eichendorff e regényeket nevezi) ellen, melyet a népies regény fölvirágzása is tetemesen elősegített.»[1])

E regények főművelője Happel, halálával tanítványai Hunold és Bohse. Happelről a legkülönbözőbb adatok és vélemények keringnek, azért talán helyén lesz, ha életét és műveit, a mennyire az adatok hiányossága engedi, röviden összeállítjuk.

II.

Happel Eberhard Guerner (Werner),[2]) a XVII. század utolsó évtizedeinek egyik legnépszerűbb regényirója, született 1647 aug. 12-én Kirchhayn-ban, Hessen tartományában, hol atyja akkortájt lelkész volt. 1663-ban foglalkozott a marburgi egyetemen mennyiségtannal és orvosi tudománynyal, későbben jogot is hallgatott. E marburgi tartózkodás arra adott okot, hogy az irodalomtörténetírók születése helyéül Marburgot említik. Egyetemi tanulmányainak befejezte után szülőföldjén, 1668 óta Magdeburgban, Harburgban és utoljára Hamburgban nevelősködött három évig, hol meg is nősült és tollával kereste meg a maga és családja számára a mindennapi kenyeret. 1673-ban Kiel-be költözött, hol jogi és mennyiségtani órák adásával tartotta fönn magát. 1674—79-ig Holsteinban hivataloskodott, azután újra visszatért Hamburgba, folyton regé-

---

[1]) Heinrich G., A német irodalom tört. II. 503.

[2]) Allg. deutsche Biographie. X. 551—52. J. Franck.

nyeket és történeti munkákat írva. Itt fejezte be életét, 42-ik évében, 1690 május 4-én. Ezen életrajzi adatok Happel «Teutscher Karl» cz. regényéből vannak véve, melyben «Kirchberg» név alatt önéletrajzfélét adott.

Happel halálozásának évét az irodalomtörténetírók, az egy Kobersteint kivéve, minden megjegyzés nélkül elfogadják, *annak daczára*, hogy Happel neve alatt 1691—94-ig még négy regény: az «Engelländischer Eduard» (Ulm. 1691. IV.), a «Bayerischer Max» (Ulm. 1692. IV.), a «Sächsischer Wittekind» (Ulm. 1693. IV.) és a «Der schwäbische Ariovist» (Ulm. 1694. II.), jelent meg. Koberstein (I, 695), hivatkozva e regények tartalmára, mely az 1691—94. évek napi történetét tárgyalja, (pl. a «Sächsischer Wittekind», melyben a 91. év végéről és a következő év eseményeiről körülményesen van szó), valószinűnek tartja, hogy Happel a 94-ik évet, sőt még a következőt is megérte. Ezen állítást, bármilyen elfogadhatónak látszik is, megczáfolja Happelnek 92-ben Ulmban kiadott «Historia moderna Europae» cz. művének előszava, melyben a kiadó valóságos dicsőitő hymnust zeng a megboldogult Happelről, «korának legjelesebb történetírójáról», ki nem láthatta e kitünő művét nyomtatásban, mivel már egy éve, hogy elhúnyt.[1])

Ellentmond Koberstein állításának az ugyane műben levő könyvjegyzék azon könyvekről, «melyeket Happel úr írt és nyomtatásban kiadott». Ezek között hiányzik az előbb említett négy regény. Tehát kétségtelen, hogy írónk csakugyan 90-ben halt meg.

A szintén 92-ben megjelent «Bayerischer Max» névtelen előszava ugyan nem említi Happel halálát, annyit azonban mégis megjegyez, hogy a regény az ő modorában van folytatva.[2]) A most már előtérbe nyomuló kérdés, hogyan került e négy regény Happel nevéhez, csak föltevésekkel oldható meg. Happel népszerű nevét czégérnek használta az ulmi kiadó; találhatott írót, a ki e négy regényt megírta és Happel neve alatt kiadta, a magáét talán silányabbnak gondolván, mint amazét. Ezen Pseudo-Happel kilétét kitudakolni, ma már talán a lehetetlenségek közé tartozik. Már a «Magyar hadi román» folytatója, ki 97-ben a meglevő öt kötethez

[1]) Voransprache an den unpärtheischen Leser: «Es ist zwar der seelige Herr Happel vor einem Jahr gestorben, und hat nicht das Glück gehabt, diese seine beste Arbeit selbst völlig in Druck zu sehen.»

[2]) Goedeke, Grundriss. 1887. III. 258.

a hatodikat csatolta, nem mert Happel nevével visszaélni s szerényen nevének csak kezdőbetűit, mint a folytatóét, nyomtatta oda a «hírneves» Happel név alá.

Happel rendkívül termékeny író volt és 73-tól 90-ig tizenkét regényt és kilencz nagyobb történeti munkát írt. Regényei a következők: 1. Der asiatische Onogambo, melynek főhőse Xunchius, a hatalmas kinai császár, ki mint kóborló lovag bekalandozza Ázsiát; ezzel kapcsolatban tartalmazza a regény Ázsiának és más országoknak egyetemes nép- és földrajzát, a császár és mások szerelmi históriáját. Hamb. 1673. 2. Europäischer Toroan. Európa összes államainak leirása, galáns keresztyén-török hősi és szerelmi históriával. Hamb. 1676 és 1709. 3. Christlicher Potentaten-Roman. Foglalkozik az 1671—79. évek történetével, különösen háborúival. E mű sikere, melyet idegen nyelvre is lefordítottak, bátorította Happelt — a mint maga is mondja — a «Magyar hadi román» megírására.*) Hamb. 1681. II. 4. Insulanischer Mandorell, vagyis a föld összes szigeteinek leirása. Ebben fordul elő a spanyol Serrano története mely a robinsonádok előfutárjának tekinthető. Hamb. 1682. (Goedeke) és 1688 (Menzel). 5. Der ungarische Kriegsroman. 1685—97. Ulm és 1687. 6. Der italienische Spinelli, ú. n. európai történeti regény az 1685. évre. Ulm. 1685. IV. 7. Der spanische Quintana az 1686. évre. Ulm. 1686. IV. 8. Der französische Cormantin az 1687. évre. Ulm. 1687. IV. 9. Der ottomanische Bajazet az 1688. evre. Ulm. 1688. 10. Teutscher Karl az 1689. évre. Ulm. 1690. IV. 11. Afrikanischer Tarnolas. Ulm. 1689. 12. Der akademische Roman, melyben a szerző saját egyetemi életét ecseteli. Az első e nemű regény a német irodalomban, mely számos utánzóra talált. Ulm. 1690. II.

Történeti művei: Historia moderna Europæ, tárgyalja az 1648—71. terjedő korszak történetét, Thesaurus Exoticorum, Türkischer Estats- und Kriegs-Bericht, Mundus mirabilis tripartitus, Relationes curiosæ, Ehrensäule christlicher hoher Alliirten oder historische Beschreibung des jetzigen Türkenkrieges, Fortuna Britannica, Fluth-Chronik, Kern-Chronik bis 1689. Kiváló érdemet szerzett magának Valerius Maximus élvezhető lefordításával (Hamb. 1676), mely addig Heinrich der Teichner 1489-ben kiadott paraphrastikus fordításában tengődött.

---

*) Der ungarische Kriegsroman. I. B. Vorwort.

Happel kalandos, phantastikus, néha hihetetlen elemeket kever össze, melyekből regényeit alkotja, sőt nem egy ízben az Amadis-regények varázslóit szerepelteti egészen komolyan, ő, a ki neveti és gúnyolja a babonás, tudatlan tömeget. Meséjének szálai minden regényében teljesen egyforma elemekből vannak szőve, ú. m. a nemes, szenvedő herczegnőből, a vitéz és szép lovagból, ki számtalan veszélybe keveredik, melyekből vagy a férfiruhában, amazonként szereplő herczegnő vagy inasa, ki a föld legagyafúrtabb kópéja, kiszabadítja. Ez Happel regényeinek legderekabb alakja, ámbár tettei néha izetlenek és túllépik a tiszteség határait; tréfáival mindig kész, ha ügyes-bajos ura bánkódik. Ő a regény komikus és humoristikus elemének képviselője, a hősök és hősnők udvari bolondja. A cselekvény szinhelye rendesen Törökország, Ázsia és Afrika. Hőseit megutaztatja a félvilágon, mig végre békén hagyja őket. A regény alakjai rendkívül tudós emberek, kik a történelemmel, föld- és néprajzzal csak úgy dobálóznak; mozgó könyvtáraknak nevezhetnők őket, mert a mit az egyik nem tud, arról bizonyosan a másik ád fölvilágosítást; különben ez összefügg a szerző nézeteivel a regényről. Az «Insulanischer Mandorell» egyik hosszú szakaszában, mely a regények eredetéről szól és P. D. Huets «De l'origine des Romans» (Párizs, 1670) cz. művének kivonata, ezeket olvashatjuk: «A regény legelőkelőbb czélja, vagy legalább annak kellene lennie: a különböző dolgokban és ismeretekben való fölvilágosítás, e mellett az erény mindig dicsérendő, a bűn mindig sujtandó.» Hova vezethette és vezette tényleg is Happelt és tanítványait ezen visszás elv, az nyilvánvaló. Halvány sejtelme sem volt a regény alkotásáról és a cselekvény egységéről, egyébiránt ebben Lohenstein követője.*) A regény alakjait arra használja, hogy az olvasó közönség, a szárazon előadott tudományos halmazban kimerülve, mulattatót is leljen. Legjellemzőbb erre nézve a «Magyar hadi román» VI. köt. előszavának ezen kitétele: «Happelius úr azt hitte: a törökök folytonos veszteségök mellett 1689-ben minden bizonynyal békét kötnek, azért összehozta hőseit és hősnőit, hogy úgy a török háborút, mint kalandjaikat örvendetes

*) Cholevius, Die bedeutendsten Romane des XVII. Jahrhunderts, 15. l., Tacitus történelmi művei befolyásának tulajdonítja, hogy a regényírók, de különösen Lohenstein, egységes előadásra semmikép nem törekszenek.

lakomával fejezhesse be; de miután e háború most már annyi év óta folyik, újra szét kellett őket szórni a világban, hogy históriájok a nagyérdemű olvasót egészen az óhajtott béke megkötéséig érdekelhesse.» A tudomány azon iránya, mely idegen tartományok leirásában, távolban lakó népek erkölcseinek és egyetemes történeteinek rajzában nyilvánult, adta meg Happel regényeinek azt a kiváló érdekességet a XVII. sz.-beli olvasók szemében. Hogy a jelenre is áttért, a nélkül hogy azt a korabeli regényírók mintájára rejteni iparkodott volna, azt Meier Joákim, a Zoraide fordítója és számos eredeti regény szerzője, határozottan megrótta.[1]) Happel regényei semmiféle kritika előtt meg nem állhatnak; az irodalomtörténetírók mind igen kicsinylőleg nyilatkoznak róla, de már valóban megvetőleg Graesse irodalomtörténetében,[2]) hol Happelt «Universalschmierer»-nek nevezi, ki kalendáriomszerűleg dolgozta föl az egyes évek történetét vaskos egészszé és egy jó csomó «salabakter»-t bocsátott világgá.

Történelmi műveiben ugyanazon hiba észlelhető, mint regényeiben. Tények és adatok összehordása, nevek és évszámok jegyzéke, adomagyűjtemény a legnagyobb stilben: ez Happel történeti tudománya, melyben a vezérlő eszmét, önálló világnézletet és szellemi középpontot hasztalanul keressük. Ez különben korának főjellemvonása is, mely többre becsülte a gépies munkát, az élettelen anyagot, mint a szellemi működést és önállóságot. A tudomány csak ismeret, s a helyett hogy a dolgok velejébe hatottak volna, a sokkal kényelmesebb terjengősséget választották.[3]) Történelmi művei között becsesebbek a «Relationes curiosæ» cz. munkája az összegyűjtött adatok gazdagsága miatt. Rendkívül olvasott ember volt, ki nemcsak a klassikusokat, hanem a korabeli és középkori német és latin írókat is mind ismerte, lépten-nyomon idéz belőlök, sőt «Akadémiai» regényében (II. 87) Fischartot[4]) is fölhasználta.

Ezen óriási irodalmi működés mellett Happel stilusa fölötte gyarló, Menzel erősebb kifejezéssel «nyomoruságos»-nak nevezi. Sohasem hagyja el a száraz krónikás hangot, képzeletét nem ragadja

---

[1]) G. G. Gervinus, III. 404.

[2]) Lehrbuch der allg. Literärgeschichte. III, 2, 249.

[3]) Prutz, Geschichte des deutschen Journalismus. I. 372.

[4]) H. Kurz, Gesch. d. d. Lit. 1865. II. 406.

meg semmiféle dolog, azért élénkebb színezés ismeretlen nála. Fölhasználja a rhetorika minden csinját-binját, hogy valamely dolgot röviden el ne beszéljen; minél laposabb, terjengősebb az előadás, annál jobban van elemében; különös virtuozitással használja a jelzőket, melyekből néha egy tárgy rajzához féllapra terjedő halmazt szed össze. Az olvasó a legnagyobb gyötrelemmel vergődik az egyes fejezeteken át. A humoristikus részletek élvezhetőbbek, de itt nem annyira stilusa és előadása, mint az összeszedett furcsa dolgok hatnak.

Kortársai négyszem közt mesélgették egymásnak, hogy a minden időben «irásra és harczra kész» Happelhez a hamburgi tanács igen gyakran fordult amaz erélyes államiratok fogalmazása végett, melyekben a szabad birodalmi város jogait védte a szomszédos támadások ellen.

Ezek után áttérhetünk Happel «Magyar hadi román»-jának ismertetésére és bővebb tárgyalására.

III.

A «Magyar hadi román» ket kiadást ért 1685. és 1687-ben.[1] Hat kötetből áll,[2] melyből ötöt Happel írt meg, a hatodikat ismeretlen szerző, ki nevének kezdőbetűit[3]) nyomtatta csak a könyv czímlapjára. Minden kötet két könyvre van osztva, kivéve a hatodikat, mely négy könyvből áll. E rengeteg munka lapszáma 5004.

A regény czíme (mai helyesírással) a következő:

Der ungarische Kriegs-Roman oder ausführliche Beschreibung des jüngsten Türken-Krieges, wobei aller darinnen verwickelter hoher Potentaten Länder, Macht und Herrschaft, absonderlich aber eine curieuse Beschreibung von Ungarn, Persien und Türkei, zusammt den denkwürdigsten Belagerungen und blutigsten Feld-Schlachten, so die Türken Zeit ihrer Herrschaft zu Jedermanns Verwunderung vorgenommen und erhalten haben. Unter einer anmuthigen Liebes- und Heldengeschichte auf Romanische Weise in einer reinen ungezwungenen deutschen Redensart verfasset und

---

[1]) Mind a kettő megvan a nemzeti múzeum könyvtárában.

[2]) A munka negyedrét kiadásban Ulmban jelent meg. Az I. és II. kötet 1685; a III. k. 1686.; a IV. k. 1687; az V. k. 1689; a VI. k. 1697-ben.

[3]) Continuiret von L. H. H.

mit allerhand nutz- und ergötzlichen historischen, politischen und dergleichen leswürdigen Sachen angefüllet, von Everhardo Guernero Happelio. Mit schönen Kupfern gezieret. Ulm. Druckts und verlegts Mattheus Wagner. 1685. 8-r.

A regény négy alkatrészből áll, melyek párhuzamosan, de legtöbbnyire összefüggés nélkül haladnak egymás mellett: 1. a szerelmi história és a kalandok elbeszélése; 2. az 1683-ban kezdődött török hadjárat; 3. Magyar-, Törökország és Perzsia történelme, politikai és művelődési viszonyainak rajza; 4. a vegyes, részint babonás, részint a természettudomány köréből vett dolgok előadása, ezek valóságos értekezések.

A regény annyi személyt és nevet, annyi kalandot és históriát fűz egymáshoz és bonyolít össze, hogy kivonata alig adható, annál is inkább, mert Happel ezen regénye sem külömbözik cselekvény, jellemzés és előadás dolgában a kor hasonló tárgyú és irányú műveitől. Azért, azt hiszem, elég lesz a regény tartalmának áttekintése, a hazánkra és a hazai dolgokra vonatkozó részletek bővebb jellemzésével.

A cselekmény II. Achmet szultán kalandjaival indul meg, ki egy fehér szarvas üzésében eltéved az erdőben, s kiszabadít egy leányt egy tatár kezéből. A leány szüleinek házához vezeti, hol a szultánt felismerven, agyon akarják ütni, de szorult helyzetéből kisegíti egy idegen lovag. A szultán Nándorfehérvárra megy, hol Kara Mustapha tanácsára háborút üzen Magyarországnak. A szultán mulattatására állatviadalokat rendeznek. Zolfiár, szerecsen hadi fogoly kitünteti magát, a miért elszabadul börtönéből. Dolobat, a mingréliaiak hadnagya, két kutyát hoz, melyek még a tigriseken is győzedelmeskednek. A szultán kegyébe fogadja és Dolobat fölhasználja az alkalmat ezredesének, Cergelynek rágalmazására; ezt lecsapják és amaz lesz a mingréliaiak ezredese; sőt Cergelyt egy ízben orvul meg akarják ölni, de Lompyn nevű szemfüles inasa megmenti, ki az arabs Alonsot és Ibrahimot kiséretével hívja segítségül. A társaság Ibrahimhoz megy, hol vidám poharazás és beszélgetés közben (Ibrahim elmeséli élete folyását) eltöltik az időt. Másnap reggel Cergely vagy Tanco gróf ablakán megpillantja Dolobatot; erre elfutja a méreg, nagy bottal kirohan és tarkón üti ellenségét úgy, hogy az menten összeesik. Cergelyt börtönbe vetik, mert a szultán ittléte alatt tettleg bántalmazott egy főtisztet, s halálra itélik. Lompyn ismét fárad ura érdekében, csúffá teszi a

nagyvezért s megmondja a szultánnak, hogy akkor az erdőben Cergely volt a megmentője, a szultán erre megbocsátja neki a vétket. Az inas örömmel visszatér, de már ekkor urának hült helyét leli csak, miután alig néhány órával előbb több álarczos kiszabadította a börtönből; annyit mégis megtud, hogy Cergely Balassi Ferenczczel, ki Achmetnek jelentette, hogy Tököly a hadi szemlén nem vehet részt, Magyarországba menekült. A hű szolga nagybúsan Budára tart s útközben egy zsidónak elad egyet-mást. Mikor már elváltak, észreveszi Lompyn, hogy a zsidó hamis aranyokat adott neki; utána siet és jól megbotozza. A zsidó Budára érve bepanaszolja Lompynt, a kit mint közönséges útonállót börtönbe vetnek; de mikor Ibrahim, a budai pasa, hazajön, kiszabadul onnan. Cergely azalatt Tökölyhez megy, de nem időz nála sokáig; mikor a török Bécset ostromolja, már ott van. Párharczot vív egy hatalmas törökkel s boszút állhat Dolobáton, kinek fejét széthasítja egy kirohanás alkalmával. Lompyn pedig a török táborban addig settenkedett a nagyvezér körül, míg ennek drága kócsagforgóját ellophatta és átszökött Bécsbe urához. Kara Mustapha dúl-fúl mérgében és kapóra jön neki, hogy Ibrahimot, Cergely barátját, bevádolták nála. Elküldi neki a zöld zsinórt, a mi miatt meg a szultán haragját vonja magára; végleg megbuktatja őt Bécs fölszabadítása. Cergely elkerül Bécsből, újabb bajokba keveredik, a törökök elfogják és tűzhalálra itélik. Már-már meggyújtják alatta a máglyát, midőn régi jó barátja Murat herczeg meglátja és fölszabadítja. Lompyn azalatt az aldunai vidéket kalandozza be, mint Hildebrand jövendőmondó, és megtréfál egy szerb parasztot és a feleségét s végre urára talál. Ez sétalovaglás közben a rablók kezéből megmenti Tescolát, Castriota gróf leányát, szerelmes lesz belé s eljegyzi. De egyszer, a mikor Cergely épen távol van, újra elragadják Tescolát és anyját. A búsuló Cergelyt a jókedvű Lompyn vigasztalja és szórakoztatja isteni Lilirumjának, egyetlen szerelmének, kinek számára, mert az apja suszter volt, annyi bőrt lopott, nevetséges rajzával. Cergely bújában világnak megy, de a Kaukazusban újra fogságba esik. Konstantinápolyba viszik több fogolylyal együtt, a kik között Tescola is van. Hajóra szállnak, de útközben borzasztó vihar támad és Cergely tulajdon szemével látja a hajót sülyedni, s rajta Tescolát. A kétségbe esett Cergelyt Konstantinápolyban a het toronyba zárják, de Lompyn talál útatmódot ura megszabadítására. Cergely újabb kalandokra indúl,

Vulturinonak, a mingréliai herczegnek, házához kerül, kinek gyönyörűséges leánya, Basky herczegnő, halálosan megszereti a nemes, hős lovagot. Ez, miután Tescolát úgy is elnyelte a tenger, Vulturino kérelmére eljegyzi a herczegnőt. De az ádáz sors még mindig nem nyugszik! Cergely kénytelen a mingréliai csapatokkal Görögországba menni, hol a görög hadsereggel együtt a törököt megveri. A háború esélyei között hazakerül atyjához Drivassóba, hol végtelen örömére jegyesét találja, ki mint amazon Cergely fölkeresésére indúlt. Ide jön Lompyn is, ki az alatt mint szent Hidalga remete bebarangolta egész Kis-Ázsiát s szerelmi frigyre lép Tanco gróf szakácsnéjával. Ennyi viszály után a fiatal pár meghatározza az esküvő napját. Lompyn tanácsára harczi játékot rendeznek, a melyen a nők is részt vesznek amazon ruhában. Már javában folyik a mulatság, midőn egy idegen amazon jelentkezik leeresztett sisakrostélylyal s Basky herczegnőt párharczra hívja. Az idegen hősnő legyőzi a herczegleányt és jutalmul Cergelyt követeli. Cergely odajön, az amazon leveti sisakját és a meglepett Cergely keblére borul, ki benne Tescolát ismeri föl. Basky herczegnő lemond Cergelyről s vigasztalja magát Bilbila herczeg karjaiban, ki már régen törte magát kegye után. Természetesen az örömkönyek özöne hull, a mesélgetésnek és magyarázatnak se vége, se hossza, és ki-ki párjával boldogságban úszik. De újabb akadály áll be! A szerencsétlen Alimát, ki szintén Tanco gróf udvaránál tartózkodik, az általános gondatlan öröm között egy álarczos lovag elragadja. Az egész férfitársaság szét széled a szélrózsa minden irányában az elveszett hölgy fölkeresésére. A cselekvény most már Castriota gróf birtokán játszódik le, hova az otthon maradt nők elmentek. Lompyn Konstantinápolyba megy az elszöktetett Alima után. Itt azonban agyafúrtsága újra előtérbe lép; mint szent Maruk, a próféta küldöttje, elbolondítja egész Konstantinápolyt s uralomra segíti a trónörököst. Ezek után hazatér. Itt megérkezve, hallja, hogy a csomó már megoldódott. Alimát saját szeretője, Hassan szöktette meg, azt hivén, hogy jegyesét erővel tartják vissza. Most már megtartanak egy féltuczat lakodalmat. A fiatal Castriota György gróf is, fölbuzdulva a sok turbékolás láttára, szintén megízleli a szerelem édességét nevelőjének, Cliniasnak végtelen boszúságára, és ezzel végződik a regény.

Az eddig elmondott tartalom csak vékony vázlat, az epizódok ki vannak hagyva, melyekben szintén csak szárazföldi és tengeri

kalandokról és veszélyekről, nőrablásról, álarczos lovagokról stb. van szó. Cergely, már a mennyire annyira főhős, azért legjobb volt a mese fonalát szerepléséhez fűzni, különben el se lehetett volna mondani e regény tartalmát, melyben körülbelül 150 személy szerepel.

A személyek jellemzésével röviden végezhetünk. Happel jellemeket egyáltalán nem tud kidomborítani. A hősök, mint Cergely, Zolfiár, Alonso stb. kétlábú erények, kikben csak fényes tulajdonságok vannak árnyék nélkül. Oroszlánszivűek, a nemes dolgokért könnyen felhevülők, szivök igen alkalmas talaj a szerelem virágjának tenyésztésére, számtalan bajba keverednek, melyekből mindig valami «deus ex machina» megmenti őket s végre sok hányattatás és próbáltatás után behajóznak a boldogság és házasság nyugodt révébe. A nők jelleme szintolyan, mint a férfiaké. Szeretnek férfiruhában járni, amazonoskodni és sok veszély fenyegeti őket, hiszen nem csoda, egyedül járják be a kerek földet, de ha tűzben járnak is, sohasem égetik meg magukat. A mi aztán írónknál rossz, az a pokol söpredékének is rossz volna, mint Kara Mustapha és Dolobat, a kik azonban súlyosan bünhődnek. Ezen személyek érdekes tulajdona, hogy nagyon magas származásúak, legalább is grófok. Még egy «genre»-je van Happelnek, a komikus alak, mely Lompyn inasban nyer képviselőt. Ez már majdnem egyénitettnek mondható, némelykor jól tréfál, ámbár a tréfa mesterkélt és csinált volta mindenkor szembe tűnő, tréfái néha ízetlenek, sőt mocskosak is. Rajzánál megfeledkezett Happel úgy az æsthetikai ízlésről, mint a józan ész követelményeiről. Magyar ember nem szerepel az egész regényben, a két történeti személyt, Tökölyt és Balassit kivéve; a Mihály nevű török kém, ki magyar embernek látszik és a magyar viszonyokat oly jól ismeri — mint későbben kisül — morva születésű vasas német.

A mi a regény történeti részét illeti, az I. kötet magában foglalja az 1683-ban megtörtént dolgokat, Achmet szultán hadüzenetét, Magyarország történelmét a magyarok bevándorlása óta és Tököly Imre politikai műveleteit. A II. kötet leírja a szövetséges hatalmak harczát a törökkel, a bécsi hadiszemlét igen pontos név- és csapatjegyzékkel, Bécs ostromát és fölszabadítását. A III. kötet a 85-ik évi események rajza a legnevezetesebb török ostromokkal a XV. századtól kezdve. A IV. kötet előadja a 86-ik év történetét, Buda és más nevezetes várak ostromát, Buda ostromának

naplóját junius 7-től egészen szeptember 2-ig délutáni 3 óráig, a mikor Budát visszafoglalták a töröktől, és azon emlékezetes tengeri csatákat, melyeket valaha is keresztyének és törökök vívtak. Az V. kötet foglalkozik az 1687. és 1688. évek hadjárataival, a mohácsi vészszel, a királyi koronázással, a két szultántestvér versengésével Konstantinápolyban, Belgrád és más hires magyar, szlavon és görög várak elfoglalásával. A VI. kötet ecseteli a két Zrinyi életét és halálát s lényegtelen dolgokat a még nyolcz évig folytatott török háborúból.

A történelmi és vegyes részek túlnyomó számmal egészen megokolatlanul vannak a regény keretébe bele illesztve, semmi összefüggésben nincsenek a cselekvénynyel. Ha valaki egy nevet említ, ez elegendő ok arra, hogy az egész társaság nekirohanjon annak az illető személynek, mondja el mindazt, a mit arról a dologról csak tud. Mindig találkozik újságoló, a ki a legújabban történt eseményeket elősorolja, és pedig oly pontossággal, hogy még a kiadott okiratokat is szószerint idézi.

A vegyes részek, «liebliche Discourse», mint a szerző nevezi, minduntalan zavarják az olvasót. Egynéhány tétel elősorolása elegendő arra nézve, hogy tudományos és erkölcsi értékökkel tisztába jöhessünk, pl. az álomképekről, a vaspikkelyekkel födött sárkányról (ein erschröcklicher Wurm), a varázsvesszőről (Wünschelruthe), a gulákról, a já ékszenvedély ártalmasságáról, a szerencse forgandóságáról, a talizmánokról, emberekről, kik emberhúst esznek, értekezés a sóról, a juccagyökér használatáról stb. Ezen dolgok forrásai után kutatni és azokat fölsorolni egészen hiába való fáradság volna, egyébiránt Happel megnevezi őket nagyobb részt, így a IV. kötetben közel félszáz szerzőre és munkára hivatkozik.

Nevezetes Abraham a S. Clara «Auf, auf ihr Christen» cz. röpirata a török ellen, mely a III. kötet keretén belül egész terjedelmében (169 lap) közölve van. Ez a prédikáczióféle Bécs ostromlásának évéből (1683) ered. Alapgondolata, hogy a török, a nyomorult pogány minden baj kútforrása, mely az országot éri, de viszont a török pusztítás Isten büntetése. Ezen röpirat a «Wallenstein táborá»-ban előforduló kapuczinus szónoklatának előképe, sőt Schiller egész sorozat fordulatot vett át belőle. (A. a S. Cl.: «Nach dem S kommt das T, nach der Sünd kommt der Türk.» Schiller: «Hinter dem U kommt gleich das Weh, das ist die Ordnung im A B C» stb.) — Ugyancsak a III. kötet II. könyvének

XXIX. fejezetében adja a szerző Camerarius után Iréne, a csodaszép görög leány tragikus esetét, mely nálunk először Mikesnél fordul elő, későbben pedig Bolyai Farkas után Kisfaludy Károly dolgozta föl szomorújátékká.

IV.

A magyar viszonyokat szándékosan nem érintettem eddig, hogy tárgyalásuk egységesebb formába önthető legyen. Ezek az I. kötet XXIX—XXXIV. fejezeteiben foglaltatnak, de elszórtan is fordulnak elő egyes adatok, melyeket teljesség szempontjából illő helyeiken közbeszúrtam.

A XXIX. fejezetben leírja a szerző Magyarország határait és nevezetesebb városait; megkülömböztet szabad kir. városokat, szabad városokat és hét szabad bányavárost. Termékenység: Felső-Magyarország hegyei sokkal magasabbak, mint a svájczi alpok, nagyobbára pompás bor terem rajtok s barlangjaikban sárkányok (Drachen) találhatók. A föld termékenysége oly nagy, hogy a fű embermagasságnyira nő, némelykor még a kocsik magasságát is meghaladja. Ehető vadban nincsen hiány, a Tiszáról (Theisse) azt mondják, hogy a víz harmada halakból áll. Ez a Kárpátokban ered és elválasztja Magyarországot Erdélytől. A többi folyamok is gazdagok halakban. Rengeteg mennyiségű gabona terem, mert a magyarok jól gazdálkodnak. A gabonát a rablók és tolvajok elől mély vermekbe rejtik. A tartomány mintegy tömve van nyúlakkal, tyúkokkal, kappanokkal, pulykákkal, birkákkal, ökrökkel, bivalyokkal és gyönyörű lovakkal, melyek testre nézve nem igen szépek, de gyorslábúak és kitartók. Az országban található mindenféle márvány, kristály, rubin, gyémánt, türkiz, opál, czinober és tükörüveg, sok meleg forrás, savanyúvíz és más különös természetű források. A budai hőforrások arról nevezetesek, hogy bennök halak élnek, melyek a Dunába dobatván, elpusztulnak. Most leírja Happel a magyar bányákat. Ezután beszél egy híres eperjesi orvos nyomán Magyarország különlegességéről, az «aurum vegetabile»-ről vagyis a növő aranyról, mely a földből kiszáll s mintegy keresi az embereket*) s elősorol néhány példát. Egy paraszt néhány rőf hosszúságú

*) «Nehmlich in Ungarn sichs wol zuträgt, dass das Gold selber aus der Erde steiget und die Menschen suchet.»

aranygyökeret szántott ki a földből. Zemere Laskó, zemolini gróf, 1670-ben szőlejében oly szőlőfürtre akadt, melynek arany magvai voltak. Zemerin grófnő aranydrótot hord ujján, mely gyűrűvé alakult és répából nőtt. P. Athanasius Kircherus szerint így magyarázza a dolgot, hogy a növények, melyek az érczes helyek iránt természetes hajlammal birnak, természetes appetitus erejével magokba szívják gyökereik segítségével az érczes anyagot. Ezzel kapcsolatban értekezik Zacharias Theobaldus «De arcanis naturæ» cz. műve után a kobaltról, ama mérges kigőzölgés egyik fontos alkatrészéről, mely a magyar bányákban oly nagy veszedelmeket okoz. — Lakosok: A magyar faj nemes és bátor népet alkot, mely a fegyverforgatásban igen jártas, azonban tudós férfiak is vannak köztük. Nyelvök egy európaihoz sem hasonlít, de a latin nyelv közhasználatú náluk, úgy a magas mint az alacsony származásúaknál, ennek következtében idegenekkel igen könnyen megértetik magukat. A magyarok igen jó lovas katonák, kiket huszároknak neveznek. Fegyverzetök lándsa, melyet kopjának neveznek, bárd vagy szekercze, buzogány (Pusikan) és ostor. Kezökben viszik a fehérre és pirosra befestett zászlós kopját (Copie), azonkívül van pisztolyuk és karabélyuk. A kardot oly bámulatos gyorsasággal kezelik, hogy az ellenség fejét egy csapásra ütik le, mint a répát. A magyar gyalogos katona neve hajdú (Heyduck). Fegyverök a vontcsövű puska és szablya, bal vállukon rendesen farkaskaczagányt viselnek. A magyar katonák evésben és ivásban mértéket nem ismernek. A hadifoglyokkal kegyetlenül bánnak, karóba húzzák, végtelenül kínozzák és fölakasztják őket; különösen kegyetlenek azokkal szemben, kik a törökökhöz átszöktek, ha kezök ügyébe kerülnek; az előkelőbb foglyokat azonban nagy váltságdij fejében eleresztik. — A nemes emberek drága, rendszerint vörös színű ruhákat viselnek. A ruházat igen kényelmes és állatbőrökkel bélelt. Az asszonyok és leányok rövid kabátkákat hordanak, melyek drága prémmel szegélyezvék. A parasztöltöny rendesen kék, piros vagy zöld alsókabát és köpenyeg (Geberneck) durva daróczból. Egyébként a magyarok igen szeretik az élénk szineket, igen szivesen öltöznek pirosba, kékbe, sárgába, zöldbe, biborba, igen ritka a fekete öltöny, még a papok is hosszúuszályú, biboros ruhákat öltenek. — Történelem: Attila 373. K. sz. u. jött Pannoniába a hunnokkal. Attila Bendeguz fiának, Nimród unokájának, a hunnok, dákok, médek, gótok királyának és Isten ostorának nevezte magát. Halála

után két fia Chaba és Adalariko versenyzett egy tizenöt napig folytatott csatában a koronáért, mely csata oly véres volt, hogy a nagy Duna Ó-Budától egészen Pentela vagy Potentiana városáig piros volt. A hunnok e csata után visszamentek Ázsiába. 3000 ember azonban elvált tőlük, midőn Chabát a németek berni Detrek vezérlete alatt visszakergették Skythiába, és előbb Czeglédnél telepedtek le, később a németektől való félelmökben Dacia belsejébe vonultak; hogy békében lakhassanak, letették a gyűlölt «hunn» nevet és székelyeknek nevezték magukat. E székelyek a legrégibb magyarok. 744-ben újra visszajöttek a hunnok 216,000 emberrel hét herczeg vezérlete alatt. Itt egyesültek a még Attila idejéből visszamaradt régi hunnok, a kiket avaroknak is neveztek, az új hunnokkal és így létesítették ezen elnevezést «hunn-avar» vagy későbben «hungar». A hét vezér között a leghatalmasabb volt Árpád. Minthogy a történelem királyokat nem említ, így Gaizáig 13 herczeg uralkodott: 1. Keve, 2. Kadicha, 3. Keme, 4. Béla, ez győzte le a rómaiakat Pannoniában, 5. Buda, kit testvére Attila ölt meg, 6. Attila 7. Árpád, ki a magyar alkotmányt rendezte, 8. Zabolch, 9. Gyula, 10. Kund, 11. Leel, ki Konrád német császárt hadi kürtjével agyonütötte, 12. Verbulch, 13. Eurs, ki az utolsó pogány fejedelem. Most következik a magyar királyok és hadi tetteik fölsorolása, egészen a «leghatalmasabb és legyőzhetetlen» I. Lipótig, kit már 1655-ben koronáztak Pozsonyban magyar királylyá. A regény más helyein is fontszámra szórja a szerző a tömjént és dicsőítést, valahányszor Lipótról vagy a habsburgi ház valamelyik tagjáról van szó. Adja a magyar viszonyok áttekintését a török hódoltság alatt, leírja a soproni 1681-ben tartott országgyűlést, mely a protestáns rendek tiltakozásával végződik. Fölötte neheztel Happel a «malcontens és rebellis» Tököly grófra, ki oly «szemtelen» volt, hogy a felsőmagyarországi bányavárosokban érmet veretett, melynek egyik oldalán két karddal látható e fölirás: «Pro Deo et Patriæ Libertate», a másik oldalán saját arczképével, alatta: «Emericus Tököly Dux Hungarorum», kivált azért szidja, mert 1683 év januáriusában Kassára országgyűlést hívott össze. A szerző ismerteti továbbá a karokat és rendeket, a királyi és országos czímert. Nevezetes tudományt árul el, midőn a magyar koronáról szólva, ezeket mondja: «A magyar királyi koronát kiváló tiszteletben tartják és a magyarok azt hiresztelik, hogy egy mennybeli angyal hozta az első keresztyén királynak, Istvánnak, holott igen jól tudjuk, hogy azt az

akkori VIII. Benedek pápa küldte a királynak.» Végződik a magyar viszonyok rajza Dalmát-, Horvát-, Szlavonország és Ragusa földrajzával, ez nem egyéb, mint a hely-, folyó- és városnevek szárazon előadott lajstroma. A többi történelmi rész Hunyadi Jánosról,*) a két Zrinyiről, a mohácsi vészről stb. nagyban és egészben megfelel a történeti igazságnak, mert oly forrásokon alapszik, melyekből a mai történelem is merít. A téves adatokhoz pedig, úgy vélem, commentár szükségtelen.

Forrásai, melyekből a Magyarország történelmére, föld- és néprajzára vonatkozó adatokat és a magyar különlegességeket szedi, részint korabeli, részint XV. és XVI. századbeli magyar és német írók, kik latinul írtak. A mennyire tehetségemben állt, összehasonlítottam Happel művét az eredeti forrásokkal és arra a tapasztalatra jöttem, hogy az illető írókból kivonatokat készített vagy pedig szóról-szóra fordította őket. Forrásait, a hol meg nem nevezi őket, nagyobb részt Schwandtner József «Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini» (1764) cz. munkájából sikerült megállapítanom.

A magyar őskorra vonatkozó adatokat Bonifinius után adja, de nem föltétlenül; egy helyütt polemizál vele a székely név eredete fölött. Fölhasználta Jordanest is. Honnan szedhette a 13 herczeget, kik Gaizáig uralkodtak, azt nem tudom, valószinű azonban, hogy Happel itt históriai éleslátását akarta ragyogtatni. Egészen az első keresztyén fejedelemig több mint másfélszáz évi időköz tátongott, melyet be kellett tölteni, s ő úgy segített a dolgon, hogy a magyar őskorban szereplő egyéneket, mind, magyar herczegekké tette. A magyar királyok névjegyzékének Pistorius Niddanus János, «Genealogia Regum Hungariæ» cz. munkája szolgált kútforrásául. Legterjedelmesebben tárgyalja a két Zrinyi esetét, Szigetvár ostromát és a mohácsi vészt s pedig három forrás után: 1. Istvánffy Miklós (Happelnél Isthuanfius) «Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV», kit minduntalan idéz. 2. Forgách Ferencz «Rerum Ungaricarum sui temporis Commentarii» és 3. az olasz vezér Budina Samu «Historia Szigethi» cz. munkája után. A magyarországi csodaforrásokról szóló adatokat Wernher György «De admirandis Hungariæ aquis» munkájából vette. A napi történet ese-

*) Happel dicséri s így nevezi: «Der weltberühmte Rittersmann Johannes Corvinus Hunyadi, den die Türken Jankó zu nennen pflegten.»

ményeit merítette a «Theatrum Europæum» (1618—1718 Frankf. a. M.) XII. kötetéből, mely a törökök ellen folytatott szabadságharczot körülményesen tárgyalja, valószinűleg a «Diarium Europæum» (1659 óta) anyagát is használta.

Happel munkájának becse, magyar szempontból tekintve, nem önmagában rejlik, mert adatai és azok földolgozása újat nem nyújtanak, hanem a kortársakra és későbbi korra való hatásában. Ez volt hosszú időkön keresztül Németország ismereti tára, ha valamit Magyarországról akart tudni. Oly nézetek, mint: a «hungar» név a «hunn-avar» egybeolvadása, Magyarország nem önálló állam, hanem Osztrákország provincziája, a magyar föld tejjel-mézzel folyó Kánaán stb. e munka nyomán kaptak lábra; és a ferde irányba terelt hit az «ázsiai barbár» népről — mely jelzőkkel megtiszteltek minket majdnem a legújabb korig — nem egykönnyen volt megingatható. Hiszen a tudományos értékre számot tartó művek is bámulatos és könnyelmű fölületességgel beszélnek mi rólunk, pl. a nem régen kiadott Kürschner-féle «Taschenlexikon» a magyarokat szláv eredetű népnek mondja, a tekintélyes «Leipziger illustrirte Zeitung» meg néhány évvel ezelőtt azt írta a magyar köznépről, hogy nappal földműveléssel foglalkoznak, éjjel pedig lóra kapnak és rablásra indulnak.

Ha a «Magyar hadi román» szerzője ártott is egyrészt, másrészt használt az által, hogy a latinul írt, XV—XVII. századbeli magyar történelmi kútforrásokat, mint Istvánffit, Forgácsot, Budinát stb. németül átdolgozva s így mintegy népszerűsítve a nagy közönségnek hozzáférhetőkké tette. Hazánkban is alig ismerték ezen latin munkákat, melyek a történelmi anyagot az utódok számára megmentették, részint a hosszúévi török hódoltság nyomasztó terhe következtében, mely a tudomány föllendülését mindenképen megakasztotta, részint mert elnémetesedett főuraink Magyarországgal édes-keveset törődtek; azok száma pedig, kik az e korban hálátlan tudományos pályára szentelték életöket, rendkívül csekély volt, úgy hogy e munkák szélesebb körben való terjedése már eleve lehetetlenné vált. Happel népszerűsége elősegítette e munkák ismeretét, a könyvében terjedelmesen előadott «magyar» adatok átszármaztak egész Németországra; való, mese és történelmi tévedések oly erős gyökeret vertek, hogy kiigazításuk elég munkát adott és ad még mindig korunk oknyomozó történelmének.

Becker Nándor.

KAZINCZY GÁBOR KAZINCZY FERENCZRŐL.

Báróczynak és a «mesterénél» nagyobb tanítványnak, Kazinczynak «kényességei», «poétai képű» szólásai közül akárhány közhellyé vált. A találó szóképek közhelyekké lettek. Az új magyar prózai költészet stíljét Báróczy alapította meg. «A mi eredetileg az övé volt, nyelvgéniuszának alkotásai, annyira kortársaié és minden utána következőké, annyira mindnyájunké lett, hogy ma már nem igen gondolunk forrásukra . . . A mi nem sikerült neki, nem nyert elfogadást vagy gyorsan elavult, épen ezért szemet szúr irásaiban s rovására irjuk; de a mi sikerült és közbirtokká lett, nem tünik fel s eszünkbe sem jut, hogy feltalálásának érdemét neki tulajdonítsuk.»[1]) Mindezek azon vívmányok közül valók, melyeket mi, az utódok, «az utczaléggel gondtalan szívunk». E téren is, hogy Macaulay egyik kitünő tanulmányából idézzünk, az aratás oly bőséges, hogy a kósza tarlózó hanyag keresése is nyerhet egy kévét jutalmul.

Azonban elénk más kérdés áll: nem férhet-e szó «a mézajkú» Kazinczy Gábornak «költészetünk megváltójáról» mondott ezen itéle-téhez: «kinek eredeti dolgozatai s levelei a magyar nyelv nem sejtett bűbáját tárták fel, idegen példányai másolásában gyakran csak *hű* akart maradni».[2])

Kazinczy Marmonteléből, egyik «legkedvesebb dolgozásából»,[3]) az ellenkezőt is bizonyíthatni. Innen is kitűnik, hogy a «másolás» ama munkája közben a magyar költői nyelv géniusza is ihlette; s Halász I. jeles tanulmányában ép e műfordításból idéz egy jellemző példát előadása szabatosságára és gördülékenységére nézve Báróczyéval szemben.[4])

Nem tulajdonítunk különös jelentőséget annak, hogy a neveket megmagyarosítja — tán mesterének példájára, vagy hogy egy regényt: Bácsmegyeinek Gyötrelmeit ép hazai viszonyok közé helyez; [5]) most mind ennél fontosabb annak méltatása, mint követi a költői nyelv géniuszának sugalmait, s általa kifejezett magyar alakja miként leszen a kifejezés művészetének kánonja, prototyponja.

Lessük meg néhány pillanatig géniuszát a nyelvalkotás munkája közben, a «Szívképző Regék» körében. Csak néhányat azon «édességek» közül, melyeket egy szépnek: imádottjának, nemzetének mondott.

1. *Szellem.* «Ő maga gerjeszté az *ellenkezés szellemét* (291): Elle *animoit la* contradiction.» (M. II. 71.) Nyilván az «animoit» folyt be a «szellem» alkotására, illetőleg ez alkotásának alkalmazására. A «szellem»-et a régi *szellet*ből teremti a kellem analogiájára.[6]) Kölcsey Ország-

---

[1]) Beöthy, A széppr. elbesz. II. 70—71. — [2]) Emlékbesz. Szemere P. f. 24. — [3]) Lev. Kisf. Károlylyal s ennek körével. 63. — [4]) Magyar Nyelvőr. XII. 539. — [5]) Heinrich G. bevezetése Bácsmegyeihez. 21. — [6]) Szvorényi, Nyelvfejl. tűn. 24.

gyűlési Naplójában (1833, 92. l.) ezt írja: A szellem szó épen huszonnégy esztendős, korral összetéve (korszellem) alig húsz.

2. A *kellem* szintén az övé. (Mondolat 70.) «Az a kimondhatatlan *kellem*, mely neki egész alakján s minden mozdulásán *lebeg* (129. l.): La noblesse de ses traits, la douce fierté, je *ne sais quoi de divin* dans sa taille (M. II. 129). — A *lebeg*, tudtommal, először Sándor Szókönyvében jelenik meg; MA-nél: *levegök:* palpito, fluito .. Hol itt a *másoló?* A lebeg valószinüleg Kazinczy után válik a mozgás szépségének, finom árnyalatának stereotyp kifejezőjévé. Azonban e szó nemcsak a cselekvést jellemzi, hanem azt a mozgó jelenséget is — ez a kellem jelensége, illetőleg maga a báj. (V. ö. *Báj* és *gyönyör* leng minden izein. Vör. IV. 311.)[1])

3. *Az ifjuság tavasza* (170) is csak úgy tűnik fel az újság szépségével, az eredetiség érdemével, ha egybevetjük az eredetivel: la *fraîcheur de la jeunesse* (I. 58.). És ezzel: (ha szemeimben) leggyengébb *fellegét* (sejtette) a *bánatnak* (137), nem versenyezhet: quelque impression de tristesse (I. 153.); még halványabb: (szemeimből) *valami szomorúságomat* (esmérte) Báróczy 53.) — Ép ily szerencsés kapcsolat: a *szemérem szelid kelleme* (216): Une grâce timide et décente (II. 135): *tartózkodó kellemetesség* (Bár. 143.). — *Az ifjuság tavasza*, a *bánat fellege* s annyi más a költői vagy szónoki genitivus v. birtokviszony példája. Nyilatkozik-e valami *elv* e szerkezetben? Hogy zárhatnók «szűk rendszernek mértékébe a hullámokat»? Kiséreljük meg!

Az eszme megérzékítése, mert ezzel van dolgunk, e formában történhetik úgy, hogy

a) az absztraktum, az állapotot v. tulajdonságot jelentő szó *érzéki képével* szövetkezik. Pecz V. után «aránytropusnak» nevezhetjük. Ez az első fok. Példái: az *ifjuság tavasza*, a *szerelem* s *kellemek tavasza* (K. 16, *l'âge* des amours et des grâces, 19., a szerelem és kellemetességnek *esztendeiben*, B. 26.), a *bánat fellege* stb.

b) Költőibb színt nyer a szerkezet s mélyebb a lélektani alap, ha az állapotot v. tulajdonságot jelentő szó, az absztraktum valamelyik *feltünő* jegyével, illetőleg nyelvbeli kifejezésével társul. E — magasabb — fokon állanak: a *hit ereje* (az igazi hit erős); a *szeretet feláldozása;* a *szenvedely mélysége* (a mulékony hangulat felületességével szemben a szenvedély *mély)* .. De idézzünk «a magyar prózai stílnek mesterétől»: Két nő folyt be elhatározóan költőnk sorsára és költészetére. Az elsőt az ifjú *képzelődés*, az *érezni* **kezdő** szív *ábrándjával* szerette, a másodikat a **férfiú** *szenvedély* egész *mélységével* és **hevével.**[2])

---

[1]) Nem stylszerű Takáts S.-nál (Péczeli J. Meséi 149): Ez időszak nyelvezetét — a *terjedtség* s a *színtelen lapossdg lengi dt* . . . — [2]) Gyulai P., Vörösmarty életr. 64.

c) A szólam még plasztikusabbá válik, ha az absztraktum, az állapotot v. tulajdonságot jelentő szó annak az állapotnak v. tulajdonságnak *következményét* vagy *hatását* jelentő szóval lép frigyre. Az emberi szellemnek azon absztraháló tehetségére van itt szükség, melyre az allegoriánál. Példák: az *epedő szerelem* lassú *szenvedései* (K. 5. la *vivacité* du désir, a kivánságnak elevensége Bár. 18.); *a bú vénsége* (hamvad arczidon Vör. IV. 332 = a bú vénit); a *kielégített boszú szilaj kéje* (Vör. é. 174.) stb. — Ez a *hatás* lehet egészen szubjektiv természetű, pl. a *szemérem* szelid *kelleme* (K.) = szeliden hat *reánk*, elbájol mint Kordelia arczán a bú, mely «kapóssá lenne drága kincs gyanánt, ha minden arczhoz oly jól illenék»; [1]) a *bú varázsa*, Greguss Tan. I. 60. stb.

4. Az *én* személynévmásnak főnévül használata, személyragozása, tudtunkkal, Kazinczynál fordul elő először s tán az egykorú «az én rejtélyeibe» mélyedő német filozofiai áramlattal függ össze. — Az a te becses *Ened*, az a te *Magamod*. 51. B. A Magam. M. Le moi. (V. ö. az ang. *J.)*

5. Egy pontban érintik a *dativus ethikust* az efféle személyragos alakok: a *maga Ludányiját* (203: *le comte* Lindor I. 73.), a *mi özvegyünk* (281, *la veuve); a* te *pityergőd* (179: celle que tu aimes I. 63.) stb. Az a pont az *érdeklődés* mozzanata. A dat. ethikusnál bizonyos személy cselekvése, bizonyos viselkedése érdekli *közelebbről* a beszélőt, mint a szülőt gyermekéé («itt *nekem* nem maradsz! Elmehetsz, hanem aztán ott *nekem* rosszúl ne viseld magadat!»); a szóban levő ethikusnál maga a személy vagy dolog az érdeklődés, a *tágabb* értelemben veendő érdeklődés tárgya («a mi hősünk», «Székelyország földén látott *a mi hősünk* napvilágot.» Tompa: Kun Kocsárd; «Az én utczám» Petelei[2]). Az utóbbi fajta ethikus fogalmában a *pozitiv* mozzanatok nyomulnak előtérbe; a dat. ethikus jellemzője a *tagadó*, illetőleg a *tiltó* mondat. — Azonban minden párhuzamnál világosabb ez alaknak Telegdi-adta magyarázata: [3]) «Bemenvén a hajóba, általkele és jöve az *ő városába* (in civitatem suam). Azaz Capharnaumba, a mint szent Márk nyilvábban megjelenti. Mely *ő városának* mondatott, *nem azért*, mintha *öröksége avagy jószága lett volna neki;* mert ugyannyira nem birt semmit e világon, hogy csak annyi tulajdona sem volt, holott fejét lehajthatta volna. Hanem mivelhogy *ott lakott gyakran*.. Avagy talán inkább azért nevezte ő városának az Evangelista ... mert *gyakran* való prédikálásával és csodatételeivel tette vala *övévé.*» Ennyit Kazinczy *Marmonteléről.* BARBARICS L. R.

---

[1]) Vörösm. ford., V. 356. — [2]) Ihol a mi *emberünk* K. Botcs. d. I. 6. Le voilà lui-même. Ne zavard a *lovam*. Toldi Szer. VIII. 9. stb. — [3]) Az Evang... magyar. II. 729. Az 1578-iki kiadásból vett idézetet a mai helyesírás szerint közöljük.

HAZAI IRODALOM.

Magyar Jogtörténeti Emlékek. A Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyüjteménye. Összegyüjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló Jegyzetekkel ellátták *dr. Kolosváry Sándor* és *dr. Óvári Kelemen*, kir. egyetemi tanárok. II. kötet I. fele. A Tiszáninneni Törvényhatóságok Jogszabályai. Budapest, 1890. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 4 frt 50 kr.

Dicséretre méltó a vállalkozás: országunk múltjával a jelen- és utókort megismertetni. Igazán fáradságos munkát végez az, ki a szúette s jobban-jobban elfakuló okiratokat az enyészettől megóvni és napvilágra hozni törekedik, s csak hálásak lehetünk a Tudományos Akadémia iránt, mely áldozatkészségével lehetővé teszi, hogy ilyen munka a közönség elé kerüljön.

A munka, melyre nézve így nyilatkoztunk, csak egy részét teszi annak a vállalatnak, mely a Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak összegyüjtését vette czélba. A mostan megjelent rész a czímben megjelölt törvényhatóságok 1552—1800-ig kiadott szabályainak gyüjteménye. Jó vaskos 579 oldalra terjedő kötetet képez. A mutató 51 lapra terjed, a statutumok 551 lapot vesznek igénybe. Hogy mily hasznos munkát végeztek a kiadók, arra nézve már fentebb is kimondtuk véleményünket, s azt bizonyára magáévé teszi mindenki, ki ez okmánytárt átolvassa. Államférfi, tisztviselő, jogász, nyelvész egyaránt sokat tanulhat belőle. A három első közvetlenűl meríthet a forrásból, közvetlenül ismerkedhetik meg országunk egykori törvénykezésével, magán- és politikai életével. A kötetből valóságos tragœdia domborodik ki. Valóságos istencsodája, ha abban az országban, hol rendezetlen állapotok s erkölcstelenség annyi bajt okoztak a vezető férfiaknak, rendezett viszonyok fejlődhettek ki. De, a mint mondtam, a nyelvészre nézve is nagy érdekkel bir ezeknek a statutumoknak az olvasása, — a forma tekintetéből. A nyelvész bonczolja a nyelvezetet, s ennek alapján meghatározhatja, hogy milyen volt az eszköz, a melylyel a kornak vezető férfiai gondolataikat kifejezték s magukat megértették.

Mielőtt a nyelvezet taglalásába bocsátkoznám, egy fontos momentumot kell kiemelnem. A nyelvész, ki tárgyát ily okmánygyüjteményből meríti, mindenek előtt annak a kifürkészésére fordítsa gondját, hogy vajjon a másolás alkalmával emberi gyarlóságból nem csúszott-e be valami hiba? Ha ezt meg nem teszi, megeshetik rajta, hogy hamis alakokat s adatokat használ majd fel.

A kötetet, melyről czikkem szól, ebben a tekintetben is gondosan átvizsgáltam, s nem csekély számú ferde alakot constatáltam. Ezekért

corrector, másoló és kiadó egyenlő mértékben felelősek. Feltünő, hogy a sajtóhibák lajstromával nem találkozom, a mely körülményt annak a biztos hitnek tulajdonítom, a melyet a kiadók tápláltak, hogy t. i. minden rendén van; ennek azonban az ellenkezője való, a mint ezt a következő adatok bizonyítják.

1. Egyszerű sajtóhibák.

24. lap. IV. 3. sor alulról petites (pedites helyett). A «petites» szót már be akartam írni új szó gyanánt szótárgyüjteményembe a «drabant» jelölésére, midőn a 289. és még jobban a 379. lapon arról győződtem meg, hogy itt sajtóhibával van dolgunk.

26. lap, 17. sor. felülr. convuentus (conventus h.).
60. « Abauj stat. 4. sor felülr. laesum (laesam h.).
67. « 7. sor felülr. colori (coloni h.).
73. « Sáros stat. 5. sor felülr. cuiscunque (cuiuscunque h.).
106. « 4. sor felülr. at (ad h.).
137. « Gömör stat. 7. sor felülr. oppenere (opponere h.).
204. « 7. sor felülr. nccess (necess h.).
231. « 12. « « puod (quod h.)
253. « 4. « « observato (observata h.).
268. « 10. « « judicum (talán: judicium v. judicem h.).
314. « 4. « « vilipendis (vilipendio h.).
332. « 1. « « peraestabunt (praestabunt h.).
340. « 12. « « scorsivis (seorsivis h.).
345. « 1. « « diutornior (diuturnior h.).
350. « utolsó sor cansis (causis h.).
462. « 8. sor felülr. commissarieles (commissariales h.).
470. « 12. « « fastigationis (fustigatio h.).
477. « 12. « « primitis (primitus h.).
481. « XXXV 3. sor felülr. magizin (magazin h.).
497. « XVI 8. » alulr. collatirali (collaterali h.).

2. A téves olvasásból keletkezett hibák:

5. lap. IV. 6. sor felülr. quibus — pro*v*isit. Minthogy itt igéretről van szó, azért pro*m*isit olvasandó.

26. l. 19. sor felülr. sed admi*n*entur potius conditionem nobilium. E helyen nem fenyegetésről, hanem inkább a csodálkozás kifejezéséről lévén szó, hogy a nemesek annyira elfajzottak, admi*r*entur irandó.

79. l. 2., 3. sor felülr. ez áll: ut prorogatione (sic) *nibi*litari gaudeat. Ha ugyanis az előzményt olvassuk, melyben az foglaltatik, hogy a nemesek nem tartoznak ad manum Majestatis ullam decimam dare, én azt hiszem, hogy itt praero*gativa nob*ilitari olvasandó.

27*

160. l. szepes. stat. 6. sor felülr. ez áll: ut vel ille *in*sertus suae ecclesiae nostri defensionem suscipiat. Minthogy e helyen az Isten könyörületességéről van szó, azért irandó: ut vel ille *mi*sertus.

166. l. 14. sor felülr. ez áll: infra . . . . . . limitationem. Ez a hézag ekképen kiegészítendő: infra dictam, mely szó épen megfelel a hat pontnak.

234. l. abauj. stat. II. 4. sor felülr. ezt olvassuk: iam dei ad vindictam con*v*iventia. Minthogy itt szemet húnyásról, nem pedig együttélésről van szó, e szerint lesz olvasandó: conniventia talium.

360. l. II. 3. sor felülr. erga . . . degitationem. Ez a hézag így egészítendő ki; erga indigitationem.

371. l. 4. sor felülr. cum autem similium abstractione . . . negotia re*cor*darentur. Itt nyilván az akadályokról levén szó, melyek az ügyvitelt megakasztják, re*tar*darentur olvasandó.

389. l. III. 7. sor felülr. ez áll: per segetum dem*i*ssionem. Minthogy itt a vetésnek erőszakos lekaszáltatásáról van szó, azért demessionem irandó.

410. l. gömör. stat. 6. sor felülr. ez áll: ante tempus ex*pe*tionis. Tekintve azt, hogy itt arról az időről van szó, melyet a cselédség a szolgálatban kitölt, azért ex*ple*tio írandó.

434. l. XXXV. 3. sor alr. ez áll: si in gremio . . . tales *di*tescere animadverterint. Minthogy e helyen nem gazdagodásról, hanem lappangásról van szó, azért *l*itescere írandó vagy még jobban: delitescere.

505. l. XXVII. 7. sor felülr. si porro haec recru*r*escere observarentur. Itt ugyancsak nincsen szó arról, hogy a baj új czombot kapjon, hanem hogy újra kitör; azért is recru*d*escere írandó.

De még evvel nem fejeztem be a helytelenségek felsorolását. Vizsgálat alá kerülnek még azok a helyek, melyekben az ominosus *(sic)* szerepel, mely nyilván abból az okból van oda igtatva, mivel a másoló vagy kiadó az illető helyet kifogásolja, vagy benne valami feltünő alakot lát, mint azt példáúl helyesen teszik a következő helyeken: 28. l. eundem birsagium. 66. l. de singulis fumibus. 148. l. contra eiusdem. 157. l. pronunciatur et reliquitur. 200. l. cuique medietas. 354. l. baculizet. 356. l. utensiones. Vizsgálva ugyanis a szöveget azt találtam, hogy 1. a *sic* olyan helyeken is szerepel, a melyeken helye nincsen és 2. hogy olyan helyeken hiányzik, a melyeken állania kellene.

1. Oly helyek, melyeken a *sic* okadatolva nincsen:

44. l. gömör. stat. 2. sor alulr. si non comparuerint (sic). Mi itt kifogásolható?

144. l. 12. sor felülr. et tandem easdem res (sic). Mi itt a hiba?

162. l. bereg. stat. 5. sor felülr. gravatos et oppressos (sic) fuisse. Mi a kifogás?

164. l. 5. sor felülr. qui se se rationabiliter excusare non poterint (sic). Poterint mint poterunt mellékalakja már a régi latinságban is ismeretes. L. Neue, Formenlehre II. 602.

204. l. IV. 4. sor felülr. aliquae (sic) certae summae. Itt nyilván kifogásolják az aliquae alakot mint Genitivust alicuius h., pedig ez az alak mint genitivus a régi latinságban is dívott. L. Charisius, Ars. Gram. 2, 7, 133.

Ugyanez áll a 206. l. VI. 9. sor felülr. aliquae (sic) certae pecuniaeről is.

2. Oly helyek, melyeken a (sic) kellene. Nem számítva ide a számos botlásokat, melyeket e statutumok írói a syntaxis ellen elkövettek és az alább felsorolandó szókat, melyek sem a classicus nyelvkincset felölelő szótárakban, sem pedig Du Cangenál nem fordulnak elő, a *sic* a következő helyeken nagyon is kivánatos volna:

121. lap. 13. sor felülr. petulanti a*e*que eorum retundi queat.
364. « 9. « « pro servitio aut custodi*o*.
416. « 12. « alulr. miserrim*a*s incolas.
431. « 15. « felülr. animadver*s*erint.
501. « 2. « « proximiori ejati.

És evvel eljutottam tárgyalásom azon pontjához, hogy ugyan minő új nyelvi kincscsel gyarapították a statutumok fogalmazói a latin nyelvet? Glossariumom, melyet ez alkalommal nyujtok, fel fogja tüntetni a módot, a melylyel a szóképzés terén éltek elődeink, egyszersmind pedig anyagot fog szolgáltatni a leendő «Latinitatis Hungarorum Dictionarium» szerkesztőinek. Hogy az ilyen dictionariumra, ha a latin nyelven írt hazai okmányainkat megérteni akarjuk, már is felette nagy szükségünk van, nem szorúl bizonyításra. Glossariumomat úgy rendeztem be, hogy 1. az igék; 2. a főnevek; 3. a melléknevek; 4. az igehatározók; 5. a sajátságos kifejezések egymásután következzenek, mely alkalommal megjegyzem, hogy csakis olyan alakok elősorolására szorítkozom, melyek Du Cangenál vagy épen nem vagy más értelemben fordulnak elő, továbbá a melyek az Irhóczi Kovách Lajos tisztírási szótárából (Buda 1846) hiányzanak.

I. Igék.

Nevezetes e statutumok íróinál, hogy nagy előszeretettel képezik az *a*-tövű igéket, ezek:

Aequaliare 143 = egyenlővé tenni,
appromtare 305 = felkészíteni, felszerelni,
aproximiare 446 = közelíteni,
Baculizare 354 = botozni; Du Cangenál: baculare,
birsagiare 130 = megbirságolni,

Characterisatus 439 = tiszti ranggal biró,

crepare 374 = megdögleni; Du Cangenál csak crepatiae = morbus equinus,

Emaritare 180 = kiházasítani,

Illuminatus 221 = felvilágosodott; Du Cangenál: illuminare = pingere, accendere,

improperare 36 = elkövetni.

inquarterisare 426 = beszállásolni,

Libertare 401 = felszabadítani,

Obnoxiare 378 = kötelezni; Du Cangenál csak obnoxiatio,

Promtuare 51 = készen tartani; Du Cangenál = solvere, prompta = pecunia numerata,

Quarterisare 364 = beszállásolni; Du Cangenál csak quarterizatio.

Recurrentare 498 = újra kihirdetni,

Reinviare 498 = visszautasítani, vissza költöztetni,

residentiatus 249 = székhelylyel biró.

II. Főnevek és pedig

a) *a töviiek:*

Aequipollentia 483 = egyértéküség,

babca 61 = pénznem,

cecha 435 = czéh.

charistia 443 = drágaság,

flincta 496 = puska,

inanimadvertentia 142 = figyelmetlenség,

iusta 488 = pint (mérték),

lamperta 491 = (hal neve) Du Cangenál: lampreta = muraena.

lustra 97 = szemle, vizsgálat,

paleta 466 = bárcza; Du Cangenál más értelmű = mensurae species,

putna 405 = putony,

substantiola 107 = holmi. Tiszti szótár csak: substantia = érték, jószág,

suba 153 = suba,

szaputa 306 = (mérték neme),

tovarista 160 = mesterlegények társasköre.

venientia 246 = eljövetel.

b) *o töviiek:*

aggravium 415 = vonakodás,

ambitorium 108 = terület,

tabacus fumigatus 348 = pipa dohány.

c) *u töviiek:*

iuristatus 207 = pervitel, Du Cangenál csak iuristare = litem movere.

processus 203 = járás, Du Cangenál: processio.

subditolatus 385 = jobbágyi viszony. Tiszti szótár csak subditela = jobbágyság.

d) *n töviiek:*

1. *o*-végüek:

bruderliero 160 = tovarista (német Bruderlból),

incapedo 429 = elzáratás, fogság.

2. *io*-végüek:

ablicentiatio 32 = szabadságolás; Tiszti szótár ablicentiatus = szabadságos,

adanimatio 389 = buzdítás,

adiustatio 437 = kiegyenlítés. Du Cangenál csak adiustiare = adaequare. Tiszti szótárban adjustare = felkészíteni,

admanuatio 492 = kézbesítés. Tiszti szótár admanuare = kézbesíteni.

adursio 428 = megsürgetés.

circulatio 434 = körözés. Tiszti szót. circulare = körlevél.

damnificatio 253 = megkárosodás. Tiszti szótár damnificans = kártevő.

epotilatio 489 = kimérés,

expletio 410 = kitöltés,

·expressatio 421 = külön figyelmeztetés,

fumigatio 430 = dohányzás,

glandinatio 492 = makkolás,

impalatio 272 = karóba húzás,

indorsatio 406 = hátiratás. Du Cange csak indorsare = endosser. Tiszti szótár indorsata = hátirat,

interessatio 265 = érdekeltség. Tiszti szótár interessatus = érdeklett,

libertatio 359 = szabadon bocsátás,

lytripensio 303 = váltságdíj. Du Cangenál csak litrum = pretium redemtionis,

mandelio 460 = kéve (ném. Mandel),

projectatio 467 = kijelölés, javaslás. Tiszti szótár: projectum = javaslat,

tractatio 397 = megvendégelés, vendégség. Du Cangenál: tractare = convivia accipere,

utensio 356 = használat,

vecturisatio 504 = fuvarozás. Tiszti szótár vectura = fuvar.

e) *r* *tövüek:*
effusitor 266 = terjesztő,
fumigator 431 = pipás, pipáló.
f) *t* *tövüek:*
sextalitas 339 = hatodrésze,
tertialitas 438 = harmadrésze,
unisonitas 505 = egyértelműség.

III. Melléknevek.

1. *alis* végüek: birsagionalis 35 = birsági,
condivisionalis 34 = osztozó (egyben),
formalis 494 = valóságos, pl. domus formalis,
generationalis 496 = születési, nemzetségi,
hungaricalis 128 = magyar,
impositionalis 429 = valakire rótt,
iuramentalis 224 = esküvel való,
magazinalis 462 = tárházi. Tiszti szótár: magazinum = tárház,
sententionalis 403 = határozatot tartalmazó. Du Cangenál csak sententionaliter,
stabalis 434 = vezérkarhoz tartozó. Tisz. szót. stabus=főtiszti kar.
tractalis 488 = folyó, pl. annus tractalis,
violentialis 381 = erőszakos.
2. *bilis* végüek: appellabilis 415 = fellebezhető,
consignabilis 426 = feljegyezhető,
emergibilis 437 = előkerülhető,
evenibilis 494 = megeshető,
exoribilis 472 = keletkezhető,
mulgibilis 306 = fejhető, fejős.
occurribilis 416 = előfordulható,
reperibilis 384 = található,
subsequibilis 431 = következhető.
3. *-eus* végüek: cerevisioneus 98 = serhez való, tartozó,
frustraneus 325 = haszontalan,
instantaneus 413 = közvetlen beálló.
4. *-ius* végüek: arendatarius 401 = bérlő,
braxatorius 247 = serfőzéssel foglalkozó,
protestatorius 339 = kifogásoló,
electitius 246 = választó,
restantiarius 413 = hátralékos,
uxorititius 483 = neje után való.
5. *-ivus* végüek: abusivus 150 = visszaélő,
adactivus 503 = kényszerítő,

putativus 493 = várt,
singilativus 449 = minden egyes.
6. -*osus* végüek: potentiosus 497 = erőszakos,
vigorosus 182 = érvényes.
7. -*tus* végüek: comportionatus 134 – portioban részes,
insolentus 107 = szokatlan,
perniciatus 501 = veszedelmes.
A melléknevek fokozása: exuberatissimus 131 = igen gazdag, bő,
oppressissimus 202 = a legelnyomottabb,
proximior 66 = legközelebbi. Ez nevezetes metaplasmus, a menynyiben proximus már csak themának szerepel.
Pronomen: Ejati 501, mely a cujas analogiájára is, ea, idből van képezve.

IV. Az igehatározók.

1. -*e* végüek: clanculatorie 472 = titkon,
expressate 440 = különösen,
fundate 441 = alaposan,
impurisate 407 = le nem tisztázva,
insinuatorie 328 = behatóan,
specialissime 391 = különösen,
subreptitie 398 = csalárdúl,
supreme 304 = legvégső esetben,
ultronee 433 = ezentúl,
ultronice 495 = ezentúl.
2. -*ter* végüek: concomitanter 432 = egyúttal,
deputationaliter 468 = küldöttségileg,
instantionaliter 403 = kérvényileg,
intelligibiliter 200 = érthetően,
optionaliter 447 = szabad választás útján,
volanter 271 = nyilt lapon.
3. -*tim* végüek: angariatim 401 = részletenkint. Tiszti szótár: angaria = évnegyed.
iustatim 482 = itcze számra, itczeként,
vasatim 482 = hordószámra, hordóként.

V. Sajátságos kifejezések.

Malo in herba obviare 295 = a bajt csirájában elfojtani.
Punire in corpore sive in pelle 321 = testileg megfenyíteni.
Excipere plagis sive ictibus 320 = megvesszőztetni, megbotoztatni.
Statim prima fronte ab executione exordiri 377 = azonnal a végrehajtáshoz fogni.

Refusioni damnorum obnoxiare 378 = a kár visszatérítésére kötelezni.

Per non venit vel non defendit sententia fertur 380 = akár távollétében, akár védelem hiányában itélet hozatik.

Ordo canalisque observatur 438 = a rendes és szabályszerű útat követni.

Coram figura generalis congregationis 478 = a közgyülés színe előtt.

Crumena proprii emolumenti 416 = saját zsebe hasznára.

Azt hiszem, hogy sok időbe és fáradságba kerülő munkámnak hasznát vehetik a szerzők, valamint a magyarországi latinsággal foglalkozók; különösen pedig az okmányoknak leendő kiadói, kik figyelmeztetésemre bizonyosan arra fognak törekedni, hogy kiadásaik minél pontosabbak és lehetőleg hibátlanok legyenek. Bartal Antal.

Latin synonymika és a latin helyesírásnak rövid vázlata. Szerkesztette *Dávid István.* Budapest, 1889, Lauffer, 76 l.

E kis füzet érezhető hézagot pótol tankönyvirodalmunkban s mint a használatban levő nyelvtanok és szótárak kiegészítője, valamint az irásbeli dolgozatok készítéséhez szükséges segédeszköz jó lélekkel ajánlható a középiskolai tanárok figyelmébe.

Beosztása a következő: a 23—57. lapon adja a tulajdonképeni synonymikát, nyolczvan czikkben (melyek elseje *adó*, utolsója *vinni*) sorolván fel az ugyanannyi fogalomnak megfelelő latin rokonértelmű szókat. A szómagyarázatok a lehető legrövidebbek, de világosak és szabatosak; a szóhasználatot itt-ott iskolai auctorokból vett klasszikus helyek világítják meg. E részt a 7—22. lapon magyar és latin szólajstrom előzi meg, a mely betűrendben felsorolja az összes, a synonymikában tárgyalt magyar és latin szókat s megjelöli a czikk számát, a hol az illető szót megtaláljuk. — A második főrész (58—74. l.) a latin helyesírás rövid vázlata, s mint Brambachnak ugyancsak iskolai használatra szánt ismeretes munkácskája, mely után a szerző indult, betűrendben sorolja fel azokat a latin szókat, melyeknél szükségesnek látszik a helyesírásra vonatkozó útbaigazítás. Ilyenek egyrészt azok, melyeknek hagyományos helyesírása a latin nyelv terén tett újabb kutatások óta megváltozott, részben pedig azok, melyek már a régiségben többféle alakban voltak használatosak. Ide tartozik a præpositiókkal összetett szók assimilatiójának kérdése is, melyben a szerző nagyon helyesen nem hajlik egyik szélsőség felé sem s mint egyaránt használhatókat sorolja fel az ily formákat, mint *adferre* vagy *afferre*, *submittere* és *summittere* stb., a mivel azt éri el, hogy a tanulók nem ütköznek meg a különböző szövegkiadásokban előforduló különféle alakokon. Általában elmondhatjuk, hogy,

mint a szerző legtöbb munkája, úgy ez is jó források után gondosan van összeállítva.

De már abban egy kis nagyzást látunk, hogy a szerző a czímlapra oda tétette: «A gymnasiumok III—VIII. osztálya és a *tanárjelöltek* számára». Mert ha e kis füzet mint gymnasiumi segédkönyv meg is felel a kivánalmaknak, abból még nem következik, hogy az egyetemi hallgatók is megelégedhetnek egy, lehető legrövidebbre összevont s csak a legelemibb dolgokra terjeszkedő compendiummal. Egyetemi philologiai tankönyveknél bizonyára elengedhetetlen, az anyag nagyobb bőségén kívül, az ókori források gondos megkülönböztetése s a rájok való folytonos utalás, a minek a gymnasiumban helye nincs. A közép és felső oktatás módját és czélját így összezavarnunk nem szabad.

NÉMETHY GÉZA.

Sophokles Antigonéja. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Dr. Csengeri János.* Budapest, 1890. Eggenberger.*)

1. A gymnasiumi tantervünkre vonatkozó utasításokban kifejezett óhajtás, hogy a VIII. osztályban, ha lehetséges s ha az idő engedi, Sophokles egyik darabját, különösen az Antigonét olvastassuk, mindeddig csak pium desiderium maradt gymnasiumaink legnagyobb részében. Mert bármily jó eredményt mutatott is fel némely intézet legfelső osztálya a görög nyelvből, a tanár csak a legritkább esetben volt hajlandó abba a merész vállalatba fogni, hogy oly roppant nehéz olvasmányt adjon a tanulóknak, a minő egy görög tragédia, mindaddig, míg a legszükségesebb segédeszköz, egy iskoláink szükségeinek megfelelő magyarázatos kiadás, melyből a tanuló otthon s eredménynyel készülhet óráról órára, nem állott rendelkezésünkre. Tankönyvirodalmunk e sajnálatos hézagát pótolja ki valahára Csengeri legújabb munkája, melyet nagy okunk van a legőszintébb örömmel üdvözölni.

A munka három fő részből áll, a bevezetésből, a szövegből s végül a jegyzetekből. A bevezetésben szól Sophokles életéről, drámaírásáról, a mondáról, a tragédia szerkezetéről, tárgyáról és alapeszméjéről, Antigone és Kreon jelleméről, a tragédia részeiről s a versmértékről külön fejezetekben. Ez a rész is, mint különben az egész könyv, az angol classicus kiadások hatását — és pedig jótékony hatását — mutatja, a mi annál figyelemre méltóbb, mert tankönyvíróink csaknem kizárólag német példák után szoktak indulni, holott már csak az egyoldalúság kikerülése czéljából is kivánatos, hogy, míg magunknak önálló philologiai irányunk nincs, ne egy, hanem több fejlettebb irodalom hatását fogadjuk be. Az egész bevezetésről általában elmondhatjuk, hogy minden

*) A következő s egymást kiegészítő két birálatot egyszerre kaptuk, azért egyszerre közöljük is. Szerk.

felesleges tudós lom nélkül szép és világos előadásban szabatosan összegezi a tudomány elfogadható eredményeit. Hibákat s hiányokat azonban találunk itt is, melyek közül egy nehányat felemlítünk e helyt oly czélból, hogy a szerző egy újabb kiadás alkalmával — őszintén kivánjuk, hogy erre alkalma legyen — még használhatóbbá tegye munkáját. Így pl. a rövidségre való különben dicséretes törekvése többször eszünkbe juttatja a Horatius mondását: «Brevis esse laboro: obscurus fio.» A X. lapon a kar szerepéről Sophoklesnél így szól: «A kart helyes viszonyba hozta a cselekvénynyel; mert míg Aischylosnál a kar jelentős részt vett a voltaképi cselekvényben, addig Sophoklesnél a cselekvény szempontjából mellékessé válik s a cselekvény a kardalok nélkül is teljes egész, a kar azt a feladatot teljesíti, melyet *Horatius* is eléje szab.» Ez magában véve nem helytelen, de így oda vetve, a nélkül, hogy szólt volna megelőzőleg a kar eredetéről és helyéről a dráma ősalakjában s utólag kifejtené szerepét Sophoklesnél, nem elégedve meg a Horatiusra való egyszerű utalással, a tanuló előtt nem érthető. Véleményünk szerint az egész második fejezetet, mely Sophokles drámaírásáról szól, ki kellett volna egészítenie a dráma előre bocsátott rövid történetével, hogy az iskolában igazán használható legyen: így mindaz, a mit e különben szépen megírt fejezetben mond, mintegy a levegőben függ az előzmények ismertetése nélkül. Nem kevésbé hiányos a XII. lapon a tragikus ironia fejtegetése a görög erkölcsi világnézet rövid körvonalozása nélkül. Ellenben a többihez képest aránytalanul hosszú és fölösleges a XV. lapon azon henye kérdés tárgyalása, hogy Kreon, Teiresias jóslatától megijedve, mért megy először Polyneikest temetni s csak azután Antigonét kiszabadítani. A XXII. lapon a nyolczadik fejezetben szól a tragédia részeiről, de csak azt sorolja fel, hogy hány versre terjed a prologos, a kardalok, az epeisodionok és az exodos, végül oda veti: «Ez egyúttal a görög dráma menetének általános képe». Ennek bizony a tanuló kevés hasznát veszi. Adni kellett volna mind ezen részek rövid definitióját, szólni a görög dráma külső szerkezetéről általában s vázolni, hogy ebből hogy fejlett ki már az ó korban az öt felvonás követelménye, mely azután a modern drámába is átment. A bevezetés utolsó fejezete a versmértékről szól, de csak a trimeter s a logaoedikus és dochmius-versek alapalakjait tárgyalja s elmulasztja mellékelni az egyes kardalok stropháinak schemáit, a mi pedig minden valamire való tragédia-kiadásban megtalálható.

A szöveg megállapitásában főleg *Jebb* angol kiadását követte a szerző, melynek józan conservativismusát mi is helyeseljük. Itt csak egy kellemetlen hibára kell figyelmeztetnünk az olvasókat. A 71. verset ugyanis a jegyzetekben így magyarázza: «azaz ἴσϑ' (εἰμί imper.) τοιαύτη ὁποίαν εἶναι δοκεῖ σοι, légy csak olyan jellemű, a milyen lenni kivánsz», tehát a *ὁποία* olvasást fogadja el alapul, de a szövegben elfelejtette meg-

tenni (6. l.) a megfelelő módosítást s a verset így adja: ἀλλ' ἴσθ', *ὁποῖά σοι δοκεῖ*, a minek egészen más értelme van. Egyátalán nem ártott volna a könyv végén mellékelni a sajtó- és tollhibák jegyzékét.

Legjelesebb része a munkának a jegyzetek, melyekben a szerző saját szavai szerint «kettős czélra törekedett, először a nyelvi és tárgyi nehézségek elhárítására, másodszor a tragédia összefüggő tartalmi, poétikai megvilágítására». Beosztásuk igen egyszerű, de nálunk egészen új. Először ugyanis sorról sorra nyelvi és tárgyi tekintetben megmagyaráz egy kisebb összefüggő, 10—50 sornyi részletet, azután külön jegyzetben adja tartalmát, kijelöli a dráma egészében elfoglalt helyét, úgy, hogy a tanuló a részletek tömkelegében sohasem veszíti el a fonalat s folyton figyelmeztetve van úgy a jellemek fejlődésére mint a cselekvénynek következetes haladására a katasztrófa felé. Így a könyv a gymnasiumi poétikai tanításnak is hasznos szolgálatot tesz. A tárgyi magyarázatok rövidek, de a legszükségesebbet világosan és szabatosan adják. A nyelvi magyarázatokban Csengeri annyira emancipálta magát a német hatás alól, mint az eddigi iskolai magyarázók egyike sem: nem foglalkozik szőrszálhasogató grammatizálással, nem űz üres játékot a terminus technikusokkal, nem tömi tele jegyzeteit nyelvtanok §-aira való haszontalan utalásokkal; megelégszik a könnyebb helyeknél az alany és állítmány kijelölésével, a tárgy, határozó és jelző hovátartozásának megmagyarázásával, a hol a szórend bonyolultabb, a természetes prózai szóelhelyezés visszaállításával mozdítja elő az érthetőséget s a hol mindez nem használna, adja — nagyon helyesen — a fordítást és pedig előbb szó szerint, azután szép magyarsággal. Kifogás legfölebb itt-ott emelhetnénk helyén nem való szövegkritikai kitérések ellen.

Nem túloznak a kiadók, midőn a boritékon a munkát az összefüggő magyarázat terén — nálunk — első, úttörő kisérletnek nevezik. Jó lélekkel elmondhatjuk mi is, hogy a Csengeri Antigonéja tankönyvirodalmunkban *nemcsak tárgyánál, hanem módszerénél fogva is új jelenség* s némely apróbb fogyatkozásai mellett is a gymnasiumi görög tanulmányok kitűnő segédeszköze. NÉMETHY GÉZA.

2. E könyvecske rövid bevezetésből, szövegből és magyarázó jegyzetekből áll, melyekre, szükségesnek látszó terjedelmességgel, egyenként fogom megjegyzéseimet tenni.

I. A *bevezetésben* szó van röviden Sophokles életéről, drámaírásáról, az Antigone mondájáról, a tragœdia szerkezetéről, tárgyáról és alapeszméjéről, Antigone és Kreon jelleméről. Ehhez csatlakozik a trag. részeinek s versmértékeinek rövid áttekintése. — Ezen részre kevés a megjegyzésem. Hogy bevezetés nélkül a görög irodalom egyik legnehezebb iskolai íróját a tanuló kezébe nem adhatjuk az kétségtelen. Vajjon

a tragœdiát megelőző mondaalkotások fejtegetése gymnasiumba való-e? azt már kétségbe lehetne vonni. A tragœdia belső összefüggésének részletezése azonban minden esetre szükséges s épen ezt nélkülözöm a bevezetésben. A helyett, hogy a tanuló előtt a cselekvény fokozatos fejlődése lebonyolódnék, szerzőnk a tragœdia szerkezetét bonczolgatja, mielőtt a tanuló a tartalmát ismerné, — kifogásolja több helyen a compositiót, melyet a tanuló elé még nem állított, — s Antigone és Kreon jellemének birálatával egészen czéltalan munkát végez. Mert a tanuló, ki a tragœdiát még nem olvasta, e biráló kifogásolások megértésére nem képes, — de ezen birálgatás tüzetesen tekintve, nem is való ilyen könyvbe.

Helyeslendő a használt versmérték taglalása, ámbár zavaró a iambicus trimeter első szótagjának anakrusis gyanánt vétele, mert akkor a iambicus tr.-ből trochaicust csinálunk. A logaoedus versek összeállítása tetrapodia, tri-, hexa- és dipodia szerint a természetes sorrendet nem követi. Általában czélszerűbbnek vélném, ha a kardalok metrice külön volnának összeállítva, amint azt pl. Schneidewinnél találjuk.

A bevezető részt ennélfogva nem találom oly áttekinthetőnek és a trag. eszmemenetébe bevezetőnek, milyennek *jó* bevezetésnek lennie kellene.

II. *A szöveg* csekély eltérésekkel a párisi kiadást követi (1856. Firmin Didot, Dindorftól). Ez eltéréseket minden ponton nem helyeselhetem, bár vannak életrevaló coniecturák, melyeket szerzőnk a szövegben helyesen felhasznált. Igy nem helyeslem pl. a 23. v.-ben az eltérést a párisi szövegtől, nyelvtani és értelmi szempontból; a 113. v.-ben a ὥς betoldása felesleges, mert ἀετὸς appositio is lehet; a 125. v. δράκοντος a párisi δράκοντι helyett az egész értelmet megmásítja; 231. v. σχολῇ βραδὺς az értelmet gyengíti, míg a scholionbeli σχολῇ ταχὺς élénkíti; 320. v. λάλημα a pár. ἄλημα h. indokolatlan. Sajnálom, hogy a 354. v.-ben a vulgatát követi (ἀνεμόεν) s nem vette át Schneidewin elmés conjecturáját (ἀμερόφρον); ép úgy 447. v. az ᾔδησθα gyengébb a Dind. Schn.-féle ᾔδης τὰ olvasásnál; 519. v. a τούτους a kéziratok daczára sem olyan jó, mint a D. Schn.-féle ἴσους, mely körül az egész kérdés forog; 648. v. a δαμεὶς gyengítő pleonasmus; 804. τὸν καγκοίτην (D. παγκοίταν h.) annál inkább lett volna kikerülendő, mert 810. v. παγκοίτας áll; ugyanaz a véleményem a 822. v. 'Αΐδαν-ra nézve, mely h. Csengeri úr 'Αΐδην-t használ; 934. v. Kreonnak tulajdonítja azt, a mi csak a Χόρος szájába illik (Dnf. Schn. Teubn.); 1238. v. a πνοή sokkal illendőbb olvasás (már a φυσιῶν miatt is), mint Cs. úrnál ῥοή.

Ellenben határozottan javítás 134. v. ἀντιτύπᾳ az ἀντίτυπος h.; 467. v. ἠνσχόμην Sch. ἐσχόμην; 504. v. ἁνδάνειν a ἁνδάνει h.; 1301. v.

περὶ ξίφει... πέριξ h.; 1342. v. κλιθῶ a καὶ θῶ h. (a mint már a Teubn. kiadás is bevette).

III. *A magyarázó jegyzeteknél* dicsérőleg kell kiemelnem 1. azt, hogy szerzőnk mindenütt, a hol értelmileg befejezett egész gondolattal van dolgunk, a megfelelő versek után összefoglaló áttekintést nyujt, — a melylyel a szövegbe való elmélyedést a figyelmes tanulónak nagyon megkönnyíti s elősegíti; — 2. hogy többnyire helyes latin és magyar parallelát hoz fel (csak a 479. v. «gondolj.... nagyot» — nem találó); ámbár némely helyen a magyarázat talán felesleges, pl. 222. v. διώλεσεν «aor. gn.»; 522. v. οὐχθρός = ὁ ἐχθρός; 543. λόγοις... φιλοῦσαν... φίλην, a hol a tanulónak ilyenekre már magától kell rájönni. Általában véve azonban a magyarázat, bár kissé bőséges, elég világos s a szöveg megértésére helyesen szolgáló.

Mégis találhatók helyek, melyeket szó nélkül nem hagyhatok, mert egyfelől a görög nyelv természetével, másfelől a szöveg értelmével meg nem férnek. Ilyenek kivált:

3. v. νῷν ἔτι ζώσιν «gen. abs.» A szöveg ezt dat. incomm.-nak követeli. Mert nem az a kérdés: kinek *életében?* hanem *kivel* történik a sok baj? s azért az értelem: «rajtunk a még élőkön».

37. v. εἴτ' εὐγενὴς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακή, kiegészítendő πέφυκας κακή. Cs. úr úgy látszik, így egészít ki: εἶ, mert fordítása azt mondja: «vajjon nemesnek születtél-e, vagy derekaknak elfajzottja vagy». Az ἐσθλῶν-t a görög nyelv nem engedi másnak venni, mint πέφυκας-tól függő gen. originisnak.

42. v. Cs. úr olvas: ποῖ γνώμης ποτ' εἶ (így Schn. is), de magyarázata a párisi ποῦ γν. εἶ-re szól. Hasonló Cic. ubinam gentium sumus. Akkor azonban az εἶ nem vonható εἶμι-hez «megyek» — hanem εἰμί-hez «vagyok». Különben is εἶμι fut. jelentésű, Antigone pedig már van valahol gondolataival.

71. v. ugyan ilyen felcserélésre akadunk szöveg és magyarázat között. Cs. úr igy olvas: ἀλλ' ἴσθ' ὁποῖά σοι δοκεῖ «tudd, a mi neked jónak látszik» (Schn.). A magyarázat pedig ezt fejtegeti: ἴσθ' ὁποία σοι δοκεῖ «légy... a milyen lenni kivánsz» (Dind.). A szöveg és magyarázat ezen discrepantiája annál mulatságosabb, mert Cs. úr a saját maga szövegét «mások» írásáúl hozza fel (65. l.).

97. v. ὥστε μὴ οὐ καλῶς θανεῖν ... Cs. úr: «mint a nem szépen (való) halál», — holott a ὥστε nyilván a τοσοῦτον-tól függő consec. mondatot vezeti le: «hogy szépen meg ne halhatnék».

Ugyanilyen az 560. v. is ψυχὴ τέθνηκεν ὥστε τοῖς θανοῦσιν ὠφελεῖν Cs. úr szerint: «hogy a halottaknak szolgálhasson», a mit a görög

ἵνα-val fejezne ki. Értelme: «úgy hogy csak a holtaknak használhatok».

208. v. τιμὴν προέξουσι. Cs. úr szerint a τιμὴν acc. resp. is lehet; pedig az intr. προέχω mellett, a *mivel* előbb van valaki vagy dat. vagy ἔν τινι v. πρός τι-val fejeztetik ki. Az egyszerű szerkezet az obj. acc.-a (így fogja fel Passow, Schneidewin és mások).

775. v. φορβῆς τοσοῦτον ὡς ἄγος μόνον προθείς Cs. úr szerint ὡς ἄγος μόνον sc. εἶναι «hogy épen engesztelés legyen», — pedig itt ὡς ἄγος helyesen: quantum piaculo sit satis (pár. kiad.), tehát ὡς comp. és μόνον a τοσοῦτον-hoz vonandó.

865. v. κοιμήματ᾽ ἐμῷ πατρὶ. Cs. úr szerint ἐμῷ πατρὶ «dat. incomm.» Brunck és Bentloew (pár. kiadás) helyesen: «concubitus cum patre meo»; így Schn. és a görög nyelv irányzata, mely μίγνυμαι, κοινοῦμαι s t. után dat. kiván. A 866. v. οἵων sem vonatkozik γονέων-ra, mit Cs. úr kiegészít, hanem a szerkezet szerint semleges, a κοιμήματα-ra szól.

882. v. πρὸ τοῦ θανεῖν Cs. úr «halál előtt», — az értelem «halál *helyett*» kíván. Soph. az előny számára πρό-t használ, pl. O. R. 10.

926. v. παθόντες ἂν ξυγγνοῖμεν ἡμαρτηκότες. Cs. úr «szenvedvén, majd bevallom, hogy hibáztam» = a szenvedés megismerteti velem a hibámat; nyilván παθ. lett alanyúl véve és ἡμαρτ. part. kiegészítőül. Így azonban hiányzik a kellő értelem. A szenvedés régen megismertethette volna Ant.-vel hibáját. A helyes értelmet már a pár. k. adja: «punitam me merito esse confitebor», csakhogy ξυγγ. értelme itt az ellentétből megállapítva nem «bevall», hanem «megbocsát». Az ellentét ugyanis ez: «Ha azonban ezek tévednek, ne szenvedjenek több bajt, mint velem tesznek»; azért a π. ἂν ξ. ἡμ. értelme: «ha tévedtem (ἡμ.) megbocsátom szenvedve», azaz «a mit szenvedtem, — nincs jogom haragudni rájok; de ha ők tévedtek, akkor sem kivánok nekik rosszabbat, annyit szenvedtem én»! A *szenvedésen* fordúl meg, nézetem szerint, itt az értelem.

1079. v. φανεῖ γάρ οὐ μακροῦ χρόνου τριβὴ ἀνδρῶν... κωκύματα. Cs. úr szerint: alany τριβή, állítm. φανεῖ, tárgy κωκύματα. Az értelem pedig azt követeli: alany κωκύματα, állítm. φανεῖ, tárgy ταῦτα (εἰ κατηργυρωμένος λέγω). A pár. k. «monstrabunt virorum lamenta». Cs. úr szerint a rövid időhaladék fogja mutatni a férfiak siralmait. De a kérdés ez: mit fognak a férfiak siralmai mutatni? Különben is a σχολή nem mutathat semmit, csak a κωκύματα jelezhetik Teiresias szavainak igazságát.

1112. v. αὐτός τ' ἔδησα καὶ παρὼν ἐκλύσομαι. Cs. «én kötöttem meg (Antigonét) s t.» A pár. kiad. szebben: «ut ipse ligavi, ita et ipse præsens exsolvam (quod peccavi, corrigam)». Így Schn. is.

1168. v. πλούτει γάρ εἰ βούλει.... csodálatosan Cs. úrnál: «legyen bár gazdag»; hiszen πλόυτει nem πλουτεῖ s az imper. használata lenne magyarázandó.

1291. v. ἐπ.' ὀλέθρῳ. Cs. úr «romlásomra». Elgyengűl az értelem; Kreon már tönkre van téve fia halála által, most ezen veszteséghez (ἐπ ὀλέθρῳ = fiáé, pár. k. «ad istam Hæmonis calamitatem accedere cruentam uxoris necem») hozzájárúl neje halála.

1325. v. τὸν οὐκ ὄντα μᾶλλον ἢ μηδένα. Cs. úr «nem létezem inkább, mint a semmi (μηδέν?)», «meg vagyok semmisítve», — az értelem pedig sokkal erősebb: «a ki több mint megsemmisítve vagyok» («mint az, a ki senki»).

Csak a legfeltünőbb tévedéseket hoztam fel, mert vannak ezen kívül is kisebb-nagyobb hibák és kétséges magyarázatok. Mindezek azonban a többi sok helyes magyarázat értékességét nem rontják le.

Kivánatos lett volna ugyan némely helyen (pl. 604—614. v.) a szöveg tüzetesebb magyarázata; némely helyen (pl. 117—126. v.) a magyarázat kétes (mert lehet a δράκων az argosi sereg is, a mi az öszszefüggés szerint helyesebb, mivel a kép már a 115. v.-ben változik); — általában véve azonban a könyvet tanuló ifjaink haszonnal fogják forgatni. Egy kivánságomat a végén vissza nem fojtom. Ne írjon a szerző Oidipus Coloneust, mert a használatos és correct: Oed. Col.; ne használjon idegen szavakat (repræsentál [XVI], conflictus [XIV] stb.), a hol a tanuló a magyart jobban érti.

A sajtóhiba csekély számú, de van. A görög szinház leírása és képe hálásan elfogadandó függelék.

Ezek után összefoglalom véleményemet. Cs. úr könyve gondos és szorgalmas munkának gyümölcse. A szöveg, ha nem is kifogástalan, de többnyire megbízható; magyarázó jegyzetei a legtöbb helyen találók és a tanuló felfogásához alkalmazkodnak, egynehány *alapos tévedést* kivéve, melyeket a 2-dik kiadásban okvetetlenűl *ki kell javítani*. Az összefoglaló jegyzetek a tanulónak folyton kezébe adják az olvasottakat egybefűző fonalat s a bevezetés is bizonyos változtatással meg fog felelni czéljának.

BÖHM KÁROLY.

Görög alaktan a homerosi nyelv alapján iskolai használatra írta *Roseth Arnold* gymnasiumi tanár. Budapest, 1889. Eggenberger 104 lap.

A gymnasiumi tantervhez kiadott miniszteri utasítások, a görög nyelvtanításról szólva, azt mondják, hogy «mind nyelvi mind irodalmi

tekintetből tagadhatatlanúl tágasabb tért nyit az oktatásnak a tananyag azon felosztása, mely a homerosi nyelv tárgyalásával kezdi meg a görög grammatika tanítását, tehát mentül előbb hozzáfoghat magának a költői műnek olvastatásához; tudós munkásaink buzgalmától függ jelenleg, hogy a szükséges segédeszközök előteremtésével az iskolai tanításnak e fölötte kivánatos emelkedését elősegítsék. Egyelőre elegendő volna a homerosi nyelvnek egy oly alaktana, mely nem függelékképen szerepel az attikai mellett, csupán a különbségekre szorítkozván, hanem inkább megfordítva az ión dialektus teljes alakjait állítja paradigmába, s belőlök indulva ki, érteti meg az attikainak rövidült és összevont alakjait is.

Szerző az utasításokban említett szükségnek akart megfelelni, midőn a jelen homerosi alaktant megírta. A görög alaktan legfontosabb és legnehezebb része az igetan. Ha szerzőnek sikerült az igetant úgy tárgyalni, hogy a pædagogia és nyelvtudomány színvonalán álljon, bizonyára hasznos dolgot végzett. Nézzük tehát most, mennyiben sikerült az. Általában az elv, melyet szerző az igetan tárgyalásában követett, helyes. Lehetne ugyan kérdezni, szükséges volt-e a futurumot és az aoristost egy kalap alá venni. Mindkettő beálló ugyan, az egyik a jövőben, a másik pedig a multban, de alakilag csak a sigmás aoristosnál van hasonlóság a kettő között, holott a sigmátlan aoristosnál valamint a thematikus aoristosnál még az sincs. Lehetne továbbá kérdezni, szükséges volt-e a sigmás és sigmátlan aoristos alpha-járól azt mondani, hogy kötőhangzóként szerepel. De ezek elvégre olyan dolgok, melyekről lehet vitatkozni és csak felfogás dolgát képezik. Azonban határozottan kifogás alá esik a következetlenség, mely az aoristos tárgyalásában mutatkozik. Ha tekintetbe veszszük, hogy a tanítás ezen fokán az aoristos egészen új valami a tanulóra nézve, és hogy a tanár kötelessége itt biztosan haladni és mindent kerülni, a mi téves felfogásra adhatna alkalmat, akkor nem túlzok, midőn azt állítom, hogy az aoristos tárgyalásában elkövetett hiba olyan, hogy miatta a könyv hasznavehetetlen. Ugyanis a 44. lapon azt mondja szerző az aoristosról, hogy a cselekvést mint a *multban* beálló tényt fejezi ki; az 54. és 55. lapon pedig az áll, hogy az aoristosnak két időalakja van, t. i. *futurum* aoristi és præteritum aoristi. Még nagyobb lesz a zavar, ha a tanuló az 55. lapon azt fogja olvasni, hogy az aoristosnak *praesens* ideje is van, melynek pedig a táblázatban nyoma sincs.

A második nagy hiba, mely a könyvet hasznavehetetlenné teszi, a következetlenség és tévútra vezető eljárás, melylyel szerző az igetöveket tárgyalja. Szerző ugyanis — és ezt helyesen tette — fölvette könyvébe az erős és gyenge tő elméletét. Ez elmélet, mely a tanulásnál nagy könnyűséggel jár, a legnagyobb pontossággal és biztossággal kezelendő, ha csak nem akarjuk, hogy a tanulónak zavaros és részben hamis fogalma

legyen az igetövekről. Pedig szerzőnk az 57. lapon azt állítja, hogy a sigmátlan aoristos csak a verba liquidá-nál fordul elő, és csak a *gyenge* tőből képeztetik. Ez egyszerűen nem áll, mert a nevezett igéknek *nincs* is gyenge tövük, hanem igenis van præsensbővüléstől megtisztított tövük, melyből a sigmátlan aoristost képzik. Szerző tehát összetévesztette a præsenstövet az *erős* tővel és ennek következtében a præsensbővüléstől megtisztított tövet a *gyenge* tővel. Ugyanezt a hibát észleltem kétszer az 59. lapon, hol szerző, a thematikus aoristosról szólva, azt mondja: példa *βάλλω* dobok, gyenge tő *βαλ*; és alább: a thematikus aoristost csak néma és folyékony, *erős* és *gyenge* tövű igéknél találjuk. Kérdezem, hol vannak azok a *kéttövű* folyékony igék?

Hasonló következetlenség mutatkozik az 59. lapon, hol szerző azt állítja, hogy az egytövű bővítetlen (— mellékesen megjegyzem, hogy az igék felosztásánál nem magyarázta meg szerző, mit ért «bővítetlen» alatt —) igék közül csak hat igének van thematikus aoristosa. Mindjárt az első ige *τμήγω* nem *egytövű*, hanem *kéttövű*, csak úgy mint *τηκ-τακ*; *ῥηγ—*, *ῥαγ—*. Sőt a 73. lapon (16. példa) maga a szerző is mondja, hogy *τμήγω* kéttövű ige.

A könyvre még következő megjegyzéseim vannak:

6. lap. Szerző elfelejtett beszélni az *ου* hangzóról.

8. lap. «Másodéles szó után a kéttagú simuló megtartja hangsúlyát.» Hozzá kellett volna tenni «a végszótagon».

9. lap. «Nehány egytagú szó oly szorosan simul az *előtte* álló szóhoz.» Igy kell: *utánna.*

12. lap. Epenthesisnek nevezi szerző a tüneményt, hogy *νρ* közé *δ*-t ékelünk. Epenthesis nem olyan terminus mint assimilatio, contractio, ejectio, melyeket a tanuló magyarázat nélkül is könnyen érthet. De eltekintve ettől, a nyelvtudományban az epenthesis már *más* fogalom megjelölésére foglaltatott le.

45. lap. «*O*-hang a kötőhangzó *μ*-vel kezdődő ragok előtt.» Hát *ν* előtt mi a kötőhangzó?

45. lap. «az optativus jele *ι*, mely az előtte levő hangzóval kettős hangzóvá olvad össze, pl. *τιθε-ι-μεν* = *τιθεῖμεν*.» Először nem tudjuk *határozottan*, hogy az *ι* hosszú; másodszor az összevonás előtt a végharmadikon volna a hangsúly, mint ezt a következő kikezdés *b)* pontja is mondja.

48. lap. «Verba contracta azok az igék, melyeknek imperfectumtöve *α*, *ε*, *ο*-ra végződik. Helytelen fogalmazás, mert a mondat kezdetéből itélve definitiót várhatnánk, mely azonban csak a következő mondatban van meg: ezen magánhangzók az imperfectum nehány alakjában összevonatnak a kötőhangzóval.

49. lap. «Minden ióta az összevont hangzó alá iratik.» Szerző elfe-

lejtett szólni ὁρᾶν és ὑπονοῦν alakokról, hogy t. i. miért nem iratik alá vagy nem látszik az ióta.

55. lap. «σα időjel kötőhangzóként szerepel. A coniunctivusban hosszú kötőhangzó van.» Félreértésre adhatna alkalmat, mert nem α kötőhangzó lesz hosszúvá, hanem az O- és E- hang, melylyel a præsens mintájára bír.

55. lapon. «A part. act. mint ντ végű melléknév a masc. singularis-át σ-val képzi.» A «mint» szó annyit tenne, hogy ez volna az oka, miért sigmás a nominativus. Helyesen így: mint a ντ végű melléknevek.

A főbb hibákat összefoglalva teljes joggal állíthatom, hogy a jelen homerosi alaktant a tanulók kezébe nem adhatjuk.

Budapesten SCHILL SALAMON.

A prózai műfajok elmélete. Irta *Acsay Ferencz*, benczés tanár. Budapest, 1889. Kókai Lajos. XIV és 790 l. Ára 5 frt.

Közel nyolczszáz lapra terjedő impozáns kötet ez, melyben Acsay Ferencz a prózai műfajok elméletét megirta. Már ez a nagy terjedelem mutatja, hogy a könyv nem készült iskolai használatra való tankönyvnek. Hogy mily czélból készült, a szerző az előszóban így jelöli meg: «Művem egyrészt kisérlet akar lenni a prózai műfajok rendszeres tárgyalására. A mint megvan a költői műfajok elmélete, mint különálló egész, ugy akar e mű a prózai műfajok rendszeres elmélete lenni, mint önálló egész. Másrészt és főképen fiatalabb kartársaimnak akar segédkönyvül szolgálni szabályaival, különösen pedig példáival. Azonkivül az ifjuságnak szántam s mindazoknak, a kik e műfajokkal tüzetesebben óhajtanak foglalkozni.»

Az előszó e szavai azonban némileg hamis tájékozást nyujtanak e mű felől. A szerző azt hangsulyozza, hogy műve a prózai műfajok *rendszeres* elmélete akar lenni, mint *önálló egész*, amint megvan a költészet elmélete. Ebből az következnék, hogy Acsay Ferencz a prózai műfajokat eredeti rendszer szerint, új alapon kivánja tárgyalni, a mint még eddig nem tették. De elég egy tekintetet vetni a könyv tartalmára, hogy meggyőződjünk, hogy Acsay munkája mint «egész» semmivel sem rendszeresebb és önállóbb, mint akármely rhetorikai kézikönyvünk. Beosztása, csoportosítása mindenben a régi úton jár. Az írásműveket a leirás, értekezés, elbeszélés (történetirás) és szónoklat fajai szerint tárgyalja s az egyes fajok keretén belül szól az illető műfaj általános tulajdonságairól, kifejtése módjairól, szerkezeti és előadásbeli szabályairól, alfajairól stb. A szerző még azt sem kisérli meg, hogy tudományosan fejtegesse a próza lényegét és természetét, a próza és költészet közti különbséget, a mi a prózai műfajokról szóló rendszeres munkából éppoly

kevéssé hiányozhatik, mint a költészettanból nem hiányozhatik a költészet mivoltának tárgyalása.

Arra tehát nem tarthat igényt Acsay Ferencz munkája, hogy az úttörés terén különös érdemeket tulajdonítsunk neki, bár az előszóból úgy látszik, mintha a szerző ily érdemekkel szeretne hizelegni magának. De a mű gyakorlati használhatósága szempontjából csak helyeselhetjük, hogy a szerző az általánosan elfogadott szempontokhoz ragaszkodott. Mindenesetre jobban tette, mint hogyha oly problematikus értékű osztályozásokat kisérlett volna meg, minőket egyes német elmélet-íróknál találunk, kik a költészettani kategoriáknak megfelelően a prózai műfajokat is egységes alapon, az alanyiság és tárgyiasság szempontjai szerint osztják fel, még pedig olyformán, hogy a leirást és az elbeszélést az *objektiv*, az értekezést (!) és a levelet (mint gondolat-, illetve érzés-közlést) a *subjektiv*, a szónoklatot és a dialogot pedig a drámának megfelelő *objektiv-subjektiv* műfajok csoportjába osztják. Ez bizonyára rendszeresebb, mint a hagyományos felosztás, s mégis ki ne követné inkább a régi, külsőleges csoportosítást, mint a német elméletíróknak ez erőltetett rendszerét?

Acsay nem is német, hanem angol minták után dolgozta ki művét. Mint az előszóban kijelenti, Whately Rikhárd és Bain Sándor angol rhetorikai munkáinak «tanulmányából indult ki» s az e művekből elsajátitott elvek és szabályok szerint fogott hozzá nevezetesebb iróink tanulmányozásához s az igy nyert eredményeket foglalta össze művében, felhasználva a rendelkezésére álló anyagból minden tanulságost, gyümölcsözőt.

Ebből körülbelül már sejthetni, hogy Acsay művében mi az, a mi igazán az ő munkája: az idegen íróktól elsajátított elveknek a magyar irodalom körére való alkalmazása, más szóval a példagyűjtés. S ezt a munkát elismerésre méltó gonddal és körültekintéssel végezte. Minden, még oly jelentéktelennek látszó szabályt is számos példával világit meg, ugy hogy a könyvet inkább rhetorikai példatárnak lehetne nevezni, mint elméleti rhetorikának. Persze ennek az eljárásnak is megvan a maga baja. Buzgalma sokszor tulságra ragadja a szerzőt, a ki ilyenkor annyira belemelegszik az idézgetésbe, hogy alig látni végét. Ez okozta, hogy a könyv nagyon terjedelmessé és nagyon drágává lett.

Ámbár a munka első sorban mint példagyüjtemény érdemel elismerést, elméleti részei is figyelemre méltók. A szerző gondja kiterjed minden fontosabb kérdésre és sok olyat is bevon tárgyalása keretébe, a mire kézikönyveink vagy egyáltalán nem, vagy csak futólag vetnek tekintetet, pedig ismerete nélkül a tanár nem válhatik teljesen urává a feldolgozandó anyagnak.

Mindjárt a bevezetésképen előre bocsátott fejezetek a mondat- és

szakasz-alkotásról sok értékes anyagot tartalmaznak. Igazat adunk a szerzőnek abban, hogy bizonyos tekintetben a mondat- és szakasz-alkotás elmélete oly viszonyban van a prózai műfajok elméletéhez, mint a verstan a költészettanhoz, s ezért az irásművek tárgyalását meg kell előznie a mondat- és szakasz-alkotás tárgyalásának. De éppen e fejezetekben mutatkoznak legfeltünőbben Acsay Ferencz munkájának hibái és fogyatkozásai. Tulságosan elaprózza a tárgyat s oly részletes szabályokat és oly tömérdek példát ad, hogy a szó teljes értelmében nem látjuk a sok fától az erdőt s csak nagy fáradtsággal lehet e halmazból a lényegest kiböngészni. A mit a szerző a mondat- és szakasz-alkotásról mond, elférne 25—30 lapon, nála 114 lapot foglal el. Természetes, mert a hol két-három példa elég volna, Acsay husz-harmincz példát idéz. Igy aztán az is megesik vele, hogy egy példát ugyanegy helyen kétszer is idéz (a 32. és 33. lapon). Ez csekélység ugyan, de jellemzően mutatja, hogy az idézetek e rengetegében maga a szerző is elveszti olykor tájékozódását.

Van egy más tulajdonsága is a szerzőnek, mely kissé idegenszerűen hat az olvasóra: ez szubjektivitásának folytonos előtérbe nyomulása. Acsay ugyanis nem elégszik meg azzal, hogy példáit ama szabályok szempontjából világítsa meg, melyeknél idézi, hanem egyéb, oda nem tartozó megjegyzéseket, igazításokat is tesz rajtok. Különös előszeretettel korrigálja példáit a nyelv tekintetében. A hol példáiban *«eltekintve attól»* olvasható, nem mulasztja el zárjelben utána tenni: *«nem tekintve azt»*; a hol okhatározónak használt *«miután»* áll, odateszi a *«minthogy»*-ot; ha Bánóczi József azt irja: *«Mert Révai semmit félig nem tehet»*, Acsay Ferencz szükségesnek találja kijavítani arra, hogy: *«Révai semmit sem tehet félig»*, stb., szóval Acsay folytonos glossákkal kiséri idézeteit, a mi egészen felesleges és csak bosszanthatja a gondolkodó olvasót.

Aztán nemcsak nagyon aprólékos szabályokat állít fel a szerző, hanem azok alkalmazásában is gyakran iskolássá, szőrszálhasogatóvá válik. Elitél sok olyat, a mit más szempontból igazolni lehet. A mondatok egységénél felállítja a szabályt, hogy nem szabad egy mondatba összefoglalni oly tényeket, a melyek nem tartoznak szorosan együvé, s idézi Mikszáth Kálmánnak egy mondatát: «A rigó elfüttyentette magát a szilvásban, a patak vígan csörgött a szakadék mellett, mi pedig elandalodva néztük a kedves nyomokat.» Acsay Ferencz erre a következő megjegyzést teszi: «Nyilván való, hogy e három tény között semmi kapcsolat sincs; nem látunk eszmét, a melynek alapján össze volnának füzhetők. Ily módon a világ összes tényeit egy mondatba lehetne foglalni.» (18. l.) Pedig ha a szerző nem ragaszkodik oly mereven a szabályhoz, könnyen megtalálhatta volna azt, a mi az idézett mondatban a három tényt egybefűzi: a hangulatot. Az író egy mondatban sorolja elő azokat a tényeket, melyek ebben a helyzetben, az elandalodás lelki állapotában

jut személyeinek tudatába. Ezért mi az idézett mondatot nemcsak helyesnek tartjuk, hanem lélektani finomságot látunk benne. Ily önkényes kritikát nagyon sokszor gyakorol a szerző. Rosszaknak bélyegez akárhány mondatot és szakaszt, melyekben más emberfia semmi szabatlanságot nem vesz észre. Így pl. a párhuzamos mondatalkotásnál idézi Beőthy Zsolt e mondatát: «A reformáczió és a könyvnyomtatás a XVI. századnak már közepe táján tökéletesen átalakították a magyar művelődés képét; a gondolatnak amaz szabadságát, ez meg egyetemességét igyekezett megvalósítani.» Acsay szerint ez a mondat *helyesen* igy fog hangzani: «A magyar művelődés képét már a XVI. század közepe táján tökéletesen átalakították a reformáczió és a könyvnyomtatás: amaz a gondolatnak szabadságát, ez meg egyetemességét igyekezett megvalósítani.» (24. l.) Vagy pedig ugyancsak Beőthynek egy mondatát: «A középkoron át volt külön vallási és külön világi irodalmunk», Acsay helyesebbnek tartja, ha megfordítjuk: «Külön vallási és külön világi irodalmunk volt a középkoron át» (51. l.), holott az utóbbi nyomatékos szerkezet, mely csak bizonyos körülmények közt volna helyén. S e példák, melyeket idéztünk, korántsem állanak elszigetelve; annak a 114 lapnak, melyen Acsay a mondatot és a szakaszt tárgyalja, legalább a felét ily önkényes mondatkorrekturák töltik be. Az ily eljárást alig lehet egyébnek nevezni, mint tudákos játéknak. Vagy nem játék-e, ha a szerző mondatbirálgató elmésségét azon köszörüli, hogy Bánóczinak Révairól irt életrajzi munkájából lapokon keresztül (36—39. l.) kiírja a «rosz» mondatokat?

Mind e félszegség és fogyatkozás daczára — melyek kisebb-nagyobb mértékben megvannak a mű többi részeiben is — el kell ismerni, hogy a könyvnek éppen ezen fejezeteiben sok ujat találunk, a mire elméletíróink eddig nem igen voltak figyelemmel. A rhythmikus és párhuzamos mondatszerkezetet az egymás mellé- és alárendelt mondatokban a szerző a magyaros szórend törvényei alapján tárgyalja, s úgy ezek a fejtegetései, mint azok, melyekben a szakasz-alkotás elméletét, a helyes és egységes gondolatfűzés szabályait fejti ki, élvezetesek és tanulságosak egyaránt.

Csak ezután tér át az irásművek tárgyalására. Az irásműveket úgy definiálja, hogy alattuk az emberi elmének azon összes termékeit értjük, a melyekben bizonyos fokú művésziesség van, akár a tartalom, akár a bel- és külalak szempontjából. Ezzel ki vannak zárva e körből az üzleti levelek és okiratok, a melyek sem tartalomban, sem kül- és belalakban nem törekednek művésziességre. Az irásműveket igy osztályozza Acsay: a szorosan vett irásművek czélja az, hogy akár élőszóval, akár irásban a közönséggel valamely ismeretet közöljenek, a képzelet utján érzelmeikre hassanak, azaz gyönyörködtessék őket; s végre rábirják valaminek megtevésére vagy elhagyására. Az elsők különösen az értelemhez szólnak, s igy *ismeretközlő* irásműveknek nevezhetők; a második

osztálybelieket *költői* műveknek nevezzük; a harmadik osztálybeliek a *szónoki* művek. A költői művekkel a költészettan foglalkozik. A *prózai* irásművekhez az ismeretközlő és szónoki műveket számítjuk. Az ismeretközlő irásművek ismét három alfajra oszlanak: a leirásra, elbeszélésre és értekezésre. A könyv tervrajza tehát ez: első helyen adja a *leirást*, a második helyen az *értekezést* s ennek körében a logikai műveleteket; harmadik helyen a *történetirást* (elbeszélés) s végül a *szónoklatot*. A rhetorikai kézikönyvek tudvalevőleg nem egyeznek meg teljesen a sorrendben, melyben az egyes prózai fajokat tárgyalják. Némelyek az elbeszélésen (történetirás) kezdik s folytatják a leirással, értekezéssel és műbeszéddel. Az Acsay által követett sorrend kétségkivül helyesebb ennél. A történetirás tárgyalását meg kell előznie a leirás és az értekezés ismertetésének, mivel a történetirásban mind a leiró, mind az értekező mód szerepet játszik s ezek ismeretét föltételezi. De a mi mármost a leirást és az értekezést illeti, tulajdonképen az *értekezésnek* kellene első helyen állania, minthogy különösen e műfaj foglalkozik a gondolkodástani funkcziók s főleg az oksági viszony ismertetésével, már pedig az ok-okozati összefüggés vizsgálata már a leirásnál is szerepel. (Azt talán fölösleges is megjegyezni, hogy a történetirásnál, mely egészben véve oknyomozó, még inkább nélkülözhetetlen.)

De akármelyik sorrendet fogadjuk is el, egy kérdés még mindig megoldatlan marad: az, hogy hova helyezzük a *levelet*? Német elméletírók mint külön műfajt tárgyalják, Acsay ellenben mint az értekezésnek egy *formáját* ismerteti. Ezt csak arra az esetre nézve lehetne elfogadni, mikor a levélalakot tényleg pusztán külső formául használja az értekező, mint azt pl. Toldy Ferencz Vörösmarty epikus munkáiról irt tanulmányainál látjuk. De már Mikes «Törökországi leveleit» lehet-e az értekezéshez sorolni? Pedig Acsay Ferencz odasorolja.

Nagyon messze vezetne, ha apróra akarnók vizsgálni az egyes műfajok tárgyalását Acsay művében. De ez fölösleges is, mert hibái és erényei mindenütt ugyanazok, melyekre már rámutattunk s ezért csak egyes főbb pontokat akarunk érinteni.

Különösen két szempont az, melynek következetes keresztülvitele Acsay művét a rhetorikai kézikönyvektől megkülönbözteti.

Az egyik az irály főbb sajátságainak az egyes műfajok keretén belül való tárgyalása. Mindegyik műfajnál ugyanis a ránézve jellemző stilsajátságokat ismerteti. Minden elméletíró érzi, hogy a tárgyalás teljessége és alapossága ezt megköveteli, de a mit az egyes műfajoknál röviden említeni szoktak, korántsem elég arra, hogy a tanuló, illetve olvasó igazán megértse az egyes műfajok jellemző sajátságait. Acsay minden műfaj stíljével külön, részletesen foglalkozik. A leíró műfaj tárgyalásában kifejtvén azokat az általános szempontokat, melyek szerint

a leirást lehetőleg hűvé és szemlélhetővé tehetjük, áttér a szemléletesség irálytani tényezőinek tárgyalására s kijelöli a határvonalat, mely az érzelemkeltő vagyis költői leirást stíl tekintetében elválasztja a pusztán ismeretközlő leirástól. A két fajta leirás közti különbséget nehány jól választott példa elemzésével (a szüret leirása Lévay József költeményében és Baksay Sándor egy novellájában) teszi világossá. Az értekezésnél szól az egyszerüség és világosság kellékeiről s az irálysajátságokat e műfaj természetéhez képest ismerteti. Igen figyelemre méltó itt az a kritika, melyet a szerző tankönyveink irálya felett gyakorol. Példákon mutatja meg, mennyire elvont és nehézkes számos tankönyvünk előadása, a mi mind a tanárra, mind a tanitványra nézve mérhetetlenűl megnehezíti a tárgyalást s a tanulónak csak kedvét szegheti. Ebben mindenki igazat fog adni a szerzőnek. Ugyanitt kiterjeszkedik eszthétikai irodalmunk nyelvére is és szintén sok találó megjegyzést tesz. Névy László, Babics Kálmán stb. eszthétikai dolgozataiból, melyek a német filozófia befolyása alatt születtek, számos tulságosan elvont, homályos helyet idéz. De az már álokoskodás, mikor a komikum tárgyalását Kölcseynél és Névynél összehasonlítva, kimondja a szerző, hogy eszthétikai irodalmunk nyelv tekintetében Kölcsey óta sülyedt. Pedig maga a szerző kijelenti, hogy «nem kiváló íróink: Gyulai, Salamon, Arany stb. eszthétikai dolgozatait értjük itt, melyek önálló felfogáson alapulnak s a melyek irálya is szép, magyaros, mindig világos és könnyen érthető». De ha a jelenkorból nem kiváló íróinkat idézi, hanem a középszerűeket, akkor a multból sem szabad a kiválókat választani az összehasonlításhoz, a minő Kölcsey volt, mert igy aztán mi sem könnyebb, mint sülyedést konstatálni. S a Névy és Kölcsey közt vont párhuzam ez esetben annál igazságtalanabb, mivel Kölcseynek szóban forgó dolgozata «A komikumról» elméleti részeiben szintén nem egyéb, mint szószerinti fordítás németből s igy fejtegetéseinek világossága nem Kölcseynek, hanem eredetijének, *Bouterwek* eszthétikájának érdeme.

A történetirásnál is részletesen foglalkozik a szerző e műfaj irályának jellemző sajátságaival, szól az élénkség és szemléletesség tényezőiről, az alanyiságról a történeti művek előadásában stb. A szónoki beszédnél fejtegeti az érthetőség és világosság kellékeit, az érzelemkeltő irály, a hatályosság eszközeit, s végül igen érdekes párhuzamot von a szónoki és költői irály közt, kimutatva a kölönbséget egyes párhuzamos példákon.

A másik szempont, melyet Acsay következetesebben érvényesít, mint az elméletírók rendesen: a *gondolkodástani, logikai elvek keresztülvitele minden műfajban.* A leirásnál röviden, általánosságban érinti a leíró módszer logikai alapját s a leirás általános szabályait az emberi lélek megfigyelő módjaiból vonja le. Az értekezés tárgyalásának bevezető

részében már behatóan tárgyalja az értelmi tevékenység formáit. Nézetünk szerint a szerző itt is kelleténél többet ad a jóból, de az kétségtelen, hogy a logikai eljárásmódokat a prózai műfajok tárgyalásánál nem lehet figyelmen kivül hagyni. Különben valamennyi kézikönyv foglalkozik az okoskodás módjaival, de csak futtában érinti őket. Acsay külön és részletesen elemzi az ismeretek általánosításának módjait: az inductiót és deductiót, a fogalom meghatározását és felosztását, az itéletet stb. Figyelemreméltó, hogy az itéletet a magyar mondattal egybevetve tárgyalja, kiemelve különbségeiket különösen nyelvünk szempontjából, a mire nem felesleges a növendéket figyelmeztetni. A deductiv következtetés formáinak tárgyalásában azonban a szerző nagyon is beletéved a részletekbe és sok olyat fejteget, a minek csak logikai tankönyvben volna helye.

A logikai elvek alapján tárgyalja a történetirást is, a mennyiben a források felhasználása, az igaznak a kutfőkből való kiválasztása lényegében szintén logikai eljárás s az igazság kutatásában az inductio és deductio ugyanazon módjai érvényesülnek, csak az alkalmazás módja különbözik ama források szerint, melyekből a történetiró az anyagot meríti. Ezért ha az oknyomozás fogalmát egészen világossá akarjuk tenni, nem elég általánosságban odaállítani az oksági elvet, hanem az egyes forrásnemek szerint külön kell vizsgálni a módokat, melyek szerint ezt az összefüggést meg lehet állapítani. A szerző ezt meg is teszi, még pedig azzal a lelkiismeretes gonddal, mely munkájának minden részét jellemzi. Kimutatni igyekszik, hogy az egyes tudományszakokban, melyekből a történet anyagát meríti, külön-külön módszer van. Részletesen foglalkozik a kutfőkkel s a hagyománynyal, ismerteti a történet segédtudományainak: a régészetnek, nyelvészetnek, földrajznak, had- és jogtudománynak szerepét a történetirásnál. Itéleteiben a szerző elég higgadt és körültekintő, csak a «nyelvészetről» szóló fejezetben lép nagyon előtérbe szubjektivitása. Nemcsak azt nem látja beigazolva, hogy a magyar nyelv a finn-ugor ághoz tartozik, de még az altáji nyelveknek felosztását az ismert öt családra (ugor, szamojed, török-tatár, mongol, mandzsu) is problematikus értékűnek mondja. A Budenz-Hunfalvy-féle magyar-ugor rokonsági theoriát hosszasan, de tudományos módszer nélkül, dilettánsmódra birálgatva, arra az eredményre jut, hogy az egész elmélet nem áll valami erős alapon. Egyes megjegyzéseiben van némi igaz s több szó-egyeztetést okkal kifogásol, de abból, hogy a nyelvrokonság elméletének épülete itt-ott hézagos, még nem következik, hogy az épületnek már az alapja is rossz. Vámbéry elméletét nyelvészeti tekintetben még gyöngébbnek találja, mint a magyar-ugor rokonság theoriáját, de nézete szerint az ethnographiai és művelődési bizonyítékok mégis inkább Vámbéry mellett szólanak.

A szónoklatnak az érvelést tárgyaló részét szintén a logikai elvekre építi a szerző. Kézikönyveinkben e téren sok félreértést konstatál, s ezért bővebben kiterjeszkedik e tárgyra. Kétségkivül indokolt, hogy az érveknek külsőkre és belsőkre, első- és másodrendűekre való felosztását elveti és az összes érveket egységes alapra: az inductio által megállapított logikai eljárásmódokra vezeti vissza. De a külső és belső érvekre való felosztást csakis az áttekintés megkönnyítésére használják a tankönyv-írók, s alig hisszük, hogy Acsay fejtegetései őket ettől eltérítsék.

A szónoklatot tárgyaló szakasz a mű legjobb része. A legterjedelmesebb is, majd háromszáz lapot tölt be. Az érvek tanán kivül — mely a szónoklattan logikai része — igen szépen, világosan tárgyalja a szerző annak psychologiai részét is: az érzelmek utján való rábirást. Behatóan ismerteti az érzelmek köreit s kifejti a módokat, melyek segélyével egyénként fölkelthetők. A példák nagy számának itt megvan az a haszna, hogy a szerző kerülni kénytelen a semmitmondó általánosságokat, a minők különösen a német rhetorikai művekben gyakoriak, s szabályaiban arra kell szorítkoznia, a mit gyakorlatilag be tud igazolni. A könyvhöz függelék is járul, mely az élőszóbeli előadást tárgyalja, főleg Whately és Legouvé dolgozatai alapján.

Mint e rövid átnézetből is kitünik, Acsay Ferencz munkája a prózai műfajokkal foglalkozóknak hasznos segédkönyvet fog nyujtani. Eltagadhatatlan hiányai és gyöngéi mellett is komoly számot tevő mű, melylyel tudományos irodalmunk határozottan gazdagodott. S bizton hisszük, hogy rhetorikai tankönyveinken is meg fog látszani nemsokára Acsay Ferencz művének jótékony hatása.

KELEMEN BÉLA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Γοιθίου εἰδύλλιον Ἀρμίνιος καὶ Δωροθέα, μεταφρασθὲν ὑπ' Αὐγούστου Δυρ. Ἐν Γώθῃ τῇ Σαξόνων, ἐκτυπωθὲν καὶ ἐκδοθὲν διὰ Ἀνδρέου Πέρθητος ἔτει αωπή.

Ismeretes, hogy Goethe öreg korában előbbi művei közül csaknem egyedül Hermann és Dorotheát szerette; különösen kedvelte annak latin fordítását, melyben — mint 1825 elején Eckermann előtt nyilatkozott, — neki előbbkelőnek látszott, mintha alakja szerint, eredetéhez visszatért volna. (Hasonló nyilatkozatot tett állítólag Petőfi «Lopott ló» cz. romanczának Dux Adolf-féle német fordításáról.)*) Az említett latin

*) Fischer, Petőfi élete, 315. l.

fordítás az 1822-ben megjelent Fischer-féle volt, melyre azonban már 1825-ben berlichingeni József gr. fordítása[1]) következett (második kiadásban 1828-ban). Hogy a H. u. D. első két énekének Winkler Vilmostól való görög fordítását, (1825 és 1830) ismerte-e, vagy arról hogyan nyilatkozott, sajnos, nem tudjuk. De merném állítani, hogy a görög fordítás felemlítése ezen művének szellemi forrására is emlékeztette volna. Homeros szemével nézte Goethe ezen művében a kis és a nagy világot, stilus és előadás Homeros iskolájára vallanak, külsőségek kirívó utánzása nélkül. A tárgyhoz mért nemes egyszerűség, természetesség és szemléletesség, a homerosi eposz ezen uralkodó elve, keresetlenül érvényesülnek ezen műben, melynek olvasásánál az ó-kor halk visszhangját véljük hallani. A német irodalom klasszikus korának belső szellemi rokonsága a görög ó-korral nem puszta irodalmi phrasis.

Természetes, hogy a homerosi eposz és a H. u. D. közti szellėmi, hangulatbeli rokonságot a Goethe-irodalomban mindenütt méltányolva találjuk. Személyek, helyzetek, leírások szolgáltatják a többé-kevésbbé találó analogiákat. Itt Dorothea ἀδμής, ἀντιάνειρα, Hermann a férfiúvá érlelődő Telemachos, a lelkész jós, a bíró népének pásztora.[2]) A tulajdonképeni kommentároktól egészen eltekintek.

Épen a szellemi rokonságnál fogva a H. u. D. iskolai olvasása kitűnő alkalmat szolgáltat az annyira hivogatott és nélkülözött görög szellem feltüntetésére és irodalmi hatásának megéreztetésére, olyan kedvező körülmények közt, milyenek a gymnasium VII. osztályában kínálkoznak: a görög olvasmány az Odyssea, a magyar irodalomból tárgyalják az eposzt, Vergiliusból már olvastak, és ezekhez hozzájárul H. u. D. Glückseliger Aspect! mondhatni Wallenstein szavaival! Mennyi analogia nagyban és a meg nem vetendő kicsinyben! Az egymásra vonatkoztatásnak, concentrátiónak és sokoldalú (æsth., sympath., társadalmi, val lási) érdeklődés keltésének mennyi alkalma!

H. u. D. — kiadásaink a homerosi eposzszal való belső rokonság feltüntetését a tanárra bízzák, inkább csak távolról érintik, elvétve néhány szóval bevezetésekben vagy függelékben, itt-ott egyes fordulatoknál «teljesen H. szellemében», «homerosi kifejezés», a megfelelő hely görög szövege nélkül. Csak egy kiadásunkban találunk néhány görög idézetet, mit elismerek egyéb tekintetben dicséret nélkül. Korántsem magasztalom a minden áron való idézet — vagy párhuzamos hely-hajhászatot, vagy ilyenek tapintatlan (ügyetlen) oda állítását, hogy a költő

---

[1]) A fordítókról l. Gœthes Werke, 5. k. a Kürschner-féle D. N. L.-ban. Magyarra alexandrinusokban Hegedűs István, az I. éneket hexameterekben Lehr Albert fordította le.

[2]) Hehn V., Gedanken über Gœthe, I. 1887.

ezt innen vagy onnan vette. Mit gondoljon pl. a tanuló arról, hogy Goethe a körtefát Homeros Odysseájából vette! De helyeslendő az összehasonlítás, hol kellő tapintattal felhasználva az emberi gondolkodás és érzés nyilatkozatainak belső rokonságát kimutatja, az élet alapalakjainak állandó egyformaságát érezteti. Végre szükséges a kölcsönös vonatkoztatás ott (természetesen mindig csak meglevő ismeretek korlátain belül), hol az a tanítás feladatát és czélját elősegíti és hatásos eszközül szolgál a helyes felfogás és megértés közvetítésére. Ilyen viszony van a homerosi eposz és H. u. D. között. A görög szellemnek befolyása egy nagy irodalom egyik legnagyobb remekére itt mintegy kézzel foghatólag mutatkozik: múlt és jelen egybeolvadnak és ezen összefüggésben a modern mű megértését mélyebbre alapítjuk, a mennyiben szellemének forrására mutatunk; az ó-kori művet pedig a modernhez fűzvén, közelebb hozzuk a jelenhez és ez által további szellemi hatását leginkább biztosítjuk. Mit az egyik tantárgynál nyerünk, annak hasznát veszszük a másik és harmadiknál is, az eposzt megértetjük, ez volt a feladat.

Ezen kitérésem után áttérek a fentemlített görög fordítás rövid ismertetésére. Modern művek klasszikai nyelvre való fordításaival ritkán találkozunk. Nincs is azokra azon élő szükségletünk, mint viszont, és így tudomány és nyelvi virtuozitás bemutatásainak tekintjük, vagy érdekes curiosumnak. A virtuozitás pedig némelykor nem választ megfelelő tárgyat. Nem szükséges itt bővebben bizonyítgatni, hogy nem bármelyik modern mű alkalmas arra, hogy latinra vagy görögre fordíttassék; az antik ruha nem simul egyaránt jól mindenhez, és egy költői mű nyelvi alakja több, mint csak ruha. A philologus gyönyörködése itt nem adhatja meg magában véve a mértéket. A szóban levő fordítás szerzője, a 90-éves tudós Dühr Ágost, jól választotta tárgyát és munkájával csakugyan ritka nyelvi ismerete valamint szellemi üdesége fényes bizonyítékát adta. Fordítása egészben véve szépen, keresetlenül simul az eredetihez, igen hű, a homerosi nyelvezet lágy gördülékenysége gyönyörködtet, az egész fordítás bizalmasan, kellemesen érint. Bővítések, megtoldások, eltérések csak elvétve fordulnak elő. Az egész fordítás 36 verssel hosszabb az eredetinél, mely többletből a 9 énekre egyenkint 2—8 jut. Valami önkényes megtoldást csak a VI. ének 214—216. (eredeti) verseinél találtam:

. . . . . . διένειμ' ἐνεόντα
ἀνδράσι παρστᾶσιν παύροις, ὁ δ' ἄφαρ μετέειπεν·
τήνδε, φίλοι, δέξασθε δόσιν ὀλίγην τε φ. τ.

Ha a verselésről azt mondom, hogy az nem ritkán goethei, a szigorú metrikusoknak is, úgy hiszem, eleget tettem. Szóljanak véleményem mellett a következő kisebb-nagyobb mutatványok:

II. 21—26. Ἦμος δ'οὖν πρὸ ὁδοῦ ἱκόμην νείην ἀν' ἀγυιάν,
δὴ τότ' ἀπήνη μοι, στιβαρῆφι τετυγμένη ὕλῃ,
ἦλθεν ἐς ὀφθαλμούς, ταῦροι δύο δ'ἦσαν ὑπ' αὐτῇ
ἀλλοτρίης γαίης τοι ἄριστοί τ'ἠδὲ μέγιστοι.
πὰρ δ'αὐτοὺς ᾔει κούρη τις μακρὰ βιβᾶσα,
ἡνιόχει δ'οἴῃ μακρῇ ῥάβδῳ, κρατερὸν δέ
ζεῦγος ὄτρυν' ἰδ' ἔρυκ', ἴθυνε γὰρ εὖ εἰδυῖα.

II. 166. πᾶς ἀρχὴ χαλεπή, χαλεπωτάτη ἐστὶ δὲ οἴκου.

IV. 105. ὃς γὰρ δὴν νοέῃ, αἱρεῖτ' οὐκ αἰὲν ἄριστον.

V. 12—14. πᾶν δ'ἀγαθόν, ὅ τι μήτε φύσιν μήτε φρένα βλάπτῃ.
πολλὰ ποθεῦσ' ἄνδρες, καὶ τοι δεύοντ' ὀλίγοιο·
ἤματα γὰρ φθίνουσι βροτῶν τ' ἔστ' αἶσα βραχεῖα.

V. 231. ὅστις γὰρ χθιζὸν καὶ σήμερον ἔνθα βιώσῃ,
ἤδη ἔτη βεβίωχ'· ἕπεται δ'ἄφαρ ἔργματι ἔργμα.

(V. ö. Eötvös, Karthausi, IV. fejezet 2. kikezdés.)

VII. 106—107. τὼ δ'οὖν ἀνστάντες ἔθ' ἅπαξ κρήνην εἴςβλεψαν,
εἰς δὲ βλέψαντας σφεῖας γλυκὺς ἵμερος ᾕρειν.

VIII. Ὡς τώδ' ἠελίου καταδύντος ἐναντίον ᾖσαν,
ὅς τε καλυψάμενος νέφεσιν βροντησικεραύνοις
ἐκ νεφέων τοτὲ μὲν κεῖθι προφάνη, τοτὲ δ'ἔνθα
παμφανόων κατ' ἀγροὺς φέγγει λαμπρῷ τερατώδει.

VIII. 91—98. αὐτίκ' ἄφαρ δὲ νέος ἐλαφρῶς τε βραχίον' ὀρέξας
ἴσχεν ἀνὰ κούρην, ἡ δ'ἦκ' ἐπέκλινέ εὖ ὤμῳ,
στῆθος στήθεϊ κλῖνε, παρειὴ ψαῦε παρειῆς.
ἑστήκειν ὁ γ'ἀκίνητος ὡς μαρμάρου εἰκών,
ἰσχυρὸν δὲ θέλημα κράτει εὖ. οὗ ἑ δ'ἐφέλξας
μᾶλλον πρὸς στέρνον βάρει ἀντηρείσατο ἑστέως.
ὡς δ'ἄχθος φίλον αἰσθόμενος, κραδίην εὖ θερμήν
εὐῶδές τε πνεῦμ' ἀνὰ χείλεά εὖ ἀποπνευσθέν
βάστασεν ἀνδρείῃ ἀρετῇ τήνδ' ἡρωίνην.

(hol ἡρωίνην nem teljes egyenértéke a «die Heldengrösse des Weibes» kifejezésnek).

IX. 1—6. Ἵλαοι, ὦ Μοῦσαι, περὶ κῆρι φιλεῦσιν ἐοῦσαι,
ἄσμεναι εἰσέτι δὴ ἐσθλὸν νέον ἤγαγετ' οὐδῷ,
πρὸς στέρνον δὲ πρὸ νυμφείων κούρην ἔθετ' αὐτῷ,
καὶ νῦν σύζευξιν χαρίεσσι συνεκτελέσαιτε,
αἶψα δὲ δυςμενέα νέφεά σφι διασκεδάσαιτε,
αὐτὰρ ἐνίσπετε δὴ πρώτιστα, τί γίγνεται οἴκοι.

Végül felemlítem még, hogy a fordító munkáját 10 distichonnal Schliemannak és görög származású nejének, Sophiának ajánlotta.

Jászberény. HIMPFNER B.

G. Lanson, Nivelle de La Chaussée et la Comédie Larmoyante. Páris, 1887. Hachette, 295 l.

E munka újabb bizonyítéka annak, mennyire tárgytalan ama sokszor hangoztatott vád, hogy a franczia buvárok és írók felületesek. Ha Wetz multkor ismertetett művével hasonlítjuk össze, alaposságot, rendszerességet, philosophiai szellemet — eleganicziáról és világosságról nem is szólva — inkább a franczia író részén találunk. Wetz egy egészen új, messzeható irodalmi áramlat létrejöttét tárgyalván, mellőzi «a mélyebben rejlő okokat, a régi és újabb korbeli gondolkodásmód, eszmei tartalom különbségét, a philosophiai mozgalmakat, erkölcsi és társadalmi viszonyokat», igaz, hogy szántszándékkal, de azért az mégis hiány. Hisz az irodalmi fejlődés teljes megértéséhez szükséges a fejlődésre ható kultúrtörténelmi tényezők ismerete. Lanson ellenben a *comédie larmoyante* magyarázatában mindig a kor művelődési tüneteire, erkölcsi és szellemi állapotára támaszkodik. A német és franczia író tárgyalása módja mintha a két nemzet szelleme közötti különbséget tükröztetné vissza. Wetz az általánosból indul ki, előrebocsátja a nagy vonásokat, az egész fejlődés menetének áttekintését, azután a részletekre tér át s mindjobban leereszkedve a specialishoz, eljut végre az egyes íróhoz (Destouches) és műveihez. Lanson eljárása egészen más. A konkret esetet véve kiindulópontúl, az egész munkát egy thesissé változtatja át, egy középponti kérdés körül csoportosítja vizsgálódásait. Lachaussée életrajzában kimutatja, hogy «ő azok közül való, a kiket a nevelés ellentállás nélkül idomít és a kik a többieket követik: nincs benne semmi az újítóból vagy forradalmárból» (80. l.) és ezután felveti a kérdést: hogyan vált mégis azzá? A feleletet úgy adja meg, hogy a *comédie larmoyante* keletkezésében kutatja ama különböző tényezőket, a melyek azt létrehozták, és ezek alapján megállapítja a Lachausséet megillető részt. Ehhez kapcsolja magának a műfajnak beható elemzését, finom psychologiával, izléssel és talpraesett itélettel. Befejezésül Lachaussée drámai tehetségéről és utánzóiról szól, és röviden meghatározza a kritika álláspontját a comédie larmoyante-tal szemben és a *genre* értékét s jogosultságát.

Nivelle de la Chaussée (Pierre Claude) szül. Párisban 1691- vagy 92-ben. Szüleiről, gyermekkoráról és neveléséről nagyon kevés adat maradt reánk, annyit azonban tudunk, hogy régi, gazdag polgári családból származott, a minek révén bejutott az előkelő világ köreibe, hol kitünő zenei tehetsége, élczes és szatirikus társalgása kedveltté tették. Vézna, gyermekkülseje daczára a nők elkényeztetett kedvencze lett, ámbár

kedveseivel sokszor épen nem bánt gyöngéden és gavallérosan. Barátai közül különösen említendők a szellemes, tanult, mindenhez nyúló, de semmibe el nem mélyedő *Sablier*, a ki Lachaussée halála után kiadta műveit. Irókkal megismerkedett ugyan, így Caumartin előkelő ügyvéd házában alkalmasint Voltairerel is, de bensőbb érintkezésbe nem lépett velök. Egész élete érett férfikoráig, sőt még azon túl is, az élvhajhászó világfi élete, a minőt a regensség-korabeli erkölcsökkel és a Souvré marquis, Livry, Caylus grófok s hasonló urak társaságában folytatni lehetett. A nyers frivolság, kicsapongó jókedv és bohóság közepett igen jól érezte magát és — kivéve egy hollandi útját (1719-ben) — nem is távozott megszokott köréből. Irodalmi tevékenysége, ha ugyan ilyennek nevezhető, életéhez és környezetéhez illő; egynehány trágár »*contes*« és több mint sikamlós, ocsmány bohózat *(parades)*. [A parade-ok tulajdonkép a vásári bohóczok által előadatni szokott burleszk jelenetek. A XVIII. század második tizede felé az előkelő világban divatba jött ezeknek utánzása. Maguk az urak adták elő e maguk szerkesztette, piszkosabbnál piszkosabb darabokat, a melyekben a kifejezés trágársága vetekedik a tárgy erkölcstelenségével.]

La Chaussée körülbelül negyven éves volt már, a midőn írói pályáját tényleg megkezdte. Mindjárt első fellépésével hallatlan sikert aratott. Az *Épître de Clio à Me de B.* (1731), a melyben kíméletlen gúnynyal fordúl a nyelvrontók, különösen La Motte ellen, oly tekintélyt szerzett neki, hogy már jövendőbeli akadémikusnak kezdték tekinteni. E sikeren felbuzdúlva, ő maga is ekkor kezdi komolyan keresni az irodalmi babért, még pedig ott, a hol legbővebben találhatni, a színpadon. Első két darabjának sikere után az akademiai székért versenyez és habár először megbukik, másodszor beválasztják (1736). Ezzel az a műfaj, a melyet ő képviselt, mintegy hivatalos szentesítést nyert. Ezentúl szerzett műveinek javarésze e műfajt gazdagítja; a mit azonkívül írt, egy tragédiai kisérlet és néhány tündéries bohózat, alig méltó az említésre. Meghalt 1754 márcz. 14-én.

La Chaussée becsületes, egyenes ember; józan prózai, illusióktól ment gondolkodású, mindvégig az életet élvezni akaró világfi, a ki az irodalommal nem benső hivatásból, hanem úri kedvtelésből, szórakozásul és határozott tehetség nélkül foglalkozott. És minő az ellentét az ember és művei között! Ő maga phlegmatikus, szellemes, maró élczű, víg szalonember, míg darabjai unalmas, vizenyős, érzelgős, siránkozó prédikácziók! Nem is az újító lelkesedésszerű meggyőződésével, nem is a teremtő lángész merészségével alkotott, hanem csak azért teremtette a *comédie larmoyante* hirhedt korcsműveit, mert nem volt elég ereje sem az igazi tragédiához sem az igazi komédiához. Nem értett ahhoz, hogy a lelket megrázza, sem hogy az embert megnevettesse, de elég ügyesen

tudott számítani, hogy egy érzékeny közönséget megríkasson. Csupa tehetetlenségből lett ujítóvá. Nem is vitt semmi egyéni vonást az új *genre*-be, mely nem is az ő sajátja, hanem mindenünnen kölcsönvett jószág.

Lanson ügyesen vázolja, hogy mikép született meg a különböző mivelődési viszonyok együttes hatása közepett a *comédie larmoyante* — La Chaussée nélkül, a ki aztán nem tett mást, mint hogy örökbe fogadta az új csemetét és apaságával kérkedett. Kimutatja, hogy első sorban a tragédia és a komédia ellaposodásának köszöni keletkezését. Corneille tragédiája a maga idejében nagyon közel állt az élethez és a kortársaknak távol sem tetszett oly idegenszerűnek mint a későbbieknek. A tragédia conventióját elfogadták, mint a hogy a mai közönség is elfogadja a drámának bizonyos conventionalis sajátságait. Egyébként pedig a valóság képét találták Corneille tragédiáiban. Corneille hősei heroikusak ugyan, de éppen nem a puszta képzelet alkotásai, hanem az élet utánzásai abban a még sok tekintetben heroikus korban. De változott a kor és változott az izlés. Az udvari társadalom legfőbb gondja a szerelem, a gyöngéd élvezet lett és ennek költője Racine. Az ő műveiben is az élet tükrét látták kortársai. De míg Corneille és Racine még az életből merítenek, a későbbiek mind jobban eltávoznak az élettől. Szolgailag utánozzák Racinet, conventionalis érzelem, dagályos rhetorika és az igazság híján a rendkívüli, csodálatos és mesterkélt uralkodik darabjaikban. Kezdte a közönség meg nem érteni a tragédiát. Voltaire és követőinek tragédiáiban nem az élet megfigyelését, nem drámai hatásokat, hanem philosophiai tendencziákat, theoriákat keresett. Nem csoda tehát, ha megtámadják a tragédiát és ha más valamit keresnek, a mi helyettesíthetné.

A komédia is lassankint hasonló fejlődést vesz. A molière-i vígjáték, sokszor nagyon komoly szinezete mellett is, alapjában víg; Molière a legkomolyabb helyzetben és jellemben is megtalálja a komikumot. Utódai csak avval tudnak megnevettetni, a mi magában nevetséges, mert nem értenek hozzá, hogy komolyabb tárgyat is a komikum burkolatával vegyenek körül, másrészt Molière becsületes polgári köréből mindinkább leszállnak a kétes erkölcsű és értékű személyek társaságába. Tehát nem az életet, a társadalmat, hanem inkább az élet kivételeit, a társadalmon kívül állókat festik. Azonkívül a fővárosi élet mindent nivellál, a komikus jellemek, a különczök mind ritkábbaká válnak, az emberek mind egyformák. Komikus jellemek híjában a szerelmi intriga válik a komédia főtárgyává és a valódi komikum vonzó érdekét a szatirizálás, szellemeskedés igyekszik pótolni. A komédia régi prætentiója, hogy mulattatva oktasson, a »philosophikus» században végre arra vezetett, hogy a komédia egészen komolylyá lett. Mert mihelyt a morál belép a komédiába, egészen ellepi azt. A személyek annyira moralisták, hogy önmaguk felett

is moralizálnak és mindenki erényes egész a szolgákig. De a túlságos sok erény fárasztó és unalmas. Már Destouches komédiái nagy részben fagyosak. A komédia nem volt többé vígjáték és a közönség valami új után vágyódott, még ha csak újabb korcsszüleménynyel kellene is felcserélni a régit. Érezte ezt Destouches is és a XVIII. század feltünedező új eleméhez, az *érzékenységhez* fordúlt. Így pl. *Glorieux*-je inkább érzelmes komédia mint jellemvígjáték. La Chaussée e darabban a comédie larmoyante minden elemét megtalálhatta és neki semmi újat sem kellett feltalálnia. Ujítása abban állott, hogy ő — helyesen itélvén meg a kor áramlatát — az érzékenységet, a melyet Destouches még csak fűszernek használt, a komédia lényegévé tette. Ő neki tudatos czélja volt a könynyekig való megindítás. Nála az elvétve megjelenő komikum egészen mellékes valami. Megszakadt az utolsó szál is, a mely a vígjátékot Molièrehez fűzte. A comédie larmoyante, a komédiából kiindulva s a pathetikus elem által a tragédiához közeledve, helyettesíteni akarta mind a kettőt. Ez részben sikerül is; és a mennyiben az emberiség ekkor kezd érzékenynyé *(sensible)* lenni, annyiban megfelel a valóságnak, az életnek is, mint ezt Lanson helyesen hangsúlyozza, de egyébkint nincs benne igazi élet. Maga az érzékenység is múló állapot, a comédie larmoyantenek is mulik divata. Sőt a tragédia még túl is éli, tengődve bár, de az aggkor végelgyengülésével küzködve, nem pedig mintha a comédie larmoyante siettette volna halálát. Mindazonáltal van Lachaussée munkásságában valami maradandó eredmény, az t. i., hogy kiindulópontja a polgári drámának, annak a középfajnak, mely a pathetikust átviszi oly személyekre és oly körre, a kikkel és a melylyel addig csupán a komédia foglalkozott.

Lachaussée e fajnak létjogot vivott ki, de többet nem is; mert hogy igazán megalkossa, ahhoz nem volt elég tehetsége, ő csak mintegy rámutatott arra az útra, a melyen nálánál ügyesebbek és bátrabbak nagy felfedezésekre jutottak. És mondhatjuk, hosszú út volt, mert a színmű tulajdonképi jelentőségre csak a XIX. században emelkedett. Ma uralkodik a szinpadon. A műfaj jelentőségét helyesen emeli ki Lanson és helyesen figyelmeztet arra is, hogy a comédie larmoyante a színmű kezdete, az a kezdet, amelyről a nagy távolságnál és közbeeső változásoknál fogva gyakran megfeledkeznek. De túlozza egy kissé e csírának jelentőségét. Abból a dicsfényből, a melylyel a színművet körülveszi, átvisz egy aránytalan részt La Chausséera és a comédie larmoyantera is. Forradalmárnak nevezi Lachausséet, ámbár bevallja, hogy: «La Chaussée egész érdeme arra redukálandó, hogy *volt neki egy eszméje*» («il a eu une idée,» 295. l.)

Ép oly kevéssé volt forradalmár, mint a mily kevéssé művész az, a ki megtalálja a márványbányát, a mely másoknak anyagot szol-

gáltat remekművekhez. Hogy az új genre olyan jelentőssé lett, mint a milyen ma, abban Lachaussée egészen ártatlan, a mit Lanson voltakép egész könyvében bizonyítgat, midőn kimutatja, hogy Lachaussée mint költő semmis, a magáéból semmivel sem járult az új műfajhoz és hogy sikerét s hirét első sorban annak a múló tüneménynek köszöni, a mely éppen nem tartozik a színmű lényegéhez, az érzékenységnek. Ha igazi forradalmárt keresünk, csak össze kell hasonlítnunk Diderot-val, a kit szerzőnk kicsinyelni látszik, a kivel pedig La Chausséet távolról sem szabad egy sorba állítani, habár Diderot szintén nem költő. Mert mig az előbbinek volt egy *eszméje*, mely talán nem is eszme, addig az Encyclopédie kiadójának voltak eszméi, amelyekkel, theoriában legalább, megvetette a dráma alapját. Hogy a színpadon meg nem teremtette, a drámai tehetség hiánya okozta, a mihez még az is járult, hogy a kor sem volt még elég érett az igazi drámára.

La Chaussée a maga idejében fényes sikert ért, habár ő sem kerülte el a drámaírók közös sorsát, a bukást. Kilencz érzékeny vígjátéka közül az első *La fausse Antipathie* (1733) fényes fogadtatásban részesült; a siker egyre nőtt következő darabjaival: *Lé préjugé à la mode* [1735, ugyanazon előitélet ellen fordúl, mint Destouches a *Philosophe mariéban*]; *L'école des amis* (1737) és *Mélanide* [1741; egy grófnak természetes fia azzal a kijelentéssel áll atyja elébe: «ön vagy atyám, vagy párbajt vív velem!» és kivívja a maga és anyja számára a törvényes elismerést]. *Paméla* (1743, Richardson regénye után) csúfos bukásáért kárpótolta az *École des mères* (1744) és még inkább a *Gouvernante* (1747) sikere. [A «Gouvernante» nevelőnője saját leányának Angéliquenek, kit intéseivel és tanácsaival arra akar birni, hogy mondjon le szegénysége miatt kedveséről, egy törvényszéki elnök fiáról. Ez a törvényszéki elnök hajdan egy jogtalan itélet által károsította a Gouvernantot, most lelki furdalásokat érez. A «Gouvernante» felismerése megoldja a csomót.] Utolsó darabjai: *L'école de la jeunesse* (1749) és *L'homme de fortune* (1749) megbuktak, sőt az előbbit ki is fütyölték.

Lanson mind e darabokat egyenkint tárgyalja és azután bő összefoglaló elemzés alá veszi, cselekvény, regényes elemek, jellemek, erkölcs és végre az érzékenység szempontjából. Összegezzük röviden fejtegetései fonalán a comédie larmoyante jellemző vonásait:

A comédie larmoyante könnyekre akarván indítani az erény érdekében, erényes, de szerencsétlen, középsorsú emberek családi életét mutatja be. Thémája rendszerint a házasság, antipathiák és sympathiák, a világ előitéletei stb. által keletkező bonyodalmaival, de sokszor más viszonyok is szolgáltatják pathetikus helyzeteit, igy pl. a gyermekek és szülők közötti viszony, kötelesség és állás közötti összeütközés s több efféle. Tárgyai nem egyszer azonosak a modern dráma tárgyaival, hogy

azonban ennek daczára sincs bennök szikrája a modernitásnak s érdekességnek, annak többféle oka van.

Lachaussée mindenekelőtt tárgyait komplikálta, oly regényesekké tette, hogy elvesztettek minden valószinűséget: csupa incognito, hihetetlen quiproquo, a személyek rendszerint vagy teljesen ismeretlenek, vagy mások mint a milyeneknek látszanak. Igy pl. az *École des mères*-ben Marianne, midőn 18 éves korában a zárdából haza kerül, saját anyja előtt mint testvérleánya szerepel. Oly bonyolódott az egyes szereplők sorsa és egymáshoz való viszonya, a cselekvény annyira el van halmozva epizódokkal, hogy a szerző kénytelen a darabokat tele tömni elbeszélésekkel, a cselekvény csak ezek által halad. Továbbá hogy nézőit minél nagyobb feszültségben tartsa, a legmateriálisabb kiváncsiságtól várván sikerét, az expositiót hátráltatja, a nézőt csak későn, a cselekvény java fejlődésében világosítja fel a fenforgó körülményekről, minek eredménye nem egyszer az, hogy a közönség tévútra kerül: az episódot főcselekvénynek, a főcselekvényt meg episódnak tekinti. A néző sincs jobban tájékozva mint a darab személyei. Előtte is kinyilatkoztatás a bonyadalmat megoldó szó, melyet a szerző önkénye a fejlemény egy bizonyos fokán kiejtet, de a melyet minden előbbi perczben épp oly joggal kiejtethetett volna.

A legkülsőlegesebb hatásvadászással párosul a jellemzés üres, semmis volta. Psychologiája a lehető legfelületesebb, sommás és határozatlan. Hiába keresünk nála okulást vagy felvilágosítást a lelki életről. «Az egyetlen igazság, melyet nyilvánvalóvá tesz és a melyet az utókor talán keresni fog az ő műveiben, az a pontos mérték, a melyet annak a nemzedéknek szellemi és erkölcsi laposságáról ád, a melynek az ily nyomoruságok tetszettek,» mondja Lanson (194. l.) A jellem az ő drámáiban nem lényeges elem. A lehető legáltalánosabb formula szerint jókra és rosszakra osztja a világot. Személyei egytől egyig erényes, színtelen, üres, egyhangú s minden egyénítés nélküli abstractiók. Csak azért léteznek, hogy tanítsanak, de tanításuk épp oly elvont, mint a mily elvont árnylények ők maguk. Az egyforma és egyetemes erényű szent hősök példájából ugyan mi tanulságot meríthet az erény és gyengeség vegyülékéből álló közönséges halandó? És mindig a szerző szól belőlük a saját elég bánális tanításával; még az az ügyessége sincs, hogy le tudna vonni a darabból magából önként kinálkozó jellemzetes speciális tanulságot.

E darabok legsajátosabb vonása, a melytől kulturtörténelmi érdeküket s jelentőségüket nyerik: az *érzékenység*. E járványt, a melyet La Chaussée visz először színpadra, Lanson behatóan vizsgálja egy külön, igen érdekes fejezetben [chap. 14. 224—258. l.] Az érzékenykedés legelőször a XVII. század vége felé tűnik fel és a következő század elején

hovatovább nagyobb tért hódít. A főbb tényezők, melyek összeműködvén, létrehozták: a kereszténység, a Descartes-féle és a sensualista philosophia, a vallási skepticismus, a tudományos analysis szelleme és végre az erkölcsök romlottsága. A 17. század keresztény volt és philosophiája a Descartes-féle. Rajongó szeretetet hirdet mindakettő: az egyik az Isten, a másik a jónak szeretetét. Letünvén mind a hit, mind a régi philosophia, megmaradt az általuk rezgésbe hozott érzés bensősége: nem az érzés tárgya, maga az érzés lesz ezután a fődolog. A kevésbbé platonikus új nemzedék a szeretet helyébe az érzéki szerelmet teszi. Hozzájárul a sensualismus bölcsészete, a mely magában az érzékektől vezérelt emberi természetben látja a jónak, az erkölcsnek kútforrását. Az embert természeti hajlamai vezetik a jóra, csak a természet szerint kell élnie: az érzékenység, sympathia és antipathia által vezettetve, megkülönbözteti a jót a rossztól. Hogy erényesek legyünk, elég ezeket követnünk. Az erény pedig a boldogság, és jele az élvezet, — szeretni kell tehát minél többet, akármit és akárhogyan. Az egész erény abban fog állni, hogy sympathiánkat, a szeretés tehetségét gyakoroljuk, szerelemben, barátságban, könyörületben, jótékonyságban, minél gyakrabban és minél különbözőbb formákban. De a század, a melyet a tudományos szellem, az analysis démonja megszállt, szokva lévén az abstract formulákhoz, a midőn szükségét érzi, hogy érzelmeivel a nyers valóságon túlemelkedjék, leginkább az ily általános kifejezések hallatára lelkesedik fel, mint a milyenek: erény, emberiség, természet stb. Mivel továbbá az erényt az érzelem teszi, iparkodnak a lelket lehetőleg mindig az érzés állapotában tartani, érzelegnek. Tetszelegnek maguknak ez állapotban, a helyett hogy visszatartanák, szabad folyást engednek neki, kitárják: innen van, hogy minden alkalommal csak úgy áradoz az érzés és annak legnyilvánvalóbb jele: a köny.

És ha La Chausséenak kivétel nélkül érzékeny embereit nézzük, első szembeszökő közös vonásuk az, hogy könymirigyeikből a legcsekélyebb ingerre hull a zápor. Valamennyinek typusa Mélanide, «a ki, miután 17 esztendeig egy pusztában sírt, a dráma öt felvonásán keresztül is tud még sírni megszakítás nélkül. Férfiak és nők, öregek s fiatalok, fő és mellékszemélyek, mihelyt a színpadra lépnek, mihelyt szájukat kinyitják, könyezni kezdenek, fuldokló hangon beszélnek és rendkivül megindulnak, *lehetséges* eseményeket vagy abstract fogalmakat képzelvén maguk elé.» (233. l.) Vegyünk egy példát *Paméla*-ból. «Paméla eltünt; Milord kétségbeesve sóhajtozik. Egyszerre csak eszébe jut, hogy Williams lelkész nőül akarta venni Pamélát, a mi saját szándékának éppen ellenkezője: ekkor felfedezi, a mire eddig nem gondolt, hogy az ő szerelme a szeretett lényt akarja megbecsteleníteni, hogy tehát *vétkes*; és ez az erkölcsi gondolat eredményezi azt, a mire a szenvedély nem volt képes.

«Jo n'y puis résister: ce dernier trait m'accable,» mondja és eléjulva rogy a pázsitra.» (234.)

Az érzékenyeket jellemző második fővonás, a melyet észreveszünk, ha egy kissé mélyebben hatolunk lelkükbe, az *egoismus*. Cselekedeteik benső rugója az *élvezet;* szeretet, jótékonyság, erény: mind élvezetet szerez és az erkölcs nem más mint az a művészet, mely által az ember magának kellemes érzéseket szerez.

Az érzékenységből magyarázható a maximák és morális értekezések bősége és banalitása, hisz Lachaussée érzékeny közönségre számított, mely általános formulákon — sőt annál jobban minél általánosabbak — is képes hevülni és könyeket hullatni. Abstractio és megindulás e közönségnél karöltve járnak. A korszaknak az abstractióhoz való hajlama fölöslegessé teszi a jellemek rajzát, az egyénitést is. Egy általános conventionális psychologia uralkodik színpadon és regényekben egyaránt. Főbb elveihez tartozik: 1. A természet jó és ösztönszerüleg erényre vezeti az embert. Akaraterő, törekvés, önmeggyőzés és önuralom mind oly dolgok, melyeket nem ismernek, de nem is becsülnek. 2. A természet nemcsak az akaratot, a törekvést, de a belátást, az ész itéletét is pótolja. Igy érthető, hogy a *vér* szava oly mindenható és oly nagy szerepet játszik e darabokban. A vér szava súgja mindenkinek, hogy mit cselekedjék, mikép viselkedjék ismeretlen rokonaival szemben — sőt Mélanide húsz évi távollét után is szivével, nem szemével ismeri fel régi kedvesét.

«C'est lui-même: *j'en ai des signes trop certains:*
Mes sens se sont troublés, mes yenx se sont éteints,
Mon coeur a tressailli.» Mélanide II. 5.

3. Ha a természet jó, az emberek legáltalánosabb hajlama, a *szerelem*, nem lehet kevésbbé jó; azért vakon, szenvedélyesen engedik neki át magukat, a legszentebb kötelességként követik, annál inkább, mivel a jónak csalhatatlan jele, az élvezet, ez érzéstől elválaszthatatlan. 4. Mivel a lélek csak annyit ér, a mennyit érez, természetes, hogy a költő az erényes lelkekben a lehető legnagyobb érzéseket rezegteti meg. A természetes jóság egyik jele az érzések túlzása. Mást nem ismernek, mint végleteket, a közepes, mérsékelt érzelmek eltünnek.

Az alakok tehát conventionalisak, feszesek, élettelenek. Hogy az ily üres és egyszerü személyekkel egy egész darabot tölthessen be, a regényes elemhez kellett folyamodnia. A regényes complicatiók nélkül a darab mindjárt véget érne. Afféle erényes emberek, ha természetüket követik, csak boldogok lehetnének. Csupán külső, rendkivüli események hozhatják őket összeütközésbe, sodorhatják bajba. De aztán rendkivül szerencsétlenek is, azért, hogy ebből kifolyólag, érezhessenek is, a mennyit csak lehetséges, és joguk legyen jajgatni. De élnek is e jogukkal, még pedig tudatosan. Állapotuk felől okoskodva, a legmagasabb

fokra felcsigázott érzéseknek igyekeznek kifejezést adni. Mivel pedig érzéseik már kezdettől fogva oly fokon vannak, hogy fokozás és emelkedés szinte lehetetlen, az érzések és kifejezésük folyton oly magaslaton mozognak, hogy az események és eredményük között nincs arány.

Ez a folytonos törekvés, hogy érzéseiket a lehető legerélyesebben kitárják, az ösztönnek és reflexiónak ez az állandó keveréke és az örökös áradozás adják meg a comédie larmoyantenak sajátszerü színezetét és stíljét.

Az érzékenységnek mintegy természettől hivatott hirdetői a *nők*. Minthogy náluk az érzékenység még sokkal erősebben érvényre jut mint a férfiaknál, mind az, a mi hamis és ferde ez állapotban, a nőalakoknál különösen szembetünő. Lachaussée személyes tapasztalataiban csak szabados erkölcsü nőkkel ismerkedett meg; költészetében ellenkezőleg csak érzékeny nőkről álmodik. Ezek a képzelhető legunalmasabb és legmesterkéltebb teremtések, kiváltkép ha fiatalok. A naiva, hihetetlenségig ártatlan és tiszta, főleg a szerelem dolgaiban angyali tudatlanságú leány a XVIII. században, e romlott, blazirt korban, jött világra; atyái: Marivaux és Nivelle de la Chaussée. Lachausséenak csaknem minden darabjában találkozunk velük. A legjellemzőbbek Marianne az *École des Mères*-ben és Angélique a *Gouvernante*-ban.

Az érzelgős irány nemcsak a cselekvényt és a jellemeket, hanem a nyelvet, a stílt is átidomította szükségleteihez képest. Lachaussée nyelve teljes összhangban áll műfajának jellegével: lapos, nehézkes dagályos, czikornyás, sőt homályos is. A mi azonban legjobban jellemzi, az az érzékenységből folyik: hogy a szóban magában is minél több érzelmet halmozzon össze, oly szókat keres, a melyek minél erősebben árulják el a lelki indulatot, oly kifejezéseket, a melyekben mintegy rezeg az érzelem, a melyek nemcsak az érzelmet, hanem annak forrását, eredetét is feltüntetik. E stíl legfőbb hibája, hogy a kifejezés erejével túl akarja szárnyalni az érzelem intensitását. Ennek következménye, hogy ha az indulat fokozódik, a kifejezés, a melynek már maximumára emelkedtünk, nem fokozódhatván, a mondatszerkezet felbomlik és az indulat abban jelentkezik, hogy nem tud kifejeződni. Hogy a közönséges kifejezés helyett mennyire keresik az abstractabb, az érzelmet áradásra szinte kényszerítő fordulatot, mutatják az ilyenek: *Cher auteur de ma vie* e h. *atyám!* [Mélanide V. 3.] vagy e h.: *anyám bizonyára borzad tőlem*, ez: *Le sein qui m'a conçu doit frémir à ma vue.* [Mélanide IV. 3.] Lanson megfeledkezik azonban arról, hogy ezért nem kell tisztán az érzelgősséget okolni. Ez a hajlam, a közönséges szót abstract vagy keresett fordulattal helyettesíteni, a franczia költői nyelvnek általános sajátsága. A franczia klasszikus irodalom akármely tragédiájába ha csak bele

pillantunk, bőven találunk ily példákat. Lachaussée és utánzói nem tettek mást, mint hogy ez eljárást túlozták.

Végül még az a kérdés merül fel, vajjon az érzékenység visszatükrözteti-e a kor erkölcseit, a társadalom hangját? Erre nemmel kell felelnünk. De a társadalom megúnta már a régit, a ledér szellemességet, s érzés és könyek után sovárgott. Azért tudott gyönyörködni a színpad érzékenységében, addig is mig Rousseau átvitte ezt az életbe. Lachaussée valósággal előkészíti a talajt Rousseaunak.

GÄRTNER HENRIK.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/9.

13. Schambach Gyula, Classica-philologiai szemléltető eszközök. (Kaposvári állami főgymn.) Különnyomatban és egy fénynyomatú képpel. Kaposvárott, 1889. 14 lap, ára 20 kr. — Ez az értekezés meg szerzőjének következő czímű könyve: Antik-művészeti kirándulás, függelékül szemléltetés az ókori irodalmak tanításánál és a kaposvári állami főgymnasium »Philologiai Muzeumá«-nak leírása (öt fénynyomatú képpel) középiskoláinknak, de kiváltképen főgymnasiumainknak egy régóta érzett és még most is égető szükségén kiván jó tanácscsal, szakavatott készültséggel és az ügy iránt való lelkesedéssel segíteni. A kaposvári főgymnasiumtól mindenesetre nem csak philologiai muzeumát, hanem e muzeum őrét is irigyelhetik középiskoláink. Minthogy a soraim elejére írt értekezést minden tanártársam, ha nem is az idézett különnyomatban, de az intézeteink közt fennálló értesítő-csere következtében mint programm-értekezést könnyen megszerezheti és elolvashatja, nem kell itt tartalmáról beszámolni. Néhány megjegyzést mégis szeretnék tenni, a melyet ezennel szakbeli társaim figyelmébe ajánlok. Legolcsóbban megszerezhető és legkönnyebben kezelhető a *kép;* antik műremekek fényképei legjobban Giorgio Sommer (Napoli, Largo Vittoria) által szerezhetők meg. A római és görög katona, a férfi és nő ruházatának bemutatására az alsóbb osztályokban, a hol nagyszámú tanulóságnak egyszerre kell a tárgyakat megmutatni és nem tanácsos a képeket kézről-kézre adni, célszerű a drága Launitz-Trendelenburg-féle gyüjtemény: Wandtafeln zur Veranschaulichung antiken Lebens (Kassel, Th. Fischer), kellően kiválasztva a szükséges táblákat. Nagy gondot ad a tanárnak az antik szobrok mezítelenségével szemben a tanulók szeméremérzetének *kellő* megóvása. Azt tartom, nem fognak e pontnál félreérteni: nem pruderie az, a mit kivánok, hanem annak tekintetbe vétele,

hogy minket ama kortól és néptől, a melynek műremekeit szemléltetjük, élesen elválaszt lényegesen különböző erkölcsi fölfogásunk. E szempontból itélve pl. a Schambach ajánlotta Schreiber-féle Kulturhistorischer Bilderatlas 1. részének képei közül többet, a phallikus komœdiaszereplőket ki kell hagyni. Különben sem tanárt, sem tanítványt nem hibáztatok, ha a mi viszonyaink közt élve más érzelmekkel és gondolatokkal tekinti az antik nuditásokat, mint magok a régiek. Csakhogy azt tartom, inkább ötven tanuló ne lássa soha a Medicii Venust vagy a Kallipygost, mint hogy egyetlen egynek az agyába tóduljon a vére a szívesen mosolygó, aranyos istennő láttán. Azt szeretném, ha minden középiskolai philologiai múzeumban oltár volna és, Liviusszal (X, 23, 7) szólva: Hanc ego aram *Pudicitiae* dedico. Dr. Pozder Károly.

14. Kocsner József, A régi római vízvezetékek. (Besztercze-bányai kir. kath. főgymnasium 42. ll.) — Kocsner úr a római archæologiának a vízvezetékekre vonatkozó részét választotta jelen értekezése tárgyául. Dolgozata 11 fejezetre oszlik, a melyekben a vízvezetékeket nem csak építészeti szempontból ismerteti, hanem egyúttal azok kezeléséről, helyesebben az egész vízvezetéki ügyről képet kiván adni. A tárgy kétségkívül elég érdekes, hogy még a mai praktikus kor is tanulhasson belőle.

Jelenleg vízvezetékekkel jórészt csak a nagyobb központi városokban találkozunk s a hol létesülnek, ama városok autonom ügyét képezik. Az ókorban ellenben azt látjuk, hogy nemcsak Róma s a provincziák fővárosai dicsekedhettek vízvezetékekkel, vízvezetékük volt még a kisebb provincziális városoknak is. S mint az építészet minden más alkotása, úgy ez is tisztán magán hordja az egyöntetüség jellegét. Aquincum vízvezetékét ugyanazon technikai elvek szerint építették, a melyek Róma bármely hasonnemű építményénél irányadók voltak. Körülbelül ugyanez áll, a mi administratiójukat illeti, úgy hogy a vízvezetékek ügye az általános közigazgatás körében jelentékeny szereppel bírt.

A mi az előttem fekvő dolgozatot illeti, czélja úgy látszik nem több, mint a régiségtani értekezések túlnyomó részének, mely iskolai értesítőinkben napvilágot szokott látni. Inkább az ifjuság és részben a nagy közönség számára tájékoztató és ismeretterjesztő olvasmány akar lenni, mint szakszerű tanulmány. Dicséretére legyen azonban mondva, hogy szerzője többet tett, mint társai, kik rendszerint elégségesnek tartják, hogy egy-két hozzáférhetőbb compendiumot kivonatoljanak. Az értekezés végéhez csatolt függelékben a legjobb segédmunkák közt ott találjuk az irott forrásmunkák legfőbbjeit. Meg is van a dolgozatnak azon érdeme, hogy adatai pontosak.

Annyival sajnosabb, hogy a feldolgozás több kivánni valót hagy

hátra. Tekintve a dolgozat természetét, hibának kell már azt is tartanunk, hogy az adatokat az eredeti latin nyelven idézi, a nélkül, hogy a különben is feles számú idézetek értelmét legalább röviden magyarul mondaná el. Igy legfölebb csak az élvezheti e lapokat, ki a fordítás fáradalmait nem sajnálja. K. úr tanítványai között bizonyára nem akad olyan!

De fontosabbnak tartom a dolgozat ama másik hiányát, hogy nem eléggé rendszeres. A legtöbb fejezet között nincs meg a szükséges összefüggés.

Az elég érdekesen megírt bevezetésre következő 2 fejezet szól Róma talaj- és vízviszonyairól, a 3. a forrásokról s főleg ezek tiszteletéről. Az előbbi felesleges, hacsak az okokat nem mutatjuk ki, melyek a rómaiakat vízvezetékek építésére bírták. Az utóbbinak ellenben csak a kérdés historiai tárgyalásánál lehet helye. A 4. fejezet nehány sora jórészt a bevezetés ismétlése. A következő szakasz már a kérdés administrativ oldalát érinti, a mennyiben azon közegekről emlékezik meg, kik a vízvezetékek felépítéséről és helyreállításáról gondoskodtak. Csak a 6. fejezetben olvassuk, minő volt a római vízvezetékek szerkezete. Azt hiszem azonban, vajmi kevesen lesznek azok, kik e leírás alapján arról helyes fogalmat szereznek maguknak. Majdnem kizárólag a régi írók adatai után beszél; előadásában nem hivatkozik egyetlen konkret példára sem. Annyival indokoltabb lett volna tehát, ha legalább a Róma városi vízvezetékek lajstromát, a melyet az utolsó fejezetben közöl, közvetlenül ezen fejezet végéhez csatolja. A többi fejezet szorosabban függ össze az 5. mint a 6. fejezettel; szó van ugyanis bennök a vezetékek felügyelőiről, a víz engedélyezéséről, az adóról, stb.

A felosztás leghelyesebb módja nézetem szerint e kérdésben nem lehet más, mint az, hogy ha előbb a vízvezetékeket technikai szempontból tárgyaljuk, kiegészítésül pedig adjuk az ismert vízvezetékek statisztikáját; s egy külön második fejezetben mondjuk el mindazt, a mi az administratiójukat illeti, még pedig úgy, hogy előbb szólunk a különböző hivatalos közegekről, befejezésül pedig a vízfogyasztás módozatairól. Ez a legtermészetesebb sorrend. A mi K. urat ennek követésében meggátolta, nyilván az összegyűjtött adatok tömege volt, a melynek áttekinthető rendezéséhez azonban már nem futotta ki ideje. Az írókból kölcsönzött kevesebb adattal, de annyival nagyobb figyelem mellett a fennálló műemlékekre tán élvezhetőbb olvasmányt nyújthatott volna.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

15. **Máthé György, Mikor kezdhetjük meg az idegen nyelvek oktatását?** (Nyiregyházi ág. hitv. evang. főgymnasium) 3—21. l. — Az iskolai programmértekezésekben nem szabad «korszakalkotó» műveket keresnünk, melyek a tudományt mindig egy-egy lépéssel tovább vinnék.

Rendkívül kicsiny a kör, a mely e dolgozatok iránt érdeklődik; a műveltebb szülők, a tanuló ifjuság, s néha egy-egy az illető tárgy iránt érdeklődő tanár méltatja csak figyelmére. Ha tehát oly tárgyról szól a dolgozat, mely e kis körnek, vagy csak egy részének is hasznos útbaigazítást ad, már megtette kötelességét.

Az előttem fekvő értekezés szerzője is nagyon alkalmas tárgyat választott, s helyes szempontból fogta fel. Dolgozatának elején az idegen nyelvek tanításának különböző módszerét fejtegeti. Csakhogy a különbségnek a theoretikus és praktikus nyelvtanítás között nem szabad oly merevnek lennie, mint a szerző kifejti, hanem a jó tanár igyekezni fog oly módon vezetni az idegen nyelvek tanítását, hogy a tanuló necsak az olvasott remekműveket tudja megérteni, hanem képes legyen az illető idegen nyelven saját gondolatait is kifejezni. Csak az lesz a helyes nyelvtanítás, mely a tanulót képessé teszi ezen két czél mindegyikének elérésére.

Ezen értekezés legjobb és leggondosabban kidolgozott része az, a melyben a szerző az idegen nyelvek korán kezdett tanításából eredő károkat fejtegeti. A szülők nagyon is sok megszívlelni és fontolóra venni valót találhatnak e sorokban. Magára a feltett kérdésre, hogy mikor kezdjük az idegen nyelvek tanítását, így felel a szerző: «Az időt előre jelezhetjük: az idegen nyelvek tanítása csak az anyanyelv iránti érzék teljes kifejlődésével, a nyelvtani ismeretek tudása után kezdődhetik, hogy az anyanyelv iránti érzékre vagy a gyermek szellemi fejlődésére káros hatással ne legyen.»

Szól végre a szerző az anyanyelv tanításának gyarlóságáról a népiskolákban, a mi a gimnáziumban mind az idegen nyelvek tanításának megkezdését, mind az anyanyelvi tanítás folytatását nagyon megnehezíti. Ezen csakis úgy lehetne segíteni, «ha iskolánk s az abba jövő tanulókat előkészítő elemi iskolák tanítási rendszerében, legalább a fő elvekben, egyöntetüség jöhet létre.» Vagy pedig, ha a gimnáziummal kapcsolatban előkészítő osztályt lehetne felállítani.

16. Hatvan Ferencz, A német nyelv tanítása a közép- és polgáriskolákban, különös tekintettel a kereskedelmi középiskolákra. (Soproni állami kereskedelmi akadémia) 1—41. l. — A kereskedelmi iskolák közoktatásügyünknek valódi mostoha gyermekei. Rendesen nem törődnek velük semmit; vagy ha néha valaki feléjük is fordítja figyelmét, csakis a hiányokat konstatálja, de e hiányok okait vagy orvoslásuk módját nem kutatja senki. Minden más iskolának van pontosan megállapított szervezete, a kereskedelmi iskoláké oly hézagos és tétovázó, hogy lehetetlen rajt biztosan eligazodni. A gimnáziumnak és reáliskolának megvan a maga részletes tanterve, s ehhez járulnak a bő és kitünő utasítások. A kereskedelmi iskoláknak tanterve oly borzasztó

rossz, hogy a szerint tanítani valóságos lehetetlenség; és minden iskola változtatja is a maga kénye kedve szerint. Természetes dolog, hogy ily tantervvel a tanárok sem igen igyekeznek foglalkozni; a tanmenet részletes kidolgozására nem vállalkozik senki, mert hisz a hivatalos tanterv tekintetbe vételével lehetetlen is volna. E bajokhoz járul még az alkalmas iskolakönyveknek majdnem teljes hiánya. Igy pl. a német nyelvi tanításra vonatkozólag egyetlen egy könyv sem jelent meg eddigelé, mely a keresk. iskolák czéljait tartaná szem előtt.

Ezen általános megjegyzések illenek a német nyelvi tanítás tervére is. A tanterv az elvégzendő anyagot mind a három osztályban 3 részre osztja: *a)* olvasmányok és beszédbeli gyakorlatok; *b)* irásbeli gyakorlatokul fogalmazványok, főleg ügyiratok és levelek; *c)* költemények, majd végre a harmadik osztályban keresk. kifejezések könyv nélkül tanulva. Ezen általános megjegyzésekhez, a miket mindenki a maga módja szerint értelmezhet, semmi részletesebb útbaigazítás nem csatlakozik; hanem az érettségi vizsgálat követelményei között megtaláljuk ezt a nevetségesen lakonikus kijelentést: «A német nyelvből ugyanaz kivántatik, mint a magyarból».

Miután a tanterv jóformán semmit sem szól az anyag beosztásáró s a tárgyalás módjáról, bizonyosan mindenki örömmel fogadja a czímbeli értekezést, mely részletesen és behatóan tárgyalja a német nyelv tanításának módját a keresk. középiskolákban. A szerző, a mint magából a dolgozatból látszik, nagy szorgalommal tanulmányozta az e kérdésre vonatkozó legújabb külföldi irodalmat is. A kereskedelmi iskoláknál nagyon is helyén való, hogy az idegen nyelvek gyakorlati tanítására fektessük a fősulyt, melynek czélja az legyen, hogy a tanuló a megszokott és ismert tárgyakról és eseményekről beszélni tudjon az illető nyelven. E czélt csakis az úgynevezett direkt módszerrel lehet elérni; s e módszer alapelveit közli is a szerző dr. Fricke nyomán. Csakhogy a keresk. iskolákban a német nyelv tanítását nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy ott nem kezdődik a tanítás, hanem folytatódik; és pedig mindig hiányos készültségű és különböző iskolákból került elemekkel. Ugy hogy a tanárnak majdnem évenként változtatni kell a tanítandó anyagot és az eljárást az illető osztály képessége szerint.

Mindezen nehézséggel számolva, próbálja meg a szerző megalkotni a keresk. iskolák német nyelvi tanításának tervét. Első és helyes inditványa az, hogy az első és második osztályban a heti óraszámot 3-ról 4-re kellene emelni. Tervének vázlata a következő:

I. osztály, hetenkint 4 óra. — a) *Nyelvtan*, heti 1 órában. A rendszeres nyelvtan fonalán haladva, és példákból s összefüggő olvasmányokból kiindulva, kell tárgyalni az egyszerű mondatot, s a mondatrészeket. — Helyesírás. — b) *Olvasmányok tárgyalása*, heti 1 órában

olvasás, az olvasmány tárgyi és alaki magyarázata, fordítási és beszédgyakorlatok. — c) *Irálytani gyakorlatok*, heti 1 órában. — d) *Beszédgyakorlatok*, heti 1 órában.

II. osztály, hetenkint 4 óra. — a) *Nyelvtan* heti 1 órában. A mondattan tárgyalása. — b) *Olvasmányok tárgyalása*, heti 1 órában. Különös tekintettel a költői műfajokra, hogy ez által kiegészítsük a tanuló vers- és költészettani ismereteit. — c) *Irálytani gyakorlatok*, heti 1 órában. — d) *Beszédgyakorlatok*, heti 1 órában.

III. osztály, hetenkint 3 óra. — *a)* Olvasmányok kapcsán az újabbkori *német irodalom történetének* ismertetése, heti 2 órában. — b) *Irálytani gyakorlatok*, heti 1 órában.

Ez csak rövid vázlata azon részletes és kimerítő fejtegetésnek, melylyel Hatvan a tanítás egész anyagát és módját részletesen tárgyalja. Azt a módot, a mint ő a német nyelvet tanítani akarja, minden tekintetben helyeselhetjük, s a német nyelv minden tanára haszonnal forgathatja e sorokat. Nekem az egész eljárásra vonatkozólag csak két megjegyzésem van.

Mindenesetre helyeslendő az, hogy a szerző a tanítást több irányba akarja kiterjeszteni. A kitűzött czélt csak akkor érhetjük el, ha a tanár figyelme egyaránt kiterjed a fordításra, nyelvtanra, beszéd- és stílusgyakorlatokra. Azonban ezeket egymástól teljesen elválasztanunk s mindegyiket egy külön órában tanítanunk nem szabad. Legkevésbbé lehet a nyelvtannak külön órát szentelni, mert az egész órai grammatizálás fárasztó a tanárra, unalmas a tanulóra nézve. A nyelvtan — különösen a kereskedelmi iskolákban — csakis az olvasmány kisérője, a fordítás segédeszköze legyen; de nem szabad önmagáért tanítanunk. A beszéd- és stílusgyakorlatokat sem szabad sem egymástól, sem az olvasmánytól elválasztani. Ugy hogy valóban tanítanunk kell mindazt, a mit Hatvan kiván, de nem külön-külön, hanem összefüggően a tárgyalandó olvasmányok alapján. Az első két osztályban hetenkint 3 órában kell tárgyalnunk az olvasmányokat, s velük kapcsolatban a nyelvtant és pedig mondattani alapon (a mi nem ellentéte a «rendszeres» nyelvtannak, mint Hatvan egy helyen hiszi; 16. l.); az olvasmányokhoz fűzzünk aztán időnként beszéd- és stílusgyakorlatokat. Egy óra pedig maradjon tisztán beszédgyakorlatok számára, a mi vonatkozzék az élet mindennapi jelenségeire, oly értelemben, mint azt a szerző a 29. lapon kivánja.

Másik kifogásom pedig arra vonatkozik, hogy Hatvan kevés tekintettel van arra, hogy a keresk. iskolák tulajdonkép szakiskolák. Itt a német nyelv tanításának nem csak az a czélja, hogy a tanuló értsen és beszéljen németül, hanem hogy a kereskedelmi életben előforduló dolgokat értse meg németül is, s tudjon az efféle tárgyakról németül írni és beszélni. Tehát a tárgyalandó prózai olvasmányok nagyobbrészt a keresk.

élettel legyenek összefüggésben, s a beszélgetések is néha az üzleti élet körülményeivel foglalkozzanak. Leginkább pedig a stílusgyakorlatoknál kell erre tekintettel lenni. Már a második osztályban úgy vezesse a tanár e gyakorlatokat, hogy a tanulók képesek legyenek ügyiratokat, majd leveleket s végre üzleti jelentéseket német nyelven fogalmazni. Tehát a kereskedelmi levelezés tanítását német nyelven, szintén a német nyelv tanárára kell bizni. S e két tárgyat semmi esetre sem szabad egymástól úgy elválasztani, mint a szerző akarja.

Egyes részletekről nem akarok bővebben szólani; azt az eddigiekből is láthatja mindenki, hogy e dolgozat programmértekezéseink rendes minőségét jóval meghaladja. Meglátszik rajta, hogy lelkiismeretes gond és fáradság gyümölcse. BALASSA JÓZSEF.

AMARYLLIS.

(Theokritos 3-dik idyllje.)

Dallani mék Amaryllis elé. Addig gidafalkám
A hegyen ellegelész s Tityrosnak gondja leszen rá.
Ah Tityros szívem szeretettje, vigyázz a gidákra;
Hajtsd a patakhoz is ozt, de javallom iromba bakomtul
Jó lesz félni: libyai faj s természete hogy döf.

Szép Amaryllisom, e barlangból mért soha többé
Rám se tekintsz, nem hísz »aranyos«-nak. Nemde, hogy útálsz?

Persze! Hogy is tűrnéd közeledben az ily piszeorrút
S torzonborzt. Hah lányka, kötélre jutok temiattad!

Tíz almát viszek ím teneked. Valamennyit azon helytt,
Hol mutatád, szedtem s lesz módod holnap ujakban.

Nézd keblem sajgó epedésit! Vajha lehetnék
Dongó méhike; ozt a te sziklaodúdba repülve
Áthatnám repkény s páfrány befutotta sövényed.

Most esmértem Erost meg, a bősz istent, ki oroszlán
Emleiből sziva téjt s kit az anyja vadonba' nevelt fel.
Lángja leforrázott s átjárt csontom velejéig.

Óh kecses orczájú, csupa fény, ah barna szemöldű
Lányka! Öleld meg a «pásztorod»-at, hadd szivnom a csókod,
Mert az üres csók enmaga is gyönyörédesen ízlik.

Ezt a füzért — okozád — hogy azonnal izekre szakítsam,
Melyet örökzöldből teneked kötözék, Amaryllis,
S rózsák szirmaival vegyesen zellérszagot áraszt.

Jaj! Mit szenvedek én nyomorult, mit! Nem könyörülsz meg?
Eldobom a ködmönt s a habokba vetem magam ottan,
A hol tinnhalakat kémlelve halászgata Olpis.
Majd ha kiszenvedtem, legalább teljék bele kedved.

Már minap is tudtam, mert töprenkedve, szeretsz-e,
«Távol a kedvessel» karomon csattantni kisérlék;
De rá sem tapadott nesztelenül összegyürődve.

Megmondá a valót Groio, a szitásjavasasszony
S jóval előbb a füvész Parabatis, hogy fülig immár
Mind a tiéd lettem, de te nem méltatsz egy igédre.

Tiszta fehér kecskét növelék fel, ikergödölyéset.
Kérte is azt tőlem Mermnonnak a barna leánya
Erithakis s oda adni fogom, mivel ily csapodár vagy.

Ej! Hogy tánczol a jobb szemem, őt látom meg-e vajjon?
Majd e fenyűfának neki dőlök s dalolok egyet.
Hátha ügyet vet rám, hisz csak nincs kőbül a szíve.

Hippomenes, mikor a hajadont megvágyta nejéül,
Almát ejtve az utra futott versenyt s Atalanté
Meglátá, elment esze s mély szerelembe merűle.

Othrysról a gulyát Pylosig leterelte Melampus,
A javas: erre a lányka Biasnak ölébe hanyatlék
S magzatuk is sarjadt: a kiváló Alphesiboia.

Hát a hegyek közepett mikor őrize nyáját Adonis,
Nemde oly őrültté bűvölte a szép Kythereiát,
Hogy még holttetemét is ölelve szorítja *) szivéhez.

Endymion az irigylendő örök álmokat élvez,
Irigylem, szeretett hajadon, bizony Iasiont is,
Sokban lett neki része, miről nem hall avatatlan.

Fáj a fejem, de te föl se veszed, nem is énekelek, hát,
Itt leterülve hanyatt faljon fel a farkasok éhe,
S légyen az oly édes neked, a mint méz ajakidnak.

A siciliai pásztor nép közé vezet bennünket e költemény és pedig Theokritosnak sajátos közvetlenségével in medias res. Egy ügyefogyott pásztor kesergi végig viszonzatlan szerelmének kínjait. Szerelmének tárgya: a szép Amaryllis, valamely mezei kiadása a szépség netovábbjának, kaczérkodik áldozatával. Ennek szerelmi ostroma elől egy odor-

*) Ez ige præsense valamely népszerű ábrázolásra vonatkozólag szándékosan van használva.

ban torlaszolja el magát s akár igaz, akár színlelt közönynyel hallgatja agyon a hozzá intézett fohászokat.

Tekintve tehát a helyzetet, megfordítottját látjuk itt a II. idyllnek. A leány hidegsége ér el oly végleteket, hogy a teljesen reményevesztett pásztor a passiv öngyilkosság egy nemének engedi át magát. Költeményünk czíme az eredetiben Κωμαστής, a mi egy κῶμος-t eléneklőt jelent. Maga a κῶμος szó alatt pedig olynemű éji dalt értettek az ó-korban, a melyet fuvola kísérettel vagy a nélkül, imádottjaik ablakai alatt, vagyis, az ő viszonyaiknak megfelelőbben szólva, azok kapuja előtt zengettek el a szerelmesek. Az ige κωμάζειν (comissari) tehát antik felfogással jelöli körülbelül ugyanazt, a mit a német «ein Ständchen bringen», a franczia «sérénader quelqu'un» kifejezések alatt ért. Erre vall monolog alakban tartott költeményünk szerkezete is, a mennyiben a dallamosság czéljából strophákra van felosztva.

Az első öt sorban, a melyek mintegy expositiójául szolgálnak a továbbiaknak, bojtárjától vesz búcsút pásztorunk, lelkére kötve a távolléte alatt gazdátlan nyáj gondját. Ő maga imádottjához készűl zarándokolni, annak szívét «κῶμος»-ával megindítandó. Vergilius a «városba» segítségért induló Menalcasnak adja szájába szóról szóra ugyaneme sorokat:

«Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas,
et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
occursare capro, cornu ferit ille, caveto». (IX. ecl. 23—25.)

A 6. sorban Amaryllis odra (ἄντρον, la grotte) elé érkezvén, szemrehányólag könyörög, elkeseredve a leány magatartásában hirtelen beállott közöny miatt. (V. ö. Vergiliusnál ecl. II. 28—31.)

«O tantum libeat mecum tibi sordida rura
atque humilis habitare casas et figere cervos
hædorumque gregem viridi compellere hibisco!
Mecum una in silvis imitabere Pana canendo.»

Vergiliusnál Corydon szerelmének tárgya a «*formosus* Alexis» lévén, az érzéki epedés helyett rajongástól túlcsigázott képzelmet találunk. Csakis így sikerülhetett a római utánzónak tárgya trágárságát álczázni s az olvasó érzelmeit mindvégig erkölcsi magaslaton megtartani.

A 8. sorban saját külső fogyatékosságait okolja Amaryllis hidegségeért. Vergiliusnál II. ecl. «despectus tibi sum»; «o formose puer nimium ne crede colori» v. ö. továbbá τὸ καλὸν ποθορεῦσα, τὸ πᾶν λίπος, ὦ κυάνοφρυ Theocritos III. 18 «nec sum adeo informis» stb. helyeket.

Ezután kedveskedni kezd, ínye szerinti almákat hozván a leánynak és még másokat is kilátásba helyezve (10. sor) V. ö. Vergilius II. ecl. 45. squs. —

«tibi lilia plenis
ecce ferunt Nymphæ calathis; tibi candida Nais
pallentis violas et summa papavera carpens
narcissum et florem iungit bene olentis anethi: —
ipse ego cana legam tenera lanugine *mala.* stb.)

Innentől kezdve az eddigi 2 soros strophák helyett mindvégig 3 soros strophákra oszlik a dal; a 2 soros strophák egyes szenvedélyes kifakadásokat, a 3 sorosak ellenben tartalmasb, összefüggő érzelmeket fejezvén ki. Csupán a 24-ik sor áll elszigetelten egymagára a strophák egyenletes menetét félbeszakítva:

«ὤμοι ἐγώ, τί πάθω, τί ὁ δύσσοος» ;
Vergiliusnál: «heu, heu! quid volui misero mihi?»

A 10. sorban méhhé óhajtana válni, hogy szerelmének közelébe férkőzhessék (oly gondolat, a melylyel a világirodalmon végig gyakori variatiokban találkozhatunk), majd meg Eros kegyetlenségét fájdítja. V. ö. Vergilius, Aeneis. IV. 365 squs.

«nec tibi diva parens, —
— sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus Hyrcanæque admorunt ubera tigres.»

A 18. sorban legalább puszta csókjáért eseng; tehetetlensége érzetében felindulva azzal fenyegetődzik, hogy izekre tépi szét a koszorút, a melylyel őt szándékozott megörvendeztetni; végre öngyilkosságra is gondol. V. ö. Vergilius II. ecl. 7. «nil nostri miserere? mori me denique coges.» Szerelme viszonzatlan voltát a jelentős «τηλέφιλον» virág is elárulta, *nem* adván hangot a csattanásra. Ugyanezt a leverő bizonyosságot magyarázta ki neki Groio javasasszony a fonálra függesztett szita forgásából, egy más személy pedig némi bűbájos füvekből. Mindazáltal együgyűen elkezd ravaszkodni. Féltékenységet ébresztendő Amaryllisben, azzal hozakodik elő, hogy a «számára» nevelt fehér gidácskát néminemű Mermnon leányának, egy vajmi közrendű fehérszemélynek, aki ezt tőle el is kérte már, fogja odaajándékozni. Vergilius ezen passus élét félreismerve, bőbeszédüleg utánozza s így hatás tekintetében mintaképének jóval alatta marad: II. ecl. 40. squs.

«præterea duo nec tuta mihi valle reperti
capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo;
bina die siccant ovis ubera: quos tibi servo.
iam pridem a me illos abducere Thestylis orat
et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra».

Naiv fogásai ugyan czélhoz nem vezetnek, mert Amaryllis szigorú következetességgel adja tovább is a láthatatlant, de egy kedvező előjel, *jobb* szemének rángatódzása, mindazáltal reményeket ébreszt fel benne.

Némi bizalom látszatával fog tehát neki a voltaképeni «κῶμος»-nak (a 40.-től egészen az 51. sorig), a melyben a mythologiából kölcsönzött példákon igyekszik bebizonyítani a női szerelem megnyerésének lehetőségét. Ezen említett részlet valamely közszájon járó népdal reproductioja. Azonban az sem használ, Amaryllis nem mocczan, sem nem mukkan s pásztorunk a halál gondolatában keres fájdalmaitól menekvést. Félreismerhetetlenül mesteri ironia vonul végig az egész költemény felfogásán.

Horatius is III. lib. 10. ódájában a szívtelen Lycehez kesereg. Szenvedélyétől marczangolva fetreng annak pitvara előtt — künn tombol a vihar s az ajtók recsegnek belé. Erőlködéseinek hasztalansága mindazáltal *nem* taszítja sivár kétségbeesésbe, mert vigaszt nyújt neki annak bizonysága, hogy az idő enyhet nyújt minden kínnak. A Horatius elveit olyannyira jellemző megnyugvás, a végletek tudatos kerülése, mondja ki kárhoztató itéletét a kaczérság játéka fölött.

Vergilius *közvetlenül* a theokritosi költemény hatása alatt költötte 2-ik eclogáját. Szokott módszere, a mely a tartalom mozaikszerüleg összeszőtt utánzata mellett, a nevek és személyek megváltoztatásában áll, *ez esetben* szerfölött hátrányára válik költeménye erkölcsi értékének, sőt psychologiai igazságának is. Corydon reménytelen szerelme tárgyáúl az elkényeztetett, a mezei élet apró örömei iránt érzéketlen Alexis, tehát egy ifjú, szolgál. A pæderastia, mint fajtalan szenvedély, emberkerűlővé, elzüllötté teszi Corydont. Míg Theocritosnál a naiv kétségbeesés váltig kapkod a menekülhetés legsilányabb szalmaszálai után is, Vergiliusnál az ő jellemzetes komorsága nyomasztó, sivár hangulatot kelt fel. Ott csupa érzelem, míglen itt mesterkélt szenvedélylyel elegyes reflexio a túlnyomó. Ugyancsak a reflexio nyújtja Vergiliusnál a békés megoldás nyitját, a mennyiben az imént öngyilkos eszmékkel tépelődött Corydont felemeli a hasznos munkába vetett bizalom. Tehát minden utánzási sallang mellett épen *ezen ecloga* tünteti fel legsubjectivebb módon Vergilius egyéniségét, chronologiailag is az *első* lévén mind a tíz között.

Dr. Reményi Ede.

VEGYESEK.

— A **tetemrehívás** szokására vonatkozó érdekes adalékokat közöl Martin Ernő a *Zeitschr. f. deutsches Altertum* XXXII. kötetében (380. l.). Ismeretes, hogy a Nibelungének előadása szerint (980—987. str.) a tetemrehívás segítségével bizonyítják rá Hagenra a Siegfriden elkövetett gyilkosságot. Lachmann e versszakokat interpolátiónak nézte és lehetőnek tar-

totta, hogy e rész a Hartmannféle *Iwein* hatása alatt került a költeménybe. Martin nem osztozik ez utóbbi felfogásban. Az *Iwein*ben (1355 s köv. v.) a vér megindulása annak a jele, hogy a gyilkos közel van, innét jókora lépés van addig, hogy e próbát a gyilkosra való rábizonyítás czéljából használják. E versszakok szerzője a tetemrehívást valószínüleg jogi bizonyítékképen ismerte. A tetemrehívás jogi eljárásként való alkalmazásának legrégibb németországi példája egy 1271-diki eset; egyéb példák előfordúlnak minden században; a XVIII. században legalább a néphit tartotta még bizonyító eszköznek. A németországiaknál még korábbiak a francziaországi esetek (Montpellierben még 1556-ben is éltek tetemrehívással); a legrégibb és legszámosabb példák azonban Angliában és Skócziában mutathatók ki. Emitt Duffus király († 972) gyilkosai tesznek óvó intézkedéseket a tetemrehívással való rábizonyítás ellen; Angliában II. Henrik († 1189) holtteste vérzeni kezd, mikor a király fia, Oroszlánszívű Rikárd közelébe ért. Itt, valamint Németországban is, a tetemrehívás rendesen egyházi szertartással volt összekötve s a templomban, az oltár előtt ment végbe. A gyilkossággal vádolt a halálos sebre tette kezét (a másikat gyakran a halott szájára is) és az ég tanubizonyságára hivatkozott. Ha e közben a holtnak szája vagy orra vére eleredt avagy sebe megindult, ez elegendő bizonyítéka volt a vádlott bűnös voltának. Későbbi idők törvénykezése nem a csoda előidézése kedvéért, mint inkább szellemi torturaképen élt a tetemrehívással. Az eljárás bizonyító erejében alkalmasint elejétől fogva kételkedtek sokan; a kik megemlékeznek e szokásról, szükségesnek látják annak hangsúlyozását, mily gyakran esett meg már e csoda (Thomas Cantipratensis: *et tale quid alias frequenter audivimus factum esse;* Nib. én. 985: *daz ist ein michel wunder, vil dicke ez noch geschiht).* Az a körülmény, hogy a tetemrehívás angol és skót földön oly korán tűnik fel, jogosulttá teszi azt a föltevést, hogy az istenitélet e neme Németországban idegen, talán kelta eredetű; lehet, hogy ide a keresztes háborúk támasztotta vallásos rajongás idejében, a XII. vagy XIII. században, hatolt be. E szokás egyházi eredete mellett szól az is, hogy az első esetek nagyobbára szentekre, ártatlanúl kinzottakra vonatkoznak; az ilyen holttesteknél az ég is csodát művel. Más nézeten van Dahn *(Bausteine* II, 45), ki egészen ősgermán felfogást lát e szokásban. Igaz, hogy elég gyakori az a babonás felfogás, mely a vérnek mintegy önálló lelki életet tulajdonít, de egyúttal bibliai hit is, hogy «minden állatnak lelke az ő vére» (V. Móz. 12, 23). Ennélfogva a Nibelungének említett strófáinak költője is egyházi befolyás alatt állva alkalmazhatta az ártatlanúl meggyilkolt Siegfridre azt, a mit a legenda vértanúkról mondott el, a nélkül, hogy Lachmannal az *Iwein* hatását kellene feltételeznünk. Ugyanoly érdek hathatott e helyen, mint a mely később a dunai átkelés elbeszélésénél a káplán epizódját adta a költő tollára. *p. g.*

— **Némethy Gézának** «Euhemeri reliquiæ» czímű, a M. T. Akadémia kiadásában megjelent s e folyóirat januári füzetében bővebben ismertetett művéről a «Wochenschrift f. klass. Philologie» folyó évi 4. számában Gansz József a következőleg nyilatkozik: «*Die Arbeit ist ausgezeichnet. Die quaestiones Euhemereae bringen* mit umsichtiger Benutzung

der bisherigen Forschungen *die wichtigsten Fragen* über Euhemeros und seine historia sacra *zum endgültigen Abschluss*, die testimonia veterum sind durch das von Diels in den Doxographis Græcis neu entdeckte testimonium des Pseudo-Plutarchos bez. Pseudo-Galenus ergänzt und aus den besten Ausgaben der betr. Schriftsteller zusammengestellt, *die reliquiae enthalten den griechischen und lateinischen Text in einer bisher nicht erreichten Vollständigkeit.*»

— **Shakespeare és Giordano Bruno.** Tschischwitz Benno (Shakespeare-Forschungen I. 1868) és König Vilmos (Jahrbuch der Sh.-Gesellschaft XI, 1876, 97. l.) behatóan fejtegették, hogy a nagy angol költő műveiben Giordano Bruno munkáinak befolyása kétségbevonhatatlanúl észlelhető. Most Beyersdorff Róbert az oderbergi gymnasium értesítőjében (1889), a nevezett kutatók bizonyítékainak józan bírálata alapján, meggyőzően kimutatja, hogy ez a föltevés teljesen alaptalan. h.

— **Vergilius szövegkritikájához** becses adalékkal járult újabban *Hoffmann Miksa*, a korán elhunyt Studemund taíntványa, «Der codex Mediceus des Vergilius» cz. (Berlin, Weidmann, 1889) munkájában. Ismeretes dolog, hogy Ribbeck az ő nagy Vergilius-kiadásában a Mediceusra nézve Foggini lenyomatára támaszkodott, mert maga a kéziratnak csak egyes helyeit vizsgálhatta át. Hoffmann e codexnek lehetőleg hű mását igyekezett adni s e czélból a nyomásnál oly typusokat használ, melyek a Mediceus írás-charakteréhez hasonlítanak. Minden lap felső részén adja a collatiót Ribbeck szövegéhez, alul pedig a correcturát tünteti fel. Pontosságának jellemzésére elég felhoznunk annyit, hogy 9 különböző kezet különböztet meg a javításokban. Sajnos azonban, hogy a collatio nem teljes, mert csak az Ecl. VI. 48—X. 77-re, a Georgicára, az Aeneis I. és VI. könyvére terjed ki. Reméljük, hogy Hoffmann nemsokára közölni fogja az egész collatiót s ezzel egyrészt módot ad arra, hogy a Ribbeck apparatusát ellenőrizhessük, másrészt valahára nélkülözhetővé teszi Foggini kiadását, melyhez ma már alig lehet hozzáférni. n.

— **A római irodalom ezüstkorához** érdekes adalékkal járul *Zimmermann Miksa* «De Tacito Senecæ philosophi imitatore» cz. értekezésében (Philolog. Abhandlungen V. köt. 1. füz. Breslau, Köbner, 1889). A szerző kettős czélt tüzött ki maga elé; először kimutatni Seneca philosophiájának hatását Tacitusra, másodszor lehető teljességgel összeállítani azokat a helyeket, a hol Tacitus Senecát még stilus dolgában is utánozza. A mi az elsőt illeti, meglepően tünteti föl a két író rokonságát az istenek lényegének és tiszteletének, a lélek halhatatlanságának, a túlvilági életnek, az erénynek, az emberi szabadakaratnak felfogásában. A második részben Tacitusnál 150 helyén igyekszik utánzást fölfedezni, s bár e tekintetben túl megy a kellő határon, mert a felsorolt helyeknek legalább egyharmad részében az egyezés vagy nem szembetűnő vagy közös forrás használatából (ilyen pl. Sallustius) magyarázható; mégis annyit el kell ismernünk, hogy sikerült kimutatnia, mily nagy hatással volt Seneca Tacitusnak még stilusára is. Azok tehát, kik a híres történetírónak érdekes sajátságokban gazdag

nyelvével ezután foglalkozni akarnak, Zimmermann értekezése nélkül nem lehetnek el. n.

— Cornelius Labeoról, a ki méltán nevezhető a Kr. utáni III. század Varrojának, érdekes monographia jelent meg Kahltól a *Philologus* V. (1889) pótkötetében: «Cornelius Labeo, ein Beitrag zur spätrömischen Litteraturgeschichte». Labeo, a ki Kahl meggyőző bizonyítása szerint 260—295 között virágzott Kr. után, a maga idejében hires régiségtudós és új-platonikus theologus volt, a ki czélul tűzte ki magának a hanyatló pogány vallás reformálását. Hevesen vitatkoztak ellene az egyházatyák, különösen Arnobius és Augustinus, a kik épen ezért a Labeo-töredékek főforrásai; felhasználták a grammatikusok, mint Macrobius, Servius, Fulgentius; a régiségtudósok, mint Lydus. Kahl összeállítja s kommentálja e töredékeket· Kitűnik belőlök, hogy Labeo főereje a vallásrégiségekben vala, hogy nagy tudománynyal értekezett a római mythologia főalakjairól s hogy az etrusk hagyomány s az új-platonikus dæmonologia összevegyítésével ő állította fel a *numina bona et mala* tanát. A szertartások, áldozati szokások, a lares- és penates-cultus s a szent játékok ismeretét is az ő munkáiból merítették a későbbi írók. El lehet mondani, hogy ő volt az utolsó, eredeti forrásokból dolgozó római régiségtudós, Varro legméltóbb tanítványa a későbbiek között. n.

— Goethe naplói. A Weimárban megjelenő nagy Goethe-kiadás egy külön sorozata (III. csoport) tudvalevőleg a költő naplójegyzeteit foglalja magában (l. *Közl.* XII, 225). Míg e följegyzések egy része, pl. a weimári tartózkodás első hat évére (1776—1782) vonatkozók, már több ízben láttak napvilágot (Burkhardt, Keil és legújabban Düntzer commentárral ellátott, nagyon kifogásolható kiadásában, v. ö. Geiger L. birálatát *Allgem. Zeitung* 1889. 228. sz.), addig a most megjelent harmadik kötet (1889), mely az 1801—1808. időszakot foglalja magában, teljesen új anyagot tartalmaz a weimári Goethe-levéltárból. Csalatkoznék azonban, a ki e naplókban kiszínezett, folyékony stilusban előadott életrajzi részleteket vagy irodalmi becsű elmélkedéseket keresne. Nagyobbára az események száraz krónikája ez, töredékeseknek látszó, odavetett jegyzetek, gyakran homályos czélzások. A költő többnyire a lehető legnagyobb rövidségre törekedett; egyes személyeknek még nevét sem írja ki, hanem állandó jegyekkel jelöli meg őket, pl. Jupiter bolygó jegyével Károly Ágostot, a nap jegyével Steinnét, Anna Amáliát félholddal. Külső élete legfontosabb eseményeit is csak futólag érinti, sőt gyakran épen ezeket egyáltalában nem említi; Herdernek, Schillernek, sőt saját édesanyjának elhunytáról egy szóval sem emlékezik meg; Vulpius Krisztinával való egybekelését csak a «Trauung» szó jelzi, Napoleonnal való hires találkozását e szavak: «Nachher beim Kaiser». Az első időben feljegyzi néha egy pár szóval hangulatát, érzéseit, gondolatait (pl. «Dumm Wetter und Sinn. Tiefes Gefühl des Alleinseins. Stille und Unbestimmtheit im Leben und Handeln»), később már az efféle jegyzetek is ritkák. A Schillerrel való barátság idejéből pl. e jegyzetek alig világosítanának fel arról, mit élt át, beszélt meg s dolgozott együtt a két

nagy költő; nagyon kivételes eset, ha Goethe Schillernek egy esteli látogatása alkalmából ennyit jegyez meg beszélgetésük tárgyairól: «Tell, Faust, Philosophica». Goethe életének s fejlődésének főmozzanataira nézve tehát nagyon keveset gazdagítják e naplók eddigi ismereteinket, — e tekintetben nem találhatunk, de nem is kivánhatunk becsesebb forrást az ő költői műveinél, melyek szerinte úgyis «egy nagy vallomás töredékei». Détailkérdésekre nézve azonban a naplók is sok érdekes adatot szolgáltatnak, nemcsak a költő látogatásait, találkozásait, levelezését, hanem irodalmi foglalkozását, művei keletkezését és kidolgozását illetőleg is. Fontos megjegyzéseket találunk itt az *Iphigenie*, *Egmont*, *Wilhelm Meister* és egyéb művek keletkezésére és alakulásuk egyes phasisaira nézve. E naplójegyzetek is tanúskodnak ama rendkívüli gondosságról és lelkiismeretességről, melylyel Goethe művei szerkesztésében eljárt. 1806 ápr. 13. megjegyzi: «Schluss von *Fausts* I. Theil»; de a «befejezés» daczára is folyton javít még művén; ápr. 21-én följegyzi: «*Faust* mit Riemer letzte Revision»; 22-én: «*Faust* nochmals für mich durchgegangen»; végre 25-én még egyszer: «*Fausts* letztes Arrangement zum Druck». Vagy a Voss költeményeiről írt ismertetése egy egész negyedévig foglalkoztatta, 1804 jan. 19-étől ápr. 11-ig. Beszédesebb a költő utazásai közben írt jegyzeteiben, itt leírja egyes kirándulásait, jellemzi a személyeket, a kikkel megismerkedett, adomákat sző közbe, sőt politikai és vallási kérdésekről is elmélkedik; egy alkalommal a zsidókérdéssel foglalkozik, máskor ismét a protestantismus és katholicismus felfogásának különbségeit fejtegeti stb. Igy tehát e naplók, ha nem is birnak absolut irodalmi értékkel, mégis Goethe életének körülményeire és szellemi fejlődésére vonatkozó számos becses adalékot tartalmaznak. *p. g.*

— **Uhland a balladáról.** Az Uhland életére és költészetére vonatkozó ama nagy számú könyvek és czikkek közül, melyek csak nemrég, a költő születésének százados évfordulója, 1887 ápr. 26., alkalmából láttak napvilágot (l. *Anzeiger f. deutsches Altertum u. d. Litt.* 1888. XIV, 153), kétségkívül legmaradandóbb becsű az a könyv, a melyet Holland szentelt a hires sváb költő emlékének, s a melyben ez utóbbit magát szólaltatja meg egyetemi tanszékén (*Zu Ludwig Uhlands Gedächtniss.* Mitteilungen aus seiner akademischen Lehrtätigkeit von Wilh. Ludw. Holland). Uhland ugyanis tübingai egyetemi tanársága alatt négy ízben tartott egy *collegium stylisticum*ot, melyben hallgatóinak felolvasott költői és prózai dolgozataihoz megjegyzéseket, gyakran hosszabb fejtegetéseket szokott volt fűzni. E fejtegetések, melyeket Uhland gondosan följegyzett s melyek most Holland könyvében napvilágot láttak, a tanteremből nem egyszer a költő műhelyébe engednek pillantanunk. Gyakran világot vetnek Uhland költői természetére és tevékenységére, majd ismét érdekesen tüntetik fel a költészetről és egyes műfajairól való felfogását, sőt a költői technikára vonatkozó utasításokat is tartalmaznak (pl. a hiatus kerüléséről). Uhland több ízben nyilatkozik a *lyrai költeményekről*, melyek szerinte alkalmi költemények ugyan, de csak bizonyos tekintetben (86. l.); a költészet karöltve szeret ugyan járni a természettel, közvetetlen benyomásait követi és tüneményeit visszatükrözi, de gyakran a tél derekán érzi legbensőségesebben a tavaszt, deczember havában

májust varázsol elé, álomélet él. (35. l.). Részletesebben szól az *értelmi költészetről* is (98. l.). Az egyes műfajokra vonatkozó megjegyzései közül e helyen csak azokat emeljük ki, melyeket a jeles német balladaköltő a *balladáról* tesz (58—71. l.); e műfajnak ő úgyis különös jelentőséget tulajdonít a költészet körében. Már Uhland tanította, hogy a balladában egyesülnie kell *lyrai érzésnek, epikus szemléletességnek és drámai cselekvésnek.* Ez elemek valóban egyesülnek is minden nép balladaköltészetének egészében, de a műfaj egyes termékeiben a körülményekhez képest majd inkább együttesen, majd elkülönítve tűnnek fel. A ballada *a költészet ősállapotának költeménye*, épen mivel a különféle költői elemek együtt vannak benne. Ez ősalakból fejlődik azután egyrészt az eposz, másrészt a lyra. Uhland a német *minnesangra* hivatkozik annak feltüntetésére, mily genetikusan válik ki a lyra a balladaköltészetből; ez az egész ezerhangú szerelmi költészet, úgymond, tulajdonkép a tavaszi szerelemről szóló egyetlenegy balladán alapszik; a természeti képek, a tulajdonképeni cselekvény, mindinkább háttérbe szorúlnak, keretté, formulákká lesznek s a költők kebléből a tiszta kedély hangja fakad. A mellett úgy a lyrában, mint az eposzban a ballada drámai elemei is lüktethetnek még, e tekintetben a Nibelung-éneknek Rüdiger haláláról szóló részére emlékeztet. A balladának napjainkban is nagy még a jelentősége, Uhland *költői hangvillának* mondja; nem tartozik a költészet legmagasabb alkotásai közé, de oly műfaj, a melyre nem alkalmazható más mint tisztán a költői mérték. Sok régi ballada azt az érzést keltette fel benne, mintha itt hallaná legelőször a költészet legsajátosabb, legtisztább csengését. Útmutatást ad a költői kidolgozásra is (70. l.), a ballada annál biztosabban hat a maga sajátos módja szerint, mennél kevesebbet fest, mennél inkább szorítkozik a szemléltetésnek, situatiónak és cselekvénynek csak lényeges vonásaira. De avval ne fukarkodjék, a mi zenei lüktetést ád neki (refrain stb.). A tárgynak nem szabad nagyon kidomborodnia, nehogy elhagyja a költészet sejtelmes körét s hogy a képzeletnek elegendő szabad tere maradjon. *Ballada és románcz* között csak nemzeti különbségeket lát, a balladát ő is az észak románcának, a románcot a dél balladájának mondja. — Érdekes, hogy Uhland e fejtegetései nagyjában egyeznek Goethének a balladára vonatkozó megjegyzéseivel (*Über die Ballade vom vertriebenen u. zurückkehrenden Grafen.* Hempel I, 285.), a melyeket ő úgy látszik nem ismert. Goethe szerint is a balladában egyesítve vannak a költészet alapfajainak elemei s mintegy innen kelnek ki («weil hier die Elemente noch nicht getrennt, sondern *wie in einem lebendigen Urei* beisammen sind»); Uhland *sejtelmességről* beszél, Goethe *titokzatosságról* («die Ballade hat etwas Mysteriöses»), ő is megkivánja a zenei elemeket («das Wiederkehren desselben Schlussklanges»), s a balladának és románcznak a különböző nemzeti eredetnél lényegesebb különbségeit egyikök sem ismeri.

p. g.

KÖNYVÉSZET.

Haraszti Gyula. André Chénier költészete. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 2. sz.) Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. 162 l.) 1 frt 50 kr.

Heinrich Gusztáv. A német irodalom története. II. köt. Budapest, M. T. Akadémia, 1889. (8-r. XV, 567 l.) Tartalom: IX. Az udvari lyra. — X. Tanítás versben és prózában. — XI. A középkor estéje. — XII. A dráma kezdetei. — XIII. A reformatio százada. — XIV. Az önállótlan utánzás kora. — Névmutató a II. kötethez.

Hoffmann Mór. Magyar olvasókönyv polgári fiúiskolák számára. II. köt. A II. osztály számára. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 148. l.) 60 kr.

Horatius Flaccus satirái. Ford. Boross Gábor. I. füz. (Római remekírók. 30.) Budapest, Lampel R. 1890. (16-r. 114 l.) 30 kr.

Imre Sándor. A néphumor a magyar irodalomban. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 166 l.) 1 frt.

Király Pál. Rendszeres magyar nyelvtan közép- és polgáriskolák, valamint szakiskolák számára. Budapest, Mehner V. 1889. (8-r. 215 l.) 1 frt.

T. Livii ab urbe condita libri. Ed. Stephanus Dávid. Vol. I. Libros XXI—XXV. continens. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 272 l.) 80 kr.

Milton, Az elveszett paradicsom. Fordította Jánossy Gusztáv. (Olcsó könyvtár. 264. sz.) Budapest, Franklin-t. 1889. 16-r. 447 l.) 80 kr.

Schack Béla, dr. Német olvasókönyv alsófokú kereskedelmi iskolák I. és II. osztálya számára. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1890 (8-r. 192 l.) 80 kr.

Schiller költeményei. Fordították Szász Károly, Vargha Gyula és Váró Ferencz. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. VII, 342 l.) 1 frt 60 kr.

Schwartzer Ottó. «Csák» Vörösmarty Mihály téboly-alakja. Budapest, Hornyánszky V. 1890. (16-r. 70 l.)

Simonyi Zsigmond. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. köt. A magyar nyelv élete. II. A magyar nyelv szerkezete. Budapest, Akademia vállalata, 1889. (8-r.) 301, 362 l.

— — Kombináló szóalkotás. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 3. sz.) Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. 43 l.) 40 kr.

— — A magyar határozók. I. köt. 2. fele. Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. 277—456 l.) 1 frt 60.

Szántó Kálmán. A magyar nemzeti irodalom története. Tanítóképző intézetek, polgári és felsőbb leányiskolák számára. Budapest, Franklin. 1890. (8-r. 142 l.) 80 kr.

Szarvas Gábor és *Simonyi Zsigm.* Magyar nyelvtörténeti szótár. II. köt. 1—2. füz. *Jáczintvilágos—kiváncsik.* Budapest, Hornyánszky V. 1890. (4-r. 320 hasáb) Egy füzet 1 frt.

Szinnyei József, id. Magyar írók élete és munkái. A m. t. Akadémia megbízásából. I. köt. 1—2. füz. *Aachs—Bacsaék.* Budapest, Hornyánszky V. 1890. (8-r. 320 hasáb). Füzetje 50 kr.

Vergilius Maro Aeneise. Fordította és jegyzetekkel kisérte Barna Ignácz. Bevezetéssel ellátta dr. Némethy Géza. Latinul és magyarul. (Görög és latin remekírók). Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 648 t.) 3 frt.

— Ugyanaz csak magyarúl. u. o. (8-r. 348 l.) 2 frt.

Werner A. Vilmos. Gœthe és Kármán. Eszthetikai tanulmány. Szombathely, 1890. (8-r. 26 l.)

NYILT TÉR.*)

Válasz Balassa József úrnak «A hun-magyar irás és annak fenmaradt emlékei» cz. művemről írt birálatára.

E Közlöny ez évi III. füzetében a hun-magyar irásról nem rég megjelent művemről Balassa József úr egy birálatot tett közzé. Birálatnak neveztem, pedig nem egyéb mint támadás, melynek czélja nem lehet más, mint az, hogy jövőre hasonló működéstől elriaszszon engem. Hogy minél több fegyvert kovácsolhasson ellenem, első kis értekezésemen kezdi, melynek czíme: «A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése», melyben régi írókban feljegyzett adatoknak összegyűjtése és a valóságban ma is fennmaradt nyomokra való alkalmazása által nemcsak be *akartam* bizonyítani, hanem — úgy hiszem — be is bizonyítottam, hogy a hunok úgy mint a magyarok ez epithetonokat a szűr, zeke s más ilynemű ruha színétől kapták. Balassa úr a nélkül, hogy az általam felsorolt bizonyítékok megdöntésére bármi okot is felhozott volna, kételyeit egy felkiáltójellel fejezi ki, a mi megdöntésnek természetesen nem elég.

Balassa úr ezután áttér azon álláspontomra, melyet én mindkét művemben a finn-ugor elmélettel szemben elfoglaltam. Erre nézve más megjegyzésem nincs mint az, hogy én az ebbeli meggyőződésemet több évi tanulmányaim által szereztem. A mint én Balassa úrnak ellenkező nézeteit és meggyőződését tisztelem: úgy megkövetelhetem és megkövetelem tőle is, hogy tisztelje az enyéimet.

Magára a régi magyar irásra vonatkozólag legelőször is azt állítja, hogy a régibb, XV. és XVI. századbeli írók csakis *rovásokról* emlékeznek, melyeket a székelyek, s csakis ezek, mintegy emlékeztetőül róttak pálczákra. Ez nem áll, mert valamennyi író világosan a «litera» (betű) szót használja, a mi tehát minden kétséget kizár. Balassa úr kételkedik a régi magyar irás hitelességében, s a régibb kételkedők közt Révai Miklósra, a nagy nyelvészre hivatkozik. Hogy Révai halhatatlan érdemeket szerzett, azt sem én, sem más nem tagadja, a ki a magyar irodalom történetben csak némileg jártas. De Révai sem mondott egyebet az általa közlött alfabetekről mint azt, hogy előtte gyanúsak; sőt, hogy azokat valósággal koholmányoknak nem tekintette, mutatja azon körülmény, hogy a közlésre méltóknak itélte. Hogy gyanúsaknak nevezte, az csak az ő egyéni nézete volt, a mi megdöntésnek ismét elégtelen.

«Sőt még az sem lehetetlen — így folytatja Balassa —, hogy az egész székely alfabetum csinálmány, mely csakis a hozzáfűzött hazafias mesének köszöni némi elterjedését s számos hivőjét. Mert rendkívül gyanús az, hogy míg maga az ábécze teljesen megvan, egyetlen egy emléket sem mutathatunk fel, melyen e betűket a XVII. század előtt használták volna.» Hogy az egész székely alfabetum *talán* csinálmány s csakis a hazafias mesének köszöni elterjedését, az lehet és maradjon is Balassa úrnak egyéni nézete; ez ellen senki sem fog küzdeni; de hogy az mind mesebeszéd, vagy, mondjuk ki, hazugság legyen, a mit történetíróink mondanak: azt állítani Balassa úrnak sem oka, sem joga nincsen.

Az általam bemutatott 12 régi alfabetről Balassa úr azt állítja, hogy azokon az első pillanatra meglátszik, hogy közös eredetűek s hogy hitelességüket mi sem bizonyítja. Hogy közös eredetűek, azt tudjuk és nem is tagadtuk; sőt ellenkezőleg, örvendünk neki. Úgy látszik, hogy Balassa úr nem is tudja, hogy én ez alfabeteket épen az összehasonlítás kedvéért

---

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

mutattam be. Közös eredetűek az összes latin alfabetek is, bár — lehet mondani — hogy a mennyi az író, ugyan annyiféle a kézirás; de azért a közös eredet mégis meglátszik rajtuk. Az általam közlött alfabetek hitelessége mellett tanúskodnak azok, kiket könyvemben fölemlítettem s kiknek tanúsága legalább is annyit ér, mint Balassa úrnak puszta feltevése az ellenkezőről.

Balassa úr szerint gyanússá teszi az egész alfabetet az, «hogy a jelek használata oly nagyon egyezik nyelvünk mai állapotával. Pedig tudjuk, és pedig kétségtelenül, hogy nyelvünknek régibb koraiban a mainál majd több, majd kevesebb hangja volt; de semmi esetre sem egyezhetett teljesen a IV. századbeli magyar hangrendszer a maival.» Ez ismét csak puszta, semmi által nem indokolt föltevés, melynek igazolására a «kétségtelenül» szó nem elégséges. Ellenkezőleg vannak bizonyítékaink arra nézve, hogy nyelvünk hangrendszere nem változott. Van sok ősrégi helynevünk, melyek ez oknál fogva nyelvészetileg is kiváló becscsel birnak; ezekben olyanokat nem nélkülözünk, melyek megvannak a mai nyelvben, s viszont nem akadunk olyanokra, melyek a mai nyelvben nincsenek. Nézzen csak egyszer Balassa úr a Zichy-család oklevéltárába, ott a többek közt egy 1093-ból való, tehát 800 éves oklevélben meg fogja találni a *Nyárád*, *Szer*, *Körtvélyes*, *Kerekegyháza*, *Balog*, *Örsi*, *Abony* s hasonló neveket, melyek máskép mint így nem is olvashatók. A régi alfabetek csak akkor lennének igazán gyanúsak, ha azokban nem találnók meg a mai rendszert.

Balassa úr gúnyolja abbeli hitemet, hogy a hunok egészen azt a nyelvet beszélték, a mit mi ma. Igen, hiszem, hogy a hunok a mai magyar nyelvhez hasonló, s csakis tájszólásilag különbözött nyelvet beszéltek; mert a római és byzanczi írók, nemkülönben hazai történetíróink azt hirdetik, hogy a hunok, avarok és magyarok egy fajból valók voltak, s így természetes már mága a következtetés, hogy egy nyelvet is beszéltek. Különben olvassa csak Balassa úr Lukácsy Kristóf jeles művét; meg fogja ebből látni, hogy ezt a régi örmény írók világosan bizonyítják. E történetírók állításait puszta gyanusítással megdönteni nem lehet; de megdönteni ma már egyáltalában lehetetlen; mert azok a hunokat és régi magyarokat ismerték s az általuk állítottakról személyesen győződtek meg. De, mint már egyszer is mondtam, a fekete zekét vagy szűrt viselő magyarok oly magyar nyelvet beszélnek, mely tájszólásilag elüt a mienktől, s hasonlít egymáséhoz, akármily távolban legyenek is egymástól, mely körülmény egyszersmind a magyar nyelv konzervativ természetére vall. Ilyen a magukat a hunoktól származtató székelyeké, a történetírók szerint az avaroktól származó göcsejeké s a besenyőké nehány nyugoti és déli megyében.

Fenmaradt emlékeink hitelességében Balassa úr természetesen szintén kételkedik; a csík-szent-miklósi fölirat másolatáról azt mondja, hogy az nem hiteles; pedig inkább hiteles mint nem, mert a föliratnak két, különböző időben, más-más kezek által készült másolatát birjuk, s hogy ezek ámítók által lettek volna készítve, ismét csak Balassa úrnak egyéni nézete, melyhez semmi szavunk nincs.

Az «Attila kincsén» lévő föliratok egy részéről ő is állítja, hogy azok kétségtelenül görög betűk, csakhogy a «kétségtelenül» szóval ismét nem döntheti meg abbeli állításomat, hogy azok nem görög betűk. A többi föliratról pedig azt állítja Balassa úr, hogy nagy erőlködéssel a betűk egy részéhez találok is hasonlókat, *a mihez* — szerinte — *nem csekély fantáziára volt szükségem*, a felsorolt alfabetumok közül majd az egyik, majd a másikban. Balassa most egyszerre rossz néven veszi, hogy majd az egyik, majd a másik alfabetben kerestem az analogiát; különös, holott csak az imént mondta ő maga, hogy az első pillanatra meglátszik, hogy azok közös eredetűek. Hogy csak nagy erőlködéssel és nagy fantáziával találtam meg az analogiákat: az nem igaz s puszta gyanusításnál nem egyéb, mire nézve magukra az általam történt összevetésekre hivatkozom; két-három jegyhez csak *hasonlókat* találtam, az igaz; de nem lehetnek ezek oly betűk, melyek

idők folytán átidomultak? Ez nem történhetett, de hogy nyelvünk évszázadról évszázadra változásoknak, hangrendszercserélésnek volt alávetve, az igen? Épen ezen a helyen mondja Balassa úr az általam akár helyesen, akár nem, csak kisérletképen kibetűzött néhány szóra, hogy «ez is mutatja, mily nyelvészeti szakértelemmel fogott a szerző (már mint én) a feliratok megfejtéséhez. Hisz csak négyszáz évvel azelőtt sem hangzott e szavak (*eszes*, *ejt*, *sokak*, *rend*, *szép*, *ró*, *szó*, *ránk*, *őrünk*) közül egyetlen egy sem úgy, mint a hogy ma mondjuk ki őket; hát még 14—15 évszázaddal ezelőtt». Ez ép oly koczkáztatott, merész, mint alaptalan állítás, melynek a fenmaradt emlékek határozottan ellentmondanak.

Én három szót, tulajdonnevet, azt hiszem, egészen helyesen fejtettem meg: *Endes Eger* és *Ru*. A többit, a magánhangzók hiányában nem voltam képes megfejteni, de Balassa úr sem; de még csak azt sem tudja megmondani, hogy — ha már nem régi magyar betűk — miféle alfabet betűi ezek, melyekhez hasonlókat az *én* alfabetjeimben, a mint ő gúnyosan a nemzet e kincsét nevezi, ő nem talál?

Hogy a betűkből, melyek csaknem kivétel nélkül mássalhangzók, értelmet nem birtam kicsikarni: könyvem egész eredményét abban foglalja össze, hogy az: *semmi*, a mit én viszont az ő birálatára mondok.

Mint látszik, Balassa úrnak a czélja nem volt más, mint az, hogy könyvem hitelét megrontsa. De egy körülménynyel nem számolt: azzal, hogy a Philologiai Közlöny olvasóközönsége olyan, mely maga szokott magának itéletet és fogalmat alkotni s nem szorúl Balassa úrnak útmutatására, akár azok sorába tartozik, kik az ősi irás helyességében hisznek, akár azokéba, kik nem hisznek benne. Balassa úr tehát czélt tévesztett, s így kár volt az ez ügyben való tájékozatlanságát elárulni; mert hogy e tárgyhoz nem ért: azt — az ő szavaival élve — fényesen bebizonyította.

A mi Balassa úr darabosságait és durvaságait illeti: azokat ő reá hárítom vissza; mert azokra okot nem szolgáltattam. Védekeztem, igenis, mikor megtámadtak, támadtam magam is, de a tisztességet soha szem elő nem tévesztettem.

Mi nálunk Magyarországon az a különös szokás uralkodik, hogy ha egy ismeretlen nevű szerző tűnik fel, azt kérdezik, hogy ki az, a helyett, hogy kérdeznék, mit írt. Az én nézetem szerint a szerző egyénisége egészen háttérbe szorúl; fődolog maga a mű, mert hírneves, derék szerzőnek lehet silány műve is, kezdő írónak pedig már az első műve is jó lehet. Hogy valaki a történelemben buvárkodjék, ahhoz nem szükséges, hogy az illető doktori diplomával birjon, vagy valamely tudományos czéhnél bejegyzett ember legyen. Ehhez csak iskolai képzettség, felfogás, nyelvek tudása s magukban a forrásokban való buvárkodás szükséges, szükséges továbbá sok szeretet a tárgyhoz és körültekintési képesség a valóságban, a nép között, melynek hagyományait, szokásait, de még öltözetét sem szabad figyelmen kívül hagyni. Engem szüleim iskoláztattak, tudok több nyelvet, melyeket nemcsak elméletileg, de gyakorlatilag is tanultam meg, a régi forrásokat pedig — azt Balassa úr elhiheti — fel szoktam személyesen keresni és nem második vagy harmadik kézből venni, mint sok más. Szeretetem a történettudományokhoz pedig annyi van, mint nem igen sok embernek szokott lenni. Doktori diplomám, az igaz, nincs, nem tartozom czéhhez sem; de ezt, ismétlem, nem tartom hátrány- vagy akadálynak, hogy a történelemben kutathassak, sőt ellenkezőleg, én előnynek tekintem ezt, mert így szabadabban mozoghatok, véleményemet, nézeteimet bátran, tartózkodás nélkül nyilváníthatom, mit czéhbeli embernek nem mindig szabad, mert opportunitás szempontjából óvakodnia kell, meggyőződése ellenére is, hogy holmi nézeteket nyilvánítson, melyek az illető czéh valamely irányadó személyéivel ellenkeznek.

A régi magyar írással nem oly sokan foglalkoztak eddig; ennek tulajdonítható, hogy sok emlékünk végkép eltűnt, elkallódott, nagy része pedig csak most kerül napvilágra. Az irás palæographiájával pedig nálunk

soha senki még nem foglalkozott. Én voltam az első, ki ebbe belenyúlni mertem. Ha könyvemben vannak hibák vagy gyarlóságok, azért az egész könyvet kárhoztatni, még kevésbbé pedig gúny tárgyává tenni nem lehet. Sokan vannak még, kik a régi magyar betűk hitelességében kételkednek, bár a nagy-szent-miklósi kincs efféle betűire rámutattam. Éppen ez oknál fogva óhajtandó, hogy a régi irás palæographiájához minél többen hozzászóljanak, de csak olyanok, kik azt alaposan tanulmányozták. Derüljön ki valahára, hogy ez írás nem későbbi kor csinálmánya, vagy dőljön halomra az a hiú ábránd, bármily kedves legyen is, hogy írásunk ősrégi; de merev tagadás és okoskodás, az emlékek puszta eltagadása vagy gyanusításával s a régi írók szavainak csűrése-csavarásával a hitelességről tanúskodó írók és emlékek ellenében ez sikerülni nem fog.

Ennél több szavam Balassa úrhoz, mint e tárgyban teljesen avatatlanhoz nincs, de jövőben sem lesz.

FISCHER KÁROLY ANTAL.

Válaszul Fischer Antal úr megjegyzéseire.

Ha nálunk bárki valamely könyvet megbirál s benne több-kevesebb kifogásolni valót is talál, biztosra veheti, hogy a szerző nem fog késlekedni gyanusításaival, s szemére fogja vetni, hogy tollát nem az igazság szeretete vezérli, hanem az, «hogy őt jövőre hasonló működéstől elriaszsza», mivel ő nem «czéhbeli», s így joga sincs jó művek írására. A t. szerzőknek ilynemű vádaskodása már annyira elcsépelt, hogy senki sem fogja komolyan venni. Én pedig biztosíthatom Fischer urat, hogy, miután személyét nem ismerem, csakis könyvét bíráltam, s csakis könyvében találtam mindazt a kifogásolni valót, a mit ő személye ellen intézett támadásnak tart. S elhiheti, hogy minden tudományos kérdésben minden komoly embert csakis a tiszta igazság szeretete vezérel, s hogy senki sem fog jobban örülni, mint én, ha épen Fischer úr fogja a székely írás kérdését teljesen tisztázni bármely irányban. Azonban evvel a művével ezt még nem sikerült elérnie. S egy nagy oka van annak, hogy Fischer úr nem tudta e kérdést e művével előbbre vinni, mint Szabó Károly 1866-ban; és ez a nyelvészeti ismereteknek teljes hiánya. Fischer úr történeti ismereteinek alaposságában és sokoldaluságában egy perczig sem kételkedtem; bár nem érzem magamat hivatva arra, hogy ebben itéletet mondjak. A szorgalom és a körültekintő gondosság, melylyel a szerző minden egyes adatnak személyesen is utána járt, mindenesetre dicséretet érdemel; csakhogy e fáradságát majdnem hiába valóvá tette egy erős fegyvernek hiánya, a történeti nyelvtudományé. Pedig e nélkül el nem lehet senki, ha régi korok történetét kutatja, hát még ha régi irást és régi feliratokat akar megfejteni. És hogy Fischer úr a mai nyelvtudománynak még csak a legelemibb tételeivel sem ismerkedett meg, munkájának majdnem minden szava bizonyítja. S ha csak látott volna valamely újabb nyelvtudományi munkát, nem kérné tőlem e válaszában is oly tételek bizonyítását (pl. hogy a nyelv és hangrendszere idővel változik), melyet minden nyelvész, kivétel nélkül, oly igaznak tart, mint hogy a föld forog. Ha Fischer úr nyelvtudománynyal foglalkozott volna, nem keresné hun fölirásban pl. a *rend* szót, melyről, — megbocsásson Fischer úr, — de szintén «kétségtelenül» tudjuk, hogy a kereszténység első századaiban az ószláv nyelvből került a magyarba.

Ha tehát Fischer úr továbbra is foglalkozni akar e kérdéssel, a mitől nemcsak, hogy el nem akarom riasztani, hanem buzdítani is szeretném rá — ha ugyan ad valamit az én buzdításomra —; első sorban foglalkozzék behatóbban a nyelvtudománynyal és a régi nyelvemlékekkel. Igen jó eszközül szolgál erre Simonyi legújabb könyve (*A magyar nyelv*, 2. köt.). S ha Fischer úr komolyan és elfogulatlanul fog e tanulmányhoz, bizton hiszem, hogy nemsokára maga is mosolyogva fog visszagondolni arra, hogy ő valaha állítólagos hun feliratokban mai magyar szavakat keresett.

Most még csak Fischer úr egy-két megjegyzésére akarok pár szóval felelni.

1. Fischer úr rossz néven veszi, hogy egy helyütt a szokottnál erősebb kifejezésekkel jellemeztem az ő eljárását. Csakhogy erre nagyon is volt okom. Ő a hunok és a magyarok régi elnevezéseit tárgyaló művében több, az enyéimnél sokkal erősebb és durvább kifejezés mellett oly vádakkal illeti a m. tud. akadémia legtiszteltebb tagjait, a kik a nyelvtudomány terén elévülhetetlen érdemeket szereztek, a mely eljárására épen nem illenek fentebbi szavai, hogy «a tisztességet soha szem elől nem tévesztette». Említett művének utolsó három lapján egészen összezavarta a tárgyat a személylyel; az ugor nyelvészetet akarva támadni, oly vádakkal illet több kiváló férfiút, a kiknek tiszta becsületességéhez szó sem fér, mely vádakból egyetlen egy szó sem igaz. Tehát e tekintetben Fischer úrnak semmi joga sincs a panaszra. S önmagát figyelmeztetheti a legtöbb joggal arra, hogy tisztelni kell másoknak véleményét és tudományos meggyőződését.

2. Fischer úr ellentmondást lát abban, hogy, noha közös eredetűnek ismerem el az ő 12 alfabetumát, mégis hibáztatom, hogy a «hun felírás» betűit majd az egyikből, majd a másikból fejti meg. Noha ezt a kérdést nem tartom valami nagyon fontosnak, annyit mégis megjegyzek, hogy a közös eredet azt jelenti, hogy vagy egymásról írták le ez alfabetumokat, vagy talán egy elveszett eredetinek közös másolatai. A ki az állítólagos hun feliratokat az illető edényre írta, bizonyosan csak egy alfabetumot ismert, nem pedig mind a tizenkettőt. Mielőtt tehát a szerző a feliratok megfejtéséhez fogott, meg kellett volna állapítania, vajjon a feliratok szerkesztője e 12 alfabetum közül használta-e valamelyiket, vagy pedig egy másik, ezekkel rokon alfabetum szolgált-e alapjául. Fischer úr megfejtése módjából azt kellene következtetnünk, hogy a feliratok szerkesztője ismerte mind a 12 alfabetumot, s betűit majd az egyikből, majd a másikból vette.

3. Fischer úr is ismétli azon többektől hangoztatott helytelen nézetet, hogy a székelyeknek és a göcseieknek, valamint a nyugati megyékben lakó magyaroknak nyelvjárása egymáshoz hasonló. Nagyon hosszas volna, ha itt akarnám e nézet helytelenségét bebizonyítani. Különben is lesz alkalmam erről szólani, éppen most készülőben levő s a magyar nyelvjárásokról szóló dolgozatomban.

4. Végül még meg kell emlékeznem Fischer úrnak egy nagyon is sajátságos felfogása módjáról, melyet már könyvében is kifejezett: «Ha találkozik valaki, ki e föliratnak bővebb vagy teljes megfejtését adandja: szivemből fogok örvendeni; a gáncsoskodótól azonban feltétlenül elvárom, hogy jobbat és többet fog adni» (48. l.). Ez a felfogás fentebbi válaszában is kisért; pedig a kritikának feladata csakis a meglevőnek birálata, nem pedig hogy maga alkossa meg azt, a mit az illető mű szerzője nem tudott megtenni. Ha pl. az építőmester oly házat épít, mely minden perczben bedőléssel fenyeget, megmondhatom neki véleményemet, hogy rosszúl épített, s nem kell beköltöznöm a házba, habár magam nem is tudok jobbat építeni. S néha egy-egy könyv szerzője oly épületet akar összeállítani, a melyet felépíteni egyáltalán lehetetlen.

Balassa József.

«A homerosi kor kosmographiája» cz. értekezés birálatára.

E Közlöny f. évi IV. füzetében Csengeri J. úr már másod ízben részesít abban a kitüntető figyelemben, hogy programm-értekezésemet birálatra méltatja. Nem szivesen bár, de Cs. úr utolsó birálata következtében úgyszólván erkölcsi kötelességem, rámutatni arra az igazságtalan eljárásra, a melyet ő birálatában követ.

Szóban forgó értekezésem nyiltan kimondott czélja az volt, hogy a tanuló ifjuság számára, mintegy az iskolai előadás hiányosságának pótlásául, a hom. kornak a hom. eposokban nyilvánuló kosmographiai nézeteit rövid, rendszeres előadásban csoportosítva, a rendes iskolai előadásnál egy kissé bővebben kifejtsem. Nem akart tehát az az értekezés más lenni, mint egy kissé bővebb, hogy úgy mondjam, írott iskolai előadás. — A mit én megírni akartam, azt, a t. biráló szerint is, Buchholtz már oly teljesen megírta, hogy hozzáadni alig lehetne valamit; de meg czélom sem volt tudományos igényeket elégíteni ki. Ennyit a t. biráló úr is kénytelen lévén megengedni, hogy mégis valami okot találjon az ócsárlásra, a sorok közt lelkiismeretlenséggel vádol, s azzal gyanusít, mintha értekezésemben idegen tollakkal akartam volna díszelegni. — Hogy a t. birálónak ez a vádja mennyire erőltetett, egy kis párhuzammal teszem világossá. Én eljárásomról a következőleg számolok be értekezésemben: «Minthogy értekezésemben különösen a tanuló ifjuságot tartom szem előtt, a tárgyalás folyamában általában mellőztem a direct hivatkozást azon segédművekre, *melyeket az értekezésben többé-kevésbbé fölhasználtam*. Helyén valónak tartom azonban azokat itt megemlíteni. A *főbbek:* Buchholtz stb.» — Csengeri J. úrnak ugyancsak a tanulók számára készült «Jegyzetek Homeros Iliásához» cz. könyvének birálója mondja, hogy a jegyzetek «különösen Ameis hasontárgyú magyarázatainak kisebb-nagyobb hűséggel, de többnyire *kivonatosan* készült reproductiója». (Egy. Phil. Közl. XII. 3. füzet.). — Czélunk és eljárásunk tehát, úgy látszik, meglehetősen azonos. És hogyan ad Cs. úr számot eljárásáról? «Természetes, úgymond idézett műve előszavában, hogy — jegyzeteim szerkesztésében — *főkép* Ameisot, a homerikusok nagy mesterét *követtem.*» — Hanem persze, si duo faciunt idem, non est idem! — Nem is azért változtattam tehát meg Buchholtz tárgyalási sorrendjét, hogy a kölcsönzés feltünő ne legyen, mint ezt a biráló állítja: hanem csak azért, mert czélom elérésére az én beosztásomat alkalmasabbnak találtam! Én nagyon szivesen meghajlok Cs. úr tudománya előtt, de kérem, ne tartson még se engem sem oly naivnak, mintha én csak egy perczig is abban a kába reményben ringattam volna magamat, hogy egy oly ismeretes műnek, a minő Buchholtzé, sorrendjének megváltoztatásával a kölcsönzést észrevehetetlenné tehetem! Hiszen ez annyira nem volt és nem szándékom most sem, hogy most utólag is még segítségére is jövök a t. birálónak és egész nyiltan megvallom azt is, a mit a biráló nem vett észre, hogy t. i. értekezésem IV. részében ép úgy követtem biz én Völckert, mint az I. és II. részben Buchholtzot és számos helyen a Neue Jahrbüchert!

A bírálat igazságosságának jellemzésére szolgáljanak a következők:

1. A biráló egyes, összefüggésökből kiszakított mondatokkal akar mindenképen nevetségessé tenni. — Igy, midőn arról biztosít, hogy hetedik-nyolczadik osztályú tanuló, még a legutolsó is, nagyon jól tudja, hogyan származik a nappal és az év! Bizony furcsa is volna ezt directe magyarázni! De nem is teszem ám! Olvassa el bárki értekezésem eme nevetségesnek feltüntetett részletét (9. lapon) és rögtön belátja, hogy a nappal és az év keletkezésének megemlítése semmi más, mint indirect okadatolása annak, miért szólok az égi testek tárgyalása után az *időszámításról*. Egyszerű átmenet az az I. fejezet első és második része között.

2. A biráló mindenképen hibákat akarván találni a fordításokban, fölemlíti az ἠριγένεια, a κατενίσσετο és a ῥηγμίν fordítását. Az első kettőre csak azt jegyzem meg, hogy még a legszigorúbb birálat is legfeljebb annyit mondhat azoknak fordításáról, hogy nem a legpontosabb; de ezekkel bizonyítani általában a fordítás hibás voltát, csakis annak a törekvésnek kifolyása, mely minden áron hibát és csak hibát akar találni.

3. A bírálatnak a ῥηγμίν szóhoz, nemkülönben értekezésem IV. részéhez fűzött megjegyzései azt bizonyítják, hogy Cs. úr a *birálata alá vett művet el sem szokta olvasni!* A biráló azt mondja: «A ῥηγμίν-t a tengerpart elnevezésének tartja (már mint én!), a helyett, hogy azt mondaná, hogy

csakis a parton lévő hullámverődést jelenti, csak metonymice a partot». Az én értekezésemben pedig szóról szóra ez áll: «A ῥηγμίν jelentése első sorban: hullámtörés, *hullámverődés;* minthogy pedig a hullámok a tengernek partjain törnek meg, innen a tengerpartnak ῥηγμίν elnevezése». Igazán lelkiismeretes birálat! — Ugyancsak határozottan *nem igaz* a birálónak azzal a szellemeskedéssel bevezetett állítása, hogy én Buchholtzzal szemben «a Manche»-k közé állva azt bizonyítgatom, hogy «nincs földalatti, hanem csak Okeanoson túli földszintes alvilág». Olvassa el a t. biráló értekezésemnek legalább a 25. és 27. lapon lévő 2. szakaszát és a 33. lapnak 3-ik szakaszát, a hol röviden még le is írom a földalatti Hadest! — Ez aztán már igazán jellemezhetetlen eljárás!

Nagyon hosszúra nyúlnék ellenbirálatom, ha Cs. úrnak minden megjegyzését, a hozzá fűződő sértő föltevésekkel, szóvá tenném! Ennyit azonban erkölcsi kötelességemnek tartottam elmondani, hogy azok is, a kik értekezésemet nem olvasták, de a róla szóló birálatot igen, tisztában legyenek azzal, mennyire jogosult, ha az ilyen biráló valakit a «lelkiismeretes eljárás» hiányáról vádolni!

Esztergom, 1890 ápr. 15. GERGYE LÉNÁRT.

Felelet.

Birálatomban kimutattam minden elfogulatlan ember előtt, hogy Gergye Lénárt úr Homerosi kosmographiája épen arra a czélra válik be legkevésbbé, a melyre készült t. i. hogy a tanulóknak adjon tárgyáról összefoglaló érdekes és tanulságos képet. Gergye úr maga bevallja, hogy értekezése nem szakszerű, én pedig azt mondom, hogy még szakszerűnek is inkább mondható (ha már jellemezni akarjuk), mint érdekes összefoglalásnak. Buchholtz maga is sokkal szárazabb, hogy sem tanulóknak, úgy a hogy van, föl lehetne tálalni; Gergye úr kivonatolja Buchholtzot s evvel akarja a tanulókat érdekelni! Én nem mondtam, hogy Gergye úr nem vallja be forrásait, de azt igen, hogy egyszerűen kiírja és kivonatolja őket. Ez eljárását ahhoz hasonlítani, mikor valaki homerosi jegyzeteiben *főkép Ameisot követi*, legalább is naiv. Egyébhez nincs mit szólanom, legfeljebb arra a boeotiai állításra, hogy én a birálatom alá vett művet el nem szoktam olvasni. Gergye úr hiába mondja, hogy ῥηγμίν eredeti jelentése hullámverődés, ha aztán, így szól: innen a *tengerpartnak* ῥηγμίν *elnevezése.* Igazat mondtam tehát, hogy ő a ῥηγμίν-t a *tengerpart* elnevezésének tartja, s ez nem helyes, s épen olyan mintha azt mondanám: a költő ház helyett *küszöb*-öt is mondhat, innen a háznak *küszöb* elnevezése.

Egyébiránt higyje Gergye úr ezentúl is, hogy én lelkiismeretlenül biráltam meg s ő lelkiismeretesen dolgozott, nekem nincs kifogásom ellene, mert meg vagyok róla győződve, hogy a ki az ő férczelményét elolvassa, az másként, mint én, nem itélhet. De tudva levő, hogy nálunk a programmértekezések írói a legérzékenyebbek s ha nem csalódom, nekik van rá legkevesebb *joguk;* hogy legtöbb egyéni *okuk* — azt megengedem.

Dr. Cs. J.

A Magyar Nyelvőr mint a classica philologia őre.

Úgy látszik, hogy Szarvas Gábor e jeles folyóirata nem elégszik meg azokkal a babérokkal, melyeket a magyar nyelvészet terén szerzett s már a hazai classica philologiára is ki akarja terjeszteni jóakaratú figyelmét. Megköszönjük a különös kegyességet, de elvárjuk a szerkesztőtől, hogy ha már programmját ily értelemben akarja kibővíteni, e téren ezentúl a dologhoz valamivel jobban értő munkatársakat választ, mint *Zlinszky Aladár* úr, a ki a Nyelvőr áprilisi füzetében (162. l.) «A klasszika filologia arany-

kora» czím alatt szatirát ír ellenem, mivel e Közlöny márcziusi füzetében Firmicus Maternusra, e teljesen elhanyagolt astrologus íróra hívtam fel fiatal philologusaink figyelmét. Konstatálja, hogy szerintem a classica philologia terén már minden ki van dolgozva s életre való új themát találni lehetetlen, azután pedig fejemhez vagdalja, hogy hol vannak hát az ókori klasszikusok s nevesebb krónikáink, Anonymus, Kézai és Thuróczy remek fordításai, az e művekre vonatkozó specialis értekezések, meg van-e már állapítva a magyar és a latin irodalom viszonya, Horatius és Vergilius hatása költőinkre, meg van-e írva a magyar humanismus története, fel van-e dolgozva a középkori magyar latinság, birjuk-e már a görög irodalomnak philosophiai eszméken épült történetét s a latin nyelv mondattani alapon fölépülő tanát, vannak-e már jobbnál jobb magyar-latin és latin-magyar szótáraink?

Ez már csakugyan sok hűhó semmiért. No de a gyengébbek és Zlinszky úr kedveért hadd idézzük és magyarázzuk azt az inkriminált passust. «Mielőtt soraimat befejezném — így írok az E. Ph. K. ezidei évfolyamának 244. lapján — el nem mulaszthatom, hogy *fiatal philologusaink* figyelmét újra fel ne hívjam Firmicus Maternusra, mint oly íróra, a kinél a specialis kutatás még csak ezután fog megindulni. *Ők, a kik annyit panaszkodnak, hogy a classica philologia terén már minden ki van dolgozva* s hogy életre való új thémát találni lehetetlen, nagyon jól tennék, ha rá-adnák a fejöket az Astronomica olvasására.» Mivel pedig azt senki sem várhatja, hogy én Zlinszky úrral vitatkozásba bocsátkozzam arról, vajjon érdemes-e Firmicus Maternussal foglalkozni, daczára annak, hogy ő szatirája végén gúnyosan emlegeti «a nagy Firmicus Maternust», elegendőnek tartom a következőkre szorítkozni: szavaimból világosan kitünik *először, hogy tisztán tudományos feladatokról értekeztem* s így velem szemben a fordítások szükségét hangoztatni legalább is ferde eljárás; *másodszor, hogy én csakis tulajdonképeni classica philologiai feladatokra gondoltam* s nem azokra a kérdésekre, a melyekben a magyarországi classicus philologus a magyar philologia segítségére lehet, a minők a magyar és latin irodalom és nyelv viszonya s a magyarországi latinság története, ezek felemlítésére sem volt tehát semmi szükség; harmadszor, hogy nem én vagyok abban a meggyőződésben, mintha a tulajdonképeni classica philologia terén nem volna már semmi feldolgozni való, hanem csak reproducálom a kezdő philologusok ismeretes panaszait — melyeket, mellesleg megjegyezve, nemcsak nálunk, hanem a németek közt is gyakran lehet hallani —, kik épen e tudomány kiváló fejlettsége miatt a kutatás minden, még oly specialis terén is egy óriási irodalommal találják magukat szemben s elvesztik kedvüket és reményüket, hogy ily körülmények közt maguk is teremthessenek valami újat és életrevalót. Mindnyájan tudjuk, hogy mily nehéz a fejlettebb tudományágak terén oly themákat találni, melyekkel a kezdő is megbirkózhatik s hogy az egyetemi tanároknak az ilyenek kiválogatása mily nagy gondot ád. Én tehát épen azért hívtam fel a *fiatal philologusok* figyelmét Firmicus Maternusra, mert ez íróval a nyelvtan és a források szempontjából foglalkozni *kezdőknek való* feladat, kiknek itt nem kell egyebet tenniök, mint új, kiaknázatlan anyagra alkalmazni a másutt számtalanszor kipróbált philologiai módszereket. Meg vagyok győződve, hogy tanácsomat azok a kezdők, a kiknek szántam, azonnal megértették s köszönettel vették, de azt már nem tudom, hogy Zlinszky úrról mit tartanának, ha a «görög irodalom philosophiai eszméken épült történetének» vagy a «latin nyelv mondattani alapon felépült tanának» vagy valami kitünő magyar-latin és latin-magyar szótárnak megírását kivánná tőlök, a mire pedig, czikke után itélve, hajlandónak látszik. DR. NÉMETHY GÉZA.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. évi márczius 21-től április 20-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1890-re: *Senger János. — Szányi Béla,

Rendes tagdíj 1887-re: Ferenc Valdemár. — **1889-re:** Szkunzevics Kornél. — **1890-re:** Dr. Csengery János 3 frtot. — Dr. Fináczy Ernő 4 frtot. Dr. Halász Ignácz 2 frtot. — *Hellebrandt Árpád. — Dr. Hittrich Ödön 2 frtot. — Dr. Krausz Jakab. — Kroller Miksa. — *Dr. Kuzsinszky Bálint. — Németh Regináld. — *Dr. Pozder Károly. — P. Thewrewk Emil. — Dr. Vári Rezső 4 frtot. — Dr. Wargha Samu.

Előfizetés 1890-re: Debreczen város főreáltanodája. — Kisujszállási ev. ref. gymn. az I. félévre. — Köszegi szent-benedekrendi székház. — Dr. Szabó Alajos R.-Palota. — Szarvasi ág. ev. főgymnasium. — Szolnoki állami főgymnasium.

Pótkötetért 1889-re: Dávid István. — Mráz Elek.

Oklevélért: Sarudy György.

Kelt Budapesten 1890. április 20-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

Nagy [illegible]

1890. JUN.–JUL. XIV. ÉVFOLYAM. VI–VII. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1890.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemü a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL A KILIKIAI OPPIANUSHOZ.

Több mint száz esztendeje, hogy a Halieuticának kritikai kiadása akadt.*) S jóllehet *Koechly* (Coniectanea in Apoll. Rhodium et Oppianum Lipsiæ, p. 10) még 1838-ban panaszkodott, hogy «neque codices satis accurate collati, nec, quæ ex codicibus ad verba utriusque poetæ [a kynegetikusra is reflektál] emendanda adhiberi poterant, satis adhibita sunt», a dolgon azóta sem segítettek. *Lehrs F. S.* kiadta ugyan Didotnál 1846-ban egyebek közt a Halieuticát is, de a kiadás szövegkritikai szempontból annyiban haladást nem jelez, a mennyiben új forrásokra nem támaszkodik. Ilyen körülmények között indíttatva éreztem magamat arra, hogy a régen tapasztalt hiányon, a mennyire csekély erőmből kitelik, segítsek. S ámbátor a teljes apparatus criticust eddigelé — mikor e sorokat irom — még össze nem gyűjtöttem, mégis úgy vélekedem, hogy nem időelőtti, ha néhány kérdést már most vetek fel, s megoldását megkisérlem.

Mielőtt azonban e kérdések taglalásába ereszkedném, hadd számoljak be a *Schneider*-feldolgozta apparatusnak általam eddigelé való gazdagításáról. Schneider kiadásának alapjául egy moszkvai kéziratot használt, melynek becses variansait két Palatinus és két Parisinusnak lectióival sikerült támogatnia. Hogy olaszországi kéziratok közől egyet sem használt fel, azt természetesen csak sajnálhatni, különösen, hogy a *Laur.* Plut. XXXI, cod. 39 kerülte

*) Græce et Latine, curavit *J. G. Schneider*, Argentorati 1776. E kiadásnak, a mi a Halieuticát illeti, jóformán csak editio stereotypa-ja a *Schneider* kisebb kiadása: *Oppiani Cynegetica et Halieutica.* Lipsiæ 1813. Hogy a Halieutica szerzőjét a Cynegeticáétól külön kell választani, azon *Schneider*, *Lehrs K.*, *Peter*, *Henri*, *Martin*, *Ausfeld*, *Preuss* etc. e tárgyba vágó kutatásai után kételkednünk nem szabad.

ki az ő és az előtte élt kiadók figyelmét. E codex, mely a XII. századból való membranaceus, és a Halieuticán kívül még Hesiodos Ἔργα καὶ Ἡμέραι czímű művét is tartalmazza, nem csak ez utóbbi mű legbecsesebb kéziratának tekintendő — mi tudvalevő —, hanem minden valószínűség szerint a Halieuticáénak is, feltéve, hogy még ezentúl található vagy pontosabban collationálandó kéziratok kiaknázása e codex olvasásainak értékét csökkenteni nem fogja. A kézirat becsét még növelné, ha egy későbbi, körülbelül a XIV. századra valló kéz az által, hogy az itt-ott elhalaványodott írást újra felfrissítette és javította, gyakran nem rontott, s az eredeti olvasást ez eljárásával több izben — úgy látszik — el nem tüntette volna. A versenyt ez említett kézirattal kiállja egy másik Laurentianus, Plut. XXXII, cod. 16, chart. sæc. XIII, mely azáltal tűnik ki, hogy olvasásait a szokottnál gyakrabban kiséri variánsokkal. A 295. foliuma rectójának facsiméléjét a *Wattenbach* és *van der Velsen* által kiadott Exempla codicum Græcorum között találhatni. — Jóval fiatalabb (sæc. XV), de fiatalságához képest a jobb kéziratok családjába tartozik az *Urbin.* gr. 148 (Vaticanus), chartaceus, közelebb állanak a vulgatahoz az általam szintén először collationált *Borbon.* (Neapolitanus) Nro 174, chart. sæc. XIV, és a *Passow* által collationált és ismertetettt, a Halieuticának csak első két énekét tartalmazó, ugyancsak XIV. száz.-beli *Pragensis*, chart. — Magát a vulgatát repræsentálja nálam a XV. századbeli, *Marc.* 480. sæc. XV. — Mindezzel azonban nem szeretnék úgy feltűnni, mintha a Halieutica kézirati családfájának miként való összeállítására, már mostan, hogy úgy mondjam, ab invisis akartam volna útmutatást nyujtani. Míg a Schneider-felhasználta kéziratokat újból nem collationáltam, s egy-két hátra levő codexet át nem vizsgáltam,*) a kéziratok benső connexusa eo ipso meg nem állapítható. Egyébként észrevételeinkre már természetöknél fogva sem lesz befolyással az a körülmény, vajjon a teljes, vagy csak a legfontosabb apparatussal operálunk. — Ezeknek előrebocsátása után térjünk a dologra.

*) Hozzájárul, hogy még kezeimhez nem jutott az apparatus, melyet *Ludwich* gyüjtött, s a napokban felajánlott, hogy tervbe vett kiadásom számára felhasználjam. Ő ugyancsak a Laur. Plut. XXXII, cod. 16-ot, Plut. XXXI, cod. 3. (sæc. XIII vel XIV) collationálta, a Plut. XXXI, 29-ből és a Plut. LXXXVI, cod. 26-ből (sæc. XIII, mutilus) próbákkal rendelkezik.

I. Az első ének 29. és 30. sora ekként hangzik:

Ὅσσοι δ' οἰωνοῖσιν ἐφοπλίζονται ὄλεθρον
ῥηιδίη καὶ τοῖσι πέλει καὶ ὑπόψιος ἄγρη,

Lehrs latin paraphrasisában pedig: Qui vero avibus struunt perniciem, facilis etiam his est et conspicua captura. — Az ἄγρη-t *captura*-nak (zsákmánynak) fordítani nem szabad, először a ῥηιδίη miatt, mely csakúgy a jelzője, mint a ὑπόψιος, másodszor, mert az előző sorokban a költő a *négylábú* állatokra való vadászatoknak kellemeit írja le, minél fogva a 30. vsben ἄγρη venatiónak fordítandó, miként p. o. u. a. ének 57. sorában. Mit ha megengedünk — s úgy hiszem megengedni kell — a ὑπόψιος epitheton értelmetlenné válik tekintve akár szokásos használatát, akár etymologiáját. Lássuk csak, mit olvasunk felőle *Henricus Stephanus* Thesaurusában: «ὑπόψιος, η, ον, Suspectus, ὁ ὑποπτεύεσθαι ἄξιος, ut exp. ap. Hom. Il. Γ 42: Λώβην τ' ἔμεναι καὶ ὑπόψιον ἄλλων, ubi Eust. annotat significare vel τὸν ἐπονείδιστον καὶ ὕποπτον, ὃν τινες ὑποβλέπονται ὑπόδρα ὁρῶντες διὰ τὸ μῖσος: vel τὸν τοὺς ἄλλους ὑποβλεπόμενον διὰ δειλίαν. (Per ὕποπτον καὶ ὑποβλεπόμενον exp. Apoll. Lex. Hom.) Sed addit Eust. (p. 380. 36) quosdam scribere ἐπόψιον, et exponere, τὸν ἐν ὄψεσι πάντων ἀσχημόνως φυγόντα. Videtur certe significare potius Omnibus turpiter esse spectaculo, Digito ostendi ab omnibus. (Ex annotatione scholiastarum et Etym. M. p. 784. 33 apparet ἐπόψιος ab Aristoph. Byzant. et Herodiano probatum fuisse) Ὑπόψιος legit Quintus Smyrnæus hunc versum imitatus 13, 289: Δεινὸν γὰρ ὑπόψιον ἔμμεναι ἄλλων. || Conspicuus. Oppian. Hal. I, 30: P. κ. τ. π. κ. ὑ. ἄ., quod schol. exp. φανερὰ, θεατή, φανερὰ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς.*) Cf. ὑποψία, a mi azonban mindig annyit jelent, hogy suspicio, s csak Suidas magyarázza: τὸ ὑπὸ τὴν ὄψιν-nal. Hogy a scholiasta e helyes értelmet olvasta ki az I. 30. sorából, az kétségtelen. Mindenki kiemelve kivánja látni, hogy a madarászat látható vadászat, nem úgy mint a halfogás. A kérdés csak az, szabad-e a ὑπόψιος-ra

*) Jobbadán a Thesaurusból írta ki *Lohmeyer:* De vocabulis in Oppiani Halieuticis aut peculiariter usurpatis aut primum exstantibus (Berolini 1866) cz. értekezése 72. s k. lapján olvasható magyarázatát. Ő mindazokat a szavakat tárgyalja, melyek Oppianusnál sajátos jelentésben, vagy legelőször fordulnak elő. De a szavaknak átvitt értelmökben való használatát vagy a szó etymologiájával magyarázta meg, vagy kimutathatta az értelem változásának bizonyos korszakos fejlődését.

ezt az értelmet ráerőszakolni? Láttuk, hogy Homerosnál és Quintus Smyrnæusnál mást jelent, nyelvérzékünk és az etymologia azt súgják, hogy ὑπόψιος legfeljebb annyit jelenthet, mint *szembeszökő*, *feltűnő*, de annyit, hogy «*látható*», nem. Meggondolva azt, hogy kéziratokban számtalanszor cserélődnek fel ὑπὸ és ἐπὶ, a mi kérdéses helyünkön *ἐπόψιος* lesz olvasandó, melyről Henricus Stephanusnál ezt találjuk feljegyezve: «Aspectabilis, qui cernitur. Aratus 257: Ἐπόψιαι ὀφθαλμοῖσι. Cf. 81. Hom. h. Apoll. 496: ὁ βωμὸς αὐτοῦ τηλεφανὴς καὶ ἐπόψιος ἔσσεται αἰεί. Soph. Oed. Col. 1600. ubi al. προσόψ., Ant. 1110. V. etiam ὑπόψιος.» Megerősíti olvasásunkat, hogy akkor az I. 10. sk. mintegy ellentétbe van helyezve, hol az van mondva: κατὰ δ' ἔδρακον *οὐκ ἐπίοπτα* βένθεα etc.

II. Az I. 52. és 53. sorát a kéziratok(Mosq. I., Laur. II., Urbin., Borbon., Prag., Marc., Palat. II., Paris. I., Par. II.) így adják:

Οὐδ' οἵγ' εἰσορόωσιν, ὅπῃ σχεδὸν ἵξεται ἄγρης
ἀντιάσας, οὐ γάρ τι μίην ὁδὸν *ἵσταται* ἰχθύς.

Csak a Pal. I, ad ἵσταται helyett ἔρχεται-t, s ezt a lectiót követi *Schneider*. Az Urb. a margón jegyzi meg, hogy γρ. ἔρχεται. *Koechly*, a görög epikusoknak leghiggadtabb coniecturalis-kritikusa (vir circumspectusnak nevezte őt nem egyszer *Ábel)* finom érzékével csakhamar átlátta (Coniect. p. 12.), hogy a codexek kétféle olvasásában bízni nem lehet. Szerinte ἵσταται «sane ferri nequit. Sed illud ipsum ἔρχεται nil esse nisi glossema, apparet ex Paris. I, ubi ad vulgatam adscriptum est: ἔρχεται, πορεύεται. His comparatis dubitari non potest, quin poëta ὁδὸν ἔσσυται dederit.» Hogy ἔρχεται különben sem állhat meg, bizonyítja, hogy Oppianusnál belső tárgygyal nem kapcsoltatik össze. Hogyan magyarázzuk továbbá, hogy az itt érthetetlen ἵσταται szoríthatta ki? Tehát ἔρχεται-al csak utólagosan kisérlették megmagyarázni a ἵσταται-t. Kœchly ἔσσυται-a bármily közel jár is a valószínűséghez, Oppianus nyelvhasználatába nem igen illik, miért is *Lehrs* nem is fogadta el a conjecturát. Mi, kik Opp. 420-ban ezt olvassuk: πάντα δ' *ὁδὸν μίαν εἶσι*, a szóban forgó helyen *εἴσεται*-t ajánlunk, melyet mint archaikus homerosi formát nem értett meg a másoló. Hogy a mi helyünkön is a futurum præsens értelmű, miként kétszer Homerosnál, természetes. Mégis ide iktatom a két homerosi helyet:

Ω 462. s k.:

ἀλλ' ἤ τοι μὲν ἐγὼ πάλιν *εἴσομαι*, οὐδ' Ἀχιλῆος
ὀφθαλμοὺς *εἴσειμι*. —

O 213. s k.:

ἀλλ' αὐτὸς *καλέων* δεῦρ' *εἴσεται*, οὐδέ ἑ φημὶ
ἄψ ἰέναι κενεόν. —

Hogy tárgygyal állhat, bizonyítéka a χ 7. s k. verse:

νῦν αὖτε *σκοπὸν ἄλλον*, ὃν οὔ πω τις βάλεν ἀνήρ,
εἴσομαι,

bár *Faesi* szemben *Ameissel*, *Duentzer*rel és *Seiler*rel itt εἰδέναι-ra akarja vonatkoztatni. Mindenesetre felállíthatjuk ezt az arányokat: ha van és lehetséges ἢ ὁδὸν *ἐλθέμεναι* (A 150) és τῶν ἕνεκ' ἐξεσίην πολλὴν ὁδὸν *ἦλθεν* Ὀδυσσεὺς (φ 20), akkor lehetséges és egyértelmű ὁδὸν εἶσι és ὁδὸν εἴσεται is. Hiszen εἶμι is, ἔρχομαι is bennható ige! — V. ö. még *Henr. Steph.* Lex.-át s. v. εἶμι és *Ebeling*et u. a. szó és ὁδὸς alatt.

III. Az első ének 595. sorával a költő az ἰχθύες φοτόκοι vonulását a Fekete tengerbe írja le:

Εὖτ' ἂν δ' εἰαρινοῖο περιπλήθωσι γόνοιο
ἰχθύες φοτόκοι, τοὶ μὲν κατὰ χῶρον ἕκαστοι
εὔκηλοι μίμνουσιν ἐνὶ σφετέροισι δόμοισι·
πολλοὶ δ' ἀγρόμενοι ξυνὴν ὁδὸν ὁρμώωνται
Εὔξεινον μετὰ πόντον, ἵν' αὐτόθι τέκνα τέκωνται.

Azután beszél arról, hogy milyen okoknál fogva keresik fel épen ezt a tengert, míg a 620. s köv. sorokban a húzódásukat összehasonlítja az Egyptom felől jövő darvakéval a levegőben:

626. ὥς τότε μυριόφυλοι *ἁλὸς* τέμνουσι φάλαγγες
εὔξεινον μέγα κῦμα· περιπλήθει δὲ θάλασσα etc.

. . . .

630. Ἀλλ' ὅτε μέτρα παραστείχῃσιν ὀπώρης,
νόστου μιμνήσκονται, ἐπεὶ κρυερώτερον ἄλλων
χεῖμα κατασπέρχει *κείνην ἅλα* δινήεσσαν. —

Mint látjuk, a 632. sorban a *κείνην ἅλα* azt bizonyítja, hogy a megelőző sorok valamelyikében a szóban forgó tenger a maga nevén meg volt nevezve. Azt tételezzük már most fel, hogy a

κείνην az 599. sorban lévő Εὔξεινον πόντον-ra utaljon vissza? Ez az epikus nyelvezet szellemével nem férne össze. Minthogy a 626. s k. sorban ismétlődik az 598. és köv. sornak gondolata, az εὔξεινον-t kell *Εὐξείνου*-ra változtatni, s a ἁλὸς-hoz vonatkoztatni. Az emendatio oly egyszerű, hogy mindannak rá kellett volna jönnie, ki *Lehrs*-nek e paraphrasisával egyhamar meg nem elégszik: «ita tum infinitorum-generum maris secant phalanges Euxinum magnum fluctum.» Mert ha a kéziratoknak eltéréseit tekintjük, könnyen meg fogjuk látni a helyes olvasás vulgatává való fejlődésének egész menetét. A φάλαγγες helyett u. is a Pal. 2, Paris I, Borbon., Marc. deterior *κέλευθα*-t nyujtanak, a Laur. II. γρ. κέλευθα a φάλαγγες fölött, — μέγα helyett *μετὰ*-t Schneider összes kéziratai, az Urb., a Borb., Laur. II., szemben Sylburg codexével, a Laur. I., Prag. és Marc. deteriorral. Ez utóbbi kézirat *μυριόφυλα* variansa mellékes. — Hogy μετὰ úgy jött létre, hogy az 599. sor Εὔξεινον μετὰ πόντον-ra emlékeztet, alig szenved kétséget. E corruptio természetszerűleg az εὐξείνου-nak εὔξεινον-ra való változását, majd meg a κέλευθα becsempészését hozta létre. De hogy ἁλὸς nem tartozhatik a μυριόφυλοι φάλαγγες-hez, azt mindenki kénytelen lesz elismerni, ki látja, hogy nem a *tenger lakói*, az ἰχθύες φοτόχοι vannak szembeállítva a *légnek lakosaival* a γέρανοι-al, hanem a madarak tömeges vonulása a halakéval.

IV. A későbbi görög epikusok egynémelyike sokkal bővebb tanulmány tárgyává tette a minden költők atyját, mint a hogy az az egyszerű elolvasásnál látszik. Igy Apollonius Rhodius régi homerikus minták után uj képzéseket kisértett meg, bár nem egyszer hamis analogia útján. (V. ö. *Rzach:* Grammatische Studien zu Apollonius Rhodius. Wien 1878. p. 39—44 különösen.) A többi alexandrinus költő ugyan jóval kevésbbé hordja magán a homerosi nyelv és metrika jellegét, de egészen elzárkózni a mester elől egyik sem tudott. A mi Apollonius Rhodiusnál öntudatos tanulmány, másoknál öntudatlan utánzás vagy követése bizonyos traditiónak. Igy többek közt *Rzach* kimutatta azt is (Neue Beiträge zur Technik des nachhomerischen Hexameters. Wien 1882. p. 61—75), hogy a harmadik személyű névmás egyes számi dativusa, a οἷ nem csak a hiatust képes megszüntetni, hanem arsisban söt thesisben is positionalis erővel hatni az előtte álló hosszú vocalisra vagy consonantikus végződésű rövid szótagra. E tünemény különösen Apoll. Rhod.-nál és Quintus Smyrnæusnál nyilvánul, elég gyakran még az

orphikus költeményekben, ritkábban Panyassisnál, Aratusnál, Theokritusnál, Pseudo-Oppianusnál s a mi költőnknél. Nonnos iskolája persze e téren is csak a mester metrikai kanonait tartotta érvényben. Foglalkozott a kérdéssel már *Hermann* is Orphica-kiadása 775. és köv. lapjain, s már ő kisértette meg azokat a helyeket, hol a οἷ előtt hosszú vocalis megrövidül, vagy consonantikus kihangzású rövid szótag meg nem hosszabbúl, emendálni. Ez Oppianusnak egy helyénél is szükséges, a Hal. II. énekének 142. soránál, hol ezt olvassuk ἦ γάρ οἱ εὖρος a vers végén. *Hermann* ἦ τέ οἱ-t, *Rzach* ἦ δέ οἱ-t ajánlott. Mindkettőnél elgyöngül a causativ szerkezet; azonfelül a Rzach δὲ-je nem lehet okadó kötőszó sem az előző, sem a következő mondatokkal szemben. Ha az egész passust olvassuk:

Ἔστι δέ τις πηλοῖσιν ἐφέστιος ὠμοφάγος βοῦς,
εὐρύτατος πάντεσσι μετ' ἰχθύσιν· ἦ γάρ οἱ εὖρος
πολλάκις ἑνδεκάπηχυ δυωδεκάπηχύ τ' ἐτύχθη·
οὐτιδανὸς δὲ βίην, καί οἱ δέμας ἄμμορον ἀλκῆς,
μαλθακόν· ἐν δέ οἱ εἰσὶν ἀείδελοι ἔνδον ὀδόντες
βαιοί τ' οὐ κρατεροί τε· βίῃ δέ κεν οὔτι δαμάσσαι etc.

akkor tán valamivel közelebb járunk a valószínűséghez, ha ἦ ῥά οἱ-t irunk. Mert hogy emendálni kell, mondja ama helyek nagy száma, hol οἷ hiatust szüntet vagy positiót alkot. Az első és második énekből e helyeket írtuk ki magunknak I. 164, 215, 386, 402, 582, 603, 606, 661, 716, 744, II. 62, 65, bis, 66, 91, 92, 116, 121 145, 158, 186, 189, 210, 268, 302, 318, 365, 395, 426, 476, 583, 584, 591, 592, 621. — Az acc. ἑ már csak hiatus-szüntető erövel bír, mint azt e példák I. 166, II. 160, 165, 296, 299, 317, 402, 589 etc. tanusítják. Különben Oppianus a hiatustól szerfelett tartózkodik. A kéziratok csak egy példát adnak, Hal. I. 414, melyet emendálni kell. Az illető passus u. is így hangzik:

Ζεῦ πάτερ, ἐς δὲ σὲ πάντα καὶ ἐκ σέθεν ἐρρίζωνται·
εἴτ' οὖν αἰθέρος οἶκον ὑπέρτατον, εἴτ' ἄρα πάντῃ
ναιετάεις. θνητῷ γὰρ ἀμήχανον ἐξονομῆναι
οἵῃ σὺν φιλότητι διακρίνας ἐκέδασσας
αἰθέρα τ' αἰγλήεντα καὶ ἠέρα καὶ χυτὸν ὕδωρ
καὶ χθόνα παμμήτειραν, ἀπ' ἀλλήλων δὲ ἕκαστα.

Lehrs K. (Quæstt. Epicæ. Regimontii Pr. 1837 p. 309) ἀπ' ἀλλήλων δέ τ' ἔνασσας-t conjiciált, úgy fordítván a helyet a-se-

autem invicem sedem dedisti, mi nem csak erőszakos coniectura, de még az értelembe sem illik. Sokkal jobb *Schneider* megjegyzése kisebb kiadása 211. lapján: «ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἕκαστα malim in libro aliquo repertum. Nam δὲ non convenit, et sensum pervertit.» Oppianusnál a különben az értelembe jól illő *τὰ ἕκαστα* (=sorban, mindent) tűrhető, ha látjuk, hogy nem csak únos-úntig előjön Homerosnál (hol azonban a ἕκαστος-nak a digammája még érvényesült), hanem pl. *Nicander* Theriaca 837. sorában: Οἶσιν ἐγὼ τὰ ἕκαστα διείσομαι ἄρκια νούσων, sőt még *Tryphiodorus*nál (Hal. Iliou) is vs. 665: κρινάμενος τὰ ἕκαστα καὶ ἄλγεα νυκτὸς ἐκείνης. V. ö. még *Wernicke* jegyzetét (Tryphiodorushoz), ki Apoll. Rhod. B. 633. verséből idézi: φραζόμενος τὰ ἕκαστα. — Az ily enyhe hiatust megengedték maguknak az alexandrinus költők. Olvasunk Apoll. Rhod.-nál ilyest (A. 884): ἐδεικανόωντο ἕκαστον, s a mi költőnknél is IV. 193, 290: ἄλλοτε ἄλλην-t, II. 194: ἔνδον ἐφράσσατο ἄγρην-t, bár az utóbbi helyen a kéziratok túlnyomó része ἐνδόθεν ἐφράσατ' ἄγρην-t nyujt.

Flórencz, 1890. április hó 12-én. Dr. VÁRI REZSŐ.

Párhuzamos idézetek.

Horat. Od. III. 2.: «Dulce et decorum est pro patria mori.»
Petőfi «A honvéd»: «A hazáért halni legnagyobb boldogság
Ezen a világon.»

Sallust. De bel. Jug. c. 85.: «Ipsa se virtus satis ostendit.»
Magyar közmondás: «Jó bornak nem kell czégér.»

Phædrus Appendix II. f. 5.: «Sæpe intereunt aliis meditantes necem.»
Magyar közmondás: «A ki másnak vermet ás, maga esik bele.»

Sophokl. Oid. Kol. 1679. «ὡς μάλιστ' ἂν ἐν πόθῳ λάβοις.»
Ellenkezőleg Petőfi «Egy gondolat bánt»: «Ne ily halált adj énnekem.»

VÁRKONYI ENDRE.

VARIAE LECTIONES.

LXXXVI. Acrus, -a. -um.

Hogy acer, -cris, -e mellett acrus, -a, -um alak is dívott, igazolják a Wölfflin-féle Archiv II, 578. lapján Sittltől egybeállított helyek. V. ö. Nettleship, Contributions to latin lexicography. Oxford. 1889. 22. l. Ha nem csalódom, egy eddig ismeretlen nyomára akadtam, még pedig olyanra, mely bebizonyítaná, hogy az az alak már a régi latinságban előfordult, a mint azt Lœwe is sejti, ki a Prodromus 97. lapján közölte glossákról (melyek közt Acræ mentis: validæ mentis is van = Corp. Gloss. Lat. IV. p. 303, 22.) azt mondja, hogy partim e vetustis ut videtur poetis petita.

Festus Pauli (p. 19, 30. ed. Thewr.) eme glossája: Aeruma: utensilia ampliora ugyanis így van hagyományozva:

Acrum ærum
Autensilia ampliora.

Minthogy a glossariumokban többször megesik, hogy két glossa össze van keveredve, talán jól cselekszem, ha Müller Ottfriednak dittographiából való magyarázata helyett az egészet ketté választom s az első glossát így egészítem ki:

Acrum: [validum]
Aeruma: utensilia ampliora.

Támogatja ezt az eljárásomat az úgynevezett Philoxenos-glossarium, a mennyiben acrum glossa itt is előfordul és Festus ennek a glossariumnak egyik kútforrása volt. Lásd Corp. Gloss. Lat. II. p. 13, 54: Acrum: δριμύ, δεινόν.

LXXXVII. Catonis de Musis versus.

E költemény a Riese-féle Anthologia Latina 664. sz. a Bæhrens-féle Poetæ Latini Minores III. 244. lap. a Schenkl-féle Ausonius-kiadás IV. Appendixében van közölve. 7. és 8. sora így szól:

signat cuncta manu loquiturque Polymnia gestu.
Urania poli motus scrutatur et astra.

Urania-ra nézve Schenkl apparatus criticusa ezt mondja: urani G (= cod. Sangallensis). Urania ipsa Vossianus quidam chartaceus et ed. Ven. 1484. Uranie cæli Vin. (= Vinetus) vulgo. Uranai

arce Bæhrens, rectius fortasse arte, cf. A. L. 88, 8 Uranie numeris scrutatur sidera mundi.

Az eddigi kiadók nem vették észre, hogy az idéztem két sorról grammaticus is megemlékezik. A Keil-féle Grammatici Latini Supplementumának 174. lapján ezt olvassuk: quia enim dirivatur ab «urano», «Urania» producitur pænultima [cf. Priscian. de acc. III. 14] ut est illud:

Urania poli motus scrutatur et astra.

Sequitur:

Signat cuncta manu loquiturque Polymnia gestu,

Quia igitur «Polymnia» non venit a «polymno», sicut «Urania» ab «urano», corripitur illa, producitur ista. V. ö. Seelmann Ausspr. 56. lap.

E szerint a verselő, a ki minden esetre ismerte az Anth. Pal. IX. 504. epigrammáját, a hol az idevágó vers így szól:

Οὐρανίη πόλον εὗρε καὶ οὐρανίων χόρον ἄστρων

— mit poli védelmére említek — Urania-t így mérte: – – – ᴗ.

A grammaticus szavaiból következik: 1. hogy ő a költeményt nem a Cantabrig. és Parisinus-féle szövegből, hanem a többi codexféléből ismerte. Nála ugyanis a szóban forgó két vers megfordított sorrendben következik egymásra; 2. hogy az ő codexében is Urania poli állott; 3. vagy régibb a költemény s a hiba is régibb, vagy a grammaticusnak van igaza s akkor nincs mit javítgatnunk. Én az utóbbit fogadom el s vele a költemény fiatal voltát is megerősítem, nevezetesen azt, hogy helytelenül került Ausonius költeményei közé.

LXXXVIII. Epistula Didonis ad Aeneam.

A Riese-féle Anth. Latinában és a Bæhrens-féle Poetæ Latini Minores IV. 271. lapján olvasható eme költeménynek 14. verse így szól:

Pendet amore dolor, *castus* dolor auget amorem.

Hagyományozva van: pendit, domus, castus, augit: pendet helyett Riese hajlandó volna crescit-et írni, a mi szót sem érdemel, domus-t Hœufft ütötte helyre. A védhetetlen castus-ból Hœufft clausus-t, Riese habozva castum-ot, Bæhrens vastus-t csinál. Bæhrens Senec. Herc. Oet. 351. versére utal, a hol ezt olvassuk;

quid ipse flammas pascis et vastum foves
Ultro dolorem misera? quid cassum times?

A codexbeli castus nem annyira vastusra, mint cassus-ra vall s én ezt az olvasást helyeslem, hivatkozva még Hist. Apollonii Regis Tyri p. 49. ed. Ring. eme sorára:

Non sinit hos fletus casso dolore relinqui.

P. Thewrewk Emil.

A PARODOS ARISTOPHANES VÍGJATÉKAIBAN.

3. *Darazsak* (Σφῆκες).

E darab 422-ben Ameineias arkhon alatt került színre, tehát a «Felhők» előadására következő évben. E két darab között tagadhatatlan is bizonyos tervszerű összefüggés. Míg u. i. a «Felhők»-ben azokat az ifjakat támadja meg a költő, kik a szónoki iskolákban oly műfogásokat sajátítanak el, melyeket polgártársaik kárára fordítanak, addig e mű azon vén, zord, visszataszító külsejű emberek ellen van intézve, a kik egyebet sem tesznek, mint szakadatlanúl perlekednek. A darab czélja hát megtámadni az athenaiiak bíráskodó viszketegét, a mely valóságos dühvé fajúlt.*)

A *prologos* (1—229) éppen ilyen egy athenaiit vezet elénk Philokleon képében, a kit fiának el kell zárnia saját házában, hogy ki ne szökjék biráskodni; minden kijárást el kell reteszelnie, mert az öreg Philokleon minden áron el akar illanni, üldözi a tevékenység szelleme. A ház őrizetét a fiú két szolgára, u. m. Sosias- és Xanthiasra bízza; nyugodtan távozik hazulról, ámde az otthon hagyott őrök elalusznak. Itt következik a

parodos (230—316). A kar a bíróságot képviseli s czélja kicsalni Philokleont a biráskodásra. Egy fiucska vezeti a kart Philokleon háza elé.

E parodos először azért bír érdekkel reánk nézve, mert Hermann az egyenként föllépő kardalnokokra vonatkozó elméleténél éppen ebből indúlt ki, és Arnoldt, a ki amaz elmélet tovább fejtője kivánt lenni, Hermann érintett vizsgálódására alapította nézetét.

*) L. *Bode* Geschichte der hellenischen Dichtkunst, III, 2, 331. k. l.

Hermann fönnemlített művében a 230—494. versek közé eső részletről szól, valószínűleg azért, mert ezt az egészet parodosnak tekinti. Minthogy ezen értekezés nehezen hozzáférhető, jónak látjuk ide igtatni belőle azt a részt, a melyet a nagytudományú szerző megokolásnak nevez. Szószerint így van az 5. és következő lapokon: «Video nunc ad id, quod ostendere volebam, Aristophanem omnes viginti quattuor choreutas singulatim loquentes fecisse. Quod ille sic instituit, ut conservaretur aequalis partium distributio, et consociaretur tamen cum liberiore forma familiaris colloquii. Nam in primo carmine a v. 230. duo sunt sermones, unus versibus scriptus iambicis septenariis XVIII. qui est inter primos sex choreutas divisus. Eum alter sermo excipit, habens versus XXV. ex dimetro iambico et trochaico ithyphallico, in quo alii sex, quorum duo, ut opinor, pueri sunt, inter se colloquuntur. Sequitur cantus duo stropharum paria continens, cuius in utravis primarum stropharum quattuor choreutae canunt, alterae autem duae strophae inter eos, qui reliqui sunt quattuor choreutae, sunt divisae. Decantatis his strophis respondet choro intus Philocleo. Tum statim sequitur alterum carmen, colloquium continens chori cum Philocleone, interloquentibus huius filio Bdelycleone et servis Sosia, eique succedente Xanthia. Huius quoque carminis in priore parte singulae strophae sex senum dicta habent; in altera autem parte, quoniam dimissis pueris octo senes remanent, his dari conveniebat quae antistrophica sunt. Quum vero in illa parte senes loquantur quattuordecim, sex senes iterum functi sint dicendi officio necesse est. His igitur ea, quae non sunt antistrophica, assignari oportebat. Itaque in ista parte illius carminis iterati sunt numeri primorum sex senum.» Itt következnek azután az egyes versek felosztva az egyes kardalnokok között. Arnoldt erre alapítja fönn jelzett egész művét s a Darazsak szóban forgó részéről az 1—30. lapokon értekezik. Ő már részletesebben dolgozza ki az érveket s ezek itt is ugyanazok, a melyekkel fölebb már találkoztunk. Először is, hogy a fölszólítások nagyon gyorsan ismétlődnek egymás után, így 230 χώρει, πρόβαινε, 235 πάρεστε, 240 ἀλλ' ἐγκονῶμεν ὦνδρες, 245 ἀλλὰ σπεύδωμεν, ὦνδρες ἥλικες, 246 χωρῶμεν; azután a kar egyik tagja a másikhoz intéz kérdést, még pedig nevén szólítva az illetőt, a mi csak úgy lehet, ha külön személyek beszélnek, — a dualist is használva találjuk (233. k.), — a gondolatok között (239 : 240, 258 : 259, 265 : 266, 345 : 346 stb.) máskép nincsen összefüggés.

Az ismétlésekre nézve fenntartjuk már az Akharnaiaknál mondott véleményünket, mert annak ellenében sem ott, sem itt egyetlen elfogadható érvet sem találunk. A mi a második érvet illeti, meg kell jegyeznünk, hogy óriási tévedés volna azt hinni, hogy a komédiai karban tényleg az illető személyek parodiáinak múlhatatlanúl szerepelniök kell, ha nevüket említve látjuk. A komikus kar gúnyból használja a neveket, pellengérre állítva azok viselőit fölemlítésük által. De ha pl. e parodosba valóban oda kellene képzelnünk Komiast, Kharinadest, Strymodorost és a többit, akkor arra a képtelenségre jutnánk, hogy csak annyi kardalnokot lehetséges föltételezni, a hánynak nevét a versekben olvassuk, ezt pedig Arnoldt, a kinek a 24 személyre egyenként szüksége van, legkevésbbé engedné meg. A harmadik érvre megfeleltünk a komédiai kar természetére, czéljára s eljárására való fönnebbi utalással, de még azt is megjegyezhetjük hozzá, hogy olyan merész magyarázónak, a minő Arnoldt, legalább is furcsa megütköznie a 307. νῷν kifejezésén a szokottabb többes helyett. — Marad még végül a gondolati összefüggés megtagadása. Ha azt állítjuk, hogy a 239. és 240. sor között nincs kapcsolat, egyszersmind azt mondanók ki, hogy az ‚ἀλλά'-val kezdődő mondatok nem függenek össze megelőzőikkel, a mi már csakugyan rendkívüli képtelenség volna. Ugyan így áll a dolog a 258 és 259. versekkel is. Más eset forog fenn a következőknél. Tegyük föl, hogy a 265 és 266. között nem találhatni gondolatbeli kapcsolatot. De hát vajjon hova lesz a szónokok és költők által egyaránt használatos reticentia? Kell-e példa arra, hogy valaki beszéde közben egyszerre félbeszakítja gondolatát, de azért senkinek sem jut eszébe másnak tulajdonítani a következő szavakat? A költőnek már csak van annyi szabadsága, mint a prózaírónak. Aztán hová lesz a saltus lyricus Arnoldt elve szerint? Kénytelenek vagyunk kifejezést adni abbeli meggyőződésünknek, hogy Arnoldt előtt, midőn fölállítá elméletét, elenyészett minden drámaiság, minden költőiség, — rideg észszel bonczolta s rakta össze a sorokat, mintha nem volna bennük lélek, eszme, tartalom, mintha drámai mű megítélésénél szabad volna mellőznünk e műfaj követeléseit. Mert valóban ezúttal is sem külső, sem belső ok nem támogatja föltevését. Ilyen módon tagadja meg a többi versek között is az összefüggést, mert elmélete azt kivánja, mert ilyen erőszakos eljárás nélkül Aristophanes nem enged a mesterséges elméletnek.

Nem lehet e helyütt rá nem mutatnunk Arnoldt következetlenségére, a ki megró másokat (pl. Muffot) azért, mert előzőinek álláspontját foglalva el, mégis eltérő eredményre jutottak, de ő maga elfeledi, hogy éppen a Darazsak parodosára nézve Hermann felosztásától különbözőleg állapítja meg a sorrendet. Ime egy példa:

Hermann	*Arnoldt*
248 ζ′	ς′
249 η′	ζ′
254 ζ′	η′
258 δ′	ϑ′
259 ϑ′	ι′
262 ια′	ι′

és így tovább.

És most szólanunk kell még a parodos végéről, a melyet *Nesemann* [1]) e szavakkal: «videtur verus episodii tenor non ante v. 336 incipere» a 336. versre, — *Richter* [2]) a 487-re, *Hornung* [3]) a 272.-re, *Arnoldt* [4]) a 487.-re, *Muff* [5]) a 247.-re tesz. Nem fogjuk mindegyikre külön mondani el véleményünket, hanem valamenynyinek közös tévedése gyanánt jegyezzük föl, hogy teljesen figyelmen kívül hagyják a komédiai cselekvény menetét. A ki gondosan olvassa e parodost és szabadúlni tud minden mellékes tekintettől, múlhatatlanúl arra a meggyőződésre kell jutnia, hogy a kar a 316. sorral eléri már kitűzött czélját, e versnél egészen megváltozik a cselekvény színtere s Philokleon ablakán kihajolva így szól:

φίλοι, τήκομαι μέν
πάλαι διὰ τῆς ὀπῆς
ὑμῶν ἐπακούων.

E versekig a kar úgyszólván önmagával van elfoglalva, itt terjed ki figyelme egyébre is, itt áll szóba Philokleonnal, tehát itt van fölvéve és folytatva a cselekvény fonala s így a parodos végét nem lehet máshova képzelni. Igy jelzi *Thewrewk Emil* is Arany Aristophanes vígjátékai I. kötet 222. lapján II-vel az új cselekvényrészletet.

---

1) De episodiis Aristophaneis, 18. l.
2) Említett kiadásában.
3) E. m. 17. l.
4) E. m. 1. köv. l.
5) E. m. 142. l.

Az egész parodos előadására nézve Muff fejtegetései után [1]) fölösleges szólani, kétségtelennek kell tartanunk, hogy az egész kar adta elő énekelve úgy az iambikos, mint az ionikos verseket. Nincs jogos alapunk sem ellenkezőre, de még csak eltérőre sem.

4. *Béke (Εἰρήνη).*

E darabot 421-ben hozta színre Aristophanes Alkaios arkhonsága idejében.

A gondolat, az alapeszme körülbelül ugyanaz, a mi az Akharnaiakban. [2])

A cselekvény folyamata igen érdekes, de a darab második felének jelenetei, jóllehet nagyon sok bennök az élvezetes, a mulatságos s a kifogyhatatlan tréfák enyhítik a tárgy egyhangúságát, nagyon szakadozottak, inkább, mint valahol.

A *prologosban* (1—300) Trygaios az égbe megy békeért egy szemétbogár hátán; az istenekhez fordúl, a kik erősen zokon vették, hogy Πόλεμος kövek alá temette Εἰρήνη-t. Aztán összehívja a különféle czéheket, hogy egyesült erővel kiszabadítsák «Békét» s megvihessék a békét.

A 301. sornál megjelenik a kar, itt kezdődik a *parodos*, mely a 336-ik versig tart.

Ezzel rövidebben végezhetünk, mint az előbbiekkel.

Muff a parodos terjedelmét illetőleg ugyanezen értelemben nyilatkozik [3]), de már előadását illetőleg az a véleménye, hogy itt kettős kar, egy fő és mellék kar lép föl. Amaz attikai földmívelőkből (v. ö. 508, 511, 589), ez meg minden rendű (v. ö. 286. köv. v.) és minden országbeli (v. ö. 302. Πανέλληνες) emberekből áll, a kik közül az argívok, megaraiak, boiotok és lakonok névszerint fölemlítvék. A parodos dalában, valamint a béke istennőjének fölszabadítására irányuló kisérletben mindnyájan részt vesznek, mindazáltal a mellékkar ez utóbbiban oly csekély buzgósággal, vagyis inkább oly ellenséges indulattal, hogy Hermes s az attikai földmívelők végre azt ajánlják, jobb, ha nem is elegyedik a dologba.

---

[1]) E. m. 18. 37. és 82. köv. l.
[2]) Thukyd. V. 12. és 16. 20.
[3]) E. m. 149. l.

Tulajdonkép nem Mufftól ered ez a föltevés. *Droysen*[1]) volt az első, a ki azt állította, hogy a rendes 24 tagból álló karon fölül még mellékkar is lépett föl, a mely a különböző görög városok képviselőiből áll s e két kar együtt adta elő a parodost. Elfogadta ezt az elméletet *Richter*[2]) és *Enger*[3]), még tovább fejtegetvén a fölszínre hozott kérdést.

És vajjon honnan ered ez a nézet? Részint onnan, hogy Trygaios a 296. következő versekben a γεωργοί, ἔμποροι, τέκτονες, δημιουργοί, μέτοικοι, ξένοι, νησιῶται-t s általában az egész hellénséget segítségül hívja és midőn a kar megjelen az istennő kiszabadítására, a fönnérintett városok lakóit Trygaios és Hermes ócsárolják, a miért nem elég tevékenyek. Tehát ezen utóbbi személyiségek külön kart alkottak s isten tudja, mi módon, utóbb szolgákká (ἀκόλουθοι 730) változnak, hogy a munkát tovább folytassák. Röviden szólva tehát az említett versekre hivatkoznak Droysenék állításuk igazolására.

Csupán mint különlegességet említjük föl e körülményt.

Itt ismét olyan tudós egy hypothesissel állunk szemben, a melyre semmi szükség sincs, a mely figyelmen kívül hagyja a fönnmaradt hagyományt. Nincsen fogantyunk arra, hogy, mivel Aristophanes esetleg éppen az említett városbelieket tette gúny tárgyává, ezeknek külön kart kell alkotniok. Hogy nincs szükség e második kar fölvételére, az már csak onnan is kitetszik, hogy az illetők csupán amaz esetleges nevekre fektetik nézetüket. Különben a kérdés tarthatatlan voltát teljesen alaposan és részletesen kimutatta Arnoldt[4]) s általunk érintett eredményre jutva mondja: «Aus allem erhellt, dass im Frieden nur der reguläre Chor von 24 Personen die Orchestra betrat, welcher aus Landleuten zusammengesetzt war», — helyesebben mondva: ezeket ábrázolta.

Agthe[5]) e parodoshoz a következő megjegyzést csatolja: «Uebrigens haben wir hier den seltenen Fall, dass der Chor, um mit bei der Befreiung der Göttin zu helfen, die Bühne besteigt.»

---

[1]) E mű fordításának előszavában.

[2]) Említett Prologom. 33. köv., 45., a 301., 556., 730. sorhoz jegyz.

[3]) Rhein. Mus. N. F. IX. 576. köv.

[4]) E. m. 55. köv. l.

[5]) Die Parabase und die Zwischenakte der alt-attischen Komödie, Altona, 1856, 124. l. V. ö. *Schönborn Skene* 337. l.

Agthe itt önmagával jő ellenkezésbe s olyat állít, a mi nem létezik.

A parodost bevégzi ugyanis a kar a 336. sornál s e sorig bizony sem a kar, sem más nem kisérli meg Béke kiszabadítását. A parodosban még csak örömét nyilvánítja a kar a fölött, mily boldog lesz a világ, ha Béke kiszabadúl, így tehát semmi ok sincs arra a «különös esetre».

Arnoldt ugyanazon el nem fogadható érveire támaszkodva, a melyeket az elébbi daraboknál már megczáfoltunk, nem tud máskép helyet szorítni a 24 kardalnok erőszakolt külön föllépésének, mint ha nem végzi e részt a 336. sorral, hanem egy szakaszba veszi a 301—519 verseket. Éppen imént jeleztük, hogy a parodos tartalma miben áll. A 337. sortól kezdve új részlet kezdődik a cselekvényben, a melyben nagy erőfeszítések között kiszabadítják Eirénét, Theoriát és Oporát. Látnivaló tehát, hogy az epeisodion kezdete múlhatatlanúl a mondott sortól számítandó s a parodos semmi esetre sem nyújtható tovább.

Végeredmény, hogy a Béke parodosát, az összes trokhaikos tetrametereket az egész kar adta elő s dalát Trygaios közbeszólásai zavarják meg.

5. *Madarak* (*Ὄρνιθες*).

A Béke előadatása után hat évig mit sem tudunk Aristophanes irodalmi működéséről. Végre 414-ben színre hozta a Madarak czímű művét, a mely bárha a képzelem egyik legszellemesebb alkotása, mindazáltal csak második jutalomra volt érdemes. A mű czéljának meghatározásában nem követve sem azt az irányt, a mely benne a kor allegoriáját látja, [1]) sem azt, a mely a Szentivánéji álomhoz hasonló képzelmi játékot talál benne, [2]) a közép útat fogadjuk el, a mely szerint Aristophanes a képzelem játékában tükröt tart a nép elé, hogy könnyen hívő, kalandos terveit egész elrettentő nagyságukban tárja föl előtte. [3])

A *prologosban* (1—309) két athenaibeli, Peisthetairos és Euelpides lép föl, a kik megunva a sok nyugtalanságot, kivándo-

---

[1]) *Süvern*, Über Aristophanes Vögel, Abhandlung der Berliner Akademie. 1827.

[2]) *Droysen* többször említett fordításában.

[3]) *Bursian*, Über die Tendenz der Vögel des Aristophanes, 1875.

rolnak Athenaiból, hogy a kakuk segítségével békés lakhelyre találjanak. Ámde egyik város sem tetszik nekik. Végre elhatározzák, hogy a madarak végetlen birodalmában építnek egy várost s oda telepednek le. Erre nézve előbb madárkonferencziát kell egybe hívni, s el is megy a kakuk, felkölti a fülemilét, ez meg összegyűjti a madarakat. Legelül jön négy begyeskedő madár fenhéjázva, u. m. a lángmadár, a kakas, egy második kakuk, a gödény s ezek után a többiek.

Beérkezve mind, kezdődik a *parodos* (310—353), a melynek végén, a mint jöttek, eltávoznak.

E parodosban a tudósok ismét sok olyan vonást fedeztek föl, a melyek miatt a lehető legnagyobb zavar uralkodik úgy a parodos terjedelmének, mint a szereplők megjelenésének s az előadás módjának meghatározására nézve.

Agthe [1]) utalva *Hornungra* [2]) részletesen ír e parodosról s nézetét a következőkben foglalhatjuk össze. A madarak föllépése már a 268. versnél megkezdődik; Peisthetairos lát egy közelgő madarat; hogy pedig ez a színpadon tényleg megjelenik-e már az említett versnél avagy Peisthetairos csak a távolban látja, egészen közömbös dolog, habár valóbbszinű az utóbbi eset, ép úgy, mint a hogy a Felhőket már a távolban észreveszik, mielőtt a színen megjelennének; így jő aztán a 274, 279, 287. versnél a többi három madár. A mint e négy, úgy meg vannak nevezve az ezután jövő madarak is s ez e parodos egyik sajátsága. Ebből látható a kardalnokok száma s ha ezekhez számítjuk a még föllépő madarakat, a bevonulók összes száma 24. Ebből érthető a nehézség, hogy mit tegyünk a már elébb megnevezett négy madárral. Föltehető-e, hogy a rendes 24 helyett ezúttal 28-an voltak? Erre nincs analogia. Nem is marad egyéb hátra, mint elfogadni Hornung nézetét, mely szerint az első 4 madár megjelenik ugyan az orkhestrán, de el is tünik legott, úgy hogy végre is 24 marad az összes szám. — A mi már a föllépés módját illeti, nem lehet kétségbe vonni, hogy az első 4 madár σποράδην, azaz egymás után szórványosan jelent meg «da ja zwischen dem Erwähnen eines jeden dieser 4 stets einige Verse liegen». Hosszas fejtegetés után abban állapodik meg Agthe, hogy a többi madár is részben legalább σποράδην, καθ' ἕνα léphe-

---

[1]) E. m. 130. l.
[2]) E. m. 11. köv. l.

tett föl, még pedig: «Die ersten 6 Vögel erscheinen also, wie jene 4 Vorläufer, σποράδην, die übrigen 18 κατὰ στοίχους». Hogy pedig elvégre sem szerepelt több, mint 24, az olykép magyarázható, hogy a 291-nél eltünt négy kardalnok újra öltözött s szépen visszaérkezhetett, mire rájok került a sor.

Arnoldt [1]) természetesen a Madarak parodosát is alkalmazni akarja az általa fölállított szabályra. *Köchly* [2]) nyomán azt mondja, hogy csak a 310—450. terjedő versek tekinthetők egy bevégzett résznek, újkorilag szólva az első felvonás második jelenetének. De — folytatja tovább — nemcsak a gondolatmenet bizonyítja, hogy a 451.-nél kezdődő kardal nem tartozik a parodoshoz, hanem a külső alak, a responsio is: 451—538 = 539—626. [3]) Arra, hogy itt is egyes kardalnokok léptek föl s nem a kar szerepelt, a már ismert okokat hozza föl, t. i. az ismétléseket (kérdésekben 315 = 319 = 323. 323 = 325, feleletekben 317 = 320 = 324), az ellentéteket a gondolatokban (336 : 335, 352 : 351), a fölszólításokat (364, 365), a különböző nézetek nyilvánítását (369 köv. 374. köv. 381. köv.).

Muff [4]) a tulajdonképi parodost 310—319 versek közé helyezi s az egész kar énekét tételezi föl benne.

Schönborn [5]) nézetét is megemlítjük, a ki az első 4 madárra azt mondja, hogy, mivel nem tartoznak az állandó karhoz, annálfogva ezek nem is az orkhestrán, hanem a színpadon jelentek meg.

És most lássuk, mennyiben fogadhatók el e nézetek.

Általában megegyeznek abban Schönborn kivételével, hogy az első 4 madár is az orkhestrán jelent meg és mi nem azért nem fogadjuk el Schönborn véleményét, a miért Agthe, hogy t. i. «weil uns der Grund dieser Ansicht nicht einleuchtet», mert a Lysistrate parodosa igenis példát nyújt arra, hogy a kar kivételesen a színpadon is szerepelhetett, — hanem egyrészt azért, mivel a skholiasta a 297.-hez világosan megjegyzi, hogy κδ' πρόσωπα alkotta a kart

[1]) E. m. 70. köv. l.

[2]) Züricher Gratulationsschrift zum 50jährigen Doctorjubiläum Böckhs 1857, 9. lap.

[3]) L. *Helbig*, Rhein. Mus. N. F. XV. 251. k., V. ö. *Oeri*, De responsionis apud Aristophanem rationibus atque generibus, Bonnæ, 1865, 25. és Fleckeis. Jahrb. 1870. 356.

[4]) E. m. 153. l.

[5]) E. m. 319. l.

s az előbbi négy csak ἐν περιττῷ ληφθέντες, más részt mivel semmi nehézséget sem látunk abban, hogy ama 4 előbb megjelenő kardalnok ismét megjelenik utóbb, mikor az egész kar bevonúl az orkhestrára. Nincs okvetetlenül szükség arra, hogy az összes madarak megjelenését σποράδην képzeljük, megjelenhettek egyszerre is, de nem álltak abban a sorrendben egymás mellé, a melyet a szöveg feltüntet. És tekintettel a színpadi illusió emelésére, hogy a hatás annál meglepőbb legyen, valószinüleg ekkép is állottak föl a sorba. A καθ' ἕνα fölállásra nem igen találó az Agthe érve, hogy t. i. minden egyes madár említése között nehány vers van. Euelpidesnek rendre magyarázza meg a madarakat Peisthetairos, de azért együtt jöttek a szokott módon valamennyien s az a megjegyzés csakis a már elébb megjelent, az egész kar bevonulását megelőző madarakra érthető és értendő.

Helytelen azonban Arnoldtnak az a nézete, hogy a 310. verstől kezdve csak a 450-ik versnél lehet megállapodás. Éppen maga a cselekvény határozottan és kézzel foghatólag mutatja, hogy az első epeisodion a 354.-nél kezdődik, mert Peisthetairos itt kezdi előadni nézetét a madarak régi dicsőséges uralmáról, ősi jogairól. Másfelül pedig a 655 nél tovább nem terjedhet a cselekvény ezen része, mert a 676-ik sor a 684-ig a parabasisnak κομμάτιον-ját teszi. A gondolatbeli összefüggés tehát egyenesen Arnoldt ellen bizonyít. — A részegyenlőségre hivatkozással sem lehet azonban eldönteni a kérdést, mert e responsio nem a 451—538 = 539—626 között létezik, hanem a 451—459 = 539—547 versek alkotják a daktylo-trokhaikos stropha-párt. — A mi meg Arnoldt többi érveit illeti, fönnebb már kimutattuk, hogy ugyanazon kérdések és feleletek, valamint ismétlődések és ellentétek teljességgel nem szolgáltatnak okot arra, hogy az egyes nyilatkozatokat különböző kardalnokoknak adjuk, hacsak nem akarunk azon furcsa helyzetbe kerülni Arnoldttal, hogy, mivel a 24-es számon túl nem terjeszkedhetni, a 322-t és a 323. első felét ugyanazon kardalnoknak adjuk, mint a 328. végső szavait.

Végül Muff észrevételére csak annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy a parodost képtelenség befejezni a 319-nél, mert akkor a kardalnak semmi értelme sincs, befejezetlen valami s az ókori dramaturgia szempontjából is tarthatatlan az a nézet, a menynyiben a 320-nál sem az első epeisodion nem kezdődik, sem a kardal természete meg nem változik.

A Madarak parodosa tehát 310—353 között van s a kar a szokott módon vonúlt be az orkhestrára. A parodos meg van szakítva Peisthetairos, Euelpides és Epops közbeszólásai által s e megszakítások csak megerősítik azt a véleményt, hogy itt nem szerepelhetett karvezető, mert különben a közbeszólások által úgyis megszakított kardal egészen elvesztette volna fontosságát, jelentőségét. E parodost is tehát, úgy a trokhaiosokat, mint az anapaistosokat kizárólag a kar énekének kell tekintenünk.

(Vége köv.)

BOROS GÁBOR.

MARMONTEL ÉS NÉGY MAGYAR IRÓ.

Marmontel János Ferencz (1723—99) nem tartozik azon írók közé, ki akár genialitása és eredetisége által, akár mint reformator nagy eszméivel, új utak kijelölésével nyerte volna ki kora becsületét s tündökölnék az utókor előtt. Nem; ő kora áramlatával haladt, s bár nem volt kiváló tehetség, ügyes meseszövése, szellemes előadása, könnyed és kellemes stilje megnyerte részére a kor közönségét, s művei bár nem hordják magukon a lángész bélyegét, de mint kellemes olvasmányok nagy tekintélyt szereztek neki úgy hazájában, mint a külföldön. Korának izlése szerint (mely roppant szerette az u. n. galans regényt, bizonyos moralis vagy philosophiai tendencziával) először ily regényt írt *Belizár* czímmel. Már ez is nagy tetszést aratott, de igazi népszerűségre 1761-ben megjelent *Contes moraux* cz. novella-kötetével tett szert. A közönség már beleunt a végnélküli Calprenède-féle regényekbe s fölüdült e rövid elbeszéléseken, melyekben megtalálta ugyanazt, a mihez a galans regények hozzászoktatták: a tendencziát, de melyekben mégis sok volt, a mi az ujság ingerével hatott. Rövid történetek ezek, melyeknek tárgya nagyrészt (s ebben is érzik még a galans regénynek hagyománya) az antik világból vannak merítve; de már van néhány, mely nem visz oly messzire, hanem a jelen életet igyekszik festeni. A meseszövés ügyes, kerekded, melyből azonban nem mindig lehet erkölcsi tanulságot meríteni. De Marmontel, hogy kora kivánságának eleget tegyen, igyekezett mindegyikre ilyen moralis tendencziát rátukmálni. S ha ezt nem teszi, bizonynyal nem is lesz oly népszerűvé s hozzánk természetesen szintén nem hatott volna el.

Igy még elég korán jutott el ide. Zalányi Péter már 1773-ban kiadja *Belizár* forditását. Két évre rá 1775-ben Bároczi a *Contes moraux*-t mutatja be *Erkölcsi mesék* czím alatt a magyar közönségnek. Bároczi könyvével egyidőben, szintén 1775-ben *Diszes erkölcsökre tanító beszédek* czimén Kónyi János adja Marmontel három novellájának fordítását. Végre jóval később, 1808-ban, Kazinczy is *Marmontel szivképző regéivel* áll elő Forditott Egyveleg Irásainak első kötetében.[1])

Három magyar író fordítja tehát Marmontelt. Egy negyedik: Boér Sándor egy színdarabjához Marmontelből merít tárgyat s megírja az *Óbestert*.[2])

Ime tehát egy külföldi író, ki elég gyorsan lesz nálunk is ismert és népszerű, még pedig a novellái révén. E jelenség magyarázatot lel a korviszonyokban. Az írók azon voltak, hogy magyar olvasó közönséget hódítsanak s így azt keresték, a mi a közönség ízlésének megfelel. E novellák kétség kívül ilyenek voltak. Első sorban azért, mert novellák. Maga ez a műfaj olyan természetű, hogy a közönségtől nem kíván magas műértelmet; könnyen érthető, s a mi fő: mulattató. De a mulatság mellett ott van a hasznos czél is: a tanítás, a morál. Ha ez nincs, úgy sok helyre nem jut be, hová ennek a révén még is beférközött. És Marmontel novellái ilyenek. Mulattató, kellemes olvasmányul kinálkoznak egyrészt, másfelől meg a moralis tendenczia miatt a legszigorúbb erkölcsbirák sem emelhettek szót ellene.

Ez hát megmagyarázza elterjedését, s kedveltségét. Kónyi, mint említettem, három, Bároczi hat s Kazinczy is hat novelláját fordítja magyarra, melyek azonban részben mások. Kónyinál Laurette, Lauzusz és Lydia és a Havasi Juhászné; Bároczinál a következők vannak meg: Alkibiadesz vagyis a Magam, A két szerencsétlenek, Lauzusz és Lydia, A próbára vetett barátság, Leonórka, A havasi Juhászné; Kazinczynál pedig: Alcibiad vagy a Magam, A négy palaczk vagy a mégarai Alchimachus szerelmei, A szamniumi menyegző, A két szerencsétlen, A kétség vagy a magával békétlenkedő szerelem, Anikó. — Végül, hogy Boért említsem, ő tárgyát abból az elbeszélésből meritette, mely az eredeti-

---

[1]) Beöthy a *Széppprózai elbeszélés* II. kötetében Zalányit is úgy említi, mint a ki a *Contes moraux*-t is lefordította.

[2]) Erdélyi Játékos Gyűjtemény, 1793.

ben *Laurette* czím alatt van meg és a most említett három magyar író mindegyikénél előfordul, de mindegyiknél más és más czím alatt. Kónyi megtartotta az eredeti Laurettet, Bároczi Leonorkának nevezi hősnőjét, Kazinczy pedig Anikónak keresztelte el. Minthogy ez a novella mind a négy írónál előfordúl — hárman lefordították, a negyedik pedig színművet csinált belőle, vizsgáljuk meg ezt közelebbről. Bizonyára érdekes világot fog vetni a négy író különböző felfogására, álláspontjára, stíljére, szóval egész egyéniségére.

A novellának tartalma a következő: Egy kis faluban, Coulangeban lakik egy Balázs nevű paraszt, kinek egy gyönyörű tizenhat esztendős lánya van, maga a megtestesült ártatlanság és naivság. Ez Laurette. Mikor a faluban a búcsút tartják, eljönnek a közeli városból az urak a falu kegyuraságához vendégül, hogy a falusi népnek ezt a mulatságát megtekintsék. A vendégül meghivott urak közt van egy fiatal Luzy nevű gróf, kinek első látásra is föltűnik a szép Laurette. Legközelebbi vasárnap megint mulatság van: a földesúr megvendégeli a falut. Az ifjuság tánczra kerekedik, az urak is belevegyülnek a tánczba, s Luzy gróf Laurettet kéri föl. Itt kötnek szorosabb ismeretséget. A gróf megszereti a lányt, s Laurette viszont a grófot. Luzy most mindenkép arra törekszik, hogy Laurettet magáévá tegye. De a lány ellenáll s folyton atyjára hivatkozik. Végre azonban mégis félig-meddig enged s Luzy kilesve a kedvező alkalmat, elragadja s zárt kocsin Párisba viszi. Itt fényes palotát rendez be neki, s Laurette lassankint kezd hozzátörődni ehhez az új élethez. Luzy gróf pedig, hogy a lány atyját megnyugtassa, arra kéri a coulange-i papot, hogy értesítse Balázst, hogy lányát egy úri asszony magával vitte, s hogy semmi baja sincs. Az atyát ez persze nem nyugtatja meg, hanem kétségbe van esve lánya sorsa miatt, mert rosszat sejt. — Egyszer valami ügyben Párisba megy s ott egy utczasarkon fényes hintóban megpillantja lányát. Rögtön megszólitja, kérdezi, hol lakik, hol van, s a lány megmondja. Balázs még az nap este elmegy lányához. Luzy épen nincs honn, s Balázs és Laurette közt heves jelenet játszódik le, melynek vége az, hogy Balázs lányát magával viszi haza. Másnap visszatér a gróf, de kedvesét nem találja. Először egy barátjára, Soligny grófra gyanakszik. De ez elmondja, hogy neki ugyan tetszett Laurette, de ő nem szöktette meg, mert mással volt elfoglalva. Egy gazdag özvegynek Blansonnénak udvarolt, kinek a vagyonához szeretett volna házasság útján jutni. De az özvegy pró-

bára tette s kitudván, hogy őt nem szerelem vezérli, kiadta neki az utat. Igy hát se pénz, se posztó. Luzy végre hosszas kutatás után megtudja a valót; rájön, hogy Laurette atyjánál van. Meglesi Laurettet s beszél vele. Balázs azonban a találkán éri őket, kemény szavakkal illeti Luzy grófot. A gróf mentegetőzik s végül kijelenti, hogy kész Laurettet feleségül is elvenni. Ennek már aztán a kemény szivű apa sem állhat ellent s ráadja áldását a boldog párra. Morál — ugyan mi? Megfelel rá Kónyi Marmontel-fordításának előszavában: «Mert Laurette példásan adja elő, hogy az Attyához való szeretetének lángját, ámbár a világ hivalkodása tsábító édesgetésivel, szivében megcsillapította is, de tellyességgel el nem oltotta.» [Előbeszéd.]

A mese lényegében mind a négy magyar írónál ugyanaz marad. Báróczi ragaszkodik leghívebben az eredeti szöveghez. Az ő műve fordítás, a szó mai értelmében. Lefordítja eredetijét mondatról mondatra, törekedve minél hívebben és minél szebben visszaadni nyelvünkön mindazt, a mi jó tulajdonsággal a franczia bir.

Kissé szabadabban jár el Kónyi. Eljárását ő maga előbeszédében így jellemzi: «Ámbátor az eredeti írástól helyközben majd a verseknek, majd pedig a leveleknek többítésével toldozván, elkanyarodtam is, de mindazonáltal a dolognak értelmét lehetőképen rakontzázván megtartottam.» Azaz: úgy nagyjában ragaszkodott az eredetihez, de igyekezett a részleteket a maga terjengősségével kiszínezni, s hogy még több tetszést arasson, a hol lehetett, verseket szőtt közbe s egy-egy áradozó levelet, melyek szerelmeseknek hasonló esetben jó szolgálatot tehettek. Mert Kónyi más publikumnak írt mint Báróczi vagy Kazinczy. S ez a közönség hálásabb is volt. Kónyi könyve nagyon elterjedt, sokat forgatták, mit nemcsak a nemzeti muzeum elkoptatott példánya bizonyít, hanem Bessenyei is, ki *Philosophus*ában ezt a könyvet adja Parmenio szolgájának kezébe, ki gyönyörködik benne s a színen fel is olvas egy verset épen *Laurette*ből. Bessenyei itt persze gúnyolja a fejletlen ízlést, de hogy erre épen ezt a könyvet választotta, az nemcsak azt mutatja, hogy a Kónyi stilusa pregnans példája a korabeli czikornyás és ízléstelen áradozásnak, hanem azt is, hogy a *Díszes erkölcsökre tanító beszédek* a korabeli ilynemű művek közt egyike volt a legkedveltebbeknek.

E versek közül az, melyet Bessenyei idéz, csakugyan nevet-

ségesnek tűnik föl, azonban a kornak tetszett, mert, mint Kónyi védelmére már Ráday is megjegyezte, Gyöngyössi ilyenekhez szoktatta a közönséget.

Kónyi verseket mondat személyeivel, a hol lehet. Blansonné például így énekel Solignyhoz:

Keservesen fájlalom
  Hiveddel mely kényen bánsz,
Noha igazabbat nálam
  Nem találtál, még sem szánsz.

De eljön még az az időd,
Hogy elcserélnéd szeretőd,
  Midőn mások reád únnak,
  Feléd háttal fordulnak.

És még három ilyen versszak. Mire Soligny a *Philosophus*-ban csúffá tett verssel válaszol:

Kiben szivem örült, merült,
  Tőlem elhült, idegenült,
Szép galambom már elrepült,
  Másnak kebelébe pendült.
  Pendült, került, ölébe dült,
  Ölébe dült, hült, fült, örült.

Óh bár már csak valahára
  Repülnél az ablakomra,
Ablakomról a vállamra,
  Tsókot raknál ajakomra.
  Ajakomra, szómra, jómra,
  Jómra lennél nem káromra.

És így tovább még két versszakon át. — Mikor Laurettet atyja hazakényszeríti, a tanulatlan, naiv falusi lány olyan körmönfont szólamokkal telt levelet intéz a grófhoz, mely bármely szerelmi levelezőkönyvben is megállná helyét. Mikor pedig Luzy gróf azon búsul, hogy kedvese elhagyta, «tétova gondolkodásinak setétes ködében bolyongott esze, írótollához nyulván fondorlódott képzelésinek következendő rendeit láttatá, és kapván hegedűjét bús nótáját imigyen hallatá:

  Mihelyt első tekintetem
Pillantásidra vetém,

Azonnal nagy szeretetem,
Szivedhez éreztetém.
Szemeidnek tüzes lángja
Sebesíté szívemet
Szájjadnak piros rózsája
Megbájolá eszemet.

Megszemlélvén szép melylyednek
Fejér alabástromát,
Gondolván hogy betegednek
Fogom lelni flastromát;
De hószinű kebelednek
Más csókolja almáját,
Karcsú czédrusát testednek
Öleli mint fajtáját.

[S még három versszak.]

Es Laurette így kesereg:

Ha*) fogsz megszünni gondjaidtól
Ha csendesedel bánatidtól?
Te búval habzott elme?
A nemes lélek képzelésit
Veszti s felejti üldözésit
Ha nincsen segedelme!
Vedd fel hát szolgai igádat
Kezdd el régen szokott munkádat
Noha Párisnak hivsága
Veszte, s ronta álnoksága;
A mit elvesztettem nagy kár
Sirathatom, de késő már!
De még a jó erkölcs rám vár.

Ezek a Kónyi lényegesebb toldásai.

Kazinczynál ismét nem találunk semmiféle toldást. Kazinczy egészen a Báróczi nyomdokain jár, hiszen, mint ő maga megvallja, ezt a novellát más kettővel együtt nem is az eredetiből fordította, hanem csupán a Báróczi fordítása után dolgozta át. Ő maga *Pályám emlékezetében* a Marmontel-fordításról így emlékszik meg: «Báróczynak bemutatám Marmontelből ő utána fordított regéimet. — — — Amazokat azért fordítám, hogy bele tanuljak az ő módjába és hogy azon mértékben adhassam még jobban mint ő,

*) Ha = mikor?

melyben nyelvünk az ő ideje óta emelkedett.» A mi a nyelvezetet illeti, erre még később visszetérünk, most csupán a mesén tett változtatásokkal foglalkozunk.

Kazinczy a mesén magán semmit sem változtatott, a cselekvény ugyanaz maradt, csak bizonyos lokális színezetet adott neki, a történetet áttette Magyarországba, a szereplő személyek neveit megmagyarosította s az egészet ismert, nagy nevekkel hozta kapcsolatba. A történet színhelye nála nem Coulange, hanem Kövesd, mely Czenkhez, a Széchényiek birtokához van közel. A búcsút Széchényi grófné nézi végig vendégeivel. Luzy grófot Bánházynak nevezi, Solignyt Szelényinek; a hősnő neve Anikó. Luzy Párisba viszi Laurettet, Kazinczynál Bánházy Bécsbe szökteti őt. Bécs sokkal ismertebb a magyar közönség előtt, s Kazinczy annyira megy a lokalizálásban, hogy elmondja, hogy Bécsben a Húspiacz és Verestorony-út szögletén találkozik Balázs leányával. Gróf Luzyről Marmontel csak általánosságban mondja, hogy kiment falura, Kazinczynál Bánházy Bádenbe rándul. Érdekes, hogy az a könynyüvérű grófné, kinek Soligny (Szelényi) a vagyonába szeret bele, Kazinczy átdolgázásában osztrák grófnő s Kazinczy őt jellemző névvel Schminkengingennek nevezi. Báróczinál Blansonné, Kónyinál Blanszani asszonyság a neve. Érdekes összevetni a három írónál azt a párbeszédet, melyet a gróf Balázszsal folytat. Ez jellemző mindegyikük eljárására. Báróczinál: «Hát szolgáltál? ezt kérdi tőle. Igen is Uram! Berwick alatt fogtam volt fegyert, a Mauriczi háborúban jelen voltam.» Kónyinál: «Szolgáltál tehát az hadban, kérdé őtet a gróf? Igen is nagyságos Uram! Bivirk alatt vettem szolgálalatot. Morizonnál valék az hadban.» Kazinczynál: «S kend szolgált? — Igen is uram! Ifjú koromban Hadikkal láttam Berlint, Alvinczy alatt pedig Buonaparte ellen megmásztam az Olasz sziklákat.» Bárócziaz eredetit tartja meg, Kónyi elferdíti a neveket, Kazinczy megmagyarosítja s ismert tényekkel hozza kapcsolatba.

A mesén azonban legtöbbet változtatott Boér Sándor. Nemcsak a neveket magyarosította, a szereplők társadalmi állását, rangját változtatta meg s a színhelyet tette át Magyarországba, hanem a szereplő személyeket is szaporította. Ott van ugyanis János, a Plautusból és Terentiusból vett konfidens, kotnyeles szolga, a mult századbeli vígjátékok ez elmaradhatatlan alakja. Ez a szolga a mellett, hogy szemtelen, néha a legközönségesebb dolgokban is

nagyon ostoba, máskor meg az ő eszmekörén kívül eső dolgokban is bámulatos tájékozottságot tanusít. Például azt nem tudja, hogy az apró madarakra nem szoktak golyóval lőni, hanem a játékszínről, vígjátékról, drámáról meglepő ügyességgel szól.[1]) A darab cselekménye is némileg módosul és kibővül. A Solignyt helyettesítő Vadászi és a Blansonné helyét elfoglaló Télfainé ugyanis itt nem oly léha személyek, mint a Marmontel-féle novellákban. Ellenkezőleg nagyon tisztességes, derék emberek, kik egymásba komolyan beleszeretnek s a darab végén boldog párrá egyesülnek. Ezek története mintegy párhuzamban halad a főcselekvénynyel, gróf Remény és Mariska történetével. Azonkívül új a drámában az is, hogy a pap, kinek útján a gróf a leveleket küldözi, testvére Balázsnak. Erről Marmontel mit sem tud, Boérnak ez azonban egy érzékeny fölismerési jelenetre ád alkalmat. Jégfalva, hol Balázs lakik, új papot választ, s az új pap sorra látogatja híveit. Balázshoz is elér s szóba elegyedik vele. Beszédközben mindkettejük csodálkozására kisül, hogy ők tulajdonképen testvérek. Az egész darab különben sok leleménynyel és ügyességgel van írva. Boérnál azonban a színmű technikájában ennyi jártasságot s a feldolgozásban ilyen erős önállóságot nem merek föltételezni. Azt gyanítom, hogy Boér ezt a darabot nem is a Marmontel novellájából készítette, hanem valami német vígjátékírónak darabjából dolgozta át, s a német író merítette tárgyát közvetlenül Marmontelből. Mert a németeknél is el volt terjedve Marmontel, s tárgyait színművekké is feldolgozták. Így Weisse is egy darabját, *Graf Waldert*, szintén Marmontel után dolgozta. A darabokat pedig megmagyarosítani, átdolgozni s a forrást meg nem nevezni régibb színműíróinknál úgy látszik elterjedt szokás volt, mint ezt a Dugonics darabjai, a Simai «Házi orvossága» s régebben az iskolai drámák bizonyítják.[2])

Ezek után közelebbről már csak három író érdekelhet: Bároczi, Kónyi és Kazinczy.

Bároczi fordításai s különösen Marmontel-fordítása nagy jelentőségű irodalmunk történetében. Fontosak legfőkép nyelvünk

---

[1]) E beszélgetéseit a játékszínről ismertette Lázár Béla a «Fővárosi Lapok» tárczájában «Százéves magyar szinmű» czím alatt, 1888.

[2]) Dugonics darabjairól ezt Heinrich Gusztáv mutatta ki. A «Házi orvosság»-ról pedig Lázár Béla e Közlönyben, 1888.

fejlődésére nézve. Elég e tekintetben *Beöthy* Zsolt «*Széppróza elbeszélés*ére» utalnom, melyben oly szépen, mélyrehatóan s érdekesen vannak fejtegetve Báróczi érdemei e téren. Milyen hajlékony milyen simulékony s a mellett erőteljes, milyen nemes, milyen zengzetes nála a magyar nyelv! Kazinczyt elbűvölte ez a nyelvezet, s épen a Marmontel-fordítás indította arra az elhatározásra, hogy (mint *Pályám emlékezetében* írja) egész életén át a Báróczi koszorújára törekedjék. Ez igazán elegáns magyarság a nélkül azonban, hogy idegenszerűvé lenne. Új, a nélkül, hogy érthetetlen vagy helytelen volna, szép, a nélkül, hogy czikornyássá válnék. Mindezek a jó tulajdonságok különösen akkor tűnnek szembe, ha a Kónyi nyelvezetével hasonlítjuk össze. Kónyi kétségkívül törekvő, buzgó író volt, ki valóban elismerést érdemel, de arra a színvonalra, melyen Báróczi áll, már csak hiányos műveltségénél s fejletlen ízlésénél fogva sem emelkedhetett. A népiest sem vetkőzte le egészen, de azért igyekezett mindig finom lenni, magasabb stílben írni, s ez a törekvés a legnevetségesebb, kacskaringósnál kacskaringósabb áradozásokra készteti. Előbeszédében például így ír: «Nem pedig ok nélkül ajánlom ezen írásomat Hazám szüleményének: mert noha tsiklandós ujjdoni magyarságomnak fürgenszségével előre kérkednem nem illik is, de csak meg kell vallanom, hogy nemes magyar nyelvünknek elégtelen értői, s idegeni haszontalan pengetik nyelveken játszadozó elmémnek mostani tetszése szerént különössen kifaragott s rámázott leleményes szavait.» Ez a stíl bizony nem arra való, hogy a Marmontel könnyed, kellemes és simán folyó novelláit fordítsák vele. A három író közül azonban kétségkívül Kazinczynak adnók a pálmát. Az ő nyelvezete, az ő stílje a Bárócziénak is fölötte áll. Hiszen Kazinczy arra is törekedett, hogy Báróczit fölülmulja, s mint föntebb idézett nyilatkozatában mondja, 1808-ban meg akarta Báróczinak mutatni, hogy mennyit haladt nyelvünk 1775 óta. Pedig itt még nem mutatkozik Kazinczyban a nagy újító. Az erény nála még csak *virtus*, nem *rény*, Báróczinál erkölcs; a hölgyek = dámák, Báróczynál úri asszonyok; a kaczért kokettnek mondja, míg Báróczi csélcsapnak nevezi.

Legjobban megvilágítja a három író stíljének egymáshoz való viszonyát egy mondat a novella elejéről. Az elbeszélés így kezdődik:

Bárócziná1 :

Leonórka.

Coulange nevű falunak bucsuját innepelték. Marquis Clance, a kinek nem messze volt onnan kastélya, eljött vendégeivel látni ezen falusi mulatságot és magát a lakosságnak táncza közzé elegyiteni, a mint gyakran szokott történni azokkal, kiket az unalom kihajt a bujaságnak kebeléből és a kik kedvek ellen is ártatlan gyönyörüségekre hozattatnak.

Kónyinál :

Laurettéről.

Az időben, hogy Kulánsa névű faluban Templom' vagy Egyház' napja tartatott. A Klánszeni Mark-Gróf is, a kinek vára onnét nem távol vala, az ilyetén falusi vigadozást, hogy megszemlélje és a lakósokkal tánczba eredjen, uri személyéhez illő barátival és udvari népével elméne: a mint azokkal gyakor történik így, kiket a megúnás a bővülködésnek kebeléből kiüzvén önnön kények s szereteteknek boszszújokra a mesterségtelen és ártatlan vigadozásra visszahoz.

Kazinczynál :

A szép Anikó.

Kövesd temploma innepét tülte. Gróf Széchényiné, a nagy Festetics testvére, — kinek onnan nem vala távol Czenki kastélya, eljöve vendégeivel látni e falusi mulatságot, s szerette jobbágyainak táncza közzé elegyedni; a mint gyakran történik azokkal, kiket az unalom kikerget a bővölködés kebeléből és a kik kedvek ellen is egyszerű és tiszta gyönyörüségekre hozattatnak.

Kazinczynak, a mesternek különben magasabb törekvése is van. Az első, mit el akar érni, az, hogy szép magyar nyelven írjon, olyan nyelven, mely szép is, magyaros is. És e tekintetben soha sem maradt két társa mögött, sőt sok tekintetben fölül is múlja őket. Például Báróczinál így szólnak a vendég nagy urak Lauretteről: «Micsoda kár, hogy olyan alacsony és homályos születésből való!» Kónyinál: «Melly kár, hogy ilyetén szegény és tekintetlen állapotban született!» Kazinczynál pedig: «Be nagy kár, hogy ily szegény sorsban született!» Kétségkívül Kazinczyé a legmagyarosabb, de legrövidebb, legszabatosabb, legszebb is.

Második és magasabb törekvése egy æsthetikai elvével függ össze, melyet nálunk ő hangoztatott először, t. i. hogy minden műfajnak megvan a maga stílje. Ő mindvégig ugyan a novella stíljét tartja meg, de azért a változó hangulathoz, a beszélők kedélyvilágához képest más és más hangon szól, igyekszik jellemzetesen beszéltetni a személyeket. Például a naivitás hangját hármuk közül kétségkívül ő találja el legjobban :

Báróczi:	*Kónyi:*	*Kazinczy:*
Hány esztendős vagy Lenórka? — A mult hónapban multam el tizenöt. — Kétségkivül férjhez adnak nem sokára. — Atyám azt mondotta, hogy még elég idő van rája. — Hát magad Lenórka nem érzesz-e valami kis szerelmet szivedben? — Nem is tudom, mi az a szerelem.	Laurette mennyi időben jársz? Az elmult hónapban hágtam által kétszer hét esztendőket. Kétségkivül hát majd férjhez vésznek? Az atyám ugymond, hogy azt még el nem időztem. S hát Laurette, a szerelemnek valamely kis érzékenysége még szívedet nem érdekelte-é? — Én nem tudom, a szerelem érzékenységén mit kell érteni.	Anikó, mondd el csak, hány esztendős vagy te? — Most nem régiben multam tizenöt. — Úgy hát már majd férjhez vesznek? — Azt mondja az atyám, hogy arra még elég idő. — De hát magad, szép gyermek, nem érzesz-e valami kis szerelmet? — Mi az a kis szerelem?

Vagy mikor a gróf szerelemittasan megragadja Laurette kezét, s Báróczinál így szól: «Enyém, felkiált a gróf, enyém ez a kedves kéz, a szerelem adományából birom azt.» Kónyinál így: «Az enyimek ezek, monda Lutzi, ez a te szerelmednek első 'sengéje.» Kazinczynál pedig így: «Enyém ez! enyém ez a drága kéz! kiálta Bánházy. A szerelemtől birom ezt!» Nem Kazinczynál érezzük legmelegebben lüktetni a pathoszt? — Szóval Kazinczy fordítása e tekintetben is magasan fölötte áll két társáénak.*)

Ime, hogy nyilatkozik e fordításban a három író álláspontja, felfogása, műveltsége, egész eszmevilága, egyénisége.

De e négyféle Marmontel-fordítás egyúttal a kor irodalmi irányainak is tüköre. Itt van Báróczi a lelkes magyar testőr, ki megösmerkedve a franczia műveltséggel, azt hazája nyelvén akarja terjeszteni; a magyar nyelvet is hajlékonynyá, simává akarja tenni, mint a milyen a franczia, s ezzel hazájának, nemzetének ügyét szolgálni. Im a franczia iskola iránya. Itt van azután Kónyi. Nála még e franczia novella fordításában is a népiesség mutatko-

*) Jellemző Kazinczy szerénységére s mutatja nagy tiszteletét és háláját Báróczi iránt a Pály. Emlékezetében e fordításra nézve tett nyilatkozata: «Illő azonban nem feledni — írja, — hogy én — — — Báróczy nyomán jártam, ő pedig maga tört utat. Ha a koronát én nyerném is el, örömest nyujtanám Báróczynak, mert az ő példája nélkül el nem nyertem volna».

zik s a népdalszerű elem csillanik föl. A közbeszőtt versek határozottan népdalköltőre vallanak. Például:

Óh bár már csak valahára
Repülnél az ablakomra,
Ablakomról a vállamra,
Tsókot raknál ajakomra.

Vagy: De eljön még az az időd,
Hogy elcserélnéd szeretőd.

Ez emlékeztet egy népdal eme soraira:

De eljön még az az idő,
Hogy szeretnél engemet.

Vagy: Nyugodtan van annak szíve,
Kinek van jó szeretője.

Ehhez hasonlít a következő népdal:

Nincsen annak semmi baja,
Kinek szeretője barna.

A mi Kónyinál magasabb stilus, mind csak erőszakolt külső máz, mely alól ki-kitör az igazi népies hang. A harmadik Kazinczy, ki itt úgy mutatkozik, mint a stilusnak mestere, a finom ízlésű vezér, s a nyelyújításnak most még csak óvatos, kissé bizonytalanul neki induló kezdeményezője. Végül Boér szindarabja a magyar dráma irodalom, a szinészet körül megindult mozgalomnak bizonysága, s annak zsendülését jelzi.

S a francziа iskola, a népies irány, a meginduló nyelvújítás és kifesleni kezdő dráma: valóban a kor főbb irodalmi áramlatai.

WESZELY ÖDÖN.

Dicséret.

(Spervogel.)

Picziny farost a rengeteg tövén,
A szirt ölébe zárt arany fövény,
Zajló vizeknek néma titkai,
Uram! Szemednek ismert tárgyai.
Erős hatalmad átölel világokat;
Imádva áld az égi kar,
Örök dicséret zeng körül s szent hódolat.

SIMON LAJOS.

KLEIST «SENECÁ»-JA KISFALUDY SÁNDORNÁL.

«Seneca» Kleistnek, a «Tavasz» híres szerzőjének egyetlen drámai kisérlete. Különös, hogy a nagy lyrai tehetségű költő, kit lágy kedélye a szív világára, a természet szépségeire utalt, soká foglalkozott drámai költemény gondolatával és már rég tervezett egy szomorújátékot, a mint az 1745 deczember hó 11. keltezett és Gleimhoz intézett leveléből kitűnik, kitől történelmi adatokat kér; de kidolgozásához csak később fogott, egyrészt Lessing buzdítására, kivel tervét közölte volt, másrészt Nicolai berlini pályázatától indíttatva, mely annak idején sok német költőben ugyan e gondolatot kelté. Így keletkezett «Senecá»-nak ránk maradt prózai tervezete, mely műveinek 1758-diki kiadásában jelent meg először nyomtatásban. A verses kidolgozás, melyet előszavában említ, nem jött létre, minthogy alig másfél évvel utóbb a kunersdorfi ütközetben megsebesülve hősi halált halt. Sauer, legjobb kiadója, kétkedik ugyan szándékán a tervezetet tovább kidolgozni, de a korabeli tetszés, melyben még a svájcziak is, kikkel nem a legjobb barátságban volt, részesítették, hihetőleg könnyen indíthatta volna darabjának versben való kidolgozására.

A darab jobb megérthetésére szolgáljon tartalmának rövid kivonata:

Seneca vidám beszélgetésben van nejével, Pompejával, mivel lemondott veszélyes hivataláról, mint a kegyetlen Neró tanácsosa, minthogy egyenes és nyilt beszédei könnyen felingerelhették volna a császár haragját s így életét is veszélyeztethették. Közben eljön barátja Polybius és elmondja a császár kegyetlenkedéseit, melyek Seneca távozta óta még csak fokozódtak s melyeknek saját neje, a példáséletű Octávia is már áldozatúl esett. Mialatt Pompeja barátnéja halálát siratja, Polybius kérve kéri Senecát, térjen vissza Rómába, mert csak az ő szava képes gátat vetni a zsarnok dühöngésének. Seneca, Pompeja aggodalmainak ellenére is, követni szándékozik Polybius hívását, mely az anyacsászárné s a sanyargatott római népét is magában foglalta. Evvel végződik az első «cselekmény», a mint Kleist a felvonást nevezi.

A második felvonásban Polybius megzavarodva jön be, mivel az egész házat katonák vették körűl. Belátja, hogy Seneca élete veszve van. Az őrséggel benyomuló kapitány előtt, ki sem őt, sem Senecát személyesen nem ismeri, barátjának állítja magát s épen kitárja

mellét a katona kardjának, hogy barátjáért föláldozza magát, midőn ez belép s magát megismerteti a bámuló kapitánynak. Polybius átkozódásba tör ki Nero és szolgái ellen, de Seneca őt nyugodtan meginti s az életet megvetve elvérzés által való önkényes halált választ.

A harmadik felvonásban Seneca haldokolva ül székén. Dicséri az istenséget s dicsekszik, hogy mindig annak útjain járt, miről legfeljebb emberi gyengeség téríthette le. A jelenlevők sírva és jajveszékelve dicsőítik haldokló barátjukat, és Pompeja, elalélt férjét már holtnak vélve, kétségbeesésében tőrrel veri által mellét. Seneca még egyszer felébred ájulásából és nyugodtan néz a halál elé, midőn látja, hogy neje is, kiért leginkább aggódott, követi őt. E közben egy követ jön földrengés és vihar hírével: midőn a haldokló Senecát látja, akkor a természeti tüneményt az istenek boszújára s a természet gyászára magyarázza, s a szomorú újsággal eltávozik. Seneca pedig még egyszer felsóhajtva kiszenved.

Ha most e szomorújátékot drámai szempontból tekintjük, úgy csakis alapjában eltévesztett darabnak mondhatjuk. Már a tárgy választása is nagy hiba, mert bár Seneca szomorúan végződő története mindig s mindenkiben a legmélyebb szánalmat keltette és kelti még ma is, a stoikus bölcselő, ki soha nem került ellentétbe valami erkölcsi vagy társadalmi törvénynyel, nem lehet középpontja egy tragikai cselekménynek, mely ellenkező nézetek és érdekek összeütközését, előrehaladó fejlődést, drámai bonyadalmat és eszmét, s végül megfelelő és igazságos megoldást vagyis azt kivánja, a mit az elmélet drámai cselekvénynek nevez. Már pedig Senecában cselekvénynek legkisebb nyomát sem találjuk. Seneca jelleme úgy, a mint Kleist azt elénk állítja, teljességgel drámaiatlan. Sehol a legkisebb ellentét, annál kevésbbé összeütközés. A hős szenved, a nélkül hogy tudnók miért, s meghal el nem követett bűnökért. A költő annyira megy, hogy még Nerot sem hozza színre, ki egyedüli ellenfele lehetne a hősnek. Jellemekről egyáltalán még beszélni sem lehet, mert sem a türelmes és egykedvű bölcs, sem a jajveszékelő környezet nem azok.

A költő továbbá a franczia iskola aristotelesi szabályaihoz is ragaszkodik. Az egész egy színen s legfeljebb két órai időtartam alatt történik.

Végül az előadás, a hang is teljesen el vannak hibázva, mert drámai gyors menetű, az érzéshez és indulathoz képest emelkedő

vagy hanyatló nyelv helyett hosszú, ömledező beszédeket, bölcseleti fejtegetéseket találunk, s a szép szónoki körmondatok még csak kirívóbbá teszik a mű gyengéit, a költő jelességei pedig, melyek többi munkáiban gyakran oly szépen érvényesülnek, itt rossz helyen lévén, hibákká válnak.

Ha már most kérdjük, honnan eredhetnek e hibák, azt találjuk, hogy azok nem csupán a költő drámai tehetségének hiányában, hanem főkép a kor általános fölfogásában is rejlenek. Mert a korabeli nézetek, Lessingét talán kivéve, mind azt vallották, hogy vértanú, ki bűn nélkül szenved, másnak vétke és hibája miatt vész el, igen alkalmas arra, hogy dráma hőse legyen. Seneca tehát az akkori felfogás szerint kifogástalan drámai hős, s bizonyára akármelyik más korabeli költő is ovakodott volna a dolgok menetét úgy intézni, hogy Seneca ne csak pusztán szenvedő, hanem cselekvő alak is legyen. Kleist különben sem volt nagy barátja a drámának és saját nyilatkozata szerint egész életében nem olvasott többet három tragédiánál.

Mind ebből kitetszik, hogy Kleist «Senecá»-jának jelentős költői becse nem lehet, de igenis van irodalomtörténeti értéke, egyrészt kora drámai nézetét mintegy megtestesítő volta miatt, másrészt a magyar irodalomtörténet szempontjából, minthogy Kisfaludy Sándor ifjúkori művei közt e tragédia alexandrinusokban írt, tehát verses feldolgozása található. Ez átdolgozás tárgyalásánál az az eddig eldöntetlenül maradt kérdés merül föl, vajjon Kisfaludy az eredetit használta-e vagy pedig ama verses átdolgozást, melyet egy eddig ismeretlen Doctor Medicinæ és saját állítása szerint Kleistnek lelkes barátja, valami A. S. G. alexandrinusokban eszközölt, s mely átdolgozás 1767-ben Iversen Dávid kiadásában Altonában és Lübeckben tényleg meg is jelent,*) de legkevésbbé sem járult hozzá, hogy Kleist darabjának maradandó létet biztosítson, mit a jámbor szerző silány verses átdolgozásával vélt elérhetőnek. Érdekes előszava, melyben gáncsolja a darab rövidségét, a párbeszédek terjengősségét, ellenben dicséri a jellemeket, minden csodás elem és a szerelem szerinte elcsépelt motivumának hiányát, s a mellett nem mulaszt el nehány megvető megjegyzést tenni a «francziák»-ra. Hanem azért nem változtat a terven, bár saját

*) Heinrich Gusztáv szivességéből a müncheni kir. könyvtár példányát használhattam.

állítása szerint kitudná bővíteni nehány epizóddal, de nem teszi, egyrészt a költő iránti kegyeletből, másrészt, a mint megindító őszinteséggel maga bevallja, mert restelli a fáradságot és nem is bízik teljesen erejében.

A mi a magyar átdolgozást illeti, verses alakja ugyan a mellett szól, hogy Kisfaludy amaz alexandrinus német szöveget használta, nem az eredeti prózait, de ha mind a három munkát összehasonlítjuk, kétségtelen lesz, hogy *Kisfaludy az eredeti után dolgozott.* Mert míg ő szorosan a szöveg szavaihoz ragaszkodik, sokszor úgy annyira, hogy magyartalanságokat is elkövet, mint mikor például e mondatot: «Seneca soll versuchen ihm *vorzustellen*» így fordítja: «Próbálná néki *előállítani*» (I. felv. 2. jelenés), vagy ezt: «Entweder er *gehet in sich*» evvel: «Vagy ismét *visszatér magában*» (u. o.), addig német átdolgozója a mondatok értelmén ugyan nem, de külső alakján, szavain változtat, egyes kifejezéseket más rokonértelmüekkel cserél fel, hol egy jelzővel többet mond, hol egygyel kevesebbet, de nem pusztán azért, mert a vers kényszeríti, hanem czélzatosan és önkényesen a végett, hogy a «nagyon is declamatori stílust, mely a közönséget fárasztja, enyhítse, élénkítse». Hogy ez néha nem sikerült s hogy az eredeti minden hibái mellett még nagyon is felette áll e német átdolgozásnak és még sokkal inkább a magyarnak, azt csak akkor látjuk, ha a szövegeket egymással párhuzamban olvassuk. Szolgáljanak Pompeja utolsó szavai a III. felvonás első jelenetéből például:

Kleistnél: «Nun ist es um mich geschehen! Mein Seneca, mein Seneca! Wie erschrecklich beugst du mich! Sage mir noch einmal, dass du mich liebst! — — Er hat seinen Geist schon zu den Unsterblichen geschickt. — Ach wer errettet mich von der Angst, die meine Seele überfällt? Unaussprechliche Martern zerreissen mich. Meine schwachen Füsse zittern, und erhalten mich nicht mehr, und die Brust wallt für unnatürlicher Spannung.*) — — Wo bist du, mein Seneca? Wo bist du? Kehre zu mir Verlassener zurück! — — Nattern, Heere von Nattern eilen auf dich zu und wollen dich tödten. — — Seht, wie sie den schuppichten Leib krümmen! Hört, wie sie zischen! — — Rettet ihn, o rettet meinen Geliebten! — — Aber — — wie ist mir? Unbeschreibliche Angst zerrüttet meine Natur. O Tod, nur du kannst mich von meinem Elend befreien. O mein Seneca!» (Sie ersticht sich.)

*) A Rammler-féle kiadásban: «— die Brust ist — — und die Welt ist — — mir zu enge — —»

A német átdolgozásban:

«Für mich hört aller Trost nun auf; es ist geschehen.
Mein Seneca ach mein Gemahl! Kannst du noch sehen?
Nur einmal sage noch, du liebest mich! Du schweigst?
Nicht einen Blick? Ach sieh', wie schrecklich du mich beugst?
Zu den Unsterblichen ist schon sein Geist gefahren —
Wer kann doch meine Seel' itzt von der Angst bewahren,
Die plötzlich auf mich stürzt! Ach! Marter ohne Zahl
Zerfleischen mich anitzt! Wie gross ist diese Qual! —
Die Füsse sind zu schwach — Sie sinken mit der Länge —
Und auch die Brust ist — und die Welt ist — mir zu enge.
Wo bist du Seneca? Wo bist du? Komm zurück!
Wie, du verlässest mich? O grausames Geschick!
Ein Heer von Nattern eilt herbey dich umzubringen.
Seht, wie den Schuppenleib sie schnell im Kreise zwingen!
Hört, wie sie zischen! Ach! Helft! Rettet, o kommt her,
Und rettet den Gemahl! Wie aber — wird mir schwer,
Von Angst wird die Natur, von schwerer Angst zerrüttet.
O Tod! nur du, du hilfst, du hörest, wenn man bittet.
O lieber Seneca!» — (Sie ersticht sich.)

És végül Kisfaludynál:

«Senecám! Lelkem! — Senecám! Csak még egyszer,
Mondjad! hogy szeretsz — csak még egyszer, nem többször!
Már a halhatatlanhoz küldötte lelkét —
Ah ki űzi ki tőlem lelkem gyötrelmét?
Kimondhatatlan mardosások kínoznak!
Reszkető lábaim már alig tarthatnak!
A világ — szoros nékem — szoros a melylyem —
Térj vissza társadhoz! Seneca én éltem!
A kigyók serege, hogy megöljön siet,
Mentsétek — ó mentsétek meg életemet!
Fájdalmak hasítják — mardossák fejemet! —
Halál! Csak te szabadíthatsz ínségemből.
Senecám — követlek! — (Általveri szívét) fogyok életemből! —»
(meghal.)

Második bizonyítékot a mellett, hogy Kisfaludy előtt az átdolgozásnál az eredeti volt, saját nyilatkozata is nyujt művéhez írt előszavában: «A mit Kleist, ama híres író, németül írt, azt én magyarul írom». S nékünk legkisebb okunk sincs a költő e szavaiban kételkednünk.

Az a körülmény is szolgálhat bizonyítékúl, hogy kimutathatjuk a kiadást, mely után Kisfaludy dolgozott. Az összehasonlításnál tudniillik föltünik, hogy valamennyi hely, mely Rammler kiadásában hiányzik vagy pedig meg van változtatva, a magyar kiadásban sincsen meg vagy pedig a Rammler-féle szöveg szerint van fordítva, a mi nyilvánvaló bizonyság, hogy Kisfaludy a Rammler-féle 1760. vagy 1761-iki kiadást használta, mert ily apró eltérések nem volnának észrevehetők, ha a magyar átdolgozás a már sokkal inkább elváltoztatott német verses szöveg után készült volna.

A mi magát az átdolgozást illeti, dicséretest nem igen mondhatunk róla. A szótagok tizenkettős számánál többre Kisfaludy nem figyel, nem tartja meg a sormetszetet, rímei rosszak és kényszerítettek; hogy a sorokat betöltse, fölöslegesen kettőzi és ismétli a kifejezéseket, felforgatja és megzavarja a szórendet. Nem ügyel, hogy megfelelő szólásmóddal helyettesítse a német kifejezést, sőt a szöveget sem érti midenütt. Így Kleistnak szónokias és érzelgős, de nem minden emelkedettséget nélkülöző nyelve teljesen ellaposodik s az üresség és ízetlenség érzetét kelti az olvasóban.

De ha meggondoljuk, hogy a költő «Senecát» életének tizennyolczadik évében írta, 1790-ben Pozsonyban, hol őt, mint joghallgatót, különösen a hazafias papnövendékek buzgalmas működése serkentette irodalmi munkásságra, s hogy e műve inkább csak stilgyakorlat, mint valóban irodalmi termék akar lenni, akkor nem kicsinyelhetjük ez ifjúkori zsengéjét. Ő is akará fejleszteni erőit, hogy egykor szintén hozzájárulhasson egy kővel amaz épülethez, melynek alapfalait akkor rakták le, s melyen később büszkén emelkedett a magyar irodalom. A bécsi testőrség buzgalma mindenfelé terjeszté jótékony hatását s az ifjú erők közt, melyek akkor feltűntek, ott találjuk Kisfaludy Sándort is, a magyar Petrarcát. Senecájához írt előszavában, melyet még atyjához intézett nehány sor előz meg, azért ezeket mondja: «Hogy én ezt írom, oka az, hogy látván anyanyelvemnek kezdő virágzását, ebből származó hathatósan érzett örömömet néminéműképpen én is kimutathassam. Te, a ki csekély munkámat olvasásodra szerencsélteted, és kérlek is, ne rágalmazd törekedésemet; ha helybenhagyod törekedésemet, czélomat elértem. Tőlem, ki tizennyolcz tavaszt láttam, bámulásra méltó munkákat nem várhatni. Feci quod potui; faciant meliora potentes». Ezt szem előtt tartva, csakugyan nem

tehetünk mást, mint helybenhagyni törekvését. S bárha e művének nincs is költői értéke, mégis érdekes adatot nyujt a később oly híressé lett költő fejlődéséhez.

Kleist és Kisfaludy szövegeinek eltérései a következők:

Első felvonás.

S. Ja, Pompeja, ich habe den betrüglichen Reichthümern und den gefährlichen Ehrenstellen mit mehr Freude entsagt, als sie übernommen.	Pompeja! Én a csalfa gazdagságoktul Vég búcsút vettem a veszedelmes rangtul. Ezt cselekedtem, elhihetd, vidám szívvel, S pedig nagy nevem letettem vidám kedvvel, Mintsem általvettem volt az üres czímmel Ez ajándékot, teli veszedelemmel.
S. Der niedere Stolz und Unsinn	az udvar fénye.
A német eredetiben nincs meg:	*S.* Boldogok leszünk, noha beborúlt fényünk,
Pom. Und die bisherigen Widerwärtigkeiten werden nur dienen, unser jetziges Glück zu fühlen.	Úgy, hogy bal sorsunkról meg nem emlékezünk — Sőt inkább szolgál emlékezete arra, Hogy hathatósb érzéssel nézünk sorsunkra.
A német eredetiben nincs meg:	*Pom.* Vallyon? mért is lenne elméd nyughatatlan.
S. Das Bild der tobenden Wellen ist ihnen noch immer gegenwärtig, und sie fürchten sich, auf dem Lande von ihnen verschlungen zu werden.	S a dagályos habok csapkodását félik. S bátor szerencséssen már kievedztenek, A borzasztó haboktul még is rettegnek.
S. Da ich sie auch durch Vergiessung meines Blutes nicht hätte hindern können.	Mely't ha gátolhatott volna omló vérem.....
Pom. Der Blutdurst des Tyrannen würde durch die Gewohnheit noch immer heftiger geworden sein;	Néró, nem-léted után, a vért szomjazó Tyrannus, csak mészárlott volna a nyúzó —

Az eredetiben nincs meg:	*Pom.* Óh vagyok most! vagyok szerencsés tevéled!
Az átdolgozásból hiányzik: *Pom.* . . . (überlass) die Strafe des Wütherichs . . . . wie du mich oft gelehrt hast	
es wird Alles zur Glückseligkeit der Welt lenken	S megáld bennünk; lészek én is nyugodalmas,
Allein wie kannst Du	De vallyon? hogy' tudod, hogy . . .
Az átdolgozásból hiányzik: *S.* Kann man gegen einen Bösewicht kühn sein?	
Pom. Es ist Deiner Denkungsart und Deines Herzens würdig, dass du dich des Wütherichs Bosheiten widersetzt.	Elméd bölcsessége s szíved méltósága Nem nézhette hogy Rómának tyrannusa Tovább is kegyetlenkedését folytassa S Róma népének vérét tékozolhassa;
Pol. . . . . . . ist Rom ein grosses Gefangenhaus, — das von den Klagen der Elenden und Unterdrückten widerhallet.	. . . Róma csak egy fogság; Melyben nyomva nyög, jajgat az ártatlanság.
Pol. mit erblasstem Angesichte	fonnyadva
Pol. der schwarze Tag	a fekete gyilkosság
az eredetiben nincs e megjegyzés:	(a szomorúság elfojtja szavait)
szintúgy:	(könnyekre fakad)
Pom. das Bild der Schönheit und der Sanftmuth —	A szépeknek legszebbike? — Mit? a szelídeknek legszelídebbike?
Pol. Die Ehre der Menschheit	Az emberi nemzet csillaga
Pol. ihr Verbrechen	halála oka
Pom. dass die Natur sich so verleugnen und so tief von ihrer Höhe fallen kann!	Óh természet! — Tehát ily mélyen sülledtél? Magasságodról ily alá leeshettél?
az eredetiben nincs meg:	Istenek! elnézhetitek Róma bilincsét!
Nun hat die Mordsucht des Nero den höchsten Gipfel erstiegen	Most Nero dühössége. . . . . . Hasonló egy tigrisnek fenéségéhez.

az eredetiben nincs meg:	*Pom.* A hütvöst megölni! — szörnyű kegyetlenség! Vallyon volt-e ehhez hasonló dühösség? —
az átdolgozásból hiányzik: *S.* und missgönne ihr ihr Glück nicht.	
szintúgy: *Pol.* Ja, den geniesst sie	
Pol. Ich gehe nun in seligere Wohnungen — in Wohnungen der Freude und Ruhe	Általköltözöm az öröm lakásásában;
az eredetiben nincs meg:	*Pol.* Szókat, hogy búcsút vehessek, nem találok,
szintúgy:	*Pol.* Rómám — elhagylak!
hiányzik az átdolgozásból; *Pom.* O Du, in deren Seele die meinige ganz eingewebet war!	
az eredetiben nincs meg:	*Pom.* Oktávia, ki volt csak csupa kegyesség, Elmúlt —
Pom. das Leben	Éltem súlyát
Pol. Du musst leben, Pompeja, Du musst Deinem Gemahl und der Wohlfahrt der Welt leben.	Éldned kell még e világban Pompeja! Tekinsd a világot s férjedet.
Pol. weil er — — — füchtet —	mert tudja —
hiányzik az átdolgozásból: *Pom.* — zu viel, als dass er noch die Folgen seiner Grausamkeit vorstellen sollte	
Pol. Seneca soll das Letzte versuchen und ihm die Folgen seines Blutdurstes und Unsinns vorstellen.	Seneca, még egyszer, utolszor próbálná Neki előállítani, s megmondaná Mely véget érjen véres kormányzása, Mely véget kegyetlen vért-szomjuhozása.
az eredetiben nincs meg:	*Pol.* Ezt kivánja a nagy anyjának hatalma,
hiányzik az átdolgozásból: *Pol.* den entweihten (Thron)	
S. mit Glimpf	édes mézzel

az ere letiben nincs meg:	*S.* könyörgésem talán szívét majd meghatja —
Hiányzik az átdolgozásból: *Pol.* (— — Folgen,) deren Herannäherung man ihm verdeckt zeigen muss.	
az eredetiben nincs meg:	*S.* Személyét, bár hol legyen is, felkeressük,

Második felvonás.

Pol. Des Redlichen Leben	Seneca élete
az eredetiben nincs meg:	*Pol.* Ó virtus! de eltipratol! — Ezt ki vélte? —
Pol. Gedanke, der mich mit Schrecken und Verzweiflung erfüllet, und	Gondolat, mely belsőimet csak szaggatja, Lelkemet rémíti, s szívemet faggatja
Pol. Ich bin's — ich bin Der, den Du suchst. —	Én vagyok; Fábius kapitánya mit kér?
az eredetiben nincs meg:	*Pol.* Nem vétettem.
Pol. Ich habe es ihm gesagt,	ezt szemébe megmondom.
Pol. Der Tod ist mir erträglicher als die beständige Furcht des Todes, worin der Grausame alle Redliche und Edelgesinnte von Rom unterhält, erträglicher als der Schmerz, dass ich schon zu lange über die Unterdrückung und das Elend der Rechtschaffenen empfinde. —	Legalább szüntelen a haláltól félnem Ne kellessék, s a tyrannustól rettegnem. Mert a kegyetlen a nemes szíveket Csak gyilkolja Rómában a nagy lelkeket. Könnyebb lesz halálom a fájdalomnál Melyet éreznék a jók lenyomásánál. —
Kapitány. Du hast den Tod schon durch das, was ich höre, verdient.	Most csak azáltal is halált érdemlettél Hogy császárunk ellen ily rútúl fecsegtél.
Pol. der Zorn des Himmels	a kín
Pol. Sterben	Hogy haljak, azt parancsolja a tyrannus.
hiányzik az átdolgozásban; *S.* Ich bin Seneca!	

szintúgy :	
Katona. . . . . nicht der Erstere, der sich für Seneca ausgab.	
Kapitány. Aber was für ein Unsinn bewegt dich . . —	De vallyon mi vihetett a bolonsdágnak Azon pontjára . . . . .
Kap. Durch deine treulosen Gesinnungen gegen Nero wirst Du ihn finden, ohne ihn zu suchen.	— —de reménylem meg is találod, Keresés nélkül is. Mint Nérót áruló, Mint gonosztevő fejedelmet vádoló.
Pol. Lass ihn mich finden, Grausamer, lass ihn mich finden! Er ist mir nicht furchtbar.	Ölj meg! Ölj meg alacsony szívű kegyetlen, Leszek én azért mégis rémülhetetlen.
Pol. und wird Dir ein Schild sein gegen Elend und widrige Zufälle	s enyhíti ínségédet.
Kap. Seneca muss sterben	Meg kell fosztanom Senecát életétől.
hiányzik az átdolgozásban :	
Sen. Entrüste Dich nicht, Polybius! Lass mich sterben!	
Sen. Redlichster unter den Sterblichen!	Tüköre a halandóknak.
Sen. Wie viel vergnügter würde ich sterben, wenn ich nur Deinetwegen sterben könnte, und nicht, weil es Nero befiehlt!	Egyedül csak azért keserű halálom, Hogy tetőled, óh barátom — meg kell válnom! Nem hogy Neró parancsolja —
Sen. Es ist unedel, das Leben zu verachten, so lange man der Welt Nützen schaffen und glücklich sein kann. Lass Diejenigen es verachten, die Alter und Unglück zu Boden drückt, oder die es auf Befehl grausamer Regenten hingeben müssen.	Nemtelen szív, ki akartva éltét veszti, Ámbár még haza' szerencséjét teheti — Neked okot nem ád sem szerencsétlenség, Sem a vénség — de nékem — a kegyetlenség!
Kap. Verachte es du! Du musst es hingeben. Wähle Dir eine Todesart nach eigenem Gefallen! Verachte es	Válaszsz halálnak nemét, s vesd meg halálod, Mert menedékhelyedet úgy sem találod.

Harmadik felvonás.

az eredetiben nincs meg :	*Sen.* Hogy fogyni kezdő vérem tovább folyassam.
S. ohngeachtet Du mit mächtigem Arme die furchtbare Wage hältst, die die Thaten des Sterblichen richtet.	Ámbár az halandók tetteket itélni Szoktad; s hatalmas karodban a mértéket Tartván teszel rettegtető ítéletet.
Pomp. Wer hilft mir meine Last tragen? Octaviens Tod hätte ich schon nicht überleben können, wenn ich Dich nicht zugleich hätte verlieren müssen. Der Besitz Deiner und Deiner Liebe überwog bei mir alle Pein und schien mir der schrecklichsten Martern werth.	Ah segítsetek! — elnyom keservem járma! Oktáviának halála megölt volna, Ha tőled megválásom szomorú volta S szerelmed birtoka keservesb kínokra Meg nem tartott volna, nagyobb fájdalmakra.
Pomp. Doch endlich befreit er von aller Qual.	Végre mégis múlnak kínai.
hiányzik az átdolgozásból: *Pomp.* Ein kurzer Schmerz ist einer langen Qual vorzuziehen.	
Sen. lebt ewig wohl	éljetek
Piso. — der Grösste unter uns	a nagy lélek
hiányzik az átdolgozásból: *Piso* — und Bilder, schwärzer als die Nacht des Todes, erfüllen es und werden niemals wieder daraus verlöschen.	
Piso. Bei allen zweifelhaften Fällen werden wir uns befragen: Wie würde dieses Seneca aufnehmen? — wie würde er handeln? — Kein Dir unwürdiger Gedanke soll jemals Deine Freunde entehren, und wem nur ein Schatten davon vor der Seele vorübergeht, den wird Abscheu und eine edle Angst erfüllen, wenn er an Dich gedenkt. Er wird Dein Bildniss sehen und ein heiliger	Minden tettünknél így fogunk elmélkedni: Tegyünk, mint Seneca is fogna tenni — Ki méltatlanúl mer rólad emlékezni, Azt a nemes irtózás fogja gyötreni, És annak, ki képedre fog tekinteni, Szívét szent borzadás fogja általjárni.

Schauer wird sein Innerstes durchdringen.	
Pol. — Er ist erkaltet! hiányzik az átdolgozásban:	hidegül teste
Pom. Nun ist es um mich geschehen! . . . . . Wie erschrecklich beugst Du mich!	
Pom. Nattern, Heere von Nattern eilen auf Dich zu und wollen Dich tödten — — Seht, wie sie den schuppichten Leib krümmen! Hört wie sie zischen! — — Rettet ihn, o rettet meinen Geliebten! —	A kígyók serege hogy megöljön, siet, Mentsétek — ó mentsétek meg életemet!
az eredetiben nincs e megjegyzés:	(Szemében ötlik a megölettetett, vérében fetrengő Pompéja.)
szintúgy:	*Pol.* Tulajdon keze által öntött vérében!
szintúgy: *Szolga.* Deine Vorwerke	*Sen.* (könnyeiben fuldoklik) mindenedet
az eredetiben nincs meg:	*Sz.* Ily szörnyűséget el hogy is hallgathatnék.
Sz. als wenn alle Felsen des Grundes bis zum Mittelpunkte der Erde gespalten würden	S mintha sziklák omlottak volna,
az eredetiben hiányz. e megjegyz.:	*Sz.* (Senecára tekint)
Fenius. Der Himmel kündigt ihr durch die entsetzliche und wunderbare Begebenheit die Grösse ihres Verlustes an. —	Magok az egek sajnállik e nagy lelket, Mert haraggal hirdeték e szörnyűséget —
Sz. Unglücksbote	szerencsétlenség hozója.
az eredetiben nincs meg:	*Sz.* Vallyon jó uramért én mért nem halhatok?
Sz. Vor Schmerz werden sie sich die Brust schlagen und das Haar von ihren Häuptern reissen	A nép fájdalmában magát majd emészti, [tépi! — Kivált Róma bánatjában haját
Az eredetiben nincs meg:	*Sen.* De Senecátokrul — megemlékezzetek, Pompejám, követlek! — Ereimbül — fogyok! — Szeressétek hazátokat! Jaj! —
szintúgy e megjegyzés:	(Kiadja lelkét — baráti holttetemére borúlnak)

Lehr Vilmos.

PETŐFI KÖLTEMÉNYEINEK ÚJ SZÖVEGKIADÁSA.

A kiadó szivességéből már most előttem fekvő új kiadás*) nagyon jelentős mozzanat a Petőfi-kiadások történetében. 1874 óta, az Athenæum czége alatt, egymás után kerültek piaczra a legnépszerűbb magyar költő versei, különböző formátumban és kiállításban, hol megnyirbálva, hol teljesebben, de sohasem correctűl, az eredeti szöveg és sorrend pontos megtartásával, hogy a mű ne csak tartalmában, — s így is csak nagyjából, — hanem a külső megjelenés formáiban, elrendezésében s legkisebb részleteiben is hű képét mutassa írója korának és egyéniségének. E fogyatékosságot, bár csak részben, már az első Díszkiadás előszava constatálja, s részint a nyomdai, részint a művészi kiállítás tekinteteinek óhajtja betudni az eredeti sorrend felforgatását. «Néha, mond az Előszó, egy-egy rajz elkészítése oly sokáig húzódott, hogy kisebb bajnak látszott a megfelelő költeményt hátrább tenni, mint az egész kiadást hónapokig feltartóztatni; átalában pedig *a költemények helyét a rajzoknak, de maguknak a költeményeknek is körvonala jelölte ki:* kétszeresen döntő szempont oly kiadásnál, mely díszre, de egyúttal tömörségre törekszik.»

Külső dísz és tömörség bizonyára fontos, talán döntő szempontok is a nyomdász szemében, de semmikép sem irányadók a philologusra nézt, ki egy classikus-kiadásban jobban respectálja a correct szöveget, mint a pompás initialékat, a sorrend változtatásában pedig épen a szerző intentióinak vakmerő megsértését látja. Ha eszünkbe veszszük, hogy minden igazi lyrikusnak, s különösen Petőfinek, költeményei voltakép egy folytonos, megszakítatlan naplója a költő élményeinek, hogy Petőfi mindenik költeménye, valamint Gœtheé, Lewes jellemző mondása szerint, «megannyi töredék élete nagy vallomásából» : akkor elképzelhetjük, mily bosszantó zavart, mennyi félreértést okozhat ez a dislocatio, mely a költő pályájának világos, értelmes áttekintését feláldozza a külső dísz és tömörség tekintetének. Annyi, mintha fölforgatnók Petőfi életét magát s fölcserélnők, például, augusztus 5-ikét szeptember végé-

*) *Petőfi Sándor összes költeményei.* Eredeti kéziratok és kiadások alapján megjavított új népies kiadás egy kötetben. Az Athenæum R.-Társulat kiadása. 1890. (A kiadó Havas = Hahn Adolf derék dolgozótársunk).

vel, vagy a 15-ik márcziust a muszka invasio válságos napjaival. Benső, megdönthetlen okok követelik, hogy a sorrend, melyet maga a költő contemplált, ne üres schemának tekintessék, mely tetszés szerint, technikai vagy egyéb szempontokból, variálható, hanem felbonthatlanul összefüggő egymásutánnak, mely életrajzi és æsthetikai jelentőséggel bir, s melyen változtatni annyi, mint a költő egyéni és művészi életének tényeit a valósággal ellenkezőleg vagy tőle eltérőleg tüntetni fel.

A sorrend ilyetén változtatása idővel hagyományossá vált, ámbár az olcsó, úgynevezett népies kiadásban legfölebb alárendelt technikai vagy éppen üzleti szempontok javasolhatták. A sajtó egyértelmű támadásai rá birták ugyan a kiadó-czéget, hogy a Díszkiadásban politikai szempontból mellőzött vagy megcsonkított költeményeket a későbbi kiadásokba felvétesse, de a szöveg *correctsége* ellen szórványosan felhangzott panasz [1]) már nem igen talált visszhangra. Pedig e panasz, ámbár nem az eredeti kéziratok tanuságán alapult, — Petőfi kézirati hagyatéka csak 1880-ban kerülvén a Nemzeti Muzeum könyvtárába, — mégis teljesen jogosultnak látszott. Senkinek nincs joga Petőfivel olyat mondatni, a mit ő nem mondott, vagy úgy mondatni bármit, a hogy ő nem mondotta. Senkinek sincs joga oly írónak orthographiáján, interpunctióján (holmi lényegtelen apróságot nem számítva) változtatni, kinek kézirása, mint Arany János mondja, «nemcsak kalligraphiai csín, hanem *helyesirási szabatosság* tekintetében is a legjobbak egyike volt.» [2]) Petőfi szövegét az ő kéziratai s az általa rendezett utolsó kiadások alapján kell publicálni, s az Athenæum csak régi mulasztását hozza helyre, midőn végre, másfél évtized multán, oly kiadást ereszt a könyvpiaczra, mely külső díszre és technikai kiállításra ugyan a legszerényebb valamennyi közt, de teljesség és correctség tekintetében az eddigieket határozottan felülmulja.

A kiadó fáradságos munkájáról csak annak lehet fogalma, ki az általa javított példányt, mely a nyomdában kéziratul szerepelt, látta, vagy az új kiadást, csak nagyjából is, a régiek bármelyikével összevetni megpróbálja. Sajnáljuk, hogy az Előszóban nem találhatott helyet a felhasznált kéziratok s azon eljárás tüze-

---

[1]) L. *Háhn* Adolf, Az új Petőfi-kiadás. E Közlönyben, III. 51. és 114. ll.

[2]) Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, II. 267.

tes ismertetése, melyet a kiadó a szöveg helyreállításának munkájában követett. Hiszszük azonban, hogy a szakszerű tájékoztatás részéről nem fog elmaradni, s addig is közöljük itt, egész terjedelmében, az új kiadás előszavát:

Petőfi költeményeinek valamennyi kiadása közt ez a legteljesebb és legcorrectebb. Magában foglalja Petőfinek 1882 óta napfényre került azon költeményeit, melyek ebből a kiadásból még hiányoztak (*Lehel*, *Álmos vagyok ....*, *Távozol hát ifjuságom ....*, *Számüztem magamat ....*, *Ez a világ egy nagy kocsma ....*, *Oh mi szép ....*, *Sírvers*), az utolsó évtized folyamán különbözö folyóiratokban közölt néhány ifjúkori verssel és töredékkel együtt, melyek a Baróti-féle Petőfi-Reliquiákban öszszegyüjtve is megjelentek (*Búcsúbeszéd*, *Petrics Somához*, *Töredékek I—IV*, *Emléksorok Török Gyulának*, *Neumann Károly emlékkönyvébe*), továbbá a *Gyüldei ifjakhoz* s *Kont és társai* czímű költemények teljes szövegét, végre a Petőfi eredeti kéziratából kitörölt s legújabban Ferenczi Zoltán által kibetűzött tíz verset, illetve töredéket, melyek szintén ezen kiadásba vannak először beiktatva (*A betegséggel szomszéd a halál ....*, *Szép levél ....*, *Álmodva*, *1848*, *A conservativek*, *Megjött az idő ....*, *Toborzó*, *Golyók sivítnak, kardok csengenek ....*, *A csámpás legény*, *A nagyszombati csata*).

Összesen tehát tizennyolcz költemény, illetve töredék van itt először felvéve, kettő pedig néhány mellőzött vagy sokáig ismeretlenül maradt versszakkal kiegészítve, úgy hogy e kiadás, ha véglegesnek még nem is, legalább ez idő szerint teljesnek tekinthető. A teljesség mellett *fő* gondunk volt a költemények szövegét híven és pontosan s a költő által contemplált sorrendben visszaállítani. E fáradságos feladat teljesítését nem azért említjük itt, hogy belőle érdemet kovácsoljunk, mert hisz a kötelesség teljesítése magában csekély érdem. De szükségesnek tartjuk hangsúlyozni azért, mert az előbbi kiadók erről a kötelességről, úgy látszik, megfeledkeztek. Igy történt, hogy az utolsó másfél évtized alatt a különböző kiadásokban Petőfi szövegén annyi folt és csorba esett, hogy a restitutió munkája tovább nem tűrt halasztást. A szöveg romlásához járult még a költemények hagyományos sorrendjének erőszakos felforgatása, melyet az első, úgynevezett «teljes» Díszkiadás (1874) indított meg, részint a művészeti, részint a nyomdai kiállítás szempontjából. Az Athenæum igazgatósága engem bízván meg a szöveg-revisió munkájával, a Petőfi által rendezett utolsó kiadásokon kivűl (P. összes költeményei, 1847 és 1848) átvizsgáltam és gondosan összehasonlítottam a nagy költőnek a Nemzeti Muzeumban őrzött összes kéziratait, úgyszintén a Kovács Mihály túrkevi tanító birtokában levő s Gyulai Pál úr szivességéből rendelkezésemre bocsátott eredeti kéziratokat, vagyis felhasználtam a lehető legteljesebb apparatust, hogy a magyar lyra fejedelmének gon-

dolat-kincsét tisztán és hamisítatlanul juttassam a közönség kezébe, híven még az orthographia s interpunctio sajátosságaihoz is, melyek eddig, hanyagságból vagy talán készakarva, mellőztettek.

A Petőfi által megállapított sorrend csupán az elbeszélő költeményeknél szenvedett némi változást, a mennyiben itt is az évrendetláttam jónak alkalmazni, s a két töredéket (*A táblabíró*, *Lehel vezér*) külön, a sorozat végére, iktattam. A kisebb költemények, 42-től 46-ig, a költő által rendezett utolsó két kiadás alapján, a későbbiek, 47-től 49-ig, a költő által sajtó alá készített eredeti kéziratokból vannak lenyomatva, úgy hogy e kiadás részben, a netalán becsúszott s inkább materialis természetű hibákat nem tekintve, a kézirat hitelességével bir. A mi az orthographiát illeti, azon, némely következetlenség elsimítása mellett, csak annyit változtattam, hogy elhagytam a névmásokban az *ly* kettőzését (me*lly*, i*lly*en, stb.), mely különben is az ötvenes évek elején divatját multa; a sorrenden pedig annyit, hogy, az előbbi kiadások nyomán én is a 47-beli cyklus élére állítottam a *Dalaim* czímű költeményt, mely a Kovács-féle kézirat tanusága szerint, még 46 őszén keletkezett, s a 47-ben írt költeményeket tartalmazó kéziratos kötetből hiányzik. Továbbá, a nagy költő utolsó szerelmének peripetiáit lehető teljes és egységes képben óhajtván szem elé állítani, ugyan ezen cyklusba fölvettem azt a négy költeményt is, melyeket Petőfi (vagy talán özvegye), valamely delicat okból, meg akart semmísíteni, s melyek közül kettő már a közkézen forgó kiadásokból ismeretes. Az említett kéziratos kötet tudniillik megcsonkítva került a Nemzeti Muzeum birtokába; hiányzik belőle a 141—42. lap, melyre, mint a tartalomjegyzékből látni, két költemény volt írva: *Fölösleges aggalom és Mézes hetek*; az első még Petőfi életében megjelent a győri Hazánkban, az utóbbi még lappang. A kéziratból kitörült három darab közűl a *Koronázás* (Heine után) már az első Díszkiadásba felvétetett, a másik kettőt (*A betegséggel szomszéd a halál . . . Szép levél . .* .) csak legújabban sikerült kiragadni a feledség homályából. E két utóbbi különösen becses adalékul szolgál Petőfi szív-életének ezen korszakához, s egy-egy fényes lapját képezi ama szerelem történetének, mely változatos fordulataival, hol kín, hol gyönyör lángjában lobogtatja e nemes geniust, a legszebb dalokat sugallva neki, melyek magyar költő lantján valaha megzendültek.

A Függelék beosztását Zsengék-, Kihagyottak- és Töredékekre talán nem szükség bővebben megokolni. Itt — a mennyiben kideríteni lehetséges volt — szintén az időrend szigorú megtartására törekedtünk. Vajjon czélunkat elértük-e vagy elhibáztuk: a szakszerű bírálat lesz hivatva eldönteni. Terünk sokkal szűkebben van kimérve, semhogy a sorrend megállapításában követett eljárásunkról ez alkalommal számot adhatnánk. Annyit jó lélekkel mondhatunk, hogy itt is ép oly scrupu-

losus gondosság és figyelmes körűltekintés vezérelt benünket, mílyet a ránk bízott feladat átalában megkövetel.

Székes-Fehérvárt, 1890. márczius havában. HAVAS ADOLF.

E sorok záradékául legyen szabad két óhajtásunkat kifejezni. Az Athenæum, mint föntebb mondottuk, csak régi *mulasztását* hozta helyre, midőn Petőfi költeményeinek *correct* kiadásáról gondoskodott. De még ezzel nem tett sokat. Kivánatos, hogy e correct szöveg a többi kiadásba is mentül előbb bevitessék, a mi csak úgy lehetséges, ha a sajtó alá rendezés munkája ezután is gondos, avatott kézre bízatik. Ezenkívül van még a társulatnak egy fontos, halaszthatatlan erkölcsi kötelessége, melynek teljesítése alól becsülettel nem vonhatja ki magát, t. i. *Petőfi összes műveinek végleges, kritikai kiadásáról* gondoskodni. Másfél évtized óta Petőfi költeményeinek sok ezer példányával árasztotta el a társulat a magyar könyvpiaczot, s kétségtelen, elvitázhatlan tény, hogy Petőfi kiadása ezen idő alatt fényes üzletnek bizonyult. Ideje, hogy az Athenæum ne csupán üzleti érdekeire hallgasson, s megmutassa ne csak élelmességét s találékonyságát kiadványai terjesztésében, hanem fogékonyságát is irodalmunk érdekei iránt; ideje, hogy méltó emléket állítson a maga részéről is Petőfinek, oly kiadásban nyujtva a nagy költő gondolatkincsét, melyben a külső fény belső soliditással, a modern technika teljes dísze a philologiai tudomány kellő apparatusával egyesűl.

HEINRICH GUSZTÁV.

Természetellenes.

(Priamel.)

Ifju lány, ki nem szerelmes,
Vásár, hol rád tolvaj nem les,
Vén uzsorás, a ki szegény,
Szomorkodó, szép vőlegény,
Vén pajta, hol nincsen egér,
Tél, a mikor se' hó, se' dér,
Kecske, melyen nincsen szakáll:
Ember ilyet alig talál.

BARTHA DÖME.

A HUNO-GÓT ATLIEPOSZ.

Hunfalvy Pál a «Századok» 1889. X. füzetében Xenopol munkáját birálván, többi között a hun kérdésre is kiterjeszkedik, mondván, hogy Anonymus «meg a többi magyar krónikaíró a hunok szereplését a magyar történelemben a Nibelung-énekből vette ki», tehát, mivel a Nibelungen a XII. században alakulhatott, a hun monda nem származhatott magyar szóhagyományból, hanem a magyar krónisták német forrásokból csempészték be a hun mondakört a magyar nép történelmi felfogásába.

A ki a hagyományok terjedésének, átvételének és átalakulásának menetét a népek irodalmában figyelemmel kiséri, perczнyire sem fog kételkedni, hogy a hagyománynak, a tetszetős hősi elemek átvétele nálunk megtörténhetett s idővel talán a nép köztudatába általment és ma — tagadhatatlanul — még mindig a népies közfelfogásnak alkotó részét képezi. E tekintetben kiváló érdekességüek Bruchmann nyelvpsychologiai kutatásai, melyekből látni való, hogy sokszor igen messze fekvő gondolatkörök reminiscentiái is fellelhetők a német népies költés öntudatlan vonatkozásaiban, fordulataiban, képeiben.[1])

Feltehető tehát, hogy az árja gondolatkör egyik-másik sugara átvillogott az árják közé helyezkődött magyarság poetikus alkotásaiba is, következve a hunokról szóló mondák kölcsönvételek.

Csakhogy nézetem szerint, nem német, hanem gót kölcsönvételek azok és pedig a hazában *megmaradt* gótok hagyományainak felvétele maradt meg a magyarság emlékezetében, azért lehetségesnek vélem, hogy Anonymus a németektől vette a Kriemhildáról szóló históriát, de hogy a magyar nép Attila hőstetteiről, kalandjairól, külföldi bravourjairól dalolt *még* a krónisták feljegyzései *előtt*, az oly valószerű, mint hogy az Atli- s a Nibelung-dalok összegyűjtésük előtt szintén a nép száján éltek és terjedtek Némethonban.[2])

Szinte elképzelhetetlen, hogy Attila kiváló alakja csak a *szomszéd* népek elméjében indította volna meg a mondák poesisát, a midőn hazánk volt hadi miveleteinek básisa, itt volt a hun élet szintere, ide tartottak az Atli és Thidrek-saga szerint is a szomszéd népek elégedetlenjei. A hun életnek, bármily rövid volt, oly fényesnek és imponálónak kellett lennie már a sagaknak hazánkban való csomósodása miatt is, hogy sem a kor szellemével, mely a mondaköltésre kiválóan disponálva volt, sem a nép-

[1]) *Bruchmann*, Psycholog. Studien z. Sprachgeschichte. 1888.
[2]) *Heinrich Gusztáv*. A német irodalom története, I. 276—77. l.

psychologiával össze nem férőnek látom azt a vélekedést, mintha az egész hun mondakör idegen [1]) kölcsönvétel, a szomszédból áthozott mondai import volna. És habár sem a magyar irodalmi kutatás *eddigi* módja, sem a *középkori nyelvek* összehasonlító tudománya még nem arra való, hogy p. o. konkrét esetre hivatkozzam, képes volna a hazánkban élt *nyelvek* és *gondolatok* maradványaiból a hunok, jászok nyelvét vagy a IX. századbeli magyarok s a későbbi kunok nyelvét reconstruálni, a tisztán magyar elemet, sajátos népies felfogását az assimiláltól vagy a kölcsönvett idegentől élesen megkülönböztetni — mégis vannak egyes vonatkozásaink [2]), p. o. a gót és norenna szavak között magyarosan (húnul ?) megcsendülő nevek, igék, melyek arra látszanak utalni, hogy kellett valamikor egy *huno-gót korszaknak* lenni, melyhez közel esett a magyarság, vagy pedig a hazánkban két ízben megszállott gótok nem tüntek el nyomtalanúl, hanem beolvadva a magyarságba, egyik-másik gondolatukat, szavukat átvitték a magyar észjárásba és mondai költésébe.

A gótok közül a nyugotiak 400 előtt laknak hazánkban, 30 évre reá a hunok következnek, majd a keleti gótok jönnek nyomukba. 489-ig a Dunántulon ezek élnek s valószinűleg *ők*, nem a későbbi szlávok adtak a Balatonnak nevet (bald, baldo = nagy, hatalmas cf. Balth-nemzetség, Balti tenger, walden = vales, valor, validus stb).[3]) Azok a gótok végképpen ki nem költözködtek, sem ki nem pusztultak, mert az ethnologia népek kiirtását nem ismeri, hanem soká fenntarthatták magukat a Dunántúlt utánuk elözönlö szlovének között is, fenn egyszersmind az Attila tetteiről szóló emlékeket. A három déli félszigeten elterjedt hatalmas gótság, melynek Itália, déli Francziaország [4]), Spanyolhon gót kölcsönvételeit köszöni, csak hozzájárulhatott a Pannoniában hagyott huno-gót emlékek megerősödéséhez, úgy hogy mikor 300 évvel utóbb a beköltözött magyarság éppen a Dunántúlon telepedett le a legsürűbben, a Dunántúlon kezdé meg a jövendő állam talpköveit lerakni, még épségben találhatta a dunántúli népek között a huno-gót reminiscentiákat

---

[1]) *Vámbéry*, A magyarok eredete 192. l.

[2]) P. o. 1. *malma* = por, dánban mull = kupacz, halom, lappban = malm ércz, a magyar mál = hegy, domb. 2. *gards* = kert, ófn. = gart. 3. *salt*, sol = só. 4. *rikan* twe rak = gyüjteni, rakni. 5. *ringus* = vade *reng*-eteg. 6. maitan = lenyesni, metszeni. 7. *hansa* = sereg (hemzseg). 8. *heiva* = conjux, ófn. higu, a szegedi *hékás* = feleség, férj. 9. *hugjan* = gondol, töpreng, *hökken*. 10. *hüzd*jen, őríz, töve huzd (gazda). 11. *hvassu* = hevesség. 12. *vamba* = has, vemh-es. 13. *bidjan* πειδως petere, illyrben : petljar = koldus, betyár. 14. *atta :* atya. 15. *lasios :* lassú, gyönge, töve : lus (lusta). (? Szerk.)

[3]) *Diefenbach*, Vergl. Wörterbuch der gotischen Sprache. I. 271. B. 12.

[4]) A régi Burgund. (Nibelung).

s beleszőtte hegedőseivel tulajdon poesisébe, különben is tetszetősnek találva a szerepet és jogczímet, mely hun örökségnek tekintette Magyarországot, hunok örököseinek a hódítókat.

Ez ugyan csak *conjectura*, mely bizonyításra szorúl, de ha az Eddának Atli-mondáját összevetjük Jordanes gót historicusnak adataival, és más mondák, hősdalok Atli-részleteivel, ha megrostáljuk azt tartalmi és alaki tekintetben, kivált a Nibelungot tartva szem előtt — nagyon valószerűnek látszik akkor, hogy Atli talán mégsem egészen a skandináv mythosnak személyesített alakja (Odin mellékneve), a mint ezt Grimm, Holtzmann és Simrock hiszik, sem egészen német eredetű termék, hanem valószinűleg a gót énekesek kedvelt mondai alakja, ki azután felvétetett a német törzsek, nevezetesen a kihalt burgund törzsnek [1]), majd a skandináv részek mythosi körébe, hol azonban mindig *heterogen*, odavont személy volt, soha önálló mondának főhősét nem képezi.

Hogy az Atlimonda eredete *a gótok*, nevezetesen a keleti gótok költői forrásához vezet vissza, ezekből következtethető:

a) Maga Jordanes említi, hogy Attilára és Ermanrichra vonatkozó adatait, mint Paulus Diaconus a longobardokéit, a népdalosok énekeiből vette. Jordanes igen megbizható író más tekintetben, föl nem tehető tehát, hogy érdeke vagy czélja volt volna másokat megtéveszteni. Anonymusunk is gyakran hivatkozik a hegedősökre.

b) A Thiudareik (Detre) mondának gót eredetűségét épp oly kevéssé lehet kétségbe vonni, mint az Ermanrich gót királyról szólóét. Mind a név, mind a monda tárgya a gótok életéből, múltjából vett elemek. Sőt valószinűen Atli, Atila, Attila neve is gót eredetű [2]). 858-ban egy Atila nevű nyugoti gót fejedelem oklevelet állít ki Spanyolországban, azután ismeretes hun szokás, hogy a szomszéd királyok neveiket a békés együttélés biztosítéka gyanánt kiszokták volt cserélni. A hunok és a gótok századok óta egymás mellett laktak ázsiai hazájukban. Ermanrich idejében a hunok a gótoknak adófizetőivé lesznek és csak halála után bomlik meg a nagy hun-gót birodalom, hogy ezentúl a két nép szerepet cseréljen. A hunoknak sikerül a Duna-Tisza közén egy nagy hun birodalmat alapítaniok és felülkerekednek a gótokon, kiknek királyát, a nyugoti gót Theodorikot legyőzik. A két népnek történelmi parallelismusa, váltakozó emelkedése és bukása tehát kimagyarázná nekünk a huno-gót vonatkozásokat, másrészről e történelmi közös sors történelmi solidaritást vagy legalább is érdeklődést keltett a gótokban, kikről föl nem téte-

---

[1]) Kihalt nyelvéről *Am Urquell* czímű folkloristicus folyóirat 1890. évf. 2. száma hoz érdekes adatokat.

[2]) *Diefenbach*, i. m. I. 88. l.

lezhetjük, hogy ha énekeseik saját nemzeti hőseiket foglalták mondákba [1]) (Thiudarich és Ermanrich), hogy nemzeti nagyságuk megbuktatóját, Attilát, hősi énekeikbe föl nem vették volna. Jordanes tud ilyenekről, hivatkozik reájuk. Hasonlóképpen Hugo Grotius (Historia Gothorum), s a ravennai püspök krónikája.

c) Valamint a Detre mondája lényegesen egybefügg Attila udvarkörével, hasonlóképpen a Hildebrand-ének, a Scopis Vidsidh, a Waltharius-monda hun elemei a mellett látszanak tanúskodni, hogy kellett egy *önálló*, continentalis (nem skandinav mythosi) eredetű *Atli-eposznak* lenni, melynek tetszetős motivumait, hősi vonásait a többi saga beleszőtte saját poesisébe — így találjuk e hun elemeket a legrégibb német és angolszász mondákban éppen úgy, mint a Sighurdr-mondában, majd a Nibelung-liedben. Igen érdekes kivált az említett Scopis Vidsid angolszász eposz töredék, melyben a költő Widszid elmondja a Visztula melletti csatának lefolyását, hogy küzdött Ermanrich a hunokkal, hogyan Attila Ermanrichchal (!) «Ik was ad Hunnun — úgy kezdi — Atla ve a Hunnun, Ermanrik vea Got.» Hunnoknál voltam, Attila volt a hunok, Ermanrik a gótok királya. — A sok hun tulajdonnév is azt vallja, hogy az angolszász költemény tulajdonképpen egy elkallódott huno-gót Atlieposznak angolszász variansa, a mint az előbbivel összefüggésben levő IX. századbeli Waltharius (Waldere) eposz sem lehet más.

De mindezekben, úgy az Eddában s a Nibelungenliedben is — az Alti-eposz részletei csak úgy *odafüggesztett részek!* Éppen ez bizonyítja, hogy az Atli-monda nem lehet kizárólag német termék, hanem valószerűen eredeti gót-eposz, melyet Európának különböző törzsei, a skandinávok, angolszászok, burgundok, még szlávok is fölvettek nemzeti mondáikba. Mivel pedig a magyar hagyományban is jelentékeny szerepe jutott Attilának [2]), nem lehetetlen, hogy a néphagyomány is gót forrásból, nem a németből merített, ha már egyáltalában saját erejéből, tulajdon hazájában végbement nagy eseményekről nem birt nemzeti mondát kiformálni.

d) Hogy ugyanazt az Atli-mondát különböző népek különbözőképpen fogták fel, bizonyítja egyfelől a Nibelungen és az Edda homlokegyenest ellenkező változtatása az Atlieposz elemeinek, másfelől meg magának az Eddának ellenkező tartalmú Atlákvida és Atlamal dalai. A Nibelungenliedben Krimhilda tulajdon édes testvérén és czinkostársain áll bosszút megölt férjeért, a nibelungi kincs mellékes — az Eddában ellenben Gudrun (= Krimhilda) a kincsre vágyakodó Attilán és

---

[1]) A gót *spell* = $\mu\nu\vartheta o\varsigma$, spillon: mesélni eléggé igazolja gót mondák létezését.

[2]) A szorosabb értelemben vett népdalok sincsenek e monda hijjával.

fiain áll bosszút bátyjáinak meggyilkolásáért; amott előre föltett szándékból választja férjül Attilát, a mi éppen nem keresztényies, de nem is német vonás, és bosszút áll a testvérein, *nemzetségén* ejtett gyilkosságért, a mely szintoly hamisítatlan germán felfogás. Az Atlakvida egyáltalában hivebben másolja a germán világnézletet, mint az Atlamal s közelebb áll a históriai Attilához, mint az utóbbi. Amabban Atli keleti hidegséggel bánik nejével, emebben németes nyugoti bensőséggel ragaszkodik hozzá, még fiainak meggyilkolását is elnézi neki; ott cselvető, kapzsi, aranyravágyó, harczias, mint minden ázsiai nomád; emitt gyáva, ki sem öcscsének halálát nem tudja megbosszulni, sem nejével szembe nem száll, sőt tisztességes temetésért rimánkodik nála; az Atlamalban mint a Nibelungénekben fejükre gyújtja a házat Gudrun — Krimhilda, hol a hunok (hnu) mind belevesznek, az Atlakvidában pedig maga harczol a hunokkal s Attilát később öli meg. Legjellemzőbb a kigyóbarlangról szóló rész, mely élénken mutatja, mennyire nincs igaza Grimmnek, ki az Atlamalt eredetiebbnek, ősibbnek tartja. Abban Gunnar (Günther) fogaival zendíti meg a húrokat, mivelhogy kezei meg vannak kötve; az Atlakvida közelebb jár az ősi felfogáshoz, mert *varázsdalt* énekeltet Gunnarral, melylyel Atli embereit megbénítja.[1])

Ha tehát az Edda-dalok sem egyfélék, hanem ugyanazon mondai sujet-vel különbözőképpen bánnak el, ez csak a mellett bizonyít, hogy a dalok költői tetszésük szerint használták föl a *közös* mondát, egyik költő a másiknak felfogását át nem dolgozta, mert akkor oly lényeges különbségeket nem tüntetnének föl az Akvamâl és az Atlamâl, hanem a közösen ismert Atli-eposz részleteteit és *variánsait* mindegyikök izléséhez képest használta fel. Ha külön Atli-eposz és variánsai nem léteztek volna, ez az eset *ugyanegy* népnek hősi balladáiban elő nen fordúl vala.

A német mythos-fejtegetőket természetesen csak a Wölsungok és Nibelungok harcza érdekli a fennemlített mondákban, nekünk magyaroknak azonban a mi különleges szempontunk a mértékadó. Nézetem szerint a magyar folklore igen sokat talál a germanisztikában. Csak ki tudjuk azt zsákmányolni. Rövides czikkem csak utalás kiván lenni arra nézve, hogy az Atli-eposz vonatkozásait a Nibelungen-lieden s a hazai forásokon kívül máshol is kell keresnünk.[2])

Dr. Czirbuz Géza.

---

[1]) *Edda*, ford. Wolzogen, 361. 371. l.

[2]) Első sorban e szempontból közöljük is. Különben szerző kiinduló pontját helyeseljük. Szerk.

PETOFI UJONNAN FÖLFEDEZETT VERSEŐIRL.*)

Dr. Ferenczi Zoltán, nem rég, Petőfinek kilencz, eddig ismeretlen költeményét fedezett fel, a költőnek a nemzeti Múzeumban levő kéziratában, melyeket a költő maga, kétségtelenül a megsemmisítés czéljából, tintával áthúzogatott. Ferenczi azonban, úgy a hogy, kibetűzte a költemények tartalmát és sietett azokat publicálni urbi et orbi, 3—4 helyen és kiadásban, s minden esetben sokkal nagyobb sietséggel, mint kellett volna. A versek nem tartoznak Petőfi jobb művei közé, de többékevésbé mindeniken van valami geniuszának bélyegéből s Petőfi műveinek teljes kiadásában — a tény elmondásával, hogy ezeket a költő nem tartotta a fenmaradásra méltóknak — helyet foglalhatnak, de nem úgy, a hogy azokat Ferenczi elhamarkodva közölte. Az olvasás kétségtelenűl hibás; nem hű az eredetihez; itt-ott az olvasó szeme is könnyen kijavíthatja; minden esetben meg kell bírálni az érthetetlen, vagy hibásnak látszó helyeket s az áthúzogatott kéziratot még egyszer, nagy gonddal végig tanulmányozni. A felülbírálás körülbelől mindenik versre ráfér, de legjobban az első és utolsó követeli meg azt. Az elsőben (Álmodva czímű) az 1. 7. és 8. versszakok érthetetlenek úgy a hogy közölve vannak; az eredeti kéziratban másnak kell lenni. De legjobban csúffá van téve az utolsó, IX. számú, «A nagyszombati csata» czímű költemény, melyből két versszaknak (2. és 4.) az egyik fele egyszerűen érthetetlen badarság, s Ferenczi egy árva jegyzetkében sem tartotta szükségesnek, hogy erről némi felvilágosítást adjon.

Tentával, a megsemmisítés czéljából áthúzogatott sorokról lévén szó, tévedése könnyen érthető, s az, hogy úgy itt, mint valószinüleg másutt is, combinálni volt kénytelen; csak azon csodálkozunk, hogy olyan képtelenségnél, minő a második versszak két utolsó sora, meg tudott állapodni. Ime az egész:

Szörnyű csata lesz .... jön előre az ellen,
Mint sáskasereg!
Nem döbbenni meg,
Bármilyen erős, nagy, a szívnek kell ?...

A két utolsó sorban sem értelem, sem rhythmus, sem a követelt rím. Ilyet nem csak Petőfi le nem írhatott, de nem az utolsó selmeczi tót deák sem, penna-próbaképen (ha ugyan vannak még Selmeczen tót deákok).

Épp' oly érthetetlen csodabogár a negyedik versszak két első sora, mely így hangzik:

*) Lásd: Budapesti Szemle. 159. sz.

Vannak szíveink, de a lelkesedéstűl
S nem félelem által; az ellen akárhány!

Magyar ember mondja, hogy: van szívünk, van fejünk, van eszünk; — de azt, hogy *vannak szíveink*, sohasem.

Azonban engedjük meg e kifejezés lehetőségét; még akkor is, mi értelme van az ég alatt annak, hogy: vannak szíveink, de a lelkesedéstűl stb. Pedig azt hiszszük, hogy itt a helyes értelmet igen könnyü lett volna Ferenczinek kitalálnia, ha nem siet annyira.

Majdnem *bizonyosak* vagyunk róla, hogy az első szó az eredetiben: *vernek*, a mi által az egész egyszerre érthetővé, világossá válik:

«*Vernek* szíveink, de a lelkesedéstűl s nem félelem által; az ellen akárhány!» Ismeretes dolog lévén, hogy a *félő* ember szíve is erősebben *ver* a rendesnél, de a *lelkesedetté* is. Petőfinél ez a megkülönböztetés van, a mi egyszersmind a versnek is egyszerre értelmet ád.

De egyszersmind, innen visszatekintve, körülbelől megfejthetjük a második versszak értelmét is. Combinatio ez is, de legalább van értelme s van valószinüsége. Szerintünk, (a kéziratot nem ismerve) a második versszak így lehet írva az eredetiben:

«Szörnyű csata lesz .... jön előre az ellen,
Mint sáskasereg!
Nem döbben-e meg
Bármilyen erős, nagy a szív a kebelben?

Így egyszerre tiszta értelme van a mondatnak; megvan a rím, a rhythmus; érthető a kérdőjel a versszak végén (ha ugyan azt nem a közlő tette oda, saját kételyének jelzésére). Ennek a második versszaknak gondolatát folytatja és részletezi a harmadik, elmondva, hogy mennyi minden rengeteg ellenség — morva, cseh, német — jő ránk; s az amott feltett kérdésre, hogy nem döbben-e meg a szív ezek láttára, bármilyen nagy s erős legyen is: a negyedik adja meg a feleletet, mondván:

«*Vernek szíveink, de a lelkesedéstül*
S nem félelem által; az ellen akárhány!

Szintén hibásan olvasottnak tartjuk a következő sor egy szavát. A sor, Ferenczinél, így hangzik:

vezess *soraikba*, hazánk lobogója —

azt hisszük, az eredetiben *soraikra* áll. A ba-be rag, ily használatban, békés csatlakozást jelent; itt pedig az ellenség sorairól van szó, melyet a magyar megtámadni készül, s a támadás ragja a *ra-re*, mint azt a *rá*támad, *rajta* ütött, soraik*ra* ütött, *rá*rohant az ellenség*re;* haj*rá!* *rajta*, *rajta!* stb. kifejezések eléggé bizonyítják.

Mindezeknek folytán szükségesnek tartjuk a közlött versek kritikai

átvizsgálását s a költő kéziratának még egyszer pontos, lelkiismeretes áttanulmányozását. Petőfi authenticus szövegének helyreállítása megérdemli a fáradtságot és érdeklődést s talán a kézirat átvizsgálása nem fogja a mi combinatiónkat egészen cserben hagyni. Az I. számú versben is bizonyosan hibák vannak, de azoknak megfejtésével most nem vesződünk.

Egy dolog minden esetben bizonyos, s ez az, hogy Petőfi a közlött szöveg egy részét absolute nem irhatta, mert az egyszerűen nonsense; s ebből következik a másik, hogy tehát nem kell sajnálni a fáradtságot az eredeti szöveg értelmének lehető helyreállítása érdekében.

Baráth Ferencz.

AZ KOPASZSAGNAC DICZIRETI.

A XVI. század magyar irodalmának forrásait jobbára az idegen irodalmak műveiben találjuk meg; így vagyunk «Az kopaszsagnac diczireti» czímű humoros munkával is, mely magyarul Kolozsvárt, 1589-ben látott nyomtatásban legelőször napvilágot. E munka egyetlen teljes példánya az erdélyi Muzeum kolozsvári könyvtárában van meg; erről másolta le és adta ki Gyalui Farkas 1890-ben Kolozsvárott. A kiadó, Szabó K. «Régi magyar könyvtárára» hivatkozva eredeti, magyar munkát lát benne. «A munka eredetiségét bizonyítja, hogy benne több magyar szokásról van emlékezet.» Majd tovább is az előbb említett munkára támaszkodva, a XVI. század egyik legjelesebb magyar irodalmi termékének állítja és azt is felemlíti, hogy Simonyi Zs. a «Nyelvtörténeti Szótár» szerkesztésében szóanyagát felhasználta. Mindenesetre elég érdemes munka arra, hogy egy pár szóval rámutassunk eredeti forrására.

Forrását a görög irodalomban találjuk meg Synesiosnak «Φαλάκρας (φαλακρίας) ἐγκώμιον» (Laus calvitii) czímű munkájában. Synesios nálunk nem nagyon ismert író, de a németek, mint a kiadások számából látom, eléggé foglalkoznak vele, mint a Kr. u. görög irodalom egyik jelesebb képviselőjével. Synesios 370-ben született a kyrenei Pentapolisban. Ifjú korában különösen a bölcselettel foglalkozott, majd megismerkedvén a kereszténység tanaival, elhagyta pogány vallását, megkeresztelkedett s nemsokára ezután Theophilos alexandriai püspök pappá szentelte, majd szülővárosában püspöknek választatott. Fiatalon, valószínűleg 413-ban halt meg. Irt bölcseleti és vallásos munkákat.*)

*) Christ, Geschichte der griechischen Litteratur. P. 650—54.

Munkái közől tárgyunkhoz a kopaszság dicsérete tartozik, a melynek az említett magyar mű kivonatos szabad fordítása vagy jobban mondva átdolgozása, de vannak benne kisebb eredeti magyar részletek is.

Azon kérdés megvilágítására, hogy mi eredeti e műben, mi nem, legczélszerűbbnek találom a magyar átdolgozás rövid vázlatát adni, hozzá jegyezvén a fejezetek számát Synesios említett munkájából.

A magyar munka bevezetésében elmondja az átdolgozó, hogy több vendéggel együtt vacsorára hívták meg s a lakomát — magyar szokás szerint — kalapjukat levéve költötték el. A vendégek között volt egy kopasz öreg ember is, kinek a kopaszságán az ifjak mosolyogtak. Egyik fiatal ember hozzá hajolva azt sugá fülébe, hogy a házi gazda azért hívta meg a kopaszt, hogy «kevesebb gyertyája keljen el, mert az feje, mely sima és fényes, szabadon eleget látunk világánál». A másik szomszédja hallván e tréfát, még hozzá tette a követekzőket: «Bezzeg könnyű volna imez jámbort beretválni, bizony azután sem gazdagulhatnak meg a borbéllyok.» E megjegyzéseket észrevevén az öreg ember, elkezdi a kopaszságot dicsérni. A munka e bevezetése eredeti, de a következő pontokban csak néhány észrevétel, példa származik az átdolgozótól. A főbb pontok a kopaszság dicséretében a következők:

1. A kopaszság dicsérendő, mert a haj és szőr «igen aláváló marha». Syn. 15. c.

2. A kopasz emberek minden időben becsületesek, tudósok és bölcsek voltak. Az eredeti munkában elszórtan több fejezetben van bizonyítva.

3. Mi az oka, hogy akkor eszesül meg az ember, mikor meg kezd kopaszodni? Hasonlat a természetből, Syn. 7. c.

4. A bölcs emberek, ha a természet hajat adott is nekik, «ő magok szabad akaratjuk szerint megkopasztják magokat.» Miért? Hasonlat az égi testekről. Syn. 8. 10. 11. 15. 23. c.

5, A kopaszság használ az egészségnek. Syn. 12. c.

6 «A vitézlő rendnek is haszontalan a sok haj, csak az asszonyi állatoknak adott a természet hosszú hajat.» Syn. 14. 16. c.

A befejezésben kimondja, hogy a ki hajában gyönyörködik, az asszonytermészetű, és figyelmeztet mindenkit, hogy ne gunyolják a kopaszokat, mert azokat az Isten adta mi közénk vezérül! E befejezés is eredeti.

Synesios munkája 24 fejezetből áll, ebből az öt első cap. teljesen hiányzik; a többiből is sokat kihagyott a magyar átdolgozó. Kihagyott sok idézetet a görög költőkből; kihagyta a pogány történeteket, s helyettük a bibliából hozza fel Eliseust és az apostolokat s felemlíti a keresztény papoknál divatozó «pilist».

Hogy miként veszi át a példákat és bizonyítékokat, arra nézve szolgáljanak felvilágosításul a következő példák:

Ὁμολογεῖ δὲ καὶ ἡ φύσις τῷ νόμῳ· γυνὴ μὲν γὰρ οὐδεμία τῶν ἐξ αἰῶνος ἀναδέδεικται φαλακρά· καὶ οὐκ ἐρεῖς, ὡς οἱ κεκρύφαλοι κρύπτουσιν· αἱ γὰρ κωμῳδίαι καὶ διὰ τούτων ὁρῶσιν· εἰ δὲ τριχοῤῥυής τὶς ἐγένετο, νόσον τινὰ ταύτην νοσεῖ, καὶ δι' ἐλαχίστης ἐπιμελείας εἰς τὸ πεφυκὸς ἐπανέρχεται: ἀνδρῶν δὲ, οὓς καὶ ἄξιον ἄνδρας καλεῖν, οὐ ῥᾴδιον εἰπεῖν, ὅστις οὐκ ἔφθασεν εἰς τοῦτο τῆς φύσεως. 14. c.

«(Azt írják a tudós emberek), hogy egy asszonyi állat is nem kopaszul meg, hanem ha kinek betegségben hull el az haja, de az ismét megnő. Az férfiak közül penig az, kit ugyan férfiunak kell mondani, egy sem kerülheti el a kopaszságot.»

Καὶ οὐχ οὕτω μὲν ἄξιον, ἑτέρως δὲ γίνεται· ἀλλ' ἀκούσαις ἂν ὑποκοριζομένων καὶ ἄντικρυς σελήνια καλούντων τοὺς φαλακρούς. 10. c.

Καὶ μικροῦ με παρῆλθεν αὐτὸ τοῦτο τὸ πάντων εἰπεῖν οἰκειότατον, ἡ σελήνη καὶ τῆς σελήνης αἱ φάσεις, αἷς φαλακρῶν παῖδες ὁμώνυμοι καὶ ὁμοιοσχήμονες. Καὶ γὰρ ἄρχεται μηνοειδὴς ἡ φιλτάτη, καὶ διχόμηνος γίνεται, καὶ πάλιν ἀμφίκυρτος· τελευτῶσα δὲ ἤδη πανσέληνος. Καίτοι τοὺς εἰς ἄκρον εὐτυχίας ἐληλακότας, αὐτοὺς λέγω τοὺς πανσελήνους, θέμις ἤδη καὶ ἡλίους καλεῖν. 11. c.

«A hold pedig, hogy kopasz légyen abból is megtetszik, hogy köz példa beszédben is, az kopaszokat, mikor látják, azt szokták mondani: «Ám felkölt az Hóld». Mert ugyanis szinte azonképpen telik meg és nevekedik az Hóldnak világossága, mi képen az eszes embernek fejéről hull le az haj. Legelőször az Hóld csak olyan, mint egy Sarló, azután félig telik, végre teljességgel éppen világos. Szinte azonképpen az kopaszoknak is gyakorta először az homlokrúl hull le az haj, azután lassan-lassan elkopik az utóbbi is, és végre olyan lesz, mint egy teljes Hóld és úgy fénylik mint az Nap».

Ezekből látható, hogy a munka nem eredeti, hanem átdolgozás. Az író az 1553. évben megjelent görög kiadást használta, mert Krabingerus I. G., kinek kiadása kezemnél van, ezt tartja a legrégibb Syn. nyomtatásnak, és utána már Petaviusé következik 1612-ben.

Ennyiben óhajtottam az érdekes művecske eredetéhez szólni; kellemes perczeket szerzett a vele való foglalkozás és meg is érdemli az olvasást az eredeti, dór nyelvjárásban irott görög munka úgy, mint a magyar átdolgozás, mert Petavius szerint Synesios «in vilissimæ rei

præconio immensam quandam ingenii vim atque ubertatem præ se tulit»; de különösen az «érdeklettek» figyelmébe ajánlom, kik vigasztalást és örömet meríthetnek belőle, mint a szerző mondja: «Gaude calua cohors, capitis nam gloria vestri, Cynthia fulgenti nunc velut orbe nitet.»

Sopron. BOGNÁR T. D.*)

NÖLDEKE PERZSA TANULMÁNYAI.

Bármely tudomány önálló művelhetésének egyik alapfeltétele az, hogy ismerjük kimerítően a szakirodalmat, mely az illető tudománynyal foglalkozik. Ez sok tévedéstől ment meg bennünket, haszna pedig kiszámíthatatlan. Ezt tartva szem előtt, főleg hazai viszonyaink közt az indogermán összehasonlító philologia alapos mivelése érdekében van mindenesetre az, ha időről-időre e tudomány irodalmának egyes kiválóbb termékeire a figyelmet felhívjuk. Kezdjük a sort a bécsi tud. akadémiai «Sitzungsbericht»-ek újabb köteteivel (116, 117, 118: 1888—89).

a) A 116. kötetben (1888) találhatók: *Schuchardt*, Kreolische Studien VII. Ueber das Negerportugiesische von Annobom és: Kreolische Studien. VIII. Ueber das Annamito-französische. *Bühler* és *Zachariae:* Ueber das Nâvasâhasâṅkacharita des Padmagupta oder Parimala. — *Tomaschek:* Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden, I. Ueber das Arimaspische Gedicht des Aristeas, — és, a melyet tüzetesebben ismertetni akarunk, *Nöldeke:* Persische Studien.

A sémi philologiának és az arab nyelv által az arab hódítás következtében erősen befolyásolt új perzsa nyelvnek kitünő ismerője Nöldeke Tivadar, strassburgi egyetemi tanár, e dolgozata bevezetésében rámutat arra, hogy mily nehéz valakinek az iráni nyelvjárások összes területét némi biztossággal áttekinteni. A ki a szánszkrittól fordul az Ávesztához, ritkán tudja az új perzsát, mire pedig nagy szüksége volna. Megfordítva azok közül, a kik jobban ismerik az új perzsát és a szükséges arab nyelvi és irodalmi ismeretekkel is rendelkeznek, csak kevesen képesek az Áveszta önálló nyomozására. A pehleviben (középperzsa a Sasanidák korában, kik Kr. u. 216-tól 400 évig, az arab hódítás koráig, uralkodtak Perzsiában) mindnyájan kontárkodunk. Az újabb iráni népnyelvekből is csak kevesen tudnak annyit, hogy azt nyelvtudományilag értékesíthessék. Mindenütt tökéletlenség! Itt tehát különösen arra vagyunk utalva, hogy egymást kölcsönösen támogassuk.

---

*) Vajon nem közvetve valamely latin átdolgozás alapján írta-e a magyar szerző művét? H, G.

Nöldeke is e közleményében az új perzsa nyelvből indulva ki, némi igénytelen adalékkal járul — saját szavai szerént — a régibb dialektusok ismeretéhez és pedig tárgyalja a *perzsa enyelgő formákat* (Koseformen) 1. *ôi*-val. Az *ôi*-végzetű perzsa enyelgő nevek különös módon belejátszanak az arab grammatikába. E végzet az arabban a hedsra 197-ik évében, tehát 818-ban Kr. u., *ûje*-nek hangzik: '*Abdûje*. Talán még valamivel régibb Ibn Manâdhir satiricusnál, ki Ma'mûn idejében halt meg, *Serǧûje* (ǧ=ds). Baššâr b. Burd a híres grammaticust, kinek rendszere a késóbbiekre nézve irányadó lett, *Sîbûje*-nek szólítja. A hedsra 3. századának végéről való '*Amrûje* Mas'ûdî-nál.

E példák alapján az *ûje* kiejtés az arabban éppen az arab grammaticusok virágzása korában constatálva van, bár versekben sokkal több példa van az-*awaih* kiejtésre, mely utóbbi csak a grammaticusok tanítását tükrözteti vissza, s nem a kor tényleges nyelvhasználatát. A legrégibb Nöldeke előtt ismeretes példa az -*awaih*-ra nézve, még Hârûn idejéből: *Hamawaih*, Abû Muhammed al Jazîdî grammatikusnál. Ibn ar Rûminál (meghalt a hedsra 280-ik évében 901-ben Kr. u.) előfordúl *Sîbawaih*. Bizonyára szintén meglehetős késő korból való '*Amrawaih*.

Elfogadhatjuk tehát, hogy az élő arab kiejtés *ûje* volt, melynek kerülésére az arab grammatikusokat az indította, hogy az arabban e hangsuccessio szokatlan, s az arab ember által lényeges változtatás nélkül ki nem ejthető. A népies *ûja* vagy *ûje* már maga is a perzsa *ôi*-nak alkalmazása volt az arab kiejtéshez.

A perzsa Firdausî-nál a Kr. u. első évezred vége felé *ôi*-ra akadunk, mire a rímek is mutatnak. És hogy e végzet több századdal előbb sem hangzott máskép, azt a görögöknél és örményeknél található perzsa nevekből láthatjuk, melyek e végzetet feltüntetik.

II. Chosrau Parvêz sokat említett nagybátyja Theophylactnál (4, 2) *Βινδόης*, az örmény *Sebêos*-nál *Wndoj* perzsáúl *Bindôi*, arabban *Bindûje*. Az óperzsában előfordúl *Winda-frana* (*Ἰνταφέρνης*), mely a Fick által *(Die Griechischen Personennamen)* oly szépen kifejtett indogermán névelmélet szerént az óstypust mutatja, azaz két részből álló teljes név; *Bindôi*, ***Windôi*-ban szintén általános indogermán szabály szerént, az ôi enyelgő végzet az első részhez járul közvetlenűl.

Az 5. századból való *Δαδώης* Photiusnál = perzsa Daḍôi arabban Daḍûje, a perzsa vértanúk syr actáiban a 4. századból (G. Hoffmann, *Syrische Acten persischer Märtyrer) Dadô* e. h. *Dadôi*. A *Datojean* patronymikum az örmény *Sebêos*-nál még az eredeti *t*-vel van. Származik egy *dâta, daḍ* ,törvény' szóval alakult összetételből, mint pl. *Δαταφέρνης*, Dâdhbundâdh, Dâdhburzmihr (tabaristâni pénzeken).

,Schéroi' előfordul St. Martinnál (Mém. sur. l'Arm. 1, 324),

‚Chiro' Brossetnál (Coll. d' hist. arm. 1, 70), a görögben *Σειροίης*, *Σειρόης* perzsa Širôi, arabban *Širûje* = *šêr* ‚oroszlán' előrésszel, melyhez ôi végzet járult.

Nöldeke szerént valószínű, hogy hasonló a képzés *Βαγώας*-ban is *Βαγαπάτης*-hez viszonyítva.

Hasonló hangzású híres név, melyről azonban Nöldeke nem tudja, hogy csakugyan ide tartozik-e, *Βόης*. *Bojegan* (‚Poïégan') patronymikum már II. Sapor alatt előfordúl (byzanczi Faust, 4. száz. örm. iró ford. Langlois 264). Ez *Bôi* kiejtés mellett szól, az arabban ugyancsak *Bûje* külömböző emberek neve, úgy hogy egyáltalában nincs okunk a *Bui*dák nevét Bu*waih*idákkal felcserélni.

Így a perzsa -ôi bizonyítása tekintetében egészen a 4. keresztény századig jutunk (Nöldeke itt azt mondja: «az 5-ikig, ha nem feljebb is»; ezt igazítottam, mert byzanzi Faust 4-ik századi író, mit Nöldeke figyelmen kívül hagyott), tehát sokkal korábbi időbe, mint a legrégibb arab grammatikusok kora. Ezek szerént Nöldeke régebben (Tabarî-fordításában p. 92) adott magyarázatát tartja fenn az *ôi*-ra nézve, melyhez Hoffmann György is csatlakozik (a Syr. Acten több helyén), hogy az *ôi* vagy ôě enyelgő formákat (*ὑποκοριστικά*) képez éppen úgy, mint a régi németben pl. Hug*o*. Kun*o*, Benn*o* — *Hug*bert (és hasonlók) *Kun*rad, *Bern*hard helyébe lépnek (a mai németben rövid ĕ-vel Bern*e*, Hein*e*, *Bern*hard, *Hein*rich helyett). Tudvalevőleg hasonló képzések más indogermán nyelvekben is kimutathatók; a perzsáról lévén azonban szó, e perzsa ôi-val legelső sorban a mai kurdban igen kedvelt ô-végzetű enyelgő formákat hasonlíthatjuk össze, melyekre Nöldekét először Hoffmann Gy. figyelmeztette. Így a kurdban: «Háss*ô* = Hásan, Mah*ô* = Muhammed, Bek*ô* = Bekrî (inkább = Abû Bekr Nöld.), Khâlô = Khalîl, Mustô = Mustafâ, Ib*ô* = Ibrâhîm, Òsô = Jûsif [‘Othmân? Nöld.] stb» (*Sachau*, Reise 161) muslim nevekkel.

Nöldeke részletes kimutatásából az ôi-ra nézve, álljanak itt az említetteken kívül még a következő érdekes példák: ar. Tirûje, a görögben megőrzött *Τιριδάτης* perzsa teljes névhez. Itt hozzáteszem Nöldeke adataihoz, hogy *e név enyelgő formája a mai örményben is megvan* a *Tiroi*-ean (Tiroján) *családnévben*, hol az ean patronymikum (írva nyugati örmény módon *d*-vel, mi eredeti óörmény *t* a második ‚lautverschiebung' törvényei szerint). Három mechithárista testvért hívnak így. Ezek közül kettő, kiket személyesen ismerek, a velenczei mechitharista szerzet tagja: T. Athanas az örmény nyomda igazgatója Velenczében és T. Jakab, az örmény nyelv rendk. tanára az erzsébetvárosi gymnasiumban.

A *Τιριδάτης*, *Τιρίβαζος* és *Τεριτούχμης* előrésze *Tîrî*, *Tîr* alakra utal, mely Tîr a hónapok és napok îzedhjei (istenei), sorában az Awestâ Tištrja-jának felel meg ugyan, de még sem egy vele hangtanilag (Spiegel,

ford. 3, XXI). Az örmény *Trê* isten- és hónap névre Lagarde figyelmeztet, ki (»Armenische Studien 152, Nr. 2245) a Trê és Tîr-nek összefüggését az Awesta Tištrjá-jával szintén tagadja. Jelentés tekintetében is *Tištrja* ünnepelt, ragyogó csillag, a legnagyobb valószínűség szerint *Sirius*-Tîr, mint csillag a hét (illet. öt) planeta közt a legkisebb, Merkur. Igaz, hogy ez sem eredeti jelentése a *Tîr*nek, a mennyiben a babyloni nagy planeta istenek *Bêl*, *Bêltî*, *Nêrgal*, *Nebô* helyébe bizonyára csak aránylag későn kerültek synonymákul a régi írâni istenek *Hormuzd*, *Nâhêdh*, *Bahrâm*, *Tîr* éppen úgy mint ez a görögöknél Zeus, *Aphrodite*, *Ares* (vagy *Herakles)*, *Hermes* (vagy *Apollo)* istenekkel csak a Perikles utáni időben ment végbe. Irânban, mely szemlélhető istenekben szegény, nehéz volt a szükséges számot megtalálni és azért *Saturnus*-nak babyloni neve *Kêwân* megmaradt. Így van az, hogy Tîr istennek valódi jelentéséről és etymologiájáról nem tudunk még ez ideig semmit. Maga az istennév már az 5. században Kr. e. előfordúl *Τιριδάτης* alakban II. Artaxerxes alatt és később is gyakran az arsacida királyok nevei közt. Képezve van, mint *Μιτραδάτης* stb; jelentése ,Tîradta' a Tiro datus. — *Τεριτούχμης* ,Tir nemzetségéből' (Phot. 34ᵃ) még valamivel régibb. Vele szemben áll: *Μιθρατάχμης*, Mithra nemzetségéből v. ö. a görögben *Διογένης*, *Τιρίβαζος*-ban bâzû ,kar', fordúl elő v. ö. *Μεγάβαζος*, *Βαγαβαζος* = *Bagabâzû. Végre az utolsó Darius eunuchja *Τίρεως*, mely talán egyszerűen *Τιραῖος* helyett van írva, szintén enyelgő forma *-ai* végzettel, melyről szintén lesz szó.

Az -ôi enyelgő forma járúl még a következő eredeti perzsa nevekhez is:

Gušnôi Hoffm. Syr. Act. Nr. 618 megfelel Gušnasp ,ménló' előrészének.

Ar. *Dostôi* (Dhahabî, Muštabih 200) dost ,barát' szóhoz.

Ar. *Dinûje dîn* ,vallás' szóhoz (sâsânkori *dên)*. Dêndôi, (Hoffm. Syr. Act. 56.), mely Hoffm. szerint hypokoristikum *Dêndâdh* helyett, a második rész kezdetét is megőrizte, mi másutt is történik.

Ar. *Sibuje* = perzs. Sibucht, *Σεβόχθης*, az örmény Elisäuenál (5. sz. Kr. u.) *Sebucht*.

Ar. Šahrûje; perzsa Šahrô nőnév, melyet Graf helyesen mond ZDMG. 23, 381 jegyz. *Šahrubanu* rövidülésének.

ar. *Mihrûje* meglehetős gyakori olyan nevekből mint Mihr-Narseh, Mihr-Hormizd.

Narsôi Hoffm. Syr. Act. 103 — Narseh-hez.

Keresztény nevek:

syr. *Abrôi* = Abhrâhâm.

ar. *Mattûje* — *Ματθαῖος* stb.

Az îrâniaknak az islâmra térésével egyidejüleg, a mi nevezetesen

Chorâsânban már korán és csoportosan ment végbe, az îrâni országokban muslim nevek is használatba jöttek. Ezekből is előfordul pl.:

ar. *'Abdûje* e helyett: 'Abd Allah.

ar. *Ibrûje* = Ibrâhîm.

ar. Sammûje — Ismâ'îl enyelgő alakja, kurdban Samô (figyelemre méltó, hogy a perzsák a kettőzést sokáig nem mondták ki oly pontosan, mint az arabok).

Kétségtelenűl ide sorozható:

syr. Bâbôi, Bâbô.

ar. Bâbûje, mely a Firdausînál nem ritka bâb ,apó' perzsa gyermekszóhoz (Lallwort) tartozik, kurd, bâbô ,apa' és párja mâm-tól (Fîrdausî és mások), syr. nőnév *Mâmôi*, ar. Mâmûje = *Μαμμαία*.*)

Csak az itt elősoroltak is fogalmat adhatnak e perzsa ôi enyelgő forma kedveltségéről és nagymérvű elterjedéséről az arab nyelvterületen.

Ezek után áttérhetünk a másik enyelgő formára:

2. az *ai*-ra.

Már az ó-perzsában vannak ai-végű rövidült nevek, melyek minden valószinűség szerént szintén enyelgő értemények. *Βαγώας* mellett van *Βαγαῖος*, mely *Bagabuchša* (*Μεγαβυζος*), *Bagâbigna*, *Βαγαπάτης*, azaz *Bagapâta* (*Μεγαβάτας*, *Μεγαβάτης*) stb. helyett állhat. *Βαγαπαῖος* a második rész kezdő hangjával, valószinüleg = *Βαγαπάτης*. — *'Αριαῖος* = Arijârâmna (*'Αριαράμνης*), *'Αριοβαρζάνης*, *'Αριόμαρδος* vagy hasonlók.

'Αριβαῖος a második rész kezdő hangjával, tehát körülbelül = *'Αριοβαρζάνης*. — *Μιτραῖος* = *Μιτραδάτης*, 650. évnél később újabb alakban Mikrai vagy Mihrê. A második rész kezdő hangja van megint *Μιδροβαῖος*-ban, mely körülbelül = *Μιδροβουζάνης*. — Éppen így *'Αρταῖος* (Artachšathra, Artawardija stb.), *Τιραῖος* és Tirê.

A kurdban Osē = Osman, Hasē = Hasan és sok más hypokoristikum van *ê*-vel (-*ô* mellett) mint käkê ,testvér' käkô = perzsa käkôi ,az anya testvére'.

Most következnek az enyelgő formák:

3. *aka*, *ak* kicsinyítő képzővel, mely még ma is élő képző gyakran lép erősen megrövidült tulajdonnevekhez. V. ö.: *Δίυλλος*, *Θράσυλλος*, *Δημύλος* és *Δημύλας*; német személy és családueveknél: *Friedolin*, *Friedel* = *Fried*rich vagy hasonlók, Will*eke* = *Wil*helm v. has. Hein*ichen*, Hein*eke* stb. *Nöldeke* is (hoch-deutsch Nöld*echen*) elül van rövidítve (Ar*nold*).

---

*) Érdekes itt említeni, hogy az erdélyi örményben *bábu* ,nagyapa', *mámu* ,nagyanya'. P.

Φαρνάιεης mellett előfordul *Φαρνάβαζος* stb. — *Ἀριάιεης* mellett *Ἀριαράθης*, Arijârâmna stb. — *Σπιτάιεης* mellett *Σπιτάμας* és *Σπιταμένης* Aršaka (*Ἀρσάιεης*) Aršâma, *Ἀρσάμης* vagy *Ἀρσαμένης* mellett (aršan-hoz v. ö.: Chšajâršâ, Sjâvaršâna) — Vasaces, az örmény Wasak, összetétel a *was* ‚sok' szóval. — Mihrak = *Mithradâta (*Μιτραδάτης*), újabb alak Meherdates — Mazdak = Ohrmazd, Hormizd (Ahura Mazdâ), miből következik, hogy a hypokoristikumoknál az alapúl szolgáló nevek elől is rövidülhetnek.

Az örmény *Γιλάκιος* (Procop Goth 3, 26.) is ide sorozható. Több névnél ugyanazon elem részint *ôi*-val, részint *ak*-kal van ellátva például *Mihrôi, (ar. Mihrûje) Mihrak stb. (ugyanaz ai-val: Mihrai).

Az enyelgő neveken kívül szó van még Nöldeke ez értekezésében a *Tîr* alakról, melyet már beleszőttünk alkalmas helyen ismertetésünkbe, továbbá a *spihr* ‚ég' és *zahr* ‚méreg' szavakról.

A *spihr* eredetibb alakja Nöldeke szerint *spithra v. ö.: *Σπιθραδάτας*, *Σπιθριδάτης* ‚ég adta' v. ö.: *Μαδάτας* ‚a hold adta', Atare dâta *Ἀτραδάτας* ‚tűz adta' *Ἀβραδάτας* ‚felhő adta'.

Zahra szó jelentése ‚epe', synonymje *zardab* ‚sárga víz' (kurd žeräv). E zahra ‚epe' a *zard* ‚sárga' szóval vonható együvé, mely *zarta vagy *zṛta-ra megy vissza. Ebből képzett *zartak-ból lehet **zathrak*, **zahrak*, *zahra*. Ugyanez a görögben *χόλη* ‚epe' awest. *zâra*. A népfelfogás a keserű epét a méreggel szereti kapcsolatba hozni. A perzsa *zahr* méreg szó, mely korán átment az arámba és örménybe is, e szerint nemcsak alakilag, hanem jelentésileg is összefüggne a perzsa *zahra* ‚epe' szóval. — Hübschmann ezt ZDMG 38, 424. √gân ‚ütni, ölni'-bő vezeti le.

b) A bécsi Akad. Sitzungsberichte 117. kötetében (1888.) érdekes *Tomaschek* czikkének folytatása: Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden II. Die Nachrichten Herodot's über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien — (és az altaji összehasonlító nyelvészet szempontjából: *Grunzel*, Die Vocalharmonie der altaischen Sprachen 1—42.)

c) a 118. kötetben (1889); *Dvořak*, Husn u dil, és *Miklosich* Die slavischen, magyarischen und rumunischen elemente im türkischen Sprachschatze.*)

Dr. Patrubány Lukács.

*) Megjegyzem, hogy a Sitzungsberichtek egyes közleményei különlenyomatokban is megszerezhetők.

HAZAI IRODALOM.

M. Tullii Ciceronis De finibus bonorum et malorum libri quinque, edidit *Geyza Némethy.* Budapestini, 1890, sumptus fecit R. Lampel. 180 l.

E szövegkiadásommal, mely mint a »Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum in usum scholarum edita curante Aemilio Thewrewk de Ponor» czímű gyűjtemény egyik kötete látott napvilágot, tankönyvirodalmunknak egy nagyon érezhető hiányán akartam segíteni. Tantervünk ugyanis a VIII. osztály számára Cicero philosophiai munkái közül a *De officiis*-t és a *De finibus*-t ajánlja olvasmányul. Míg azonban az elsőt, melynek magyarázatos kiadását Köpesdy adta Laufiernél 1887-ben, sok intézetben olvassák, az utóbbit mindenütt mellőzték azon egyszerű okból, mert eddig nálunk se magyarázatos, se szöveg-kiadása nem jelent meg. Mivel meggyőződésem az, hogy e munka, mint az ókori ethika rövid compendiuma, nagyon alkalmas a VIII. osztály philosophiai tanulmányainak kiegészítésére, addig is, míg magyarázó jegyzetekkel kisérni alkalmam lesz, kiadtam legalább a szöveget abban a reményben, hogy kartársaim mint a tanterv intentióinak megvalósítására szolgáló, a maga nemében egészen új segédeszközt szívesen fogják fogadni.

A szöveg megállapításában a tudósok közmegegyezése szerint három kétségtelenűl legjobb kéziratot kell követnünk: az első s legrégibb a vatikáni könyvtárban őrzött Palatinus 1513 (A), a másik az ugyanott található Palatinus 1525 (B), a harmadik az Erlangensis (E); az összes többi kéziratokat a rosszabbak *(deteriores)* kategoriájába kell sorolnunk. A családfa megállapítását illetőleg Madvig óta mindenki megegyezik abban, hogy A-val szemben EB ikercodexek külön csoportot képeznek; véleménykülönbség csak annyiban van, hogy, míg Madvig a rosszabb kéziratokból egy harmadik csoportot állított össze, *Schiche Th.* a Zeitschr. f. das Gymnasialwesen 1879-ik évi folyamában a rosszabbakat A-val egy csoportba állította s ezeket is felhasználta *A* tekintélyének megerősítésére. Az eltérés különben nem oly lényeges, mert azt, a mire Schiche oly nagy súlyt fektet, hogy t. i. A a jók közt a legjobb codex, Madvig is elismerte, noha az elvet az *E* iránt való különös szeretetből, melyet ő használt fel először módszeresen, nem vitte következetesen keresztűl. Már Baiter és újabban C. F. W. Müller Teubnernél megjelent Cicero-kiadásában hívebben ragaszkodtak A.-hoz, mint legrégibb s leghitelesebb tanúhoz, s magam is főleg abban tértem el Madvigtól, hogy e kéziratnak EB-től eltérő olvasásait, a hol csak lehetett, a szövegbe felvettem. Mivel azonban A csonka s csak a IV. k. 16. §-áig tart, ezen túl a rosszabbakkal szemben EB olvasásait emeltem érvényre.

A bevezetésben tekintettel arra, hogy Madvig nagy kiadása (harmad ízben megjelent Kopenhágában 1875) Cicero e munkájánál az egész szövegkritika alapja, felsoroltam mindazokat a helyeket, a hol a Madvig szövegétől eltérek. A ki e bevezetést a múlt évben ugyanezen gyűjteményben megjelent Aeneis-kiadásoméval összehasonlítja, az első pillanatban talán hajlandó lesz következetlenséggel vádolni, mert míg Vergiliusnál a legnagyobb conservativismussal jártam el, ezuttal a régibb és általánosan elfogadott javításokon kívül 15 oly coniecturát vettem fel a szövegbe, melyek az eddigi kiadások egyikében sem találhatók. A következetlenség azonban csak látszólagos, mert rossz kiadó az, a ki minden egyes esetben tért enged a maga, már akár conservativ akár divinatorius hajlamainak s nem a hagyomány természetéhez szabja kritikai eljárását. Már pedig Vergiliusnál oly hagyománynyal állunk szemben, melyet szokatlanúl régi kéziratok s az ókori magyarázók és grammatikusok egész seregének tanúságai támogatnak, úgy, hogy a kritikusnak alig marad egyéb feladata, mint oly controversiák eldöntése, melyek már a régieknél megvoltak; ha tehát valahol, úgy itt van helyén az óvatos conservativismus, melyhez Ribbeck merész kritikája daczára az összes újabb kiadók ragaszkodnak. Ellenben a *De finibus* hagyománya nagyon ingatag alapon áll. Az összes Cicero-kutatók megegyeznek abban, hogy a *De finibus* aránylag fiatal kéziratainak archetypusa már tele volt hézagokkal, közbetoldásokkal és a legkülönbözőbb romlásokkal, a minek következtében számos hely érthetetlenné vált. Ilyen körülmények közt a conservativ kritikus, ha csak tudósok számára dolgozik, megelégedhetik ugyan azzal, hogy egy csomó csillaggal vagy kereszttel megjelöli a szöveg romlásait s jegyzetben felsorolja a javítási kisérleteket; mikor azonban ilyen munkát tanulók kezébe akarunk adni, hogy az olvasmány folytonos fennakadást ne szenvedjen, kötelességünk alkalmazni a javítás legvalószínűbb módját.

A már említett 15 új coniectura közül 6 a magamé. Mivel ezeket bőven ismertettem e folyóirat ez idei évfolyamának 1—7. és 322. lapján, nem szükséges rájok e helyt visszatérni. Mintegy pótlásul tehát kiadásom bevezetéséhez, a hol a hely szűke nem engedett meg semminemű kitérést, igyekszem ezuttal a többi kilenczet megokolni.

Igen ügyes coniecturákat bocsátott közre *Langen* a münsteri akadémia 1888-iki nyári félévi indexében. Az I. k. 33. §-ában a következőket olvassuk: «Temporibus autem quibusdam *et aut* officiis debitis aut rerum necessitatibus saepe eveniet, ut et voluptates repudiandæ sint et molestiæ non recusandæ.» E helyhez már Madvig megjegyezte: «Offendit interpretes quod *et aut officiis debitis aut* etc. copulative adiunguntur, quæ tamquam species subiecta sunt temporibus.» Ez az egyik nehézség, hogy t. i. *temporibus* általában azokra a körülményekre

vonatkozik, melyek közt az epikureus bölcsésznek is mellőzni kell az élvezetet; a *temporibus* két alárendelt specialis esete az *officia debita* és a *rerum necessitates*, melyek *et aut*-tal nem rendelhetők a főeset alá. A másik nehézség az, hogy e hely hagyományos alakjában arra engedne következtetni, mintha csak ebben a két esetben lehetne kivételt tennie az epikureusnak, holott megelőzőleg más hasonló esetek is vannak felsorolva. Mindez megszünik, ha *et aut* helyett *velut*-ot írunk. I. k. 37. §.: «Non enim hanc (voluptatem) solam sequimur, quæ suavitate aliqua naturam *ipsam* movet et cum iucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam voluptatem illam habemus, quæ percipitur omni dolore detracto». Helyesen jegyezte meg Madvig: «Non satis apparet, cur *ipsam* addatur.» Cicero bizonyára azt akarta mondani, hogy az a legnagyobb élvezet, mely minden fájdalom hiányából támad, nem az, midőn az *élvezet maga* hat a természetre. A dittographiából támadt hiba eltávolításával bátran írhatjuk: «quæ suavitate aliqua naturam *ipsa* movet». I. k. 39. §.: «At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete et urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico Chrysippi sedentis porrecta manu, quæ manus significet, illum in hac esse rogatiuncula delectatum: Numquidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane.» Nem érthető, miért nyújtja ki a kezét Chrysippus, ha csupán ellenfele kezéről beszél; másrészt a *manus tua* a következő mondatban valami ellentétet kiván. Nagyon valószinü, hogy valami kiesett a «quemadmodum affecta» közt s hogy a hely eredeti alakja ez: «Numquidnam manus *tua* sic affecta, quemadmodum *mea* affecta nunc est, desiderat?» II. k. 32. §.: «Itaque Epicurus semper *hoc* utitur, ut probet voluptatem natura expeti, quod ea voluptas, quæ in motu sit, et parvos ad se alliciat et bestias, non illa *stabilis*, in qua tantum inest nihil dolere.» Cicero itt szembeállítja a positiv élvezetet (in motu) a negativ élvezettel, a fájdalom nélkül való állapottal (stabilis, nihil dolere), s következetlenséggel vádolja Epicurust, a ki az utóbbit mondja ugyan a legnagyobb élvezetnek, de rendszere alapvetésében csak az előbbiből indul ki. Mivel az összefüggés szükségképen ezt a gondolatot kívánja, a magyarázók nagyon meg voltak akadva a *stabilis* nominativussal, pedig, ha szerény változtatással *stabili*-t írunk és az *illa stabili* kifejezést, mint *hoc* természetes ellentétét *utitur* igétől tesszük függővé, egyszerre minden világos.

Két javítást *Haupt*nak köszönök; mind a kettő a berlini egyetem 1867-iki téli félévi indexében található. Az első a II. k. 56. §-ára vonatkozik: «Ut igitur illis, qui, recta et honesta quæ sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt sæpe pericula decoris honestatisque causa, sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates. Si magna res, magna hereditas agetur,

cum pecunia voluptates pariantur maximæ, idem erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magna gloria proposita, si Hannibalem in Africam retraxisset. Itaque quantum adiit periculum!... Sic vester sapiens, magno aliquo emolumento commotus, *cum causa*, si opus erit, dimicabit.» A *cum causa* kifejezést mint romlottat kereszttel jelölte meg Madvig ezzel a helyes megokolással: «Cum ipsa causa indicata sit *(magno aliquo emolumento commotus)*, universe dicere, *cum causa*, hoc est, non sine causa dimicaturum sapientem Epicureum, perversum est; nec, cum causa an sine causa, sed quid omnino paratus sit facere, quæritur.» Az összefüggés világosan mutatja, hogy itt valami nagy veszélyről van szó, melylyel az epicureus a megnyerendő élvezetek reményében szembeszállani kész. A hagyományhoz legközelebb jár Haupt coniecturája: *cum Medusa*, s a hiba a két *m* haplographiájából könnyen magyarázható. Romlás van az V. k. 3. §-ában is: «Nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese *Coloneus* ille *locus*, cuius incola Sophocles ob oculos versabatur.» Ez Madvig szerént is «mire dictum videtur.» A Valckenaer javítása, *locus* helyett *lucus* nem fogadható el, mert Sophocles nem a colonusi berek, hanem a colonusi *δῆμος*' lakója volt; a *δῆμος* latinul *vicus* s a szövegbe kétségtelenül ez veendő fel. Ezt az emendatiót különben a conservativ *Holstein* is elfogadta Lipcsében 1873-ban megjelent iskolai kiadásában.

Nem ennyire evidens, de eléggé valószínü javítások még az I. k. 5. §-ában: «*At* utinam ne in nemore», a hagyományozott *at* helyett *aut* Jacob Fr. után (Philologus, VI. k. 485. l.); a hiba így könnyebben magyarázható, mint ha a vulgata szerént *an*-t írunk; az I. k. 9. §-ában: *Quem quidem locum cum multa* venustate et omni sale idem Lucilius», mivel az állitmány hiányzik és lacunára nem mutat semmi jel, elfogadható a *Stowasser* (Wiener Studien, t. VI. p. 207.) javítása: *quem quidem iocum cumulat*; a III. k. 52. §-ában Madvig a vulgatát fogadta ugyan el: *quae primario loco sunt*, de mellé tette a keresztet; a hiteles hagyomány *primorie loco*, mely helyett *Gustaffson* (De primo Cic. de fin. libro, Helsingforsiæ, 1878.) *primorum loco*-t ír, a mi az itt követelt értelemnek, az elsők helye, a mindjárt következő *secundum locum*-mal szemben teljesen megfelel.

Végül megemlítem, hogy az V. k. 96. §-ában érintetlenül hagytam egy olyan helyet, melyet csaknem minden ujabb kiadó értelmetlennek talált s valamikép megváltoztatott: «Quæ enim Latine dici posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus *plane* verbis, quam dicuntur a Græcis, aptis.» Itt lehetetlen tautologiát látott Madvig is és kereszttel jelölte meg e helyet. *Vahlen* azonban (Hermes, XVII, 1882, p. 274.) meggyőzően és idevágó párhuzamos helyek alapján kimutatta, hogy a

plane itt nem annyit jelent, mint világosan vagy érthetően, hanem úgy fogandó fel, mint a *nec minus*-hoz tartozó erősítő szócska («bizonynyal, bizonyára»). A helyet tehát bolygatni fölösleges.

A mű élén, C. F. W. Müller példáját követve, Madvig classicus latinságú tartalmi kivonatait mellékeltem, a végén pedig magam állítottam össze az *index nominum*-ot.

A könyv külső kiállítása, mint a gyüjtemény többi köteteinél is, minden tekintetben kifogástalan.

Dr. Némethy Géza.

Jegyzetek Homeros Odysseiájához. Saját szemelvényes kiadása szerint írta *Dr. Csengeri János.* Magyarázó képekkel. A homerosi nyelv fő sajátságainak összefoglalásával. Budapest, Eggenberger, 1889. 8-r. 198 l. Ára 1 frt.*)

Midőn e folyóirat tavalyi évfolyamában u. e szerző Ilias-jegyzeteit ismertettem, sajnálva kellett megvallanom a műnek felületesen gyors dolgozásból eredt hiányait. Mivelhogy akkori észrevételeimmel a szerzőt épenséggel nem sikerült meggyőznöm, tán mert elégnek tartottam referensi rövidséggel foglalni lajstromba kifogásaimat, s bő kommentárral nem illusztrálni őket, — a czímül írt munkát sem veszem vala közelebbről szemügyre, ha eleddig nem barátkoztam volna meg a régi igazsággal, hogy a biráló kritikáját csak a legritkább esetben szokta a megbirált hasznára és okulására fordítani. Ez a tudat, meg a kiváncsiság látni, hogy minő viszonyban áll az itt bemutatandó mű pendantjához, adta kezünkbe e könyvet.

Kiemeltük az Iliasjegyzeteknél a kifejezések szabatos fordítását, az irói congenialitás feltüntetésére szolgáló párhuzamos idézésnek — ha néha kicsapongó is de általában véve igen szerencsés alkalmazását mint a munka határozott előnyeit. Nincs okunk e dicséretet az újabb munkától sem megvonni, sőt készséggel állítjuk, hogy e tekintetben még jóval felülmúlja elődjét. Ki súlyt fektet egyenes bizonyításra, azt örömest ama jegyzetekre utalom, melyeket a szerző II 117, 121, 149, V 97, 400, XIV 73, XXI 430, XX 156, különösen pedig XIX 343-hoz írt, s melyekhez hasonlókra még csaknem minden lapon lelhetni. Újból ismétlem, hogy itt is találkozunk extravagantiákkal, bár oly csekély számmal, hogy felemlíteni nem érdemes. Lehet különben, hogy csak az én szemeim oly rövidlátók e párhuzamoknak megitélésénél, s másnak szabadabb képzelete könnyebben szövi össze az alig egy-két szállal öszszefüggeni látszó darabokat.

Örömmel tapasztaltuk azt is, hogy a hibák és lapsusok jóval kevesebb számmal vannak, mint láttuk az Iliasjegyzeteknél. Mégis szük-

*) Első birálatát l. e folyóirat 1889-iki évfolyamának 797. lapján.

ségesnek tartjuk figyelmeztetni a szerzőt, hogy δεδαιαται-t (I. 23) δατέομαι-ból nem lehet származtatni, hanem δαίομαι-ból, ámbár mindkettő egy δασ* gyökre megy vissza. Hasonlóképen meg fog ütközni mindenki, ki II. 100-hoz azt olvassa, hogy τανηλεγής: τεινω-ból és ἀλεγεινός-ból van összetéve. Persze ki ἀρθεὶς-t ἀείρω-ból (V. 393-hoz) származtatja, δέδαεν-t διδάσκω-tól (VI. 233), és κεχολώσεται-ra (XXIV. 544) azt mondja, hogy coni. aor., arról hajlandók vagyunk azt hinni, hogy nyelvészeti ismeretei nem eléggé alaposak. Pedig ha felüti szorgalmasabban Ebelinget, az ilyen esetleg a gymnasiumi tanulónak is feltünhető lapsusok meg nem esnek vele. Egy kissé élesebb szemmel az ily sajtóhiba (VII, 122) ἐρρίζωται = πεφυτεύεται sem bosszantaná az olvasót. Nem a legjobb világot veti a szerző görög etymologiai tudományára, a mit VI. 121-hez θεουδής-ről ad, mely szerinte θεοεδής = θεοδεής. Csak meg kellett volna itt is néznie Ebelinget, valamint s. v. Ὀρτυγίη is (V. 123), s akkor nem állítja, hogy e mesés sziget a régiek szerint azonos Delossal. I 93.-nál is érdekes, hogy Nestor Pylosát szigetnek mondja. Ha összeveti az Ilias XI. 712, IX. 153 és II. 581. verseivel, bizonyosan más meggyőződésre fog jutni. Más magyarázatokat sem fogunk minden kifogás nélkül hagyhatni. Igy I. 2-höz azt jegyzi meg, hogy «Trója városa azért szent, mert templomai isteni székhelyek». Hogy értsük ezt? Szent a város vagy azért, mert falait istenek építették, vagy ha ezzel a magyarázattal nem akarunk megelégedni, — azért, mert számos temploma volt, mint az *istenkultusznak* mindmegannyi székhelye. I. 3-hoz Hor. Epp. I. 2, 20 helyett inkább Epp. II. 3, 142-őt szeretnők idézze látni, mint mely azáltal, hogy épen egy hexametert alkot, jobban vésődik a tanuló emlékezetébe. Azért még mindig ajánlhatni Ep. I. 2-őt a tanulók figyelmébe. Ki nem elégítők ezek a jegyzetek: I. 128—129-hez: «δουροδόκη dárdatartó, mely valami módon egyik oszlopnál volt alkalmazva.» Mire való az ilyen jegyzet, mely épenséggel semmit sem mond? I. 130: «θρόνος karosszék, mely zsámolylyal volt ellátva és a falnak vagy oszlopnak támasztva.» *Iwan Müller* (Griechische Privataltertümer, p. 381) szerint: Als Ehrensitz wurde dem Gaste der θρόνος angewiesen, ein Armstuhl mit hohen Füssen, weshalb ein Fussschemel (θρῆνυς) damit fest verbunden war, oder *frei hingeschoben wurde.*» I. 278-hoz: «A szülők részéről adott hozomány *sehol sincs* ἔεδνα-nak nevezve, hanem ily igékkel van kifejezve a dolog: ἐπέδωκε, ὤπασε» Il. IX. 147 egyenesen μείλια-nak van nevezve a hozomány, melylyel a szülők lányukat kiházasítják. L. *Buchholtz* Hom. Realien II. 2. p. 20. — Vajjon miből szabad következtetni, hogy II. 68 Ζηνὸς e helyett áll πρὸς Ζηνός, mi teljesen lehetetlen λίσσομαι mellett, mely rendesen ὑπὲρ-rel szokott állani? Nem különben merész ἀγγελίας-t ἀγγελίης-ből származtatni II. 92-ben vagy V. 60-hoz ἀνὰ νῆσον ὀδώδειν-t «lehetőleg szószerint vagy megközelítőleg fordítani» «az egész

szigeten el volt terjedve (t. i. a thujafa).» Helytelennek tartom továbbá azt a magyarázatot is, melyet V. 132-höz írt, s mely így hangzik: «*οἴνοπι* borszinű, vörös, épen a lecsapott villám fényétől.» Ha a boldogtalan tanuló egy verssel előbb azt olvassa: *ἀργῆτι κεραυνῷ*, lehetetlen, hogy a Homeros vakságáról való traditió iránt legalább egy pillanatig tartó skepticismussal ne viselkedjék. Az *ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ* formula, melyet épen e helyen nem szükséges bővebben megokolni. — V. 430-hoz ezt olvassuk: «De visszazúdulva (a hullám) ismét megcsapta őt neki esve (*ἐπεσσύμενον*).» A sor a megelőzővel így hangzik: *καὶ τὸ μὲν ὣς ὑπάλυξε, παλιρρόθιον δέ μιν αὖτις | πλῆξεν ἐπεσσύμενον, τηλοῦ δέ μιν ἔμβαλε πόντῳ.* — Mindenki az *ἐπεσσύμενον*-t a *μιν*-re (t. i. Odysseusra) kell, hogy vonatkoztassa, ha a 428. sort is figyelembe veszi: *ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἐπεσσύμενος λάβε πέτρης.*

Még volna egynéhány hely, melyhez szó férne, ezeket azonban csak egyéni szempontból lehetne megvitatni, miért is jobb, ha föl nem említem, a mennyiben komoly irodalmi polemiára nézve más a mi meggyőződésünk, mint a jelenleg nálunk uralkodó. De ellenkező esetben sem hangzanék nézetünk a Csengeri-féle Odyssea jegyzetekről összefoglalásában másképen, mint hogy: minden középiskolai tanárnak melegen ajánlhatók, sőt nélkülözhetetlenek, ha csak kritikával és óvatossággal használja őket.

Velencze. Dr. Vári Rezső.

Publius Vergilius Maro Aeneise. Latinul és magyarul. Fordította és jegyzetekkel kisérte *Dr. Barna Ignácz.* Bevezetéssel ellátta Dr. Némethy Géza. Budapest, 1890. Franklin-társulat. XCVIII és 648 l. 8-adrét. Ára 3 frt.

Vergiliust fordítani nem kis vállalkozás, az eredetihez méltóan fordítani nemcsak philologiai, hanem igazán költői feladat. Mert nem lehet azzal megelégednünk, hogy a tartalmat feltünőbb csorba nélkül híven, s bizonyos költőiséggel vagy annak mázával visszaadva látjuk, ha a fordító Vergilius ragyogó dictióját elhomályosítva, elegantiáját leszállítva s egyöntetű fenkölt nyelvét kényelmesebb, inkább véletlenűl vagy szükségből előállott, egyenetlen nyelvvel fölcserélve inkább magát s fordítói küzdelmét, mint a költőt varázsolja szemünk elé. Okvetetlenül szükséges, hogy Vergilius fordítója, ha az irodalmat akarja gazdagítani, arra törekedjék s meg is legyen a hozzá való képessége, hogy fordítása irodalmi esemény, számot-tevő költői mű legyen. Hogy az eredetit az avatott philologus biztosságával kell értenie, arról nem is szólok, hisz nyilván-való, hogy az eredeti tökéletes értése s irodalmának ismerete nélkül számba-vehető fordítás létre sem jöhet. Végre még egy fontos kelléket kell megemlítenem. Minthogy nálunk már többen az egész

Aeneist lefordították, nem utolsó követelmény, hogy az újabb fordító nem csak egészben, hanem a részekben is minden elődjénél sikerültebbet adjon, ha jobbat nem adhat, az azokban található jót felhasználja s ne úgy fordítsa költőjét, mintha ő előtte senki sem fordította volna. Igaz, erre azt lehetne mondani, hogy a sokféle fordítás tekintetbe vétele zavarólag hat saját fordítása megalkotására, én azonban úgy értem a dolgot, hogy ha egyes részeket lefordított, akkor vesse össze tüzetesen az eddigi fordításokkal s akkor még mindig lehetséges lesz tőlük egyben-másban tanulnia.

Dr. Barna Vergiliusát gondosan átnézvén, nem adok számot arról, mily hatással volt reám az egész, mert e hatás utóvégre egyéni is lehet. Állítani pedig semmit sem akarok bizonyítás nélkül. De az egész fordításra ily bizonyító eljárással nem terjeszkedhetem ki, mert akkor a fordítás legnagyobb részét idéznem kellene. Egyes kikapott helyek sikerült vagy nem sikerült voltáról sem akarok hímet varrni. Legczélszerűbbnek azt látom, ha pl. egy énekről tüzetesen számot adok. Ezt az éneket sem keresem; nem választom a negyediket, melyben a szenvedélyek mély festése bizonyára a fordítót is jobban próbára teszi; nem a hatodikat, melynek nagy szabású conceptiójával együtt tartó nyelve szintén nem közönséges nehézségeket támaszt. Megelégszem az *első* énekkel, mely mindannyinál egyszerűbb. Azt hiszem, hogy ez egy éneknek, a mű tizenketted részének tüzetes átvizsgálása fel fog jogosítani arra, hogy a többire is következtessünk. Hisz ez az «*ex uno disce omnes*»-nek lehető legliberálisabb alkalmazása.

Én, ki előbb dalaim' kis pásztori sípra kerítém
S hagyván a ligetet, dűlőit kényszeritettem,
Hogy hódoljanak a telhetlen földmivelőknek:
Kedvelt mű a gazda kezén: ám most riadalmas
Harczokról s a vitézről énekelek, ki üzetve
Végzettől legelőbb jött Italiába Laviníum
Partira Trója alól; sokat üldék égi hatalmak
Szárazon is, vizen is, bősz Juno haragja miatt őt,
Harczokon is sokat álla ki, míg várost alapított,
S isteneket Latiumba hozott, honnét a latín nép,
Alba atyái s dicső Rómánk bástyái eredtek.

Dalaim sípra kerítém (modulatus avena carmen): teljesen okadatolatlan kifejezés-mód, mesterkélt az egyszerű eredeti helyett. «Sípra keríteni a dalt» annyi volna, mint a meglevő dalt sípra alkalmazni, azon elfúni. A költő azonban csak azt akarja mondani, hogy pásztori sípon (azaz pásztori módon) zengte el énekét vagyis pásztori költeményeket (Bucolica) írt. *Hogy hódoljanak a telhetlen földmivelőknek* (Ut *quamvis* avido parerent arva colono): nehézkes és értelmileg is fogyatékos e h. «hogy még a kapzsi gazdának is engedelmeskedjenek.» *Kedvelt mű a*

gazda kezén: a latin nélkül érthetetlen; gratum opus agricolis: ‚kedves mű a földmives számára' — érti a földmivelésről írt tankölteményét. (NB. a jegyzetek mind ezt felvilágosítás nélkül hagyják.) *Harczokról s a vitézről énekelek* (arma virumque cano): először is hosszadalmas; aztán mennyivel erőtlenebb az a *ról ről*, mint az eredetinek *tárgyas* kifejezése. Hisz Arany pl. még *komikus Elveszett Alkotmányát* is így kezdi Vergilius példájára: *Férfiat énekelek*... — *Űzetve végzettől:* igen szintelen a *fato profugus* mellett. *Trója alól:* utolsó helyen áll, a mi a latinban úgyszólván az elsőn. *Sokat üldék égi hatalmak szárazon is, vizen is, bősz Juno haragja miatt őt* (multum ille et terris iactatus et alto Vi superum sævæ memorem Junonis ob iram): ez azt teszi, hogy az égi hatalmak Juno haragja miatt üldözték Aeneast. Ez képtelenség. ‚Égi hatalmak' — általánosságban ugyanazt mondja, a mit a részletesen magyarázó ‚Juno haragja miatt'. Igy kell tehát érteni: «sokat hányódott földeken és vizen is égi erőtől, (t. i.) a kegyetlen Juno nem feledő (*memorem:* a fordító elhagyta) haragja miatt.» *Míg várost alapított:* az eredeti a czélt is kifejezi (dum *conderet* urbem), ezért kelyesebben fordítja Remete: «míg *rakhata* várost.» *S isteneket Latiumba hozott* (inferretque deos Latio): miféle isteneket? nemde saját isteneit, Trója hontalanokká vált isteneit? Helyén van-e ily határozatlan kifejezés ily biztosan meghatározott dolog jelölésénél? Miért nem vette át inkább a fordító Remetétől: «s isteneit Latiumba hozá.» *Dicső Rómánk bástyái eredtek* (csak: altæ mœnia Romæ): Vergilius ünnepies rövidséggel mondja azt ige nélkül. A fordító hozzá teszi *‚eredtek'* s ezzel a kifejezést prózává lapítja.

«Add múzsám okait» (Musa, mihi causas memora): mennyire kirí az a ‚múzsám'! Vergilius nem komázik így a Musával. «S mit fájlalt a fényes Olymp úrnője» (Verg. regina deum). Mi igazolja az ily eltérő dictiót? Mily egyszerű és jellemző megjelölés a *regina deum* s mily szükségtelen a pompázás e helyen, a hol a fő személy nem Juno, hanem Aeneas! «Hogy oly sok küzdelem- és balesetbe *zavart* oly *szent hitű* férfit?» — Először is nem méltó Junóhoz, hogy ő Aeneast balesetbe *zavarta* (impulerit!), aztán teljesen félre van értve az *insignem pietate*, mely nem azt teszi, hogy *szent hitű*, hanem *kegyeletével* (istenek és atyja iránt) *kiváló.* «Annyi harag rejlik szívökben a mennyeieknek!» — Vergilius röviden és hatásosan: *tantaene animis caelestibus irae?*

«Már akkor, hogyha a végzet
Engedi, ezt akará megtenni a népek urává,
Mert hallá, hogy a tros vérségből kelni fog egy sarj,
Mely a tyrusi várfalakat majd földig alázza,
S széles uralmában fényes diadalmai által
A párkák végzése szerint Libyára veszélyt ont.» (17—22.)

Mert hallá !» «Progeniem *sed enim* Troiano a sanguine duci audierat» : vagyis a gondolat ez : *de* félt (hogy szándéka nem teljesedik), *mert* hallá . . . Az ellentétes kapcsolat okvetetlenül szükséges, az okadó *magában* nagy logikai lapsussal jár. «*Tros* vérségből» : ily latinos alakokat magyar melléknévül használni nem helyes. Igy használ fordítónk ily nem-létező alakokat is : *grája, gráj* a ‚görög' helyett. «Földig alázza» *(verteret) :* verskikerekítő phrásis. A két utolsó sor nagyon eltér az eredetitől. Ott külön ki van emelve, hogy attól a trójai nemzetségtől fog származni egy messze uralmú s hadban büszke nép s jő Libya veszedelmére, így intézik a Párkák. Henye kifejezés tehát és az eredetinek meghamisítása ez : «fényes diadalmai által.»

«Sajg mélyen agyába tapadtan» (manet alta mente repostum) : durva és Vergiliushoz nem illő kifejezés. Miért nem inkább : ‚szivébe vésve' ? «A szépség szenvedte gyalázat» (spretæ iniuria formæ) : nehézkes s épen a leglényegesebbet hagyja el : a *spretae*-t s az *iniuriát* sem jól fordítja. Értelme : szépsége méltatlan megvetése ; ki érti ki ezt a *szépség szenvedte gyalázat*-ból ?

«S őt mellén sujtván, tüdejéből lángot okádót
Forgó szélbe sodorta, s hegyes sziklához ütötte.»

Az első sor teljesen latinos, magyaros stilusban tűrhetetlen. «Hegyes sziklához *ütötte» :* teljesen tönkre tesz minden hatást az erőtlen *ütötte* Vergilius *infixit*-je mellett. A köv. versben a *regina*-t *fejedelmi nagy asszony*-nak fordítja. «A kormos felhők szélvészterhelte honába, Aeoliába, elért.» Szükségtelen bombast. Vergilius szép tagozással : Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris, Aeoliam venit. «Börtönnel s lánczczal zabolázza, s *parancsait osztja.»* Ugyan kinek osztja parancsait, mikor a szeleket egy barlangba zárva tartja ? s mit parancsol ezeknek ? Hisz azt meg nem akadályozhatja, hogy legalább a barlangban ne tomboljanak. *Imperio premit* azt teszi, hogy : uralmával nyomja, fékezi őket !

Hogy a fordítás tenorját hallhassuk, még egy kisebb összefüggő helyet idézek ;

«Aeolus erre viszont : *Mit ohajts : vizsgálni királyném*
A te ügyed, nékem végezni parancsod' a tisztem.
Tőled van jogarom, Jupiter kegye és birodalmam,
Bármily szűkkörű az ; tőled, hogy az *üdvlakomákhoz*
Fekhetem, és a vihar *hogy* hódol nékem, *uránák.*»

Látni való, hogy itt mesterségesen kikerekített hexameterekkel van dolgunk. Mily hatalmas Vergiliusnál a szelek kirohanásának leirása ! Barna az *incubuere mari*-t így fordítja : «majd a vizekre terül», a *creber procellis* nála : «valamennyi között a legádázb» ; *vastos volvunt ad litora*

fluctus nála csak: «hullámokat űznek a parthoz.» Látjuk, hogy így æquivalens kifejezésekről szó sem lehet. A jellemző, egyénítő kifejezések általános semmitmondókkal vannak felváltva. Igy *insequitur clamorque virum stridorque rudentum* a férfiak lármáját és a kötelek csikorgását emeli ki egymás mellett. A fordításban ez teljesen elvész: «Most riadás támad, csikorogva feszűl a kötélzet.» Miféle riadás? a kötélzetnél pedig a feszülés válik fő dologgá, nem a csikorgás! «Eget és napot elfed az *orkán*» — nem az orkán, hanem a fellegek (nubes). Itt a költő harmadfélsorát a fordító kettővel adta vissza; mi következik ebből? az, hogy a hátralevő félsort egészszé kell nyujtani! Igy aztán Vergilius páratlan hatású *ponto nox incubat atra*-ja a fordítónál így van felsallangozva: «S hirtelen a tengert komor éj gyászleple borítja.» Kár Vergiliust így javítani! Igy Vergilius egy hatásos kifejezéssel érezteti velünk Aeneas ijedelmét: *Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra.* A fordító kerüli a jellemzetest, még ha könnyű volna is elérni s ily synonymával áll elő: «*Megreng* Aeneas, *borzongás* fut *tetemén át.*» Igy a helyett, hogy a fordítónál is a zivataros Aquilo verné fel a kullámokat a csillagokig, ő maga «a csillagokig kavarog fel a habbal». Nagyon hajlandó a fordító arra, hogy helyén-kívüli modern szólásokkal váltsa fel az egészen más értelmű, vagy szinezetű latin kifejezést. Igy aztán *graviter commotus* nála: «*méltó* felháborodással.» Neptunus Vergiliusnál *Eurum ad se Zephyrumque vocat*, Barnánál «Eurust és Zephyrust rögtön *megidézi*» s haragos beszédjében «fegyelmi tilalma» megsszegéséről beszél, mikor Vergilius csak *meo sine numine*-t mond. Ily helyén kívüli ékes szólás általában jellemzi a fordítást. «Dísztemplomok», «műlapok», «közmunka teher», «kötelem», «fénypalota» (= királyi palota) «fénykapu» s efféle kirívó kifejezések minden lapon találhatók.

De térjünk vissza. Ámbár, — nehogy birálatom túlságos hosszúra nyúljék — most már csak «summa sequar fastigia rerum». A 168—9. versekben nagy félreértés van. Vergilius: «Hic fessas non vincula navis ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.» Szó van arról a csendes afrikai öbölről, a hol a hajók kikötés nélkül is biztosan megállanak. Barna így érti s fordítja: «hol semmi kifáradt gálya *ki nem köthet*, nem vág be fogával a horgony.» Ha ott nem köthet ki hajó, hogy' van, hogy Aeneas hajói könnyű szerrel bejutnak a révbe? Egyébiránt a latin szöveg nem szenved kétséget. Fontos dolgot mellőz a fordító Venusnak Juppiterhez intézett panaszában: Quid Troes potuere (sc. in te committere tantum), quibus, tot funera passis, Cunctus *ob Italiam* terrarum clauditur orbis? Barna: «Mit volt képes .... véteni oly iszonyút, hogy ezernyi veszély s baj után se Érhetik *Italiát*, s az egész föld zárva előttök?» — Venus t. i. épen azt panaszolja, hogy *Italia miatt*, mert azt kell Aeneasnak elérnie, másutt sehol se telepedhetik meg, noha bárhol

is kivánatos volna. NB. Venus épen úgy komázik Juppiterrel, mint a fordító a «múzsájá»-val s *rex magne* helyett *királyom*-nak szólítja. A kedélyesség tovább is tart, mert Jupiter Vergiliusnál csak *talia fatur* leánya beszédére, a fordítónál már: «így vígasztalja leányát.» Hagyva az apraját, ismét egy nagyobb félreértést kell fölemlítenem. Venus figyelmezteti Aeneast a tizenkét hattyúból álló seregre, melyet Juppiter keselyűje a nyilt égen szétzavart: *nunc terras ordine longo Aut capere aut captas iam despectare videntur.* A fordító: «egy része a földre leszállani látszik Hosszu soros rendben, más rész már lepni a földet.» Ha a latin kifejezést egyelőre nem veszszük is figyelembe, fel fog tünni minden figyelmes olvasó előtt, hogy a «sűrü vadonban» — a hol vannak Aeneas és Venus, hogyan látható az, hogy messzebb tőlük a hattyúk már a földet *lepni* látszanak? Nem is úgy van a dolog, hanem mint a magyarázók s nálunk is *Pirchala* helyesen magyarázza: «a falkában repülő hattyúk közűl az elsők már elhelyezkednek, a hátulsók pedig előre nyújtván nyakukat, lenéznek *a már elfoglalt helyekre*, hogy maguknak is helyet szemeljenek ki.» — Aeneas fölismervén anyját «így szólt *iramodva* utána». Ez sem épen méltó kifejezés, de nem is igaz, mert Vergiliusnál Venus ‚iramodik': *ille, ubi matrem adgnovit, tali fugientem est voce secutus.*

Aeneas Didóhoz szóltában ezt mondja: *Parce pio generi et propius res aspice nostras;* a fordító ezt így adja: «vizsgáltasd meg ügyünk', s légy kegygyel a szenthitüekhez.» Hisz Aeneásék se nem vádlottak, se nem épen orthodoxok! Sokkal helyesebben mondja *Remete:* «Szánd meg e jámbor fajt, közelebbről nézve ügyünket» — legalább a két fő szót: *parce* és *propius* szintén kiemeli. — *In vada caeca tulit* Barnánál: «zátonyrul zátonyra vetett» — a hajósok tudják, hogy ez lehetetlen. — Dido ezt mondja Ilioneusnak: *Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem adforet Aeneas!* Barnánál: «Vajha királytok is, Aeneas, itt volna, *kit egy szél Hajtott errefelé veletek!*» Ugyan honnan tudja Dido, hogy Aeneast a többiekkel egy szél *oda* hajtotta? Nem! ő azt kivánja, vajha ugyanazon szél őt is Libya partjaira hajtotta volna. — Egy pár sorral alább Achates így szólítja meg (nem: «unszolja») Aeneast: *Nate dea, quae nunc animo sententia surgit?* Ez egy egész hexameter, de Barna elégnek látja így fordítani: «Isteni sarj, mit vélsz?» — Az is különös, hogy Dido a saját országát *járatlan avarnak* nevezi, holott Vergiliusnál roppant nagy partokról, országról van szó (immanibus oris). — «Ki a fő ügyben fenekedni nem áll meg» (haud tanto cessabit cardine rerum): érthetetlen. — «Kis gyöngy unokám»! (= mea maxima cura!). — «S ők is *hírottan leterülnek* a dús nyoszolyákra.» — «A szerelem vészét kebelébe fogant hölgy» (= pesti devota futuræ): merő félreértés, hisz csak Ámornak csele után fogadja keblébe a szerelem vészét, itt csak eleve arra van szánva, hogy rabja legyen a szerelem emésztő kórjának.

A mi a verselést illeti, — el kell ismernünk — a Barna hexameterei magokban véve elég jól perdülnek (noha a Vörösmartyéitól igen messze állanak s Vergiliushoz csak olyanok volnának mél ók), de egyrészt az idegen szavak helytelen mérése, másrészt a sorok végén való helytelen megszakítások miatt elég ebben is a fogyatékosság. Hiba, hogy a *h*-t Kazinczyékkal egy pár helyt nem veszi mássalhangzónak, sőt néma és folyékony mássalhangzót sem tekint hangtorlatnak s ily ékes metrum
— ∪ ∪ — ∪ ∪ —
kerül ki belőle : Dido apródi között.

A bevezetést Vergilius életéről, műveiről és magyar fordításairól *Dr. Némethy* Géza irta meg *alaposan* és *élvezhetően*. Fejtegetései, melyekben különösen az Aeneisnek *nemzeti* epos-voltát bizonyítja, igen tanulságosak és figyelemre méltók, sok tekintetben föltétlenül helyeselhetők. De nekünk úgy t-tszik, hogy midőn azokkal polemizál, a kik az Aeneist egyoldalúan fogják fel, maga is némi dogmatikus álláspontra helyezkedik; pl. azt mondja, hogy: «az Aeneis a maga hármas czélzata szerint, megfelelve a római történet három fejlődési fokának, az ős Róma hagyományait, az italiai erényeket s a világbirodalom hivatását énekli meg.» Mindez igaz magában véve; de nem szabad a költőt ilyen korlátok közé sem szorítani s a költői szempontot nem szabad kihagyni a számításból. Viszont — ámbár igaza van Némethynek abban, hogy az Aeneis a római állam nemzeti költeménye, — de épen ezért az sem tagadható, hogy vallásos költemény is egyszersmind. Ezt mellesleg Némethy sem tagadja, de végitéletében még sem emeli ki. Egyébiránt Némethy e fejtegetései már ismeretesek a Phil. Közl. 1888. évi folyamából «Az Aeneis, mint nemzeti epos» cz. értekezéséből, mert kis változtatással azt közli itt is. Ismétlem, hogy e fejtegetések igen becsesek, jól és szépen vannak írva, kár, hogy a jegyzeteket is nem Némethy szerkesztette, mert így, a hogy a fordító elkészítette őket, sem philologiai, sem kellően felvilágosító laikus szempont nem nyilvánul bennök. A történeti jegyzetek igen fogyatékosak, a mythosok elbeszélése pedig sok helyt nagyon is — naiv.

Visszatérve a fordításra, elismerem, hogy a könnyűség, a routine Barnában igen ki van fejlődve, magyarsága is eléggé folyékony — bár itt-ott erősen kifogásolható — de hogy e fordítói tulajdonaival sikerült-e Vergilius dictiójával megküzdeni, annak megitélése a felsorolt példák után nem lesz nehéz. Barnának olyan irókat kellene fordítani, mint Juvenalis, a kit le is fordított, még pedig Vergiliusnál sokkal sikerültebben. Vergiliushoz méltó fordítás még mindig a jövő feladata.

Dr. Csengeri János.

M. Tullius Ciceronak első, második és tizennegyedik philippikája. Magyarázta *Jánosi Boldizár*. Budapest. Franklin-Társulat, 1889.

A Franklin-Társulat által kiadott: *Jeles irók iskolai tára* egyik legújabb kötete Ciceronak első, második és tizennegyedik philippikáját tartalmazza. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Jánosi* Boldizsár gymnasiumi tanár. Jánosi néhány évvel ezelőtt ugyancsak Ciceronak néhány válogatott levelét commentálta az ifjúság számára, de annyit mindjárt eleve meg lehet jegyezni, hogy ehhez a kiadáshoz képest a most megjelent *jegyzetek* minden tekintetben haladást mutatnak. A kiadó maga mondja, hogy «iparkodott mindent figyelembe venni, a mi a szöveg tökéletes megértéséhez szükséges». Ezt készséggel el lehet hinni, csak az a kérdés, hogy vajjon gymnasiumi tanulóink átlagos képzettségét tartjuk-e szemünk előtt, a mit elvégre is tennünk kell. Nem tagadom, hogy kissé különös helyzetben vagyok. Mert ha a szóban forgó jegyzeteket összehasonlítom a tanulóink számára készített és eddig kiadott commentárokkal, azt mondhatnám, hogy egy cseppet sem maradnak mögötte azoknak az iskolai kiadásoknak, melyek nálunk a legjobbak hírében állanak. És így relative vévén a dolgot, meg kell dicsérnem. De ha már most annak a VI. és VII. osztályba járó magyar tanulónak a helyzetébe képzelem magamat és azt kérdem, mire van szüksége ennek, hogy a latin szöveget a maga emberségéből megérteni és lefordítani bírja, akkor egész nyugodt lélekkel ugyanazt kell mondanom, a mit úgyszólván valamennyi latin commentáros iskolai kiadásunkról, hogy nagyon is vázlatosak és szűkszavuak. Ha csak egy futó pillantást vetünk iskolai használatra készült jegyzetes kiadásainkra, azt látjuk, hogy még a legnagyobb önállósággal megírt commentárok is alig-alig tartalmaznak több jegyzetet, mint a német tanulók számára kiadott kézikönyvek. A Németországban sűrűn hangoztatott panaszokból kitűnik, hogy azok a Cicerohoz, Vergiliushoz, Tacitushoz és Horatiushoz írt német jegyzetek már szám szerint sem elégségesek arra, hogy segítségükkel a német diák megérthesse auctorját. Nem kell tehát csodálkozni, hogy a legtöbb tanuló ott is zsebében hordozza a Freund-féle fordításos præparátiokat — tout comme chez nous. Mit is csináljon az a szegény fiú? Órákon át szedi ki a szótárból az egyes szavakat és kifejezéseket, azután sorra olvassa azt a pár ænigmatikus jegyzetet, melyek sokszor csak újabb fejtörést okoznak neki; végre belefárad a lélekölő munkába és mivel azt látja, hogy minden szorgalom és jó akarat mellett sem képes a kijelölt részt megérteni, elkedvetlenedik s félre csapva a komoly munkát bevágja a kész fordítást.

Ha már most áttérünk a mi viszonyainkra és azt tapasztaljuk, hogy a nálunk magyarúl kinyomtatott jegyzetek sem extensive sem in-

tensive nem mulják felül a német kiadásokéit, (mert hisz a mieink legfölebb elhagyták azokat az émelygősségig felhalmazott párhuzamos idézeteket és e helyett itt-ott hivatkoznak a Bartal-Malmosi-féle mondattanra), akkor bizony kétszesesen fogjuk keveselni a commentárt, mikor a mi tanulóink sokkal kisebb óraszámban foglalkoznak a latinnal. A magam részéről megmaradok abbeli meggyőződésemben, hogy nekünk magyar tanároknak, ha igazán beható és sikeres latin olvasmányra akarunk szert tenni az iskolában, kimerítő præparatiókat kell szerkesztenünk és kinyomtatnunk, talán egyelőre csak azokhoz az auctorokhoz és művekhez, a kik és a melyek gymnasiumainkban — és facultative reáliskoláinkban is — az olvasmány substrátumát nyujtják.

Denique ut redeat oratio unde profecta est — a Cicero philippikáit (I. II. és XIV) tartalmazó Jánosi féle iskolai jegyzetkiadásra bátran alkalmazhatnók azt a sokat mondani látszó phrasist, hogy t. i. a nálunk megszokott színvonalon áll, sőt egyben-másban azon túl is emelkedik, de absolute vévén a dolgot — nézetem szerint — a czélt ép oly kevéssé fogja elérni, mint a többi nálunk eddig megjelent efféle kiadásoknak 96 százaléka.

Jánosi jegyzetei, a tárgyi jegyzetek és a mondattaniak egyaránt, világosan vannak formulázva és ez kétségkívül főérdeme a kiadásnak; a mit a kiadó a jegyzetekben mond, az tisztán van gondolva és jól kifejezve. Talán elvétve egy-egy kevésbbé jelentékeny simítás vagy módosítás elkelne, de általában véve meglátszik, hogy forrásait jól megértette és önállóan használta fel. A latin szöveget is a legjobb német kiadások alapján állította össze és — a mennyire én láttam — lelkiismeretes correcturát foganatosított, a mennyiben alig fordul elő benne sajtóhiba. Az efféléт ugyan nálunk sokan pedans aprólékoskodásnak tartják, persze azok, kiknek fogalmuk nincsen arról a rossz hatásról, melyet a sajtóhibák legiója a tanulókra tesz. Ha már a nyomtatásban olyan tömérdek hiba van, miért ne engednének meg maguknak holmi íráshibákat és egyéb pontatlanságokat a saját dolgaikban. De minden elismerés mellett csak azt kivánnám, hogy a jegyzetek és az egyes szavak s kifejezések számra és minőségre nézve teljesen tanulóinak képzettségéhez legyenek mérve, hogy ne kelljen nekik fordításhoz folyamodniok, melynek — mint Jánosi is elismeri — káros hatását tagadni nem lehet.

A mi már most az egész 170 oldalra terjedő füzet tartalmát és felosztását illeti, először meg kell említenem az Előszó után álló Bevezetés-t, melynek két oldalra terjedő második része: «M. Tullius Cicero, mint szónok» czímmel föltétlenül dicséretet érdemel.

E szakasz ugyanis rövid, velős mondatokban jellemzi Cicerot és tömör stilusával megkapja az olvasó lelkét. Látni való, hogy a lapidaris írásmódjáról híres római irodalomtörténész nyomában haladt. Bárcsak

ugyanazt mondhatnám a Bevezetés első nagyobb szakaszáról! Ebben csak az utolsó (14—24.) fejezetekről merném hinni, hogy egyik-másik érdeklődéssel tudja elolvasni, habár itt is sok helyen lehetne kurtítani. Ámde az első 15 fejezet — nézetem szerint — úgy van megírva, hogy az olvasó csak erőnek erejével bir rajta végig gázolni. Arról nem is szólva, hogy a szerző Cæsar halálával (44. Kr. e.) kezdvén fejtegetéseit, a 4. fejezettől kezdve több évvel visszanyúl a történeti aprólékos tények tömkelegébe és ebből fárasztó részletekkel saturált dolgokat halmoz föl, melyek voltaképen a philippikák megértésére nem is szükségesek. Csak a 9. szakasznál tér ismét vissza oda, a honnan kiindult és folytatja ugyanúgy, mint addig, egészen a 13. fejezet végéig. Ha nem csalódom, magát a szerzőt sem igen delectálhatták azok a kuszált és ok nélkül felhozott részletek, mert előadásmódja itt nehézkes és az untatásig színtelen. Nem egy pontot jegyeztem meg magamnak, melyre egy bizonyos pajzánkedvü újságíró azt mondaná, hogy professor stílusban van megirva. Szinte feltűnő lehet, hogy a szerző a Bevezetés végén egy szóval sem emlékezik meg Cicero meggyilkoltatásáról, melyet jó részben philippikáinak köszönhetett.

Ellenben mellőzhetőnek tartom az iskolai kiadásban az efféle forrás idézeteket: «Suet. Cæs. 82. vagy Plut. Cæs. 67. vagy App. b. c. 2. 106.», mert a tanulók számára ezek érthetetlen pictus masculusok, melyek kétségbeejtően sandítanak feléjük. Vagy ha már nem birjuk az ilyeneket visszafojtani, akkor ne írjuk rövidítve!

A szóbanforgó három philippika szövege szépen, olvashatóan van nyomtatva és a beszédek élén kis tartalomjegyzékek állanak, melyek előzetesen nagyjában tájékoztatni akarják a tanulót. A füzet végén álló függelék: «Figuræ verborum et sententiarum» czím alatt latin nyelven magyaráz vagy 23 alakzatot és tropust. Kis hézagpótlónak elfogadhatjuk.

Végül csak kivánnám, hogy a szerzőnek és tanártársainknak sikerüljön majd tapasztalati tényekkel kimutatni azt, hogy a commentár és az ehhez hasonló jegyzetes kiadások alapján tanulóink teljesen meg tudják érteni és lefordítani az illető latin auctorokat. Az ügy érdekében kivánnám, hogy ne nekem, hanem ő neki legyen igaza, de egyelőre — azt hiszem — még sokáig roppant időnket fogja elnyelni az együttes iskolai præparatio. Dr. Pruzsinszky János.

A magyar határozók. Irta *Simonyi Zsigmond.* I. köt. 2. fele. Budapest, 1890. Akadémia. 277—456. l. Ára 1 frt 60.

A mit Simonyi az 1888-ban kezdett munkája első felében igért,*) azt ma — 1890-ben — megjelent 2. felében teljesítette. A névragok ere-

*) L. e Közlönyt 1888, 790—800. l.

dete, a mennyire a mai tudomány azt lehetővé tette, azoknak története, természete, kevés kivétellel előttünk fekszik. Hátra van a tárgyrag *-t*, melyet S. megkülönböztet a helyragtól, és hátra a birtokos *-é* rag. Nem tudom, nem fogja-e ezeket egy harmadik fél (!) tárgyalni a többes *-k* és *-i* raggal. A fokrag *-bb*, hiszem, hogy inkább képző számba jő, de a személyragok (*-m*, *-d*, *-ja*) aligha nem igényelhetnek az előbbiekkel még egy felet. Mert ezek is csak nevek viszonyítására szolgálnak.

A ragok osztályozása az első félben páratlanúl sikeresebb volt, mint e másodikban. De ennek oka magukban az ott tárgyalt ragokban rejlik. Hol is kell szebb beosztást foganatosítani, mint a hely (hol?), irány (hová?) és eredet (honnan?) kérdései szerintit? És hol kell erre alkalmatosabb alapot foglalni el, mint a minőt a tárgy belseje (*-be*, *-ből*, *-ben*), a tárgy külseje (*-n*, *-ról*, *-ra*) s a tárgy közele (*-nál*, *-hoz*, *-tól*) nyújt? S e két szempont eredményezte 3—3 rag hármas csoportját. A beosztásra ily kedvező térviszonyokat a 2. félben tárgyalt ragok nem nyujtottak. Lehetett volna ugyan itt is találni ilyeneket pl. e kérdésre: hová? e ragokat: *-nek*, *-ig*, *-vá*; honnan? *-úl* (*-ól*); hol? *-tt*; mind a háromra: *-nitt*, *-nól*, *-ni*. De ez nem tette volna egyenletessé az e füzetbe szorított ragok tárgyalását. A többi idő- és módragok (*-kor*, *-ként*, *-ért*, *-lag*, *-szer*) pedig épen elütnek az előbbi térviszonyoktól. Lehetett volna a beosztásra még más szempontokat találni, pl. a ragos szót (főnév, melléknév, határozó, ige), a melyhez a rag simul, vagy a kisebb nagyobb önállóságot, mint *nekem*, *velem*, *tőlem* vagy *kép*, *kor*, *szer*, ellenben *-ig*, *-ul*, *-n*, *-lag*; vagy végre a hangilleszkedést venni alapul. De ezek a szempontok inkább alaktani tárgyalásuknál jöhetnek tekintetbe mint a mondattaninál.

Simonyi módszere itt is az, a mely az első félben: meghatározni a rag eredetét (eredeti alakját, értelmét) és ehhez kapcsoltan előadni történetét mai napig. Hogy ez mily nehéz, azt bizonyítja akárhány ragjaink parányisága. Már pedig hol kell rövidebb szó mint egy hang, egy-egy betü? ilyenek pl. *-á* (*hov-á*, *sok-á*), *-é* (*fá-é*), *-i* (*szülé-i*), *-k* (*háza-k*), *-t* (*háza-t*), *-n* (*házo-n*). Ezek a nyelv östörténetében valamennyien önálló értelmű egy-egy testes szó lehettek, melyek ma csak simulva más szókhoz szerepelnek. Csak kevés rag testesebb emezeknél. Nyelvünk sajátságos vonásait is épen e szóviszonyító parányi ragok eredeti értelmei rejtik leghívebben. Ezeket kutatni a sejtelem legvégső határáig, eddigi kutatók — ezek száma sem valami nagy — véleményei közül eltalálni a legvalószínübbet, s a mi még homályos, azt logikai kényszerrel bizonyosságra emelni: megannyi vonások, melyek S. eljárását az I. kötet e 2. felében is előnyösen jellemzik.

A következőkben felsorolt ellenvéleményünkkel Simonyiét nem megdönteni, hanem legfeljebb őt az övének gyökeresebb bebizonyítására

akarjuk kihíni. Mert olyan ám az a nyelvhasonlítás, hogy, ha fel nem vergődtél arra a tetőpontra, a melyről állításait a nyelvész világgá bocsátja, feltétlen hiszemet követel és követelhet mindaddig, a míg a számos rokon nyelvek lépcsőin el nem éred te is ugyanazt a magaslatot. Pedig szükséges e ragok értelmét a rokon nyelvek tömkelege legtitkosabb rétegeig hatva fürkészni. Csak az eredeti értelem megállapítása biztosít olyan áthágások ellen, a minőket régibb íróink s ezek nyomán az ujabbak követtek.

Sikerült is ennek az értelemnek a megállapítása majdnem mindenütt, úgy hogy jövendő nyelvtaníróinknak egyéb dolga nem lesz, mint Simonyinak ez alapvető munkálata nyomán a rag főbb vonásait kiválasztani és jövő nyelvtanaikba úgy átültetni, hogy azok íróinkat további tévedésektől megóvják.

Kétségbevonhatatlanul bebizonyította Simonyi, hogy *-nek* rag eredeti jelentése az irány (278). Csakhogy ezt az irányt pusztán a ragtalan ragban *(-nek)* keresném és nem a ragozottban: *neki-je* is. Ez az *i* szerintem a személyrag, mely névben és igében egyaránt volt lelhető: *nek-em*, *nek-ed*, *nek-ie*, mint *ad-om*, *ad-od*, *ad-ia (adja)*. Ennek az *i*-nek semmi köze az *elé*, *belé*, *messzi é-* vagy *i*-jéhez. Az *-e* (*neki-e* végén), mely most még áll is esik is *(neki-e* és *neki)*, egykor a felhangú igéknél is ingadozhatott, így: *teszie* (v. ö. *adia)*, ma csak *teszi* (v. ö. *adi)*. A *j* közbeszúrása *(neki-j-e)* csak hűséges leírása akar lenni tájonkénti kiejtésnek; mert akárhányan így is ejtjük s írjuk: *nekie*, *nekiök*.

A mily természetesnek tartjuk Révaival (277) az átmenetet *-nek* irányjelentéséből (a *tónak* hajtotta lovait) a tulajdonítóiba (a *gazdának* adom a pénzt), oly nehéznek látom azt innen a birtokviszonyítóba (a *gazdának* pénze). Birtokviszonyítás végett a magyarnak nincs szüksége e ragra*), azt megteszi az elől álló főnév ragtalanul mint jelzője a személyragos főnévnek (birtoknak): a *gazda* pénze. Csak ott volt szüksége e ragnak, a hol e viszonyt bomlás (félreértés) fenyegette, mint: ez a pénze a *gazdának*, a *gazdának* sok a pénze, s már a HB-ben: azon *gyimilsnek* oly keserű vala ize, *kinek* ez napon testét temetjük. S ha ezen kívül még is találunk ilyen példákat: «a *gazdának* pénze», ezekre íróinkat nem a nyelv szelleme kényszerítette, hanem önkény vagy latin minták utánzata csábította. Hasonló utánzásnak tartom a HB-ben: *halálnak* halála. V. ö. S. u. itt 381: «Ezt a kitételt aligha a fordítás nem csempészte be nyelvünkbe». — Különben a HB-ből a S. idézte példák (307) egyikében: «lőn *halálnak* és *pokolnak* feze» a nekes szókat nem genitivusi, hanem dativusi értelmüeknek tartom, így: factus est *morti* et *inferis* nidus (v. præda?), a halál és pokol *számára*. — De ha meg is

*) V. ö. *Misteli*, Zeitschr. f. Völkerpsych. u. Spr. 1883, XV, 457.

adjuk e két nekes példának a genitivusi értelmet, nem sokat bizonyít az az egy az ötször annyi nektelen példával szemben ugyan ott, mint: *fa* gyimilse, *ürdüng* intetvinek, *ürdüng* üldetvitül, *pokol* kinzotvjátul, szegin *ember* lelkiért, *paradisum* nyugalmabeli, *világ* timnuce, *Jákob* kebele, *mi* isenünk, *ü* bűne, *ü* szentji.

Ezzel korántsem akaıom elvitatni mai honosságát a *-nek* rag genetivusi értelmének, csak bélyegezni akarom természetellenességét a latin genetivusi használatnak ott, a hol arra szükség nem volt.

A szabályokba csak amugy surrannak a névállítmányok az igeállítmányok közé, mint (294) egy *beválik* mellé egy *jó, alkalmas,* (301) *tartozik* mellé *adós, árt* mellé *szégyen,* (302) *illik, lehet* mellé *szabad, könnyű, nehéz,* s még sokszor. Nincs ez ellen kifogásom: mert a magyar név ép úgy válik be állítmánynak akár egy ige. De ezt ki kellene már egyszer nyelvtanilag mondani és végét szakítani az idegen nyelv sugalta «van» kihagyásnak. Hogy a magyar név állítmányképes és hogy felér a jelentő jelenben álló más nyelvekbeli 3. személyü igeállítmányokkal, ezt Simonyinak hallgatag tételezik fel nehány szabályai idézett helyeken. V. ö. még 364. l. a 3. és 36. §. l. *α β* pontokat. Feltételezi, mondom, Simonyi; mert olyan példákra is hivatkozik (335) mint: «Eretnek igazán és tulajdonul *az*, a ki ...», «Merevül *egy tükör* a terem oldala», oly példákra, melyeknél kérdeni kell, hogy hát hol az az ige, melynek határozójául idézi ezeket: *tulajdonúl, merevül?* S ha ezekben és másokban ige hiányzik, — mit? hiányzik? — soha sem is volt, a hol névállítmány a mondat része. E határozók jelenléte már mutatja, mit kell tartanunk amaz állítmányokról: *az* és *egy tükör.*

Az *-ig* rag két oly értelmet rejt, melyet meg kell tanulnunk, ha helyesen akarunk élni vele s ha nem akarunk csak a velünk született nyelvérzékünk segítségével a sötétben tapogatódzni. Az egyik jelentés a *vég* egy pontig, a másik a tér vagy idő hossza e pontig, pl. «nem tudtam e *pillanatig*» és «nem tartott csak egy *pillanatig.*» E külömbség (340) szem előtt tartása annál szükségesebb, mivel ezen alapszik a «míg» és «míg nem» helyes használata (l. S. Magy. Kötősz. III. 77—98).

Fínom egy külömbözet a fokhatározó *-ig* három jelentése (343), melyeknek 1. mintapéldája *körömszakadtáig,* 2-dika *százig való,* 3-dika *egytől-egyig.* E három külömbség egyéb nevet nem visel. Talán én sem tudnám jobban megszabni értelmüket, de egyszerübbíteném a hármas felosztást e kettősre: 1. E szóval: *körömszakadtáig* körülírom ezt: *mind* ebben az értelemben: *egészen.* 2. E szóval: *egytől-egyig* körülírom megint csak ezt: *mind,* de ebben az értelemben: *összesen.* 3. A *százig való* kifejezésben «mintegy» értelmét keresem a latin *ad* mintájára, pl. cecidere in pugna *ad* duo milia, vagy a görög *ὡς*-éra, pl. *παρῆσαν ὡς ἑκατον.*

A helyrag *-tt* eredeti értelmének puhatolásánál (346) két magyarázat állt Simonyinak rendelkezésére: 1. E helyrag *(-tt)* származik a votják *otin* (ott) *tatin* (itt) vagy votják *taga* (hely) szóból, mint Budenz (Nyk. III. 305) kívánta; 2. e rag *(-tt)* = a magyar *-t* tárgyraggal. Én e két valószinüség közt az utóbbit választom. Ám de ha *-tt* egyenlő *-t*-vel, azt kérdheti valaki, honnan származik a kettős *-tt?* Megmagyarázta Simonyi (346): «Úgy látszik, ragunk eredetileg csak rövid *-t* volt s csak a gyakran előforduló *itt*, *ott* hatása alatt vette föl a *-tt* ejtést.» S. látja, hogy «sok nyelvészünk az olyan határozókat, minők *egy részt*, *egyenest*, *vegyest* szintén csak az accusativus különös alkalmazásainak tartja (350),» és érzi az azonosság tagadása esetében a kérdés nehézségét, márcsak azért is, mert még senki sem vizsgálta tüzetesen a magyar accusativus efféle használatait (351). De S. e jobb meggyőződése ellenére is Budenz idegenszerű és ezért mesterkélt magyarázatát fogadta el. Szerintem azért, hogy a tárgyragos szók elméletét még ki nem puhatolták, nem következik, hogy a *-tt* és *-t* ragok azonossága nem való, csak az, hogy Budenz állítása kétes. Ellenben ha van ok az azonosságra, a mint ezt S. említett nyilatkozatai szerint gyanítja, el kell fogadni azt legalább valószinünek. Nehezebb a kettős *-tt*-ből egyszerű *-t* ragot fejteni ki, mint ebből amazt. akár az elébb említett *(itt, ott)* hatás árán.

S nézzünk csak a szemébe a kettős *-tt*-nek, miótai. Ebben *itt*, *ott*, mely S. szerint (346) = *id-t*, *od-t*, a kettős *-t* csak egynek számít; e végett nem szorultunk sem a vogul sem az osztják rokonokra. Az egyszerű *-t* alkalmazása helyi értelemben itt úgy mint a városok neveinél régi műveink tanusága szerint ősi szokás *(Fejérvárot, Kolozsvárot, Zágrábot, Esztergomot)*, legalább oly régi, mint a *-tt*. «Mai napság tulajdonneveknél is korlátolva van a *-tt* használata (347).» Mássalhangzós tövek beérik most is az egyszerű *-t* betűvel; a magánhangzósok közül pedig a kettős *-tt* egészben 5—6 névre szorítkozik. A névutók *(alatt*, *előtt* stb.) és a többi határozók kettős *-t*-jén pedig csakugyan meglátszik *itt*, *ott* hatása.

Én megfordítom a dolgot és, kiindulva abból az elvből, hogy a rag alapjelentése helyi, azt mondom, hogy a t á r g y r a g *-t* a c s e l e k v é s térbeli k i t e r j e d é s é t s e térrel k o r l á t o l á s á t és az á l l a p o t nyugvó h e l y é t j e l e n t i. Ezzel az eredeti jelentéssel beérte nyelvünk, hogy — alkalmasint más nyelvek mintájára — a térbeli kiterjedést átvigye i d ő b e l i r e, a nyugvó helyet állapot- és módhatározásra. «*Kolozsvárt* lakom, *helyt* állok» minden esetre eredetibbek mint a puszta tárgyak (*embert* látok). De már ebből: «*őrt* állok» könnyű volt átmenni erre: «*két órát* állok», sőt erre is: «*nagy részt* én állok vagy hálok kint.» Ezek után könnyen befogadta nyelvünk a valódi tárgy használatára is e ragot és az után az Európaszerte szokásos állapot- meg

módhatározókat. Ezekben: «*sokat* nevettünk, *nagyot* ásit, *egyet* mondok, állj meg egy kicsit» a tárgyragos nevek ép oly térbeli korlátai a cselekvésnek vagy nyugvó helyei az állapotnak mint ezekben: «*Kolozsvárt* lakom, e helyt tartózkodik, *földszint* néztük a színészeket.»

Nagy ellenkezésbe jut S. az ő külön álló helyi ragjával *-tt*, midőn *menet jövet* ragtalan főnevek időjelentését magyarázza (350). Ezeket ragtalan határozóknak nevezi, melyekben még is «a *-t -tt* helyrag lappang.» Az egész fejtegetéséből csak azt fogadom el, hogy igékből képezett főnevek, a minők voltak *álmodta, émedte, leánta, legénte* és a minők mai nap is szerte használatosak: *mente, jötte* s viszonytalanul (ment =) *menet*, (jött =) *jövet*. Tehát e kettőnek nincs semmi köze a tárgyraggal sem valami helyraggal. Csak e mult idejű *(-t)* képzőből magyarázható időbeli jelentése a fenti szóknak. Emez időképző nélkül *leány, legény* főnevek idő értelméhez nem jutottak volna, mint: *mikor* leány legény *volt*, leány legény *korában*.

Valamint[1]) magyaráztam ezeknek a jelentő mult képzéseknek főnévi használatát, így: *mentem, jöttöm, estem*, németül: mein Abgang, meine Ankunft, mein Fall, s a harmadik személyben: *mente, jötte, este*, sein A. stb. U. ott említettem, hogy ezek tárgyi ragozású múltak 3. személye, míg az alanyi ragozásúak: *ment, jött, est* e szét bomlott alakú használatba jöttek: *men-e-t, jö-ve-t, es-e-t*. Alanyi ragozású, de ragos képzések ezek is: *élt-en* át, *lépt-en* nyomon. — Legérdekesebb e mult idejű főnevek közt *est (=eset)*, melynek tárgyi ragozása használatos időhatározóúl, így: *este*, ném. *am* Abend, és (alanyi ragozású) társaihoz *menet, jövet* úgy csatlakozik. — Ezek után könnyü lesz *-ta te* ragok időjelentését is megmagyarázni (351).

És hogy viszonylik *estve* ehhez: *este?* Ezt ügyesen magyarázta Simonyi (389), mondván, hogy *estve = estvel*,[2]) melyet úgy képeztek mint *nap-val (= nappal)* az említett *est*-ből. Tehát *este, am* Abend, *estve*, mit dem (einbrechenden) Abend.

Külön fejezetet szentelt S. *-nott, -nól, -ni* ragoknak (355). Bár rövid három lap, a mit róla mond, a legszükségesebbet, jogosultságát és értelmét, kellően elmondta. Mit is mondjon többet, mikor ez a rag irodalmilag teljesen ismeretlen? Pedig megérdemli tömött értelménél és

---

[1]) E. Phil. Közl. 1888, 798. l. a 171-hez, s még elébb (1887) a nagyszebeni államgymnasium értesítvényében, melyet Balassa J. ismertetett E. Ph. K. 1888, 816—817. Hogy mi értéke volt az én felfogásommal szemben Balassa (u. o. 1889, 94—96) makacs ellenvetésének, mikor maga a védelmezett mestere S. is ma felhagyott régibb (R. m. ny. 75. l.) elméletével, azt a nyájas olvasó itéletére bízom.

[2]) Az *l* elestéről l. még S. u. itt 380: *lopval = lopva*, a rag végén még *házbu' (= házból)*, más ragoknál *kutho' (= kuthoz)*, *kertbe' (= kertben)*.

hazánk keleti meg éjszaki tájain terjedtségénél fogva. — Eredetét kutatva eljut S. a vogulok földjére, a hová, sajnos, nem követhetem. Mielőtt azonban oda megy, szerettem volna, ha e *-ni* ragot elébb a magyar igenév (*-ni*) képzőjével hasonlítja vala össze, a melytől az irányjelentést eltagadni nem lehet.

Bárhogy áll a dolog e rag eredetével, népünk él vele; és ha sikerül e ragot meghonosítani nyelvtanainkban s ezzel együtt az irodalomban, Simonyié lesz az érdem.

Nem vagyok barátja a nyelvhasonlítás sikamlós mesterségének. De a *-stul* (390) alkalmával állított egy-egy hasonlításnak mernék ellent mondani. Az egyik *nélkül* névutót illeti, melyről S. e régi példából (391): *feleségnél és gyermeknél kül* azt hiteti el velünk, hogy *nélkül* ebből lett: *-nél* kül (= *kívül*). Első tekintetre feltünik kezdetleges volta e hasonlításnak, melyre felbátoríthatta Szarvas (Nyr. 1872, 412) s még elébb (1868) a Nsztr *nélkül* alatt: «*nál -kül* = *-nál kívül*.» De már e szótári czikk írója gyaníttatja velünk, hogy az összetételre nem mer esküdni, hozzá tevén, hogy «tájdivatosan *nekül* és némely régieknél *nakü*, *nakül*, *nalkül*» rövid *a*-val. Mert — azt mondja — valamint a *nel*-ben úgy alkalmasint a *nal*-ban is rövid az önhangzó stb. S e rövidség mai nap is fenn áll, mi több, *nekül* átment az irodalomba. Arany I. 445, 3 Dér *nekül* is fagy *nekül* is Lesóhajt az ágrul. U. ott 7 Bú *nekül* is gond *nekül* is Nyugalomra készül. II. 177, 24 Százat szeret könyv *nekül* is 236, 8 egy szisz *nekül* állom. 562, 19 folydogált szó *nekül* a munka. — Én e névutóban a *k* előtti *l*-et belső toldatnak tartom,[1]) mint ezekben: *álgyu*, *álmodik* (v. ö. *ám-ul* és *ém-ed*), *boldog*, és *nekül* megnyujtása így: *nékül* vagy *nélkül* csak olyan mint *vélem*, *nékem*. — *Nakul* alakja emlékeztet a rokon nyelvek közt a japán *naku*-ra,[2]) melyről Hoffman (Japan. Spr. 1877, 306. l.) azt mondja, hogy «die adverbiale Form *naku* (bedeutet) *ohne*, englisch *without*.» Következzék itt egy-egy idézet japán szövegekből: hai *naku* haszon *nélkül*, koto *naku* dolog *nélkül*, joszi *naku* eszköz *nélkül*, tajori *naku* támasz *nélkül*.[3])

---

[1]) Más betűk (*m*, *n*) beltoldását, kivált *b*, *d*, *g*-félék előtt: *tá(m)-pászkodik*, *gé(m)beredik*. Az elejtett hangzók pótnyújtását u. ott 226. l. j. Egy másik betoldat *r* ezekben: *tarsoly* (ném. *Tasche*), *piarcz*, ol. *piazza*.

[2]) Merész egy gondolat a finnisták nagy sokaságával szemben a japán nyelvet rokonnak állítani. Nem tehetek róla. Mások állítják (külföldön). S ha hozzá veszem a számos rokon-hangzású szót a két nyelvben, vakmerőnek sem tünhetik fel ez állítás.

[3]) Mégis csak meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nyelvtörténet itt többet bizonyít, mint valamely véletlenül hasonlóan hangzó szó olyan nyelvben, melynek rokonságát még előbb be kellene bizonyítani. *Szerk.*

Kül (= kívül) igaz hogy csak ragos névhez csatlakozik, de *nálam*-on kívül csak *-n* ragoshoz, így: *ajtó-n kívül.* Ugyan e rag előzi meg kívül értelmi rokonait is, mint *belül, felül, alól.* Nem lehet, hogy a rag egyszer kivételt is engedett volna meg magának az említett *(nálam)* személyragoson kívül. Eredeti tehát *nakul* és illeszkedve *nekül*, betoldással és hangnyújtással *nélkül.* A főnévtől elszakadva önálló lett és az irodalom is csak ez utóbbit ragadta meg: *nélkül.* Arany *(nekül)* alkalmasint egyedüli az ujabbak közt.

Ugyancsak *-stul* rag alkalmával (390) rákerült a sor *-tóltől* rag származtatására, mely ez előtt két évvel (S. A magy. határozók 1888, 226. l.) még «sokféle» volt. Az ehhez fűzött állításokról legyen szabad egy pár kétséget koczkáztatni.

Tele (teli) szót úgy adja elő (392) a szerző, mintha rokonabb volna a vogul *tajl*-lal semmint *tel-ik* magyar igével. Már pedig én szeretem hinni, hogy *tele* csak nem lesz egyéb mint *telve*, azaz, *telik* jelen igejelzője. Egy ilyen elfojtott *v*-jü igejelzőhöz járul (353) *-st* és képez ilyen határozókat: *lép-(v)-ést, nyargal-(v)-ást,* míg a többség így képződik: *bízvást, folyvást, sietvést.* Elhiszem, hogy *tele* gyökéből származik *több* (392); azt is, hogy *tel-ik* ige törzse rokon a vogul *tajl* (plenus) szóval; de nem azt, hogy *-től* ragunk is e gyökök rokonságából való. Ha egyéb nem, egymástól eltérő értelmük tiltja. Szerintem *-tóltől* a *távol* szóban rejlő *tova* szóval volna rokon, mely *-ul* hozzájárulásával könnyen válhatott *-tól (-tul)* raggá ebből: *tova-ul.*

Kényes egy szakaszt tárgyal S. *-ként* rag táján (399). *Önkényt* és a régi *én kéntem, te kénted* stb. mind csak ezt az értelmet adják latinul *arbitrium, voluntas.* És még is összehasonlítás a főbb értelme. A *(ön)kény* értelme nem nyujtván kellő kapcsot a terjedtebb másik értelemhez, volt kénytelen S. a mordvin és finn tájakra vándorolni s onnan keresni ki egy oly szót *(ki)*, melynek értelme *út, mód.* E helyett jobb szerettem volna, ha *-ént, -ként* és *-nként* ragok közt, melyek talán szándékosan következnek egymásra, létesített volna bármi külső rokonságot. Hogy *-kép* is csatlakozik a három felsőhöz, arra feljogosít rokon értelme.

De hát a külső rokonítás tőlem csak jámbor óhajtás. Egyelőre beérjük a S. adta magyarázattal. S ha még egy szót koczkáztatunk *-nként* ragnál, ez sem igényel többet a valószinüségnél. Azt bizonyítja S. u. ott, hogy benne *-kéd* v. *-két* a régibb alak. Úgy hát itt is az *n* betű beltoldat volna mint *nélkül*-ben (fent) az *l.* Nem volna e szabályszerű *n* toldat elfogadható ezekben is: *kend = kēd*, nem pedig = *kegyed, ismént = ismét* (S. A m. kötősz. I. 13). *mint*, nem = *miént* (S. A m. hat. I. 398)?

Igen elmésen hasonlítja S. a *kéd* alakját a régies *ekkedig*-ével és találja benne *kor* v. *idő* értelmét, a mint ez *koronként, naponként* s másokban érvényesül.

Ha egyszer meg van állapítva névbeli természete, nem volt nehéz a megelőző *-n* rag természetét is megállapítani. Erre is kétféle forrást jelöl meg Simonyi (406), a melyek közül elfogadhatóbb azonossága az ugor genitivusnak nevezett *-n* raggal, a minőt hason viszonyban találunk *(át) által, kívül, túl* névutóknál és *-nek* raggal *mögött, alatt, előtt, között, helyett* névutóknál.

Meglehetős számtani szigorusággal bizonyítja Simonyi (412), hogy *-képpen* alakjában a kettős *pp* onnan van, hogy ez = *kép+ben*, s azt mondja, hogy ebből: = *kép+en* nem válhatott, mert főnévhez nem járul *-en* csak *-ën*. De ha egyszer határozó képzését megengedi S. így: *épen* és *éppen*, akkor *-képen* és *-képpen* képzését is törvényesítette. Mert akkor *-en* nem járult a főnévhez, hanem a főnévi természetéből már kivetkőzött határozóhoz: *-kép* pl. ebben: *máskép*, mely ragtalan és a koptatás elmélete nélkül is határozói értelmet ölthet (l. alább). A kettős *pp* ezekben a *-képpen* és *éppen* alakokban magyarázható a hanggal súlyosbított tag minőségéből, mint *véllem, tőllem*. A *-ben* rag ellen szól még a régi *Mi atyánk*-ban «*azon képpen* itt a földön is», a hol *azon* elárulja, hogy *-ben* rag ettől *(képpen)* távol áll.

A 420. l. *-sóső* képzőről azt állítja S. hogy *eső*-ből eredett és rövidült pl. így: *közben eső* a. m. *közbenső, hátul eső* a. m. *hátulsó*, mint ez a Nsztrban (*-só* alatt) is található. Szerintem e képző eredete ma még magyarázhatatlan; de értelme, az *első, alsó, utolsó* stb. képzésekből itélve, egy felső foku képző, megfelelő a latin *-imus*-nak ezekben: *primus, infimus, optimus*.

A *-lagleg* magyarázata ebből: *alak* (420) sok gondot ad Simonyinak; mert e két szónak: *-lag* és *alak* azonossága követelte 1. az *a(lak)* elejtésének magyarázatát, 2. a *(ala)k* lágyulását *(g)*, 3. hangilleszkedését *(-lag-leg)*. Mind ezzel sikerült volna az ellenvéleményt megczáfolnia, hogy *-lagleg* hely értelmü volna. Csak az nem kellett volna, a mi erre következett (421), hogy *alak* határozói minőséget csak egy határozó rag *(-n)* felvétele *(alakon)* és ugyan annak lekoptatása után *(alak)* nyerhetett. Megengedi ugyan S., hogy vannak és mindig voltak ragtalan határozóink is, mint: *hanyatt homlok, mezitláb, gyalog* stb. De hát akkor mire való a nyelvre erőszakolni oly ragot, a melynek volta nem való? csak azért, hogy legyen mit elkoptatni? — Én most is, mint egykor (Nyr 1880) fenn tartom Mistelivel (446) és Révaival (450) a puszta anyagszók alkalmazását határoz i értelemben.

A 444. l. «a *-kor* ragnak eredete» alatt hasztalan kerestük ennek az igéretnek a beváltását. Mert hogy e rag *-kor* és főnév *kor* egy (445),

ezt ép úgy nem kellett bizonyítani, mint hogy *-kép* és *kép* egy. És bármennyire leplezi S. *-koron* és *kort* gyakoriságával a ragtalan főnév *kor* határozói lehetőségét, kénytelen megadni ennek is az előfordultát ilyen legrégibb példákban mint: *mindenkor, némikor, egyébkor, mikor,* ezeken kívül *előálomkor, időkor, kakasszókor;* kénytelen megengedni az élő nyelvben előfordultát keleten és nyugaton (447) számos tájszólásban.

De mind ezzel még nem vezetett S. e *kor* név forrására. Megbocsát a nyájas olvasó, ha *kor* eredetét keresve Ázsia keleti tájára vezetem. Megint Japán földje ez, melyen e szó tenyészik: *koro* és *szono koro, ak-kor, faru no koro, tavaszkor.* — Könnyü volt a rokon szóra ráismerni: mert a magyar szót a hangilleszkedés még nem bántotta. És ebben leli magyarázatát, hogy e szó mint rag Misteli szerint nyersen (recht dick) és kézzelfoghatólag jelöli meg az idő fogalmát.

Nem egyezem belé a 451. l. a *-ta te* rag magyarázatába *(kétszerte, sokkalta, régente, éjente),* hogy ez «azonos a *-stől* rag második részével vagy is a *tele* alapszavával», annál kevésbé, hogy *tele* és *-től* egyenlőségét is az elébb kétségbe vontuk. Alkalmasabbnak tartjuk e ragot azonosítani a tárgyi ragozású jelentő mult idővel (l. fent 350. l. *menet jövet*-hez), a mint *legénte leánta* s később *régente eleinte* szóknál találni, a melyeken «utóbb az egész *-nte* időjelentőnek látszott s új időhatározókat képezett.»

Imitt felsorolt megjegyzéseink ez úttal csak nyelvhasonlító részét illetik a ragoknak s ezekkel inkább a szerző állításainak további támogatására mint gyengítésére akartunk okot szolgáltatni. Ez tehát a ragok szabályozásából s a munka érdeméből mit sem von le. A szerző hálára kötelezte vele a nemzet íróit, hogy a ragok helyes használatára útba igazító szabályokat adott a kezükbe; és hálára a jövendő magyar nyelvtanírókat, hogy a ragtan homályosabb kérdéseinek megoldását megkönnyítette, s végre hálára kötelezett mindnyájunkat, hogy oly szabatos meghatározás, oly éles megkülönböztetés, a minőket S. vont az egyik és másik rag közé, meg fog tanítani élő és írott szóban kellő mértéket tartani a nyelv legparányibb elemeiben. Reméljük, hogy Simonyinak e 2. félben kilátásba helyezett egyéb művei, mint (295, 298) az infinitivusról, (330, 349) a névutóról, (342, 389) a ragtalan határozókról és (398) a határozó szókról, a szerzőtől megszokott tudományos becsű megannyi munkákkal fogják gazdagítani magyar mondattani irodalmunkat.

VERESS IGNÁCZ.

Az aradi szinészet története (1774—1889). Irta *Váli Béla.* Budapest, 1889. Ára 1 frt 20 kr.

Váli könyvének mindjárt a czímlapja gondolkozóba ejt. Az aradi szinészet történetét 1889-ig, tehát napjainkig megírni, midőn bizonyára még élő kortársak tetteiről kell véleményt mondani, vagy ha többen,

más-más nézőpontokból megtették már ezt, e különböző nézeteket kiegyenlíteni, merész vállalkozás. Nagy objectivitás kell ahhoz, hogy az író ily körülmények között a helyes középutat megtalálja. Két véglet közt választhat: vagy egyszerű krónikát ír, és úgy adja elő a legközvetlenebbűl lefolyt kor történetét, hogy az hasznos segítő eszköze lesz egy későbbi kor írójának, vagy mint az események bírája belévegyül a szereplők közé, polemizál, dicsér, dorgál s nem gondol egyébbel, csak az igazsággal. Az első esetben mindenesetre szárazabb, de használhatóbb és becsesebb munkát ír, az utóbbiban élénkséget hoz ugyan tárgyába, de e subjectivitás gondolkozóba fog ejteni az adatok hűségét tekintve, főleg ha az írót nem látjuk a pártok fölött állónak. V. az utóbbi utat választotta és könyve történeti részét azon eseménynyel végzi, midőn «Váli Béla föllépett a magyar szinészet kebelén élődő corruptió ellen». Ez nem nagy baja művének. Az utókor kellő méltánylásban fogja részesíteni a magyar szinészet ezen eseményét is, bár meg vagyunk győződve, hogy egy bizonyos nemével a kételkedésnek fogja azon összefüggést keresni, mely közte és specialiter az aradi szinészet története között van. Merész vállalkozás tehát egy város szinészete történetét a legújabb korig megírni, de viszont nem következik ebből egyúttal az is, hogy ennek folytán teljesen hasznavehetlenné vált a munkánk. Sőt ez a subjectivitás — mint föntebb mondottuk — meg fogja élénkíteni az adatok száraz tömegét abban a mértékben, a mint az író érdekes egyénisége határozott alakot ölt, magát is szerepeltetvén az események tarka egymásutánjában. A czímlap ezen évszáma (1889) ha gondolkozóba ejti is az olvasót, nem hozza oly zavarba, mint a másik (1774). Nem tudjuk, valjon sajtóhibának nevezzük-e? De tény, hogy az I. fejezet fölirata ez: 1777—1889; aztán a fölhozott legrégibb adat szintén 1777-ről szól azon aradi előkelő ifjak szerepléséről, a kik a nagyváradi tank. főigazgató tiszteletére színi előadást rendeztek. Világos, hogy itt tévedés van, me yet V. nem vett észre. Ha ezt az egy pár évet le is vonjuk, még mindig 110 év szinészetének történetét kapjuk.

Arad szinészetének története négy fejezetre van felosztva. A felosztás helyes is, meg a munka olvasásának előnyére is válik. Az I. fejezet 1777—1849-ig az időrendileg legnagyobb, bár nem a legfontosabb kort öleli föl (1—59. l.); a II-ik fejezet az 1849-től 1862-ig terjedőt, melyet V. úgy látszik a legjelentősebbnek tart az aradi szinészet történetében (60—96. l.); a III-ik az 1863-tól 1889-ig menő kornak van szentelve, mely a legmozgalmasabb, de csak 1874-ig, az állandó új szinház megnyitásáig mondható általánosabb jelentőségre méltónak, azontúl csak szomorúan illustrálja a vidéki magyar színészet sajnálatra méltó vergődését még egy oly helyen is, mint Arad. A IV-ik az aradi írókról és művészekről szól. V. művének egyik sarkalatos hibája, hogy hamis alapgondolatból indul ki, azaz olyat akar bizonyítani, a mi lehetetlen. Munkája

megírására az lelkesítette, «hogy *Arad szinészetének vidéki városaink közt a legszebb multja van*, s hogy Arad szinészete a *legtöbb befolyással volt a fővárosi mellett a magyar szinészet fejlődésére*». Ez áll az ajánló levélben (V. lap) és lényegileg ehhez hasonló az, a mit az utolsó fejezet elején (142. l.) mond. Látszik, hogy e véleménye nem ingott meg azután sem, midőn e 110 éves múlt történetét elmondotta és az a meggyőződése, hogy olvasója sem fog más véleményen lenni, ha mind a három fejezetet végig olvasta. Nagy szó, a melyet meg lehetne bocsátani annak, a kit «helyi érdekű» hazafiság lelkesít, de kevésbbé egy olyannak, a ki jogot szerzett arra, hogy a magyar szinészet múltja körüli kérdésekben az ő véleményét is meghallgassuk. Nem értjük, hogy Váli mikéut feledkezhetett meg ennyire Kolozsvárról, Debreczenről és adjuk hozzá: Nagyváradról, nem is erősítgetve azt, hogy (ezen helyeken kívül) Arad szinészete akkor még szóba sem jöhetett, midőn már Székesfehérvár (1818—1825), Kassa (1832—1837) tényleg *elhatározó* befolyással voltak a magyar szinészetnek nemcsak fejlődésére, de létezésére is.

De lássuk csak Arad szinészete történeti vázlatát, melyből mi éppenséggel nem leszünk képesek a nagyon is subjectiv állítás helyességét kiolvasni! Bizonyára mások sem.

Egy félszázadon át Arad szinészete jobbára *német* szinészet; ugyanakkor tehát, midőn Pesten kívül Kolozsvár, Marosvásárhely, Debreczen, Nagyvárad, Miskolcz, Kassa, Székesfehérvár, a magyar szinészet legelső védő bástyái! Magyar társulat csak elvétve jut Aradra. A legrégibb történeti adat 1793-ig vezetett vissza, de V. valószínünek tartja, hogy 1793 előtt is *megfordulhatott* itt német szintársulat azok közűl, melyek akkor Brassóig, Szebenig jutva kalandozták be Délmagyarországot. Arad vármegye levéltárának egy adata szerint, melyet V. nem kutatott föl (s a melyet Márki S. barátom szívességéből közlök), a német szinészet legrégibb nyoma Aradon 1787-ből való. Ez az egy adat ugyan határozottabb mint V. gyanítása, de azt hiszem, nem azt bizonyítja, hogy Arad német szinészete számot tett a múlt században. Dr. Filtsch Jenőnek nagy alapossággal írt dolgozata (Gesch. d. deutschen Theaters in Siebenbürgen. Archiv d. V. für Siebenb. Landeskunde 1888. Neue Folge 3. Heft) a 19-ik évszáz elejéig tisztába hozza az erdélyi német szinészet viszonyait és sok ügyességgel, nagy szorgalommal mutatja ki azt a kapcsolatot, melyben Erdély német szinészete állott Pozsonytól, Eszéktől kezdve, a magyarországival. A délvidéki német szinészet állandosult helyei Eszék, Temesvár, Nagyszeben és Brassó. A vándorlás hullámgyűrűi nem érnek el Aradig. Okát nem nehéz ennek megtalálni Arad nemzetiségi viszonyaiban, melyek olyanok, hogy a V. által említett 1793-iki társulat is arról panaszkodik, hogy Arad közönségének *tüntető részvétlensége* kergette a bukásba. Nagyon erőltetett magyarázatnak tartom, hogy az *aradiak hazafias érzületükkel tüntettek* a német társulat

ellen a magyar szinészek — — *pesti szenvedéseiért!* A nagybányai tüntetés analogiája mitsem magyaráz, mert a múlt évszáz végén más volt Szathmár- és más Aradmegye. Aztán Aradmegye levéltárának egy V. által nem ismert (Márki által velem közölt) adata sem szól ez állítás mellett, mert midőn ugyanott tárgyalás alá veszik Szathmármegyének egyik átiratát a pesti magyar theatrum pártolása érdekében (1794), az aradiak azzal kerülik meg a kérést, hogy szinészet helyett jobb volna egy magyar tudós társaságot létesíteni. A mi *tüntetésre kész* lelkesedést aligha bizonyít. De maga V. is azonnal önmaga ellen tanúskodik. A legközelebbi német szintársulat Aradon 1794-ben, a Stephanie Farkasé, melynek 14 napi szereplését «rendkívüli tetszéssel» fogadták. Az ellentüntetés egy kissé nagyon is gyors volt volna.

Hogy a Bárdoni-féle társulat melyik évben játszott itt, nem tudjuk meg V. könyvéből. Az 1794 utáni első biztos adat 1798-ból van és V. azt hiszi, hogy ekkor a Kelemen László társulata játszott Aradon sőt 1799 február havában is még ott mulatott volna. Állítását a censurálás végett beterjesztett darabokkal támogatja, de elmulasztja megmondani, hogy a beterjesztett darabok magyar czímüek-e vagy nem. Ha *nem*, akkor minek hisz Kelemen aradi szereplésében, ha *igen*, akkor miért nem hozza föl *kétségtelen* adatként a mellett, hogy Aradon a magyar szinészet (ha mindjárt nem is a Kelemen-féle társulat) első *határozott nyoma* 1798-ig vezethető vissza? Az ilyenfajtájú kétes hitelű állítások nem érnek semmit. A magyar szinészetről írt régibb dolgozatokban annyi a nem hiteles adat, hogy azok számát egy új munkában, igazán fölösleges szaporítani.

Ennyiből áll Arad múlt századi német és magyar szinészete. Eddigelé még szépnek sem mondható, nemhogy «legszebbnek», a vidéki városok között. A jelen évszáz, mindjárt egy nagy meglepetéssel szolgál: 1820-ig, a Hirschl-féle szinház megnyitásáig, még egy német szintársulat szereplését sem tudja V. Aradon kimutatni. Nem hiszszük, hogy ez annyit jelentene, mintha szinházpártolás terén Arad Pest után következnék. Valamivel örvendetesebb dolog, hogy ez időben már *biztos* nyomaira akadni ott a magyar szinészetnek. Igy megtudjuk, hogy 1813-ban itt van a nagyváradi szintársulat, 1818-ban a Kilényié, 1819-ben a Vandza Mihályé. Meddig tartózkodtak, mi volt a műsoruk, nem tudjuk. A kegyelet egyetlen szinlapot őrzött meg e korból, mely közölve is van e munkában.

Művének ez a részlete egy kissé zavarosan van előadva. A Hazai és Külföldi Tudósításokban (I, 16. sz. 123. l.) 1818. febr. 13-iki keltezéssel ezt az aradi tudósítást olvasom: «estve theatrom vala, melyben a jó fejedelemnek képe felségesen kivilágosíttatott, a Játszók, a midőn az Isten tartsd meg Ferencz királyt elénekelni kezdették volna, annyira

elragadta az Ő Felségéhez viseltető jobbágyi szeretetnek szent tüze a nézőket, hogy ezen fel állván fő hajtás mellett, mindnyájan legnagyobb méltósággal és tisztelettel többszöri éljen-kiáltás mellett elénekelték». Kik játszottak ekkor Aradon, nem találunk rá fölvilágosítást V. könyvében. Ide jegyzünk még egy, szintén figyelmére nem méltatott másik tudósítást 1818-ból, pedig érdemes a kijegyzésre, mert írója (P. N. L. jegy alatt) valószínüleg Perecsényi Nagy László. Érdemes főkép azért, mert e tudósító közli a társulat műsorát, a mit annál nagyobb örömmel fogadhatott volna a kutató, minél jobban tudja, hogy a magyar szinészet műsoráról, a vándorlás eme korában édes keveset tudunk. De halljuk szószerint ezt a kifelejtett tudósítást, melyet mi egész határozottsággal nagyon becsesnek tartunk: «Mai nap nyilt fölt — írja a levelező 1818 junius 16-áról — Aradon nemcsak a honi magyar nyelvkeletnek és kedveltetésnek kárpítja: hanem az aradi ns. uraságok s polgárokra nézve azon kedvelt játszóhely, a *melyet bizonyos, Pest, Nagyvárad, Kolozsvár és egyéb vidékekről hajótörést szenvedett tagok* felénk szállangolván, a Maros porondján *mint egy s első Magyar Társaság kikötöttek*. Az 1133. eszt. olta, midőn Aradon nagy országgyűlést tartott II. Béla királyunk, *nem volt a magyar nyelvre nézve szebb és édesb látomány*. Éppen közgyűlésünk volt junius 16-án, amidőn Kilényi úr kormányozása alatt *Első Mátyás Király Választása* nevű darabot estve azon 22 személyzetből álló magyar játékos társaság, kedveltető mutatványát legszebb köntösben díszes s fényes piperével *az Ó-Aradon most készült Hirschel-kereskedő által építtetett*, gyönyörű, 3 emeletű helyekre oszolt theatromba eljátszott, oly megkedveltetéssel, hogy már előre *Német, Rácz, Örmény, Oláh* előkelők, választottabbak, a logékat kétszeresen fizetve, a magyarokkal látszottak az adakozásban büszkén vetélkedni. Örömkönnyek lobogtak mágnásaink, főuraink, nemeseink szemében, midőn a temérdek sokaságot a játszó színben, és a díszes magyar ruházatot, honyi nyelvet a játszók padolatján hangzani, elfogódva sziveikben látták, hallották és igen is érezték. A napokban — folytatja egy kissé zavarosan, a naivan lelkesülő tudósító — az Arad városának szabadulása is, Felséges K. Intézet mellett tárgyúl fog vétetni. (?) Reméljük, hogy ezen társaság amint igérte, másodszor *Bátori Máriát*, 3-szor Aradon *Bélát*, 4-szer Solymoson *Csalintát* 5-ször Lippán *Izabellát*, s egyéb új darabokat elé fog mutatni. Éljen a magyar nyelv!» Lelkes tudósítását ezzel a distichonnal fejezi be:

Nyelv keletünk díszét Aradon mutogatva kifejték
A játszó szinben. Nyelv! Magyar! Édes Öröm!!

V. nem méltatta figyelmére ezt a sokatmondó hirlapi följegyzést, pedig szószerinti közléséért helykimélésből elengedtük volna a Mán Samu korcsmája rajzát, melyben még a «fölségesen készített pörkölt-

paprikásról» is megemlékezik, sőt a törzsvendégeit is megörökíti. (84—85. l.) Aztán kiegészíthette volna a műsort Perecsényi Nagy László naplója alapján, mely szerint Mátyás királyon és Bátori Márián kívül *Hamletet*, a *Tolvajokat* (Schillertől) is adták, sőt magától P. Nagy L.-től az Öthalmi tort Orodon.*) Két szempontból is sokatmondó ez a kifelejtett tudósítás: *1.* írója úgy beszél a Hirschl-féle szinházról, mint a mely *most készült* (1818), V. ellenben (15. lap) az mondja, hogy 1820 ban. *2.* V. szerint e szinház megnyitását természetesen (?) Gunst német igazgató társulatára bizták, míg P. N. L. tudósításából következtetve, mégis csak magyar szintársulat avatta föl 1818-ban, hazafias történelmi drámával, a Szentjóbi Mátyás királyával. Ezt a szereplést egész jólélekkel felavatás számba vehetjük, még akkor is, ha tán nem is volt teljesen készen 1818-ban a Hirschl-féle szinház. Egyébként hacsak félig kész — aligha írja P. N. L., hogy «most készült». Láthatja ebből is V., hogy egy kéznél lévő adat föl nem használása, mily hátrányára válik műve teljes megbizhatóságának.

Magyar szintársulattal ezután ha nem is rendszeresen, de gyakrabban találkozunk Aradon. Gunst után 1820-ban *Kilényi* jön el és Dérynét hozza magával; 1823-ban áprilistól—juniusig újra Kilényit találjuk itt. V. könyve e helyütt ismét hézagos. A *H.* és *K. tud.* (I. 34 sz.) szerint 1823 ápril 27-én b. Wenkheim József főispán beiktatása ünnepén «egy derék magyar társaság *A tatárok Magyarországban* nevű nemzeti játékot az Úri vendégeknek teljes megelégedésére adta elő». Nem tudjuk, miért nem közli ezt az adatot, melyből legalább a műsor egy darabját tudjuk meg.

Három következő évről nincs adat könyvében, de 1826-ban Horváth József társasága játszik rövid ideig, hihetőleg szerencsével mert 1827 szeptemberben újra itt van. Meddig, nem tudjuk meg. «Nem sokára» (mikor?) Kilényi jön és «osztatlan lelkesültséget ébreszt». Szó van aztán a tisztújításokra be-beránduló magyar társulatokról — de az első biztos adat a kassai társaság megérkezése 1832-ben.

Eddig az évig még állandó német bérlője sincs az aradi szinháznak. Minő okból, nem találtuk meg. Az első bérlő, *Miller Edvard*, öt év alatt (1833—1838) tönkremegy. Ez időtájban keletkezik megyei kezdeményezés folytán, a «szinészeti bizottság», mely azt akarja kivinni, hogy a téli évadot a magyar szinészeknek biztosítsa. A város fölbuzdul ezen és 1838-ban megalakítja a saját kebelében a «szépművészeti bizottságot», mely szinházi alapot szeretne létesíteni az idegen művészek előadásainak $^1/_4$-ed jövedelméből. Az első téli évad bérlője 1838-ban *Pethő Czelesztin*,

*) Egy. Phil. K. XIII. évf. VI—VII. füzet 592. l. Hazai és Külföldi Tud. 1818. 50. sz. 393—4. l.

de «kitünő» társulata daczára elbukik. 1839/40-ben *Huber és Kreibig* a bérlők, és a szépészeti bizottság nem emel szót a magyar szinészek mellett, mivel az új tagok a törzstársulat jó hírnevét bemocskolták. 1840-ben a nyári évad alatt kiköszörüli egy magyar társulat a magyar szinészet becsületén ejtett csorbát, de ez úgylátszik nem sokat lendített az ügyökön, mert 1845-ig bezárólag újból csak a német igazgatók: Huber és Kreibig kapják meg a szinházat. Egyetlen kedvezmény a magyar szinészekre csupán az, hogy föltételül tűzik ki, hogy a nyár folyamán német szintársulat nem kaphat játszási engedélyt. Ez időn belül több magyar társulatról látunk említést téve. Az egyikről csupán annyit tudunk meg, hogy előadta a Náray Antal fordításában *Romeo és Juliát;* a másik *Latabár* vezetése alatt 1844-ben sokat küzdött az akkor megalakult műkedvelő társulattal; a harmadik *Szerdahelyi József* vezetése mellett 10 előadást tartott. 1845-ben *Kilényi* jön, de junius 1-én már elutazik; 1846-ban a *Szerdahelyi-Szabó-Havi*-féle társulat két ízben is játszik a nyáron át, — eredménye a legkedvezőtlenebb. Az 1845/46-iki téli évadot a német *Kreibig* és *Nötzl* bérlik ki; 1846 ápril végén a *Veszter* magyar társulata játszik. Alig távoznak el, nyomukba jön a *Szerdahelyi* társulata, ezek nyomában a *Komáromy-Mátray*-féle társaság. Ez kétségbeejtő nyomorral küzd s nem a legszebb kilátásokkal kecsegteté az őt fölváltó *Kilényi—Csabay*-féle társulatot, mely azonban valahogy csak boldogul az Ál-Boscóval, és Kotzebue egyik darabja *oláh előadásával.* Jellemző ezen esetnél az, hogy *magyar szinészek* játszanak Aradon először — *oláhul!*

Elszomorító egy hajsza biz ez. Nem vagyok képes kitalálni, hogy melyik részecskéje szolgáltat ama «legszebb multhoz» szépítő szert.

1846/47-ben ismét Kreibig és Nötzl a bérlők, télire. Ez az év a fordulatot jelenti Arad szinügyében. A téli évad rosszúl fizet — mert Arad már ekkor nem volt eléggé német, de sajnos, nem volt még eléggé magyar város sem, hogy a német szinészetet lehetetlenné tegye még télen is. 1847 február havában a *Kőrösi* m. társulata játszik, de nem oly eredménynyel mint később a *Gócs Edeé,* mely oly lendületet ad a m. szinészetnek Aradon, hogy a városi tanács határozatképen mondja ki, hogy jövőre csupán magyar szinészeknek adják ki a szinházi helyiséget. A megye meg a törvényhatóság egyenkint 300 frtot szavaznak meg a helyiség bérletére s az ekként bérbevett épületet ingyen engedik át Gócsnak.

Nem tévedünk, midőn az aradi szinészet története első általánosabb jelentőségű tényének, ezt a határozatot tekintjük. A mi eddig történt, az még mint «küzdelem» sem valami érdekes, vagy fontos. De ezt az újabb lelkesedést viszont lehetetlenség tisztán helyi jelentőségű okokkal kimagyarázni. Ez csupán egyik hullámverése annak az intensiv

nemzeti mozgalomnak, mely az 1847-iki országgyűlés megnyiltával, újabb napok reményét ébresztette a keblekben. Ekkor szerepel első ízben *Csernovics Péter*, itt mutatja ki első ízben mély, igaz hazafiúi érzületét. Az elnyomatás rémes napjaiban az ő hazafisága képezi Aradon a magyarság ügyének legerősebb támaszát és az ő áldozatra kész gavallérsága tartja fön ugyanott a magyar szinészetet. Látni fogjuk, hogy midőn ez a támasz kidől — meginog belé az egész magyar szinügy Aradon!

Az 1838 utáni első téli évad magyar szintársulata 1847/48-ban a *Szőllősi Szabó Lajosé* és *Végsey Sándoré*, a kik aztán 1848 elején a *Gócs*-félének adnak helyet, mely junius 7-éig játszik. Őt követi a nyári szinkörben *Feleky*, és novemberben ismét Gócs társulata szerepel.

Ezzel az eseménynyel végződik a munka I-ső fejezete.

Láthattuk az eddigi adatokból, hogy Arad magyar szinészete a küzdelem, a vándorlás korában alig valami, állandó német szinészete azonban 1833-tól 1838-ig és 1840-től 1847-ig erősen tartja magát. Azok a ritka, az idevetődő, a nyomorgó, a megélhetésért egymást nyomon felváltó vendégek, ezek az őszi-téli évad állandó gazdái. Sajnos, hogy két dologra nézve nem találunk a V. könyvében kellő fölvilágosítást, valjon mi volt a magyar és mi a német társulatok műsora? Amaz ritkábban jelenik meg, de jó volna tudni, valjon mivel szolgálja a magyar szinművészet és drámairodalom ügyét? Emez állandóbban, de valjon ott vannak-e műsorán a külföldi irodalom drámai remekjei avagy csak az alsóbb rendű szini muzsát szolgálja és költői táplálék helyett nem inkább a bécsi külvárosi szinházak híg kosztján tartja közönségét?

Egyedül a 46-ik lapon találunk olyan műsor félét, de ennek a pontossága sem elégíthet ki. Pedig a műsor ismerete nélkül nem méltányolhatunk kellőleg egy szintársulatot sem. Abban verődik vissza a leghamisítatlanabb módon nemcsak az előadások értéke, de a közönség ízlése is. A műsor beszédesebb, őszintébb az egykorú tudósításoknál, és ilyen tudósítások hiányában magunk állapíthatjuk meg a műsorból a szinész és közönsége műveltségi szinvonalát. Ugy tudjuk, hogy az *Arader Kundschaftsblatt* (1839—1840), meg az Aradi Hiradó (1842—1849) nem hagyják teljesen figyelmen kívül az aradi szinészetet. V. mulasztást követett el, hogy egyéb följegyzések hijában legalább annyit nem mutat be a műsorból, a mennyi ezen lapokban ránk maradt és igazán általános érdekű tudnivaló volna egy szinészettörténeti munkában.

De e hiányok daczára is úgy látjuk, hogy a német színészet legalább 1847-ig jobban oda volt nőve az aradiak szivéhez a magyarnál. Ezzel az évvel egy új korszak kezdődik, melyet bizvást elnevezhetnénk a tüntetés korának. E munka II. fejezete állításunk mellett bizonyít, mert Aradon csak akkor és addig virágzik a magyar szinészet, a mikor

és a meddig tüntetés számba megy pártolása az elnyomatással szemben. Egy ember nagyúri bőkezűsége, egynek a lelkes, daczos odaadása tartja fönn s midőn Csernovics Péter kénytelen visszavonulni vagyona romjaival az erejét túlhaladó küzdelem teréről, a magyar szinészet ügye visszahanyatlik Aradon a régi bizonytalanságba, mert nincs létezésének természetes talaja a nagy közönség szinházlátogatási kedvében, kitartó magyarosságában. Ez aztán tart mindaddig, míg a magyar szinészet ismét mint tüntetés az elnyomó hatalom ellen, a hatvanas évek elején divatba jön és új lendületet vesz.

Kár, hogy V. nem elég pontos az időrendben s pl. (a 68. l.) azt írja, hogy a Csernovics védnöksége alatt álló m. társulat «mihamar» Szabó kezébe ment át. Az efféle határozatlanság mit sem ér. Ilyen fontos eseményeknél el nem vitázható pontosságú időjelölés kell. Az időtartamot csak hozzávetőleg sejtjük egy későbbi megjegyzésből (76. l.), mely szerint Cs. «újabbi 3 évre» hosszabbította meg szerződését Hirschllel, meg hogy 1852/53-ra a szinházat a *Szabó-Havi*-féle társulat kapta meg. A következő 1853/54-iki évadban Csernovics áldozatkész módon a saját költségén diszítteti föl a szinházat, melyet 1854/55-re Szabó és Havi és 1855/56-ra Szabó kap meg. Erre az időre esik Szabó szerencsétlen bécsi szereplése, mely vagyoni bukását vonja maga után. A Csernovics-féle mäczenáskodás tehát hozzávető számítással 1856-ig terjed, a mit V. így fejez ki «ez időben» (81. l.). Az 1856—1859-iki időköznek alig egy-két sort szentel s az újonnan jelentkező német igazgatókkal, a később híressé vált Strampferrel és Friesevel is röviden bánik el. Pedig hihetőleg volt ennek az időköznek olyan momentuma, mely lényegesen megkülönböztette az aradi magyar szinészet helyzetét azon korétól, melyben olyan adakozó intendansa volt, mint Csernovics. Szabó 1859. évi bukását bizonyára nemcsak a szinház kicsinysége okozta (82 l.), mert hiszen az Csernovics alatt is csak akkora volt, mint 1859-ben! De a személyes okok is el vannak hallgatva, mert alig veszi át 1859-ben a szinházat *Budai József*, a szini évadot ő is »jelentékeny veszteséggel» zárja be. (83 l.). Kár volt e 3 év történetével egy lapon végezni. Az előbbi 6 évvel egybevetve, sok tanulság kinálkozott volna. Az önállóság, hogy ne mondjuk elhagyatottság eme 3 éve bizonyára elég adatot szolgáltathatna amaz ismert szalmatűz jellemzésére, mely hazafias dolgokban gyors, magasratörő lángot szokott vetni s aztán hirtelen lelohad s veszni hagyja még azt is, a mit elértünk. Maga V. is elismeri, hogy Cs. «önkénytelen» visszavonulása után hanyatlásnak indult a szinészet Aradon. (85 l.) Maga is elárvult ügynek nevezi a magyar szinészetet. Az ilyesmit azonban nem szabad egy-két szóval elütni.

Szerencsére a hatvanas évek kezdetével új tere nyílik a tüntetésnek s így a magyar szinészetet sem hagyják végkép elbukni. 1860-ban

Philippovics tesz kisérletet öttagú igazgatósággal s a magyar szinészetet az «aradi szellemi intelligentia ifjabb nemzedéke» (83. l.) veszi védő szárnyai alá. E lelkesedők találkozó helye a Petőfi-csárda, melynek gazdája egy volt szinész, kit «honvédkorabeli vitézségeiért» tiltották le a magyar szinpadról. Mennyivel szerencsésebb volt Mán Samu azoknál, kik Aradon vértanui halált haltak, meg azoknál, a kik évtizedeken át sinylették Kufstein és Josefstadt börtönének dohos levegőjét! Hogy mily módon pártolták az elárvult ügyet, nem tudjuk meg, de e pártolásnak nyomatékos voltában nem kétkedhetünk, mivel 1861-ben *Philippovics* és *Szabó* a bérlők, a kik oly kitünő társulatot szerveztek, hogy azzal a pestit kivéve, egyet sem lehetett a házában összehasonlítani. A pártolás érdeméből bizonyára Arad magyarosodó közönségének is jó részt juttathatunk. Kár, hogy V. ezen kitünő társulatnak sem személyzetét, sem műsorát nem közli s csupán Szigligeti II. Rákóczy-ja előadásáról emlékezik meg. Általában csak annyit mond, «hogy Szabó a hazafias darabok egész sorozatát szedte elő», melyek közül hármat említ föl, mint aradi szerzők műveit. Pedig szükséges volna ismerni ezt a műsort, melynek «hazafias jellege» arra készteté a Helytartó Tanácsot, hogy titkos utasítást küldjön Arad polgármesterének. Egy kissé furcsán hangzik, hogy már 1861-ben «a szinészet iránt elötünedező pártfogói hanyatlásnak» megszüntetése czéljából arra gondolnak az aradiak, hogy operai tagokat szerződtessenek «a kitünő drámai személyzet mellé». V. nem keresi a valódi okokat, pedig jó volna tudni, valjon az elötünedező pártfogói hanyatlásnak mik voltak az igazi előidézői: hány százalék esik ebből az aradi közönségre, hány a még tavaly kitünő társulatra. Látni fogjuk, hogy az aradi szinészet is abba a chronicus bajba esik, mely bukását jelentette a vidéki magyar szinészetnek. A pompaszeretetet, az anyagi és szellemi képességeket túlhaladó erőlködést, a nagyzást, a haszon hajhászatát értjük, mely ez időtől kezdve állandó betegsége az úrhatnám vidéki szinészetnek. Megunták az apostoloskodás száraz kenyerét, látványosságot, operát, operettet akarnak minden áron, mert ez közönséget vonz még akkor is, ha Bellini, Donizetti, Meyerbeer és Verdi pártituráit kegyetlenül megtizedelik. Különösnek tartjuk, hogy V. rá sem hederít a bajok forrására, pedig a II. fejezetét azzal fejezi be, hogy miután a 2000 frtos szini segélyt nem hagyja jóvá a Helytartó Tanács és a bérlők 1863-ban Kassára mennek, «ezzel tünt le az *utolsó remény* az aradi szinmüvészet *régi magaslatára* való visszahelyezésére.» (96. l.) Hogyan képzeli, hogy ez a mondás, meg a «legszebb mult»-ról való meggyőződése megférnek egymás mellett? Akaratlanul is többet mond, mint kellene. Az opera-személyzet 1862-ben lép a küzdtérre. A hatás óriási, még a drámai személyzetet is fölvillanyozza a megnövekedett pártolás — és mindennek az a szomorú vége, hogy az

opera nem bizonyul be valódi mentő-eszköznek. A kis szinházban látják a bajok forrását! Ujat akarnak építeni, de mivel ez nem megy oly könnyen, rábeszélik az igazgatókat, hogy májustól—szeptemberig Aradon kívül próbáljanak szerencsét. Ők azonban 2000 frtos segélyt kérnek. A jó aradiak meg is adnák, ha a Ht. T. nem volna szigorúbb. Igy aztán «fájó szívvel» ott hagyják Aradot és kezdetét veszi a régi nóta, «az évenként kisérletező ujabb és ujabb vándor-társulatok többé-kevésbbé meddő játéksorozata». (96. l.)

Tehát ez a 12 év érne a legtöbbet Arad szinészete történetében; ez jelzené azt a magaslatot, melynek elérésére ezután minden remény megsemmisült. Kétezer forint segély buktatja meg a szent ügyet! És ezt az összeget nem lehetett volna társadalmi úton össze teremteni? Vagy inkább szinészeink lelkesedése csappant meg? Mi azt hiszszük, nem a segélyügy kérdésének kedvezőtlen eldőlése buktatta meg az aradi szinügyet első sorban, hanem a temérdek költséget kívánó operák, a pompahajhászat, meg másodsorban az, hogy Arad magyar közönsége még ekkor nem volt oly nagy, hogy egymaga elbirjon tartani egy drámai magyar társulatot. Az idegen elemek beédesgetésére opera kellett, a magyar szinészetet tüntetésből pártfogolni nem volt többé divat — le kellett az aradi közönség lelkesebb, de nem a legtehetősebb felének mondani egy jó társulatról, mely ha igazán oly kitünő volt, mint V. állítja (személyzetével, és kimerítő műsorával nem bizonyítja), akkor igazán nagy hiba volt az aradiak részéről ezt megtörténni engedni.

A legujabb századnegyed történetével (1863—1889) sietve bánik el szerzőnk; de ha közelebbről nézzük adatait, elmondhatjuk, hogy az első évek története azt bizonyítja, hogy a *Follinusz*-féle szintársulat, művészi szempontból jelentősebb volt a Philippovicsénál. Mi nem látjuk a hanyatlás korát. Aztán ezt a kort egy új szinház fölépítésére irányuló józan törekvés jellemzi. Már 1862-ben fölveti az *Alföld* az új szinház építése szükségének kérdését, de a terv csak 1874-ben valósúl meg.

A téli évad első bérlője 1863/64-ben *Latabár Endre.* Különös, hogy csak most kezdte fájdalmas érzéssel eltölteni a «szinházkedvelők lelkét», hogy Ph. társulatát bukni engedték. Latabár csak nagy bajjal tudta átélni a telet e fájdalomérzet nagysága miatt. Műsor és személyzet meggyőzhetne a két társulat közti különbségről. A lehangoltság határozott lehetett, mert 1864-ben ismét német szinészek ütnek tanyát a nyári szinkörben, a mi bátorítás nélkül nem történhetett volna. Szeptemberben a *Follinusz* társulata jelenik meg s 30 operai előadást tervez és nagy sikert arat. Télire (1864/65-re) *Szilágyi Béla* társulata jön, de a közönséget éppenséggel nem elégíti ki. Ez a társulat mindamellett egy új és jóravaló intézmény létrejöttét mozdította elő, a *szinházbérlők-társulatát*, mely a várossal szemben véleményadó testületként

szerepelt és egyúttal őre kivánt lenni a társulati anyagi előmenetelének, meg erkölcsi jó híre-nevének. Még a szinházi belső ügyekbe való beavatkozás jogát is magának követelte, a mitől pedig, mint V. írja «Damocles kardja gyanánt (!) félnek az igazgatók». Az első ily módon gyámolított igazgató *Hubai G.* volt (1865/66-ban), a ki gyenge előadásaival «teljesen lecsigázta (?) a műkedvelők szinházlátogatási kedvét». A szinházbérlő társaság ennek folytán szükségét látja tervei módosításának s 1866/67-től kezdve újra jó társulat van Aradon, a *Follinuszé*, mely 1873-ig állandósítja itt magát. V. ennek a társulatnak a működését sem részletezi s alig szentel reá többet négy lapnál. Pedig milyen nagy, eddig egyedül álló esemény az, hogy F. 1868, 1869 és 1870-ben folyton Aradon marad és így a magyar szini-évad — minden különös gyámolítás, vagy segély nélkül — 10 hónapig tart, s csupán május és junius havában tesznek rövid tartamu kirándulásokat a szomszédos helyekre. E hét év története megérdemelné a részletezést, már csak azért is, hogy megtudjuk, valjon miért nem volt ennek a társulatnak kicsiny ezen hét év alatt az aradi szinház és miért tudottabban oly szépen boldogulni? Bizonyára solidabb alapokon nyugodhatott azon társulatnál, a melynek aradi eltávozásától V. az aláhanyatlást számítja. Hogy 1868-ban kimondják az új szinház építésének szükségét, hogy ehhez 1871-ben hozzá is fognak; ebben nagy része lehetett a Follinusz jó társulatának is, mely elfelejtette a Phillippovics-félét.

A régi szinház utolsó bérlője (hihetőleg 1873/74-ben) *Fehérváry*, az újban pedig első *Aradi Gerő* (1874/75); 1875/76-ban a *Bogyó-Mándoky* «kitünő» társulata játszik, melyhez V. szerint csak a Havi-Szabó-féle hasonlítható. Csodálatos, hogy a kiválók e szinházi évet jelentékeny veszteséggel zárják le. Mi okból? Nem tudjuk meg. Csak az bizonyos, hogy keserű tapasztalatokat szerezhettek a társigazgatók, mert még opera-kötelezettség nélkül sem voltak hajlandók új bérletbe bocsátkozni. Az utánok jövő igazgató (1876/77-ben) *Sztupa Andor*, csupán arra tanította meg az aradiakat (kissé későn), hogy a nyerészkedő igazgatók kezéből a szinházat ki kell venni. Megvalósul erre a *Szinügygyámolító egyesület*, mely már 1877/78-tól kezdve befolyást gyakorol még a szinészek szerződtetésére is. Ez az egyesület véleményünk szerint alapjában el volt hibázva és a későbbi zavarok kútfeje lőn. Mindjárt kezdetben a legnagyobb baklövést követte el azzal, hogy énekeseket hozatott Amsterdamból, Berlinből, Lembergből, Prágából, Milanóból, tehát a világ mind a négy tájáról. Művezetőjök kezdetben *Fektér* és *Mátray*. Csakhamar föl kell bontani az énekesek szerződéseit. Az egyesületi elnök lemond s a vezetést triumviratus veszi át; majd *Fektér* is lemond s helyébe *Jakab Lajos* lép. Ez a triumviratus — nagy pénzügyi zavarok közepette — 1879/80-ban átalakul és 1880-ban teljesen visszavonul.

Ettől kezdve egy felelős művezető igazgató veszi át a szinügyet Aradon, kinek uralma 1883-ig, az új szinház leégéséig tart. A következő évben csupán a nyári szinkörben játszanak; 1885-ben megnyitják Krecsányi-val az újból fölépített szinházat, ki 1887-ig bérli azt, mignem helyébe 1888/89-ben *Mosonyi* jön.

Mennyi kapkodás, mennyi bizonytalanság csak 1874 óta! Ezt tartja V. a pesti Nemzeti szinház után a «legszebb mult»-nak? Vagy az a bizonytalanság Aradon, a vidéki m. szinészet mai állapotának legszebb rajzai közé tartozik? Hát a kolozsvári, debreczeni, nagyváradi, szegedi m. szinészet állapota még ennél is ingadozóbb volna? Minő ellentmondásba kerül az előszó nyilatkozata a szerző által fölsorolt (s általunk szándékkal részletezett) tényekkel!

Arad szinészetét jelentősnek kell tartanunk, még általánosabb érdekekből is. Szini állapotai nem egészen helyi okoknál fogva rendezetlenek. E város közönsége nagy, intelligens és ma már magyarnak is mondható. De szini állapotai abban a nagy betegségben sínylenek, mely a vidéki rendezetlen szini állapotok régi nyavalyája. És itt igazán szerettük volna ha V. behatóbban vizsgálja éppen egy feltünő példánál, e betegség okait. Az igaz, hogy kritikai bonczoló kés alá kellene vennie a Mátray könyvét is, melyet csak egyszer idéz, de a mely a 80. laptól a 208-ik lapig éppen az aradi szini viszonyokkal foglalkozik a legbehatóbban. Ott volnának a Molnár György emlékíratai is 3 vaskos kötetben, melynek harmadik részéből a 237. lapot ötször is idézi, de a melyet a vidéki szini állapotok általános megbírálása szempontjából nem használ sűrűbben, pedig Molnár azért hordja össze «tégladarabjait» hogy forrásul használja föl a m. szinészet történetének megírója! (II. k. 561. l.)

Azért részleteztük e munkát, hogy a mi olvasónk is lássa, hogy V. túlbecsüli az aradi szinészet jelentőségét.

Még csak az utolsó fejezetről (a munka leggyöngébb részéről) egy két szót! V. szerint «az aradi hirlapok fenkölt czélzatú és ernyedetlen fáradozásának köszönhető az, hogy az aradi szinház művészi szinvonala a pesti szinház után következő műintézetek közül elsőnek tünik elő». A helyi szini kritikát csak általánosságokkal méltányolja mint pl., hogy az *Arad* szini referensei «lelkiismeretes műitészettel és leleményes hazafisággal» támogatták a «martirizált» szinészeket. A «legsokoldalubb» tevékenységet az *Alföld* fejti ki. Az *Arad és Vidékével* «egyetlen vidéki lap sem vetélkedhetik csak» (144. l.).

Fölületességre mutat, midőn a 145. lapon azokat sorolja elő, a kik *művészi* pályájok alapját Aradon vetették volna meg. Ezek közül legalább 20-ra nem illik rá a legjobb szándékkal sem a művészi név s alig egypárra áll a mondás igazsága. Azon nők közé a kik hírnevök alapját Aradon vetették meg, oda sorolja Dérynét, továbbá Markovics

Ilkát *és* Pauli Richardnét. Ez a két példa tán a legjellemzőbb a névsorra.

Az élő személyeknek osztogatott dicséretekről nem szólok sem ezen sem az előbbi fejezeteket érdeklőleg. Csak a legjellemzőbbet hozom föl. V. a Gy. László (tán Rudolf?) frescóit remek műveknek tartja. Istenem, ha ily pazarul osztjuk a magasztalást, akkor mit fogunk mondani Thán, Lotz, Tintoretto, Rafael, Michael Angelo frescoiról?!

Ez a kritikátlan, jóhiszemű és jóindulatú dicsérgetés a V. munkájának másik sarkalatos hibája, mely az elsővel vérszerinti atyafiságban áll. Nagy előnye a szerzőnek, hogy tárgyát igazán kedveli, nagy szorgalommal és kitartással fog szinészettörténeti munkájához; de a fontos események kiszinezésével, mint ezuttal, keveset törődik s a mellékes meg a jelentős, a vidéki és általánosb érdekű egyforma méltánylásra találnak nála. Néha a legnagyobb aprólékosságokat fölkutatja, máskor elfeledi a nemzeti szempontból érdekeset is. Sietve termel s így megfeledkezik egy nagyon fontos dologról, hogy a szinpad egyik fejezete az irodalmi fejlődésnek és a szinészet története egyik fontos szakasza az irodalom-történetnek. Sehol talán oly mértékben mint nálunk. Ha műsort ad, s a személyzetet közli alkalmilag, nagyobb hasznot hajt vele, mint általánosságaival s az Aradon szereplő szinészek névsorával, (150—165. lapon!) melyből csak azt tudjuk meg, hogy mikor volt egyik-másik szinész Aradon először, de hogy meddig, azt nem. Jó tárgymutató többet ért volna.

A munka kiállítása különben csinos; a decoratióból azonban sok elmaradhatott volna. Az efféle̋nek túlhalmozása nem is lényeges egy oly munkánál, mely irodalmi érdeket akar szolgálni.

Bayer József.

Párhuzamos idézetek.

Sophokl. Oid. Kol. 1697: «Πόθος τοι καὶ κακῶν ἄρ' ἦν τις.»
Tompa «Gyógyulás»: «Van a letűnt bánatban is kéj.»

Sophokl. Oid. Kol. 1720.

«'Αλλ' ἐπεὶ ὀλβίως γ' ἔλυσεν
τὸ τέλος, ὦ φίλαι, βίου,
λήγετ' ἤδη τοῦδ' ἄχους.»

Eötvös «Karthausi»: «Ne sirjatok hát, kik e halottnak barátjai valátok; ő betölté végzetét, éldelte, mit a föld legszebbet nyujt; s mikoron napszámát bevégzé, pihenni ment.»

Várkonyi Endre.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/9.

17. Farkas József, Titus Flavius Vespasianus. (Kolozsvári róm. kath. főgymnasium, 1889, 1—57. ll.) — Farkas úr jelen dolgozatát tarthatjuk elég érdekes olvasmánynak, de bajosan szakszerű tanulmánynak. E tekintetben egy fokon áll az értesítőinkben megjelenni szokott értekezések túlnyomó számával. Minden problematikus részlet tárgyalásától még ott is, a hol az szinte elkerülhetetlennek látszik, tartózkodik. Úgy látszik, czélja főkép az volt, hogy a római császárok egyikét, a nemeslelkűségéről híressé lett Titust, Vespasianus fiát, közelebbről megismertesse az ifjúsággal. Mindenesetre elismerésre méltó, hogy előadásának alapjául nem valamely újabbkori munkát, hanem az egykorú írók műveit, jelesen Flavius Josephus (s nem mint F. úr írja: Flavius József) zsidó történetét választotta, a mely Titus életére egyik főforrásunk, a zsidó háborúra pedig úgyszólván egyetlen forrásmunkánk. Minden attól függ tehát, mennyire szavahihetőnek és pártatlannak tekintjük a zsidók e történetíróját. A mi az Antiquitates Judaicæ-t illeti, adatait egészben hiteleseknek mondhatnók, annyival kevésbbé állítható ez azonban, a mi saját korára és személyére vonatkozik. Ismeretes dolog, hogy historikusunk, mielőtt a rómaiak kezébe esett, a zsidó háború egyik vezére volt s életben maradását első sorban Titus közbenjárásának köszönhette. Innen van, hogy Titus szereplését, a hol csak lehet, a kelleténél kedvezőbb színben feltüntetni el nem mulasztotta. Észrevette ezt Farkas úr is, annyival feltünőbb tehát, hogy azon általános felfogástól, mely ép Flavius Josephus irata nyomán Titusról képződött, nem volt képes kellőleg megszabadulni. Még ott is, a hol a tények maguk a legádázabb kegyetlenséget bizonyítják, Titus szelidségét, emberszerető gondolkozását állítja előtérbe. A zsidó háború lefolyása a szívtelen kegyetlenség dolgában párját ritkítja s épen nem alkalmas arra, hogy az ifjuságot a fővezérlő Titus jószívűségéről meggyőzze. Még élesebb ellentétben állanak vele Titus későbbi cselekedetei, a midőn apjának kormánytársa. S mégis mi történik végül? Midőn apja halálával egymaga lesz a birodalom ura, az uralkodó mintaképének tünik fel, szelid, jámbor, nemeslelkű, a kinek legfőbb gondját népének boldogítása képezi. De hogy valóban ilyen volt-e, vajjon apja szellemében uralkodott volna-e tovább, vagy Nero üzelmeit követi-e, már nem nyílt alkalma a világnak róla meggyőződni. Kicsapongó életmódja teljesen megrontotta szervezetét, úgy hogy két évi uralkodás után meghalt.

Farkas úr az előbbi alternativát fogadja el s ehhez képest igyekszik a 7. fejezetben Steinwenter Arthur («Titus Flavius Vespasianus»

Graz, 1876) nyomán mindenesetre talányszerű jellemét megfejteni. Dolgozatának kétségkívül ez a legérdekesebb része, s megérdemli, hogy ne csak a tanuló ifjúság olvassa, hanem szélesebb körökben is tudomást vegyenek róla. Irodalmunkban ez az első dolgozat, mely Titus császár életéről a kellő részletességgel szól.

Dr. Kuzsinszky B.

18. Pintér Ede, A latin igeragozás rendszere. (Kaposvári áll. főgymnasium.) — Valóban dicséretre méltó eljárás, ha egy tanár tárgyának valamely nagyobb összefüggő szakaszát úgy mutatja be tanártársainak és az iskola iránt érdeklődő közönségnek, a mint ő azt legjobb belátása szerint tanítványaival megértetni igyekszik. A mint a kezdő tanár legtöbbet tanul az igazán mintaszerű tanárok előadásának meghallgatásából, úgy bizonyára mindnyájan csak örömmel vehetjük tudomásul egyik-másik kartársunknak eljárási módját, mert föltéve a legrosszabbat, hogy t. i. belőle csak negative gyarapodnánk, mégis csak okulunk, a mennyiben megtudjuk belőle azt, hogyan *nem* szabad tanítanunk.

Pintér, kérdések és feleletek alapján bemutatja azt a táblázatos összefoglalást, melyet a latin és magyar igeragozás befejezése után mintegy tíz órában keresztülvihetőnek, illetve megalkothatónak tart és a mely szerinte arra való, hogy minden fiú rendszeresen átismételje az igeragozást. Mióta napvilágra jött az «Állandó tanmene'», a kaposvári gymnásiumban két-három hetet (14—21 órán át) az egész igeragozás ismétlő táblázatos összeállítására fordítanak. Természetesen más gymnasiumokban is azt tartják, hogy: Repetitio est mater studiorum, de ebből nem következik, hogy az ismétlés ugyanígy történjék, mint az említett előadó által bemutatott tiz órában.

A fiúk már bevégezték a latin conjugatiot. A tanár szükségesnek véli a rendszeres átismétlést. A végett több egyszerű mondatot diktál, melyekben az igék különféle alakot tüntetnek fel, hogy ezeknek alapján meg lehessen oldani az első órára kitűzött themát, mely így hangzik: «Az igék felosztása értelem és alak szerint, szám és személy». Azt hiszem, ha túlságosan nem fontoskodunk, akkor ez a thema az ismétlésnél megoldható egy negyed óra alatt. De vannak pædagogusok, kik azt képzelik, hogy előadásuk csak akkor teljes, alapos, kimerítő és mintaszerű, ha a magukban véve egyszerű dolgokat lehetőleg felfujják és egy óráig pertractálnak oly kérdést, mely tiz percz alatt világosan és szépen elvégezhető. De szerző rendszeres (!) ismétlést és összeállítást igyekszik adni. Lássuk tehát a rendszert! Erre a kérdésre, hogy «Ha az *értelmet* tekintjük, hányféle igét találunk az aláhúzott kilencz igében ? azt kell felelnie a fiúnak: «Hármat: cselekvő, szenvedő és álszenvedő igét». — A tanár így folytatja: «Van-e még másfajta ige is a latinban ?» A fiú: «nincsen». — A tanár: «Tehát hányféle a latin ige, értelmét tekintve ?»

A tanuló : «Háromféle: cselekvő, szenvedő és álszenvedő». — A tárgyilagos szemlélő, hallgató vagy olvasó a rendszeres tanítástól és a rendszer összeállításától mindenekelőtt logikát vár. De a maga rendes, megszokott logikájával nem birja felfogni, hogy miképen lehetnek az igék értelemre nézve álszenvedők. De már értjük! Az előadó egy csillag alatt nekünk olvasóknak azt jegyzi meg, hogy «a deponens igéket czélszerűség (!) szempontjából nem az alaki felosztás, hanem az értelmi meghatározás alapján» osztályozta!

Menjünk tovább! «Hát a magyar igék értelem szerint hogyan osztatnak fel?» — kérdi a tanár. A felelet: «Cselekvő, szenvedő és középigékre». Azt hiszem, nem kell valami különös pædagogiai tapintat annak megértéséhez, hogy e két hármas felosztásnak párhuzamos egymás mellé állítása minden megjegyzés nélkül igen sok 11—12 éves fiú fejében azt eredményezi, hogy tehát latin cselekvő megfelel magyar cselekvőnek, latin szenvedő magyar szenvedőnek, latin álszenvedő magyar középigének. Csodálom, hogy a szerző, a ki teljesen azon az alapon kérdezget és feleltet, csoportosít és táblázatosan összeállít, mint némely pædagogusaink, kik mindig a nevelés és tanítás psychologiai momentumairól mesélnek, — ily fontos és igazán számba veendő psychologiai tényt nem méltat figyelemre. Hát ha még egy fiú azt mondta volna, hogy vannak úgynevezett semideponentia is, akkor vége lett volna a pompás hármas rendszernek.

Hallgassuk csak tovább a rendszeres felosztásokat! «Hány alakja van a latin igének?» — Felelet: «Cselekvő (forma activa) és szenvedő (forma passiva)». «S a magyarnak?» — Felelet: «Szintén kettő: t. i. ik-es és ik-telen alakja». — Szegény fiú, bizony itélet napig gondolkozhatik azon, hogy mi módon kerültek ezek egymás mellé. Csak ez a fölötte tág és elvont fogalom: «*alak*» képezi a kettő között a kapcsolatot. Ez mindenesetre a latin és a magyar párhuzamos tanításnak egy élvezhetetlen gyümölcse!

Ilyesmi talán nem annyira rendszeres összeállítás, mint inkább külsőségek szerint való egymáshoz illesztés, melynek haszna semmi, kára végtelen, mert csak zavart idézhet elő egyik-másik kis fiú fejében.

A második órában szintén egy órán keresztül csupán csak szavakkal és elvont fogalmakkal manipulál egy 11—12 éves gyermeksereg. Ezuttal az igemódok, igeidők vannak a szőnyegen. A tanár fölteszi a fogós kérdést: Az indicativus coniunctivus és imperativuson kívül van-e más módja a latin *állítmánynak* (már nem igének)? Ne legyünk kiváncsiak arra, hogyan kerül ide egyszerre ez a mondattani fogalom: állítmány! Csak azért, hogy a fiú ne merje azt mondani: igenis, van még egy mód: az infinitivus. Az infinitivus ugyanis az előadó szerint nem mód (Cf. p. 8. jegyzet). Azzal ő úgylátszik nem törődik, hogy az eredeti latin gramma-

tika rendszerében a hímnemű infinitivus mellé a «modus» szót kell érteni. Az infinitivus kétségkívül igemód, épugy a mint pl. számneveknek tartjuk a «*nehány*», «*minden*» és «*semmi*» szavakat; általa ép oly határozatlanul van kifejezve az ige fogalma, mint a mily határozatlanul jelentenek az utóbbiak mennyiséget. Az az indokolás, hogy az infinitivus azért nem mód, mert állítmány nem lehet, nem fogadható el, mert a módok viszonya az ige egész fogalmára vonatkozik és nem annak mondattani functiójára. A cselekvés, szenvedés és állapot igenis határozatlanul lehet kifejezve és azért nem szabatos az a közkeletű definitió, hogy az igemódok az *állítás módját* fejezik ki. Az állítmány ugyan rendszerint ige, de nem minden ige állítmány és azért nem is szabad ezt az utóbbi szükebb fogalmat (állítmány) a tágabb körűnek (ige) helyébe tenni, mint azt az előadó is teszi. Ezt a logikában fallacia-nak hívják.

Az előadásnak, a mint láttuk, nem kell több mód a latinban, mint három: indicativus, coniunctivus, és imperativus, mert — a fiú felelete szerint — a magyarban is van három mód: kijelentő, feltételes és felszólító. Ismét egy rendszeres összeállítás! No de itt mégis szükségesnek látta az előadó kérdezni: «Vajjon megfelelnek-e egymásnak a latin és magyar nyelv módjai?» A fiú — mirabile dictu — azt mondja hogy: igen. — Én azt feleltem volna: Igenis, nemis, a hogy veszszük. — Hisz nagyon természetes, hogy minden egyes latin módot valami móddal le lehet fordítani a magyarban és így az a magában véve helyes igenlő felelet szinte fölösleges. Másrészt pedig az is igaz, hogy az előadás folyamán említett három-három igemód *nem* felel meg egymásnak.

A harmadik óra a képzelhető legfárasztóbb. Itt a kis fiúcskákat felavatják kezdő philologusokká. Képzelem, hogy az óra alatt és végén csakúgy káprázik a szemök, a tövek, ragok, képzők és kapcsoló hangok tanától. Hja a modern nyelvtanítás — némelyek szerint — megkívánja az efféléket! Mi annak idején megtanultuk az alakokat és tudtuk azokat használni: az egyetemen kissé megtanultunk etymologizálni és philologizálni, miközben hallottunk beszélni tövekről, képzőkről, ragokról és különféle thematikus hangokról. De némelyek azt tartják, hogy alaposabban kell eljárni és az ilyen nyelvészkedést be kell vinni az első és második osztályba. Az ilyen kanállal beszedett tudákos tanulásnak végeredménye azonban oda szokott kilyukadni, hogy a fiúk az egyetem küszöbénél nem tudják magukat az alakokat. A sok theoretizálás, etymologizálás és rendszeres összeállítás miatt nem maradt idő a praktikus használat megtanulására.

No de kérdezzük hát az előadóval: «Hányféle ragok vannak a latinban?» — Felelet: «Kétfélék, u. m. cselekvő és szenvedő ragok». — Helyes! — «Hát a magyarban hányféle ragok vannak?» — Felelet: «Kétfélék t. i. alanyi és tárgyi ragok.» — Ez is helyes! De a kettőnek

egymás mellé helyezése nem helyes! A «rag» szó itt összetákol két egészen különböző gondolatkört, a mi nem egy fiú fejecskéjében zavart fog előidézni.

Én többé nem kérek ilyen rendszeres összeállításokat és a hátralevő hét órát végig hallgatva teszek még nehány megjegyzést. A képzelhető legnagyobb visszaélést követik el azokkal a szerencsétlen kapcsoló hangokkal. Ezeket is előránczigálják még olyan alakoknál is, hol voltaképen semmit sem kapcsolnak össze. Igy pl. az előadó szerint a «capi» igetőből úgy lesz imperativus 2. személye, hogy az «e» kapcsolóhang kiszorítja a tőbeli «-i»-hangzót. (L. cf. p. 16.: «S minden 4. oszt. ige megkapja ezt az «e» kapcsoló hangot; valamivel alább az előadó ragnak nevezi ezt az «e» betüt»). — Másszor is csodadolgokat művel egy kapcsoló hangzó. Az előadó pl. megmagyarázza a passivum «amor» alak képzését (cf. p. 19) és teszi azt imigyen: Az egyes szám 1. személyében a tőbetű és a rag «r» közé «o» kapcsoló hang járul, mely «o» az I. osztálynál a tő «a»-jával «o»-ba olvad. Furcsa! Hát ez az «o» más «o», mint az activumnak «o»-ja?! Ha már egyszer philologizálva akarunk tanítani, akkor járjunk utána, hogy miképen magyarázza az illető alakokat a tudomány. Ugyanígy kapcsoló hangképen szerepel állítólag az «o» az «amabor» futur. pass. alakban. Szivesen elismerjük, hogy az előadó «jóakaró, szerény kisérletet» akart nyujtani, nem annyira mint szakember, hanem mint tanár; csakhogy ha hajánál fogva vonszoljuk az iskola körébe a szakembernek való foglalkozást, akkor a tanár ne jőjjön collisioba a szakemberrel. Legyen meggyőződve, tisztelt kartársam, a szakember is azt sugja fülébe a tanárnak, hogy «ne vigyétek be az iskolába ezt a nekünk való szőrszálhasogatást».

Egy másik felötlő tant is olvastam a 20. lap alján és a 21. lap első soraiban. Az előadó azt tanítja, hogy a 4. osztály igéinél (mássalhangzós tövüek, rövid i- és rövid u-tövüek) az állítólagos «ri» képző «r» betüje, valamint az «i»csoport tőbeli «i» betűje a képző «i»-je előtt kiesik. Ez mégis kissé sok. Jó lenne mégis a szakembert consultálni! Ez a szakember talán vállat vonogatna, ha 11—12 éves fiúcska tudós képpel rendszeresen összefoglalná a perfectum képzését, a mint az a 14. lapon olvasható: «Az act. indic. perfectumot a perfectumtőből képezzük úgy, hogy e tőhöz «i» kapcsoló hanggal hozzá adjuk a ragokat; *megjegyzendő* 1. hogy az egyes 1. személyben az «m» rag elveszett, 2. hogy az egyes 2. személy, «s» ragja «ti» szótaggal bővült, 3. hogy a több. 2. személyben az «i» kapcsolóhang s a rag «tis» közé még «s»-et toldunk be, 4. hogy a több. 3. személyben az «i» kapcsoló hang «e»-vé gyengül s hogy az «e» kapcsolóhang s az «nt» rag közé még «ru» szó-

tagot toldunk be, 5. hogy a több. 3. személy «-*runt*» végzete «-*re*» vel is felcserélhető.

Eszembe jut, hogy egy magát nagy pædagogusnak tartó fiatal tanár, ki a görög nyelvet szintén ilyenformán tanítja, azt mondotta nekem: «Higyje el, ha egy német tudós osztályomba jönne és tanítványaimat vizsgálni akarná, azt kinevetnék a gyerekek». — Én — megvallva az igazat — egy pillanatig haboztam ilyen szavak hallatára, de végre mégis annyit mondtam, hogy elhiszem, de talán ő is egy szánó mosolyt vetne a gyerekeire. — Hja bizony, ilyen mintatanításnak fogja köszönni a gymnasium, ha ellenségei előbb-utóbb ugyanúgy döngetik a latin nyelv érczkapuját, mint a hogy mostanában legyűrik a görögöt. És az ilyen tanításról mondják, hogy a «Tanterv» és az «Utasítások» szellemében jár el, melyek «szakítva a régi slendrián módszerrel» praktikus tanmódot sürgetnek.

Még csak egy dologról kivánok szólni, a mely nekem sajátszerű tévedésnek látszik. Ne féljenek, benevoli lectores, többé nem szólok kapcsoló hangokról. Az előadó két helyen is (p. 18. és 22.), a hatodik és a nyolczadik órában szóba hozza az activi infin. futurum-ot. A példa: rex negavit se hosti bellum indicturum esse. «Minő esetben áll itt a participium?» — kérdi a tanár. — «Accusativusban» — hangzik helyesen a felelet. — «Miért?» — A felelet: «Mert *indicturum esse* a mondat tárgya. Ezt nem értem. Hisz nyilvánvaló, hogy indicturum az *esse* állítmánynak kiegészítője, mely esetre nézve megegyezik a magyar tárgyi mellékmondat alanyával, mely a latinban accusativusban áll. A tanár folytatja a kérdezést: «S hogy lenne (t. i. participium) mint a mondat alanya?» A fiú azt mondja: «*Indicturus*, -*a*, -*um*, indicturi, -æ, -a esse.» Nos, ezt talán még kevésbbé értem. Talán csak nem gondolt az előadó ilyenféle mondatra: Rex bellum indicturus esse videbatur, mert ebben még nyilvánvalóbb, hogy *indicturus* állítmányi kiegészítő. Egész komolyan kérem az előadót, mondjon nekem példát, mert szeretek okulni és valóban nem értem az ő állítását. A passivum-ra is hoz példát: Regi nunciatum est hostem devictum esse.

A kérdés itt is ugyanaz, mint előbb, a felelet nem kevésbbé. Az előadó ezeket az alakokat nélkülözi a tankönyvekben; egy kis jegyzetben (p. 18) azt írja: «Kár, hogy az infinitivus nominativus alakjait tankönyveinkben egyáltalán nem láthatni». És utal W. Smit Principia Latina I. r.-re. Nem tudom, mit mond a dologra nézve Smit úr, de a magam részéről csak annyit mernék állítani, hogy e helyen az alany és tárgy fölemlegetésével nem boldogulunk. Egyébképen a vitatkozás némileg de lana caprina foly, miután az infinitivus említett alakjai a *participium* és *esse* combinatiójából eredtek és miután továbbá a participium melléknév számba megy, mint állítmányi kiegészítő abba az esetbe

teendő, melyben az illető főnév áll. Még volna egy pár kisebb megjegyzésem az apróra szedett tíz órai latin tanítás néhány kérdése ellen, de talán elég lesz.

Eszem ágában sincs tagadásba vonni az előadónak kiváló tanári képességeit és készörömest adózom elismeréssel fáradságot nem kimélő buzgalmáért, melylyel az anyagot összeállította, valamint azt a jó szándékot is mindnyájan köszönettel vehetjük, melynél fogva velünk megismertette eljárását. De mindennek daczára nézetemet a következőkben foglalom össze. Ha a második osztályú tanuló ilyen latin órák után nem únja meg a latin nyelvet, akkor a tanár valóban büszke lehet a saját egyéniségére és temperamentumára, mert akkor egyes-egyedül ő köti le tanítványainak figyelmét és nem a tantárgy, melyet előad. Nem tudom, hogy az előadónak 44 tanulója közül hány kisérte szakadatlan figyelemmel azt a rendszeres összeállítást, de nekem eleve is valószínűtlennek látszik annak a föltevése, hogy 10 ilyen, csupán abstract theoretizálással foglalkozó latin előadásnak állandóan figyelő közönsége lehetne 11—12 éves fiúk körében. És ha talán egy igazán mintaszerű modorú tanárnak sikerülne is a reá bizott kicsinyeket annyira fegyelmezni, hogy ilyen tíz órán át figyelmesen kövessék a kérdések lánczolatát, akkor is azt mondanám, hogy *ilyen* rendszeres összefoglalástól meg kellene őket kimélni. Ez a tanárra és a tanítványokra nézve egyaránt fárasztó és czélja nincs, mert túllő a czélon. A fődolog az, hogy a fiuk az igealakokat megismerjék, megalkotni birják és — ha kell — magyarból latinra fordítandó példákon használni is tudják. Ehhez pedig nem kell a kapcsoló hang theoremája, hanem eleven tudás.

Dr. Pruzsinszky János.

19. Nosz Gusztáv: A görög drámáról. (Eperjesi ág. hitv. ev. collegium.) — A szerző czélja ez értekezéssel az volt, hogy a tanulókat röviden megismertesse a görög drámára vonatkozó összes tudnivalókkal. A bevezetésben a tavaszi Dionysia ünnepét írja le s vázolja, hogy a Bacchus ünnepein énekelt dithyrambusokból hogyan fejlett ki a dráma, ennek kapcsán áttér Thespis, Pratinas, Phrynichus, Choerilus, majd Aeschylus. Sophocles, Euripides és Aristophanes működésére. Részletesebben foglalkozik a szinházzal, melynek úgy nézőterét, mint szinpadát leírja, bőven ismerteti a szinészek öltözetét, az álarczok számtalan nemeit, a szinházbérlet viszonyait, a choregiát és a versenybiróságot. Majd æsthetikai fejtegetésekbe bocsátkozik a görög dráma tragikumáról és a végzet sokat vitatott szerepéről, bonczolja a tragédia szerkezetét s meghatározza a kar hivatását, végül pedig leírja Sophocles *Oedipus Kolonosban* czímű drámájának előadását.

Mint a tartalom e rövid kivonatából is kitűnik, az értekezés nem

felel meg czímének, mert kevesebbet ád, mint a mennyit igér. Az egész görög drámáról akar szólani s még sem nyújt egyebet, mint a tragédia ismertetését. A komédiát csak annyiban érinti, hogy egy fél lapon jellemzi Aristophanes működését, a nélkül, hogy egy szóval is megemlékeznék a közép és a római s a modern vígjáték helyes megértésére oly fontos új komédiáról. A szinház, az egész szinpadi technika, valamint az æsthetikai fejtegetések szakaszánál is majdnem kizárólag a tragédiára van tekintettel s midőn az előadást magát szemléltetni akarja, ismét csak egy tragédiára, Sophocles imént említett művére szorítkozik. Vagy egyforma gonddal kellett volna tehát tárgyalni úgy irodalomtörténeti és æsthetikai, mint technikai tekintetben mind a két drámafajt, vagy egy szót sem szólni a komédiáról s megelégedni a tragédia ismertetésével.

De úgy sem elégíthet ki minket e munka, mint a görög szomorújátékról írt népszerű értekezés. Mert minő aránytalanság van abban, mikor valaki *két* lapon (2. 3. l.) végez az összes tragikus költőkkel, ugyancsak két lapon (12. 13. l.) adja a tragikumra és a végzet szerepére vonatkozó æsthetikai fejtegetéseket s a 20 lapos mű többi részében csupa technikai dolgokkal foglalkozik. Hol maradt a három nagy tragikus összehasonlító méltatása, a görög tragédia belső fejlődésének működésökben való ismertetése, a főbb remekművek bemutatása, melyeknek még czímeit sem olvassuk ez értekezésben, végre az antik és modern dráma egybevetése, mely a gymnasiumi irodalmi oktatásban mellőzhetetlen? Ha mindezekkel nem akart foglalkozni a szerző, miért írt a drámáról s miért nem szorítkozott a görög *szinházra?* Ez magában is elég fontos és érdekes tárgy lett volna a tanulókra nézve.

Az értekezés külső alakja sem felel meg teljesen a közérthetőség és népszerűség kellékeinek. Az efajta munkákban fődolog az egyszerű, világos és élvezetes előadás, mely minden tudós lomtól megszabadítva, csak kész eredményeket ád s nem viszi piaczra a kutatást magát. Nincs hát annak semmi értelme, hogy a szerző, a ki Sophocles egyes helyeit különben a Csiky fordításában idézi, több sornyi görög citatumokat közöl (még Polluxból is!) egyes állításai bizonyítására. E büneért különben eléggé megbünhődött. A görög szöveg minden sora, kétségtelenül a vidéki szedők ügyetlensége miatt, annyira el van éktelenítve sajtóhibákkal, hogy absolute érthetetlenné válik s csak sajnálnunk kellene azt a buzgó tanulót, a ki megpróbálkoznék a tudós idézetek értelmének kibetüzésével. Egyébiránt úgy látszik, hogy a nyomda nem is rendelkezik typusokkal egyes, különösen az accentusokkal ellátott betűalakok kiszedésére, a mi elég szomorú világot vet nyomdai viszonyaink nyomorúságos voltára.

Különben az értekezés adatai elég pontosak. Látszik, hogy a

szerző jó forrásokból szakértelemmel dolgozott. E tekintetben csak az ellen van kifogásunk, a mit a 11. lapon a trilogiáról általánosságban mond: «A 3 tragœdia együtt véve trilogiának neveztetett, mely egy és ugyanazon mythost tárgyalta három, egységes egészszé összekötött darabban». Ez szabályként kimondva nem áll; hiszen tudjuk, hogy belső egységről csakis Aeschylus trilogiáiban lehet szó, a másik két tragikusnál a trilogia három darabja rendesen teljesen független egymástól.

Esetlen rövidítés a 13. lapon *meli* vagy *chori rész* e helyett: *melikus* és *chorikus rész.*

Általában véve elmondhatjuk, hogy a szerző gondosan állította ugyan össze az egyes adatokat, de nincs meg benne a szerkesztés, az arányos beosztás és csoportosítás tehetsége. Ámbár mentségére felhozhatjuk, hogy a görög drámáról valami életre valót írni nehezebb 20, mint 200 lapon. Segítsen magán tehát máskor azzal, hogy válaszszon szűkebb körű themát programmértekezése tárgyául, a hol a szerkesztés munkája nem követel művészetet s a hol maga az adatok lelkiismeretes összeszedése és egymás mellé állítása a czélnak már teljesen megfelel. Így pl. ha jelen esetben nem akart volna kiterjeszkedni egyébre, mint a tragédia szinházi előadására, kétségtelenül helyesebb munkát sikerült volna létre hoznia, melyet azután bátran felhasználhatott volna segédeszközül a VIII. osztályban valamelyik dráma, esetleg az Antigone olvastatásánál. NÉMETHY GÉZA.

VEGYESEK.

— **Pályázat latin ódára.** Ad certamen poeticum ab Academia Regia disciplinarum Nederlandica ex legato Hœufftiano in annum MDCCCXCI indictum cives et peregrini invitantur.

In coetu Ordinis litterarii a. d. VI Id. Martias de carminibus ante Kalendas Ianuarias ad certamen oblatis sic decretum est:

Laurea statuae Josephi (sic) *van den Vondel*, *Amstelodami* legitimum versuum numerum non attingit.

Poeta, qui sub nomine *Polymetron* XVI carmina misit, rogatus ut indicaret quod ipsi optimum videretur, selegit carmen hendecasyllabum *Ad passerulum suum Bibi*, cuius nec argumentum nec forma placet.

Non melioris notæ est elegia *In mortem passeris solitarii.*

Carmen *Rex Vandalorum* continet Procopii narrationem versibus inclusam, cui multa aliena sine ullo nitore immixta sunt.

Dolus inanis est carmen ludicrum puro sermone scriptum versibusque canoris, sed versatur in argumento nimis tenui et pervulgato.

Magis placet elegia, quæ inscribitur *Solitarius*, et laude digna esset, si prior pars alterius partis virtutem æquaret.

In elegia *De matre mea* poeta matrem ante XV annos amissam luget. Ea pietate se magis commendat, quam sermonis perspicuitate.

Filius prodigus est paraphrasis poetica notissimæ parabolæ, versibus hexametris plus quam octingentis constans. Prodit artificem poeseos latinæ peritissimum, sed nescientem observare modum, et qui eo lectorem fatigat.

Egregius poeta composuit carmen *de Africana servitute abolenda*, quod tantis virtutibus excellit, ut præmio dignum sit. Sed victoriam dubiam fecit æmulus, qui in elegiaco carmine, quod inscribitur *Amor*, cecinit Patris Damiani generosum facinus, qui leprosis curandis vitam impendit.

Huic tandem præmium aureum, illi mentionem honorificam iudices decreverunt.

Aperta scidula, cui inscripta erant verba: *Putavimus eum quasi leprosum* Is. 53, 4, quæ eadem *Amori* sunt addita, prodiit nomen Rudolphi van Oppenraaij S. I. Carminis de Africana servitute tollenda poeta nomen suum prodere noluit.

Ad novum certamen cives et peregrini invitantur his legibus, ut carmina latina non ex alio sermone translata neque L versibus breviora, nitide et ignota iudicibus manu scripta, sumptu suo ante Kalendas Ianuarias anni proximi mittant Ioanni Corn. Ger. Boot, Ordini litterario Academiæ ab actis, munita sententia, item inscribenda scidulæ obsignatæ, quæ nomen et domicilium poetæ indicabit.

Præmium victoris erit nummus aureus CCC florenorum. Carmen præmio ornatum, et si qua secundo tertiove honore digna censebuntur, quando eorum poetæ scidulæ aperiundæ veniam dabunt, sumptibus ex legato faciundis typis describentur.

Exitus certaminis in conventu Ordinis mense Martio pronunciabitur, quo facto scidulæ carminibus reiectis additæ comburentur.

— **Nauck hires forrásmunkája**, a «Tragicorum Græcorum fragmenta», mely először 1856-ban jelent meg, második javított és bővített kiadásban látott napvilágot (1889, Lipcse, Teubner). Fel van használva benne minden, a mit e téren 1856 óta kutattak s felfedeztek. A töredékek számát gyarapították az egyiptomi papyrusok, a fontosabb fragmentumforrások újabb kiadásai; maga Nauck is számtalan töredékhez újabb testimoniumokat csatolt, egyes tragikus verseknek újabb parodiáit fedezte fel a különféle görög íróknál. A kézirati alap is biztosabb, főleg a mi Stobæust, Plutarchust, Athenæust s az Iliasscholiumokat, a tragikus töredékek e fő forrásait, illeti. Ily segédeszközökkel sikerült Naucknak a szöveget jelentékenyen kijavítani, az egy szinműhöz tartozó töredékeket biztosabb sorrendbe állítani, összefüggésöket nagyobb valószinűséggel megállapítani. Egyáltalán mondhatni, hogy a kiadó ismert kritikai éleselméje e második kiadásban legszebb diadalát üli s a görög tragédia kutatóinak nincs okuk megbánni, hogy 34 éven keresztül kellett ez újabb átdolgozásra várakozniok. n.

— **Xenophon Memorabiliáinak** teljes szótára, melyet Dávid István és dr. Fodor Gyula (Budapest, Lauffer, 1889, 108. l.) szerkesztettek, hézagot pótol speciális szótárakban meglehetősen szegény tankönyv-irodalmunkban. Nem mondható ugyan eredeti munkának, mert, a mint a szerzők meg is említik, Koch német munkája után készült; de az átdolgozás nagy gonddal történt s a szerzők nem elégedtek meg egyszerű fordítással. A munkát teljesebbé tették néhány oly czikkel, melyek Koch könyvéből kimaradtak, a Memorabilia egyes helyeinek hibás idézeteit pedig a legpontosabban javították ki. A szótár berendezése egyszerű s bár a rövidségre való törekvés mindenütt nyilvánvaló, a tanuló mégis megtalálja benne mindazt, a mire Xenophon olvasásánál szüksége van. Az egyes czikkek az illető szónak nem csupán különböző értelmeit sorolják fel, hanem kiterjeszkednek az összes kifejezésekre, melyekben a kérdéses szó előfordul, idézik az oda vágó helyeket s a phrasisoknak legtöbbször találó és magyaros fordítását adják. A tanuló tehát e szótár segélyével leczkéről-leczkére alaposan elkészülhet még akkor is, ha az iskolában puszta szövegkiadást használnak. Nagyon helyes az is, hogy az összetett szók mellett az összetétel alkotórészeit, a származott szók mellett az alapalakot többnyire ott találjuk, a mi a tanulót etymologiai belátásra szoktatja, továbbá, hogy az igéknél a különböző tövekből képezett főalakok is oda vannak téve. Tehát ajánlható tankönyv, mely azonban, sajnos, nem ment a sajtóhibáktól, mert még azon a huszonötön kívül is, mely a végén ki van javítva, maradt benne egy nehány.

n.

— **A Müller Iván** szerkesztésében megjelenő nagy classica-philologiai encyclopædia («Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft») második kötete most már második kiadásban lát napvilágot. Eddig a második kötet első fele jutott kezünkhöz, melyről joggal hirdeti a kiadó: «Zweite völlig neubearbeitete und sehr vermehrte Auflage». Tartalmazza Brugmann *görög nyelvtandt*, mely az eddigi 125 oldal helyett 236 oldalnyi terjedelmű lett és Stolz *latin alaktandt*. Különösen az előbbi munka ment előnyös változáson keresztül: Brugmann ugyanis tekintetbe vette a classicus philologusok panaszait, kik azt a kifogást tették nyelvtana ellen, hogy azt csakis indogermán nyelvészek érthetik meg teljesen; most tehát nagyobb terjedelmet adott munkájának, hogy — saját szavai szerint — az olyanokat, a kik nem otthonosak egészen az ó-görög nyelvtörténet *tudományos* tanulmányában (a modern linguistikát érti!), a megértést elősegítő bevezető magyarázatokkal támogassa. Törekvését teljes siker koronázta: műve ez idő szerint a görög tudományos nyelvtannak legjobb, szélesebb körökben is használható kézikönyve.

n.

— **Az Egyetemes Könyvtár** czímű vállalatból, melyet Ferenczy József szerkeszt és Gross Gusztáv ad ki Győrött s melynek 80—90 lapig terjedő füzetei nálunk hallatlan olcsó áron, *tíz* krajczárért kaphatók, eddig három oly füzet jelent meg, mely az ó-classicus irodalomra vonatkozik. Az első, Csengeri Jánosnak 42 lapra terjedő *Homeros*-a teljesen megfelel a vállalat czéljának, mely nem más, mint az érettebb ifjuság s a művelt

nagy közönség kezébe vonzóan oktató olvasmányt juttatni. Az Ilias és az Odyssea tartalmán kívül adja e költemények rövid æsthetikai méltatását s a rájok vonatkozó legfontosabb irodalomtörténeti tudnivalókat, úgy hogy alkalmas bevezetésül szolgál Homerosnak akár eredetiben, akár fordításban való olvasásához. Ügyes kis munka Boros Gábor 97 lapra terjedő *Euripides*-e is, mely a ránk maradt drámák tartalmán kívül hosszabb fordított mutatványokat is közöl s jól fejtegeti a költő világirodalmi jelentőségét. Sokkal gyengébb az Irmei Ferencz *Juvenál*-ja, mely nem egyéb, mint egy, a Koszorú 1879-iki évfolyamában megjelent s Boissier *Juvenal et son temps* (Revue des deux monds, 1870.) czímű dolgozata után összetákolt, inkább szellemeskedő, mint szellemes essay, melylyel annak idején oly alaposan végzett Kont Ignácz (l. Egy. Phil. Köz. IV. 106—108. l.), hogy bámulnunk kell a szerző bátorságát, a ki most már másod ízben lép vele a nyilvánosság elé. Pedig éppen az Egyetemes Könyvtárban van legkevésbbé helyén az ilyen elmefuttatás, mely nem ismerteti meg az ókori irodalomban járatlan közönséget Juvenalis szatiráival, csupán kétes értékű elmélkedéseket fűz egyikhez-másikhoz. Legfurcsább azonban az, hogy még a német szövegkritika ellen intézett, a dilettans könnyelműségét lépten-nyomon eláruló idétlen vagdalkozásait sem hagyta el a mű végén, pedig, ha már a Kont kritikáját jónak látta ignorálni, annyit meggondolhatott volna, hogy az ilyen fejtegetések legkevésbbé sem érdekelhetik az Egyetemes Könyvtár olvasóit. n.

— Schäfer Arnold ismeretes munkáját, «Abriss der Quellenkunde der griechischen und römischen Geschichte», most negyedik kiadásban rendezi sajtó alá Nissen Henrik. Megjelent eddig az első rész, mely a görög történeti irodalmat Polybiusig tartalmazza (Leipzig, Teubner, 1889). A kiadó főérdeme az, hogy nemcsak az 1881 óta megjelent szakirodalmi dolgozatok vannak pótlásul közölve, hanem oly régibb munkák is felsorolva, melyek az előbbi kiadásokban kikerülték a szerző figyelmét. Különösen ki vannak bővítve a legujabb kutatások alapján az alexandriai és pergamumi tudományosságra vonatkozó adatok, egészen új az 55. §., mely knidosi Agatharchidesről szól. Ajánljuk e nélkülözhetetlen forrásmunkát a görög történettel és régiségekkel foglalkozók különös figyelmébe. n.

Alexis, Vergilius II. eclogája.

Megkivánta nagyon Corydon a csinos Alexist, —
Hajh! de reménytelenül: ura is hevesen szereté őt, —
Mit tehetett? eljárt a sötét bükkösbe gyakorta
S ottan a hűs árnyban, hol senkise járt, csakis ő, ott
Szórta hiába panaszszavait hegyek- és ligeteknek:
— Semmibe sem veszed-é dalaim, te kegyetlen Alexis? —
Nem könyörülsz rajtam?.. mért kinzasz egész a halálig?
Most még a barom is hüvös, árnyas helyre törekszik
S meghúzódik a zöld gyíkocska a csipkebokorban.

Thestylis is hagymát, zsályát és más füveket szed
A nagy hőségtől már ellankadt aratóknak.
Én pedig itt a napon, mig téged vágyva kereslek,
Kis tücsökével együtt veri vissza danámat az erdő. —
Nem lett volna-e jobb Amaryllis büszke haragját
És pajkos gőgjét tűrnöm? vagy a barna Menalcast,
Bőre ha még ollyan feketés is, mig te fehér vagy?!...
Oh szép gyermek, ne bizakodj el: megcsal a külszin!
Földre lehúll a fagyal, mig a hamvas áfonya kedvelt. —
Rám se ügyelsz, pedig azt se tudod, ki vagyok, te Alexis!
Mily gazdag! tejelő nyájamnak nincs szeri-száma,
Száz anyabárányom legelész a Sicilia földjén,
Asztalomon friss tej van nyáron s tél közepén is! —
Úgy dalolok, mint szokta, mikor hazatért a barommal
Dircei Amphion Aracynthusnak hegyes ormán.
Annyira csúf se vagyok: minapában a vízbe tekinték,
Szélcsend volt, láttam magam a tenger sima tükrén
S elhiheted, Daphnis se különb, ha sosem csal a látszat.
Mért is nincs kedved velem élni a csúnya mezőkön, —
Lakni kicsiny kunyhó fala közt, szarvasra vadászni,
S vélem együtt legelőre kihajtani a gödölyéket? ... —
Eggyütt utánozzuk majd Pant dalainkkal az erdőn, —
Ő kötözött legelőbb több nádszárt össze viaszszal
S lőn a síp, — Pan a nyáj s pásztor gondviselője. —
Mért szégyelnéd hát ajkad te is érni a siphoz? —
Látod Amyntas mit nem adott vón, hogy betanitsam!
Van nekem egy sípom hét más-más hangu fűszárból, —
Egykor ajándékúl Damoetasom maga adta —
Végső perczeiben: «Legyen a te kezedbe utánnam!»
Igy szólt Damoetas s irigyelt a balga Amyntas.
Két kicsi zergét is leltem szűk sziklaszorosban, —
Mostan is ott van még testén itt-ott a fehér folt,
Néked tartogatom, — megszopnak két juhot egy nap.
Thestylis is kért már, hogy övé legyen a kicsi jószág
S néki adom csakugyan, ha neked nem kell ez ajándék.
Jer, jer szép ifjú! Nézd ott közelitnek a Nymphák,
Szép liliomkosarak kezeikben, — az égi Najád is
Sok halovány violát leszakaszt, mákfőket azokhoz,
Narczist s más szagosat szed s fűz koszorúba tenéked, —
Ott van az illatozó sok fű közepett' a boroszlán,
Sárga virágokkal vegyül össze az áfonya színe.
Én magam a hamvas körtét szakitom le a fáról,
Gesztenye is lesz elég, a mit úgy szeretett Amaryllis;
Sárga, megért szilvám almánál többre becsűlöm. —
Még a borostyánt is leszakasztom, utánna a myrtust:
Összevegyűlve milyen pompás szaga lessz e csokornak!

Oh együgyű Corydon! mindezt nem nézi Alexis
S bármily ajándékod: csak túltesz rajtad Iollas.
Jaj de bolond vagyok én, már vége a józan eszemnek:
Ím a virágra szelet küldtem s patakokra a vadkant.
... Mért futsz esztelenül? maga Paris lakta az erdőt
Sőt még istenek is! Lakjék Pallas a falak közt,
Mit maga épitett: mi becsüljük többre az erdőt.
Farkas kell az oroszlánnak, kecskét les a farkas,
Kecske luczerna-virág fele megy szivesen, — Corydon meg —
Téged ohajt egyedül: mindenkit a vágya vezérel.
Nézd: hazatart a tinó, ott csüng le nyakán az igája,
S már a lenyugvó nap hosszúra növeszti az árnyat,
S én itt vergődöm: van-e mérték a szerelemben? . . .
Jaj Corydon, Corydon te, mily ostobaságra törekszel;
Félig vágva hever venyigéd a galyteli szilfán;
Inkább arra legyen gondod, mire nógat a szükség:
Fonj inkább valamit gyékényből vagy puha sásból.
Majd lelsz mást eleget, ha meg is vet téged Alexis!

Ford. VIKTÓRISZ JÓZSEF.

KÖNYVESZET.

Ágh Lajos Norbert. Kőszegi Rajnis József élete és munkái. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1890. (8-r. 252 l.)

Ciceronis (M. T. —), De finibus bonorum et malorum libri V. Edidit Geyza Némethy. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 176 l.) 60 kr.

Fenyvessy Ferencz. A görög nyelv tanításának kérdése Magyarországban. A kérdés története. — A törvényjavaslat előkészítése. — A kérdés fejtegetése. Budapest, Révai testv. 1890. (8-r. 102 l.) 1 frt.

Greksa Kálmán. A Zrínyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz. Bölcsészettudori értekezés. Székes Fejérvár, 1889/90. (8-r. 158 l.)

Hunfalvy Pál. A görög nyelv ügye Magyarországon. Budapest, Hornyánszky V. 1890. (8-r. 110 l.) 1 frt.

Kecskeméthy István. Énekek éneke. A nevezetesebb fordítások egybevetésével fordította, bevezetéssel és magyarázattal ellátta —. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, Hornyánszky V. 1890. (8-r. 85 l.)

Keszler József. Dante Galeottója. Kép a romantikus költészet történetéből. Budapest, Révai testv. 1890. (8-r. IX, 55 l.) 60 kr.

— — Jellem a művészetben. Kép a franczia széptanból. Budapest, 1890. (8-r. 49 l.) 60 kr.

Kuzsinszky Bálint. Aquincum és romjai. Budapest, Kilián Fr. 1890. (8-r. 30 l.) 40 kr.

Pulszky, Franz v. Die Goldfunde von Szilágy-Somlyó, Denkmäler der Völkerwanderung. Budapest, Kilian, 1890. (8-r. 32 l.) 80 kr.

Sárffy Aladár. A classicusok rhetorikája. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 160 l.) 1 frt.

Szántó Kálmán. Magyar irodalomtörténeti olvasmányok iskolák és a művelt közönség használatára. Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal ellátva. Budapest, Fanklin-t. 1890. (8-r. 384 l.) 1 frt 60 kr.

Werner Adolf. Kisfaludy Sándor levélregénye. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1890. (8-r. 55 l.)

Zichy Antal. Psychiatria és politika. (Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. 5. sz.) Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. 11 l.) 10 kr.

NYILT TÉR.*)

Válasz Némethy Géza úrnak «De tropis et figuris apud Terentium» cz. értekezésemről írt bírálatára.

Megengedi a t. ismertető úr, hogy a nyilvánosság előtt köszönjem meg a fáradozását, melyet 64 oldalra terjedő értekezésem tartalmi ismertetésére és stilisztikai bírálatára fecsérelt. Elismerem, hogy felette nagy önmegtagadásába kerülhetett «botrányos latinsággal» írt értekezésem behato elolvasása. Mennyit kellett hogy fáradjon Gerber «Die Sprache als Kunst» cz. művével, Terentius szövegével s más ide vágó művek tanulmányozásával, míg igazán elismerő dicséretére méltathatott, sőt Terentius jelen és jövő kutatóinak ajánlhatott?!?!

Lelkem meggyőződésével sajnálom, hogy «latinul mertem» írni oly tárgyról, melyről a classica philologia körében egyetlen érdemleges latin nyelvű forrásra sem akadhattam, s így enmagam «botrányosan» auctorizáló és Krebseskedő törekvésére szorultam az æsthetikai kifejezések megteremtésében. Igy kerültem belé abba is, hogy «sok bajom volt a grammatikával». A t. ismertető — bocsánat — itt már bíráló úr, ezt a «botrányos» hibámat néhány nyomós idézettel meg is rójja. P. 5: «helytelen értelemben használtnak» állítja a *verbum sit* kifejezést s e h. *sermo sit* kifejezésre perdül ajánló tolla vége. Elismerem, hogy nem classicus a kifejezés, de azt is merem állítani, hogy az idézett helyen az ajánlt kifejezés sem az. A magyar «szó van» és a német «es ist die Rede»-féle kifejezéseknek teljesen megfelel ugyan a latin «sermo est», de csak az élő beszéd értelmében, az írottra «agitur», «quæritur» s több efféle kifejezést használt a classicus író. Állításom igazolását megtalálhatja a t. bíráló úr akár a Krebs Antibarbarusában, akár Georges Lexiconjában. Bocsánat, hogy ez alapon germanisáló bírálással kell vádolnom a t. bíráló urat. Szolgálhat, sőt kell szolgálnia ellenérvvel, de azt sem velem, sem más elfogulatlan philologussal nem hiteti el, hogy sermo est jobban talál az idézett helyen, mint agitur etc. Talán helyesebben járt volna el a t. bíráló úr, ha e hibás kifejezésemet Terentius stilusából kölcsönzöttnek nyilvánítja. Ugyancsak neki zúdul a t. bíráló úr a quod-os szerkezetemnek, melyet p. 20. talált kinézni és mezítelen kiragadni, hogy annál kirívóbban tüntethesse fel «botrányos latinságom». Pedig kevés szövegkritikai jó indulat kellett volna hozzá, hogy nyomdahibát piszkáljon ki belőle. Az idézett hely ez: mirum non est, quod comicus noster ab his rebus, quas universus populus penitus notas habebat, plurimas translationes duxisse ita, ut vel nullas Græcis deberet. Ebből csak a kurta-furcsa vagy öntetszeleghetnék bíráló juthat arra a következtetésre,

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

hogy «a quod-os mondatot és az acc. c. inf. szerkezetét összezavarom». Egyetlen *t* betű hiánya duxisse végén az ellenkezőről győzheti meg. A ki tudja, hogy mily bajosan boldogulunk a vidéken a nyomdászokkal, valahányszor latin szöveget kell nyomatni, aligha piszkál ki ebből «még borzasztóbb» grammatikai hibát, holott több quod-os szerkezetre is bukkanhatott. «Még borzasztóbb, midőn az acc. c. inf. szerkezetben az alanyt acc. helyett nominativusba teszem», mint p. 36: maior pars Romanorum agriculturæ operam dedisse. Sajnálom a t. bíráló urat, hogy ennél több acc. c. inf. szerkezetet nem talált a 64 oldalos füzetben s hogy ez egyetlen hiba elegendő a megrovásra. Ez éppen olyan eljárás, mintha én azt találnám állítani, hogy Némethy Géza nem tudja *sermo est* classicus értelmét minden oldalról, tehát «sok baja van a grammatikával». Ha jó indulattal bíráskodik t. bíráló úr, ezt a hibámat sem vehette másnak, mintsem tollhibának, mely a correctura alkalmával is kerülte ki a figyelmem.

Untig elég germanismust is kutaszolhatott a t. bíráló úr. De ez német forrásokra szorult classica-philologiánk és Gerber «Die Sprache als Kunst» cz. művének tanulmányozása mellett nem akkora vétek, a mekkorát a t. bíráló úr követett el azzal, hogy értekezésem 6. oldaláig sem tudott eljutni a nélkül, hogy el ne hanyagolja a füzet végéhez csatolt «Errata»-t. Ezért idézi onnan ezt a hármas felkiáltó jelre méltatott «absolute érthetetlen constructiot»: Quum enim me eas potissimum partes classicæ litteraturæ non sim ignarus; pedig az «Errata» szerint ez a hely így olvasandó: Quum enim me eas potissimum partes classicæ litteraturæ sumere non sim ignarus. Jó szívvel megháláltam volna a t. ismertető úr fáradozását, de csak abban az esetben, ha oly talpra esett és beható bírálattal lepett volna meg, mely meggyőzőleg reá bírhatott volna, hogy ne merjek latinul írni.

Dr. Simsay Lajos.

Viszonválasz Simsay Lajos úrnak.

Bírálatomban Simsay úr latinságának jellemzésére 10 szarvashibát mutattam be. A válaszban a szerző csak 4 helyet próbál védelmezni, melyeket ezennel sorra veszünk. A mi az elsőt illeti, örvendetes tudomásul veszem, hogy a *verbum sit* kifejezés nem classicus voltát elismeri; a mi az ajánlottam *sermo sit* helyességét illeti, olvassa el *Plinius* Nat. Hist. XVIII. 1. 4. következő helyét: «Quippe sermo circa rura est agrestesque usus», a hol az író a maga könyveit jellemzi így s nem az élő szót érti. A mi a második helyet illeti, szívesen elhiszem, hogy sajtóhiba okozta a zavart, de annál jobban sajnálom, hogy a constructio: «mirum non est quod .... *duxisset*» így is helytelen. A harmadik helyet tollhibával védelmezi; erre csak annyit mondok, hogy máskor, ha latinul ír, vigyázzon a tollára, mert a tollhiba sokkal tágabb fogalom, hogysem mentségül lehetne elfogadni egy doctori dissertatio latin szövegében. A mi a negyediket illeti, sajnálom, hogy az *Errata* kikerülte figyelmemet; a hely tehát nem érthetetlen, de, fájdalom! még így is kiállhatatlanúl rossz latinságú.

Némethy Géza.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. évi április 21-től május 20-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1889-re: Griesbach Ágost. — **1890-re: D**emek Győző.

Rendes tagdíj 1889-re: ***F**ekt Ferencz. — *Dr. Ferenczy József. — **H**impfner Béla 3 frtot. — **J**ánosi Boldizsár. — ***M**alatinszky János. — ***S**zilágyi Albert. — ***V**irkler Endre. — **1890-re:** ***B**oros Gábor. — *Bartal Antal. — **F**aragó János pótlásul 2 frtot. — **H**ajnal Imre. — **M**oser József. — **P**aulik A. Miklós. — Dr. **Z**oltvány L. Irén.

Előfizetés 1890-re: Budapesti gyakorló főgymnasium. — **N**agyszalontai községi gymnasium igazgatósága.

Pótkötetért 1890-re: Barbarits L. Róbert. — **C**oncilia Emil. — **N**agy-Kállói főreáliskola. — **P**feiffer Antal. — **S**chill Salamon. — Szányi Béla. — **W**ieder Gyula.

Oklevélért: Faragó János.

Jegyzet az 5. füzethez. Dávid István, Mráz Elek a pótkötetért *1890-re* fizettek. Debreczen város főreáltanodája és P. Thewrewk Emil 1890-re, Szkunzevics Kornél 1889-re a pótkötetért *is* fizettek.

Kelt Budapesten, 1890. május 20-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

1890. OKTÓBER. XIV. ÉVFOLYAM. VIII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1890.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

IOANNIS BOTANIATÆ CARMEN DE METRO IAMBICO.

Carmen nunc tertiis curis editum primum publici iuris fecit *Edmundus Cougny* ephemeridis, quæ «Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France» inscribitur, tomo IX. a. 1875 pp. 90—96 e codice Parisino bibl. nation. 1773 (olim 1596) non multis mendis inquinato. Est codex chartaceus miscellaneus et ea parte, qua inter alia Ioannem Botaniatam exhibet, medio sæc. XV. exaratus; alteram partem, cuius fine leguntur hæc verba: αὐτὴ ἡ βίβλος ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Βαρθολωμαίου τοῦ Κομπρίνου (sic) τοῦ ἐκ Πράτου ἐν τῷ Παταβίῳ τῷ ἀπὸ τῆς Κυρίου γεννήσεως ᾱῡ ω' ϛ ω' γ̄ ω', item: «Hic liber est Bartholomæi Comparini Pratensis ..... Anno Domini MCCCCLXXXVII die XV° Augusti», — Edm. Cougny anno 1463 exaratam, totum librum a. 1487 adhuc a B. Comparini possessum esse existimavit. Quod mihi veri haud simile videtur præcipue, cum *Guilelmus Hoerschelmann,* qui ipsum illum codicem Studemundo rogato inspexisset, alteram partem a. 1493 scriptam esse indicaverit. Ipse, quamquam librum manuscriptum Parisinum inspicere mihi non contigit, illum quidem annum MCCCCLXXXVII in suspicionem vocatum volo, annum vero græce datum ᾱῡ ω' ϛ̄ ω' γ̄ ω' a Guilelmo Hœrschelmann perperam lectum esse conicio. Utcumque res se habet, res exigui est momenti.

Carmen post Edmundum Cougny *Guilelmus Studemund* inter Anecdota Græca musica, metrica, grammatica (Berolini, 1886) pp. 199—204 recensuit editionis Francogallicæ — ut videtur — ignarus, multo tamen accuratius pluriumque codicum subsidiis innitens. Is quidem vir doctus celeberrimusque usus est manuscriptis quinque, quorum *Chisianum* miscellaneum (sign. R. IV. 11) ineunte sæc. XIV manu tachygraphi exaratum omnibus præferendum esse declaravit. Eius sententia insuper memoratu digni sunt

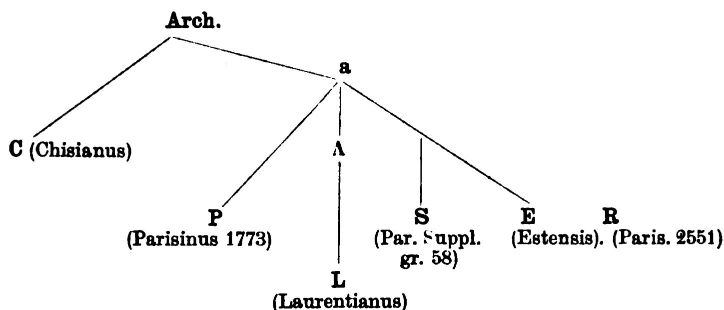
Parisinus 1773 a Gottholdo Gundermann collatus et *Laurentianus* Plut. 58, 2, sæc. XV. chart., miscellaneus, Ioannem foliis 3r—4r continens in usum Studemundi ab Aenea comite Piccolomini excussus. Adhibuit præterea lectiones codicis *Paris.* 2551, miscell., chart., sæc. XV—XVI, qui folio 156r carminis nostri versum nonum et vss. 13—50 inscriptione carentes continet, item codicis *Parisini* Suppl. gr. 58, chart., miscell., sæc. XVI exarati, qui folio 92r versus aliquot (1—9. 12.) ex Ioannis Botaniatæ carmine sumptos et alienis versibus ita permixtos, ut «ex miseris Ioannis versibus miserrimum carmen effictum fuisse appareat», sine inscriptione exhibet. Utrumque codicem contulit G. Gundermann.

Mihi apparatus Studemundi ambitum nunc et lectionibus e codice Parisino ab Edm. Cougny enotatis et exemplaris Laurentiani denuo collati uniusque codicis bibliothecæ *Estensis* (hodie Mutinensis) primum a me adhibiti notione accurata augere contigit. Erat enim nec Cougnii, nec Hœrschelmanni vis oculorum tanta, ut omnia, quæ notatu digna essent, satis accurate exscripserint. Necnon collatio manuscripti Laurentiani a Piccolomini confecta a mea collatione satis discrepat. De codice Estensi denique adnotanda habeo hæc. Est liber manuscriptus signi II. A. 2., sæc. XV, chart. in 4^{0}, foliorum 252, quæ non sunt numerata; continet præter Ioannem *Agapeti* Adnott. capita LXXII, *Anonymi* verba quædam anomala accipientia quasdam differentias per litterarum ordinem disposita, *Luciani* rhetorem, *Michaëlis Pselli* de divinis mysteriis, *Anonymi* versus totius anni, *Gregorii Nazianzeni* versus acrostichos, *Nicolai Doxopatris* scholia in Tetrasticha Gregorii Nazianzeni, *Constantini Harmenopuli* lexicon continens verba communiter scripta, Excerpta ex grammatica *Moschopuli*, *Maximi Monachi* canones alphabeticos. Carmen nostrum ante Michaëlis Pselli libellum folius 114v — 117r legitur.*)

---

*) Quæ *C. Jannelli* in catologo manuscriptorum græcorum bibliothecæ Borbonicæ (Neapoli 1827) de opusculo quodam, quod exstat in codice signat. II. C. 37 foliis 404—405, coniecerat: «Auctor fortasse Ioannes Botaniota, cuius opusculum *de metris iambicis* ad Isidorum memorat *Labbeus* Bibl. nov. ms. p. 110. Sed in summa qua laboramus grammaticorum græcorum penuria nihil certi possumus asseverare», ea nunc falsa esse docent initium opusculi hocce: τὸ ἰαμβικὸν μέτρον ἔστι (sic) μὲν ἑξάμετρον (sic). καὶ αὐτὸ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη etc., et quædam capita *ἑτέρως περὶ τοῦ ἰαμβικοῦ μέτρου, περὶ τομῶν, ἑτέρως περὶ ποδῶν ἑρμηνεία* et similia. Cf. quæ *Stude-*

Codices quid inter se valeant quæque inter omnes intercedat cognatio, e stemmate eorum apparet. C melioris recensionis testis est, reliqui libri *) autem ab uno archetypo communiter originem ducunt hoc modo:

De auctore *E. Cougny* hæc tantum prodidit: L'auteur Jean le Botoniate, ou mieux Botaniate, était, comme il le dit lui-même, Crétois; on ne sait pas au juste à quelle époque il vivait; ce n'est probablement pas avant le quinzième siècle [sed. cod. Chisianus sæc. XIV. ineunte exaratus!] ou la fin du quatorzième. Le mot Νομικὸς ajouté a son nom, placé comme il l'est dans les mss. de Florence et de Paris, ne semble pas pouvoir être un titre de dignité [?], ni la simple indication d'une profession (homme de loi, avocat) [?].

In codice Laurentiano post carmen de metro iambico sequuntur eiusdem poetastri carmina quædam minora, quæ alio tempore publici iuris facere mihi in animo est.

---

mund in Anecdd. Græcorum supra laudatorum paginis 192—198 ex codice quodam Ven. Marciano 483 in lucem edidit.

*) Codicem Oxoniensem Canonicianum 14, sæc. XV, quem *H. Coxe* in Catalogo codd. mss. bibl. Bodl. parte III. Oxonii, 1854. p. 12. descripsit, eiusque versus 1. 2. 99. 100 transcripsit, in apparatu critico omnino neglexi.

Ἰωάννου νομικοῦ Κρήτης τοῦ Βοτανειάτου[1]
πρὸς Ἰσίδωρον[2] *διάκονον καὶ νομικὸν τῆς*
Χίου τὸν Κριτάκην[3] *στίχοι ἑκατὸν*[4]
τὸ ἰαμβικὸν διασαφοῦντες μέτρον.

Ἡ τοῦ ποδισμοῦ τῶν ἰάμβων αἰτία
αὕτη πέφυκεν, ὡς δοκεῖ τεχνογράφοις·
ἀνὴρ γυναῖκα τῶν Ἀθηναίων πάλαι
πλύνουσαν ὦσε προστυχὼν παιγνιδίως·
αὕτη δὲ τούτῳ σύντομον λόγον λέγει·
‚ἄνδρωπ' ἄπελθε τὴν σκάφην ἀνατρέπων‘.
αὐτὸς δ' ἀκούσας καὶ τὸ λεχθὲν θαυμάσας
ταὐτὸν ποδίζει καὶ μαθηταῖς προσφέρει.

Inscriptio. [1]) κρήτης τοῦ βοτανειάτου C, κρητός τοῦ βοτονιάτου P, τοῦ βοτανιάτου τοῦ ἀπὸ κρήτης LE.

[2]) ἰσηδόρον E.

[3]) νομικὸν τῆς χίου τὸν κριτάκην C, ταβουλάριον τὸν χιώτην P, ταβούλαρ (ταβούλαρι L) τὸν Χιώτην LE.

[4]) ἔκατον L, κατὰ τὸ ἰαμβικὸν omisso ἑκατὸν E.

1 Ἡ om. C || τοῦ ποδισμοῦ C S, τῶν ποδισμῶν P L E || **2** τεχνογράφως S || «Quels sont ces grammairiens ou ces rhéteurs? Senl le scholiaste d'Héphestion, Ἐγχειρίδιον περὶ μέτρων mentionne le fait si singulièrement abrégé par notre docteur crétois. Il indique les différents origines, qu'on a attribuées au vers ïambique ..... ἢ ἀπὸ γραός τινος Ἰάμβης καλουμένης, ᾗ πλυνούσῃ συντυχὼν ὁ Ἱππῶναξ καὶ ἁψάμενος τῆς σκάφης, ἐφ' ἧς ἔπλυνεν ἡ γραῦς τὰ ἔρια, ἤκουσε λεγούσης·

Ἄνδρωπ', ἄπελθε· τὴν σκάφην ἀνατρέπεις.

Ce scholiaste, probablement d'après quelqu'un de ces *technographes* dont parle Jean le Botaniate, nous apprend, que la femme en question s'appelait Ἰάμβη, singulière rencontre, nom prédestiné, puisqu'il se trouve, que c'est justement une de ses paroles qui fournit le vers ïambique. Il nous apprend, en outre, que l'homme, ἀνήρ, à qui fut adressée cette parole est précisément un poëte d'un caractère malin, roillant, ἰαμβίζων, volontiers, Hipponax, en un mot, qui passe pour l'inventeur du vers scazon.» *Cougny.* || **3** «Après πάλαι le ms. porte *πλάνουσαν*» *(Cougyn.)* «Post πάλαι deletum est πλύνουσαν in versu extremo. P.» *(Studemund)* || **4** ὦσε πρὸς τυχὼν παιγνιδίως (παιγνίδιον *Cougny*, quod in παιγνιδίῳ mutavit) P, ὦσαι προστυχὼν παιγνηδίως L E, ὡς cum spatio fere quindecim litterraum S || **5** τοῦτον συντομως S || λόγον λέγει C, λέγει λόγον P L E, ἔφη λόγον S || **6** σκαφὴν C || ἀνατρέπων E, ἀνατρέπεις C P L S || **8** Pro τοῦτον *Cougny* ταυτὸν scripsit (voluit ταὐτὸν) et adnotavit: «Ms. τοῦτον, ce qui n'est pas facile à expliquer». Id et reliqui mss. || ποδίζει καὶ μαθηταῖς προσφέρει C P L E, ποδὶ cum spatio S.

Εἰ γοῦν θελήσεις τοὺς ἰάμβους εἰδέναι,
κλέος νόμιμον, μαρτυρώνυμος φίλος,
κῦδος Χιωτῶν, Λευϊτῶν ἡ φαιδρότης,
χώρας πόδιζε συντόμως ἐγνωσμένας·
ἓξ γὰρ πόδας ἴαμβος ἅπας σοι φέρει
(ταὐτὸν δὲ ποὺς πέφυκε καὶ χώρα πάλιν),
χώρα δ' ἑκάστη συλλαβὰς φέρει δύο.
πρῶτον τρίτον πέμπτον τε τῶν στίχων πόδα
ἴαμβον ἢ σπονδεῖον, ὡς θέλεις, γράφε.
τὸν δεύτερον δὲ καὶ τέταρτον, ὡς θέμις,
βράχυνε καὶ μάκρυνε καὶ μὴ διστάσῃς.
ἰάμβων οὖν τὸ μέτρον ἔστω σοι τόδε.
τὸν δ' ἕκτον ἴσθι πυρρίχιον τὸν πόδα,
καὶ δίχρονόν μοι τόνδε τὸν πόδα κάλει,
ὃν βραχέων ἐκ δυοῖν, δέσποτα, γράφε.
οἷον *πόθον, λόγον* τε ὡς *Κρόνον, χρόνον*.
εἰ δ' αὖ τὸν αὐτὸν καὶ πάλιν ἰαμβίσεις,
ἥμαρτες οὐδὲν, ἀλλ' ἔγραψας εὐστόχως·
παντὸς μέτρου γὰρ συλλαβὴν τὴν ὑστάτην
βράχυνον ἢ μήκυνον ἀδιαφόρως.
ἔστι ἴαμβος ὡς *ἔρως, Κόνων, Νέρων*,
ὃς τρίχρονος πέφυκεν ἐν στιχοπλόκοις,
τετράχρονος σπονδεῖος ὡς κώνωψ πάλιν.

---

9 γοῦν codicis R rubricator, γουν R[1] || θελήσης an θελήσεις incertum C, θελήσης R || ἴαμβους S || ἰδέναι L E R || **10** νομιμὸν E, corr., νομικῶν C, νομι-ν κῶν L, νομικὸν P || **11** λεβιτῶν E, λαΐτων P || **12** σὺν τομαῖ; S || **13** ἓξ γὰρ C P L E, ἴσθι ἓξ R || ἄπασι φερη R, ἅπασιν φέρει E || **14** ταυτὸν C P L || ποῦς P L E || πέφυκε L || **16** τε τῶν C P L, τοὺς τῶν E || πόδα C, πόδας P L R E || **17** σπόνδειον E, σπύνδιον R || **18** τὸν R E, τὸ C L, καὶ P || **19** δυστάσης P L R E || **20** ἰάμβων E, ἰάμβον C L, ἴαμβον ut videtur P R || **21** τὸν δ' ἔκτον E, τὸν δὲ ἔκτον R || πυρίχιον E || **22** κάλλει R || **23** βράχεων P || ἐκ L || δυοῖν *Cougny*, δύο codd. || γράφει L || **24** λόγον τε ὡς E, λόγον τε καὶ C L'P, λόγονται. καὶ ex λόϊται καὶ aut ex λόϋται καὶ factum R || **25** εἰ δ' αὐτὸν αὐτὸν E || ἰαμβίσεις C P, ἰαμβήσης L E, ἰαμβήσης R || **26** ἤμαρτες E || **27** παντὸς γὰρ μέτρα γὰρ συλλαβὴν R || τὸν P || **28** ἢ μήκυνον C L, καὶ μήκυνον P, ἢ μήκινον E, ἡμίκινον R || ἀδιαφθόρως R || *Cougny:* «Tout-à-fait irrégulier. Peut-être faudrait-il lire: βράχυνε καὶ μήκυνέ πως ἀδιαφόρως» || versus **30 31** hoc ordine collocant P L E R, inverso C || **30** τρίχηνος L || **31** σπονδεῖον C, σπονδεῖος P L, σπόνδιος E, σπόνδιο; ex σπόνδιοι factum R || κόνωψ παλίν R.

αὕτη δ' ἑκάστου τῶν ποδῶν διπλῆ βάσις
δηλοῖ καθ' αὑτήν, ἣν ἔχει συμμετρίαν.
Πλὴν ἀλλ' ἑκάστου τὸ σθένος τῶν γραμμάτων
λάμβανε καὶ μάνθανε τὴν συνεργίαν·
ἑπτὰ γάρ εἰσιν ἐξ ὅλων τούτων, ὅσα
φωνὴν μόνα φέρουσι συμφώνων δίχα.
μέριζε τοίνυν ταῦτα τρισὶ χωρίοις
μακροῖς ὁμοῦ τε βραχέσι καὶ διχρόνοις.
τὸ μικρὸν οὖν ο̄ καὶ τὸ ε̄ φιλόν, φίλε,
ὡς βραχέα γίνωσκε καὶ νόμιζέ μοι.
τῷ ω̄ μεγάλῳ σύν γε τῷ ἦτα πάλιν
τὴν μακρὰν ἀπόνειμε χώραν ἐν στίχοις.
ἄλφα ἰῶτα καὶ τὸ ῡ δὲ τὰ τρία,
τούτων ἕκαστον ὡς χρόνους ἔχον δύο
δέχοιο μακρὸν ἢ βραχύ, καθὼς θέλεις,
ἔνθα προσήκει καὶ προσαρμόττει πλέον,
εἰ μή τι κωλύει σε τῶν ἀντιμάχων.
ὅθεν χρεών σοι προστεθῆναι καὶ τόδε·
τὴν ἀλφάβητον εἰς μέρη τεμὼν δύο
τριχῶς τὰ φωνήεντα διεῖλον μόνα.
νυνὶ δὲ τὰ σύμφωνα σαφηνιστέον
ἑπτὰ πέλοντα τῷ μέτρῳ πρὸς τοῖς δέκα·
ὧν εἰσὶ διπλᾶ ζῆτα καὶ ξῖ καὶ ψί τε,

---

32 αὐτὴ E || δ' ἑκάστη τῶν πολλῶν L, δ' ἑκάστη τῶν ποδῶν R E || βάσης R || **33** δηλεῖ R || καθ' αὐτήν L E, κατ' αὐτὴν C P R || συμμετρείαν E, συμμετρεῖαν R || **34** πλὴν C P L E, ἀλὴν R || τὸ σθένος C, τοῦ σθένους P L R E || **35** συνεργείαν L R E || **36** ἑπτὰ γὰρ εἰσὶν R || **37** μόνον E || συμφώνοις E R || δίχως R || **38** τοίνυν om. R || **39** βραχέοις C, βραχέσσι R, βραχέσιν *Cougny* || **41** βράχεα P || **42** μεγάλῳ C R E, μέγα P L || γε τῷ] γε τὸ E, τε τὸ R || ἦτα] η C P, L R E || **43** ἀπώνειμε R, ἀπόνει με E || ἐν στίχῳ L E, εὐστόχως R || **44** ἴωτα R || τὰ] τα R || **45** χρόνος L || ἔχον P, ἔχων C L R E || **47** ἔνθα C, ἔθου P L E, ἔθου R, ἔνθ' οὗ coniecit *Cougny*] || προσαρμόζει E, προσαρμόζει R || πλέον ex πλὲον radendo factum R || **48** εἴ μη τὶ κωλύει σε R, εἰ μήτε κωλύει σε E || **49** χρεών L E, χρέων P (?), χρέον C, χρεῶν R || σι L || προστεθῆναι P R E προστεθεῖναι L προστιθέναι C || **50** τὸν omnes codices et L, e quo *Piccolomini* τὴν enotavit, quod in textum recepit Studemund || μέρος P || τὰ μὲν L || **51** διείλου scrips. *Cougny* || μόνον L E || **53** μελλοντα E || **54** διπλὰ P E || ζῆτα καὶ ξι καὶ ψί τε C et nisi ψῖ τε P, ζ' καὶ ξ καὶ ψ τε L, ζῆτα, ψῖ τε καὶ ξι E.

ἄλλα τρία δὲ ψιλά· ταῦ κάππα πί τε·
καὶ δασέα γίνωσκε θῆτα φῖ χί τε·
λάμβδα μῦ νῦ ῥῶ δ' ἀμετάβολα δέχου.
τέσσαρα τυγχάνοντα τῷ μέτρῳ πάλιν
τὸ βῆτα γάμμα δέλτα σίγμ' ἄφωνά πως.
τούτων δ' ὁποῖα δύο σύμφωνα λάχε,
τῶν βραχέων ἔμπροσθεν ἢ καὶ διχρόνων,
τὴν συλλαβὴν ταύτην γε πάντως μηκύνει,
καὶ μᾶλλον εἴπερ ἀμετάβολον τύχοι,
ὄπισθεν ἄλλου γράμματος τεθειμένον.
εἰ δ' αὖ πάλιν ἔμπροσθεν ἡγεῖται τόδε,
λάμβανε μακρὰν ἢ βραχεῖαν; ὡς θέλεις
(ὁ τεχνικός σοι χώραν ἐν τούτῳ νέμει),
εἰ μὴ πρόκειται σίγμα τούτου πολλάκις,
ἢ καὶ πέφυκεν ἀμετάβολα δύο.
μόνον δὲ διπλοῦν τῶν τριῶν ἓν εἰ τύχοι,
μακρὸν τὸ βραχὺ καὶ μόνον ποιεῖν σθένει.
τὰς ἓξ διφθόγγους ὡς μακρὰς λογιστέον,
ἃς δύο φωνήεντα μιγνύουσί πως
δίφθογγον εἰς ἕνωσιν, εἰς βοὴν μίαν.
τρόπον τὸν αὐτὸν ἃς περισπᾷς καὶ γράφων

---

55 ἀλλὰ E || δὲ *Studemund*] τὲ C, τε P L E || ταῦ κάππα πί C, τ̄ κ̄ πί P τ̄, κ̄, π̄ L, τ̄, κ̄ καὶ π̄ E || τε *Studemund*] δὲ C P L E || **56** θῆτα φῖ χῖ τε C, θῆτα φ̄ι, χ̄ι τε P, θ̄. φ̄. χ̄. τέ L, θῆτα καὶ φῖ τε, omisso χί, E || **57** λάμβα C, λάβδα P, λ̄ L, τὸ λ̄ E || μ̄ι ν̄ι ῥ̄ω C, μι ν̄υ ῥῶ P, μ̄. ν̄. ρ̄ L E; «an μύ νῦ ῥῶ voluit poetaster?» (*Studemund.*) || **59** τὸ β̄. γ̄. δ̄. σίγμ' L E || ἄφωνά περ dedit *Cougny* compendio (π^ω) male explicato || **60** τούτων δ' P E, τούτων C, τοῦτο δ' L || ὁποία E || λάχε E, λάχη L, λάχει C, λέχοι (sup. η) P (λέγοις dedit nihilque adnotavit *Cougny*) || **62** μηκίνε E || **64** ὄπισθεν C || τεθειμένου scripsit *Studemund*, qui ad lectionem τεθειμένον hæc adnotavit: «Hunc nominativum ita tantum servare possis, ut summas ὄπισθεν in versu 64 significare ‚ante' et in verbis ὁποῖα τούτων δύο σύμφωνα λάχει [ille quidem λάχει scripsit] ἔμπροσθεν τῶν βραχέων ἢ καὶ ἔμπροσθεν significare ‚post'; contradicere tamen huic coniecturæ videtur versus 65.» τεθημένον E || Post versum 65 sequitur in C P L E is versus, quem *Studemund* maluit 69-um facere quam inserere post vs. 64um || **66** λαμβάνε E || βραχείαν P E || θέλης P || **68** σίγμα E || **70** ἓν εἰ τύχοι C, ἓν εἰ τύχη (sup. οι) P, ἓν τύχοι L, γὰρ τύχοι E || **71** σθένος E || **74** δίφθογγον P L E, εἰς φθόγγον C || ἕνωσιν P E, ἔννωσιν L, ὡς ἕνωσον scripsit *Cougny* || εἰς βοὴν C, εἰς βουλὴν P, εἰς βολὴν L. εἰςβολὴν E || **75** περὶ πᾶς L, περισπᾶς E.

μακρὰς λογίζου συλλαβὰς τὰς διχρόνους.
Οὕτω πλέκων μοι τοὺς ἰαμβείους στίχους
σὺν ἀκριβείᾳ νουνεχῶς, εὐσυμμέτρως,
ἕκαστον αὐτῶν παρατηρῶν, ὡς δέον,
καλῶς φυλάξεις τοὺς ὅρους μοι τῆς τέχνης·
καὶ τὸν φυτουργὸν εὐφρανεῖς καρποῖς λόγων
φερωνύμως μοι δωρεὰς ἴσως νέμων,
καὶ μᾶλλον εἴης, Ἰσίδωρός μοι τότε
βέλτιστος, ἀχείρωτος, ἐν μουσοπλόκοις
κάλλιστος, εὐπόριμος ἐν στιχουργίαις.
Ἀλλ' ἐντολὴν φύλαξον εὐτελῆ μίαν·
μὴ λέξεσι χρῶ δυσλύτοις τὸ παράπαν
μηδὲ σκοτειναῖς ἢ στιβαραῖς ἢ γρίφοις
μηδ' αὖ θέειν ὕπερθεν αἰθέρος θέλε,
μηδὲ στιχίζων σῶν πτερῶν ἔξω πέτου,
μή πως Ἰκάρου χεῖρον εὑρήσῃς πάθος
καὶ κηρίναις πτέρυξιν ἐπτερωμένος
λυγρὸν πέσῃς πέσημα πρὸς χάος φέρον.
Ταβουλλάριος ταῦτα ταβουλλαρίῳ
Βοτανειάτης Ἰσιδώρῳ φιλτάτῳ
βλαστῷ Χίου Ἰωάννης Κρὴς εὐτελής.
σὺ γοῦν δίδου μοι μικρὰν ἀντιμισθίαν,
εὐχὰς ὁσίας καὶ θεῷ πεφιλμένας,
ἀντὶ δεκάδος τῆς δεκαπλῆς τῶν στίχων
τοῦ παντελείου τυγχάνων μύστης λόγου.

RUDOLFUS VÁRI, phil. dr.

---

77 ἰάμβους E || 78 συναχριβεία P, ἐν ἀκριβείᾳ E || εὐσυμμέτρως E, εὐθυμέτρως C P L || 80 φυλάξας E || ὅρους E || 81 φυτοῦργον P (?) || 81 καρ π cum incerto scripturæ compendio L || 82 φερωνύμος L, φερονύμως E || δωρεὰς ἴσως E, δωρεὰς ἴσους C, διωρεᾶς ἴσως P L || 83 εἰσίδωρος E || 85 εὐπόριμος χουργίαις E || 87 τοπαράπαν C L || 88 μὴδὲ C P L, μήδε E || 89 μὴδ' C P L E || αὖ C E, αὐ (sec. *Couyng*), αὐ (sec. Hœrschelm.) P, οὖν L || αἰθέρα L, αἰθέρι E || θέλη E || 90 μὴ δὲ C P L E στοιχίζων L E || 91 ἰκάρου C L || εὑρήσῃς C, εὑρήσεις L E, εὑρέσεις P (?) || 92 κηρήναις C || 93 λυγροῦ E || φέρον L, φέρων C E, φέρων quam φέρον in P esse probabilius est || 94 ταβουλλάριος C, τὰ βουλεύματα P E, τὰ βουλευματα L («ortum ex scripturæ compendio male intellecto») || ταβουλλαρίω C, ταβουλαρίω P, ταβουλάρι E, βουραρίω L || βοτανειάτης C, βοτανιάτης P L E || 96 κρὴς εὐτελὴς Ἰωάννης codd., quod ego correxi; κρῆς C || 97 μικρὰν C, μακρὰν P L E || ἀντιμισθίαν C P τιμιωθίαν E, τιμωθίαν L || 100 παντελίου E.

A PARODOS ARISTOPHANES VÍGJÁTÉKAIBAN.

(Vége.)

6. *Békák* (*Βάτραχοι*).

E darabját 405-ben Kallias arkhon alatt hozta színre a költő s a Lenaia ünnepén első jutalmat nyert vele. Aristophanes itt a lehető legkeményebben kel ki Euripides ellen, minek oka abban rejlett, hogy a költő született ósdi volt, gyűlölt minden újítást és újítót. Ő az aiskhylosi ízlést akarta felújítni, ámde hiába fáradt. Az új irány meghódította a lelkeket, megváltoztatta az erkölcsi felfogást, szabadabbá tette a gondolkodást, merészebbé a nyilatkozást. Az új felfogás minden erénye és hibája egyesült Euripidesben, találóan választotta hát költőnk éppen őt czéltáblának.

A *prologos* (1—323) Dionysosnak és szolgájának, Xanthiasnak, föllépésével kezdődik. Ezek élénk beszélgetés közben az alvilágba mennek, hogy onnan az egyetlen tragikust, Euripidest fölhozzák, mert árva most a tragédia színpadja. Herakles útasítása folytán Kharonhoz jutnak, az öreg révész azonban csak Dionysost viszi át e szavakkal:

δοῦλον οὐκ ἄγω,
εἰ μὴ νεναυμάχηκε τὴν περὶ τῶν κρεῶν.
— — — — — — — —
οὔκουν περιθρέξει δῆτα τὴν λίμνην κύκλῳ;

Kharon aztán elindúl Dionysossal s mialatt eleveznek, a békák kardala hangzik kivülről. Átevezve a tavon úr és szolga találkoznak s Dionysos kiszállva a csónakból, szolgájával tovább megy, mígnem arra a helyre érkeznek, a hol már hallható a mysták kara s látható Hades lakása.

Itt kezdődik a *parodos* (324—353), a melyben a kar Iakkhost hívja, hogy részt vegyen a kar tánczában. Ehhez csatlakoznak a kardalok (372—413, 416—430, 448—459) bevezetve az anapaistosok által (354—371) s meg-megszakítva Dionysos és Xanthias közbeszólásaival.

E komédia szerkezete annyira elütő a többiekétől, a kar szereplésében oly vonásokkal találkozunk, hogy méltán szolgálhatott tárgyúl a tudományos vizsgálódásnak. Utóbb lesz alkalmunk szólni a komédia többi kardalairól, ezúttal csupán a parodosra

szorítkozunk. Csakhogy első tekintetre éppen e parodos helyének s terjedelmének meghatározása okoz nehézséget.

Hornung[1]) csatlakozva *Bode*[2]) és *Rossbach*[3]) nézetéhez a 316—459. versek közé eső részt egészen parodosnak tartja; — *Muff* szerint[4]) a parodos csak a 316—353-ig nyúlik; — *Agthe*[5]) és *Arnoldt*[6]) véleménye pedig az, hogy e parodos, a 324—459. verseket foglalja magában, — s hogy többet ne is említsünk, *Kock*[7]) csak a 324—353. sorokra szorítkozik a parodossal.

Ezen a parodos helyére vonatkozó s egymástól nagyban elágazó nézetek önkéntelenűl vonták magok után a parodos előadásának kérdését is, hogy vajjon az egész kar adta-e elő vagy félkarok, volt-e öregekből, nőkből, lányokból és ifjakból álló kar s ha volt, miként osztották föl magok között a sorokat, — vagy talán a karnak szereplése nem kizárólagos, hanem bizonyos rész a karvezetőnek jut, — és így tovább. Látnivaló, hogy ily eltérő vélemények mellett bőséges alkalom nyílt a tudós találgatásra, valamint az önkényes és erőszakos magyarázatokra.

Tagadhatatlan, hogy a Békák parodosa — ha nem szabjuk meg terjedelmét kellőképpen, oly különleges, a minőt nem találunk Aristophanes egyetlen művében sem.

De minden különlegesség nagyon könnyen megérthető, ha számot vetünk azzal, hogy a költő éppen e komédiáját tartotta legalkalmasabbnak arra, hogy benne egy régi emléket elevenítsen föl. E régi emlék az úgynevezett *Iakkhos-kar*, a melyről alább ki fogjuk mutatni, hogy a komédia ősrégi alapelemeinek egyike. Ilyen, Dionysos tiszteletére rendezett kardallal állunk szemben itt. Nem is lehet máskép, mert a parodos nem nyúlhat az epeisodionba, sem oly terjedelmű nem lehet — legalább nincsen reá példa a fönmaradt irodalomban —, mint e mű 316—459. terjedő része. A parodosban bemutatja magát a kar, számot ad érdekeltségéről a darab tendentiája iránt.

Erre azonban azok, a kik oly hosszúnak tartják a parodost,

---

1) E. m. 12. k. l.
2) E. m. II. 2. 277.
3) Griechische Metrik 203.
4) E. m. 165. l.
5) E. m. 156. l.
6) E. m. 146. l.
7) Kiadása 33. lapján.

azt vethetnék ellen: mi oka volt Aristophanesnek arra, hogy éppen ide tegye az Iakkhos-kart, holott bárhol beilleszthette volna? E lehetőséget általában véve megengedhetjük ugyan, de hihetőleg szándékosan tette ide azért, mert e dalban középpontosulván az egész Iakkhos-menet legfontosabb teendője, önálló alakjában e kardalt csak úgy tüntethette föl, ha olyan helyen alkalmazza, a hol a komédiában szokás szerint úgyis kardalnak kell lennie. Másfelül meg a cselekvény kezdő szálaihoz igen jól illik e kardal, holott később a cselekvény gomolyítása közben egyrészt elvesztette volna eredeti jelentőségét, másrészt pedig megzavarhatja vala a cselekvény természetszerű fejlődését.

Nézetünk a mondottaknál fogva az, hogy az egész parodos ionikos és kretikos méreteivel a 324—353. sorig terjed, a mi utána következik, az a parodostól teljesen elütő kardalok összege párbeszéddel vegyítve. Igaz ugyan, hogy az általunk fölvett parodosban megzavarja némileg a kardal folyamatát Xanthias és Dionysos három sornyi beszéde, de ez ismét könnyen érthető abból, hogy a költő e művében nem ragaszkodott a művészi formához, hanem az ősi hagyománynak ránk nézve igen fontos egy maradványát őrizte meg.

Míg tehát a parodost szokott módon a kar adta elő, addig az erre következő kardalok, párbeszédek előadását a vizsgálódások eddigi eredménye szerint e karnak és a karvezetőnek kell tulajdonítanunk.

Rendkívül merész Arnoldnak elmés fejtegetése,*) a mely önkényüleg férfiakból, nőkből, illetve öregekből és ifjakból álló kart vesz itt föl a 316. sortól kezdve s az egyes sorokat külön egyéneknek szabja ki, holott a 416.-nál a kart és a karvezetőt szerepelteti. Elvei ugyanazok, a melyeket már több ízben megczáfoltunk s az önkényes magyarázat illustrálására csak arra hivatkozunk még, hogy a 324—336. versekkel szemben csekélyebb élénkséget lát az antistrophéban (340—353), pedig ha ez utóbbi nem sokkal élénkebb menetű, legalább is annyira az, mint amaz. Sokkal egyszerűbb s úgy a metrum természetének mint a szöveg irányának megfelelőbb az oly felosztás, a mely az egész kardalkomplexet a karvezető (354—371, 382—383, 394—397 = 440—444 = 444—447, 434—436) és a kar (a többi sorok) között osztja meg.

*) E. m. 146. köv. l.

A parodosra következő ezen kardalokról különben — mint már érintettük — szólani fogunk még alább annyival inkább, mert ez egyetlen a maga nemében.

7. *Lysistrate* (*Λυσιστράτη*).

Ezt a darabot 411-ben Kallias arkhon alatt hozta szinre Kallistratos, Aristophanes neve alatt.

A költő iemét a béke érdekében emeli föl szavát. Két ízben tett már e czélból kisérletet, de, látva, hogy a férfiakkal nem lehet boldogúlnia, most a nőkhöz folyamodik.

E mű több tekintetben egyetlen a maga nemében. Nem is szólva tartalmáról, a mely fogalmaink szerint éppenséggel nem állja ki az illem kritikáját, különösen érdekes a kart illetőleg. Ez elveszíti eredeti jelentőségét, leszáll arról a fontos piedestalról, honnan az emberek tetteit bírálat alá vehetné, s mint a darab cselekvényének szorosan kiegészítő része jelenik meg, szereplésében úgy fejlődik tovább, a mint a cselekvény nehézkedő pontjai kívánják.

Nevezetes jelenség az is, hogy a kar mindjárt a parodos helyén levő kardalban félkarokban lép föl, tehát figyelmen kívül marad a karnak azon egyöntetű működése, melyet a parodos egyik főkellékének kell tartanunk.

Legérdekesebb azonban az, hogy miként állott a kar a parodos előadása közben.

A kar szereplésének helyéűl e darabban a tudomány eddigi kutatásai az orkhestrát jelelték meg. *Arnoldt*[1]) hivatkozva *Engerre*[2]), azt állítja, hogy sem *Droysennek*[3]), sem a *skholiastának*[4]) nincs igaza abban, hogy a második félkar nem az orkhestrán, hanem a színen szerepel. Azt, hogy Droysen képzelődött («Phantasieen», Arnoldt), könnyen el lehet fogadni, söt a skholiasta megbizhatóságában is lehet kételkedni, a ki így szól: «νῦν ἐστὶν ἡμιχόριον ἐξ ἀνδρῶν *κάτωθεν* ἐπερχόμενον, τὸ δὲ ἄλλο τὸ λέγον ἐκ γυναικῶν εἰσερχομένων *ἄνωθεν*, — de sem Arnoldt, sem más meg nem czáfolhatja magá-

[1]) E. m. 83. l.
[2]) Rhein. Mus. N. F. III. 139.
[3]) Fordítása III. 139.
[4]) A 321. vershez.

nak az írónak világos megjegyzéseit. Kétségtelen, hogy a dühös férfiak alulról kezdik rakni a tüzet, hogy fölfelé mindent élégessenek:

ἐγὼ μὲν ἵνα νήσας πυρὰν τὰς σὰς φίλας *ὑφάψω* (373),

holott a nők védelmi állása magasabban fekszik s csak így mondható:

ἐγὼ δέ γ' ἵνα τὴν σὴν πυρὰν τούτῳ *κατασβέσαιμι* (374).

Tehát magának a darab szövegének értelme megköveteli, hogy a női kar emelkedettebb helyen állott s ezt megerősíti a skholiasta megjegyzése is, a ki elég föltűnőnek találta e helyet arra nézve, hogy fölvilágosító megjegyzést fűzzön hozzá. Az pedig kérdés tárgya sem lehet, hogy az akropolisnak a szinpadon, még pedig előrészén kellett lennie.[1])

A mi már a parodos előadásának módját illeti, e tekintetben a tudósok véleménye megegyezik abban, hogy félkarok szerepeltek, mert ezt követeli az antistrophikus szerkezet. Hanem Arnoldt itt is érvényesítni próbálja a kardalnok-elméletet.[2]) Ugyanazon elvekből indúl ki emitt is, mint a melyeket először az Akharnaiiak parodosának taglalatánál láttunk. Első érve a szószerű ismétlés. A fölemlített ismétlések, mint 254 χώρει, Δράκης, ἡγοῦ βάδη, 266 ἀλλ' ὡς τάχιστα πρὸς πόλιν σπεύσωμεν, ὦ Φιλοῦργε, 286 köv. σπουδὴν ἔχω κτλ. 292 ἀλλ ὅμως βαδιστέον, 302 σπεῦδε πρόσθεν ἐς πόλιν, tényleg megvannak a férfikar szerepében. Ez tagadhatatlan. Többször kimutattuk, hogy az ismétlés teljességgel nem szolgáltathat okot arra, hogy a kar szerepét egyes kardalnokokra erőltessük. Másfelül azonban e helyütt nagyon is természetesek ezen ismétlések, mert a strophában kifejezett helyzet és érzelemkör az antistrophában nem változik, tehát a refrainszerű ismétlés nagyon is megfelel a dal és ellendal költői tendentiájának. *Muffnak*[3]) megjegyzését, hogy t. i. «Die Wiederholung derselben Formel würde nur dann auffallend sein können, wenn eine andere Person sich ihrer bediente», szintén nem fogadhatjuk el, mint azt az Akharnaiak tárgyalásánál megjegyeztük. Fölösleges volna ismételnünk az ott mondottakat.

---

[1]) L. *Hornung* e. m. 26. l. V. ö. *Kolster*, De parabasi, veteris com. Att. parte antiquissima, Altonæ, 1839, 32. lap.

[2]) E. m. 80. köv. l.

[3]) E. m. 124. l.

Arnoldt (i. h.) tovább menőleg a következőleg nyilatkozik: «Weist nun schon die Wiederkehr desselben Gedankens an und für sich auf einzeln sprechende Chorpersonen hin, so kann uns die Art, wie dieselbe eintritt, in dieser Annahme nur bestärken. Mit Ausnahme nämlich von Vs. 254, wo das Einzugslied beginnt, unterbricht der Befehl vorzurücken jedesmal den vorhergehenden Gedankenverlauf: er steht mit ihm in keiner Verbindung, sondern tritt unvermittelt ein. So unterbricht er bei Vs. 266 die Schilderung von der Einnahme der Akropolis durch die Weiber, so bei Vs. 286 die Erzählung, wie man einst Kleomenes in der Burg belagert habe, so bei Vs. 302 die Klagen über das beissende Feuer in den Kohlentöpfen. Am deutlichsten aber tritt dies Abbrechen bei 209 hervor, wo die Zusammenhangslosigkeit beinahe bis zur Gegenseitigkeit des Gedankens gesteigert ist.» Hibás alapra fektetett következtetés, de maga a következtetés is téves és erőszakos. Hogy a kérdéses rész gondolatai között vannak különböző árnyalatok, az kétségtelen; de a logika azt követelné, hogy ha már egy árnyalatot elkülönítünk a másiktól, s amazt egy, ezt meg más kardalnoknak tulajdonítjuk, akkor valamennyi gondolati különbségre új és új kardalnokot kell fölvennünk s akkor aztán ennyi változat kifejezésére elég sem volna a komédiai kar 24 dalnoka. A cselekvény adta helyzet kényszerít ugyan azon egyedül álló eset föltevésére, hogy a félkarokra osztott kar egyik fele az orkhestrán, másik a színpadon énekel, de az Arnoldt föltevése a gondolatok különbözőségéből egyes személyek szereplését illetőleg csak olyan légből kapott e helyütt is, mint a minőnek a többi darabokban láttuk.

Van azonban Arnoldtnak *) még egy másik argumentuma: «Führen doch eben darauf auch die namentlichen Anreden, wie Vs. 254 Δράκης, 259, ὦ Στρυμόδωρε, 266 ὦ Φιλοῦργε, 304 ὦ Λάχης, welche nur im Munde einzelner verständlich, im Munde aller Choreuten unsinnig sind, indem im letzten Falle ein Drakes, ein Strymodoros u. s. w. sich selbst beim Namen rufen, sich selbst diese oder jene Frage vorlegen müsste». Ismét olyan egy állítás, a melyet megczáfol az ókor drámája s elvet az újkoré. Nem lehet megütközni azon, ha — főleg komédiában — valamely egyén önmagához intézve kérdést nevén szólítja önmagát s éppen nem érthetetlen, ha a kar, e több individuumból alkotott egység, hason-

*) E. m. 81. l.

lólag jár el. Ha a kar a kérdéses versekben egyenesen neveket említ (Drakes, Strymodoros, Philurgos, Lakhes), ez csak arra való, hogy a pellengérre állítandó egyén nevének említése folytán a megszólítás közvetlenebb, élénkebb legyen. Az ilyen fölhozott nevek tulajdonosai mindig a társadalmi, köz- vagy magánélet egyénei, de világért sem az ott szereplő kardalnokokat kell értenünk alattuk. Csak az illusió emelésének kedveért történik az, hogy a megszólítottat a közönséggel mintegy a kar tagjai közé képzelteti a költő, hogy szájába adhassa azon nyilatkozatokat, a melyek az illető jellem kidomborítására szolgálnak. Igy tehát még az esetben is, ha az Arnoldt által külön kardalnokoknak tulajdonított minden egyes versben egy-egy új név szerepelne — a mi pedig sem e helyen, sem másutt soha sem történik —, még akkor sem volna okunk az Arnoldt föltevésére. Arnoldtot a kigondolt elmélet bármely erőszakos alkalmazása arra kényszeríti, hogy ügyet se vessen a parodos eredeti természetére vagy a darab cselekvényére.

Mindezeknél fogva nem marad egyéb hátra, mint hogy a Lysistrate parodosát minden iambosával és khoriiambosával az egész karnak, illetve a két félkarnak tulajdonítsuk. A 254—351. sorok között levő parodos felosztása ez:

254, 255 egész kara a véneknek,
256—265 félkar,
266—318 második félkar,
319, 320 egész kara a nőknek,
321—325 félkar,
326—349 második félkar,
350—351 félkar. [1])

Itt végződik a parodos s kezdetét veszi a férfi és női kar pár-dala, a mely már az epeisodionba tartozik.

Még egy megjegyzés van hátra.

Klein [2]) azt állítja, hogy a karnak két részre osztására egyedüli példa az Akharnaiak 557. következő versei. Hogy az Akharnaiakban szó sem lehet félkarról, úgy hiszszük, eléggé megbizonyítottuk, hogy pedig a Lysistrate parodosát éppen félkaroknak kell adnunk, azt imént fejtettük ki. A férfiak kara az Akropolis alján, vagyis az orkhestrán foglal helyet, mint a háború-párt, — a nők

---

[1]) L. *Arany* Aristophanes vígjátékai. II, 338. k. l.
[2]) Geschichte des Dramas II. 97. l.

kara meg az Akropolist ábrázoló szinpadon, mint a béke híve s így támad közöttük az összeütközés, igy foly a harcz a legnagyobb hévvel, a leghatározattabb ellenségeskedéssel, mint a hogy a skholiasta megjegyzése bizonyítja a 321.-hez: πέτου πέτου: Νῦν ἐστιν ἡμιχόριον τὸ λέγον ἐκ γυναικῶν εἰσερχομένων ἄνωθεν, ἵνα καὶ τὸ ὕδωρ αὐτῶν καταχέωσιν ἄνω θεν'] τὸ δὲ ἄλλο ἡμιχόριον ἐξ ἀνδρῶν κάτωθεν ἐπερχομένων ταῖς ἐν τῇ ἀκροπόλει εἰς πολιορκίαν.

8. *Felhők* (*Νεφέλαι*).

Ily czímű darabot kétszer hozott színre Aristophanes. Először 423-ban a nagy Dionysián, de ez alkalommal legyőzte őt Kratinos «Csutora»-jával. Utóbb új átdolgozás alá vette a megbukott művet, bizonyára sokat változtatott rajta, ámde nincsenek adataink arra, hogy e második mű mikor, milyen változtatásban került színre s így valószinű, hogy a ránk maradt darab az átdolgozás be nem fejezett folyamatát mutatja.

Czéljáról a költő saját szavai világosítnak föl, «Darazsak» czimű komédiájában a parabasis 1009—1121. sorai,[1]) a melyekből világos, hogy az újkori szellem áramlata, a sophisták s rhetorok nevelésének új iránya ellen van intézve e mű.

Természetesen a költőnek czélja elérésére nagy, kiváló egyén kellett s ezért választotta éppen Sokratest. Mint Bernhardy megjegyzi: «Da nun kein Anderer gewohnt war, im gewöhnlichen Leben, wie sonst Euripides auf dem Theater, offen und ohne Geheimniss mit dem ungelehrten Publikum sich zu besprechen, so hat er ihn (t. i. Sokratest) nicht nur zum Vertreter des modernen Prinzips erwählt, sondern überträgt auch vieles auf ihn, was in den Tragödien des Euripides und in den Vorträgen der Sophisten paradox erschien.» Sokrates nagyon alkalmas egyén volt a költőre nézve egyrészt, mivel megjelenésében, alakjában sok komikus vonás egyesült, másrészt mivel a bölcselők között nem volt ismertebb és befolyásosabb, mint ő.[2])

---

[1]) V. ö. Békák 147. Madarak 1347. Akharnaiak. 713.

[2]) V. ö. *Süvern* Über die Wolken des Aristophanes, Berlin, 1826. *Fritzsche* De Socrate veterum comicorum, Quæst. Aristoph. 97—295. *Teuffel* a mű kiadásában, *Dindorf* De Arist. fragm. 15—23. *Zielinsky* Gliederung d. altattischen Komödie, Leipzig, 1885, 34. köv. l.

A *prologosban* (1—274) előadja a költő, mikép akarja Strepsiades a fia által majdnem tönkre tett anyagi viszonyokat rendbe hozni; elmegy Sokrateshez, hogy az álnokság és rászedés minden művészetét megtanulja; a nagy mester a sophisták istenéhez: a végtelen lényhez, a fénylő léghez s ennek lakóihoz, a felhőkhöz fordúl segélyért.

Aristophanes, hogy a sophisták megfoghatatlan, homályos képzelgéseit érthetőkké tegye s egyúttal jellemző analogonnal parodizálja, felhőkből álló kart alkot, melynek dalát (275—313) közben-közben felváltják Sokrates és Strepsiades szavai.[1]) Ezen érintett sorokban kellene lennie a komédia parodosának és valóban *Muff*[2]) a 275—290 = 299—313 versek közé eső részt parodosnak tartja s nevezi, de mégis e megjegyzést teszi hozzá: «Vom Chor der Wolkengöttinnen hinter der Scene, also noch vor ihrem Einzuge in die Orchestra gesungen.» Mintha csak azt mondta volna: van is, nincs is parodos e helyen. Eddigi nyomozásunk szerint a parodosban először lép föl a kar az orkhestrán. Aristophanes összes darabjai közől az egyetlen Lysistrate tesz kivételt, a melyben az egyik félkart a színpadra kellett helyeznünk, de még e darab sem kivétel azon természetszerű szabály alól, hogy a karnak a parodosban múlhatatlanúl a néző közönség előtt kell szerepelnie. Ezen állítás ellen egyetlen tudós sem érvelt s tényleg Muff is érezte azon ellenmondást, a melybe keveredett, mert a fönnebbi megjegyzéssel homlokegyenest ellenkezőleg így szól: «Die eigentliche Parodos findet erst 323 ff. statt, und zwar in aller Stille (ἡσυχῇ) und durch den linken Seiteneingang, weil sie aus der Fremde kommen.»[3]) E szerint tehát tulajdonkép két parodos is volna e darabban, a mi először is képtelenség, másodszor még nagyobb zavart és érthetetlenséget okoz. Mindenekelőtt a felhők karát Strepsiades csakis a 329. sornál látja meg, midőn Sokratesnek e nem éppen választékos szavaira:

νῦν γέ τοι ἤδη καθορᾷς αὐτάς, εἰ μὴ λημᾷς κολοκύνταις

igy felel:

νὴ Δί' ἔγωγ' ὦ πολυτίμητοι. πάντα γὰρ ἤδη κατέχουσιν.

---

[1]) V. ö. Lovagok 235—247.
[2]) E. m. 140. l.
[3]) E. m. 141. l.

A parodos tehát még Muff ertelmében is csak e sornál kezdődhetnék, de nem kezdődhetik azért, mert a 314. sornál az első epeisodionnak, a melyben Sokrates megszabadítja Strepsiadest balhiedelemeitől s a felhők tanát a világon legszebbnek tünteti föl, okvetlenül el kell kezdődnie. A parodosnak ennélfogva sem kezdetét, sem végét nem lehet meghatározni vagyis más szókkal van itt ugyan dal, de ez nem parodos. S e körülménynek némi magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a Felhők első alakjában elveszett, a második alakot pedig nem dolgozta ki Aristophanes oly tökéletesen, mint a minőnek az elsőt kell tartanunk s így e mű bevégzetlen formában maradt reánk.

9. *Thesmophoriát ülő nők (Θεσμοφοριάζουσαι).*

E darabot 411-ben adták elő. Jellemző tulajdona, hogy benne a költő minden politikát kerül, csak az irodalom terén mozog s e fölött mond kritikát. A darab tendentiája: kigúnyolása a nőgyülölő Euripidesnek. S azért vett föl szereplőkül nőket a költő.

A prologos kezdetén Euripides aggodalmait fejezi ki a miatt, hogy «Demeter Thesmophoros» ünnepén a nők az ő elpusztításáról tanácskoznak, boszút akarván azért, mert darabjaiban oly kedvezőtlen szinben tünteti fel őket. Mentő eszköz csak egy van, ha t. i. a nehéz támadások ellenében valaki mellette fölszólal azon a gyülésen. De mikép lehetséges ez? A férfiak kizárvák ezen ünnepélyből, a nők pedig neki mind ellenségei. Fölszólítja tehát az asszonyias Agathont, hogy nőnek öltözve menjen el az ünnepre s emeljen szót az ő érdekében. De mivel ez nem vállalkozik, Mnesilokhost bízza meg, a ki egyik nő háta mögött be is suhan a nők közé.

Itt következnék a szabályszerű parodos. Igaz ugyan, hogy a nők kara a színen jelenik meg s igy eltér a szabályszerű megjelenés módozatától; de ez még sem volna elegendő ok arra, hogy parodost ne vehessünk föl itt. Csakhogy a női kar észrevétlenül lép föl s nem önállósággal, hanem folytatva a 101. versben Agathon kezdte a dalt s ez utóbb közönséges párdallá válik. E miatt tehát e darabból hiányzik a parodos.

10. *Gyülésező nők* (*Ἐκκλησιάζουσαι*).

E mű vagy 389-ben, vagy 392-ben került színre.[1])

A peloponnesosi háborúk Athenainak Lysander által való elfoglalásával véget értek; az oligarkhia korláttalan hatalmat nyert Spárta védnöksége alatt, míg másfelől Athenai hatalma teljesen alábukott.

Spártából eltünt a régi romlatlan egyszerűség és erő, a szövetségesek sanyargatása lett a fődolog. Az államvagyont, a közpénzeket egyesek saját önző czéljaikra fordíták, a demagógok csak pénzosztogatással tudták gyülésre csalogatni a népet, ez pedig nem a maga eszejárását követte, hanem vezetői után indúlt; a szellem szabad nyilatkozatai kiirtvák Athenaiból s itt nem vala többé azoknak való talaj.

És a demokratia önállóságának eltünésével a komédia is elveszítette eredeti jelentőségét, a melylyel addigelé oly sok hasznos szolgálatot tehetett a közügynek. Kedv sem volt már hozzá. A komédia ezen változása magában foglalta a kar fontosságának elveszítését is, mint Horatius mondja:

...... chorusque
Turpiter obticuit sublato iure nocendi.[2])

Aristophanes, — az egyetlen csillag a komédia egén még fénylett ugyan, de a viszonyok kedvezőtlenűl bonyolódtak reá nézve.

Élczei a műben nem egyes személyek ellen irányulnak, hanem általánosságban mozognak, a költő bűvös hatalmú fegyvere, a személyes gúny, egészen hiányzik belőle. Tulajdonképi parodos nincs s a kar mindjárt a darab elején szerepel. A további kardalok is egészen más természetüek, mint az óattikai vígjáték megállandósúlt kardalai, minélfogva e darabbal ezúttal egyszersmindenkorra végeztünk.

11. *Plutos* (*Πλοῦτος*).

E darabot 388-ban hozta színre a költő, az első ily czímüt pedig, a mely nem maradt fönn, 408-ban. E mű már előfutárja az

[1]) L. *Götz*, De temporibus Ecclesiaz. Aristophanis, Act. Lips. II. 335. köv.

[2]) Horat. Epist. II. 3. 283. V. ö. *Böckh*, Staatshaushalt d. Athener. III, 23.

úgynevezett középattikai komédiának s a mi lényegesen megkülönbözteti Aristophanesnek előbb tárgyalt darabjaitól, az a kar. A karnak minden dala elveszítette régi egyediségét, elvesznek, hogy úgy mondjuk, elfolynak a darab cselekvényében a nélkül, hogy arra befolyást gyakorolnának.[1]) Ennélfogva nem is lehet szó parodosról s — hogy a darabra vissza ne kelljen térnünk, kimondjuk — más kardalról sem a régi értelemben.[2])

Csak annyit jegyzünk még meg, hogy a mű cselekvése is a középattikai komédiára vezet át, a mennyiben a költő a társadalmi viszonyokból veszi tárgyát, kerülve a politikát. S alighanem innen magyarázható az is, hogy egyes sikerült jelenetek ellenére, minő pl. 507—609, a régi csapkodó élcznek ifjúi merészségét hiába keressük a darabban.

A parodos elmélete.

Hadd vonjuk le most a tapasztalás alapján a parodos elméletét, összegezzük azon tulajdonságokat, a melyeket az aristophanesi parodosokban találunk.

A parodos egyike azoknak a fogalmaknak, a melyekről a régi grammatikusoknál jóformán semmi magyarázatot sem találunk. És ezen nem lehet megütköznünk, megvan igen könnyen megfejthető oka s ez egyúttal felvilágosítást nyújt a stasimon és exodos hasonló sorsáról is. A komédia parabasisa oly művészi alakot ért el, s a komédiában oly lényeges helyet töltött be, hogy egészen elfoglalta, lekötötte a magyarázók figyelmét s inkább elmondták róla ugyanazt százszor, mintsem a parodosról kellő útmutatást írtak volna.

Mindazáltal annyit följegyeztek számunkra, hogy a parodos τὸ χορικόν, még pedig τὸ τοῦ χοροῦ μέλος ᾀδόμενον, ὅταν ἔχῃ μέγεθος ἱκανόν. Édes kevés fölvilágosítás, de a parodos alaptermészetére nézve igen lényeges és mindenesetre becsesebb, mint azoké, a kik a parodost összezavarták a parabasissal.[3]) Aristotelestől nem ma-

---

[1]) *Ribbeck:* Die mittlere und neuere Komödie, 9. l.

[2]) Anonymus περὶ κωμῳδίας V. 4. (Bergk XXXIV) e szavai: Τήν τε γὰρ ὑπόθεσιν οὐκ ἀληθῆ ἔχει καὶ *χορῶν ἐστέρηται* tehát nem absolute, hanem csak a jelzett értelemben veendők.

[3]) Pl. *Tzetzes* (Bergk VIII. 31. §.): ἡ δὲ ὅλη πάροδος τοῦ χοροῦ ἐκαλεῖτο παράβασις, v. ö. *Bode* e. m. II, 2. 275.

radt fönn a komédia elmélete és így arra vagyunk útalva, hogy a fönnmaradt parodosokból vonjuk le a parodosra vonatkozó megállapodásokat.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a parodos azon része a komédiának, a melyben a kar először lép fel a maga jelentőségében.

A parodost illetőleg, akár általában azt tekintjük, hogy első szereplése a karnak, akár a versmértéket veszszük figyelembe, a mely vagy egészen lyrai természetű vagy indulószerű rhythmussal bír, egyaránt arra a következtetésre kell jutnunk, hogy rendszerint az egész kar adta elő énekelve, s csak kivételes esetekben történhetett meg (pl. Lysistrate-ban), hogy az egész kar félkarokra oszlott. A kar énekét meg-megszakíthatták ugyan a szereplő személyek (pl. Békében, Madarakban), de azért a kar ilyen esetekben is megtartotta felsőségét.

Szó sem lehet pedig itt egyébről, mint énekről. Némileg úgy látszik, mintha ellentétben volna ezzel Aristoteles, a ki így ír: χορικοῦ δὲ πάροδος μὲν ἡ πρώτη λέξις ὅλου χοροῦ.[1]) E helyet *Fritzsche* így fordítja: parodus est prima oratio universi chori, quæ recitationem habet, non cantum. E fordítás azonban helytelen. Már a kar természete is arra vall, hogy első föllépésében tulajdonképi feladatának, szerepkörének kell megfelelnie, de megerősítik ezt a skholionok is, a melyek vagy a τὸ χορικόν kifejezést használják vagy még részletesebben τὸ τοῦ χοροῦ μέλος ᾀδόμενον szavakkal jellemzik a parodost, tehát a λέξις szó Aristotelesnek fönn idézett meghatározásában általán véve ‚előadást, nyilatkozást' jelent. S ha még ezen érvekhez hozzá veszszük, mily óriási zűrzavar, gépies szótagolás származnék abból, ha a 24 személyből álló kar szavalva adná elő a néha jó hosszú versszakokat, bizonyára nem lehet kételkednünk abban, hogy a parodosban a karnak énekelnie kellett s ezt az éneket kivételesen tánczmozdulatokkal kisérhette. A kar bevonúlására nézve figyelembe veendők *Pollux* szavai [2]): ὁ δὲ κωμικὸς χορὸς τέτταρες καὶ εἴκοσιν ἦσαν οἱ χορευταί, ζυγὰ ἕξ, ἕκαστον δὲ ζυγὸν ἐκ τεττάρων, στοῖχοι δὲ τέτταρες ἓξ ἄνδρας ἔχων ἕκαστος στοῖχος. A kar tehát vagy hat négy-négy személyből álló vagy négy hathat személyből álló, egymás mögé helyezett sorokban volt fölállítva. Ez az állás azután annyiban változik az epeisodionban, hogy

---

[1]) Poet. 12:

[2]) Onomast. IV. 109.

a kar arczulatával a közönségtől a szinészekhez fordúlt, mert velök beszélt.

A kar első föllépésekor már megismertet a szereplők és a cselekvény iránt való magatartásával, valamint azzal a gondolkodásmóddal, a melylyel a működést és fejlődést kisérni fogja.

Végre a parodos dramaturgiai czélja a prologos és az első epeisodionnak elkülönítése.

Dr. Boros Gábor.

Anth. Pal. VII. 23. Antipatros Sidoniostól.

Sírodat, Anakreon, hadd nőjje be bokros örökzöld,
És a himes rétek dísze virítsa körül.
Tiszta-fehér szinü tejforrás fakadozzon e helyben,
S illatos édes bor forrjon a földbül elé.
Hamvaid és tetemid had' örüljenek élvezetének,
Hogyha a holtat még érheti némi öröm.
Oh te a kedvelt lant' kedvelte barátja, ki végig
Dal s szerelem közben élted a napjaidat!

Anth. Pal. VII. 24. Simonidestől.

Oh te gyönyör- s mámor-termő szőllőnek az anyja,
Aki kacsos venyigéd dúsan eresztve fonod,
Nődd be a téjosi Anakreon síroszlopa csúcsát,
Lepve borulj eme sír kisszerü hantja fölé.
A vídám boriszának, a mámor s duska hivének,
A ki egész éjjel zeng vala ifjairól,
Most hogy a földbe került, hadd csüngjön az őszi borágról
A víg szőllőfürt most is a fője fölött,
S hadd áztassa meg őt mindég nedvével, a melynél
Édessen folyt a vén ajakárul a szó.

P. T. E.

GRILLPARZER DRÁMÁINAK ELSŐ MAGYAR FORDÍTÁSAI.

I. Inántsi Pap Gábor Sappho-ja.

Minél mélyebbre hatolunk a magyar szinészet multja föltárt bányájában, a főréteg közelében, annál több ismeretlen érre bukkanunk. Ez oldalerek sokkal dúsabbak semmint gondolnók, s főleg a magyar irodalom és szinpad kölcsönös egymásra hatásának kellő tisztázásához bőséges és eddig teljesen figyelmen kívül hagyott új anyagot rejtenek magokban.

Ezt a fontos viszonyt irodalomtörténet-írásunk eddigelé vagy egészen elhanyagolta, vagy oly kétes hitelű adatokkal próbálta tisztába hozni, hogy szinte hihetetlen, miként érezhettük jól magunkat e rejtélyes félhomályban, mely a legtöbb dolgot csak sejtetni engedte, a helyes megfigyelést megnehezíté s úgyszólván lehetetlenné tette, hogy a körvonalok határozatlan voltából a formák szépségeire biztos következtetéseket vonjunk le. Főképen a más nemzetek drámairodalmának szereplése a hazai irodalomban és e szereplés kimívelő hatása a magyar szinészetre, továbbá közönségünkre és drámaíróink kicsiny csoportjára, ez részesült a legmostohább bánásmódban, mintha csak műveltségtörténeti jelentőségét mire sem becsülték, irodalmi értékét félreismerték volna. Egyedül ezen körülményekben keresni az elhanyagolás okát, egyoldalúságot árulna el. A baj főoka inkább ott van, hogy a magyar szinészet multját nem ismerték kellőleg s megelégedtek azzal, hogy szerepét a hazafiaskodás szinpadán nagy értékűnek ismerték el. Irodalomtörténetünk tudomást vett nagy vonásokban az 1790-iki szinügyi mozgalmakról, meg a Kisfaludy Károly szinpadi diadalait bevezető 1819. évi pesti sikerről. A fejlődést megvilágító részleteket nem igen kutatgatták és így az irodalom nem bírt alapos tudomással a vidéki magyar szinészet jelentőségéről és vagy túlbecsülte, vagy lenézte a vidék koborló diatristáit, a szerint, a mint hazafiasan elnéző vagy külföldi mértéket alkalmazott reájok. A valóság meg nem hamisított alapjaira nem tudott, vagy nem mert semmit is fektetni, hiányozván a kellő méltatáshoz az akadályok ismerete az eredmények megbecsüléséhez megkivántató legfontosabb momentum. A fejlődés lánczolatának csak nagyon fényes és nagyon rozsdás szemeit vették észre — az országos diadalokat, meg az útszéli

komédiázást pajtákban — de hogy mennyit érnek ama fénylő lánczszemek, s hogy ama rozsda csupán a felületet érintette s nem kezdte ki még magát az anyagot, a melyen képződött, ezt nem tudták kellőleg sem megbecsülni, sem megitélni!

Ebben látom főokát annak, miért hanyagolta el irodalomtörténetirásunk e kölcsönös hatás kutatását és jelentőségének elszámolását. Hozzá merem még azt is adni, hogy a külföld drámairodalmát szintén nem méltányolták eléggé, és midőn az irodalom egy-két forditással megajándékozta a magyar szinpadot, ebben az alkalomszerűség, hogy ne mondjam a puszta véletlen nagyobb szerepet vitt a valódi szükség kielégitése szándékánál, a helyes számitásnál, a tudatos támogatásnál. A forditók műkedvelők és csak kivételesen hivatásszerű irók, s ha az utóbbiak közül vállalkozik is egyik-másik ilyen munkára, még náluk is hiányzik a rendszer, a határozott terv. Ha meg is indul egy-egy nagyobb vállalat, egész az akadémiai Külföldi Jatékszin cz. szinműtárig, kevés köszönet van bennök, mert vagy félben maradnak az első kötetek után, vagy czéljokat tévesztik, mert hűtelenek az eredeti szöveghez, magyarságuk néha botránykoztató. Baj az is, hogy az irók a multnak classicus és ál-classicus dráma-irodalma iránt mutatnak nagyobb fogékonyságot, a jelen korét lenézik vagy meg sem akarják ismerni s igy maguk okai annak, hogy a szinészek a külföldi irodalmak egykorú termékeire nem vetnek ügyet, vagy a magyar szinpadnak meg kell elégednie a jó igyekezetű, de tanulatlan műkedvelők Schiller-Lessing-Shakespeare-Molière forditásaival.

Akad köztük egy-egy jobb izlésű műkedvelő is. És ezeket nem csak azért kell megbecsülnünk, mert segitő társak a közvetetlen szükségben, de azért is, mert a saját jó izlésük szabályozója lesz az előadókénak. A kezdő munkájának megitéléséhez alapos széptani készültség kell, míg azok classicitására vakon esküdni, melyeket százados mult ragyogó fénykörrel vont körül, melyek úgy szólván be vannak czikkelyezve az irodalomtörténet törvénykönyvébe, ehhez sokszor alig kell egyébb iskolás tanultságnál és egy jó adag jóhiszemüségnél, mely nem szeret, nem mer, s tán nem is tud kételkedni. Az ama fajtáju bátrabb, önállóbb irók száma igen csekély nálunk e század első évtizedeiben és ha olyanra akadunk, ki nem professionatus iró és mégis hozzá mer fogni egy oly mű leforditásához, mely alig egy pár hónappal előbb ülte első diadalait, az sokkalta többet számit a magyar szinészet szempont-

jából nézve, ama classicus-rajongóknak többnyire félsikerű működésénél.

Sappho első fordítása vizsgálata közben szinte szemrehányólag kérdjük: valjon ki érdemesítette eddigelé Ináncsi Pap Gábor fordítását csak egy jó szóra is? Ki méltányolta azt a körülményt, hogy a Grillparzer muzsájának eme költői (inkább lyrai mint drámai) termékét a magyar szinpad sokkal előbb ismerte, mint Németország legtöbb elsőrendű szinpadja? Mily alkalom, egy szorgalmas vidéki írót megdicsérni, ha egyébért nem is, legalább szokatlan merészségeért. Ki gondolt arra, hogy éppen Sappho ezen magyar fordítása alkalmat ad az első magyar tragicának egy fényes szerep megteremtésére a magyar szinpadon? S ki sejthette, hogy a pesti Sappho-előadás, a magyar szinészet hirét világgá viszi azon német utazó szívességéből, ki itt jártában meggyőződik a magyar szinészet számbavehetőségéről és magasztalásaival maradandó emléket állít az első magyar Sapphonak — Kántornénak.

Ez a Sappho-fordítás, még ha rosszabb volna is, mint a minő, több figyelmet érdemel irodalomtörténetünk részéről, mint egyike azon jobb fordításoknak, melyek a magyar szinészet fejlődésének fontosabb lánczszemeit képezik.

I. Pap Gábor, ki a jogi pályára készült és a huszas években Fejérmegye tiszti al-ügyésze volt, már a Sappho-fordítás előtt kisérletet tett az irodalomban egy költői regével.*) A fiatal író teljesen Kisfaludy Sándor hatása alatt állott s egészen az ő regéi modorában írta meg Szöszvár cz. regéjét. Vakmerőségnek nevezi, hogy valaki Himfy után lantpengetéshez mer fogni! A saját vakmerőségét is csak azzal tudja igazolni, hogy Kisfaludy munkáit úgy nézte mint a napot. Midőn annak sugarai képzelődésére sütöttek, szivárvány támadt nyomukban és ez a szivárvány az ő regéje. Ama regék a ragyogó napot jelentik, az övé csak a kölcsönzött színekkel ragyogó szivárványt. Tárgya a Kéri- és a Czenki-ház családi viszálya, s az esemény történeti hátteréül a tatárjárás szerepel. A Kéri-család kihalófélben, utolsó sarja leánygyermek. Czenki Mihály ezt az erdőben bolyongó gyermeket az őt üldöző vadkan körmei közül kimenti. Ezen hőstett, meg a hálaérzet révén

*) Szöszvár; egy rege. Szerzette Inántsi Pap Gábor. Pesten, Trattner J. T. betűivel 1818. — 12-r. 84 lap.

belopódzik a szerelem a Kéri-leány szivébe. Egymáséi is lennének, ha a tatár nem törne be éppen most az országba s minden férfikarra szüksége nem volna a királynak. Czenki ott hagyja jegyesét, küzd a tatárok ellen s mint diadalkoszorús hős tér vissza. Ezalatt nagy dolgok történtek. A várkisasszonyt egy remete Fejérvárra vitte be, hogy a tatárok elől biztos helyre rejtse, de ott meg a vár kapitánya, Füleky, annyira üldözi szerelmével (jegyese holt hírét hazudva), hogy menekülni kénytelen előle. A remete Szent-Mártonba akarja vinni, de útközben a tatárok lefegyverezik kiséretét. Szerencséjére egy kunnak jut zsákmányul, a ki csak kénytelenségből vezetője a tatároknak. Előle könnyen szökhetik és el is jut Szt-Mártonba.

Mindezeket Czenki beszéli el barátjának, Bertalannak, hogy megértesse vele bánata okát. A két jó barát útban van Fejérvár felé, hogy rendjök, a keresztesvitézek főnökének a végtiszteletet megadják. Czenki felismeri a templomban holtnak hitt menyasszonyát — de egyesülésök útját állja, hogy keresztesvitéz lett. A szentmártoni apát, a ki magával hozta a Kéri-leányt Fejérvárra, most közvetítőül lép fel s a pápánál olyforma fölmentést eszközöl ki, hogy ha Czenki még egyszer kitünteti magát a pogányok elleni harczban, esküje alól föloldatik és frigyre léphet a Kéri-lánynyal.

A tatárok újabb betörése jó alkalmul szolgál erre — csakhogy nemsokára a jó barátnak nemcsak hősi, de holt hírét is hozza Bertalan vitéz. A szüzességi fogadalmat tevő lány után kapja a család lakhelye a Szüzvár nevet, mely később Szöszvárra ferdül el.

A naiv, regényes történetke elég jól perdül és egy pár helyén (III. ének 56—57. és 72—74. l.) költői lendületet is vesz; de alig több ifjukori kisérletnél, melynek egész szerkezete a mestert juttatja eszünkbe. I. Pap Gábor tanuló korában írhatta Pesten, bár előszavának keltező helye Lovasberény. Az utánzás szembetünő módja még a formában is, a mesterre való esküvés mind a mellett szólnak, hogy pályája legkezdetén állott. De a regényes iránt való hajlam, a lovagkor hőseiért való rajongás szinte kinálkozó magyarázatúl szolgálnak azon vonzalom természetessége mellett, melyet Grillparzer iránt kezdett érezni.

Regéje megjelenési idejére esik, hogy e kiváló költői lélek akkor aratta Bécsben első diadalait az An der Wien szinházban. Az Ahnfrau, mely a Vétek súlya nyomán keletkezett, 1817 január

óta óriási hatással adatott; Sappho-jának azonban megnyíltak már a Burg-szinház ajtai is s a legnagyobb kiváncsisággal nézett mindenki ez új tehetség jövője elé.

Híre előbb hatolt el hozzánk, semmint gondolnók. Ezzel a gyorsasággal még előhaladottabb napjaink is meg lehetnének elégedve, mert Bécsben először 1818-ban adják és 1819 nov. 22-én már a Fejérmegye pártfogása alatt lévő székesfejérvári színtársulat is színre hozta.*)

Nem közönséges érdeme I. Pap Gábornak e Sappho-fordítás. A magyar színészet kénytelen-kelletlen azon a műsoron kérődzött, a mit az 1790—1796-iki és az 1807—1815-iki kolosvári-pesti társaság vitt a vidékre. Hiába kérték fel Kolosvárott 1806-ban a szinészek magán a szinlapon a «Hazafiakat és a Haza-leányokat» hogy fordításaikkal gazdagítsák a Theatrum Bibliothekáját — sehogy se tudtak új és jó fordításokhoz jutni. A magyar színpad uralkodó csillaga még mindig Kotzebue volt s kivált magyarositott drámái arattak mindenütt nagy sikert. Odakünn halványulni kezdett e kétes jellemű ember dicsősége, fénye, de nálunk töretlenül árasztotta szét sugarait a színpadról.

Sappho megjelenése a székesfehérvári szinpadon üdítő áradatként hatott. A lapos próza helyett a költői jambust hozta divatba; a mindennapi élet hétköznapi világából a költészet birodalmába vitte hallgatóit, léha filiszterek helyett eszményített hősöket hozott a magyar szinpadra a görög világból, melynek alakjait eddig a magyar szinpad egy pár fordítás mellett csupán egyetlen eredeti szindarabból ismerte: a sajnos, hogy elfeledett Cziane és Liziásból, melyet egy görög regény után készített a magyar színpad számára a pesti úttörök egyike, Sági Ferencz.

Sappho ekként a magyar szinészet fejlesztése munkájában karöltve járt Székesfehérvárott azzal az új tehetséggel, a ki csaknem egy századnegyedes pihenés után alkalmat nyújtott arra, hogy a külföld is tudomást vegyen a magyar szinészetről és drámairodalomról.

Dicséretes merészség volt Paptól, hogy egy oly drámát fordított le, melynek jelentőségét elismerték ugyan már a kortársak is,

*) *Sappho.* Szomorújáték öt felvonásban. Irta Grillpartzer Ferentz, fordította Inántsi Pap Gábor. Székes-Fehérvárott. Ny. Szammer Pál betűivel 1820. — 12-adrét, 120 lap.

de a melynek kiválóságát nem hirdette évtizedek belenyugvása. Kellett tehát magának is annyi ízléssel bírnia, hogy ne higyje kárbaveszettnek a leforditás nagy fáradságát; érezvén az eredetinek költői becsét, hitt annak szinpadi hatásában és biztosra vette, hogy méltó személyesitője akad Sapphonak a Székesfehérvárott jeleskedő Kántornéban.

Ime, minél behatóbban vizsgáljuk egy vidéki szinpad ügyeit e század első évtizedeiben, a szinészet műveltség. történeti jelentősége annál határozottabb alakot ölt. A közelségben nem csak hogy nem veszít, sőt nyer, mert a vidéki érdek szűk körén túl az általános nemzeti érdek, a közműveltség ügyét szolgálja.

A kételkedés nem éppen jogosulatlan nemével fogtunk a fordításnak az eredeti szöveggel való összehasonlításához. Még a harminczas évek nem egy fordítása is oly gyarló, hogy sajnálnunk kell szinészeinket, kiket a sors ily irodalmi táplálékra kényszerített. I. Pap G. Sapphója kellemes csalódást szerzett nekünk. Nem mintha költőibb nem lehetne, itt-ott hívebb, lendületesebb; de egészben véve oly jóravaló, becsületes munkának találtuk, hogy sajnálnunk lehet csak, hogy ez egynél több fordítással nem gazdagította a magyar szinészet szegényes műsorát. Mert hogy ez annak valóban gazdagitására szolgált, nemcsak sok évi használata igazolja (Budán is adják 1833-ban és 1834-ben); de azon siker is, mely Kántorné művészete révén mindenütt nyomon kísérte.

I. Pap G. szigorúan ragaszkodott az eredeti szöveghez, s annak egyetlen jelenetét, mondhatjuk egyetlen sorát sem hagyta ki. A mi kihagyásnak látszik, az nyomdai hibánál nem egyéb.*) Az is határozott érdeme, hogy az eredetinek verses szerkezetét, a jambust maga is megtartotta. A szöveg-hűséghez annyira ragaszkodik, hogy inkább elnyújtja a maga sorait, semmint az értelmen változtasson. Ezért mi az eredetiben erőteljes, költőiségtől duzzadó, (néha áradozó) szépség, a magyarban több sorba kerül, úgy látszik azért, mert a fordító költői nyelvezete nem volt eléggé tökéletes, de ovatosságból az értelmen sem akart rontani. És ez annyira sikerült neki, hogy csupán egy-két helyet találhattunk fordításában, melyekből joggal gyanítjuk, hogy az eredetit nem érthette

*) A II. felv. 4. jel. az utasítás maradt ki (38. l.), az V. felv. 3. jel. egy nyomdahiba szembeszökő: a weh' mir lefordítva éppen kiegészíti az előbbi sor szótag-számát (103. l.) vagy V. felv. 2. jel. Sappho fölkiáltása.

meg mindenütt jól. Egészében mégis azt árulja el, hogy Grillparzer költői nyelvezete szépségeit átérezte, felfogta, helyesen adta vissza, s így jóval azok fölött áll, kik a német próza egyszerűbb tartalmát sem értve meg, a legbadarabb izetlenségekkel árasztották el az eredeti darabokban szűkölködő színpadot. Igaz lelkesedése is nagy segítő társa lehetett. Minél közelebb jutunk a darab befejezéséhez, a helyett, hogy a fordításon a kimerültség nyomait vennők észre, fordítói ügyességét emelkedőben levőnek találjuk, olyannyira, hogy a magyar Sappho legsikerültebb, költőileg is igen jól ható helyeit a végső monologokban találjuk.

Nem a mesterség könnyen kifáradó munkását látjuk tehát benne, hanem a hivatással bíró írót, ki gyönyörét leli a munkában, s minél előbbre hatolt, erejét nem fogyni, de növekedni érezi. Hiányzik ugyan belőle az a részletekig menő, a simogatást soha teljesnek nem találó gond, mely pl. Szemere Zriny-fordításának nagyobb értéket kölcsönöz; de viszont magán hordja a lelkiismeretes fordító arra való törekvését, hogy legalább formailag is megálló fordítást adjon, ha érzi is magában a költői hivatottság azon hiányát, mely a fordítást olyanná tudja tenni, hogy az eredetinek megírója ezen a nyelven maga sem csinálhatta volna meg szebben. És ha a magyar színpad nem lehetett ez időben oly szerencsés, hogy fordítói csupa Szemere Pálok legyenek, a fejlődés szempontjából igen sokat tesz vala, ha azok többsége akár hűség, akár pontosság dolgában olyan mint I. Pap Gábor. Ez nem is volt volna oly nagy lehetetlenség. Az állandósúlt magyar szinészet buzdítólag hatott volna ily tehetséges kezdőkre bizonyára. De a vándorlás kényszere nemcsak az eredeti drámák íróinak vette el a kedvét a termeléstől, hanem a fordítókét is a fordítástól, midőn a szinészet kénytelen volt sokat, újat és hozzá még gyorsan termelni a könnyű táplálék után sóvárgó s a német szinészet által megmételyezett néző-közönség számára.

A Sappho-fordítás és ennek első előadása Székesfehérvárott *)

*) A következő szereposztással:
Sappho — Kántorné Ifjú Aszszony szül. Engelhart Anna
Phaon — Kőszeghy úr
Eucharis — Murányiné Ifjú Asz. szül. Lefevre Theresia
Melitta — Baloghné Ifjú Asz. szül. Tengler Erzsébet
Ramnesz — Komlóssy úr
Paraszt — Nagy Mihály úr.

a magyar szinészet egyik legfontosabb ténye e század második évtizedében. Ez a társulat ekkor nem azt a léha vidéki szinészetet képviselte, mely örökösen hazafias phrasisokat zengedezett a mindennapi kenyérért, hanem a mely újat is mert kezdeni s az úttörés örökségét átvéve, azon munkál, hogy a hagyatékot ne fogyni lássa, hanem növelni segítse. Kisfaludy és Gombos első drámáit ép oly buzgalommal tanulja mint a Grillparzerét s bár kénytelen Kotzebuet, Zieglert, Spieszt, Jüngert, Ifflandot is elő-elővenni, műsorán ott van Schiller, Gœthe, Körner, Calderon, Molière és Shakespeare is.

A Sappho-fordítás beléjátszik a magyar szinészet mint előadó művészet történetébe. Déryné írja Kántornéról,[1]) hogy Shapphója mintaszerű alkotás volt, «melyben elementumok erejét bírta kifejteni». Egy ily előadó csak fölemelőleg hathatott környezetére, mely nem akarhatta, hogy a maga silánysága ártson csupán a művészi hatásnak. Azt hiszszük, hogy Kántorné egyedül nem tarthatta volna szinen Sapphot, ha nincs hozzá méltó Phaon és Melitta. S viszont ez utóbbiakat a jeleskedésre ha egyéb nem is, de az mindenesetre nagyon buzdíthatta, hogy egy kitünő Sappho mellett ne látszassanak sajnálatra méltó torzképeknek.

Pesten 1820 május 19-én adták elő először, tehát csak egy évvel későbben mint ugyanott eredetiben; de Székesfehérvárott viszont előbb adták magyarúl mint bárhol hazánkban németül. Ez a körülmény jellemző a magyar és német színészetre egyaránt. Amaz nyomorgásai daczára lépést tart a külföld irodalmával, emez föltünő dédelgetése mellett sem tudja amazt túlszárnyalni!

Kulcsár lapja és a német Pannonia mélyen hallgatnak erről a pesti magyar Sappho-előadásról. Amaz tán nem tudja eléggé méltányolni, emez tán irígységből hallgat a bizonyára nagy sikerről. Mert hogy e siker nem lehetett közönséges, azt egy berlini német író, Ellrich munkájából[2]) gyanítjuk. Ez az elfogulatlan német utazó, ki még magyarúl is azért tanult meg, hogy a saját benyomásait adhassa vissza, a pesti magyar szinészek előadásairól emlékezvén meg a többi közt így folytatja: «Nem emlékezem, hogy Kotzebue

---

[1]) Naplója II. k. 37. l.

[2]) Die Ungarn wie sie sind. Charakter-Schilderung dieses Volkes in seinen Verhältnissen und Gesinnungen. Von *August Ellrich.* Berlin 1831. — 12-r. 221 lap.

Octaviájában jobb Antoniust és jobb Octaviát, valamint egy jobb Sapphot hallottam volna. Nagy sajnálattal kell kijelentenem, hogy mind ama szinész, mind eme szinésznő nevét elfelejtettem, pedig az utóbbit csupán Crelinger asszonynyal merném szembe állítani.

Mind e nő szerepeket — folytatja Ellrich — jeles német előadóktól hallottam, és pedig Octáviát Cunike-Händeltől és Mayer-Schütztől, Sapphot Schrödernétól és Wolff asszonytól, de a magyar művésznőt e két utóbbival tartom egyrangúnak, ki az első helyen említetteket mind fölülmúlja.

Sohasem hallottam valami oly tökéletest és oly megrendítőt, mint a 4-ik felvonás azon jelenetét, midőn Octavia visszatér testvéréhez, és ritkán hallottam oly teljesen és melodicusan elhangzó valamit, mint a magyar művésznő ajkáról a Sapphoi versek zengzetességét. Ezeket a Melittához intézett szavakat:

«Hamis vipera, csípni én is tudok» fölülmúlhatatlan szépségüeknek találtam».

Az igazságnak tartozunk azon kijelentéssel, hogy a magyar előadásnak egy nagy előnye volt a bécsiek fölött. Grillparzer ugyanis Sapphot Bécsben Schröder Zsofiával adatta s így ez a szerep ott a hősanyák körébe jutott. De később, midőn ezt a szerepet az első szerelmes szinésznő vette át, Sappho, Laube bevallása szerint is, igen sokat nyert jelentőségében és külső hatásában. Kántornét maga Ellrich nagyon szép asszonynak mondja. Képzelhető, hogy e szép nő kezében, ki hozzá művészete magaslatán állott, mivé vált Sappho költői alakja s mennyivel hatásosabb lehetett kezdettől fogva a bécsi előadóknál.

I. Pap Gábor Sappho-fordítása tehát nemcsak mint szerencsés kezdeményezés érdemel az eddiginél nagyobb méltánylást, de főképen azért, mert a szinművészet előmenetelének egyik jelentékeny eszközéül szolgált. Az eszményített szépnek híveket szerzett, a magyar szinészt a költészet forrásához vezette, új, az eddigieknél nemesebb feladatokat tűzött ki elébe. A verses formának színpadi megszokását is előmozdította, mit annál jobban tudunk becsülni, mert pl. Döbrentei, az erdélyi szinészek biztatására, a Vétek sulyát prózában fordította néhány évvel későbben is s csupán mintegy a maga igazolására fordítá annak egy részét mutatványképen versben. I. Pap Gábort nem tartották vissza ily tekintetek Székesfehérvárott, a mi a fehérvári társulat dicséretére szolgál. S ha több ily jóízlésű fordítója van az akkori magyar színpadnak,

bizonyosan nem kelt csodálkozást a 30-as évek budai színészeténél az a körülmény, hogy a versben irott darabok elszavalásával a tagok bizonytalanságát nagyon észre lehet venni! A magyar szinészet sokat köszönhet e becsületes igyekezettel készült fordításnak, főleg egy oly időben, midőn a jó ízlés Muzsája alig várhatta el, hogy egy új drámairó költői tehetsége leszorítani segítse a magyar színpadról Kotzebue megfakult alakjait, velőtlen prózáját. Hogy I. Pap Gábor nem talált buzdítást további munkálkodásra, ennek okát se benne, se szinészeinkben ne keressük. Ő tesz ugyan még egy eredeti drámával, Imre herczeggel, kisérletet, a fehérvári szinészek buzgalma is lankadatlan a pozsonyi bukásig. Egész irodalmunk figyelme azonban egy új drámairói lehetség felé fordúl, azt kiséri egész rajongással. De a mi mindezek daczára a hanyatlás felé vezet ennek ép oly kevéssé oka a gyorsan dolgozó, korán elhunyt Kisfaludy Károly, mint a drámaírásról lemondott és nála sokkal jelentéktelenebb, bár hatásában szintén számot tevő I. Pap Gábor.

Sapphójának irodalmi becsére csak annyit jegyzünk meg, hogy azt a Schedel-Puky-Szenvey-féle fordításokénál többre tehetjük és legalább is annyit érőnek mondhatjuk, mint a Döbrentei-féle fordításokat, melyekről irodalomtörténetirásunk eddigelé elismerő tudomást vett legalább, bár ezeknek a részletei iránt sem igen érdeklődött.

Bayer József.

Anth. Pal. VII. 26. Antipatros Sidoniostól.

A mikor Anakreon' kis sírját éred, o vándor,
Hogyha netán hasznát vetted a könyveinek,
Öntözd a hamvát, öntözz rá élvet! Örüljön
Néki a csontja, midőn rája szivárog a bor.
Ő, ki Dionysos' lakomáinak annyira híve
S a színbor-szerető harmoniának is az,
Halva se nyúgodjék Bacchosnak ajándoka nélkül
Itt a halandóknak sors-kijelölte helyén.

P. T. E.

AZ «ÁGIS»-KÉRDÉSHEZ.

Érdekkel olvastam a Philologiai Közlöny ez évi II. füzetében Lázár Béla «Agis a világirodalomban» czímű czikkét, de eredményeivel nem érthetek mindenben egyet s a következőkben röviden meg akarom tenni ellenvetéseimet.

Először is nagyon igazságtalannak tartom szerző Gottschedra vonatkozó ítéletét. Távol legyen tőlem, hogy Gottsched *Ágis*ában kiváló drámai alkotást lássak, de kellő történeti perspectivában vizsgálva azt, itéletünk mindenesetre enyhébb lesz, mint szerzőé, ki Bessenyei szerfölött gyenge darabját is Gottsched műve fölé látszik helyezni. Igaz, hogy G. *Ágis*ában nem lüktet valódi drámai élet, hogy a tárgyában rejlő tragikai magot nem tudta abból kifejteni, de legalább cselekvényében mutatkozik bizonyos átlátszóság, öntudatos egységre törekvés, míg Bessenyei a felvett fonalat lépten-nyomon kiejti kezéből s kúszálja össze szinte kibonyolíthatatlanúl. Bessenyei philosophikusabb felfogása, ha magában a tragœdia cselekvényében tükröződnék, fölébe emelhetné művét Gottschedének, de így külsőleg reá aggatva a szereplők szájába adott hosszadalmas értekezések alakjában, más jelentősége nincs, mint hogy a darabot megjátszhatatlanná teszi. — Ezt különben csak mellesleg.

Másik fontosabb kifogásom Bessenyei *Ágis*a eredetének kérdésére vonatkozik. Lázár megengedi, hogy Bessenyei látta Gottsched darabját, de a tárgyválasztáson kívül mi rokonságot sem constatálhatván a két tragœdia közt, kimondja. hogy *Bessenyei Ágisának is Plutarchus a forrása* (101. l.). Úgy hiszem, ez az ítélet meglehetősen elhamarkodott, s egy kissé alaposabb összehasonlítása egyrészt a két tragœdiának egymással, másrészt mind a kettőnek Plutarchus szövegével erre az eredményre semmiképpen nem juttathatja szerzőnket.

Az első próba, véleményem szerint, annak vizsgálata lett volna, vajjon vannak-e Plutarchus előadásának oly részletei, melyek Gottsched szinpadi átdolgozásában hiányzanak, de Bessenyeinél találhatók? Ilyen irányú szorgosabb összehasonlítás meggyőzhette volna czikkírót először arról, hogy igenis vannak Plutarchusban részletei a történetnek, melyeket Gottsched vagy elhagyott vagy megváltoztatott. Így pl., hogy néhány mozzanatot

említsek, nincs meg Gottschednél, hogy Agesilaust fia Hippomedon nyeri meg Agis pártjának; ki van egészen hagyva Agis hadjárata az ætoliak ellen (ezt Lázár is említi); Demochares és Amphares Plutarchusnál jó barátai Agisnak, Gottsched e vonást mellőzi; Plutarchusnál akkor fogják el Agist, mikor menedékhelyéről a fürdőbe megy, Gottschednél otthon; nincs meg végül ez utóbbinál a nép megdöbbenése Agis katastrophájáén, míg Plutarchusnál iszonyodva mondják a spártaiak, hogy ellenség se tette kezét, csatában sem, spartai királyra. Ehhez vehetjük még pár szereplő, vagy csak említett személy nevét Plutarchusnál (Arcesilaus, Epitadeus), melyek Gottschednél nem fordulnak elő. Megnézve már most Bessenyei *Agisát*, úgy fogjuk találni, hogy *egyetlen mozzanat sincs benne, mely Plutarchussal mutatna egyezést ennek Gottschednél hiányzó adataira nézve.*

Ez egyoldalú összehasonlítással azonban még csak fél munkát végeztünk. Ezután merül még fel a nem kevésbbé fontos kérdés, hogy t. i. található-e szorosabb egyezés Bessenyei és Gottsched darabjai között oly mozzanatokra nézve, melyekkel ez utóbbi saját inventiója révén bővítette a Plutarchustól átvett anyagot? És ez oldalról vizsgálva a kérdést, akadunk egy, igaz csak magában álló, de oly fontos megegyezésre, mely méltán gondolkodóba ejthet. Gottsched darabjában szerepel ugyanis, még pedig elég jelentékeny szerepet visz egy személy: Agis felesége, *Agiatis* s ennek megfelelőleg találjuk Bessenyeinél *Agiarist*, míg Plutarchus előadásában ez alak teljesen hiányzik. A két név közötti csekély eltérést onnan magyarázom, hogy a némettel csak nem régiben megismerkedett Bessenyei Gottsched szövegében, vagy esetleg a szinlapon, a nevet tévesen olvasta Agiarisnak. Hogy ez igen könnyen megtörténhetett, arról egy pillantás meggyőz Gottsched *Agisának* előttem fekvő 1751-ki bécsi kiadásába, melynek felül lekopott -t betűi az -r-rel úgy szólván teljes megegyezést mutatnak.

Ennyit constatálhatunk magára a darab anyagára nézve. A mi aztán ennek drámai felépítését illeti, szintén találunk Bessenyei *Ágisában* nyomokat, melyek bennünket Gottsched tragœdiájára utalnak. Igy mindjárt az első jelenet mind a két darabban Agis s Agesilaus felléptével kezdődik, a mint ez utóbbi biztatja Agist reformtervei kivitelére. Megegyezik továbbá nagyjában Bessenyei I. felvonásának 5. jelenete Gottsched III. felvonásának első jelenetével; mindkettőben Agiatis-Agiaris s Chelonis-Telonis lép-

nek fel, amaz ez utóbbit vigasztalva s közbelépésre szánva magát az ország békéje érdekében.

Agiaris: «Fáradjunk a' nemes vitézek él'tekért;
Ne ontsanak köztünk olly sok ártatlan vért».

Agiatis: «So wahr ich Agiatis bin!
— — — — — —
Will ich, so viel ich kann,
Die Absicht hintertreiben.
Bisher nur war mir noch kein Wort davon bekannt;
Sonst hätt ich allbereits auch Thränen angewandt,
Des Königs harten Sinn, wo möglich noch zu beugen».

Hasonlók még Bessenyei V. felvonásának második s Gottsched V. felvonásának 5. jelenete. Amott Agis s Kleombrotos állanak Leonidassal szemben, ki kegyelmet igér ellenfeleinek, ha tévedésüket beismerik s megtérnek, vonakodásukra azután elfogatja őket. Ugyanígy Gottschednél, csakhogy itt Agis Kleombrotos nélkül szerepel. Ezekhez a detail-szerű megegyezésekhez hozzájárul végül az a nagyobb, melyet a III. felvonás egész conceptiójában maga Lázár constatál, kiemelve, hogy a főérdeket e felvonás folyamán mindkét darabban Kleombrotos- s nejének Telonisnak sorsa köti le, míg Agis mind a két szerzőnél háttérbe szorúl.

Ezek tekintetbe vételével merem így formulázni Bessenyei *Ágis*ának eredetére vonatkozó nézetemet:

1. Bizonyos, hogy Bessenyei Gottsched *Agis*át ismerte, míg arra egyetlen nyom sem utal, hogy Plutarchus *Agis*át olvasta.

2. Valószínű, hogy Bessenyei *Ágis*a szabad átdolgozása a Gottschedtől vett *anyagnak*. Ez esetben — ha csak fél tévedéssel nincs dolgunk — Laczka feljegyzését, mely szerint Bessenyei *Ágis*nak ideáját másunnan vette, de ő öltöztette tragédia ruhába, úgy kell értenünk, hogy *ez a tragoedia* Bessenyei alkotása.

Binder Jenő.

MABINOGI.

E névvel jelenleg minden irodalomtörténetben általában és minden megszorítás nélkül «Kelta népmesét» értenek, mióta Lady Charlotte Guest ily czímmel (többesben *Mabinogion*, London, 1838, három kötet) adta ki híres gyűjteményét.*) Pedig e névnek ily értelemben való használata, mint Zimmer Henrik, a kelta philologiának jelenleg legkitünőbb képviselője, figyelmeztet (*Götting. Gelehrt. Anzeigen* 1890, 12. sz.), kétségtelenül helytelen. A tényállás a következő. *Llyfr coch o Hergest* czímmel a XIV. század végéről vagy a XV. század elejéről nagy kézirat maradt fönn, mely huszonöt czímfelirattal igen különböző kelta (irhoni) prózai és verses dolgozatot tartalmaz. E kéziratban a 14-ik szám e szavakkal végződik: «Ez az elbeszélés neveztetik: Lludd és Llewelis kalandjai, és ez így végződik». Erre következik a 710. hasábon e czímfelirattal: «*Itt kezdődik a mabinogi*», Pwyll története (Lady Guest, III, p. 3—38), mely a 726. hasábon e szavakkal végződik: «*így végződik a mabinogiknak* (több. *mabinogion) ezen ága*». Erre következik e czímfelirattal: «*Itt a mabinogi második ága*», Branwen története (Lady Guest, III, 81—140), mely a 739. hasábon e szavakkal végződik: «*Itt végződik a mabinoginak ezen ága a Branwen arczúl csapásándk okáról*». Még ugyanazon hasábon következik most e czímfelirattal: «*Itt a mabinogi harmadik ága*», Manawyddan története (Lady Guest, III, 143—186), mely a 751. hasábon e szavakkal végződik: «*Igy végződik itt a mabinoginak ezen ága*», mire szintén még ugyanazon hasábon e czímfelirattal: «*Ez a mabinogi negyedik ága*» Math története (Lady Guest, III, 189—260) következik, mely a 769. hasábon e szavakkal végződik: «*így végződik a mabinoginak ezen ága*». Másutt sehol sem találkozik kelta elbeszélés mabinogi czímmel vagy névvel.

Ebből világos, hogy e megnevezés «mabinogi» *csakis az említett négy elbeszélést illeti*, melyek a mabinoginak négy ágát teszik. Fontos körülmény, hogy e négy elbeszélés *épen semmit sem tartalmaz, a mi az Artus-mondára tartoznék*, pedig eddig épen az Artus-monda forrásait vélte a legtöbb kutató a mabinogikban fölismerhetni. E tény kétségtelenné teszi, hogy *a mabinoginak fönt fölsorolt négy elbeszélése a késő középkor termékei;* a középkori fiatalabb bárdok ugyanis a legnagyobb ellenszenvvel viseltettek az Artus-monda iránt.

A *mabinogi* szónak közönséges értelme «gyermekség»: *Mabinogi Jesu Grist* a czíme annak a kelta evangéliomnak, mely Jézus gyermekségét tárgyalja. A szónak eredeti értelme régóta kétséges. Lhyd Eduárd,

*) L. erről *Német irodalomtörténetemet* I, 370.

a britt régiségeknek egyik legkitünóbb ismerője, már majd két század előtt (*Archaeologia Britannica*, Oxford 1707, 262. l.) így nyilatkozott: «*Mabinogi*, hoc vocabulum *quid sibi velit, hodie non constat.* Libellus autem sic inscriptus fabulosas quasdam historiolas tradit de optimatibus aliquot Britannis antiquioribus. Quod vidimus exemplar in quattuor partes distributum est, quas totidem Mabinogii sui ramos appellat author vel exscriptor».

Zimmer (id. h.) mégis megkisérti a szónak magyarázatát. *Mabinog* vagy *mebinog* ugyanis a. m. «bárdjelölt», azaz ifjú, ki bárddá (dalnokká) akarván magát kiképezni, egy képzett és elismert (ma azt mondanók: okleveles) bárd mellé szegődik tanítványúl. Minden bárd három ily mabinogot vehetett a vezetése alá, és a mabinog három fokon keresztül fejlődött valóságos bárddá. Az elvont *mabinogi* tehát minden valószinűség szerint vagy azt a tananyagot jelölte, mely a bárdjelöltek képzésénél alapúl szolgált, vagy oly elbeszélést, melyet a mabinog tanulmányainak valamely fokán előadhatott.

A fődolog az, hogy *mabinogi nem a. m. (kelta) népmese*, hanem hogy az elnevezés kizárólag csak a fönt említett négy elbeszélést illeti meg és hogy e szónak semmi köze az Artus-mondához.

Heinrich Gusztáv.

Anth. Pal. VII. 25. Simonidestől.

Anakreont a Múzsa miatt örök életü lantost
 Itt födi hantjával, hazai földje, Teos.
A miken a Charisok s az Erosok szelleme érzik,
 A fiukat zengik kellemes énekei.
Egy a mi fáj neki Hadesben, de nem az, hogy a naptól
 Búcsút vett s a sötét Lethe honába került;
Fáj, hogy a szép ifjút itt kellett hagyni Megisthest,
 És itt hagyni a thrák Smerdis-ajánlta gyönyört.
Ámde azért a dalát nem szünteti; szépszavu kobzát
 Még holtában sem hagyja pihenni alant.

P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Vergilius Aeneisének teljes szótára. A gymnasiumok felső osztályai számára és magánhasználatra szerkesztette *Dávid István* és *dr. Fodor Gyula.* Budapest, Lauffer, 1890. 232 l.

Ez a specialis szótár hézagot pótol tankönyvirodalmunkban. Igaz ugyan, hogy Hindy Mihály, pesti főgymnasiumi tanár, még 1863-ban adott ki egy iskolai használatra szánt Vergilius-szótárt, példányai azonban régen elfogytak s újabb kiadása nem jelent meg. Jó gondolat volt tehát a szerzőktől, hogy ily szótár elkészítéséhez fogtak, mely saját szavaik szerint «kiegészítésül szolgáljon a szöveget kisérő jegyzetekhez, kulcs legyen, a mely tanári segítség nélkül is képessé teszi az ifjút nemcsak iskolai olvasásra előkészülni, hanem az iskolában nyert utasítások szerint magánszorgalomból tovább vagy éppen teljesen elolvasni a római állam és birodalom nagy eposzát».

Alapul vették Kochnak Hannoverában megjelent teljes Vergilius- (1875, 5. kiad.) és iskolai Aeneis-szótárát (Lipcse, 1880), mely kitűnő munkának van elismerve. Így az anyag összegyűjtésével nem lehetett sok fáradságuk, de annál több a költői szók és phrasisok helyes magyar fordításával. Érdemük éppen az, hogy az utóbbi feladatnak derekasan megfeleltek s a tanulót minden nehezebb helynél a könyv- és versszám megjelölésével rávezetik a szabatos fordításra.

A kiadások közül az előszó szerint a Ladewigéra, Thilóéra és főképpen az enyémre voltak tekintettel. A nélkül, hogy az első két kiadás értékéből bármit is le akarnék vonni, meg kell jegyeznem, hogy gymnasiumainkban egyik sem használatos: ellenben nagyon el van terjedve a szövegkiadások közül a Ribbecké, a melyre már csak azért is nagy gondot kellett volna fordítani, mert a hagyománynyal és a vulgatával szemben legkevésbbé conservativ, a magyarázattal ellátottak közül pedig a Veress Ignáczé és a Pirchala Imréé, melyekre mint magyar munkákra kellett volna különös figyelemmel lenni s mert a tanulók legnagyobb része úgy is ezekhez fogja segédkönyvül használni a szótárt.

A mi a szótárnak az én kiadásomhoz való viszonyát illeti, általában elmondhatom, hogy a czélnak megfelel. Mivel azonban a szerkesztők megtiszteltek azzal, hogy első sorban az általam megállapított szöveget fogadták el alapul, szíves figyelmökbe ajánlom szövegem *négy* helyét, melyről a szótárban megfeledkeztek. Így a VIII. k. 276—277. versében:

> Herculea bicolor cum populus umbra
> velavitque comas foliisque *immissa* pependit

a legrégibb kéziratok ellenére Probus, a commentator (p. 46, 18 ed. Keil), tanúsága szerint az *immissa* olvasást fogadtam el, a miről a szó-

tárban, *immitto* alatt nincs említés, holott a vulgata *innexa* magyarázva van *innecto* alatt. A X. k. 186. versében tekintettel voltak úgy a *Cinyrus* mint a *Cinyras* olvasásra, az enyémet azonban:

> Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
> transierim, *Cunare*, et paucis comitate Cupavo,

melyet Servius és az R. codex tanúságára alapítok, figyelmen kívül hagyták. Magyarázatot kívánt volna *contra* szó alatt a Madvig jeles coniecturája, melyet a szövegbe felvettem, a III. k. 684. verséhez: *contra ac* e h. *contra*. Mellőzték a Ladewig emendatióját is a IX. k. 387. verséhez: *ac lucos* e h. *atque locos* s így nem magyarázták se az *Albanus* se a *lucus* szó alatt a Ciceronál is (pro Milone, 31, 85) említett *luci Albani* kifejezést, míg a sokkal kevésbbé valószinű *loci Albani*-t fölvették *Albanus* alatt.

Végre, mivel mindenütt látom azon dicséretes törekvésüket, hogy a *varietas lectionis* nevezetesebb eltéréseit figyelembe vegyék s a magyarázatot a szövegkiadások különbségeihez képest, akár az egyik akár a másik esetre megadják, utalok egy sokat bolygatott helyre, a VII. k. 543. versére, a hol a hagyományhoz ragaszkodva, a *caeli convexa per auras* olvasást fogadtam el, a melyet a *convehor* szó alatt egészen helyesen magyaráznak. Hiába keresem azonban ugyan ezen czikkben a már Serviusnál említett s több kiadásban, így legutóbb a Güthlingében a szövegbe felvett *convecta* olvasást; *converto* alatt pedig nem találom *conversa*-t, melyet a többi között a Ladewig szövegében is ott látunk.

A sajtóhibák a könyv elején gondosan ki vannak javítva, javítatlan csak egy ötlött szemembe, a 229. l. 21. sorában *simulaut* e h. *simulant*.

Ajánlom e lelkiismeretes gonddal s jó forrásokból összeállított munkát kartársaink szives figyelmébe.

Dr. Némethy Géza.

Görög alaktan a homerosi nyelv alapján iskolai használatra. Irta *Roseth Arnold*, gymn. tanár. Budapest, 1889. Eggenberger. Ára 80 kr.*)

A szerző egy nálunk rég érzett szükségnek kivánt megfelelni, midőn e tankönyvet megírta. Azt hiszem ugyanis, hogy középiskoláink közül mindenesetre többen választanák a tanítás tervében a tanárok szabad tetszésére bízott két eljárási mód nehezebbikét, az ión nyelvjárás alapján haladó grammatikai tanítást, ha alkalmas tankönyvvel rendelkeznének. Magyarul írt homerosi alaktanunk eddig nem volt, úgy hogy szerzőnknek meglehetős járatlan úton kellett haladnia.

---

*) Első birálatát l. folyóiratunk ez évi folyamának 409—412. l. Mint úttörő kisérlet, megérdemli a több oldalról való megbeszélést.

A munka szerkezete és terve ellen csak az a nagyobb kifogás merülhet fel, hogy a 44. lapon, ott, a hol a módokról és időkről szól Roseth, egy szóval sem emlékszik meg az actiókról, s így azután a tanuló, mikor a 46. s kk. lapokon egymásután olvassa a paradigmákat, nem tudja, mit jelentenek e czímek: «Az imperfectum *(folyó cselekvés)* alakjai» (46. l.), «Az instans *(beálló cselekvés)* alakjai» (54. l.), mely utóbbihoz sorozza a szerző (különben helyesen) az aoristost is. Téved Roseth, ha azt hiszi, hogy a tanuló olyan könnyen megérti ez osztályozást, s nevezetesen azt, hogy az instans actio keretébe beletartozik mind a futurum, mind az aoristos. Ezt bővebben meg kellene magyarázni.

Nehány észrevételem van a mű részleteire is. Úgy látszik, hogy a szerzőnek már nem volt ideje az utolsó revisiót elvégezni. — A 11. lapon a hiatusnál meg kellett volna röviden emlékezni a látszólagos hiatusról is, digammával kezdődő szók előtt, pl. κατὰ οἶκον (e h. κατὰ Ϝοῖκον). — 12. l. ἐλέγϑην és ἐλέχϑην helyett olvasandó: ἐλέγϑη és ἐλέχϑη, mert a zárójelben azt írja a szerző, hogy «mondatott». Ugyanitt az assimilatio szemléltetésére γραπτός is előfordúl, a mit nem tartok alkalmas példának, minthogy e szó ἅπαξ εἰρημένον. (Ilyenek másutt is szerepelnek példaképen.) — Nem lett volna baj, ha a szerző a névragozás paradigmáiban a főnév elé tette volna a névelőket is. Igaz, hogy a ὁ, ἡ, τὸ mint névelő alig fordúl elő Homerosnál, de azért didaktikai szempontból mégis túlzásnak tartom, ha egy görög iskolai grammatikában a főnevek mellől egészen elhagyjuk a névelőket. Roseth paradigmáiból ugyan nem igen fogja a tanuló még a legközönségesebb szók nemét is megjegyezni. — A 19. lapon ezt olvasom: «Általában két végződésűek az összetett melléknevek, pl. ἄγριος, -ον (vad)». Ez tévedés. Ἄγριος nem összetett melléknév, hanem ἀγρός főnév derivativuma (szkr. agrjas) l. Curt. Gr. Etym.[5] p. 171. — A 24. lapon a ϑυγατράσι(ν) magyarázata («a τερ metathesis folytán az α-nak ε-nná való gyöngülésével τρα-vá változik») érthetetlen. — A 28. lapon a φύλαξ szót is a heteroclitàk közé sorolja a szerző, mert φύλακες mellett ott van φυλακτῆρες is, holott itt szerintem két külön főnévről φύλαξ és φυλακτήρ-ről lehet csak szó, melyeket nem lehet egy kalap alá vonni, pl. Σαρπηδών-nal (gen. Σαρπηδόνος és Σαρπήδοντος). — A 44. lapon ezt a mondatot: «E mellett a præs. és præt. perfectum, a fut. passivi és az aoristos kétféleképen is képzelhető» (a mi nyilván az actiókra vonatkozik), további magyarázat nélkül csak a philologus érti meg, de a tanuló semmi esetre sem. — Az 50. lapon egy nagy lapsus maradt benn a præteritum paradigmájában: ἐφιλέουσι(ν) e h. ἐφίλεον. — Az 56. lapon μαίομαι ige tévesen «dühöngők»-kel van fordítva, e h. «törekszem». — A 62. lapon κρίνω-val a latin *cerno*-t lehet összevetni. — A 63. lapon

levő paradigma nem elég világos, mert a görög igealakok meg vannak tördelve (két sorban), a mire iskolai könyvnél szintén vigyázni kell. — A 77. lapon κύρω igénél egy felesleges és a tanulót zavaró etymologiával (κυργο=κυ[γ]ρω) találkozunk stb.

Megütköztem azon, hogy e tankönyvben milyen sok a sajtóhiba. Oly szöveget, minő pl. a 39, 47, 60, 61, 74, 75, 78, 82, 83, 84, 93, 94. lapokon olvasható, vagy oly hibás görög paradigmákat, minőkkel e könyvben találkozunk, tárgyalás előtt alaposan ki kell a tanárnak corrigálnia. Hogy csak egyet említsek, a μι-végű igék activi præsensének, præteritumának és conjunctivusának egy oldalra terjedő paradigmájában nem kevesebb mint 12 ékezési hiba csúfítja el a görök szókat. Ezek: τίθεῖ e h. τιθεῖ, ἱστατον e h. ἵστατον, ἴστατον e h. ἵστατον, ἱεῖς e h. ἵεις, ἱσταμεν e h. ἵσταμεν, τίθήετον e h. τιθήετον, ἱηης e h. ἱήῃς, ἵῃσι(ν) e h. ἵησι(ν), ἱστῄης e h. ἱστῇης, ἱστηομεν e h. ἱστήομεν, ἱστείωσι(ν) e h. ἱστείωσι(ν).

A könyv nyelvezete ellen nagyobb kifogás nem tehető. Itt-ott azonban mégis simítani kell majd a kifejezéseken. Hiszem, hogy új kiadásnál erre is gondja lesz a szerzőnek (pl. 53. l. mely*ek* tőjelleme stb.).

A felsorolt hiányok nem oly természetűek, hogy a munkát használhatatlanná tennék. A szerző általában elég értelmesen végezte nem könnyű feladatát; óvatosan és helyes választással használja fel mindazokat a vívmányokat, melyekkel az összehasonlító nyelvtudomány a görög grammatikát (kivált a latin analogiákat illetőleg) gazdagította s tapintatosan alkalmazza művét azokhoz a mérsékelt követelményekhez, melyeket a tanítás terve s a gyakorlat kiszabtak.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

A franczia középiskolák multja és jelene. Irta *dr. Fináczy Ernő* m. kir. gymn. igazgató. Budapest, 1890. Lampel Róbert. Ára 1 frt 80 kr.

Tanügyi irodalmunknak a középiskolai oktatásra vonatkozó számottevő műveit — úgy hiszem — könnyen elszámlálhatjuk az öt ujjunkon. Kétségtelen szegénység, a melyet mentegethetünk, de hasztalan volna takargatnunk, mert tanügyi életünk és oktatásunk lépten-nyomon megsínyli. Elbízottság volna állítanunk, hogy a legközelebb lezajlott görög nyelvi vita általában azon színvonalon mozgott, a melyre emelkednie kellett volna. És mi tanárok, hogy állunk általában a pædagogiai kérdések terén való egyetemes tájékozottság dolgában? Méltán eldicsekedhetünk a buzgalommal s azon valóban hivatásérzetből eredt érdeklődéssel, a melyet a lendületnek indult középiskolai tanáregyesület központi és vidéki köreiben kifejtünk és tanusítunk; de eltitkolhatjuk-e, mennyi erőfeszítésünkbe kerül? Neki neki megyünk egy-egy

keményebb diónak is, sikerül valamennyire feltörnünk és magvát kiszedegetnünk, de sokszor nem tudjuk tulajdonképen, hogy mi fán termett. Egyik töredékünk — nyilván a buzgóbb — elfoglalva valamely talán csak véletlenül a kezeügyébe akadt pædagogiai elmélettel, a pædagogiát legalább is olyan exact tudománynak tartja, mint a milyen a mathematika; egy másik — alighanem nagyobb az előbbinél — a pædagogiát egyáltalában nem látszik tudománynak tartani; meglehetős kedve telik lehurrogatni azokat, a kik alapos pædagogiai műveltség hírében állanak s bizonyos lelkesültséggel tömjénez azoknak, a kik rendszer nélkül frázisokat hangoztatnak, a melyeknek megértéséhez nem kell se tudomány, se értelmes tapasztalat.

Talán szabad volt ezeket elmondani, midőn a szóban levő könyvnek jelentőségét akarjuk mérlegelni. Mert a mondottaknál fogva bátran állíthatjuk, hogy e könyv *nemcsak hiányt, de valóban szükséget pótol.*

A franczia közoktatásügy — bár formáiban általában eltér a mienktől — kiválóan tanulságos, érdekes; már csak a franczia szellem sajátos kiválóságánál fogva is, mely a mellett, hogy könnyűséggel tud az elvek magaslatára emelkedni, élénk érzékkel bir a concret viszonyok iránt; de főleg azért is, mert a franczia nemzet üde kezdeményezési ösztönénél fogva mindig az ő tanügyében oldattak meg először az elvi kérdések.

Hozzá kell tennünk mindjárt azt is, hogy a szerző a tárgyhoz méltó, szabatos, világosan kidomborodó s bizonyos megkivánható fokig teljes képet festett róla.

A könyv első része a *franczia középiskolák múltjával* foglalkozik. Pragmatikus kapcsolatban vázolja a különböző pædagogiai elméletek és intéző tényezők befolyása alatt viszontagságosan változó sorsát a gymnasiumnak, mely lényegében klasszikusnak és tisztán alaki képzést nyujtónak maradt meg a XVIII. század végéig, midőn a társadalmi rend gyökeres átalakítása folytán a már korábban fölmerült nagy reformeszmék tényleg érvényre jutnak főleg a realiák térfoglalásával; majd Napoleon korszakát rajzolja, a ki összhangzatos és szilárd szervezetet ad az egész közoktatásnak. Végül, két külön fejezetben tárgyalja az intézmények és tanulmányok történetét 1815-től egész az 1880-, illetve 1885-iki tantervig, a mely a mai állapotot megteremtette.

Nem lehet feladatunk e nagyon tanulságos fejlődésnek egyes részleteibe bocsátkozni. Utasítjuk az olvasót magához a műhöz, a mely ritka tömörséggel, világosan és jellemzetesen tárja elénk és valóban érdekesen tünteti föl, mint tükröződnek a nagy tanügyi és pædagogiai kérdések olyan kiváló elmékben, mint a milyenek a franczia közoktatást időnként szervezték; — ilyenek — hogy csak az ujabbakat említsük — Guizot, Villemain, Thiers, Fortoul, Duruy, I. Simon, Ferry, P. Bert.

Nem foglalkozhatunk bővebben a II. rész 1. fejezetével sem, mely a *középiskolák jelenlegi jellegét* és *kormányzatát* tárgyalja s melyben szerző a megszokott ügyességgel és biztos otthonossággal bontja fel a franczia középiskolai szervezetnek a mienkénél jóval bonyolultabb és a legtöbb tekintetben eltérő szövevényét, a melynek megértéséhez úgy szólván szükséges volt, hogy szerző előzőleg a történelmi fejlődést vázolja. Csak annyit jegyzünk meg, hogy talán páratlanul nagy és sokoldalú az az apparatus, melynek gondoskodására a franczia közoktatás szellemi és anyagi ügyei bízva vannak. «De — teszi hozzá szerzőnk — ha megállapított elveknek és mindenre kiterjeszkedő szabályrendeleteknek bővében van is ez ország, gyakran érzi hiányát annak, a mi a kijelölt keretet valójában be is tölti, értem a *következetes kivitelt*».

A következő fejezetek épen a végrehajtás részleteibe vezetnek bele. Itt a szerző már tisztán személyes észleletei alapján mutatja be a különféle jellegű középiskolák fegyelmi és tanulmányi rendtartását, részletesen a *tanítást*, a testi nevelést; bevezet egy teljes (elemi, közép és felső szakaszszal biró) kétágú középiskolába, a mintaszerű *Lycée Michelet*-be Vauvesban, azonkívül két magánintézetbe, ú. n. *reformiskolába*, a melyek nem lévén korlátozva, merész kisérleteket tehetnek az elméleti problemák gyakorlati megpróbálása terén. Ezek a fejezetek kétségkívül a legérdekesebbek és kiválóan érvényesülnek bennök a szerző képességei: biztos szempontok, értelmes és szabatos megfigyelés, bizonyos előkelő kritikai türelem, mely nem itél mohón s nem teszi kétségessé a szerző észleleteinek megbízhatóságát.

Nem szivesen mellőzve sok igen tanulságos és a szerző által találó észrevételekkel kisért momentumot, csak az *irodalmi tanítás* néhány jellemző mozzanatát érintjük itt, mint a melyek leginkább érdeklik e folyóirat olvasóit.

A tulajdonképeni gymnasium — az Enseignement Classique — a természettudományok rohamos térfoglalása daczára, még ma is főleg irodalmi műveltséget nyujtó intézet s az *oktatás sarkpontja az — anyanyelv;* ezt szolgálja a többi tantárgy, első sorban a klasszikus nyelvek. Különösen kitünik ez a franczia középiskola szemefényében: a *latin versió*-ban. «A latin óra egyszersmind franczia stilisztikai óra is. Az a virtuozitás, melylyel az iskolában a latin írókat francziára fordítják, egyetlen a maga nemében; a tanár a tanulóval megbeszéli az illető kifejezés minden árnyalatát s a tanulóval együtt kerekíti, igazítja, simítja művészi formává a fordítást; s minthogy erre törekedtek három száz év előtt is, ily módon tett szert a franczia nyelv arra, a mi leginkább sajátja, a világosságra és szabatosságra».

Úgy vélem, e példa nagyon megszivlelendő részünkről, a kiknek alighanem alapos okunk van a magyar stilisztikai tanítás eredményének

némi fogyatékossága miatt elégedetlenkedni. Igaz, hogy a francziа tanárnak számosabb irodalmi segédeszköz áll e tekintetben rendelkezésére első sorban a régi klasszikusoknak kitünő fordításai, a melyek tökéletes mintát szolgáltatnak az iskolának. Nagy a száma továbbá az iskolai szógyűjteményeknek és phraseologiáknak, a melyek a fordításhoz megkivánt kifejezéseket úgyszólván készen szolgáltatják.

Magukban a *klasszikus nyelvekben* elért eredmény azonban — úgy látszik — nem sokkal különb mint nálunk, annak daczára, hogy a franczia tanuló e tekintetben nagy könnyebbségben van a két nyelv közeli rokonságánál fogva. Oka, hogy a grammatikát nagyon mechanice tanítják az alsó osztályokban, a felsőbbekben meg úgyszólván teljesen elhanyagolják a nyelvtani ismereteket. Megjegyzendő különben, hogy a baccalaureatuson (a facultásokra képesítő vizsgán) nem kivánják meg a franczia-latin fordítást, mert náluk már teljes érvényben van a klasszikus oktatás azon czélja: «pour le comprendre et non plus pour le parler ou écrire».

Az *élő idegen nyelvek* újabban jelentékeny helyet foglalnak el a középiskolai tantervben. Szabad tetszésére van bízva a tanulónak az angol és német közt választani; s ime a nagy többség («nix dajcs» asztaltársaságainknak bizonynyal nem csekély bosszuságára) a *németet* választja s fokozott szorgalommal tanulja, a mint szerzőnk hozzá teszi, nemcsak czélszerűségi, hanem irodalmi és kulturalis szempontból. E helyen szerző eldönti — s véleményünk szerint igen szabatosan — azt a kérdést: mi czélból kell tanulni a gymnasiumban az élő idegen nyelvet? Felelet: főczél a nyelv irodalmának megértése; a leghathatósabb eszköz erre, ha az oktatás lehetőleg azon a nyelven foly, mi által a másodrendű czélt — beszélni azon a nyelven — is elérhetjük.

Legyen szabad különben megjegyeznünk itt, hogy a franczia inkább elhanyagolhatja az első czélt a második javára, mert ő még valamennyire ellehet az angol vagy német irodalom tüzetes ismerete nélkül; de mi?

Visszatérve a *franczia* nyelvi oktatásra, említettük, hogy az Enseignement Classiqueban az oktatás sarkpontja az anyanyelv. Nem irigység nélkül olvastuk a könyvnek erre vonatkozó részét; az eredmény itt valóban kitünő lehet. Erre nagyon sok kedvező körülmény foly be. A fő természetesen a franczia nyelv tökéletesebb fejlettsége, a nagy számú remek és legkülönbözőbb minták; továbbá a kitünő előkészítés az elemi osztályokban; a nagyobb óraszám a tulajdonképi gymnasiumi osztályokban; magának az oktatásnak intensiv volta, a tanárok magas foku routine-ja az olvasmányok s írók stilisztikai és æsthetikai taglalásában, a dolgozatok előkészítésében és megbeszélésében; az igen jó tankönyvek, és végül az a nagyon nyomós körülmény, hogy a többi tantárgy

mind támogatja, nem csak a régi nyelvek az említett versióval, hanem még a reáliák is, mert náluk még az a hagyományos eljárás dívik, hogy a közép és felső osztályokban a tanulók az előadásokat lejegyzik s otthon kikerekített dolgozatokat készítenek belőlük. Több tekintetben aggályos eljárás, de kétségkívül a lehető legpraktikusabb a szóban forgó czélra.

Összefügg ezzel egy másik módszerbeli fogyatkozás is; a tanárok t. i. a rendes előadásokon nem vonják be a tanulót az oktatás közös actiójába, conférenceokat tartanak a középiskolában is; persze általában elragadó alakban adják elő szellemes megjegyzéseiket.

Nem jut-e eszünkbe itt, hogy mi talán másik végletbe kezdünk itt-ott esni és unalmas huzavonával kitalálgattatunk oly dolgokat, a melyeket a tanuló már alaposan tud.

Említsük meg itt mi is, hogy a franczia tanárok általában nem igen tájékozottak a didaktikai módszerek elméletében s majdnem kivétel nélkül bizonyos hagyományos routinet követnek. De jegyezzük meg, hogy a *philosophiai műveltség*[1] köztük általánosabb, mint akár Németországban; hisz csak a középiskola utolsó osztályában nem kevesebb mint 9 órával tanítják a philosophiát.

Mindazt figyelembe véve, a mit e könyv a franczia középiskolákról mond, kétségkívül találunk nem egy követni való dolgot. Mi — a nélkül, hogy itt indokolnók — azzal a benyomással tettük le a könyvet, hogy *tantervünkkel és Utasításainkkal egészben jó uton vagyunk.* Csak arra kell törekednünk, hogy jobban belehatoljunk szellemökbe s főleg az «Utasítás»-ok részleteinek felfogására emelkedjünk.

E czélra, a Fináczy könyvét is sok haszonnal forgathatjuk.

WIGAND JÁNOS.

Villon. Tanulmány a franczia irodalomból. Irta *Gérecz Károly.* Sárospatak 1890. 8-r. 39 lap. Ára 30 kr.

Ily tárgyú dolgozat nálunk tüneményszerű ritkaság, megvárhatja tehát, hogy szóra méltassuk, sőt komolyabb bírálat alá vegyük, a mire szerző maga látszik felhívni, midőn egyik jegyzetében értésünkre adja, hogy Párisban, tehát a leginspirálóbb légkörben s az apparatusok legbővebb forrásánál, szerezte művéhez előtanúlmányait.

Előbb azonban, semhogy e birálathoz fognánk, egy igen kellemetlen kötelességen kell átesnünk. E tanúlmány styljéről kell szólanunk, mely a kezdő fiatal írók egyetemes hibáját, a czikornyásságot rendkívül kifejlődve mutatja szerzőnknél s dolgozata értékét sok helyt csökkenti. Mindenütt metaphora metaphorára halmozva egész a zűrzavarig. «A dalnok kobzán ... minden (leszakadó) *húr* egy-egy *letört ág* a hősmesék fájáról.» «A próza e korszakbani (!) fejletlen állapota következtében az ismeretek

legelemibb (tán: *a legelemibb ismeretek)* terjesztése is a költészet *szekerére* szorúlt.» Ronsardék «nem sokáig örvendhettek *a renaissance köpenyege alatt oly ügyesen hamisított* antik drágaköveknek.» E naivúl hangzó phrasisoknak társa a következő passus is: «Tehetsége, költői lelkülete volt Orleansi Károlynak *s* (tán: *de ő)* a költő dicsőségére nem tartott számot, *de* (-és) a középkor bilincseit nem *(sem)* volt képes lerázni magáról; *kifényesítette azokat, de elpattantani nem bírta. Villon az a lángeszű zsebtolvaj* (!) *egyszerűen* (!) *kibújt alóla (alóluk).*» A képes beszéd erőltetése a képtelenségig megy: «Egyéni életéből, viszontagságaiból az általános emberi sors nyomorúságát látjuk *a piszkos rongyok meztelenén át feketéllenі*, s ez (?) ritkaság lyraköltő verseiben. *Költészete azonban* (!) *korántsem hasonlít virágos kerthez.*» Néhol talányfejtő leleményességet követelnek az olvasótól e hangzatos phrásisok: «A nőért kész megverekedni (az Artus-lovag, kit a «nő ideális, *szédületes* tisztelete» jellemez), *sérelmet ejt a házasélet titkain*, sőt ennek különös mysticus dicsőséget tulajdonít.» A középkor három mondaköréről így elmélkedik: «Így *sikamlott át* a lovagi költészet a *kalandokéba. Ez a hid* (!) vezet át az antiquitásba». (*Antiquité*,— szerző néhol egészen francziáúl ír: «Mais passons la revue!» 24-ik l.) A szellemeskedés gyakran bombasztokba téveszti szerzőt: «Az egész költeménysorozat nem egyéb mint az epopœa sárban meghurczoltatása. A félistenek helyét egy tolvaj csavargó foglalja el; *hőstettei* a bandákban való rablás, *episódjai* rossz hírű hölgyek társaságában való dorbézolás, *csodása* egy *paraszthajszál, apotheosisa* (?) az akasztófa».

Ha az olvasót gondolkozóba ejtették volna ez idézetek, siessünk megjegyezni, hogy az egész dolgozat sokkal komolyabb munka eredménye, semhogy jobb sorsot, azaz jobb stylt ne érdemelt volna. Tegyük hát túl magunkat, a mennyire lehet, e fogyatkozásokon s lássuk magát a tartalmat.

Eltérően attól, mit a *tartalomjegyzék* jelez, hat fejezetre oszlik e tanúlmány: «1. A Villon előtti költészet, *különös tekintettel az eszmék fejlődésére.* — 2. Villon az első modern franczia költő. — 3. Villon élete. — 4. Villon kritikusai és életírói. — 5. Villon költészete. — 6. Végszó.» E beosztás egyszeri áttekintése is világossá teszi, hogy az 5-ik fejezet a 2-ikkal szervesen összefügg, azzal együtt lett volna tárgyalandó, a 4-ik pedig rossz helyre levén közbeszúrva tulajdonkép a 6-ik függelékeül vagy pedig önálló bevezetés gyanánt kellene, hogy szerepeljen.

Legtöbb észrevételt az 1. fejezet hív ki maga ellen. E fejezetnek már œconomiája sem szerencsés, mert lyrai költőt szándékozván tárgyalni szerzőnk, természetes lett volna, hogy a megelőző koroknak tulajdonkép lyrájával foglalkozzék itt: holott emennek csak egyetlen-egy, felettébb vázlatosan írt oldalt szentel s a többi nyolczat a többi fajok áttekintésére fordítja, még pedig nem mondhatni, hogy

«*különösebb* tekintettel «az eszmék fejlődésére.» A részletekben, az egyes állításokban még több kifogásolni való akad, mert a szerző, ki Demogeot és Gidel elavúlt compendiumait említi forrásai közt, nem ismerte Gaston Parisnak két-három évvel ezelőtt megjelent s most újabban javítva megint napvilágot látott *Manuel*-jét, mely a középkor költészetének tanúlmányozásánál nélkülözhetlen, s nem használta fel legalább egy Petit de Julevillenek újabb kutatásokat s nézeteket felölelő kézikönyvét. Lássunk néhányat eme téves állításokból.

«Maga a lant gazdája, a trouvère is *a XIII. században alig találja már helyét az enyésző világban.*» A XIII. század vége, kétségkívül a hanyatlási korszak kezdete már, de általában a középkor letőpontjáúl van elismerve. Szabad-e ily erős színeket használni ama kor festésénél, melyben egy Villehardouin krónikáját írta, Szent Lajos a franczia nemesség virágját ismételten vezette a szent háborúba, mely tehát eléggé hősies volt, s melynek epicai költészete (szerzőnk *erre* reflektál itt), ha erőre, eredetiségre már nem is versenyezhet az előbbi korral, de nem kevésbbé bőven buzog, Adenet le Roi-ban s a Guillaume le Maréchal ismeretlen szerzőjében kiváló tehetségekkel dicsekedik? E század epicája folytatója, kiegészítője az előbbi századok monda-anyagának, melynek nem csekély részét egyenesen a XIII. század átdolgozásában ismerjük.

«*A már-már helyes útra térni látszott franczia költészetet... a renaissance, minden előnyei daczára is csaknem egy évszázaddal hátravetette.*» E nézet a középkor elfogúlt imádóinak s a paradoxon hajhászóknak immár hitelvesztett nézete. Ma minden komolyabb irodalomtörténész tudja s tanítja, hogy Francziaországban, mint külföldön, csak az események lélektani törvényéből folyt az, ha a végleg elgyöngült hazai költészet idegen és pedig antik forrásnál keresett magának új életerőt. Mindenesetre felemás, alaktalan költészet az, mi ez új ihletés hatása alatt létrejön, de az antik és modern, görög-római és nemzeti szellem harmonikusabb összeolvadása után oly remekművek születnek, milyeket a nemzeti költészet, akkori erőtlenségében magára hagyatva, ki tudja produkált volna-e valaha?

«*E cantilenákból összeforrt legendákat ápolta maga az egyház is*» írja egy jegyzet, mely ama helyhez van függesztve, hol arról van szó, mint énekelt a dalnok hangszere mellett Guillaume d'Orangeról, Renaud de Montaubanról stbiről. E jegyzet így érthetetlen, de nem egyébnek tulajdonítandó mint a túltömörített stylnek, a kevés szóval sokat mondani akarásnak. Azt akarja mondani, hogy valamint vallásos cantilenákból fejlődtek a szentekről szóló hosszabb költemények, úgy léteztek a hősökről is hasonló cantilenák (Gaston Paris nézete szerint), mikből aztán a későbbi chanson de geste-ek alakúltak.

Hogy a chanson de geste-ekben «a nő nem tisztelet, *sőt megvetés*

tárgya, akár mint hitves, akár mint anya,» a mi közbevetőleg mondva nem áll ép ily ridegen, az «ősgermán erkölcsöknek» van tulajdonítva, míg az Artus-mondákban jelentkező nőcultus, a mi felfogásunk szerinti lovagiasság, «az ős gall szellem felülkerekedésének.» Holott e «változás» korántsem annyira népfaji mintsem időbeli differentiákra vezetendő vissza. Bizonyára jól tudja szerző, hogy ha a chanson de geste-ek mint nagyobb szabású epicai alkotások germán inspiratióra vallanak is, a germán szellemnek már Tacitus óta magasztalt sajátsága a nőcultus. Viszont másfelől az is bizonyos, hogy — mint Gaston Paris is kifejti — a breton mondának «ős gall» eredeti kelta alakjában nyoma sincs ama courtoisienak, mely csak később a normann hódítás korában fejlődik ki Angliában, Gaufrei Arthurnál, s aztán az angol, illetve provencei erkölcsök hatása alatt Marie de France udvari költőjénél, Chrestien de Troyesnál.

«A mesék e három *országát* (= a 3 mondakört) *legelőbb énekelték, olvasásuk csak azután terjedt el*». Az Artus-mondákról minden kézikönyvben olvasható, hogy ezek eredetileg prózaformában terjedtek el Francziaországban. «Par une singulière exception aux lois ordinaires des littératures primitives, la prose ici précéda les vers». (Petit de Juleville.)

A roman de Renard távolról sem épen «állatmesékből *összeférczelt* satirikus epos, mely *valószinűleg latin irott forrás után készült.*» Tudvalevőleg eredetileg egyszerű állatmese volt minden politikai és társadalmi irányzatosság nélkül; e fajtájú iránymű́vé, satirává csak később fejlődött. Irott latin forrás után teljességgel nem készült, mert: 1. az *Isopet*-knak, a középkorban divatos æsopi meséknek van főleg ily *irodalmi műköltészeti* eredetük, melyektől pedig jóformán «függetlenül» fejlődött a róka regénye, mint G. Paris is tanítja; — 2. a roman de Renard legrégibb ismert feldolgozása latin ugyan, de ez is csak egy korábbi franczia feldolgozás utánzata: «... le poème latin d' *Isengrimus*, úgymond G. Paris, où paraissent se produire *à côté des imitations du français*, des inventions nouvelles assez peu heureuses.»

«A mysteriumok és allegoriák (= moralitások) alapját képezik a *később elvilágiasodott* iránynak, mely e korszakban az ú. n. farceban éri el tetőpontját.» A mysterium elnevezés s ezzel együtt a moralitas csak a XV. századból datálódik, eddig *jeu* (mint a németben: Spiel) s rokon (vie, histoire) elnevezés járta; de etttől eltekintve, nem eléggé világias-e már a XIV. század szinköltészete, a *Miracles de Notre Dame*, vagy még inkább a XIII. századé, melyben *Adam de la Halle* opéra comique-féle s a mindennapi életet másoló színműveivel találkozunk? Aztán, ha a *farce* a szinköltészetnek *tetőpontját* képezi, miként állíthatja mégis róla szerző, hogy «csak *rossz* tréfák durva magvát rejti magában»? Meglepő, hogy az Orleans ostromát tárgyaló mysteriumról, mely a Jean

Bodel XIII. századbeli Jeu de Saint Nicolasjára emlékeztet tárgyának világias és actualis elemeivel, s egyáltalán a *világias* mysteriumok érdekes példánya, úgy beszél mint «a polgári szinmű» felé közeledés jeléről s azt fejtegeti, miért «bukott el» e darab. Petit de Juleville, a középkori franczia szinműirodalom legtekintélyesebb búvára, maga is aligha ismer oly documentumot, mely a mysteriumok szinpadi kudarczairól, erről a modern ízű dologról szólna.

«*A dal a troubadourok ajkáról hangzik el. Francziaország éjszaki hősei nem érnek rá* szerelmes álmodozásokra, lovak dobogása s pogány szaraczénok harczi kiáltása a lovag lelkében más érzelmeket keltenek visszhangra, mint a melyeket a kedves déli vidék fakaszt a költő kebléből». E phrasisok egy egészen elavult, régi nézetet tolmácsolnak, abból a Demogeot-féle korszakból, mikor még azt tanították, hogy a franczia költészetnek csak epikája volt eredetileg, lyrája pedig későbbi fejlemény, provencei utánzat. «On a cru longtemps, tanítják ellenben a mai kézikönyvek, que la langue d'oil devait à la langue d'oc le genre de la chanson: cela n'est vrai que de quelques variétés du genre. Mais dès le XII. siècle la chanson florissait dans la France du nord, en dehors de toute influence méridionale.» Ma már két korszakot külömböztetünk meg a franczia lyra történetében: egy önállót s egy olyat, mely provenceit utánoz. Gaston Paris is ily két külön fejezetben tárgyalja: «Poésie lyrique *purement* françaisе» és «Poésie lyrique d'origine provençale».

Áttérve a többi fejezetekre, sajnálattal tapasztaljuk az életrajzi résznél, hogy a szerző nem ismeri a tárgyára nézve legfontosabb kútfőt, *Longnont* (Étude biographique sur François Villon, Paris 1878.), «*le seul qui compte aujourd'hui*» mint G. Paris mondá (*Romania* 1887. évf.), kitől magától viszont évek óta várjuk egy rég igért, kétségkívül korszakot alkotandó Villon-monographia megjelenését, s ki tehát ez igéretnek, valamint a *Romaniá*ban közzé tett Villon-adalékoknak alapján is a legilletékesebb bíró e téren. Szintoly kevéssé vett szerző tudomást egy hollandi tudós munkájáról, *Bijvanck*éről (Spécimen d'un essai critique sur les œuvres de Fr. V., Leiden 1882.) Természetes tehát, ha Villon zavaros életéről annyit se tud, mennyit ma már tisztába hozott a kritika, fölöslegesen scepticuskodik, találgat s vajmi kevéssé helyes képet alkot magának Villon pályájáról a maga egészében tekintve. «Költőnket egész életén a sötét tömlöczök rothadt szalmáján, s szabadsága visszanyertével a legaljasabb helyiségekben, rossz hírű nők és dorbézoló férfiak társaságában látjuk *fetrengeni*. Életpályáját úgy szólva a börtön és az akasztófa közti úton futja meg.» Hol marad a Sorbonne, hová költőnknek, bár Géreoz ezt ok nélkül kétségbe vonja, legalább hat évig kellett járnia, s hol a bloisi királyi udvar, hol Villon Charles d'Orléansban pártfogójára talált? Villon egyéniségét feltétlenül elitéli szerzőnk. Villon

életéből mindössze azt tudjuk, hogy 24 éves korában valószinűleg önvédelemből megölt egy papot, elmenekült Párisból, majd bizonyítékok hiányában fölmentetvén, visszatért, de félév múlva egy hűtlen kedvese miatt megint verekedésbe elegyedvén, ismét menekülni volt kénytelen. Távolléte alatt egy elzüllött fiatal emberekből álló betörő bandának jött nyomára a rendőrség, s ennek tagjai közt ott szerepelt a Villon neve is. Elfogták, megtorturázták s halálra itélték, mit aztán számüzetésre változtattak. Négy évvel később az orleansi püspök börtönében leljük, hol méltatlanúl sínylődött, míg XI. Lajos ki nem szabadította. Ennyi a tény, s ennyiért Gérecz folyton a legmegvetőbb czímekkel illeti költőnket: «zsebmetsző (?), tolvaj, csavargó (!), nyomorúlt gézengúzok méltó czinkosa, javíthatlan betörő és akasztófavirág.» «De ugyan ki hallott már valaha, kiált fel, tolvaj, zsebmetsző, rabló, de sőt talán gyilkos költőről is! Hé hová viszitek azt az embert, a Chateletbe-e vagy az akasztófára? stb.» Szerzőnk megfeledkezik a korról s a helyett, hogy a Gil Blasok, Figarok elődjét, s XV. század *enfant perdu*-jének egyikét tekintené költőnkben, úgy elitéli őt, mintha valami napjainkbeli elzüllött emberről volna szó. Annyira megy ellenszenvében, hogy valósággal rágalmazza őt. «A nyomor és erkölcstelenség valóban elárasztó befolyásának kellett hozzájárulnia akkor, hogy a jóra annyira hajlandó lélekből *a becsületérzésnek és a szabad akaratnak úgy szólva még csiráit is kiölje.*» Holott maga szerzőnk is jól tudja s említi is műve folyamán, hogy Villont épen az teszi előttünk különösen rokonszenvessé, miszerint folyton látni, miként küszködik benne a jobbik rész a viszonyok fatumával s hogy az erkölcsi tudat soha se vész ki belőle teljesen, legnagyobb tévedéseinek közepette sem. A ki úgy szerette anyját, úgy ragaszkodott jóltevőihez s hazájához, az külömben sem lehetett elvetemült erkölcsi szörnyeteg. Külömben maga Longnon ép arra figyelmeztet, hogy «quelquefois nostre auteur se charge outre mesure».

Ily felfogás Villon költészetének behatóbb méltatását jóformán lehetetlenné teszi. De Géreczneк egyáltalán kevés ereje van még ahhoz, hogy egy író szelleméről összefüggő képet alkosson. A Saint Marc Girardintól kezdve, kiről szerzőnk Tainet illető kifejezésekkel áradozik, Montaiglonig annyiszor s oly remekül megalkotott kép Gérecz másolásában, utánzásában elveszti szineit, körvonalai elmosódnak, minden szétfolyik. Phrasis-keresésével külömben is erősen megbénítja magát. Ime fejtegetéseinek veleje, az ő saját összegezése szerint: «Az élet tüzes csipejétől kínzott test fájdalomtól reszkető ajakkal ezer *színben* és alakban rebegi el azon könnyelmű *szakadást*, melyet a társadalmi rend, az erkölcsi törvények vesszeje oly kegyetlenűl megtorolt. *Minden a mi ezen kívül található V. költeményeiben, csak rohadás és posvány, melynek fölkavarásától szigorúan tartózkodnunk kell.*» Nincs is szükség erre; de viszont a nél-

kül, hogy a pruderiának megfelelő másik végletbe esnénk, mondhatjuk, hogy épen ez *a posvány* volt szükséges arra, hogy ily *virágok* nyíljanak a XV. század költészetében. Villonnak oly életet kellett élnie, mint a milyet élt, hogy költészete azzá váljék, a mi: a század érdekes hű tükrévé a maga tarkaságában, elénk varázsolva a hatalmaskodó nagyok tündöklő köreit, a polgárság humoros genreképeit, a Sorbonnet, a lebujokat, börtönöket, akasztófát, — egy zaklatott szívnek pongyolaságig őszinte, de mély érzéssel írt, ép annyira megdöbbentő, mint vonzó önéletrajzává, melyben az enyelgő, majd csípős tréfától a harag lángoló kitöréséig, a melancholicus, humoros merengéstől a léhaságig s ettől viszont a velőfagyasztó komor borzadásig, a dorbézolás mámorától az öntudat mardosásáig a külömböző kedélyállapotok változatos sora megkapó közvetlenséggel nyilatkozik, s mely mindenütt egy oly élesen kibélyegzett egyediségre vall, minőt a középkornak individualitást nem ismerő költészetében, sőt a XV. században sem találni.

Villon költészetének fejtegetése közben nem lett volna egészen czéltévesztett, némi párhuzamot vonni egy Rutebeuf, Louise Labé, Maynard vagy akár egy Musset és költőnk közt; az ily összehasonlítás új szempontokat, új világítást szolgáltat. Hanem ez tetszés dolga. De a mit már kötelessége lett volna tenni szerzőnknek, behatón s részletesen kellett volna jellemeznie Thibaut de Champagnet és Charles d'Orléanst, kikről csak általánosságokban s Nisard után beszél. Oly kevéssé reflektál szerző a Villont megelőző korokra, hogy még azt is feledi megemlítni, hogy a Villon használta *testamentum*-forma a középkori költészet hagyományos játéka. Az egész «Villon költészete» czímű fejezet egyébiránt nem is egyéb, mint idézetekkel bővített tartalomjelzés, meglehetős pongyola formában, mely csak úgy hemzseg az oly stereotyp bekezdésektől: «Majd... Aztán... Aztán... Majd.» Közbeszúrt megjegyzéseiből csak egyet kivánunk kiemelni különösebben: «A franczia eredetiben e kifejezés *Je congnois tout*, melylyel a 30 sor mindenike kezdődik, s a melyet lefordítani lehetetlen (?), a franczia realismus egyik hatásos eszköze, így pl. Zola is rendkívül tudja érzékeltetni a dolgokat az ugyanazon jelzők avagy kifejezések ismétlésével, úgyszólván az egész fogalomkör bevésődik agyunkba.» Ám hasonlítsák Villon költészetét, mely a maga nemében szintén realisticus, a mai naturalismushoz, naturalista lyrához, mert az összehasonlítás tanúlságos lehet, csakhogy ne *ilyen* módon!

A «végszó» így resumálja a tanúlmány lényegét: «V. a költészet hatalmas templomában konstruktiv szerepet nem vitt. Költészete magányos csonka torony.» Ebből azonban ép oly kevéssé fog okúlhatni Gérecz olvasója, mint a mily kevéssé fogja kiolvasni tudni Malherbe működésének minőségét az ily jellemzésből: «E praktikus ember nem törekedvén újabb látóhatárt nyitni, vette a dolgokat úgy a mint vannak

s merített önmagából s a mindenkivel közös emberi és nemzeti inspiratiókból stb.» Inkább semmit, mint ily semmitmondó általánosságokat!

Még csak egyet. Szerző mellőzi, úgymond, Villon styljének tanúlmányát, mert «képeit, figuráit, verselési különösségeit bárki *ráfeszítheti* a poetai (poetikai) formulákra.» Mit jelentsen ez? Aféle scholasticus elmejáték-e tehát az ily styl-tanúlmány, az iskolai szellemtelen poetikák szőrszálhasogatásait illusztráló gyerekmunka vagy pedig az író szellemének egyik mélyreható búvárlási eszköze s módja?

Ily állítást nem lett volna szabad kiszalasztani tollából annak, ki oly ambicziót árúl el különben dolgozatával, melynek hadd emeljük ki végül azt a nem csekély érdemét, miszerint közvetlen maguknak Villon műveinek alapos tanúlmányozásával készült, s mely egyáltalán feltételeznünk engedi, hogy szerzőben, ha kiforr, a francia irodalomnak nálunk gyér munkásai jóravaló, hasznos erővel fognak gyarapodni.

HARASZTI GYULA.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/9.

20. P. Rácz Soma, Állapothatározó és attributum. (Zombori állami főgymnasium.) — E több szempontból figyelemre méltó értekezés megérdemli, hogy a Philologiai Közlöny megemlékezzék róla. Néhány mondattani problémának érdekes megbeszélése képezi tartalmát, vegyítve egy kis nyelvphilosophálással, és czélja az, hogy a magyar állapothatározónak és a latin jelzőnek «kuszált» — vagy legalább is nem eléggé körvonalozott — kérdését tisztázza.

Az értekező el nem vitatható gonddal és éleslátással vizsgálat alá veszi a magyar állapothatározónak és a latin attributumnak egymáshoz való viszonyát, miközben sikerül neki szétosztani amannak tág körét és kitágítani az attributumnak fogalmi terjedelmét olyatén képen, hogy a latin syntaxis terén különféle név alatt szereplő mondatrészről kimutatja azt, hogy az voltaképen attributum. Komoly az értekezés themája és a szerző iparkodott ezt a themát helyes szemlélettel és indokolt szempontokból taglalni.

Dicséretére legyen mondva, hogy ámbátor nem egy helyen támaszthatók ellenvető megjegyzések, az értekezés szerzője alaposan ismeri a latin syntaxis finomságait és a magyar nyelvet is tanárnál ritka könnyedséggel kezeli. Kár, hogy itt-ott nagyon is beleszeret vagy inkább beletéved a metaphorikus beszédbe, a mi néhol szinte komikus színt ád

stilusának. Úgy látszik, mintha kissé túlbecsülné vizsgálódásának és combinatióinak eredményét. Ily szoros tudományos értekezésben ugyanis nézetem szerint nem ajánlatos túlságos feneket keríteni a dolognak. «A régi viszonyok között tán soha se jöttem volna rá — írja a többiek között a 13. oldalon — s maradt volna, a mi volt, *sejtelemnek örökre.*» És a következő oldalon: «De térjünk a dologra s legyen szabad itt is *eredeti* gondolkodásom útját követnem.» Ámde az efféle, csendes mosolyt gerjesztő czifraságok, szerencsére, nincsenek nagy számmal az értekezésben. Csakhogy máshol meg annyira szereti általánosságokba burkolni megjegyzéseit, hogy az olvasó csak hozzávetőleg bírja localizálni a sorok alatt lappangó gondolatot. Igy például mindjárt az első oldalon diadalérzettel és túlzott pathosszal hirdeti, hogy ime, «a kényelmes terminus technicusok réges-régtől fogva álló épülete rohamos bomlásnak indult . . . a multon csökönyös szeretettel csüngő maradiak roppant keservére, de — hála isten — a tudománynak gyarapodására.» Ez bizony oly általánossággal van elmondva, hogy egyik-másik ellenpárti olvasó könnyen félreértheti a szerzőnek keservére, de nem a tudománynak kárára, a mennyiben egyszerűen azt hihetné, hogy az értekező az újabb időben nálunk létrejött és ma még — de nem tudom meddig — meglehetősen elterjedt magyar és latin nyelvtanainknak sok furcsa terminus technikus-ára czélzott, melyek a tudományt egy cseppet sem vitték előre s magát az iskolát megkárosították. Hanem erről majd máskor és máshol beszélünk, hisz föltett szándékom is az volt, hogy a szóban forgó értekezést nem bírálom, hanem csak főpontjaiban ismertetem.

Még csak egyet és azután hadd beszéljen maga az értekezés! A szerző szembeállítja az úgynevezett «régi» és az «új» irányt és ezzel kapcsolatban azt írja (4. old.): «A Schultz latin mondattana, teszem, áttekinthetőbb, mint a Bartal-Malmosié; az jobban útba igazít, tehát könnyebb is, mint emez». Ezt elismeri a szerző és azt hiszem, mások is ugyanabban a véleményben lesznek. Most azután néhány szóval azt mondja, hogy amaz (t. i. a Schultz-féle mondattan) «egy régi, évszázadokon által kristálizálódott (!) — (a képes beszéd akarata ellenére is fejére nő) — rendszernek betetőzése, holott ez (t. i. a Bartal-féle munka) egy új iránynak első úttörője, melynél még a szemlélet sem mindenütt biztos és épen azért az elrendezés sem lehet végleges». Ő itt a jövőtől várja a nagy sikert és hallgatagon mellőzni kivánja Schultzot. De hol van az megírva, hogy az iskolában experimentálással kell utat törni, mikor a szerző szerint egy kristálytiszta irány meg van állapítva, melyről eddigelé nem sikerült kimutatni, hogy helytelen. Szerzőnk sem árulja el egy árva szócskával sem, hogy miért kell azt az átlátszóságig tiszta s világos irányt elvetni. E helyett sok mindenről okoskodik, a mi

voltaképen nem tartozik a dologhoz. Védelme a legsúlyosabb vádképen hangzik.

De lássuk már most röviden az értekezés tartalmát! A magyar állapothatározó tudvalevőleg a hely- és módhatározó jeleit veszi kölcsön és e miatt néha nehezen ismerhető fel. A hely- és időhatározótól még csak meg lehet különböztetni, mert míg ezek általánosabb határozói kérdő névmásokra felelnek, az állapothatározó mindig csak a «miben? miről? miből? mitől? mire» stb. kérdésekre válaszol. Az igazi állapothatározóknak java része a «hogyan» kérdésre felel és így bajosan lehet megkülönböztetni a módhatározótól. A szerző két találó példával kimutatja, hogy a módhatározó az igében kifejezett cselekvésnek, az állapothatározó ellenben a cselekvéssel valami viszonyban álló névszónak — akár alanyának, akár tárgyának — a meghatározó jegye. Talán rövidebben azt is mondhatta volna, hogy a módhatározó szorosan az igével függ össze, az állapothatározó pedig nem az igéhez, hanem a mondatnak egy névszavához vonandó. Ebből azután kiviláglik az eredet- és véghatározónak a lényege. Ennek az okoskodásnak az alapján megkülönböztet az értekezés állapotvonatkoztató határozókat és par excellence állapothatározókat. Miután a szerző elég nyomatékosan kiemelte, hogy az állapotvonatkoztató határozók igei, a szükebb értelemben vett állapothatározók pedig névszói vonatkozásuak, kijelenti végül, hogy az előbbiek azonosak a képes helyhatározókkal.

Ezzel végződik az értekezés első szakasza és következik az attributumnak szentelt rész.

A subiectum és obiectum prædicativumot magyarul lefordították állítmányi alanynak és állítmányi tárgynak; e mellett a kettős alany, továbbá a magyarázó s kiegészítő alanyok és tárgyak neve szokott szerepelni. A kettős nominativus aránylag még a legjobb elnevezés, bár nem mond sokat. Hogy itt voltaképen attributum forog szóban, azt a szerző — mint mondja, — már régen sejtette. Csak azt nem látom be, hogy miért kellett épen a mondattannak untig ismeretes reconstructiójára appellálni, mely állítólag világot vetett «sejtelmére, a mely a merő tapogatódzás sötétjéből mindjobban kibontakozott s végre a tények közvetlen szemléletében világos meggyőződéssé érett.» Hisz attributum csak létezett a mondattan reconstructiója előtt is! Nézetem szerint ugyanis — aut ego fallor — a magyar és latin határozóknak egybevetése nem volt okvetlenül szükséges a szerző állításának bizonyítására, habár másrészt készséggel elismerem, hogy a szerző ezen összehasonlításnál sok becses dolgot gyűjtött egybe. Ezek nagyon is megérdemlik az elolvasást, de messzire vezetne azokat e helyen bemutatni.

Röviden csak annyit jegyzek meg, hogy a szerző négy kategoriába sorozott, szemenszedett példáknak latinra való fordítása alapján arra a

törvényre jut, hogy a latin rendszerint állapotjelzővel fejezi ki a magyar állapothatározókat, hogy ha van neki megfelelő mellékneve vagy melléknévi névmása vagy igei mellékneve, sőt a rangra, méltóságra, hivatalra és korra vonatkozásnál főnév válthatja fel a melléknevet.

Az úgynevezett copula mellett álló névi állítmány is az alany attributuma vagyis a copula a valóságos állítmány és a vele járó névszó az alany állapotát jelölő bővítés vagyis állapotjelző. Úgy tetszik, hogy nem gondolt ilyen mondatra, mint pl. «leo est animal», mert így némileg módosítani kellett volna az utóbbi szabályt.

Mivel a létigével együtt álló névszók tulajdonképen nem állítmányok, hanem az alany állapotának jelzős kifejezései, nem létezhetik többé kettős alany, sem állítmányi kiegészítő s magyarázó alany. Így megáll az a második hangsúlyozott törvény is, hogy a valamivé levés és tevés, nemkülönben a valaminek látszás és látás igéi mellett álló magyar véghatározót a latin mindig *állapotjelzővel* fejezi ki.

Végül a szerző nehány pontban összefoglalja eredményeit. Az értekezés némely gyengéje mellett is nagyjában épúgy mint részleteiben tanulságos; egyik főérdeme a talpra esett példákban keresendő.

Dr. Pruzsinszky János.

21. Endrei Ákos, Hazánk a német költészetben. (Csurgói ref. főgymnasium, 3—13. l.). — Szerző e «székfoglaló értekezésében» azoknak véleményét szándékozik megczáfolni, kik még ma is «a hazafiasságnak téves felfogásából egymással ellentétben állónak tartják e két fogalmat: nemzeti müvelődés és német cultura; kik azt hiszik, hogy a magyarnak ősidőktől fogva nem volt és soha nem is lesz nagyobb haragosa, irigye és ellensége a németnél.» E czélra a német nép költészetéből ki akarta mutatni, hogy a németek irányunkban milyen (kedvező) véleménynyel és (jó) indulattal voltak.

A szerzö czélja elismerést érdemel és czéljának elérésére kétségtelenül hatásos és vonzó eszközt választott. Dolgozatáról mégis nem mondhatni kedvező véleményt, sem a mi a fölkarolt anyag mennyiségét, sem a mi a fejtegetés minőségét illeti.

Igaza van szerzőnek, midőn nem vállalkozik arra (tíz lapon!), hogy «minden német költőnek művéből idézze azt, a mi reánk magyarokra vonatkozik.» Ki is tudná egyhamar ezt a feladatot megoldani? Meg abban is igaza lehet szerzőnek, hogy «nem minden német költő szólhat a nemzet nevében». Ilyenekül szerinte «csak az ú. n. klasszikusok és a névtelen népköltők, a népdaloknak ismeretlen szerzői» tekinthetők.

Megengedve e felfogás helyességét (melyhez szó fér), mégis túlságosan szerény anyagot dolgoz föl szerző, midőn a «népköltészetből»

csupán a Hildebrand-dalt, a wartburgi dalnokversenyt és a Nibelung-éneket (melyekben voltaképen magyarokról nincsen is szó), az újabb irodalomból pedig csak Körner Zrinyijét, Heine ismeretes egyetlen dalát és Lenau Miklóst (ez utóbbit csupán nehány általános megjegyzésben) tárgyalja. Hogy a régi német irodalom termékeiben hazánkról és népéről milyen sokszor történik említés, a legkényelmesebben láthatta volna szerző «Irodalomtörténetem» első és második kötetének tárgymutatójából; az újabb irodalomban pedig legió az oly német költők száma, kik magyar tárgyakat földolgoztak vagy hazánkról megemlékeztek.

De legalább helyes volna mind az, a mit szerző a fölkarolt művekről és írókról mond. Sajnos, hogy ezen követelményeknek sem felel meg dolgozata. Csak nehány állítását emelem ki, — nem is reflektálva arra a rengeteg sajtóhibára, melyek a dolgozatot eléktelenítik (melyek közé azonban a következetes «N*ie*belung» nem tartozik) vagy az oly idézetekre, milyen p. 5:

Wo du singen hörst, dort lass dich nieder.
Böse Menschen haben keine Lieder.

Hildebrand szerinte Etele udvaránál tanulta a «lovagiasságot» — az V. században?! Egyúttal Hildebrand esetéből, úgy vélekedik, megtudjuk azt, «hogy Etele hősiessége oly tiszteletben állott a germánok előtt, hogy akadt egy hősük, ki családját is kész volt éveken át magától távol tartani, csakhogy udvarában élhessen». Hiszen ismeretes dolog, hogy Hildebrand (urával, Berni Detrével együtt) iszonyú csatavesztések után mint földönfutó menekült a hún udvarba, tehát legkevésbbé sem volt kész stb. «Ime», végzi szerző e fejtegetéseit, «első halvány nyoma a német költészetben a hősies és lovagias magyaroknak». Már hogyan lehetne ennek nyoma egy oly költeményben, mely csupán Eteléről szól és a VIII. század elejéről való?

A wartburgi dalnokversenynél szerzőnk szerint arról vitáztak, «vajjon a thüringi vagy osztrák költőket illeti-e az elsőség». Dehogy a költőket, — az illető fejedelmek elsőségéről folyt a vita. Klingsor magyarságából meg bajos azt következtetni, «hogy a németek jó véleménynyel lehettek a magyarok dalnoki tehetségéről», — ha nem is tekintjük Klingsort mondai alaknak, mit én már 1878-ban (e Közlönyben II, 137) kimutatni iparkodtam. A Nibelungének 2019. és 2920. versszakaiban pedig megerősítve látja «azon feltevést, hogy az Árpádok korában akadtak hegedősök, kik kobzaikkal nemcsak hazájukat járták be, hanem még a szomszéd Németországba is el-ellátogattak». E feltevésnek lehet alapja, de az idézett versszakokban semmi sincs, a mi ilyen következtetésre vezethetne. A számok talán tévesek, de a Nibelungénekben Magyarországról csak kétszer történik említés: 1162

Rüedegêr von Ungern in siben tagen reit, és 1373 *Uzer Ungerlande der fürste Bloedelin.* Valószínűnek tartom, hogy szerzőt Szász Károlynak nem philologiai czélokra készült fordítása vezette tévútra.

A Nibelungénekben azt keresi, hogy «miként van festve benne a *magyar* szellem», — a mi ismét sajátságos fölfogás. És ha Eteléről azt mondja, hogy «épen ezen (előbb jellemzett) hitvesi hűségében és neje iránti túlságos bizalmában rejlik az ő tragikuma», — csodálkozva kérdezhetjük, hol van Etelének a német eposzban tragikuma?

De nem folytatom a böngészést és az újabbkori három íróra vonatkozó fejtegetésekhez sem fűzök megjegyzéseket, bár volna itt is sok kifogásom. A szerző törekvése, ismétlem, elismerést érdemel, de dolgozata nem üti meg a mértéket, mert nem nyugszik kellő tudományos alapon.

22. Pausinger Sándor. A német helyesirás. (Kolozsvári polgári fiúiskola, 5—17. l.). — E dolgozatban szerző az osztrák helyesirás vázlatát adja, leginkább Willomitzer német nyelvtana (Wien, 1885) alapján. Minthogy iskoláinkban ez a helyesirás az uralkodó, szerző bizonyára sok tanárnak és tanulónak tett jó szolgálatot e dolgozattal, mely ellen nincs is alaposabb kifogásom.

Nem ily dicsérettel nyilatkozhatom a helyesírási vázlat bevezetéséről, melyben szerző a német orthographiai chaosz megmagyarázására nagyon is ab ovo kiinduló fejtegetéseket közöl és mégsem ad találó képet az írás terén uralkodó zavar keletkezéséről és fejlődéséről. Egyes állításai azonfelül helytelenek. Csak néhány pontot emelek ki.

Azt mondja szerző, hogy az ős német nyelv (jobban: a német ős- vagy törzsnyelv), a szláv-német családból kiválván, valószinűleg három nyelvre oszlott. Ma már nem igen beszél a tudomány «szláv-német családról» (v. ö. Aug. Leskien, *Die Deklination im Slavisch-litauischen und Germanischen*, 1876), az ősnyelvről pedig úgy vélekedünk, hogy az két ágra: a keleti és nyugoti germán nyelvre oszlott. Azt sem tudom, hogy a szerző mért mondja, hogy a gót nyelv a IX. században halt ki. E meghatározás sem azt nem veszi tekintetbe, hogy a keleti gótok birodalma a VI. század közepén, a nyugati gótoké pedig a VIII. század elején bukott meg, sem arra nem reflektál, hogy a Fekete-tengermelléki gótok még a XVI. században is beszélték nyelvüket. A gót nyelv emlékei gyanánt föl vannak említve: «*Ulfilas, János evangéliumának töredékei.*» Ez utóbbi alatt szerző valószínüen János evangéliuma magyarázatának (az úgynevezett Skeireinsnek) töredékeit akarja értetni; mert a János evangeliuma maga természetesen az Ulfilas művének egyik része.

«Az alnémet nyelv feloszlik a friz és szász nyelvekre, melyeknek továbbfejlődései: emezé az angol, amazé a plattdeutsch és a hollandi

nyelv.» Ez nem áll. A platt és hollandi nyelvet még senki sem származtatta a frizből. Az alnémet nyelv három ágra oszlott: a szászra, frizre és német-alföldire: az elsőből származik a platt és franczia befolyással az angol, a második még ma is élő dialectus, a harmadiknak jelenkori alakjai a hollandi és (Belgiumban) a vläm nyelv.

A 7. lapon azt írja szerző: «Megvan még a középfelnémetben a magánhangzónak természetes vagy helyzeti hossza, *mi az új felnémetben megszünik.*» Már hogyan szünhetnék meg, a mi minden nyelvnek egyik természeti eleme! de nem játszik többé döntő szerepet a verselésben. Szerző következő állításai is zavarosak vagy teljesen hamisak. Szerinte a XIII. században «a sváb tájnyelv valamennyi rokon nyelv felé (talán: nyelvjárás fölé?) emelkedik», a mit Pfeiffer Ferencznek *Ueber Wesen und Bildung der höfischen Sprache* (1862) cz. tanúlmánya óta már nem állít senki többé. Még helytelenebb az az állítása, melyet részben igen furcsán formuláz is, hogy «az ófn. és kfn. nyelv tényleg léteztek (?), azaz voltak német törzsek, melyek ... nyelvöket a többi nyelv felé (hely. fölé) emelték». Szerző, úgy látszik, azt akarja mondani, hogy volt ófn. és kfn. irodalmi nyelv, a mit jelenleg alig hisz már számbavehető szakember. «Így (folytatja) a német nyelvnek ezen korszakokban határozott helyesírása is van». Ez iszonyú tévedés. A középkorban nem volt Németországban irodalmi nyelv s így nem volt orthographia és orthographiai kérdés sem. Minden iró saját dialektusát használta (ha némi módosításokkal és az egységesség felé való bizonyos törekvéssel is), az írásban pedig egyetlen czélja az volt, hogy a hangokat betűkkel jelölje. Az írás elve tehát phonetikus volt: az írás a kiejtésnek lehetőleg hű képét adta. A szók eredetével vagy régibb alakjaival nem gondolt senki. Szerző, úgy látszik, azt hiszi, hogy a kfn. műveknek az újkori gyönyörű kiadásokban található következetes és észszerű helyesírása már a kéziratokban is megvan. De ez nagy tévedés: ez a szép orthographia a modern tudomány vívmánya, melyről a codexek mit sem tudnak.

A következőkben fejtegeti szerző, hogy «az újfelnémet nyelv általánosabb használatával helyesírása is mindinkább gyarlóbb és gyarlóbb lesz.» Ez a felfogás is téves; a német orthographiának elvadulása a XIV. s főleg a XV. században veszi kezdetét, tehát az úfn. irodalmi nyelvet megelőző korszakban, és csak megújúl, egészen más alapokon, a XVI. és XVII. században.

Általában nem igen érthetni e bevezetés czélját. Ha a szerző ki akarta mutatni az újabbkori helyesírási zavarok keletkezését, elég lett volna Luther bibliájából és a XVI. századi orthographiák (Kolross János 1529, Frangk Fábián 1531, Ikelsamer Bálint 1531, Clajus János 1578) tárgyalásából kiindulnia, mire lépésről lépésre ki kellett volna mutatnia, hogy a német helyesírás miként veszti el idővel eredeti szigorú phoneti-

kus jellegét, a miből a későbbi orthographiai chaosz keletkezett. E helyett igen messze kezdi fejtegetéseit és ép ott szakítja magyarázatait félbe, a hol azokat voltaképen kezdenie kellett volna. Téves nézetei s állításai onnan származnak, hogy elavúlt kézi könyvekből merít; neki Schleichernek *Die deutsche Sprache* cz. könyve még mindig főtekintély, holott ma már mindenki tudja, hogy ez a szellemesen írt és a maga idejében kitünő munka egyáltalában nem áll már a tudomány színvonalán. Szerző egészen más dolgozatot ír, ha Wilmanns Vilmos jeles könyvét: *Kommentar zur preussischen Schulorthographie* (1880, 2. kiadásban e czímmel: *Die Orthographie in den Schulen Deutschlands*, 1888) és pl. Egger Alajos jeles értekezését: *Die Reformbestrebungen auf dem Gebiete der deutschen Rechtschreibung* (Zeitschrift für die österreich. Gymnasien, 1869, 781. l.) ismeri és felhasználja. Magának a német helyesírásnak, a mint dolgozatában összeállítja, helyességét és hasznosságát a bevezetés gyenge volta persze nem dönti meg. HEINRICH GUSZTÁV.

VEGYESEK.

— Aquincum és romjai czím alatt igen ügyes kis füzet (30. l.) jelent meg Kuzsinszky Bálint múzeumi segédőrtől. Ez az első dolgozat, mely mindazt, a mit a rendszeres ásatások Ó-Budán tíz év alatt napfényre hoztak, összefüggésben tárgyalja. Valamennyi ott látható emléknek leírását megtaláljuk benne kapcsolatban mellékelt alaprajzaikkal, a melyeknek legnagyobb része szintén most látott először napvilágot. Bevezetésül a pannoniai római hódítás és Aquincum története áll. Az emlékek sorát az amphitheatrum leírása nyitja meg, majd a katonaváros eddig felásott s egymással összefüggésben álló épületeinek tárgyalása következik. Be van mutatva a palaestra, egy nagy oszlopcsarnok; a nagy fürdő, a vásárpiacz boltjaival, továbbá egy második közfürdő, mely a férfiak és nők számára külön-külön fürdőosztálylyal bírt, egy terjedelmes lakóház magánfürdőjével, egy kisebb lakóház s végül Mithras híres temploma, melyet maga Kuzsinszky fedezett fel. Szóval az olvasó talál benne a római építkezés minden főbb nemére példát, úgy hogy e füzetke nyomán elég tiszta fogalmat szerezhet magának egy provincialis város képéről. A füzet első sorban ugyan a hely színére kirándulóknak akar hasznos szolgálatot tenni, de, a mint tartalmának rövid vázlatából látjuk, hasznos és tanulságos olvasmányt nyujt azoknak is, kiknek nincs alkalmuk magukat a romokat megtekinteni. Ajánljuk e helyt főleg a classica philologia tanárainak, hogy e munkát most, midőn a philologiai múzeumok ügye napirenden van, intézeteik számára szerezzék meg s tanítványaik közt is terjeszszék, mert ha valami, úgy a római építésnek hazai talajon fennmaradt ez emlékcsoportja alkalmas az ókor iránt való érdeklődés fölkeltésére. Ára 40 kr.

— **Weiss (Vári) Rezsőnek** «De digammo in hymnis Homericis quæstiones» czímű doktori értekezését, mely előbb külön lenyomatban, azután folyóiratunk 1889-iki pótkötetének 369—431. ll. jelent meg, bővebben ismerteti Peppmüller Rudolf a Wochenschrift f. klass. Phil. ez idei 20. számában. Weiss ugyanis a homerikus hymnusok Ábel-féle kiadását (Lipsiæ-Pragæ, 1886) vette alapul s ki akarta mutatni, hogy a digamma az Aphrodite- valamint a két Apollo-hymnusban jobbára mint valóságos consonans szerepel. Mivel azonban Peppmüller az antidigammisták táborába tartozik, ismertetése nem egyéb, mint hosszas polemia, nem is annyira a Weiss munkája, mint inkább az Ábel kiadása ellen. Véleményét végül a következőkben foglalja össze: «Um es kurz zu sagen, ich halte das Ziel der gründlichen Untersuchung von Weiss, der ich übrigens genaue Bekanntschaft mit der einschlagenden Litteratur und philologisches Wissen nachrühmen muss, für verfehlt: eine genauere Prüfung der Arbeit hat mir lediglich die Überzeugung bestätigt, dass die Verfasser der in Rede stehenden Hymnen das Digamma als vollgültigen Konsonanten nicht mehr gekannt haben: alles, was ich zugeben kann, wäre die Möglichkeit, dass sie den Laut noch als einen Hauch verspürt haben, welcher hinreichte, um einen Hiatus weniger fühlbar zu machen und lange Vokale und Diphthonge vor folgendem vokalischen Anlaute vor Verkürzung zu bewahren». Kiváncsian várjuk ezek után, hogy mily hangok fognak a másik táborból emelkedni, a miről olvasóinkat annak idején értesíteni fogjuk. n.

— **Clarissa,** Richardson híres regénye, új német fordításban jelent meg (ford. R. és E. Ettlinger, bevezetéssel Muncker Ferencztől. Karlsruhe. 1890, 2 kötet), melyet sokan érdekkel fognak olvashatni, mely azonban tudományos tanulmányoknál hasznavehetetlen. A fordítók ugyanis inkább kivonatot adnak mint igazi fordítást, mert a rendkívül terjengős eredetinek 537 leveléből csupán 270-et vettek föl, ezeket is részben rövidítve és összevonva. Igaz, hogy a vastag, nyolcz kötetre terjedő eredeti telve van (modern szempontból) szükségtelen és indokolatlan ömlengésekkel és reflexiókkal; de a múlt században épen ezek hatottak legjobban és a regény jó részben ezeknek köszöni rendkívüli népszerűségét és nagy hirét, úgy hogy Rousseau azt írhatta róla: «Soha semmiféle nyelven nem teremtettek még regényt, mely a Clarissát megközelítené, még kevésbbé, a mely utolérné».
h.

— **Az angolok eredetét** tárgyalja Paul B. Du Chaillu *The Viking Age* cz. két kötetes nagy művében (London, 1890, Murray), mely «az angolul beszélő népek» elődjeinek történetét, embereit és régiségeit tárgyalja. Gazdag (főként a történetet előző korszakból származó) anyag és 1366 többnyire igen sikerült rajz teszik a munka főértékét, mert egyéb tudományos becse igen kétséges. A főtétel, melyet szerző bebizonyítani törekszik, az a meglepő állítás, hogy a mai angolok ősei nem anglok és szászok, hanem svédek, tehát skandinávok, még pedig azok a *Suiones*, kikről Tacitus (Germ. 44. fej.) szól és kiket a nagy római történetíró világosan és határozottan a suevekhez, tehát szintén a németekhez sorol. E szerint az angolok, ha ezektől a suiones-től származnának is, a minek semmi alapja, mégis csak

németek volnának és nem skandinávok, mint Du Chaillu akarja. De a szerzőnek még ez a föltevése is össze nem egyeztethető ellentétben van úgy a történeti mint főkép a nyelvészeti tényekkel, úgy hogy művének ezen része teljesen eltévesztettnek tekintendő. h.

KÖNYVÉSZET.

Almásy János. Magyar közmondások gyüjteménye, különös tekintettel az életbölcseségre és nevelésre. (Kis nemzeti muzeum, 49—50. sz.) Budapest, Fanklin-t. 1890. (16-r. 379 l.) 1 frt.

Balassa József. Magyar olvasókönyv poetikai és rhetorikai bevezetéssel, kereskedelmi középiskolák és akadémiák használatára. II. köt. A középső (II.) osztály számara. Budapest, Lampel R. 1890. 1 frt 20 kr.

Ballagi Mór. Új teljes magyar és német szótár. II. kötet. Magyar-német rész. 6. kiad. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. IX, 1089 l.) 7 frt, kötve 8 frt.

Balogh Péter. A görög nyelv kérdése. (Külön lenyomat a «Nemzet»-ből.) Budapest, Kilián Fr., 1890. (8-r. 67 l.) 50 kr.

Beöthy Zsolt. Horatius és Kazinczy. Budapest, Frankl.-t. 1890. (8-r. 70 l.) 60 kr.

Dengi János. Rhetorika. A prózai írásművek elmélete. Olvasmányokkal és ezek magyarázatával. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 305 l.) 1 frt 60 kr.

Erdélyi Pál. Fáy András élete és művei. Budapest, 1890. (8-r. 351 l.) 2 frt 50 kr.

Giesswein Sándor. Az összehasonlító nyelvészet főproblémái. Győr, Szerző, 1890. (8-r. 216 l.) 1 frt 50 kr.

Giesswein Sándor. Az ó-egyptomi halottak könyve. Budapest, Pallas-ny. 1890. (8-r. 74 l.)

Henneberger Ágoston. A latin nyelv elemei. Készítette Kovács Béla. 2-dik átdolgozott kiadás. M.-Sziget, Berger M. 1890. (8-r. 180 l.) 1 frt 40.

Hoffmann Emil. Salamon király legendája. Budapest, Athenæum, 1880. (8-r. 31 l.)

Holzweissig Frigyes Latin gyakorlókönyve a harmadik osztály számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta Pecz Vilmos. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 248 l.) 1 frt 40 kr.

Hunfalvy Pál. Az aranyos-széki mohácsi nyelvemlékek. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. 18 l.) 15 kr.

Kazinczy Ferencznek összes művei. III. osztály: *Kazinczy Ferencz levelezése.* A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbizásából közzéteszi dr. Váczy János. I. köt. 1763—1789. Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. XVI, 618 l.) 5 frt.

Klein József. A zsoltárok a héber liturgiában. Altalános bevezetéssel a zsoltárkönyvhez a Talmud s Midras alapján. I. rész. Budapest, Márkus S. 1890. (8-r. 49 l.)

Korda Imre. Stylistika és verstan. A gymnasiumok és reáliskolák IV. osztálya számára. 2. jav. kiadás. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 212 l.) frt 20 kr.

NYILT TÉR.*)

Válasz dr. Pruzsinszky J. úrnak, a «Latin igeragozás rendszere» cz. értekezésem bírálójának.

Ha Dr. Pruzsinszky úrnak értekezésemről írt s fönt p. 262—267 megjelent ismertetésének megvoltak volna ama kellékei, melyekkel talpraesett, tárgyilagos birálatok bírni szoktak, felszólalásom csakis arra szorítkoznék, hogy birálómnak fáradságát, ügybuzgóságát s jó tanácsait megköszönjem; minthogy pedig ismertetéséhez sok szó fér, nem lesz fölösleges, ha úgy magam, mint birálóm érdekében néhány — hogy úgy mondjam — ellenészrevételt megkoczkáztatok.

Nem akarok itt ismertetőmnek Aesopus «Lupus et agnus»-át eszembe juttató okvetetlenkedéseire, nem tudósdi kifakadozásai- és exoticus glossáira reflectálni, melyekkel az első órai anyagbeosztást (562. l.), a latin és magyar igék felosztását s összehasonlítását (563. l.), vagy a IV. igeosztály pass. inf. præsensének s az act. indic. perf. általános képzését kiséri, — nem; ezekre röviden csak annyit, hogy mindaddig fentartom állításaimat, míg helyesebbeket nem dictálnak a tapasztalás vagy józan, meggyőző birálat érvei, vagyis azok a tényezők, melyeket a «benevoli lectores»-nek sajnosan kell nélkülözni dr. P. ismertetésében. (Hogy miért, miért nem, — azt ő tudja legjobban.) Sed maiora canamus.

I. Kérdésemre, — hogy a latinban hány mód van, — a fiú azt feleli: «A latin igének mint állítmánynak három módja van, t. i. az indicativus, coniunctivus és imperativus». Dr. P. úr ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy «az *infinitivus is mód*, mert a módok viszonya az ige egész fogalmára vonatkozik s nem annak mondattani functiójára». Ez egyszerűen nem igaz; mert, ha igaz volna, úgy a participium-, gerundium- és supinumnak is csak akadt volna egy-egy módjuk, mert — *ezek is csak igék!?* — Különben Müller Iwan, Kühner R. (Ausführliche Grammatik II. B. I. Abth. 43. §. 4) és Bartal a megmondhatója, melyikünknek van igaza.

II. A harmadik óra anyagánál is sopánkodik birálóm: «Képzelem, hogy az óra alatt és végén csakúgy káprázik a szemök (t. i. a tanulóké) a tövek, ragok, kapcsoló hangok tanától. Hja, a modern nyelvtanítás — némelyek szerint — megkivánja az efféléket». — *Igen is*, dr. úr, *megkivánja*, még pedig nem is «némelyek szerint», hanem minden valamire való philologus szerint. Hála isten, ma-holnap ott leszünk, a hol a «bam-bas-bat», «bo-bis-bit», «bor-beris-bitur» etc.-féle szörnyeket a megérdemelt, jótékony feledés fátyola borítja. A tövek, ragok, képzők, kapcsolóhangok ismerete nélkül az egész nyelvészet cognitio obscura, kárbaveszett munka, időlopás!

Igaz, a dolog kezdetben lassacskán megy, a tanárban óvatosságot s kellő tapintatot feltételez, sőt bátran állítom még azt is — (a kit nem illet, ne vegye magára), — hogy sok tanár, a ki különben tud fulminans birálatokat írni, maga sincs az «efféléks»-kel tisztában. Sajnos, ezek között van kedves birálóm is, ki így kiált fel bámulva (565. l.): «Furcsa, hát az az «o» (t. i. a *pass.* indic. præs. egyes 1. személye) más «o», mint az *activum* «o»-ja?» — Furcsának elég furcsa lehet, de az még nagyobb furcsaság, ha egy classicus philologus — nevezzük pl. dr. Pruzsinszkynak — nem tudja azt, hogy «amor»-ban az «o» *kapcsoló hang*, «amo»-ban pedig *rag!?* — Risum teneatis! A ki nem tud arabusul, az ne beszéljen arabusul.

III. Birálóm sajátszerű tévedésnek tartja, mikor a «Rex negavit se hosti bellum indicturum esse»-féle mondatban «indicturum esse»-t a fiuval

---

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

mondattárgynak jeleztem. Hát mi, ha nem az? — Reménylem, megengedi dr. P. úr, — ha ugyan ezt is *nem* a modern nyelvészet sütötte ki, — hogy *indicturum esse* a *se*-vel együtt egy teljes acc. cum infinitivo-t ad, — megengedi, hogy az állítmány — *negavit* — verbum declarandi és hogy a *verba declarandi* és *sentiendi* után az acc. cum infinitivo activ szerkezetű mondatokban — mint az incriminált mondatban is — a mondat tárgya.

A fatalis «indicturus, -a, -um esse»-re nézve szíves figyelmeztetését köszönettel veszem; a tévedés az első nyomdai correctio alkalmával kikerülte figyelmemet; — a kérdés («Hogy lenne, mint a mondat alanya?») így javítandó: «Hogy hangzik alanyi alakjában?»

Ezekben akartam röviden dr. Pruzsinszky úr birálatára reflectálni. Hogy e birálatból nem okultam, annak nem én vagyok az oka, — pedig okulni szeretek is, akarok is, hanem oka maga a t. biráló úr, a kinek úgy látszik, nincs tudomása a birálói tiszt két fontos törvényéről. — Engedje meg, kedves dr. úr, hogy saját érdekében, tekintettel a jövőre, citáljam e két törvényt: «1. A ki valamihez nem ért, abban ne lépjen fel biróul. — 2. A birálónak nem dorongolni, sem elcsépelt phrasisokkal dobálózni, hanem első sorban is tanítani kell tudnia.»

Kaposvár. PINTÉR EDE.

Válasz Pintér Ede úrnak ellenbirálatára.

Közlönyünkben már szinte állandó rovatot alkotnak a contra- és recontra-birálatok és válaszok, melyek az olvasóközönséget tán annyira érdekelhetik, mint mikor két — egyébképen teljesen irrelevans — egyénnek páros viaskodásáról olvas egy-egy hírlapi notice-t. Egy velem született gyöngeség folytán mint olvasó eddigelé többnyire a megbirált «tudósok» felszólalása mellett foglaltam állást, föltéve, hogy az illetők nem appelláltak a birálónak rosszakaratára, elfogultságára, nem-tárgyilagos itélésére stb.-re. Ilyenkor ugyanis a biráló arra a tudatra ébred, hogy benne az embert támadják meg. A szegény megbirált «tudós» pedig megragadja az alkalmat hajánál fogva és gazdagítja egyéni nimbusát egy szörnyűséges paupertatis testimoniummal, mert kifogyva az ellenérvekből följajdul az *okvetetlenül tudatlan biráló* «okvetetlenkedései» miatt. Egyik-másik még annyira is megfeledkezik magáról, hogy kész magát azonosítani egy báránynyal, melyre az a «tudatlan» farkas fogát vásítja. (Hogy miért, miért nem, ő tudja legjobban.) Csakhogy az a ragadozó farkas a saját létét tartja fenn annak a jámbor állatnak húsából és véréből, én pedig tudtommal soha se láttam Pintér urat, soha hírét se hallottam azelőtt, ő soha utamba nem állott.

Ámde kiméljük a Közlöny papirosát és feleljünk akaratunk ellenére is pár «exoticus glossá»-val, melyek tönkre silányítják az ő camera obscura-jának gyönge collodiumát. Komolyan mondhatom, ha Pintér úr az utolsó két passust nem írja meg, én egy árva szóval sem bolygattam volna tovább a dolgot, mert nézetem szerint elnézést és kiméletet érdemel olyan szerző, a ki «elkövetett» egy értekezést, melynek hiányait, gyöngeségeit és ferdeségeit közel hat oldalon tártam fel. Egyszerűen meghagytam volna örömét, ut aliquid respondisse videatur. Ámde Pintér úr annyira beleérezte magát a mesebeli bárány szerepébe, hogy a háztetőn képzelte magát, honnan bátran szidhatja a farkast. Egyébképen ő farkast emleget s a farkas itt terem.

Pintér úr more patrio egy semmitmondó fordulattal áteviczkél a teljesen elveszett és általam széttépett álláspontja fő-tételein és iparkodik kiragadni három alárendelt jelentőségű pontocskát. Bár nem érdemlik meg a fáradságot, ezekre is röviden megadom a választ.

I. Az első pontnál a fősúlyt helyezi az infinitivusnak mivoltára, pedig nekem inkább az a logikátlanság tetszett visszásnak, melynél fogva az

előadó tanár az addig használt «ige» fogalom helyére csempészi az «állítmány» fogalmát. Mihelyt ezt megteszi, rögtön ki van zárva a modus infinitivus a módok sorából. Igy tehát a főkifogásom a hibás következtetés ellen irányult. Ha egyes tudós grammatikusok egyszerűen kizárták a régi modus infinitivust a módok sorából, azt utóvégre ép oly joggal tehették, mintha valaki az infinitivust, a participiumot, a gerundiumot és a supinum-ot tágabb értelemben az ige által kifejezett cselekvés, szenvedés vagy állapot egy-egy nyilatkozási módjának tekinti és annak is nevezi. Persze mihelyt illetéktelenül belekeverjük az állítmány fogalmát és így adjuk meg a második definitióját, akkor ezzel az önkényes eljárással kirekesztjük a régi modus infinitivust a módok sorából. A különbség a kettő között az, hogy így nem igemódokat, hanem az állítás módjait nyerjük. A dolog világos, de korán sem oly fontos, mint azt Pintér úr hiszi.

II. A második pont végső conclusiója szintén mutatja, hogy Pintér úr teljesen félreértett. Azt írja ugyanis: «A tövek, ragok, képzők, kapcsolóhangok ismerete nélkül az egész *nyelvészet (!)* cognitio obscura», stb. Hisz nagyon természetes, hogy ezek a dolgok a latin philologiának egyik életfeltételét képezik. Ámde a tanár úr 11—12 éves fiucskákat akar latin nyelvre tanítani és ezeknek másra van szükségük. Hogy mire, azt megtalálja birálatomban.

Hanem hát meghívom philologus collegáimat egy kis homeri kaczajra. Pintér úr megható naivsággal «furcsának találja, a mi furcsa». Egész komolyan és bizalmasan kérdezem, tisztelt kartárs úr, olvasta Ön vagy hallotta valamikor, hogy az «amor» passivum alak keletkezését miképen magyarázza a tudomány? Úgy látszik, nem is sejti, hogy itt az «amo» alakhoz járult a «se» reflexivum, olyanformán mint pl. mai napság is az orosz nyelv a passivumot alkotja. Az «s» az *o* és *e* között egész szabályosan átváltozott «r» hanggá és ennek folytán a végső «e» lassanként veszendőbe ment. Bizony «*a ki nem tud arabusul, az ne beszéljen arabusul!*»

III. A harmadik pontban is egy sajátszerű elmélkedést örökített meg, mely voltaképen nem is szól a dologról. A kérdés az, hogy «miért áll a participium accusativusban?» (A példa így hangzik: rex negavit se hosti bellum indicturum esse.) A fiúnak azt kell felelnie a tanár úr szájcsövén át: «mert indicturum esse a mondat tárgya». Erre én azt jegyeztem meg, hogy nem értem. Kifejtettem azt is, hogy miért nem. A felelet ugyanis nem helyes. Tudvalevőleg a «negavit» ige vonzza mint tárgyat a «se esse» szavakat; a participium megegyezik a «se» pronomen-nel, mert az «esse» létigének kiegészítője, épúgy mint mikor pl. azt mondom: rex bellum indicturus est, a participium mint a létige kiegészítője esetre nézve megegyezik a névvel. — Pintér úr iparkodik engem fölvilágosítani arról, hogy itt accusativus cum infinitivo forog szóban. «Risum teneatis!»

Végül még nyilt köszönettel vesz tudomásul tőlem egy «szíves figyelmeztetést» (a többit csak úgy kéz alatt dugta zsebre) és mindjárt egy lélekzet alatt azt jegyzi meg, hogy a birálatból nem okult. Hát melyik már most az őszinte nyilatkozat? — Részemről birálatomnak minden tollvonását fenntartom.

Dr. Pruzsinszky János.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. évi május 21-től szeptember 23-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1887-re: Stromp József. — **1888-ra: B**ölcsházy István. — **1890-re: H**enning Rudolf. — **K**erekes Ferencz. — ***W**eszely Ödön.

Rendes tagdíj 1886-ra: Dr. **B**ászel Aurél. — **1889-re:** *Dr **B**ánóczi József. — **S**pitkó Lajos. — **1890-re: B**aráth Ferencz az I. félévre. — *Dr. **C**sengeri János pótlásul 2 frtot. — *Cserei József. — ***J**anda Bernardin. — ***H**ehelein Károly. — ***L**ászlófy Kamill. — **M**áthé György. — *Dr. Molnár Samu Pál. — *Dr. **P**atrubány Lukács. — *Dr. Pruzsinszky János. — Papp Mihály. — *Popini Albert. — **R**andweg Mihály. — *Dr. **S**zamosi János. — Szölgyémy Ferencz. — ***V**arga József. — Dr. Vári Rezső pótlásul 1 frtot. — Veres Ignácz. — **W**ieder Gyula.

Előfizetés 1890-re: ***A**szódi gymn. tanári kar II. félévre. — ***K**unszentmiklósi ev. ref. gymn. II. félévre. — *Kolozsvári m. kir. tanárképző. — **L**őcsei kir. főgymn. — ***M**iskolczi ev. ref. főgymn. pótlásul 70 kr. — Mármarosszigeti kath. gymn. — **N**agykanizsai főgymn. II. félévre. — Nagykanizsai polg. iskola II. félévre. — *Nagykárolyi kath. főgymn. pótlásul 1 frtot. — **P**ozsonyszentgyörgyi gymn. igazg. II. félévre. — ***R**imaszombati egyes. prot. főgymn. II. félévre. — **S**elmeczbányai kir. kath. gymn. — *Szatmári kir. kath. főgymn. — ***Z**ombori áll. főgymn. — **1891-re: A**szódi gymn. tanári kar 2 frtot. — **N**agykárolyi kath. főgymn. 4 frtot.

Pótkötetért 1889-re: Demek Győző. — **S**zolnoki áll. főgymn. — **W**eszely Ödön. — **1890-re: B**ódiss Jusztin. — Dr. Burány Gergely. — **D**évay József. — Demek Győző. — **C**serny Ernő. — **H**ajnal Imre. — **K**ocsner József. — **M**agyaróvári kath. gymn. — Mérei Kálmán. — **P**annonhalmi könyvtár. — Paulik A. Miklós. — **1891-re: M**iskolczi ev. ref. főgymn. — Dr. Molnár Samu Pál.

Oklevélért: Dr. Vári Rezső.

Jegyzet a 6—7. füzethez. A budapesti gyakorló főgymn. 1890-re csak 2 frtot fizetett.

Kelt Budapesten, 1890. szept. 23-án. *Cserhalmi Samu,*
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

FIGYELMEZTETÉS.

Teljes tisztelettel kérem a hátralékos tagtársakat és előfizetőket, hogy hatralékos tartozásaikat, melyeknek nagyságáról szeptember hó végén külön értesítést is kaptak, ebben a hóban ama külön értesítéssel kézhez vett «Befizetési lap» alkalmazásával megküldeni sziveskedjenek. A befizetési lapra nem kell utalvány-bélyeg, tehát 5—10 krt lehet annak használata mellett megtakarítani; továbbá az így befizetett tagdíjak minden baleset ellen biztosítva vannak.

Saját érdekeikben igen kérem a tisztelt hátralékosokat, hogy kötelezettségeiknek sziveskedjenek e hóban mindenesetre eleget tenni. Hogy pedig azok, kik a fizetést későbbre óhajtanák halasztani, a következő felszólításoktól mentve legyenek s a társaságra se háramoljanak elkerülhető kiadások, ezennel felkérem az illető tisztelt tagtársakat, hogy levelező-lapon értesítsenek a későbbre halasztani kivánt fizetés idejéről.

A pénztárnok.

1890. NOVEMBER. XIV. ÉVFOLYAM. IX. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1890.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 16. sz. küldendők.

ΜΟΧΑΤΣ.

('Ελεγεία ὑπὸ Καρόλου Κισφαλουδίου οὐγγριστὶ γεγραμμένη.)

Αἵματι ἡρώων ἐρυθρὸν πεδίον πολὺ χαῖρε,
ἡμετέρου μεγέθους ὦ τάφος, ὦ σὺ Μοχάτς.
Αἰρόμενος κόρακος πτέρυγι λυγρὸς ἔπτη ὄλεθρος
καὶ δυνάμει δαΐα σε προέτρεψε βίᾳ,
σῆμά τε τῆς νίκης μανικῆς ἐνέκαυσε κεραυνοῖς
ἀνδρείων στρατιῶν σώμασι τῆς πατρίδος.
Τόμορι, σ' ἕδρανα τἀρχιερέως τί λέλοιπας ἄθικτα;
ἄνθος γ' ἡβώντων οὐκ ἂν ἀπώλεθ' ὅλον.
'Ορμῶντ' ὤξυνέν σε μαχητικὸν εἰς τὸ μάχεσθαι,
κἄπιτνον δὲ πόσοι σοῦ γ' ὕπερ εὐδόκιμοι.
Χώρα σ' ἦν στενή, ὡς μικρὸν δ' οἴκημα τὰ νῦν σόν·
σὴ βυκανὴ σιγᾷ, σὸν ξίφος ἰὸς ἔχει.
Κεῖσο νυν ἥσυχος, ὕβρισε γάρ σε τύχη γ' ἀπατηλή·
εἰρήνην ποιῶν τύμβος ἔχοι σε νεκρόν.
Ὦ πόσοι ἤθεοι, οἷς πολλαί γε παρ' ἐλπίδες ἦσαν,
ὤλοντο στερρῶς θουρίῳ ἐν δόρατι.
Ἔψαυσαν πρῴ ἀκμάζοντες πόσοι ἤθεοι ἠρίου,
οὓς ἄρτ' εὔφραινον δῆτ' ἀφροδίσι' ἔτι.
Κεῖνται ἄκομφοι ἐκεῖ δ' εὐφυὲς πεπινώμενοι εἶδος
ἵππων ἀχθέντων ὠκυπόδων ὄνυχι.
Οὐκέτι παίζει τοῖς πλοκαμοῖς αὐτῶν κόρη εὐώψ,
οἵδε πεπήγασιν χαἵματι καὶ κονίᾳ.
'Εν δ' ὁδῷ ἕστηκ' ἄλλως σὺν στεφάνῳ φίλη αὐτῶν,
καὶ τηρεῖ ταρβοῦσ' ἄψ πάλιν ἐρχομένους.
Παιδὶ φίλῃ ῥόθος αὐτὸν ἑνὸς φύλλου γ' ὑποφαίνει,
δὴν λεύσσει, μύζει, καὶ φέρεταί τε πόθῳ.
Ἀλλὰ μάτην βλέπει εἰς τὰ πρόσω μετέωρ' ὁμιχλώδη·
οὐχ ἥκει δ', οὐ ἐρᾷ, καὶ φρενὶ οἶκτον ἔχει.

Δεινὰ Μοχατσίου ἧδε τέλος καταμανθάνει· ἄνθος
ὡς ἁπαλὸν φθίει παρθένος ἀχθομένη.
Τύμβου ὕπερ παίζει ζέφυρος κοῦφος ψιθυρίζων,
καὶ δαίμων πιστῶν τὴν φθιμένην ἐφορᾷ.
Ὦ πόσοι ἐσθλοὶ ἀγωνισταί, βίου ἄξιοι εὐκλεοῦς,
τῇδ' εὕδουσ' ὕπνῳ κοὐδέ γε σῆμα τόπῳ,
εἰ καὶ ἐλευθερίας ὕπερ ἀνδρείως ἐμάχοντο,
αἵματι βάπτοντες μαινόμενοι δόρατα·
τίς μὴν δεινὸς ἔχει γ' ἀποφεύγειν χεῖρας ἀπείρους;
ἐν νέκυσιν μάχεται τοῦ βιοτοῦ δ' ἀμελῶν.
Λείπεται ἄχθους, οὐ γ' ἔθας ἦν, μόγις ἵππος ἄθυμος,
λακτίζει, χαίτην σεισάμενός γε μακράν,
κἀνατρέχει τροφέ' ἀγγέλλων τεθνεῶτα δόμονδε,
ὃν δάμαρ οἰκτίστη δεινοπαθοῦσα βοᾷ·
μέχρ' ἂν καὐτὴ ἀποθνήσκῃ μετὰ πιστὸν ἀκοίτην,
καὶ δόμου ἐστὶ κενοῦ λείψανα λοιπὰ μόνον.
Δρῦς ὧδ', ἣ τοσάκις σοβαρῶς ἀνέμοις ἀντέστη,
πίπτουσ' εὐφύλλους κλῶνας ὀρύσσει ἅμα.
Ὧδε πόσοι τεθνεᾶσ', ἀλλ' εὐδαίμων φέρει ἆθλον,
τοῦ νικηθέντος δ' ἄστρον ἅμα φθίεται.
Ὧδε κατέσβησαν βοθροῖσι βρυώδεσιν οἵδε,
κἀς λήθην ἄγεται τὠνόματ' αὐτὰ ταχύ.
Κλίνεται εἰς βώλους αὐλῶν τε νέμει βοτὰ ποίμην,
οὐκ εἰδώς, ὀστᾶ τοῦ τόπος οὗτος ἔχει·
λάθρᾳ ὅμως ποθεῖ, ἆσμ' ᾄδει λυγρὸν ὀξύτονόν τε·
εἴδωλ' ἡρώων ἔνθεον αὐτὸν ἐᾷ.
Ἐν πεδίῳ στυγνὸς βαίνει ὁδὸν εἶδος ὁδίτης,
δηρὸν φροντίζων, ὡς τὰ βροτῶν ἀσαφῆ·
σκυθρωπὸς βλέψας τε κάτω βαίνει πρόσω αὖθις,
ἕλκη ἀναξανθέντ' ἢ φρενὶ αἰσθάνεται.
Ἔνθαπερ ἕσπερος ἀκτὶς νᾶμα καλύπτει ἀτμῶδες,
ὥσπερ κρύπτουσα πρὸς βλέφαρ' ἡμέτερα·
Λουδοβίκος, βασιλεὺς ταλαπείριος, ἀντήρεισεν
ἵππῳ χαλκοβαρεῖ δυομένῳ γε βαρύς.
Χεῖρα μάτην ὀρέγει κοὐδεὶς ὃς ἀρήξει ἔνεστιν,
αἰχμητῶν νεκρῶν ἄθλιός ἐστι μόνος.
Ἡ βαθύτης χαίνει, θῶράξ τε πέλει χρόνῳ ὠχρός,
καὶ σῶμ' ἔμπηρον κύμασι κρύπτεθ' ὅλον.
Ἦ πικρὸν ὧδ' ἀποθνήσκειν, σοὶ βίος οἴχεται οὕτως,

ἤρρησεν πατρίδος σοῦ φθιμένου τὰ καλά.
Ἦσθα νέος, βάραθρον δ' οὐκ αἰσθόμενος τίσιν ἔσχες·
εἰρήνην ἀγάγοι τὠστέα σου χθόνια.
Ὦ τάδε πάντ' ὑπαγωγὴ καὶ φθόνος ἔρξε κάκιστος,
ἡ στάσις ἡμέτερόν γ' ὤλεσε πᾶν τὸ κράτος.
Πατρίδι ὀρφανῇ ὧδε τέτυκται δεσμὸς ἀναιρῶν,
τοῦτο δὲ τραῦμ' αὐτῆς ἔκγονος εἰργάσατο.
Χῶρος ἔχων μνήμην λύπης πόσα πήματ' ἔθηκας·
καπνώδων ἀγρῶν στῦλος ὅδ' ἐστὶ βάρους.
Σουλιμάνου μεγάλου κορυφαὶ Βούδης στένον ὕβρεως,
Καὐθαδιζομένου νεῖκος ἐγίγνετ' ἀεί.
Παρθένοι ἐξεμαράνθησαν λέχει ὦ πόσαι αὐτοῦ,
δεσμώτας τε πόσους Ἴστρου ἔκρυψεν ὕδωρ.
Κτήματ' ἔτ' οὐκ ἦν, οἶκοι δ' ἦν ξένος Οὔγγαρος ἤδη,
Τουρκῶν σημεῖον φαίνεται ἐν πόλεσιν.
Ἀλλ' ὑμεῖς ἰδέαι στύγν' ἔρρετ', ὦ εἰκόνες ἀχλύος,
ἄστρον ἔλαμψε νέον πατρίδι ἡμετέρᾳ.
Οὔγγαρος ἔστ' ἔτι Βουδά τε, τὸ πρὶν νῦν παράδειγμα,
καὶ προορώμεθ' ἀεὶ πατρίδος αἰθόμενοι.
Καὶ θάλλοις σὺ τόπος λυπρὸς εἰρήνῃ μέγα πολλῇ·
τοῦ μεγέθους ἡμῶν ὦ τάφος, ὦ σὺ Μοχάτς.

Γουστάβος Κασσάϊος.

Ac veluti.

A cod. Bern. 16. sæc. IX—X. f. 17[a] col. 1: *Aeu* ueluti sęcuti quemadmodum. Hagen Gradus ad criticen 1. lap a czikkszót Ceu-nek olvassa, a mi már azért is gyanús, mert betűrendes glossariumban *a* alatt *a*-val kezdő szót szabad csak keresnünk. Van ugyan ez alól kivétel is; de a szóban forgó lemma nem az. Az egész glossa Vergiliana, mely így olvasandó: *Ac veluti:* sicuti, quemadmodum. Lásd Corp. gloss. Lat. IV. p. 427, 41: Ac veluti sicuti quemadmodum. Vergil. Aen. I. 148: Ac veluti magno in populo cum sæpe cohorta est seditio. V. ö. Ac veluti: *καθάπερ* Gloss. Lat.-Gr. Corp. Gloss. Lat. II. p. 14, 16.

P. T. E.

«EURIALUS ÉS LUCRETIA» A MAGYAR IRODALOMBAN.

I.

Hazánk XVI. századi szomorú politikai viszonyaival szinte meglepő ellentétben áll azon rendkívül nagy irodalmi tevékenység, mely úgy a theologia és história, mint a költészet legkülönfélébb nemeiben kezdett nyilatkozni. Csak e kortól kezdve lehet magyar irókról, magyar költőkről beszélni; e korban fakadnak először öntudatosan a dráma és didactika, s a prózai és költői elbeszélés első hajtásai. A reánk maradt költemények túlnyomó részét az epikai versek teszik, a melyeket Toldy Ferencz helyes szempontból: bibliai, históriás és regényes tárgyú elbeszélésekre osztott.

E három csoportot, már tárgyaik különféleségénél fogva is éles határok választják el; mind a háromnak más a forrása, más a czélja, más a hangja. A bibliai versek kivétel nélkül az ó testámentomból merítenek, és czéljok, épületes történetek elbeszélése által erkölcsi oktatást nyújtani. Többé-kevésbbé legenda-pótlók, s előadásmódjuk még nem tud szabadulni a biblia hangjától.

A históriás énekek már egy lépéssel közelebb állnak a költészet czéljához. A regések többnyire saját tapasztalásaik alapján adják hírül a hazában történt hadi eseményeket, nem ritkán serkentő tendencziával érdeket igyekezvén ébreszteni a kor egy-egy kiválóbb eszméje iránt. — A harmadik csoport már elhagyja itt-ott a históriás énekek száraz hangját, czélja első sorban a gyönyörködtetés, a mulattatás, de e mellett a kor didactikai hajlama is érvényben marad: a regényes tárgyú széphistóriának is legyen tanulsága! Ez utóbbiak sok mindenféle forrásból merítettek. Tárgyat, anyagot bőven szolgáltattak a majd minden nemzethez elvetődött Gesta Romanorum s a Historia Lombardica mellett, Petrarca és Boccaccio, Colonnai Guido és Aeneas Sylvius művei. Különösen ez utóbbit korán olvasták, másolták és fordították országszerte.

Aeneas Sylvius Piccolomini, a humanizmus legtudósabb és legkiválóbb alakjainak egyike, mint diplomata, mint tudós s mint költő vált híressé. E kiváló férfiú 1405-ben született Sienában, előbb III. Frigyes császár titkára, 1458-tól pedig mint II. Pius az egyház feje volt, s Magyarországgal is állott némi érintkezésben.

«Historia Europæ» czímű nagy művében hazánkra is kiterjeszkedik, többször fordult meg Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök udvarában, s két: «De liberorum educatione», és «De Grammatica» czimű művét «ad Ladislaum Ungariæ regem» írja. — Legelterjedtebb s legolvasottabb műveinek egyike «De duobus Eurialo et Lucretia se amantibus» (Bécs, 1444) czímű kis prózai elbeszélése volt, melyet elejétől fogva hazánkban is ismertek, a mint a latin eredetinek egy Mátyás korában készült másolata mutatja, melyet a Béldi-codex őrzött meg számunkra. De nem csak másolat, hanem verses história is készült belőle a XVI. században, 1577-ben, sőt még a mult században sem vesztett vonzó erejéből, s egy poétánkat: Poócs Andrást, is ugyanezen tárgy földolgozására csábította.

Tanulmányom feladata: e két magyar költeménynek latin eredetijéhez való viszonyát lehetőleg pontosan meghatározni, a kihagyásokat, a lényegesebb eltéréseket kimutatni, az önállóan közbeszőtt részleteket jellemezni, s végűl eszthétikai méltatásukat adni.

E tárgyra nézve csak két munkára hivatkozhatunk. A XVI. századi széphistóriáról Szilády Áron írt az 1879-ben megjelent Balassi kiadásának függelékében. Poócs András részletes életrajzát Mitrovics Gyula közölte a Protestáns Szemle 1890. évi III. füzetében. Ide vonatkozó adatokat találunk azonkívül Toldy Ferencz irodalomtörténeti műveiben, nevezetesen a «Költészet Történetében».

Szilády Áront Eurialus és Lucretia históriájának meglepő módon nyilatkozó közös nyelvi sajátságai, a földolgozás módja, a szerelemnek annyira egyezőhangú tolmácsolása, valamint a versformának s az eszmék közössége arról győzték meg, hogy a pataki névtelenben Balassi Bálint lyrikusunkat ismerje föl. Egy minden esetre meglepő nézet, a melyre azonban később vissza akarok térni. — Hogy miért nevezi Toldy Ferencz idézett művében a széphistóriát verses regénynek, s miért nem tárgyalja azt, a Petrarca és Boccaccioból, tehát szintén novellákból átdolgozott hasonló históriákkal egyetemben, hanem a prózai Ponciánussal és Salamon és Markalffal együtt egy külön fejezetben, annak alig van indokolható alapja.

II.

Tizenhatodik századi verses elbeszéléseink a szószerinti, puszta fordítástól, az önálló szabad átdolgozásig majdnem minden lehető esetre nyujtanak példát. Eurialus és Lucretia e tekintetben mintegy középhelyet foglal el. Híven ragaszkodik ugyan az eredeti mű tárgyához, de a benne bőven elhintett lyrai helyeket: a szerelmi bánat nyilatkozását, a szerelmesek levelein végighúzódó töprengést, továbbá az erősebben kitörő szenvedély hangját saját fölfogása szerint alakította át a magyar költő.

A költemény tárgya eroticum. Egy vitéz szívében fölébredt a szerelem egy sienai nemes asszony, a húszéves szép Lucretia iránt. A nő is érzi a szerelem hatalmát, még csirájában el akarja azt fojtani, de Eurialus képe mindenüvé kiséri, nem szabadulhat tőle, s szerelme titkát végre Zóziás nevű vén szolgájára bizza, a ki a titkot Eurialus tudtára adja. A vitéz levélben jelenti szerelmét, mire a nő «eleinte visszautasítólag, — végre engedőleg felelvén», elfogadja Eurialus titkos látogatásait. Az ily egyes látogatáshoz rendesen kis kaland fűződik: A vitéz egyszer paraszt ruhába öltözve, a búzahordozók között jut szerelmeséhez. Együttlétöket a férj zavarja, a ki fontos levelek után a nő szobájában levő rejtekhelyen akar kutatni. E rejtekbe azonban Eurialust bujtatta el Lucretia, ki ily válságos perczben ügyes csellel játsza ki férjét. A nyitott ablakban egy dobozka áll, a nő oda szalad, megkapja: Itt van, a mit keresel! de a doboz kiesik az utczára, mintha csak vigyázatlanságból történt volna. Míg az utczára iramodott férj a skatulyát sértetlenül visszahozza, addig a feleség már más szobába rejtette el Eurialust. Máskor meg szénában szalmában rejtőzködik, mikor az abrakot kezelő Dromo őt vasvillájával majd agyonszúrja. S ismét új kalandok. — Vetélytársa is akad, míg császárjával távol jár: egy Baccarus nevű pannoniai vitézben, a kinek azonban minden Lucretiához közelíteni akaró törekvése hajótörést szenved. Eurialus távozása véget vet szerelmi boldogságuknak. A nő követni akarja a vitézt, de ez lebeszéli; s Lucretia a válás fájdalmában siratja, s szerelmi bújában elhervad.

A röviden elmondott tartalmat Aeneas Sylvius ékes, szépen folyó latinsággal adja elő, s bár az ókor mythologiai és történeti alakjai túlnagy szerepet játszanak is benne, mégis nagyfontosságú az érzelem kifakadásának, itt a hévnek, amott meg a szerelmi bá-

nat nyilatkozásának találó hangja. Mindezen sajátságot magyar költőnk is sikerülten adja vissza. Toldy szerint «abban van érdeme, hogy költői kebellel fogta fel, s érezte által mindezen szép motivumokat, hogy korának ilyesmikben még nem hajlékony nyelvén, ez égető érzéki szerelem küzdései és habozásainak hangot és kifejezést tudott adni».

Ez mindenesetre új felfogás, új hang volt irodalmunkban, s bátran mondhatjuk, hogy a szenvedély rajzára nézve Eurialus és Lucretia históriája a 16. századi epikai termékek között kiváló helyet foglal el. — Aeneas Sylvius elbeszélése tárgyát jelenéből, az életből vette. Mariano Sozzini nevű jó barátja fölszólította őt: írjon számára egy szerelmi történetet. Aeneas Sylvius engedett kérésének, s a császári kanczellárnak, Schlick Gáspárnak, sienai kalandját tette elbeszélése tárgyává, a mint ez egy magához Schlick Gáspárhoz intézett leveléből is kitetszik: Marianus Sosinus Senensis conterraneus meus vir, duos amantes ut sibi describerem, rogatum me his diebus effecit. Nec referre dixit rem veram agerem, an more poetico fingerem. Huius .... rogatus non censui respuendos. Scripsique duorum amantium casus, nec finxi. Res acta Senis est, dum Sigismundus imperator illic degeret, tu etiam aderas, et si verum his auribus hausi, operam amori dedisti. Civitas Veneris est. Ideo historiam hanc ut legas precor, et an vera scripserim videas».

Schlick Gáspárról Bonfinius történetírónk is megemlékezik. (Bonf. Rer. ung. Decad. 3. lib. III.) Egy helyen azt mondja róla: «Casparus Slikius ab Alberto, Calesio et Alba ecclesia in Ungaria donatus est». Más helyen pedig Sienáról beszélvén, az elbeszélés tartalmát közli: «Hic memorabile illud duorum amantium exemplum intercessit. Eurialus enim, iuvenis equestris ordinis, in Lucretiæ Senensis amorem exarsit. Abeunte Romam Imperatore, quum Eurialus amicam deserere cogeretur, altera .... præ amantis inopia exspiravit. Alter amicorum consilio et solatio aliquantisper instauratus, quamvis vitam distulit, nunquam tamen amplius ridere visus est». A latin elbeszélés sem más, mint egy Sozzinihez írt levél, a melyet egy «prologus» nyit meg. «Legyen», így hangzik a vége, «ez elbeszélés a leányok hasznára, hogy a csábító hangjára ne hallgassanak, s merítsenek az ifjak is tanulságot belőle, s lássanak az erény gyakorlásához, mely az embert egyedül boldogitani képes. Ha pedig valaki a szerelemben rejtőző

veszélyeket máshonnan nem ismeri, innen tudhatja meg azokat». Ime a kor didactikai nyilatkozása! A magyar szerző nem mondja ezt annyira nyiltan, világosan. Ő szintén didactikai elmélkedést bocsát előre a szerelem nagy és veszélyes hatalmáról, a melynek bölcsek és királyok estek áldozatúl, mely miatt országok és városok pusztultak el; mindezeket egy-egy példával megvilágítja, fölhozza a trójai Párist, a bibliai Sámsont, a bölcs Salamon királyt, s még sokakról szólhatna a költő, «kiknek példájokról lehetne több beszédje», de most kivált két ifjú személy szerencséjét akarja megénekelni, s egészen elvonatkozva az eredeti latin műtől, a mely, mint említettük, levél alakjában megszakítás, részeltetés nélkül közli tárgyát, — öt énekre osztja elbeszélését:

«Az első részben az ő szerelmek indulatját megirom,
Azután egymásnak küldött leveleket más részében megmondom,
Utolsó részében, szörnyű haláláról az asszonynak beszélek,
Ha reá hallgattok, szerelem hatalmát ebből megérthetitek.»

A huszonöt verssorból álló bevezetés hiányzik az eredetiben. De a Sozzinihez írt levél eszméit mintegy visszatükrözteti. A latin mű kezdetét is kénytelen volt megváltoztatni, épen a levélbeli hang miatt, a mely tulajdonképen Sozzinit illeti: Urbem Senas, unde mihi et tibi origo est, intranti Sigismondo Cæsari, quod honores impensi fuerint, iam undique vulgatum est:

26. sor: «Mikoron előszer Sénás városában Zsigmond császár ment vala,
Drága készülettel csuda nagy örömmel őtet fogadták vala.» —

Pallatium illi apud Sacellum sanctæ Marthæ structum fuit, supra vicum, qui ad Cophorum ducit portam:

«Szent Mártha temploma mellett egy palotát neki szerzettek vala.»

A latin mű a palota helyrajzát adja, a mit a magyar költő elhagyott.

Aeneas Sylviusnál négy asszonyról van szó, a kik szépségük által Zsigmond császárt csodálkozásra indítják. A magyar költő csak azt mondja róluk, hogy «egymáshoz hasonlók», pedig az eredeti szépségük teljes leírását adja.

Általában igen jellemző, hogy a magyar költő az itt-ott bőven elhintett mythologiai alakokat, képeket és vonatkozásokat a lehetőségig kerülni törekszik, az ókor mondáira való czélzásokat pedig a legtöbbször elhagyja. Aeneas Sylvius a négy asszony leírá-

sánál e szavakra fakad: «Si tres duntaxat fuissent, illæ videri poterant, quas referunt Paridem perquietem vidisse». E hely hiányzik a magyar széphistóriában. Lucretia szépségének leírása egy nagy quart oldalt foglal el, mit a magyar költő öt versszakba tömörített. Csak egy-két szóval jellemez; leírja szépségét, ruháját, magatartását, míg a latin mű sok mindenféléhez hasonlítja Lucretiát. Hasonlítja a Gracchusok anyjához, Corneliához, hasonlítja Ortesiához, Andromachéhoz és Helenához. A történeti és mondai hasonlításokat tehát elhagyta. «Valahová térűl, mindennek szemei ő reá fordíttatik.» E helyet így találjuk az eredetiben: Quocunque illa vertebatur eo et oculi sequebantur astantium. Et sicut Orpheus sono cytharæ silvas ac saxa secum fertur traxisse, sic ista homines, suo, quocunque videbat, intuitu ducebat.» Ott is a mythologiai vonatkozás mellőzve van.

Hasonló módon bánik el a magyar költő Eurialus leírásával. A terjengő, hosszadalmas leíró részletet, egyetlen versszakba szorítja. Lucretia szerelmi nyugtalanságának festésén is itt-ott önálló fölfogása nyilatkozik. (69. sor.) «Sem éjjel, sem nappal, a szerelem miatt elméje nem nyughatik.» A magyar szerző tehát közvetlenűl a lélek állapotát, az elme nyugtalanságát tartja szem előtt, holott a latin: «nec ullam membris suis quietem dedit», csak közvetve fejezi ki azt. Sok kifakadást egészen mellőzött, mint «nova me vis in vitam trahit»; és: «iam se maritatam obliviscitur». — Midőn szerelme titkát Zóziással közli, akkor inkább bízik a német faj titoktartásában, mint épen öreg szolgájában: «Sosiam...... aggreditur amans, plus nationi, quam homini credens.»

Mikor Lucretia épen az öreg Zóziással együtt van, vonul el ablaka előtt Zsigmond császár. A magyar költő nem mondja, hogy Eurialus is a császár kiséretében van, mintegy magában érthető dolognak tekintvén azt, hogy a hol a császár megjelenik, oldala mellől Eurialusnak nem szabad hiányoznia. Pedig az eredeti szöveg kiteszi: «quæ ubi adesse cognovit Eurialum». Az asszony az ablakból nézi az idegen származású vitézeket, s elragadtatásában ily szavakra fakad (131. s.): «Mindez világ szerént, ezekhez hasonlók bizony nem találtatnak». E hely Aeneas Sylviusnál: Aliud est hoc hominum genus, quam terra nostra producat, semen hoc deorum est, aut cœlo missa progenies.

Lucretia következő kifakadásának se találjuk a nyomát a magyarban: «Et si fama fuerit omnibus gentibus præstare Germanos:

credo subiectam Boreæ plagam ex frigore magno albedinem mutuari».

Zóziás tanácsolja úrnőjének: irtsa ki szivéből szerelmét, mely csak gyalázatot hoz házára, nemzetségére. A nő erre nem hallgat. Inkább válik meg életétől mint Eurialustól (176. sor):

«Szóla Lucretia: ha én elvégeztem, te meg nem tarthatsz engem,
Erre sok fő asszony-emberek példája vitt és vezérel engem.»

A latin mű a példákat is említi: «At Lucretia: Si quis mori constituit, prohiberi non potest. At Portia, Catonis filia, mortuo Bruto, cum ferrum sibi subtractum esset, carbones ardentes ebibit.» A következő szép hasonlat is hiányzik a magyar széphistóriában: «Ut siccus ager, qui admisso igne comburitur, si chori perflens altius flammescit, sic infelix Lucretia exardescebat».

Eurialus szívét is nyugtalanítja az ébredező szerelem, s azt mondja magában (196. sor): «Most tudom, mi légyen az szerelemnek tüze». A latin mű e gondolat közelebbi meghatározását adja: «Quid sit amoris imperium, nosti: Longi luctus, breves risus, parva gaudia, magni metus».

A 200—203. verssorok is csak a velejét közlik a latin elbeszélés megfelelő helyének:

«Illik én hozzám is, mitől magukat királyok sem óhatták,
Sem bölcs Alexander, sem erős Sámson el nem távoztathatták,
Sőt amaz igen bölcs Aristotelest is szentnek itt nem találták».

Összehasonlítás kedvéért ide igtatom a latin szöveget is: «Incassum miser amori repugno, num me licebit, quod Julium licuit, quod Alexandrum, quod Hannibalem: sed quid viros armatos refero? Aspice poëtas, Vergilius per funem tractus ad mediam turrim pependit, dum se mulierculæ sperat usurum amplexibus: excuset quis poëtam, ut laxioris vitæ cultorem. Quid de Philosophis dicemus, disciplinarum magistris, et artis bene vivendi præceptoribus? Aristotelem tanquam equum mulier ascendit, freno coercuit, et calcaribus pupugit. Diis æqua potestas est Cæsaris. Non est verum, quod vulgo dicitur: Non bene conveniunt, nec in una sede morantur maiestas et amor. Quis maior est amator, quam noster Cæsar? quotiens hic amori dedit operam? Herculem dicunt qui fuit fortissimus» .... etc.......... Ennek már megfelel: «Herculesről mondják«. (204. vs.) stb...... E néhány sor tisztán láttatja a magyar költő eljárását. A császárra

tett megjegyzést, mely inkább korszerű czélzás és dicséret, helyes tapintattal elhagyta. Ugyanezt követte el némely történeti vonatkozással szemben is, s Julius Cæsar és Hannibal helyett a bibliai Sámsont cserélte be. De másrészt csak neveket említ, példákat hoz fel, mellőzve az összetartó eszmét és kapcsot: vajjon a hatalom s a szerelem időzhetnek-e, megférhetnek-e egymás mellett az emberi szívben? Hercules példájának a fölemlítése csak a logikai kapocs által lesz érthetővé, s e példa csak az utóbbi gondolat fölvilágosítására szolgál, tehát alárendelt szerepet játszik.

Magyar szerzőnk hát, bár a legtöbb esetben helyesen és ízléssel járt el, néhol mégis a lényegtelent alig tudja megkülönböztetni a jellemzőtől.

Az első énekben még jelentékeny számmal vannak önálló változtatások és kihagyások. Az utóbbiak közül felemlítendő egy kis epizód, a melyet magyar szerzőnk egészen mellőzött. — Eurialus ugyanis (114. vs.):

«Császár előtt állván, gyakorta szemeit az ablakra fordítja,
Kiből szerelmeket már önnönmaga Zsigmond császár jól látja».

A latin mű a császár ezen észrevevését s következtetését szebb, lélektanilag indokoltabb jelenségből vonja: ő a nő magatartását szemléli; megfigyeli őt, a mikor Eurialus láttára önkénytelenül elpirul. «Nec Palatium petere Eurialus poterat, quin illam ex altis sese ostentantem fenestris haberet in oculis: sed erubuit semper Lucretia cum Eurialum vidit, quæ res Cæsarem dedit amoris conscium». Ehhez fűződik az a kis történet, melyet a magyar széphistóriában nem találunk meg: «Nam cum ex sua consvetudine nunc huc, nunc illuc equitaret, et huc sæpe transiret, animadvertit mutari fœminam, adventu Euriali, qui sibi quasi Octaviano Mæcenerates astabat. Ad quem versus: En Euriale siccine uris fœminas? mulier illa te ardet. Semel vero tamquam invideret amanti, ubi ad ædes Lucretiæ ventum est, Eurialo oculos pileo contexit, nec videbis, inquit, quod amas, ego hoc spectaculo fruar. Cum Eurialus: quod signi est Cæsar? Nihil mihi cum illa est. Sed hoc facere incautum est, ne circumstantes in suspitionem adducas.»

Eurialus lovának igazán mesteri leirása szintén hiányzik.

A II. ének a kölcsönös szerelmi levelezést tartalmazza. E levelek tartalmához majdnem mindenben híven ragaszkodik a ma-

gyar költő, igen kevés bennök a kihagyás, jóformán semmi a változtatás. De az eredeti műben megcsendülő szép lyrai hang, a szerelmi hév küzködő nyilvánulása, a reflexiók változatossága igen gyengén van a széphistóriában visszaadva.

Az első levél vivője egy vén asszony, ki nem a legjobb hírben áll. A mint ez Lucretia házába lép, az utóbbi ráförmed, kitiltja a házából, Eurialus levelét a vén asszony szeme láttára darabokra tépi, lábaival tapodja s «hamuba betevé». (256. vs.) A magyar költő itt nem említi, hogy a levelet meg is köpdöste: «atque consputam in cinerem conjecit». A vén asszony visszatér Eurialushoz; nem meséli el levele sorsát, hanem épen az ellenkezőjét: Lucretia bizonynyal szereti őt, mert könnyezve csókolgatta levelét. E hír után azonban azonnal eltűnik. (267. sor.) «Vénasszony kijöve, ifjú soha többszer reája nem talála.» A latin mű meg is mondja az okát, mert félt a bekövetkezendő ütlegektől. «Et abiens vetula cavit, ne amplius inveniretur, ne pro verbis referret verbera.» — A szerelmesek leveleikhez ajándékokat is mellékelnek. Lucretia gyűrűt küld: «Im egy gyűrűt küldtem.» A latin munkában több áll: «Remitto ad te annulum, quem matri meæ vir dedit». Eurialus viszont (390. sor): «Te ajándékidért egy drága keresztet küldtem». Ezt az ajándékot is bővebben írja le az eredeti szöveg: «Pro tuis donis remitto auream crucem, margaritis ornatam, quæ licet brevis sit, non tamen pretio caret». A 416. verssor Eurialus nagy szerelmét festi, mely akkor változik «mikoron az hegyek hótól üresednek és az erdők vadaktól»: «Si possunt carere nivibus Scythiæ montes, aut maria piscibus, aut feris silvæ». Az 507. sor általánosítja a latin mű különös mythologiai hasonlatát: «Ura Menelaus sok őrző szemekre mert őtet bízták vala». Aeneas Sylviusnál: «Nec tam diligenter bovem Junonis Argus custodivit, quam Menelaus iusserat observari Lucretiam.»

Lucretia a leveleket «ládájába» rejti, a «latin eredeti szerint» inter pretiosa iocalia collocavit. (628. s.)

A 667. sortól:

«E széles világon már nagyobb változást ki hallhat?
Ez volt az, miről az bölcs Ovidius Változásról írt könyvében
Hogy az embereket barmoknak köveknek változtatta képében,
Circe szeretőit fene bestiává tevé természetében.
Mert oly oktalanúl a szerelem tüze emberekben gerjedez,
Hogy eszét elhagyván, oktalan állattól csak keveset különböz,
Megvakult elméje, megrémült ő szíve hasonló az kövekhez,»

«Quis transformationem quærat maiorem? Hoc est, quod Ovidii Metamorphosis vult, dum fieri ex hominibus aut bestias scribit aut lapides, aut plantas. Hoc et poëtarum eximius Maro sensit, dum Circes amatores in terga ferarum verti cantabat. Nam ita est, ac amoris flamma sic mens alienatur, ut parvum a bestiis differat». Itt is elrejtette a magyar szerző az összetartó kapcsot, s a verssor végére saját eszméjét toldotta.

A 679. verssorban föloldotta a mythologiai képet: «Linquens croceum Tithoni aurora Cubile, iam diem referebat optatum» : Feltetszék az hajnal, kit csak alig vár vala.

A 808. sor. így hangzik:

«Ruháját levetvén. a kik ő nekie hív baráti valának,
Megbeszéllé nekik hozzája szerelmét a szép Lucretiának.»

Itt azon ruháról van szó, a melyben mint búzahordozó Lucretia házába jutott. A latin elbeszélés szerint Eurialus az utczán találkozik társaival, a kik alig ismernek reá. Erről a magyar költő nem tesz említést. «Dum sic loquitur, Nisum, Achatem, Polinurum cernit, eosque præit, nec prius ab his cognitus est, quam domi fuit, ubi positis saccis, prætexta sumpta, rerum pandit eventum».

A negyedik könyv elején Pakorus pannoniai vitéz epizódja foglal helyet. «Baccarus violam in manu gestans, de auratis foliis, in cuius collo epistolam amatoriam subtilibus inscriptam membranis, absconderat: nec mirere, tradidit enim Cicero; illam Iliadem omnem ita subtiliter scriptam sibi ostensam fuisse, ut testa nucis clauderetur». E részletből igen sok hiányzik a magyarban:

«Bölcsen cselekedék, levelét felette vékony hártyára irá,
Igen békötözé, hogy meg ne tetszenék egy bokor ivolyába,
Szép Lucretiának nyujtá mikor menne leányokkal templomba.»
(862—4. s.)

Ez utolsó verssor is terjedelmesebb Aeneas Sylviusnál: «Solent matronæ Senenses ad primum lapidem sacellum divæ Mariæ, quod in Betleem nuncupant sæpius visitare. Huc Lucretia, duabus comitata virginibus et cum quadam proficiscebatur.»

A (898—9.) verssorok:

«Ezeknek gazdagnak, szegénynek bódognak nincs semmi külömbségük,
Ezek a Phalaris réz bikájában is boldogságban élnek».

A magyar költő bikát említ versében, Aeneas Sylviusnál pedig lóról van szó. Az előbbi a helyes: «Hoc ego his sapientibus concedo, qui sola virtute gaudent, qui et pauperes et ægroti et in equo Phalaris clusi, vitam se credunt possidere beatam».

A 910—12-ig terjedő verssorok teljesen önállóak:

«Nem heában szokták gyakran közbeszédben magyarok azt mondani,
Hogy valamely várat senki sem ostromol, könnyű azt megtartani,
Kinek szeretője nincsen, könnyű annak mindenkor tiszta lenni».

Dromo epizódja terjedelmesebb az eredeti munkában. A 924—27. terjedő versorok:

«Mostan kell jóllaknunk, mert tudod erkölcsét a mi fesvény urunknak,
Mikor itthon vagyon, jól tudod, mint kimél tőlünk ő mindeneket,
Asszonyom jó kedvű mostan, főzet nekünk jó drága étkeket,
Menj el azért gyorsan, majd én is bemegyek, készítsd el mindeneket».

pusztán kivonata a latin szövegnek.

Eljárása mutatványául szolgáljon maga az eredeti: «Gaudendum est, dum herus abest. Melius est nobis cum domina, quam cum illo: Hæc iucunda est, et perliberabilis, ille iracundus, clamorosus, avarus, difficilis: nunquam nobis bene est, dum ille adest. Videsne ut ventres nostros iniquo castigat modo? qui semper esurit, ut nos fame cruciet, nec sustinet muscida frusta cærulei panis consumi, sed hesternum minutalem servat in mensem, uniusque cœnæ silurnos et anguillas salsas in alteram defert, et numerata fila sectivi porri, ne quid tangamus, signata recludit. Miser, qui per hæc tormenta quærit divitias. Nam quid stultius quam vivere pauperem, ut locuples moriaris! Quanto melius hera, quæ non contenta vitulis nos pascere, et teneris hœdis, gallinas quoque turdosque ministrat, et vini copiam melioris. I Dromo, cura, ut quam uncta popina sit».

Eurialus titkos látogatásának egy alkalommal a férj hazajövetele vet véget. — A nő, Eurialus szabadúlására gondolván, férjét a pinczébe vezeti, mert «Rosália nevű faluból jobbágyok ma borokat hozának»: «Venerunt tamen villici ex Rosalia, nescio quid vini portantes, optimum esse ferebant Trebeanum.» Ezen megjegyzés hiányzik a magyar költeményben. — Elmondja férjének (956. vs.): «Erősen dicsérék, de azok én tőlem meg nem kostóltatának». A latin mű ezt szebben indokolja: «Ego præ mœstitia nihil gustavi». Férje távollétén szomorkodott, egy mindenesetre furfangosabb ürügy.

«Polliceor, doque fidem, Palatinumque comitem te futurum». A magyar költő magyarországi méltóságot igér Sosiasnak (1074. vs.), s igérete még több helyen ismétlődik:

«Hitemre néked fogadást tészek,
Hogy tenmagadnak és maradékidnak főispánságot szerzek».

E helyen is eltérés mutatkozik: «Conventum erat, ut noctis ad horam quintam in vico Eurialus esset»:

«Azt végzék köztük, estve nyolcz órakor Eurialus ott lenne.»

Az ének végén, szokása szerint ismét általánosítja a latin személyesitést: «Mane Apollo mane, apud inferos diu! Cur equos tam cito in iugum trahis, sine: plus graminis edant. Cur tam repente Tithoni tui cubile relinquis aurora? Si tam grata illi esses, quam mihi Lucretia, haud tam mane surgere te permitteret». E részlet helyett csak e sóhajt találjuk: Oh rövid éjszaka, gyorsaságos órák, mért, hogy így siettek?.

Az ötödik ének hű tükre a latin szövegnek. Az eltérések igen lényegtelenek, csak a befejezés az 1465—1506-ig verssorig egy önálló toldás.

«És megékesíté (t. i. Eurialus) vitéz kezeivel császár koronázatját». «Coronationi Cæsaris interfuit, ac ibi militiam suscepit et aureum calcar».

Csehország említését két helyen mellőzte (1338. vs.):

«Nem csak Olaszország, de mind Magyar s Német hallotta te híredet»,

«Sed et Theutones et Pannonii et Bohemii, et omnes septentriones populi tuum nomen agnoscunt». Más helyen:

«És onnét császárnak az Ferrariába és jöve Mantuába,
Több fővárosokba, és Basileába, végre Magyarországba».

«Cæsarem deinde Ferrariam, Mantuam, Tridentum, Constantiam, et Basileam secutus, ac demum in Ungariam atque Bohemiam».

A berekesztésben a vak szerelem personifikált alakját és tulajdonságait, valamint az «ellene alkalmazható gyógyszereket» írja le. Ezen részlet feltünően hasonlít Br. Balassi Bálint «Az Dobó Jakab éneke» czímű XLVI-ik dalához, mely az itt előadott eszmék, különösen Cupido leirásának antithésisét tartalmazza.

Im az ismertetett, lényegesebb eltérések, a melyeken kívül

még számos a kihagyás és változtatás, ezekre azonban jelentéktelenségüknél fogva sem, de másrészt azon egyszerű okból sem lehet kiterjeszkedni, mivel az ily kutatás, végeredményében már csak az egymásnak megfelelő szavak összehasonlító eljárásánál állhatna meg. A felsorolt példák eléggé éles világot vetnek a magyar széphistóriának latin eredetijéhez való viszonyára.

I. A magyar költemény az eredeti mű tárgyához híven ragaszkodik. Az események sorát úgy közli, a mint ezt Aeneas Sylviusnál találja, csupán egy kis epizódot mellőzött; de a szerelem hangját, a beszélő személy lelkéből fakadó eszméket saját fölfogása szerint már több szabadsággal öltözteti más alakba. A gondolatmenet azért a régi marad, csak itt-ott változik a ruhája.

II. Igy tesz a leirásokkal is. A terjengő, hosszúra nyúlókat rendesen egy-két versszakba szorítja, a jellemző sajátságokat kiemeli, s ezekkel rajzol. A szereplők antik neveit megtartotta. Csak Polinurus, s a többször szereplő Agamemnon neveit nem említi, a pannoniai Baccarus nevét Pakorusra, Bertas nevét pedig Bertusra változtatta.

III. Különös figyelemre méltó, hogy a mythologia alakjait, az antik világ mondáira czélzó vonatkozásokat a lehetőségig kerüli. Ezt a XVI. századi költő tán nem annyira tudatlanságból tette, mint inkább az akkori olvasó közönségre való tekintetből, mert fölfogásukhoz nyilván közelebb állottak egy bibliai Sámson, egy Salamon király, mint Homeros vagy Ovidius alakjai. A mythologiai személyesítést mindenhol realis eszmékkel cseréli fel. Igy Cupidó neve helyett mindig a »szerelem« szót találjuk. Előadása objectiv, s a jellemzésben sem marad el eredetijétől. Bizonyos kerek szerkezetre törekszik az által, hogy műve elejére is egy-egy didactikai részletet függesztett a szerelem nagy hatalmáról; s épen e két önálló részben találunk a Balassi költeményeiben oly sokszor nyilatkozó reminiscentiák és közös vonások legtöbbjére.

Szilády Áron mintegy ötven ily közös vonást sorol fel, s gonddal állította össze a hasonló helyeket, de azért itt-ott még akadhatni oly közös vonásokra, a melyek a rokonság mellett erősen bizonyítanak.

Vegyünk pl. leiró részletet. Lucretia szépségét állítja elénk a következő vonásokkal:

«Haja aranyszinű, —
Szemöldöke néki kézíjmódra hajlott, szeme fekete vala,

Orra szép igyenes, teljes rózsaszínű piros orczája vala.
Klárisszínű ajka, fehér apró foga szép kicsin szája vala.
Örvendetes szava . . . . . . stb. . , ...».

Szilády összehasonlítja e leírást Balassi XXXVII. költeményének 8. sorával:

«Horgas kézijamat adtam szemöldökibe».

összehasonlítja továbbá ugyanazon költemény 12. sorával:

«Gyöngyszin apró fogát neki tűle megnyertem»

végül felhozza az LI. költemény 12. verssorát:

«Szemében nyila, s felett ija vonva áll».

De a leirásnak nemcsak egy-egy vonását, hanem úgyszólván az ott bemutatott egész képet találjuk a XXXIII. költemény 30—34. verssorában:

«Látván minapi napon hajad aranyszínű voltát,
Kaláris szabású ajkid édes mosolygását,
Gyönyerő beszédednek hallám zengő szavát,
Álmélkodva csodálám rózsaszín orczádat».

Ehez hasonló leírást tartalmaz a LX. ének 12—14. terjedő sorai:

«Aranyszinű haja,
Mintegy gyöngy az foga,
Tiszta mézzel foly ő édes szava»,

és az LVI. költemény 7. sora:

Rózsát jegyez orczád,
Kláris kis szép szád,
Mézet ereszt beszéded.

Egy másik helyre, a széphistória 125. verssorára vonatkozólag:

«Gyakran gondolkodik, kinek nagy szerelmét bátran megjelenthetné,
Mert az titkon való láng az ő elméjét sokkal inkább égetné».

Szilády a XL. vers 11. sorát idézi:

«Reád gyúlt szerelmem titkon éget engem keseredett elmémben».

Az előbb idézett helynek azonban inkább felel meg az LVI. költemény 19—21. sorai:

«Szivem nagy szerelmét s titkon felgyúlt tüzét jelenteni nem merem,
Mert ha megjelentem, nagy tüzemmel féltem hogy sokat eszit vesztem,
Ha penig titkolom csak magam fogyatom, mert belső tüz veszt engem».

A Szilády által említett verssor az eredeti helynek csak a mellékeszméjével azonos, míg a másik idézet a tulajdonképi értelmet, az egész gondolatot tükrözteti vissza.

A következő helynek is (140. vs.):

«Megvallom tenéked felgerjedett tüzét ehhez nagy szerelmemnek»

inkább felel meg a XXXV. költemény 4. verssora:

Szerelmemnek nagy tüze, ...
Hogy bennem meg felgerjede ......,

mint Szilády szerint a IV. költemény 2. verssora:

«Szivemben fölgyúladt szerelemnek tüzét».

A széphistória kezdetének (1. sor):

«Sok erős férfiak, bölcsek és királyok szerelem miatt vesztek»

Szilády szerint megfelel a XXX. költemény 10. verssora:

«Bölcsnek vitézeknek jovát ő megbírta».

Hasonló eszmét tartalmaz a XLVI. költemény 4. és 5. sora:

«Császárok királyok vannak hatalmában,
Bölcsek jó vitézek járnak udvarában».

A 3. verssorhoz:

«Országok pusztultak, városok és várak mind földre letörettek».

hasonlít a XLVII. költemény első sora:

«Idővel paloták
Házak erős várak
Városok elromolnak».

S tán még több *hasonlóságot* lehetne fölkutatni. A Szilády Áron által összeállított közös vonások a rokonság kétségtelen bizonyítékai. A rokonság kimutatásától a szerzőség végleges megállapításáig ugyan még nagy tere nyilik a kétkedések s irodalmi vitáknak, de a kinek Szilády nézetét megdönteni szándékában áll, annak objectiv bizonyítékokkal fel kell lépnie, s a ki ily bizonyítékok után akarna kutatni, az tán hamarább a Szilády nézetét megerősítő, mint azt valóban megingató okokra fog akadni. A mai irodalomtörténetíró a széphistória mellett Balassi Bálint nevét is fogja említeni, és ha Szilády állítása nem is föltétlenül bizonyos, mégis alaposan indokolt következtetés.

«Eurialus és Lucretia» verselésében nem nyilatkozik oly

élénkséggel azon kifogástalan és jellemző rhythmus, a melyet Balassi Bálint költeményeiben csodálnunk kell. Itt-ott alig vehető észre nyilatkozása, míg néhány helyen határozottabban és élénkebben lüktet, főleg ott, a hol a szenvedély erősebb hullámokat vet. A rímelés is igen sok helyen gyarló, untató; az elbeszélő stil is néhol száraz, az ízetlen krónikák hangján szóló, emelkedettség nélkül. De azért szép helyekben, költői és változatos nyilatkozásokban nincs hiány, sőt egynehány sajátsága e széphistóriát még a 200 évvel utóbb írt poéma fölé is emelik.

Mily egyszerű és mégis szép, mily találóan árnyékoló szavak jellemzik a Lucretia és vén szolgája között folyó párbeszédet:

«Uram háza-népe, és jámbor szolgái tőled el nem távoznak;
Ha ezek hallgatnak, az kövek is reád és az ajtók kiáltnak.
Felele az asszony: Azt igazán mondod szerelmes atyámfia,
De az uralkodó megdühödt szerelem szívemet háborgatja,
Tudván az gonoszra akaratom ellen hanyatt-homlok inditja.
Nagy sokat magamban róla gondolkodtam ellene tusakodtam,
De nem volt mit tennem, fejemet immáron alája hódoltattam,
Kérlek ne hagyj engem, légy segitség ebben, a mit most reád biztam».

Vagy pedig Eurialus szerelmi vallomása:

«Az te nagy szépséged, kedves ékességed most megfogott engemet,
Már te rabod vagyok, fényes szemeidtől mert én megkötöztetém».

Vagy:

«Szépség és bölcseség, jó erkölcs ékesség szerettetnek tégedet.
Mondjad az köveknek hogy változtassák meg az ő természetöket.
Forditsd meg vizeknek folyásit, úgy én is elfelejtlek tégedet.

Mikor a fényes nap ő keleti felé az égen visszafordúl,
Mikoron a hegyek hótól üresednek és az erdők vadaktól,
Az én szerelmem is elidegenedik akkor Lucretiától».

Sokszor használ *synonymákat,* a melyek változatosságot kölcsönöznek beszédjének: Párisnak szerelme Priamus királynak birodalmát *elveszté,* Tróját *eltöreté,* Hectort *levágatá,* királyt is *megöleté.*

Jelzői is találóak, olykor valóban mesteriek. A vén szolga mondja pl.: «Az én gondban fáradt vén fejemért szólok». Néha több jelzőt használ egy tárgy előtt; pl. vig nemes erkölcse; — felkölt piros hajnal csillaga; szép könnyű pej lován; — klasszikus emberek nevei előtt rendesen a «bölcs» megtisztelteto jelzőt használja: bölcs Alexander, bölcs Aristoteles, bölcs Aristophanes. Elvétve középrímek s alliteratiók fordúlnak elő, pl.:

Bezzeg nagy bolondság volt akkor én bennem; —
Szárnyas a szerelem félek veled együtt, hogy elkezd repülleni; —
Micsoda tégedet hozott én házamhoz; —
Törődött is vagyok teherviselésre, —
Mikoron az hegyek hótól üresednek; —
Sokat ő ellene szóltam szidalmaztam; — stb.

E szép elbeszélés úgy látszik csak négy kiadást ért. Az 1592-iki Kolozsvárt az Óvárban nyomatott kiadás a legtöbbek véleménye szerint nem az első kiadás. Czímlapját egy rajz ékesíti, mely Eurialus és kedvesét boldog együttlétükben ábrázolja; vignettának pedig egy lovagló dalia képe van csatolva, tán a távozó Eurialus.

(Vége következik.)

Ifj. Matirko Bertalan.

GRILLPARZER DRAMÁINAK ELSŐ MAGYAR FORDÍTÁSAI.

II. Az Ősanya, Petrichevich Horváth Dánieltől.

Grillparzer ifjúkori első drámája, az Ahnfrau, mely megjelenése idejében magával ragadta Bécs szinházi közönségét, magyarúl az Ősanya nem egészen találó czíme alatt több évvel később jelent meg a magyar Sapphonál. A borzadályosnak kedvelése, a lovagkorban játszó drámák iránt érzett szokatlan rokonszenv hihetőleg régen kedvet kelthetett magyar szinésseinknél, hogy az ő közönségüknek is bemutassák egyszer már ezt a csodálatos, idegrázó rémdrámát, mely szokatlan izgatottságban tartotta évek óta a német szinházak látogatóit, de a kik kifogyhatatlan lelkesedéssel nézték véges-végig mindig az Ahnfrau előadását, s a kisértetjárás borzalmaiban ép oly gyönyörűséget találtak mint egy végzete által sújtott ember tehetetlen küzködésében. A világrázó események befejezte után polgárias nyugalomra tért társadalomnak szüksége volt olyan idegizgató dologra, hogy a szent szövetségnek az örök békét hirdető eme szélcsendes napjaiban legalább a színpadon lásson olyasmit, a mi érző idegeit szokatlanabb mozgásba hozza. A verses forma hihetőleg nagy akadályát képezte az átültetésnek éppen egy oly korban, midőn a szinészet inkább kedvezett a lapos

prózaiságnak meg a fordítók kellő gyakorlatát sem segítette elő a színpadnak a kötött nyelvezet iránt mutatott szeretete. Végre egy cs. kir. főstrázsamester *P. Horváth Dániel,* nagyobb katonás bátorsággal, mint költői önérzettel hozzá fogott e kedvelt darab lefordításához s miután fordítása sikerét a magyar szinpadon is alkalma volt tapasztalhatni, néhány évre első előadása után ki is nyomattatta.*) A magyar szinészet nagy hasznát vette e fordításnak és pl. az erdélyi szinészet műsorán többször ott találjuk már 1822 óta (hihetőleg a kézirat alapján előadott) Ősanyát, de ma valósággal megdöbbent nemcsak költőitlen döczögéseivel, hanem főkép botlásainak, sokszor föltünő érthetetlenségeinek nagy számával is. P. Horváth ragaszkodott az eredetinek versformáihoz, de a költői magyar nyelvben való járatlansága oly szembeszökő, hogy merészségét alig tudjuk egyébbel menteni azon jó akaratnál, a melylyel a magyar színészetnek szolgálatot akart tenni.

Mily jellemző a korra ez a fordítás! Az irodalom, mely eredetiek szűkében ilyen fordításokkal is szolgálta a magyar szinészet ügyét, hogyan válhatott gondos nevelőjévé a szegény vándoroknak, kiknél a tiszta lelkesedés, az ügy őszinte szeretete, a hazafias lelkesültség tüze pótolta — a hogy tudta — a tanultság hiányát? A nyelv tudásának minő fokán állhattak íróink, midőn még nyomda alá adott fordításaik is telvék magyartalanságokkal és minő önteltség vezette egynémelyiköket, midőn nem átallottak tanítókúl föllépni, újítani, fitymálódni, holott a tanító mesterre legelőbb ők szorultak? Lehetetlen el nem mosolyodnunk, midőn az Ahnfrau magyar fordítójának, báró Jósika Jánoshoz, Erdély kormányszéke «főelőlülőjéhez» intézett előszavában a következőket olvassuk: «megkivánom bizonyítani azt, hogy Anyanyelvünk nem oly mostoha, vagy szegény, hogy az író magát más nyelvekkel hasonlólag, eredetiképpen ki nem fejezhetné; ma midőn olly nyomtatványok jönnek kezünkbe, hogy az abba előjövő közönséges levelezésnek [?] értelméhez bajosan juthatnak azok is, kik születte Anyanyelvünket nem csak értjük hanem tudjuk-is». Még különösebben hangzik, hogy a fordító *hivatalos védelem alá akarja helyezni a magyar nyelvet!* «Azon esedezem — irja alább — vegye Extzellencziád

*) Az Őss-Anya. Szomorú játék 5 Felvonásban, Grillparzer után írta (!) *Petrichevich Horváth Dániel* cs. kir. fő-strázsamester. — Pesten P. Trattner János Tamás betűivel és költségével 1824. 8-r. 134+VI lap.

kegyes pártfogása alá eredeti Anyanyelvünk védelmét, és *legalább Édes Hazánkba tsak azon szókat engedje az újítások közül sajtó alá jönni, melyeknek az eredeti nyelv Ethimologiájával bár mi kevés atyafiságát találni lehet,* mert így bizonyossan minden maga nyelvének tudásával neveltetett Magyar érteni fogja azt. Hatalmas Paizsra talál Anyanyelvünk az Extzellencziád bölcs védelme alatt.»

Ez a hivatalos védelem sokat jelentett volna, de nem abban a formában, a melyikben Horváth óhajtotta. Ő csak az új szavaktól óhajtja Erdélyt megvédve látni, pedig mennyivel okosabb dolgot kiván, ha a nyelv hivatalos támogatását kéri a közigazgatásban s főleg a társaséletben éppen a főkormányzótól, ki mind a két téren az első szerepet vitte Kolozsvárott. A Wesselényiek, Telekiek társaséleti példája nem volt oly általános hatású, hogy Kolozsvár nem szorult volna rá főkormányzóinak hivatalos pártfogására is.

Jellemzőnek mondottuk e fordítást Erdély azonkori irodalmi viszonyaira figyelemmel; jellemzőnek előszavát, mely írója szűk látkörét mutatja: megfeledkezvén a nagyobb nemzeti érdekről a kisebb jelentőségű nyelvi érdek mellett. Pedig ha igazságosak akarunk maradni, legalább azt az egy érdemet nem tagadhatjuk meg tőle, hogy tudni látszik azt, hogy a mit ad, az nem lép föl egy műfordítás nagy igényeivel. Ha nem is mondja ki nyíltan, hogy a magyar szinpad műsorának akar vele szolgálatot tenni, első előadatásának (1822) és megjelenésének (1824) évei ezt bizonyitják. Ekkor kezdte meg a kolozsvári magyar szinészet első igazi aranykorát. Állandó szinháza már 1821-ben megnyilt s Erdély magyar szinészete olybá tünt elő mindenkinek, mint a mely a német szinészettel való küzdelemben mint győztes került ki. P. Horváth D. ott volt a legbőkezűbb adakozók sorában 1814-ben s az ő Zrinyi-fordításával (és nem a Szemeréével) nyitják meg Erdély főurai 1821-ben a kolosvári új szinházat, 1824-ben ő is egyike a szinház bérlőinek — mind oly okok, melyek a mellett szólnak, hogy fordításával első sorban a kolosvári szinpadnak akart szolgálatot tenni.

Az 1822. évi január 15-iki szinlap úgy hirdette az Ős Anyát mint «*Egy Nagy Remek Új Szomorú Játékot*». Kétség nem fér hozzá, hogy ez az Ahnfrau *első* előadásának szinlapja, mert ellenkező esetben nem mondja *új* darabnak és nem teszi a «Negyedik Abonnement» első számáúl. De a szinlapon meglévő «Jelentés» is mellettünk bizonyít, mert ahhoz hasonló tájékoztató megjegyzéseket csupán először előadott daraboknál tettek. Ez a Jelentés ekké-

pen ajánlja az uj darabot: «*Ezen szép Játék, mely más nyelven oly nagy dicséretet nyert, és érdemel is, minden kétség kivül arra is méltó, hogy a Nagy Érdemű Publikum meg tekintse,* arra igyekezvén a Társaság, hogy kötelességit pontosan teljesítvén, meg elégedést nyerjen.»...[1]) Az első előadás nagy sikerére abból következtethetünk, hogy 1822 május 28-án régi szereposztással ismét találkozunk e darabbal a kolosvári színen és a szinlap a következő önérzetes sorokat tartalmazza: «*Az illyen Játékok határozzák meg a' Szin Játtzó fontosságát a' maga hivatalában; ritkán jöhetnek ilyenek elő, annál méltóbb a meg tekintésre*». (L. az idézett gyüjtemény 71. sz. színlapját.)

Az Ősanya előadásainak még egy kolosvári szinlapja maradt ránk 1823 február 20-áról, mely annyiból érdekes, hogy Jantsó Pál, a zsörtölödni szerető szigorú kritikus-szinésznek ezt a megjegyzését is ránk hagyta: «Jól adták». Nagy szó ez tőle, a ki nemcsak kitünő szinész volt, de egyuttal a legszigorúbb ellenőrzője társai actori ügyeskedéseinek.[2])

Szinlapok hiányában nem vagyunk képesek későbbi előadásairól beszámolni. De elhihetjük az idézett szinlapok magasztalásai alapján, hogy az erdélyi szinészet legkedveltebb darabjai közé tartozhatott. Pedig a fordítás határozottan gyönge, néhol botrányosan rossz. P. Horváth D. mentségére legyen mondva, hogy mint fordító nem áll egyedüli bűnösként az irodalomtörténet itélő tanácsa előtt. Hiszen oly bő alkalma van a kutatónak megbotránkozni még a Kotzebue lapos prózájának a magyar fordításain a 20-as és

[1]) L. a Kotsi Károly kolosvári ref. coll. tanár által az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozott szinlapgyűjteményt 1821 és 1822-ről, 31. sz. a. — Az első szereplők ezek voltak:

Gróf Borotin	Udvarhelyi.
Bertha a' Leánya	Udvarhelyiné.
Járomir	Czelesztin.
Günther Vár-nagy	Ifj. Székely.
Bolezláv	Göde.
Valter	Elekes.
Kapitány	Farkas.
Ős Anya	Borbára.

[2]) L. a Jantsó-féle szinlapgyűjteményt 1822—1823-ból a kolosvári Múzeum-Egyesület könyvtárában 44. sz. a. A főszereplők a régiek. *Günthert* ezuttal Kemény, *Valthert* Éder és az *Ősanyát* Sz. Susánna adta. — A színlap legfelűl «NAGY TRAGŐDIÁ»-nak hirdette a darabot.

30-as évekből is. Egynémelyikök oly silány, hogy ma már hasonlóra a legutolsó vidéki újság sem pazarolná a nyomdafestéket. Hajlandóbb vagyok bámulni P. Horváth azon merészségét, a melylyel Grillparzer lendületes, költőiségtől duzzadó (bár néhol dagályos) nyelvezetének kötött nyelven való visszaadásától előlegesen sem riadt vissza; hajlandóbb vagyok elnézni gyöngéit, mert szolgálatot tett a magyar szinészetnek, a helyett, hogy ma már mint irodalmi értéken aluli munkát figyelemre méltónak se tartsam. Ha a szigorú mérték alkalmazása valakit ingerelni találna, tekintse meg az Ősanya mellett megjelent egyéb drámafordításainkat s ekkor azt a színvonalat mélyebbre fogja szállítani, a melynél nálunk az idétt az irodalmi számbavehetőség kezdetét veszi. A 20-as évek szegényes irodalmi viszonyai közepette ez a fordítás még komoly figyelmet érdemel, ha másért nem is, de azért mindenesetre, hogy akadt magyar író, a ki a szomszédnép drámairodalmában az avulni kezdő, de hódításra még mindig képes Kotzebue mellett egy ujonnan föltünő tehetséget is észrevett, kit első műveinek ifjui tüze, megkapó elevensége, költőisége és szinszerűsége az elsőrangú drámaírók sorába emelt s alkalmúl szolgált neki arra, hogy egy kis hivatal lenyügző mindennapiságából kiragadtassék, módot nyújtván neki, tehetségeit méltóbb helyen érvényesíthetni.*)

Nem tudtuk annak valódi okát kikutatni, vajjon miért jelent meg előbb a sokkalta nehezebb Sappho a magyar színpadon az Ahnfraunál, mely 1817-ben január 31-én került először színre óriási hatás mellett az An der Wien-színházban. Egy új irányt vitt a szinpadra, mely ezenfelül egyesítette magában mindazt, a mit az előbbi korok lovagdrámái közkedveltségűvé tettek. Laube szerint Grillparzer Muzsájának e zsenge terméke duzzadoz a drámaírói tehetségtől és Schiller ifjúkori darabjait kivéve nincs szerinte a német drámairodalomban egy mű sem, melyre a föntebbi jellemzés ily teljes mértékben illenék. A magyarországi német szinészet sietett műsorába fölvenni és egy évre a bécsi siker után Pesten is adták a városi nagy szinházban (1818.). Tévednénk azt állítván, hogy e regényes rablótörténet hajmeresztő borzalmasságai iránt hiányzott a magyar szinházak közönségénél a kellő fogékonyság.

*) V. ö. Grillparzers Sämmtliche Werke in zehn Bänden. 2-te Ausgabe. Stuttgart 1874. Laube bevezetését és jegyzeteit az I. kötethez és Gr. Önéletrajzát.

Ellenkezőleg. A magyar történeti tárgyú szindarabok mellett éppen az odakünn divatját múlni kezdő lovagdrámák hatottak még a legjobban. Azért lehetségesnek tartjuk, hogy már előbb is létezett az Ahnfraunak egy magyar fordítása, mely nyomban az első siker után készülhetett. Sejtésünket támogatni látszik az az adat, hogy az Ősanyát 1836-ban nem P. Horváth szövege, hanem valami «Vass István fordítmánya» szerint adták elő nagy hatással, szép számú nézők előttBudán.[1]) Ki volt Vass István, mikor készült e fordítása, versekben készült-e vagy prózában, nem dönthetjük el határozottan, mert fordítása kéziratban maradt s mint ilyen elkallódott a magyar szinpad nem egy érdekes darabjával egyetemben. De elsőbbsége mellett szól azon adat is, hogy Könyves az Ósanya fordítói közül első helyen nevezi meg Vass Istvánt s csak utána P. Horváthot.[2]) Nem lehetetlen az sem, hogy miként a múlt század végével Schiller nagyon divatos Haramiáit Pesten Darvas és Kolosvárott Bartsai, a Formenterai Remetét Kotzebuetól Verseghy és Boér egyidőben és egymás tudta nélkül fordítják le, akként készülhetett az Ősanyának közel egyidőben két fordítása, az egyik a magyarországi, a másik a kolosvári szintársulatok számára. Egy dolgot kétségtelenűl bizonyít ez a kettős fordítás, azt t. i., hogy az Ahnfrau magyar szinre hozatalával nem akartak késni éppen a szinházi közönségnek jól ismert izlésére figyelemmel.[3])

Ma már eredetiben is, még olvasmánykép sem igen lehet élvezni Grillparzer ezen drámáját, a szinpadról a meiningeni színészek minden mesterkedése daczára is nevetséges hatást gyakorol — mikor helyzetei, jellemei mind azon a határon vannak, hol a carrica-

---

[1]) A főszemélyek ezek voltak Borotin: Megyeri. — Bertha: Lendvayné. — Jaromir: Bartha. — Kapitány: Fáncsy. — A tudósító szerint Bartha elemében volt «s dicséretessen bizonyítá be ilyes szerepekre igen alkalmatos voltát». L. a Honművészt 1836. évf. 66. sz.

[2]) Játékszíni Koszorú 1834. 165. lap.

[3]) Már 1819-ben így ír Desewffy Kazinczynak: «Megint második próbatételét olvastam Grillparzernek t. i. Sapphoját. *Mily remek fej! mily görög lélek!* Ugyan olvasd az Ahnfraut és Sapphót, meglásd, *nem lehet lángolóbb képzést józanabb észszel és igazb érzéssel párosítani.* Igazsága van Lichtenbergnek, hogy ha nincs is hazabelieinek egyéb geniejek a széptudományokban és mesterségekben, meg van a régieket mimelő genie.» [V. ö. Irod. Hagy. II. k. 472 lap.] Látszik e nyilatkozatból, hogy Gr. első drámái nemcsak a szinpadról, de mint olvasmányok is nagy hatást tettek nálunk az irodalom szóvivő embereire is.

tura kezdődik. Ha tetszett a huszas és harminczas évek közönségének, ezt a korszak iránya igazolja, mely a borzalmas iránt vonzalmat érzett és az élet köznapi laposságával szemben a romanticzismus túlzásaiban keresett némi kárpótlást. Az Ahnfrau meséje megitélésénél ép oly kevéssé alkalmazhatjuk a mai kor ízlését, mint a magyar fordítás fölületességeivel szemben a mai kor szigorúbb mértékét. A cs. kir. főstrázsamester jó igyekezetét tehát ne kicsinyeljük. Fordítása ha másra sem volt volna jó, mint hogy egy új drámaírót ismertetett meg — bár fogyatékos alakban — a magyar közönséggel, már ezt is szembeszökőbb érdeméül tudhatjuk be egy oly korban, midőn a magyar színpad csaknem alásülyedt a Kotzebue-féle ízléstelen silányságoknak apadni nem tudó pártolása folytán.

Bayer József.

PLATO SYMPOSIONJA ÉS AZ AKADÉMIA.

Az érdeket, melyet Plato mint író és bölcsész költ, növeli az a dicsfény, mely őt mint az Akadémia megalapítóját környezi. Általában mindenki, ki az akadémikus (a mi terminusunk szerint «egyetemi») élet szabad- és lélekemelő légkörét tapasztalatból ismeri, már csak az eszményre való törekvéseért is tisztelettel fog gondolni az akadémiának történetileg első megjelenésére, az athénei akadémiára. A kik neveléssel foglalkoznak, azokat több ok is inditja erre. Az akadémikus élet u. i. a nevelői tevékenység koronája, és a törekvés az igazság megismerésére, a lelkesedés minden szépért és jóért, a mi ma is a felsőbb iskola czélja, már azon férfiaknál is, kik Plátó köré gyülekeztek vala, a közösség legerősebb köteléke volt.

Legyen szabad tekintettel e körülményre Plátó tisztelőit *Sybel Lajosnak* művére: «*Platons Symposion ein Programm der Akademie. Marburg, 1888.*» különösen figyelmeztetnem. A mű Plátó párbeszédeinek gyöngyét, a Symposiont, «melynek az összes plátói művek közt időrend szerint is legtöbb joga van rá, hogy első iratnak vegyük, melyet Plátó mint az Akadémia feje s ha ez igaz, első sorban akadémikusai számára írt» (id. mű előszava), veszi gondos, mélyreható elemzés alá s teszi ezt, mint czíme is mutatja, különös tekintettel az Akadémiára. «A szerző czélul tűzte ki magának a párbeszédnek (Symposionnak) eredetét és czélját a

lehetőség szerint, mindenesetre azonban tartalmát és szerkezetét (Aufbau) feltárni.» (U. o.)

Nem helyeselhető ugyan, hogy a szerző ott is állít fel hypothesiseket, hol a kellő alap hiányzik, vagy hol a tudomány egész nyugodtan lemond róla, hogy valamit megállapítson. A szerzőt ezen törekvés igen gyakran viszi tévútra; sokat talál a párbeszédben, a mi nincs benne, és sokat máskép magyaráz, mint azt az elfogulatlan olvasó értelmezi. E hiányait a kritika kiemelte. Azonban a hol kétséget is támaszt, ott is tanulságos; a hol összehasonlításai, egybeállításai mesterkéltek, nem meggyőzők, ott is gyönyörködtetnek, s az a meleg hang, mely az egészen átvonúl, bár nem kis mértékben árt a mű világosságának, érthetőségének, magával ragadja a tájékozottabb olvasót s élénken ecsetelt képei odahelyezik az Akadémia platánfái árnyába.

A nélkül, hogy a szerző gondolatmenetét, merész, de szép combinatióit vázolni akarnók, csupán egy megjegyzését hozzuk fel, mely véleményünkkel megegyez. A párbeszéd egyes személyeinek jellemzésénél azt mondja a szerző: «Valóban nincs az ókor művei közt egy irat sem, mely oly tartalmas lenne, mint a Symposion. Csak lenne valakinek ereje, mindazt kiemelni belőle, a mi benne le van téve.» (I. m. 108 l.) Ezt pedig azért hozzuk föl, mert úgy véljük, hogy a szerző a mű gondolatainak vázolásánál és fejtegetésénél egy fontos mozzanatot nem érvényesített kellő módon, mely különösen azon feltevésnél, hogy a Symposion az Akadémia programmját tartalmazza, nem csekély értékű s azokra nézve is, kik neveléssel foglalkoznak, egyaránt tanúlságos és örvendetes. A nélkül, hogy állíthatnók, hogy Plátónak műve megírásánál főczélja lett volna (mert ezt kimutatni lehetetlen), mi a műben *a legáltalánosabb értelemben vett nevelői tevékenységnek* különösen az akademikus életre alkalmazható *eszményképét találjuk*, mely feltevésünket a plátói mű alapgondolatainak rövid vázlatával kisértjük megigazolni.

A mű czíme is mutatja, hogy ἔρως-ról szól. Sybel a németben (Id. m. p. 61.) a «Wunsch» szót javasolja e fogalom megjelölésére, bár az — *azt hiszszük* — az eredeti erejét, állandóságát és bensőségét nélkülözi. A magyarban a szó fordítása annál bajosabb, mert mind a «szeretet» mind a «szerelem» sokkal korlátoltabb szűkebb értelemmel bírnak; vigasztaljon azonban az, hogy a Plátóféle ἔρως-szal egyenértékű szóval talán egy nyelv sem bir. A pár-

beszéd folyamán hat szellemes férfiú mondja el egy «vendégség» alkalmával nézeteit az ἔρως-ról; dicsőítő beszédeik sok megragadó részletet tartalmaznak, különösen az Aristophanesé; de hogy Plátó felfogását voltakép csak azon beszéd tükrözteti vissza, melyet Sokratessel mondat el, arra bizonyára nem szükséges külön érveket keresni.

Ki ne hallott volna ú. n. plátói szerelemről? Mennyi visszaélést kell e szónak elszenvednie, s mily tájékozatlanságot árúl el a híres elnevezésnek leggyakoribb alkalmazása. Költőileg s egyszersmind philosophiai felfogással festi a nagy író ez érzelmet «Phædrus»-ában is; oly íróknál is, kiknek az sokkal inkább tárgyuk, alig találni a «szerelem»-nek szebb és mélyebb elemzését. De még komolyabb s ha lehet mélyebb ez elemzés a Symposionban. A Phædrusban a kiinduló pont metaphysikus — magok az elemző rajzok lélektaniak, a Symposionban a kiinduló pont lélektani, a rajzolás iránya azonban ethikus. Kitünik ez azon beszéd gondolatmenetéből, melyet Sokrates tart az ἔρως-ról, s melyben, mint fönnebb említők, Plátó felfogását kell látnunk.

I.

Az ἔρως *tárgya* általános felfogás szerint az, a mi valóban (τῷ ὄντι) szépnek, gyöngédnek, tökéletesnek, boldognak mondható. A szerető a szépet akarja bírni, vele a jót, hogy boldogsághoz jusson. Ha e törekvés a boldogság után közös is minden emberrel, azért nem lehet mondani, hogy mindenki az igaz ἔρως birtokában van. Az eset ugyanaz, mely a ποίησις-nál is fennforog. A szó általában alkotást jelent, és különösen mégis csak a költői alkotást. Így kell szűkebbre szorítani az ἔρως fogalmát is, s ekkor azt csak a jóra lehet vonatkoztatni. Az igazán szerető a jó után törekszik, azt akarja bírni és pedig örökre. De e birtok nem meríti ki az ἔρως czélját, hozzájárúl még a nemzés és pedig úgy a test mint a lélek tekintetében. A szerető vágyát tehát az, a mi testileg szép vagy lelkileg jó, magában még el nem oltja, ezt eszközli a nemzés a szépben vagy a jóban. S mi e nemzés? Nem egyéb, mint valami folytonosan levő és halhatatlan a halandó számára, ezért az ἔρως nem egyéb mint ösztön a halhatatlanság után. (Symp. 204. c.)

Ez ösztön minden élő lénynyel közös. Nemcsak az embereknél találjuk, a kiknél utoljára a megfontolásból lehetne leszármaztatni, de a természetben is, pl. az állatoknál; ezekben is kiván a

halandó természet halhatatlanná lenni, mi csak úgy lehetséges, ha az öreg helyébe ifjú támad. Ugyanez történik az emberi életben is, épp úgy a testiben, mint a lelkiben. A test is és a lélek is nem keveset veszítenek az idő folyamán, hogy azt újjal pótolják. «Mert ez a mód, a mely szerint minden mulandó fenntartja magát, nem az által, hogy teljesen ugyanaz maradna, mint az istenség, de az által, hogy a mulékony és öregedő valami ujat hagy hátra a maga neméből.» S habár így az égből és a halhathatlanoktól származó ἔρως, mely egyaránt öröksége a halandó természetnek és a halhatatlan szellemnek, mindent éltet, mindent a halhatatlanság után való erőteljes vágygyal eltöltve, lévén igy az élő világnak általában fenntartó elve: igazibb értelmében a szó mégis csak az emberre vonatkozik s itt is vannak fokozatok.

(Symposion 208. E.) A kiknél a nemzési ösztön a testre vonatkozik, azok a halhatatlanságot gyermeknemzés által iparkodnak elnyerni, ez az ἔρως legalacsonyabb foka; de mégis annak nevezendő az indulat, a törekvés, mert a gyermeknemzés által akarnak magoknak emléket és boldogságot szerezni minden időre. Igaz ἔρως azonban csak azoknál van, kik lelköket érzik terhesnek bölcsességgel és erénynyel. Ez ἔρως általában a szónokok, költők és államférfiak tevékenységében nyilatkozik; szavaikban, tetteikben emberfeletti hatalom szólal meg, mely a hallgatót és a szemlélőt megragadja s megtermékenyíti.

(209. E.) De szűkebb, szerényebb körben is működik az ἔρως. A nemzés isteni vágyától eltelt lélek, midőn ideje beáll, körüljár, keresve a szép lelket, melyet megtermékenyítsen, s ha egy szép testben «szép nemes lélekre talált, mindkettőt egyesülten rendkívüli szeretettel karolja át, s ilyen számára azonnal rendelkezik bőven szóval az erényre s arra vonatkozólag, mivel kell egy jó embernek foglalkoznia, s mit tennie, és oktatni kezdi őt». «A menynyiben így jelen- és távollétkor rá gondol, közösen neveli vele a nemzettet, úgy hogy az ilyenek sokkal nagyobb közösséggel bírnak egymás közt, mint a milyen a gyermeknemzés által támadhat, és szilárdabb barátsággal, mivel szebb és halhatatlanabb gyermekeik vannak.»

Ha e tevékenység számára nevet keresünk, azt hiszem, nem tévedek, ha azt a nevelés szavával jelöljük meg. Mindenek előtt ki kell jelenteni, hogy nem értjük ez alatt az iskolaszerű nevelői működést. E nevelő és e növendék vonásai nem felelnek meg a mi

fogalmunknak a tanítóról és a tanulóról; sőt sokban ellentétet is találunk. Plátó a nevelő lelkületét vizsgálja s rajzolja, bennünket a nevelésnél a növendék érdekel; Plátónál a nevelő maga keresi maga számára a növendéket, a mi nálunk megfordítva áll; a növendék nála szép külsejű is s úgy látszik korban nem áll távol a nevelőtől. Azonban a szép külső említése nem ejthet tévedésbe, ha a καλοκἀγαθία hellén fogalmára gondolunk; a korkülönbség sem fontos; a nevelői tevékenységnek épp a legszebb példáját kereste ki a szerző, s az, hogy a nevelő maga választja növendékét, szintén nem] akadályozhat bennünket abban, hogy az ἔρως-nak fent jellemzett legfelsőbb fokában a nevelői tevékenység forrását felismerjük.

Az isteni szikra, melyet lelkünk a más világról hozott, a mondottak szerint legszebb, legtermékenyebb lánggá fejlődik, midőn egy más lélekre irányozva, azt megvilágosítja, melegíti és lángra gyújtja. Az igazán szerető lélek érzi magában a vágyat, hogy magát közölje, többet, hogy magát egy más lélekbe bele oltsa, mintha félne, hogy magára hagyatva és magába zárva a szomorú halált nem kerülhetné ki; ellenben az által, hogy magát egy őt befogadó lélekben megvonja, a halállal örökre bátran daczolhat. E nemzés, e nevelő önközlés, önátadás gyönyört szerez minden más gyönyörök felett: örvendő feszültséggel szemlélik, mint fejlődik a közösség gyümölcse; a kölcsönösség érzete a nevelő és növendék közt erősebben köt, bensőbben és ellenállhatatlanabbúl, mint más kötelékek, a mennyiben az így egybekötöttek, együtt lévén vagy távol egymástól, a legszebb összhangban vannak.

Így körülírva Plátó gondolatait, lehetne-e a nevelés szebb apotheosisát megalkotni annál, mely azokban van? Az emberben élő isteni rész — úgy véli Plato — halhatatlanság után készti őt törekedni, s egy más lélekben való nemzés által érvényesül. A halhatatlanság utáni vágyat a személyes mulandóság érzete kelti, mely elviselhetetlen, de e vágyban a személy közönyös, mert a mi azt túl élni fogja, a közösen nemzett, a földdel és a földi árnyvilággal nem is függ össze. Erény és bölcsesség, melyek a nemző lelket eltöltik, ezek képezik az ἔρως tartalmát. Más világból hozvák az emberi nem emelése czéljából, az emberi nem számára a nevelés őrzi meg őket. Ilykép oltja be az emberi lelkekbe az istenit, s az lesz az isteninek őrévé, sőt majd nem mondhatnók, hordozójává a földön. A mint e gondolatok, közelebb tekintve, nagyon is igazak-

nak tünnek fel, úgy nem is fogja senki a lelki nemzés örömeit sem kicsinyelni, a ki azokat érezte vala. S a ki érezte, hogy lelke közlésre hajlandó, s fogékony lelkeket talált, a mi nem is oly ritka, az nem is fog panaszkodni, hogy ez örömöt nem érezte, nem ismeri, bár az összeköttetés a valóságban nem alakúl oly eszményinek, mint a fent idézett helyen láttuk.

II.

Tovább haladva, Plátó e tevékenység *menetét* festi. E tevékenység *módszere* általában abban áll, hogy a növendékben az ἔρως-t fokozatosan fejleszti nevelője. Szeretni tanít, ez a tartalom. Eleinte mindenesetre a szép külsőt, szép testet. Azután megmutatja a vezető, hogy valamely test szépsége rokon minden más test szépségével, mire a növendék abba hagyja hajlandóságát egy szép testhez, miután ezt magával az általános szépséggel szemben csekély értékűnek kell találnia. Ez elvonás átmenetet nyújt azon állásponthoz, melyen a lelkekben is szépséget fedez fel, s ezt a testénél többre becsüli, úgy hogy szerény külső mellett a szép lelket értékesebbnek találja s ahhoz szeretve símúl. Az egyesnek lelki szépségétől tova halad s észreveszi egy egész nép erkölcseiben és intézményeiben rejlő szépséget s azt is, hogy a szép itt is közös; s ha e szépséget is átkarolta a folyvást emelkedő ἔρως, a tudományokhoz vezetik. Ezeket teljes szépségökben és végtelen nagyságokban kell megmutatni; s csak ekkor fog a folyton haladó szemében az egy test iránt való ἔρως alacsonynak feltünni, ha a szépnek végtelen tengere felé fordúlva, mérhetetlen törekvésében a bölcsesség után a pompás beszédek és gondolatok egész tömegét termi. E törekvés azonban nem marad oltatlan, a növendék végre eljut az egyetlen szép tudományának szemléletéhez, s evvel általában az emberi élet végczéljához. (Symp. 210. A. D.)

Ha ezen fejtegetések teljes értelmét keressük s összefüggését a megelőzőkkel, nem szabad magunkat félrevezettetnünk az által, hogy az ἔρως kezdetben egy külsőt, testet karol fel: ez a léleknek eredeti hajlandósága s megvan azon neveléstani fontossága is, hogy csak a külső iránt való érdeklődésből fejlődik ki az érdeklődés a benső iránt. A szép külsőtől a lélek szépségéhez halad a nevelő s ezentúl is szép fokokon által vezeti növendékét — a szépet mindenütt azonosnak tüntetve fel a növendék előtt — az igazhoz. Itt csak azt kell megjegyeznünk, hogy Plátó szójárása szerint a tudo-

mány alatt itt a bölcsészetet kell értenünk, s nem fogunk csodálkozni, ha e tudomány szépsége mint egy végtelen oczeán tárul fel szemei előtt s nemes tettekre ragadja.

Ha bíráló szemmel tekintjük e fokozatot, melyen át a nevelő növendékébe az ἔρως-t a'szép, jó, igaz iránt beülteti, menetét természetesnek kell találnunk. A nevelő művészete e menetben: a lelket úgy vezetni, hogy az czélhoz jusson. Ehhez az egyes fokozatokon belül is megvan az utasítás; a kiindulás mindig az egyessel történik, a szépet előbb *egy* testen, a jót egy lelken, az igazat egy tudományon mutatja a vezető, s az elvonás, melyet azelőtt az érzékin, a külsőn gyakorolt vala be, nem fog gyöngének bizonyúlni a nehezebbnél sem. E részletezésében a legszebb az, hogy az elsajátítás mind e tárgyai az ἔρως által válnak a növendék birtokává, s ez által, azt hiszszük, fel lehet menteni a Sokrates-Plátó-féle gondolkodási irányt különösen a nevelés kérdésében az egyoldalú intellectualismus vádja alól. Nem ismeretekkel és szemléletekkel kell a szellemet megtölteni; eleven érzék minden szép és jó iránt fogja őt el állandóan........; oly érzelem, melyet a vágy lelkesít, semmit önmaga számára nem kivánni, s önmagát mindenütt az eszmék szolgálatába átadni.

III.

Ez úton jut a nevelő növendékével *a czélhoz*. Folytonos haladásában az ἔρως forrásához ér, mely őt tevékenységre indította; s így éri el a növendék az örök szép ismeretét. Egy lendületes nyelven írott egész fejezet van e fokozat leírásának szentelve. E szép örök és változhatatlan, magában szép, s nemcsak mással összehasonlítva az, nem egy külön szép, nem testi, nem lelki; nem is tartozik egy egyes széphez, hanem magán és magával mindig egyformán levő; minden más szép azonban belőle vesz részt, körülbelül oly módon, hogy míg a más keletkezik és enyészik, addig ez sem nem növekszik, sem nem fogy, vagy egyáltalán semmit sem szenved.

A ki e pontra ért, az előtt lesz csak az élet igaz élette, s közel van a tökéletességhez. Az ἔρως alantabbi fokán is érezhető volt a kivánkozás, s annak kielégítése után édes gyönyör; mennyire kell e gyönyörnek emelkedni, ha a szem az örök szépet, változatlan egyszerű alakjában pillantja meg! Mennyire kell ennek őt ösztönözni, hogy ez örök szépben ő is részesüljön, a mi csak erény által történhetik! S ha igaz erényt teremt, nem-e istennek

tetsző, s ha ez, nem-e egyúttal halhatatlan is? Vajjon tehát az ösztön, mely nemzésre, alkotásra ösztönözte, nem valami felsőbb volt-e, — holott fenséges czéljához ily szépen juttatta el? (Symp. 211. 212. B.)

Igy találkozik és egyesül a három eszme, melyek iránt az ἔρως-t fejleszteni a nevelő feladata, egy, mindnyájokat magában foglaló eszmében, a vallásos eszmében. Mivel a szép és a jó eszméje tulajdonképen egy, nem nehéz felismerni, hogy az örök szép, örök jó: isten maga, és hogy az emberi fejlődés legmagasabb fokán az ember mindig és mindenütt istent látja és szereti, s csak e fokon lesz az élet valóságos gyönyörré. — Miután az isten ismeretét s a hozzá való szeretetet voltakép oly egységben levőknek kell gondolnunk, a melyben még a szellemi működések nem váltak szét; azért e boldogító szemlélés mozzanatában az erény utáni ösztön is foglaltatik, s így lesz voltakép a vallásos érzés az erényes akarat forrásává.

Édes béke lebeg annak szelleme fölött, ki e magaslatra felküzdte magát. Az árnyékvilág a maga állhatatlanságával és változataival, melyek azoknak, kik rajta csüggnek, oly sok gondot és fájdalmat okoznak, nem érinti a szellemet, mert ő sem ér hozzá, mintegy sas szárnyakon föléjök emelve magát. Szabadságát emeli még az a tudat, hogy istennek tetszik, s ha ebben biztos, az idő romlottságának nincs kitéve.

E czél: az örök szépnek ismerete és szeretete mindent magában foglal, mit ma talán a «felsőbb szellemi élet» kifejezésével jelölünk meg: az igazság utáni lelkesedés, a közjóért való önfeláldozás, a tiszta öröm a világon előjövő jó és szép felett; a folytonos törekvés öntökéletesbedés után, mindez mintegy sugara az isteni lángnak, mely ég felé lobog és visz. — Alig lehet eléggé méltányolni, hogy Plátó ez életet találja istenesnek, mivel ez terem jó tetteket, s ez által a vallást a legbelsőbb tényére viszi vissza; hogy az ily értelemben vallásos életet az egyedül méltó életnek nyilvánítja. Szép érzéket az igazságosság iránt, egyúttal a mindenütt fellelhető teleologiai felfogást mutatja a befejezés, hogy a nevelő, ki növendékében ez igaz életet termi, halhatatlanság utáni vágyát azon tudattal oltja, hogy ha valaki, akkor ő részes lesz benne, s így ezen, lélektanilag oly kimerítően elemezett ösztönt az emberi szellem metaphysikus alkatrészének tünteti fel, a mível a Phædrus kiinduló pontjához visszatér.

IV.

Ha valaki, akkor bizonyára Plátó élte e felsőbb szellemi életet, s hogy ez elveket a maga iskolájában, az Akademiában megvalósítani is törekedett, ez oly következtetés, melyet kétségbe vonni nincs ok. Arról azonban, hogy a Symposiont azon czélból, azon feltevéssel írta volna, hogy társainak programmot nyujtson, a mű sehol sem szól, s arra általában egyenes bizonyítékot felhozni — azt hiszszük — nem lehet. Sybel könyve arról győz meg, hogy lehet, hogy programm volt, s azt sem lehet kétségbe vonni, hogy programmnak is szép; de viszont azt sem, hogy a mű absolut becsét e mellékes körülmény sem nem emeli, sem nem csökkenti; történetileg pedig e hypothesist nem lehet értékesiteni, mivel nagyon is hypothesis. Ha már a mű történelmi alapját kutatjuk összefüggésben az Akadémiával, akkor nekünk — tekintettel a fennebb vázolt alapgondolatokra — fontosabbnak tűnik fel, hogy a mondott alapvonásokat, melyek Sokrates beszédében foglalvák, nemsokára ennek egy tanítványa, Alkibiades, Sokrates nevelői tevékenységére alkalmazza, és pedig úgy, hogy a kép, melyet Sokrates beszéde egybeállít, ezen nevelői tevékenység leírása mellett életet és valóságot nyer.

Meg kell — természetesen — említenünk, hogy Alkibiades beszédének, mely a Symposion végét képezi, nem az a czélja, hogy Sokratesnek, mint nevelőnek eszményképét rajzolja. Ellenkezőleg, a dicsőítő beszéd Sokrates tevékenységének egyetemességét öleli fel. De Sokrates tevékenységének forrása ἔρως-sal teljes lelke volt; nem csoda, ha ez ἔρως alkotásának legszebb gyümölcseit az emberi szellem termékeny talajában érlelte meg.

Sokrates oly nevelő volt, kit belső kényszer inditott rá, hogy rokon lelkeket keressen, hogy azokba az erény csiráit, az örök szép és jó ismeretét beoltsa. Ez ösztön szellemi alkotás után a növendékekben is kifejlesztette az ellenállhatatlan szeretetet iránta, s így bevallja Alkibades: «Ha őt hallom, beszédétől inkább megindul szívem s hullanak könyeim, mint az őrjöngő korybantoké, s látom, hogy sok szint' azt érzi magában. Mikor Periklest, vagy más jeles szónokot hallottam, tudtam, hogy jól beszélnek, de olyasmit nem szenvedtem, lelkem nem háborgott és nem bosszankodott soha, hogy rabnak érezte magát; de általa oly kínba estem nem egyszer, hogy az élet sem volt kivánatos előttem». «Ezért sok-

szor szivesen látnám, ha nem volna többé az élők közt s megint ha az történnék, jól érzem, még inkább fájlalnám, annyira nem tudom, mit tegyek ez emberrel.»

Növendékeit Sokrates lépésenként vitte tovább az örök szép megismerése felé vezető nehéz úton: «A ki Sokrates beszédeit hallja, először igen nevetségesnek találja azokat, mivel olyan szókba és mondatokba öltözködnek, hogy a gúnyoló Satyros bőréhez hasonlítanak. Felhoz t. i. teherhordó szamarakat, kovácsokat, vargákat és timárokat, s ugyanavval mindig ugyanazt látszik mondani, hogy értelmetlen és tapasztalatlan ember nevetni tudna beszédein. De ha valaki azokat megnyitva nézi s belsejökbe tekinthet, előbb azt látja, hogy csakis azoknak van igaz értelmök, utóbb pedig azt is meglátja, hogy a legisteniebbek s azokban van az isteneknek legtöbb szobra, s hogy felette sokat és mindent magokban foglalnak, a mit annak szem előtt kell tartania, ki szép és jó akar lenni.»

De hogy azon szava is komoly volt, melyet az örök szép szemléléseének boldogító hatásáról mondott, arról tanúskodjék ezen gyakran idézett kis rajz: «A hadjárat közben ..... elgondolkozván egyszer azon egy helyen állott reggeltől fogva, s midőn nem találhatta ki, a min gondolkodék, nem hagyott fel vele, hanem állva folytatá az elmélkedést. Már dél vala, midőn az emberek észrevették s csodálkozással beszélték egymásnak, hogy ime Sokrates valamin gondolkodik ott reggeltől fogva. Végre pedig midőn este lett, néhány ión katona kivivé földre terítendő ruháját s a hüvösben kinn aludt, és leste Sokratest, ha éjjel is ott fog-e állani. S ő addig állott, míg reggel a nap fel nem jött. Ekkor a naphoz imádkozván, elment onnan».

*

Plátónak két jeles ismerője Schleiermacher és Zeller (Platons Gastmahl, übersetzt und erläutert von Dr. Eduard Zeller, Marburg 1857, p. 83) a mű thémáját így foglalta össze: czélja a bölcselő ösztönt (philosophischer Trieb), mely az ἔρως-sal egybeesik, lényege szerint, fejlődése minden formájában és fokozatán leírni. Azonban ismeretes és Zeller maga is mondja ugyanott, hogy Plátónál a bölcsészet az erkölcscsel és vallással általában azonos, tehát a bölcselő ösztön fejlődése voltakép az emberi szellem felsőbb fejlődése. S mivel a Symposion e fejlődést, mint oly tevékenység művét rajzolja, melyet az annak végpontján álló bizonyos terv szerint

végez, hogy egy határozott czélt elérjen, — melyet a nevelés legszebb czéljának kell tartanunk; azért ezen tevékenység lényege szerint nevelő, s így az ἔρως fejlesztése a legfelsőbb nevelés képe. — A mint egyfelől ez áll, úgy másfelől abban sem lehet kétség, hogy Sokrates az emberiség legnagyobb mestereinek egyike, nagy ép úgy érzületében, mint szavaiban és tetteiben, s szelleme, melyet tanítványa Plátó oly ragyogóan és melegen ecsetelt, mintaként áll minden nevelő számára. Azonfelül pedig az elméleti fejtegetések egyes vonásait a róla rajzolt képben, mint rövid idézeteink mutatják, nem nehéz felismernünk.

Ha ebből valami történeti következtetést akarunk levonni, egybevetve a ténynyel, hogy a Symposion az első mű, melyet Plátó mint az Akadémia feje írt, az nézetünk szerint nem más, mint hogy az új mester, midőn *iskolát* akar alkotni, *tanítójának* emel emléket, a csodálat és hála emlékét, s miután általában mint eszményképet állítja oda, világos, hogy úgy a maga, mint társai példaképéül is kivánja tekintetni. Ily szempontból az írónak valójában kifürkészhetetlen czélzata után keresve, inkább a tanítvány háláját találjuk a műben, mint a mester programmját; de ha azt is elismerjük, főeredménynek Alkibiadés beszéde után mást nem mondhatunk, mint hogy az Akadémia szelleme, tevékenységének iránya nem lesz másé, mint a mesternek mesteréé, Sokratesé.

De ha ezen történeti, a szerzőnek szerénysége és hálája által egyaránt sugallt, amúgy is csak formalis jellegű kijelentés e mű által csak annyiban birhat nagyobb hangsúlylyal az akadémia működési irányának megállapításánál, hogy épp mint az első mű hirdeti a mester emlékét, úgy nem lehet eltagadni: *hogy a nevelői tevékenység forrásának, módszerének, czéljainak* bámulatos szép elemzése, s mindannak visszavezetése az ἔρως-ra, *kapcsolatba hozva az Akadémia megalapítása tényével* igen alkalmas arra, hogy ez iskola elveit — értjük nem a bölcseletieket — a legnagyobb tisztelet tárgyává tenni. A legmegragadóbb az, hogy úgy a közlésnek mint az elfogadásnak az organuma az ἔρως, tehát nem a száraz megismerés és tanítás, nem az ily értelmű művelődés az ember végczélja; de hogy ne értsük félre, s ne üres speculativ érzelgés és ömlengés tűnjék fel annak, arra való Sokrates tevékeny életének sokoldalú rajza, mely mutatja, hogy ez ἔρως csak akkor valódi, ha az életben nyilatkozik, ha erényes életet terem.

Ilykép az Akadémia örök mintaképe az iskoláknak. Az okta-

tás idejének legnagyobb részében ugyan a nevelő tevékenysége egyoldalúlag közlő, a növendéké befogadó, de ne legyen ott pusztán az ész jelen, legyen ott a gyermek *lelke*, épp úgy mint a tanítóé, s a hol ez megvan, ott a nevelési czél sokkal jobban közelíti meg a nevelést, mint a hol nincs. Teljesen szabályozóul lehetne azonban ez elveket a felsőbb iskolákra, az akadémiákra felállítani, s azok lehető felvirágzása érdekében mit sem lehet inkább kivánni, mint hogy tagjaik tevékenységének iránya és szelleme az legyen, melyet Plátó Symposionja nyomán leírni fent megkisértettünk.

Dr. Kvacsala János.

MÜLLER MIKSA BÖLCSELETI MUVEI.

A nyelvtudomány és az ettől elválaszthatatlan gondolkodástudomány nagymesterének főleg két művével szándékozom e dolgozatomban foglalkozni; ezen két könyv czíme: *Das Denken im Lichte der Sprache* (aus dem Englischen übersetzt von Engelbert Schneider, Leipzig, 1888) és *Natural religion* (London, 1889; az úgynevezett Gifford Lectures között). Az elsőnek czíme nem fog senkit sem meglepni, a ki Müller Miksa tudományos működését ismeri; a második helyen idézett munkát azonban talán nem várták Müller Miksától azok, a kik megszokták csak kitünő nyelvtudósnak tartani. Pedig egyrészt elő is volt készítve Müller Miksa sok eddigelé megjelent művében az az itélet, a melyet a Natural religion czimüben a vallásról és főképen eredetéről mond, másrészt nem is állhatta meg úgyszólván tudós, a ki azon eredményekre jutott a nyelvtudományban, a melyeket Müller Miksa elért, hogy helyesnek bizonyúlt kutatási módszerét a nyelv birodalmáról arra a még eszményibb területre át ne vigye, a melyet vallásnak nevezünk. A kisebb-nagyobb művek közül, a melyekkel Müller Miksa a vallásról szóló munkájának alapját megvetette, csak a következőkre hívom fel olvasóim figyelmét: Essay-inek egész első kötetére (tizennyolcz értekezés a német fordításban) és második kötetének legnagyobb részére (vagy tizenöt értekezés a német fordításban); Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft (Strassburg, 1876) és végre leginkább Vorlesungen über den Ursprung und die Entwickelung der Religion (Strassburg, 1881; az

úgynevezett Hibbert Lectures) czimű munkáira. Ez ismertetésemben természetes sort követek: először kellett a nyelvnek és a vele lényegében azonos gondolkodásnak támadnia és bizonyos fokig fejlődnie, hogy az öntudatra ébredt ember vallásra szert tehetett legyen. E szerint először Müller Miksa nyelvbölcseleti művének végső eredményeit fogom megismertetni, azután a vallás természetes keletkezéséről szóló munkájának épen olyan becses eszméit akarom közölni.

I.

Mielőtt a szerző fejtegetésre kitűzött feladatának bővebb taglalásába bocsátkozik, igazi tudományos módszert követve tisztába hozza azt, a miről és a mivel nézeteit elmondani akarja: magát feladatát és az eszközöket, a melyekkel már mások meg akarták oldani és a melyeket ő maga is kénytelen használni. Müller Miksa a *monismusnak*, azaz a bölcseleti egységtannak híve, a mely a dualismusszal szemben a létnek csak egyetlen elvét állítja fel, vagyis azt tanítja, hogy az összes anyagi és szellemi tünemények substratuma minőségileg ugyanaz. Az emberben szellemileg működő valami a *monon* vagy *monas*, a melynek tudattal és öntudattal felruházottnak kell lennie; minden működése ebből folyólag kényszerű fejlődésnek eredménye. Mivel szerzőnk e tárgyalt művében az emberi természetnek csak egyik oldaláról, az értelmiről, szól, két másik oldalát pedig, az erkölcsit és æsthetikait, nem érinti, azért nem kellett arról itéletet mondania, vajjon van-e az öntudatos mononnak eszméje a jóról és szépről. A monon más mononok rája való hatásának egy pillanatig ellent áll, aztán enged, majd ismét előbbi helyzetébe tér vissza, vagyis physikailag szólva rezeg, és e rezgések mint öntudatos monon mozgásai érzést hoznak benne létre. Ez érzés eredménye természetesen a különféle érzet; minden érzet számára megkövetel a monon külső okot, tehát minden érzetet tárgygyá változtat; e tárgyaknak pedig, minthogy érzéki szemlélésünk aprioristikus alapfeltételeinek alá vannak vetve, térben és időben kell lenniök.

Müller Miksa Kant bölcseletének híve. Schopenhauer nézetét a mononnak vagyis alanynak és a tárgyaknak vagyis mononoknak viszonyáról annyival is inkább fogadja el, mivel Schopenhauer a Véda-bölcseletből meritette. Ebben Müller Miksa nézete szerint Kant óta csakis Schopenhauer vitte igazán előbbre a böl-

cseletet és Ludwig Noiré követte ez utóbbit. Noiré a mai tudományos gondolkodásnak megfelelő monismust igyekezett megalapítani és hírének javarészét bizonyára annak köszönheti, hogy olyan kiváló szellemnek, mint Müller Miksa, egész határozottan még nem formulázott nézeteit kifejezte. Darwin-nal és Comte-tal ellenkezésben van Müller Miksa, John Stuart Mill-lel és Herbert Spencer-rel pedig gyakran vitatkozik.

Szellemi munkásságunk folyama tehát Müller Miksa fejtegetése szerint a következő: a mononok mint objectumok az öntudatos mononra mint subjectumra hatnak, ez e hatásra belső ellenállást fejt ki és ezt rezgésekben nyilvánítja, a melyek az érzeteket *(sensations)* alkotják; midőn az érzetek a tárgyaknak térben és időben való szemléletévé változnak, akkor támadnak az észrevételek *(percepts*, a mit azonban Müller Miksa képzetnek is ért); ezen észrevételek alapján támadt képzeteknek megszámlálása, összeadása és kivonása a fogalomalkotás *(conception)*, a melyben a fogalmak *(concepts)* mindig külső jegyekben vagyis szókban *(nomina*, azaz helyesebben *verba)* valósulnak meg. Az észrevétel útján támadt képzeteknek ezen összeadása adta a latin nyelvnek a gondolkodást jelentő szót: *cogito* annyi mint *co-agito*. A monon működése tehát, míg gondolkodóvá lesz, a következő fokokon megy át: érzés, észrevevésből támadt képzelés, felfogás, megnevezés; e fokok elérésére való eszközei vagy képességei (bár ilyeneket a mononban mint külön állókat és tőle esetleg úgy elválaszthatókat, mint a hogy például az embertől elválasztható a szeme vagy füle, nem szabad képzelnünk) a következők: érzék, észrevevő és képzelő erő, értelem, nyelv; végre a megnevezett működésnek a megnevezett eszközökkel való végrehajtása a következő eredménysort adja: érzetek, észrevétel útján támadt képzetek, fogalmak, nevek. De valamint a természet világában nem veszhet el az erő nyomtalanul, úgy a monon ereje sem vész el, hanem módosulva fenmarad: a monon működésében mint emlékezés, képességében mint emlékezőtehetség és eredményében mint tudat. Müller Miksa szerint azonban a gondolkodás és a nyelv egymástól elválaszthatatlan. Gondolkodni nem lehet nyelv vagy más érzékileg is észrevehető megtestesítés nélkül. A mit gondolkodásnak szoktunk nevezni, az olyan, mint a pénzdarabon az írás, holott a tagolt hang a fej rajta; a forgalomban levő pénzen magán sem egyedül fej, sem egyedül írás nincs, hanem a kettő együtt

van; a gondolkodás és a hang is elkülöníthetetlen egységet alkot, a *szót*. E tekintetben a legszerencsésebb szó a görög *logos;* eredeti értelme az volt, hogy összegyűjteni, összekötni, és így mindannak tulajdonneve lett, a mit észnek nevezünk. Azonban az a nagy előnye is megvan, hogy nyelvet is jelent és ezzel azt mondja, hogy az összegyűjtésnek az a folyamata, a mely az érzéssel kezdődik és az észrevevésen keresztül képzetre és fogalomra halad, csak akkor éri el tökéletes befejezését, mikor a logosban, vagyis az igében testté vált. Kétségtelenül hasznos a tudományos nyelvben mint szabatos megkülönböztetés, hogy újabb görög írók λόγος προφορικός-nak a kimondott, az élő szót mondják, λόγος ἐνδιάθετος-nak pedig a belső gondolatot; ezzel ugyanazon dolognak két különböző oldalát jelelik meg; csak attól kell óvakodnunk, hogy e két oldalt ne tekintsük két külön dolognak.

Gondolkodásunk közvetetlen tárgyai a szók, a nevek, a melyek a dolgokról való fogalmainkat kifejezik, nem pedig maguk a dolgok vagy fogalmak. Cogitamus, sed verba cogitamus. Müller Miksa készségesen elismeri, hogy gondolat lehetséges szó nélkül, minthogy a szót pótolhatja valami más jel. Az ember öt újja, vagy öt vonal oly emberek közt, a kik nem értenek egymás nyelvén, vagy talán siketnémáknak egymással való eszmecseréjében is elégséges lehet az ötös szám fogalmának közlésére. Az ember keze tehát az ötöt kifejező jellé lehet; mindkét keze tizet, keze lába huszat jelenthet. Miután a szók és fogalmak megvannak, algebrai módon is ábrázolhatók. Mindezt könnyen megengedhetjük, a nélkül, hogy amaz általános tétel értékéből vesztene, hogy: gondolat lehetetlen szó nélkül, vagy, a mi magától érthető: bármi más jel nélkül, a mely ugyanazon czélnak felel meg, a melynek a szó megfelel. A ki például az ægyptusi hieroglypheket, vagy a chinai irás rendszerét, vagy — si componere magnis parva mihi fas est — például a dr. Janne Damm-féle praktikus pasigraphiát és egyéb általános irások rendszerét ismeri, az tudja, mily könnyen lehet nemcsak szókat, hanem egész mondatokat is ideographikus jelekkel leirni, a melyeket általában nem is kell kimondani vagy más-más nyelven is el lehet olvasni, épen úgy, mint a számjegyeket vagy a naptárainkban látható astronomiai jeleket. Még egy lépéssel mehetünk tovább és tisztán algebrai jegyeket is alkalmazhatunk, a melyekben semmi sem emlékeztet bennünket szókra vagy jelentésökre. Nem fogalmak jeleivel számolunk, hanem jelek jelei-

vel. De végre is mindig visszatérünk a jelek jeleiről a legelső jelnek jelentésére.

A nyelvtudós okvetetlenül a fejlődés *(evolutio)* elméletének hive. Egész tudománya elejétől végeig tele van a fejlődés bizonyítékaival. A latin nyelv szeme láttára lesz francziává, a szász angollá, a szanszkrit bengálivá. Az egyes nyelvek körén belül is folytonos változás, fejlődés látható úgy az alakokban, mint a szók értelmében. Azonban, ha az ész vagyis nyelv eredetéről szóló feladatot úgy akarjuk megoldani, a mint a természet eredetét fejtegeti a fejlődés elméletének hive, akkor nem szabad azon kérdéstől sem visszariadnunk, hogy volt-e idő, a melyben a nyelv nem létezett, tehát az ész sem? Ha a fejlődés elmélete megfelel nevének, akkor Müller Miksa készségesen hivévé szegődik: fejlődés annyit tesz, mint rejtett, lappangó tehetségeknek nyilvánvalókká, működőkké való válása, a lehetségesnek valóságossá való válása; azonban hozzá tehetjük: jól megkülönböztetve a lehetségest a lehetetlentől. Ha megengedjük, hogy az ember egykor néma állat volt, abból nem következik az, hogy minden néma állat idöjártával emberré válhatik. Nem következik abból az, hogy a nyelv, a melyben a szellem fejlődését akarjuk tanulmányozni, semmi egyebet sem tételez föl, mint azt, a mit jelenleg minden majomban megtalálhatunk. Kiváló nyelvbölcselők, mint Lazarus Geiger, sőt kitünő bölcselők általában, mint Kant, tulajdonképen nem azt mondják, hogy az ember nem volt mindig gondolkodásra képes *(animal rationabile)*, hanem azt állítják, hogy nem volt mindig eszes *(animal rationale)*. Azonban ha a fejlődés elvének hívei Heraclitus szavait választják jeligéjökké: πάντα ῥεῖ, ha nem fogadnak el a természet és a szellem fejlődésében semmiféle szélességi köröket *(broad lines)*, semmi határt, quos ultra citraque nequit consistere rectum: akkor a fejlődés elmélete a helyett, hogy a fajok eredetét megmagyarázná, szükségképen minden faj tagadására vezetne, sőt a fajnak *(species,* vagyis hajdan alakjok hasonlósága szerint összetartozó egyének osztálya, jelenleg a nem vagyis *genus* alosztályai) és nemnek *(genus* vagyis hajdan a származásuk, eredetük, születésük közös volta miatt összetartozó egyének osztálya, jelenleg két vagy több alosztályra szakadó osztály) tulajdonképi fogalmát a mythologia országába száműzné. Helyesen mondja *Lotze:* »Emlékezhetni, szerencsére, mint legyőzött tévedésre, azon vad önkényre, a melylyel azelőtt etymologizálva egyik nyelv bármely

szavát végtére a másiknak bármely szavából kiszármaztatták; most üdvös dolog óvnunk hasonlótól tekintettel amaz újonnan támadt szükségre, hogy a szerves lények sokféleségét minden szilárd faji különbség mellőzésével egymásból származottnak tartsák.» Müller Miksa tehát tagadja a nyelv keletkezésében azt, a mit *Darwin* maga a természet keletkezésében tagad és a mi által legtöbb hívétől különbözik: mindennek egységes kezdetét, más szóval: minden szerves lénynek egy ősi sejtjét, minden szónak egy ősi gyökét. Abból, hogy különféle kezdeteket teszünk fel, az következik, hogy minden élő sejt csak azzá lehet, a mivé lenni (a különböző bölcseleti nézeteknek megfelelően szólva) alkalmas vagy rendelve van vagy akar, és hogy betöltvén e feladatát megállapodik és a fejlődésben tovább nem halad. Ezzel világossá válik az, a mit Müller Miksa a természet szélességi köreinek (*broad lines*) nevez; csakis ezek képesítenek bennünket arra, hogy a természetet megismerhessük és megérthessük, és hogy benne jól elrendezett *kosmos*-t lássunk, nem pedig változások és eshetőségek zűrzavarát. Az is következik ebből, hogy sem élő lény, sem élő lények osztálya nem származhatik másiktól, ha egyetlen olyan sajátságuk van, a mely gyanítható ős apjokban vagy ható vagy hatásra képes tulajdonságként (*actually or potentially*, a középkori bölcselet műnyelve szerint *actu* és *potentia* vagy *virtute*, Aristotelesnél, a ki ezt a megkülönböztetést teremtette: ἐνεργείᾳ és δυνάμει, l. Müller Miksa, Biography of words and the home of the Aryas, London, 1888, a 18. és 58. l.) nincsen meg. Eddig Müller Miksa elvben megegyezik Darwinnal. Azonban eltér tőle, ha azt a kérdést tárgyaljuk, hogy volt-e az embernek valami állati őse, és eltérésének oka az, hogy a nyelvben az embernek olyan sajátságát látja, a melynek semmi nyomát sem lehet sem hatólag, sem hatásra képesen semmiféle más teremtményben megtalálni. Hogy az ember is állat, az nem szorul bizonyítékra; hogy azonban valami más állattól származik, azt be kellene bizonyítani. Itt is mint egyebütt minden attól függ, hogy a szóknak, a melyeket használunk, milyen értelmet tulajdonítunk. Müller Miksa szerint az ember olyan állat, a melyben a beszélésre való képesség mint megkülönböztető jegy megvan. Ezt a képességet nem láthatjuk semmiféle más állatban és ez elég az osztályozásra. Mielőtt az ember nyelvét megalkotta, épen úgy mint az újszülött gyermeket puszta állatnak kellene nevezni, míg mind a kettőn a beszélésre való képességet fel lehetne fedezni. Jóllehet

ellentét van Darwin és Müller Miksa között, szerzőnk mégis messze túlhaladt azon a ponton, a melyen Darwin megállapodott, mert az embert nemcsak állat utódjának tartja, hanem minden tekintetben állatnak. Senki sem értheti az emberi természetet, senki sem szerezhet valódi fogalmat a nyelv eredetéről, a ki tisztán meg nem érti, hogy minden emberi egyén, tehát az emberi nem ősei is, mindaddig puszta állatok voltak, míg a később leírt elmélet szerint azt a csekély lépést meg nem tették, a mely nyelvtelen és esztelen lényekből nyelvvel és észszel rendelkezőkké tette és ezzel oly pályára terelte, a mely addig taposott útjoktól ugyan csupán alig észrevehető szögben tért el, végre azonban oly rendeltetés felé vezette az embert, a melyet semmiféle nyelvtelen állat el nem érhet. Ha Darwin azt mondja, hogy az ember állat *volt*, Müller Miksa azt feleli, hogy az ember *folyton* állat; ha Darwin azt állítja, hogy az ember a majomtól származik, szerzőnk ezt tagadja, nem azért, mintha ez hozzánk emberekhez nem volna méltó, vagy mivel eretnekség volna, hanem azért, mert az emberi *nemnek* (γένος, *genus*, a német *Gattung*, vagyis közös *nemzettség*) a majomi *nemtől* való származását soha sem lehetett bebizonyítani. Ez csak puszta sejtelem volt, a mely a szók helytelen használásából eredt. Minden tiszta és világos, mihelyt a *faj* (εἶδος, *species*, a német *Art*, vagyis a hasonló-alakú lények összessége) elnevezést mint hasznavehetetlen szót mellőzzük. A természetben nincs species, hacsak magunk nem viszszük bele. Ha a természetben tévesen akár néhány, akár sok speciest látunk, az a species szó helytelen alkalmazásából származik. A természetet és minden termékének tisztán genealogikus rokonságát megint a maga valóságában ismerhetjük meg, ha az εἶδος téves szavát elhagyjuk, és a γένος helyes szavával pótoljuk. Ebből is láthatni, hogy a bölcseletnek és általában minden tudománynak igazi haladása szavaink helyes meghatározásán alapszik.

Lássuk már most, hogyan magyarázza Müller Miksa a nyelv eredetét. Az ős ember azokat a cselekvéseket, a melyeket embertársaival együttesen hajtott végre, például egy védelmül vagy lakásul szolgáló gödörnek ásását, köveknek egymáshoz való dörzsölését, gyékényféléknek fonását, majdnem önkénytelenül hangoztatott, munkatársait ösztönző, a munka unalmas egyformaságát tűrhetőbbé tevő, vagy az egyik-másik társas munkához szinte nélkülözhetetlen rhythmust megadó kiáltásokkal kisérte. Ezt az elméletet *Lud-*

wig Noiré állította fel, a ki ezen a szógyököknek alapul szolgáló és a társas cselekvésekkel együtt öntudatosan ismételt hangokat el is nevezte: *clamor concomitans*. Mikor aztán kisebb vagy nagyobb társaság, sőt csak egyetlen ember ismételte az illető cselekvést, ajkára vissza-visszatért ugyanaz a hang, a mely tehát nemcsak clamor concomitans, hanem *significans* is lett, jelentvén magát a tudatosan végrehajtott cselekvést. Noiré azt mondja, hogy az ember a *cselekvést* csak az ezzel elért, látható eredmény, *cselekedet* által érthette meg, csupán ezzel juthatott cselekvésének tudatára; például az ásást csak az ásott gödör láttára foghatta fel: «A szógyökök ős jelentősége mindenütt közösen alkotó tevékenységnek érzékileg szemlélhető *hatása* volt és egyúttal maga ezen *tevékenység*, a melyet hatása jellemzett.» Müller Miksa ezt bizonyos esetekben lehetségesnek tartja, legfontosabb azonban szerinte a szógyökök jellemében az ismételt cselekvések tudatossága, mert csakis ezzel fejthetjük meg a gyökök fogalmi természetét, a sokaság felfogását mint egységet, minthogy egy cselekvés hatása mindig csak egyedül való lett volna, és az egyedül való soha sem lett fogalmi megismerés tárgya. A magunk cselekvései közvetetlen megismerésünknek első és egyetlen tárgyai, akaratunk kifejezői. Holott más tárgyaknak csak *egy* oldalát ismerhetjük meg, cselekvéseinkben mindent megismerünk, a mi bennök megismerhető. Ha minmagunkat vagy másokat ama hangokkal, a melyek cselekvéseinket kisérni szokták, ugyancsak e cselekvésekre emlékeztetjük, akkor az igazi nyelvhez vezető első lépést teszszük meg. Ez az első lépés legtermészetesebben az úgynevezett *imperativus*-ban, vagyis intésben, felszólításban tünt ki, akár minmagunkat, akár másokat ösztönöztünk vele. Mindemellett semmit sem követel Müller Miksa ez elméletének megalapitásában, a mit a leginkább töprenkedő psychologus is el nem fogadhatna. Nem tartja azt, hogy a nyelv alkotói parancs közölhetése végett alkalmas jegyet *kerestek*, a melyet aztán ama hangokban feltaláltak, a melyeket ők maguk is, munkatársaik is a mindennapi életben közösen véghez vitt cselekvéseik közben kiejtettek. Azon folyamban, a mely e hangokat jelekké változtatta, semmit sem gondoltak meg előre. Ha az ős árja ember valamit szét akart morzsolni, a *mar* hang természetszerűen vissza-visszatért ajkaira, és ha azt akarta, hogy mások e morzsolásnál neki segítsenek, akkor ugyanazt a hangot ejtette ki, csakhogy oly hangosan, hogy azok, a kiknek

szánta, meghallhatták. E kiáltásokkal elért hatás annak szellemében, a ki kiáltott, és törzsbeli rokonaiéban, a kik neki engedelmeskedtek, azt az új benyomást keltette, hogy e kiáltások hasznos jelek, vagyis eszközök, a melyekkel másokat rábirhatnak, hogy ugyanazt gondolják, megismerjék, akarják vagy tegyék. Ez volt a nyelvnek tulajdonképi születése helye, látszólag igen szegényes jászol, és talán mégis az emberiség történetének legjelentősebb pontja.

Természetes, hogy a szógyökök eredetének ezen magyarázatában van valami azon hypothetikus jellemből, a mely mind ama feladatok megoldásában található, a melyek oly időkbe vezetnek vissza, mikor az ember még alig nevezhető embernek, a nyelv még nem volt az, a mit nyelvnek szoktunk nevezni, az ész még nem mondható észnek. Ezen tőlünk oly távol eső tárgyakról nem szólhatunk dogmatikus határozottsággal. Ha azonban olyan magyarázatukat adjuk, a mely lehetséges és megérthető, akkor mindent megtettünk, a mi tőlünk jogosan várható.

Azonban e szógyökökön kívül, a melyek állítmányi *(praedicativ)* vagy fogalmi természetűek, még csekély számú úgynevezett mutató *(demonstrativ)* vagy névmási *(pronominal)* gyököket is kell feltételeznünk, a melyeket talán inkább egyszerűen mutató elemeknek lehetne nevezni. Ezek csupán rámutatnak a térben és időben levő tárgyra és azt jelentik, a mit a mostani nyelvtanban névmásnak, præpositiónak, határozónak nevezünk. Eredeti alakjokat és jelentésüket tekintve inkább az ember érzékeihez mint értelméhez szólnak; érzékiek, nem pedig fogalmiak. Néhány tudós fogalmi gyökökre iparkodott ezen elemeket visszaszármaztatni. A nyelv eredetéről való feladatnak megoldása kétségkivül egyszerűbbé válnék, hogyha összes anyagának ugyanazon egy fogalmi eredetét lehetne kimutatnunk; azonban bizonyossá — ha ez általában lehetséges — az ilyen természetű kutatásnak eredménye csak legáltalánosabb, majdnem meghatározhatatlan alakban válhatik. Hogyha e mutató gyököknek egyikét-másikát kielégítő módon vissza lehet származtatni fogalmi gyökre, nincs ok reá, hogy miért kellene efféle eljárást elvileg elvetni; van is ilyen összeköthetésre ó és új nyelvekben elég bizonyíték. Azonban míg ez megtörtént, nem tehetünk semmi kifogást azon elmélet ellen, a mely e mutató elemeket nem ugyan a nyelvnek, de legalább is a hangbeli közlekedésnek korábbi szakából való maradványoknak tekinti, épen úgy, valamint a csettentő hangokban az érzés nyel-

vének töredékeit láthatjuk, a melyek fogalmi nyelvünk rétegeiben lerakódva megmaradtak. Noiré is erélyesen és ügyesen védi a mutató elemeknek állítmányi gyökökből való származtatását. E demonstrativ elemek nemcsak az előbb említett nyelvtani alakok képzésére szolgálnak, hanem a gyökök elejéhez vagy végéhez függesztve, vagy belsejökbe ékelődve a gyököket szótövekké fejlesztik és végre mint nyelvtani végződések a szótövet szóvá alakítják.

Ime ez Müller Miksa szerint a nyelv eredete. Fejlődését, a mely a gyökbeli és költői metaphora, az általánosítás és megkülönböztetés, a magában meglevőt *(concretum)* és az elvontat *(abstractum)* jelentő osztályok keletkezése által mind tovább haladt, szintén fejtegeti szerzőnk; azonban ez ismertetésemben csak a nyelv eredetéről adott és *synergastikus*-nak nevezhető elméletével akartam foglalkozni. A metaphorák különféle fajai a legbensőbb összefüggésben vannak a mythologiával, ez pedig már nem tartozik a nyelv birodalmába, hanem a valláséba, a melylyel Müller Miksa másik műve foglalkozik, melyet a következőben tárgyalom.

II.

Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus, — ezt írta Müller Miksa Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft czímű munkájának jeligéjeül és ez találóan fejezi ki azt, a mit a vallás eredetéről és fejlődéséről irt összes műveiben keresett és, azt tartom, meg is talált. A vallástudomány igaz feladata ugyanis a következő: a vallás minden nyilvánulatát gondosan össze kell gyűjteni; a vallásokat össze kell egymással hasonlítani azon czélból, hogy kiderüljön, mi a különös mindegyikben és mi a közös valamennyiben; meg kell kisérteni az előbb vázolt úton szerzett bizonyítékok alapján annak kiderítését, hogy mi általában a vallás eredete, valódi természete és czélja.

Mivel a vallás épen úgy, mint a nyelv, az emberi lélek természetes terméke és mivel az embert történelmi fejlődésében nem lehet a természettől elválasztani, a melynek keblén az ember szelleme táplálkozik, nagyra nő és él: a vallás tudományát épen annyi joggal szabad a természeti tudományok közé sorozni, mint a nyelv tudományát, feltéve, hogy szabatosan meghatározzuk, meddig terjed a természet hatása a nyelvben és vallásban és hol válik mind e kettő történeti tudomány tárgyává.

Mielőtt szerzőnk a vallás eredetének kutatásához fog, helyes

tudományos módszerrel élve meghatározza, hogy mi a vallás. Saját meghatározásának közlése előtt a *religio* szó származását kutatja és több híres tudósnak számot tevő nézetét a vallásról elmondja. A religio szóról *Cicero* De Nat. Deor. II, 28. ezt mondja: Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent et tamquam *relegerent,* sunt dicti *religiosi* ex *relegendo,* ut elegantes ex eligendo, itemque ex diligendo diligentes et intelligendo intelligentes. His enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem quæ in religioso. Egy régi latin írónak Nigidius Figulus idézte sora, a melyet Gellius (Noct. Att. IV, 9.) megőrzött, így hangzik: Religentem esse oportet, religiosus ne fuas (vagy ed. Hertz:...Religentem ésse oportet [át] religiosúmst nefas), vallásosnak kell lenni, de babonás ne legyen az ember. Ez utóbbi melléknévhez Nigidius Figulus ezt jegyzi meg: Hoc inclinamentum semper huiusce modi verborum, ut vinosus, mulierosus, religiosus, significat copiam quandam immodicam rei, super qua dicitur. Quocirca religiosus is appellabatur, qui nimia et superstitiosa religione sese alligaverat, eaque res vitio assignabatur. Gellius pedig még a következőt toldja hozzá: Sed præter ista, quæ Nigidius dicit, alio quodam diverticulo significationis religiosus pro casto atque observanti cohibentique sese certis legibus finibusque dici cœptus. *Lactantius* (Institut. Div. IV, 28.) a következő magyarázatot adja: Hac conditione gignimur, ut generati nos Deo iusta et debita obsequia præbeamus, hunc solum noverimus, hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo et *religati* sumus; unde ipsa religio nomen accepit, non, ut Cicero interpretatus est, a relegendo. Nyelvi szempontból mindenesetre Cicero magyarázata érdemel ez ősrégi, nagy értelmi változáson átment szó fejtegetésében nagyobb hitelt. Eleinte gondot, figyelmet, tiszteletet, szent borzalmat jelentett; aztán a töprenkedés meg a lelkiismeret erkölcsi értelmét kapta; végre mindinkább kizárólag az istenek iránt való tisztelet belső érzésének és e tiszteletnek ájtatoskodásban és áldozatban nyilvánuló külső kifejezésének jelelésére szolgált. Van néhány későbbi író, a ki religio-t hit értelmében használja; például *Cassiodorus* (meghalt Kr. u. 562.) e nagy igazságot kifejező szavában: Religionem cogere non possumus, quia nemo cogitur, ut invitus credat. A rómaiak religio szavukkal a vallásnak főleg erkölcsi vagy gyakorlati, nem pedig szemléleti vagy bölcseleti oldalát fejezték ki. Miután a religio szó a kereszténység birto-

kába került, értelme a *Vulgatá*-ban a vallási hitnek és ájtatoskodásnak rendszerét fejezte ki. Ennyit a religio szónak *etymologiai* és *historiai* meghatározásáról; hátra van még *dogmatikai* meghatározása, vagyis az, a mely egyes emberek vagy testületek tekintélyén alapszik. Ez csupa szélsőség, csupa ellentét közt ingadozik.

Szent Jakab apostol (Lev. 1, 27.) így írja le: «A tiszta és szeplőtelen religio (Káldi fordításában: isteni tisztelet) az Isten és Atya előtt ez: meglátogatni az árvákat és özvegyeket az ő szorongatásaikban, és magát szeplőtelenül megőrizni e világtól.»

Schleiermacher így határozza meg: «A vallás sem tudás, sem cselekvés, hanem érzelmeink hajlandósága és elhatározódása, a mely Istentől való absolut függésünknek érzésében nyilvánul.»

A legtöbb *theologus* e maghatározást vallja: Religio est modus cognoscendi et colendi Deum. Ez vét a szorosan tudományos meghatározás szabályai ellen: két genus proximum-ra vezet, nem egyre. Sőt nagyobb hibája derül ki, ha Seneca fogalmazásában vizsgáljuk: cognoscere deum et imitari; ebben a vallás tárgya maga, az Isten, bebizonyítottnak van véve és meghatározatlan marad. Rögtön szemünkbe szökik Seneca meghatározásában e hiba, ha egy másik mondását ezzel összevetjük: Non pareo *deo*, sed adsentior; ex animo illum, non quia necesse est, sequor. Satis illos coluit *(deos)*, quisquis imitatus est (Epist. 96, 2. 95, 50.). Honnan tudjuk, hogy van Mars, Bacchus vagy Venus? Milyen ezek jelleme, milyenek tetteik és miért tanácsos őket utánozni? Hiszen épen az okozta a legtöbb vallási háborút, hogy a küzdők egymás istenét tagadták.

Mikor Fichte-t istentagadással vádolták, ezt felelte: «A ti Istentek minden élvezetet ad, minden boldogságot és boldogtalanságot osztogat az emberi lények közt. Ez az ő valódi jelleme. De az, a kinek élvezetre van szüksége, érzéki, testies ember, a kinek nincsen vallása és a ki nem is bir vallásra szert tenni. A legelső *valóban* vallásos érzelem minden vágyat megöl bennünk. Olyan isten, a ki arra való, hogy vágyainknak szolgáljon, megvetésre méltó, gonosz lény, mert az emberi nyomorúságot és az ész lealacsonyítását fentartja és örökössé teszi. Olyan isten valósággal e világ fejedelme, a kit már régen elitélt az igazság szája. A mit ők Istennek hívnak, az nekem nem-isten. Ők az igazi istentagadók; és mivel nem fogadom el az ő nem-istenöket igaz Istenül, azért ők hívnak *engem* istentelennek.» Azután így határozza meg

Fichte a vallást: «A vallás ismeret. Az embernek önmagába való tiszta pillanthatást ad, megfelel a legfőbb kérdésekre, és így bennünket magunkkal való tökéletes összehangzásban részesít, lelkünket pedig megszentesítéssel át meg át hatja.»

Kant a vallásnak gyakorlati oldalára helyezi a fősúlyt: «A vallás (alanyi tekintetben véve) abban áll, hogy minden kötelességünket isteni parancsnak ismerjük fel», vagy «abban, hogy Istent úgy tekintjük, mint a kit általánosan tisztelni kell és a ki minden kötelességünknek törvényt szab.» A puszta istentiszteletet azonban gondosan kizárja a vallás köréből és kijelenti, hogy az embernek minden kisérlete, hogy oly cselekedetei miatt, a melyeknek önmagokban véve nincs erkölcsi értékök, vagy puszta külső tisztelete miatt tessék az istenségnek, nem vallás, hanem csakis babona.

Spinoza az igazi vallást és jámborságot Isten iránt való szeretetnek tartja, a mely Isten tökéletességének ismeretén alapszik. A felsőbb vallás Isten iránt való értelmi szeretet, a mely Istennek és az embernek valódi, bölcseleti megismerésétől elválaszthatatlan és azon valódi üdvösségbe vezet, a mely a magunk istenadta képességeiről való tudatosságból támad. E felsőbbfokú vallásra azonban csak kevesen emelkedhetnek; az emberiség legnagyobb része csakis egy gyakorlati vallást érhet el, a mely pusztán az isteni parancsolatok megtartásában áll. Az alsóbb vallás teljesen szent könyveken és történelmi kinyilatkoztatásokon alapszik; a felsőbb csakis az emberi szellem legfőbbfokú megismeréséből eredhet. Az előbbinek üdvözítőnek kell lennie, ez utóbbinak igaznak; az előbbinek a közjó szolgálatában kell lennie, az utóbbinak azon isteni békébe és szeretetbe kell vezetnie, a melyet semmi elme meg nem foghat. A gyakorlati vallás megfékezi a szenvedélyeket és ezzel előkészíti az embert tökéletesebb életre. Igaz, hogy csak kevesen találhatják meg a legfőbb boldogsághoz vezető utat; azonban még azoknak is, a kik fele útján elmaradnak, a gyakorlati vallás mindazon előnyt nyujthatja, a melyet az emberi természet fejlődésének bármely fokán követelhet.

Ezt a sok ellenmondó véleményt ugyanazon fogalom meghatározásában csak a nyelv és az ezen alapuló és ettől elválaszthatatlan gondolkodás tudományának segítségével lehet kiegyenlíteni. Ha azt mondja Hegel, hogy a vallás tökéletes szabadság, Schleiermacher pedig azt, hogy tökéletes függés, ez egybehangzik, hogyha a függés érzetével járó bizalom, szeretet és önmegadás

Isten iránt jut az ember lelkében uralomra; miután az istenségnek mindenütt való jelenlétét nemcsak a természetben, hanem önmagában is felfedezte, akkor megérti az Isten fiainak szabadságát. Ha az agnostikusok azt mondják, hogy az Istent meg nem ismerhetjük, akkor phænomenalis ismeretünket véve alapul igazuk van. A Locke nak tulajdonított, de tulajdonképen Sir Thomas Bodley-tól származó elv igaz: Nihil est in intellectu, quod non ante, vagy inkább quod non simul fuerit in sensu és Müller Miksa kutatásai alapján kiegészítve: Nihil est in intellectu, quod non simul fuerit in lingua. De ha eszünkbe jut, hogy a *phaenomenon*-nak fogalma lehetetlen a neki megfelelő *noumenon*-é nélkül, vagyis hogy nem lehet látszat a nélkül, hogy valami legyen, a mi látszik és a mi látszatot keltve tényleg van, önmagától, önmagában, önmagáért; ha fel birjuk ismerni a láthatatlant a láthatóban, az örökké valót az ideig-óráig tartóban, a végtelent a végesben, az Isten jelenlétét a természetben és az emberben: akkor megfoghatjuk, hogy mit gondolt Fichte, mikor a vallást a legfőbb ismeretnek nevezte.

Pillantsunk lelkünknek, a mononnak műhelyébe. Mi kerül kívülről bele? A sokféle érzet. Mi az érzet? Ellenálló képességünk eredménye. Plato és Lucilius szava, a melyet Hobbes fogalmazott tudományos rövidséggel: Bellum omnium contra omnes, igaz; e harczban vagy, mint mások nevezik, a világegyetem nyomása alatt ellenállásunk rezgést hoz létre, a melyről már e dolgozatom első részében is szóltam. Schopenhauer magát létezésünket is ellenállásnak vagy akaratnak tartja. Némely nyomás észrevétlenül tünhetik tova, más lesujthat és csaknem megsemmisíthet. Lehet némelyik oly heves, erőszakos, hogy csak nagy nehezen hathatunk reá vissza; ez fájdalmat okoz. Másnak minden erőlködés nélkül engedhetünk, belenyugodhatunk; ez gyönyört szerez. Van olyan nyomás is, a mely hullámos mozgást, nyugodt, szabályos rezgést okoz az emberben, minden fájdalom vagy gyönyör érzete nélkül. Az ős ember felbámulhatott a kék égre, megcsudálhatta a zöld erdőt, elgyönyörködhetett az ezerszinű virágos mezőben; elmerülhetett a futó felhők nézésében és elábrándozhatott a madarak dalán; megdöbbenhetett a mennydörgés csattanásától, megrettenhetett a hirtelen lecsapó villámtól és rémülve menekülhetett, mikor az ős rengetegben ropogva dőltek ki a fák. Minden érzéki észrevételnek egy közös jellemző tulajdonsága van: hogy önmagában befejezett, véges. Tehát, miután az ember érzetei észre-

vevés útján képzetekké váltak és ezek társas cselekvéseit kisérő és egyúttal jelentő hangokból fejlődött, a fogalmakat ábrázoló és ezektől el nem választható szókban jutottak kifejezésre, e szók pedig a nyelv fejlődésének többféle eszközei által egymástól többé-kevésbbé különböző osztályokra, igeszókra és névszókra szakadtak: az ember minden saját cselekvését is meg az őt körülvevő világnak minden alkotó részét is önmagában befejezettnek tudta és mondta. Mivel azonban az emberi szellem olyan, hogy *absolut* véget nem bír felfogni, hanem minden határon túl, a mely valamely területet meghatároz, más területet képzel, minden dolog végéről azt tartja, hogy az más dolognak kezdete: azért kellett okvetetlenül a *végtelen* fogalmának és szavának keletkeznie. És miért nem képes az emberi szellem absolut véget felfogni és ennek következtében megnevezni? Mert a Bodley-Locke-Müller-féle elv megdönthetetlen: mert absolut véget semmiféle érzékével, semmiben sem érezhet, tehát meg sem nevezhet. Mivel pedig a tudatos és öntudatos monon érzeteit csak úgy változtathatja tárgyakká, hogy külső *okukat* követeli és mindnyáját érzéki szemlélésének aprioristikus alapfeltételei alá rendelve *térbe* és *időbe* helyezi: azért a térben, az időben és az okban is megtalálja a véges mellett és ettől elválaszthatatlanúl a végtelent. Az ok mint az ember gondolatainak conditio sine qua non-ja már maguktól a nyelv első nyilvánulataitól, a clamor concomitansból fejlődött igétől volt elválaszthatatlan: a cselekvést jelentő állítmányi elem az *okozat*, a cselekvő alanyt jelentő mutató elem pedig az *ok*. Az ős ember tehát egyaránt volt kénytelen a végtelen nagyot meg a végtelen kicsit, a mindent éltető és perzselve pusztító napot meg a fűszálon remegő harmatcseppet észrevenni; kénytelen volt a sok láthatóban a láthatatlant, a sok tudhatóban a tudhatatlant, a sok meghatározhatóban a határtalant, a sok oknak végső okát kutatni. Csakhogy a végtelen mint a végesnek puszta tagadása, önmagától nem érdekelte volna az ős embert; nem is szabad feltennünk, hogy ez irányban való fejlődésében a logika útján haladt volna; itt csak psychologiai fejlődésről lehet szó. Sejtelem és hangulat vezette, nem okoskodás. Kő, csont, kagyló, virág, bogyó, fatuskó teljesen érzékelhető, véges, a melyben semmi végtelen nincs. Fa, hegy, folyam, maga a föld már nem fogható *meg* és *fel* teljesen; a fában van életféle, gyökerét a föld mélyében, tetejét fenn a magasban meg nem foghatja az ember; a folyam ott

ég lett *mennyei atyává, Djausz* lett *Djaus-pitar*; így támadt Ζεὺς πατήρ, így lett *Diovis, Dies, Jovis Juppiter*-ré. Azonban holott a világ némely részén az ős *atyát* az ős istennel azonosították, másutt más jellemet öltött ez az eszme: hogy az első ember, az egész emberi nem typusa, isten, nem miként az atya, hanem miként a *fiú*, a hogy Szent Lukács mondja (III, 38.): «A ki volt Ádám fia, a ki volt Istené», bensőleg összekötve az atyával, de vele össze nem téveszthetően.

Végre az embert mint alanyt *(subject)* vagyis önmagát is vizsgálta az ős ember és öntudata saját véges testében is képes volt a végtelent felfedezni, a *psychologiai istenségek* egész sorát: észt, értelmet, szellemet, lelket, kedélyt, akaratot. És ez a mythologia tovább élt minden vallásnál, mert manapság is úgy beszélünk e végtelen képességeinkről, mintha külön, egyéni létezések volna, sőt nem nagyon régen az ész istennőjét is tisztelték. De ez a vallás is tovább élt minden mythologiánál, mert az, a mit a régi és új nyelvek különböző metonymiával neveztek meg, de a régi és új emberek egyaránt keblökben hordanak, a mit a régi keresztény bölcsek *Szent Léleknek* hívtak, most is úgy, mint hajdan, felemeli az embert a Legszentebbhez, a Határtalanhoz, az Örökkévalóhoz.

A szerint, a mint a természet, az ember általában és az ember önmagában szolgáltatta a vallásalkotó elemet, a *természeti vallást* e háromfélére lehet osztani: *physikus, anthropologikus* és *psychologikus* vallásra.

Azonban még egy lényeges elem kell ahhoz, hogy a félig sejtett, félig hitt, a végtelenbe tünedező mythologiai alakokból valóságos vallás legyen: az *ethikus*, az ismeretlennek vagy végtelennek olyan felfogása, a mely az ember tetteire és egész erkölcsi természetére elhatározólag hat. Csak akkor alakúlt meg a vallás, mikor az ember már érzi, hogy kénytelen valamit megtenni, a mit nem szeret, vagy valamitől tartózkodni, a mit szeret, és pedig egy ismeretlen hatalom kedveért, a melyet a szélvészben vagy az égben vagy a napban vagy a holdban felfedezett. A természeti istenségekben való hitnek erkölcsisége nagyon alacsony színvonalon állott: *do, ut des*, ez volt az elve. Már az ősök tiszteletének több hatása volt az igazság fogalmának fejlődésére, a jogra. A lélektani valláskepződés körében is találunk az erkölcsi alakulás nyomaira: Romában volt *Mens, Pietas, Pudicitia, Fides, Virtus* temploma; a *lelkiismeret* intő, dicsérő és gáncsoló szózata, kínzó furdalása pedig

Menander (Monost. 654.) Βροτοῖς ἅπασιν ἡ συνείδησις θεός szava óta mind e mai napig az erkölcsiség alapja. Az *áldozat* a vallásnak nem ősi és nem lényeges alkotórésze, valamint a *papság* sem; az első pap mindenesetre a családapa volt.

Végre Müller Miksa maga adja a vallás meghatározását eredetére való tekintettel: *A vallás a végtelennek oly nyilvánulatok közt való felfogásában áll, a melyek alkalmasak arra, hogy az ember erkölcsi jellemére hatást gyakoroljanak.* Ezen meghatározás minden vallásra illik, még a Buddhismus déli ágára is, a melyben nincs isten mint a világ teremtője és kormányzója.

Megtettük a nagy utat, a melyben az ember a föld porából a mennyországba jutott. Mekkora különbség, mily folytonos fejlődés e hosszú, göröngyös pályán mindenütt! Mennyi vér és köny omlott e nagy küzdelemben a létért, az *öröklétért!* Egy öreg szamojéd asszony Castrén-nak ezt mondta: «Minden reggel kilépek sátramból és meghajlok a nap előtt és így szólok: Ha te felkelsz, én is felkelek ágyamból. És minden este így szólok hozzá: Ha te leszállsz, én is pihenni szállok.» Egy indián a Feketelábúak törzséből egy keresztény térítőhöz így szólt: «Két vallás van, a melyet a Nagy Szellem adott; az egyik egy könyvben van a fehér emberek kalauzolása végett, a kik a fehér ember mennyországába jutnak, ha tanítását megfogadják; a másik az indiánok fejében van, meg az égben, a sziklákban, a folyókban és a hegyekben. És a vörös emberek, a kik Istenre hallgatnak a természetben, meghallják szavát és végre ott túl a mennyországot fogják megtalálni.» Költőnk *) tusakodó lelke pedig így fohászkodik:

Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

Dr. Pozder Károly.

---

*) Nevezetes, hogy Berzsenyi 1813-ban megkezdett, de befejezetlen művében, a melynek czíme: A religiók eredete és harmóniája, a következőt írta: «Istent gondolni és hinni pedig nem idea, hanem *az értelemnek és természetnek* elfojthatatlan szava, mely csak akkor válik ideává, midőn mi azt *az emberi elme mechanismusa* szerént *személyesíteni*, földi ruhába öltöztetni akarjuk.»

MÉG EGY SZÓ AZ «ÁGIS»-KÉRDÉSHEZ.

Binder Jenőnek Ágis-czikkemre tett megjegyzései valóban a «meglehetősen elhamarkodottság» hatását teszik — és pedig a következő okokból:

Tagadom, hogy Gottsched művét Bessenyei műve fölé helyezni még csak igyekeztem is. Én úgy a Gottsched mint a Bessenyei darabjainak jellemző oldalait pusztán csak konstatáltam, leírtam, egymás mellé helyeztem, megvilágítani igyekeztem keletkezésök okait és korukat, viszonyba hoztam őket szerzőik faji sajátságaival, *de nem mondtam itéletet sehol.*

A mi pedig az eredet kérdését illeti, Binder úgy véli, hogy az lett volna az első kérdés, hogy vannak-e oly motivumai Plutarchus előadásának, melyek Gottschednél hiányzanak, de Bessenyeinél találhatók. És nagy diadallal mutatja ki, hogy Gottsched eltérései egytől-egyig hiányzanak Bessenyeinél, — tehát (!) Bessenyei nem Plutarchusból merített. De mik ezek az eltérések?

«Nincs meg Gottschednél, hogy Agesilaost fia Hippomedon nyeri meg Ágis pártjának.» Plutarchus így szól: «Agesilaost, a király nagybátyját és ügyes szónokot, máskülönben gyenge és pénzsovár embert, fia Hippomedon nyerte meg — —; az igazi ok azonban, mely Agesilaost az ügyhöz fűzte, adósságainak tömege volt, melytől a kormányforma megváltoztával megszabadulni remélt». Gottsched e két motivum közül csak az egyiket használhatta, mert nála Agesilaos csalfasága mozgatja a darabot, «cseltragédiát» ír. Bessenyei is mellőzte az elsőt, noha nála Agesilaos csele sem fontos!

«Ki van egészen hagyva Agis hadjárata.» Gottsched védi is ezért magát, Bessenyei nem használta, mert Agis nála csak *minister!* Így mutathatjuk ki a többi motivum elvetésének okait is. Pl. «Plutarchusnál akkor fogják el Agist, mikor menedékhelyéről a fürdőbe megy, Gottschednél otthon» — a mi nem áll, mert Gottschednél Agist a börtönben öleti meg Leonidás, Bessenyeinél Ágis a szinpadon hal meg. Ezt drámaelméletük ám megmagyarázza. Gottsched a hely, cselekvény és időegység híve. Agis halálának hírét barátjával beszélteti el s változtat Plutarchuson, mert így — hatásosabb! Nála a szinpadon nem halhatott meg a hős, a franczia klassikus dramaturgiának külön §-sa volt erre. Bessenyei Voltaire után tágított e szabályon (Voltaire-re viszont Shakespeare példája hatott).

Hogy «végül nincs meg a nép megdöbbenése Agis katastrofáján, míg Plutarchusnál iszonyodva mondják a spártaiak, hogy ellenség se tette kezét, csatában sem, spártai királyra», — igen természetes, hiszen

Bessenyei Agisa nem is király, hanem csak — minister! Ezekből csakugyan *nem lehet* következtetni azt, hogy Bessenyei *Plutarchust nem ösmerte!*

Felmutat aztán Binder Jenő Gottsched és Bessenyei közt úgynevezett «szorosabb egyezések»-et. Mind a kettőnél a darab Ágis és Agesilaos beszélgetésével kezdődik. Még azt is alig hiszem, hogy Bessenyei *olvasta* volna Gottsched darabját: de hogy *látta*, csaknem bizonyos. Ezt én is konstatáltam, s ebből aztán az összes «szorosabb egyezések»-et kimagyarázhatjuk. Mindkét költőnél Agis és Agesilaos Spárta helyzetét beszélik meg. De *Gottschednél* a következő mozzanatokat emelik ki: Leonidás a társkirály alig tud görögül, s idegen erkölcsöket hoz be; a fényüzés igen elterjedt Spartában, Lykurgus törvényeit semmibe sem veszik; Agis ezzel ellentétben az egyszerűség, a mértékletesség példája; czélja Spárta régi fényét visszaállítani; a szegény népen segíteni, sőt vagyonát is felajánlja s anyját is rá akarja bírni arra, hogy kincseit a közczélra odaadja, ezt akarják Agesistratával, anyjával, megbeszélni s kéri Agesilaos segítségét. *Bessenyeinél* már visszaállították Spártában Lykurgus törvényét, de Leonidás — a király — ellenzi életbe léptetését; pénzével magához édesgeti a főbbeket, s Agis és Agesilaos azon tanácskoznak, hogyan lehetne részökre nyerni a népet? A gazdagokat akarják leleplezni s e czélból a papokhoz fordulnak.

Ily éles különbség után hihető-e Binder feltevése, hogy Bessenyei «Agis»-a «szabad átdolgozása a Gottschedtől vett anyagnak». Sehol egy gondolat, mely megegyezést mutatna Gottscheddel. Pedig ez esetben még kifejezések is átszivárogtak volna! Viszont az sem áll, hogy «arra egyetlen nyom sem utal, hogy Plutarchus Agisát Bessenyei olvasta volna». Csak egyet hozok fel. Bessenyeinél a gazdagokat akarják leleplezni:

A községet kínzó nagy uzsorásokat,
Spárta lakósinak elő kell mutatni,
Jó lesz gazdaginkat eként utáltatni.

A mi pedig Plutarchus e helyén alapszik: «A gazdagok maguknál halmozták össze a javakat, — — a gazdagság egyesek kezében egyesülvén a szegénység igen elterjedt.» «Agis nemes terve volt az egyenlőséget visszaállítani.» stb. Mellékesen azt is megjegyzem, hogy Bessenyeinél Agesilaos biztatja Agist reformtervei kivitelére, Gottschednél Agis Agesilaost lelkesíti!

Az is furcsa, hogy mi mindenben talál Binder hasonlóságot! Mind a két írónál találkozik a két asszony: Agiaris, Agis neje és Telonis, Kleombrotos neje. Csakhogy Bessenyeinél mindketten férjeiket féltik, Gottschednél Telonis a királynőhöz, Agiarishoz, az üldötött társkirály érdekében, a leány az atyáért rimánkodik, elpanaszolja élte szerencsét-

len sorsát és arra mondja oszt Agiaris, hogy «bisher nur war mir noch kein Wort davon bekannt!» Homlokegyenest ellenkező helyzet, ebből nem lehet *igazándi Gottsched-hatást* konstatálnunk. Sem abból a hasonlóságból, melyet Binder legvégül említ!

Bessenyeinél Agis és Kleombrotos, mint felkelők, Leonidas által fogadtatnak, a ki, ha bevallják, hogy vétkeztek — hajlandó megbocsátani. Gottschednél Agis a győztes társkirály törvénye előtt áll s Leonidas gúnyból megengedi, hogy védhesse magát. Ime ismét oly hasonlóság, mely felfogásomat erősíti meg. Bessenyei látta Gottsched darabját, emlékezett a mesére is, de visszanyúlt a forráshoz! A Gottsched darabjának egyes mozzanataira visszaemlékezvén — nála is Agis és Agesilaos beszélgetésével indul meg a darab, de a miről beszélnek, egészen más, mint Gottschednél, nála is találkozik a két feleség, nála is a király elé lép Agis, — de sehol egy gondolat-megegyezés, apróbb detail, csupa külsőség, olyan hasonlóság, a mi *csak* arra enged következtetni, hogy Bessenyei Gottsched darabját látta légyen. Sőt a mit már dolgozatomban kiemeltem, hogy a III. felvonásban a főérdeket egy episod — Kleombrotos és nejének Telonisnak sorsa — foglalja le: a részletekben oly hatalmas változtatásokat mutat, hogy ez is csak a látottra való visszaemlékezés hatását teszi ránk. Hogy Bessenyeinél is előfordul Agiaris Agiatis helyett, nem a *t* betű lekopásából, hanem a visszaemlékezés halaványságából magyarázható!

Ezek után megmaradhatok régi felfogásomban, hogy t. i. Bessenyei Plutarchus alapján dolgozott s hogy egyes külsőségeket Gottsched darabjának látása alapján Gottschedtől is átvett. De igazándi *) Gottsched-hatásról nem beszélhetünk. Dr. LÁZÁR BÉLA.

Anth. Pal. VII. 30. Antipatros Sidoniostól.

Anakreonnak a sírja ez itt: a tejosi hattyú
 Alszik benne, a szép ifjak iránti heve.
Lantszerü zengedezés szól rajta Bathyllosi bájról,
 S a márványt repkény illata lengi körül.
Hadesnél sem aludt el a szíved lángja: hisz ott is
 Eltölt téged a hő Kypria-lelkesedés.

P. T. E.

---

*) Ilyen terminusokkal bajos dolgozni. Vagy — vagy. Szerk.

EGY MOLIÈRE-TANULMÁNY. [1]

Egyik legkiválóbb napilapunkból értesülvén, hogy Molièreről «terjedelmes és alapos tanúlmány» lát napvilágot a Katholikus Szemlében, megszereztem e tekintélyes folyóirat illető füzeteit és elolvastam az eddig immár száztizenöt oldalra terjedő dolgozatot, melyről ezennel röviden beszámolok.

E «tanulmány» nem egyéb — az író maga figyelmeztet rá — mint «ismertetése, jobban mondva kivonatolása» egy pár év előtt megjelent német monographiának, melynek szerzője «egy tudós jezuita», a Voltaire-monographiájával már oly hirhedt Kreiten.[2] A magyar ismertetés írója szerint az összes eddigi, német és franczia molièreisták anynyira «nyíltan kifejezett ellenséges érzületet tanúsítnak a kath. egyház, különösen pedig a jezuiták iránt, hogy azt kellene hinni, lehetetlen jó katholikusnak lenni és Molière iránt csak némi rokonszenvet táplálni.» E tévedést eloszlatandó, Kreiten nyomán az «igazi Molièret» akarja olvasói elé tárni, mint a ki csak «kath. szempontból» tanúlmányozva ismerhető fel. Engedjük meg az ismertetés írójának, hogy a pártszempontból készült munkák mindenikének eo ipso «igaza van a maga szempontjából», hogy tehát jogos az irodalomtörténetírásban a felekezeti álláspont: lássunk nehányat az e czikksorozatban foglalt állítások közűl, legalább a legszembetünőbbeket.

222. l. Molière nem volt «tisztességes ifjú», mert külömben a szini pályán tett tapasztalatai után «visszariadt volna a legvégsőtől (t. i. a vidékre meneteltől) s vagy bűnbánólag visszatért volna atyjához, vagy legalább városi színháznál keresett volna alkalmazást». Ez aligha bizonyítja azt, hogy az ifjú Molière nem volt tisztességes, — legfölebb azt, hogy nem úgy gondolkozott mint valami napjainkbeli philister, semmint olyas rideg elvű öreg úr vagy épen jámbor jezuita. Vándorévei alatt «bármit tanúlt is az emberekről és az életről, azt az egyet nem szabad feledniünk, hogy a megfigyelő álláspontja hamis volt». Erkölcsileg is tökéletes remekeket alkothatott volna, «ha nemes, tiszta ember lett volna.» «De senki sem élhet a fakadó férfikor legfontosabb időszakában tizenegy évig büntetlenül oly mocsáros légkörben, és további életén át sohsem fog megszabadúlni a kóros anyagtól, a melyet annyi időn át magába szítt.» Ugyanitt olvassuk, hogy Molière «dur-

---

[1]) Dr. Rada István, *Molière élete és művei.* Katholikus Szemle. 1890. II. III. IV. füzet.

[2]) W. Kreiten, Molières Leben und Werke, nach den neuesten Forschungen dargestellt. Freiburg 1887.

ván megsértette az általános erkölcsi törvényeket». Ez erős, e durva vádak hallatára azt kellene hinnünk, hogy Kreiten valami új foltokat fedezett fel Molière életében, holott ő is csak annyit tud hőse jelleméről, a mennyit eddig is tudtunk; t. i. hogy szerelmi viszonyaiban, a nagyoknak hízelkedésben ő sem volt jobb környezeténél — hogy ingerlékeny és bosszújában kiméletlen volt; de külömben békülékeny lélek, mindenkitől szeretett nemes szív, szolgálatkész, jótékonyságában pazar, önmagába merülni szerető természet, s a véletlen szeszélyéből egy érdemetlen nőnek elgyötört játékszere, kihez ő gyöngeségig volt gyöngéd. De hallgassuk tovább Kreitent: «Molièrenek e vándorlások alatt és ez életmód mellett el kellett vesztenie erkölcsi alapelveinek, keresztény nevelésének és vallása gyakorlásának utolsó maradványait is. A vallásos életnézettel és *a szív tisztaságával* együtt *eltűnt az igazi költészet*, eszményi törekvések és érzékfeletti érdekek forrása is stb.» Ennek a 235. l. maga mond ellent, legalább részben, midőn így ír: «az első fogás, melylyel M. az életbe belenyúlt (a Précieuses Ridicules) *bizonyítja, hogy igazi költő és hivatott reformator volt* a vígjáték terén.» Biztosra vehető, hogy ama vándorévek nélkül, melyek a *fronde* idejével összevágnak, Molière ember- és életismerete nem fejlődött volna annyira, ő nem lett volna oly nagy költővé: míg így a modern vígjátékirók legelseje lett, a nélkül azonban, hogy akár erkölcseinek lazaságára, akár életphilosophiájának niveaujára nézve rosszabbá lett volna koránál. Az idézett kenetteljes szidalmak lehetnek szerzőnk felekezeti «szempontjából» igazolhatók, de a *tényeknek* teljességgel nem felelnek meg.

228. l. az Étourdi olasz utánzatnak van minősítve, «már némi szabadsággal», míg a következő lapon egyenesen arra vagyunk figyelmeztetve, hogy «már e darabban benne van — három-négy jellemvígjátékán kívül — az egész Molière». Ugyanitt az állíttatik, miszerint Molière rendesen «a megcsalt, rászedett becsületesség, tekintély vagy erény rovására akar nevettetni». Ez határozott rágalom, mely egy adattal sem bizonyítható, sőt maga e dolgozat bizonyítja több helyt ez állítás ellenkezőjét. A 253. l. pl. arra figyelmeztet, hogy Arnolphenak (az École des Femmesben) «kétségbeesett végső felkiáltása» csakis *akkor* volna «a legmeghatóbb tragikum, a legyőzött becsületesség és szerelem egész csalódásának» kifejezése, «*ha* Arnolphe félbolond nem volna.» Még határozottabban szól az 561. l., Dandin György alkalmából: «Tehát Molière itt sem teszi nevetségessé az erényt, *mint sokak által vádoltatik.*» Látjuk, hogy Kreiten et comp. is e *sok vádló* egyike s így ezuttal is önönmagát czáfolja. Itt említhetjük meg azt az állítást is, miszerint a furfangos inasok rajzában Molièrenél nem a cselszövés bravourja, hanem «a csínyek gonoszsága» köti le figyelmünket, s hogy így nála «a csalások stb. bizonyos eszményiséget nyernek s épen ez

adja meg nekik azt az igazán molièrei ízt». Valamint azt is, hogy e vígjátékokban «minden bizonyos, ki tudja, mily sajátságos szerelmeken fordúl (meg)». A tagadás még nem bizonyítás ugyan, de hely szűke miatt kénytelenek vagyunk egyszerűen azt mondani, hogy ha van ama csalások stb. rajzában specialis «molièrei íz», úgy bizonyára a bravourokban tetszelgés az, — s hogy Molière női közt alig akad «bizonyos, ki tudja, mily szerelem» képviselője.

244. l. Az École des Maris költőjének mint keresztténynek nem lett volna szabad «figyelmen kívül hagynia a keresztény morált, ennek szabályait és segédeszközeit; mert a nőnek, miként a férfinek erkölcsös volta a lelkiismereten alapszik s a lelkiismeret teljesen a vallási hittől függ. *(Tehát a kinek nincs positiv vallása, az lelkiismeretlen ember!)* Maga a becsület nem mindig elégséges indító ok arra, hogy kötelességünkhez hívek maradjunk; mert vannak kisértések, a melyekben *csak az istenre mint az erkölcsi törvény szerzőjére való különös tekintet* és az ő kegyelme óvhat meg bennünket az eleséstől.» Nem hozzánk tartozik e kátékizmus-stylű, részben a magasabb casuistikába vágó fejtegetésekre reflektálni. De az ellen már igen is kötelességünk tiltakozni, a hogyan a kérdéses darab «művészi szempontból» helyteleníttetik. «Sganarelle, olvassuk, nem azért lesz nevetségessé, mivel Izabellát szigorúan neveli, hanem mivel minden áron nőül akarja venni», minek következtében aztán a főkérdést «egy mellékkérdés egészen háttérbe szorítja. M. megoldása u. is csak azt bizonyítja, hogy egy fiatal leány utálattal fordúl el egy nevetséges szerelmestől, a ki rá nézve annál ellenszenvesebb lesz, minél inkább igyekszik gyűlölt szerelmét rátukmálni». Mintha Molière első sorban pædagogiai dissertatiót akart volna írni drámaformában, s csak mellékesen érdekelte volna őt az emberi szívnek az a nem ritka, balga tévedése, mely a legczéltévesztettebb eszközökkel iparkodik másban vonzalmat kelteni, s melynek aztán oly szánalmasan nevetséges a bűnhődése! A fentebbi idézet e szavakkal folytatódik: «Ez nagyon természetes s ennek bebizonyítására nem volt szükség vígjátékot írni.» Meglepő szavak! Molière művei jóformán mind ily «nagyon természetes igazságot» tartalmaznak, mert a bennük gúnyolt ferdeségek, miként általában minden emberi ferdeség, épen a hétköznapi igazságoknak szem elől tévesztése folytán keletkeztek. Ily okoskodással bizton oda jutunk, hogy végül azt sütjük ki, egyáltalán kár volt Molièrenek vígjátékot írni. Nem lephet meg tehát, ha a Tartufferől is azt kell hallanunk, miszerint ezt a darabot is fölösleges fáradság volt Molièretől megteremteni: «A Tartuffe-féle képmutatás leálczázására és ártalmatlanná tételére nem kellett Molièrenek vígjátékot írni; az ilyen ritka szitán minden józan eszű ember átlát.» (571. l.)

255. l. Molière, mint az École des Femmes hőse, azt hitte «min-

dent megtett, a mit *elmélet és tapasztalás tanít;* gonddal kisért minden esetet, hogy homlokát a gyalázattól megóvja; de a legfontosabb, az egyetlen eszközt nem találta *föl* (?), a természetfölötti, vallási indokból fakadó és a malaszt természetfölötti segélyével állhatatos hűséget és erényt». Ez elmélkedéshez, melynek úgyis kevés köze van a psychologiához, nem fűzünk commentárt; csak azt említjük meg, miszerint anynyira beléje bonyolódott a dolgozat szerzője, hogy az *École des Femmes*-nak, melyről a kérdéses helyen szól, teljesen eltévesztette szeme elől alapeszméjét. «A Nők Iskolája, írja, azt kérdi: hogy kell magát a férjnek viselni, hogy a házasságban ne csalja meg a felesége?» Holott arról szól e vígjáték, hogy még a tudatlannak, bambácskának nevelt lányban is kifejlődik kényszer esetén a ravaszság, — s hogy a szerelmen alapuló házasság csakis egyenlő korúak közt jöhet létre.

417. Tartuffeben «a keresztény jámbor olvasó, a ki a körülmények, kommentárok és viták ismerete nélkül olvassa a darabot és azt magából akarja megérteni, talán meg fog ütközni egyen vagy máson, de nem fog találni benne semmi veszélyest, vallásellenest, vagy olyasmit, a mi a jámborságot *(értsd: ájtatosságot)* kigúnyolja. Nem fog benne mást megismerni mint a képmutatót és ezt megvetni tanulja». Csak a «nem keresztény» de jóhiszemű olvasó fogja összetéveszteni benne az igazi ájtatosság gúnyjával azt, mi csak a képmutatás gúnyja, s csak a vallástalan kétkedő fog «*jezuitizmus!* kiáltásra fakadni». Mégis a 427. lapon már az van mondva, hogy Tartuffeben «az *igazi* (!) jámborság álláspontjáról» tekintve «visszataszító és minden igazán jámbor kedélyre» nézve sértő dolgok foglaltatnak; sőt az 573—4. lapokon «már az a vállalkozás is, hogy a képmutatás vígjátéki tárgygyá alakíttassék», határozottan *erkölcstelennek* van minősítve, és pedig azon rég elcsépelt s rég megczáfolt argumentatio alapján, miszerint a bűn itt «az erény külsejét meghurczolja a nevetségesség porában, sőt az aljasság sarában» és ép oly profanatió, sőt szentségtörés mint a minőnek tekintenék «civilizált országban», ha valaki «álarczos bálok s hasonlók alkalmával papi *vagy egyéb ilyes (domino?)* ruhába öltöznék». Ez álokoskodásnak tudvalevőleg abban rejlik gyöngéje, hogy ha igazat adnánk neki, akkor — miután minden bűn valami nemes és szent dolognak visszája — egyáltalán minden bűnnek üldözése, nevetségessé tétele profanatio, szentségtörés volna in ultima analysi.

De még más ellenmondás is észlelhető e dolgozatnak Tartuffere vonatkozó fejtegetéseiben. Mint az imént idéztük: a jámbor keresztény olvasó «nem fog benne mást megismerni mint a képmutatót» és mégis az 569. s köv. lapokon már az van tanítva, hogy Tartuffenek «*a képmutatás nem jellemvonása*, az ő jellemvonása a gazemberség, mely minden eszközt felhasznál», és hogy «Tartuffe nem jellemrajza a képmuta-

tásnak *mint jellemgyöngeségnek.»* Ez állítások logikátlansága kézzelfogható. Először Molièrenek távolról sem volt szándéka itt «*jellemgyöngeséget*» rajzolni, hanem korának egyik legegyetemesebb *bűnét* akarta ostorozni, — másodszor miért ne lehetne a gazembernek is jellemvonása a képmutatás? A képmutatásban úgyis mindig benne rejlik már a gazság bizonyos foka. Az író itt egyébiránt megfeledkezni látszik arról, hogy az 568. lapon a képmutatásnak két faját különböztette meg: 1. álszenteskedés, a világ becsülésének megtarthatása czéljából, 2. gaz csalás anyagi javak megszerzése végett. Nos ha helyes ez a felosztás, akkor Tartuffe mégis képmutató? Azonban tévedtem: nem feledkezik meg az író semmiről se, csak én feledkeztem meg az ő eszmemenetének tekervényes voltáról, mely őt eme felosztás alkalmából következő okoskodásra képesíti: az első fajtájú képmutatásnál «a képmutatás igazi jellemtulajdonság, mely a képmutatónak minden tettét igazgatja, — a másodiknál a képmutatás nem jellemvonás, hanem legfölebb álarcza a jellemnek, mint a tolvajnak a koldusruha». S minthogy Tartuffe e második kategoriába tartozik, Tartuffenél «*már nem lehet jellemvígjátékról szó!*» Quod erat demonstrandum!

Tehát Tartuffe *nem* jellemvígjáték! E felfedezés újsága és genialitása annyira ámulatba ejtheti olvasóimat, hogy nem tudom, fogják-e eléggé méltatni tudni a Tartuffere vonatkozó fejtegetések többi részeit, melyek szintén megérdemlik a figyelmet. Igy pl. érdekes megtudnunk, hogy Tartuffe határozottan a janzenisták torzképe: «Tartuffe *szőröstől-bőröstől*, testestől-lelkestől a janzenisták táborában tartózkodott, hol őt *az egész világ* kereste és találta.» Az egész világ! Mily különös, hogy vannak mégis, kik azt állítják, hogy ha daczára a Tartuffe ajkára adott határozottan *jezsuita morálnak*, melyet Pascal mint *ilyent* bélyegzett meg, Tartuffe nem tekinthető a jezsuiták torzképének, — ép oly kevéssé tekinthető a janzenistákénak: mert Molière sem egyik, sem másik félt nem akarta gúnyolni, csak a képmutatást akarta pellengérre állítni s e czélból mindenhonnan kölcsönzött vonásokat, a hol ilyeket talált. Hanem az természetes, hogy «egy tudós jezuita» máskép nem vélekedhetik Tartufferől, mint hogy a jezsuiták nagy ellenségeinek, a janzenistáknak mintaképét lássa e «gaz csalóban». Sokkal meglepőbb és érdekesebb ennél az a fejtegetés, a hogyan azt akarja bebizonyítni szerzőnk, miszerint Tartuffenek jellemrajza teljesen el van hibázva. Megengedi ugyan, hogy «vannak egyes jelenetek, melyekben az igazi képmutató jellem nagyon el van találva», mindazonáltal «a képmutatás nincs mindenütt ily híven rajzolva, s a jellemképnek e hiányos volta képezi æsthetikai tekintetben a vígjáték főhibáját». Tartuffe ugyanis nem báránybőrbe öltözött farkas, a legtávolabbról sem ért az igazi képmutatáshoz, elannyira nem, hogy «saját ostobasága, ügyetlensége s külö-

nösen vigyázatlan, nem palástolt telhetetlensége üti el czéljától». A ki így képes vélekedni, annak Tartuffe alakja valóban nem lehet komikus, s abban valóban «csak utálatot és felháborodást» kelthet, — mert a ki így ír, annak a legcsekélyebb érzéke sincs a Tartuffe tulajdonképeni komikuma iránt, mely épen abban áll, miszerint e képmutató gazember eddigi sikereitől immár végleg elbizakodottan lép elénk, mint a ki már gúnyt is kezd űzni környezetéből, elért hatalma tudatában, — s ki gazsága gyümölcseinek élvezésében mind telhetetlenebb és mohóbb lesz, mígnem saját kelepczéjébe esik bele.

449. l. «Hogy miben áll a Misanthrope komikuma, nem oly könnyű azt megmondani.» Nincs is megmondva egy szóval se. «*Az bizonyos*, hogy Alceste *nem bohózati* alak»: igen, majdnem annyira bizonyos mint pl. hogy délben nincs éjfél. «Alceste hőse ugyan a darabnak, de nem komikus hőse, és ebből azt a látszólag ellentétes következtetést lehet levonni, hogy a Misanthrope nem vígjáték és vígjáték komikus hős nélkül. És e következtetés helyesnek bizonyúl, ha a darabot egyszerűen szatirikus színműnek nevezzük.» Szó, szó, szó: mint Hamlet mondaná. Arról egy hangot se ejt az író, hogy miért javasolja, illetve miért fogadja el a másoktól javasolt *színmű* elnevezést, — s hogy ha elfogadjuk a *színmű* elnevezést, ez alatt korántsem aféle Versöhnungsdrama értendő. Azt hiszi, mindent megmagyaráz a *szatirikus* jelző, holott szatira Molièrenek minden kiválóbb művében található. Az, mit sajátosabban kifejlődve lelni a Misanthropeban mint többi társaiban, ez a pessimistikus alaphang: jellemző, hogy ez az egyetlen egy nagy vígjátéka Molièrenek, melyből teljesen hiányzik az ő s a kor kedvencz bohózatos eleme. Ha már beszélünk valamiről Misanthrope magyarázgatása közben, úgy arról kellett volna szólni, mily tragikum rejlik általában Molière vígjátékaiban, s mennyivel élesebben kibélyegezve jelentkezik ez a tragikum a Misanthropeban mint Molière bármely más művében.

560. l. «Dandin György csak úgy tekinthető komikus alaknak, ha magát tartjuk rossz helyzete folytonos okozójának»: valóban mindenki annak tartja szerzőnk kivételével. Szerzőnk így gondolkozik: «Dandin nem maga teremti magának a hamis helyzetet, hanem mások nem várt gonoszsága által sodortatik bele.» Mintha bizony nem ő maga, szándékosan akasztotta volna nyakába, rangján fölűl nősülve, azt a nőt, kiről ép észszel nem gondolhatta, hogy szeretni fogja őt, s ki most rászedi és szemébe nevet. De hiszen, kiált fel szerzőnk, Dandin «megbánja e többé jóvá nem tehető hibát s ez által megfosztja minden komikumtól». Mintha a megbánás elvehetné egy baklövésnek minden komikumát, s mintha a késői megbánásnak nem volna szintén meg a maga komikuma! «Ha a férj kislelkűsége és félénksége jobban ki lenne emelve, akkor ebben rejlenék a komikum», olvassuk u. o., «*és nem lehetne*

kifogásolni a főjellem nevetséges voltát; de ez oldalról még egy kritikus sem fogta föl Dandin Györgyöt.» Nem azt jelentik-e az általam megjelzett szavak, hogy Dandin *nevetséges*, bár nevetséges volta kifogásolható? Szükséges-e azt is kiemelnünk itt, hogy Dandinban tényleg eléggé erős színekkel van festve a kislelkűség és félénkség? Azonban szerző úgy vélekedik, hogy Dandin valóságos ideálja a derék embernek: «Elemezhetnők egész végig, sehol sem találnók Dandint nevetségesnek. Minden becsületes férfi, a ki nem kész mindjárt párbajra, válásra vagy öngyilkosságra, épen úgy cselekednék mint Dandin.» Mondhatom: szép férfiideál egy ily pipogya férj, a kiről azt is feledi szerzőnk, hogy végül (szóval-e vagy tényleg is: nincs megmondva Molièrenél) csakugyan nem tud baja ellen más mentőszert mint az öngyilkosságot, a vízbeugrást. — Szerzőt imént dicsekedni hallottuk, hogy oly oldalról fogta fel Molièret, mint eddig senki: láttuk, hogy ez új felfogásban kevés a köszönet, — azonban halljuk egy még eredetibb nézetét. «Itt is nem a főszemélyben, hanem a hűtlen asszony szüleiben alkotta meg M. a nevetséges alakokat.» Tehát Molièrenek azt a — szerinte gyakori — eljárását fedezi fel és magasztalja, miszerint vígjátékaiban nem a fő, hanem a mellék, episodicus alakokat rajzolja komikusoknak! Valóban érdekes adat ahhoz, mily finom érzékkel bír szerző M. komikumának megitéléséhez!

566. l. Az *Avare* «határozottan tragikus és pedig sokkal megkapóbb és feltünőbb módon mint a *Misanthrope,*» mely utóbbiról e dolgozatban egyébiránt mit sem hallottunk. Hol van itt tragikus alak és tragikus összeütközés? Persze az apa és fiú közt! Igen ott volna, ha lenne, de nincs. Ez a zsugori s csak kapzsiságnak élő vén ember, kinek szivéből minden érzés kihalt, s kit legfölebb csak a kéjvágy ördöge ha ingerel még pár pillanatra, — s ez a cynicus, frivol fiú, ki kikaczagja rég megvetett apjának ostoba átkait: százezer mérföldre esnek a tragœdiától, melyhez oly közel áll Alceste, kiben az elme józan belátása s a szív legyőzhetlen vonzalma küzdenek, s kinél az előbbi csak akkor képes végleg felülkerekedni, mikor már késő, úgy hogy ez önlegyőzésnek eredménye aztán mindössze csak annyi, hogy végsőkig fokozza az addig is zilált meghasonlást. — Tudvalevőleg nincs Molièrenek darabja, melyben legkegyeletesebb érzelmeinket ennyire sértené, melyben ennyi cynismus volna található, melynek tárgya ennyire kevéssé általános emberi gyöngeség volna; szerzőnk azonban előszeretettel viseltetik iránta s az említettek daczára úgy véli, hogy «egyes piszkos czélzásoktól eltekintve semmi erkölcstelen sem található, sőt ellenkezőleg a legszebb tanítások rejlenek benne».

576. l. «Hányszor megmondtam már, hogy nagyon is kirugsz a hámból és sok olyan dolgot engedsz meg magadnak, a miért könnyen

megtréfálhatnak? Vigyázz! Majd meglátod, *egy szép reggelen ebrúdon vetnek ki s elkergetnek mint egy gézengúzt!*» Clitidas (Princesse d'Elide) e szavait idézve, e commentárt csatolja hozzá irónk: «Ez a nap csakugyan elérkezett; előbb mint M. gondolta, habár a kegy és víg élet egyelőre fokozódott.» Ez érthetetlen. Hisz M. élete korántsem végződött kegyvesztettséggel! Vagy arra vonatkoznék, hogy halála után az egyházi eltemettetést nem akarták neki megadni a papok? Úgy legalább is kevéssé fínom szellemeskedés.

477. l. Jourdain nem komikusnak, hanem lelkibetegnek van állítva. Ám legyen. De a képtelenségek képtelensége olyasmit állítni, mintha «vásári komédiává» alacsonyítná le a Bourgeois Gentilhomme-ot «a nagy török jelenet», melyben Molière Aristophanes szilaj, phantasticus vígságáig emelkedett.

Sok mindenre tehetnénk még észrevételt. De beérjük azzal, hogy kiemeljük végül, hogy e magyar ismertetésben valószinűen nem egy állítás inkább a magyar kivonatolónak, mintsem magának a szerzőnek tudandó be. Lehet, hogy Kreiten az, ki tévedt, a Sganarelle és a Don Garcia féltékenységi themáját a költő házasságával hozván összeköttetésbe (243. l.), holott e házasság csak évekkel e darabok írása után jött létre. Tán azt is Kreitentől vette az ismertető, hogy «Molièrenek is a két (spanyol és olasz) nemzet darabjaiból kellett kölcsönöznie, mert Corneille alkotásai a vígjáték terén nem voltak a vidéki közönségnek valók»: a mire csak azt válaszoljuk, hogy a Corneille vígjátékai is ama «két nemzet darabjaiból» vannak «kölcsönözve», — és hogy ha Molière később az udvar előtt vidéki szerzeményeivel debutirozhatott, tán még sem volt oly roppant külömbség akkortájt a főváros s a vidék izlése közt, — kivált némely vidéki városét véve, mely a szinköltészet cultiválásában Párissal versenyzett. De azt már biztosra vehetjük, hogy nem Kreiten járatja Molièret *fejedelmek* (prince, Prinz) fiaival (Conti herczeg!) együtt iskolába, — nem Kreiten mondja az Impromptu de Versaillesról, hogy benne M., ki a rivalis színtársulat tagjainak modoros deklamáczióját gúnyolja itt, «*a maga deklamáló modorában* ecseteli» őket, — nem ő tehet arról, hogy a bergerie=juhászdráma, — a farce= «*úgynevezett régi tréfa*», melyben «együtt járt a nép oktatása *(farce és oktatás!)* és mulattatása» s ép azért volt neve «farce *vagy* moralité», a mi mégis már igen erős tudatlanság még egy ismertetőnél is, — valamint az sem tanúskodik M. darabjainak maguknak közvetlen ismeretéről, ha a *Précieuses Ridicules* polgárlányait *parasztlányoknak* nevezi valaki. Azt hiszem, eléggé nyilvánvaló ezekből, hogy Kreiten műve s vele együtt magyar ismertetése, ez «alapos tanulmány», csak mint furcsaság jöhet szóba, de értéke semmi.

TÖRÖK KÁROLY.

HAZAI IRODALOM.

Latin præparatiók. I. füzet: Livius XXI. és XXII. könyvéhez, irta Szerelemhegyi Tivadar; II. füzet: Vergilius VI. énekéhez, irta dr. Tóth György; III. füzet: Horatius válogatott ódáihoz, irta Szilasi Móricz. Budapest, 1890. Singer és Wolfner. Egy-egy füzet ára: 30 kr.

E szemrevaló, csinos kis füzetkéknek czélja: a latin nyelvi tanításnak egy nevezetes részét, t. i. a classikusok olvasását könnyebbé, érdekesebbé és sikeresebbé tenni. Kedves kötelességet vélek teljesíteni, mikor ezeket a füzeteket néhány szóval ismertetni és pályatársaimnak figyelmébe ajánlani akarom. Jól esik ugyanis látnom, hogy ime, testet öltött az az eszme, melynek érdekében két alkalommal is szót emeltem. Most másfél éve tartott előadásomban, mely az Egyetemes Közoktatásügyi Szemlé-ben jelent meg (l. 1890. évi folyam 50—64 és 87—94. lapokon), szükségesnek jeleztem oly præparatiók készítését, a melyek a gymnasiumban rendszerint olvasott irók műveit alaposan és behatóan magyarázzák és a melyek egyszóval mindazt tartalmazzák, a mit a tanár előzetesen élőszóval el akarna mondani tanítványainak, hogy ezek a szöveget megértsék. Mert igazán összefüggő és élvezetes olvasmányt csak ugy teremthetünk meg az iskolában, ha bőséges utbaigazító jegyzetekkel lehetségessé teszszük az illető műnek gyorsabb egymásutánban való olvastatását. Az említett közlemény 94. lapján szószerint ezt mondottam: «hogy itt (t. i. a felső négy osztályban) az auctorok olvasása észszerű alapon induljon és igazán élvezetes lehessen, kimerítő (nyomtatott) præparatiókat kell tanítványainknak kezükbe adni». És ujabban e közlöny hasábjain (1890. p. 537) hangsúlyoztam ezt a nagyfontosságú tanügyi eszközt, mely nem hézagpótló, hanem egyenesen alapvető szerepet vinne a gymnasialis latin nyelvi olvasmány terén, föltéve, hogy minden tekintetben helyesen és czélszerűen van szerkesztve. Azt irtam ugyanis: «A magam részéről megmaradok abbeli meggyőződésemben, hogy nekünk magyar tanároknak, ha igazán beható és sikeres latin olvasmányra akarunk szert tenni az iskolában, kimerítő præparatiókat kell szerkesztenünk és kinyomtatnunk, talán egyelőre csak azokhoz az auctorokhoz és művekhez, a kik és a melyek gymnasiumainkban — és facultative reáliskoláinkban is — az olvasmány substrátumát nyujtják.» De a történeti hűség kedvéért meg kell jegyeznem, hogy jóllehet az imént kifejtett nézetem már évekkel ezelőtt meg volt állapodva, a tanügyi irodalomban néhány hónappal megelőzött Telmányi Emil, aradi tanár, a ki (az Egyetemes Közoktatásügyi Szemle 1889. évi folyam 79—85. lapjain) egy figyelemre méltó értekezést tett közzé. E közleményben a szerző csak nagyjában formulázta ebbeli nézetét és «A latin nyelvtanítás methodikájá-

hoz» czimű folytatásos közleményekben (l. Egy. Közokt. Sz. p. 369—379 és 422—427. lapokon) bővebben fejtette ki. Ez utóbbiak előadásom megtartása után kerültek ki a sajtóból. Telmányi (p. 84) következőképen indokolta nézetét: «E bajokon véleményem szerint egységes alapon, methodikus csoportosítás utján készült nyomtatott præparatiókkal lehetne segíteni, a mely præparatiók közvetlenül a szöveghez csatlakoznának. Kivánatos volna, hogy ilyen præparatiók ne csak az alsó- és középfoku tanításnál haladjanak okvetlenül párhuzamosan az olvasmánynyal, hanem az auctorok minden olvasandó részéhez is csatlakozzanak. Könnyebben esik a tanulónak az ilyen kész, egységes, átgondolt præparatiót megtanulnia, mint akár lemásolni, akár rosszul elkészíteni. A szókincs elsajátítására a tanuló memoriája mindig friss és kész; megtanulására, ismétlésére jobban lehet a tanulót rászorítani; de a mi lényegesen ajánlatosabbá teszi ezt a módot, abban van, hogy az olvasmányra több idő fordítható, a tanuló pedig kinos physikai munkája otthon és az iskolában elesik. A memoria jobban használható ki, a nélkül hogy physikai és kedvet rabló nyügöt vetnénk a tanulóra.» — Nem érdektelen továbbá egy tekintetet vetni Németországra, hol a nagyobbszámú tanórák mellett nagyobb készültséggel rendelkező tanuló válogathat a commentárokban, a speciális szótárakban és a Freund-féle præparatiókban, és a hol mindennek daczára mégis szükségét érzik az ilyenfajta nyomtatott præparatióknak.

Csak örömmel üdvözölhetjük tehát a kezdeményezést, melynek maholnap meglesz az a jó hatása, hogy tanulóink latin auctoraikat haszonnal olvashatják. *Köpesdy* Sándor gymnasiumi igazgató állott a vállalat élére és legközelebb tőle is meg fog jelenni egy füzet, mely Cicero beszédeihez tartalmaz majd præparatiókat. Az eddig megjelent füzetek tartalmát és részleteit nem szándékozom birálni, hanem beérem azzal, hogy a fentebb említett három kis kötetnek szerkezetét ismertetem.

Szerelemhegyi Tivadar a Livius XXI. és XXII. könyvéhez irt præparatiójában a második pún háborút megelőző eseményeket vázolja. A közösen megállapított terv szerint a præparatio öt részre oszlik. Egy-egy nagyobb szakaszból vagy fejezetből egy külön csoportban vannak közölve az ismeretleneknek feltételezett szavak, egy második csoportban olvashatók a «kifejezések», egy harmadikban találjuk összeállítva «Mondatrészek» czíme alatt a különféle érdekes genitivus-, dativus- és ablativusokat; egy külön kis táblázat betüjelzéssel feltünteti a mondatszerkezet tagolását és végül állanak egy külön csoportban a reáliák. Ezt az öt szakaszt rendszerint megelőzi egy kis tartalmi összefoglalás a tárgyalandó fejezetről.

Dr. Tóth György a Vergilius VI. énekéhez irt præparatióban a

régi alvilág ismertetésének szentel néhány szót, a miből a tanuló szép tájékozást nyer az olvasandó ének tartalmáról. A præparatio hasonlóképen öt szakaszra oszlik és az eddig megjelent füzet az első negyedfélszáz sort öleli fel.

Szilasi Móricz mindenekelőtt kimerítően ismerteti Horatius versmértékeit, azután közli az ódák I. könyvének 1. 3. 4. 6. 8. 10. 11. 14. 18. 19. 20. 22. 24. 31. 35 és II. k. 1. 3. 6. ódájához irt præparatiót.

Habár nincsen kizárva, hogy az iskolai használat folytán e nyomtatott præparatióknak egyik-másik pontja módosulni fog, egészben véve a gondos és ügyszerető foglalkozásnak nyomát viselik magukon. A præparatiónak öt részre való tagolása a szemnek kétségkívül jobban tetszik, mint sem az — nézetem szerint — praktikus kezelés szempontjából helyeselhető. Szép felosztás, átlátszó rend és kedves változatosság található e præparatiókban és nekünk tanároknak a saját használatunkra csak is ilyen præparatio tesz kitünő szolgálatot. De képzeljük magunkat annak az előkészülő tanulónak helyzetébe. Ő sorról sorra halad és hol ezt a szót nem érti, hol nincsen tisztában a mondat szerkezetével, hol pedig az egész mondat rejtélyes előtte, ugy hogy sem grammatikailag, sem tartalmilag nem bírja érteni. Már most végig kell böngésznie mind az öt szakaszt, sőt nem egy tanuló tán azt sem fogja tudni, hogy ezt vagy azt a nehézséget melyik csoportban kell keresnie, hogy a kivánt felvilágosítást nyerhesse. Ugy tetszik nekem, hogy az ilyen pæparatiók a könnyen kezelés és hasznavehetőség szempontjából csak nyerhetnének a tanuló kezében, ha az összes magyarázatok szintén sorról sorra párhuzamosan haladnának a szöveggel. A mostani szerkesztés mellett nem lehet elkerülni az ismétlést és az együvé tartozónak szétszakítását. Könnyen előfordulhat, hogy egy mondat megértéséhez szükséges először az egyes szavak csoportját kutatni, azután a keresett szó alkatrészét teszi a kifejezésnek, tehát lássuk a kifejezések rovatját, és mivel végre tartalmi szempontból is magyarázatot igényel, megtaláljuk az illető szót vagy kifejezést még a reáliák között is.

Az egyes szavakra nézve is volna ellenvető megjegyzésem. A főneveket és igéket ugyanis közelebbről kellene jelezni, amott mellékelni kellene a nemet, itt pedig az averbo-t. Részemről egyenesen bajnak tartom, ha a fiú pl. egymás mellett látja minden közelebbi meghatározás nélkül a «latus» és «malus» szavakat és ezekről csak azt látja a præparatióban, hogy amaz «a hajó oldala», emez pedig «árbocz»-ot jelent. Közelebbi meghatározás nélkül a tanuló nem lesz képes sem ragozni a szót, de még nemét sem tudhatja. Azt hiszem sokan lesznek a tanulók között, kik nem tudják pl. a «præpes» szónak genitivusát; azután a fores, ambages, minæ, preces, sollemnia stb. plurale tantumok is minden megjegyzés nélkül állanak az egyes szavak között.

A közelebbi meghatározás a szerzőnek csak egy tollvonásába kerül, a tanuló pedig meg lesz kimélve a felületes tanulástól. Vagy hogyan lesz képes tő szerint vagy conjugatio szerint megkülönböztetni az egymás mellett álló igéket, mint: remugit, involvit, concutit stb? Némi veszélyt látok továbbá abban, hogy az ugynevezett kifejezések minden magyarázat és átmenet nélkül egyszerűen a legszabadabb fordítással vannak visszaadva; itt czélszerű volna mellékelni az illető latinos szólásmódnak eredeti, ha nem is szószerinti, de legalább megközelítően hű fordítását. Igy teszem sok fiúnak fejében nem fog az kedvezően elkészített talajra találni, ha a kifejezések között pl. azt olvassa: «medium accensum mittitur = közepén meggyujtva hajítják» vagy «velis ministrat» = a vitorlákat igazítja» vagy: «ultra vires sortemque senectæ = jobban mintsem ereje és öregsége, öreg állapota engedte.» Fordítani — bizony lehet így fordítani, csakhogy a fiúnak tisztán kell látni, hogyan jő létre az eredeti jelentésből ez a fordítás. A fiúnak haszna nincs, ha egyszerűen megtanulja a kifejezés szabad és magyaros fordítását; sőt könnyen meglehet, hogy az eredeti szóhalmazban afféle transcendentalis fogalmat lát, melynek ez a jelentése — okvetlenül, mert másképen az nem is képzelhető. Elfogadja, mint sok tanuló készen elsajátítja a Ludolf-féle szám értékét, a nélkül hogy sejtené, mi módon jött az létre.

Mindennek daczára a legnagyobb elismerés illeti meg a szép kezdeményezést, melynek kétségkívül szép jövője is igérkezik; az ily munkákat nem kell külön ajánlani, mert ezek saját magukat ajánlják.

Még csak egyet! A præparatiókat kisérő talpraesett felhivásban egy passus megüti figyelmemet és azt hiszem, hogy az némileg módosítandó. Azt olvasom ugyanis: «Nincs még jó latin szótárunk.» A szerzők nyilván az iskola szempontjából írták ezt, mert a *Finály*-féle szótár az iskolának kissé drága. De ez a pompás munka egyébképen oly kiváló mű — a latin nyelv és magyar nyelv szempontjából egyaránt, — hogy nézetem szerint egyenesen díszére válik tudományos és tanügyi irodalmunknak. Emlékszem ugyan arra a birálatra, mely ennek a derék munkának első íveit kritizálni akarta, de egy cseppet sem birt megingatni kifejezett meggyőződésemben. Ha mindenben ilyen mű állana rendelkezésünkre, akkor az iskola is könnyen boldogulna.

A szóbanforgó præparatiók csinos kiállítása a fentemlített czéget dicséri és részemről hiszem, hogy nagyon hozzá fognak járulni a mostanában használt jól-rosszul készített fordítások kiszorításához. Tanár és tanuló csak érdeklődéssel várhatja folytatásukat.

Dr. Pruzsinszky János.

Vergilius Aeneisének I. és II. könyve. Fordította és verssorok szerint haladó szógyűjteménynyel ellátta *Danielovics Kálmán*, zombori állami főgymn. tanár, 1890. Eggenberger bizománya. 176 l.

E munka a latin irodalmi oktatás szolgálatában álló segédkönyv akar lenni. Két fő részből áll: a 7—55. lapon adja az Aeneis első két énekének prózai fordítását, a 62—171. lapon pedig verssorok szerint haladó szógyűjteményt közöl.

A fordításra vonatkozólag a szerző az előszóban így nyilatkozik: «A fordítás háromféle: vagy *szolgai*, mely a fordítandó szöveghez erősen ragaszkodik, mindent szóról-szóra akar visszaadni, mitsem törődve az interpretáló nyelv szellemével és a gondolatok nyomában támadó hangulattal, és szinte fölöslegessé teszi a szótár használatát, *vagy* pedig a fordítás *olyan*, hogy kikerűlve a nehézségeket, inkább csak magyaráz, körülír és lemond a hatásról, melyet, mintegy versenyezve az eredetivel, gyakorolnia kellene. A *jó fordításnak* ugyanazon hatást kell gyakorolnia gondolat és hangulat tekintetében, mint az eredetinek. Ezt elérjük, ha az eredetit tökéletesen értjük, ha az interpretáló nyelv szellemével tisztában vagyunk, minden csínját-bínját ismerjük, ha a felfogásban és kifejezésben egyező helyeket szóról-szóra visszaadjuk, ha az æquivalentiát lehetőleg szem előtt tartjuk és nem használunk olyan szókat és kifejezéseket, melyek értelmi árnyalatuknál fogva képesek volnának a hangulatot, a czélba vett hatást elrontani . . . . Az itt kifejtett elveket tartottam szem előtt, midőn Virgilius Aeneisének I. és II. könyvét fordítottam.»

E sorokban határozott elvi tévedést látunk. Végre is a «gondolat és hangulat tekintetében» az eredetivel egyforma hatást tevő jó fordítás azaz műfordítás arra való, hogy az olyanok számára, kik az illető nyelvben nem jártasak, az eredetit pótolja, nem pedig, hogy az eredeti szövegnek öntudatos, grammatikai belátáson alapuló megértésére vezessen. Ez utóbbi czélnak még az egészen szolgai fordítás is jobban megfelel; de mivel attól lehet félni, hogy az ily fordítás megrontja a tanuló nyelvérzékét, iskolai segédkönyvekben csakis annak a második helyen említett magyarázó és körülíró fordításnak lehet helye, mely igenis «lemond a hatásról, melyet mintegy az eredetivel versenyezve gyakorolnia kellene», de híven visszaadja a mondatszerkezetet és az értelmet a nélkül, hogy az interpretáló nyelv szelleme ellen nagyobb vétséget követne el. Szerencsére azonban Danielovics úr ez elvi tévedése a gyakorlatban nem járt semmi rossz következéssel, a miről az olvasót könynyen meggyőzi az Aeneis elejéről vett itt következő s az egész fordítást jellemző mutatvány:

«Múzsa, említsd az okokat, mily nyilvánított akaratának megsértése folytán s mit fájlalva kényszerítette az istenek királynéja a

jámborságáról híres férfiút annyi bajt tűrni s annyi szerencsétlenséget kiállani. — Ily nagy harag lakozik az égiek keblében? — Volt egy régi város, tiruszi gyarmatosok bírták, Karthágó, Itáliával s a távolból Tiberis torkolatával szemközt, gazdag kincsekben s igen edzett harczi foglalkozásokban; melyről mondják, hogy Juno még Samos hátravetésével is jobban kedvelte a világ valamennyi földjénél: itt fegyvere, itt kocsija vala; hogy ez legyen a népek ura, ha valamikép a végzet megengedné, az istennő már akkor szeretettel törekedett.»

Látni való, hogy itt *egy jó iskolai fordítással* van dolgunk, a mely a czélnak, az eredeti szöveg megértetésének, tökéletesen megfelel s a minőt akárhányat találunk a Dávid István szerkesztésében megjelenő *Tanulók könyvtárában.* Danielovics úr tehát csalódott abban, ha munkáját műfordításnak tartotta; e csalódása azonban ez esetben nem hogy csökkentette volna, hanem még növelte a műnek, mint iskolai segédkönyvnek hasznavehetőségét.

A második részre, a verssorok szerént haladó szógyűjteményre vonatkozólag az előszó így nyilatkozik:

«A tanulók házi præparálását még a tanár iskolai segítsége sem teszi kellemessé. Mert a szótár forgatása bizony terhes munka; a legtöbb tanulónak kedvét szegi, hogy a klasszikussal szeretettel foglalkozzék. De ha a tanuló ettől a tehertől megszabadúl, ha csak a már készen kapott szavakat kell betanulnia, marad ideje a mondattani kérdésekkel foglalkozni, az író stilusába behatolni; a tanár többet végezhet tanítványaival egy óra alatt és inkább ráér az írót széptani szempontból méltatni, többet beszélhet a compositióról, a jellemekről, szóval a tanulókat az író szellemi műhelyébe vezetheti be. E czél lebegett szemeim előtt, midőn a *Függelék* szerkesztésének fáradságos munkájára vállalkoztam.»

Ebben annyi igaz ugyan, hogy a szótár forgatása a tanulótól sok időt rabol el, de viszont az is bizonyos, hogy olyan szógyűjtemény, a minőt Danielovics úr állított össze, még nem biztosítja a tanuló *értelmes* előkészülését. Ez a gyűjtemény ugyanis egy részről tele van tömve a legközönségesebb szavakkal, a melyeket minden tanulónak ismernie kell már a hatodik és hetedik osztályban: így mindjárt az 1—7. versig terjedő részletben olyan szavakat találunk, mint arma, vir, cano, fatum, vis, patior, mœnia; másrészről pedig hiába keressük benne még a legszükségesebb mondattani és tárgyi magyarázatokat is, melyek nélkül pedig a szöveg öntudatos megértése nem képzelhető s legfölebb a fordítás egyszerű beszajkózása várható. Azért, ha Danielovics úr, a mint az utószóban megigéri, elkészíti a III. IV. V. és VI. könyvhöz való szógyűjteményt is, nagyon szeretnők, ha a szókból csak félannyit, de a nélkülözhetetlen magyarázatokból minél többet adna, mert a munkát

jelen alakjában nem adnók szívesen tanítványaink kezébe. Mindenesetre helyesebb akár az a módszer, melyet a *Tanulók könyvtára* követ, adván a fordítás mellett jegyzetek alakjában a feltétlenűl szükséges grammatikai és tárgyi felvilágosításokat, akár az, melyet a legújabban megjelent Köpesdy-Tóth-Szilasi-féle præparatiókban látunk, melyek nem adnak ugyan fordítást, de a legfontosabb szók értelmének közlésével, a phraseologiának gondos összeállításával, a tartalmi és nyelvbeli nehézségek megoldásával rávezetik a tanulót a *tudatos megértésre*. Akármelyik irányhoz csatlakoznék Danielovics úr, hasznavehetőbb segédkönyvet adna a mostaninál, melyben csak a fordítás mondható sikerültnek, a nagy terjedelmű szógyűjtemény ellenben a ráfordított fáradságos munka daczára legalább két harmadrészében fölöslegesnek, az interpretatio szempontjából pedig szerfölött hiányosnak tünik fel.

DR. NÉMETHY GÉZA.

M. Tullii Ciceronis orationes selectæ, edidit *Stephanus Dávid*, Budapestini, 1890. Wodianer, 272 l.

A Ponori Thewrewk Emil szerkesztésében megjelenő *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum in usum scholarum edita* egyes kötetei gyorsan követik egymást. A könyvpiaczra került és középiskolai használatra elfogadtatott már eddig Vergilius Aeneise és Cicero De finibusa e sorok írójának, Livius XXI—XXV. könyve Dávid Istvánnak, Sallustius De bello Jugurthino és De coniuratione Catilinæ cz. munkái Pecz Vilmosnak kiadásában; Cicero most megjelent válogatott beszédei tehát a gyűjtemény ötödik kötete. Sajtó alatt vannak továbbá Cicero De officiis-a Csengeri János, Horatius összes költeményei Pozder Károly és Sophokles Antigone-ja Kassai Gusztáv kiadásában. Sőt a szerkesztő gondoskodott már azon fájdalmas veszteség némi pótlásáról is, mely a vállalatot Ábel Jenő halálával érte; helyette ugyanis Homeros két eposzát Vári Rezső, Xenophont pedig e sorok írója fogja közre bocsátani. Ily módon alapos reményünk lehet arra, hogy valahára teljesülni fog mindnyájunk régi kivánsága, melynek hivatalos helyről is többször kifejezést adtak, vagyis, hogy nem fogunk többé az iskolákban külföldi szövegkiadásokra szorulni. Ha a gyűjtemény teljes lesz, nem is fog többé útjában állani semmi az intéző körök ama tervének, hogy az idegen kiadványokat hazai gymnasiumainkból egyszerűen kitiltsák.

Az előttünk fekvő munkában Cicero tizenhárom, iskolai olvasmányul használható beszéde van közölve, nevezetesen a politikai beszédek közűl: De imperio Cn. Pompei, in L. Catilinam I—IV, orationes Philippicæ I, II, XIV, a védők közűl pedig: pro P. Sulla, pro A. Licinio Archia poeta, pro P. Sestio, pro M. Marcello, pro Q. Ligario. E kiválasztott darabok ellen nem lehet kifogásunk, mert a mi iskoláinkban éppen

ezeket szokták olvastatni, csak azt sajnáljuk, hogy a kiadó még egy védő beszédet, a *pro Sexto Roscio Amerino* czímüt nem vette fel a gyűjteménybe, holott ezt is sok intézetben tárgyalják, sőt jegyzetes magyar kiadása is van Köpesdy Sándortól. Végre is az ily szemelvényes szövegkiadás annál jobban felel meg czéljának, minél bővebb választékot ád a tanár rendelkezésére; az említett egy beszéd pedig a mellett, hogy alig növelte volna észrevehetőleg a könyv terjedelmét, a mi iskoláink szempontjából igazán teljessé tette volna a gyűjteményt.

A szöveg megállapításáról a kiadó, a *Bibliotheca* tervének megfelelőleg, latin nyelvű præfatióban ád számot s felsorolja azokat a helyeket, a hol C. F. W. Müller ismeretes Cicero-kiadásától eltért. Felhasználta ezenkívül a Halm, Nohl, Deuerling és Kayser kiadását, s bár határozott kritikai elveket nem mutat s a kéziratokkal szemben elfoglalt álláspontját sem jelzi, józan eclecticismussal jár el s egészben véve megbízható szöveget ád. Az előszó tanúskodik arról is, hogy nem kerülték ki figyelmét a szöveg javítását czélzó legújabb adalékok sem, melyek közűl kettőt érdemesnek tartunk itt felemlíteni. A De imperio Cn. Pompei 18. §-ában található romlott helyet: «Etenim primum illud parvi refert, nos publicanis amissis vectigalia *postea* victoria recuperare,» Deuerling (Neue Jahrb. f. Phil. u. Pæd. 1889. p. 192) legújabban így javította ki: «vectigalia *nostra* victoria recuperare»; az oratio pro Archia poeta 5. §-ához pedig: «Hac tanta celebritate famæ cum esset iam *absentibus* notus, Romam venit», Koch járult egy valószínű emendatióval: «iam *absens nobis* notus»; Dávid mind a kettőt, igen helyesen, felvette a szövegbe. A szöveg olvashatósága szempontjából különben — a mi iskolai könyvnél igen fontos — azt sem gáncsolhatjuk, hogy a kiadó több, kevésbbé valószínű gyanítást is elfogadott, a helyett, hogy egyszerűen kereszttel jelölte s érintetlenűl hagyta volna a corruptelát.

Az obscen tartalmú helyeket, mint minden egyéb iskolai kiadásában, úgy itt is *in usum delphini* szelidítette Dávid. Álláspontját az előszóban így okolja meg: «Ut in opere meo huius generis Liviano, quod præterito anno in usum scholarum edidi, ita etiam in hoc Ciceronis volumine omnia, quæ mihi ob rerum difficultates puerorum, quos spectamus, ætati minus convenire videbantur, omittenda esse censebam, quamquam haud ignorabam fore, qui me in hac re non recte fecisse dicerent, quod scripta quodam modo manca edidissem; sed hi tamen libro perspecto *primum ea, quae omisi, vix singula verba esse* intellegent, quibus exclusis aut mutatis operi nullum fere damnum inferatur, deinde *hanc editionem non hominibus litteratis, sed tantummodo discipulis nostris esse destinatam* sentient, quorum præceptores fortasse non ægre ferent, si eis quemlibet scriptoris locum sine ulla offensione legendum

atque interpretandum proponere poterint.» E nyilatkozattal, melyhez nincs mit hozzátennünk, úgy hiszem, minden tanár egyet fog érteni, a ki nem felejti, hogy oly művel van dolga, mely tisztán pædagogiai czélból készülvén tudományos használatra nem tart számot. Egyébiránt benne van a gyűjtemény programmjában is, a mint a *Bibliotheca* minden egyes kötetének hátlapján olvasható, hogy «főleg a szemelvények kíválasztásánál tapintatosan el lesz kerülve minden, a mi a tanulók erkölcsi érzületét sérthetné».

Általában elmondhatjuk, hogy a fáradhatatlan tankönyvírótól ismét egy hasznavehető és hézagot pótló munkát nyertek gymnasiumaink.

Dr. Némethy Géza.

Albrecht János, Német olvasókönyv gyakorlatokkal és nyelvtannal I. II. Pozsony és Budapest, 1889. Stampfel Károly.

Sajnálatos dolog, hogy az a lelkesedés, melylyel középiskoláink évekkel ezelőtt az inductiv módszerű nyelvtanítást fogadták, nem volt egyéb szalmatűznél, mely alig egy évtizedig lángolt s ma már mintha kialvó félben volna. Bartal Antalnak latin nyelvi kézikönyve volt az új irány első képviselője, melyet siettek úgy az állami, mint a felekezeti intézetek már megjelenése évében tankönyvül elfogadni, úgy, hogy a nyolczvanas évek első felében körűlbelűl fele gimnáziumainknak ennek nyomán haladt. Ezt követte Simonyi, később Jónás német nyelv- és olvasókönyve, a melyeket még szintén elég jól fogadtak. Hasonlóképen Szamosi görög és latin nyelvkönyveit. De már Theisz és Palóczy franczia nyelvkönyvei, melyek pedig ugyancsak ez irányt követik, alig jutottak be egy-két intézetbe. Ha pedig a múlt évi értesítőkön végig tekintünk, azt látjuk, hogy ugyancsak megcsappant azon iskolák száma, melyek az inductiv nyelvtanításnak még ma is hívei. Bartal könyvét már nem igen sok iskolában használják, Simonyiét és Jónásét csak elvétve, Theiszét és Palóczyét pedig szerzőkön kívül talán egy szaktanár sem. Valjon mi lehet e retrográd iránynak oka? A rendszerben van-e a hiba, vagy a kézikönyvek nem felelnek meg az iskola követelményeinek, vagy talán — mire azonban gondolni is szégyen volna — a tanárok kényelemszeretete tartja távol a több munkát követelő inductiv módszerű nyelvkönyveket iskoláinktól?

Ily gondolatok között vettem kezembe és lapozgattam Albrecht János német olvasókönyvét és nyelvtanát. Ez is szorosan inductiv módszerű, olvasmánynyal kezdi, szabályok egybefoglalásával végzi csakúgy, mint elődjei Simonyi, Jónás és részben még Hoffmann is. Simonyi könyvétől abban külömbözik, hogy nem egy hosszú összefüggő olvasmányból, hanem apróbb darabokból indul ki, melyeket mind *góth* betükkel nyomat (kivévén a második rész egyes darabjait); gyakorlatai

könnyebbek, nem ölelnek fel egyszerre többféle új nyelvjelenséget s csekély kivétellel *a rendszeres nyelvtan menetét követik*, beszédgyakorlatokat nem ad, ezek helyett azonban a nehezebb olvasmányoknak, különösen a költeményeknek vázlatos, könnyű stilusú tartalmát *visszafordíttatja* németre, a szavakat nem betűrendben, hanem minden olvasmányhoz külön állítja össze a nyelvtani kategóriák szerint. Ezek a főbb eltérések (részben javítások) a legelső és legutóbbi inductiv német grammatika berendezésében, melyekhez még azt is hozzá tehetjük, hogy az olvasmány anyaga több és változatosabb, a nyelvtani rész pedig bővebb.

Már e rövid összehasonlításból is kitünik, hogy van külömbség inductiv eljárás és inductiv eljárás között. Még szembeötlőbb volna a külömbség, ha a többi grammatikát is sorra venném, a mi azonban messze vezetne. Legyen elég mindegyikből egy-egy jellemző eltérő tulajdonságot kiemelnem. Jónás és Felsmann olvasmányai német tárgyúak; Hoffmann a nyelvnek legapróbb sajátságaira is ügyet vet, a mennyiben a synonymákat és germanismusokat is rendszeresen tárgyalja; ellenben Hoffmann és Felsmann még meglehetős engedményeket adnak a régi apró mondatos nyelvtanítási rendszernek s könyveik nincsenek híjával az Ollendorff-féle értelmetlen mondatoknak, Jónás pedig a nyelvtani kategóriákat túlságosan egyszerűsíteni, áttekinthetővé tenni akarván, túllő a czélon s nem találja el a kellő mértéket.

Íme e jelenségeket vehetjük észre inductiv módszerű német nyelvtanainkon. Ezekből könnyen levonhatjuk a tanulságot, hogy mi állja útját annak, hogy mindeddig csakis Hoffmannak félig-meddig ez irányba tartozó könyve juthatott elterjedésre, az igazán inductiv grammatikák ellenben nem igen használtatnak. Kétségtelen, hogy a hiba magukban a könyvekben van, melyek nem számolnak eléggé a viszonyokkal. Mondhatnám valamennyi más-más egyéni eljárásnak, megengedjük: mintaszerű és követésre méltó eljárásnak codificálása. Az a kérdés azonban, hogy a mely eljárás egyik iskolában jó, jó-e az más iskolában, a hol a viszonyok lényegesen eltérőek? Kétszeresen kérdésbe tehető ez a német nyelv tanítására nézve, mert tudjuk, hogy e tekintetben mily óriási eltérések vannak a külömböző vidéki iskolák tanulóinak nyelvi ismeretei között. Pozsonyban a tanulók legnagyobb részének anyanyelve a német, Kecskeméten ellenben csak híréből ismerik a német szót. Sőt ugyanazon intézetben is a tanulók egy része beszél németül, más része sohasem hallott német szót, a harmadik rész pedig érti ugyan a német szöveget, de a kifejezésben teljesen járatlan. Lehetséges-e most már egy bizonyos középiskola tanítási gyakorlata alapján készült német grammatikával, ha az még olyan mintaszerű módszert követ is, a külömböző középiskolákban sikert elérni? Nem előáll-e az

az eset, hogy míg az egyik iskolában könnyen, csaknem játszva elvégzik a kijelölt pensumot, addig másutt — aránylag nagyon is sok levén a felvett anyag — tanár és tanuló egyaránt kimerülnek a súlyos teher alatt.

E bajon úgy lehet segítenünk, ha a tankönyvírók nem a specialis viszonyokat, hanem az *általános szükségletet* tartják szemük előtt. Ezért bármily mintaszerűnek tartsam is Simonyi, Jónás és Albrecht nyelvkönyveinek gyakorlati részét, nem helyeselhetem eljárásukat nemcsak a fentebb érintett okokból, hanem már csak azért sem, mert a tanárt nagyon is megkötik és minden methodikai önállóságától megfosztják. Alig hiszem ugyanis, hogy a nyelvtani alakok ismertetésének sorrendjére és módjára nézve csak két tanár is akadna, a kiknek nézete teljesen egybevág. Jelen viszonyaink között leghelyesebbnek tartom, ha egy jól szerkesztett olvasókönyvet használ az előadó tanár kiindulási alapul s e mellett egy rendszeres grammatikát.

Van azonban még egy bökkenő, mely az inductiv nyelvtanításnak nagy mértékben útját állja. Ez pedig tankönyveinknek azon általános hibája, hogy egészen mereven akarják az inductiót alkalmazni. Minden bevezetés nélkül — talán a híres Toussaint-Langenscheidt-féle magántanulásra szánt tanítási rendszer példáját követve, — kezébe adják a tanulónak az olvasmányt, melyet sokszor még csak meg sem válogatnak nyelvi tekintetben. Igy aztán természetes, hogy a haladás különösen eleinte oly lassú s a sokféle új nyelvjelenség összehalmozódása folytán oly nehéz, hogy a tanuló vagy belefárad vagy beleún, különösen, ha a tanár nem egész lélekkel csügg a tanításon. Hogy pl. az Albrecht könyvét említsem, ennek első olvasmánya ezzel a mondattal kezdődik: «Ein Hund *hatte* ein Stück Fleisch *geraubt.*» Az első igeidő, melyet a tanuló megismer, a csak ritkán használt plusquamperfectum. A második mondatban ezt olvassuk: «er meinte aber, es *sei* ein anderer Hund, der gleichfalls ein Stück Fleisch *trage.*» Itt meg már a conjunctivus alakjait szemléli, holott még az indicativusról sincs fogalma. Nem mondom, hogy ily módon is ne lehetne az egész nyelvtant feldolgozni, de ez az eljárás már csakugyan túlterhelés. — Ezen a nehézségen némely nyelvtanírók, főleg Bartal, úgy vélték segíthetni, hogy az olvasmány szövegét a tanítás czéljainak megfelelően maguk szerkesztették vagy legalább átdolgozták, a mely eljáráshoz azonban sok szó fér. Mások, pl. Heinrich, az olvasmányok gondos megválasztására fektetik a fősúlyt. Ez már megengedhető, de alig lehetséges vele a bajt megszüntetni. Leghelyesebbnek tartom Simonyinak és Szamosinak eljárását, kik az olvasmányok előtt előkészítésül egy kis nyelvtani bevezetést adnak rövid gyakorlatokkal, mi által lehetővé van téve, hogy az olvasmányok nyelvi tárgyalása semmi nagyobb nehézségbe nem ütkö-

zik. Simonyi előkészítése egy kissé rövid, Szamosié ellenben sok, a helyes mérték éppen a kettő között volna. Csak ily módon tartom én az inductiv nyelvtanítást czélra vezetőnek, mert ez eljárás mellett teljesen fölöslegessé válnék, az egyes olvasmányokat még külön, tanárt és tanítványt egyiránt terhelő nyelvtani commentárral ellátni; elvégezhetné ezt élőszóval a maga választotta olvasmány alapján, saját meggyőződése szerint az előadó tanár s ez volna az igazán értelemfejlesztő inductiv eljárás. Igy aztán használhatók volnának az inductiv nyelvkönyvek minden iskolában egyaránt, mert nem lévén az egyes olvasmányokhoz szorosan kötve a különböző nyelvjelenségek ismertetése, kiki annyi olvasmányt olvastatna, a mennyit osztálya könnyen megbírhat s a nyelvtant azon sorrendben dolgozná fel, a minő sorrendet saját belátása és az olvasmány szövege javall.

Hátra volna még azonban — a mit leginkább szoktak az inductiv nyelvtanítás ellenzői ez eljárásban hibáztatni, illetve keveselni — a megismert nyelvtani szabályok alkalmazásának gyakorlása. Erre nézve Albrechtnek azon eljárását helyeslem és követem is évek óta, hogy a lefordított olvasmány alkalmas megrövidítését magyar nyelven kell fölhasználni fordítási gyakorlatul, nem pedig holmi selejtes Ollendorff-féle mondatokat. Ennek az az előnye van, hogy nem lévén egy bizonyos alaknak minél sűrűbb előfordulása erőltetve, a tanuló folyton a nyelvszabályok összességét és e mellett a német szövegben megismert németes szólásmódokat, synonym kifejezéseket is fokozatosan gyakorolhatja, a mi legbiztosabb út a nyelv gyakorlati elsajátításához. E mellett Simonyi kérdezgető gyakorlása is sűrűen alkalmazandó, bár minden olvasmánynál ezt fölöslegesnek tartom.

Ime e három fogyatkozásban (az egyéni eljárásnak korlátozása, az inductiónak nagyon is merev alkalmazása s a nyelvgyakorlásnak czélszerűtlen berendezése) látom én inductiv német nyelvtanaink szélesebb körű elterjedésének legfőbb akadályait. Mint fejtegetésem folyamából kitünt, ezekben a hibákban szenved az Albrecht könyve is, mely azonban, tagadhatatlan, hogy ily alakjában is nagy haladást jelez és oly intézetekben, melyek tanulói előtt a német nyelv nem *teljesen* ismeretlen, kitünő tanítási vezérfonalul szolgálhat. Különösen ki kell emelnem kiváló pædagogiai tapintattal és tárgyismerettel összeállított nyelvtanát, mely határozottan a *legjobb német nyelvtan* irodalmunkban s még Simonyiéval szemben is haladást mutat. Nagy körültekintéssel válogatta ki a szerző a német grammatikából azt, a mi lényeges és fontos, és mellőzte azt a sok ballastot, a mi elődeit oly drágákká és mégis üresekké tette. Röviden és szépen tárgyalja a szóképzést és ú. n. szóvonzatot, a szenvedő forma használatát, az egyenes és fordított idézetet, melyeket eddigi nyelvtanaink nyomán oly nehéz volt összefoglalni. Itt-ott még

vannak ugyan hiányai is, mint pl. a szórendnek egy kissé complicált tárgyalása, a miben helyesebb lett volna Simonyit követnie, ki az állítmányi igét veszi föl a szavak elhelyezésének alapjául; ugyancsak complicált és zavaros a tagadás magyarázata is, bár ennek fölvételét szerencsés gondolatnak találom. Fölösleges volt az oly igéket is fölsorolni a szóvonzati részben, melyeknek vonzata a magyarral egyező, pl. schmeicheln, gefallen, geben stb. stb. Hiányát látom ellenben az általános alanynak, a város- és országnevek vonzatának (zu Wien, nach Wien stb.), továbbá több oly határozó kifejezés ismertetésének, melyek elég sűrűn fordulnak elő s a magyartól eltérők, mint: um vier Uhr, vor okhatározói jelentéssel stb.

Ez apró hiányokat azonban könnyű lesz egy új kiadásban pótolnia, a mit hogy ne egyet, hanem többet is minél előbb megérjen, a német nyelvi tanítás érdekében tiszta szivemből kivánom.

Csurgó, 1890. május. ENDREI ÁKOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Essai sur le Comte de Caylus, par *Samuel Rocheblave.* (Thèse.) Paris, 1890, Hachette, 384 l.

Mindazok, a kik Lessing Laokoonját és archæologiai dolgozatait tanulmányozták, tudják, hogy mily hevesen kel ki a német kritikus Caylus ellen. Ki volt Caylus, mily téren működött, mily szolgálatot tett az archæologiának? Eddig vajmi keveset tudtak róla. Két német író, Justi, Winckelmann életrajzában, és Stark archæologiai kézikönyvében, szentelt neki először néhány lapot, a hol kitüntették, hogy Lessing olvasói nagyon tévednének, ha támadásai folytán azt hinnék, hogy Caylus a régiségek terén talán egy Klotzhoz hasonló irkász volt. Francziaországban Caylust csak mint az *Oeuvres badines* szerkesztőjét ismerték; tudták, hogy Diderot, a ki ellenfele volt, nevetségessé tette és a következő epigrammot írta halálakor:

Ci-gît un antiquaire acariâtre et brusque:
Ah! qu'il est bien logé dans cette cruche étrusque!

Most Rocheblave, a lycée Louis-le-Grand érdemes tanára, egy kitünő életrajzban az embert, a művészt és az archæologust ismerteti meg velünk. Műve egész új világításban mutatja be e sokat gáncsolt és félreismert férfit. De mint rendesen megesik, ha valaki éveken át egy íróval foglalkozik, úgy szerző sem látja hősének gyengéit és magasabb polczra emeli mint megérdemli. Rocheblave nem elégedett meg avval,

hogy Caylust mint Winckelmann legderekabb előfutárát bemutassa, a kinek az archæologia megteremtője sokat köszönt, hanem Winckelmannal egy rangra akarja emelni. És ebben nagyot tévedett. Látni fogjuk, miért.

A mű három részre oszlik. Az első rész (L'homme) a biographiával kapcsolatban (1692—1765) a XVIII. század első felének jellemzése társasági és művészi szempontból. Caylust, mint korának minden nemesét, katonai szolgálatban látjuk, követjük utazásaiban Itáliában, Kis-Ázsiában, Konstantinápolyban, Hollandiában és Angliában, és látjuk tevékenységét a szépművészetek Akadémiájában, mely utóbbi rész e biographiát különösen érdekessé teszi.

A második rész (L'artiste) Caylussal mint művészszel foglalkozik. Caylus nem csak birálta a műalkotásokat, hanem ő maga is mint rajzoló, véső és utánzó szép hírre tett szert. E tekintetben Christhez, Lessing lipcsei tanárához hasonlít, a ki különben Caylustól más tekintetben is sokat tanult. Művei, melyek jelenleg részint az Académie des beaux-arts-ban, részint a párizsi Nemzeti Könyvtárban nyugszanak, Rocheblaveban éles megfigyelőre találtak. De Caylus nemcsak korának szépművészeti törekvéseit, hanem a régieket is akarta ismerni; az egyszerű műpártoló valódi tudóssá fejlődött. Ebbeli munkáiról szól a könyvnek harmadik része (L'Antiquaire).

Caylus a XVIII. század franczia művészetében ritka jelenség. Előtte a művészet és az archæologia sohasem érintkezett. Fő érdeme, hogy a jelent a multtal iparkodott összekapcsolni. Mit látunk az ő idejében a régiségek terén? A régi művészeti emlékeket kezdik kiásni, de senki sem foglalkozik velök művészi szempontból. A régész, az antiquaire, mint azelőtt a nagy Thesaurusok írói, híven registrálja mindazt, amit talál. Igy Montfaucon roppant művében (L'Antiquité expliquée), a mely ez iránynak fő képviselője, a régi emlékek csak arra szolgálnak, hogy az ókori írókat és az ókori szokásokat magyarázzák. E nagy kötetek a történet szolgálatában állnak, annak segédeszközei. A művészi szempontot mindenütt elhanyagolják. Caylus nyilvánította ki először, hogy a régiek művészeti titkai ma nap is tanulmányozhatók; ő hozta először viszonyba az ókori emlékeket a jelennek művészeti áramlatával. Mint művész különös súlyt fektetett az egyszerűségre; a rajz nála (mint Winckelmannál is) a fődolog, de mint fínom műértő nem ment oly messze mint Lessing, a ki azt mondotta, hogy tán jobb lett volna, ha az olajfestést sohasem találták vala fel. Metaphysikai mámorokba Caylus nem bocsátkozott; innen ellenszenve, ámbár nem nyílvánul erősen, Mengs és Winckelmann ellen. Sajnos, hogy Caylus görögül nem tudott; de a mennyit fordításokból megtanulhatunk, azt ő is megtanulta. Az Académie des beaux-arts-ban ő a klasszikus irány első képviselője

Mignard ellenében. Caylus tanítványa Vien, ezé pedig David. A Caylus-díj még ma nap is serkenti az École des beaux-arts tanítványait.

Rocheblave nem tagadja, hogy Caylus eszméi nem voltak mindig kivihetők; így a *Tableaux tirés de l'Iliade et de l'Odyssée d'Homère* cz. munkájában azt hitte, hogy a festő Homerust utánozhatja mindenben. A Laokoon XI. fejezete e mű ellen polemizál és győztesen. Az eszme önmagában nem volt helytelen. A festészet Caylus korában az allegoriát túlozta; ő tehát új tárgyakat akart neki nyújtani. Ismeretes dolog, hogy a weimari művészi kör, valamint a párizsi École des beaux-Arts gyakran választották és még manap is választják tárgyaikat az Iliasból vagy Odysseából. De Homerus *után* festeni, még nem annyi mint homerusi jeleneteket festeni. — Rocheblave, Crouslé nyomán, azt hiszi, hogy a Laokoon XVI. fejezete,'a mely Lessing munkájának velejét tartalmazza, ép e *Tableaux* előszavában nyert kifejezést, midőn Caylus azt mondja, hogy a költészet és festészet más-más elemekkel rendelkeznek, hogy hatásukat elérjék. De a franczia kritikus elfelejti, hogy e különbséget már Aristoteles is ismerte; Dio Chrysostomus pedig egyik beszédében (XII.), melyet Egger (*L'Histoire de la critique chez les Grecs*, 2. kiadás, 455. l.) szintén a Laokoon magvának tart, egész hosszában tárgyalja; Diderot is ismerte és az angol Harris is hangsúlyozta. De a Laokoon halhatatlan érdeme nem abban áll, hogy e különbséget megállapította, hanem abban, hogy e különbségből azt a következményt vonta, hogy a költészet cselekvényeket, a képzőművészet a cselekvénynek csak egy pillanatát utánozhatja és evvel a leíró festészettől a költészetben, az allegoriától a képzőművészetekben megtagadta a létjogot.

Caylus a *Recueil d'antiquités* hét kötetében és számos, az Académie des Inscriptions irataiban közzétett értekezésében az archæologia legtöbb ágát ölelte fel, de különösen ott lép fel nagy sikerrel, a hol az ókori művészet *technikus* részét tárgyalja. A mi azonban oly sokban Winckelmann alá helyezi, az az a tény, hogy a szobrokkal, a nagy műalkotásokkal nem törődött; e tekintetben *régész*, de nem archæologus. A képzőművészetekben csak a nagy számít; e kis dolgok érdekelhetik a dilettanst, az antiquaire-t; de törvényeket, elveket, egy klasszikus ideált ezekből nem vonhatunk le. Caylus bizonyára nagy befolyást gyakorolt Christre, a ki e tudományt először tárgyalta a német egyetemeken; Klotzra, a ki Caylus műveinek német fordításához előszót írt; de úgy mint Németországban Christ, Lippert, Oeser, Heineke és a drezdai művészi kör tagjainak munkálkodása daczára az archæologia Winckelmann előtt nem létezett, úgy Francziaországban Caylus tanulmányai sem alapították meg az ókori élet ezen érdekes oldalának tudományos kutatását. Winckelmann sokat köszön neki, úgy történeti,

mint technikai szempontból; de Caylus adatai csak egyes kövek ama roppant épülethez, a melynek mestere mindezek daczára Winckelmann marad.

Rocheblave Caylus minden egyes dolgozatát fejtegeti; kimutatja az érdeket, a mely Plinius tanulmányaihoz, az enkaustikus festészetről szóló dolgozatához fűződik; utal arra, hogy Caylus volt az első, a ki Plinius tekintélyét nem ismerte el vakul, mert látta, hogy művében gyakran csak mint dilettans, mint compilator s nem mint műértő szól. Az újabb kutatások mind e kérdésekben igazat adtak Caylusnak. Cros és Henry *L'Encaustique* (1884) cz. művében kijelentették, hogy Caylus a festészetnek e technikáját a régieknél újra felfedezte; Furtwängler tanulmánya Plinius forrásairól (*Jahrbücher für Philologie*, Supplement Band IX) eléggé mutatja, hogy mily járatlanul complilált néha Plinius, a ki pedig a XVIII. század régészei előtt oly tekintély volt, mint Aristoteles a kritikusok előtt. Nem kell említenünk sem, hogy Klotz támadásai Plinius ellen, a melyeket Lessing Archæologiai leveleiben megró, nem egyéb, mint Caylus visszhangja. Klotz a római családi képekről is azt hitte, hogy enkaustikus festmények voltak, a mi szintén Caylusra viendő vissza. — Rocheblave, mint egyáltalán a franczia monographia-írók, ritkán tekint Németországra és a franczia befolyásra, a mely ott a XVIII. században úgy a kritika, mint a szépművészetek terén nyilvánul. Igy Lanson pl. azon thesisében, a melylyel Gærtner e folyóiratban oly behatóan foglalkozott, nem is említi a Nivelle de la Chaussée, Diderot és Destouches hatását Lessingre és tanaira. Pedig csak innen magyarázható a Dramaturgiának az a furcsa itélete, a mely Destouchest Molière fölé helyezi. — Rocheblave csak utolsó fejezetében szól Winckelmannról és kimutatja, mit köszön Caylusnak. De, mint mondottuk, a helyett, hogy előfutárnak tekintené, inkább rivalist fedez fel benne. Igaz ugyan, hogy a német archæologia most inkább Caylus apróságaival foglalkozik, mint nagy szempontjaival, s hogy két német archæologus fedezte fel Caylus érdemeit; de azért Winckelmann mellé nem állíthatjuk. Caylus az utolsó nagy régész, kinek látása finomabb mint izlése; Egyptomról és Phœniciáról helyesebb nézetei voltak mint Winckelmannak; a művészet elterjedéséről, hatásáról, az etruriai régiségekről gyakran józanabban itélt, mint a német író, s nem állította oly merészen, mint emez, a görög művészet autochthon voltát. De szelleme nem emelkedett oly magasra, nem alkotott törvényeket, nem emelt maradandó emléket a tudománynak, melynek életét szentelte. Csak ő utána lőn az archæologia megalapítva, midőn, mint Minerva Jupiter fejéből, teljesen felfegyverkezve tünt föl 1764-ben Winckelmann nagy történeti művében. A német író által megnyitott pályán haladt azután a franczia archæologia is, a mely e téren Quatremère

de Quincytől fogva egészen Georges Perrotig, római és athéni fiókintézetei segélyével, fényes sikerekkel dicsekedhetik.

Lorient, 1890. szeptember. KONT IGNÁC

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/89.

23. **Bódiss Jusztin, Hat év Cicero életéből.** (A pannonhalmi sz. Benedek-rend győri főgymnasiuma.) — Ez a nagy terjedelmű, 116 lapnyi értekezés igazán talpra esett, gymnasiumi programmba való munka. Czélja, a szerző saját szavai szerént, hogy «kiegészítse azon dolgokat, melyeket ifjaink Ciceróról az iskolában hallottak, és bővebben bevezesse őket ama korba, mely a Catilina-féle összeesküvésre következik». Tapintatosan választotta ki e végből a nagy szónok életének hat, kétségkívül legérdekesebb évét, 63—58. Kr. e., a lázadás elfojtásától egészen a számkivetésből való visszatéréseig. «Cicero élete és munkássága — úgymond — kiválóan érdekes már csak azok nyomán is, a miket ifjaink a világtörténelem első részéből tanultak. Még érdekesebbé válik azok előtt, a kik az ő örökbecsű műveivel — beszédeivel és leveleivel — már foglalkodtak. E végre vettük föl az ismeretes Catilina-féle összeesküvésre következő idők vázolását. Itt látjuk Cicero életét a legválságosabb helyzetekben s épen ez teszi életének ama részét oly igen vonzóvá. Ifjaink jó része ismeri már ama kornak hullámzásait; azért Cicero elkisérése azon hullámok legmegragadóbb részébe — a Catilinaféle összeesküvés után beállott időkbe — tövéről-hegyére megismerteti velök azon kornak szellemét s kényelmes kulcsot ád kezökbe Cicero jellemének s kora hű képének megalkotásához s egyuttal elfogulatlan megbirálásához.»

Tudományos becsre a dolgozat természetesen nem tarthat számot, ámbár meglátszik, hogy a szerző nem indul mindenütt másod kézből vett adatok után, hanem nagyobb részt maga is olvasta a forrásul szolgáló régi írókat, a minek köszönhető, hogy elkerülte azokat a tárgyi botlásokat, melyekbe a históriai anyaggal kevésbbé ismerős compilatorok esni szoktak. Különben az egész dolgozat Boissier híres Cicero-életrajzának (ford. Csiky Kálmán) imponáló hatása alatt áll, melyet nemcsak a részletekben, hanem a szónok egész életének és működésének felfogásában is követ, a mi csak javára vált, mert csakis ez a rokonszenves megitélés, nem pedig a helyén kívül alkalmazott éles

kritika kedveltetheti meg az ifjúsággal a Ciceróval való foglalkozást. E vezérfonalon kívül még *Gerlach* (Marcus Tullius Cicero, der Redner, Staatsmann, Schriftsteller, Basel u. Ludwigsburg, 1864), *Goldwin Smith* (The last Republicans of Rome, English Essays IV. Hamburg, 1870) és *Mommsen* nagy munkája után indult, mely utóbbiból több mesteri leírást egész terjedelmében átvett, a nélkül azonban, hogy a lángeszű történetíró e tárgyra vonatkozó paradox felfogásának helyt engedett volna.

Elismerés illeti Bódiss urat a dolgozat alakjáért, mely egészen az övé. Az élénk elbeszélő és leíró stilus, mely az érdeklődést lankadni nem engedi, az egészen átvonuló meleg hang, mely alkalmas az ifjak lelkében nemes érzelmeket kelteni, a sikamlósabb részletek tapintatos előadása, a főbb pontok ügyes kiemelése — mind oly tulajdonságok, melyek az értekezést mint ifjúsági olvasmányt ajánlják.

Fölösleges volt azonban az értekezés végén Engelmann Bibliothecája és Wolf Vademecuma után közölni az idevágó régibb és újabb irodalmat, melyet a szerző úgysem használt föl. Sajtóhiba alig maradt a szövegben, a mi vidéki kiadványban ritka dolog; kellemetlen tollhiba a 37. lapon a fejezet czímében «*Cicero* consulságának éve» *Caesar* consulsága helyett. Dr. Némethy Géza.

24. Molière otthon és a társaságban. Irta és a pécsi szinházalap javára felolvasta dr. Katona Lajos. (Pécsi áll. főreáliskola értesítője.)

A szélesebb körű ismeretekkel s vonzóbban írt programm-értekezések egyike; számot tesz Molière-irodalmunkban, mely még mindig a Szana Tamás eredeti és a Lindau fordított könyvére szorítkozik jóformán. Igaz ugyan, hogy Paul Mesnard, Mahrenholtz s Larroumet után igen hálás, mert igen könnyű thema ily biographiai elmefuttatást írni ma Molièreről: de az ily munkának is megvan érdeme, kivált nálunk. Csakis az sajnálandó, hogy értekező oly sajátosan fogta fel tárgyát s megelégedett azzal, hogy többé-kevésbbé curiosumszerű érdekkel bíró, a nagy közönség kiváncsiságára számító néhány detailt adjon elő, s kevésbbé törődött azzal, hogy mozaikja összefüggő, kerek egészet, *képet* alkosson. Azt mondhatnók: beérte azzal, hogy figyelmet, érdeklődést keltsen Molière iránt a nagy publikumnál, ha egész művének hangja, menete nem volna oly kevéssé népszerű; mert őszintén megvallva, inkább azoknak, kik *már* ismerik annyira-mennyire Molièret, szól tulajdonképen, semmint az egészen laikusnak.

Mennyire érzi maga az értekező, hogy kelleténél tovább foglalkozik egyes aprólékosságokkal, ismételt mentekezéseiből látni. V. ö. 18. l. és főleg 21., hol így ír: «De hogy ne merüljünk el egészen az apró-cseprő anyagi részletek között . . .» Körülbelül ez «anyagi részletekben» is áll

dolgozatának értéke s lényege. Ime tartalmának főpontjai: realisticus pontosságú leírása az öreg Poquelinék házatájának; egy XVII. századi vándorszinésztársaság rajza Scarron után, — Molière külseje, — Molière háztartása (a konyhakiadásokkal!), — Molière halála, — Molière szülőháza oly topographiai körülményességgel, a mi csakis az előtt érthető és nem unalmas, ki jól ismeri Párist, lakott benne. Mindezt megelőzi egy arról szóló elmélkedés, mily kevéssé méltatja a költőt saját kora. Az említett részletező *adalékok* Molière életének külömben igen rövid vázlatába vannak beillesztve s helyenként a szerzőnek néhol figyelemre méltó reflexióitól vannak kisérve, melyek közül alantabb egy párra legalább röviden visszatérünk. Itt csak azt emeljük még ki, hogy a költő *vagyis* az ember alakja nem domborodik ki az értekezésből; leglényegesebb oldalait, életének legfontosabb mozzanatait mellőzte vagy csak mellékesen érintette az értekező, kinek — a czím daczára — tán az volt tulajdonkép czélja, hogy hősének csakis intim, privát életét rajzolja, bár erre nincs elég adatunk (daczára a molièreisták méhszorgalmának) s különben sem volna értelme egy oly költőnél, ki ép annyira környezetéből mint önmagából merített miként Molière. A vándorévek rajzánál múlhatatlanúl ki kellett volna emelni, mily fontos volt az a véletlen, hogy ez évek a polgárháború korszakába estek, tehát oly izgalmas időbe, midőn egy észlelésre hajló léleknek ugyancsak alkalma nyílt az embereket s az életet megismernie. Molière költői pályájának első feléről, fejlődéséről, Párisban az udvar előtt fellépéséről, az akkori színi viszonyokról, — Molière viszonyáról a précieuxkhöz, a nemességhez, papsághoz s az uralkodóhoz vagy általában egy szót sem hallunk vagy rendkívül futólag végez velük az értekező, pedig ha valamiről, *ezekről* kellett volna élénk színezetű, megkapó képet festenie. Különösen bántó, hogy arról mit sem akar tudni értekező, mily phasisokon ment át a nagy vígjátékíró költészete, remekművei genesiséről eszébe sem jut megemlékezni, valamint arról sem, mily szoros összefüggésben állnak e művek Molière lelki életével, a mit pedig nem lett volna szabad annyira ignorálnia, még akkor se, ha nem ad értekező feltétlen igazat a Lindauknak, kik nem akarnak kevesebbet látni Molièreben, mint gœthei subjectivismust. Leghiányosabbnak érzik e tekintetben e dolgozat ott, hol Molière házasságáról van szó: bizonyára ez lett volna a legérdekesebb pontja a «Molière otthonáról» szóló fejtegetéseknek, de ép itt mozog a dolgozat leginkább általánosságok légkörében.

Hanem ez mind inkább arra vonatkozik, a mit *nem* ád szerzőnk, mintsem arra, a mit ad. Hogy ezekre is megtegyük kifogásainkat, egy pár állítását veszszük bonczkés alá. Mindjárt a bevezetésben (5.,l.) kissé erős dicséretre ragadtatja magát az értekező. Molièrere, úgymond, «nagy elődje, Aristophanes óta két évezredig várt a világ, hogy a középkor

hosszú böjtje után végre valahára megint jóizüen kinevethesse magát». Ez oly túlzás, mely kézzelfogható, ha elgondoljuk, mennyit kaczagott az egész középkor a fabliaukon, a róka regényén, a farceokon; s menynyivel szilajabb hahotát keltett már Rabelais semmint Molièrenek legféktelenebb bohózata! — Molière születése alkalmából megjegyzi, hogy ez alkalommal «Ker. Jánosnak ez első fellépése kissé elhamarkodott volt»; holott maga az értekezés mondja, hogy Molière szülőinek házassági szerződése februárban kelt s ő maga az erre következő januárban született, tehát több mint tíz és fél hónap múlva. — Armande Béjartról határozottan és ismételten az van állítva, hogy leánya és nem testvére volt Madeleinenek, a mi korántsincs ily határozottan eldöntve. Felemlítve, hogy Molière nem volt ép ideálisan szép férfi, s hogy szellemének visszasugárzása volt alakján a tulajdonkép vonzó, azt következteti belőle, hogy az ily «testi-lelki alkat alkalmatlan volt egy és *csakis egy* (?) nőt a házasság nyugodt ölében boldogítani» (18. l.), holott egészen egyéb volt a baj kútforrása, t. i. a nagy korkülönbség! Hanem az, hogy egy lappal odább e házasságból kiindúlva már épen őrültséget mer emlegetni értekező, amaz axioma alapján, hogy lángész és őrület édes testvérek, ez már mégis sok egy Molièrerel szemben, ki még extravagans sem volt! Ám beszéljünk Rousseaunál őrültségről, de egy Molièrenél elégedjünk meg a psychologiával s ne akarjunk pathologia segélyével vetni új fényt, illetve árnyt alakjára. Hisz ily okoskodással minden kiváló költőre, kinek családi élete szerencsétlen volt, azt kellene rásütni, hogy nem volt épeszű! — Felemlítve, hogy a kortársak «veszedelmes embernek» nevezték Molièret, a miért róluk vette alakjainak vonásait, ebből azt magyarázza szerző, hogy azért haragudtak némelyek költőnkre, mert «nem a képzelet hazug színeivel, hanem az élő természet után és a meggyőző valóság ecsetével festi képeit». És aztán hozzáteszi: «Korunk realistáinak *tehát* nincs okuk panaszkodni az ellenük emelt *hamis* (!) vádak miatt.» (23. l.) Pedig nem hiszszük, hogy dr. Katona azonosnak vélné a mai realisták eljárási módját a Molière realismusáéval. — XIV. Lajos nem «vette be a tréfába burkolt keserű igazságokat, a melyek annak idején talán kigyógyíthatták volna Francziaországot a nagy forradalom kriziséhez (?) fejlődött szörnyű betegségből» (23. l.): ez túlságos Molière-cultusra vall. Miként olvashatni bele Molière műveibe eféle magyarázatot, hogy t. i. oly politikai s társadalmi elveket rejtenek azok, melyek képesek lettek volna a kikerülhetlen nagy forradalom megérlelését megakadályozni, sőt azt csirájában elfojtani? Hisz a XVIII. század tényleg megvalósította Molière nem egy elvét, pl. a *Tartuffe* irányának megfelelőn felszabadította a szellemet az egyház alól, — a születési aristocratiával egyenrangúvá tette, sőt fölébe emelte: s mindez csak a 94-et siettété! — Molière jellemének *szemlélődő* oldalát a 23—24.

lapokon tán igenis túlságosan fejti ki szerző; magok a francziák szeretnek újabban arra figyelmeztetni, miszerint Molière korántsem volt oly kizárólagos «contemplateur», mint a hogy őt Boileau óta tekinteni szokás. Azt sem lehet szó nélkül hagyni, hogy a 24. lapon Racine «nem eléggé őszintének s fölötte hiúnak» van jelezve, holott Racinere bizonyos fokú hálátlanságot ugyan igen, de a most említett vádakat épen nem lehet rábizonyítni.

Természetesen e kifogások nem akadályozzák, hogy e programmértekezés, hiányai mellett is, a maga nemében érdekes, sőt tanúlságos olvasmány ne legyen.

Barabás Ferencz.

Incudo, -inis.

G. Grœber, Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter czimű közleményében, Wölfflin-féle Archiv VI. 391. lap ezt mondja incudinem alatt: incudo weist mir Herr Prof. Georges bei Venant. Fortunat. S. 348, 21 (Leo), Löwe, Gloss. nom. Nr. 964 = Gloss. Amplon. S. 343. nach; Du Cange, s. v. 14. Jahrh. Már Festus-Studien-jaimban figyelmeztettem a latin philologusokat, hogy ez az alak Festus Paulinál is előfordul t. i. Excudere alatt (kiadásom 56. lapján).

P. T. E.

Anth. Pal. XI. 176. Lukillostól.

A szárnyas Hermest, isteneknek hirnökét,
Az arkasok királyát, a barom-lopót,
Ki itt e torna-épületben őrködött,
Ellopt' a tolvaj Aulos és aszondta rá:
Sok-sok tanítvány felülmúlja mesterét.

P. T. E.

VEGYESEK.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. évi ápr. 30-án *felolvasó ülést* tartott, melyben Némethy Géza bemutatta Ábel Jenő Theodorus Prodromus-fordítását és Werner Adolf felolvasta «Kisfaludy Sándor levélregénye» czímű értekezését.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Thewrewk Emil elnökölt, Fináczy Ernő a jegyzőkönyvet vezette és Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Cserhalmi Samu, Némethy Géza, Kassai Gusztáv, Bermüller Ferencz, Csengeri János és (mint vendég) Kuzsinszky Bálint voltak jelen.

A múlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után tagokul megválasztattak: Curitia János bölcsészethallgató 1889-től rendkívüli tagnak (aj. Némethy Géza), Horváth József váczi kath. főgymnasiumi, Stromp József kisújszállási ev. ref. gymnasiumi, Fejér Adorján Géza bajai kath. főgymnasiumi, Győri Gyula mármarosszigeti kath. gymnasiumi, Liszkay Etele zirczi gymnasiumi és Mácska Lajos podolini kath. gymnasiumi tanárok, eddig rk. tagok, 1890-től rendes tagokká (aj. P. Thewrewk Emil), — Héjas Elek csurgói ev. ref. főgymnasiumi tanár 1890-től rendes taggá (aj. Endrei Ákos). — E szerint a 9 tiszteletbeli és 6 alapító tagon kívül van a társaságnak 315 rendes és 55 rendkívüli tagja.

A pénztárnok előterjesztései tudomásúl vétetnek: a társaság bevételei 1890. évi febr. 19-ikétől április 30-ikáig 2182 frt 02 kr., a kiadások pedig 535 frt 60 kr.; pénztári készlet 1890 ápr. 30-án: 1647 frt 42 kr.

— **Dante Beatricejét** legújabban beható kutatás tárgyává tette Oskar Bulle, *Dante's Beatrice im Leben und in der Dichtung* (Berlin, 1890), a ki, ellentétben Gietmann következtetéseivel (l. fönt 142. l.), alaposan kimutatja, hogy Beatrice Portinari valóban élt és hogy Dante őt szerette. Az elsőt kimutatja Boccaccio Dante-biographiájából, Benvenuto da Imola kommentárjából (melyben a szerző határozottan megjegyzi Beatricéről: *realiter et vere fuit mulier florentina)* és Beatrice atyjának, Folco Portinarinak végrendeletéből, mely Beatricéről is szól; az utóbbit Dante lyrai költeményeiből, melyeket szépen és találóan elemez. A munka további részeiben fejtegeti szerző Beatrice szerepét a Dante nagy eposzában, melyben «a flórenczi nő» kétségtelenül jelképpé és allegoriává lett. Bulle könyve jeles dolgozat, mely a sokat vitatott kérdést meggyőzően tisztázza. h.

— **A XIX. századi német regényt** legújabban két terjedelmes német munka tárgyalja: Karl Rehorn,' *Der deutsche Roman. Geschichtliche Rückblicke und kritische Streiflichter* (Köln, 1890) és Hellmuth Mielke, *Der deutsche Roman des XIX. Jahrhunderts* (Braunschweig, 1890). Az első munka rövid visszatekintéssel a német regény zsengéin kezdi, mire öt fejezetben a régibb regényeket Wielandig, Gœthe korát, az ifjú Németországot, a reactio korát és a modern regényt tárgyalja. Mielke csak a jelen századi regényre szorítkozik s szintén öt fejezetben jellemzi és bírálja a klassikus és roman-

tikus regényt, a forradalmi korszakot, az újabbkori népies irányokat, az 1848—1870-diki regényirodalmat és a jelenkori regényeket. Mind a két mű érdekesen és vonzóan van írva, találóan jellemez és birál egyes írókat és műveket; de sem az egyik, sem a másik nem ad teljes képet és nem tárgyalja anyagát oly biztos æsthetikai vagy kritikai szempontokból, hogy birálataikat mindig elfogadhatnók. Tudományos szempontból minden esetre a Mielke könyve a jelesbik. — Az újkori német regényt tárgyalja egy ép most megjelent franczia munka is: *Romanciers allemands contemporains par Edouard de Morsier* (Páris 1890), melynek szerzője nagy rokonszenvvel viseltetik a németek iránt, de inkább a múlt századi és a jelen század elején uralkodó romantikus korszakban otthonos, mint a mai német irodalomban. Az irodalmi és művelődési viszonyok rajza, mely a terjedelmes «bevezetés» tárgyát teszi, meglehetősen elavúlt s inkább Staëlné könyvére emlékeztet, semhogy a mai Németországnak helyes képét adná. Morsier négy német regényírót tárgyal: Spielhagen Frigyest, Heyse Pált, Freytag Gusztávot és Raabe Vilmost; másokat csak mellékesen érint. Jellemzése igen beható és alapos ismereteken nyugszik, de nem mondható nagyon találónak. Szerzőnek ellenszenve Bismarck ellen megzavarja itéletének tárgyilagosságát. Spielhagen neki a berlini liberális párt képviselője, Freytag a «Bismarck sans phrase-párt» embere; ily alapon bajos helyesen jellemezni. Legjobb a Heyse Pálról szóló rész, mert ez az író kivül áll a politikai életen; míg Raabe Vilmosnak különben igen vonzó tárgyalását egy kissé elrontják a szerző hosszadalmas fejtegetései a humorról és a németeknek rajongásáról a természetért, mely fejtegetések szintén jobban illenek a múlt századra, mint a jelenkorra. h.

— **XVI. századi svájczi szinművek.** Bächtold Jakab, a zürichi egyetem jeles tanára, kinek «Geschichte der deutschen Literatur in der Schweiz» cz. kitünő művéből már hat füzet jelent meg, értékes új vállalatot indított meg: *Schweizerische Schauspiele des XVI. Jahrhunderts. Bearbeitet durch das deutsche Seminar der züricher Hochschule unter Leitung von Jak. Bächtold* (Frauenfeld, 1890). E vállalatban a XVI. századi legnevezetesebb svájczi drámákat dolgozzák fel és adják ki Bächtold tanítványai, tanáruk felügyelete és vezetése alatt. Az eddig megjelent első kötet négy ily drámát foglal magában; ezek: 1. A gazdag emberről és szegény Lázárról szóló legrégibb névtelen svájczi dráma, kiadja Th. Odinga; 2. Joh. Kolrosz, Fünferlei Betrachtnisse, kiadja ugyanaz; 3. Heinr. Bullinger, Lucretia, kiadja Jak. Bächtold; 4. Georg Binder, Acolastus, kiadja J. Boshart. A függelékben közli még Bächtold a legrégibb német, még a XIII. század elejéről származó húsvéti játékot (*Das Osterspiel von Muri*), mely csak töredék ugyan, de irodalomtörténeti szempontból rendkívül fontos. A kiadások és tanulmányok minden tekintetben megfelelnek a tudomány mai igényeinek. h.

— **A Nibelung-ének** irodalma ismét gazdagabb egy egészen hóbortos föltevéssel. F. X. Wöber már négy évvel ezelőtt kiadott egy könyvet (*Die Reichersberger Fehde und das Nibelungenlied*, Meran, 1885), melyben kimutatni igyekezett, hogy a nagy német éposz szerzője Heinrich von Traun

v. Traun-Stein, ki a XII. század második felében élt és valóságos rettegett rablólovag volt. Ez a jeles úr főkép a reichersbergi kolostort zaklatta, míg végre 1176-ban Oroszlán Henrik véget vetett garázdálkodásának. Ezentúl nem tudunk semmit e lovagról, eltünik, sejtelmünk sincsen, hogy hová lett, mit mívelt. De a szerző azért mégis felveti ezt a kérdést: mit csinálhatott «ez a szellemes fő», midőn rablásait nem folytathatta tovább? A felelet nagyon egyszerű: megírta a Nibelung-éneket. Egészen hihetetlen az a módszertelen chaosz, melyen keresztül szerző ezen meglepő következtetésre jut. A Traun vidéke 1100 körül valami Aribo lovagnak volt a birtoka. E birtokhoz tartozott Traun, Oftsering (vagy Ofterding) és Kürnberg is. Ofterdingben utóbb a Traun-családnak bizonyos jogai voltak. Midőn az Oftsering- és Kürnberg-családok kihaltak, e vidéken egy vár épült, melynek neve Eschelburg, régebben Esilburg, Ezilburc, Esilberc, Ezilberc volt. Világos, hogy ez a hún monda Etzelnburgja! Ki építhette ezt a várat? Természetesen Heinrich von Traun, ki egyúttal azonos Heinrich von Kürnberggel, Heinrich von der Etzelnburggal és Heinrich von Ofterdingennel. Minthogy pedig régebben valami Ofterdingent tartottak a nibelung-éposz szerzőjének, újabban pedig némelyek még mindig valami Kürnbergben ismerik fől a Nibelung-ének költőjét: kétségtelen, hogy Heinrich von Traun a nagy éposznak rég keresett szerzője! A nevezetes a dologban az, hogy ezek az összes állítások és következtetések egyetlen számbavehető történeti adaton nem alapúlnak. De ez nem zavarja meg szerzőt merész ideáiban, melyeket lelkesen folytat. Hagen azonos magával a költővel; mert Hagenből lehet Heino, ez pedig annyi is mint Heinrich! Hagen von Tronje = Heinrich von Traun, tehát Hagen írta a nibelung-époszt! Siegfried *halála* nem egyéb, mint Oroszlán Henrik és Barbarossa Frigyes *találkozása* 1176-ban, «mert a mint Hagen Siegfried szivét Siegfried saját fegyverével találta, úgy találta Oroszlán Henrik a császárt ép azzal a fegyverrel, melyet ez neki nyujtott volt»! Kriemhild és Brunhild Barbarossa Frigyes két felesége: Burgundi Beatrix és Vohburg Adelheid stb.

E képtelenségekben bámulatosan gazdag zagyvalék természetesen nem nyerte meg a szakférfiak tetszését, s én annak idején érdemesnek sem tartottam a fölemlítésre. De most mégis jónak láttam, megemlékezni róla, mert a szerző megújítja, ill. folytatja sajátságos spekulatióit ép most megjelent terjedelmes könyvében: *Die Skiren und die deutsche Heldensage* (Wien, 1890), melyben természetesen első könyvének birálóit megsemmisíti és újból kifejti nagy felfedezését. De most másunnan indítja meg a kutatást. Szerinte a húnok végleg megsemmisítették egész Németországban a kulturát, az egyetlen Bajorország kivételével. Itt az Agilolfingok udvarában tovább virágzott a dal és «Salzburg lett a német nemzet összes szellemi kulturájának forrásává és eredetévé». A nevezett bajor uralkodó ház és a szerző hőse, Heinrich von Traun, pedig (tudja isten, mily alapon) szkir származásuak (a szkirek gót néptörzs volt, melyet az V. században a keleti gótok megsemmisítettek); ennélfogva kétségtelen, hogy «a német nép legrégibb epiko-lyrikus hősköltészete szkir eredetű és minthogy az Agilolfingok benső viszonyban voltak a longobárd trónussal, helyesebben szkir-longobárd». A ki ezt be nem látja, azzal nem áll a szerző szóba. h.

— **Az első német biblia-fordításról** értékes munka jelent meg *Jostes Vilmos* kuxhaveni lelkésztől: *Die deutsche Bibel-Übersetzung des Mittelalters* (Braunschweig, 1890, 208 hasáb). Ismeretes dolog, hogy ez a Luther előtti német biblia-fordítás, mely valószinüen a XIV. század közepén készült, 1465-től 1522-ig (a mely évben Luther új testámentoma megjelent) tizennégy felnémet és három alnémet, összesen tizenhét kiadásban látott napvilágot, s ma már kétségtelen, hogy itt egyazon fordítás különböző kiadásaival, nem pedig, mint még Kehrein József (*Zur Geschichte der deutschen Bibel-Übersetzung vor Luther*, 1851) elég furcsán állította volt, tizenhét önálló fordítással van dolgunk. De azért sok még az el nem döntött probléma e téren. Jostes a következő négy kérdést törekszik tisztázni, nagyrészt nagy szerencsével. 1. Kimutatja, hogy e középkori német biblia-fordítás kiadványai közől az a legrégibb, melyet Mentel János († 1478) Strassburgban 1466-ban nyomatott, míg az Eggestein Henrik által néhány évvel később nyomatott kiadás (melyet sokan még ma is a legrégibbnek tekintenek) nem egyéb mint a Mentel-félének részben modernizált utánnyomata. Ugyanezt vitatta már Biltz Károly is (*Neue Preussische Zeitung*, 1889, aug. 31. — szept. 6.), de Jostes sokkal több oldalról vizsgálja a kérdést s végleg dönti el az ügyet Mentel Henrik részére. — 2. E fordítás kiadványai közül a negyedik, mely először adja a fordításnak lényegesebben revideált szövegét, az eddigi általános fölfogás szerint Frisner és Sensenschmidt nürnbergi nyomdájából került ki. Jostes kimutatja, hogy ez a kiadás nem a negyedik, hanem az ötödik, és hogy az nem is Nürnbergben, hanem Svájczban, valószínüen Baselben, semmi esetre sem 1474 előtt, került ki a sajtó alól. A negyedik a Zainer Günther augsburgi nyomdász eszközölte kiadás, melyet eddig rendszerint ötödiknek tekintettek; az eddigelé tévesen Frisner és Sensenschmidtnek tulajdonított (ugyancsak tévesen negyediknek tekintett) kiadás pedig nem egyéb, mint a Zainer-féle kiadásnak Svájczban eszközölt s a svájczi nyelvjárásnak megfelelően módosított utánnyomata. — 3. Valdézi eredetű-e ez a fordítás? E kérdés föltevésére az 1881—1884-ben Münchenben nyomtatásban megjelent ú. n. tepli új testámentom, melylyel az első német nyomtatott biblia föltünően megegyez, szolgáltatott alapot. Tepl Marienbad mellett van Csehországban; a kiadást a tepli kolostor könyvtárnoka, Klimesch Phil., eszközölte. E fordítás alapján azt bizonyítgatták Keller Lajos (*Die Reformation und die Reformparteien*, 1885) és Haupt Hermann (*Die deutsche Bibelübersetzung der mittelalterlichen Waldenser*, 1885), hogy a Luther előtti német biblia-fordítás a valdézi eretnekek köreiben keletkezett, mivel egy oldalról a tepli biblia mellett több kétségtelenűl eretnek irányú fejtegetés találtatott, más oldalról pedig az eddig negyediknek tekintett kiadás a régi szövegnek valdézi irányú fordítását az orthodox egyház szellemében kijavítja. Jostes e felfogással szemben határozottan tagadja, hogy a Luther előtti régi német biblia valdézi eredetű volna, mit én részemről nem tekinthetek még teljesen eldöntöttnek, mert eleve nem valószínű, hogy a szent írásnak valamely modern nyelvre való fordítása a középkorban orthodox körökből származhatott volna. — Végre 4. tárgyalja a régi fordításnak fönnmaradt tizennégy kéziratát és kimutatja, hogy e

kéziratok közül csak négy eredeti (ú. m. a wolfenbütteli, nürnbergi, tepli és freibergi), míg a többi tíz kézirat nyomtatott példányok másolatai. De még e négy kézirat is már modernizáltabb szövegűek, mint a biblia-fordításnak első nyomtatott kiadása, úgy hogy nemcsak a nyomtatványok között, de még a kéziratok fölött is a régi német biblia-fordításnak legértékesebb szövegét a Mentel-féle kiadás tartalmazza. h.

— **Schiller Martinuzzi-tervéről** már két ízben emlékeztem meg e Közlönyben (IV, 639 és X, 187). Károly Ágost herczeg maga ajánlotta a magyar államférfiú történetét Schillernek, de mivel ez utóbbi nem tudott e tárgygyal megbarátkozni (valószínüen azért, mivel az némely lényeges részében nagyon hasonlított a Wallenstein történetéhez), a herczeg elállt ez ideájától és belenyugodott abba, hogy Schiller «A máltai lovagokat» kidolgozza. «A herczeg», így ír Goethe 1799 október 19. Schillernek, «megküldte nekem a Martinuzzi történetét. Ide mellékelem levelét, melyből láthatja, hogy maga eláll ez eszméjétől s mielőbb kívánja «Máltai lovagjainak» tervét látni.» A herczegnek itt említett levele eddig ismeretlen volt; most Minor Jakab (*Aus dem Schiller-Archiv*, Weimar, 1890, p. 105) közzéteszi. Alább teljes fordításban közlöm, a mennyiben a herczeg zilált stiljét pontosan lefordíthatni:

«Itt a Martinuzzi.*)

«Még egyszer átnéztem és megvallom, hogy bajos volna belőle jó drámát csinálni, ha csak nem viseltetik valaki véletlenségből különös előszeretettel e tárgy iránt. A történetet csupán alapúl kellene venni s különben a szerző igényei szerint átalakítani, a mi itt annyiban megengedhető volna, mivel a történet nem igen ismeretes. Ha én különben abban a helyzetben volnék, hogy ezt a történetet föl kellene dolgoznom, én az egész cselekvényt Lippa vára átadásának idejébe tenném. A királyné fiával együtt a táborban volna, hol a magyar koronáról való lemondásra rábírnák; Martinuzzinak nagyobb tervekkel kellene járnia, mint a milyenek explicite a könyvben állnak; talán föl lehetne tenni, hogy a fiatal királyt méreggel akarja útból eltenni, — Castaldonak pedig I. Ferdinánd király azon parancsolatával kellene felruházva lennie, hogy Martinuzzit élve vagy halva hatalmába kerítse, mely eshetőségek közöl Castaldo azért választaná az utóbbit, mivel a hatalmas ember elfogatására nem érezné magát elég erősnek, és e döntő tettre a török várőrség keresztűlbocsátásának kellene őt bírnia. Az igaz, hogy e tárgy nem dicsekedhetnék a legnagyobb egységgel, mert az érdek több főalak közt megoszolnék t. i. Martinuzzi és a királyi család tagjai közt. Kiválóbb szerelmi historiát sem tudok sehol elhelyezni. De a jellemek viszonyát illetőleg csinos dolgokat lehetne elérni. Martinuzzi kevélysége, nagyravágyása és kincsvágya, a parvenu gonoszsága és erőszakossága, hozzá nyugtalan kétkedése a céljának elérésére vezető eszközök

* T. i. valószínüen Bechet A. franczia kanonok könyve: *Histoire du ministère du Cardinal Martinusius*, Paris 1715, mely legnagyobb részt Thuanus és Istvánffi munkáin alapszik.

választásában; a királyné gyöngéd gyengesége, a nő ellentállása, mely többször dühben, mint megfontolt ellenhatásban kitörne, — Castaldo kétes helyzete és tettetése stb. stb., — az ilyenek a földolgozásra igen alkalmasak lehetnének. De azért készséggel elállok tervemtől, minthogy most már magam sem vagyok nagyon megelégedve vele. Nehéz tárgyat ajánlani, ha az embernek nincsen teljesen kéznél a történelem gazdagsága. Pedig ép a magyar vagy az olasz történetben könnyebben akadhatnának alkalmas tárgyak, mint a németben; mert mindig kiváló alak kell, a ki valami sajátságost vagy nagyot akarjon és a kinek kezei ne legyenek, a mikor cselekedni akar, felbonthatatlanúl az alárendeltségre (zur subalternitæt) megkötözve.

«Igen szeretném, ha Schiller megküldené vagy elhozná nekünk máltai történetének tervrajzát. Károly Ágost.»

E levél bizonyítja, hogy a herczeg irodalmi dolgokban is gondolkodó fő, de egyúttal, hogy a franczia tragédia híve volt: ezért akarja a cselekvényt ennek utolsó mozzanatával megindítani s ezért nélkülöz benne fájdalmasan alkalmas helyet egy szerelmi história beleszövésére. h.

— Wernher von Elmendorf a régibb német tanító költők legkiválóbbika. Ez volt az eddig általánosan elfogadott vélemény; ilyennek mutattam be magam is (*Ném. irod. tört.* II, p. 70) e költőt, ki főkép az ókori írók műveiben való olvasottságánál és fölvilágosodott álláspontjánál fogva (a pogányok is megtaníthatnak minket arra, hogy mikép keressük az erényt) annyira vonzotta a kutatókat. Pedig ez elismerés, mint Schönbach Antal (Hauptféle *Zeitschrift*, 1890, p. 55) kimutatja, jó részben alaptalan, mert Wernher voltakép csak fordító. Művének eredetije a *Moralis philosophia de honesto et utili* (egy párizsi kéziratban: *Isagoge ad moralem philosophiam*) cz. latin tractatus (kiadva Migne Patrologiájában, 171. köt., 1003—56. has.), melynek szerzője valószínüen Hildebertus Cenomanensis, azaz Hildebert le mansi püspök, utóbb toursi érsek (szül. 1057, megh. 1134), ki e dolgozatát minden valószínüség szerint (a későbbi) I. Henrik angol királynak ajánlotta volt. Wernher maga sem tagadja, hogy egy kész értekezést dolgozott át; bevezetésének 15. versében világosan mondja Dietrich heiligenstadti apátról, hogy ez *liz mich in sinen buchen die selbe rede suchen;* de eddig (mivel Hildebert művére nem gondolt senki) e kifejezéss *die selbe rede* nem úgy értelmezték: «a kérdéses értekezést vagy könyvet», hanem azt hitték, hogy a szerző azt akarta mondani: Dietrich lehetővé tette nekem, hogy gazdag könyvtárában összekereshessem a költeményemre tartozó «anyagot, tárgyat». Most már a fönti idézet így értelmezendő: Dietrich kiadta nekem könyvtárából azt a latin értekezést, melyet a következőkben német versekbe öltöztettem. — A fordítás természetesen (ezt már a verses alak tette szükségessé) igen szabad; a szerző okosan gondolkodó főnek és ügyes irónak bizonyúl; de önállóságáról bajosan szólhatni többé. A munkát tényleg Hildebert le mansi püspök írta, és Dietrich heiligenstadti apát fordította reá az elmendorfi káplán figyelmét; Wernher maga aztán ügyesen, ízléssel és helyes ítélettel ültette át a latin prózát német versekbe. Egyéb érdeme nincsen. h.

— **Magyar munka Teubner kiadásában.** Nagy örömmel értesültünk, hogy Vári Rezső, a ki a hazai philologiában eddigi működése után ítélve korán elhalt Ábelünk irányát kívánja folytatni, már megkezdte ama nagy kézirati anyag tudományos feldolgozását, melyet 1889 őszén és 1890 tavaszán tett olasz-, franczia-, angol- és németországi tanulmányútjában összegyűjtött. Legelőször Oppianus Halieuticájának kritikai recensióját fogja adni, mely a világhírű Teubner czég kiadásában fog megjelenni. E czég ismeretes *Közleményeiben* maga Vári a következőkben jellemzi közrebocsátandó munkáját: «Eine neue, auf handschriftlicher Grundlage fussende Oppianausgabe gehört seit langem zu den Desiderata der Philologen. Bekanntlich kann die Ausgabe von F. S. Lehrs bei Didot (1846) für kaum etwas anderes, als für einen Abdruck des 1813 in Leipzig erschienenen Schneiderschen Textes gelten, der nur durch Aufnahme von Konjekturen einige Änderung erfahren hat, und wie es um diesen Text bestellt ist, ist genugsam bekannt. Er ist alles in allem auf die Kenntniss von 5 Handschriften basiert, die noch dazu verhältnismässig sehr jungen Alters, und in einer äusserst mangelhaften Weise ausgebeutet worden sind. Der Unterzeichnete sah sich bewogen diesem Übelstande abzuhelfen, indem er auf seiner Reise durch Italien, Frankreich, England und Deutschland *nahezu sämmtliche Handschriften der Halieutica gewissennhaft verglichen* und somit für die Konstituirung des Textes sowohl eine breitere als auch zuverlässigere Grundlage gewonnen zu haben glaubt. Es stehen ihm gegenwärtig folgende Hilfsmittel zur Verfügung: die Kollationen von 4 Laurentiani (sæc. XII., XIII. u. XIV.), 3 Marciani (sæc. XIII., XIV. u. XV.), 1 Urbinas (s. XV.), 1 Neapolitanus (sæc. XV. oder XIV.), 1 Taurinensis (s. XVI.), 3 Parisini (sæc. XIV., XV. u. XVI.), 1 Londinensis (s. XV.), 1 Baroccianus (s. XV.), und 1 Palatino-Heidelbergensis (s. XIV.). Hierzu kommt noch der von Passow verglichene Pragensis (s. XIV.), und die durch die Güte des Herrn Prof. A. Ludwich in Königsberg dem Unterzeichneten in Aussicht gestellten Kollationen zweier Laurentiani (s. XIII.). Die Ausgabe dürfte in 1—1½ Jahren im Druck erscheinen, und werden sich eine kurze Præfatio und knappe, nur die wichtigsten Varianten enthaltende Fussnoten dem Texte anschliessen.» Nagy érdeklődéssel várjuk a hézagot pótló munka megjelenését, melyről annak idején kimerítő bírálatot fogunk közölni.

— **Rabszolgaság az ókorban** czím alatt ügyesen írt népszerű értekezés jelent meg dr. Böhm Jánostól Egerben 1889-ben. A szerző kiindulván XIII. Leo pápának a braziliai püspökökhöz intézett *In plurimis* kezdetű, a rabszolgaság eltörlését tárgyaló körleveléből, vázolja a rabszolgaság intézményének történetét a zsidóknál és a rómaiaknál, jó forrásmunkák alapján s nagyobb tárgyi tévedések nélkül; végül azt igyekszik kimutatni, hogy a terjedő kereszténység hatása alatt hogyan következett be lassanként a rabszolgák felszabadulása. Az értekezésnek tudományos becse nincs ugyan, de laikusoknak elég tanulságos olvasmány. n.

— **Vári Rezsőtől** igen érdekes latin czikket közöl a *Wiener Studien* XII. kötete (p. 222—230) *Nova fragmenta Orphica* czím alatt. Alig adta

ugyanis ki Ábel Jenő az orphikus munkák lehetőleg teljes gyűjteményét (Lipsiæ et Pragæ, 1885), midőn egy évvel később a Schoell és Studemund-féle *Anecdota Varia*-ban először láttak napvilágot Proclusnak Plato Respublicájához írt, addig ismeretlen magyarázatai, melyek számos egészen új orphikus töredéket tartalmaznak. Vári tehát arra a nehéz munkára vállalkozott, hogy Ábel kiadása alapján 14 ily töredéknek a többivel való összefüggését meghatározza, a mi többnyire sikerül is neki. Értekezése minden esetre hasznos előmunkálat az Orphicának egy újabb, az eddigieknél teljesebb kiadásához és az Ábel-félének nélkülözhetetlen kiegészítése.

— **P. Thewrewk Emil Festus-kiadásáról** igen elismerő bírálatot olvasunk a Wölfflin szerkesztésében megjelenő *Archiv für lateinische Lexikographie* ez idei évfolyamának 299. lapján, melyből érdemesnek találjuk közölni a következőket: «Dasselbe ist nicht nur *ein rühmliches Denkmal der ungarischen Philologie*, sondern auch *die erste, kritisch zuverlässige Ausgabe* des so wichtigen Wörterbuches. Für die Epitome des Paulus sind eine Reihe von Handschriften theils nachverglichen, theils zum erstenmal benutzt worden .... Auch für den Festus sind kritische Hülfsmittel hinzugekommen, doch können wir darüber noch nicht so bestimmt urteilen, weil der erste, bis jetzt erschienene Band nur den Festus enthält, der kritische Apparat dagegen in einem zweiten Aufnahme finden wird. Was sich schon jetzt übersehen lässt, ist, dass die Reihenfolge der Worterklärungen an vielen Stellen verändert worden ist, dass zahlreiche Interpolationen beseitigt, umgekehrt auch angefochtene Stellen als echt erwiesen sind, dass an beiläufig 25 Stellen Lücken in dem Paulustexte auf Grund der Handschriften ergänzt und dass durch die Kritik einzelne Wortformen neugewonnen sind. Schon diese wenigen Worte genügen, *um die Aufmerksamkeit aller Philologen auf das Aufsehen erregende Buch zu richten.*» E bírálat röviden körülbelől ugyanazokat a momentumokat emeli ki, a melyeket Némethy Géza bővebben kifejtett az *Ungarische Revue*-ben (1890. p. 248—255) közölt kimerítő ismertetésében. A művet azonban — mint mind a két bíráló megjegyzi — csak akkor használhatjuk fel és méltathatjuk jelentőségének megfelelőleg, ha a rendkívül gazdag kritikai apparatus is kezünk közt lesz. Nagyon kívánatos tehát, hogy a munkának ez a része is mielőbb napvilágot lásson.

— **A Neue Jahrbücher für Philologie u. Pædagogik** pædagogiai részében (1890, p. 381—387) érdekes czikket olvasunk folyóiratunk munkatársától, Pecz Vilmostól: «System einer Syntax nach den Kategorien der Satztheile und Sätze» czím alatt. A dolog előttünk, magyarok előtt, nem új ugyan, mert nem egyéb, mint szerző ismeretes iskolai görög syntaxisának (Budapest, Eggenberger, 1883) általános bevezetése német fordításban; de a rendszer önálló volta miatt megérdemli, hogy a német közönség vele megismerkedjék. Hasonló mutatványok csak becsületére válhatnak a külföld előtt hazai tankönyv-irodalmunknak.

KÖNYVÉSZET.

Lázár Béla. A naturalismusról. Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 28 l.) 20 kr.

Mendlik Alajos. Francia nyelvkönyv. Olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan. Kezdők számára. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 255 l.) 1 frt 50 kr.

— — Franczia gyakorlatok betűrendes franczia-magyar és magyar-franczia szótárral. Kezdők számára. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 167 l.)

Negovetich Arturus. De Marci chronicæ de rebus gestis Hungarorum latinitate. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 92 l.)

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a magyar tud. Akadémia nyelvtudományi biztotsága. XIV. köt. Lobkowitz codex. — Battyányi codex. — Czeh codex. Budapest. Akadémia, 1890. (8-r. XLVIII, 352 l.) 2 frt.

Roseth Arnold. Görög alaktan a homerosi nyelv alapján iskolai használatra. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 104 l.) 80 kr.

Schvarcz Gyula. Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokratiája. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. X. köt. 9. sz.) Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. 58 l.) 50 kr.

Sirisaka Andor. Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye. Több forrás és számos munkatárs gyűjtése után. Pécs, Engel Lajos nyomdája. 1890. (8-r. LXX, 279 l.) 2 frt.

Sophokles Antigonéja. Kiadta, bevezetéssel ellátta Csengeri J. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. XXIV, 141 l.) 90 kr.

Szamosi János. Görög nyelvtan gymnasiumok számára. Harmadik rövidített kiadás. Budapest, Eggenberger. 1890. (8-r. 299 l.) 1 frt 60 kr.

Széll Farkas. A nagybessenyői Bessenyey-család története. — Bessenyey György és Pál arczképeivel és hasonmásokkal. Budapest, Dobrowsky és Franke, 1890. (8-r. VI, 304 l.) 3 frt.

Szinnyei József. Magyar írók élete és munkái. I. köt. 3. füz. Bacsák—Balogh. Budapest, Hornyánszky. 1890. (8-r. 321—480. h.) 50 kr.

— — I. köt. 4. füz. Balogh—Bartha. U. o. (8-r. 481—640. h.) 50 kr.

Takáts Sándor. Péteri Takáts József. Budapest, Hunyady Mátyás nyom., 1890. (N. 8-r. 165 l.) 1 frt 50 kr. — Tartalom: Bevezetés. — Takáts ifjúsága. — Takáts Bécsben. — Takáts költeményes munkái és erkölcsi oktatásai. — Egy könyvkiadó vállalat a múlt században. — Takáts és az ypsilon-háború. — Takáts és a nyelvújítási harcz. — Takáts kiadatlan munkái.

Télfy Iván, dr. Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 6. sz.) Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. 73 l.) 60 kr.

Zichy Antal. Psychiatria és politika. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 5. sz.) Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. 11 l.) 10 kr.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. évi szeptember 24-től október 21-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1888-ra: **S**tromp József. — **1889-re:** *Dr. Schmidt Attila pótlásul 1 frtot. — *Simon Géza. — *Stromp József. — **1890-re: Bá**lint György. — *Bitter Illés. — ***E**xner Győző. — ***K**apossy Endre pótlásul 1 frtot. — ***R**évész F. Cyrill. — ***S**ándor János. — Solymossy Sándor. — *Somogyi Istv. — *Strauch Béla. — *Dr. **W**erner Adolf pótlásul 1 frtot.

Rendes tagdíj 1886-ra: Dr. **A**ngyal Dávid. — **1887-re:** Dr. **A**ngyal Dávid 2 frtot. — **1888-ra:** **F**erenc Valdemár. — **1889-re:** **B**eöthy Zsolt. — **F**erencz Valdemár 2 frtot. — **H**impfner Béla pótlásul 2 frtot. — **W**igand János 4 frtot. — **1890-re:** *Dr. **B**arna Ignácz. — Bermüller Ferencz. — *Dr. Berger Ev. János. — Baló József. — Baráth Ferencz pótlásul 2 frt 50 krt. — *Burián János. — Binder Jenő 3 frtot. — *Bossányi József. — *Beöthy Zsolt. — *Dr. **C**sősz Imre. — ***D**óczi Imre. — ***E**lischer József. — **F**raknói Vilmos. — *Fábián Imre. — *Fiók Károly. — *Faragó János pótlásul 2 frtot. — *Fejér Adorján. — *Dr. Finaczy Ernő pótlásul 1 frtot. — ***G**ergye Lénárd. — *Dr. Geréb József. — *Dr Gyomlay Gyula pótlásul 1 frtot. — * Dr. Gyárfás J. Tihamér. — *Dr. Gyulai Pál. — *György Lajos. — ***H**olczinger Imre. — *Dr. Herald Ferencz. — *Dr. Hittrich Ödön pótlásul 3 frtot. — *Dr. Hegedüs István. — *Himpfner Béla 2 frtot. — *Hajós Benő. — ***K**irály Pál. — *Kovács József. — Kocsner József. — Keczer Géza. — *Katona Mihály. — *Dr. Klekner Alajos. — *Kapszdorfer Gyula. — ***L**intner Lajos. — *Lázár István. — *Lichtenegger József. — *Losonczi Lajos. — ***M**órocz Emilián. — *Madarász Pál. — ***N**agy Károly. — **O**lejovics János. — *Dr. **P**ecz Vilmos. — *Dr. Pauler Gyula. — *Perényi Otmár. — *Posch Árpád. — *Polgár György. — Perényi Adolf 3 frtot. — ***R**ichter László. — *Radlinszky József. — *Ranschburg Viktor. — *Dr. Radinovics Iván. — **S**alamin Leo. — *Schöffer I. Leo. — *Samu Ferencz. — *Sarudy György. — *Dr. Schullerus Adolf. — *Steuer János. — *Schuber Mátyás. — *Szőke Adolf. — *Szalay Gyula (Nagykőrös). — *Szinyei Endre. — *Szunter Nándor. — Szabó Szilveszter pótlásul 4 frtot. — *S. Szabó József. — *Székely Salamon. — *Dr. Szigetvári Iván. — *Szalay Gábor. — *Szerencse Menyhért. — *Dr. **U**hlárik János. — *Vajdafy Géza. — *R. Vozári Gyula. — *Dr. **W**agner Lajos. — *Wirth Gyula. — *Dr. **Z**imányi József. — *Zsoldos Benő. — **1891-re:** *Farkas József.

Előfizetés 1890-re: **B**udapesti II. ker. kir. kath. főgymn. — *Bártfai kath. gymn. — *Belényesi gör. kath. főgymn. — *Budapesti ref. főgymn. — **C**oncilia Emil a II. félévre. — *Csaplár Benedek. — ***F**iumei áll. főgymn. — ***K**isujszállási ref. gymn. a II. félévre. — *Dr. Koltai Virgil. — *Kecskeméti ref. lyceum. — *Kisszebeni kath. algymn. pótlásul 2 frtot. — *Kolozsvári kath. főgymn. önképzőkör a II. félévre. — ***L**iptó-rózsahegyi gymn. könyvtár. — Lőcsei főreáliskola 5 frtot. — *Lugosi róm. kath. főgymnasium. — ***M**ármarosszigeti reform. lyceum. — ***N**yitrai főgymn. — ***R**ozsnyói kath. főgymn. — ***S**oproni szt. benedekrendi székház. — Szabadkai főgymn. a II félévre. — ***T**atai kegy. rendi gymn. — *Thiering Gyula. — ***U**ngvári kir. kath. főgymn. — **1891-re:** **N**agybányai áll. főgymn.

Pótkötetért 1889-re: **G**riesbach Ágost. — **1890-re:** **B**udapesti állami polg. tanitóképezde. — Breznyik János. — Budapesti áll. polg. tanitónőképezde. — Budapesti kegy. rendi gymn. — Beszterczebányai ág. ev. gymn. — Bancsó Antal. — Beszterczebányai kir. főgymn. — Dr. **C**serép József. — **D**ergács Sándor. — Debreczeni ref. főgymn. — **E**gri kath. főgymn. — Esztergomi szt. benedekrendi székház. — Eperjesi ev. collegium. — **F**arkas József. —

Győri szt. benedekrendi székház. — Gyönki ref. gymnasium. — Gyulafehérvári kath. főgymn. — Gyöngyösi kath. gymn. — Griesbach Ágost. — **H**ornyánszky Viktor. — Henning Rudolf. — **I**stvánffy Pál. — **J**anny László. — Jászóvári könyvtár. — Jászberényi kath. főgymn. — **K**áposztassy Jusztinián. — Keszthelyi premontrei társház. — Ifj. Klein Mór. — Komáromi szt. benedekrendi székház. — Kassai áll. főreáliskola. — Kolonics Lipót. — Kassai főgymn. önképzőkör. — Kocsányi és Vitéz 2 példányért. — Kézmárki ev. lyceum. — Kőszegi szt. benedekrendi székház. — Kroller Miksa. — Körmöczbányai főreáliskola. — Kolozsvári ref. collegium. — Kotunovics Sándor. — Kiskunhalasi ref. gymn. — **L**évai főgymnasium. — **M**áthé György. — Munkácsy Elek. — Mezőturi ref. gymn. — Moser József. — Mármarosszigeti kath. algymn. — Munkácsi áll. gymn. — **N**agykőrösi reform. tanítóképezde. — Németh Regináld. — Nagyszalontai gymn. — Nyiregyházai ág. hitv. főgymn. — Nagybányai áll. főgymn. — **P**acher I. Donát. — Pozsony-szt-györgyi algymn. — Pauker Dániel. — Pancsovai gymn. — Pécsi róm. kath. főgymn. — Podolini gymn. — Petrovich Ferencz. — Papp Mihály. — **R**andveg Mihály. — Rózsa Vitál. — Rozsnyói ev. főgymnasium. — **S**átoraljaujhelyi kath. gymn. — Selmeczbányai kir. kath. gymn. — Sepsi-szentgyörgyi Székely Mikó-collegium. — Solymossy Sándor. — Stromp József. — Dr. Szabó Alajos. — Szarvasi ev. főgymn. — Dr. Schmidt Attila. — Szentesi városi gymn. — Székely-udvarhelyi róm. kath. főgymn. — Székesfehérvári cziszt. társház. — Szászvárosi Kuntanoda. — Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola. — **T**rócsányi Bertalan. — Dr. Tóth György. — Trsztenai kath. gymn. — Tóth Dániel. — Temesvári áll. főreáliskola. — **U**jvidéki kir. kath. m. főgymn. — **V**árkonyi Odiló. — Veszprémi róm. kath. főgymn. igazg. — Várkonyi Endre. — Dr. **W**argha Samu. — **Z**entai gymn. igazg. — Zilahi ref. gymn. — **1891-re:** Nagykárolyi római kath. főgymn.

Oklevélért: Révész F. Cyrill. — Fejér Adorján. — Stromp József.

Alapitványkamat: Latinovits Géza.

Jegyzet a 8. füzethez. Spitkó Lajos 1889-re és Szölgyény Ferencz 1890-re a pótkötetért is fizettek

Kelt Budapesten, 1890. okt. 21-én. *Cserhalmi Samu,*
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., vár, Verbőczy-utcza 16. sz.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

FIGYELMEZTETÉS.

Azon tisztelt hátralékos tagok és előfizetők, kik hátralékos tartozásaikat november 25-ig sem küldik meg, deczember elsején «Postai megbizás»-t fognak kapni, melyet a postai szabályok értelmében a levélhordó kétszer tartozik az illetőknek beváltás végett bemutatni.

A legnagyobb készséggel szólítom fel azokat, kik később inkább volnának hajlandók fizetni, hogy az általok megjelölendő fizetési határidőről engem november 25-ig értesítsenek, nehogy hiábavaló zaklatásoknak legyenek kitéve a «Postai megbizás»-t bemutató levélhordó által és nehogy a társaság is hasztalanul költekezzék ezen megbizások kiállítására.

A kik a fenti két pontban foglaltak egyikét sem teljesítik, **ne vegyék zokon, ha deczember elsején és a következő hónapok elején mindaddig, míg csak kötelezettségeiknek meg nem feleltek, a levélhordó által fognak felkerestetni a tartozás beszedése végett.**

Kelt Budapesten, 1890. okt. 22-én. *Cserhalmi Samu,*
I., vár, Verbőczy-utcza 16. sz.

1890. DECZEMBER. XIV. ÉVFOLYAM. X. FŰZET.

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADEMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1890.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 16. sz. küldendők.

EREDETI CZIGÁNYLEVELEK.

Közli

JÓZSEF FŐHERCZEG.

Ezennel másodízben üdvözöljük a Budapesti philologiai Társaság fenséges tiszteleti tagját munkatársaink sorában. Először harmadéve volt szerencsénk az Egyet. Philol. Közl. XI. 705—731. lapjain a Koritschnyákféle Fundamentum Lingvæ Zingaricæ-t Ő Fensége különös kegyességéből közölhetni, most meg ezt a jegyzeteivel ellátott levélgyűjteményt kegyeskedett hozzánk beküldeni, melynek minden egyes darabja (a feleleteket kivéve) valódi czigánytól ered s ép azért hitelességénél fogva a nyelvészetnek rendkívül becses szöveganyagot nyújt.

Az egész gyűjtemény 51 levélből áll, bele számítva a magyar leveleket is, melyek részint azért érdekesek, mert czigány-irodalmi munkának kiadására vonatkoznak; részint pedig — a mint Ő Fensége helyesen megjegyzi — «érdekesek annyiban, hogy úgy vannak írva, a hogy a czigányok beszélnek a mi nyelvünkön».

E levelek különféle vidékekről valók, s magy., tót, oláh, szerb és német czigány szójárást mutatnak.

A XI., XVII., XIX. és XXIV. számuak Ő Fenségének az előző levelekre való feleletei.

Az LI. szám alighanem a legelső czigány sürgöny, a mit telegraph útján küldöttek.

Négy czigánylevél közülök nőtől való, a mi annyiban érdekes, mert már Cicero észre vette, hogy a nő jobban megőrzi a nyelv régibb sajátságait, mint a férfi.

Valamennyi levél úgy van itt közölve, a mint az eredetijében írva van, az orthographiát s a tollhibákat — tekintve a közlés célját — szándékosan nem bántottuk. P. T. E.

I.

Nagy-idai Sztojka Ferencz Pest-Uszód 23/III. 85.

Ő Császári, és magyar királyi, Fenséges-Főherczegünk, kegyelmes' nagy. jó-Uram.!

Jelentem alázatosan a Fenséges-Főherczeg urnak, hogy: Malatin nyomdász ur a 24-ik ivet szedi a mi a kéz irati ivekből 80, ad ik. és még 5. iv. kéz irat van szedni való, hátra. igaz hogy lassan késziti, de szebb munkát még a Bécsi nyomdától sem lehetne, kívánni,

És e levéllel küldök a Fenséges-Főherczeg urnak egy ivet: be mutatni: ohajtottam, a folyó szavakrol való, le fordítást; az első, és a harmadik nyomatot,. Minden tehetségemmel Coregáltam' de. mégis lessz a könybe, egy. két betű sajtó hiba, és magamat, nem' okolhatom, mert o Malatin ná zsánél románész, th ná zsánél kájszi o dós. th mángë but bútyi kërgyász nászul.

Maradok hodolattal a Fenséges ur tiszteltöje *Sztojka.*

II.

O Császári Királyi Fenséges Főherczeg ur! Legkegyelmessebb uram

Jelentem alázatossan én Sztojka Ferencz, azt hogy. Novemb. 18. ikán a Fenséges Főherczegségétől hozzám küldött levelet és. 13. kötetet megkaptam. 2. db. kisebb. és. 11. db. nagyobb. füzeteket, a melynek örvendek hogy ő Fensége által müvelödhetek a kül, czigány szavak értelmében és majd át nézésem után pontossan vissza fogom küldeni hiány nélkül, de annak egy kis idö kell,

Továbbá Jelentem a Fenséges magyar had fö parancsnok urnak azt, hogy meg jövetem kor. Malatin nyomdász urhoz mentem Kalocsára ki a könyv nyomatását elválalta. 5. db. dísz példányt és ő azt mondotta hogy e könyvnél kapossab nincs és hogy 600 példányban adodjon ki, mert én. 300. at akartam, teháth 600. példányban lesz kidolgozva. és ki kérdeztem hogy mennyibe kerül, ő azt felelte 600. forint körül. és én annyi költségel terhelni, Ő Fenségét bátortalan vagyok egy kicsinyt. de ő a Fenséges ur rendelése szerint, a papirt és az új betű öntetést számitja sokra.

Továbbá, Jelentem, a Fenséges urnak hogy a metczvény ércz lessz, és a Fenséges ur alakitott új betüihez énis irtam, 6-ot és

most, 12-ő., és a betük jellemeinek magyarázatát, e szerint újra írtam, a melyben meg jegyeztem, hogy ezen, 12, új czigánybetük, a Fenseges Jozsef Föherczeg. úr által a czigány hangoknak megkivánására alakittatott, a mellyek így álnak!

k̅h, h̅k, p̅h, h̅p t̅h, t̅y̅h h̅t, h̅ty, g̅h. h̅g, ë, ï, ... és a mit Malatin úr be küldött egy lapot, az még nem volt koregálva, tehát a koregturral majd javittani fogom az első nyomást.

Továbbá javítani akarom, azt, hogy az én szótáramban helyes mondatok vannak és a, Fenséges ur irataihoz alkalmazni akarom az az, mit láttam kéziratott Fenségénél hogy, e, szótár ahhoz egy kicsinyt hasonlodjék mint itt a példány mutatja

A Fenséges ur iratai.		az én irataim	
hátcsont..	dumészko kokálo,	hátcsont..	duméhko kokálo, girincza
ennek..	kádálészké,	ennek..	kádáléhkë,
adtam..	dom,	adtam..	gyom.
mondtam..	p̅héndom,	mondtam..	p̅hénygyom
csináltam..	kérdom,	csináltam..	kërgyom.
tettem..	sutom	tettem..	sutyom

ezen három betű változás van, a tőrt, czigány szónál és a helyes szavúaknál, és így a helyes szóval beszélnek a czigányok legnagyob nemzedékei, a piránczéstyók, këldërárok, kázákéstyók azaz mi, a többi. 13. nemzetcség pedig tört szóval.. Tehát azt gondoltam hogy, *13*, több mint 3-om, és ennél fogva kellene alkalmazni de csakis néhol, mert az, szk, helyett. hk, és a, d, helyett. gy. t. helyett tyė, ty. helyessebb, mondat, és még a czigánybetűk, bécsből nem érkeztek, és még nincs koregálni valom, egy kis idő van hátra addig kénytelen vagyok a Fenseges úrtol tanácsot kérni hogy a tőrt hangra vezessem e vagy nem, mert az, *13*. nemzedék. és a helyes. csak, 3-om meghatározásának, válaszáért, esdeklő, szolgája vagyok mert míg választ nem kapok nem tudom magamat meghatározni — mert a czigány szó megörökitésére kell hogy a szótár a nyelvtanhoz hasonló legyen.

Maradok kész szolgája Ő Császari és Királyi Fenségének hódolattal *Sztojka Ferencz.*

Pest. m. Úszódon kelt November 20. 885.

III.

Nagy-idai Sztojka Ferencz Pest-Uszód. 29/12, 85.

Ő Cs. és m kir. Fenséges Főherczegsége kegyelmes nagy uram!

Új szerencsét s egésséget kivánok Fenségének!
Ez újévben az Istentől, családja és körének,
Napjainak élvezését, egésségben tölthesse,
És az Isteni áldásnak kegyelmét el nyerhesse,

Főherczegünk szép hirnevét vegye a sas,!«szárnyára»
És hirdesse a mere csak van a földnek határa,
A verő fény, napsugára, *Pallás*, *Mársig* terjessze
Az Isteni gond viselést *Ákos* lantja zenghesse,

Üdvözlésem Fenségéhez tiszta szívből bocsáttom!
A velem tett párt fogásért a nagy Istent imádom,
A ki által szótáramat nép elé bocsájthatom
Pár hét mulva a lapokban, majd hirdetettni fogom,

Főherczegünket épségben tarcsa meg a nagy Isten!
Számos új éveket érni fris és jó egésségben.
Hív szerencse koszorúzza ő Fenségének fejét!
s majd egykoron az egektől nyerje meg a kegyelmét..,

Ugyan az Czigányul.

Nyévo báćh ṫháj zór szásztyipé lé opruno rájéhkë! —
Ándé nyévobors Dévlésztár léhkë szlugén ṫháj léhkë,
Péhkë gyészén té sáj trejij szásztyimászá té p̄hérél,
ṫháj o dévlikáno báćhén érti mászá té sájlél,

Umporáto sukár ánáv té lél pé «p̄hák», csiriklyi,
ṫháj té glászoj káring féré szi lé p̄huvész hátári,
O sztráfino k̄hám té sztráfij, *Pállás* káj *Márs* tébulyhárél,
Lé dévléhkë grizsimátész *Ákos* té sáj básávél,

Drágosztipé káj báro ráj ándá jilo bisáláv!
Máncza suto lásimászté lé Dévlész rugyiszáráv,
Ándá kásztár lé álávén ánglá zséné szikáváv
Pálá jék váj do kurkësztté ándé lilá suváváv,

Lé Umporátész ándé zór té likrél o báro Dél!
But nyévé borsén té trejij jito fháj szásztyimászté
Sukár bách té lulugyászij Umporáticzko sórész!
fháj jékdátá ándá cséri té lél péhkë értipész..,

Drágosztípé

Ámáro Umporátéhkë
Ándo nyévo bors o Dél!
Sztráfináko csérhajén fháj
Drágo gyészén té likrél,

Káthár o khám opré ávlá
Dé drágh té sztráfij léhkë!
Té sáj dikhász drági mászá
Báro Umporátéhkë!.,

Báro vésztye glászo té ál
Ánde lume szá bithán.
Gubernáto Umporáto!.,
Ámáro opruno raj.,

But nyévo bors té sáj trejij
Lé báro Dévlész mángász —
Káring zsálá káring phirlá
Té ál lész o báro glász!..,

Jelentem alázatosan, a Cs és, m kir. Fenséges Főherczeg urnak azt hogy Malatin nyomdász ur Február 15. ikére számítja a könyek készenlétét és pedig nagyon lassan birja késziteni én jól megírtam szótáramat hiba nélkül és az első nyomatot koregálni több munkát ád mint a könyvet mikor írtam és csak harmadik nyomatot álapithatom meg tökéletesnek, s, még csak 4, ivet nyomatott, 24. még hátra van s a metczvény megjelent, ami, ércz. Őrvendek hogy remekül sikerült —.

A könyek megjelenését hirdettetni fogom a Bpesti lapokban.
Január, 25. ik. étől,
Maradok kész szolgája hodolattal...

Sztojka Ferencz, czig. költő

IV.

Uszód, 1889 Deczemb. 27.

Boldog Újévet!..

Boldog Új évet kivánok:
Fenséges nagy Uramnak,
Az új évben vidámságot:
A nagy Egek! adjanak.

Távol legyen a bú s bánat,
Fenségednek házától,
Öröm s jó hireket kapjon
A szép magyar hazától.

Legyen Élte! mint nemes fa:
Remény s öröm virággal,
hogy azokon örvendhessen
Magyar Hón! a világgal!..

Legyen áldott! hir nevében
Hű népeinek ajkán,
Őröm s megemlékezéssel
Ezred! évek! folyamán.

Legyen Boldog házi népe
Fenséges Családjai
Atyjuk jó letén örvendjen
Kicsinnye és nagyjai

Ugyan az Czigányul

Drȧgo nyévo bors! kámȧv mé:
Oprun' o, Umporátéćhkë,
Ando nyėvo bors vójipé:
O Cséri! té dėl lėćhkë

Dúrȧl té, ȧl' lé brigure,
Káthár tyo Opruno khër,
Vójá' lȧso glȧsz tė sȧjlél
Káthár sukȧruno thein.

Tyo trájipé! Szár, Nyámo kást
Vóje ṫháj lulugyenczá!
Pė kodolá tė sáj vójijj
Ungro ṫhėm lá lúmeszá!..

Thál' báćhtálo ándo ánáv
Pėl, vust káj pėszkë zséné,
Vójá ṫháj poméni mászá:
Ándél mijjá bors' zsápé.

Té ál, drágo pészko zséné
Opruno sávorrálé!
Pél, dádáno, réd' té vójin
Churdáre tháj lé báré

tė részész o nyévo bors ándė butė borséndė té ávész szászto ṫh báhtálo opruno báro rójá (Umporátoná)

hódoló szolgája *Sztojka Ferencz.*

V.

Uszód, 1890. évi. Octób. 11.

Ő Császári és Királyi!!! Fenséges Főherczegünk kegyelmes Nagy jótevő uram!..

hozzám küldött drága levelét megkaptam ma. Négy száz. azaz. 400. forint al, a mi körömben nem kis örömet Szerzett, mert nélküle fent akadva voltam, s most már minden bajomat és aggodalmaimat örömre és megelégedés és nyugalmasságra hozta.

A mi ért mondhatom hogy nem csak én, és cselédjeim, hanem, az ezen tájékon lévő czigány nép, s úgy mint, az itt lakó polgári barátjaim, és az én jó akaróim, Egekre néző szemekkel, áldást és hoszszú életet kérünk a Nagy Istentől Fenséged számára Áldja meg mindezért az Egek Istene mert kiadásomat elősegitette.

Té dél, O dél! tukë, zór, Báćh, tháj szásztyipé;
tyo romnyekë pálé káj tuté lásipé.
tyo séjengë té dél! dévláji-Báćhtyipé
Tháj tyo sávorréngë vojnyiko rájipė.

Ándá tuté mángáv lé dévlész! Opruno Báro ráj. té dél tukë lungo vreme munro láso dádáno ráj, tu mándé láso szán, gyán

mám lóvé té sáj treji száráv, Nájisz tukë Báro Umporátoná Opruno-bároráj á té åvész vi ándé káde lume, vi pé kåvér lume. lé dévlésztár áldimé munro báro Dád!..

Most már legelső dolgom az hogy azon kalendáriom részére vagy is azt érdekessebé tenni és be küldeni állíttok össze egy pár lapra terjedő iratot úgy mint saját élet rajzomat is küldöm egy arczképpel, stbit. egy hét mulva ott leszz

Összetett kezekkel Istent kérjük Fenséged ereje s egéssége és szerencséjeért kedves Drága nagy jó uram Fenséges Főherczegünk kegyes párt fogom

Jetentem alázatosan, hogy a jövö napokban egy pár jeles hirlapokban meghirdettetem ezen második kiadásnak mi voltát és kész létét, s a nagy pártfogónak segelyezesét, ú mint, multkor 2-ö és most 4, teháth öszvesen 600. forintos segélyezéseit.

Ő Császári és királyi Fenséges Főherczegségének alázatos szolgaja maradtam hódolattal Nagy-idai *Sztojka Ferencz.*
Uszód. 11/X 890. Cigány költő.

A könyvek eladásait csakis a Főhelyeken teendem úgy mint a könyvkereskedőknek is. Falukon és piaczokon nem aljasíttom munkámat és a nagy párt fogót.*)

VI.

Ipolyságh Márczijus hó 10 1889. Hont megye.

Kezejit és lábajit csókolom Fénséges uram ezer bocsánatot kérek hogy azon bátorságot vetem magamnak hogy sorajimat Fénséges uramhoz mertem intézni de mióta volt szerencsém azon Cigány gramatikát Fénséges uramtol és szegény megboldogult Édes testvér bátyámtol a selmeczi Balogh jancsitol ösze álitva arola elhagyatot és mindenkitül meg vetve szegény Cigány nemzetet kegyeskedet Fénséges uram igénybe és pártolásába venni a mijért ezen szegény elhagyatot Cigány nemzet nemtugya megszolgálni, Fénséges uramnak mért mert szegény tehetetlen nemzet mertha

*) Nagyidai Sztojka Ferencz czigány költőnek azon levelei, melyekben czigány tartalom van. 1885—1890. Magyar-oláh dunáninneni telepített czigányok tájszólása: az oláh tájszólásához közelebb áll. Sztojkáról és munkájáról lásd Czigány Nyelvtan. Irta József Főherczeg. Budapest 1888. 340—341. lap.

vagyonos emberek lennénk ez volna az öszes magyarországbéli Cigány nemzetnek a kötelesége ezer és ezerfőből ösze csuportozni és csatlakozni és egy diadal zászlóval Fénységes uramhoz sijetni és lábajiná térgyelve mondani hálás köszőnetet és a Cigányok diadal zászlóján arany betüvel ezen főlirat, lenne,

Fénséges urunk és Pártolónk őrőmel halunkmeg és a sírba szálunk nyugotan fekszünk halva és holtan is kötelesigünk lesz Fénséges urunk nagy lelkőségért imátkozni, azért mert még mióta a világ fennál nem találkozot ember aki ezen elhagyatot Cigány nemzetet, figyelembe és Pártolásába vette volna mint Fénséges uram, a mire a Cigány nemzet büszkén és hangsúlyozva elmondhatya hogyvan Pártfogónk és királunk Éljen sok de igensok évekennát a legnagyobb megelégedésbe és jó szerencsébe boldogságba jó erőbe a magyarok istene néktink őrőmünkre tarcsameg József fő Herczeg urunkat a Fénséges aszonyal és a Fénséges caalágyával,

Kezejit és lábajit csókolom Fénséges uram én mint 60 éves beteges öregember vagyok 12 gyereknek apja *10* él kető meghalt a legnagyobb szegény kőrőlmények kőszt fentartom 10 apró gyermekejímet és van szerencsém Fenséges uramal tudatni hogy én a selmeczi Balogh Jancsinak*) utolsó testvére vagyok én lakot Hont megye Ipolyságon és én mind 60 éves őregember régen tartom eszenbe azon őrőmnapot melyet a jó isten megata érnem és Fénséges uramnak igen nagyra becsült *név* napját megértük tugyuk aszt hogy József napja márczijus hó 19-én üdvőzőlhetem tehát vetem azon bátorságot magamnak *10* apró gyermekejimel aszt kívánni hogy sok de igensok éveken át Nagyra becsült Fénséges uramat becsés *név napján* üdvőzőlhesük a Magyarok istene éltese a legnagyob boldogságba jó szerencsébe erőbe Fénséges urunkat a Fénségès aszonyal és Fénséges calágyával együtt ezen két levelet én mint 60 éves őregember saját két kezemmel irtam,

kezejít és lábajít csókolva maradok Fénséges uramnak alá rendőlt hív szolgája *öregeb Balogh Ferko*

volt egykori Zenész és zenekar igazgató.

---

*) Selmeczi (Ipolysági) Balogh Jancsiról és szótáráról lásd Czigány Nyelvtan. Irta József Főherczeg. Budapest, 1888. 335., 308. és 340. lap.

VII.

Ipolyságh marcz hó 15 1889. Hont megye.

Trovaszta taj tropre csumidau Fénségesno rajom, mo sovárdesbersengero phuro manus szlyom desudúj csbávengereszkero dad des csível dúj múlya baro csoripnoha íkrau upre mre hurde cshávem meszlyom ole selmecekero Balogh jancsiskero paluno gulo pral mebesau Ipolyságohe Hont megye mongepélya adáhoszt taj ando mrogódiszte ekergyom csílla Fénységesno rajómeszke *o anav dineje józsef dine* me toj mrohurde csbávojémal mangasz ole lacsho ungriko dévlót káj odél te íkreltut lacsho szasztipnela but taj but bersig te ikreltut Fénységesno rájom me naszvalkerdo sovárdesbersengero prhuro manus szlyom upro borodéltut mangasz mre des hurde cshavójémal Fénységesno rájom uprodá dik upro mro phuripe taj uprodá but hurde cshávem selvar csumidasz trovaszta táj tropre Fénségesno rájom uprodá mangasz ole lacsho dévlát táj molinasz káj odél dugo czivibe tedeltut Fénséges rájom, tro Fénségesno romniha taj tro Fénséges cshávencza, me sovárdes bersengero pruro manus cshingyom szodujlil mre dúj vasztenca,

Trovaszta taj tropre csumidasz Fénségesno rájom acshau téle
Phandlilo slúzavkénya *Prhuro Balogh Ferko*
szlomahi javutári.

VIII.

Ipolyságh marcz hó 28. 1889. Hont megye.

kezejit és lábajit csókolom Fénséges Herczeg uram,

ezer bocsánatot kérek hogy ismét mertem magamnak azon bátorságot venni, hogy kérésemet Fénséges Herczeg uramhoz mertem intézni, a fölöt nem tudom hogy azon két példányba megirt levelejimet, amelyet józsef napjára mint üdvözléskép küЛtem, egyik volt Cigány nyelven irva és a másik volt magyarul irva ahol Fénséges Herczeg uramnak *név* napját kőszőntötem föl marczijus 19-dikére miután József napját üdvözöljük tehát én nem tudom Fénséges Herczeg uram, méltósztatot ez én levelejim megkapni vagynem mertha nincs arol tudomása és kezéhöz nem jöt levelejim én fogom a levelejimet, kúrentáltatni a Póstán, miutánmár elmúlt tizennegynapja hogy levelejim elküldötem, a mire választ idájig nem voltam szerencsés, kapni, így a legmélyeb alázatal kezejit és

lábajit csókolva vagyok bátor azon kérésel a Fénséges Herczeg uramat, főlkérni, méltósztason engem tudatni, hogyha vani tudomása levelejim fölőt Fénséges Herczeg uramnak, mert nékem mint hatvan éves öreg ember addig nincsen nyuktom még a választ meg nem kapom, kezejit és lábajit, csókolva maratam alázatos lekötelezet *hív* szolgája, *öregeb Balogh Ferko*

egykori Cigány zenekar igazgatója.

IX.

Ipolyságh, május hó 8. 1889. Hont megye.

Trovaszta taj trope csumidav Fénségesno rajom me sóvárdes bersengero phuro manus szlyom desuduj csávengereszkero dad dés czivel iduj mulya taj baro csoripnaha upne ikrao mne cshávem akának baro losaha gengyom káj Fenségesno rajom meszke ole Fénségesno romniha okának május desudujjiszte avla o Rupuno bijav mangav ole lacsho dévlát káj tedel o dél káj o·pánczvordes bersenrego szomnakaj bijavis teczives lacsho szasztipnaha taj záreha ole Fénségesno romniha taj Fénségesne csávencza, te iknel a gulodél meszlyom odá prhuro lavutári, ko marczijusiste upro Fénségesno svájomeszke anav divejáro upne Parikerdolil bushagyom, meszlyom a Sélmecskero Balogh jancsiskero gulo práll

Trovaszta taj tropee csumidav Fénségesno rajom ale Fénségesno romniha ácshau téle pondlo sluzsaokinya

Phureder *Balogh Ferko*

prhuro lavutari.*)

X.

Selmetz B. Decz. 9. 1888.

Csaszaro Kirallo Fénsígosno Herczego Baroraj upro Déltut manga Lemundar odá kastengero Butti Szome upre allaklyom Munde gógyesztár Tri kedvesnó Cshajeszke adda Bicshava me Szó odá Gyil Lácsho kergya ó Roma Sza Basavél odá gyil vasodá na pobisztera Tro Lacsho kérdí kanna mró dáj Csivla ó Saga kéró Balogh Janos Szó ó czigánj Szoturó kergya Tuke meszlyóm Leszkero Csháje mángávtut Lemundár vasodá kanna Romani Romni

*) Öregebb Balogh Ferkó 1889. Ipolysági Balog Jancsi primás utolsó testvére, a ki bevégezte bátyja halála után a VI. sz. levélnél említett szótárt. Magyar fölvidéki tájszólás.

kergya dinnyóm me addá kastangero Buti o Trón örökösni Stefanniszk ki Lilja mándár vasoda kana Romani Romni kergya adaleha ácsháv naktut ó dél Bút Bérs Csivél Troha Csaladoval Csumidá Trová ájtro pró táj Romníszke

Pusztaji Sarolta Születinyom Balogh.

XI.

Felelet.

Alcsúthate 12/12 1888.

Mri lacshi romnyije!

Avle ada dive tre duj sukare kastengere butya, szen bicshlyal mange Selmeczatar, the dinyom len szar tu kamlyal mrakere csajorenge, ke pharikeren tuke kethane mansza tri lacshipe te tu lepergyal upre amende.

Me pobiszterav bare miste kana tro dad Sághi Balogh János basavlyasz napukaredere phure gyílya romane andró dizeszte Szent Antal the piszingyal mansza leszkero romane lavengero khedinijipe. O phuro rom ulyasz mro csacso mal; mange dukhal vogyi kana mulyasz.

Szinye bare sukar te tu keresz aszare kastengere butya.

O baro devel del tuke szasztyipe, baszt the but basztale bersa. J. u. h.

XII.

Selmetzatár M. 17. 1889.

Józséf úprmtnó Herczegó naktút ó Baródél But Bersá Csivél Triromniha Tájtró Cshavén gál naktutdel ó Lacshodél Bászt Tájzór modliná ó deleszke vasó tró zór á vasó Tró Szuszpitye vasódá kanná ászavó Lacshó Herczégó ó dél nadél Buttér úpró Szvito Szurtuszljá ó Csoró Rómeye dévlátu Szljá Szópártó linész Báró Losangyom kana Trólil gengyom Romanó máncza Lecsá ándo koporsóha kaná mulyá me úpró áver Szvitto Csumidá Tuke óvá Tajtro Romniszke ácsiná álazatno Szluzsávkinya naktút ó dél Csivvél But Bérs.

Pusztaji Sarolta Túj Balogh.

XIII.

Selmetzatar Máj. 9/5. 1889.

Fensegos uprutno Herczegó ó Barodél Dinya oda Basztalo div Butt Rajenge Táj Bút úngrike romén kana Sza Losavén Tro Csívibekén Szotuke ó Barodél Dinya Bisupáncs Bercs Troha Romniha Tecsivél ó Rúp Bijávte Besén mrójilász thar kivana naktút a Tró páreszkeha ó Barodél Csivén ó Szomnaki Bijáv Tebesén gethané Troha Csavengeha Táj Bút Lácshó á Sukár Tho vész ó úngrike nemzetosz ke Szár ájthogya Bútt ó Lacshi pe Tuke Szítyingya órszagó naktut ó del Butbers Csivén Troha Romiha Tajtró Csalado Csumída Tuke Táj Romiszke o vá mró Rup Bíjáv meis Csívá juni attár Páncsóm óvel kana ó mró Bijáv Szlja Bisupáncs Bérs meis ikerá valaszó ódahí érgyahó kaná Báro Csorrislyóm.

Pusztaji Sarolta Balogh.

XIV.

Selmetz B. Juli 23-dik 889.

Csaszari Kiralji

Fensegés Főherczeg úr alazatal Labajihoz Borulva jarulok mind egy üldöző nő melyet az vass Sois keze anyira megsujtot Ferjem veszelyés Betegsegben Tüdő veszben hat holnapja ágyón Fekszik Töb ápro gyérmekejim Sirot Szemel neznek kenyér kereső atyokra nincs nekem Sem apám Sem anyam kinek Fajo Szivem vígászát megenyhittene Csakis óly nagy Lelkü es jóltevü úrakhoz Fordulok kik hajdanaban az Sagi Balogh Janost ismerték valamint Fenségés Főherczég úr Többször ereztete atyámál jósagát azért áldot legyen Fénsegés herczég úrnak minden pora atyam utolsó Szava az vólt kedves gyermekejim nem hagyok nektek Semi vagyónt hanem ha veszély ér Beneteket Forduljatok azon nagy Lelkü úrakhoz kik véllem jot tetek Fölkerem Fensegés Főherczeget nagy veszelyben Forgok kegyeskedjén rajtam valamivel könyörülni kvártelomert is az adojért mindenemtül meg ákkarnak Fosztani Fölirták még Beteg Ferjem Feje állat vevő párnatt is nemtok magamon Segítenni, ha még Fenséges Főherczeg nem Segit valamivel a kenytelenség odda vezet hogy gyermekejimtől Sirban Szállok ezel Bezarom Levellem kezét Lábát Fenségés Főherczégnek

és herczegnenek Csokolóm az úr isten eltese Fenseges Fő herczeget nagyra Böcsült Családjaval alazatos szolgaloja

*Pusztaji Sarolta Születet Balogh.**)

XV.

Latshó nevo bers

amaró úprútneja rája leg báredéra lósaha asztarav pór ande mró va. káj odél angya odá dive kaj szakóne jileszke, szlobodnóhi pro kivanságó ári te praven ari te vaknen me kivájinav tuke úp radá berseszkeró ánglúnó, dive, te del tút ó baró déll, bút, bút bersa te reszen szászte vészte te del o latshó déll, úpre tute pro, szenó aldasi(sz?) tra, romnyaha o la úpúná ranjaha tre tshajentza tre tshventza, te del ó latsho déll bút los bút baszt, bút szasztipe szabi tsénen te iknel tut odell, tsventza káj bibaszt tena neszel tro kher, te óvel ánde taj maskar tumende ole dévleszkóró áldási káj but te aszan tena óven naszvále negk ar rakhel tumen o lacshó déll te del tumen szasz tipe, oda kevajinav tuke tumenge bancsa úprutno raja, átshav leg telúnder leg tikndr sluzsavkinya tuke dobrajiszkeri úli lav után reszkeni

Balogh Netti

besav andi rákos utza 11 szamo vuder 10. to.

upruneja rájá

prosztin káj atyi hátyár rav na kamav te pobisztár nen tre bátsi amare dade amare ronave te ikrel le o déll, but bers pren tya eket hane te ikrel le odell, a mare sukar ne ugrike thmeszke te aldinel odéll, amaró them

te tsivel o, bakró is.**)

XVI.

Miskolczate 1888. 1/27.

Amaro Upruno Baro raj!

Prosztin mange mro tromavibe káj uprodá tromav mro godi te irinen káj odija gyili aszo i Upruni Bari rányi kergya ári saj dáhi. Me sztyom desustáre manusencza, te kana basavav adija

---

*) Pusztaji Sarolta 1888—89. Ipolysági Balogh Jancsi primásnak, a czigány szótár szerkesztőjének leánya. Magyar fölvidéki tájszólás.

**) Balogh Netti. Magyar fölvidéki tájszólás.

gyili o raja na csanen szote keren kana sunen amen te basaven adija gyili, báre sukárhi te butcséné bas aven ola, upre khelibnaszte is bára lacshibi.

Te ováhi aszó basztalo káj jek far te suneszahi mandar adija gyili. Me sztyomahi ado aver bers ando (ó Tátra füredo ta andadá bersis odojová, odoj saj reszla man odija baszt káj suna mandar adija sukár gyili te basaven. O Jonás Gyuri angya kana ustidinya olil ta i gyili, mert me chanav románe Miskolczate korkori o ordutne roma na chanen románe jek jeklav, ta o Jonás Gyuri báre csoro romhi ta zsaingyom ole, ta changyom káj ando czelo szvito náne ko roma aszo lacsho szartu Barea raja vassodá tromanya kitute te iringyon.

Báre buttcsené mangen mandar adija gyili, andaro celo them avel kimande lil káj te bicshavav i gyili Mangav tut Barea Raja káj odá te deszahi mange káj me ári saj dáhi adija gyili, káj saj dczanlahi szako manus jek sukár gyili. Te sajováhi aszó basztalo káj tutar jek lilte ustidáhi, me ováhi odá manus akaszter basztaleder manus ando czelo szvito novlahi.

Ole Devlesztar but baszt szasztipe mangav tuke ta tre Romnyake te tre csávenge tro teluno sluzso

Radits Lajos
angluno lavutári Miskolczate.

XVII.

Felelet.

Fiumate 1888 31/1.

Mró lacsho roma!

Avel mange ada dive tro lil Miskolczatar 26-atar. Dilyajgyom bare te odija gyili, szo kergyal mri cshaj, anlyasz tuke the Jonasiszke, asunibnaszkere, khelibnaszkere the baszt. Tu basavesz odolesz cshacsimaszke najsukareder. Akana na dzsanen te basavel odija gyili avre, csak tu trenca desustare manusenca the mre desutrine roma Bicskoszte kone sziklyile odolesz Alcsuthate palal ó bari trasztuni (zongora). Mukhav tuke te tu saj deha avri adija gyili kana na kerel tuke zijan, kana szavore roma basavena odolesz. Me na dinyomahi odolesz nikaszke mer humte kamlyomahi te i baszt acshela tuke the tre lavutareszke korkore.

O baro Devel del tuke the treszke szasztyipe the but basztale divesze the bersa. *J.*

XVIII.

Miskolczate 3/6 1888.

Amaro Upruno Barea Raja.

Prosztin mange káj atyi trom sziman káj papale tromav kitute tepiszinen, de na muken man szmirom; szako dive aven kimande te mangen i gyili, ta andaro czelothem aven lila, káj te bicshavav í gyili, akáj kija dzsav, akáj kija dikhav, mandar i gyili mangen. Oda saj is patyasz Barea Raja ako jekfar sunel amendar (Borúra derü) gyili,*) odá odá kamel káj ójis te dzsanlahi adija sukár gyili. Mangav tutt báre Barea Raja káj prosztin odá mange káj saj te nyomtatatinav adija gyili téle ta hadbicshavav szakoneszke ako mangel ola mandar.

Tro teluno slúzso *Radits Lajos*

angluno lavutári Miskolczate.

XIX.

Felelet.

Fiumate 1888 12/3.

Mro lacsho roma!

Bicshav gyom tuke «Borura derü» gyíli te anel tuke baszta the loven, kana szinye pro tro haszno saj mukh odo lesz te nyuminovel (nyomtatativel), the saj biken odolesz szakonenge ke tutar mangen o gyili.

A baro Devel Del tuko baszta, szasztyipue the miste diveszen.

J.

XX.

Miskolczate 3/17. 1888.

Amaro Upruno Barea Raja!

Prosztin odá mange káj tro teluno slúzso tromal tutt upre tro naveszkero dive upre te palyikeren. O Baro Déll te dell tutt szasztipe taloss káj buttebers te dcsivesz, upre tre Romnyake ta tre shavengere loss, O Baro Déll te del káj butt-butte bers te

---

*) Megjelent ezen czim alatt: Borura derű. Eredeti magyar nóta szerzé Mária főherczegnő. József főherczeg engedélyével kiadja Radics Lajos miskolczi zenekarvezető! Lövy József fia zeneműkereskedése Miskolczon.

reszesz tro naveszkoro dive, basztyaha, szasztipnaha lossaha, ta zorjaha. Báre sukáre palyikerav tuke Bare raja káj muklyal mange odá basz káj téle saj nyuminavtatinav o Borura derü gyili, Bare-der basz nastig resztyáhi man. Ole Devlasztar butt lacshipe mangel upre tute tro teluno sluzso *Radits Lajos*
Miskolczate.

XXI.

Miskolczate 6/14. 1888.

Amaro upruno Barea raja!

Na csanav me lavenca, odá baszt, ta palyikeribna, téle te piszinen, aszo odoleha man resztya, káj tutar Barea raja, o Romano cshibjakero szikjariben ustidinyom, sziklyuvav is andar butt aszave lava aszo na cshangyom.

Bicshavav tuke Barea raja adaj o Borura derü gyili, aszar téle nyumindela, me odá dikhav káj lácshe hi. O Baro Déll te del tutt zór ta szasztipe, te tre Romnyak te tre cshávenge suzse vogyisztar phenel adá tro slúzso *Radits Lajos.*

XXII.

Miskolczate ando páncsto maszek. 11. to.

Mro Upruno Baro Raj!

Prósztin mange odá, káj me tutt, upre te te patyikerav upre tro rupuno bijav prósztin mange odá kájme mro vógyiszkero alav tuke ári saj phenav.

O Baro Déll te ikrel tutt ta te Romnya, zórje szasztipnaha, but butte bers te dcsiven, káj upre tumaro szomnakuno bijav o Baro Déll zórjaha ta szasztipnaha te ikrel tumen, te tre Sháven. Patyav ole gule Devle káj sunla mro mangibe

tro teluno slúzso

Radits Lajos
miskolczakoro angluno lavutári.*)

---

*) Radits Lajos prímás 1888. Miskolcz: Magyar felvidéki tájszólás.

XXIII.

avela Alcsúthate 1888 január 1. Miskolcz Dezemberhó 1887.

Amaro Baro raj!

Te dell o Déll kaj ando nevo bers te ovel tutt baszt, szasztipe te tre Romnyake, te tre csávenge Butval mangav ole Devle káj tutt but bers teikrel upra maro los. Ma rus upremande káj papale kitute tromav mro csorolill tebicshaven, de me aszó csoromanus sztyom akaszke upro celo szvito náne niko akaszke mro csoripe te vakeráhi Tu sztyalahi odájek ako mro phari briga szasztargyal.

Akánig papale aszavo ergyavo szvito dcsivav. na kape adaj o ungriko gyilli, me meg áver na dcsanav, phuro manus sztyom, Te mig jekfar andodá baszt te saj ováhi káj Tu mange valaszóro te bicshaveszahi báre lácsho thoveszahi manca.

O le Devlesztar bott butt lacshipe mangav tuke tro sluzso o phuro *Jonás György*

tikvno borboláso miskolczate.

XXIV.

Felelet.

Anka phenipe. Alcsúthate 1888 január 2/1.

Mro lacsho roma!

Pharikerav tuke tro kamelo lil pro nevo bers. O baro Devel del tuke federe diveszen, najbareder baszt the szasztyipe andré tre phure bersende.

Bare zijan szinye te na kamen buter sukare ungrikane gyila, talam jekh nevo teczinel feder szar phure.

Me bicshavav tuke jekh («Borura derű») szo kergyal the piszingyal akana mri csaj Mariska, szinye sukar. Basa olo Miskolczate, kana dzsanéna kasztar szinye kan déna leszke the sunake zéna lesz.

The bicshavav tuke panzsande rupone pro tre csávore.

Acs Devleha! *J.*

XXV.

Uprano Raj!
Amar legbareder Raj!

bút bersa troanav denodel troanav obarodel trecsarencza ketane adal mroilo delodel bút bersa treeziresz metuke andalmro puhro gógyi kivánnino tuke o *Jonási Gyuri.*

Miskolcz 1888 martius 17.

XXVI.

O Baroro kirivo Amaro!

O ¿Radis o «*Borura derino*» gyili thele pisinavel de me mangjom thutar ari te den odi gyili.

O aszova lácso, hugy muk menge kájme theme ári tesaj piszinava odij gyili upodá mangan tut, hogy saj o Radicsi ári saj piszinave lo di gyili nagy na.

Adaj tuke bushana adij «*Borúra derino*» gyili prékuhi piszime, auf kama theme tepiszine tra up ruma hara cseha kepoho théle tepiszine.

Upoda tut manga uprunó amaró raj, of osano lácso, hogy muk adigyili tra uprona csokere kepoho ha kajme thale tesej pisinavo.

Acsova lacso phuro manus tejok thuke odél tut tetre csáven nek aldinel trencsovencza tut ekethâne

Miskolcz, 1888. május 15.

Jónás Gyuri.

XXVII.

Amaró uprone raja!

Akamttut mangav megyek far amare uproneja legbarder uprino amära katra men avkakamasz mangal tut upodél hojodél megdel tut buter nevo bers tedzsivesz tre csavencza buter bersa tedel adél tut te dzsuvesz buter bersa szasztidnaha.

Mangal tut bare uprânea megyek far kérmáncza lacsipe mer measzavó naszvalo szom hogy buter bicshava tuke nevalus vagy na.

Legbarder tre anaveha odél tut teliknel but bersa tre csauencza.

Miskolcz 1888. deczember 28.

meacsova
*Jónás Gyuri.**)

XXVIII.

[1889 Martius eléje.]

Amaró Uprone Raja!

Delodél kájbuter troánav te dzsüvesz tre csávencza but bersa odél rendel kaj troanav ó Józsefa te likerer tut but bersa tre csávenczá. Akanittut mangav upo báro dél mégyek fártut mangav kérmancza odálocsipe uppemró puripe me kamav ando adó vo sóvar des lupeszte vasoda tut manga uppobara dél mangav mégyek fár hoty kermancza odaa lácsipe szo ander tro vógyi tamesz mange tekere mermange mrotiknó keróro lená ando adóvo. Odél meglikertüt but bersa vato amaró ungriko temis sokáig.

Meszom o Jónás Gyuri kantumá anka sukáre kameszáhi dzsia kánik. Delodél kajbuter mégek far tuke troanav kivanindruv, hogy but bersá tereszesz troáná trecsávenczá. Acsováv

Jónás Gyuri.

XXIX.

Fenséges Főherczegnő!
Legkegyelmesebb Urnőm!

Amidőn Ő cs. kir. Fenségese József főherczeg legkegyelmesebb Uram által megküldött «Borura-derű» czimű remek zene szerzeményéért hálás alattvalói köszönetemet nyilvánitom, azon legalázatosabb kérelemmel járulok Fenségedhez mint kegyes szivű urnőmhöz méltoztassék legmagasabb beleegyezését adni ahoz, hogy «*Borura-derű*» czimű szerzeményt sokszorosíthassam — s ez által annak országos elterjedését előmozdíthassam.

Alkalmatlanságomért bocsánatot esdve, alattvalói hálám és kézcsókom nyilvánitása után maradtam.

Fenséges Főherczegnő — legkegyelmesebb urnőm hódoló szolgája *Jonás Gyurka.*
miskolczi czigány bőgős.

---

*) Jónás Gyuri brugós 1888—89. Miskolcz: magyar fölvidéki tájszólás.

XXX.

Pécs, május 30. 1890.

Uprono Mro rom Herczego!

Mé, sukáré Mangáhitut, te oveszáhi aszavo lácsó, té suneszáhi ámen, még na színyatut baszt, te sunen, ola Pécs-szkra, Romane Banda, mé ándé kámáhi tuke té szikáven mra Pécs-szkra Angluno Románe Banda, szopálál amen szinyam téle csittó upro Balatonfüredate tė czídel, mé sukáre mangavtut Uprono Mro-rom té oveszáhi aszavo lácso, te suneszáhi amen. suzsipeha ácsovav

*Farkas Sándor.**)
angluno primási.

XXXI.

Dna 24 Čon der Berš 1890.

Lačo Dives Mro sovnakuno Dehl pomožinel amenge Tumaro Bahro Rajipen

Me mange Smelost Lav pretu mende da duj Lav te činel. Kaj Mešundom hoj tu men Baro Rajipen Romani čip kamen te siklol. Me mangav tu men te avena ajso lačo temange Geografija Romani te bičaven tetu men tješ ajso lačo te ta veno te mange ldačo tojest tebičaven da cikni pre pomoca te avna Mangav tumen Pre Sovnakuno Del Core manušeske kaj jov Andre Skoli pirdas. Metumenge Vinsinav Baro Sastipen mre Sovnakune Devlestar hoj tumen te tu mari Cera avri dinal Romeste Mevinšinav Lenge Le Sovnakune Devlestar Savoro so gon pesge žjadinen. Me Ufinav Mre Sovnakune Devlesta hoj tumen mange Bičavena so tumen mangav da par trila lovendar te bičaven. Činen mange Lil sav akada túmen hudena. Mri Atresa Kiš Porupka Posta Lipto Ujvar.

Emil Rejbula
Ocibalo Romano **)

XXXII.

Fensigesno Bare Raja!

Bocsátin, hogy mange linyom asavo bátorságo angle tro Fensígesno szemílyo, de kínteleno som bi mro čhavoro, ande savo

*) Farkas Sándor primás Pécsett. 1890. magyar dunántúli tájszólás.

**) Emil Rejbula czigány biró. 1890. Kis Porupka (Liptó megye). Tót tájszólás.

čhavoro mro czilo íleto ikráhi, taj akánik dinyom le te sikaven Pestate ko Bunkovo, taj odoj mange o cshavoro dilinyílya. Molinav tut báre sukáre, te mange ári keresáhi o miniszteriumo engedílyi, káj te saj le dáhi ando Pestakero kórházi. Me már sjomáhi Pestate, de ole cshavore bi odá miniszteriumo engedílyi na kamen ando kórházi ande te len. Taj me csoro rom som me nastik potyinav lestar. Taj man báró családo hi, taj oj ma mange rodeláhi, taj te me som nasvalisto, ni me nastik phirav sako di te basaven. Meg jekfar tut báre molinav Fensígesneja Bareja Raja na pobister upre mande. Ácshav tro

Nyitrate 1890. szept. 19.

legalázatosabbno sluga
Kovács Sándor
Rom.
uj-utcza 4. szám.*)

XXXIII.

Bisztríczá án do 16 Márcziusísz 1888.

Gule rájá Báredérá Kegyelmesaná Herczego!

Gráczijá Mángáumángé tré Bárímásztár, mé hom jék csororom gyándo Árdélyísz forosz Bisztríczá, táj mé hályárgyom Ké tro Báríbo zorén Kámész ámén lé romén, táj pártolyínészámén, váskode mángáu lé dévlész Káj, o szenton dél, té dél tré Bárímász, táj, tré Bárímászá Rányá táj, tré Bárímászé Csoládosz, Szigidér Szásztyíbo a dujta butzor, Bioláka, mé trádáu, tré Bárímászké, pétré Bárímászro Náu, Kálá duj zílyá, Kálá mékergyomlén, měri Kumpozíczíoá hín. Mángáu sukár tré Bárímász Kérmísta táj fogádínlén.

Gráczíja mángáumángé tré Bárímásztár vása írásísz, Ké nányímán, é, románуi Grámátíká.

Moro Náu *Gogi Károly*
Hegedűsísz

XXXIV.

Bísztrítzá ándo 7. cshon Májosz 1888.

O Thágárészro oprédér ráj tro báribo!

Szotro báribo bicságyán chunyom, té o dészupuné, té é Grámátíká ámárí é Románi, váskode sukár párkérász tré bárí-

*) Kovács Sándor Nyitra 1890 19/9. Tót és magyar keverék tájszólás.

Bisztriczá ándo 14-to Márcziusísz 1889.

O, thágárészkro oprédér ráj Bábu!

Mé o Gogi Károly Káto Árdelyísz forosz Bísztríczá hegedűsísz, me Kérgyom Kálá duj zílyá pélé oprédéré rászkro gyész táj petro náv Kálá moré Kompuziczíová hín, táj moré vásztészí bucsi 1889 cshon. Márcziusísz 19-to grátulyínáv, lé oprédérász té Kérél místotélélén bíolákró mángáv lé dévlész Káj odél té dél lé oprédéré-rász but zorbut szásztíbo, táj lá oprédérá rányáké, táj le szászté családoszké.

Kívánуínáv mé

Gogi Károly
Karmesterosz

XXXVI.

O, thágáreszko éprédér ráj Babu!

Me o Gogi Sándor méhom Dád lé Gogi Károjeszké me ulyelyom pélume 1838 ando cshon Novemberosz 19-to moro cshávo ulyelyász 1865 ando cshon Novemberosz 19-to Mé szár phuro námikélmán moro ogyi téná Grátulyínáv le oprédéré rász, mé opburo Gogisz mángáu lé dévlész. Kái o dévél té nyikérél lé

II.

Dévlá délész szászcsibo, té czordél ávrí pészkró hánro. —
té Kérél té vás áméngé jék frimi méstyíbo. —
ápánés tépándészlész pomáskár, té zsuvél Kébut bérs.
oprédér ráj o thágár.

III.

Jék pukétosz lulugyá sukár zéldi pálytrorá. —
péjék pájtrin hín szumnákunyi béréli. —
té zsuvél Kébut sukár bérs é oprédér rányi
é thágárnyí!

IV.

Ávél o gyész tébárion o lulugyá, té zsiven Kébut
sukár bérs lé oprédéré rászkré táj lé oprédérá rányákré
ráklé táj ráklyá.
me o phuro Gogísz Grátulyináv lé oprédéré rász
te zsuvél Kébut sukár bérs.*)

XXXVII.

Buda pest 3/17. 1888.

Uprono Bare Raja!

Te del o dél Káj tro Navszkero dive. — but e — Bersen o dél tut, taj Tre — Uprono Csháven, — Taj tre — Uprono Romnyaha, Szavóre dsénen, tumen te ikrel. Zórjaha Szasztipeha Baszteha — O. Gulo dél. — — — Káj butt desz — upre Csore Roma O Dél tum mencza Bare Raja

Karvay Lajos jek Csoro rom mro Csoro kher. kaj me besav Budapest Soroksári ucza 15. 3. o vudar.

XXXVIII.

Upruno Baro Raj!!

Te del o Gulo Dél Kaj tro Naveszkero dive te ikrel tut o Gulo dél but bersen préko. — Tro Bare Romnyaha tai — Tre Tre

*) Gógi Károly zenész 1888/89. Magyar erdélyi tájszólás.

XLI.

Titelate an do 15/30 to Márcz 1890.

Mro lacsjo baro rai the upruno Herczogo Josef Me alsz cioro Deutsch Szinto nai kherau wa wir csjándesz. alsz te mángau i Dewlesz the deltut maro Devel the delà a pi bari rajeszko laweszke Diwesz, szasztipen. bácht, but bersa sze gjivesz, the bár phuro te wesz i Devesztâr i czeli Familia, kai gjanà, ho kerenà o baro Dewel the welâ thu menczá. Mro lacsjo baro rai, me parkarauman i bari rajesz vas o des rupâne. the ma auf ap mande khoimen kà na párkârdoman szigâdîr. me homis an do baro naszlîpen csido. the rákrelâ o Devel kake csore romesz the hake Manusesz. dran do csiben hom rori, abêr szaszto na hom kome nit hir kan kertolpesz, dola 10 rupene i bari rajesztár wiasz mange misto toszke piom naszlo. parkârauman komiiekrîszke. O Faschingo gjasz gancz csjoresz, naisz man kek rodîpen. the kaña gjalâ o rodîpen the rakrelà o Dewel haki manusesz. O Devel thegjanelâ, ho neelà drán mende csjore roma, the gjalá o rodîpen gjake, hun te gjás thelál, me kamiom dran mo ri the wau a pi bari rajeszko laweszko Diwesz, ko baro rai. the rakrau i bari raje abâr na gjalà, o rodîpen, the o lowe, na mukelâ. me kamaisz the wau pási bari rajesz, the rakrau. i mv. valkâ men rakra, warvîr csiandesz, the dukelman mro zi kà na haiwau ho o baro raj bicsidasz, man ando lil. toszke hasz te penâu i bari rajész, halaudâr, hir ham men Deutsch szinte therde. walkà o baro rai bucselmán kâtîr hom me kertuno? the kai hi mìr pralá? the hîr wian men an dau them? Men ham halaudàr Lukosaria mari Familia. me basîdom Mi kake ho glaltuno hi an di Lukasa, Nika Jankowits i bari rajeszki, kañ hisz o baro rai ki bari Manewra, nûr 3 pralla hisz kurmaszkre, o purâdîr hisz 14 barsch kurmaszkrosz alsz Feldweblo, the kanahilo tikno rai andi Winá, the dolesz durch o csjorîpen, na diklômlesz 15 bersch. the mír Familia 10 bersch. the durch i ciorîpen wau wau niná ko baro rai andi Fiumate. Oh Dewla hir kamaisz the rakrau i bari raje, aber hir o Deutsch Manus phenelo. (hänge dein Wunsch am nagel auf.) gjake hom me. csioro hom, o rodîpen na gjalà. szaszto na hom. ho hiszmán gjasz kome pre, á po naszlipenn. gjáke mro lacsjo baro rai humte a csjau khere the the mangau i Dewlesz

des rupane. the ma auf ap mande
szigadir. me homis an do baro naszlipen
Devel kake csore romesz the hake
rori, aber szaszto na hom kome nit hir
upene i bari rajesztár wiasz mange
rkarauman komiiekriszke. O Faschingo
man kek rodipen. the kaña gjala o rodipen
aki manusesz. O Devel thegjanela, ho
a, the gjala o rodipen gjake, hun te
ran mo ri the wau a pi bari rajeszko lawesz
the rakrau i bari raje abár na gjala, o
nukela. me kamaisz the wau pási bari rajesz
a men rakra, warvir csiandesz, the
ho o baro raj bicsidasz, man ando
ri rajesz, halaudár, hir ham men Deutsch
ro rai bucselmán kátir hom me kertuno?
hir wian men an dau them? Men ham
Mi kake ho

1888. deczíerríe 1**)

XLIII.

Gule Báre rájá. ná ávél. tuké. pháró. kájmé tré.
Báré ráji mászké. zsáná vászáráv. munro.
Pánzsvár. désé Bórségró, Báságyálo. hom. gyészár.
Básáváv. tépé. khélyi. mász té. tépé suni mász té.
Thej. vásode. o lácshé. mánusá nyikérén. mángé.
Kodo Báro. gyész. ké mégék phuro Báságyálo ná.
Részljász kálá Bórsá. té ávélész zor. té Básávél.
Szár mán hin. té zsiágyész, gule Báre rájá. kárig.
Phirehe. é Báhkt thejo szásztyipó sze tutia té ávél.
Té káná szóvehe. szesukár szuné té dikhész.
Ké kissó Báró ráj ná hász thej. incsé ná ávélá.
Csák tut. miklyász. kodá gulo dél. áméngé lé csóré.
Roméngé té mángász lé Báré dévlész. ku.
Ámáré rómnyámczá ku ámáré csháváncza.
Mángász lé dévlész té nyikérél tut. But Bórs.

Té nyíkérél tút. But Bórsá ácsháv tuké lázsho.
Mánus lé roméngro Bárédér Báságjalo
té ávasz adá Bahktáló té hkudáv tutár lyil. khérészkró. számós 19 é ulyiczá trencsin-tér. *Salamon János.**)

XLIV.

Amaro ungriko Fenségesno baro herczego rajeszke andi Nyitra.

Mangau tumen sukáre. tai. anau upre csanibe szarszlyom. me adai upre bárijom tai akánig trianda ofto. bersengoro. szlyom. romni sziman tai stár tiknek cshavore tai phuri dai. me. szlyomahi baro. naszvalo ando, tifuszi ande mre kana álya o. naszvalyibe. tai akánig na sunau nastig basavau mangau ole Fenségesne baro herczego raje teman segitinlahi. tai oda dau upre csanibe ole Fenségesno baro herczego rajeszke me szlyomahi lacsho lavutári tai akanig karmesteri szlyom me csanau te sziklyaren buter manusa pengye sziman lacsho séró ha tena sunau is mangau sukare ole Fenségesne baro herczego raje te ovlahi aszavo lacsho ileszkero opre bers me kamáhi andi Margitszigeto te csan mra bandaha tai te me ustidá ó szerződesi ma ana lacshi banda me csanau lacshe te sziklyaren.

Csumidau ole Felségesne baro herczego rajeszke ó. vaszte
Csonka Bertalan
Nyitra. 1888. bers szeptember maszek 18 neszte. karmesteri.**)

XLV.

Alcsúthate 1889 4./10

Thömöskhéró, báro, rei!

Loschanau, te anitró sastipen alacsomtut, kaimro thinibe tanaovel. pativake mangau tut. vasodá. devleskéró mangau tut vaso deuvleskeró auau, kajdik. mro csoripe man csalagyabalval, kaj náne manzor, kimro basajibe meszinyomahi tro lautári andó. pánzsuvardes tatrin varodá állyom. kitute, kaj mande, pemro takaritári me. mera, tele, tikne divesende. me. mera. trephraleskeró, lavutári szlyom, takárik, khatar sóvárdes tejefta, kana szom-

*) Salamon János, kolozsvári prímás 1888. Erdélyi magyar tájszólás.
**) Csonka Bertalan 1888. Tót tájszólás.

Bareja Raja csumidaf tumenge ovaszta topindre kermange odalacsipen kivajinav Tumen Labara Ranyaha kirveszke mer ulyesz mange elseno csavoro igenbares rado avasz te kirveszke mange avenas mertadaj szavoren romen kirve bare Raja ehin kirve tatemetut vasoda mangaf proszomnakuno Dzsidodel temange kerenasz odalacsipen kaj mange avnasz kirveszke kaj tumen te keresztelyinenasz Labara Ranyaha miresz csavoresz igen-Barikano avasz androda kivajinav tumenge igisznone csaladoszke ledevlesztar lacso szaszipen Megjegfar tumen mangaf proszomnakuno Deloro kajszo leg szigeder telkeresztelyinaf lecsavoresz.

Csumidaf Ovaszta Topindre Igisz Nona Famliake legbaredere mangi pnaha tumen mangaf *Gonosz József*

czimbalmos Eperjesen ujváros 271 sz.**)

XLVII.

Barije uppronia Raklie Mariska!

Adádive tro anavhi me molinav vase tuke káj o gulodél tut tikrel but bersa uppre tre dadeszkeri voja butversa metuke mangav ole gulo délvesztal tikrel tut o gulo dél tre dadeha taj tre daha

XLVIII.

Tele perau upre csangende peraf revasta cethane thovav kuzudel vi csinav'es molenav caite reses buter anav troanav sucsectu tereses tró anav mulinav so csak tu lacsipe rames upretute tenne odaomô linav ledevlesce taiteolel sa tuce bübast teitrosastipe. — Sungyom sai igenlocs ho rei sal mame tritoval bicshava adode rólit akarciteval bicshagyanpale bicshave jev car bicshave mange trinrup upra mande geja bast ridei trimbers masvalosa tandó godi dilimossa, igenbut csuripna restom adajevend vasoda pisingyam cai ócsaripe traingye ma odole trinrupeha zalog pômozsingyom upre mande baro jevenza teosó sósté sivande trastode simadehe trianda rúpiste csorimanusnissom oprò del nicoman nane oprodel malinavtút tevalasoha sei pomô zsaine sahe man avresar nacsane tussiven tena csak rotras tocah soha sivav te aresei lahe andana simade merine pansvardes tengeri manus ni són upre bari buti nastik csav nasval cerdisson karus uprodel mangavtút cai roma ne pisinav prostin avresar negyela andova, mrocsorulin sciande sicavav kuzaló foroscerukher siman. —

*Csomór Gáborné.**)

Vaál Márz 18. 1888 kosivel gade

XLIX,

Tc. Páris 1889. Április 19.

Kegyelmes Fencséges József Fő Herczeg

Fel tűnt már a szent húsvét, új örömöt hozot ez ünepre. Hogyne? hozot volna uj örömöt mikor, Fencséges Jozsef fő Herczeget egéségben találta, Kivánom is tiszta szivembűl és érzékenyülve fohászkodok az Istenhez, hogy Fencséges Jozsef fő Herczeg, sok örömöt és boldogságot találhason az egész családal együt.

Édes Kötelességemnek tartom minden alkalmat meg ragadni melyel Czigány lány létemre meg Tisztelni és hálámat nyilvánitni. Ily alkalom Kinálkozik Fencséges József fő Herczeg örömére azért nem múlaszthatom oly fóron és kérni a mindenható Istent, hógy Kegyelmes Fencséges Jozsef fő Herczeg sók örömöt és Bóldogságot találhason az egész családal együt.

---

*) Csomor Gáborné 1888. Dunántuli magyar tájszólás.

...mossa, igenbav ...
ai ócsaripe traingve ma odole trinrupeba ...
...re mande baro jevenza teosó sósté sirand...
riunda rúpiste csorimanusnissom opro ...
...l malinavtút tevalasoha sei pomó zsaine ...
...ane tussiven tena csak rotras tocah soba ...
... simade merine pansvardes tengeri manus ...
...stik csav nasval cerdisson karus uprodel...
...e pisinav prostin avresar negyela andora ...
...vav kuzaló foroscerukher siman. —

Csumór ...

...árz 18. 1888 kosivel gade

XLIX,

Te. Páris 188...

...gyelmes Fenceséges József Fő Herczeg

...nt már a szent húsvét, új örömöt hozot ...
... uj örömöt mikor. Fenceséges Józse...
...irambul ...

Kegyelmes Fenséges József fő Herczeg Margit Szigetére Szüleim egy hetes koromba vitek, Atyám. ót működöt Kovács Gáborral.

És Szűletem 1875 ben Május ho 29-dikén Nagy Kanizsán Zala Megye

Illető helünk 31 Rue de la lune 31 Páris

L.

1888 Nov. 20.

Kegyelmes Míltóságos felsíges fűhercseg Úr!

Netesík megneheztelni hogy segíny csigány lítemre felsíged jó lelkihezs forduluk csúkúlom kegyes kezsejit lábájit a mit as egés falu bizonyít becsületes munkás embír vótam kovács vájog vetű napsámos hejeslakós házsal nígy gyerekel azs póstán pusta kocsis semi hibánékű végezstem a mit kelet mígis felmonta a sógálatot a tés pusta mester ur mivel hogy nem sabad nekie a Miltóságos fű ispektur úr azst parancsulta vuna hugy csigany nem sabad a pustán hasnálnyi a mivel ázs nem bizsalmas és neki báj les his azs urak közst is van elig aki nem bizsalmas csókólom kezsi

legnagyobik kegyelmes urunkhozs fordulok mint jó egyedüli urunkhozs tesík meg parancsulni a pustán hogy a dankó még azsír hogy csigán becsületes munkájátú el tiltani né merjék netesík azs főbík ispektor urnak Kasán a ki lakik és ne haragudjanak csigánsagair az dankó segínre a legnágyobik álzsatoságal kegyes kézs ís láb csókólásál Dankó vagy becsületes nevemen *Berki Józsep**)

LI.

Távirat.

Eger. 1890. okt. 20.

Mangav tut baro raj sukare akharav tut mri csaj romeszte gelya te oveszahi násznagyeszke 22-kén ovla o bijav agor szolyhala balo dilo 5 szonakor. Csumidav tro va baro raj.

Rácz Károly.

Szóról szóra ezt jelenti: Kérlek nagy úr szépen, sóhajtlak, az én lányom férjhez ment, hogy lettél volna násznagynak. 22-én volna a menyegző: a vége lesz bál mulatság 5 órakor. Csókolom kezedet, nagy úr.

baro raj = nagy úr. Helyesebben a hívó esetben: bare raja.

romeszte gelya = férjhez ment. Bácsmegyében is a jegyben járó leányról azt mondják, hogy férjhez ment: ekkor és ekkor lesz az esküvője.

te oveszahi násznagyeszke = hogy lennél násznagy. Szóról szóra: hogy lettél volna násznagynak.

szolyhala = lesz. Felsővidéki képzés, megfelel a magyar leend-nek.

balo = bál. dilo = mulatság.

szonakor = órakor. szona = óra. kor = magyar időrag. Czigány raggal így volna helyesen: szonate.

va = kéz, helyesen: vaszt; tehát: vaszta = kezedet.

---

*) Postabélyeg: Ajnácskő Gömör és Kis-Hont megye.

Távirat.

Eger. 18..

...av tut baro raj sukare akharav tut mri ...
...eszalni násznagyeszke 22-kén ovla o bijav ...
... szonakor. Csumidav tro va baro raj.

...

... szóra ezt jelenti: Kérlek nagy úr szépen, ...
...ez ment, hogy lettél volna násznagynak. 22-é ...
...ke lesz bal mulatság 5 órakor. Csókolom ...
...raj = nagy úr. Helyesebben a hívó esetben: ...
...zte gelya = férjhez ment. Bácsmegyében is ...
... mondják, hogy férjhez ment: ekkor és ekkor ...
...zalni násznagyeszke = hogy lennél násznagy...
...olna násznagynak.
...ala = lesz. Felsővidéki képzés, megfelel a magyar ...
... bál. dilo = mulatság.
...kor = órakor. szona = óra. kor = magyar ...
...lna helyesen: szonate. ... rassza = kezeit.

tét igen szorgalmasan összekutatott levéltári források alapján ifj. Mitrovics Gyula írta meg (Prot. Szemle 1890. III. füzet), s bár Poócs eletének főbb adatai előttem azelőtt is ismeretesek voltak, mégis felhasználtam kutatásait jelen értekezésemben, s a mi Poócs életére vonatkozik, azt dolgozata után beszélem el.

Ifj. Csenkeszfai Poócs András Edelényben, Borsodmegyében született 1740—47-ig terjedő időben.*) Édes atyja id. András ref. lelkész volt, s példás életénél, valamint tekintélyénél fogva mindenütt nagy tiszteletben tartották. 1762-től kezdve tanácsbirája az egyesült borsod-gömör-kishonti ref. egyházmegyének, 1775-ben pedig a venerabilis tractus jegyzője. Gyermekei nevelésére nagy gondot fordított, és költőnk apja házánál, Tisza-Nánán járta elemi iskoláit, mire a sárospataki ref. főiskola tagjává lett. Poócs fokozatos szellemi haladását világosan mutatják az iskolai tabellák. 1765-ben az akadémiába lépvén, «másodiknak» van bejegyezve az érdemfokozatban «s e helyét egész iskolai pályafutása alatt is folyvást megtartotta. Első két évi tanulmányainak tárgyait kizárólag a görög nyelv elemeinek elsajátítása s e mellett aztán metaphysika s egyetemes historia képezték. Hogy két év alatt

is magántanulmányainak eredményét bemutatni, Poócs András 1768-ban Pythagoras művéből, aztán a Batrachomyomachia ismeretes víg époszból, továbbá Bœthius, Homer munkáiból; 1769-ben Aeschinesből, Xenophonból, Lactantiusból; 1770-ben Aeschines és Clemens Alexandrinusból; 1771-ben végre Hesiodosból áll ki vizsgát, és pedig folyvást kitünő sikerrel, annyira, hogy utóbb már latin és görög írásbeli készültségét bizonyítania sem kell, s ilyen mindenesetre nagy bizalomra s elismerésre valló érdemjegyek vezettetnek be neve után az illető helyre: «Notus in stilo» «E stilo non interrogatus est.»

1772-ben bevégezvén Poócs theologiai tanulmányait a sárospataki főiskolában, édes atyja még ugyanazon évben külföldre szándékozott küldeni jó készültségű és eddigi tanárai által is nagyreményűnek tartott fiát, hogy ott még nagyobb mértékben öregbítse ismereteit, és e czélból útlevél kieszközlése végett folyamodott is Heves vármegye azonkori törvényes elöljáróságához; de hát kérésének teljesítése csak hosszas eljárás után történt meg».

«A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok nyomán csak annyi bizonyos, hogy e czélból 2 évet töltött el távol hazájától, s visszatérvén, mint segédlelkész 1776. jan. 10-én az Aranyoson tartott congregatióban «ingremiáltatott» a borsod-gömör-kishonti ref. egyházmegye kebelébe, s édes atyja mellett, a ki ez évben már egészen elöregedett, Tiszanánán nyert segédlelkészi alkalmazást.»

Még ugyanazon évben meg is nősült, «feleségül vevén egy csodaszép leányt Miskolczról, névszerint Miskolczy Zsuzsannát».

«E lépéstől kezdődik Poócs életének hányattatása, örök vívódása, önmagával és a balvégzet megmérhetetlen hatalma ellen; míg aztán megtörve lelkében, meggyöngülve akaraterejében és jellemében, egy minden tekintetben szánandó emberré válik szemeink előtt, a kit csak azért nem tudunk elitélni, mert életéből folyvást az a tanulság szól hozzánk, hogy egy, akaratunk ellen elkövetett ballépés épen nagyobb embereknél okoz igen gyakran végzetes bukást, s mert magán Poótson szintén tragikus módon látjuk bebizonyítva azt, a mit Aeneas Sylvius írt: «Amor omnia vincit et nos cedamus amori.» —..... Ő még jobban mint Balassi önmagán tanulta meg a «De duobus amantibus» erkölcsi tanuságait. Itt rejlik aztán épen e mű átdolgozásának lélektani indító oka is.

Családi boldogságát felesége dúlta fel: szerelmi viszonya volt Csabay András sárospataki főiskolai seniorral, a ki még gúnyverset

historiája között.

A következőkben hadd próbálom Poócsot mint költőt, mint irodalmi alakot vázolni!

«Ifjúi versei» 1791-ben jelentek meg Weber Simonnál (Pozsony és Komárom) két kötetben. Az első kötet a «Sienai Lucretia Históriáját» tartalmazza, míg kisebb «elegyes» verseit a második kötet foglalja magában. Az utóbbiak között sok alkalmi költeményt, leonin verseket, kevésbbé ismert latin költőkből fordításokat, s «Házi kereszt, avagy kevés mulatságért vállalt hosszas tortúra» czímen egy nagyobb elbeszélő költeményt is találunk, melyet sokáig tévesen br. Amade Lászlónak tulajdonítottak. Valamennyi hijával van a költőiségnek, úgy, hogy még az irodalomtörténetíróra nézve is értéktelen dolognak tekinthető.

Poócsnál még ezentúl is szerepel. A latin elbeszélés csak «mulierculának», Poócs pedig «Sabiná»-nak nevezi.

Úgy mint az eredetiben: Poócsnál is ajándékokkal lepik meg egymást a szerelmesek, nála azonban a gyűrű helyett arany alma van említve, nyilván mint a szerelem népi eredetű jelképe (55. lap.):

(A gyűrű) «Ne maradjon ingyen, mást küldök helyette,
Egy szép arany almát: Gyémánt van felette,
De koránt se jegyűl!»

Poócs az Aeneas Sylvius-féle kufárt csaplárossal helyettesítette. Mikor pedig Eurialus parasztruhában Lucretia szobájába lép, az akkor «Selyembogaraival» foglalkozik. Erről nincs említés a latin műben.

Poócs kompositiója igen gyarló. Míg egyrészt úgy szólván az egész Olympust rántotta le és költeményét jóformán teletömte a mythologia alakjaival és képeivel, az antik világ mondáira való hivatkozásokkal és hasonlatokkal, ezek mellett saját kora eszmevilágát, a múlt század társadalmi viszonyait festi.

Aeakos és Minos mellett az asmodi ördögök szerepelnek, nektár és ambrózia mellett pomádé-illatról s lemonádéról van szó; Fébus és Thitón mellett tatárkorbácsot, Atalanta és Polyxéna mellett strimpfkötőt emleget; slájcz öltözet és bábyloni köntös, Olymp és patika, istennők és púderes dámák, titánok és kavallérok, szóval a komoly tárgygyal szemben e sajátszerű zagyvált felfogás oly szinezetet adnak Poócs költeményének, mely alapszínnek, alaphangulatnak sokkal inkább illenék egy komikus époszba mint a tragikus «Sienai Lucretiába».

Korfestésnek semmi nyoma. Poócs alakjai nem felelnek meg az Aeneas Sylviuséinak. Lucretia saját korának a dámája, a ki szerelmi bánatában nem méreggel akar véget vetni bús életének, hanem (38. l.):

«Egy gyenge selyem strimpfkötőre
Felkötöm magamat a búfelejtőre».

Eurialus a neki megfelelő alak, a ki gyász-áriát zeng Lucretia halálára. Menelaus sem a XV. század «méltatlan ura», hideg és féltékeny férje, hanem a múlt századi civis-alak, a kit Poócs rettentő realis, szinte visszataszító színekkel festett.

A költő Lucretia deliségét, tagjainak rugékonyságát akarja szemeink elé állítani (14. old.):

r pedig Eurialus parasztruhában Lucretia
«Selyembogaraival» foglalkozik. Erről nincs
ben.
kompositiója igen gyarló. Míg egyrészt úgy
pust rántotta le és költeményét jóformán
alakjaival és képeivel, az antik világ mond
kkal és hasonlatokkal, ezek mellett saját kor
ult század társadalmi viszonyait festi.
os és Minos mellett az asmodi ördögök
nbrózia mellett pomádé-illatról s lemonádéról
itón mellett tatárkorbácsot, Atalanta és Poly
kötöt emleget; slájcz öltözet és bábyloni
istennők és púderes dámák, titánok és
moly tárgygyal szemben e sajátszerű
tet adnak Poócs költeményének, mely
tnak sokkal inkább illenék egy komikus
Sienai Lucretiába». Poócs alakjai nem

Poócs pedig híven adja vissza, sőt tovább fűzi s kiegészíti:

«Piros pej paripa szökdécselt alatta,
Melyen Bellorofon portrétját mutatta,
Sőt a hajnal fiát Memnont is haladta,
A ki Trója alatt magát megugratta».

Hasonló a következő hely is, melyet a XVI. századi költő szintén mellőzött:

«Quis nunc Thysbes et Pyrami fabulam demiretur, inter quos notitiam, primosque gradus vicinia fecit; quia domos habuere contiguas tempore crevit amor.»

Pyramus és Thisbe jutnak most eszembe,
Kiket a szomszédság ejtett szerelembe,
De minek előtte lehetnének szembe,
A gyilkos szerelem temette verembe».

A széphistoria rendesen helyettesíti a mythologiai személyesítést a neki megfelelő eszmékkel: Eurialus szerelmi vallomása, melyet szépségénél fogva már előbb idéztem, ugyan ezt az eljárást

Czéres az égen szánt s azt boronáltatja,
Akkor változik meg szivem indulatja. —»

Még egy helyről kell megemlékeznem. A császár, Eurialus kiséretében Lucretia ablaka előtt lovagol. A nő Eurialus láttára ablakát nyitja. A császár arra faggatni kezdi a vitézt, mire ő: «Iocaris mecum ut soles Cæsar, Eurialus ait. Hinnitus equorum tuorum et prolixæ barbæ strepitus illam forsitan excitavit.» A széphistoria szerzője a «strepitus»-ról bölcsen hallgat, talán gyenge motivumnak tartotta:

«Tréfálsz te én velem császár, az mit szólasz, Eurialus azt mondja
Az te lovaidnak nyeritése inkább őtet felserkentette».

Poócs pedig úgy vette föl, a mint az eredetiben találta (73. lap):

«Erre Eurialus nevető formába
Igy szól: a nyerités hallott a szobába,
Vagy ott a Felséged borzas szakállába
Lomoz egy-más, a mit meghallott álmába».

Egy-két helyen önálló motivatiót szőtt az elbeszélésbe; így pl. (89. old.) midőn a férj váratlan megjelenése zavarba ejti Lucretiát, mert Eurialus épen akkor titkos látogatóban van nála:

«Egyszer mintha ugyan súgnák a fülébe,
(A mint minden asszony gyors az effélébe,)
Néz, s kap a fejéhez, s akkor jut eszébe,
Hogy kell az öreggel bánni szőrmentébe.

Egy kéntelen csókot locscsant az urának,
Megragadja, s futvást vissza az urának».

Más helyen:

«A mint egy különös szobába bezárja (t. i. Eurialust)
Azzal Menelaust a grádicson várja,
S hej! ugymond «Vén Szerzet» beh sokszor megjárja,
A gondatlanságban még sincs neki párja!»

S erre jajveszékelni kezd az ablakról leejtett drágaságaiért:

«Jaj kedves gyürűcském, gyöngyöm és gyémántjaim,
Gyűrűcskémbe packolt szép brilliantjaim!»

A 141. lapon Aeneas Sylvius után mondja el, hogy Lucretiát Eurialus láttára ájulás fogja el, az utóbbi könnyei végre fölébresz-

Még csak nem is kántus, hanem tarka-barka,
Ha zöld a czipőkje, más legyen a sarka,
Igy lesz az emberből pettegetett szarka,
Rémítő csudának mind füle mind farka».

Megjegyzendő, hogy ezen részlet: a módi gúnyolása Poócs András későbbi toldása. Megjelent eredetileg a Magyar Múzsa 1687. jul. 25-iki számában a következő czim alatt: «P. A. Nevető Demokritusa. Első Hahota, mely a ruhakórságban sínlődő, s magokat a fő Rendekhez tenni kívánó Mazúrháziakat neveti ki.» ;

A 10. lapon Lucretia arczát írja le, s nyomban a kendőzésre tesz észrevételt:

«Orczája rózsáit a Flóra kertébe
Vénus forgatta meg Adonis vérébe,
Van ott pirosító az élet erébe,
Nem a kencsélező pixis üregébe».

A hol pedig Lucretia fehér kezeiről van szó:

«Ha módját ejtheted, csókold azt biztosan,
Mert attól a szép szád nem marad mázosan,
De néhol magadra figyelmezz okosan,
Mert ragad a kréta s elárúl csúfosan».

Némi költői tehetséget lehetetlen Poócstól eltagadni. E mellett a majdnem mindenhol kifogástalan versformája, a könnyen perdülő alexandrinjei, s a néhol elhintett valóban szép és költői helyei, hasonlatai, népies fordulatai, s erőteljes nyelve bizonyítanak, melyekhez foghatót keresnünk kell múlt századunk költészetében.

A 23. oldalon Lucretia szerelmét tolmácsolja egy szép hasonlatban:

«Az én szivem ilyen fogságban vesződik,
Fáj, dobog, kesereg, érzem, hogy sínlődik,
Mint a nyers fa, mikor a tűzre tevődik,
Apródonkint lassan-lassan emésztődik».

A 24. oldalon:

«Mint a gyűlt patakok sűrű forrásoktól,
Terhesek szemeim könyhullatásoktól».

A 43. oldalon példáját látjuk, mily ügyességgel adta vissza az eredeti szövegét:

«Quid quadrupedes referam?........ Timidi cervi proelia

62. old. «Ég szívem, s lángoló lánggal lángol érted». Poócs ezen felsorolt sajátságai csak a külformára, technikájára vonatkoznak, mint ilyenek inkább csak alárendelt szerepet játszanak. De van költeményének egy figyelemre méltó oldala, hogy t. i. nyelvében a magyar nép fordulatait, eszejárását, szemenszedett szólásmódját tünteti fel. A szerelem, az eljegyzés népi symboluma szerepel a következő sorokban:

«...... küldök .....
Egy szép arany almát, gyémánt van felette, de koránt se jegyül!»

És Lucretia panaszában:

«Ah! Veszett volna el még az a jegykendő,
Melyet én uramnak adtam!»

Több helyen népdalainkra emlékeztető hangot hallat, sőt merített is belőlök, s a párhuzamos helyeknek egész csoportját össze lehetne hasonlítani. — Egy példát említek, Lucretia kifakadását:

«Orczája rózsái, ha közel volnának,
Égő szivem mellé tenném bokrétának»

megtaláljuk népdalaink gyűjteményében Erdélyinél a 67. lapon:

Nem anyától lettél
Rózsafán termettél
Piros pünköśd napján
Hajnalban születtél.

Orczáid rózsái
Ha közel volnának,
Égő szivem mellé
Tűzném bokrétának.

sőt a népdal első versszakához is feltünően hasonló reminiscentiát találunk a «Sienai Lucretia» 6. oldalán:

«Nincs mód, hogy Anyától
Lett volna, gondolom, Pünkösdi Rózsától,
Attól is hajnalban s annak harmatjától.

A fenti népdal sok változatban ismeretes, és különösen kedvelték a múlt században. Igy a Resetha János-féle 1801-iki dalgyűjteményben (M. N. Múzeum kézirattárában) hasonló hangon kezdődő félnépi eredetű dalt találunk:

«Talán nem is anyád fajzott,
A pünkösdi rózsa rajzott,
Szebb vagy szívem Diannánál
Piros pünkösdi rózsánál» — stb.

Poócs öt helyen szúrt a «Sienai Lucretia» históriájába kisebb dalszerű verseket, a melyek egyike:

azon kérdésen: Hogy ajánlhatta azt szerzője fiatal leányoknak: a Patay kisasszonykáknak azon jámbor óhajtással: tartsák olvasás közben szemeik előtt az ő «bölcs Reguláit», s úgy a szent, mint a külső írókat hasznosan és ártatlanúl fogják olvashatni.

A költészet, mint művészet, lényegében ugyan ép oly független az erkölcsiségtől mint annak ellentétjétől. Tegye tárgyává akár ezt, akár amazt, irányadó elvként a tárgyon uralkodó felfogás s a művészet önzetlen czélját szolgáló alakítás fog dönteni.

Egy ilyen tárgy, a minőt Aeneas Sylvius választott: egy nő a ki férjét csalja, a ki állhatatlanságában állhatatos marad, a legköltőibb alkotásra is szolgáltathat anyagot. Aeneas Sylvius elbeszélésében a szenvedélyek harcza helyett, a melyből szükségképén az olvasó lelkét megrázó tragikai vég fejlődik, csak a szív hullámzását találjuk. Előtte Ovidius s a görög elbeszélés lebegett, és a humanizmus korában ritkán hiányzó didactikai elem az erkölcsiség bélyegével elfödte mintegy a tárgy érzéki oldalát, és senki sem akadt fönn a későbbi pápa ezen novelláján. Poócs már nem értette a humanizmus azon fölfogását, őt csak a tárgy vonzotta érzéki oldalával, s a mi a széphistoriánknak tán érdemére van, hogy a túlnagy szerepet játszó antik vonatkozásokat, a mythologia neveit kisebb mértékre szállította, azt Poócs végképen kiaknázni törekszik. Az a talaj, a melyet az annyira bámult és utánzott Gyöngyösi ezen idegen virágokkal teleültetett, Poócsnál már egészen vadonná nőtt, s ő oly hangot hallat egy komoly epikai műben, a minőt akkortájt a *Magyar Múzsa* «farsangi verseiben» pengetett.

Befejezésül tekintsünk vissza az elmondottakra. Im' egy pápa prózai elbeszélésének régibb irodalmunk két terméke köszönhető, melynek mindegyike, 200 évi időköz által elválasztott költőinkre, fölfogás, izlés s alakítás tekintetében oly egymástól elütő világot vet. Mennyire hasonló a két költő élete: mind a kettő bebörtönöztetik, mind a kettő hatóságilag elválasztatik törvényes feleségétől s mind a kettő convertál. — Ritka példája az esetleges életkörülményeknek! Balassi Bálint költészete határozottan nyerne, ha ez epikai művet teljes joggal sajátjának tekinthetnénk; — és Poócs András? — Biz' ő aligha ismerte a széphistóriát, mert ha ismerte, olvasta, tanulmányozta volna, úgy ha belőle nem is költészetet, de egy kis izlést minden bizonynyal elsajátíthatott volna.

Ifj. MATIRKO BERTALAN.

mészetes és szinte magától érthető, hogy a magyar szinpad műsorának első darabjai általában német forrásokra utalnak, sőt angol s franczia szinművek is eleinte csak német közvetés útján kerültek magyar szinre. Valószínű, hogy e tekintetben *Zsugori*, a *Fösvény* első magyar átdolgozása, sem kivétel,[2]) noha állítólag, »ama híres franczia költő, Molière után készült«, s noha, Révai bizonysága szerint, Simai, a németen kívül értette a francziát is.[3])

Kazinczy már 1788 szeptember 12-én hírül adja Orczynak, hogy az érdemes piarista, ki akkor Kassán tanárkodott, Molière *Fösvényét* fordítja. A darab 1792-ben jelent meg Endrődy *Magyar Játékszinében* (I, 89—230), s először ugyanezen évi február 14-én adatott elö Komáromban, a gymnasiumi ifjuság által, a szegények javára.[4]) Az első magyar szinjátszó társaság 1793 és 94 folyamán kétszer játszotta; ezenkívül 1813-ban is szinre került egyszer a Rondellában.[5]) Azontúl e darabbal többé nem találkozunk, s 1821-ben Döbrentey fordítása foglalja el helyét a színpadon.

Simai nem *fordította*, a szó szoros értelmében, se Weissét, se Molièret, hanem több-kevesebb szabadsággal *átdolgozta*, adaptálta, magyar színbe öltöztette a német vagy franczia darabot, s czélja átalában nem az volt, hogy irodalmunkat művészi becsű fordításokkal gazdagítsa, hanem első sorban az, hogy a magyar szín-

---

[1]) *Erdélyi* Károly. Simai Kristóf »Igazházi«ja. Phil. Közl. VI, 681—

padnak, hamarján, «magyar rámára szabott», alkalmas műsort teremtsen. *Zsugoriban* a színhely nem Páris, hanem Rév-Komárom, Simai szülővárosa, a személyek neve magyar s a tulajdonképeni cselekvény előzményeit, Anselme családjának elszóródását, egy prolog beszéli el, mely I. Lipót császár korába helyezi az eseményeket. A «játéknak állapotja», mint Simai ezt a prologot nevezi, a következő: Midőn I. Lipót idejében a fölkelők Némedi pestmegyei helységet is· elpusztították, egy Gyólcs István nevű királypárti nemesember kénytelen volt a helységből menekülni, s családjával együtt Komárom felé tartott. Út közben egy csoport fölkelő megtámadta; ő vitézül szembe szállt velök, s részint felkonczolta, részint megszalasztotta őket. Ezalatt fia Korlát ijedtében az erdőnek szaladt, s nem tudott többé visszatérni övéihez. Egy jószívű ember az erdőben tévelygőt magával vitte Pataházára, s ott fia gyanánt fölnevelte. Hat év mulva ez a jó ember meghalt, vagyona osztályra kelt, s a rokonok kiadták Korlátnak az utat. Ez most elindúl atyját fölkeresni. Egy kereskedő Rév-Komáromba utasítja. Oda mentekor egy Lencsés nevű gazdag és fösvény ember leányát, Krisztinát rablók kezéből kiszabadítja. Aztán, mint kulcsár, Lencsés házában szolgál, míg végre föltalálja szüleit és nővérét, s Krisztinát nőül veszi. «Ez eddig *hagyományból,* mondja Simai; a többi *merő költemény.*» — Úgy látszik, a magyar átdolgozó az erkölcsi és szinpadi hatást akarta fokozni az által, hogy a költeményt való alapra vetette s a hagyomány tekintélyével ruházta föl.

Se Szász Károly a magyar Molière-fordításokról írt tanúlmányában,*) se Bayer József a Nemzeti játékszín történetében (I, 245), nem fejtegeti azt a kérdést, vajjon *Zsugori* milyen viszonyban áll Molière *Fösvényéhez,* s vajjon Simai közvetlen az eredetiből dolgozott-e vagy valamely német fordításból. Ez utóbbi kérdést magunk se tudnók eldönteni most, nem lévén módunk az egykorú német fordításokat összevetni Simai darabjával. De ha igyekszünk megfelelni az előbbire, ha figyelmesen összehasonlítjuk a magyar *Zsugorit* a franczia *Avare*-ral, s ha pontosan megállapítjuk az eltéréseket a kettő közt: akkor talán közelebb jutunk a másik kérdés megoldásához, ha végleg ezuttal meg nem oldhatjuk is.

Simainál Anselme hajótörése szárazföldi veszedelemmé vál-

---

*) Molière-fordításainkról. (Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Uj folyam. VI. 86.)

vonásban össze vannak vonva az első jelenés a másodikkal, a harmadik és negyedik az ötödikkel, a tizenegyedik a tizenkettedikkel, s a tizennegyedik a tizenötödikkel, úgy hogy ez a felvonás tizenöt helyett csak kilencz jelenést tartalmaz. A negyedik felvonásból ki van hagyva két jelenés, a negyedik és ötödik, vagyis az egész csak öt jelenésből áll. Végre, az ötödikben a jelenések száma változatlan: mind a kettőben hat.

A scenicus beosztás vázlata e szerint a következő *):

	A Fösvény		*Zsugori*
I.	1—4	I.	1—4
	5—6		5
	7—8		6—7
	9—10		8
II.	1	II.	1
	2—3		2
	4—6		3—5
III.	1—5	III.	1
	6—10		2—6
	11—12		7
	13		8
	14—15		9
IV.	1—3	IV.	1—3
	4—5		—
	6—7		4—5
V.	1—6	V.	1—6

Tartalmi tekintetben szintén lényeges eltérés van a *Fösvény* meg *Zsugori* közt.

Első felvonás. Simainál az *első felvonás* első jelenésében hiányzik Valère elmélete a hízelgésről, melynek alapeszméje az, hogy ha szükségünk van az emberekre, alkalmazkodnunk kell hozzájok (I, 86—97). Így aztán a befejező mondat a maga általánosságában épen nincs helyén: «Az ejtett hiba nem azoké, kik hízelkednek, hanem a kik helyt adnak a hízelkedésnek» (p. 98). Molière híres jelenése (I, 3), melyben Harpagon megmotozza La Flèchet,

*) Itt nem az editio princeps (1669) scenicus beosztását, hanem a XVIII. századbeli s a jelenleg is közkézen forgó kiadásokét vetettük össze a magyar átdolgozáséval. A sorokat a Knörich-féle kiadás (Lipcse, 1877) számozása szerint jelöltük.

fiához intézett dorgálás után mindjárt rá tér arra, a miért gyermekeit hivatta volt. — Szintilyen vérvesztést szenved a hatodik jelenés, hol Harpagon és Élise pompás feleselése van megkurtítva (I, 501—508); míg a hetedikben a refrainszerűleg visszatérő *sans dot* hatalmas komikumát nagyon elgyöngíti a paraphrasis (p. 123. «Úgy de, ha jegy nélkül adhatom ki őtet!» — u. o. «De mit gondolsz? ha jegypénz nélkül kiházasíthatom!»).

Második felvonás. Az első jelenésből ki van hagyva La Flèche első válasza a kölcsön ügyében tett kérdésre (II, 23—26). — Meglehetős önállósággal és sikerrel dolgozta át Simai a La Flèche által felolvasott zsibárú-lajstromot; kár, hogy e lajstromba oly tárgy is belé került, mely csak a valószínűséget és jó ízlést sérti, a nélkül, hogy komikus hatást idézne elő («egy hosszú oldalú igás szekér tizenkét járommal és egy nyomtató rúddal együtt»). A jelenés befejező része, melyben La Flèche Harpagon felháborító szenvedélyéről nyilatkozik, elmaradt (II, 130—146), Cléante azon kegyetlen mondásával együtt («Voilà où les jeunes gens sont réduits par la maudite avarice des pères; et on s'étonne après cela que les fils souhaitent qu'ils meurent!»), mely, úgy szólván, előhang a későbbi komoly összeütközéshez apa és fiú között. Simai összes törlései közt ez utóbbi az egyetlen, a mely, átalános erkölcsi szempontból, helyeselhető. Cléante mondását azok sem tudják menteni, kik, magasabb néző pontra emelkedve, Molière czélzatait megértik és méltányolják.[1])

A harmadik jelenés, melyben Cléante apjának uzsoráskodását egész gyalázatosságában felismeri, Simainál egygyé olvad a másodikkal, s kivetkőztetve mély és megrázó erkölcsi jelentőségéből, egyszerű érzékeny játékká sülyed. Zsugori erős szemrehányást tesz tékozló fiának, «hogy *minden híre nélkül* (!) ily temérdek adósságba veré magát,» mire ez «*nagy orczapirúlva elmégyen*». (p. 138—139). Íme, a Rousseau-féle morál diadala[2]); íme egy Harpagon «ad usum Delphini», ki a fatalis «leleplezés» után is fenn tudja tartani fiával szemben az apai tekintélyt s megőrzi a tiszteletre-méltóság összes dehors-jait.

Az ötödik jelenésben ismét találunk hézagot. Hiányzik La Flèchenek egy csípős epigrammja: mily különös ellenszenvet érez

---

[1]) *Merlet*, Études littéraires sur les classiques français. I, 466.

[2]) Lettre à M. d'Alembert.

lik felvonás. Az első jelenésből ...
válasza a kölcsön ügyében tett kérdésre (II, ...
önállósággal és sikerrel dolgozta át Simai a ...
sott szibárú-lajstromot; kár, hogy e lajstrom ...
került, mely csak a valószínűséget és jó ízlés ...
y komikus hatást idézne elő («egy hosszú ...
két járommal és egy nyomtató ruddal együtt ...
része, melyben La Flèche Harpagon felháb...
nyilatkozik, elmaradt (II, 130—146), Cléante ...
mondásával együtt («Voilà où les jeunes g...
la maudite avarice des pères; et on s'étonne ...
souhaitent qu'ils meurent!»), mely, úgy szólván ...
komoly összeütközéshez apa és fiú között. Simai ...
t ez utóbbi az egyetlen, a mely, általános erkölcsi ...
lyeselhető. Cléante mondását azok sem tudják ...
bb néző pontra emelkedve, Molière czélzatát ...
olják.[1])
madik jelenés, melyben Cléante apjának uzsorás...
zatosságában felismeri, Simainál egygyé olvad ...
ivetköztetve mély és megrázó erkölcsi jeleneté...
zekeny játékká sülyed. Zsugori erős szemrehányás...
ak, «hogy *minden hire nélkül* (!) ily temérdek ...
» mire ez «*nagy orczapirulra elmégyen*». (p. ...
... morál diadala[2]); íme egy Harpa...

ezer forint jövedelmet is hoz be esztendőnként az úrnak.» Honnan jő azonban ez a hat ezer forint: egy szóval sem magyarázza. Zsugori pedig szentül hiszi a dolgot, mintha nem is férne hozzá kétség, mintha egészen magától érthető volna. (p. 145.)

Kimaradt még e jelenésből az a részlet is, melyben Harpagon nevetséges öntetszelgéssel kicsúfolja a czifra uracsok divatját (II, 417—425). A korfestő vonásokat Simai átalában mellőzi, úgy hogy a magyar átdolgozás korképet egyátalán nem nyújt s oly színtelen, közönbös milieuben foly, mely egészben véve bármely létező vagy létezett társadalom határain kívül esik.

Harmadik felvonás. Ez a felvonás két részből áll: az első Harpagon készületeit a lakomához, a második Mariane fogadását tartalmazza. E két rész között mintegy átmenet Valère és maître Jacques, továbbá Mariane és Frosine páros jelenése. A magyar átdolgozás itt teljesen az editio princepset követi a scenicus beosztásban; de tartalmi tekintetben oly szabadságokat enged magának, melyek a jellemrajzot kisebb-nagyobb mértékben alterálják. Így Simainál elmaradt Harpagon utasítása, hogy oly ételekre lesz szükség, melyeket senki sem szeret s melyektől az ember mindjárt jóllakik (III, 152—154). Különösen méltatlanúl bánik az átdolgozás Jakab mesterrel. Sajnálattal nélkülözzük azt a naiv nyilatkozatát, melyben lovait *felebarátai* közé sorolja (III, 172—177), vagy azt, hogy *utánok* gazdáját szereti legjobban (III, 200—201). El van ejtve az a bon mot is, mely a *litière* szó kettős jelentésén alapúl (III, 163—164), továbbá Harpagon lovainak sarcastikus meghatározása:

Ebből a keserű tapasztalatból alkotja aztán a maga erkölcsi maximáját: az igazmondás olyan mesterség, a mely rosszul fizet, forduljunk tehát a hazugsághoz. (III, 280—282.) Szerencsétlenségére, ezzel is kudarczot vall, s csalódásának egy hasonlíthatlan humorú mondásban ád kifejezést: «Megraknak ütleggel, mikor igazat mondok, és fel akarnak kötni, mikor hazudom.» (V. 496—497.)

Valère viszonyát Harpagonhoz Simai helytelenűl fogta fel. Valère *cseléd* ugyan *(domestique)*, e szónak régibb és népies értelmében,[1]) de nem *szolga*, s, mint Harpagon intendánsa vagy titkára, nem tartozik azok közé, kik servilis munkát végeznek. Bizalmas embere, tanácsadója, kisérője urának, ki a családtagokkal teljesen egyenrangú, s urával *egy* asztalnál étkezik. Nem inas, hanem asztaltárs, mint az a választékos öltözet is bizonyítja, melyben az egykorú metszetek ábrázolják.[2]) Nem helyes tehát, hogy midőn maître Jacques s Valèrenek szemrehányást tesz (III, 99—100), vagy midőn később vele összeszólalkozik (III, 190—192), Harpagon nem egyedűl az ingerűlt szakácsot utasítja rendre, hanem Valèret is szolgává degradálja s *együtt* feddőzik mind a kettő ellen: «Hallgassatok, s ne koptassátok hijábanvalóságon a szátokat.» (p. 158.) Molièrenél a «taisez-vous» (III, 101) tisztán Jakab mestert illeti, nemkülönben a «paix!» fölkiáltás (III, 193), melyet Simai szintén mind a kettőre vonatkoztat: «Hallgassatok, s hagyjatok egymásnak békét.» (p. 162). Megjegyzendő, hogy Simainál maître Jacques azzal gyanusítja Valèret, hogy «annyit sem ért a gazdasághoz, mint hajdú a harangöntéshez» (p. 163), míg Molièrenél csupán hízelkedését lobbantja szemére (III, 195—197). A magyar átdolgozásból továbbá elmaradt maître Jacques fenyegetése, hogy, ha csak lehet, boszút fog állni az intendáns úron a tőle kapott ütlegekért (III, 282—284), a mi az indokolás szempontjából épenséggel menthetetlen.

A Frosine és Mariane közti jelenésben Simai félreértette a furfangos kerítő asszony elméskedését a «supplice» szóval: «Je vois bien que, pour mourir agréablement, Harpagon n'est pas le *supplice* que vous voudriez embrasser.» (III, 298—300.) A magyar átdolgozásban e finom czélzás helyét a következő lappalia foglalja el: «Meg nem foghatom, mi légyen a dologban. Azt csak nem vélném, hogy Zsugori uram légyen kénzó ostora a kisasszonynak;

---

[1]) *Cseléd:* familia; Geschlecht, Hausgesind. (Molnár Albert.)
[2]) L'Avare, ed. Knörich, p. 4.

felé azonban váratlanúl az igazi Frosine tónusába csap át, azt hirdetve, hogy az öreg férj hamar kimulása jóvá tesz minden bajt és kellemetlenséget. «Akkor oly férjet választhat a kisasszony magának, a minémű szemének, szájának fog tetszeni.» (p. 170).

Negyedik felvonás. A negyedik felvonásból Simai kihagyta a Molièrenek annyiszor szemére hányt negyedik és ötödik jelenést, melyeken már Fénelon és Rousseau megütköztek volt. A magyar átdolgozásban Zsugori bottal fenyegetőzve távozik, miután Filep kijelenti előtte, hogy soha sem fog Emilia kezéről lemondani. Pedig a szakítás apa és fiú közt épen itt válik bevégzetté, s a költő épen itt juttatja kifejezésre a darab eszméjét: hogy a fukarság gyalázatos szenvedélye bomlasztó, megsemmisítő hatással van a családi életre. A múlt század jámbor lelkei csak megbotránkozni tudtak Cléante merész riposte-ján, melylyel az apai átkot visszautasítja; de Harpagon nem lett-e már méltatlanná minden tiszteletre, mely az apát gyermekei szemében megilleti? Cléante nem az apával, hanem az uzsorással és vetélytárssal áll szemközt, s abban, hogy a fiú kénytelen széttépni a vér kötelékeit, mélyebb és megrázóbb tanúlság rejlik, mint abban, hogy «orczapirúlva» elsompolyog apja színe elől.

Sajátságos találkozás, hogy harmincz évvel később Döbrentey ugyanezen két jelenést hagyja el a *Fösvény* fordításából; sőt tovább megy Simainál: mellőzi még a harmadik felvonásbeli gyűrűjelenést is, melyet Simai érintetlen hagyott. Döbrentey a már ismert

Csekélyebb jelentékű a többi eltérés. — Az első jelenet végén hiányoznak Cléante unszoló szavai Marianehoz, hogy anyját igyekezzék részükre hódítani (IV, 96—104), s a harmadik jelenésben Cléante páros kérdése, melyet ámulatában tesz, midőn Harpagon tudtára adja, hogy Mariane kezét neki engedte volna át, ha iránta való ellenszenvéről meg nem győződik (IV, 144—147). Meg van nyirbálva továbbá a negyedik jelenet (IV, 359—362)[1] s Harpagon nagy monologja is, melynek szaggatott kérdéseit, felkiáltásait (IV, 369—374) Simai jelentékenyen reducálta. Az a komikus túlhajtás, hogy Harpagon magát is kínpadra akarja vonatni (IV, 391), szintén hiányzik a magyar átdolgozásból.

Ötödik felvonás. Az ötödik felvonásban nagyobb törlés egy sincs; kisebb törlések: V, 170—171, 190—191, 231, 262. — Anselme családjának története, mint a prologból kitünik, át van alakítva. Simainál tudniillik a szétszóródást nem hajótörés, hanem portyázó kuruczok támadása idézi elő, s Valère is nem a vízből, hanem «gonosz pártütők» kezéből menti meg Harpagon leányát.[2] A mi magát Harpagont illeti, Simai átalában gyengíti s gyakran elmázolja a fösvény jellemének erős vonásait s a komikás hatást korlátolt rationalismusának áldozza föl. Simainál Harpagon nem «*letartóztatni* kivánná az egész várost a külvárosokkal együtt, hanem csak gyanúba venni» (p. 200); nem attól tart, hogy maholnap ő maga *meglopja önmagát*, hanem csak attól, hogy «*magának sem adhat hitelt*» (p. 205); de van eset, hogy viszont megnyomja ecsetét az átdolgozó, mikor, példáúl, nem elégszik meg azzal, hogy Zsugorival pert indíttat Valère mint tolvaj és csábító ellen (V, 264—266), hanem mindjárt «*vasba is veretné*» (p. 212), múlt százszadbeli iustitiánk legnagyobb dicsőségére.

Csekély dolog ugyan, de figyelmet érdemel az a pontosság, melylyel Simai a színpadi instructiókat beiktatja, még ott is, hol az eredetiben hiányzanak. Így V, 12 *(síránkozva)*, V, 153 *(heves indúlattal)*, V, 448 Filep *(minek utánna előbb a játszó szín végén hallgatódzott volna)* stb. Lehet különben, hogy ez instructiókat az

[1]) «Lopadi a kertből egy *réz fazékkal* jön ki», mondja az instructio (p.196). Simai tehát a plautusi *aulularia (aula = olla, fazék)* mellett marad.

[2]) «Ennek kell köszönnünk, hogy életemet, *szükségemet* megtarthattam», mondja Krisztina (p. 214). *Szükségemet* helyett nyilván *szüzességemet* olvasandó.

A múlt századbeli magyar stíl nagyon is szereti a hosszú körmondatokat, s nem tudja levetni azt az ünnepies vontatottságot, melyet a predikáló széken sajátított el s mely a vígjáték szárnyas Múzsáját súlyos békóba veri. Ehhez a nehézkességhez Simainál igen sok nyerseség, útszéli kiszólás és banális példabeszéd járul: hódolat a közönség rossz ízlésének s azon népies irány hatása, melynek fő képviselője Dugonics. Mindazáltal, ha eszünkbe veszszük, hogy a «nagy század» legnagyobb költője is megtéved olyik helyt; hogy a *Fösvény* szerelmi scenáiban a divatos regények affectált, piperézett beszédmódjával találkozunk; hogy egy-két nyersebb kifejezés vagy rossz tréfa még Molièrenél is akad: talán elnézőbbek leszünk ezen átdolgozás iránt, mely a magyar játékszín csecsemő-korából való, s talán több elismeréssel adózunk a szerény, úttörő munkásnak, kinek elvitázhatlan és nem kicsinylendő érdeme, hogy *magyar szinpadon első szólaltatta meg Molièret s molière-i nagyobb vigjátékot első kisértett meg irodalmunkba átültetni.*

HÁHN ADOLF.

Anth. Pal. V. 247. Makedonios consultól.

Nem vagy igaz Hűvér. Hittem széphangu nevednek
S még a halálnál is vagy keserűbb te nekem.
A ki szeret, kerülöd, s a ki nem szeret, azt te vadászod,
S majd ha szeret, te megint ujra kerűlni fogod.

CATO DISTICHONJAINAK EGYBEVETÉSE

a Publilius Syrus-féle sententiákkal.

A Publilius Syrus-féle sententiákat Cato distichonjaival eddig még senki sem hasonlította össze. Csupán egy névtelennek 1759-ből való Amsterdamban megjelent Cato-kiadásában találunk idézve néhány párhuzamos helyet. Én, hogy a két író egymáshoz való viszonyának többször felvetett kérdését végleg tisztázzam, szorgalmasan átvizsgáltam Publilius Syrusnak nem csupán valódi sententiáit, hanem a helytelenül neki tulajdonítottakat valamint Pseudo-Seneca úgynevezett *Proverbium*-ait is. Használtam a Wölfflin kiadását: Publilii Syri Sententiæ, ad fidem codicum optimorum primum recensuit Eduardus Wœlfflin. Accedit incerti auctoris liber qui vulgo dicitur de moribus.*) Megjegyzem, hogy a Cato sententiáihoz csak valamennyire hasonlító verseket is kiszemeltem, s így felsorolásom körülbelül teljesnek mondható. Az eredmény azonban, hogy előre jelezzük, legnagyobb részben negativ.

1. Publ. Syri Sententiæ, vs. 10:
Amici vitia si feras, facias tua.
Cato I. 9:
Cum moneas aliquem nec se velit ille moneri,
Si tibi sit carus, noli desistere cœptis.

2. P. S. vs. 14: Avarus ipse miseriæ causa est suæ.
Cat. IV. 1: Despice divitias, si vis animo esse beatus,
Quas qui suspiciunt, mendicant semper avari.

3. P. S. vs. 42: Amicum an nomen habeas, aperit calamitas
Cat. IV. 28: Parce laudato: nam quem tu sæpe probaris,
Una dies, qualis fuerit, ostendet, amicus.

4. P. S. vs. 92: Citius venit periclum, cum contemnitur.
Cat. IV. 9: Quod tibi suspectum est, confestim discute, quid sit;
Namque solent, primo quæ sunt neglecta, nocere.

5. P. S. vs. 107: Contra impudentem stulta est nimia ingenuitas.
Cat. App. 7: Contra hominem astutum noli tu verus haberi:
Non captare malos stultum est nec velle nocere.

6. P. S. vs. 130: Didicere flere feminæ in mendacium.
Cat. III. 20; Coniugis iratæ noli tu verba timere:
Non lacrimis struit insidias, cum femina plorat.

---

*) Lipsiæ. 1869.

Cat. IV. 30: Cum Venere et Baccho lis est et iuncta voluptas:
Quod lætum est, animo complectere, sed fuge lites.

10. P, S. vs. 343: Muliebris lacrima condimentum est malitiæ.
Lásd Cat. III, 20., melyet fentebb 6. alatt idéztünk.

11. P. S. vs. 399: Necessitas dat legem, non ipsa accipit.
Cat. App. 8: Dat legem natura tibi, non accipit ipsa.

Itt látunk a kifejezésben oly hasonlóságot, mely arra engedne következtetni, hogy Cato e helyen Publilius Syrust tudatosan utánozta. De ez a példa egyedül áll.

12. P. S. vs. 415: Negat sibi ipse, qui, quod difficile est, petit.
Cat. I. 31: Quod iustum est, petito, vel quod videatur honestum,
Nam stultum petere est, quod possit iure negari.

13. P. S. vs. 631: Ubi omnis vita metus est, mors est optima.
Cat. IV. 43: Suspectus cave sis, ne sis miser omnibus horis;
Nam timidis et suspectis aptissima mors est.

A Publilius sententiái közé felvett, de nem egyenesen tőle származó mondások közül a következők vethetők össze a Catóéival:

14. Quod tacitum esse vis, nemini dixeris, quia non poteris ab alio exigere silentium, si tibi ipse non præstas. (L. Wölfflin kiadása p. 101.)

Quod esse tacitum vis, id nulli dixeris. (Sententiæ falso inter Publilianas receptæ vs. 319. Wölfflin p. 132.)

Cat. App. 9: Quod tacitum esse velis .... dicere noli.

16. Sæpius locutum, nunquam me tacuisse pænitet. (Sent. fals. i. P. receptæ vs. 326.).

Cat. I. 12 : Rumores cave, ne studeas novus auctor haberi ;
Nam tacuisse nocet nulli, nocet esse locutum.

17. Sic prodesto amico, ne tibi noceas ; sic age alienum, ut tuum non obliviscaris negotium. (Sent. fals. i. P. receptæ vs. 345.)

Cat. I. 11 : Dilige sic alios, ut sis tibi carus amicus ;
Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur.

Végre, a mi a *Proverbia Senecae*-t illeti :

18. Quod tacitum velis esse, nemini dixeris. Si tibi ipsi non imperasti, quomodo ab aliis silentium speras. (Prov. 16.)

L. Cat. App. 9. fennebb 14. alatt.

Egyszeri átolvasás is meggyőzhet mindenkit arról, hogy a felhozott párhuzamos helyek közt csak oly általános tartalmi, nem egyszersmind alaki egyezés észlelhető, a minőt Catóra nézve más gnomikus írókkal való egybevetés által is ki lehet mutatni. Vizsgálatunk után tehát bátran kimondhatjuk, hogy *Cato a Publilius Syrus sententiáit, ha ismerte is, tudva és akarva nem utánozta.*

Dr. Némethy Géza.

AZ ÓFELNÉMET BÖLCSODAL.

E nyelvemlékről az irodalomtörténetek ma már nem igen tesznek említést ; a IX. vagy X. századi bölcsődal valódiságába vetett hit teljesen kiveszett. De mint a modern philologiának egy igen érdekes, sokat vitatott problemája megérdemli, hogy vele és a reá vonatkozó ellentétes véleményekkel foglalkozzunk.

Zappert György hazánkfia, saját előadása szerint, már 1852-ben találta meg ez emléket egy 1435-ből származó papirkézirat kötésében, de csak 1858-ban tehette behatóbb vizsgálat és tanulmány tárgyává, miután a nevezett kézirat átment volt birtokába. Még ugyanezen év októberében bemutatta leletét a bécsi tudományos akadémiának, melynek kiadványaiban *) dolgozata *Über ein althochdeutsches Schlummerlied* czímmel megjelent. Zappert az eredetinek igen romlott szövegét következőleg vélte helyreállíthatni :

---

*) *Sitzungsberichte der philos.-histor. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften.* Wien, 1859, XXIX. köt. p. 302—314.

Sic bonus esto bonis, ne te mala damna ...

... a mi a *Proverbia Senecae*-t illeti:
... uod tacitum velis esse, nemini dixeris. Si ...
... quomodo ab aliis silentium speras. (Prov. 16.
... t. App. 9. fennebb 14. alatt.
... eri átolvasás is meggyőzhet mindenkit ...
... uzamos helyek közt csak oly általános ...
... laki egyezés észlelhető, a minőt Catóra nézve ...
... egybevetés által is ki lehet mutatni. ...
... kimondhatjuk, hogy *Cato a Publilius Syrus* ...
... *adra és akarva nem utánozta.*

Dr. ...

AZ ÓFELNÉMET BÖLCSODAL

... lvemlékről az irodalomtörténetek ma már ...
... IX. vagy X. századi bölcsődal valódiságát ...
... t. De mint a modern philologiának egy igen ...
... blemája megérdemli, hogy vele és a reá vonatkozó ...
... kel foglalkozzunk.
... rt György hazánkfia, saját előadása szerint, ...
... emléket egy 1435-ből származó papirkézirat ...

lehetne fordítani:

Baba, aludjál gyorsan,   hagyd rögtön sirásodat.
Triwa erélyesen véd   a farkastól, a gyilkolótól.
Aludjál egészen reggelig,   apának kedves fiacskája
Ostara hoz a gyermeknek   mézet, tojásokat édeseket.
Hera szakít a gyermeknek   virágokat, kékeket, vöröseket.
Zanfana küld holnap   fehér juhokat, kicsinyeket,
S az Egyszemű, hejja hé!   gyors lándzsákat, keményeket.

A följegyzés, Zappert szerint, a IX—X. századból való s valószinűen egy zsidótól, talán egy zsidó orvostól származik, mert a magánhangzók néha héber betűkkel vannak jelölve és az egész emléket egy héber szövegű sor előzi meg (a lap túlsó oldalán is olvasható egy héber sor). Sőt egyes német szók alatt is héber szók állanak és maga a német betűk is héber íráshoz szoktatott kézre vallanak. Az emléket, mint a szók helytelen összerántása és téves orthographiája mutatja, ez a tudós zsidó nem másolhatta, hanem kétségtelenül hallomás után (talán egy dajka énekéből) jegyezte föl. A magyarázatokban számot ad a kiadó a szöveg helyreállításánál követett eljárásáról s egyuttal fejteget néhány tárgyi adatot, első sorban a dalban szereplő öt isten (Triwa, Ostara, Hera, Tanfana és Einouga, ki szerinte Wuotan) neveit és jellemét.

E fölfedezés természetesen nagy feltünést keltett. Grimm Jakab*) még 1859-ben nagy örömmel emlékezett meg róla és kijelentette, hogy ez emlék még fontosabb és az ógermán mythologiára még gazdagabb forrás, mint az 1841-ben Waitz György által felfedezett merseburgi ráolvasások. Maga nyomban ki is aknázta e dalt a Tacitusból (*Annal.* I. 51) ismeretes Tanfana istennő egyéniségének megállapítására.

nyilatkozott róla Uhland Lajos egy Pfeiffer Ferenczhez [1]) intézett levelében, melyben igen feltünőnek és gyanusnak találta, hogy ez az emlék, a mi nyelvét, szókincsét és mythologiai anyagát illeti, oly meglepően megegyez Graff «Althochdeutscher Sprachschatz» cz. művével, valamint Grimm Jakab grammatikájával és mythologiájával; — és nyomban a költemény megjelenése után kijelentette Mannhardt Vilmos,[2]) az igaz hogy csak egy apró jegyzetben, hogy «e dal a hamisítottságnak sokkal félreismerhetetlenebb nyomait viseli magán», semhogy a mythologus tekintetbe vehetné.

De ezek csak mellékes megjegyzések voltak. Az első igazi, még pedig határozottan kedvezőtlen itéletet Müller Vilmos göttingai tanár mondta[3]) a híres leletről. Müller mindenek előtt kiemeli, hogy a bécsi emlék sem nem ráolvasás, sem nem áldás, s így már az is föltünő, hogy ezt a hasonló tárgyú modern dalokra emlékeztető terméket miért is jegyezték föl, míg az igazi pogány jellegű ráolvasások vagy áldások följegyzését teljesen igazolja azoknak (ha többé-kevésbbé lényegesen módosított alakban is) érvényben maradása még a keresztyén korszakban (részben mai napig) is. Kétessé teszi az emlék valódiságát az is, hogy kézirata nem egy nyilvános könyvtár birtoka, hanem magántulajdon, úgy hogy a kérdéses szironylemez eredete már eleve is gyanúsnak kell hogy feltünjék. Hozzájárul a kéziratban előforduló héber betűk és szók sajátságos szerepe, — még nem is tekintve egy kiváló sémi philologusnak Müller idézte véleményét, hogy e héber írás bajosan régi, mivel a magánhangzók a sorok fölött meg vannak jelölve, még pedig nem úgy, mint ez régebben, első sorban csak keleti kéziratokban szokás volt. De a német írás is gyanús; igaz, hogy általános jellemében eléggé emlékeztet a IX—X. századi írásra; de az *n*, *m* és *z* betűk feltünően elütők. Végre gyanús az emlék nyelve is. Már az is meglepő, hogy a több versre terjedő dalban egyetlen új szó sem található, hanem csupa oly szavak, melyek az ónémet szótárakból már ismeretesek, tehát ezekből származhatnak is, és még ezek is majd mind ép azokban az alakokban, melyekben más emlékekből ismeretesek. *Aska* (die Esche, kőrisfa) ebben az értelemben ,lándzsa' csak a Hildebrand-dalban fordúl elő és alig képzelhető, hogy ily gyermekes verselésben ez értelemben használtatott volna. Még gyanúsabb a *herra hurt* fölkiáltás, főleg mivel *hurt* a XII. század előtt nem ismeretes és valószínűen Francziaországból került német földre. *Einouga* képtelenség *Einougo* helyett, ez a kifejezés

[1]) Ez kéziratban megküldte volt neki az emléket.

[2]) *Die Götterwelt der deutschen und nordischen Völker.* Berlin, 1860, 75. l.

[3]) *Götting. Gelehrte Anzeigen*, 1860, p. 201—211.

már az összes lényeges mozzanatokra kiterjednek, Müller arra a következtetésre jut, hogy ez az emlék nem egyéb, mint a legújabb korból származó csinálmány *(ein Machwerk der neuesten Zeit)*.

Ugyanez eredményre jutott, függetlenül Müller czikkétől és részben ugyanazon érvek alapján, Grohmann József Virgil prágai tanár, ki egy önállóan megjelent tanulmányban[2]) behatóan fejtegette, hogy a bécsi bölcsődal «kétségtelenül hamisítás».

E nézetek ellenében Grimm Jakab továbbra is föntartotta az emlék valódiságába fektetett hitét, sőt 1863. julius 13-án értesítette Pfeiffer Ferenczet, hogy ez emlékről legközelebb bővebben szándékozik szólni. De a mester még ez év szeptember 20-án meghalt és hátrahagyott irataiban nem találtak egy szót is, mely a bécsi bölcsődalra vonatkozott volna. Grimm helyébe most Pfeiffer Ferencz lépett, ki az emlék ellen fölhozott érveket beható és nagy tudományon alapuló önálló tanulmányban[3]) megczáfolni törekedett. De fejtegetései nem némították el az ellentábort, mely voltaképp csak most lépett föl a tudomány egész készletével a Zappert lelete ellen: Hofmann Konrád,[4]) Jaffé Fülöp[5]) és újra Müller Vilmos[6]) oly súlyos érveket hoztak fel a sokat vitatott dal valódisága ellen, hogy ezóta nem akadt többé szakférfiú, ki védelmére kelt volna.

Lássuk ez érveket tárgyi szempontok szerint.

1. Gyanús volt mindenek előtt a *kézirat proveniencziája*. E gya-

---

[1]) E nyelvi szempontból behatóan és igen kedvezőtlenűl birálta az emléket Kelle János, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, 1860, 6. szám, a ki azonban az emlék valódiságában nem látszott kételkedni.

[2]) *Ueber die Echtheit des althochdeutschen Schlummerliedes*, Prag, 1861

ritka, mások által nem igen használt forrásmunkákból gyűjtött gazdag, de igen heterogén művelődéstörténeti anyagot, melyet többnyire a bécsi Akadémia kiadványai közt megjelent dolgozataiban inkább fölhalmozott, semhogy valóban földolgozta volna. Értekezéseiben sok az értékes vagy érdekes adat, de Zappert maga nem igen tudta nagy fáradsággal gyűjtött anyagát értékesíteni, úgy hogy dolgozatai rendszerint eredménytelenek maradtak. Az 1435 ben írt kézirat, melynek kötéséből a bölcsődalt vette, az V. Albrecht osztrák herczegnek ajánlott «Buch der Erkenntniss» cz., épen nem ritka munkát tartalmazza és egy bécsi kolostor könyvtárából jutott birtokába. Zappert becsületességében és megbizhatóságában a bécsi tudósok, kik őt személyesen ismerték, nem kételkedtek; azért a kéziratra vonatkozó állításait is hiteleseknek vették, sőt a kéziratot magát is valódinak tekintették. Pedig a bölcsődalnak úgy egész jelleme, mint nyelve, verselése és mythologiai anyaga rendkívül kétséges jellemű.

2. E dalt egy X. századi keresztyén anya (vagy dajka) énekelte volna gyermekének bölcsője mellett. Képzelhető-e ez? Valószínű-e, lehetséges-e, hogy e korban, midőn a keresztyén vallás déli Németországban már teljesen átment volt a nép vérébe, egy ily föltünően pogány jellegű dal életben maradt legyen? hogy egy keresztyén nő ilyen dallal elaltassa gyermekét? Nem is tekintve azt, hogy a germán

népszerű, hogy sok szólásban és tulajdonnévben máig életben ... (ha sokszor igen elferdített alakban is); az is tény, hogy egyszeműsége egyik legjellemzőbb tulajdonsága;[3]) — de ez az «elfátyolozás» igen modern ízű, melynek a régiségben sehol sincsen nyoma. Hozzájárúl, hogy e kifejezés «Wodan küldi lándzsáit», mely az északi költészetben elég gyakori, mindig azt jelenti: «Wodan a halált küldi», s így a bölcsődalnak fölfogása, mely szerint Wodan az ő lándzsáit játékszerül hozza, rendkívül gyanús.

5. Mind e belső momentumok igen fontosak, de végre is, ha a kézirat eredeti és valódi, bármily döntők, mégis alaptalanok. Azért helyesen mondta már a Literar. Centralblatt birálója (1862. 5. sz.) Grohmann könyvéről, hogy érvei döntőknek volnának tekintendők, ha kiváló szakemberek nem mondanák a kéziratot valódinak. E kételyt is végleg eloszlatta Jaffé, a palæographiának egyik legnagyobb mestere, a ki[4]) bebizonyította, hogy a kézirat maga is modern csinálmány. Nem tekintve a fönt már érintett gyanús indokokat (a héber betűket), a kéziraton mutatkozó pecsétek és foltok mind az írás *alatt* vannak — a hamisító tehát előbb præparálta a pergamentet s csak aztán írta reá az ónémet szöveget, — és a szironyon enyvnek vagy más

BARÓTI SZABÓ DÁVID LESZÁRMAZÁSA.

A klasszikai triász mindegyik tagja megtalálta már a maga monografusát. Révai Miklósnak, a hármság legnagyobbikának, már két nagyobbszabású életrajza forog közkézen; Rájnisról ez évben jelent meg egy önálló kötet, Barótiról pedig két évvel ezelőtt egy szintén nagyobb fajta tanulmány. Legjobb életrajzokat Révai, leggyöngébbet Rájnis kapott. Barótiét *Horváth Balázs* kassai tanár, prémontréi kanonok, írta meg és adta ki a kassai főgymnasium 1887/8. évi értesítőjében. A 95 lapra terjedő tanulmányhoz mellékelve van a költőnek 61 darab eddig kiadatlan verse is. A jó székely poétának e nagyszámú maradványai már magukban is felkeltenék az irodalomtörténet barátainak érdeklődését, de a monografia is teljesen méltó a figyelemre. Barótinak ez a legbővebb s legkimerítőbb életrajza eddig, ügyesen van írva, lelkiismeretes szorgalom, az irodalomtörténetben otthoniasság, hősével szemben elfogulatlanság jellemzi, s noha a szerző felfogása az általános természetű szakaszokban nem mutat sem elég mélységet, sem elég önállóságot, irodalomtörténeti látóköre korlátozott, eszthetikai ítéletei pedig színtelenek: mindazáltal nem tagadhatjuk meg tőle a jó történelmi érzéket, mely a tények tisztázásában s előadásában egyaránt jeleskedik. Ez életrajz csakugyan történeti oldaláról a legértékesebb. Összegyűjti s megrostálja a Barótira vonatkozó adatokat, melyeknek a szerző egyenkint utána járt; ért ahhoz is, hogy Baróti élete folyását környezetestűl rajzolja meg s így azon képnek, melyet hőséről írt, bizonyos mélységet tud adni, a mi nem minden kezdő írónak sikerűl. Hősét nem elszigetelten mutatja be, hanem a kölcsönhatások azon szálaival együtt, melyek kortársaival összefűzték; úgy hogy a múlt század irodalmi

Midőn ezek megemlítésével fel akarom hívni e józan és derék tanulmányra philologusaink figyelmét: közelebbről a munka egy vitás pontjához kivánok némi kiegészítő adalékkal járúlni.

Szerzőnk jó szokás szerint lehetőleg minden adatnak maga nézett utána s egyebek közt Baróti Szabó Dávid családfáját sem vette át egyszerűen a régibb életíróktól, hanem közvetlen Barótról, az ottani plébánia anyakönyvéből s az ott élő családtagoktól szerezte be idevonatkozó adatait. Minthogy az előző családfák kritikájával és saját kutatásainak eredményével több lapot elfoglal, úgy látszik, sokat adott a szerző e kérdés vizsgálatára; mindazáltal nyomozásainak eredménye csak annyiban végleges, hogy a kiderített adatok, a meddig érnek, kétségtelenűl hitelesek, de visszamenőleg még kiegészítésre szorúlnak.

Baróti Szabó Dávid leszármazására nézve többféle változat követeli magának az érvényességet.

a) *Nagy Ivánnál (Magyarország családai*ban) a családfa hegyében István, tancsi ref. prédikátor, Apafi Mihály udvari papja áll, a ki 1673 november 20-án kapta a nemesi levelet; egyik fia volt András, ennek ismét fia Mátyás, megint ezé Dávid (1739—1819) a költő, s János, kitől a mostanig élő Baróthyak származnak.

Ezt a genealogiát Horváth Balázs több okból kifogásolja. Nagy Iván, Baróthy Sándor most is élő nagyváradi ügyvéd atyjától, Páltól kapta adatait. Azonban szerzőnk B. Sándor szívességéből újra átvizsgálhatván a család birtokában levő okiratokat, a leszármaztatást általában, a család egyéb tagjaira nézve, helyesnek vallja ugyan a tancsi prédikátortól kezdve egészen napjainkig, de egyúttal arra a felfedezésre jut, hogy a családi okiratok sárgúlt levelei a költő Barótiról mélyen hallgatnak, sőt maga az ügyvéd Baróthy is őszintén bevallja, hogy a családi irományokban sehol Dávidnak, a költőnek neve elő nem fordúl. Az okiratok tanuságának e szembeötlő hiányát némely családi szóhagyományok igyekeznek kipótolni, jelesűl fölemlíti szerzőnk a család nesztorát és tisztes matrónáját, kik azt állítják, hogy atyjuktól, ki Dávidnak kortársa volt, sokszor hallották a költő nevét, mint a család tagjáét, emlegetni. E jóhiszemű vélemény keletkezésére szerzőnk szerint az adhatott okot, hogy a szintén baróti származású költőt jól esett a rokonság díszéül tekinteni. A kérdéses családfa ellen egyenesen kizáró okok is szólanak. 1776-ban ugyanis az az István, ki Nagy Iván táblázatában Dávidunk öcsesének fia gyanánt szerepel, nemességét nem baróti, hanem csik-szent-tamási aggokkal bizonyíttatja; ugyanakkor ez aggok azt vallják, hogy ez az István azelőtt valami 30 évvel (tehát 1746 körűl) Magyarországba jött tanulás végett. Hogyan lehetett ennek Dávid, kiről biztosan tudjuk, hogy 1739-ben született, nagybátyja, még pedig atyjánál idősebb nagybátyja? Azonkívül ez aggok ismerik a

család minden tagját és körülményeit, de épen Dávidot nem említik sehol, az egyházi állású családtagok közt sem. Alább látni fogjuk, hogy e czáfoló adatokon kívül Horváthnak positiv bizonyítékai is vannak arra nézve, hogy Barótink más apáktól származott mint a bihari Baróthyak s e származási alibi alapján teljesen magunkévá tehetjük szerzőnk azon nézetét, mely szerint a Nagy Iván-féle táblázatba, mely a biharmegyei Baróthyakat illeti, csak a családi ambiczió interpolálta Dávidot.

b) *Oláh Béla* a Figyelő XV. kötetében — Nagy Iván adatait nem említve föl — másokat nevez meg költőnk ősei gyanánt. Baróti szüinek nevét nem ismeri ugyan, de annyit tud, hogy a gyulafehérvári éltárban található okiratok a család nemességéről tanúskodnak. Költk családjáról 1614. aug. 29-én történik először említés, a mikor hlen Gábor Szabó Bálintnak elbocsátó levelet ád. 1615. febr. 14-én bizonyítják, hogy Szabó Bálint nemes ember. 1635-ben Rákóczi rgy alatt szintén említtetik, hogy ez a Bálint, az András fia, a nemeközé iratott. 1716-ban Baróti Jánosról van szó; kije volt ez Baróak, nem bizonyos. Ez a János 1741-ben már nem élt, mert fiáról, fről lévén szó, az említett jegyzék így nevezi meg: filius quondam is.

Horváth Balázs ezt a genealogiát sem fogadja el, mert nem tudúgymond — miből következteti Oláh Béla, hogy e levéltári adatőnk családjára vonatkoznak; Csíkban sok a nemes Szabó, de is még jelenleg is több ilyen nevű család virágzik. — Megnk erre az, hogy valamint Oláh nem bizonyított, úgy Horváth olt valójában.

A Margittán lakó Baróthy-család is «reformált vallása s világfája daczára, a szóhagyomány alapján szintén rokonságot ta költőnkkel». Jól jegyzi meg erre Horváth B., hogy e csasak azért sem jöhet számba, mert törzse soha sem nevezi bónak; költőnk pedig a *baróthi* jelzőt sohasem nemesi előnév sználja, csak az ‚erdélyi'-vel együtt származási helyét jelzi z *Új mértékre vett külömb versek* czímlapján is: «esztergamap, erdélyi, baróthi Szabó Dávid.»)

negyedik genealogiai táblázatot maga *Horváth B.* állítja n fölfedezett nyomok után. Él ugyanis Baróton egy becsüföldmíves, Szabó Bernárd, ki családi ereklyeként féltéke fakó, foszladozó iratot, mely a jó székely poéta családjáat beszél. Ez írás szerint élt hajdanában Sepsiben egy nevű királybíró, kinek Illyefalván, Uzonban és Al-Dobolj lalma» volt. Ennek fiúleányát, Katát feleségül vette Török várszéki királybíró; e házasságból három leány született,

kik közűl a középsőt a beregszászi származású Szabó János vette feleségül. Ez a Szabó János a Dávid nagyapja. A családfát Horváth amaz irat nyomán így állítja össze.

Török István (királybíró)
Mihácz Kata.

Erzsébet Sós Kelemen.	Judith beregszászi Szabó János.		Zsuska Debreczeni Szabó András.
Dávid minorita.	János.	György Beke Erzsébet.	Anna Béres Ferencz.
Dávid a költő.	János Incze Klára.	József.	György.

És így tovább, a Jánostól származó, maig is elő Bernárdig. — A kézirat Józsefnek, Bernárd atyjának kezeírása s kivonatos másolat «az egész után», mely az 1834-iki tűzvészben a család nemes levelével, ősi fészkével, költőnk «minden irományaival, kisebb s nagyobb alakú arczképeivel együtt» megsemmisűlt. — Horváth e kéziratot teljesen hitelesnek ismeri el, a mi mellett legerősebb bizonyítékúl arra hivatkozik, hogy a baróti plébánia anyakönyvei a közölt családfa hitelességét költőnk személyétől kezdve kétségen kívűl helyezik. Messzebb a matrikulák nem bizonyítanak, mert nagyon hiányosak s részben olvashatatlanok.

Ennyire haladt Horváth Balázs. Elég tetszetős az eredmény, de nem olyan, hogy újabb megerősítéseket vagy kiegészítéseket el ne birna. Már pedig van még egy *ötödik leszármazási tábla is, mely szintén közkézen forog*, azonban szerzőnk figyelmét kikerűlte.

e) *Orbán Balázs, A Székelyföld leírásának* I. kötetében a 214. lapon, a 20. jegyzetben költőnkre vonatkozólag ezt írja: «Atyja Szabó György, anyja Beke Erzsébet [tehát ugyanazok, a kik Horváth Balázsnál; a mit Oláh Béla ismeretlennek jelzett, azt Orbán B. 1868-ban már kinyomatta], kik a most [1868-ban] 55. számú telken laktak, a ház azonban, melyben Szabó Dávid született, elégvén, nincsen meg. Hogy a Szabó-család nemes, kitetszik a kétséges nemesek kutatására, a mult század végén kiküldött productionale forumok (főkormányszéki levéltár 118 $^{40}/_{772}$ szám alatti) munkálatából, hol a baróthi Szabó családot érdeklőleg hivatkozás van Bethlen Gábornak egy 1614-ben august. 29-én kiadott passualisára, melyben a Skenderbéget kisért Szabó Dávid baróthi nemest szabadon bocsátani rendeli; továbbá ugyancsak Bethlen Gábornak a prázsmári táborból 1616. febr. 24-én kiadott, baróthi Szabó Bálint nemes jószága osztályára vonatkozó rendeletére s azért baróthi Szabó József a fegyverfeladáskor is mint valódi nemes mentesíttetett, s a commissio által is a kétségtelen nemesek közé iktattatott. A leszármaztatás tehát ez: Szabó Bálint, János, András, Gergely, János, György és Dávid.»

S annyi észrevétel s megjegyzés torlódott össze lassan tollam hegyére, hogy szükségesnek láttam egybefoglalni őket s e folyóirat hasábjain közölni, hogy felvessem vele a kérdést, érdemes-e annyi fáradsággal összepőrölyözött fordítást oly szakközönségnek tálalni fel, melynek izlése a halhatatlan Homeros s a nagynevű elegikusok nyelvén nemesedett meg, kerekedett ki?

Mi fordíthatunk valamit új-görög vagy ó-görög nyelvre. Mindkét esetben a fordító ura legyen e nyelveknek. K. úr új-görögre nem fordította a Mohácsot, — elég azt egyszerüen constatálni. Tehát ó-görögre, — az ó-görög nyelv phraseologiája, grammatikája szerint. Azaz azzal a czélzattal, hogy e költemény egy — mondjuk — Kr. sz. előtt élt s most föltámadó görög emberre is azt a hatást tegye, hogy ez görögizű, elegikus költemény.

Nem bántjuk ez esetben a fordítás hűségének szerfelett kényes kérdését. Úgy tekintjük a költeményt, a mint van, szókincsét, verselését, a többi számunkra tökéletesen közömbös.

A görögöknek minden költői műfajra megvolt a maguk, idők folyamán jobban-jobban kidomborodott nyelvjárásuk, melynek hagyományozott törvényei korlátain túl csak ritka esetekben csaponghatott a költői nyelv. Állott pedig az legfőképen azon műfajokra, melyek a daktylikus versnemet választották kifejező eszközükűl. A Homerostól egyenesen kölcsönzött formák mellé csakis ismét homerosi mintázatú formák sorakozhattak. Igy nyomódott a kis terjedelmű műfajokra, mint pld. elegiára, epigrammára is a két nagy eposz keverék színezete. Tudja ezt mind K. úr is.

Mégis gondosan kerülte mindent, mi ezen epikus dialektusra vallana, ámbár keverék phraseologiájú az ó görög nyelve is, hiszen későbbkori kifejezések mellett a csak prózában előforduló szavak is megférnek sophoklesi reminiscentiák társaságában. Mert még ha választhatott is epikus és nem epikus forma között, az utóbbinak adott előnyt, mint e sorban például:

Αἰρόμενος κόρακος πτέρυγι λυγρὸς ἔπτη ὄλεθρος

hol az ἔπτη helyett határozottan ἐπετάσσατο-t kellett volna írnia a homerosi λυγρὸς ὄλεθρος mellett. Nem ír δηΐᾳ-t δαΐᾳ helyett, pedig bátran háromszótagúnak alkalmazhatta volna, mint Homerosnál I 347, 774, II 301, Σ 13, Moschos Meg. 109. versében. (L. *Ludwich:* Beiträge zur Kritik des Nonnos von Panopolis. Königsberg 1873.) Használ egy ἔπιτνον aor.-t, mely Hom.-nál nem fordul elő s θουρίῳ ἐν δόρατι-t ír, hol minden nehézség nélkül θούρῳ ἐνὶ δόρατι-t írhatott volna az epikusok módjára. Ő εὕδουσ' ὕπνῳ-t inkább ír Sophokles (Oed. R. 65) mintájára, mint Homeros szerint εὕδουσ' ὕπνον-t. A kérdő τίς genitivusát

egy sorral tovább στερρῶς-t alkalmazott, holott ἠΐθεοι-t, illetőleg στερεῶς-t vártunk volna. A tragikusokra emlékeztet három sorral alább ἄκομψοι (= dísztelen), — a 23. sorban ἄλλως azon értelemben használva, hogy «hasztalan». A 27. versben τὰ πρόσω abban az értelemben «messze», «távol» nem epikus, μετέωρ' helyett μετήορα-t szerettünk vòlna alkalmazva látni. A 43. sorban βοᾷ-val fordítja a «sirat» szót, mi szintén tragikusoknál fordúl elő. A görög prózából kölcsönzött kifejezések a 18. sorban ἀφροδίσια, a 27.-ben ὁμιγλώδη, — míg a 78.-ban előforduló αὐθαδίζομαι gyanúba fogott varians lectió Platónál, egyébként nem fordúl elő. Az 58. versben használt ἀναξαίνω csak későbbi íróknál, a 66. sorban levő ἔμπηρον Herodotostól fogva és különösen az új-iónoknál olvasható.

Mindezek mellett nem görögös fordúlatokkal és szerkezettel is találkozunk, minők pld. vs. 25: ἑνὸς φύλλου γ' ὑποφαίνει, vs. 45: ἣ τοσάκις σοβαρῶς ἀνέμοις *ἀντέστη* (melyet mediumban kellett volna alkalmazni), valamint vs. 49: ὧδε *κατέσβησαν* (hol szintén csakis a medialis alaknak volna értelme). Nem görögös a kérdő τοῦ névmásnak mint birtokosnak a birtok után való tétele (vs. 52), az ilyenek: ἦ πικρὸν ὧδ' ἀποθνήσκειν (ἀποθανεῖν helyett), vagy χῶρος *ἔχων μνήμην λύπης*, érthetetlenek végre: ἀκτὶς νᾶμα *καλύπτει* ἀτμῶδες | ὥσπερ κρύπτουσα *πρὸς βλέφαρ' ἡμέτερα*, majd ἀντήρεισεν | ἵππῳ χαλκοβαρεῖ *δυομένῳ γε βαρύς*, érthetetlen a γε-nek használata nem egyszer, hacsak nem foldó particula szerepében.

Azt gondolhatnók, hogy a fordító ennyi eszköz alkalmazása után legalább tűrhető distichonokat faragott össze. De a milyen vegyes elemű és tarka színezetű volt költői nyelve, oly kínosan összekalapáltak

ὁμιχλώδη, 40. μακράν; 41. κἀνατρέχει; τεθνεῶτα; 47. τεθνέασ'; 49. βόθροισι βρυώδεσιν; 56. ὡς τὰ βροτῶν; 59. ἀτμῶδες; 67. πικρὸν; ἀποθνήσκειν; 69. βάραθρον; 74. δὲ τραῦμ'; 80. ἔκρυψεν. Ott van únos úntalan a *krasis* is: 7. τἀρχιερέως; 10. κἄπιτνον; 22. χαἴματι; 34. κοὐδέ γε; 41. κἀνατρέχει; 43. καὐτῇ; 50. κἀς és τὠνόματ'; 63. κουδεὶς; 70. τὠστέα; 78. καὐθαδιζομένου. Van példa a *synizesisre* is: 7. τἀρχιερέως; 17. ἠρίου; 19. εὐφυὲς; 33. εὐκλεοῦς; 77. ὕβρεως; 83. ἀχλύος, s mégis az 52. sorban ὀστᾶ, mely teljesen attikai forma, a 70. sorban előforduló τὠστέα mellett! Nem csekély lapsusok a 18. sorban levő ἄρτι, a 43. sorban levő μέχρι végiótájának merész elidálása. Az 59. sorban levő ἕσπερος-ban viszont inkább a néha kétvégű ἑσπέριος melléknév iótájának syncopéját akarom látni, mintsem feltételezni, hogy fordító úr ne tudta volna, hogy egy oly rendkívül közönséges szó, minő ἕσπερος (az este), nem lehet egyúttal adiectivum is.

Lássuk ezek után a hexameterek metszeteit:

vs. 7: Τόμορι | σ' ἕδρανα | τἀρχιε|ρέως τι λέ|λοιπας ἄ|θικτα
vs. 15: Ὦ πόσοι | ἤθεοι | οἷς πολ|λαί γε παρ' | ἐλπίδες | ἦσαν
vs. 23: Ἐν δ' ὁδῷ | ἕστηκ' | ἄλλως | σὺν στεφά|νῳ φίλη | αὐτῶν
vs. 59: Ἐνθάπερ | ἕσπερος | ἀκτίς | νᾶμα κα|λύπτει ἀ|τμῶδες
vs. 71: Ὦ τάδε | πάντ' ὑπα|γωγῇ | καὶ φθονος | ἔρξε κά|κιστος.
vs. 79: Παρθένοι | ἐξεμα|ράνθη|σαν λέγει | ὦ πόσαι | αὐτοῦ.

Ilyen versek Tzetzesnél szoktak előfordúlni. *Hilberg:* Das Princip der Silbenwägung und die daraus entspringenden Gesetze der Endsilben in der gr. Poesie (Wien 1879) cz. munkájában az ilyen verseket a «Stümperhafte Verse» lajstromába iktatja.

Tehát minő értelme van az olyan fordításnak, melyen léptennyomon meglátszik a rája pazarolt óriási erőlködés, s megismerszenek az izzadság és véres verejték cseppjei? S különösen minő értelme egy oly férfiúnál, kit képzettsége és tehetségei oly térre utalnak, melyen kifejtett munkásságáért mindeddig a kellő elismeréssel szoktak adózni? Elvégre az Egyetemes Philologiai Közlöny komoly folyóirat kíván lenni, melyet kár szeszélyes kisérletezés terének tekinteni.

Dr. Vári Rezső.

fölrázza a nemzetet, átalakítja nyelvét, irodalmát, ízlését, felfogását s egész szellemét. Ha általános hatását tekintjük: nincs hozzá mérhető alakja irodalmunknak. Nemcsak író volt a szó legszebb értelmében, nemcsak mestere az ízlésnek és stylnek, nemcsak agitatora az ósdihoz ragaszkodó és bátortalan irodalomnak: hanem tanítója és fáradhatatlan oktatója a kiskorú, parlagi szellemeknek, a kik a haladás elveiről ép oly keveset gondolkoztak, mint a mily keveset tettek érette. Öntudatos számítással készült e pályára s híve maradt mind végig. Senki sem született inkább ez agitatori szerepre, mint ő, és senki sem ismerte föl jobban e szerep elodázhatatlan szükségét nálánál. Egyénisége, műveltsége, tanulékonysága, rendkivüli fogékonysága minden iránt, mi a szépet bármely oldalról szolgálhatta, korai ismeretsége az írókkal, államférfiakkal s mindazokkal, kiktől haladásunkat várhatta: már korán kijelölték pályája körét, a mely fokozatosan bővült hosszúra terjedő munkássága alatt. A mint a tollat tizenhat éves korában kezébe vette: több, mint félszázadon keresztül majd szünet nélkül gyakorolta magát, buzdítva, lelkesítve egy egész tábort, tanítva, tanulásra ösztönözve, munkára serkentve, tettre bírva mindazokat, kik bármi csekély érdeklődéssel viseltettek a magyarság művelődése iránt.

E rendkivüli hatásnak nemcsak való tényeit, de eszközeit is érdemes vizsgálnunk, mert csak így adhatunk számot pályája eredményeiről, elvitázhatatlan, bámulatos nagy sikereiről. Sokoldalú munkásságának részleteiről azonban ez úttal nem szándékunk bővebben értekezni. Csak mint levélírót kivánjuk bemutatni ama gazdag és kiválóan fontos adatgyűjtemény kapcsán, melyet a m. tud. Akadémia megbízásából dr. Váczy János szerkesztett s bocsátott közre.*)

netéről, s amaz elvekről, a melyek a szerkesztésben irányadókúl szolgáltak. Nem fogunk részletekbe bocsátkozni, s a terjedelmes előszónak csak ama pontjait akarjuk ismertetni, a melyek a kiadás tudományos érdekét derítik föl.

Kazinczy irodalmi hagyatékának közzétevése rég foglalkoztatta az Akadémiát, mely e hagyatékot a legszebb örökségnek tekinté mindenkor. Toldy Ferencz, a ki ifjú korától kezdve szinte rajongott a széphalmi mester minden művéért, Kazinczy elhunyta után néhány év mulva, 1836-ban már megindította összes munkáinak kiadását a versekkel, a melyeket egy év mulva az utazások követtek s a Kis Jánoshoz és Szentgyörgyi Józsefhez írt levelek. Az 1848/9-ki évek mozgalmai, majd az ötvenes évek szomorú viszonyai végkép megakasztották a tervezett kiadást úgy, hogy annak akár folytatólagos, akár újból való megindítására gondolni sem lehetett. Csak ez előtt néhány évvel vehette föl Akadémiánk a kiadás elejtett fonalát újra, s valóban, — mint az előszóból látjuk — eleintén nem is akart mást tenni, mint a Toldy tervezte kiadást folytatni. De az Irodalomtörténeti Bizottság csakhamar belátta, hogy a Toldy-féle tervezet kivitele nem lenne méltó sem a Kazinczy nagy hatásához, sem az Akadémiának s az egész nemzetnek iránta tanúsított kegyeletéhez s azért a széphalmi mester összes műveinek teljesen új kiadását vette foganatba. Igen helyesen, Kazinczy összes levelezését is fölvette ez új kiadás tervébe, még pedig úgy, hogy épen a levelezéssel induljon meg e nagyfontosságú vállalat. Az Irodalomtörténeti bizottság erre külön albizottságot, a Kazinczy-bizottságot alakította, melynek elnökévé Zichy Antalt, tagjaivá pedig Beöthy Zsoltot, Heinrich Gusztávot és Váczy Jánost választotta. Az albizottság 1886-tól kezdve egészen a mult év végéig folytatta az előmunkálatokat, mikor az összegyűjtött anyag immár elégnek tetszett a kiadás megindítására. Az albizottságból ekkor Beöthy Zsolt kilépett s helyét Ballagi Aladár foglalta el. Ez albizottság támogatásával szerkesztette azután Váczy János a levelezés I. kötetét, mely Kazinczy összes műveinek is első kötete.

Ha az előszó nem mondaná is: a figyelmes vizsgáló könnyen észreveheti, hogy a «bizottság a közzétételnél a lehető legnagyobb hűségre törekedett, nemcsak a tartalmat, de a külső formát illetőleg is». A kiadott leveleket «az eredetieknek *hű másaiúl* kivánja tekintetni a bizottság s ez okból az eredetinek sem kifejezésein, sem orthographiáján nem változtatott semmit.» Megtartotta az ingadozó orthographiát úgy, a mint a levelekben találta, és pedig lehetőleg mindenben; mert úgy gondolkozott, hogy nyelvünk és irodalmunk történetének e nevezetes adalékai csak ebben a formában tarthatnak számot tudományos értékre. S igaza volt. A kiadás ez elvét annál inkább

már megindította összes munkáinak kiadását
egy év mulva az utazások követtek s a Kis
gyi Józsefhez írt levelek. Az 1848/9-ki évek
évek szomorú viszonyai végkép megakasztották
y, hogy annak akár folytatólagos, akár újból
olni sem lehetett. Csak ez előtt néhány évvel
ak a kiadás elejtett fonalát újra, s valóban, –
nk eleintén nem is akart mást tenni, mint a
ytatni. De az Irodalomtörténeti Bizottság
dy-fele tervezet kivitele nem lenne méltó
-ahoz, sem az Akadémiának s az egész nemzet
kegyeletéhez s azért a széphalmi mester össze
új kiadását vette foganatba. Igen helyesen,
t is fölvette ez új kiadás tervébe, még pedig
el induljon meg e nagyfontosságú vállalat. Az
ság erre külön albizottságot, a Kazinczy-bizottság
ivnek elnökévé Zichy Antalt, tagjaivá pedig
iesztávot és Váczy Jánost választotta. Az albizottság
szen a mult év végéig folytatta az előmunkálatokat
gyűjtött anyag immár elégnek tetszett a kiadás
tságból ekkor Beöthy Zsolt kilépett s helyét
l. Ez albizottság támogatásával szerkesztette
evelezés I. kötetét, mely Kazinczy összes művei

előszó nem mondaná is: a figyelmes
közzétételnél a lehető

pontosítás elvére nézve is. *Pontos chronologiai rend* volt e részben az irányadó, s ezzel azt érte el a bizottság, hogy Kazinczy fejlődése, pályájának sokoldalú iránya, s mindazon irodalmi kérdések, melyek a mult század magyar szellemét mozgatták, mintegy önmaguktól helyezkedtek egymás mellé úgy, hogy a kutatónak fáradsága nagymértékben meg van könnyítve.

Valóban csakis ilyen kiadás méltó Kazinczy bámulatos működéséhez, melynek egyik legfontosabb ága épen a levélírás volt. Ha csak e leveleket ölelné föl a gyűjtemény: úgy is méltó volna a művelt közönség legnagyobb érdeklődésére; de, mint a most megjelent kötetből látjuk, ennél sokkal többet nyujt, mert mind ama leveleket is felöleli, a melyek Kazinczyhoz voltak intézve. Igy lehet igazán teljes képet alkotnunk nemcsak Kazinczy pályájáról, hanem irodalmunk történetének ama félszázadig tartó fontos korszakáról is, a melyben a széphalmi vezér nemzetünk gondolkozásának irányát megszabni mintegy törekedett, korláttalanúl uralkodván a művelődés széles mezején majdnem egész haláláig.

Nincs mit csodálnunk, ha az első kötetben túlnyomólag a Kazinczyhoz írott leveleket kapjuk, s magától Kazinczytól aránylag nagyon keveset. Figyelmes átolvasás után észre kell vennünk, hogy mégis ő a középpont, mely körűl a többiek sorakoznak; ő a házi gazda, ki vendégeit oly ügyesen tudja összeválogatni, hogy senki ne unatkozzék a társalgás alatt. Minden rendű és rangú vendégek fölkeresik őt, s Kazinczy mindeniknek tud valami olyat mondani, a mi azt érdekli. E társaság, ámbár jól van összeválogatva, sokféle elemből áll. Megfordul itt az akkori kath. egyház vezérférfiain, gr. Eszterházy Károly egri, b. Andrássy Antal rozsnyói püspökön, az aristokratia kiváló tagjain, Prónay László, Ráday Gedeon, Orczy Lőrincz bárókon s Török Lajos grófon kívűl egy

Tekintsük meg kissé közelebbről ez alakok nevezetesebbjeit s hallgassuk meg, miről vitatkoznak oly élénken, mintha mindegyik azt hinné, hogy neki kell a kérdést megoldania.

A közszellem sűlyedtsége ólomsúlylyal nehezedik e kitűnő, hazafias csoport lelkére. Föl is teszi magában mindegyik, hogy tehetsége szerint segít azt a nagy munkát diadalra juttatni, mely nem vala kisebb, mint mozgalmat idézni elő az elalélt idegekben, küzdelmet indítani meg az eszmékben és súrlódást a nézetekben. Mindnyájan érzik hátramaradásunkat, de egyik sem veszti reményét; mindnyájan az idegen népek műveltségét tartják szem előtt s ahhoz kivánják hasonlóvá tenni hazánk műveltségét, s egy sincs, a ki magából a nemzetből történeti alapon kivánna és tudna civilisatiót kifejteni. Közös meggyőződésük, hogy a magyar csak a régi rómaiak és újkori művelt népek, főként a németek utánzásával boldogúlhat.

De hát miként kezdjenek e nagy munkába? Kazinczy szerint fordítani kell az idegen népek szép műveit s gyalúlni kell nyelvünket a finomabb érzés árnyalatainak kifejezéséhez. Már tanuló korában hiába gyötrik Vitringával, Coccejussal: kezébe akad Gessner egy pár idyllje s innentől kezdve nincs nyugta, míg Gessner idylljeit át nem ülteti nyelvünkre. Theokritos*) vezette Gessner olvasására, ifjú korának boldog álmaira, példányképére, a melyhez a hetven éves agg is oly forróan ragaszkodott, mint a tizenhét éves ifjú. De bár mennyire rajong is Gessnerért, bár mennyiszer át- meg átdolgozza is fordítását: nincs bizalma a sikerben, ha csak az, kit mesterének vall, nem javalja munkáját. Még az írói becsvágy kevésbbé háborgatja, csak szárnyait próbálgatja s mint maga mondja: önnön mulatsága s ereje gyakorlása ösztönzi törekvéseiben. De mikor Báróczy fordításait olvassa: fölébred becsvágya a maga teljességében s eddigi mulatságát haszonra kivánja fordítani. Csakhogy ő a világért sem kegyes bírája önmagának. A czélt tisztán látó s affelé öntudatosan törekvő valódi tehetség ösztönével fordúl Ráday Gedeonhoz, e jó lelkű, finom ízlésű öreg úrhoz, a ki őt már gyermekkorában elbájolja mintegy szeretetre méltó különczségével, bő olvasottságával, a magyar költészet s egész irodalmunk hasonlíthatatlan ismeretével, leereszkedő modorával és egész valójával, s a kinek legtöbbet köszön-

---

*) «Wie oft geschah es — írja Gessnernek 1782. okt. 19-én kelt levelében — dass wir in unsren leeren Stunden in reizende Gegenden hinausspazierten: da fieng er (Szatthmáry, úgy látszik, ifjúkori barátja) seinen Formosum Vastor, ich aber meinen Forte sub argutâ etc. zwey Stücke, denen wir den Vorzug vor den andern gaben, herzusagen. Entzückt stunden wir still, da wir auf eine schöne Stelle kamen: so wie junge Hirten, da sie der göttlichen Nachtsängerin in dunklen Büschen nachlauschen.»

tudtomra adja. Nagyságodon kivűl nem ismerek senkit, a ki kivánságomat teljesíthetné; valamint más részről nincsen senki, a kinek inkább kivánnám hallani javallását.» Ha hibák nélkül jelennék meg fordítása: úgy hiszi, méltó jutalmat nyerne hazafiúi nemes indulata. Ezzel akar kiszállni először a közönség elé s ennek a fogadásától függ további pályájának iránya. Képzelhetjük, hogy esett Kazinczynak az a leplezetlen, de bizalmat keltő kritika, melyet Ráday e fordításra írt. Mennyi becsvágyat keltettek a következő sorok benne, s mennyire megerősödhetett abbeli véleményében, hogy helyes útra indúlt. «Különösen kedvesen vettem, — feleli Ráday*) — hogy az úr velem közleni méltóztatott Gessner munkáinak valósággal szép fordítását, mely ´erant minden hízelkedés nélkűl írhatom, hogy még felette kevés fordításaink vannak, a melyeket ehhez hasonlíthatnék. Ugyanis sok helyeken fordításnak sem vélné az olvasó, hanem eredeti munkának tarthatná, mint ezt nevezetesebben a második könyvről mondhatom. Nagyra becsűlöm azonban, hogy az úr arra alkalmatosnak itélt engem lenni, hogy fordítását megvizsgálván, arról itéletemet is adjam; sőt a mi nagyobb, még az a szabadságom is légyen, hogy ha úgy itélem, néhol változtathassam is a kimondások módját. Az úrnak ezen hozzám való bizodalma (ha magamat nem ismerném) felfuvalkodást is okozhatna bennem, holott meg kell vallanom, hogy magam is nehezen tudtam volna ezen fordítást ilyen jól végben vinni. Mindazonáltal csakugyan élni kivánván azon szabadsággal, a melyre az úr engemet méltóztatott, ezen okból nem csak elolvastam az úr fordítását: de még eddig, a hol valamely változást szükségesnek tarthatnék, kettőnél többet nem vettem észre.» Aztán előadja, miket kivánna javítani s Kazinczy — mint a jegyzetekből olvas-

séget, csinosságot, correctiót adhat. Arra törekedett, hogy maga-magát, s mint az irodalom akkori vezérei mondják, czélját érte.

A mint e fordítást közzé teszi: arról egészen a későbbi Kazinczyra ismerünk benne. Nem elégszik meg barátainak javalásával, elküldi még kéziratban mindenkinek, a kinek ítéletét fontosnak véli. Rádayn kívül a Báróczy javalásáért eseng leginkább, hisz őt vallá egyik mesterének, az ő koszorúja után törekedni volt élte feladata. S mily erőt önt belé a Báróczy levele.*) «Mint heves írásodból látom — írja Báróczy — isteni tűz melegíti ereidet. Különös adománya az egeknek! Fordítsad magadnak, barátaidnak, hazádnak hasznára vett ajándékodat. *Légy ébresztő példája az elzsibbadt magyar ifjúságnak. Légy második Prometheus*; lelkesítsd meg az elevenség nélkűl heverő testeket.» Mily erősen viszhangzottak fülében e szavak, mintha csak valami földöntúli varázsigék lettek volna. Mily kitörűlhetetlen bélyeget nyom e javalás, e buzdítás a fogékony ifjú lelkére! Nem csodáljuk, hogy e fordítás sikereire késő éveiben is mint egy szép álomra gondol vissza, mely egészen kiragadja a földi lét kötelékei közűl. De Báróczy nemcsak buzdítja, tanácsot is ád neki. Ne merűlj el — írja a föntebbi levelében — «csak Gessner írásaiban. A méhek sokféle virágról gyűjtik az édes mézet, melynek a különböző ízek egyesűlése adja kellemetességét; kedvetlen lenne az ínynek csak egy virágnak ízét érzeni benne». E tanácsot is szívesen fogadja ... fordításához a

korban. Az írók mintegy két pártra szakadnak. [illegible] a szók származásának s a régi írók használatának alapján áll: Baróti a kimondás, hangzás után indúl. Földi, e mozgalom egyik legtanultabb, legeszesebb vitázója, a kettőt egyesíteni törekszik, de öszhangzás, megegyezés nem jő létre. A prosodia törvényeinek fejtegetése a magyar orthographia tisztázását vonja maga után s az akkorbeli írók semmiről sem tudnak több kedvvel, nagyobb hévvel, s talán több makacssággal is vitatkozni, mint épen e kérdésről. Földi egyetlen szó magyarázatával lapokat tölt be s például az *egy* irását s prosodiai mértékét számtalanszor fejtegeti s mindig újabb-újabb oldaláról. Földi széles olvasottsága, higgadt gondolkozása és erős itélete sok tekintetben meggyőzik magát Kazinczyt is. Ő kevésbbé vesz részt e mozgalomban. Úgy látszik, mint ha engedte volna, hogy társai mind elmondják nézetüket s ő azt fogadja el, a melyik legmeggyőzőbb, legalaposabb. De azoknak a munkáin, a kik tőle vártak javalást, láthatjuk, miként érvényesíti a vita eredményét. Igy például a Vitéz Imre és Aranka György fordításait egészen a saját orthographiájára írja át s nem tekinti fáradságnak, minden egyes szó származását s hangzását megmagyarázni. Még nincs szó az irodalmi nyelv megállapításáról. Ezek csak előleges munkálatok, úgy szólván észrevétlen mozgalmak, a melyek csak két évtized mulva emelkednek általános elvvé. Kiki a saját vidéke nyelvjárását használja s annak jósága mellett harczol; de mindegyik szeretné a magáét elfogadtatni. Horváth Ádám a legönállóbb, legcsökönösebb, a ki nem enged a maga szokásaiból egy hajszálnyit sem. Kazinczyt melegen üdvözli s elragadtatással olvassa szép műveit; de érezhető hatás nem látszik rajta. Dicsekszik vele, hogy nem beszél idegen nyelveket s a mit tud a latinból és görögből: azt is elfeledi, mikor valamit ír. Eredetiségre

Nem levén még hírlap vagy más időszakos organuma ...
tek közzétételének: a magán-levél pótolta e szerepet úgy a hogy.
S ezzel a levelek, a milyenekben ma napság ily dolgokról a legritkább
esetben szokás szót tenni is, nem üres fecsegések, sem nem a magán
élet körűlményeinek hírvivői, hanem többé-kevésbbé tudományos orga-
numok a levélíró egyénisége s a tárgy fontossága szerint. Sokszor
nagyon is száraz egész tartalmuk, mit könnyen elképzelhetünk, ha
meggondoljuk, hogy orthographiai és prosodiai elveiket is ily magán jel-
legű levelekben fejtegetik ekkori íróink. Nincs mit csodálnunk a nyel-
vészkedésnek e — hogy úgy mondjuk — közforgalmán. A magyar pro-
sodia törvényeit csak a mértékes versek használata fejtette ki. Sajátsá-
gos, hogy a magyar hangsúlyos verselés rhythmusának természetéről,
jóllehet a tősgyökeres magyar verselést az *Emlékezzünk régiekről* író-
jától kezdve szinte szünet nélkűl űzik egészen a jelen század közepéig
(sőt azon innen is): senki nem gondolkozik behatóbban egészen Er-
délyi Jánosig, Fogarasiig, Aranyig; holott a mértékes verselés alig kezd
mélyebb gyökeret verni, azonnal hozzá látnak elméletének megállapí-
tásához is. Azonban ez a mily különös, ép oly természetes egyszers-
mind. Az újabb vers a szótagok hosszúságának vagy rövidségének mér-
tékén alapúlván, s a mérték tisztába levén hozva abban a nyelvben, a
mely után versíróink indúltak: elodázhatatlan volt a magyar szók

vannak a maga kedvencz írói, a kiknek elsőbbségét minden alkalommal vitatja. Igy például a Zrinyi nagy eposának méltánylatát, dicséretét, sőt bámulatát számtalanszor levelébe szövi. Az ő itéletére buzdúl föl Kazinczy s már ekkor tervezi a jeles műnek újból való kiadását. «Irja az úr, — mondja egyik levelében*) Ráday — hogy Zrinyi olvasására az én dicséretembül vágy: nem tagadom én azt, hogy én ezt az versszerzőt felette nagyra becsülöm, és majd minden poëtáinknak eleibe teszem. Úgy reménylem, hogy egyet fog ebben vélem itélni minden, valaki ezen eleve való ítélettételektől megszabadúlhatott, hogy 1-o: meg ne ütközzön a rhythmusokba, mert ezekre kevesebbet vigyázott Zrinyi, mintsem az válogatott szókra, és az dolgoknak eleven ki rajzolására. 2-o: Meg ne ütközzön abban is az olvasó, hogy ő 12 syllabájú verseiben nem tartotta meg az hatodik syllabán az hemistichiumot mindenkor, hanem azt olykor a hetedik, sőt néha más syllabákra is vitte által. Ugyanis úgy látszik, hogy ő ezt nem hibábúl cselekedte, hanem szánt-szándékkal, részszerént, hogy az által az affectust nagyobb mértékben adja ki, részszerént, hogy az verseiben nagyobb varietas légyen, és igy az monotoniának elkerülése által, a versnek szépsége is nevekedjen. Tanácslanám azért, hogy az, ki Zrinyit olvassa, azt ne a szokott hemistichiumok szerént, hanem commák szerént olvassa; eleinte ugyan, még hozzá nem szokik (eddig másként lévén szoktatva), csudálatosnak fog látszani ezen olvasás, de végtére szépséget fog benne találni.»

Aztán pártfogásába veszi Kónyit, a lenézett, sőt megvetett versírót, a magyar haza együgyű hadi szolgáját, mint magát nevezi Kónyi. Nincs abban szánni való, hogy Kónyi a Zrinyi nagy eposát a maga nyelvére átírta, mert — úgy mond — sok versei valóban szerencsések, sőt néhol nemcsak a dolgot magát, hanem Zrinyi tüzét és elevenségét is eltalálta. Nem hagyja említés nélkül, hogy Bessenyei *A philosophus*

szani s így szegény Kónyi ettől megcsalattatván, igen szépnek tartotta ezen szóbeli játékjait; a minthogy többire nemcsak ő, hanem majd minden poetáink (bizonyosan Horváth is szeme előtt lebegett), a kik négy sorú s tizenkét syllabájú versekben írnak, Gyöngyösit inkább hibáiban, mintsem érdemes tökéletességeiben követik.» Kónyi nem a tudományának, hanem szorgalmának és természetes tehetségeinek köszönheti eddigi érdemeit; ha ezt meggondoljuk: könnyon elnézhetjük hibáit, sőt bámulhatjuk is — ezt mondja Ráday. A naiv történetek elmondásában nem ismer hozzá foghatót, a ki ha többet tanúlhatott volna: «magyar Fontainet vagy Gellertet várhattunk volna belőle.»*) Kazinczy annyira fontosaknak tartja e nézeteket, hogy Ráday valamennyi leveléből kivonatokat készít, nyilván, hogy bővebben s behatóbban gondolkozzék azokról.

Rádayn kívűl Horváth Ádám vet néha szemügyet egy-egy kritikai kérdésre. Ő már a conceptio soha meg nem állapítható szabályaival is foglalkozik, s mai felfogásunk szerint, nem minden naivság nélkül. Érzi, hogy a *Hunnias* nem sikerűlt. Szeretné a hibákat megigazítani egy második darabban. De hogyan fogja fel Hunyadit? Sokáig töri a fejét, hogy ezt kitalálja. Utoljára is így segít magán, hogy Szerdahelyi Györgyöt kérdezi meg, ezt az előtte egyetlen æstheticai tekintélyt, a kinek két kötetes műve nem sokkal az előtt jelent meg. Nem tudjuk, milyen tanácsot adott Horváthnak Szerdahelyi, de abból, hogy a poemát nem folytatta, azt következtethetjük, hogy a *De poësi epica* írója sem tudta őt a conceptióban eligazítani. Egyébiránt nemcsak Szerdahelyit, hanem minden író-barátját megszavaztatja mintegy, a kik azonban szintén hallgatással mellőzik az ő nem mindennapi kérelmét.

Addig, míg az itt érintett kérdések csak a magán jellegű levelek tárgyai voltak: természetesen nem is kelthettek valamivel egyetemesebb mozgalmat. Pedig e lelkes kis csoport, a mely Kazinczy köré van gyűlve, azt tartja első feladatának, hogy nagyobb hullámokat vessen az írók buzgalma, törekvése, munkássága; hogy a nagy közönség is ismerje a szellemi harczosokat, a kik immár maguk között némely elvi kérdésekre nézve tisztában kezdtek lenni. Látták a németek példájából, hogy egy időszakos folyóirat, (mint a *Bremische Beyträge*, *Der deutsche Merkur*, *Deutsches Museum)*, mely a tehetséges írókat maga köré gyűjti, milyen jótékony hatással van a közönségre. Nem lehetne-e nekünk is e példát utánozni, hogy hasonló czéljainkat megtestesíthessük? Nem lehetne-e fölráznunk evvel a tetszhalott nemzetet, mely anynyira idegenkedik minden újítástól? Az bizonyos, hogy művelődésünknek kell valami magasabb czéljának is lennie s avval be nem érhetjük,

*) Az előbb idézett levelében.

szorta műveltebb, a főúri társaságokban is többször forgó, ügyes, anyagilag is legtehetségesebb ifjú Kazinczy, a ki alig huszonöt éves korában már iskola-inspector s így gyakorta érintkezik az aristokratia és főpapság vezérelemeivel, épen úgy ért az írók toborzásához, mint az előfizetők szaporításához. E mellett barátságban van a Telekiekkel, Rádayval, Orczyval, a kik tanácsukkal támogatják. Neki lehet köszönni leginkább, hogy ez első, igazán derék folyóirat oly közkedveltségnek örvend akkori állapotaink között. A mozgékony, senki hiúságát nem sértő Kazinczy mintegy magnesként vonzza magához az írókat és közönséget egyaránt. Megnyeri magát Rádayt, Orczyt, aztán Horváthot, Földit, Molnárt, Szentjóbi Szabót, Simait. Sőt a vele érintkező fiatal embereket is írókká avatja, mint Aszalait, Vitézt. Thémákat ád föl nekik s mintegy kiosztja mindenkinek az őt megillető szerepet. Egészen a későbbi Kazinczyra ismerünk benne már e működésében, a ki némi közszellemet óhajt alkotni s minden valamire való írót magához csatol, határozott irányra törekszik s egyesíti a különféle útakon haladó tehetségeket. Nemcsak egyénisége kedvez e szerepnek, hanem hivatala is. Sokat kell utaznia és sokféle emberrel érintkeznie. Sima, finom, engedékeny modora mindenkit lekötelez. Szívesen látott vendég mindenütt, a hol egyszer megfordúl. Semmi sincs benne a vallási türelmetlenségből, de annál mélyebben érzi a nemzet szoros egyesűlésének szükségét. Jó protestans, de a más vallásúak érdekeit a világért meg nem sértené. A patakiak és debreczeniek épen úgy örűlnek sikereinek, mint a váradiak, mint Erdély s a Dunántúl. Azok is, a kik később elvi ellenségeivé lettek, most még szinte bálványozzák.

Csak ily egyéniség lehetett alkalmas, hogy Kassát irodalmunknak mintegy központjává tegye, hogy kissé elevenebb pezsgést idézzen elő az elbágyadt üterekben, szóval hogy mozgalmat indítson meg. A József alatt szabadabban lélekző, a censura bilincseitől kissé megszabadúlt szellem minden előnyét felhasználja, mintha sejtené, hogy néhány év mulva megint sötét éj borúl nemzetünkre. Törekvése sikerrel bíztatja. Mindenfelől értesítik, hogy a *Magyar Museum* közkedveltségnek örvend. Az ország legtávolabbi vidékeiről egyaránt magasztaló szózatok zengnek felé. Őt illeti a magasztalás legkivált. Társai csak másodrendű egyéniségek. Mindenki őt tekinti a szerkesztőség fejének s valóban az eredmény neki köszön legtöbbet.

Pedig nem volt könnyű akkori íróinkat csak valamennyire is közel hozni egymáshoz. Kevesen érezték a szorosb egyesűlés szükségét s mintha mindenki féltékeny lett volna saját önállóságára. Ráday, ki oly lelkesedve karolja föl a szerkesztőség tervét, vonakodik saját neve alatt írni; pedig a társak, könnyen érthető okokból, épen neveket akartak fölmutatni. Ráday ugyan azt írja: azért nem teszi ki nevét, hogy

ha meggondoljuk, hogy ez volt az első igazi folyóirat, mely a magasb kivánalmakat is kielégítette. De a jég meg volt törve. Kazinczy merhetett egy egészen új közlönyt alapítani, a mely minden hónapban megjelenhetett.

A *Museum* a föntebb említett fontos kérdéseket először tette vita tárgyává. De volt említetteken kivűl még egy rendkivűl fontos kérdés, a melyet Kazinczy vetett föl először. Mikor Gelei Józsefnek a németből fordított «Ifjabbik Robinzon» czímű művét ismertette: megrótta a «popularis, alacsony szólásokat», a melyek talán a fordító tudta nélkül jutottak a műbe. Ezeket, úgy mond, kerűlnie kell az írónak, s törekednie kell, hogy styljét «fentebb szépség» bélyegezze. Ez új irány, a melyet Kazinczy később egész elvvé, rendszerré emel, itt említtetik először, habár csak mellékesen is.

Még fontosabb kérdést bolygat *Bácsmegyey leveleinek* előszavában. Bizonyosan már előbb is éreznie kellett a Gessner fordításában, menynyire alkalmatlan nyelvünk a szelíd érzelmek minden árnyalatának, festőiségének kifejezésére; még inkább érezte azonban e kellemetlen nyügöt a *Bácsmegyey leveleinek* átdolgozásában, hol egy művelt ifjút szerepeltet, a ki magához hasonló más művelt ifjakkal társalog s levelez. Ez az ifjú a nagyvilágban mindenütt ismeretes és divatos idegen szavakat használja, a melyek «kedves negligéet kölcsönöznek a műnek». Miért ne merné e szavakat használni? Nyelvünk tagadhatatlanúl készűletlen; hogy segítsünk ezen máskép, mint hogy át kell vennünk az idegen, sokkal műveltebb nemzetek példáit. «Nem szólok — írja Kazinczy — a franczia, olasz és anglus zűrzavarról: egyedűl a németekét említem, mely, valamint a miénk is, anya-nyelv. Ha ezek, minek utána már a tudományoknak minden nemében remek munkákat mutathatnak, nem szégyenlik segedelműl vonni az idegen szókat: ha azoknak még az ódákban, epicumokban, tragœdiáikban is helyet engednek: mit akarunk mi, a kik alig mutathatunk egy-két fordítást, mely az idegen nyelvet csak félig-értő olvasó előtt érthetőbb ne légyen az eredetiben, mint a magyarban, ezzel apéldátlan különösséggel?» S csakugyan egész kis szótárt csatol műve mellé, a melyben az idegen szavakat deákúl s németűl magyarázza. Igy gondolkozik a nagyvilági műveltség után esengő Kazinczy s így akarta a «fentebb társalgás» nyelvét megállapítani s kibővíteni. Még nem gondolkozik behatóbban a nyelvújítás kérdéséről, de szükségét régóta érzi. Azonban Barczafalvi Szabó már megkezdte a szógyártást részint a *Magyar Hírmondó*ban, részint s még inkább a *Szigvárt* fordításában. Ez «új-szó koholás» sehogysem nyeri meg Kazinczy tetszését, de gondolkozóba ejti. Annyit már tud, hogy csak a szükség indokolja az új szó használatát, ha az az új szó egyszersmind szép hangzású is. Mélyebben azonban nem ereszkedik e kérdés vizsgálatába, mitől — úgy

honnan fölkeresi a boldog otthont s kérdezősködik a legapróbb részletekről. Ha ürügyet vehet: azonnal otthon terem, hol a jó édes anya s a szerető testvérek valósággal a tenyerükön hordozzák. Rendkivűl éles megfigyelései vannak, s könnyen kiismeri az embereket. Csakhogy egy kicsit könnyelmű, mindig többet költ, mint a mennyije van. Jó ízű humorral beszéli el kalandjait, hódításait s mindennek megtalálja mulatságos oldalát. Ha sokáig lovagol egy huzomban, s utánna pihenőt kell tartania, ezt avval indokolja, hogy «nagyon megnyomta a lova hátát». Sűrűn meglátogatja a hideglelés, hol mindennapos, hol harmadnapos, a mi eléggé indokolja, hogy pénzre legyen szüksége. Ha kérését egyszerre nem teljesítik: a világért sem esik kétségbe; ír ő kétszer-háromszor, mindaddig, míg végre otthon csakugyan komolyan gondolkoznak bajáról. «Hej kedvesem, — így szokott irni bátyjához, — nem gondolhatjátok ti azt el, milyen nehéz dolog idegen földön, idegen emberek között, ahhoz még pénz nélkül betegeskedni. Kedvesem, mindenre, a mi előtted szent, kérlek, cselekedd, hogy mennél elébb pénzt kapjak. Ne hagyjátok, a mint a német mondja, az embert verderben.»

Mondanunk sem kell, hogy e mulatságos ifjú Kazinczynak testvére, László, a ki fiatal korában elkerül az atyai háztól, hogy örökre távol legyen attól. A legigazabb szeretettel csüng testvérjein, főkép Ferenczen, a kinek szerencséjén, emelkedő hírnevén, hivatalán, nagy összeköttetésein szíve mélyéből örvend. Levelei a legérdekesb darabjai a gyűjteménynek, bizonyos szempontból. Ezek valódi kútfők a Kazinczy Ferencz egyénisége fejlődésére, szerelmére, gyakorta változó eszményképeire. De kútfők a török háborúnak egy részletére is. Oly ügyesen, annyi humorral ír le egy-egy nagyobb eseményt, oly festőien, élénk phantasiával mondja el, a mennyi egy gyakorlott írónak is becsületére válnék. Mindig híven leírja, a hol egyszer megfordul, s minden emberről egy kis képet fest bátyja elé: hogyan nyer a paptól két éjjel nyolczvan aranyat, hogyan hagyja ott kapitánya «híg konyháját», hogy barátkozik össze az iskolamesterrel, hogy küldik futárként egyik regimenttől a másikba s mikép felel meg kötelességének, stb. stb. Néha egész hősi szellem szállja meg s biztatja bátyját, hogy miatta nem lesz oka magát szégyelnie, mert ő, ha alkalma lesz rá, kitesz magáért. Ez az erős önbizalom szinte csodálatos egy oly érzelgő ifjúnál, a ki bátyja egy-egy levelét megkönyezi s máskor is nem egyszer könnyít magán sírással. De azért katona minden ízében. Jól értesűl mindenről, a mit a kormány czélba vesz, mert Wartensleben generalis különösen szereti s mindent elmond neki, a miről magának tudomása van. Ez a kitüntetés, leereszkedés kissé elbizakodottá teszi, de az otthonhoz való meleg ragaszkodás, másfelűl pedig őszinte, romlatlan szíve, mely gyűlöli a nyegleséget, megőrzik minden nagyobb félrecsapástól.

ıtogatja a hideglelés, hol …
dokolja, hogy pénzre legyen szüksége. Ha kérés…
ık: a világért sem esik kétségbe; ír ő kétszer-…
míg végre otthon csakugyan komolyan gondol…
kedvesem. így szokott írni bátyjához, – …
azt el, milyen nehéz dolog idegen földön, ide…
oz még pénz nélkül betegeskedni. Kedvesem …
rent, kérlek, cselekedd, hogy mennél elébb pénz…
, mint a német mondja, az embert verderben.»
annunk sem kell, hogy e mulatságos ifjú Kazincz…
ki fiatal korában elkerül az atyai háztól, hogy …
l. A legigazabb szeretettel csüng testvérjein, főleg …
rencséjén, emelkedő hírnevén, hivatalán, nagy …
helyéből örvend. Levelei a legérdekesb darabjai a …
vos szempontból. Ezek valódi kútfők a Kazinc…
fejlődésére, szerelmére, gyakorta változó …
a török háborúnak egy részletére is. Oly ügyes…
le egy-egy nagyobb eseményt, oly festőien, élénk…
el, a mennyi egy gyakorlott írónak is becsület…
en leírja, a hol egyszer megfordul, s minden emb…
atyja elé: hogyan nyer a paptól két éjjel nyolc…
yja ott kapitánya «híg konyháját», hogy barát…
rrel, hogy küldik futárként egyik regimenttől a …
meg kötelességének, stb. stb. Néha egész hősi …
… hogy miatta nem lesz oka magát sz…

állott szenvedésére, vitézségére s nagy nehezen elért apróbb sikereire részletes fölvilágosítással szolgálnak e levelek, a melyeknek hitelességét nagyban emeli az a körülmény, hogy írójuk sűrűn megfordúlt az intéző körökben. Igy, hogy csak pár példával igazoljuk ez állítást, mikor 1788. febr. 9-én megkezdték a péterváradi török sánczok ostromát, Kazinczy László helyszíni szemlére volt kiküldve Péterváradra, s már útjában hallotta — mint írja — tizenhét mérföldnyire a gradiskai ágyúk bömbölését. Bátyja előtt nem azzal akarja a saját bátorságukat, hősiességöket növelni, hogy az ellenséget gyávának tüntesse föl, hisz gyáva ellenséget meggyőzni nem valami nagy hősiességre mutat: ellenkezőleg, el van ragadtatva a törökök merész ellenállásától, derék magatartásától. «Lelkem — írja e helyszíni szemle után — derekabb legényeket nem gondolhatsz, mint a gradiskai törökök: ma már a negyedik napja, hogy éjjel-nappal az golyóbis alatt, mint megannyi menykő alatt standhaft vagynak. Minden ágyúikat öszvelőttük, én ma magam ott voltam és láttam azt az erbärmliche Wüsteneit. A kőfalak már le vannak omolva, egyik ház a másik után ég a vorstadtokban, de a várban a tüzet mindjárt eloltják. Dieses freye Volk tretet an die Bomben und löschet das Feuer bey dem erschrecklichen Sprung des Kugels. Más nemzetség, lehetetlen, hogy ennyire menjen: Unsere Herren möchten Blut und Galle speuen, annyira boszankodnak. Magokat a casamatákba vonták és onnan nevetik a mi menyköveinket.» Hűségesen tudósítja bátyját az elesettekről és megsebesűltekről. Lassankint hozzászokik a tábori élet zajához és nyugtalanságához. Szeretné, ha bátyja is ott volna s látná az éjjel-nappal szűnni nem tudó borzasztó tüzelést, a roppant táborsánczokat, a fáradhatatlan s félelmet nem ismerő Laudont, őt magát, mi-

Mennyi érdekes anyag kinálkoznék még ezen fölűl, a miről meg kellene emlékeznünk. Szólhatnánk Kazinczy hivataláról, a közös iskolák megalakítása ügyében követett tapintatos eljárásáról, ama törekvéséről, hogy a főrangúakat, tehetős mágnásokat megnyerje az irodalomnak, a német nyelv tanítása mellett a magyar oktatásra vonatkozó buzdításairól, bécsi látogatásairól, hol a műmlékek tanulmányozása foglalja el minden idejét, stb., de így is hosszúra terjedő ismertetésünkkel végeznünk kell. Különben is úgy hiszszük, e gyűjtemény valóságos kincses bányája lesz a multak szellemével foglalkozó iróinknak, kik gyakran és sikerrel fogják használhatni Kazinczy levelezésének e fölötte becses adattárát.

Még csak a kiadásról kell egyet-mást elmondanunk. A mennyire e kiadás hitelességét önmagában megállapíthatni, úgy hiszszük, a leglényegtelenebb sajátságokban is ragaszkodott a kiadó az eredetiekhez annyira, hogy még az eredeti levél kifejezésbeli hibáit sem javította ki. Nem vitatkozunk róla, vajjon a mostani felfogás szerint ez-e a legjobb módja az ily irodalmi adatok közlésének; de annyit látunk, hogy Váczy a bizottság által megállapított elveket a legszigorúbban alkalmazta. Épen ily hű maradt a bizottság elveihez a jegyzetek készítésében. Nem mondjuk, hogy minden fel van világosítva e levelekben, a mit felvilágosíttatni szerettünk volna (a kiadó maga mondja, hogy főleg a Kazinczyhoz intézett levelekben, különösen László leveleiben annyi és oly szoros családi vonatkozás van, hogy azoknak földerítése ma már teljesen lehetetlen): de azt jó lélekkel mondhatjuk, hogy a mi jegyzet egy-egy levélhez tartozik, az a levélben előforduló ügyet a legtöbbször egészen fölvilágosítja. Váczy minden rendű forrást, nyomtatott és írott emléket felhasznál, hogy adatait mennél szilárdabb alapra állítsa. E munkájában kitünő emberek gyámolítják törekvését, — az egész bizottság tagjai, a kik közűl az előszó Heinrich Gusztávot emeli ki különösebben, mint a ki oly készségesen s oly jóakaratúlag működött közre széles irodalmi ismereteivel a kiadásnak mennél tökéletesebbé tételére. Kétség kivűl a Kazinczy műveinek tudományos értékű kiadása neki igen sokat köszönhet.

Nem hagyhatunk azonban szó nélkűl egy oly körűlményt, mely — véleményünk szerint — alig igazolható valamivel. Az előszó csak a kiadás történetét mondja el röviden, de magáról a kötet tartalmáról egy árva szóval sem emlékezik meg. Ha valaki, bizonyára Váczy van hívatva, hogy minden egyes kötet tartalmáról némi tájékoztatást adjon az előszóban. Legalább a ki az egész gyűjtemény tartalmáról tudomást kiván szerezni: ott fölemlítve lásson mindent, s a mire épen különösen szüksége van, kikereshesse. Igy kezünkbe veszszük a kötetet: de ha végig nem olvassuk (pedig ilyen gyűjteményt nem igen szokás egy

A kötet használhatóságát különben nagyon előmozdítja a hozzá-csatolt betűrendes név- és tárgymutató, mely főleg a Kaziczyra vonatkozó adatokat helyesen csoportosítja, megkönnyítvén ez által a Kazinczy önálló műveinek kiadásával foglalkozók munkáját; továbbá a két tartalomjegyzék, melyek közűl az egyik az időrendi sorozatot tünteti föl, a másik pedig a levélírók nevének kezdőbetűje szerint készűlt abc rendben; ez utóbbi tartalomjegyzékben minden levélíró neve után oda van téve, hogy a hányadik számú levelet írta az illető.

A mondottak után felesleges szószaporítás volna, ha a kiadásnak rendkivüli irodalomtörténeti jelentőségét újból hangsúlyoznók. Azért csupán elismerésünket ismételjük, úgy a m. t. Akadémia, mint Váczy János iránt, kik e vállalat megindításával és a nem könnyű feladatnak kitünő megoldásával őszinte hálára köteleztek le mindenkit, a ki nemzeti múltunk iránt mélyebb érdeklődéssel viseltetik, — és csak azon kívánságnak adunk kifejezést, vajha a többi kötetek minél gyorsabb egymásutánban jutnának a nemzet kezébe.

Kiss Antal.

Ó-görög Olajág-ének.

Fölkeresők a jómódú embernek a házát,
A ki hatalmas egy úr, kimagasló, mindeha boldog.
Nyilj ki kapú, nyilj ki! Jön a boldogság, jön a bőség,
Gazdagsággal együtt viruló öröm, igazi jókedv.
Áldás békesség: a korsó mind teli légyen,

HAZAI IRODALOM.

1. **Az ó-egiptomi halottak könyve,** írta dr. *Giesswein Sándor*, győr-egyházmegyei áldozó-pap, szentszéki jegyző. Budapest, Pallas, 1890. — 8-r. 74 lap.

A szerző e dolgozatát, a melyet gyengéd fiúi érzülettel édes anyja emlékének ajánlott, a M. T. Akadémia II. osztályának 1889. évi nov. 11. ülésében mutatta be. «Az egiptomi ember, kinek gondolkozása oly nagy mértékben a túlvilágra volt irányozva, szükségesnek találta, hogy az elhunytnak egyéb szükségleteken kívűl még útmutatót, kalauzt is adjon a túlvilági vándorlásra. A sírok falain, a koporsók oldalain, a múmiák burkolatain a túlvilági életre vonatkozó szövegek és ábrák foglaltatnak, melyek az elhunytnak síron túli sorsát leírják, melyeknek egyik czélja azonban az is volt, hogy az elhunyt tudja, s ha elfelejtette volna, elméjébe visszaidézze azt, mit kell tennie, hogy a túlvilági itélőbíró előtt megálljon s a boldogok honába felvétessék...... E szorgoskodás késztette az egiptomiakat arra, hogy a sírok és a koporsók feliratain kivűl halottjaiknak még a túlvilági életről szóló könyvet adjanak.» E könyvet, többé vagy kevésbbé teljes alakjában, díszesebb, vagy egyszerűbb kiállításban, papyrustekercsre irták az egiptomi íródeákok; ha valakinek halottja volt, módja és tehetsége szerint megszerzett egy-egy példányt, melyben az e czélra üresen hagyott helyeken csak az elhunytnak nevét kellett kipótolni. Ezt azután a holttetem mellé tették a múmiaburkolat alá.» Ez az úgynevezett Halottak Könyve. Szerzőnk e könyv különböző redactióiról és czíméről ír. Ez utóbbi *per em heru* azaz: Az ama napon való kiköltözés, t. i. az életből való kiköltözés és az istenek alvilágába való beköltözés napja, az itélet vagy leszámolás napja. Azután következik a Halottak Könyvének keletkezéséről és felosztásáról szóló fejtegetés, a melyben (a 14. l. 2. jegyz.) szerzőnk ægyptusi és szanszkrit szóhasonlítást is közöl: æg. *cheru*, *cher*, vagy *chru*, kiáltani, mondani, szkr. *kar*, καλέω, *cla-m-are*.

Az ægyptusi *monotheismus*-hoz, a melyet szerzőnk feltételez, meg kell jegyeznem, hogy az inkább *henotheismus* vagy *kathenotheismus* lehetett, vagyis a polytheismus azon faja, a mely szerint egy-egy isten tisztelőinek szivében és imádságában a többi isten felett a mindenhatóságig fokozódó hatalomra jut, a többi közül kiválik és mint *egy*, de nem *egyetlen* isten jelenik meg (v. ö. Max Müller, Essays, Leipzig, 1879. I, 27. 339. Vorlesungen über den Ursprung und die Entwickelung der Religion, Strassburg 1881, 328. Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft, Strassburg, 1876, 126.).

k ajánlott, a M. T. Akadémia …
en mutatta be. «Az egiptomi ember, kinek …
tékben a túlvilágra volt irányozva, szükségeinek …
tnak egyéb szükségleteken kívül még útmutatót …
ilági vándorlásra. A sírok falain, a koporsók oldalain …
in a túlvilági életre vonatkozó szövegek és ábrák …
elhunytnak síron túli sorsát leírják, melyeknek …
az is volt, hogy az elhunyt tudja, s ha elfelejtette …
zaidezze azt, mit kell tennie, hogy a túlvilági …
n s a boldogok honába felvétessék. . . . . E szertartás …
egiptomiakat arra, hogy a sírok és a koporsók …
knak még a túlvilági életről szóló könyvet adjanak …
é vagy kevésbbé teljes alakjában, díszesebb, vagy …
ban, papyrustekercsre írták az egiptomi irodalmi …
ttja volt, módja és tehetsége szerint megszerezni …
elyben az e czélra üresen hagyott helyeken csak …
t kellett kipótolni. Ezt azután a holttetem mellé …
olat alá.» Ez az úgynevezett Halottak Könyve …
ülönböző redactióiról és czíméről ír. Ez utóbbi …
ama napon való kiköltözés, t. i. az életből való …
k alvilágába való beköltözés napja, az ítélet napja …
után következik a Halottak Könyvének keletkezése …
l szóló fejtegetés, a melyben (a 14. l. 2. jegyz.) …
a szanszkrit szóhasonlítást is közöl: …

az a különböző felfogás, a mely a lelkiismeret elnevezéséből más-más nyelvekben kitetszik (l. Max Müller, Natural religion 177—180.).

A 21. lapon, azt tartom, hiba van. Szerzőnk a *kígyóval* jelképezett gonosz szellemet Apapi-nak vagyis Aphobis-nak nevezi. A dolog úgy van, hogy Apap volt a gonosz lelket jelentő kigyónak neve (v. ö. Móz. I, 3, 1. Jelen. 12, 3. s köv. v.), Apapi pedig, a görögben Ἄφωβις, Ἄφωβις, Ἄφωφις (Joann. Antioch. fr. 39. Syncell. 61, a. 62, a.) több ægyptusi királynak volt a neve, a többi közt a hagyomány szerint azon pásztor-királyé is, a kinek uralkodása idejében Izrael fiai Aegyptusban letelepedtek (Maspero 30., 33., 171., 174., 175.)

Azon párhuzamokhoz, a melyeket szerzőnk a 26., 33., 51., 56., 64. lapon a Szentírás meg az ægyptusi kosmogonia és mythologia egyes kifejezései között von, könnyen lehet még többet is megjegyezni, a mely mind épen olyan találó vagy épen olyan gyenge, mint szerzőnkéi. A lélek mérlegeléssel *(psychostasia)* nemcsak Jób 31, 5. 6. hasonlítható össze, hanem Dániel 5, 27. is: «*Tekel*, megmérettél a mérlegben, és hiányosnak találtattál.» Az Isist vagyis a termő földet jelentő *hét szent tehén*, a mely a föld istenasszonyának melléknevei viseli, könnyen hasonlítható össze a Móz. I, 41, 2. s köv. v. leírt hét kövér és hét sovány tehénnel, a mely a földnek hét dús és hét rossz termését jelenti. Ez összevetés megerősíti a hét teljesszemű és hét kiaszott kalász, a mely egyenesen a föld termésére utal.

A 71. lapon *Charon* nevét és lényegét az ægyptusi nyelvből és mythologiából származtatja Giesswein. Keller, Über den Entwickelungsgang der antiken Symbolik (Graz 1876), szerint Charon ægyptus…

magúk közé fogadtak, az «Ra szívében van», mint a koldus, a ki «az angyalok által Ábrahám kebelébe viteték». (Luk. 16, 22.)

Giesswein könyvének utolsó fejezete azon hatást fejtegeti, a melyet az ægyptusi eschatologia a görög mythusra és bölcselkedésre gyakorolt. Ez a hatás az én nézetem szerint a görög mythologiára elenyésző csekély lehetett, a görög philosophiára azonban igen nagy volt. Csakhogy a mi például Plato műveiben van, az nem hatott a görögök vallására. Szerzőnk ezen fejtegetésébe (a 71. lapon) egy kis tévedés csúszott: a görög alvilág negyedik folyója Plato (Phæd. 61.) szerint nem Stygion, hanem az a Στύγιον az előző ποταμόν-nal egyezett meg és annyi mint a styxi folyó. Igy fordítja Schleiermacher is.

Szerzőnknek ezen műve igen érdekes és tanúlságos.

2. Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Irta dr. *Giesswein Sándor.* A győr-egyházmegyei hatóság engedelmével. Győr, 1890. A szerző tulajdon kiadása. — 8-r. 4 sztl. és 216 l.

A munkás szerzőnek ezen művét két szempontból kell megítélnünk: először magában a munka anyagában akad néhány adat, a melyre kiigazító vagy pótló megjegyzést lehet tenni; másodszor azon következtetésekkel, a melyeket a szerző az összegyűjtött anyagból leszár-

helyesen Zeuss; 55. Charensey, helyesen Charencey; 64. arab *arddon*, helyesen *ardon;* bosszantó az olyan, mint a 129. lapon: «Geiger, Lazar», a miben kétséges marad, vajjon tudta-e szerzőnk, hogy e két név egy emberé; sajnos azonban, a betűsoros név- és tárgymutatóban a *Lazar* mint külön szerző fordúl elő, ugyancsak e lapra való hivatkozással; pedig itt szerzőnk valószinűleg Lazarus Geigert, vagyis Geiger Lázárt érti. Félre ne értsen a szerző! Tudom, hogy van egy *Lazarus* Móricz nevű philosophus, a kit Müller Miksa (Das Denken im Lichte der Sprache 255. l.) is idéz, és a ki hasonló véleményben van a nyelv eredetéről, mint Noiré; de hát miért csonkítja meg szerzőnk ennek a nevét? Noiré nevét rendesen *Noirée*-nak írja (129. 130, 144, 145. és a tárgymutatóban; helyesen 163.). Forrásának félreértéséből származott az, hogy a 98. lapon *goidelic* és *gaelic* nyelvekről ír, holott e két szóban az *-ic* angol képző.

Helytelen ez: τελῶ végem van; τελιω helyett pedig jobb lett volna igy írni: τελjω (17.), mint a 60. l. e példát: ὀκjε. A 47. l. 1. jegyzetéhez azt mondhatjuk, hogy ha Simonyi szerint a *várom, várod* igealakok csakugyan ezen incorporativ képzetekből lettek: *váro-l-m, váro-l-d*, a miatt még nem lehetetlen a magyar birtokragok és igei személyragok ősi azonossága; hiszen az az incorporált *l* külön elem, a melynek a szó végén levő ragokhoz semmi köze. (Simonyi, A magyar nyelv, I, 91, 92.) Az arab nûnatio (nem mint szerzőnk irja, nunnatio 50.) a klasszikus nyelvben nem *-on, -en*, hanem *-un, -in*, (Caspari-Müller Gramm. 9.). A latin *lacrima* szót nem helyes *y*-nal írni (74. 103.). Helytelen az, hogy Troia volt Ilionnak *latin* neve (86.). A 150. l. 2. jegyzetéhez mondhatni, hogy a hollandiak, mikor a hottentotok nyelvét először hallották, azt mondták, hogy az csupa *hot* és *tot*, *és* pedig hollandi nyelven a. m. *en;* így lett a *hottentot* szó. Schleyerről és volapükjéről szerzőnk dicsérőleg nyilatkozik, a mi nekem mint volapükistának jól esik; de abban téved, hogy a volapük épen oly tisztán agglutináló nyelv, mint akár a török (159.). A sok præpositio és az, hogy *-ü* képzővel bármely főnévből præpositiót képezhetni, nagyon megkülönbözteti a volapüköt az agglutináló nyelvektől. A hangsúlynak értelemváltoztató feladatára nemcsak a chinai nyelvben lehet példákat találni (159.), hanem az angolban is: *ábsent* távollevő, *absént* eltávozni; *Aúgust* augusztus hava, *augúst* fenséges; *fóretaste* előíz, *foretáste* előre érezni valaminek ízét stb. A 200. lapon idézett szkr. *vrka* tulajdonkép farkast jelent és csak mint szókép a. m. eke; ennek következtében nem hasonlítható össze a görög dialektikus εὐλάκα alakkal, a mely a λύκος szóval nem függ össze. A görög λύκος is jelent szóképileg vas kampót, szeget, ajtókopogtatót, a lovak zabolájának egy részét; a latin *lupus* szintén a. m. vas kampó és ló zabolája, *lupi ferrei* és *frenum lupatum* (v. ö. Müller Miksa, Bio-

graphy of words 175.). Isten az óperzsában nem *bag* (201.), hanem *baga*.

Ennyit kivántam dr. Giesswein művének anyagára megjegyezni; most áttérek okoskodásaira és következtetéseire.

Nagyon csudálom, hogy szerzőnk (121.) Müller Miksáról azt írja, hogy a nyelv eredetére vonatkozó nézetében ép oly határozatlan és ingadozó, mint midőn a vallás eredetét fejtegeti. Müller Miksával általában nagyon röviden végez, nem csuda tehát, hogy rosszul. E közlönyben nem rég megismertettem Müller Miksa két művét, a melyben mind arra nézve, a mit dr. Giesswein e tudósnak a nyelv és vallás eredetéről való nézeteiben félreért, minden kétséget eloszlató oktatást találhat; sőt az én igénytelen ismertetésemben is össze van foglalva mindaz, a mi elég czáfolatnak dr. Giesswein ellenvetéseire. Fölösleges tehát itt Müller Miksa nézeteiről csak egy szóval is megemlékeznem. Érdekes az is, a hogy Noiré clamor concomitans-ával járt szerzőnk: a 129. lapon *nem érti:* «Noiré szerint a nyelv legelső kisérletei nem a természet hangjainak, hanem az emberi tevékenység által létre hozott hangoknak utánzásából (clamor concomitans) állottak. E szerint minden hangarticulatio elseje és mintegy szülőanyja a vakarás, kaparás, turkálás, vagyis az ősember foglalkozásának hangutánzata lett volna»; a 134. és 144. lapon *megérti:* «Az emberi munka közt hangoztatott szókból .... fejlődött ki lassankint az emberi beszéd»; a 145. lapon pedig *felreérti:* «Semmi okát nem találjuk annak, miért mondta volna az ős indogermán minden lépésnél *i-i-i-i*, a miből aztán az *i* menést jelző gyökér képződött.» Az első idézet szerint a clamor concomitans tulajdonkép onomatopoeia lenne, pedig Noiré és Müller Miksa határozottan tiltakozik az ellen, hogy ez akár a nyelv ősi oka, akár csupán jelentős alkotó eleme volt (Müller Miksa, Das Denken im Lichte der Sprache 181. s köv. 292, 294, 401. 504, 514, 529. Natural Religion 362—3, 374—5. Essays IV, 249.), sőt Noiré (Logos 132, 193, 274.) nem is a cselekvést, hanem a cselekvés eredményét tartja a clamor concomitans okának. Nem is hangutánzó a clamor concomitans, sem indulatszó, sem érzéki észrevételt nem fejez ki, hanem fogalmi gyököt. A harmadik idézethez azt kell megjegyeznünk, hogy nem is az ős indogermán mondta minden lépésnél azt, hogy *i-i-i-i*, hanem az ősindogermánok, ha együtt marsiroztak, midőn az együttlépdelést észrevették és mint társaságban végrehajtott cselekvésnek fogalmára jutottak. Ebből láthatni, hogy a nyelvtudomány bölcseleti magaslatán álló írókat sokkal könnyebb nevetségesekké tenni, mint helyesen megérteni és tévedéseiket kimutatni.

Annak bebizonyítására (165.), hogy «vannak akárhányszor gondolataink, melyeket szóval kifejezni nem tudunk, de ha valamely fogalmat nem tudunk szóval megjelölni, abból még nem következik, hogy e foga-

lommal nem birunk», például azt hozza fel szerzőnk, hogy a franczia nyelvnek az állás fogalmának jelzésére nincs szava és a francziának mégis van fogalma az állásról. De hát hol van az megírva, hogy az ember *egy* fogalmat csak épen *egy* nyelvtanilag vett szóval jelelhet meg, hogy az úgynevezett körülírás nem fejezhet ki fogalmat? Akkor *Magyarország* fogalma nem létezik magyar ember elméjében, mert kifejezésére épen úgy kell *két* szavunk, mint a francziának az állás kifejezésére: *être debout*. Talán csak nem veti ez ellen szerzőnk azt a tökéletesen mellékes és esetleges momentumot, a mely a nyelvre semmiféle hatással nincs, hogy az egyik egy szóba van írva, a másik kettőbe? Tehát azt kell mondanunk, hogy a francziának épen úgy van szava az állás, mint a magyarnak hazája megjelelésére: mind a kettő két-két nyelvtani szóval fejezi ki az illető fogalmat. De próbáljon meg szerzőnk olyan fogalomra szert tenni, a melyet semmiféle nyelven sem egy sem több szóval megjelelni nem bír, majd akkor tapasztalja, hogy Müller Miksának igaza van.

A 167. lapon szerzőnk műve a Szentírás magyarázatává lesz. Itt is nevezetes, hogy azon exegetákkal egyetért, kik a hexaëmeron alatt nem hat napot, hanem határozatlan tartamú időszakot értenek; az evolutionistáknak és köztük Müller Miksának pedig nem akarja megengedni, hogy milliónyi évekig tartó fejlődést lássanak a nyelv keletkeztében.

Szerzőnk (169, 178.) nagynevű bölcselők és theologusok után elhiszi, hogy a nyelv *in potentia* az embert az állattól megkülönböztető sajátság, *in actu* azonban az ember szabad cselekvésének eredménye; de Müller Miksával ellenkezik, pedig ez ugyanazt mondja (Das Denken 86. és egyebütt). Psammetichus kisérletéből, a melyet Herodotus leírt, bizonyítékot csinál szerzőnk (172.) arra nézve, hogy az ember önerejéből, minden tanítás nélkül is alkothat nyelvet. Efféle kisérletek (v. ö. Müller Miksa felolvasásai a nyelvtudományról [2] 337.) épen olyan értéktelenek a nyelv eredetének megfejtésében, mint a «gyermekszoba psychologiája» (Müller Miksa, Das Denken 20, 473.); szerzőnk e nemű példái (173—7.) inkább orvos- mint nyelvtudományi értékűek.

Nem akarok szerzőnkkel a tudományok rangfokozatáról vitatkozni, mert ez nézetem szerint nincs; de mégis azt tartom, hogy nyelvtudományi kérdésekre való felelésben most már nem «hittudományi, bölcseleti és nyelvészeti» (181. v. ö. 166, 99, 100.) szempontból kell a dolgot tekintenünk, hanem csakis nyelvtudományilag, különben Dupin szárnyra kelt szavával szólva *non parceque, mais quoique* juthat az ember helyes eredményre. Szerzőnk 5. pontjának lényegével (181.) mindenki szivesen egyetért, a ki nyelvtudománynyal foglalkozik. Nyssai sz. Gergely kétségen kívül helyesen fogta fel a nyelvet és eredetét (123—5.),

adatának és ennélfogva módszerének különbsége: a hit igazságai igazak, ámbár nem bizonyíthatók be, a tudományok tételei pedig csak az által válnak igazságokká, hogyha bebizonyíthatók. A hit igazságait a tudományok igazságaival támogatni vagy pedig a tudományok igazságait vagy hypothesiseit a hit igazságaival összehangzásba juttatni: ez nézetem szerint a tudás és hivés lényegesen különböző természete, tárgyai és czéljai miatt hiábavaló fáradság.

Szerzőnk nagy gonddal és olvasottsággal gyűjtött össze sok érdekes és tanulságos nyelvtudományi anyagot, és ez művének érdeme; de az anyagából vont következtetésekkel olyan hypothesist alkot, a mely egyáltalában nem mérkőzhetik meg az evolutiós elmélet és különösen a Noiré-Müller-Miksa-féle árnyalat értékével.

Dr. Pozder Károly.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/89.

25. Pál Antal, A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai. (Gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium). — Hasznos példát adott ez értekezés írója, midőn a gyula-fehérvári «Battyáneum» könyvtára kincsének, a Döbrentei-codexnek nyelvi sajátságait tűzte ki magának fejtegetése tárgyául. Számos becses nyelvemlékünk kiaknázatlan bányaként fekszik még feldolgozatlanul, pedig a nyelv helyes fejlesztésének egyik fontos tényezője a régi nyelv alaki és szellemi tartalmának ösmerete. S ép e

zók változásait (1. időmérték változása; 2. zártabb és nyíltabb hangzók változása; 3. magas és mély hangok változása; 4. magánhangzók elveszése: 5. magánhangzók hozzájárulása), *a mássalhangzók változásait* (1. időmérték változása; 2. keménységi fog változása; 3. az úgynevezett részleges assimilatio; 4. rokonhangok változása és articulatio-változás; 5. mássalhangzó elveszése; 6 mássalhangzó beoldása; 7. hangátvetés.)

E rész felosztását egészen észszerűnek mondhatjuk, a mennyiben a hangtan minden részére kiterjeszkedik, de a feladat megoldása nem sikerült kielégíthetően. Hibája, a mi az egész értekezés hibája is, hogy nem alapúl az összes adatok felhasználásán. Értekező ugyan maga is azt mondja: «nem arra törekedtem, hogy minden található szót felhozzak a hangtanban ugyanazon egy esetre, hanem inkább arra, hogy a lehetőségig minden sajátságot feljegyezzek», de itt elfelejti, hogy «a lehetőségig minden sajátság» feljegyzése érdekében minden, egy esetre vonatkozó szó figyelembe vétele okvetetlenül szükséges, annál is inkább, mert a codexek helyesírása, a számos tollhiba sokszor kétségben hágy, s ekkor csupán csak valamennyi eset ösmertetéséből és megbirálásából vonhatunk le helyes ítéletet. Állításom bizonyításául a hangok jelöléséről szóló fejezetet vettem behatóbb bírálat alá; az egész értekezésre nézve nem tettem ezt azért, mert az az egyszerű ismertetés határain jóval túlmenne, bár a többiben sem mulasztom el értekező feltünőbb tévedéseit kiemelni.

Magánhangzók. 1. a=a. A 80-dik lapon előforduló *mondaa* s *iraa* a 398-dik lapon tárgyas alak is lehet, s ezért olvasható nemcsak *aa* vagyis *â*-nak, hanem *á*-nak is: *Minden földon lakozok meginduľanak Mert ŏ mondaa es lonek* 80; *Es tablat kerven iraa Janos ŏ neve 398*, azaz: és táblát kérvén írá: János legyen az ő neve.

5. *e=é.* Hogy *e* helyett nehány helyen *é* van írva, azt csak tollhibának vehetjük, mert az említett példák mellett sokkal gyakrabban fordúlnak elő a rendesírású szavak: *értélmet* 67: *ertelmet* 67, 68, 327 stb. *kévilek* 66: *kevileket* 55 stb. *émlekezik* 328: *emlekeziel*, *emlekeztek* 5, 20, 24, 188 stb. *tékenč* 67: *tekenč* 29, 43, 49 stb. *mért* (quia): *mert* 49, 50, 154, 160 stb.

7, 8, 9. ë. A közép *ë* megkülönböztetésének nincs alapja, minthogy számos adat a codex íróját vagy leíróját ö-ző tájszólásúnak bizonyítja, s így *ë*-t nem ejtett. Pl. *elvirősólven* 1, *elegődni* 1, *zeretnőd* 8, *legőn* 1, *keserőgǵec* 10, *vez'őn* 13, *emlekőziek* 20, *tőttem* 2, 20 stb.

12. é=é. Nem valószínű, hogy az *é*-t következetesen jelölték, mint azt négy-öt eset feltűnteti, melyek csak véletlenül kaphattak ékezetet, s ékezetlen alakjukban gyakoriabbak. Pl. *dičérlek* 313: dičerlek 313, *dičeretet* 23, *dičerietek* 228, 229 stb. *élvén* 281: *keresven* 231 *vegezven* 281, *iegezven* 18 stb. más példák: *erčen*, *erteni* 280 e h. *értsen*, *érteni*; *mikent* 85 e h. *miként*; *nep* 201 e. h. *nép* stb.

379, és *hᴥoróg* 401 tollhibának vehető, Volf sem jelöli meg). Hatvannégy esetben negyvenötször *ű*-t, tizennégyszer *ü*-t, négyszer *ö*-t, egyszer-egyszer *ő*-t és *ó*-t jelent.

ű-t ezekben: *ó, ók, ót, óket* 1, 1, 18, 22, 33, 33, 36, 41, 41; *ól* 26; *kőnőrólvin* 1; *ózd* 19, 21, 36, 37, *óróll'enek* 19, 32, 41, 41, *tólem* 20, 28, 29, 29, 35; *zóksegben* 24; *tóreben* 26; *zivókőt* 27; *gólőli* 28, 36, 38, *tóz* 24, 28, 33, 35, 35, 37; *lón* 31; *kizólt* 33; *kó* 35, 37, 40; *vón* 36; *zentól* 41; *bónert* 41; *meregtól* 20;

ü-t ezekben: *fóleddel* 18, 38, 50; *órőltefemet* 18, 24, 35, *ezóst* 28; *ógekeziel* 18, 32; *gólekefefeket* 31; *fóft* 35; *ózeni* 39; *kólgőn* 41 *kólől* 44;

ö-t: *tótted* 32, *tóted* 23. *órómedbe* 41 ȍ *fólibe* 35;

ő-t: *tód* 24;

ó-t: *nagólonk* 41.

Feltűnő, hogy ez az írásmód csupán az első lapokon, s ott sem általánosan található, de mégis sokkal sűrűbben, semhogy egyszerűen tollhibának mondhatnók. Például *ó, ók* olv. *ű, ük*, mellett eléggé gyakran találjuk ezt: *ȇ, ȇket* olv. *ű, üket*, s ugyanott *ő, őtőt, őkőt; gólőli* mellett *gvlőlően* 50, gvlőlsig 49; *gólekefef* mellett *gőlekezes* 45, *gőlekezes* 45; *kólől* mellett *kvlvl* 16, *üz* ige mindég *ózd ózze* írásmóddal van jelölve.

Ezt, azt hiszem legjobban úgy magyarázhatjuk ki, hogy vagy többen írták le a codexet, vagy több eredeti szöveg volt a leíró előtt. Bizonyítja ezt még sok más, különben alig magyarázható következetlenség és meg nem egyezés úgy a helyesírásban, a mennyiben e korban róla beszélhetünk, valamint a ragozás és képzés számos sajátságában (pl. az *-úl, ül, -ól; -túl, -tül, -tól, -től* ragok vegyes használata).

19. Fürömes 205 nem vehető *ő*-nek, mert egyedül álló, evvel szem-

a : a, á,	ı, i, í, y, j : i, í,	eö : (ö), ő.
aa : á,	yí, yh : í,	ó : (ó, ö, ő) ü, ű.
e : e, ë, é,	o : o, ó,	u, v : u, ú, (ü, ű.)
ee : é, ê,	oo : ó,	v̂, û : ü, ű.
(é : e, ë, é,)	ó : ö, ő,	w : u, ú, (v).

A miket értekező mint kettős magánhangzókat tárgyal, nem tekinthetők mind azoknak, így *kaialt*-ban az *i j*-nek olvasandó, mit nem csak más nyelvemlékek, hanem a mai *kaját, kajabál* is bizonyítanak.

Nem vehető az *i* magánhangzónak két más magánhangzó között: *idvőzytőie, hiiedelemre, viioz, fiiuiul*; itt értekező *öi, ie, io, iu* kettős magánhangzókat lát, holott az *i* bennök nem más mint a raghoz tartozó, vagy pedig hangürtöltő *j*, a mint azt akárhány példa igazolja; a fennebbi szavak tehát így olvasandók: *idvözítője, hijedelemre, vijosz, fijújúl.*

Továbbá, hogy *ganei, ioncabb ganéj*-nak és *jonkább*-nak olvasandó, az kétségtelen.

Igenis kettős magánhangzók vannak ezekben, miket értekező említ: *zein* (Volfnál *zeein*) 445 = szín (pajta); *keik* (Volfnál *kejk*) 440 = kék; *niékik* 379 = nékik; *bőüg.* 520 = bőg. Ezek az esetek a codex meg- vagy leírójának tájbeszédjére utalnak.

Mássalhangzók. 5. *zs—sz.* Nem föltétlenül hosszú *sz*-nek olvasandó *aloozs* 447 = *alóssz*, de *mondazs* 449 = *mondasz, felelzs*, 450 = *felelsz, elvezs* 15 = *elvesz* vagy *elvész.*

10. h. A *h*-t rendes functióján kívül hangerősítőnek tekinteni nem tartom helyesnek, mert van elég példa, hol a szóvég erősítésre épen nem szorúl, a hol *h* van: *merth* 320, *veztegʃegeth* 320, *leheth* 445 stb. Viszont sok helyről hiányzik: *felőt* 319, *előt* 319, *lakozot* 172.

Nem veszi figyelembe értekező a *cz* jelt, mely a *d, t* végű igék *sz*-ragos második személyében a mai *dsz tsz*-nek felel meg: *tagacz* 450, *veccz* 42. *felmagaʃztacz* 25, *felecz* 29 stb.

A mássalhangzókat tehát így állíthatjuk össze:

i, i, y : j	u, v : v
k, c : k	ǵ, ĺ, ń, t́, : gy, ly, ny, ty
z : sz, z,	
zs : ssz, sz	t, th, tt : tt
s, ſ : s	r : c
s : sz	ʟ : cs
ccz, cz : tsz, dsz	

Azt hiszem, hogy ezekből eléggé kitűnik értekező módszere, hiányos adatokat elhamarkodottan dolgoz föl, s így az eredmény sem

Sokkal figyelmesebben jár el, midőn a ragokat, alakjaikat, a szótöveket tárgyalja; a kötőhangzókat bővebben vehette volna.

A névragozásnál az *azont ezönt* alakban a teljesebb -*nt* tárgyesetet látja, holott az az eléggé gyakori *azon ezen*-nek közönséges alakja.

Egész bekezdés szól a ragoknak a maitól eltérő jelentéséről, a hol annak teljességgel nincs helye, ezek a dolgok a mondattanba tartoznak s nem az alaktanba.

A -*nként*, -*nkét* ragot a szótőtől hibásan választja el így *napon-kéd*.

Olyatanna szóban -*ná* ragot lát, holott az nem más mint áthasonult -*vá* -*vé*.

Harmic neki teljesen szabálytalan alak e h. *harmadik*, holott az *harminc*-nak közönséges alakja, csakhogy a leíró elvétette *harmad* helyett. (283.)

Hozjaja-ban a személyragot kétszerezve látja, pedig egészen rendes alak, csakhogy nem történt meg az áthasonulás. *Hozjám, hozjád, hozjája*, ma *hozzám, hozzád, hozzá vagy hozzája*.

A harmadik fejezetben a szótani sajátságokat, t. i. a teljesen kihalt, alakra vagy jelentésre nézve elavult szavakat sorolja fel betűrendben. Ez a rész a leghasznosabb az egész értekezésben. Számos adatot közöl, mely kimaradt a Nyelvtörténeti Szótárból, számosat, mely Volf kiadását helyreigazítja. Egy jó oldalát kell még kiemelnem, hogy a codex sajátságait összeveti előtte ösmert tájszólással, a mi minden nyelvemlék tárgyalásánál igen hasznos volna. Alább mindezeket az adatokat összeállítom. Nagyon megnehezíti az adatok felkeresését a szövegben, hogy értekező mindenütt a kiadás lapszámát idézi, holott abban is jelezvék az eredetinek lapszámai. Magam mindég az eredeti szöveg lapszámát használom.

A helyreigazítások a következők:

1. Volf nem különbözteti meg az *i* írását, mely a codexben háromféleképen található: *ı*, *i*, *í*,

2. Néhány helyen nem jelzi a *i*-t, mint az eredeti *j*-vel, hanem egyszerűen csak *i* betűvel (524).

3. *karóml* 379, *haboróg* 208 Volfnál *karoml, haborog*.

4. *hiúók* kelyett *hivők* 368.

5. Az eredetiben értekező szerint *d'ülok* 168 áll, Volf *dŭlok*-nak írja. Jelenthet ez *dúlók*-at (*incursus*. Vulg.), értekező *gyilok*nak érti.

Minthogy a codex fordítója az illető helyet nem fordította teljesen, igen nehezen állapítható meg jelentése. A Vulgatában Psal. XC. 6: »*A sagitta volante in die, a negotio perambulante in tenebris, ab incursu* . . . etc.« A Kulcsár-codexben 226: »*Nappal valo hamarkodo nyltul, setethbe yaro dologtul* . . . stb.« Apor-codexben 51: »*A nappal*

repölö niltol a setetben iaro conplarcodaJtol: az ellen futattol . . . stb.»
Így a megfelelő helyek összevetéséből én «*dolog*»-nak hiszem, s hogy itt nagy tollhibával van dolgunk.

6. Volfnál *segedelm* (90) van, sajtóhiba *fegyedelm* helyett (*redarnutio* Vulg.). V. ö. 229. *nepek közöth fegedelmeket*, Vulg. *increpationes in opulis.*

A Nyelvtörténeti Szótárból kimaradt (s egyes más, ritkább) adatok:

bezvldeg 365=abortivus, idétlen.
čodafit 31=mirifico.
elő mul 238 = præeo.
eJtől 320 = advesperascit; *mert immar eJtől:* advesperascit.
feǵedelem 90, 229 = redargntio, increpatio Vulg.
felfügget 214 = felfüggeszt.
finlet = fénylet 223.
onozlani 137 = reprobo.
art, garčatok 454 = készít, paro, 202, 446: tesz, csinál, facio.
rla 362 = mérték, köböl, corus.
: ha hal meg 95 = Quando morietur; 517 *avaǵ igazak ha va-*
el = aut quando recti deleti sunt.
atlan 90 = nem halló, süket.
joJól 404 = hangzik, sono.
nlhatlan 421 = hasonlíthatatlan.
nől 418 = evanesco, ízetlenné lesz.
95: *nem hatťa iJtennek orzagat* = non potest videre... e h.
tnia . . .
3 = *jász* = philisteus.
er 456 = ex peto. *Ime satan kezbe kere teged* = ecce sata-
vos.
zik 403 = bimbózik, rügyezik; *fige fak ki bomboztak* =
rossos suos.
284 = *kíszni*, készteni; *vembek kyzzek a nepet* = *senio-*
populis.
= késztés; *ki iora kiz kizeJben* = qui exhortatur in ex-

3 = könnyít.
= vendéglő, diversorium.
t = barlang, odú, spelunca.
201 = letelepít, lakást ad; *Es iJraelnek teriettet f*
; habitare fecit . . . .
= laterna.

koppazto 462 = calvaria.
latat 463 = látvány, tünemény.
latka 195 = medencze, lebes.
lehetendő 447 = lehetséges.
level 366 = betű, litera.
martozik 128 = intingvor.
meg azon 363 = ugyanazon, idem ; alább ; *eǵ es azon.*
megheizagol 366 = olv. ; *meghejszagól*, evacuor.
megkepteleneit 473 = decoloro, színtelenít.
megkv̊lőnőit 157 = megfoszt, privo.
meglakozik 123 = lakik, inhabito.
meglankaztal 68 = meglankaszt, tabescere facio.
megmerghőni 191 = megharagudni ; *es vr v̊ nepere megmerghőrek.*
megńvgotni 139 = quiescere facio.
meneitis 362 = menejtés, kötelezvény, cautio.
mezzv̊l 359 = messziről.
minemmen 234 = quæmadmodum ; *Te irgalmad leǵen miraitonk mi nemmen te benned remenkettőnk.*
mosodo 476 = fürdő.
nemzetlen szeǵen 155 = ignominia.
ńelő 213, 204 = nyelv.
pokol anǵal 148 = angelus malus.
rast fǒld 318 = stadium.
zamar kv̊ 411 = mola asinaria.
zőlőfei 255 = gerezd, fürt.
tőrven meſter 377 = törvénytudó, legis doctor.
v̊dnepnap 281 = ünnepnap.
v̊nseg 293 = servitus ; *el zenveditek ha valaki tikteket v̊nſegre foglal* = Sustinetis enim si quis vos in servitutem redigit.
vezernev 454 = cognomen.
vizette 1 = helyette ; *en ki vagoc ſido orzagba ćazarnac vizette.*
viſſelő kv̊rt 176 = tuba ductilis.

Tájszólási hasonlóságok. 1. Hangtaniak:

meerem 293, talán *mérem* (audeo), Erdővidéken : «Ne mérj hezsa nyolni», «mérész».
iol 85. Röviden *jol*, Udvarhelyen.
arańas 523 = *aranyos*, Székelyföldön.
kokas 449 = Baranyában, népnél *kókis* (?) is.
iohok 194 = Bogárfalván Udvarhelymegyében is *joh.*
ńohad 324 = nyojtani, Székelyföldön is.
eſmer 139, 216 = esmér, Erdővidéken.

...eptelenett 473 = decoloro. szintelenit.
...flénéit 157 = megfoszt. privo.
lakozik 123 = lakik, inhabito.
...ankaztal 68 = meglankaszt, tabescere facio.
...meghóni 191 = megharagudni; *és rr ê nepere ...*
...vgotni 139 = quiescere facio.
...etus 362 = menejtés, kötelezvény, cautio.
...ri 359 = messziről.
...mmen 234 = quæmadmodum; *Te irgalmad ...*
...n te benned remenkettónk.
...do 176 = fürdő.
...zetlen szegjen 155 = ignominia.
... 213, 204 = nyelv.
...d anjal 148 = angelus malus.
...d 318 = stadium.
...ar kő 411 = mola asinaria.
...ei 255 = gerezd, fürt.
...en meiter 377 = törvénytudó, legis doctor.
...epnap 281 = ünnepnap.
... 293 = servitus; *el zenreditek ha valaki ...*
...netis enim si quis vos in servitutem redigit.
...ner 154 = cognomen.
...te 1 = helyette: *en ki ragoc fido orzagba ...*
... 176 = tuba ductilis.

...vad, elhirvad.

isteke 148 = ösztöke; Háromszékben: ësztëke.

bidős 147, Csíkben *bides*, *bides barlang*.

tyk, *tikmoń* (tik, tyikmony) 333 Rábaközben: *tik*, *tikmony*, *tikász...*

kűssebb 56, *hűt* 138, *kűvől* 294, *ző* 296 *hőtőtlenſeg* 336, *űgekezi...* 351 szavak Erdővidéken is ily alakban használatosak: *küssebb*, *hüt*, *hü-tetlen*, *küvől*, *ügyekezik*.

Tájszólásra mutat a harmadik személyű névmás alakja *ű*, *űk*: *ű* *ük*; a *-tul*, *-tűl* rag *-túl*, *-tül*, melyek a codexben körülbelül egyenl... számban vannak az *-ó*-s, *-ő*-s alakokkal.

Székely alakokra hasonlítanak *ivttak* 343: *jutottak*; *bočatta* 425 *bocsájtotta*; *ńvgvt* 425: *nyúgodott*; v. ö. *futtam*, *futtál*, *juttam*, *jut-tál* stb.

Az *l* és *r* kettőztetése: *kirallok* 264; *matoll fogvan* 265; *zarra...* 140, 187 stb.; *arrok* 480. Erdővidéken: *kakas üllő*, s más tájbeszédekben is megvan; *nállatok. mátoll fogva*, *erreget*, *kérrem*, az *errezés* kivált tréfásan.

Az assimilatio: *mazzag* 499, *egyellő* 154 Erdővidéken is; *hasollik-tassoľ* 457, *igassag*, *gonossag* ma is gyakori.

daganag 325, v. ö. *degenyeg* Erdővidéken.

lekem (?) 160, *űtetni* 194, *őtőztet* 211, *fel ke*[l] 315, *eeyee* 426; Ud-varhelyen: *leekem*, *ütetni*, *őtöztet*, *fee kee*, *éjee* stb.

kitelen 282, *ketelenſeg* 301; Székelyföldön: *kételen*.

2. Alaktan.

baratos 196, 460, Udvarhelymegyében Farkaslakán ma is: *barátos*.

befakast 209 = betör, a tyúk fakasztja a tojást, hogy a csirke kijöhessen belőle.

bolča 272 = búcsú: Székelyföldön: *bócsu*.

čvdaſ 189 = csodálatos, Székelyföldön *csudás*.

eǵeb 324, olv. egyeb (?) Csíkban *egyeb*.

elevente 443 = éltében, v. ö. *legénte*, *leánta* Székelyföldön,

eh 246 = éhes: *es ehek megelegedtek*, Oláhfaluban: *éh vagyok*.

gőrgeſ 183 = dörgés, Oláhfaluban *görget*, *görgés*.

hazonfele 389, olv. hasonfele = igaz, egyenlő fele vminek, Erdővidéken is *hasonfele*.

hoſtat 255 = külváros, Kolozsvár egyik külvárosa: Hostát, Egerben egyátalán *hóstyá*-nak mondják a külvárosokat: *maklári hóstya*, *hatvani hóstya*, *czifra hóstya*.

kenč 300, Erdővidéken is *kéncs*.

kičyd 184 = kicsind, kicsinyded, Erdővidéken *kicsid*.

kińő 290: *Ne talaltan konkolt zaggatvan ẻ velek ȯzve ki ńőietek az bvzat es*. Ma csak a kendert *nyövik* vagy *nyűvik*.

kizni 449, 284 = késszteni, Székelyföldön késszt.

kőnődőjt 293 = könnyebbít; Erdővidéken *könyid*.

kőńő 93 = könyv, a népnél néha: *könyü*.

kőrńől pokaz 61 = körülfog: népiesen: *póka kötő*, *bépókázni*, *bépókálni* (a kisdedet).

maga hańo 297 = ambitios, *a zeretet nem maga hańo*; a nép nyelvében megfelel néki: *maga vető*, *hánya veti*, *veti magát*.

megzeg 444 = megszeg, feltör; ma: *megszegni a kenyeret*, *felszegni a parlagot*, átvitt értelemben: *megszegni a törvényt*.

pince 473 = cellarium, kamara; Székelyföldön néhol most is pincének mondják a kamarát.

siket ŏtŏd vaſarnap 810, Dominica passionis seu Judica. Székelyföldön most is *siket vasárnapnak* nevezik.

zőlőfei 255 = gerezd, fürt. Dunántúl: *három fej szőlőt ettem*.

zővednek 211 = szövétnek; Csík-Szentgyörgyön metathesissel így: *szövendek*.

tibeľeg 496 = tévelyeg, v. ö. a székely *megtibejedett*, *megtimejedett*.

tŕrteni 326 = tartózkodni, v. ö. tűrtőz, tűrtőztet.

LEHR VILMOS.

183 = dörgés, Oláhfaluban görget, görgés.
... 389, olv. hasonfele = igaz, egyenlő fele ...
... 255 = kulváros, Kolozsvár egyik külvárosa: ...
... hostya-nak mondják a külvárosokat: ...
... hostya.
... Erdővidéken is kéncs.
184 = kicsind, kicsinyded, Erdővidéken ...
... Ne találtam konkolt zaggatvan ...
csak a kendert nyörik vagy nyűrik.
... 119, 284 = késszteni, Székelyföldön készt.
... 293 = könnyebbít; Erdővidéken könnyít.
... = konyv, a népnél néha: könyv.
... 61 = körülfog: népiesen: ...
a kisdedet.
... 297 = ambitios, a zeretet nem ...
megfelel néki: maga reto, hánya reti, reti ...
... 144 = megszeg, feltör; ma: megszegni a ...
átvitt értelemben: megszegni a törvényt.
173 = cellarium, kamara; Székelyföldön néha ...
... a kamarát.
... vasarnap 810, Dominica passionis ...
most is siket vasárnapnak nevezik.
... Dunántúl: három ...

nem vágyik az elegen túlra; III, 1, 37: fastidiosus = csömörlős, válogatós; IV, 1, 2: parce = hagyj békét; IV, 1, 9: tempestivus = korszerű; II, 1, 13: decens = deli; IV, 1, 15: centum artium (puer) = ezermester; IV, 2, 31: me non iuvat = nem nekem való; Epod. l. I, 20; allapsus = odasikamlás stb. — Sikerültek a magyarázó parallel-idézetei is. Így pl. Od. I, 2: præsidium-nál hivatkozik a zsoltárokra: XVII, 2. «Az úr az én erősségem és oltalmam»; XXV, 1: «A mi Istenünk oltalom és erő»; Od. IV, 1, 10, purpureus szavánál Nala és Damajanti I, 18-ra, hol ép ilyen átvételt találunk (purpureus, fényes, ragyogó = á. é. aranyos) stb. Szóval, a tárgyalt öt költemény e commentárját sikerültnek tartjuk, csupán a közölt szövegkritikai magyarázatokat nem birjuk megegyeztetni a czímmel, mely azt mondja, hogy a magyarázat iskolai használatra készült. Kár a tanulót ilyen vagy amolyan lectio jogosultságának feszegetésével untatni. Adjuk elébe a nézetünk szerént legjobb lectiót s ezt az egyet iparkodjunk lehető legvilágosabban megmagyarázni.

Fináczy Ernő

27. Bournáz Ernő: Az olympiai játékok. (Brassai róm. kath. fögymn., 1911) — Ezen, az orsz. középisk. tanáregyesület brassai köre által rendezett népszerű felolvasásokon bemutatott értekezés czéljának tökéletesen megfelel. Csupán ismeretes dolgokat ad elő közkézen forgó forrásmunkák alapján, miért is hiba alig csúszott sorai közé. Mégis, ha már nyomtatásban bocsátotta közre felolvasását, illendő lett volna kis függelékben forrását és segédmunkáit megnevezni. Csekély és nem méltánytalan követelés ez. A dolgozat dispositiója igen arányos, prózája a

Stengel: Die griechischen Sakralaltertümer, München 1890. p. 130, Iw. Müller Hdb.-jában.) Nem ad továbbá egészen kielégítő felvilágosítást a játékok megtartásának idejéről (p. 6.) és a ἑλλανοδίκαι számáról, de viszont a versenyek válfajainak felsorolásánál nem feledkezett el közbeszőni Pausaniasnak híres versenyekre vonatkozó — ha néha nagyító is, de a laikus hallgatótól anekdotaszerűségüknél fogva szívesen fogadott följegyzéseit. Csak egy kérdéssel vezette félre B. úr hallgatóit, az olympiai ásatások idejének kérdésével. Értekezése befejező soraiban t. i. így szól: «A szellem azonban, mely ott egykor életteljesen nyilvánult, nem enyészett el az emberi kezek alkotta művekkel együtt, hanem ott lappangott századokon át mintegy szabadulását várva, *a mi a mult században be is következett.* Körülbelül azon időben, midőn az olympiai ásatások megkezdődtek, hangzott fel az intő szó, hogy a testi nevelésre több gond fordítandó. Rousseau etc.». Ezt megczáfolja, mit *Baumeister* Denkmäler-Schreiben s. v. Olympia (p. 1062.) olvasunk: «So blieb die Ehre, zuerst erfolgreiche Ausgrabungen bei dem berühmtesten Tempel des klassischen Altertums vorzunehmen, den Franzosen vorbehalten. Der Okkupation Morea's durch Marschall Maison (1828 bis 1831) folgte eine wissenschaftliche Expedition, deren Aufgabe unter andern auch in der Aufnahme und Untersuchung der Denkmäler des Altertums bestand. Abel Blouet leitete diese Abteilung. Etc.» — Ajánlom az értekezést a középiskolai tanárok figyelmébe.

Dr. VÁRI REZSŐ.

23. Dr. Zimányi József: Báróczy Sándor «Védelmeztetett magyar nyelv»-e. (Ungvári főgymnasium.) — Az 1790. évben történt, hogy a Bécsben megjelenő «Hadi és más nevezetes történetek» cz. magyar lap szerkesztői három pályakérdést tűztek ki megfejtésre, melyek közül a harmadik így hangzott: «Mennyire szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelv tudása?» Ezen utóbbi pályakérdésre egyebek közt egy névtelen pályamunka is érkezett, melynek szerzője, az akkori sajnos, de divatos felfogás szerint, azt törekedett kimutatni, hogy Magyarországon okvetetlenül szükséges minden téren a latin nyelvnek használata. Komoly meggyőződéssel állította, hogy a magyar szabadság elvész, ha a latin nem lesz országos nyelv, s a haza minden szabadságától megfosztva tönkre megy. Közügyeinknek tehát nem magyar, hanem latin nyelven kell folyniok. Mindezt a névtelen pályázó 16 czikkelyben igyekezett támogatni és megokolni. Erre felelt aztán Báróczy a «Védelmeztetett magyar nyelv»-vel, s pontról pontra czáfolja az ismeretlen író pályamunkáját. Ime Báróczy «Védelmeztetett magyar nyelv» ének keletkezése.

Az értekező igen szépen és világosan állítja szemünk elé a vitázó irat keletkezését és tárgyát s jól jellemzi szerzőjét és korát. Mindjárt

értekezése elején igen találó vonásokkal domborítja ki a múlt század végén mutatkozó megdöbbentő nemzeti hanyatlást s ennek éles ellenéteül az írók kicsiny de lelkes csoportjának hazafias mozgalmait. középnemesség eldeákosodott, mivel nevelése és műveltsége majdnem zárólag deákos alapon nyugodott s minden nemzeti elemet nélkülött; a beszéd és tudomány nyelve latin volt, a közigazgatás és nevelés n nyelven folyt. Ezek előtt nyelv és nemzetiség idegen fogalom volt nnak megértésére soha sem juthattak. A főnemesség meg elfransodott, annyira, hogy szégyennek tartotta magyarul beszélni. csi udvar idegen légkörében megszüntek magyarok lenni; franczia en beszéltek és írtak. Ebből magyarázható az a sajnos jelenség, magyar emberek a magyar nyelvet nem tartották alkalmasnak iogy akár a tudomány, akár a törvénykezés vagy közigazgatás legyen. Csak a testőrírók s társaik küzdenek lelkesen és kitarmagyar nyelv és nemzetiség ügyéért, különösen Bessenyei és Báróczy. Eszméik megvalósulását nem érhették meg, de igazat kik a jövő.

en rövid bevezetés és korfestés után kissé futólag, de eléggé n jellemzi a czikkíró Báróczyt s «Védelmeztetett magyar mely dialogusokban van írva, s melyben *István* Báróczyt, edig a névtelen pályázót jelképezi. A vitatkozás eredménye magyar nemzetben minden feltétel megvan, a mi alkalmas a fejlődésre: a magyar történetnek vannak nevezetes mozlyek méltók a följegyzésre; a magyarnak van elég alkalma ogy lelkesüljön tudományos munkásságért; a kereskedelem lfölddel való érintkezést, s az országnak fekvése és éghajmég inkább elősegíti.

i hasznos munkát végzett ezen derék értekezés megírásás, hogy minél előbb tegye közzé egész Báróczyját; de ezt vashatja mindenki, a ki a magyar testőrírók nevezetes lalkozik.

STEUER JÁNOS.

Aurél, Simai «Zsugori, telhetetlen, fösvény ember» kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló pozsony-szentalgymnasium, p. 3—11.) E néhány lapnyi értekezés szerzőnek *Simai és drámaírói működése* czímű irodaobb tanulmányából». Újat az érdemes piarista életéárva szót sem találunk benne, sőt a czímbeli drámáa *Fösvény* első magyar átdolgozása, részletes pontos nélkülözzük a franczia eredetivel. Az egész «fejeiv módon, a következő részekből van összeróva: Molière világirodalmi jelentőségéről; *Schlegl* (sic!)

és Gœthe nézeteinek szembeállítása; *b)* Plautus élete és jellemzése, rémséges lapsusokkal, melyek közül csupán a következőket idézzük: «Korán Rómába került (t. i. Plautus), úgy látszik, mint *municeps*» (?); «először a szinháznál mint *operarius in artum scoenicorum* szolgált» (v. *Gell.* 3, 3, 14 . . . cum pecunia omni quam in *operis artificum scenicorum* pepererat in mercatibus perdita inops Romam rediisset, etc.); Plinius (?) szerint *mola manualia*-ként szegődött egy *pistor*-hoz» (v. *Hieronym.* ad Euseb. chron. 1817 . . . qui propter annonæ difficultatem *ad molas manuarias pistori se locaverat,* etc.); *c)* az *Aulularia* rövid és egészen hibás tartalmú analysise, melyben egy szó sincs a *bögréről,* pedig a darab, mint a czím is mutatja, *ennek* a fölfedezése körül forog; *d)* a *Fösvény* tartalmi analysise; *e)* Harpagon híres monologja (IV, 7), párhuzamba állítva az *Aulularia* megfelelő helyével (IV. 9), melyet a szerző egy XVI. századbeli kiadásból (Lugduni, 1587!) látott jónak idézni; *f)* Simai *Zsugori*jának analysise, mutatványul a már említett monologgal, mely nem mindenütt az eredeti szöveghez híven van lenyomatva («Ó! hisz' *nem* én magam vagyok az! olvasd: «Ó hisz' *nám* én magam vagyok az!»; *g)* végül Simai *Zsugori*jának prologja, tetemesen megrövidítve és nem egész pontosan. Némedi helységről, például, sehol sem mondja Simai, hogy «*Pest városa alatt*» fekszik, s hogy épen «*a Vértes hegyen*» támadták meg Gyolcs Istvánékat a pártoskodók, azt ép úgy nem tudjuk kiolvasni a darabból, mint azt, hogy Kösmög, maître Simon magyar párja, *zsidó* volna.

A mondottak alapján azt hiszszük, hogy a kilátásba helyezett s «nagyobb tanulmánytól» nem igen várhatjuk irodalomtörténeti ismereteink gyarapodását. HÁHN ADOLF.

30. Czövek Frigyes, A Labdakidák Sophoklesnél. (A cisterci rend bajai kath. főgymnasiuma, 2—65. l.) — Szerzőnk ezen értekezés megírásával épen nem szándékozott a Labdakida családról és a reá vonatkozó görög drámákról új, önálló kutatásokat közölni, hanem egyszerűen a Labdakida-mondát akarta azon alakban elbeszélni, a mint azt Sophokles két Oedipusában és Antigonejában előadja. Czélja nem is lehetett más, mint a tanuló ifjusággal lehető egyszerűen, de vonzó alakban megismertetni azt a mondát, melynek psychologiai talányai annyi ember lelkét foglalkoztatták és foglalkoztatják jelenleg is.

E szempontokból megitélve az értekezést sikerültnek és czéljának megfelelőnek kell mondani. Szerző eléggé bőven adja elő ama három dráma tartalmát és ott, a hol tartalmuk között hézag mutatkozik, mint pl. Oedipus tyrannos és a Kolonosi Oedipus között, a hiányzó részletet, a mennyire lehet, kiegészíti, hogy az elbeszélés fonala meg ne szakadjon. Előadása teljesen objektiv, a mennyiben nem akarta az olvasóval

az olvasóval elhitetni, hogy művészi alkotások a művész egyéniségének tekintetbe vétele nélkül megitélhetők. FRÖHLICH RÓBERT.

31. Grósz Jakab. A magyar nyelvtan oktatása iskolánk első osztályában. (Temesvári m. k. állami főreáliskola, 7—12. l.) — Középiskoláinknak egy nagy része oly különös helyzetben van, hogy a magyar nyelv a tanulók egy nagy részének nem anyanyelve, hanem előttük többé-kevésbbé idegen. Sok helyt ennélfogva a tanítás nyelve nem lehet mindjárt az I. osztályban a magyar, hanem csak lassanként kell őket annyira vinni, hogy a magyar nyelv akadálytalanul szolgálhasson a tanítás nyelvéül. Az ilyen iskolában legnehezebb a magyar nyelv tanárának helyzete, különösen ha osztálya vegyes ajkú; s mindig nehéz feladatot kell megoldani, ha az ilyen osztályt egyformán akarja vezetni. S hogy a magyar nyelv tanításának módszerét az ilyen iskolában is minél jobban meg lehessen állapítani, szükséges, hogy a különböző vidékek tanárai tapasztalataikkal minél gyakrabban s minél részletesebben beszámoljanak, ismertessék a követett módszert s az elért eredményt. Ebből a szempontból tanulságos értekezést dolgozott ki a pancsovai gymnasium 1887/8-ik évi értesítőjében Reményi Ede (ism. Philologiai Közlöny, 1889 május); s ugyanevvel a tárgygyal foglalkozik Grósz Jakab értekezése is.

A temesvári reáliskola I. osztálya szintén eléggé vegyes ajkú; 24 tanulónak volt anyanyelve a magyar, míg 35-nek a német, és 2-nek az oláh; a tanár helyzete annyiban még kedvező, hogy e tanulók között egy sem volt, a ki magyarul ne tudott volna (a statisztikai adatok szerint)

nyelv tanítása lett volna a főczél, arra törekedve, hogy az év végeig a magyar nyelv helyes használatára szoktassa a tanulókat.

Grósznak egy ily vegyes osztályban kellett a magyar nyelvtant tanítania, a hol 13 magyar és 18 német ajkú tanuló volt, s a követett módszerrel számol be ebben az értekezésében. A módszer általában véve helyes, csakhogy ép arról szól legkevesebbet, hogy milyen nehézségeket okozott neki a tanulók járatlansága a magyar nyelvben, s hogy hogyan küzdötte le ezeket a nehézségeket. Ez az, a mi bennünket legjobban érdekelt volna, mert az a módszer, a mit ő vázol, nagyjában alkalmazható oly iskolában is, a hol az összes tanulóknak anyanyelve a magyar, legfeljebb, hogy ott szorosabb kapcsolatba kell hozni az olvasmányt a nyelvtannal. Ellenben a hol a tanulók nagy részének nyelvi ismeretei csekélyek, főgondját a tanár a nyelv helyes használatára fordítsa, s csak kevésbbé a nyelvtani alakok megismertetésére. Ott a magyar nyelvet jóformán úgy kell tanítani, mintha idegen nyelv volna.

A szerző szól ugyan röviden erről is, s talán a rendelkezésére álló hely szűke nem engedte, hogy részletesebben tárgyalja, pedig ez a kérdés sokkal fontosabb, semhogy a helylyel takarékoskodni kellett volna.

32. Schultz A. A nyelvtanítás észképző tényezőiről a kezdőknél. (Munkácsi m. k. áll. gymnasium, 3—7. l.) — A czímben jelzett tárgygyal a szerző könnyedén végez az alig öt oldalra térjedő dolgozatban. A helyett, hogy megvilágítaná, mi az észképző hatása az anyanyelv, a modern idegen és a klasszikus nyelvek tanításának, s ebből folyólag kifejtené, mennyiben kell a középiskolának e nyelvek egyikére vagy másikára súlyt fektetni, nem tesz egyebet, mint hogy rövid és filozófikus mázzal bevont bevezetés után (melyben még ilyen állítást is találunk: «A szók kimondott gondolatok»), csakis arról szól, mit kell a nyelvtanból tanítani. Kivánalmait három pontban állítja össze: 1. A szók jelentése és viszonyítása más szókhoz. — 2. A tanulók gondolkozása és szellemi tehetségeik felosztásának második főtényezője a mondatalkotás. — 3. Végre hatalmas tényező a tanuló gondolkozásának fejlesztésére az elolvasott és megbeszélt olvasmányok tartalmának tudása. E három tárgyról szól ez az értekezés, de ezekről is csak keveset.

Balassa József.

33. Hornyik József, Egy lap irodalmunk történetéből. (Kecskeméti m. kir. állami főreáliskola.) — Nagyon helyesnek találjuk, ha az iskolai programm értekezések írói lehetőleg közeleső tárgyakat választanak maguknak kidolgozásra, olyanokat, melyek egy vagy más tekintetben ahhoz a helyhez fűződnek, a hol az illetők mint tanárok működnek. Így a vidéki író biztosabb talajt nyer kutatásai számára s nem kénytelen forrásokért máshova fordulni. De valódi szolgálatot tehet a

a reformatus iskola rectoráról, ki «elismerésre ... rót-totta a XVII. század irodalmát.» E századból «még három jelesebb rót kell fölemlítenie» t. i. Csúzi Cseh Jakabot, Kalocsa Jánost és Szentpéteri Istvánt, kik «figyelemre méltó műveiket Kecskeméten készítették». Vallási irodalmunk e termékei közt találhatók az «első örökbecsű művek».

A XVIII. századból Kecskemétről már 23 oly férfiút említhet a szerző, «kik irodalmilag működtek s közöttük többen voltak olyanok is, kik a közfigyelmet vonták magukra, s működésük eredménye állandó becsűvé lőn». Itt említ «jeles» történetírókat, szónokokat és nyelvészeket. Ezek után «két kiválóbb férfiút említhet», Hoványi Eleket és Göböl Gáspárt, kiket «irodalmunk érdekében kifejtett munkásságukért örök elismerés illet». Hoványi megteremtette az első magyar irodalomtörténetet, «melyre — mondja a szerző — mi kecskemétiek lehetünk a legbüszkébbek».

Majd rátér Mátyási Józsefre, a régi Kecskemét egyik legérdekesebb alakjára, kit behatóbban igyekszik jellemezni, de csak egy megjegyzésre méltó adatot tud mondani: azt, hogy tőle való az a dal, melyet a nép így énekel: «Megérem én a magam sorával, Nem cserélek semmi palotával. Ha szegény is, de magamé vagyok, Szolgálatba szabadságért állok. Ha látom a fergeteg elejét, Legyűröm a süvegem tetejét, Csak úgy nézem az időt alóla, Még a jég is visszapattan róla.» Ez egy hosszabb költeményből van kiszakítva, melyet egy gulyásról írt, kitől ezért egy szép

őket. E czél elérése nem is ütközik nehézségekbe. [illegible] tételeznünk, hogy a növendékek ismerik a legnagyobb magyar költőnek e kiváló alkotását s így tárgyalásunk folyamán nem kell minduntalan a tartalom és cselekvény hosszas elbeszélésébe bocsátkoznunk, hanem elég egyszerüen utalnunk a költemény szóban forgó részleteire, hogy a növendékek az illető részeket gyorsan emlékezetükbe idézhessék. A tartalom tudását feltételezte szerző is, de azért helyesen járt el, midőn a nők jellemének különböző oldalait és árnyalatait a cselekvény fejlődésének folyamán tárja fel, kiemelve azon tetteket, melyek jellemük megvilágítására leginkább alkalmasak.

De szerzőnk egyúttal jó eleve kijelenti, hogy nem czélja újat mondani s nem is hiszi, hogy ezt tenni képes volna. S hogy állítása igazságáról mindjárt meggyőzzön bennüuket, Gyulai «Arany János emlékezeté»-ből szóról-szóra átveszi a nőalakok jellemzésére használt találó és sikerültepithetonokat, de elmulasztja az olvasót idéző jelekkel figyelmeztetni, hogy ezek tulajdonképen nem saját eredeti eszméi és gondolatai. «Ott van Toldiné, a szerető szívű és szigorú erkölcsű anya, a mély érzésű s erős lelkű Rozgonyi Piroska, a vidor, játszi és mégis erélyes Anikó, a kegyetlen és érzéki Jodovna, a vakbuzgó és kevély Erzsébet királyné, Örzse, az élénk, nyughatatlan és titkos szerelemben égő bosznia bánleány, és végre a kaczér és heves Mária.» — Állításainak mindvégig [illegible] egy-két eredeti meg-

hasonló dolgozatot kell készíteni, miként nélkülözzenek minden eredetiséget és önállóságot.

De lássuk a tárgyalás menetét. A bevezető sorok éppenséggel nem illenek be azon keretbe, melyben szerző tárgya mozog. Beszél Arany alkotó tehetségéről, melylyel Ilosvai elbeszélésének kusza szálaiból mesterkezekkel egységes cselekvényt alkotott, s finom költői tapintatáról, melylyel Toldi jellemét megalkotá. Csak azután jő rá, hogy neki tulajdonképen nem is szándoka Arany és Ilosvai műveit összehasonlítani, hanem foglalkozni a Toldi-trilogia nőalakjaival, melyeknek változatossága úgyszintén a többi jellemek gazdagsága is megérdemli, hogy velök újból és újból foglalkozzunk.

A Toldi-trilogia első részében tulajdonképen csak egy nővel ismerkedünk meg, s ez Toldi Miklós édes anyja. Főjellemvonásai, mint szerző e nő tetteiből és beszédeiből feltünteti, gyengéd szeretet és mély erkölcsi érzés, nem ment az anyai hiuságtól, — de viszont kellő szigorral fellépni tudó, ki gyermeke hibáira nem hunyja be szemeit. Mikor pedig fia becsülete forog koczkán, egész vagyonát, legdrágább kincseit kész érte feláldozni. Valóban bátran kimondhatta volna szerző, hogy Arany Toldinéban a gyengéden szerető, aggódó, nemes lelkű és önfeláldozó anya eszményképét rajzolta s állította fel minden nőnek követendő példányképül. A trilogia első részének ezen egy nőalakja kárpótol bennünket a többieknek hiányáért.

A második rész már nagyobb gazdagságot tüntet fel nőalakokban, melyek közt a legkiválóbb helyet a költő lelkének egész hevével alkotott bájos hajadon, Piroska foglalja el. E nő jellemzésére a legtalálóbb szavakat szerző ismét Gyulaiból vette, idézőjel nélkül. «A költő Piroskában a valódi magyar leány jellemét rajzolja, a ki mély érzelmű, de azért nem érzelgő, szenvedő, de azért lemondásában is erős tud lenni.» Jellemének fővonásait — milyenek: a magyar nő régi, egyszerű erkölcsei, háziasság és rendszeretet, erős lelkület, mély érzelem, női önérzet és szemérem, gyengéd gyermeki szeretet s barátnője iránti meleg vonzalom, — elég szerencsével próbálja megvilágosítani előttünk; kellő részletességgel tárja fel e női hérosznak lelki világát, ki büszke önérzeteért saját boldogságát is feláldozza. Ám kivánatos volna, ha itt-ott egy-egy idézettel is teljesebbé tenné e képet s tisztább világításba helyezné e jellem finomabb árnyalatait is. Pl. midőn Piroska a bajvívásban felismeri Toldit s bár lelke fellázad a megaláztatás ellen, s egy szavába kerülne, hogy a való napfényre derüljön:

«— — ő azt a szót soha ki nem ejti
Nem is úgy dajkálták, nem is úgy nevelték,
Leányi szemérem leköti a nyelvét,
Született szemérem, lányi kötelesség,
— Oh, a leány sorsa csupa kénytelenség.»

Apja iránti tekintetből sem szól. Jól tudja, hogy atyját szerencsétlenné teszi, ha nem lép Tar Lőrinczczel házasságra; hisz Rozgonyi csak azért volt egész életében boldogtalan, mert nem volt fia, kire vagyonát hagyhatná.

Jodovnáról, erről az asszony állatról, kinek bosszúja és szeretete egyaránt állatias, csak pár szóval emlékezik, de ez, mi is úgy hiszszük, tökéletesen elég arra, hogy felköltsük a legnagyobb megvetést és utálatot mindazon nők iránt, kiknek teste szép, de a kik nőiességükből teljesen kivetkőztek,

Az anyakirálynénak, Erzsébetnek főbb jellemvonásait, rideg komolyságát, hideg érzéketlenségét, vakbuzgó vallásosságát, komoly méltóságát, melyből minden melegség hiányzik, találó vonásokkal látjuk körvonalozva. Pár szóval tán fel lehetett volna említeni, hogy a fia számára kegyelmet esdő Toldinéval szemben, szívtelensége és önzése onnan is magyarázható, hogy saját bánata és fájdalma szívét teljesen elfoglalták és így más anya bánata nem képes őt meghatni.

A víg és gondatlan Anikó s a szenvedélyes, heves vérű Örzse jellemzése talán még a legkifogástalanabb. Az előbbi minden pajkossága mellett nőies (s ez különösen kiemelendő), bátor és vállalkozó, ki végre is elnyeri bátyja iránti önfeláldozó szeretetének jutalmát; az utóbbi hősi bátorságot és elszántságot tanusít s reménytelen szerelmében még a haláltól sem riad vissza.

Mária, ez az ördögi lélek, ki képes mindent szinlelni, kinek minden mozdulata kiszámított tettetés, csak egyetlen egyszer jelenik meg előttünk, de ez az egy szereplése elég, hogy jellemének aljasságát megismerjük. Előbb hűtlenül elhagyja jegyesét, Lajost, s midőn ez férjének kivégeztetését tudtára adja — mit ő már jóval előbb tudott — ájulást szinlel; majd átkokat szór férje gyilkosára s végre csábító szépségének minden varázsával elkábítva őt, képes volna szerelemre gerjeszteni, ha ennek szívén esze nem győzedelmeskednék.

Mindez elég helyesen és ügyesen van megírva, ha ugyanezt már számos helyen (Gyulai, Szász K., Koltai V. stb.) nem olvastuk volna ugyanebben a sorrendben, részben sokkal ügyesebben, erőteljesebben, találóbb szinekkel elénk állítva. Ha legalább egy-egy helyen feltünnék némi eredetiség s itt-ott felcsillámlanék egy önálló eszme! De ezt hiába keressük. Még az egyes kifejezések is oly mindennapiak, közszájon forgók, hogy már e miatt sem nyújthat az előadás valami különös élvezetet. — Az ilyen festésekbe élénk színekkel életet és varázst kell önteni, s törekedni kell legalább annyi önállóságra és eredetiségre, hogy a tárgyunk korábbi feldolgozói halvány másolóinak vagy gyenge utánzóinak ne tekintessünk. De közvetetlen czéljának talán megfelel a dolgozat.

Rózsa Géza.

---

azon nők iránt, kiknek

köztek,

anyakirálynénak, Erzsébetnek főbb jellemvonásai

t. hideg érzéketlenségét, vakbuzgó vallásosságát,

melyből minden melegség hiányzik, találó vonásokkal

ozva. Pár szóval tán fel lehetett volna említeni, hogy

yelmet esdő Toldinéval szemben, szívtelensége és

razható, hogy saját bánata és fájdalma szivét teljesen

is anya bánata nem képes őt meghatni.

vig es gondatlan Anikó s a szenvedélyes, heves

talan még a legkifogástalanabb. Az előbbi minden

ett nőies (s ez különösen kiemelendő), bátor és

is elnyeri bátyja iránti önfeláldozó szeretetének

ősi bátorságot és elszántságot tanusít s reménytelen

a haláltól sem riad vissza.

ria, ez az ördögi lélek, ki képes mindent színlelni

dulata kiszámított tettetés, csak egyetlen egy

de ez az egy szereplése elég, hogy jellemének

Előbb hűtlenül elhagyja jegyesét, Lajost, s midőn

teset tudtára adja — mit ő már jóval előbb tudott

majd átkokat szór férje gyilkosára s végre csábító

varázsával elkábítva őt, képes volna szerelmet

sziven esze nem győzedelmeskednek.

idez elég helyesen és ügyesen van megírva, ha

helyen (Gyulai, Szász K., Koltai V. stb. nem

részben sokkal ügyesebben

Badics Ferencz. Fáy András életrajza. Budapest, Akadémia. 189
(8-r. VIII, 671 l.)

Badics Ferencz. Magyar irodalmi olvasókönyv. I. kötet. A gymna
sium V. osztálya számára. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. IV, 205 l
1 frt 20 kr.

Bartal Antal és *Malmosi Károly.* Latin mondattan. 3. kiadás. Buda
pest, Eggenberger 1890. (8-r. VII, 265, VII l.) 1 frt 60 kr.

Dávid István. Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveib
és más költők gnómáiból a gymnasiumok III. és IV. osztálya számár
valamint a reál- és polgári iskolák használatára. A tanítás legújabb módj
szerint 3. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-
VIII, 186 l.) 1 frt.

Dengi János. Rhetorika, a prózai írásművek elmélete olvasmányo
kal és ezek magyarázatával. Budapest, Eggenberger 1890. (8-r. 305 l.) 1 f
60 kr.

Erdélyi Pál. Fáy András élete és művei. Budapest, Dobrowsky é
Franke, 1890. (8-r. 351 l.) 2 frt 50 kr.

Gow James. Görög és római állami régiségek. Segédkönyv az ir
dalmi és művelődés-történeti tanításhoz. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-
152 l.) 1 frt.

Greguss Ágost. Magyar költészettan. 2. lényegében változatlan kiadá
Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 121 l.) 1 frt.

Hofer Károly. Rendszeres franczia nyelvtan. I. Alaktan. II. Monda
tan. III. A franczia verstan elemei. A középiskolák felsőbb osztályai sz
mára. 3. javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 203 l.) 1 f
20 kr.

Hofmann Emil. Salamon király legendája. Bölcsészettudori értek
zés. Budapest, Athenæum 1890. (8-r. 31 l.)

Ihász Gábor. Magyar nyelvtan a középiskolák használatára. Átdo
gozta Barbarics Róbert. 23. kiadás. Budapest, Lampel R. 1891. (8-r. 252 l
1 frt.

Jakabffy Ferencz, A nemes rozsda. Budapest 1890. (8 r. 30 l.)

K. P. Mamzer. Budapest, 1890. (8-r. 46 l.)

Könyvszemle (Magyar). Közrebocsátja a m. n. múzeum könyvtár
XIV. évf. 1889. Budapest, Hornyánszky V. (8-r. 368.) — Tartalma: *Balla
Aladár:* A nádasdladányi könyvtár. — *Csontosi J.:* II. Ulászlónak ajánlo
latin codex a konstantinápolyi Eszki-Szerályban. — *U. a.:* Emlékir

XVII. századbeli könyvnyomtatók. — *Kleich János*: Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi udvari könyvtárban. — *Kvacsala J.*: Kiegészítések és magyarázatok Szabó K. R. M. könyvtára II. kötetéhez. — *Majláth B.*: Debrenthei Tamás búcsúbeszéde II. Pius pápához a párisi nemzeti könyvtárban. — *U. a.*: Jelentés a M. N. Muzeum könyvtáráról 1888/9 ben. — *Nagy Imre*, *Schönherr Gy.* és *Tagányi K.*: Adatok a magyarországi középkori könyvtárak történetéhez. — *Szabó K.*: Régi magyar könyvészeti adalékok. VIII. — *Szilágyi Sándor*: Az erdélyi nyomdászat történetéhez. — Osztrák törvény az osztrák könyvtárnokokról. — Vegyes közlemények. — Hozzájárul: Magyar könyvészet. 1889. összeállította Horváth Ignács. (8-r. 149 l.)

Krishaber Béla. Kimchi József élete és művei. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, Athenæum 1890. (8-r. 32 l.)

Kuzsinszky Bálint, dr. Aquincum és romjai. Budapest, 1890. (8-r. 30 l.)

Névy László. Olvasmányok a poetikához. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 232 l.) 1 frt 40 kr.

Pázmány Zoltán. Rosmini-Serbati tana az eszmék eredetéről. Budapest, 1890. (8-r. 44 l.)

Schultz Ferdinand. Kisebb latin nyelvtana. Átdolgozta Dávid István. A szerzőtől egyedül jogosított magyar kiadás, 6. jav., de lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. V, 296 l.) 1 frt 20 kr.

Szamosi János. Latin olvasókönyv a gymnasiumok I. és II. osztálya számára. Második kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 160 l.) 1 frt.

Szamosi János. Görög nyelvtan gymnasiumok számára. 3. rövidített kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 299 l.) 1 frt 50 kr.

Szemerei Szemere Pál munkái. Születése százados emlékünnepének alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság. Szerkeszti Szvorényi József. 3. kötet. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 294, 325, 349 l.) 6 frt.

Tipray János. Magyar-német zsebszótár és német-magyar zsebszótár. Budapest, Franklin-t. 1890. (16-r. 258 l.) 60 kr.

Tomor Ferencz és *Váradi Antal, dr.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. 7. változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.

Tozer H. F. Ó-kori földrajz. Angolból ford. Laukó Albert. (Történeti kézikönyvek XIV.) Budapest, Athenæum, 1890. (8-r. 118 l.) 60 kr.

P. Vergilii Maronis Aeneidos libri XII. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Pirchala Imre. 2. kiad. I. k. I—IV. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 171 l.) 70 kr.

Vergilius Aeneisének I. és II. könyve. Iskolai és magánhasználatra. Fordította és verssorok szerint haladó szógyűjteménynyel ellátta Danielovics Kálmán. Zombor, Bittermann (Eggenberger). 1890. (8-r. 173 l.) 90 kr.

Virányi Ignácz. Módszeres német nyelvtan középiskolák számára. 3. jav. kiadás. Budapest, Eggenberger. 1890. (8-r. 147 l.) 90 kr.

Werner Adolf. Kisfaludy Sándor levélregénye Budapest, 1890, (8-r. 55 l.)

---

védelmére akarok kelni, illetőleg felvilágosítást akarok adni a «Latin Præparatiók» tervezete és czélja felől, a mely a következő:

Módot kell adni a tanulónak, hogy a legszükségesebb tudnivaló-kat, a melyek az auctor helyes megértéséhez és fordításához kívánato-sak, minél kevesebb *physicai* munkával megszerezhesse. De fontos pæ-dagogiai követelmény, a melynek megsértése könnyelműség volna, ha a *lelki* munka alól is fel akarnók szabadítani. Már pedig majdnem hasonló dolog volna, ha a legelemibb ismereteket se követelnők meg tőle, azaz a felső osztályú tanulónak kiírnók a névszók tőjellegét, nemét, vagy az igék averboját, a mint azt a t. biráló úr kivánja, vagy akár sorra elősorol-nók neki a legkönnyebb s legjáratosabb szókat is, a mint azt dr. Némethy Géza úr ugyancsak a biráló úr czikkének közvetetlen szomszédságában, egy más munkáról szólva, joggal megrója. Hasonló megbirálás alá esik az a követelmény is, hogy mi nem adtuk sorról sorra magyarázó meg-jegyzéseinket. Magában véve ez a kifogás nem is helyes, mert tényleg mi is csak sorról sorra haladunk, csakhogy külön-külön minden egyes rovatban — kivéve a «Mondatrészek»-ben. Másképp eljárnunk, azaz úgy, hogy minden sorhoz vagy mondathoz elmondjunk külön minden tudni-valót, technikailag lehetetlen lett volna, mivel ez annyi volna, hogy minden mondatnál külön álljon mind az *öt* rovatunk.

De nem is volt czélunk, mint mondom, hogy a tanuló szellemi munkásságán könnyítsünk. Mi csak helyes irányba és sikerre akarjuk vezetni. Hogyan kell tehát használnia füzeteinket? Először minden egyes fejezethez — vagy a minő a felosztás — jól meg kell tanulnia mind az öt rovatot; a szókat, kifejezéseket stb.; sőt nemcsak *megtanul-nia*, hanem meg is *értenie*. Mert nagyon fontos oka s czélja van annak, hogy pl. a kifejezések egész magyarosan, és nem szórul szóra, mint a

valóban tanulságos kifejteni, miért van így fordítva «*jobban* mintsem ereje s öregsége, *öreg* állapota engedte». Mert különben mi történik? Vagy latinos szórul szóra való fordítást adunk, és akkor mire való a præparatió? vagy mellékeljük a magyarost is és akkor pædagogiai bűnt követünk el. Mi folytonos, esetleg kemény munkára akarjuk késztetni a tanulót, melyben öröme teljék, mivelhogy pusztán szellemi, és mert sikerre vezet. De munka legyen aztán isten igazában. Ebből a czélból van a *NB.* is minden különös jelentésű szó vagy sajátságos szerkezetű kifejezés mellett minden magyarázat nélkül, figyelmeztetésűl, hogy itt gondolkozni és kutatni kell.

Csak miután ezt a munkát tanár és tanuló elvégezte, tehát a szöveget fokozatosan szókról a kifejezésekre, innen ezek összetételére, azaz a mondatrészekre és a mondatok formájára haladva, átdolgozta s megértette, az esetleges tárgyi nehézségekkel is megbirkózott (Reáliák) — csak ezután következik a legnagyobb feladat, a voltaképpeni czél, a fordítás. (V. ö. «Ein flottes Übersetzen, an dem der Schüler Vergnügen finden und nicht durch die Menge verschiedenartiger Schwierigkeiten erdrückt werden soll». Lehrproben 24. p. 27.), mely így előkészítve bizonyára meg fog felelni, vagyis *csakis így* előkészítve felelhet meg a maga hivatásának. Lelkiismeretes munka mellett pedig, melyben a Præparatiók mellett az iskolának jut a főszerep, azt reméljük, hogy a siker érzetében kedvet fog kelteni a tanulókban a klasszikusok olvasása iránt, sőt önálló munkára is megerősíti és serkenteni fogja őket. S minden tanításnak ez az utóbbi dolog a valódi s egyetlen főczélja.

Végűl a föntebbieknek megerősítéseül legyen szabad idéznem dr. Némethy Gézának már említett, egy más munkára szóló birálatából a Præparatiókra vonatkozó itéletét, mely röviden ugyan, de egész helyesen kiemeli, «hogy a legfontosabb szók értelmének közlésével, a phraseologiának gondos összeállításával, a tartalmi és nyelvbeli nehézségek megoldásával *rávezetik a tanulót a tudatos megértésre*».

Szilasi Móricz.*)

---

*) A felvetett kérdés voltakép pædagogiai természetű; azért kérjük a t. kartársakat, hogy az ez ügyre vonatkozó további eszmecserét tanügyi folyóiratban szíveskedjenek folytatni. Szerk.

mellett minden magyarázat ...

ozni és kutatni kell.

ak miután ezt a munkát tanár és tanuló elvégezte az
ozatosan szókról a kifejezésekre, innen ezek össze-
treszekre és a mondatok formájára haladva, ...
az esetleges tárgyi nehézségekkel is megbirkózott ...
án következik a legnagyobb feladat, a voltaképpeni ...
o. «Ein flottes Übersetzen, an dem der Schüler ...
nicht durch die Menge verschiedenartiger Sch...
werden soll». Lehrproben 24. p. 27.), mely így elő...
eg fog felelni, vagyis csakis így előkészítve felelhet ...
nak. Lelkiismeretes munka mellett pedig, melyben ...
illett az iskolának jut a főszerep, azt reméljük ...
n kedvet fog kelteni a tanulókban a klasszikusok ...
ló munkára is megerősíti és serkenteni fogja ...
k ez az utóbbi dolog a valódi s egyetlen főczélja
gil a föntebbieknek megerősítéséül legyen szabad ...
Gezának már említett, egy más munkára szóló ...
kokra vonatkozó ítéletét, mely röviden ugyan, ...
lı, «hogy a legfontosabb szók értelmének ...
gondos összeállításával, a tartalmi és nyelvbeli ...
aval rávezetik a tanulót a tudatos megértésre».

Szem...

I. Classica philologia.

II. Magyar philologia.

III. Germán philologia.

IV. Román philologia.

A Budapesti Philologiai Társaság tagjai 1890-ben.

I. Tiszteletbeli tagok:

József Császár és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsúth.
Dr. Budenz József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Georges Károly Ernő, tanár, Gotha.
Dr. Hunfalvy Pál, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
Dr. Schuchardt Hugó, egyetemi tanár, Grácz.
Szabó István, plébános, Kazár.
Dr. Télfy Iván, ny. egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Vámbéry Ármin, egyetemi tanár, Budapest.

II. Alapító tagok:

József Császz. és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsúth	100 frt.
† *Dr. Ábel Jenő*, volt egyetemi tanár, Budapesten	150 «
† *Horváth Cyrill*, volt egyetemi tanár, Budapesten	100 «
Gr. Kuun Géza, Maros-Némethi	100 «
B. és K. Latinovics Géza, nagybirt., Bikity, irásbeli kötelezv. 100 frtról	— «
Nogáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad	100 «
Összesen: 100 frtról szóló irásbeli kötelezvény és készpénzben	550 frt.

III. Rendes tagok:

A *-gal jelöltek 1890 végén kiléptek; a †-tel jelöltek 1890 folyamán elhaltak.

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Abday József	Nagy-Écs	plébános	1886
	Dr. Acsay Antal	Nyitra	k. r. theologiai tanár	1885
	Áldori Bertalan	Mende	tanárjelölt	1890
	Alexits György	Kassa	kir. tank. főigazg. irnok	1889
5	Ambrus Mór	Losoncz	állami főgymn. tanár	1874
	Dr. Angyal Dávid	Budapest	egyetemi könyvtártiszt	1881
	Gr. Apponyi Sándor	Lengyel	főrendiházi tag	1888
	Dr. Balassa József	Székesfehérvár	keresk. akad. tanár	1885
	Dr. Baligó János	Nagy-Károly	kegy. r. főgymn. tanár	1888
10	Dr. Ballagi Mór	Budapest	ny. ref. theologiai tanár	1881
	Balogh Péter	Zombor	áll. főgymn. tanár	1883
	Baló József	Budapest	minta polgárisk. tanár	1886
	Bancsó Antal	Sopron	ág. hitv. lyceumi tanár	1890
	Dr. Bánóczi József	Budapest	seminariumi tanár	1881
15	Baráth Ferencz	Budapest	ref. főgymn. tanár	1881
	Barbarics L. Róbert	Zircz	r. kath. főgymn. tanár	1882
	Dr. Barna Ignácz	Budapest	fogorvos	1881
	Bartal Antal	Budapest	nyug. főgymn. igazgató	1874
	Dr. Bászel Aurél	Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1874

... Iván, ny. egyetemi tanár, Budapest.
... Károly, egyetemi tanár, Budapest.
... Ármin, egyetemi tanár, Budapest.

II. Alapító tagok:

... és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsúth ...
... Jenő, volt egyetemi tanár, Budapesten ...
... Cyrill, volt egyetemi tanár, Budapesten ...
... Géza, Maros-Némethi ...
... atinovics Géza, nagybirt., Bikity, irásbeli kötelez. 100 ...
... János, pergamoni püspök, Nagyvárad ...
... 100 frtról szóló irásbeli kötelezvény és készpénz ...

III. Rendes tagok:

... jelöltek 1890 végén kiléptek; a +-tel jelöltek 1890 folyamán ...

A tag neve	Lakhelye	Állása
... József	Nagy-Écs	plébános
... Antal	Nyitra	k. r. theologiai tanár
... Bertalan	Mende	tanárjelölt
... György	Kassa	kir. kath. főgymn. igazg.
... Mór	Losoncz	állami főgymn. tanár
Angyal Dávid	Budapest	egyetemi tanár
... Sándor	Lengyel	főrendiházi tag
	Székesfehérvár	keresk. akad. tanár

	Bermüller Ferencz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	187
	Binder Jenő	Brassó	állami főreálisk. tanár	188
	Blanár Ödön	Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	188
30	Bódiss Jusztin	Pannonhalma	bencés főgymn. tanár	188
	Bolla Lajos	Temesvár	kegy.-r. főgymn. tanár	188
	Dr. Boros Gábor	Nagyszeben	állami főgymn. tanár	188
	Bossányi József	Nyitra-Novák	plébános	188
	Bozsenik Béla	Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	188
35	Dr. Brassai Sámuel	Kolozsvár	nyug. egyet. tanár	188
	Breznyik János	Selmeczbánya	ág. hitv. főgymn. igazg.	187
	Dr. Buzány Gergely	Keszthely	gymn. igazgató	188
	Burián János	Losoncz	állami főgymn. tanár	188
	Buzási Ábel	Pécs	r. kath. főgymn. tanár	189
40	Dr. Császár Árpád	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	188
	Dr. Csengeri János	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	188
	Cserei József	Léva	kir. kath. főgymn. tanár	188
	Dr. Cserép József	Sátoralja-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	188
	Cserhalmi Samu	Budapest	p. ü. min. számtiszt	188
45	Cserni Ernő	Gyöngyös	gymn. tanár	188
	Csomár István	Munkács	állami algymn. tanár	188
	Csorba Mária, Nagyné	Kaposvár	polg. leányisk. igazgatónő	188
	Dr. Csősz Imre	Liptó-Rózsahegy	r. kath. gymn. tanár	188
	Dr. Danielovics Kálmán	Zombor	állami főgymn. tanár	188
50	Dávid István	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	188
	Dergács Sándor	Nagybánya	áll. főgymn. tanár	188
	Dévay József	Szegszárd	p. ü. igazg. irodavezető	188
	Dóczi Imre	Debreczen	ref. főiskolai tanár	188
	Drajkó Béla	Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	188
55	Elischer József	Nagyszeben	kir. tanker. főigazgató	187
	Endrei Ákos	Csurgó	ref. főgymn. tanár	188
	Dr. Erdélyi Károly	Temesvár	kegy.-rendi főgymn. tan.	188

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Fekt Ferencz	Pancsova	áll. főgymn. tanár	1877
	Ferenc Valdemár	Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1883
	Dr. Ferenczy József	Budapest	közokt. tanácsjegyző	1886
70	Ferszigán János	Belényes	főgymn. tanár	1890
	Dr. Fialowsky Lajos	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Fináczy Ernő	Budapest	állami főgymn. igazgató	1881
	Fludorovics Zsigmond J.	Privigye	kegy.-rendi gymn. tanár	1885
	Fiók Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
75	Dr. Fodor Gyula	Szathmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Forberger László	Bonyhád	ág. ev. algymn. tanár	1886
	Dr. Friml Aladár	Sátoralja-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	1883
	Dr. Fraknói Vilmos	Budapest	püspök, akadémiai aleln.	1881
	Dr. Fröhlich Róbert	Budapest	ág. hitv. főgymn. tanár	1881
80	Füredi János	Nagykanizsa	kegy.-rendi főgymn. tan.	1886
	Gaal Mózes	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár,	1890
	Gärtner Henrik	Beregszász	állami gymn. tanár	1885
	Dr. Geréb József	Losoncz	áll. főgymn. tanár	1882
	Geréb Márton	Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1875
85	Géresi Kálmán	Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881
	Gerevics Gusztáv	Fehértemplom	állami főgymn. igazgató	1881
	Gergye Lénárd	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1885
	Glósz Miksa	Csiksomlyó	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Gurnesevits Lajos	Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1888
90	Dr. Gyárfás I. Tihamér	Nagyszombat	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Gyomlay Gyula	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1882
	György Lajos	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881
	Győri Gyula	Márm.-Sziget	kegy.-rendi főgymn. tan.	
	Dr. Gyulai Pál	Budapest	egy. tan., főrendiházi tag	1881
95	Gyürky Ödön	Budapest	tan., a b. kath. kör titkára	1890
	Háhn Adolf	Székesfehérvár	állami főreálisk. tanár	1881
	Hajnal Imre	Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882
	Hajós Benő	Pápa	benczés főgymn. tanár	1888
	Dr. Halász Ignácz	Székesfehérvár	áll. főreálisk. tanár	1881
100	Dr. Hám Sándor	Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár	1889
	Dr. Harrach József	Budapest	közs. főreálisk. tanár	1888
	Haslinger Ferencz	Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Dr. Hatala Péter	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Hegedüs Béla	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
105	Dr. Hegedüs István	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Hehelein Károly	Szatmár	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Heinrich Alajos	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Heinrich Gusztáv	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Heinrich Károly	Budapest	keresk. akad. tanár	1881
110	Héjjas Elek	Csurgó	ref. főgymn. tanár	1890
	Hellebrant Árpád	Budapest	m. t. akad. könyvtártiszt	1881
	Henning Rudolf	Déva	állami főreálisk. tanár	1889
	Dr. Herald Ferencz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Herrmann Antal	Budapest	polg. tanítókép... tanár	1887
115	Dr. Herzl Mór	Budapest	magánzó	1881
	Himpfner Béla	Jászberény	kath. főgymn. igazgató	1882
	Dr. Hittrich Ödön	H.-Böszörmény	ref. gymn. tanár	1885
	Dr. Hofer Károly	Budapest	állami főreálisk. igazg.	1874
	Dr. Hoffmann Frigyes	Brassó	állami főreálisk. tanár	1882
120	Holczinger Imre	Vácz	kath. főgymn. tanár	1883
	Dr. Hóman Ottó	Budapest	kir. tanker. főigazg.	1881
	Dr. Horváth Cyrill	Zircz	cziszt. rendi tanár	1888
	Horváth György	Kecskemét	kegy.-r. főgymn. tanár	1886
	Horváth József	Marosvásárhely	ref. colleg. tanár	1888
125	Horváth József	Vácz	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Incze István	Sátoralja-Ujhely	kegy.-r. gymn. tanár	1888
	Istvánffy Pál	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Iványi Ede	Losoncz	áll. főgymn. tanár	1884
	Dr. Jancsó Benedek	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1888
130	Janda Gy. Bernardin	Pannonhalma	benczés tanár	1888
	Janny László	Kecskemét	kegy. r. főgymn. tanár	1882
	Jánosi Boldizsár	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Jurkovich Emil	Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Kalmár Elek	Lőcse	kir. kath. főgymn. tanár	1885
135	Dr. Kanyurszky György	Budapest	egyetemi tanár	1883
	Kapás Lajos Aurél	Sátoralja-Ujhely	kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Káplány Antal	Szabadka	főgymn. tanár	1885
	Káposztássy Jusztinián	Eger	főgymn. tanár	1881
	Kapszdorfer Gyula	Kisselmecz	rozsnyói egyh. m. áld.	1888
140	Dr. Kassai Gusztáv	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Dr. Katona Lajos	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	Katona Mihály	Kecskemét	ref. főgymn. tanár	1883
	Keczer Géza	Sátoralja-Ujhely	kath. gymn. tanár	1888
	Kempf József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1882
145	Kiáltossy József	Budapest	állami főgymn. tanár	1886
	Király Pál	Budapest	polg. tanítóképezdei tan.	1874
	Dr. Kircz Jakab	Szeged	főreálisk. tanár	1886
	S. Kispál Mihály	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár	1882
	Dr. Kis Sándor	Nagybecskerek	kegyesr. főgymn. tanár	1886
150	*Dr. Kiss Endre	Pancsova	állami főgymn. tanár	1884
	Dr. Klekner Alajos	Kassa	kir. jogakad. igazgató	1884
	Kocsner József	Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Kolonics Lipót	Székesfehérvár	r. kath. főgymn. tanár	1881
	Könnye Nándor	Nagyvárad	áll. főreáliskolai tanár	1889
155	Kont Ignácz	Lorient	professeur au lyceé	1881
	Kotunovics Sándor	Nagyvárad	r. kath. főgymn. tanár	1881
	Dr. Kovalik János	Trsztena	kir. algymn. tanár	1883
	Kovács József	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Köpesdy Sándor	Budapest	állami főgymn. igazg.	1874
160	Kőrösi Henrik	Pécs	áll. főreáliskolai tanár	1888

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Krasznyánszky Károly	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Krausz Jakab	Budapest	polg. iskolai tanár	1881
	Dr. Kresméry Károly	Nagykikinda	gymn. igazg.	1886
	Kroller Miksa	Kőszeg	r. kath. algymn. igazg.	1884
165	Dr. Kunos Ignácz	Budapest	egyetemi magántanár	1884
	Dr. Kuzsinszky Bálint	Budapest	muzeumi segédőr	1885
	Lászlófy Kamill	Győr	r. kath. főgymn. tanár	1886
	Latkóczy Mihály	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Lázár István	Nagyenyed	ref. főiskolai tanár	1886
170	Lehr Albert	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1882
	Lenkei Henrik	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1885
	Dr. Létmányi Nándor	Temesvár	áll. felső leányiskolai tan.	1888
	Lichtenegger József	Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888
	Lintner Lajos	Budapest	községi főreálisk. tanár	1874
175	Liszkay Etele	Zircz	cziszt. r. tag és tanár	1889
	Losonczi Lajos	Késmárk	ág. hitv. lyceumi tanár	1885
	Mácska Lajos	Nagykároly	kegyesr. gymn. tanár	1888
	Madarász Pál	Szeged	kegyesr. főgymn. tanár	1885
	Madzsar Gusztáv	Makó	polg. iskolai tanár	1885
180	Malatinszky János	Zsolna	kir. kath. algymn. tanár	1881
	Dr. Margalits Ede	Zombor	állami főgymn. igazg.	1874
	Markovics Sándor	Győr	állami főreálisk. tanár	1884
	Markusovszky Sámuel	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1881
	Martinkovics Iván	Budapest	magánhivatalnok	1888
185	Márton Jenő	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1883
	Marusák Pál	Sopron	áll. felső leányisk. igazg.	1888
	Máthé György	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Matekássy József	Szeged	áll. főreálisk. tanár	1881
	Matter János	Debreczen	r. kath. algymn. tanár	1885
190	Dr. Maywald József	Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1877
	Mazuch Ede	Ungvár	kir. főgymn. tanár	1889
	Mérei Kálmán	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Mészáros Lajos	Zenta	közs. főgymn. tanár	1885
	Molnár Samu Pál	Székesfehérvár	cziszt. r. tanár	1888
195	Moravcsik Géza	Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1881
	Mórocz Emilián	Pápa	kath. algymn. tanár	1886
	Dr. Morvay Győző	Nagybecskerek	főgymn. tanár	1886
	Moser József	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Munkácsy Elek	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885
200	Nagy Károly	Kolozsvár	keresk. akad. tanár	1881
	Nagy Zsigmond	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1890
	Náményi T. Lajos	Ipolyság	hivatalnok	1887
	Nátafalussy Kornél	Kassa	r. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Négyessy László	Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888
205	Németh Reginald	Sopron	kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Némethy Géza	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	Nikolics Ignácz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Olejovics János	Kecskemét ...	r. kath. főgymn. tanár.	1882
	Pacher L. Donát ...	Győr	r. kath. főgymn. tanár.	1884
210	Pácz Sándor	Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár .	1888
	Palmer Kálmán.. . .	Budapest ...	országházi tisztviselő...	1888
	Pap Ev. János	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár..	1885
	Papp Mihály	Halas	ref. főgymn. tanár ...	1885
	Párkányi Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1884
215	Dr. Patrubány Lukács	Budapest ...	keresk. akad. tanár. ...	1884
	Dr. Pauler Gyula	Budapest	országos levéltári igazg.	1887
	Paulik A. Miklós ...	Kassa	szepesmegyei áldozár ..	1883
	Paulik József.	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1882
	Dr. Pecz Vilmos ...	Budapest ...	egyetemi m. tanár.. ...	1881
220	Perényi Adolf	Temesvár	áll. főreálisk. tanár...	1888
	Perényi Otmár	Győr	kath. főgymn. tanár ...	1890
	Petrovich Ferencz	Nagyvárad ...	ny. kir. tanker. főigazg	1874
	Dr. Petz Gedeon ...	Budapest ...	egyet. magántanár. ...	1883
	Pfeiffer Antal.	Temesvár	r. kath. főgymn. igazg..	1874
225	Pintér Ede	Kaposvár ...	állami főgymn. tanár...	1886
	Pirchala Imre	Pozsony	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Polgár György... ...	Miskolcz ...	kir. kath. algymn. igazg.	1886
	Popini Albert.	Magyar-Óvár ...	r. kath. gymn. tanár.	1887
	Posch Árpád	Nagybánya ...	áll. főgymn. tanár.. ...	1888
230	Dr. Pozder Károly. ...	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1876
	Dr. Pruzsinszky János	Budapest ...	áll. főgymn. tanár.. ...	1883
	Dr. Radinovics Iván ...	Budapest	belügymin. s.-fogalmazó	1888
	Radlinszky József ...	Szatmár	kir. főgymn. tanár ...	1881
	Dr. Radnai Rezső... .	Budapest	miniszt. segédfogalmazó	1885
235	Dr. Radó Antal.. ...	Budapest ...	hirlapíró.	1883
	Randweg Mihály... ...	Vácz	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
	Ranschburg Viktor ...	Budapest ...	könyvkereskedő	1888
	Ráth György	Budapest	tanácselnök.	1886
	Récsei A. Viktor. ...	Tihany	okl. tanár és könyvtáros	1884
240	Dr. Reményi Ede.. ..	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Reitmann Ferencz ...	Zenta	«Zentai Ellenőr» szerk.	1874
	Réti Ferencz.	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1886
	Révész Ferencz Cyrill	Szilágy-Somlyó	minorita rendi tanár ...	1888
	Richter László	Nyitra	főgymn. tanár	1888
245	Dr. Riedl Frigyes ...	Budapest	községi főreálisk. tanár.	1881
	Dr. Román Sándor ...	Budapest ...	egyetemi tanár.. ...	1881
	Rózsa Vitál	Esztergom	kath. főgymn. tanár ...	1888
	Rupp Kornél.	Budapest	premontrei kanonok..	1888
	Salamin Leó	Sopron	állami főreálisk. igazg. .	1881
250	Samu Ferencz . .	Győr..	r. kath. főgymn. tanár.	1883
	Sarudy György.. ...	Cselej	tanár	1890
	Dr. Schack Béla ...	Pozsony	ker. akad. tanár ...	1885
	Schambach Gyula ...	Kaposvár ...	állami főgymn. tanár ...	1887
	Schill Salamon	Budapest	seminariumi tanár . .	1882

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
255	Schlott Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Schnabel Róbert	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Schöffer Leó István	Szilágy-Somlyó	gymn. tanár	1888
	Schuber Mátyás	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1883
	Dr. Schullerus Adolf	Nagy-Szeben	ág. ev. tanítóköp. tanár	1888
260	Serédi J. Dénes	Kőszeg	benczés tanár	1890
	Serkei Szabó József	Naprágy	ev. ref. lelkész	1888
	Dr. Simon J. Sándor	Zombor	áll. főgymn. tanár	1881
	Dr. Simonyi Zsigmond	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Somogyi István	Privigye	gymnasiumi tanár	1888
265	Spitkó Lajos	Székesfehérvár	kir. tanker. főigazgató	1883
	Steuer János	Szék.-Udvarhely	állami főreálisk. tanár	1883
	Straub József	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Stromp József	Kisujszállás	ev. ref. gymn. tanár	1885
	Szabó I. Elek	Hol?	segédlelkész	1885
270	Szabó Szilveszter	Esztergom	főgymn. tanár	1881
	Szalay Gábor	Pécs	cziszt. r. főgymn. tanár	1889
	Szalay Gyula	Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881
	Szalay Gyula	Léva	kath. főgymn. tanár	1888
	Szalay Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
275	Dr. Szamosi János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1875
	Dr. Szá-z Károly	Budapest	ref. püspök	1883
	Dr. Székely György	Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1885
	Székely Salamon	Arad	állami főreálisk. tanár	1881
	Dr. Szemák István	Budapest	állami főgymn. tanár	1886
280	Szerelemhegyi Tivadar	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	Szerencse Menyhért	Eger	r. kath. főgymn. tanár	1882
	Dr. Szigetvári Iván	Budapest	állami főgymn. tanár	1888
	Szilágyi Albert	Nagy-Kálló	állami főreálisk. tanár	1886
	Szilágyi István	Mármaros-Sziget	ref. lyceumi igazgató	1881
285	Szilasi Mór	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Szinger Kornél	Szeged	főgymn. tanár	1888
	Dr. Szinnyei József	Kolozsvár	egyetemi tanár	1883
	Szinyei Endre	Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1874
	Szkunzevics Kornél	Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1883
290	Szőke Adolf	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881
	Szölgyémy Ferencz	Miskolcz	kir. kath. gymn. tanár	1890
	Szunter Nándor	Nagybánya	állami főgymn. igazg.	1881
	Dr. Takáts Sándor	Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1887
	Tamási István	Nagyvárad	főreálisk. tanár	1888
295	Dr. Theisz Gyula	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1888
	Dr. P. Thewrewk Emil	Budapest	egyetemi tanár	1874
	Tiber Ágost	Budapest	állami főreálisk. tanár	1881
	Timár Pál	Szolnok	állami főgymn. tanár	1885
	Dr. Tóth György	Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1886
300	Dr. Tóth Kálmán	Budapest	reform. főgymn. tanár	1885
	Turi Mészáros István	Nagyvárad	vízszab. társ. ellenőr	1885

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Allása	Mely évtől tag?
	Dr. Uhlárik János	Nagyszombat	főgymn. tanár	1888
	Dr. Váczy János	Budapest	muz. könyvtárisegédőr	1886
	Vajdafy Géza	Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1874
305	Dr. Váli Béla	Budapest	közokt.-min. fogalmazó	1882
	Varga József	Kolozsvár	kegyesr. főgymn. tanár	1889
	Dr. Vári Rezső	Budapest	kir. kath. főgym. tanár	1886
	Várkonyi Endre	S.-Szentgyörgy	ev. ref. főgymn. tanár	1881
	Várkonyi Odiló	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1888
310	Vass Sámuel	Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881
	*Végh Endre	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1881
	Veress Ignácz	Nagyszeben	állami főgymn. igazg.	1881
	Dr. Versényi György	Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1885
	Virkler Endre	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874
315	Volf György	Budapest	gyakorló főgymn. igazg.	1874
	Rövid Vozári Gyula	Rimaszombat	egy. prot. főgymn. tanár	1881
	Dr. Wagner Lajos	Pozsony	állami főreálisk. tanár	1875
	Dr. Wargha Samu	Esztergom	róm. kath. főgymn. tanár	1882
	Dr. Weninger László	Budapest	közs. főreálisk. tanár	1888
320	Wieder Gyula	Gyulafehérvár	főgymn. tanár	1889
	Wigand János	Pancsova	állami főgymn. tanár	1881
	Wirth Gyula	Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Wolf Béla	Székesfehérvár	állami főreálisk. tanár	1885
	Zichy Antal	Budapest	főrendiházi tag	1881
325	Dr. Ziehen Gyula	Frankfurt a/M.	gyakorló tanár	1888
	Dr. Zimányi József	Trencsén	főgymn. tanár	1885
	Dr. Zindl Béla	Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Zlinszky Aladár	Zombor	áll. főgymn. tanár	1888
	Zolnai Gyula	Székesfehérvár	áll. főreálisk tanár	1889
330	Dr. Zoltvány L. Irén	Pannonhalma	benczés tanár	1887
	Zsoldos Benő	Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1883

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Almásy János	Budapest	bölcs. hallgató	1888
	Bálinth György	Gyulafehérvár	gymnasiumi tanár	1888
	Bartha József	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Bitter Illés	Pécs	cziszt. rendi tanár	1889
5	Borosa Mihály	Berlin	okleveles tanár	1888
	*Boross Antal	P.-Szt-György	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Bölcsházy István	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Csiki Lajos	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár	1885
	Curitia János	Budapest	tanárjelölt	1890
10	Demek Győző	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Esztegár László	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Exner Győző	Pozsony	tanár	1885
	Fölkel Béla	Ungvár	segédlelkész	1889
	Griesbach Ágost	Budapest	tanárjelölt	1885
15	Dr. Halász Frigyes	Budapest	köz- és váltóügyvéd	1884
	Hatala József	Budapest	kegyesrendi tag	1891
	Incze Béla	Karczag	ref. gymn. tanár	1886
	Incze József	Budapest	böcsészethallgató	1890
	Jakoblovits Lajos	Nagybecskerek	tanárjelölt	1889
20	Kapossy Endre	Baja	cziszt. r. főgymn. tanár	1889
	Kerekes Ferencz	Tibold-Darócz	nevelő	1890
	Kis Béla	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Kováts S. János	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Kövér Sándor	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
25	Lähne Vilmos	Szolnok	áll. főgymn. tanár	1883
	Dr. Lázár Béla	Budapest	tanárjelölt	1887
	Mészáros Jenő	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
	Mihalik Sándor	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
	Molnár József	Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888
30	Mondik Pál	Temesvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Mráz Elek	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Nagy Pál	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
	Dr. Negovetich Arthur	Budapest	gyakorló tanár	1888
	Piláthy Béla	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
35	Rafain Jakab	Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888
	Reibner Márton	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Sándor János	Kolozsvár	bölcsészethallgató	1889
	Dr. Schmidt Attila	Kassa	áll. főreálisk. rk. tanár	1888
	Schmidt Frigyes	Budapest	bölcsészethallgató	1889
40	Dr. Schmidt Márton	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Sebestyén Gyula	Budapest	muzeumi hivatalnok	1888
	Senger János	Budapest	gyakorló tanár	1885
	Simon Géza	Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888
	Dr. Simsay Lajos	Selmeczbánya	kir. kath. gymn. tanár	1888
45	Solymossy Sándor	Fő-Rév	nevelő	1887
	Soós József	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Strauch Béla	Körmöczbánya	áll. főreálisk. rk. tanár	1885

[1] Az alapszabályok 12. §-a szerint »rendkívüli tag csak egyetemi hallgató lehet«.

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Szabó István	Jászberény	nevelő	1887
	Dr. Szádilek János	Trsztena	kir. kath. gymn. tanár	1888
50	Szányi Béla	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	† Szemere Gyula	Budapest	bölcsészethallgató	1885
	Szlávnits György	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Szőcs Géza	Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888
	Tittel Lajos	Budapest	tanárjelölt	1888
55	Vietórisz József	Budapest	bölcsészethallgató	1889
	Dr. Werner Adolf	Székesfehérvár	cziszterczi rendi tanár	1889
	Weszely Ödön	Budapest	tanárjelölt	1889
	Zakkay Aladár	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890

V. Az E. Ph. K. előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Alcsúth	Holdházy János, apátkanonok	1888
	Arad	Ifj. Klein Mór, könyvárus	1883
	Aszód	Ág. ev. algymnasium	1888
	Baja	Zircz-cziszterczi rendi társház	1883
5	Balázsfalva	Gör. kath. főgymn. tanári kar	1890
	Bártfa	Kath. gymn. igazgatóság	1889
	Bécs	Gerold et Comp., Buchhandlung	1890
	Békés	Ev. ref. algymnasium	1883
	Belényes	Gör. kath. főgymn. igazgatóság	1883
10	Beszterczebánya	Ág. ev. algymnasium	1883
	«	Kir. kath. főgymnasium	1886
	Brassó	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Budapest	Dr. Koltai Virgil, tanár	1888
	«	Csaplár Benedek, kegy.-rendi tanár	1883
15	«	Hornyánszky Viktor, könyvkeresk.	1887
	«	« « «	1890
	«	Pfeifer Ferdinánd, könyvkereskedő	1883
	«	« « «	1883
	«	« « «	1883
20	«	Wodianer és fia «	1888
	«	I. ker. áll. polgári tanító-képezde	1886
	«	II. ker. kir. kath. főgymnasium	1886
	«	II. ker. állami főreáliskola	1890
	«	IV. ker. kegyesrendi főgymnasium	1883
25	«	IV. ker. ág. ev. főgymnasium	1883
	«	IV. ker. közs. főreáltanoda	1890
	«	V. ker. állami főreáliskola	1890
	«	VI. ker. áll. polg. tanítónő-képezde	1886

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Budapest	VIII. ker. gyakorló főgymnasium	1886
30	«	VIII. ker. orsz. izrael. tanítóképezde	1890
	«	IX. ker. helv. hitv. főgymnasium	1885
	Csáktornya	Állami tanítóképző-igazgatóság	1890
	Csiksomlyó	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Debreczen	Ev. ref. főgymn. tanári könyvtár	1888
35	«	Városi főreáliskola tanári kara	1884
	Déva	Állami főreáliskola	1883
	Eger	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Eperjes	Evangelicus collegium	1883
	Eperjes	Evang. colleg. Magyar Társaság	1890
40	«	Kir. kath. főgymn.	1883
	Érsekujvár	Gymnasiumi könyvtár	1883
	Erzsébetváros	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Esztergom	Szentbenedekrendi székház	1883
	«	Közs. reáliskolai igazgatóság	1887
45	Fiume	Állami főgymnasium	1886
	Gyöngyös	Közs. kath. gymn. igazgatóság	1890
	Gyönk	Ev. ref. gymnasium	1886
	Győr	Máxa Ferencz, könyvkereskedő	1890
	«	« « «	1890
50	«	Szentbenedekrendi székház	1885
	Győr-Szent-Márton	Pannonhalmi könyvtár	1886
	Gyulafehérvár	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1886
	Hajdu-Nánás	Ev. ref. algymnasium	1886
	Hajdu-Böszörmény	Ev. ref. gymn. könyvtár	1886
55	Jászberény	Kath. főgymnasium	1885
	Jászóvár	Jászóvári könyvtár	1886
	Kalocsa	Érseki főgymn. könyvtár	1890
	Kaposvár	Állami főgymnasium	1883
	Kassa	Koczányi és Vitéz, könyvkereskedők	1889
60	«	« « «	1890
	«	Főgymnasiumi önképző kör	1890
	«	Állami főreáliskola	1883
	Kecskemét	Ref. lyceumi igazgatóság	1883
	«	Róm. kath. főgymnasium	1883
65	Keszthely	Premontrei társház	1888
	Késmárk	Ág. ev. lyceumi igazgatóság	1883
	Kiskunhalas	Főgymnasiumi könyvtár	1888
	Kisszeben	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Kisujszállás	Ev. ref. gymnasium	1886
70	Kolozsvár	Ev. ref. főgymnasium	1883
	«	Tanár-képző intézeti igazgatóság	1883
	«	Kath. főgymn. önképző kör	1890
	Komárom	Szentbenedekrendi székház	1883
	Körmöczbánya	Áll. főreálisk. igazgatóság	1883
75	Kőszeg	Szentbenedekrendi székház	1886

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Kun-Félegyháza	Kath. algymn. igazgatóság	1886
	Kun-Szent-Miklós	Ref. gymn. tanári kar	1886
	Léva	Kath. gymn. igazgatóság	1883
	Liptó-Rózsahegy	Gymnasiumi könyvtár	1886
80	Lőcse	Kir. főgymnasiumi igazgatóság	1883
	«	Állami főreáliskola	1888
	Losoncz	Állami főgymnasium	1883
	Lugos	Róm. kath. főgymn.	1886
	Magyar-Óvár	Gymnasiumi igazgatóság	1886
85	Mármaros-Sziget	Reform. lyceum	1886
	«	Róm. kath. algymn.	1886
	Maros-Vásárhely	Temesvári M., könyvkereskedő	1884
	Mezőtúr	Ev. ref. gymnasium	1883
	Miskolcz	Reform. lyceum	1883
90	Munkács	Állami gymnasium	1883
	Nagybánya	Marossy Sándor, áll. főgymn. tanár	1887
	»	Állami főgymnasium	1883
	Nagy-Enyed	Bethlen-főtanoda	1883
	Nagy-Kálló	Áll. reáliskolai igazgatóság	1886
95	Nagy-Kanizsa	Polgári iskola	1883
	«	Kath. főgymnasium	1883
	Nagy-Károly	Kegy.-r. főgymnasium	1883
	Nagy-Kikinda	Gymnasiumi tanári kar	1885
	Nagy-Körös	Ev. ref. tanító-képző	1889
100	Nagy-Szalonta	Közs. gymn. igazgatóság	1887
	Nagy-Szombat	Concilia Emil, tanár	1889
	«	Érseki főgymnasium	1883
	Nagyvárad	Pauker Dániel, könyvkereskedő	1889
	«	Állami főreáliskola	1890
105	Nyiregyháza	Ág. ev. főgymnasium	1883
	Nyitra	Schempek és Huszár, könyvkeresk.	1887
	«	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Pancsova	Állami főgymnasium	1887
	Pápa	Tóth Dániel, ref. főisk. tanár és k.	1886
110	«	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Pécs	Valentin Károly, könyvkereskedő	1888
	«	Zircz-cziszt. főgymnasium	1883
	Podolin	Gymnas. tanári könyvtár	1886
	Pozsony-Szt-György	Algymn. igazgatóság	1886
115	Privigye	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Rákos-Palota	Dr. Szabó Alajos, kir. tanácsos	1890
	Récze-Keresztur	Popp Benjamin, lelkész	1887
	Rimaszombat	Egyesült prot. főgymnasium	1883
	Rozsnyó	Ág. ev. főgymnasium	1886
120	«	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Sárospatak	Trócsányi Bertalan, könyvkereskedő	1888
	Sátor-Alja-Ujhely	Kath. gymn. tanári könyvtár	1883

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Selmeczbánya	Kir. kath. gymn. igazgatóság	1883
	Sepsi-Szent-György	Székely-Mikó-kollegium	1883
125	Sopron	Thiering Gyula, könyvkereskedő	1883
	«	Szentbenedekrendi székház	1883
	Sümeg	Közs. reáliskolai igazgatóság	1890
	Szabadka	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
	Szakolcza	Gymnasiumi igazgatóság	1886
130	Szamos-Ujvár	Örmény kath. gymnasium	1883
	Szarvas	Főgymnas. tanári kar	1883
	Szászváros	Ev. ref. Kuun-tanoda	1883
	Szatmár	Kir. kath. főgymnasium	1883
	«	Ev. ref. gymn. tanári kar	1890
135	Szeged	Somogyi-könyvtár	1885
	«	Főgymnasiumi önképzőkör	1884
	Székely-Keresztur	Unitarius gymnasium	1883
	Székely-Udvarhely	Gyertyánffy Gábor, könyvkereskedő	1890
	«	Állami főreáliskola	1886
140	«	Róm. kath. főgymnasium	1887
	Székesfehérvár	Főgymnasiumi igazgatóság	1886
	«	Főreáltanoda	1889
	Szentes	Városi gymnasium	1883
	Szolnok	Állami főgymnasium	1883
145	Szombathely	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
	Tata	Kegyesrendi gymnasium	1886
	Temesvár	Állami főreáliskola	1883
	Trsztena	Kir. kath. algymnasium	1886
	Új-Verbász	Községi algymnasium	1886
150	Ujvidék	Kir. kath. magyar főgymnasium	1883
	Ungvár	Kir. kath. főgymnasium	1886
	Vácz	Főgymnasiumi igazgatóság	1886
	Veszprém	Kath. főgymn. igazgatóság	1884
	Zenta	Közs. gymn. igazgatóság	1883
155	Zilah	Reform. tanodai igazgatóság	1884
	Zircz	Zircz-cziszterczi-apátság	1883
	Zombor	Állami főgymnasium	1883

Jegyzet. 1889 végén volt tiszteletbeli: 7, alapító: 5, rendes: 307, rendkívüli: 56, előfizető: 138, összesen: **513.** Ezen kimutatás szerint van 1890 végén tiszteletbeli: 9, alapító: 6, rendes: 328, rendkívüli: 56, előfizető: 157, összesen: **556,** tehát az 1890. évi szaporodás — 48-ból levonva az elhalt és 1889 végén kilépett tagok számát, 5-öt — **43.**

Kimutatta 1890. évi november hó 23-án

Cserhalmi Samu,
pénztárnok.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. évi október 22-től november 23-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1889-re: *Bölcsházy István. — **1890-re:** *Curitia János. — **Hráz** Elek 2 frtot. — ***Szabó** István. — *Szlávnits György. — **1891-re:** ***Kerekes** Ferencz.

Rendes tagdíj 1889-re: Dr. **Endrei** Ákos 4 frtot. — Dr. **Kassai** Gusztáv 3 frtot. — **1890-re:** ***Abday** József. — ***Bolla** Lajos. — *Balogh Péter. — *Dr. Bánóczy József. — *Buzási Ábel. — *Bozsenik Béla. — *Dr. **Ferenczy** József. — *Fekt Ferencz. — *Ferszigán János. — ***Gurnesevits** Lajos. — *Gerevics Gusztáv. — **Henning** Rudolf pótlásul 2 frtot. — *Hegedüs Béla. — **Kont** Ignácz 4 frtot. — *Köpesdy Sándor. — ***Liszkay** Etele. — **Mácska** Lajos. — *Mazuch Ede. — *Matter János. — ***Nagy** Zsigmond. — *Dr. Négyessy László. — ***Paulik** József. — ***Rupp** Kornél. — Dr. Radó Antal. — Révész Ferencz Cyrill pótlásul 2 frtot. — ***Serédi** J. Dénes. — *Spitkó Lajos. — *Schlott Gyula. — *Szinger Kornél. — *Szilágyi István. — *Dr. Tóth Kálmán. — **1891-re:** ***Győri** Gyula 3 frtot.

Előfizetés 1890-re: ***Brassói** róm. kath. főgymnasium. — ***Érsekujvári** gymnasium. — ***Lampel** Róbert. — ***Ujverbászi** közs. gymnasium. — **1891-re:** **Kecskeméti** róm. kath. főgymnasium.

Pótkötetért 1890-re: **Eperjesi** ev. colleg. Magyar Társaság. — **Kecskeméti** róm. kath. főgymnasium. — Kerekes Ferencz. — **Nagyszombati** érseki gymnasium. — **1891-re:** **Balogh** Péter. — Barbarics Róbert. — **Révész** Ferencz Cyrill.

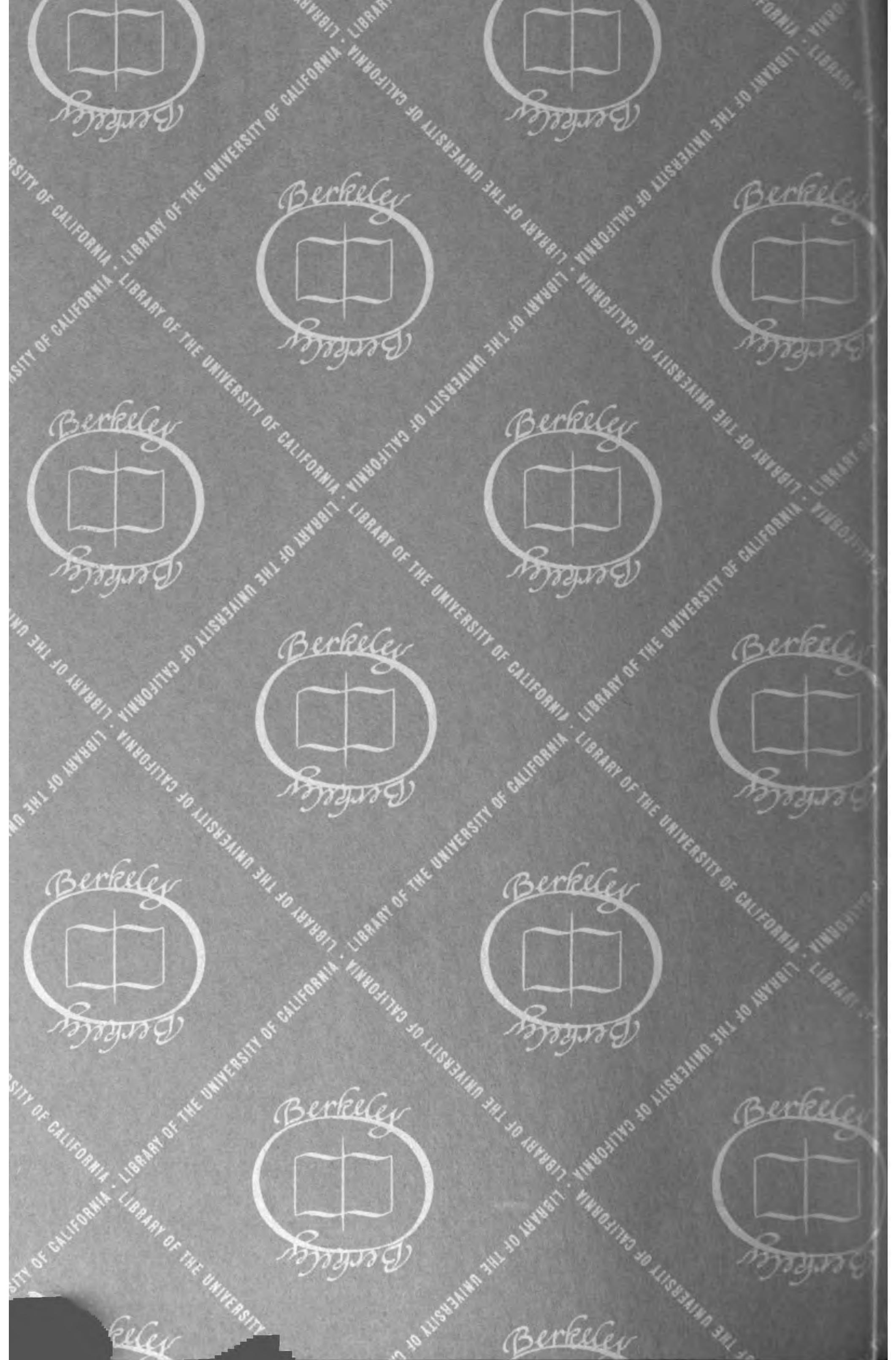
Oklevélért: **Buzási** Ábel. — **Győry** Gyula. — **Ferszigán** János. — **Henning** Rudolf. — Horváth József (Vácz). — **Liszkay** Etele. — **Mácska** Lajos. — **Nagy** Zsigmond. — **Serédi** J. Dénes. — Szölgyény Ferencz. — Dr. Tóth Kálmán.

Jegyzet a 9. füzethez. Beöthy Zsolt 1889-re, a budapesti II. ker. főgymn., Baráth Ferencz, Szalay Gyula (Léva) pedig 1890-re a pótkötetért **is** fizettek; Solymossy Sándor pedig nem 1890-re, hanem 1889-re fizetett a pótkötetért; végül Hajós Benő 1890-re nem fizetett a pótkötetért.

Kelt Budapesten, 1890. nov. 23-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., vár, Verbőczy-utcza 16. sz.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

